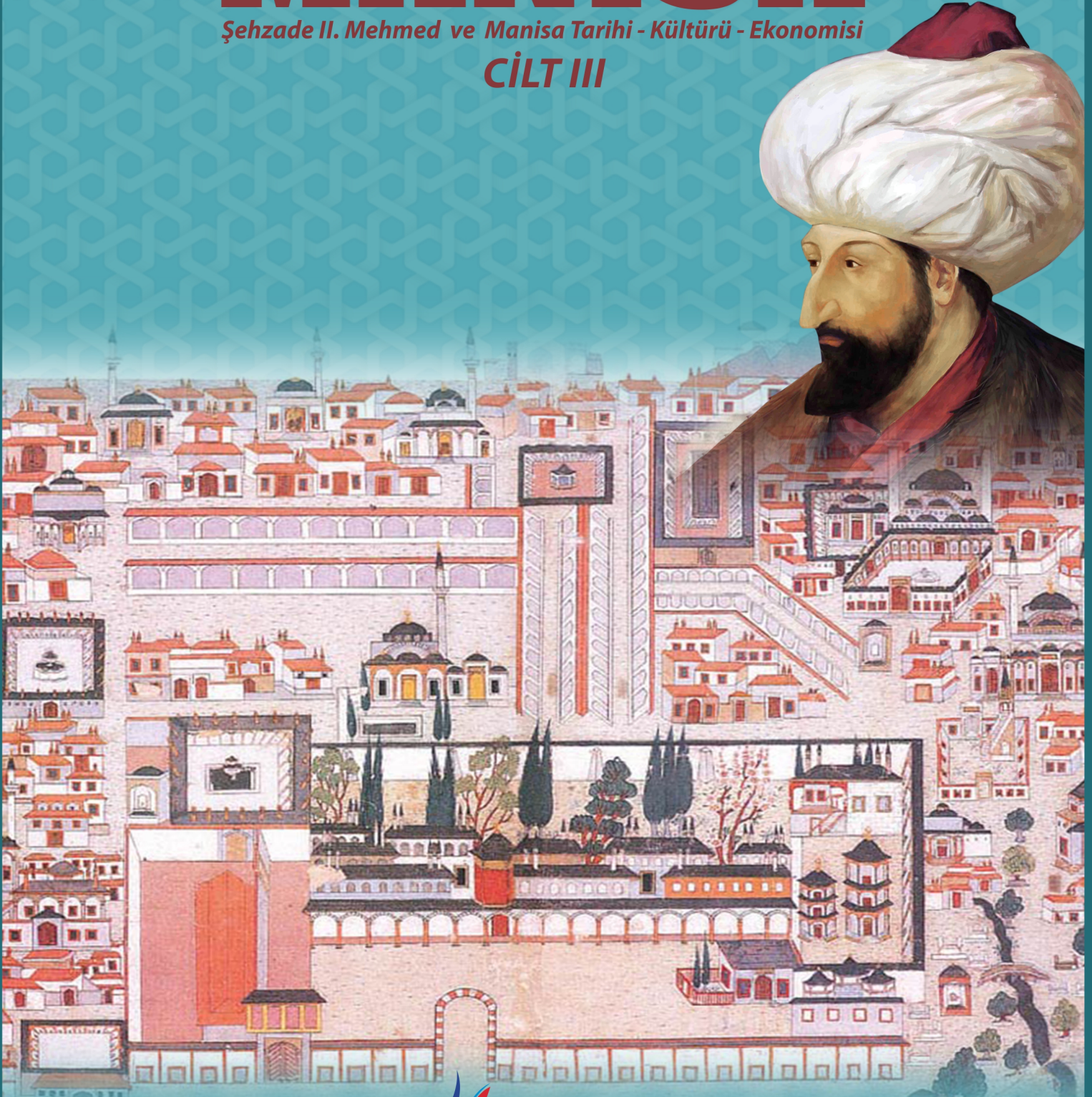

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE

MANİSA

Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi - Kùltürü - Ekonomisi
CİLT III

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 2018/39 sayılı ve II no'lu kararı ile basılmıştır.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE MANİSA Şehzade II. Mehmet ve Manisa Tarihi - Kültürü - Ekonomisi

Kapak Tasarım: Murat ALTINORDU

Baskı - Cilt: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi –MANİSA

1. Baskı - 2018

Takım Numarası: 978-975-8628-74-2 (Tk)

ISBN: 978-975-8628-77-3 (3.c)

Bu kitabın Türkçe yayın hakları kitabın hukuki yayımcısına ait olup her hakkı saklıdır. Hiçbir bölümü ve paragrafı kısmen veya tamamen ya da özet halinde, fotokopi, faksimile veya başka herhangi bir biçimde çoğaltılamaz, dağıtılamaz yeniden elde edilmek üzere saklanamaz. Normal ölçüyü aşan iktibaslar yapılamaz ancak normal ve kanuni iktibaslarda kaynak gösterilmesi zorunludur.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE

MANİSA

Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi - Kültürü - Ekonomisi

CİLT III

Editör

İlker M. ÇAĞLAR

Ferdi ÇİFTÇİOĞLU

Züleyha USTAOĞLU

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları

Yayın No: 0033

Manisa 2018

İÇİNDEKİLER

Hakkı ACUN	<i>Manisa Yapılarında Restorasyon Yanlılıkları</i>	1607
Cengiz GÜRBIYIK	<i>Manisa Sarayı'ndan Ulupark'a Bir Dikilitaşın Öyküsü</i>	1643
Başak KATRANCI KASALI	<i>Soma Camileri Duvar Resimlerinde Sivil Mimari Tasvirlerinden Örnekler</i>	1663
Sevil DERİN	<i>XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'da İmar Etkinlikleri</i>	1683
H.Kamil BİÇİCİ	<i>Gördes'te Bulunan Mimari Tasvirli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler</i>	1695
Ergün LAFLI	<i>Kula Tabduk Emre Türbesi'nde Yer Alan Devşirme Öğeler</i>	1753
Çağlar SOLAK Emine AKMAN DİREKÇİ Pınar ACET	<i>Manisa'da Yaşam Doyumu, Kentsel Doyum ve Kente Bağlılık</i>	1777
Himmet KONUR	<i>Fatih Devrinde Manisa'da Sürgün Bir Şeyh ve Bir Müderris: Şeyh Alaeddin Ali Er-Rûmî ve Müridi Molla Alâeddin Arabî</i>	1795
Ahmed ÜRKMEZ	<i>Manisa'nın Fâtihini Anlamak: El-Kevseru'l-Cârî'nin Cihad ve Edeb Bölümleri Üzerine Bir İnceleme</i>	1805
İsa AKALIN	<i>Türk-İslâm Düşünce Tarihinde İslâm İnançlarının Öğretiminde El-Fıkhü'l-Ekber'in Yeri Ve Hadîslerdeki Dayanakları Ebü'l-Müntehâ El-Mağnisavî (Ö. 1090/1679) Örneği</i>	1811
Serdar VARDAR	<i>Marmara Gölü (Manisa) ve Çevresindeki Doğal Çevre Değişmelerinin Tarih Öncesinden Günümüze Medeniyetler Üzerine Etkileri</i>	1815
Damla Gül Begüm KEKE İzzet YÜKSEK Yağmur Burcu GÜNBEK	<i>Manisa Geleneksel Mahalle Dokusu İçerisinde Çeşmeler The Fountains In Manisa Traditional Urban Pattern</i>	1827

Funda GENÇER Zişan KAPLAN Başak İPEKOĞLU	<i>Tarihi Süreç İçinde Manisa Ulu Cami ve Medresesi</i>	1867
H. Sinem şANLI Hilal BOZKURT	<i>Manisa İli Kula İlçesinde Yetişen Hayıt Bitkisi İle Yün Kilim İpliklerinin Boyanması</i>	1893
Özlem ATALAN	<i>Mevlevihaneler, Yeniden İşlevlendirmede Manisa Mevlevihanesi Örneği</i>	1909
Zeynep KIRKINCIOĞLU	<i>Manisa-Pelitalan Yöresi Özel Gün Giyim-Kuşamı (Yenge Giyim-Kuşamı)</i>	1929
Nuri ÖZCAN	<i>Manisa'da Mânevi Atmosferin Yetiştirdiği Üç Önemli Mûsikîşinas: Kenzî Hasan Efendi, Ahmed Âlim Efendi Ve Saîd Paşa İmamı Hasan Rıza Efendi</i>	1941
Gül GÜNEY	<i>Manisa Yazma Eser Kütüphanesinin'de Vakf Edilmiş Özelliikli Bazı Yazma Eserler</i>	1947
İrfan KALAYCI	<i>Manisa'nın Dört İktisadi Endeks Bakımından Değerlendirilmesi</i>	1961
Ramazan GÖKBUNAR Barış TUNÇAY	<i>Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nin Bilimsel Yayın Üretkenliği Analizi (1992-2016)</i>	1973
Mehmet KAPLAN Berna TURAK KAPLAN	<i>Manisa İşletmeleri Açısından Rekabetçi Repertuvarların Belirlenmesi ve Bir Öneri Değerlendirme</i>	1981
Aynur İNCEKIRIK Rıdvan KESKİN	<i>Manisa İlindeki Yaşam Memnuniyetinin Ege Bölgesi'ndeki Diğer İllerle Karşılaştırılması</i>	1987
Tuba Esra BASKAK	<i>Kültürel Değerlerin Ekonomi Ve Turizm Açısından Etkisi: Mesir Macunu Festivali</i>	2017
Umut Burak GEYİKÇİ Burcu MUCAN İbrahim Emre KARAA Hakan ATLI Mustafa TEPECİ Ramazan GÖKBUNAR	<i>Tarihsel Perspektiften Salihli İlçesi Üzüm Üretimi, Pazarlaması ve Finansmanı</i>	2027
İsmail METİN Hakan ATLI Umut Burak GEYİKÇİ	<i>Turgutlu Dumanlı Papaz Eriğinin Coğrafi İşaret Kapsamında Pazarlanmasına Yönelik Bir Araştırma</i>	2039

Esra GÜVEN Selin ÇAVUŞOĞLU Türker PALAMUTÇUOĞLU	<i>Yerel Ekonomilerde Kadın Girişimciler: Manisa İli Örneği</i>	2047
Türker PALAMUTÇUOĞLU Esra GÜVEN Selin ÇAVUŞOĞLU	<i>Manisa'nın Nüfus Hareketlerinin İnşaat Sektörü'ne Etkileri</i>	2059
Çiğdem GÜRSOY	<i>16-17. Yüzyıl Kaynaklarında Manisa ve Çevresinin Sosyo-Ekonomik Değerlerini Anlamlandırmak</i>	2071
Serhat BAŞTAN İsmail BAŞARAN Çağdaş GÖNENÇ	<i>Kültür ve Tabiat Varlıklarının Sürdürülebilirliği: Manisa İli Örneği</i>	2087
Derya BİLGİN Sibel SELİM	<i>Doğurganlığın Mekânsal Ekonometrik Analizi: Manisa İli Örneği</i>	2099
Ahmet UÇAR İsmail BAŞARAN Mehmet KAYA	<i>Geçmişten Günümüze Manisa'da Belediyeciliğin Gelişimi</i>	2111
Selin ÇAVUŞOĞLU Türker PALAMUTÇUOĞLU Esra GÜVEN	<i>Beşi Bir Yerde Turizm: Kula Örneği</i>	2123
Mesut TURAN Niyazi ÇAVUŞOĞLU	<i>Endüstri 4.0: Sanayide 4. Devrim ve Manisa Sanayisi</i>	2139
Yüksel KAŞTAN Seda ALPASLAN	<i>Cumhuriyet Döneminde Manisa'da Sanayi Alanındaki Gelişmeler</i>	2153
Müge ŞİMŞİT Burcu COŞMUŞ Sevgi SÜLÜKÇÜLER	<i>Türkiye Ekonomisinin Gelişim Sürecine Tarım ve Hayvancılığın Katkısı Manisa İli Örneği</i>	2177
Gül BİNBOĞA Aylin ÜNAL Ercan EĞİN	<i>Manisa İlinin Çevresel Sürdürülebilirlik Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma</i>	2191
Ahmet TOLUNAY	<i>Dünden Bugüne Manisa İli Orman Kaynakları ve Yöreye Sağladığı Çok Yönlü Faydalar</i>	2205
Fazıl Akın OLGUN Gözde SEVİLMİŞ	<i>Manisa'nın Kırsal Kalkınmasında Alternatif Bir Yol: Leader Yaklaşımı</i>	2217

Sait ENGİNDENİZ Görkem ÖZTÜRK Dilek Yücel ENGİNDENİZ Önder V. BAYRAKTAR Ece YÜRÜK Gizem ÖZÇİNGİRAK	<i>Manisa İlinde Tarımsal Yatırım Olanaklarının</i> <i>Değerlendirilmesi</i>	2233
Yurdanur AKYOL	<i>Manisa İli ve Çevresinde Yetişen Bazı Bitkilerin</i> <i>Etnobotanik Özellikleri</i>	2253
Mustafa AKYOL Kamil KOÇ	<i>Manisa Spil Milli Parkı'ndan Tespit Edilen</i> <i>Rafignatoid Akarlar (Acari: Raphignathoidea) ve</i> <i>Ekolojik Önemi</i>	2265
Rafet DİNÇ	<i>Akhisar Kulaksızlar Mermer Kilia İdol Atölyesi ve</i> <i>Yurtdışındaki Kulaksızlar Üretimi İdoller</i>	2283
Nihal AKILLI	<i>Manisa İl Sınırları İçerisinde Yapılan Prehistorik</i> <i>ve Protohistorik Kazıların Sonuçlarının Genel</i> <i>Değerlendirilmesi</i>	2327
Yavuz Selim KAYA	<i>Seha Irmağı Gediz Mi?</i>	2353
Erkan DİNÇ Servet ÜZTEMUR	<i>Müzeler Ve Tarihi Mekânlarda Manisa'nın Tarihi</i> <i>Ve Kültürel Özelliklerinin Öğretimi</i>	2373
Barış GÜR	<i>Manisa'nın Arkeolojik Mirasına Geçmişten Bir</i> <i>Bakış</i>	2395
Davut ŞAHİN	<i>Manisalı Bir Şair: Yetik Ozan (Turgut Günay)</i>	2405
Saliha KODAY Ferdi AKBAŞ	<i>Manisa İlinde Tarım ve Hayvancılık</i>	2422
İsmail OĞUZ	<i>Şehir Tarihi Çalışmaları Kapsamında Aile</i> <i>Tarihlerinin Önemi Üzerine Bir Değerlendirme:</i> <i>Manisa Örneği</i>	2437

MANİSA YAPILARINDA RESTORASYON YANLIŞLIKLARI

Hakkı ACUN

ALİ BEY CAMİİ

Cami, İshak Çelebi Mahallesinde, Ulu Caminin kuzeybatısındadır. Yapı, kitabesine göre tarihlendirilir.

1- Bena haze ' l-cami ve ' l-imarete Ali Beğ bin Timurtaş ba'de ma tekaade an vezareti ' s -

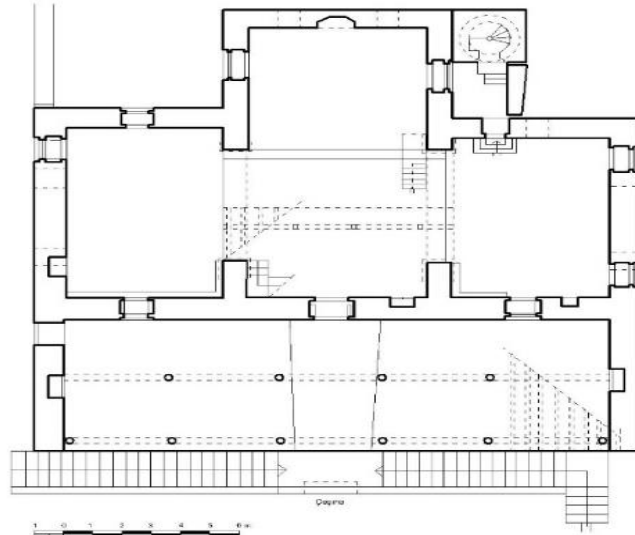
2- Sultan Murad bin Mehmed Han fi ' l- beled sene 821 fe lem yeteyesser ikamet ' ül - cumati fihi ila an cae

3- emru nesl- i ebnaihi Haydar Çelebi. Fe ekameha fihi se 975 sümme tevella minhüm Cafer Çelebi ve se ' a fi

4- ta ' mirihi ve termihi. Fe ceddede sakfehu ve revzenatehu ' l - fevkaniyye ve ' t - tahtaniyye ve ' l - mahfel ve etemme

5- minberehu ve menarethu ve zinetehu ala ma yura fi haze ' t - tarih bi- fazl ' illah 978.

Anlamı : Bu cami ve imareti, Timurtaş Oğlu Ali Bey vezirlikten emekli olduktan sonra bina etti. Sultan Mehmet ' in oğlu Sultan Murat Han 821 de Manisa ' da idi. Ancak orada cuma kılmak mümkün olmadı, taki tekrar gelene kadar. Çocuklarının neslinden, Haydar Çelebi ' nin emri ile caminin tamirine başlandı. 975 den sonra, müteveli olan Cafer Çelebi tamirini üslenerek bu uğurda uğraş verdi. Çatısını, pervazını, ahşap işlerini, mahfilini, minber ve minaresini Allah ' ın lutfiyle 978 de yeniledi.

MANİSA ALİ BEY CAMİ PLANI
(N. KOKLU'DEN İŞLENEREK)

Caminin Orijinal Planı

Yapının harime giriş kapısı üzerinde ¹ 53 X 67 cm. boyutlarında, mermer üzerine Arapça yazılmış kitabeğe göre; cami, H. 821 / M. 1418 tarihinde, Osmanlı Ümerasından Vezir Kara Timurtaş Paşa'nın oğlu Ali Bey ² tarafından, vezirlikten tekaütte ayrılınca mescit, imaret ve hamamdan oluşan külliye olarak yaptırılmıştır. Hamam caminin güneyinde, imaret kuzeybatısında idi. Bu

külliye sonradan bir han (Eski Han) da katılmıştır. ³ Bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, bir H. 819 / M. 1416 tarihli bir tarihsiz vakıf kaydı ⁴ ile İ. Gökçen' in yayınladığı bir vakfı vardır. ⁵ Ayrıca, yine İ. Gökçen' in belirttiğine göre, caminin kuzey tarafında, bahçe içerisinde altı odalı medreseden söz edilir. ⁶

Kitabeden de anlaşılacağı gibi, 1418 de Ali Bey tarafından yaptırılan mescit, torunlarından Haydar Çelebi tarafından, H. 975 / M. 1567-1568 de camiye çevrilmiş ve onun Hacca gitmesiyle kardeşi Cafer Çelebi, H. 978 / M. 1570-1571 de mescitte tamir ve tadilat yaparak, mahfil, minber ve minare ilave etmiş ve büyük cuma cami haline getirilmiştir.

Cami Hariminin Eski Hali

¹ Son restorasyonda, Caminin kitabesi kapı üzerinden alınarak kapının sağ (batı) yanına alınmıştır.

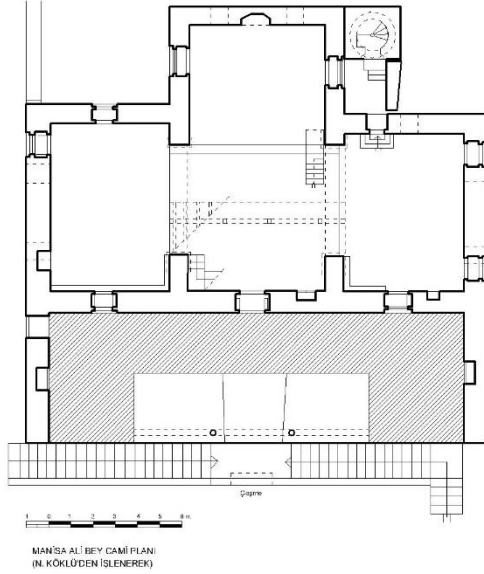
² Mehmet Süreyya 2 / 1311, 60 : Uluçay - Gökçen 1939, 93 - 94 : Uzunçarşılı 1982, 364, 395 - 396, 574 - 576 : Ali Bey, Kara Timurtaş Paşa'nın oğlu, Umur ve Oruc Bey'in kardeşidir. Dört beş sene kadar Saruhan Sancak Beyliği yapmıştır. Tekaüt olunca Manisa'ya yerleşmiştir.

³ Uzunçarşılı 1929, 76 - 77 : Evliya 1935, 72 : Uluçay - Gökçen 1939, 93 - 94 : Uluçay 46 / 1941, 6 : Ersoy 59 / 1942, 7 : Gökçen 1 / 1946, 35 - 40 : Köklü 1970, 17 : Ayverdi 1972, 185 : Karadanişman 1977, 7 : Emecen 1989, 25, 92 : Acun 1999, 80.

⁴ Tarihli vakıf kaydı, Müceddet Anadolu 5 adlı ve 591 numaralı defterin 177. sahife, 178 sıra numarada kayıtlı, Türkçesi, 2005 Nolu Defterin, s. 67 - 68 de kayıtlıdır. Tarihsiz Vakıf kaydı ise, Manisa merkez vakıfları, sıra no : 232 ve Emecen, 1989, 100 bkz.

⁵ Gökçen 1 / 1946, 35-40.

⁶ Gökçen 15 / 1938, 11.

yan kanadın kuzey alt penceresi kapı şekline getirilmiştir. Harime giriş kapısı üzerinde yer alan kitabe, kapının sağ tarafına yerleştirilmiş, yapının dışı da beton siva ile sıvanarak orijinalitesi tamamen bozulmuştur.

Bugün ibadete açık olan yapı, zaviye planlıdır. Plan şeması ters " T " harfine benzer. " T " nin yatay kolu dikey kolundan daha uzundur.

Son Cemaat Yerinin Eski Hali

H. 1034 / M. 1625 depreminde harap olan çatı ve revağı tamir edilmiştir. ⁷

Mihrabın iki yanındaki üst vitray pencere üzerinde (altta), cam içine sarı renkle işlenmiş, Eski Türkçe iki sıra mısra ve H. 1164 / M. 1750-1751 tarihi yazılıdır. ⁸ Muhtemelen cami bu tarihte de onarılmıştır. Cami, en son 1977-1981 de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamamen elden geçirilmiş, **son cemaat yerinin ahşap direkleri değiştirilerek betonlaştırılmış, minber yenilenmiş, eskiden harimin kuzeyinde yer alan mahfil değiştirilerek son cemaat mahallinin üzerine alınmış ve yanları güneye doğru " U " şeklinde uzatılmıştır. Batı yan kanadın güney penceresi kapı şekline getirilerek minareye çıkışın önü açılmış, doğu**

Orta mekân yan mekânlardan büyük sivri kemerler ve bir basamakla, esas ibadet mekânı ile orta mekân birbirinden iki basamaklı merdivenle ayrılır. Yan mekânlardan boyuna dikdörtgen, esas ibadet mekânı kare, orta mekân kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Eskiden harimin kuzeyinde giriş duvarı ile dört kare kesitli ağaç direk üzerine oturan bir üst mahfil vardı. Bugün ahşap direkler kaldırılmıştır.

⁷ Gökçen 1 / 1946, 36 : Ayverdi 1972, 185 : Acun 1999, 81.

⁸ Gökçen 15 / 1938, 11 : Uluçay - Gökçen 1939, 95 : Acun 1999, 81.

Küçük boyutlu mahfile çıkış, giriş kapısının doğusundaki merdivenlerle olurdu. Girişin batısında ise, yerden 50-60 cm. yükseklikte küçük müezzin mahfili bulunuyordu. Bugün mahfil " U " planlıdır. İç mekânı, on tane alt pencere ile sekiz tane üst pencere aydınlatır. Bu pencerelerden esas ibadet mekânının doğu ve batısında birer, yan mekânların doğu ve batısında ikişer, kuzey ve güney duvarlarda ikişer pencere yer alır. Pencereler simetrik bir şekilde duvarlara dağılmıştır.

Mihrap, beşgen gövdeli, dört sıra mukarnas kavsaralıdır. Minber, batı yan mekânın güneydoğu köşesinde yer alan ahşap bir kuruluştur. Bugün ahşap eski minber yok olmuş, mihrap değiştirilmiştir. Harime, mihrap eksenindeki dikdörtgen kapıdan girilir. Kapının iki yanında dikdörtgen bir dolap nişi vardır.

İbadet mekânının güneybatısında, kare kaideli bir minare ile harimin kuzeyinde, iki sahnalı son cemaat kısmı yer alır. Yanları duvar uzantılarıyla kapatılmış olan son cemaatin

sahnaları kibleye paralel uzanır. Sahnaları birbirinden kare ve yuvarlak kesitli, eskiden ağaç, şimdi beton dört direk ayırır.

Cami eğimli bir arazi üzerine oturduğu için, kuzey tarafı, 3-4 m. kadar yüksekte kalmıştır. Bu nedenle son cemaat yerine iki taraflı, on üçer basamaklı anıtsal merdivenlerle çıkılır. Merdiven altında ahır vardır. Eskiden ahırda manda beslenir, sabah namazına gelenlere süt verilir. ⁹ Yapının etrafını geniş bir bahçe çevirir. Bahçeye güney ve kuzeydeki kapılardan girilir. İki kapının yanında da birer sivri kemerli çeşme yer alır.

Planı dış görünüşüne yansıyan yapı, kırma çatılı tek minarelidir. Duvarları pencereler parçalar. Altı üstlü pencereler hemen hemen simetrik bir düzenleniş gösterir. Alt pencereler dikdörtgen, üst pencereler sivri kemerlidir. Minare, kare kaideli, sekizgen topuklu, aşağıdan yukarı doğru incelen yuvarlak gövdelidir. Topuğun her yüzeyinde, renkli taşlarla yapılmış sivri kemerli birer kör niş bulunur. Topuktan gövdeye prizmatik üçgenlerle geçilir. Minareye batıya açılan kapıdan çıkılır.

Yapının iç ve dışında süsleme yoktur. Yalnız minare gövdesinde tuğla, eski minberde ahşap süslemeler vardı. Parçalanmış eski minberin aynalığında altıgen yıldız kollarının oluşturduğu iç içe geçen çokgen geometrik motifler yer alır. Minberin süpürgeliğinde, dilimli kemerli niş sırası vardır. Köşkün alt kısmı, ince uzun dikdörtgen küçük parçaların birbirine geçmesiyle oluşmuştur. Minare gövdesindeki tuğla süsleme ise, tuğlaların zikzak oluşturacak şekilde dizilmesiyle meydana getirilmiştir.

Yapıda karşılaştığımız en önemli sorun, eski mescit camiye çevrilirken, mescit yıkılıp yerine cami mi ! yapıldığı açıklıkla belli değildir. Muhtemelen kitabede belirtildiği gibi, mescit tadilata uğratarak camiye çevrilmiştir. Ayrıca minare de, kuruluş yeri bakımından bir sorun teşkil ediyor görünüyor da, caminin kurulduğu zeminin eğimli olması, minare için en uygun yerin burası olduğunu gösteriyor.

Cami plan şeması bakımından Bursa, Timurtaş (Demirtaş) Paşa (1389-1390) ve Ebu İshak Zaviyesine (1399) benzer. ¹⁰ Yalnız Timurtaş ve Ebu İshak Zaviyelerinde orta mekân kubbeye örtülü ve son cemaat yerleri tek sıra revaklıdır. Timurtaş Paşa Zaviyesinin son cemaat yerinin batısında bir mekân vardır. Ebu İshak Zaviyesinin yan mekânları tonozla örtülüdür. Ayrıca her iki zaviyenin de yan

⁹ Ayverdi 1972, 182 : Acun 1999, 82.

¹⁰ Baykal 1950, 111 - 112, 129 : Eyice 1962, 35, 37, 67, 69 : Ayverdi 1966, 387 - 397 : Beşbaş-Denizli 1983, 44-55 : Acun 1999, 82.

Geçmişten Günümüze Manisa

mekânları orta mekâna bir kapı ile açılmasına karşın, Ali Bey Camiinde yan mekânlar orta mekâna büyük kemerlerle açılır.

Bibliyografya

- 1- Uzunçarşılı 1929, 77.
- 2- Manisa 1932, 98.
- 3- Evliya 1935, 72.
- 4- Gökçen 15 / 1938, 11-20.
- 5- Uluçay - Gökçen 1939, 93
- 6- Uluçay 46 / 1941, 6.
- 7- Ersoy 59 / 1942, 7-10.
- 8- Gökçen 1 / 1946, 36
- 9- Köklü 1970, 17.
- 10- Ayverdi 1972, 182-185.
- 11- Karadanışman 1977, 7.
- 12- Köklü 8 / 1994, 9-10.
- 13- Emecen 1989, 25, 92.
- 14- Manisa 1992, 30.
- 15- Acun 1999, 80-90.

HACI YAHYA (İKİ LÜLELİ) CAMİİ

Cami, Karaköy Mahallesi, İzmir Caddesi ile Çapraz sokağının kesiştiği köşededir.

Yapı, harime giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre tarihlendirilir.

1- ' Ammere hazihi ' l - mescide ' s - şerife li - merzati rabbihi ' l - latifü ' s - sahib ' l - hayrat-ı ve ' l - hasenat - 1

2- El - haccü Mehemmed bin el - haccü Yahya ' ufiye anhuma fi gurreti Ramazane senete tis ' ün ve sebayn ve semanü mietin (879).

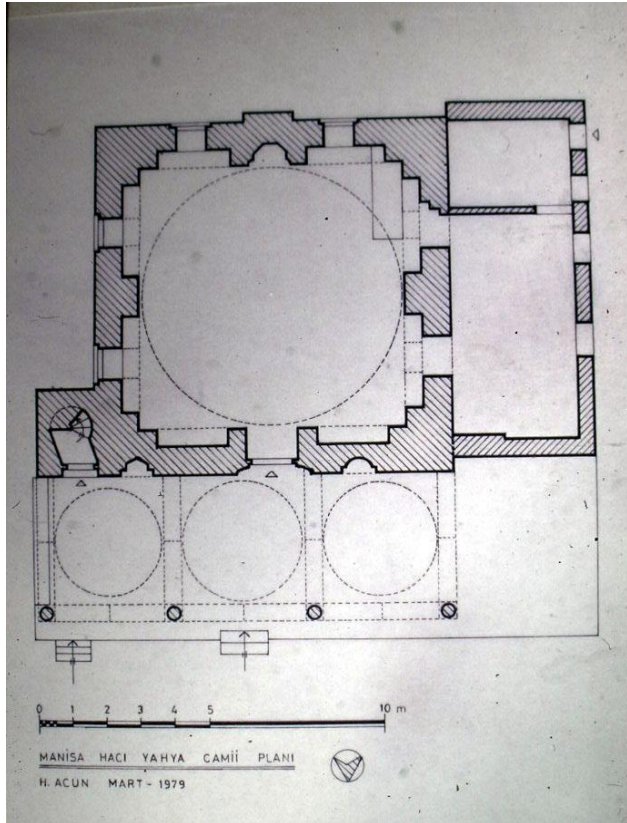
Anlamı : Allah rızası için hayrat ve hasenat sahibi Hacı Mehmet bin Yahya bin Osman, 879 senesinin

Ramazan ayında, bu mescidi şerifin yapılmasını, emretti.

Kitabeden anlaşılacağı gibi, cami, Hacı Yahya Oğlu Hacı Mehmet adına, H. 879 / M. 1474 tarihinde yaptırılmıştır. ¹¹ Yapının Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi' nde, tarihsiz iki vakıf kaydı vardır. ¹²

1922 de Yunanlılar tarafından içine bomba atılarak yakılan yapı, 1926 da halk tarafından tamir edilmiş, 1935 de Çerkez Mehmet Efendi ' nin önyak olmasıyla tekrar elden geçirilerek tamir edilmiştir. Aynı şahıs ölünceye kadar burada imamlık yapmıştır. ¹³

Son olarak da günümüze yakın bir tarihte, batı kısmına bir mekân ilave edilerek genişletilmiş ve orijinal planı bozulmuştur. Yan yana iki kubbeli yapı haline getirilmiştir.

¹¹ Uluçay - Gökçen 1939, 96 : Riefstahl 1941, 88 : Acun 1999, 91.

¹² Manisa merkez vakıf defteri, sıra numarası 21 ve 277 e bkz : Acun 1999, 91.

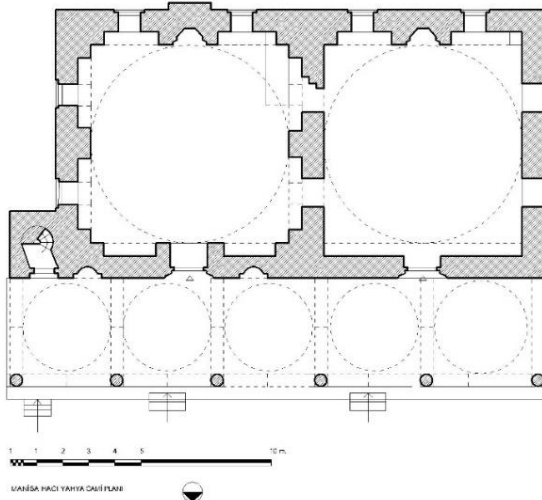
¹³ Karadaşman 1977, 28 - 29: Acun 1999, 91.

1995 Temmuzunda da, batısındaki hazire dağıtılmış, kuzeydoğusundaki çeşme değiştiril-miş, yüksek çevre duvarı alçaltılmıştır.

Bugün ibadete açık olan yapı, kare planlı üzeri kubbeyle örtülü, üç bölümlü bir son cemaat yerli ve tek minarelidir. Kubbeye pandantiflerle geçilir. Kubbe duvarlardan 50 cm. çıkıntılı, kuzey ve güney

duvarda iki, doğu ve batı duvarda birer olmak üzere toplam altı tane duvar payesi üzerine oturur. Duvar payeleri birbirlerine kemerlerle bağlanmıştır. Doğu ve batı kemerler kaş kemer, güney ve kuzey kemerler yuvarlak kemerdir. Duvar payeleri doğu ve batıda eksende, diğerleri ise kapı ve mihrabın iki yanında yer alır. İç mekânı, kuzey duvarı hariç her duvardaki ikişer pencere ve bu pencere üzerinde simetrik olarak yer alan üst pencerelerle, kubbe kasnağındaki sekiz pencere aydınlatır. Pencerelerin çokluğu harime yeterli ışığı sağlamıştır. Harime mihrap eksenindeki kapıdan girilir. Mihrap, köşeleri pahlanmış beşgen bir niş şeklindedir. Dışarı doğru dikdörtgen şeklinde taşar. Minber, mihrabın batısında, ahşap bir kuruluştur.

Hacı Yahya Camii Yeni Planı

Harimin batısına, boyuna dikdörtgen planlı, iki bölümlü bir mekân eklenmiştir. Ek bölümle harim bağlantısı, batıdaki pencereler kapı şekline getirilerek sağlanmıştır. Ek bölüm, güney duvarına yakın olan pencere hizasından, enine ikiye bölünmüştür. Güney mekânı tek, kuzey mekânı çift

pencere aydınlatır. Harimin kuzeydoğusunda minare, kuzeyinde üç bölümlü bir son cemaat yer alır. Minareye son cemaatin köşesinden çıkılır. Son cemaat, harim duvarının doğu tarafına doğru, minare kaidesini de içine alacak kadar taşar. Bu bölüm devşirme başlıklı, yuvarlak gövdeli, dört sütun

üzerine oturur. Üzeri üç kubbeye örtülüdür. Ön kısmı

Hacı Yahya Camii Son Cemaat Yerinin İlave Edilen Kısmı

camekânla kapatılmıştır. Harime giriş kapısının yanlarında iki niş bulunur. Doğudaki dörtgen gövdeli, batıdaki yuvarlak gövdelidir. Son cemaat yeri, zeminden 25-30 cm. yüksekte olduğu için, üç basamaklı merdivenle çıkılır.

Yapı, kare - kübik görünüşlü, yüksek sekizgen kasnaklı kubbeli ve tek minarelidir. Minare, sekizgen topuklu, yuvarlak gövdelidir. Topuk üzerinde, yuvarlak kemerli nişler yer alır. Topuktan gövdeye prizmatik üçgen kuşakla geçilir. Duvarları parçalayan pencerelerden alttakiler, sivri kemer alınlıklı dikdörtgen, üsttekiler sivri kemerli, fil gözlüdür. Duvar ve kubbe saçağında kirpi dişlere rastlanır.

Caminin kuzey ve batısını kuşatan küçük bir avlusu vardır. Avlunun batısında yeni yapılmış hela ve abdest muslukları bulunur. Avluya doğuya açılan kapıdan girilir. Kapının kuzeyinde, avlu duvarına yapışık bir çeşme yer alır. Bu nedenle camiye " İki Lüleli Cami " de denilir.

Cami içinde süsleme olarak mihrapta yağlıboya ile yapılmış perde motifini görürüz. Dışında ise, alt ve üst pencere kemerleri, kırmızı ve beyaz taşlardan renk almaşığı şeklinde yapılmıştır. Minare gövdesindeki tuğlalar ok ucuna benzer şekilde dizilerek süsleme oluşturulmuştur.

Yapının duvarları ; bir sıra kesme taş, iki veya üç sıra tuğla şeklinde, düzensiz almaşık tekniğiyle yapılmıştır. Pencere üst hizasında tuğla dizileri dört sıraya kadar çıkar. Ayrıca taş aralarına iki dik tuğla da konmuştur. Minare kaidesi kesme taş, kubbe minare gövdesi ve kemerler tuğladan yapılmıştır.

Cami, plan açısından Selçuk' ta, İsa Bey Camii' ne giden yolun üzerindeki isimsiz mescide (XV. yy.başı) ¹⁴ ; kare planı, altı duvar payesi üzerine oturan kubbesi ve üç bölümlü, üzeri kubbeye örtülü son cemaat yeri ile aynen Hacı Yahya Camiine benzer. Yalnız mescitte minare yoktur. Hacı Yahya Camii minaresindeki tuğla süslemeleri, Bursa İbni Bezzaz Camii (1424) ¹⁵ ve Tire Narin Cami (XV. yy.) ¹⁶ minarelerindeki süslemelerde görürüz.

¹⁴ Arel 1970, 84, şekil 1 : Acun 1999, 91.

¹⁵ Baykal 1950, 154 : Demiriz 1979, 256, resim 139 : Acun 1999, 91.

¹⁶ Aslanoğlu 1978, 45, resim 80 : Acun 1999, 91.

Geçmişten Günümüze Manisa

Hacı Yahya Cami, 8 m. yaklaşan kubbesinin duvar payeleri tarafından taşınması, duvarların bir bakıma örtücü duvar niteliğinde olması bakımından önemlidir.

Bibliyografya

- 1- Evliya 1935, 73.
- 2- Uluçay - Gökçen 1939, 96.
- 3- Riefstahl 1941, 88.
- 4- Köklü 1970, 18.
- 5- Karadanışman 1977, 28-29.
- 6- Emecen 1989, 88.
- 7- Manisa1992,33.
- 8- Acun 1999, 91-98.

GÖKTAŞLI CAMİ

Cami, Göktaşlı Mahallesinde, Ulutepe Caddesi Üzerindedir. Yapının orijinal kitabesi yoktur. Onarım kitabesi vardır. Ayrıca cami avlusunda yakın zamana kadar duran çeşme kitabesine göre tarihlendirilir.

Lekad ca ' alete ' l - uyune li ' n - nas bezila --- Ve talabet liecliha sevaben cezila
Yüsemüneha Seyyide bi Gülfem --- Meddallahu eyyama ' ümriha tavila
Ve zekera ' l - Alaşehri tarihaha --- " Aynen fiha tüsemma selsebila "
(Ebcded Hes. H. 899) ¹⁷

Anlamı : O gözlere bir alternatif bahşetti. Ve bunun için Allah ' tan sevap istedi. Ona Gülfem Hanımefendi ismi takıldı. Allah onun ömrünü uzun eyledi. Tarihi Alaşehri olarak zikretti. Orada öyle bir göz varki çeşmeye benzer.

Çeşme kitabesi, H. 899 / M. 1493 - 1494 tarihlidir. Kitabede adı geçen Gülfem Hatun' un Manisa' da birçok hayır yaptıran, XVI. yy. da

yaşamış Gülfem veya Gülgün ' dur. ¹⁸ İ. Gökçen bir sicil kaydından, bu caminin XVI. yy. da bir mescit olduğunu, Manisa' dan Şaban Oğlu Hacı Abdülkerim ' in kendi parasıyla mescidi, H. 1040 / M. 1630 - 1631 de camiye çevirttiğini yazar. ¹⁹ Ayrıca caminin, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi' nde, tarihsiz bir vakıf kaydı vardır. ²⁰

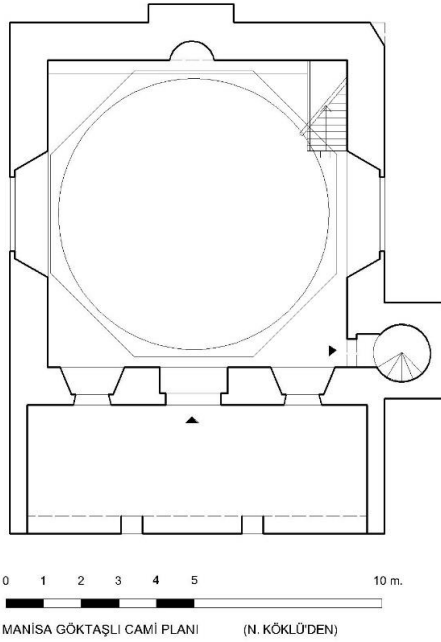
¹⁷ Uluçay-Gökçen 1939, 99 : Su 1982, 41 : Acun 1999, 138.

¹⁸ Su 1982, 40-41 de : Acun 1999, 138, Saruhan döneminde yaşamış Gülgün Hatun ile XVI. yy. da yaşamış Gülgün veya Gülfem Hatun ayrı kişilerdir.

¹⁹ Gökçen 1 / 1946, 300: Acun 1999, 138.

²⁰ Manisa merkez vakıf defteri, sıra numarası 133 bkz. : Acun 1999, 138.

Bugün caminin harime girişi üzerinde, 1324 / 1906 tarihli bir onarım kitabesi vardır. Ayrıca, İstiklal Savaşı sırasında yakılan cami, Cumhuriyetin ilk yıllarında bir onarım daha geçirmiştir.

Bugün ibadete açık olan yapı, kare planlı üzeri kubbeye örtülüdür. Kubbeye pandantiflerle geçilir. Harime mihrap eksenindeki kapıdan girilir. Mihrap, yarım silindirik gövdeli bir niş şeklindedir. Mihrap nişi dışarı dikdörtgen şeklinde taşar. Minber, mihrabın batısındaki köşede yer alan yeni yapılmış ahşap bir kuruluştur. Harimin kuzeyinde, son cemaatin üzerinde, önü kafesle kapatılmış bir üst mahfil bulunur. Sonradan yapılan bu mahfilin orta kısım, güneye doğru balkon gibi çıkıntı yapar.

Mahfile, son cemaatin kuzeydoğu köşesindeki merdivenlerle çıkılır.

İç mekânı, doğu ve batı duvarlarda birer, kuzey duvarda (girişin yanlarında) ikişer, alt pencere ile güney duvarda iki, doğu ve batı duvarda birer oval üst pencere aydınlatır.

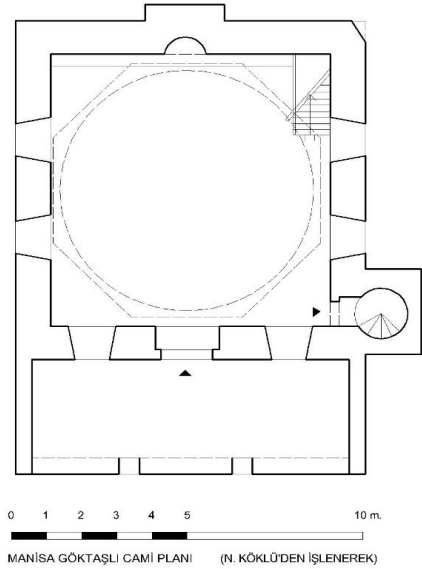
Minare, harimin kuzeybatı köşesinde. Yapının kuzeyine, önü camekânla kapatılmış,

Caminin Bugünkü Planı

Yeni yapılmış çift katlı bir son cemaat kısmı ilave edilmiştir.

Yapının kuzeyinde küçük bir avlu yer alır. Avluya güneye açılan kapıdan girilir. Avluda eskiden medrese hücreleri varmış. ²¹ Medresenin ne zaman yapıldığı ve yok olduğu bilinmez.

Cami, dıştan, kare kübik gövdeli, sekizgen kasnaklı, kubbeli ve tek minarelidir. Yüksek kasnak yapının köşeleri pahlanarak oluşturulmuştur. Pahların üzeri ise düz çatı ile örtülmüştür. Minare, kuzeybatı pahlanmış kare kaideli, sekizgen topuklu, yuvarlak gövdelidir. Topuk üzerinde yuvarlak kemerli nişler vardır. Topuktan gövdeye, köşelerde bulunan iki pahlı üçgenlerle geçilir.

Caminin Orijinal Planı

²¹ Uluçay - Gökçen 1939, 99 : Acun 1999, 139.

Petek yivlidir. Duvarları yalnız pencereler parçalar. Güneyde eksende dikdörtgen

mihrap çıkıntısı, üzerinde, pencere izi ile iki yanında oval üst pencere yer alır. Doğu cephede, duvarlarda kalan izlerden anlaşıldığı gibi, eskiden köşelerde birer sivri kemerli alt pencere ile onların ekseninde oval bir pencere var iken, bugün bu alt pencereler kapatılmış iki pencere arasındaki boşluk, kenarları söveli ikiz pencere ile enine dikdörtgen biçiminde, dıştan içe doğru genişleyen pencere haline getirilmiştir. Batı cephede de aynı pencere düzeni görülür. Doğudan farkı, İkiz pencerelerin alınlığında volütlü silmeler ile ortasında ay motifi vardır. Ayrıca güneybatı köşesi pahlanmış, üzeri üç sıra mukarnasla taçlandırılıp, bir rumi motifiyle sonuçlandırılmıştır.

İstiklal Savaşı 'nda yakılan yapının süslemeleri 1923'd en sonra yapılmıştır. Mihrabın köşeleri, yivli plaster silmeli ve akant yapraklı İon başlıklıdır. Mihrap alınlığında, " C " ve " S " kıvrımlarının oluşturduğu akant yapraklı üzümler, güller ve naturalist alçı süslemeler vardır. Kubbe eteğinde, pandantif kenarlarında, mihrabiyeli küçük nişler içerisinde üç yapraklı yonca motifleri yer alır. Yeni yapılmış minber, alınlığı ve korkuluğu ajure tekniği ile yapılmış naturalist çiçek ve dal motifleriyle süslüdür.

Caminin duvarları yer yer düzensiz almaşık tekniği, yer yer de taş ve tuğla karışımından yapılmıştır. Bazı yerlerde taşlar tuğlalarla çerçevelenmiştir. Kubbe ve minare gövdesi tuğladan yapılmıştır. Gövdesinde tuğladan yapılmış süslemelere rastlanır.

Camide restorasyon hataları görülmektedir. Doğu ve batı duvarda sivri kemerli iki pencere olması gerekirken, bu pencereler kapatılmış, yerine yeni pencereler açılmıştır. Ayrıca yapının bugünkü görüntüsü ile son cemaat yerinin olup olmadığı belli değildir. Bugünkü son cemaat yeri, mihrap ve minber 1923 den sonra yapılmıştır.

Yapı, kubbe kasnağının oluşumu bakımından İlyas Bey Mescidine benzer. İlyas Bey Mescidinde Gökteşli Caminden farklı olarak iki bölümlü son cemaat yer vardır. Minaresi yoktur.

Bibliyografya

- 1- Evliya 1935, 74.
- 2- Uluçay - Gökçen 1939, 99.
- 3- Gökçen 1 / 1946, 300.
- 4- Kuran 1968, 227.
- 5- Köklü 1970, 19.
- 6- Emecen 1989, 88.
- 7- Manisa 1992, 30.
- 8- Acun 1999, 138-145.

SERABAT CAMİ

Cami, Serabat Mahallesi, Serabat Caddesi üzerindedir. Tabakhane deresinin başında yer aldığı için Serabat ismini almıştır. Yapı, kitabesine göre tarihlendirilir.

Subahüke makrunun bi - ' izzin ve devleti
Ve babüke meftuhun li ' ehli
' l - havayici
Sene 1056. ²²

Anlamı : Geceleri aydınlatan ve sabahın maliki bulunan ve her husus onun izzet ve devletine yaklaşıp olan bu camii Cenab - ı Allah ' tan her türlü hacet dileyen ehli iman kapısı olarak açılmıştır.

Cami H. 1056 / M. 1646-1647 tarihinde Abdurrahman adında birisi

tarafından yaptırılmıştır. ²³ Avlunun kuzeyinde vaktiyle mektep ve medrese odaları varmış. Geçirdiği yangında bunlar yanmıştır. ²⁴ Muhtemelen yangından sonra tamir edilirken bugünkü kitabe yerine konulmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü ' nde yapının tarihsiz bir vakıf kaydı vardır. ²⁵ 1922 Yunan İşgalinde de yakılan yapı,

sonradan tamir edilmiş, son olarak 3 - 5 sene önce tamir edilerek bugünkü görünümünü almıştır. Son tamir sırasında, doğu duvarın güneyindeki hafifletme kemeri yuvarlakken dilimli olduğu ortaya çıkarılmış, iki kemerin içine birer üst pencere açılmış, mihrabın kenarları alçı mukarnasla çevrilmiş, içi perde motifli yağlı boya ile bezeli iken, düz fayans çinilerle kaplanarak tamamen yenilenmiştir.

²² Uluçay - Gökçen 1939, 114 : Karadaşman 1977, 31 : Manisa 1992, 50 : Acun 1999, 257.

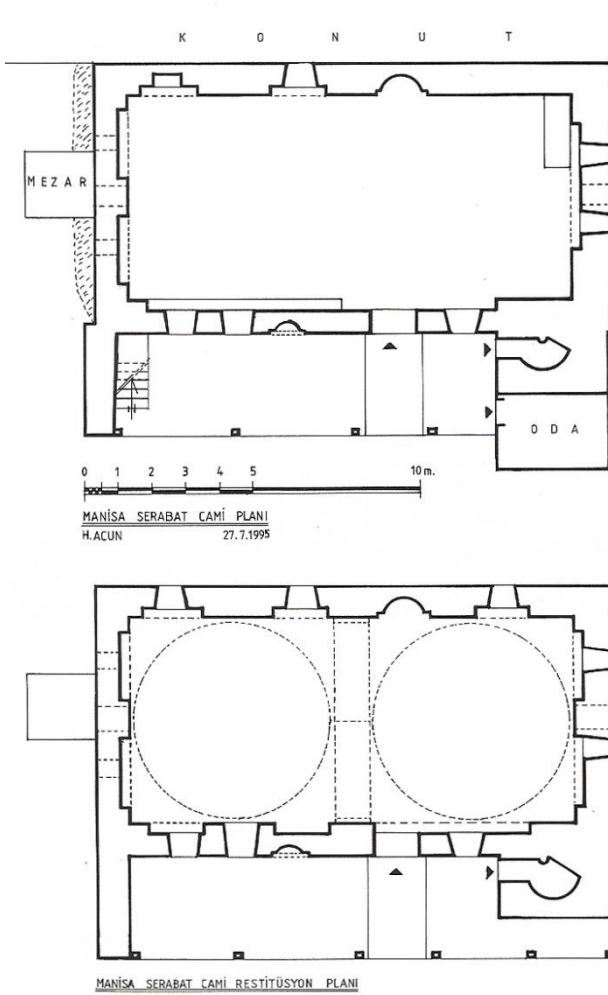
²³ Gökçen 1 / 1946, 302 : Acun 1999, 257.

²⁴ Uluçay - Gökçen 1939, 114 : Acun 1999, 257.

²⁵ Manisa Merkez Fihrist Defteri,numara 99 bkz. : Acun 1999, 257.

Geçmişten Günümüze Manisa

Cami harimi enine dikdörtgen planlı, üzeri düz tavanla örtülüdür. Doğu duvarda ; güneydeki dilimli, kuzeydeki sivri, batı duvarda yuvarlak hafifletme

kemerleri vardır. Harimin kuzeyinde, son cemaatin üzerinde yer alan bir üst mahfil bulunur. Mahfile, son cemaatin kuzeydoğusundaki ahşap merdivenlerle çıkılır. İç mekân, güneyde bir, doğuda iki, kuzeyde üç alt pencerelerle, doğuda üç, batıda bir ve güneyde iki üst pencereyle aydınlanır. Kuzey hariç, diğer pencereler nişler içine açılır.

Mihrap, eksenenden batıya kaymış, yarım yuvarlak niş şeklindedir. Minber, güneybatı köşede ahşap kuruluştur. Her ikisi de yeni yapılmıştır. Harime, mihrap eksenindeki dikdörtgen bir kapıyla girilir. Minare, son cemaat ile harimin birleştiği köşededir. Harimin kuzeyindeki son cemaat yerinin doğusu duvar ile önü camekânla kapatılmıştır. İki katlı son cemaat yerinin önü dört ahşap direk taşıtır.

Cami dıştan, enine dikdörtgen planlı, kırma çatılıdır. Yapının kuzeyinde bir

son cemaat yeri ile kuzeybatısında minare yer alır. Minare kare kaideli, yuvarlak gövdelidir. Kaideden gövdeye prizmatik üçgenlerle geçilir. Gövde aşağıdan yukarıya doğru inceler. Eski yapıdan orijinal olarak kalan tek kuruluş minaredir. Üzerindeki, iç içe geçen ok ucuna benzer tuğla süslemelerde, eski yapıdan kalan orijinal tek bezemedir. Yapının kuzeyinde, küçük bir avlu yer alır. Cami eğimli bir zemin üzerine oturduğu için avlu, zeminden 3 - 4 m. kadar yukarıda kalmıştır. Avluya merdivenlerle çıkılır. Avlunun doğusunda duvara bitişik, kimliği hakkında hiç bir bilgiye sahip olmadığımız bir mezar bulunur. Bu mezar muhtemelen caminin banisine aittir.

Caminin batı duvarı dışındaki duvarlar, moloz taş ve tuğla karışımından yapılmıştır. Batı duvarda moloz taşlar iki sıra tuğlalarla çerçevelenmiştir. Duvarın orta kısmında, altı sıra dizili tuğla hatıl vardır. Ayrıca pencerelerin üzerinde, tuğladan, yuvarlak hafifletme kemeri görülür. Minare gövdesi de tuğladan yapılmıştır. Çatı ahşaptır.

Önce yanan ve 1922 Yunan İşgalinde yıkılan ve tekrar yakılan bu yapı, eskiden yanyana iki kubbeli iken orijinalliğini kaybetmiştir. Duvarlarının büyük bir

kısmı orijinaldir. Yapının iki kubbeli olduğunu, doğu ve batı duvarın içindeki, batı duvarın dışındaki hafifletme kemerinden anlıyoruz. Çünkü hafifletme kemerleri çoğunlukla kubbeli yapılarda duvarlardaki yükü hafifletmek için yapılır. Ayrıca, harimi ortadan bir askı kemerle ikiye böldüğümüzde, iki kare mekân elde edilmektedir. Bu nedenle ortadaki askı kemerinin alt kısmına gelmesin diye mihrap batıya doğru kayık yapılmıştır. Bu fikrimizi, minare gövdesinin ortasına açılan sivri kemerli kapı da destekler. Bu kapı kubbelerin üzerine çıkmak için yapılmıştır. Minarenin bugünkü yapıya göre yüksekliği de, eski yapının kubbeli olduğunu gösterir. Bu fikrimizi zaten Evliya Çelebi ' de ²⁶ destekler.

Caminin yan yana iki kubbeli orijinal planı, Bursa Abdal Mehmet Camii ' ne (Türbesi H.854 / M. 1450-1451) benzer. ²⁷ Yalnız Abdal Mehmet Camii, üç kubbeli son cemaat yerlidir. Serabat Camii minaresindeki tuğla süsleme bakımından da, Manisa Attar Ece, Ali Bey, Hacı Yahya ve Göktaşlı Camii benzer. Özellikle Hacı Yahya ve Göktaşlı Camii minarelerine çok benzer.

Sonuç olarak Serabat Caminin ilk yapısını gerek minaresindeki tuğla süsleme ve gerekse orijinal planı bakımından XV. yy. lın ikinci yarısına tarihleyebiliriz.

Bibliyografya

- 1- Evliya 1935, 73.
- 2- Uluçay - Gökçen 1939, 114.
- 3- Gökçen 1 / 1946, 302.
- 4- Köklü 1970, 18.
- 5- Karadanışman 1977, 31.
- 6- Acun 1999, 257-264.

SİNAN BEY MEDRESESİ

Medrese, Tunca Mahallesi Temiz Sokak ' ta, Karaköy Hamamı arkasındadır.

Medresenin kitabesi yoktur. Fakat medresenin, Fatih devrinde yaşamış, Ditrek Sinan Bey tarafından yaptırıldığı bilinir. Sinan Bey, Geyve ' de yaptırmış olduğu imaretinin haziresinde metfundur. ²⁸ Mezar taşından Elvan Bey ' in oğlu olduğunu ve

²⁶ Evliya 1935, 73 : Köklü 1970, 18 : Acun 1999, 258 de, Serabat Camii için, güzel kubbelidir. Bunu yapan usta, öyle ustalıkla kiremit örtmüştür ki, tarifine lisan yetersiz kalır, der.

²⁷ Baykal 1950, 113 - 114 : Ayverdi 1972, 275 - 279 : Beşbaş - Denizli 1983, 1-3 : Acun 1999, 258.

²⁸ Gökçen 1 / 1946, 254 - 257 : Acun 1999, 320.

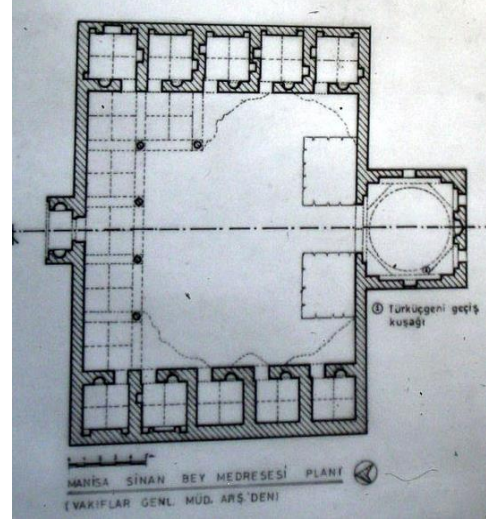
Geçmişten Günümüze Manisa

Şaban 883 / Teşrin-i Sani 1478 de öldüğünü anlıyoruz.²⁹ Buna göre medrese 1478'den önce yapılmıştır.

Medresenin ; H. 956 / M. 1549³⁰ ve 22 Muharrem 1089 / M. 1678 tarihli vakfiyesi vardır.³¹ H.1037 / M.1627- 1628 tarihli vakfiyeden de bir muallim hanesinin olduğunu³² ve aynı muallim hanenin 34 dükkânının bulunduğunu bir belgeden öğreniyoruz.³³ Ayrıca medresenin tarihsiz bir vakıf kaydı daha vardır.³⁴

Medrese, H. 1086 / M. 1675-1676³⁵ ve son olarak da 1980-1985 tarihleri arasında onarılmıştır.

Bugün el sanatlarının üretildiği ve sergilendiği yer olarak kullanılan medrese, plan itibariyle, Y. Ötüken 'in,³⁶ " A tipi bağımsız medreseler " içinde ele alınan, " A 2 tipi dikdörtgen şemalı simetrik medreseler " in alt grubu olan " A 2 a açık avlulu " grubuna girer. Sinan Bey Medresesi, enine dikdörtgen planlı, açık avlulu, revaklı ve tek eyvanlıdır. 1984 lere kadar avlu etrafındaki revaklardan yalnız kuzey ve kuzeydoğudaki kısım ayakta durmakta, revaklar yuvarlak kemerli ve devşirme başlıklı idi. Doğu ve batıda beşer hücreleri vardı. Hücreler kare planlı ve ocak nişlidir. Hücre ve revak üzerlerini çelipleme tonoz örtmekteydi.

Bugün ise, medresenin eksik revakları tamamlanmış, sütun ve başlıkları

betondan yapılmış, ahşap gergi kirişleri betonlaştırılmış, hücrelere dışarı bakan birer pencere açılmış, ana eyvan önüne dokuz basamaklı bir merdiven getirilmiştir. **Avlu ortasında yer alan kuyu kapatılmıştır.**

²⁹ Ayverdi 3 / 1973, 275 - 278 : Acun 1999, 320.

³⁰ Gökçen 1 / 1946, 254 - 257 : Acun 1999, 320.

³¹ Manisa Şer-i-ye Sicil Defteri, No 149, s. 90 : Acun 1999, 320.

³² Gökçen 1 / 1946, 255 : Acun 1999, 320.

³³ Manisa Şer-i-ye Sicil Defteri, No : 88, s. 1 : Acun 1999, 320.

³⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü, Manisa Merkez Vakıf Defteri numara 22 : Acun 1999, 320.

³⁵ Gökçen 1950, 168 : Acun 1999, 320.

³⁶ Ötüken 1978, 341-342 : Acun 1999, 320.

Taç kapı ile aynı eksen üzerinde yer alan ana eyvan kare planlı üzeri kubbeye örtülüdür. Kubbe, duvarlardaki üç sivri kör kemerle, mihrabın iki yanındaki aynalı kemer üzerine oturur. Kubbeye iki kademeli bir geçişle geçilir. Altta köşelerde tromplar, onun üzerinde prizmatik Türk Üçgen kuşağı yer alır. Tromplar mukarnaslıdır. Eyvanın güneyinde, beşgen gövdeli, dört sıra mukarnas kavsaralı bir mihrap nişi yer alır. Mihrap, alınlığı dilimli kemerli dikdörtgen bir niş içine alınmıştır. İç mekânı, mihrabın iki yanında yer alan yüksek aynalı kemer içine açılmış, altlı üstlü birer pencere ile doğu ve batıdaki pencereler aydınlatır. Ana eyvanın ön kısmı yerden yaklaşık olarak 1 m. kadar yükseltilerek son cemaat yeri görünümü kazandırılmıştır. Eskiden geniş bir kemerle avluya açılan eyvan bugün kapatılarak bir kapıyla açılır hale getirilmiştir.

Enine dikdörtgen planlı olan yapının kuzey ve güney (eyvan hariç) duvarı sağırdır. Tamamen dışa taşan kare planlı ana eyvanın üzerini, sekizgen kasnaklı bir kubbe örter. Revak ve hücrelerin üzerini örten tonozlar dıştan belli değildir. Kuzey cephenin ortasında, ana eyvanla aynı eksen üzerinde bir taç kapı yer alır. Beden duvarlarından öne ve yukarı doğru taşan taç kapı, ince-uzun dikdörtgen planlı ve sivri kemer nişlidir. Bu nişin içine lentolu dikdörtgen bir kapı açılmıştır. Kapının iki yanında, karşılıklı, beşgen gövdeli, sivri kemerli birer niş daha vardır. Doğu ve batı duvarlarda, her hücrenin eksenine isabet eden yerlerde, sivri kemerli nişler içine açılmış dikdörtgen pencereler yer alır. Aynı pencereler eyvanın doğu ve batısında birer, güneyinde ikişer adettir. Yalnız bu pencerelerin üzerinde birer de sivri kemerli üst pencereler yer alır. Hücre kapıları dikdörtgen şeklinde olup üzerleri sivri kemerli çökertme alınıklıdır.

Yapının iç ve dışında süsleme yoktur. Fakat ana eyvandaki, mukarnaslı tromp ve kemer üzengi noktaları ile Türk Üçgen kuşağı yapıya hareketlilik kazandırmıştır.

Medresenin dış duvarları moloz taş ve tuğla karışımı ile düzensiz alması tekniğiyle yapılmıştır. Yer yer bir iki sıra tuğla, bir sıra taş kullanılmıştır. Ortada dört sıra tuğla hatıl dikkat çeker. Revak kemer ve alınlıkları tuğladandır.

Yapının restorasyon öncesinde doğu ve batı duvarında pencere olmadığı halde, restorasyon sonucunda pencere açılmıştır. Muhtemelen restorasyon sırasında pencere izine rastlandığı için açılmış olmalıdır.

Sinan Bey Medresesi, revaklı avlusu, dışa taşan eyvanı ve plan şeması bakımından Bursa II. Murat Medresesine (1424) benzer.³⁷ Her iki medrese de simetrik plan gösterir. Yalnız, II. Murat Medresesinin kuzeyindeki giriş duvarı üzerinde de hücreler vardır. Sinan Bey Medresesinde ise, yoktur. Sinan Bey Medresesinin hücreleri çelipleme tonozla örtülü olmasına karşın II. Murat Medresesinin ki aynalı tonozla örtülüdür.

³⁷ Gabriel 1958, I. Text, II Planches, 112, plan 52 : Ayverdi 1972, 316 plan 564 : Acun 1999, 321.

Geçmişten Günümüze Manisa

Sinan Bey Medresesinin revak ve hücrelerini örten çelipleme tonozu ; Manisa Ulu Cami, Medresesi ve Mevlevihane'de ; yakın çevrede ise, Tire ' deki Karakadı Mecdettin Cami Medresesi (15.yy.)³⁸ hücrelerinde rastlanır.

Medrese, ana eyvanındaki mukarnaslı tromplarıyla, mihrap biçimi ve mihrap alınlığındaki dilimli kemeriyile İvaz Paşa Camii, tromp, mihrap ve mihrap alınlığındaki dilimli kemerine (Hatuniye Camii mihrap alınlığında da aynı türden dilimli kemer vardır) çok benzer. Muhtemelen İvaz Paşa Camii, Hatuniye Cami ve Sinan Bey Medresesi aynı usta elinden çıkmış olmalıdır.

Sinan Bey Medresesi, revaklı avlusu ve kubbeli eyvanıyla Manisa ' daki ilk Osmanlı medresesi olması ve giriş yönünde, revaklar arkasında hücrelerinin olmamasıyla Klasik Osmanlı Medreseleri özelliği³⁹ taşıması bakımından önemlidir.

Bibliyografya

- 1- Evliya 1935, 74.
- 2- Gökçen 1/ 1946, 257.
- 3- Gökçen 1950, 168.
- 4- Köklü 1970, 19.
- 5- Manisa 1992, 56-57.
- 6- Köklü 1995, 5.
- 7- Acun 1999, 320-328.

³⁸ Aslanaoğlu 1978, 17, plan 11 : Acun 1999, 321.

³⁹ Aslanapa 1986, 181 : Acun 1999, 321.

MEVLEVİHANE

Mevlevihane, Yukarı Tabakhane Mahallesinde, Milli Park içerisinde yer almaktadır. Ulu Cami külliyesine dahil yapının, bugün kitabesi yoktur. Fakat Evliya Çelebi ' nin okuduğu eski kitabesi vardır. ⁴⁰
Emere bi ' imaret - i hazih ' iz - zaviyet ' il - mubareket ' il - İshakkiye
El Emir ' ül - ' Adil el - Muzaffer el - Mansur İshak b. İlyas
Sene Seb ' in ve Seb ' ami ' a (770)
Ve ' amerehu el - ' abd ' ul - fakir ilallah ' il - ganiyy el - muhtac ' Osman bin Emet ' ullah

Anlamı : Bu mubarek İshakkiye zaviyesini, adaletli emir, muzaffer komutan İshak bin İlyas 770 de yapılmasını emretti ve onu Osman bin Emetullah yaptı.

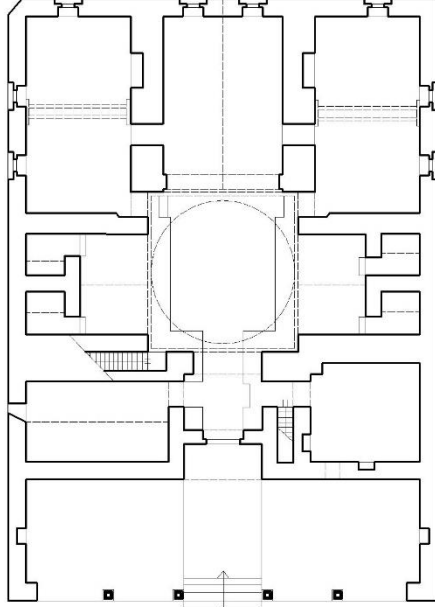
Kitabeye göre yapı, H. 770 / M. 1368-1369 tarihinde, Saruhanoğlu İshak Bey tarafından, mimar Osman bin Emet ' e yaptırılmıştır. ⁴¹ Yapının kitabesinden başka kaybolan vakfiyesinin Fatih döneminde yeniden yazıldığını biliyoruz. Bu vakfiyede, Mevlevihane Ulu Cami külliyesinde zikredilmiştir.

⁴⁰ Evliya 1935, 75 : Köklü 1970, 21 : Acun 1999, 350.

⁴¹ Uluçay-Gökçen 1939, 92 ve Uluçay 1 / 1940, 139 : Acun 1999, 350 de, Ulu Cami medresesinin kapısında, binanın mimarı " Emet bin Osman " şeklinde yazılı olduğu halde ; Evliya Çelebi, Mevlevihanenin kitabesinde, "Osman bin Emet" şeklinde yazmıştır. Mevlevihane, Ulu Cami ' nin külliyesine dahil bir yapı olduğuna göre, külliyenin diğer yapısı medresedeki sağlam duran kitabedeki ismin " Emet bin Osman " şeklinin doğrusu olduğu ve Evliya Çelebi ' nin bunu ters yazmış olması kabul edilmektedir. Fakat Köklü 7 / 1984, 7 de, Evliya Çelebi buradaki ismi yanlış tesbit etmemiş olması da mümkündür. Mevlevihane ile medresenin mimarı bir kişi değil, baba-oğul iki kişi olabilir. Çünkü, bizde eskiden beri, babalar oğullarına daima kendi babalarının isimlerini verirler. Bunların da baba-oğul iki mimar olmaları ve Emetullah ' ın mimar Osman ' ın babası ve mimar Emet ' in de dedesi olması mümkündür. Belki Nif ' teki (Kemalpaşa) Cami yaptıran ve Evliya Çelebi ' nin o yörenin fatihi olarak bahsettiği Hacı Emet Bey ' de bu kişi olabilir, der. Biz de, kitabenin ters okunduğu düşüncesine katılarak, N. Köklü ' nün belirttiği gibi, Osman oğlu Emet diye iki mimarın varlığını kabul edersek, iki soru akla gelebilir. Birinci soru, niçin ? baba - oğul iki mimar Mevlevihaneden daha büyük programlı ve daha önemli olan Ulu Camii birlikte yapmadılar. İkinci soru, birlikte yapsalardı ikisinin de kitabede adı geçirdi. Goodwin 1971, 42 de Mevlevihane ile Ulu Cami ' nin aynı zamanda yaptırıldığını yazar.

Geçmişten Günümüze Manisa

Yapı tarihi bilinen ilk onarımını H. 1075 / M. 1664-1665 de, sonra H. 1092 / M. 1681 de başlayıp H. 1105 / M. 1693-1694 de sona eren bir onarım daha

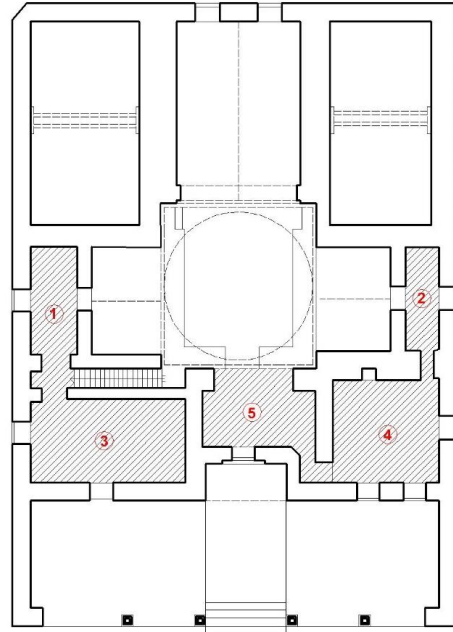
MEVLEVİHANE ZEMİN KAT PLANI
(Y. M. NUSRET KÖKLÜ, 1984)

de ise ; semahanenin üzeri, şeyh odasının üzeri, doğu kanat dervişan odaları sıvanmaya muhtaç olduğu, tamirinin üstat mimarlardan Ağlıyanu mimarın yaptırdığı yazılıdır.

Yapı, 1960 lara kadar harap durumda iken bu tarihten sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Bugün restore edilip kendi haline terk edilen yapı, iki katlıdır. Zemin kat ; kapalı avlulu medrese veya zaviyelerin planlarına benzer. Kapalı avlulu dört eyvanlıdır. Güneydeki eyvan diğerlerinden daha büyüktür. Sivri kemer alınıklı eyvanların üzeri beşik tonozlarla örtülüdür. Sivri kemerler üzerine orta avlunun kubbesi oturur. Kubbeye pandantiflerle geçilir. Semahane olarak kullanılan orta bölümün etrafını, yerden 50 cm. kadar yükseklikte, giriş bölümüne doğru uzanan, kare şeklinde bir set çevirir. Bu set eyvanların önünde adeta birer basamaklı merdiven oluşturur.

Ana eyvanı güney cepheye açılmış altlı üstlü iki pencere aydınlatır. Eyvanın iki yanında, eyvan derinliğinde, boyuna dikdörtgen planlı birer oda bulunur. Odaları, dış cephelere açılan ikişer, güney cephede de birer alt pencere aydınlatır. Ana eyvan duvarının içine birer ocak nişi ile birer dikdörtgen pencere açılmıştır. Odaların üzeri, doğu - batı doğrultusunda atılan ikişer gergi kirişli bir sivri askı kemerle iki eşit parçaya bölünmüştür. Bölünen her parçanın üzerini, çelipleme tonoz örter.

geçirmiştir.⁴² 1664-1665 tarihli onarım keşfinde, Mevlevihane'nin güneydoğusundaki iki oda kapısı, kiler ve kubbeleri semahanenin pencere ve kapıları tamire muhtaç olduğu, ayrıca duvarları sıvamak için bir kantar keçi kılına ve bol miktarda ahşaba ihtiyaç duyulduğu belirtilir. Bu keşif için Hassa kalfalarından Yorgaki görevlendirilmiştir. 1681de; semahane, dış sundurma ile bazı kapı ve pencereler tamir edilmiştir. 1693

MEVLEVİHANE BİRİNCİ KAT PLANI
(Y. M. NUSRET KÖKLÜDEN, 1984 - ŞİLENEREK)

⁴² Uluçay 1 / 1940, 134, 165, 170 - 174 : Gökçen 1950, 152 : Acun 1999, 351.

Doğu ve batı eyvanları güney eyvanından daha küçüktür. Kuzey eyvan dışındaki tüm eyvanların üzeri sivri beşik tonozla, kuzey eyvanın ki ise, çelipleme tonozla örtülüdür. Ayrıca bu eyvanlar iki katlıdır. Bu eyvanların, uzunluklarının 1 / 3 kadarı bölünerek ikinci katları oluştururlar. Alt ve üst katlar, muhtemelen çilehane

olarak kullanılıyordu. Alt katlar kare planlı, üzeri doğu batı doğrultusunda sivri beşik tonoz örtülüdür.

Ana eyvan ekseninde yer alan girişin, iki yanında birer oda vardır. Odalar doğu ve batı eyvanların derinliği kadar enine dikdörtgen planlıdır. Üzeri beşik tonozla örtülüdür. Yalnız doğudaki odanın eni (3), batıdaki odadan (4) daha küçüktür. Çünkü doğudaki odanın yanına, çıkışı eyvanının içine açılan, çatı ile doğu eyvanı üzerindeki ikinci kata çıkan bir merdiven yerleştirilmiştir.

Doğudaki odayı (3), dışa açılan mazgal pencere aydınlatır. Batıdaki oda (4), kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Kuzey ve doğu duvarında dikdörtgen birer niş ile güneydoğu köşede dikdörtgen bir duvar payesi vardır.

İç mekâna giriş, kuzeydedir. Yapı kuzey-güney ekseninden kesilecek olursa, tam bir simetri gösterir. Giriş önünde, kuzeyde, kare kesitli ince beton direkler üzerine oturan bir sundurma yer alır. Sundurmanın iki yanı, doğu ve batı duvar uzantılarıyla kapatılmıştır. Buralara dikdörtgen niş açılmıştır. Sundurmalı bölüm, zeminden 1 m. kadar yükseklikte, adeta bir teras üzerine kurulmuştur. Terasa beş basamaklı merdivenle çıkılır.

Üst Kat : güneye doğru açık, " U " planlıdır. " U " nun uzun kolları ince, yatay kolu daha kalındır. 2-4-5 mekânlarına, giriş eyvanının kuzeybatı köşesindeki 7 basamaklı merdivenle çıkılan dikdörtgen kapıdan olur. 5 Mekânına merdiven ön boşluğunun üzerinden çıkılır. 5 mekânı ahşap bölme ile oluşturulmuştur. Bölme yapıyı oluşturan ahşap kirişler, giriş eyvanının çevresini dolanan " U " şeklindeki duvar

çıkıntısı üzerine oturur. İkinci katın orta mekâna bakan yüzü parmaklıklı korkuluk şeklinde olmalıydı.

4 Mekânı da 5 mekânı gibi ahşap bölme ile iki kata ayrılmıştır. Bu mekânın ahşap kirişlerinin oturması için güneydoğu köşeye yarım duvar payesi konmuştur. Payenin yüksekliği, bu kata girişi sağlayan kapı yüksekliği kadardır. Dikdörtgen kapı ile merdiven boşluğu üzeri çelipleme tonoz örtülüdür.

4 Mekânın üst katını, kuzey cephede iki, batı cephede bir yuvarlak kemerli fil gözlü pencere aydınlatır.

2 Mekânı, batı eyvanın altındaki iki hücre üzerinde yer alır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlıdır. Üzeri sivri beşik tonoz örtülüdür. Doğu ve batıda birer penceresi vardır. Batı penceresi dışarı, doğu pencere

orta mekâna açılır. 2 Mekânına giriş yanlış restorasyon sonucu kapatılmıştır. Bugün üst kata çıkış yoktur. Aslında 4 mekânının güney duvarının üzerinde bulunan iki nişten batıdakinin kapı olması gerekmektedir.

3 ve 1 Mekânlarına çıkış, doğu eyvanla, kuzeydoğu köşe odası arasında kalan çatıya çıkışı sağlayan merdivenlerle olurdu. Şimdi yanlış restorasyon sonucu her iki mekâna çıkış kapıları kapatılmıştır. 1

Mekânına çıkış yoktur. 1 Mekânı aynen 2 mekânı gibidir.

Mevlevihane dıştan, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Kuzeyinde bir sundurması vardır. Yapının duvarları çok az parçalanmış masif görünüm verir. Üst ortasında küçük bir kubbesi bulunur. Diğer kısımlar düz dam şeklindedir.

Doğu ve batı cepheler birbirlerine benzemektedir. Her iki cephede de eksenden güneye

4 Numaralı Mekân

kaymış sivri kemer alınlıklı dikdörtgen ikişer pencere ile eksenden kuzeye kaymış sivri kemerli fil gözlü üst pencereler görülür. Batı cephede üst pencereler aynı hizada olmasına karşın doğu cephede aşağı yukarıdır. Ayrıca mazgal pencere de vardır.

Güney cephede, diğer cephelere nazaran simetrik bir düzenleniş gösterir. Ortada altta, sivri kemer alınlıklı dikdörtgen ikişer pencere ile onun üzerinde eksende, sivri kemerli üst pencereler ve yine altta doğu ve batı köşede aynı karakterli birer alt pencere daha vardır. Çatı saçağındaki iki çörtten de dikkat çeker.

Kuzey cephede, kare kesitli 4 beton ayak ve doğu ile batı duvar üzerine oturan bir sundurma bulunur. Giriş, taç kapı gibi düzenlenmiş, ince uzun dikdörtgen bir niş şeklindedir. Niş içine basık yuvarlak kemerli bir kapı açılmıştır. Kapı üzerinde bir, batı yanında iki, doğu yanında bir sivri kemerli fil gözlü pencere yer alır.

Mevlevihanenin kuzey ve batı cephesinde yer alan mezarlık bugün yok edilmiştir. Yalnız kuzeybatı dış köşede ve batıda yer yer mezar kalıntlarına rastlanır.

Yapının duvarları, yığma moloz taştan, kemerler, kubbe ve tonozlar tuğladan yapılmıştır. Saçaklarda iki sıra tuğla kirpi saçaklara rastlanır.

Yapının iç ve dışında süsleme yoktur.

Mevlevihane plan bakımından, dört eyvanlı kapalı avlulu medreselere ve zaviyelere benzemektedir. En uzak benzeri, Bosra 'daki Gümüştekin Medresesidir. (1136)⁴³ En yakını ise, Bursa, Çekirge 'deki I. Murat (Hüdavendigar) Camii 'dir (1363).⁴⁴ Bosraa Gümüş Tekin Medresesi de Manisa Mevlevihane'si gibi, dört eyvanlı kapalı avluludur. Her iki yapının birbirinden ayrılan yanları; Gümüştekin Medresesi ana eyvanının iki yanındaki odalar ortadan ikiye bölünmesine karşın, yapımızın eyvanının yanındaki odalar tek bölümlüdür. Gümüştekin Medresesi 'nin doğu ve batı eyvanları tek katlıdır. Mevlevihane 'nin çift katlıdır. Gümüştekin Medresesi 'nin güney ve kuzey eyvanının orta bölüme açılan kısmında, ikişer sütun vardır. Mevlevihane de yoktur. Mevlevihane 'nin kuzeyinde sundurmali bir bölümün olmasına karşın, Gümüştekin de sundurma yoktur. Gümüştekin Medresesi 'nin girişleri kuzeydoğu ve kuzeybatı köşededir. Mevlevihane de ise, tek giriş vardır.

Mevlevihane 'nin Anadolu 'da en yakın benzeri, Bursa Hüdavendigar Camii 'dir. Her iki yapıda, orta avlulu ve dört eyvanlıdır. Ayrıca eyvanları büyüktür. Yalnız Hüdavendigar 'ın ana eyvanı dışarı doğru çıkıntı yapar. Mevlevihane 'nin kuzeyinde sundurmali bir bölüm olmasına karşın, Hüdavendigar 'ın kuzeyinde beş bölümlü bir son cemaat yeri vardır.

S. Eyice⁴⁵ göre, Mevlevihane plan itibariyle zaviyeli yapıların öncülerindedir. Avlu sofası kubbeli, eyvanlı bir tesis olup Asya 'nın eyvanlı bina geleneğini devam ettirir.

Mevlevihane 'nin, ince uzun eyvannımsı kapısını, Manisa Ulu Cami ve Medrese kapılarına benzetebiliriz. Ayrıca ana eyvanın iki yanındaki odaların üzerini örten çelipleme tonozları da Ulu Cami 'de görebiliriz.

Sonuç olarak Manisa Mevlevihanesi, restorasyon hatalarına rağmen, Anadolu 'da, orijinal olarak ayakta kalabilmiş en eski tarihli Mevlevihane olması bakımından önemlidir. Dileğimiz bu önemli yapının bir an önce restorasyon hataları düzeltilerek bir işlev kazandırılmasıdır.

Bibliyografya

- 1- Evliya 1935, 75.
- 2- Uluçay-Gökçen 1939, 92.

⁴³ Kuran 1969, 11 : Sözen ve Grubu 1975, 15 - 16 : Cezar 1977, 408 : Acun 1999, 353.

⁴⁴ Gabriel 1949, 37 - 44 : Baykal 1950, 27 - 28 : Ayverdi 1966, 231 - 264 : Acun 1999, 353.

⁴⁵ Eyice 1962, 21 : Acun 1999, 353.

- 3- Uluçay 1 / 1940, 139.
- 4- Gökçen 1 / 1946, 187-188.
- 5- Gökçen 1950, 152.
- 6- Eyice 1962, 21.
- 7- Köprülü 1969, 225-226.
- 8- Kuran 1969, 63.
- 9- Köklü 1970, 21.
- 10- Goodwin 1971, 42.
- 11- Erdoğan 1975, 19.
- 12- Köklü 7 / 1984, 7.
- 13- Acun 1985, 127-146.
- 14- Acun 1992, 109-124.
- 15- Manisa 1992, 58-59.
- 16- Emecen 1995, 282-297.
- 17- Tanrıkorur 1995, 331-361.
- 18- Acun 1999, 350-368.

SARUHAN BEY (GURHANE) ⁴⁶ TÜRBESİ

Türbe Saruhan Bey Mahallesi, İzmir Caddesi üzerinde, Sultan ve Muradiye Camileri arasındaki boşlukta yer alır.

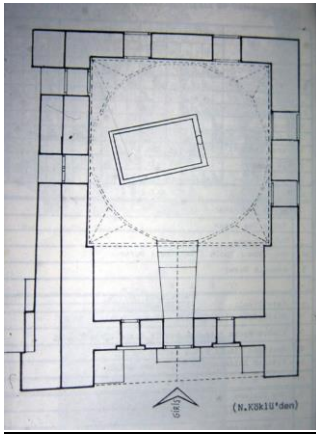

Yapının kitabesi yoktur. Fakat Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 'nde tarihsiz bir vakıf kaydı vardır. ⁴⁷ Türbeyi yaptıran kesinlikle belli olmamakla birlikte, Saruhan Bey ' in torunu İshak Çelebi tarafından yaptırıldığı söylenir. ⁴⁸ Saruhan Bey 1345, İshak Çelebi 1388 de öldüğüne göre türbe, bu tarihler arasında yapılmış olmalıdır.

Yapının H. 1081 / M.

1670-1671 tarihli tamir keşfi vardır. Keşfi mimar kalfalarından Kaliyanu usta yapmıştır. Türbenin doğu duvarı, iki kapısı ve sıvaya muhtaç olduğu yazılıdır. ⁴⁹ Son olarak 1975 de tamir edilmiştir.

Bugün giriş kapısı tamir edilmiş, içi sıvanmış olan yapı, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Üst örtüsü bir sivri kemerle ikiye bölünmüştür. Birinci kısım, kare planlı ve üzeri kubbeye örtülüdür. Kubbeye bizim Türk Trompu diye tanımladığımız köşede yer alan üçgenlerle geçilir. İkinci kısım, enine dikdörtgen planlı

⁴⁶ - Olgun - Drağsan 1363, 292 de, Gur : Kabir, mezar olarak açıklanmıştır : Acun 1999, 380.

⁴⁷ - Manisa Merkez Vakıfları No 9 bkz : Acun 1999, 380.

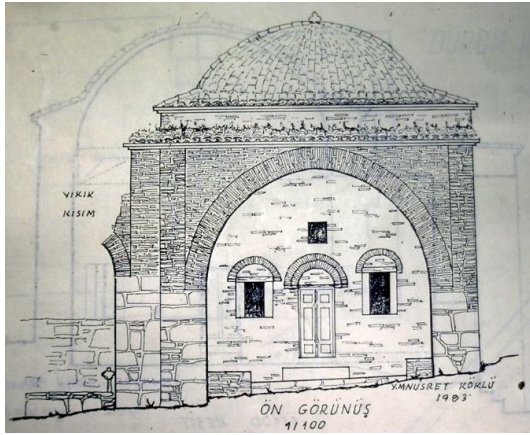
⁴⁸ - Irmak 1937, 12 : Uluçay - Gökçen 1939, 119 : Acun 1999, 380.

⁴⁹ - Uluçay 2 / 1946, 92 : Acun 1999, 380.

üzeri sivri beşik tonozla örtülüdür. Kare bölüm içinde bir tane mezar vardır. ⁵⁰ İç mekânı, her duvarda ikişer tane olmak üzere sekiz dikdörtgen alt pencere aydınlatır. Giriş kuzeyde eksenedir. Kuzey duvarı portal gibi hafifçe öne çıkmıştır. Kapı önünde dört basamaklı bir merdiven bulunur. Kuzeydeki girişten başka, doğudaki bir pencere genişletilerek kapı şekline getirilmiştir.

380 Türbe dıştan enine dikdörtgen ve kubbeli görünür. Kubbe kasnaksız direkt duvarlara oturur. Kuzey cephe kalkan duvar görünümündedir. Cephesi yuvarlağa yakın bir sivri kemerle boşaltılarak kapı etrafında eyvan görünüşlü büyük kör kemer nişi oluşturulmuştur. Kapı ve pencereler dikdörtgen şeklindedir. Yalnız giriş kapısı, yanındaki iki pencere ve diğer pencereler üzerinde yuvarlak hafifletme kemerleri vardır.

Kapı üzerinde kitabe boşluğu görülür. N. Köklü, Batı ve güney cephelerdeki

pencerelerin eskiden olmadığını, son yapılan restorasyonlarda yanlış değerlendirilerek açıldığını öne sürer. ⁵¹ Doğu cephenin yarı yerine kadar yükselen ikinci bir duvar ile bu duvarın kuzey ucunda doğuya doğru kıvrılan bir kemer parçasını da görebiliriz. Yıkık kemerin hemen altında, set ile duvar köşesinde, Saruhan Bey Türbesi ' nin türbedarı Selim Efendi ' nin mezarı vardır. Mezar taşında aşağıdakiler yazılıdır.

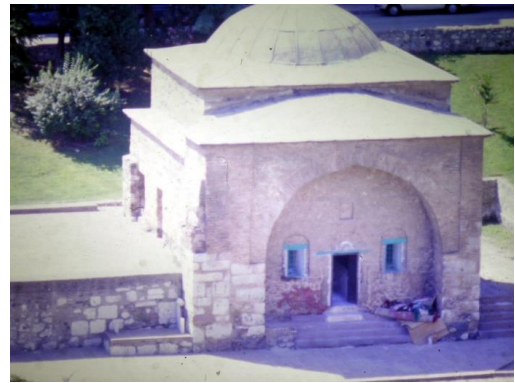
- 1- Ah min-el - mevt sene 1244
- 2- Saruhan Baba türbedarı

- 3- Merhum ve mağfurleh es-seyyid Şeyh el-Hac
- 4- Selim Efendi ruhu için Fâtiha.

Yapının iç ve dışında süsleme yoktur. Yalnız bugün tamir edilmiş kuzeydeki giriş kapısı ve doğudaki set üzerine açılan kapısı iki kanatlı üç parçalıdır. Ortadaki aynalığın üzeri, kündekâri tekniği ile yapılmış yıldız kollarının birbirlerine geçmesinden oluşmuş şebekelidir.

Türbenin duvarları moloz taş ve tuğla karışımından, kubbe kemer ve tonoz tuğladan yapılmıştır. Ayrıca duvar köşelerinde yer yer kesme taşlara da rastlanır.

Saruhan Bey Türbesi ' nin çevresi düzenlenir ve restore edilirken yeterli araştırma yapılmadığı için birtakım sorunlar henüz çözüme kavuşturulamamıştır. Kaynaklardan adını bildiğimiz Saruhan Bey veya Saruhan Baba Zaviyesi ' nin türbenin neresinde yer aldığı hala karanlık bir

⁵⁰ - Türbenin 1975 deki onarımı sırasında, onarıma nezaret eden Manisa Vakıflar Müdürlüğünde görevli H. Erel ' in ifadesine göre, iç mekânda birkaç mezar olduğunu söylemişti. Bugün bir tek mezar vardır : Acun 1999, 380.

⁵¹ Köklü 4 / 1983, 31 : Acun 1999, 381.

nokta olarak kalmaktadır. ⁵² Türbenin doğusunda bir yapının daha olduğu cephedeki izlerden, duvar kalınlığından ve setin varlığından anlıyoruz. Hatta yapı ile bağlantıyı sağlamak için doğudaki bir pencere kapı şekline getirilmiştir. Yalnız yapının türü hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Kaynaklara dayanarak, Ç. Uluçay ⁵³ ve İ. Gökçen ' in ⁵⁴ vermiş olduğu bilgiler ve kuzeydoğu cephedeki kemer izi bazı araştırmacılara, türbenin doğusunda zaviye kalıntılarının olabileceğini düşündürmüştür. ⁵⁵ Delil olarak da türbe + zaviye örneklerini akıllarına getirmiştir. Kanımızca Saruhan Bey Türbesi ' nin yanında bir yapının varlığı aşikâr. Fakat yapının türünün zaviyeden çok bir türbeye daha yakın olabileceğini söyleyebiliriz. Bu şekilde bir aile mezarlığı oluşturulmuştur. Ç. Uluçay - İ. Gökçen ' de, ⁵⁶ " ...Saruhan Bey Türbesi ' nin doğusundaki setin Saruhanoğullarına ait küçük bir mezarlık olabilir. " diyerek bizi doğrulamaktadır. Ayrıca yine Ç. Uluçay ⁵⁷ zaviyenin türbenin karşısında olduğunu ve yıkılarak arsasının satıldığını yazmaktadır.

Saruhan Bey Türbesi ' nde düşündüğümüz türbe + türbe (aile mezarlığı) örneğini İznik ' teki Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Türbesi ' nde (1378 ve 1406) görebiliriz. ⁵⁸ Büyüklü küçüklü iki kare mekândan oluşan bu yapının üzerlerini kubbe örter.

Ayrıca, türbenin kuzeybatısında gösterilen duvar kalıntısı bize bazı şeyleri düşündürmektedir. N. Köklü ' nün ⁵⁹ belirttiği gibi bu duvarın, türbe ve zaviyenin içinde bulunduğu mezarlığın çevre duvarı mı ?, yoksa zaviyenin bir kalıntısı mı ? Bu ve buna benzer soruların kesin olarak cevaplandırılması ancak yapılacak bir kazı ile ortaya çıkartılacaktır.

Saruhan Bey Türbesi, enine dikdörtgen planı, üzerinin kubbe örtüsü ve kuzey cephesinin görüntüsüyle Kütahya ' daki İmadüddin Hezar Dinari tarafından yaptırılan Hıdırlık Mescidine (H. 644 / M. 1246) ⁶⁰ ; kuzey cephesinin düzenlenişi ve cephede büyük kör kemer nişinin oluşturulması bakımından Manisa ' da cephesi yıkık olan kale (Hacet) Mescidine ve Balat ' taki İlyas Bey Camii ' ne (1404) çok benzer. ⁶¹

Türbede cephe düzenlenişine önem vermesi ve eyvan görüntüsü bakımından girişin vurgulanması Selçuklu geleneğinin değişmiş olsa da yaşadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Bibliyografya

- 1- Irmak 1937, 12.
- 2- Uluçay-Gökçen 1939, 119.
- 3- Uluçay 1 / 1940,122.
- 4- Gökçen 2 / 1946, 85.
- 5- Uluçay 2 / 1946, 92.
- 6- Arık 1967, 79.

⁵² Uluçay 1 / 1940, 122 : Gökçen 2 / 1946, 85: Acun 1999, 381.

⁵³ Uluçay 1 / 1940, 122 : Acun 1999, 381.

⁵⁴ Gökçen 2 / 1946, 85: Acun 1999, 381.

⁵⁵ Bilgin 1983, 44 : Acun 1999, 381.

⁵⁶ Uluçay - Gökçen 1939, 119: Acun 1999, 381.

⁵⁷ Uluçay 1 / 1940, 122 : Acun 1999, 382.

⁵⁸ Ayverdi 1966, 333 - 335 : Ötügen ve Grubu 1986, 231 - 218: Acun 1999, 382.

⁵⁹ Köklü 4 / 1983, 32 : Acun 1999, 382.

⁶⁰ Uzunçarşılı 1932, 23, resim 28 - 29 : Acun 1999, 382.

⁶¹ Aslanapa 1973, 229, resim 323 a : Acun 1999, 382.

- 7- Bilgin 1983, 41-45.
- 8- Köklü 4 / 1983, 20-33.
- 9- Acun 1 / 1985, 479-501.
- 10- Manisa 1992, 63-64.
- 11- Acun 1999, 380-388.

AYNI ALİ TÜRBESİ

Türbe, Kuyualanı Mahallesi ' nde, Aynı Ali Camii ' nin kuzey tarafında, ona 50 m. kadar uzaklıktadır.

türbesi kalmıştır. Türbenin kitabesi yoktur. Türbesi banisine göre tarihlendirilir. Aynı Ali, Fatih (1451 - 1481) ve II. Beyazıt döneminde (1481 - 1512) yaşamış bir Bektaşî şeyhidir. Türbesi muhtemelen XV. yy. son çeyreğinde yapılmıştır.

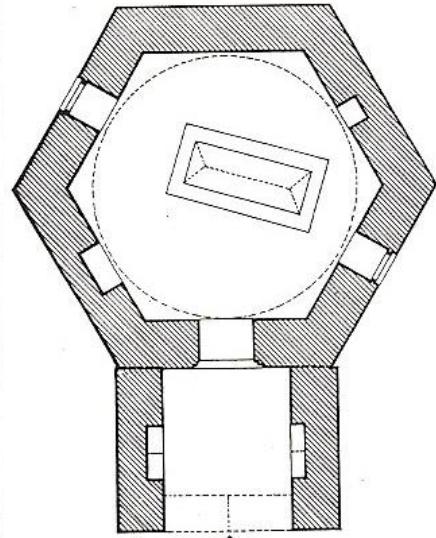
Caminin onarımları sırasında türbesi de onarılmış

olmalıdır.

Bugün ziyarete açık olan türbe, M. O. Arık ' ın türbe tipolojisinden ; " Kümbet + Eyvan " bileşimi türbeler grubuna girer. ⁶² İki bölümden oluşur. Kuzeydeki birinci bölüm esas kümbet kısmı, güneydeki ikinci bölüm ona ilave olmuş eyvan kısmıdır. Kümbet, altıgen planlı üzeri kubbeye örtülüdür. Kubbeye pandantiflerle geçilir. Yapı içinde bir tane sanduka bulunur. İç mekânı, kuzeybatı ve güneydoğu yönlerinde açılmış dikdörtgen pencerelerle, onların dikey eksenlerinde yer alan üst pencereler aydınlatır. Kuzeydoğu ve güneybatı duvarlarda birer niş bulunur. Nişlerden güneybatıdaki daha büyüktür. Giriş güneydeki eyvan içine açılır.

Güneydeki eyvan, türbenin bir kenarını kapatacak kadar genişliktedir. Eyvan türbe gövdesine birleşirken dışarı doğru küçük bir çıkıntı yapar. Bu da eyvanın sanki sonradan yapıldığı hissini verir. ⁶³ Türbe ve eyvan aynı dönemde yapılmıştır. Eyvanın üzeri kubbemsi tonozla örtülüdür. Doğu ve batı yan duvarlarında aynı eksenler üzerinde yer alan sivri kemerli birer niş bulunur.

Türbe, altıgen gövdeli, üzeri kubbeye örtülüdür. İki yöndeki alt pencereler çökertme sivri kemer alınlıklı dikdörtgen şeklindedir. Üst pencereler sivri kemerli fil

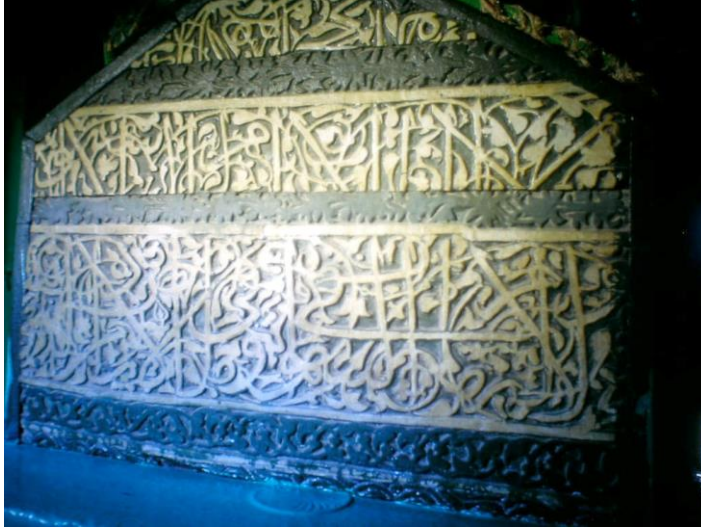
MANİSA AYNI ALİ TÜRBESİ PLANI
H. ACUN - AĞUSTOS - 1978

⁶² Arık 1967, 93 : Acun 1999, 408.

⁶³ Acun 1 / 1985, 448 : Acun 1999, 408 de eyvanın sonradan yapıldığını yazmıştı. Buradaki sonra kelimesi türbenin gövdesi tamamlandıktan sonra yapılmıştır, anlamında kullanılmıştır.

gözlüdür. Güneydeki eyvan da sivri kemerlidir.

Yapının içinde süsleme yoktur. Yalnız sandukanın baş ve ayak ucunda ; çiçekli kıvrık dal ve yaprakların oluşturduğu zemin üzerinde " Kur ' an " dan alınmış " Ayet " yazılıdır. Baş kısmında üç sıra yazı şeriti vardır. Bu yazı şeritlerinden en alttaki kalın, üst ve ortadaki ince şerit halindedir. Yazı şeritlerini birbirinden, kıvrım

dal ve çiçekli ince şeritler ayırır. Aslında diğer şeritler de alttaki kalınlıkta olmalıydı. **Ortadaki şerit ortadan kesilerek üst tarafa ters olarak eklenmiştir. Ayakucundaki yazı da kalın bir şerit halinde uzanır. Tüm yazılar eksik ve kesilmiştir.** Muhtemelen eskiden yazı şeritleri sandukayı çepeçevre dolaşmaktaydı. Sandukanın yanlarında devam etmesi gereken yazı şeritleri, sandukanın

tamiri sırasında yok edilmiş olmalıdır.

Türbenin dışında ; eyvan alınlık kemerinde ve köşesinde tuğla örgü süsleme ile karşılaşırız. Kemerde zikzak tuğla dizileri ile köşeliklerde sepet örgüsü motifleri şeklindeydi. Bugün bu bezemeler sıva altında kalmıştır.

Yapının duvarları sarı kesme taş, kubbe ve tonoz tuğla örgüdür. Taşlar arasında çok ince harç tabakası vardır.

Türbenin altıgen planlı, üzeri kubbeye örtülü olması bakımından, Bursa Cem Sultan Türbesi ' ne (1479) benzer. ⁶⁴ Yalnız Cem Sultan Türbesi ' nde, eyvan türbenin tüm duvarını kapatacak büyüklükte değildir.

Aynı Ali ' nin sandukasında karşılaştığımız rumi - palmet bordürü, XV. yy. ın tipik süsleme özelliğini yansıtır. Bunun en yakın benzeri, Ankara Karanlık (Sabuni) Mescidi' nin (XIV. yy. sonu - XV. yy. başı) ⁶⁵ Ankara Etnografya Müzesi ' nde bulunan kapısı üzerindeki Ayet panosunda karşımıza çıkar.

Türbenin eyvan kemerinin köşeliklerinde yer alan, sepet örgüsüne benzer tuğla süslemeyi ; Bursa Muradiye Medresesi (1425 - 1426) avlu revakı üzerinde görürüz. ⁶⁶

Eyvan + kümbet bileşimi türbeleri, XIV. yy. ın ortalarından itibaren görürüz. Bu tür türbeler Anadolu ' da pek yaygın değildir. ⁶⁷

Bibliyografya

1- Uluçay - Gökçen 1939, 125.

⁶⁴ Gabriel 1958, 121, plan 61 : Ayverdi 3 / 1973, 161-168 : Beşbaş-Denizli 1983, 289-291 : Acun 1999, 408.

⁶⁵ Öney 1971, 38 - 39, 238, resim 69 : Demiriz 1979, 213 - 215, resim 87 - 88: Acun 1999, 409.

⁶⁶ Gabriel 1958, 112 -114 : Ayverdi 1972, 316 - 320, resim 566 : Demiriz 1979, 279, resim 180 : Acun 1999, 409.

⁶⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Acun 1980, 409 - 424: Acun 1999, 409.

Geçmişten Günümüze Manisa

- 2- Uluçay 1 / 1940, 46, 49 - 50, 136 - 137.
- 3- Uluçay 84 / 1945, 3 - 5.
- 4- Gökçen 1 / 1946, 43 - 44.
- 5- Acun 1980, 413, 424.
- 6- Acun 1 / 1985, 488-489, 501.
- 7- Manisa 1992, 67.
- 8- Köklü 10 / 1995, 17.
- 9- Acun 1999, 408-412.

SULTAN HAMAMI

Sultan Camii Külliyesine dahil olan Hamam, caminin kuzeyinde, medresenin arkasındadır. Çifte hamam olarak inşa edilmiştir.

Yapı kitabesine göre tarihlendirilir.

Kame el - melik ' ül ala Süleyman Han zi ' l - ikram
Seraha nur ' ul - mevla bi - nur ' il - hayr ve ' l - in ' am
Benet li - nnasi hammamen fesihan müstetab ' ez - zat
Bakahullahu teşrifem ila en yahtim ' el - eyyam
Li en yestefhimü tariha haze ' l - beyti itmamen
Fe - kale İbn ' ü ' l - Alaşehri haza **ahsen ' ül-hamam.**

Anlamı : Cömert ve meliklerin meliki Süleyman Han ki Allah onu nuruyla ve hayırla zenginleştirsin. Bu zat geniş ve hoş bir hamam yaptı. Allah bu binayı sonsuza kadar şerefli kılsın. Bu binanın tarihini anlamaları için Alaşehir ' li Oğlu bu hamamların güzelidir, dedi.

Kitabedeki, "ahsen'ül-hamam" terkihi ebced hesabı ile H. 945 /

M. 1538 tarihini verir. ⁶⁸ Kitabeyi Alaşehirli-zade hazırlamıştır. Ç. Uluçay-İ. Gökçen, camiye ait H. 929 / M. 1522 - 1523 tarihli vakfiyede hamamın ismi geçtiğinden söz ederek hamamın daha önce var olduğunu söyler. ⁶⁹ İ. H. Konyalı ise, vakfiyede gelir

⁶⁸ Uluçay - Gökçen 1939, 100 : Konyalı 1969, 54 de kitabedeki ölüye yapılan dua cümlelerinden anlaşıldığına göre, hamam yapılırken Hafsa Sultan ölmüştü. Onun için Kanuni Sultan Süleyman annesi adına hamamı yaptırmıştır. Karadanışman 1977, 15 - 16 : Manisa 1992, 38 : Köklü 4 / 1983, 21. Uluçay - Gökçen 1939, 100 de hamamın H: 945 de diğer kaynaklarda hamamın H. 946 / 1539 da yaptırıldığı yazılır : Acun 1999, 515.

⁶⁹ Uluçay - Gökçen 1939, 100 de, Caminin yapım tarihini H. 920 / M. 1522 - 1523 olarak yanlış verir. Aslında H. 920 / M. 1514 - 1515 eder. Ayrıca Cami, H. 929 / 1522 - 1523 de yapılmıştır : Acun 1999, 515.

olarak vakfettiği hamamın başka hamam olduğunu belirtir.⁷⁰ Biz de Konyalı 'nın fikirlerine katılmaktayız.

Külliye'nin onarıldığı tarihlerde hamamın da onarılmış olması gerekir. Ayrıca son olarak 1963-1972 tarihleri arasında, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce restore edilmiştir.⁷¹

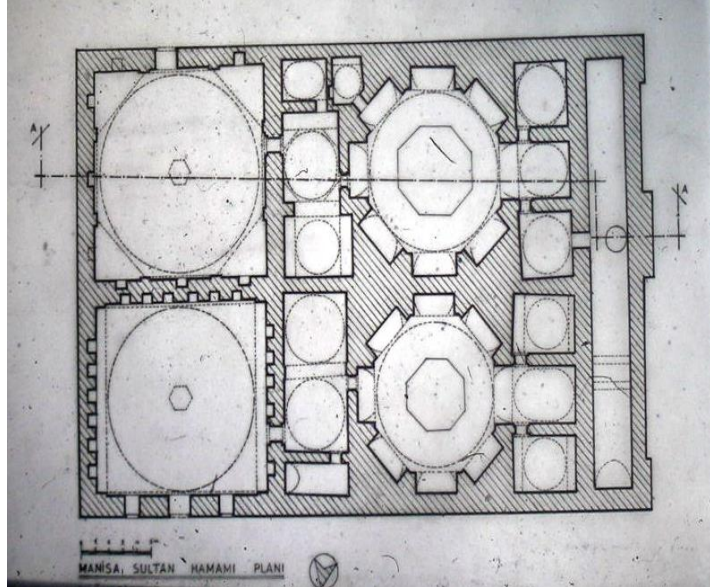
Bugün kadınlar ve erkekler kısmı hamam olarak işletilmektedir.

Erkekler ve kadınlar kısmı küçük bir farkla simetrik plana sahip olan hamam, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlıdır. Erkekler bölümü güneye, kadınlar bölümü kuzeye bakmaktadır.

Erkekler kısmının sıcaklığı, S. Eyice 'nin⁷² hamam tipolojisinden, "Yıldızvari

Sıcaklıklı Tip (Şema 6)" grubuna girer. Sıcaklık sekizgen planlı üzeri kubbeye örtülüdür. Kubbe üzerinde çok miktarda altıgen aydınlık honileri bulunur. Ortasında sekizgen bir büyük göbek taşı vardır. Her kenarında

derince eyvan gibi niş yer alır. Yalnız batıdaki niş yerini derince bir eyvana bırakmıştır. Nişler sivri beşik tonoz, eyvan oval kubbe ile örtülüdür. Eyvanın iki yanında, eş büyüklükte üzerleri kubbeye örtülü birer halvet hücreleri ile güneydoğu köşede, diğer halvet hücrelerinden daha küçük, üzeri kubbeye örtülü bir halvet hücreleri daha vardır. Bu halvet hücrelerinin konumundan ve hamamda başka traşlık mekânı olmadığından, traşlık mekânı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Yapının batısında, kadınlar kısmını da içine alacak şekilde su haznesi uzanır. Hazne üzeri beşik tonoz örtülüdür. Sıcaklığın doğusunda üç bölümlü bir ılıklik yer alır. Ilıklığa eksenindeki kapıyla geçilir.

⁷⁰ Konyalı 1969, 54: Acun 1999, 516 de vakfiyede hamamın isminin geçmediğinden, s. 56 da ise, ismi geçen hamamın başka hamam olduğundan söz eder.

⁷¹ Vakıflar 1973, 32 : Acun 1999, 516.

⁷² Eyice 1960, 112, 120 : Acun 1999, 515.

Geçmişten Günümüze Manisa

Ilıklık, enine dikdörtgen planlı ve üç bölümlüdür. Ortası enine, yanları boyuna dikdörtgen planlıdır. Ortası bir kemerle, kuzey yanı duvarlardaki kademeli mukarnaslarla üst mekânda kareye çevrilmiş ve üzeri kubbeye örtülmüştür. Oval kubbeye örtülü güneydeki bölüm hela, orta bölüme bir sivri kemerle açılan kuzeydeki bölüm, **peştamalların kurutulduğu tandır olarak kullanılmakta iken bugün ortadan kaldırılmıştır.** Ortadaki bölümün kubbesine mukarnaslı pandantifle, güneydeki kubbesine pandantiflerle, kuzeydeki bölümün kubbesine prizmatik üçgen kuşakla geçilir. Ilıklık soğukluğa, eksenden güneye kaymış kapıyla bağlanır.

Soğukluk, kare planlı üzeri kubbeye örtülüdür. Kubbeye iki kademeli, birincisi tromp ikincisi prizmatik üçgen kuşakla geçilir. Ortasında çokgen tekneli, yuvarlak kadeh şeklinde fiskiyeli havuz vardır. İç mekânın duvarları ahşap ve camekânla bölünerek iki katlı soyunma yerleri yapılmıştır. Duvarlarda nişlere rastlanır. Soğukluk dışa, eksenden doğuya kaymış batıdaki kapıyla açılır.

Erkekler ve kadınlar kısmı birbirinden çok az farkla ayrılır. Erkekler kısmının sıcaklığındaki eyvan kubbesi yuvarlak ve sıcaklığın güneydoğu köşesinde traşlık mekânı vardır. Kadınlar kısmının eyvan kubbesi oval ve traşlık mekânı yoktur. Kadınlar kısmının helâsı ılıklığın kuzeyinde üzeri tonoz örtülüdür. Erkekler kısmının helâsı güneyde ve üzeri kubbeye örtülüdür. Kadınlar kısmının ılıklığı eş büyüklükte iki kubbeye, erkekler kısmının ılıklığı değişik büyüklükte iki kubbeye örtülüdür. Kadınlar kısmının soyunmalık kubbesi erkekler kısmındakinden daha küçüktür. Çünkü kadınların kubbesi doğu ve batıdaki kemerlerle desteklenerek küçültülmüştür. Kadınlar kısmının erkekler kısmından başka bir farkı da soyunma nişlerinin fazla ve girişin iki yanında pencere olmasıdır.

Hamam, doğu - batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlıdır. Üzerini

büyük küçüklü kubbeler örter. En büyük kubbe soyunmalığın altıgen aydınlık fenerli olanı, orta büyüklükte olanı ise, sıcaklığın kubbesidir. Her iki kubbe de sekizgen kasnaklıdır. Soyunmalığın kubbe kasnaklarının her yüzünde sivri kemerli fil gözlü pencereler yer alır. Diğer kubbe ve tonozların üzerinde cam aydınlık açıklıkları görülür. Batı duvarın ekseninde külhan ve bacası yer alır. Duvar köşesi kalınlaştırılmıştır.

Hamamın dışında süsleme yoktur. İçinde ise, sıcaklığın her köşesinde, üstteki üçgen boşluk, mukarnaslarla doldurulmuş ve uç kısmı köşe ekseninden aşağıya doğru kabartma bir rumi ile sonuçlandırılmıştır. Ilıklığın kuzey bölümünün iki yan duvarındaki beş sıra mukarnas dizisi de süsleme özelliği gösterir. Hamamın son

restorasyonu sırasında dışarı atıldığını düşündüğümüz bir kurna taşı erkekler kısmının girişinde durmaktadır. Niçin dışarı

Ilıkhıktaki Tandır Bölümü

atıldığını bir türlü anlayamadığımız ve müze tarafından da sahip çıkılmayan bu orijinal mermer kurna, yıldız şeklindedir. Üzerinde kalın bir süsleme bandı oluşturan rumi ve bitkisel süslemeler vardır.

Yapının duvarları moloz ve tuğla karışımından, duvar köşeleri ve kubbe kasnağı kesme taş, kubbe, kemer ve tonozlar tuğladan örülmüştür. Kapı ve pencere lentoları mermerdendir.

Anadolu ' da, şimdilik bilinen en eski tarihli çifte hamamlar, Kayseri ' deki Kölük ve Sultan Hamamlarıdır. Ancak bunların plan kompozisyonları kesinlikle bilinmemektedir. Fakat Konya Sahip Ata Hamamı gibi bazı örneklerde, erkekler ve kadınlar kısmı hemen hemen aynı ölçüdedir. Buna örnek olarak Konya ' daki Hasbeyoğlu (XV. yy.), Manisa Sultan Hamamı ve Bergama'daki Hacı Hakim Hamamları örnek verilebilir.⁷³ Yalnız bu örneklerin hepsinin sıcaklığı dört eyvan şeması gösterir. Manisa ' daki Sultan Hamamı için, tarihi bilinen ilk yıldızvarf sıcaklıklı hamamdır diyebiliriz.

Bibliyografya

- 1- Evliya 1935, 77.
- 2- Uluçay-Gökçen 1939.
- 3- Konyalı 1969, 47-56.
- 4- Köklü 1970, 22.
- 5- Vakıflar 1973, 32.
- 6- Köklü 4 / 1983, 21.
- 7- Manisa 1992, 38.
- 8- Önge 1995, 12.
- 9- Acun 1999, 515-522.

Sonuç Olarak : Türklerin eline geçen Manisa, bu tarihten sonra, özellikle Şehzade başkenti olmasıyla birlikte yeniden inşa edilerek bir Türk şehri hüviyeti kazanmıştır. Bu dönemde büyüklü küçüklü 17 yapı türünde 500'den fazla eser yapılmış, bunlardan 20 den fazlası külliye şeklindedir.

Bu kadar zengin bir kültür mirasına sahip olan Manisa'da bugün 120 yakın eser ayakta kalabilmiştir. Ayakta kalan bu eserlerden bazılarının sağlıksız ve bilgisizce yapılan restorasyonlar sonucunda orijinalliği bozulmuş veya tahrip edilmiştir. Bu yazımızda aşağıda sözünü edeceğimiz bazı eserlerde yapılan yanlışlıklar ayrıntılı bir şekilde tanımlanıp anlatılarak çözüm önerileri sunulacaktır. Gerçi 1999 da Manisa Mimari eserleriyle ilgili yayımladığımız eserimizde size tanıtacağımız bu eserler tek tek anlatılmış, sorunları dile getirilmiştir. Ama yayımladığımız eserin hacimli oluşu, eserlerin kitapta bölümlerde dağınık oluşu nedeniyle yapılan restorasyon yanlışlıklarını topluca görme imkânı zorlaşmıştır. Amacımız bu yazımızda yeni bilgilerle restorasyon yanlışlıkları olan yapıları, kronolojik bir sıra ile topluca sizlere tanıtmaktır.

Ali Bey Camii : Timurtaşoğlu Ali Bey tarafından 1418 tarihinde yaptırılmıştır. Eserin 1995'den sonra yapılan restorasyonunda mihrabı seramikle kaplanarak

⁷³ Önge 1995, 12 : Acun 1999, 517.

Geçmişten Günümüze Manisa

değiştirilmiş, harimindeki basamak kaldırılmış ve çift sahnalı son cemaat yeri ikinci katta "U" planlı haline getirilerek tamamen bozulmuştur.

Hacı Yahya Camii : Hacı Yahya oğlu Hacı Mehmet tarafından 1474 tarihinde yaptırılan eser kare plânlı tek kubbeli iken 1995 den sonra batısına bir kubbe daha ilave edilerek yan yana iki kubbeli hale getirilerek orijinal plâni yok edilmiştir.

Göktaşlı Camii : Gülfem Hatun tarafından XVI. yy. başında inşa edilen eserin yan iki pencere düzenleri tek pencere haline getirilerek değiştirilmiştir.

Serabat Camii : XV. yy. ikinci yarısına tarihlenen yapı, yan yana iki kubbeli eser iken yapılan restorasyonda kubbeleri kaldırılarak düz tavanlı hale getirilip orijinal plâni bozulmuştur.

Sinan Bey Medresesi : 1995 den sonra yapılan restorasyonda avlusundaki kuyusu yok edilmiştir.

Mevlevihane : Saruhanoğlu İshak Bey tarafından 1369 tarihinde, Emet b. Osman'a yaptırılan ve Anadolu'nun en eski ve en orijinal plânına sahip Mevlevihane'nin doğu eyvanındaki oda ile girişin ve iki yanındaki odaların ikinci kata çıkış merdivenleri yapılmadığı için ikinci katlara çıkışları iptal edilmiştir. İkinci katlara çıkılamamaktadır. Giriş ve iki yanındaki odaların örtüleri büyük olasılıkla ahşap olmalıydı.

Saruhan Bey Türbesi : (1388 öncesi) Manisa fatihinin türbesinin yanındaki mekân yeterli araştırma yapılmadan restore edildiği için orijinal hali bozulmuştur. Cephedeki kemer izlerinden kubbeli bir mekânın varlığı anlaşılmaktadır.

Aynı Ali Türbesi (XV. Yy. son çeyreği) : Kümbet + Eyvan plânlı türbenin sandukasındaki güzel işlemleri ile yazıları ortadan kesilerek ters olarak tamir edilmiştir.

Sultan Camii Hamamı : Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1538 de tamamlatılan eserin ılıklığında bulanık tandır yok edilmiş, orijinal kurnaları dışarı atılmıştır.

Restorasyonlar ; Devlet İhale kanununa tabi tutulmamalıdır. Herhangi bir yapıda ihtiyaç var ise kazı ve sıva raspa ile sıva, harç ve malzeme analizleri yapılmadan, bilinmeyenler çözümlenmeden restorasyona gidilmemelidir.

Restorasyon bir konsültasyon işidir. Tek kişinin yapacağı iş bir değildir. Sanat tarihçisi, restoratör mimar, inşaat mühendisi ve ihtiyaç duyulan diğer branştaki elemanlarla birlikte yapılmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- ACUN 1/1985 : H. Acun, "Manisa' daki Türbe Mimarisi", *Bellekten*, Sayı : 195 (Aralık 1985), s. 479-501.
- ACUN 1991 : H. Acun, "Manisa Mevlevihanesi" *IX. Vakıf Haftası Kitabı* (Aralık 1991.) Ankara 1991, s. 109-124.
- ACUN 1999 : H. Acun, *Manisa' da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1999.
- ACUN 2010 : H. Acun, *Türk Kültüründe Taşlar*, Ankara 2010.
- AKŞİT 1983 : O. Akşit, *Manisa Tarihi*, İstanbul 1983.
- ALTAN 1937 : K. Altan, " Esir Ali ", *Arkitekt*, Sayı : 3 (1937), s. 81-83.

- AREL 1970 : A. Arel, "Batı Anadolu'da Birkaç Yapının Tarihlendirilmesi Ve XV. Yüzyıl Osmanlı Mimarisi Hakkında" *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, 2 (1970), s. 82-96.
- ARIK 1967 : M. O. Arık, "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anadolu (Anatolia)*, XI (1967), s.57-100.
- ASLANAPA 1973 : O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, II, İstanbul 1973.
- ASLANAPA 1986 : O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986.
- ASLANOĞLU 1978 : İ. Aslanoğlu, *Tire'de Camiler Ve Üç Mescit*, Ankara 1978.
- AYVERDİ 1966 : E. H. Ayverdi, *İstanbul Mimari Çağının Menşesi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, Ertuğrul, Osman, Orhan, Gaziler, Hüdavendigâr Ve Yıldırım Bayezid, 630-805 (1230-1402)*, I, İstanbul 1966.
- AYVERDİ 1972 : E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Ve II. Sultan Murat Devri (1403-1451)*, C. II, İstanbul 1972.
- AYVERDİ 3/1973 : E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481)* III, İstanbul 1973.
- BAYKAL 1950 : K. Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950.
- BEŞBAŞ-DENİZLİ, 1983 : N. Beşbaş-H. Denizli, *Türkiye'de Vakıf Abideler Ve Eski Eserler*, III, Ankara 1983.
- BİLGİN 1983 : İ. Bilgin, "Manisa Saruhan Bey Türbesi Ve Zaviyesi", *Manisa*, 4 (Nisan 1983), s. 41 - 45.
- CEZAR 1977 : M. Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir Ve Mimarlık*, İstanbul 1977.
- DEMİRİZ 1979 : Y. Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme, I., Erken Devir (1300-1453)*, İstanbul 1979.
- DEVELİOĞLU 1970 : F. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1970.
- EMECEN 1989 : F. M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989.
- EMECEN 1995 : F. M. Emecen, "Saruhanoğulları Ve Mevlevilik", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 282-289.
- EVLİYA, 1935 : Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, C. IX, İstanbul 1935.
- EYİCE 1960 : S. Eyice, "İznik'te Büyük Hamam Ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, C. XI, S. 15 (1960), s. 99 - 120.
- EYİCE 1962 : S. Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dîni - İçtimai Bir Müessesesi, Zaviyeler Ve Zaviyeli Camiler", *İ. Ü. İktisat Fak. Mec.*, C. 23 (1962), No, 1 - 2, s. 2 - 80.
- GABRİEL 1949 : A. Gabriel, "Bursa'da Murat I. Camii Ve Osmanlı Mimarisinin Menşesi Meselesi", *Vakıflar Dergisi*, II (1949), s. 36 - 43.
- GABRİEL 1958 : A. Gabriel, *Une Capitale Turque Brousse Bursa*, Paris 1958, I. Texte, II. Planches.
- GÖKÇEN 1/1946 : İ. Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar Ve Hayırlar*, C. I., İstanbul 1946.
- GÖKÇEN 2/1946 : İ. Gökçen, *XVII. Ve XVIII. Asırlarda Saruhan Zaviye Ve Yatırları*, İstanbul 1946.
- GÖKÇEN 1950 : İ. Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar Ve Hayırlar*, C. II., İstanbul 1950.
- IRMAK 1937 : K. Irmak, *Manisa Tarihi*, İstanbul 1937.

Geçmişten Günümüze Manisa

- KARADANIŞMAN, 1977 : K. Karadanışman, *Manisa Tarihi Eser Ve Kitabeleri*, Manisa 1977.
- KONYALI 1969 : İ. H. Konyalı, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi Ve Manisa'daki Hayır Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, VIII (1969), s. 47 - 56.
- KÖKLÜ 1967 : N. Köklü, *Dünkü Manisa' dan Resimler*, Ankara 1967.
- KÖKLÜ 1970 : N. Köklü, *Dünkü Manisa*, Ankara 1970.
- KÖKLÜ 1982 : N. Köklü, "Sultan Camii Ve Külliyesi", *Manisa*, S. 2 (Ağustos 1982), s. 9 - 22.
- KÖKLÜ 4/1983 : N. Köklü, "Saruhanlılar Devrinde Manisa (1)", *Manisa*, S. 4 (Nisan 1983), s. 22 - 40.
- KÖKLÜ 7/1984 : N. Köklü, "Saruhanlılar Devrinde Manisa (4)", *Manisa*, S. 71 (Nisan 1984), s. 6 - 22.
- KURAN 1968 : A. Kuran, *The Mosque in Early Ottoman Architecture*, Chicago 1968.
- KURAN 1969 : A. Kuran, *Anadolu Medreseleri*, C. I., Ankara 1969.
- MANİSA 1992 : *Manisa'nın Kültür Ve Tabiat Varlıkları*, Manisa 1992.
- OLGUN-DRAHŞAN 1363 : İ. Olgun - C. Drahşan, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Tebriz 1363 (Hicri-i Şemsî).
- ÖNEY 1971 : G. Öney, *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1971.
- ÖNGE 1995 : Y. Önge, *Anadolu'da XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamam-ları*, Ankara, 1995.
- ÖTÜKEN VE GRUBU 1986 : Y. Ötüken - A. Durukan - H. Acun - S. Pekak, *Türkiye' de Vakıf Abideler Ve Eski Eserler*, IV, Ankara 1986.
- ÖTÜKEN 1978 : Y. Ötüken, "Orhangazi (1326-1359) Devrinden Kanûni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri Listesi", *Atatürk Üniv. Ed. Fak. Araştırma Dergisi, Özel Sayı*, 9 (1978), s. 337 - 371.
- RIEFSTAHL 1941 : R. M. Riefstahl, *Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi*, İstanbul 1941.
- SÖZEN-GRUBU 1975 : M. Sözen ve Grubu, *Türk Mimarisinin Gelişimi Ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975.
- SU 1982 : K. Su, "Gülfam, Öteki Adıyla Gülgün Hatun'un Manisa' daki Vakıf Ve Hayırları", *I. Mesir Konferansları*, 20-30 Nisan 1982 Manisa 1982, s. 33-47.
- ULUÇAY 1/1940 : M. Ç. Uluçay, *Saruhanoğulları Ve Eserlerine Dair Vesikalar*, C. I., İstanbul 1940.
- ULUÇAY 2/1946 : M. Ç. Uluçay, *Saruhanoğulları Ve Eserlerine Dair Vesikalar*, C. II. İstanbul 1946.
- ULUÇAY-GÖKÇEN 1939 : M. Ç. Uluçay-İ.Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul 1939.
- UZUNÇARŞILI 1932 : İ. H. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932.
- VAKIFLAR 1973 : *Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar*, Ankara 1973.

MANİSA SARAYI'NDAN ULUPARK'A BİR DİKİLİTAŞIN ÖYKÜSÜ

Cengiz GÜRBİYİK*

GİRİŞ

Tarih boyunca önemli gelişmelere öncülük etmiş ve çok zengin bir kültürel mirasa sahip olan Manisa, XV. yüzyılın ortalarında Sultan II. Murad tarafından bir saray inşa ettirilmesi ile birlikte Şehzadeler Kenti kimliği ile öne çıkmaktadır¹. Daha sonraki dönemlerde çeşitli eklerle büyüyen saray, şehzadelerin İstanbul dışında eğitim görmeleri yasaklanınca terk edilmiş ve zamanla tahrip olmuştur. Özellikle Sultan II. Selim'in, Manisa'ya yerleşmesinin ardından kısmen harap bulunduğu sarayı onarttığı ve yeni yapılar inşa ettirdiği bilinmektedir². Yaklaşık 56 dönümlük bir alanı kaplayan bu büyük yapı topluluğu, çeşitli dönemlerde yapılan onarımlarla yaşatılmaya çalışılsa da günümüze ulaşabilen izleri yok denecek kadar azdır³.

Manisa şehrini betimleyen XVI. yüzyıla ait bir minyatürde, saray ile ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür⁴ (Resim 1). Minyatürde, etrafı duvarlarla çevrili iki büyük avlu içerisinde köşkler, kuleler vb. çeşitli saray yapıları dikkati çekmektedir⁵. XVII. yüzyıl ortalarında sarayın kullanımının sonlanmasından hemen sonra Manisa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi ise saray ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

Şehrin aşağı kuzey tarafında lâlezar ovada yapılmış dört tarafı kale gibi tuğladan yapılmış dört köşe sağlam bir binadır. Batıya bakar bir tahta kapısı var, çepçevre büyüklüğü 3.300 adımdır. Ve Âsitane tarafından bostancibaşısı ve 200 sarı külâhlı bostancıları vardır. Daima bu İrem Bağı'nın bakımını yapıp orada olan geçmiş sultanların halılarını, diğer eşyalarını, altın ve gümüş cinsi kapacak, gümüş ve altın lüleleri, fiske ve kadehleri tamamen onların tasarrufu altındadır. Bütün maksureleri, köşklere ve diğer yapıların kurşunlarını ve altın yıldızlı alemlerini gözetip bu İrem Bağı'nın bakım ve onarımı ile uğraşırlar. Gelirlerini de masraf çıktıktan sonra İstanbul'da terekeciyaşısına gönderirler. Senelik 7 yük akçe mahsulünden hâsıl olur. Neferlerinin maaşları cizyedendir⁶. Evliya Çelebi'nin verdiği bu bilgiler sarayın o dönem koruma altında olduğunu ve bakımının düzenli olarak yapıldığını göstermektedir.

* Dr.Öğr.Üy., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Kampüsü MANİSA, cengizgurbiyik@gmail.com.

¹M. Çağatay Uluçay, *Manisadaki Saray ı Amire ve Şehzadeler Türbesi*, İstanbul 1941, s. 10.

² Feridun Emecen, "Osmanlı Taşrasında Saray Bürokrasisi: Şehzade Selim'in Kazayâ Defteri", *Osmanlı Araştırmaları*, XLVI, İstanbul 2015, s. 224.

³M. Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s. 29-72; Hakkı Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1999, s. 444-445; Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 2013, s. 102;

⁴ Sultan III. Murad'ın şehzadeliği sırasında onunla birlikte Manisa'da 12 yıl kalan Talikizade Mehmed'in Şemailname-i Ali Osman adlı eserinde yer alan minyatür, Nakkaş Hasan tarafından oldukça gerçekçi biçimde betimlenmiştir. Bu konu hakkında bkz. Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı*, Ankara 1996, s. 51-52.

⁵ Minyatürün yüksek çözünürlüklü görüntüsüne ulaşmamı sağlayan Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürü İbrahim Sudak'a teşekkürlerimi sunarım.

⁶*Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Haz. S. A. Kahraman-Y. Dağlı), İstanbul 2011, C. 9-1, s. 84.

Minyatürden hareketle Manisa Sarayı'ndaki yapılar hakkında ayrıntılı bilgiler sunan çeşitli yayınların varlığı bilinmektedir⁷. Bunlar arasında özellikle İlhami Bilgin'in saraydan günümüze ulaşabilen yapıları ele aldığı yayını, değerli bilgiler içermektedir. Bilgin, başta Fatih Kulesi olmak üzere, saraydaki tüm yapılarla ilgili ayrıntılı bilgiler sunmasının yanı sıra saray bahçesinde bulunan ve minyatürde açıkça görülen dikilitaşlardan söz eden ilk kişidir⁸.

Saray Yapıları

Manisa Sarayı'ndan günümüze ulaşabilen en sağlam yapı, Fatih Kulesi olarak anılan, kareye yakın planlı ve yaklaşık 13m yüksekliğindeki kuledir. Kulenin saray ile aynı yıllarda inşa edildiği belirtilmektedir⁹. Manisa şehrini betimleyen minyatürde, sarayın orta bölümünde konik külâhı, masif duvarları ve üst kattaki köşk bölümü ile kule açıkça seçilebilmektedir (Resim 2). Benzer kule yapılarını Edirne ve Topkapı Sarayı'nda da görmek mümkündür¹⁰. Sarayın terk edilmesinin ardından kullanımını yitiren ve kısmen tahrip olan kule, 1317/1900 yılında Saruhan Sancağı mutasarrıfı Mehmet Galib Bey tarafından onartılmış ve Sultan II. Abdülhamid'in emriyle bir saat kulesine dönüştürülmüştür¹¹. Aynı dönem çekilen fotoğraflarda kulenin geçirdiği değişim açıkça görülebilmektedir (Resim 3)¹². Onarım sırasında kule genel plan şemasını korumakla birlikte cephelerine yuvarlak kemerli çok sayıda pencere açıldığı, kuzey cephesindeki yine yuvarlak kemerli büyükçe giriş açıklığının üzerine ferforje korkuluklu bir balkon yerleştirildiği ve çatısındaki konik külâhın kaldırılarak sonradan eklenen saat için bu alana küçük bir kubbe ile örtülü sekizgen ahşap bir birim inşa edildiği gözlenmektedir.

Kulenin geçirdiği değişimler bununla kalmamış, Kurtuluş Savaşı sonundaki büyük Manisa yangınında yapının tüm ahşap bölümleri de yanmış ve sadece kagir duvarları ayakta kalabilmiştir¹³. Daha sonra uygulanan yanlış onarımlar ile ne yazık ki tanınmaz hale gelmiştir (Resim 4). Kulenin yuvarlak kemerli pencere açıklıkları ile kuzey cephedeki giriş açıklığı kapatılmış, daha küçük boyutlu dikdörtgen şekilli pencereler açılmış, ayrıca tüm yüzeyi sıvanmıştır. Yapı bu haliyle çok katlı betonarme bir bina görünümündedir.

Saraydan günümüze ulaşabilen bir başka yapı kulenin yaklaşık 15m. güneybatısında bulunan Saray Hamamı'dır. 1950'li yıllara kadar ayakta olduğu bilinen yapı, daha sonra yıkılmış ve 2003 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucu yapıya ait duvar izleri ortaya çıkarılmıştır¹⁴. Kalan izlerden hamamın, soyunmalık, aralık, ılıkılık, halvet ve su deposundan oluştuğu anlaşılmaktadır.

⁷ Haluk Y. Şehsüvaroğlu, "Manisa Sarayı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Temmuz 1955 İstanbul, s. 7.; Nusret Köklü, *Dükkü Manisa*, Ankara 1970; Enis Üçbaylar, "Manisa'da Saray-ı Amire", *Manisa Dergisi*, S. 1, s. 39-45; İlhami Bilgin, "Manisa Sarayı", *Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, C. I, Ankara 1995, s. 369-377.

⁸ İlhami Bilgin, *a.g.m.*, s. 372.

⁹ Ayda Arel, "Cihannüma Kasrı ve Erken Osmanlı Saraylarında Kule Yapıları Hakkında", *Prof. Dr. Doğan Kuban'a Armağan*, İstanbul 1996, s. 103.

¹⁰ Ayda Arel, *ay.es.*, s. 99,116; Mustafa Özer, *Edirne Sarayı (Saray-ı Cedid-i Âmire)*, İstanbul 2014, s. 57-60.

¹¹M. Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s. 22-23.

¹²M. Orhan Çolak-Selahaddin Uygur-Güler Doğan Averbek (haz.), *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa*, ed. Halit Eren, (IRCICA), İstanbul 2013, s. 117.

¹³M. Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁴ Şakir Çakmak- İnci Kuyulu Ersoy, "Manisa Saray Hamamı", *Sanat Tarihi Dergisi*, C. 21, S. 1, İzmir 2012, s. 39-48.

Geçmişten Günümüze Manisa

Duvarların günümüze ulaşabilen en yüksek bölümü, yaklaşık 2m.dir. Yapıya ait kalıntılar günümüzde bir otelin zemin katında sergilenmektedir (Resim 5).

Dikilitaşlar

Talikizade'nin Şemailnamesi'nde oldukça gerçekçi bir şekilde sunulan Manisa Sarayı'nın arka bahçesinde, sarayı sınırlayan dış duvarların hemen önünde, piramidal şekilli dört sütun dikkati çekmektedir (Resim 6). Bu sütunların ilk bakışta duvarı içten destekleyen birer payanda olabilecekleri akla gelmekle birlikte, çeşitli faktörler göz önüne alındığında bunların birer nişantaşı olduklarını düşünmek mümkündür. Nitekim sütunların duvardan farklı bir renkle betimlenmiş olması ve aralarındaki boyut farkları da görüşümüzü destekler niteliktedir.

Türk kültüründe taşlar, işlevleri ve içerdikleri anlamları bakımından çeşitli gruplara ayrılmaktadır¹⁵. Nişantaşlarını, sultanların ya da yetenekli atıcıların attığı okun düştüğü yere ya da vurduğu hedefin yerine dikilen, farklı biçim ve boyutlardaki taşlar olarak tanımlamak mümkündür¹⁶. Osmanlı döneminde okçuluk, pek çok sanat dalı gibi sultanların ve toplumun önde gelen kişilerinin ilgi alanına girmiş, ateşli silahların kullanılmasından sonra da terk edilmeyerek önemli bir spor dalı olarak XX. yüzyıl başlarına kadar yaşamaya devam etmiştir¹⁷. Sportif okçuluğun hedef okçuluğu ve menzil okçuluğu olmak üzere iki ana türü bulunmaktadır. Hedef okçuluğunda önceden belirlenmiş belli bir hedefin vurulması amaçlanmaktadır. Menzil okçuluğunda ise amaç, oku en uzağa atabilmektedir (Resim 7).

Birçok Osmanlı kentinde bunun için ok meydanları kurulmuştur¹⁸. Atış yapan okçu belirlenen menzili geçtiğinde, okun düştüğü yer kazılarak işaret konulmakta ve altı ay içerisinde belirlenen yere okçunun adı, mesleği, atışın yönü, mesafesi ve atış tarihinin yazılı olduğu bir nişantaşı dikilmektedir¹⁹. Dönemin anlayışına uygun şekilde farklı boyut ve şekillerde olabilen bu taşlarda ince işçilikli kitabelerin yanı sıra yazısız olanlara da rastlamak mümkündür²⁰.

Okmeydanları dışında, saray bahçelerinin içerisinde de sultanlar tarafından atışlar yapıldığı ve bu alanlara çeşitli nişantaşları dikildiği bilinmektedir. Nitekim 1605 yılında Edirne'ye gelen ve sarayda bazı yeni yapılar inşa ettiren Sultan I. Ahmed'in, Cihannüma Kasrı'nın arkasından attığı gürz, burcu aşıp tavuk ormanı olarak anılan bölgeye düşmüş ve bu alana mermer bir sütun dikilmiştir. Şeşber adı verilen bu gürzün 30 metrelik burcu aştığı ve yaklaşık 500m uzağa düştüğü belirtilmektedir. Taşın üzerine şu yazı hakedilmiştir²¹:

Dedim tarihini bin on dörtte bil hafız / Aşırdı şeşberin atub bu kasr-ı Şah-ı Ahmed Han

Sultan I. Ahmed'in ardından 1621 yılında Lehistan seferi dolayısıyla Sultan II. Osman'ın da Edirne'ye uğradığı ve sarayda konakladığı bilinmektedir. Sultan'ın çukur bayırda Hacı Doğan Tepesi'nden poyraz rüzgarıyla attığı ok, Bayır Kasrı'nın bahçesine düşmüş ve düştüğü yere üzerinde kitabesiyle birlikte mermer bir sütun dikilmiştir.

¹⁵ Hakkı Acun, *Türk Kültüründe Taşlar*, Ankara 2010.

¹⁶ay. es. s. 4.

¹⁷ Atilla Bir-Mustafa Kaçar- Şinasi Acar, "Türk Menzil Okçuluğu, Yay ve Okları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* VIII/1, İstanbul 2006, s. 40.

¹⁸ Şinasi Acar, *İstanbul'un SonNişantaşları*, İstanbul 2006, s. 40-41.

¹⁹ Atilla Bir-vd., *a.g.m.*, s. 43.

²⁰ İ. Fazıl Ayanoğlu, *Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi*, Ankara 1974, s. 67-162; Şinasi Acar, *a.g.e.*, s. 52-147.

²¹Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, (Yayınlayan Süheyl Ünver), Ankara 1989, s. 28-29.

Bu sütunun Edirne'deki yegane nişan taşı olduğu söylenmektedir²². Bahsedilen nişantaşı yıldırım düşmesi sonucu 1762-63 yılında tahrip olmuş ve ardından yenilenmiştir²³.

Edirne Sarayı içerisindeki bahsi geçen nişantaşlarının akıbeti ne yazık ki bilinmemektedir. Ancak günümüzde saray bahçesinde Adalet Kasrı yakınında bulunan bir dikilitaş dikkat çekicidir (Resim 8)²⁴. Düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş kare kesitli ve prizmatik gövdeli bu taşın, bir anı taşı olduğu ve Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati dönüşü Edirne'ye uğraması nedeniyle dikildiği belirtilmektedir²⁵. Taşın üzerindeki özgün kitabe 1876-77 yılında Ruslar tarafından götürülmüş yerine sonradan yeni bir kitabe eklenmiştir (Resim 8). Atıcılık dışında Osmanlı sultanlarının çeşitli şehirlere düzenledikleri seyahatler anısına da benzer nişantaşları diktirdikleri bilinmektedir²⁶. Bu tür taşlar, anı taşı olarak da adlandırılmaktadır²⁷.

Edirne Sarayı'nda mevcut dikilitaşın, sarayın bahçesinde çok daha önceki dönemlerden kalma bir nişantaşı mı yoksa gerçekten Sultan Abdülaziz adına dikilmiş bir anı taşı mı olduğu konusunda kesin bir yorumda bulunmak oldukça güçtür.

Edirne Sarayı'nın yanı sıra Topkapı Sarayı ve çevresinde de padişahlara ait çok sayıda nişantaşına rastlanmaktadır²⁸. Bu taşlardan en erken tarihli, Topkapı Sarayı'nın güneyinde bulunan Gülhane Meydanı'ndaki Sultan I. Ahmed'e ait nişantaşıdır (Resim 9). Yaklaşık 180cm boyundaki mermer nişantaşı, dairesel kesitlidir ve üzerindeki kitabeğe göre padişahın at üzerinde giderken topuzu havaya atıp tutmadaki ustalığı ve topuz sallamadaki hüneri nedeniyle dikilmiştir²⁹.

Bunların yanı sıra Sultan Abdülmecid tarafından imara açılan ve çağdaş kentleşmeye teşvik modeli olarak düşünülen Teşvikiye semtindeki iki nişantaşı, mahallenin açılışı anısına yerleştirilmiş olmaları bakımından dikkat çekicidir (Resim 10). Semte adını veren bu iki piramidal şekilli mermer nişantaşının üzerinde şu kitabe metni yer almaktadır³⁰:

Eser-i avâtıf-ı Mecîdiyye / Mahalle-i cedîde-i Teşvikiyye
(Sultan Abdülmecid'in ihsanı olan Teşvikiye Yeni Mahallesi)

Edirne ve Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi Manisa Sarayı içerisinde de sultanlar ya da şehzadelerin atış talimi yaptıklarını ve zaman zaman benzer şekilli nişan taşlarının saray bahçesine dikildiğini düşünmek mümkündür. Ancak Manisa Sarayı'nın kullanımının çok daha erken yıllarda sona ermesi ve sarayın zamanla tahrip olması, elimizdeki verileri oldukça sınırlamaktadır. XVI. yüzyıl sonlarında sultanların sancağa çıkmasının yasaklanmasının ardından terk edilen Manisa Sarayı, geçen zaman içerisinde büyük ölçüde özgünlüğünü kaybetse de XIX. yüzyıl sonuna kadar çeşitli bölümleri onararak yaşatılmaya çalışılmıştır³¹. Bu dönemde saray

²²ay.es. s. 31.

²³ay.es.,s. 104.

²⁴ Dikilitaşın günümüzdeki durumunu gösteren fotoğraf için Yrd. Doç Dr. Hasan Uçar'a teşekkürlerimi sunarım.

²⁵Rifat Osman, *a.g.e.*, s. 44.

²⁶ Neval Konuk, *Sultan II. Mahmud'un Rumeli Seyahati ve Nişantaşları*, Ankara 2016.

²⁷ Hakkı Acun, *Türk Kültüründe...*, s. 23-30.

²⁸ Şinasi Acar, *a.g.e.*, s. 100-111.

²⁹ay.es., s. 100-101.

³⁰ Şinasi Acar, *a.g.e.*, s. 138-139.

³¹M. Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s. 15-23

Geçmişten Günümüze Manisa

bahçesinin önemli bir bölümünün satıldığı, satılan kısımlara binalar yapıldığı, diğer kısımların ise tarla ve bahçe olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır³².

XX. yüzyıl başlarında Manisa Sarayı'nın boş arsasının Belediye Bahçesi olarak yeniden düzenlendiği bunun yanı sıra bahçe içerisinde bulunan kulenin Saruhan Sancağı mutasarrıfı Mehmet Galib Bey tarafından onartıldığı ve Sultan II. Abdülhamid'in emriyle bir saat kulesine dönüştürüldüğü bilinmektedir³³. Bu dönem İmparatorluğun pek çok yerinde olduğu gibi Manisa ve çevresi de ayrıntılı bir şekilde fotoğraflanmış ve bu fotoğraflar daha sonra bir albüm şeklinde yayınlanmıştır³⁴.

Albümde, Saray Kulesi'nin yanı sıra Belediye Bahçesi'nin açılışına dair ilgi çekici fotoğraflar yer almaktadır. Muhtemelen o dönemin en yüksek yapılarından olan Saray Kulesi üzerinden çekilen bir fotoğrafta, Belediye Bahçesi'nin büyük bölümü açıkça seçilebilmektedir (Resim 11). Bahçenin ortasında açılış için yerleştirilen bir dikilitaşın çevresinde bir grup insan toplanmaya başlamıştır. 6 Mayıs 1902 tarihli açılış merasimine ait bir diğer fotoğrafta ise asker ve sivil çok sayıda kişinin dikilitaşın çevresinde toplandığı ve dualarla Belediye Bahçesi'nin açılışının yapıldığı görülmektedir (Resim 12). Albümde dikilitaşın daha yakından çekilmiş bir fotoğrafına daha yer verilmiştir (Resim 13).

Düzgün kesilmiş mermer bloklarla inşa edilen prizmatik gövdeli dikilitaş, yaklaşık 2,5m boyundadır ve kare kesitli mermer bir kaide üzerine oturtulmuştur. Fotoğraflara dikkatlice bakıldığında taşın bir yüzünde yaklaşık kare şekilli bir kitabe levhası dikkati çekmektedir. Bu kitabeden bahseden ilk kişi İlhami Bilgin'dir. Bilgin makalesinde, Manisa Müzesi'nde bulunduğunu söylediği kitabenin çevirisine de yer vermiştir³⁵. Müzede yaptığımız uzun araştırmalar sonucu bahsi geçen kitabeye müzenin deposunda ulaşabilmek mümkün olmuştur (Resim 14)³⁶. Beş satırlık kitabenin metni ve okunuşu şöyledir:

نیر سپهر خلافت اسلامیہ و خورشید اسمان سلطنت عثمانیہ
السلطان الغازی عبدالحمید خان ثانی حضر تلبینک
عهد عدالت و ترقی ہمایونلری اتارندن بولنان مغنیسا
بلدیہ باغچہ سنک تاریخی طرح و کشادینی کوستر
ستون مفحارت انتمادر ۲۸ محرم ۱۳۲۰ ۲۳ نسان ۱۳۱۸

Neyyir-i sipehr-i hilafet-i İslamiyye ve hûrşîd-i asuman saltanat-ı Osmaniye

-Es-Sultan-ül Gazi Abdülhamid Han-ı sani efendimiz hazretlerinin

-ahd-ı adaled ve terakkîy-i hümayûnları asarından bulunan Manisa

-Belediye Bahçesi'nin tarih-i tarh ve küşâdını gösterir

-sütun-ı mefharet- intimâdır 28 Muharrem 1320, 23 Nisan 1318

Kitabeden, övünç sütunu olarak adlandırılan bu dikilitaşın, Sultan II. Abdülhamid döneminde Manisa Belediye Bahçesi'nin açılışına adına 6 Mayıs 1902 tarihinde dikildiği anlaşılmaktadır. Kitabe üzerindeki Abdülhamid adının sonradan kazınmaya çalışılmış olması dikkat çekicidir (Resim 14).

Terk edilmesinin ardından kullanımını yitiren ve büyük ölçüde tahrip olan Manisa Sarayı'na ait alanın Manisa Belediye Bahçesi'ne dönüşümü, dikilen bu taşla

³²ay.es. s. 22

³³ay.es. s. 22-23.

³⁴ M. Orhan Çolak vd, a.g.e.

³⁵ İlhami Bilgin, a.g.m., s. 372-373.

³⁶Kitabenin bulunabilmesi için her türlü desteği sağlayan Manisa Arkeoloji Müzesi Müdürü Harun Güllü ve müze araştırmacısı Eren Sülek'e teşekkürlerimi sunarım.

anıtlaştırılmıştır. Dönüşüm sadece Saray bahçesinde kısıtlı kalmamış bu dönem tüm şehir yoğun imar faaliyetlerine sahne olmuştur.

Dikilitaşın, tıpkı Edirne Sarayı'nın bahçesinde bulunan benzeri gibi, sarayın bahçesinde çok daha önceki dönemlerden kalma bir nişantaşı mı yoksa gerçekten Sultan II. Abdülhamid döneminde açılışa özel olarak hazırlanmış bir anı taşı mı olduğu konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bilinen birçok anı taşında kitabelerin taşın üzerine doğrudan işlendiği, ayrı bir kitabe levhası bulunmadığı gözlenmektedir³⁷. Bu taş üzerine ise kitabe sonradan yerleştirilmiştir. Bunun yanı sıra açılışın yapıldığı alanın eski sarayın bahçesi olması ve mevcut minyatürde dikilitaşın oldukça benzerlerinin bulunması, açılışa kullanılan bu taşın Manisa Sarayı'nın bahçesinde gördüğümüz nişantaşlarından birisi olma olasılığını güçlendirmektedir.

1922 yılındaki büyük yangın sonrası harabeye dönen Manisa'da Cumhuriyetin ilk yıllarında bir imar planı hazırlanmış ve geniş bir alana yayılan yangın yerleri, mezarlıklar ve parklar yeniden düzenlenmiştir³⁸. XX. yüzyıl başlarında Manisa Belediye Bahçesi olarak açılışı yapılan ve sözünü ettiğimiz dikilitaşın da bulunduğu park Cumhuriyet döneminde Çamlık Parkı olarak yeniden kullanıma açılmış, 1968-73 yılları arasında ise Fatih Sultan Mehmet'in büstü dikilerek Fatih parkı adı verilmiştir³⁹. Ancak dikilitaşın parktaki varlığı çok uzun sürmemiş 1930'lu yıllarda bir başka parka nakledilmiştir.

1930'lu yılların başında kent merkezinde kalan mezarlıkların kentin doğusundaki yeni mezarlık alanına nakledildiği ve bu alanların bir kısmının parka dönüştürüldüğü bilinmektedir⁴⁰. Ulu Mezarlık olarak anılan ve merkezdeki en büyük mezarlık alanlarından biri olan alan da Kurtuluş Parkı adıyla yeniden düzenlenerek hizmete açılmıştır (Resim 15). Parkın yapımına 1936 yılında başlandığı ve 1940 yılında tamamlandığı belirtilmektedir⁴¹. Parkın içine de açılışın anısına (hiç de yabancı olmadığımız) bir dikilitaş yerleştirilmiştir. Ancak taşın üzerindeki kitabenin değiştirildiği anlaşılmaktadır (Resim 16). Yeni kitabede Latin harfleri ile şu satırlar yazmaktadır:

*8 Eylül
1922
Kurtuluş Parkı
1935-1939*

Osmanlı son dönemi imar faaliyetlerinin bir nişanesi olarak Manisa Sarayı'nın bulunduğu alanın bir Belediye Bahçesi'ne dönüşümü adına yerleştirilen dikilitaş, Cumhuriyet döneminde de kendine yer bulmuş ve bu kez kentteki erken Cumhuriyet dönemi imar çalışmalarının ilgi çekici bir belgesi olarak yeni bir parka nakledilmiştir. Kitabe üzerindeki tarihler dikkate alındığında parkın yapımına 1935 yılında başlandığı ve 1939 yılında bitirilerek açılışın yapıldığını düşünmek mümkündür. Taşın üzerindeki Sultan Abdülhamid dönemine ait kitabenin ise tahrip edilmeyip müzeye nakledilerek koruma altına alınması da ilgi çekici bir ayrıntı olarak karşımızda durmaktadır.

³⁷ Neval Konuk, *a.g.e.*, s. 91,100,113,121,134.

³⁸ Sümer Gürel, *Cumhuriyet Döneminde Manisa, Kent Monografisi Denemesi*, İzmir 1984, s. 149.

³⁹ Nejdet Bilgi, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası (1908-1950)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1996, s. 221.

⁴⁰ *Manisa Belediyesi 931-934 Senelerinde Yapılan İşler*, İzmir 1934, s. 31.

⁴¹ Sümer Gürel, *a.g.e.*, s. 149.

Geçmişten Günümüze Manisa

Mevcut fotoğraflar dikkate alındığında dikilitaşın Kurtuluş Parkı'na aynen getirildiği, sadece kaide kısmının daha alçak tutulduğu gözlenmektedir (Resim 16). 1930'lu yılların sonunda hizmete açılan ve çeşitli dönemlerde farklı düzenlemeler yapılan Kurtuluş Parkı, kent sakinleri tarafından her dönem kullanılagelmiş ve kent belleği açısından bir simge niteliği kazanmıştır. Ancak parkın Cumhuriyet döneminde verilen ismi, içerisindeki anıt gibi giderek unutulmuş ve uzun bir süredir Ulupark olarak anılmaya başlanmıştır. Parkın içerisindeki dikilitaş ise herkesin bildiği ancak çok da üzerinde durmadığı bir anıt olarak uzun yıllar yerini korumuştur. Ta ki parkta yaklaşık 5 yıl önce gerçekleştirilen son düzenlemeye kadar.

2013 yılında parka yaklaşık 500 metrekare büyüklüğünde sesli ve ışıklı bir süs havuzu inşa edilmiş ve bu düzenleme sırasında yaklaşık 80 yıldır bu alanda duran dikilitaş yerinden kaldırılmıştır. Yaptığımız çalışmalar sonucu Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin deposunda dikilitaşa ulaşmak mümkün olmuştur. Ancak karşılaşılan manzara hiç de iç açıcı değildir. Taş yerinden kaldırılıp depoya getirilirken parçalara ayrılmış ve dağınık biçimde depoya atılmıştır (Resim 17). Taşın üzerinde bulunan erken Cumhuriyet dönemine ait kitabe levhasının ise nerede olduğu bilinmemektedir.

Sonuç

İlk olarak XVI. yüzyıla ait bir minyatürde Manisa Sarayı Bahçesi'nde bir nişantaşı olarak gördüğümüz dikilitaş, yaklaşık 400 yıl sonra Osmanlı son dönemi imar faaliyetlerinin bir nişanesi olarak Manisa Belediye Bahçesi'nin açılışında karşımıza çıkmış, bir süre burada kalmasının ardından 1930'lu yıllarda erken Cumhuriyet döneminde düzenlenen yeni bir parkta yerini almıştır (Resim 18). Son dönemde yapılan düzenlemelerle buradan da alınarak dikkatsiz biçimde bir depoya kaldırılmıştır.

Kuşkusuz özel olarak düzenlenmiş bir alana bir anıtın yerleştirilmesi, fiziksel bir yükseltinin ötesinde siyasal ve sosyal pek çok anlam taşımaktadır. Bir anıtın ortaya çıkışı, var olan bir anıtın yer değiştirmesi ya da yıkılarak tamamen ortadan kaldırılması toplumlarda önemli değişimlerin yaşandığını göstermektedir. İncelemiş olduğumuz dikilitaşın geçirdiği dönüşümler bunun ilgi çekici bir örneği olarak karşımızda durmaktadır.

Dikilitaş günümüzde her ne kadar tahrip olmuş olsa da yekpare olmayıp düzgün kesilmiş mermer bloklardan oluştuğundan tekrar eski haline getirilmesi mümkündür. Geri dönüşü olmayacak durumlara yol açılmadan taşın onarılması ve geçirdiği dönüşümleri gösteren bilgilendirme levhası ile birlikte eski yerine konulması, kent belleği açısından büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Şinasi, *İstanbul'un Son Nişantaşları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
- Acun, Hakkı, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, TTK, Ankara 1999.
- Acun, Hakkı, *Türk Kültüründe Taşlar*, AKM, Ankara 2010.
- Arel, Ayda, "Cihannüma Kasrı ve Erken Osmanlı Saraylarında Kule Yapıları Hakkında", *Prof. Dr. Doğan Kuban'a Armağan*, İstanbul 1996, s. 99-116.
- Ayanoğlu, İ. Fazıl, *Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi*, VGM, Ankara 1974.
- Bilgi, Nejdet, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa Kazası (1908-1950)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1996.
- Bilgin, İlhami, "Manisa Sarayı", *Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, C. I, Ankara 1995, s. 369-377.
- Bir, Atilla - Kaçar, Mustafa - Acar, Şinasi, "Türk Menzil Okçuluğu, Yay ve Okları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları VIII/1*, İstanbul 2006, s. 39-67.
- Çakmak, Şakir - Kuyulu Ersoy, İnci, "Manisa Saray Hamamı", *Sanat Tarihi Dergisi*, C. 21, S. 1, İzmir 2012, s. 39-48.
- Çolak, M. Orhan - Uygur, Selahaddin - Averbek, Güler Doğan (haz.), *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa*, ed. Halit Eren, (IRCICA), İstanbul 2013.
- Emecen, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, Ankara 2013.
- Emecen, Feridun, "Osmanlı Taşrasında Saray Bürokrasisi: Şehzade Selim'in Kazayâ Defteri", *Osmanlı Araştırmaları*, XLVI, İstanbul 2015, s. 213-301.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*(Haz. S. A. Kahraman-Y. Dağlı), YKY, İstanbul 2011, C. 9-1.
- Gürel, Sümer, *Cumhuriyet Döneminde Manisa, Kent Monografisi Denemesi*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İzmir 1984.
- Konuk, Neval, *Sultan II. Mahmud'un Rumeli Seyahati ve Nişantaşları*, SAM Yayınları, Ankara 2016.
- Köklü, Nusret, *Dünkü Manisa*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1970.
- Manisa Belediyesi 931-934 Senelerinde Yapılan İşler*, Cumhuriyet Matbaası, İzmir 1934.
- Osman, Rifat, *Edirne Sarayı*, (Yayınlayan Süheyl Ünver), TTK, Ankara 1989.
- Özer, Mustafa, *Edirne Sarayı (Sarayı Cedî-i Âmire)*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.
- Şehsüvaroğlu, Haluk Y., "Manisa Sarayı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Temmuz 1955, İstanbul, s. 7.
- Uluçay, M. Çağatay, *Manisa'daki Saray ı Amire ve Şehzadeler Türbesi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1941.
- Üçbaylar, Enis, "Manisa'da Saray-ı Amire", *Manisa Dergisi*, S. 1, s. 39-45.
- Tanıdı, Zeren, *Türk Minyatür Sanatı*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996.

Geçmişten Günümüze Manisa

Resim 1- Manisa Şehri ve Manisa Sarayı'nı gösteren minyatür.
(Talikizade, Şemailname-i Ali Osman, TSMK, III. Ahmed Ktb. nr 3592, 10b-11a.).

Resim 2- Ortada Fatih kulesi ve çevresinde saraya ait yapılar. Minyatürden ayrıntı.

Resim 3- XX. yüzyıl başlarında Fatih Kulesi. (Çolak, Orhan M.-Uygun, Selahaddin, Doğan Averbek, Güler (haz.), *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa*, (ed. Halit Eren), (IRCICA), İstanbul 2013, s.117)

Resim 4- Aynı açıdan XX. yüzyılın başlarındaki ve günümüzdeki Fatih Kulesi.

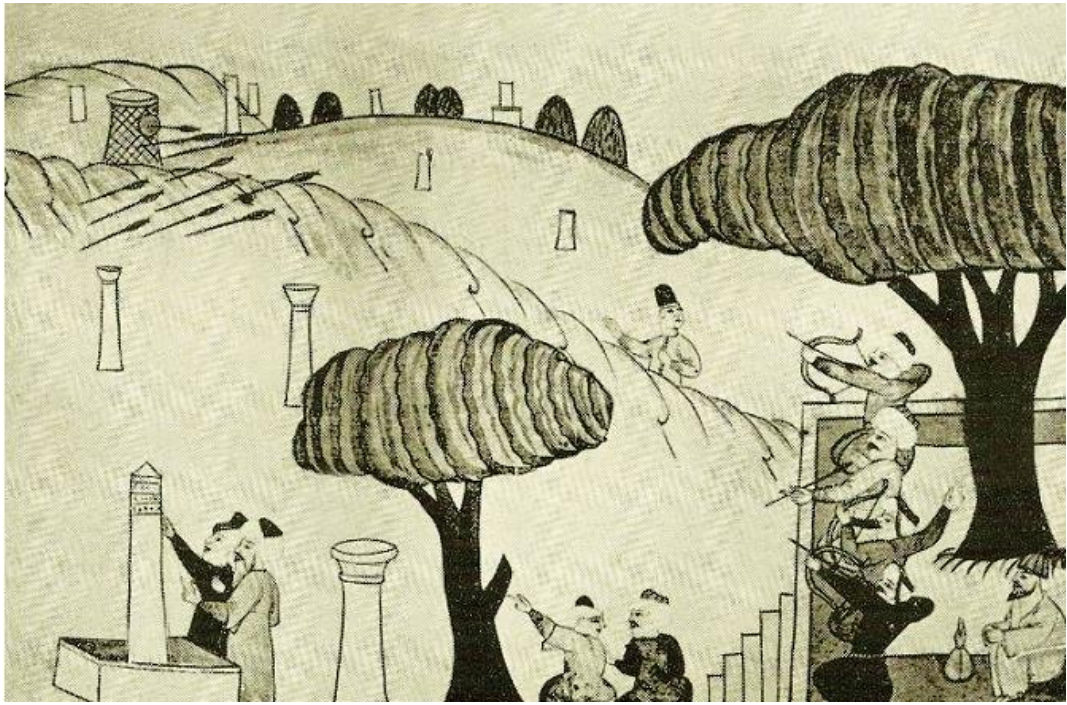
Geçmişten Günümüze Manisa

Resim 5- Saray Hamamı'ndan günümüze ulaşan izler.

Resim 6- Sarayı çevreleyen bahçe duvarlarının hemen önünde bulunan dikilitaşlar. Minyatürden ayrıntı.

Resim 7- Okmeydanı'nı ve dikiltaşları gösteren XVII. yüzyıla ait bir minyatür.
(Franz Täschner, *Alt- Stambuler Hof- und Volksleben, ein Türkisches Miniature-
Album aus dem 17. Jahrhundert*, Hannover 1925, abb. 13. Bogenschießen auf dem
Okmeidan).

Resim 8- Edirne Sarayı bahçesinde bulunan dikilitaş. XX. yüzyıl başları ve günümüzdeki durumu.
(İlk fotoğraf için, Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, (Yayınlayan Süheyl Ünver), Ankara 1989).

Resim 9- Topkapı Sarayı'nın güneyindeki Gülhane Meydanı'nda yer alan Sultan I. Ahmed'e ait nişantaşı. (Şinasi Acar, *İstanbul'un Son Nişantaşları*, İstanbul 2006, s. 100)

Geçmişten Günümüze Manisa

Resim 10- Sultan Abdülmecid tarafından imara açılan Teşvikiye semtinin açılış anısına yerleştirilmiş iki nişantaşı. (Şinasi Acar, *İstanbul'un Son Nişantaşları*, İstanbul 2006, s. 138,139).

Resim 11- Manisa Belediye Bahçesi'nin genel görünümü.6 Mayıs 1902. (Çolak, Orhan M.-Uygur, Selahaddin, Doğan Averbek, Güler (haz.), *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa*, (ed. Halit Eren), (IRCICA), İstanbul 2013, s.217)

Resim 12- Manisa Belediye Bahçesi'nin açılış merasimi. 6 Mayıs 1902 (Çolak, Orhan M.-Uygur, Selahaddin, Doğan Averbek, Güler (haz.), *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa*, (ed. Halit Eren), (IRCICA), İstanbul 2013, s.219)

Resim 13- Manisa Belediye Bahçesi'nin açılış merasimi. 6 Mayıs 1902 (Çolak, Orhan M.-Uygur, Selahaddin, Doğan Averbek, Güler (haz.), *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa*, (ed. Halit Eren), (IRCICA), İstanbul 2013, s.219)

Resim 14- Dikilitaşın kitabe levhası.

Resim 15- Kurtuluş Parkı (Ulupark)'nın genel görünümü.
(1990'lı yıllara ait bir kartpostaldan).

Geçmişten Günümüze Manisa

Resim 16- Kurtuluş Parkı (Ulupark)'ndaki dikilitaş ve kitabe levhası.
(Fotoğraflara 23.09.2017 tarihinde <http://mapio.net/pic/p-6828208/> adresinden ulaşıldı)

Resim 17- Dikilitaşın günümüzdeki durumu.

Resim 18- Dikilitaşın farklı dönemlerdeki durumu.

SOMA CAMİLERİ DUVAR RESİMLERİNDE SİVİL MİMARİ TASVİRLERİNDEN ÖRNEKLER

Başak KATRANCI KASALI*

Minyatür ile benzerlikler taşıyan duvar resimlerinin bilinen en erken örnekleri 1750'lerde görülmüştür¹. Öncelikle İstanbul'daki Kavafyan Konağı'nda ardından da Topkapı Sarayı'nda görülen bu yeni süsleme türü Anadolu ve Balkanlara yayılmıştır². Bu resimleri yapan sanatçıların çoğunun gayri müslim azınlık, levanten ve Avrupa kökenli oldukları tahmin edilmektedir³. İstanbul'da Topkapı Sarayı dışında çeşitli yalı ve konaklarda duvar resimleri görmek mümkündür. Buralardaki resimlerde en çok karşılaştığımız tasvirler manzara tasvirleridir. Ancak manzaraların neresi olduğu çoğu zaman tanımlanamamaktadır. 4. 18.yy ikinci yarısından sonra duvar resimleri imparatorluğun diğer bölgelerine de yayılmıştır. Bunda III. Selim döneminde güç kazanan ayan ve eşrafın da payı vardır⁵. 19.yy ikinci yarısında duvar resminde batı etkisi giderek artmış, teknik ve konular değişmiştir⁶. 19.yy sonlarına ait birkaç azınlık evinde figürlü duvar resimlerine rastlanır.

Duvar resimleri İstanbul'da kronolojik bir gelişim içerisindeyken, Anadolu'da bu şekilde kronolojik bir gelişim görülmez. Aynı tarihli eserde farklı üslup özellikleri görmemiz mümkündür⁷. İstanbul'da 19.yy ikinci yarısında benimsenen yağlıboyanın Anadolu'da da yayıldığı anlaşılmaktadır. 19.yy'da duvar resimleri tüm imparatorlukta yaygınlaşmıştır⁸. İstanbul'daki duvar resimleri genellikle ev, köşk, saray gibi sivil mimari örneklerinde görülürken Anadolu'da cami iç mekanları bile duvar resimleri ile bezenmiştir. İstanbul'da sadece birkaç camide duvar resmine rastlanır⁹.

SOMA HIZIR BEY CAMİİ

Yapının kuzey cephesinde yer alan kitabelerde H.1206-M.1791/92 tarihi ve Süleyman Bey adı geçmektedir. Süleyman Bey tarafından yaptırılan caminin geç devirlerde Emin Hıdır Bey tarafından yenilediği bilinmektedir. Doğu-batı yönünde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Üst örtüde yayvan basık bir kubbe ve düz ahşap tavan kullanılmıştır¹⁰. Dört yönden sokaklarla çevrili olan yapının güney cephesi sokağa bakarken, doğu, batı ve kuzey kısımları bir avlu ile çevrelenmiştir. Kuzeyde son cemaat yeri, kuzeybatıda minaresi ve kuzeydoğusunda şadırvanı

*Yrd.Doç.Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
basak.kasali@cbu.edu.tr

¹ Günsel Renda, *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı 1750-1850*, Ankara, 1977, s.110.

² Günsel Renda, "Batılılaşma Dönemi Türk Tasvir Sanatı", *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, İstanbul, 1993, s.432.

³ Rüçhan Arık, "Anadolu'da Bir Halk Ressamı: Zileli Emin", *Sanat Dünyamız*, 6 (1975) s.8-13.

⁴ İnci Kuyulu, "Anatolian Wall Paintings and Cultural Traditions", *EJOS*, 3 No:2, (2000), s.5.

⁵ Günsel Renda-Turan Erol, *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi*, 1980, C.1, s.51.

⁶ Günsel Renda-Turan Erol, *a.g.e.*, s.61.

⁷ İnci Kuyulu, (2000), *a.g.m.*, s.1-2.

⁸ Günsel Renda-Turan Erol, *a.g.e.*, s.70-72.

⁹ İnci Kuyulu, (2000), *a.g.m.*, s.1.

¹⁰ Murat Çerkez, "Soma Hızır Bey Camii", *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Manisa İlçeleri*, 2013: s.397.

bulunmaktadır¹¹. Son cemaat yeri, yapının kuzey, doğu ve batı cephelerini revak halinde kuşatmaktadır.

Yapıda yer alan süslemelerin yer aldığı mekanları incelediğimizde, son cemaat yeri duvarları ve bu mekandaki dış mihraplarda, batı kısmındaki mükebbirede, içeriye girdiğimiz zaman ise harim mekanı duvarları, kapı ve pencere alınlıkları, mahfil katı, mahfil katı üst kat eteği ve kubbede yer almaktadır. Çoğunlukla çiçek tasvirleri ve natürmortlar, barok özellikler taşıyan kartuşlar içerisine yerleştirilmiştir.

Yapıda 2009 ve 2010 yıllarında duvar resimlerinin raspa ve yenilenmesi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Özellikle harim duvarlarında sadece raspa yapılmamış, boş alanlara yeni resimler de eklenmiştir¹².

Yapıda yer alan tasvirleri gruplara ayırdığımızda şöyle bir sıralama çıkar.

- a. Cami tasvirleri
- b. Sivil mimari tasvirleri
- c. Köprü, havuz tasvirleri
- d. Meyvalı natürmortlar
- e. Çiçek betimlemeleri
- f. Manzara tasvirleri
- g. Gemi tasvirleri

Yapıdaki sivil mimari tasvirlerine baktığımız zaman bu tasvirlerin çoğunlukla mahfil katı üst kat eteğinde yer aldığını görmekteyiz. Kuzey kısım mahfil locasında büyük bir tasvir yer alır (Resim 1). Burada merkezde liman kalesi görünümünde bir kale yer almaktadır. Kompozisyonun sol üst kısmında yapılar topluluğu resmedilirken, kalenin sağ tarafında kalan kısımda ise üç tane gemi tasviri yer almaktadır. Sanatçının Çeşme, Kuşadası, Bodrum, Foça gibi Soma'ya kısmen daha yakın kıyı kalelerinden esinlendiği düşünülmektedir¹³. Resmin sol kısmında minyatür özellikleri ile bağdaşan üst üste yığılmış evlerden oluşmuş bir kent görünümü vardır. Ön plandaki kale büyük verilirken arka plandaki evler küçük verilmiştir. Bu da batılı anlamda perspektif denemesidir. Kalenin etrafında veya gemilerde hiçbir figüre rastlamamaktayız.

Bu tasvirin hemen sağ tarafına, mahfilin doğu bölümüne geçtiğimiz zaman bu kısımda sol tarafta üç birimden oluşan ve köşk olarak tanımlayabileceğimiz bir yapı ile karşılaşırız (Resim 2). İki katlı pencere düzenlemesine sahip olan yapıda alt kat pencereler dikdörtgen şekilliye, ikinci kat pencereler ise yuvarlak kemerlidir. Dikdörtgen pencereler genellikle kırmızı kepenkler ile örtülüyken, yuvarlak kemerli pencereler gri renktedir. Yapının üzerinde yer aldığı zeminde ufak tepelikler görülmektedir. Bitkilerin boyutları mimari ile eş boyutlu verilmiştir. Bu şekilde orantısızlıklar minyatürlerde karşımıza çıkar. Tasvirin hemen yanında S ve C kıvrımlarından oluşan ve Barok karakter taşıyan bir kartuşun ortasında çiçek motifi yer alır.

Mahfil katının doğu yönünde ilerlediğimizde bir doğa tasviri içerisinde birçok farklı birimden oluşan bir yapı topluluğu ile karşılaşırız (Resim 3). Yine oldukça engebeli bir arazi üzerinde konumlandırılmış olan bu yapının sol kısmında, arazinin eğimine göre birisi daha alçakta olmak üzere iki adet kule görürüz. Kulelerin arasında

¹¹ Murat Çerkez, (2013), *a.g.m*, s.396.

¹² Dilek Karaaziz Şener, "Soma Hızır Bey (Çarşı) Camii Duvar Resimleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, C:9/10 (2014 Sonbahar), s. 718.

¹³ Tarkan Okçuoğlu, *18. Ve 19.Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000, s. 119.

Geçmişten Günümüze Manisa

yuvarlak kemerler üzerine oturan bir yol yer almaktadır. Bu yol aşağıda kalan kulenin arkasından bir kavis çizerek dolanmaktadır. Bu yapı topluluğunun sağ kısmına baktığımızda ise burada iki katlı bir düzenleme görürüz. Üst kat büyük yuvarlak kemerli bir alt kat üzerine oturmaktadır. Yuvarlak kemerin her iki yanında ve yapının yan cephesinde dikdörtgen pencereler yerleştirilmiştir. Sağ kısımda ise dairesel planlı bir havuza akan sular görülmektedir. Yapının ikinci kat üst kısmında etrafını üç yönden kısa bir parmaklığın çevirdiği dikdörtgen planlı bir alan bulunmaktadır.

Mahfil katı kuzey cephesi batı kısmında, liman tasvirinin hemen yanında terkedilmiş bir köşkü andıran bir yapı tasviri bulunmaktadır (Resim 4). Yapının birden fazla cephesinin gösterildiği örneklerden bir tanesi bu yapıdır ve diğer örneklerde gördüğümüz gibi yine büyük boyutlu bitkiler yer alır. Yapının yuvarlak kemerli giriş açıklığı ve yine yuvarlak kemerli pencereleri vardır. Bu tasvirde yer alan yapı çok birimli bir yapıdır ve birimlerin bir kısmı tek ve bir kısmı ise çok katlıdır.

Dört yönü açık, kameriye benzeri bir yapı da mahfil katı eteği batı kesiminde yer almaktadır (Resim 5). Dikdörtgen planlı kırma çatılı bu yapının görülen iki cephesinde ikişer açıklıklı yuvarlak kemerli düzenlemeler vardır. Kırma çatının tam orta kısmında lale şeklinde bir alem yerleştirilmiştir. Yapının içerisine giriş yarım daire planlı bir merdiven ile sağlanmaktadır. Bu yapının arka kısmında daha küçük boyutta iki katlı bir diğer yapı görülmektedir. Bu yapıda kırma çatı ile örtülüdür. Alt kat pencereleri dikdörtgen şekilli, üst kat pencereleri ise yuvarlak kemerlidir. Yapının hemen arkasında servi ağaçları yer almaktadır. Bu örnekte arka plandaki yapı perspektife uygun olarak küçük gösterilmiştir. Tasvirdeki bitkilerin boyutlarının orantısızlığı ise minyatüre örnektir. Resimdeki düzenlemeden arkadaki yapının bir köşk öndeki yapının ise bu köşkün bahçesinde yer alan kameriye olduğunu anlamaktayız.

Mahfil katı eteği üst kat batı kesiminde güneye doğru ilerlediğimizde arka arkaya iki binadan oluşan bir yapı topluluğu ile karşılaşırız (Resim 6). Bir doğa kesiti içerisinde yer alan bu yapılar kırma çatı ile örtülüdür. Her biri ikişer katlı olan yapıların alt kat pencereleri dikdörtgen şekilli, üst kat pencereleri yuvarlak kemerlidir. Büyük bir malikanenin tasvir edildiği bu örnekte yapının arkasında yer alan ağaçtaki renk tonlamaları batılı bir özellikken, bitkilerin boyutlarının oldukça büyük verilmesi ise minyatür özelliğidir.

Mahfil katı üst kat eteği güney duvarı batı yönünde, bir köy olarak tanımlayabileceğimiz yapılar topluluğu yer almaktadır (Resim 7). Tasvirde iki tane camisi bulunduğunu anladığımız bu köyde bütün yapılar kırma çatı ile örtülüdür. Dikdörtgen planlı ve kepenklerle örtülü alt kat pencereleri ve yuvarlak kemerli üst kat pencereleri vardır. Köy bir doğa kesiti içerisinde tasvir edilmiştir.

Bu yapı topluluğunun hemen solunda yer alan tasvirde arka arkaya iki adet yapı ve her ikisinin ortasında yer alan bir kule tasvir edilmiştir (Resim 8). Ön planda yer alan yapı arkadaki yapıdan daha alçaktır, her iki yapıda bir subasman üzerine inşa edilmiş görünümü vermektedir. Alt kat pencereleri dikdörtgen planlı, üst kat pencereleri ile yuvarlak planlıdır. Önde yer alan yapının yan cephesinde saçak, cumba tarzı bir uygulama yapılmıştır. Arkadaki binanın üst katında bu cami içerisinde tasvir edilen yapılardan farklı olarak yuvarlak pencere yer almaktadır. Her iki yapıda beşik çatı ile örtülüdür. Her iki yapının ortasında konumlanan kule silindirik bir yapıya sahiptir ve konik bir külahla örtülüdür.

Mahfil katı üst kat eteği güney duvarı doğu yönünde, oldukça büyük bir yapı tasviri yer alır (Resim 9). Alt katta yuvarlak kemerli bir giriş açıklığı ve dikdörtgen formlu pencereleri bulunan bu yapı 3 katlı bir düzenlemeye sahiptir. Giriş katının

üzerinde bulunan kısım, “v” şeklinde düzenlenmiş iki kanat halinde tasvir edilmiştir. Bu kısımda da alt kat pencereler dikdörtgen formlu, üst kat pencereler ise yuvarlak kemerlidir, üst kat pencerelerinde demir şebekeler olduğu göze çarpmaktadır. Kıрма çatı ile örtülü bu kısmın arkasında beşik çatı ile örtülü ve aynı pencere düzenine sahip bir başka yapı görülmektedir. Ayrıca ana binaya bitişik olarak sağ tarafta tasvir edilmiş iki katlı ve daha küçük boyutlu bir yapı görülmektedir. Bu yapının da arka cephesinde cumbalı bir kısım tasvir edilmiştir. Bu yapı kompleksi de camide yer alan bütün yapı tasvirlerinde olduğu gibi bir doğa kesiti içerisinde resmedilmiştir.

Harim kuzey kapısı üzerinde, S ve C kıvrımlı barok kartuşlar içerisine alınmış bir tasvir yer alır (Resim 10). Bu tasvirde, ön planda yan yana üç adet havuz düzenlemesi görülürken, bu havuzların arka kısmında köşk olarak tanımlayabileceğimiz büyük yapılar vardır. Yapıların üzerleri kırma çatı ile örtülüdür ve cami içerisinde gördüğümüz diğer yapılarda olduğu gibi alt kat pencereleri dikdörtgen düzenlemeye sahipken üst kat pencereleri yuvarlak kemerlidir. Ayrıca yapılar bir subasman üzerinde yer almaktadır. Subasman olarak tanımlayabileceğimiz katların kesme taş olarak gördüğümüz duvar örgüsü üst katlardan farklıdır. Köşklerin sol kısmındaysa farklı yapı toplulukları resmedilmiş ve yerleşim biriminin arkaya doğru devam ettiği izlenimi verilmiştir. Ön plandaki havuzlu kısma baktığımızda, üç havuzun da içinde kayıklar görürüz ancak bu kayıkların hiçbirinde insan figürü kullanılmamıştır. Ayrıca yine havuzların etrafında kameriye olarak tanımlayabileceğimiz üç adet düzenleme görülmektedir, yine bu kameriyelerde de insan figürü yer almamaktadır. Kompozisyonun sağ tarafına baktığımız zaman sağ arkada cami ve konut yapılarından oluşan bir yerleşim birimi bulunmaktadır. Sol kısımdaki havuzlu kısım ve sağ taraftaki yerleşim birimi bir göl ile birbirinden ayrılır. Bu gölün üzerinde de bir kayak göze çarpmaktadır ve ayrıca göl kenarında bir kule ile gölün üzerinde iki gözlü bir köprü yer almaktadır. Bütün kompozisyon bir doğa kesiti içerisine yerleştirilmiş ve önde minik tepeler, arka kısımda ise öndekilere oranla oldukça büyük boyutta yapılar ve ağaçlara yer verilerek ters perspektif uygulanmış¹⁴, ayrıca ağaçlar ve zeminde renk tonlamaları yapılmıştır.

Harim batı girişi üzerinde de bir kompozisyon bulunur (Resim 11). Buradaki binaların verilisinde minyatür özellikleri görülür. Aynı düzlemde farklı cephelerden gösterilmiş binalar vardır. Burada kemerler üzerine oturan yapılar topluluğu vardır. Yapıların kimisi kiremit kimisi kurşun ile örtülüdür ve kırma çatıdır. Kuzey giriş üzerinde yer alan kompozisyonda gördüğümüz gibi bu kompozisyonda da yapılar bir kesme taş örgülü bir subasman üzerinde yer alır. Yapılarda iki katlı bir pencere düzenlemesi vardır, alt kat pencereler dikdörtgen bir düzenlemeye sahipken üst kat pencereleri yuvarlak formludur. Binaların ön kısmında, üzerinde alem yer alan, etrafi kemerler ile çevrili bir yapı yer alır. Yapıların sol kısmında ise çiçek tarhı görülürken, burada da yine kuzey kapısı üzerinde olduğu gibi köprü düzenlemesi vardır. Köprünün arka kısmında fiskiyeli bir havuz yer almaktadır. Nehirde kayıklar görmekteyiz, ancak burada da yine insan figürü yoktur, sadece kürekler görülmektedir.

Mahfil katı üst kat eteğindeki yapı tasvirlerinde minyatürlerde gördüğümüz tarzda açık koyu gölgelendirmelerle oluşturulmuş engebeler vardır. Tasvirlerin hiçbirinde figüre yer verilmemiştir. Bazı resimlerde sahne kuşbakışı bir bakış açısı ile verilmiş ancak tek tek tasvirlerle baktığımız zaman cepheden bir bakış açısıyla resmedilmiş ve tek bir resimde farklı bakış açıları yansıtan bir tutum sergilenmiştir¹⁵.

¹⁴ Rüşan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara, 1988, s.39.

¹⁵ Rüşan Arık, a.g.e, s.136.

Yapıda yer alan tasvirlerin büyük çoğunluğu hem minyatür hem de batılı tasvir özellikleri taşır.

Yapının dışına çıktığımız zaman son cemaat yeri batı revakı doğu duvarında bir kent görünümü yer almaktadır (Resim 12). Evler ayrıntıları ile işlenmiştir. Bu ayrıntıcı işleyiş ve tasvirde görülen aralara serpiştirilmiş bitkiler minyatür gelenekleridir. Ön planda üç gözlü bir köprü yer alır. Bu köprünün sol tarafında üç bölümden oluşan bir yapı topluluğu görülürken, kompozisyonun sağ kısmında ise camisi ve konutları ile bir kent betimlenmiştir.

Yapının 2003 yılında çekilmiş fotoğrafları ile günümüzdeki durumunu karşılaştırdığımızda, yapıya çok sayıda yeni duvar resmi eklendiğini görmekteyiz. Bu resimler önceleri Nakkaş Varol Usta olarak imzalanmış ancak daha sonra isim kısmının üzeri boyanarak kapatılmıştır (Resim 13-14). Yapıya yeni resimler eklenirken eskiden mevcut olan resimlerde bir değişikliğe gidilmemiş ancak, sadece son cemaat yeri kuzey cephesi batıda yer alan dış mihrapta, daha önce bulunan mevcut cami tasvirinin yerine bugün yenisi yapılmıştır (Resim 15-16). Bu kısımda önceden yer alan tasvir oldukça yıpranmış olduğu için ayrıntılı olarak betimlenememekteydi. Günümüzde yer alan tasvirde orijinal duvar resminin dairesel çerçevesi halen izlerini korumakta ancak tamamen farklı ve yeni bir cami betimlemesi yer almaktadır.

SOMA DAMGACI CAMİİ

Yapı, Manisa'nın Soma ilçesinde, Karamanlı Mahallesi'nde bulunmaktadır. Basit ve sade bir yapıdır. Kıрма çatılı ve kiremit örtülü olan yapı, arazinin konumu nedeniyle asimetrik bir şekilde inşa edilmiştir. Derinlemesine yönelen yamuk bir harim, kuzeydoğu köşesinde minare ve kuzeyde son cemaat yerinden ibarettir. İnşa kitabesi mevcut bulunmayan yapının üç adet onarım geçirdiği bilinmektedir. Onarım kitabelerinin birincisi son cemaat yeri doğu penceresi yukarısında yer alır ve H.1288/M.1872 tarihi yazılıdır. Diğer onarım tarihleri 1908 ve 1983'tür¹⁶.

Caminin kuzeyinde küçük bir avlu bulunur ve bu avluya kuzeydoğuda yer alan merdivenler ile ulaşılır. Beş sütuna oturan dört yarım daire kemerli bir son cemaat yeri vardır.

Bu yapıdaki tasvirlerle şöyle bir gruplandırma yapılabilir.

- a. Cami tasvirleri
- b. Kale ve kule tasvirleri
- c. Sivil mimari tasvirleri
- d. Gemi tasvirleri
- e. Çiçek betimlemeleri
- f. Meyvalı natürmortlar

Yapının son cemaat yeri kuzey revakı ikinci kemerinin üzerinde sol kısımda binalar topluluğu görülmektedir (Resim 17). Bu binalar çok katlı apartmanlar gibidir ve pencereleri birer çizgi halinde görülmektedir. Aynı kemerin sağ kısmında ağaçların arasında ise kiremit çatı ile örtülü ve küçük boyutlu bir yapı görülmektedir (Resim 18).

Son cemaat yeri kuzey revakı üçüncü ve dördüncü kemer arasında yer alan tasvirler arasında sol kısımda üzerleri kırmızı kiremitle örtülü bir grup yapı topluluğu görülmektedir (Resim 19). Ancak bu yapılar ayrıntıları ile seçilememektedir.

Bu yapıdaki duvar resimleri günümüzde oldukça bakımsız bir durumdadır ve çoğu dökülmeye başlamıştır. 2003 yılında çektiğimiz fotoğraflar ile karşılaştırdığımızda son cemaat yeri kuzey revakı birinci ve ikinci kemer arasında yer

¹⁶ Murat Çerkez, "Soma Damgacı Camii", *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Manisa İlçeleri*, 2013, s.377-378.

alan cami tasviri 2003 yılında bütün bir şekilde duruyorken günümüzde yarısı dökülmüş durumdadır (Resim 20-21). Bu cami tasvirinin dökülen kesiminde alt kısımlarda yanyana bir sıra halinde oldukça küçük boyutlu evler resmedilmiştir. Kırmızı çatılı bu evlerin birer çizgi halinde çatıları seçilebilmektedir. Ancak günümüzde bu kısımları ne yazık ki görülememektedir.

Yine aynı yapının son cemaat yeri tavanında yer alan ahşap düzenlemeler de günümüzde dökülmeye başladığı için, bir ağ ile aşağıya dökülmesi engellenmeye çalışılmaktadır (Resim 22-23).

Soma Damgacı Camii'nde yer alan tasvirler 1830'lara tarihlendirilebilmektedir. Yapı, 1872'de bir onarım geçirdiği için, resimler bu tarihten önceki bir tarihe ait olmalıdır, ayrıca resimler arasında yer alan buharlı gemi tasviri de yine tarihlendirme açısından önemlidir (resim 24). Buharlı gemilerin Osmanlı'ya gelişi 1827'ye tarihlendirildiğinden dolayı bu yapıdaki duvar resimleri en erken 1830 ve sonrasına tarihlendirilebilmektedir¹⁷.

Bu tür köy ve kasaba camilerinde çalışan ustalar aynı zamanda ev ve konak yapımında yetişmiş kişilerdir. Camilerin hepsinin konut mimarisinde kullanılan malzeme ve tekniklerle inşa edilmiş olması ve aynı zamanda bezeme motiflerinin de o dönemde ev bezemelerinde karşımıza çıkan bezemeler ile benzerlik taşıması bunu göstermektedir. Hızır Bey Camii'nde çalışan ustalar yine aynı ilçedeki daha geç tarihli Hacı Ahmet Konağı'nın yapımında çalışmışlardır¹⁸.

Yapıların neresine hangi konuda tasvir yapılacağı bir kurala bağlanmamıştır. Ancak, ortak bir özellik olarak söyleyebileceğimiz birkaç unsurdan söz edebiliriz. Bunlardan ilki dini yapılarda yer alan duvar resimlerinde insan figürüne yer verilmemesi, bir diğeri ise Mekke ve Medine tasvirlerine sivil yapılarda değil de dini yapılar da rastlamamızdır.

Soma Hızır Bey Camii'ndeki tasvirlerle baktığımızda yapının hemen hemen bütün kısımlarına dağıldığını görürüz, Soma Damgacı Camii'nde ise duvar resimleri son cemaat yeri revak kemerleri ve saçak altı frizinde görülür. Bu yapı revak kemerleri ön yüzlerinin bu şekilde tamamen resimlerle bezendiği ender bir örnektir¹⁹. Her iki yapıdaki duvar resmi örnekleri 18.yy sonu ve 19.yy boyunca Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yapılmış duvar resimleriyle aynı geleneği sürdüren örneklerdir. Yapılardaki tek yapı tasviri veya çoklu köy kent görünümüne baktığımız zaman tasvir edilen konutların hepsinin sanki bir şablondan uygulanmış izlenimi uyandırdığını görürüz. Engebeli araziye konumlandırılmış, beşik veya kırma çatılı yapıların alt kat pencereleri kepenkli ve dikdörtgen bir düzenlemeye sahipken, üst kat pencereleri yuvarlak kemerlidir. Birden çok topluluğun bir arada verildiği köy veya kent görünümünde minyatür geleneğinden görmeye alışık olduğumuz üst üste istiflenmiş evler karşımıza çıkar. Yine minyatür geleneğinin özelliği olarak söyleyebileceğimiz bir diğer öge ise tasvirlerdeki ayrıntılandırmalardır. Tasvirlerdeki batılı özellikler ise özellikle ağaçlardaki ve yapıların konumlandırıldıkları arazideki renk tonlamaları ve arka planda yer alan yapıların küçük verilirken ön plandaki yapıların büyük verilerek perspektif yapılmaya çalışılmasıdır.

¹⁷ Kuyulu,İ., "Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatından Yeni Bir Örnek: Soma Damgacı Camii", *Arkeoloji, Sanat Tarihi Dergisi IV*, (1988), s.77.

¹⁸ Ayda Arel, "Ege Bölgesi Ayanlık Dönemi Mimarisi: 1989 Dönemi Yüzey Araştırmaları", *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (28 Mayıs-1 Haziran 1990), Ankara, s.8.

¹⁹ Kuyulu,İ., "Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatından Yeni Bir Örnek: Soma Damgacı Camii", *Arkeoloji, Sanat Tarihi Dergisi IV*, (1988), s.75.

Geçmişten Günümüze Manisa

Soma Hızır Bey Camii ve Soma Damgacı Camii arasındaki süsleme programındaki bir fark Hızır Bey Camii’de tasvirler kartuşlar içerisine alınırken, Damgacı Camii’de bu uygulamanın yapılmamış olmasıdır. Damgacı Camii’de duvar resimleri son cemaat yeri revak kemerleri boyunca devam etmektedir, tasvirler arasında kartuşlar yerleştirilmemiştir.

Soma Hızır Bey Camii’nde yer alan tasvirlere baktığımız zaman, her ne kadar barındırdığı kent ve kasaba tasvirleri ile özgün olduklarını söyleyebilirsek de, son dönemlerde yapıya duvar resmi bağlamında yapılan eklemeler, yapının özgünlüğünü yitirmesine neden olmaktadır. Caminin hem içinde hem de son cemaat yerinde yer alan boş kısımlara çok sayıda duvar resmi eklenmiştir. Soma Damgacı Camii ise herhangi bir ekleme yapılmadığı için daha şanslıyken ve özgün durumunu koruyabiliyorken, bu yapının şanssızlığı ise duvar resimlerinin dökülmeye başlamış olmasıdır. Alınan herhangi bir önlem olmadığı için yapı ne yazık ki bu değerli duvar resimlerini tamamen kaybetme tehlikesi ile karşı karşıyadır.

RESİMLER

Resim 1: Soma Hızır Bey Camii, mahfil, kuzey kısmı.

Resim 2: Soma Hızır Bey Camii, mahfil, doğu kısmı.

Resim 3: Soma Hızır Bey Camii, mahfil, doğu kısmı.

Resim 4: Soma Hızır Bey Camii, mahfil, batı kısmı.

Resim 5: Soma Hızır Bey Camii, mahfil, batı kısmı.

Resim 6: Soma Hızır Bey Camii, mahfil, batı kısmı.

Resim 7: Soma Hızır Bey Camii, mahfil, güney kısmı.

Resim 8: Soma Hızır Bey Camii, mahfil, güney kısmı.

Resim 9: Soma Hızır Bey Camii, mahfil, güney kısmı.

Resim 10: Soma Hızır Bey Camii, harim kuzey duvarı, giriş kapısı.

Resim 11: Soma Hızır Bey Camii, harim batı duvarı, giriş kapısı.

Resim 12: Soma Hızır Bey Camii, son cemaat yeri batı revakı doğu duvarı.

Resim13: Soma Hızır Bey Camii iç mekan, batı duvarı, 2003 yılı Eylül ayında eklenen duvar resmi ve imzadan ayrıntı²⁰.

Resim14: Soma Hızır Bey Camii iç mekan, batı duvarı.

²⁰ Karaaziz Şener, Dilek, *18-19.yy'larda Anadolu Duvar Resmi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara,2011, s.600.

Resim 15: Soma Hızır Bey Camii, son cemaat yeri kuzey cephesi, batıda yer alan dış mihrap (2003).

Resim 16: Soma Hızır Bey Camii, son cemaat yeri kuzey cephesi, batıda yer alan dış mihrap.

Resim 17: Soma Damgacı Camii son cemaat yeri revak kemerlerinden ayrıntı.

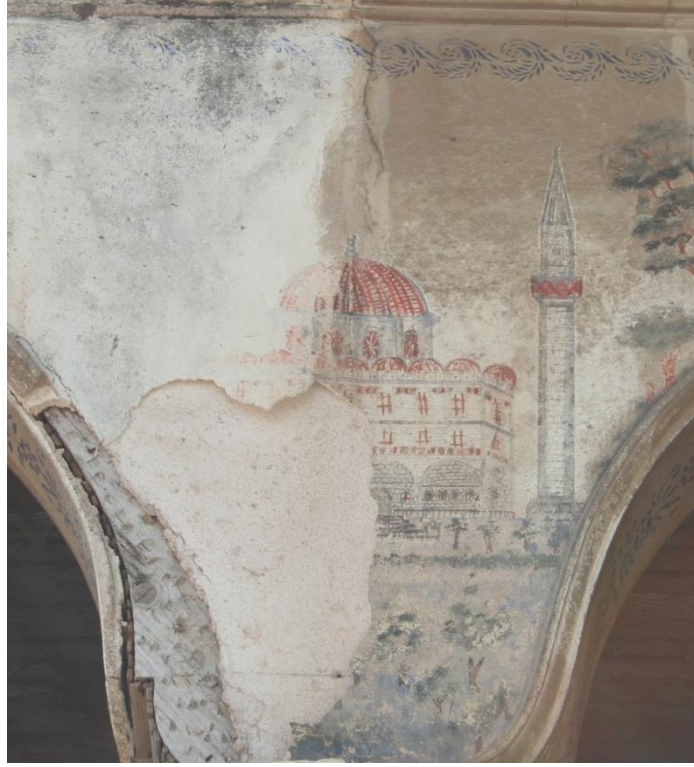
Resim 18: Soma Damgacı Camii son cemaat yeri revak kemerlerinden ayrıntı.

Resim 19: Soma Damgacı Camii son cemaat yeri revak kemerlerinden ayrıntı.

Resim 20: Soma Damgacı Camii son cemaat yeri revak kemerlerinden ayrıntı (2003).

Resim 21: Soma Damgacı Camii son cemaat yeri revak kemerlerinden ayrıntı.

Resim 22: Soma Damgacı Camii son cemaat yeri tavan süslemeleri (2003).

Resim 23: Soma Damgacı Camii son cemaat yeri tavan süslemeleri.

Resim 24: Son cemaat yeri saçak altı süslemelerinden buharlı gemi.

KAYNAKÇA

Arel, Ayda, "Ege Bölgesi Ayanlık Dönemi Mimarisi: 1989 Dönemi Yüzey Araştırmaları", *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (28 Mayıs-1 Haziran 1990), Ankara, s.1-24.

Arık, Rüçhan, "Anadolu'da Bir Halk Ressamı: Zileli Emin", *Sanat Dünyamız*, 6 (1975) s.8-13.

Arık, Rüçhan, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara, 1988.

Çerkez, Murat, "Soma Damgacı Camii", *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Manisa İlçeleri*, Türk Tarih Kurumu yay., 2013, s.377-388.

Çerkez, Murat, "Soma Hızır Bey Camii", *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Manisa İlçeleri*, Türk Tarih Kurumu yay., 2013: s.395-410.

Geçmişten Günümüze Manisa

Karaaziz Şener, Dilek, "Soma Hızır Bey (Çarşı) Camii Duvar Resimleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, C:9/10 (2014 Sonbahar), s. 715-738.

Karaaziz Şener, Dilek, *18-19.yy'larda Anadolu Duvar Resmi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara,2011.

Kuyulu,İnci, "Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatından Yeni Bir Örnek: Soma Damgacı Camii", *Arkeoloji,Sanat Tarihi Dergisi IV*, (1988), s.67-85.

Kuyulu, İnci, "Anatolian Wall Paintings and Cultural Traditions", *EJOS*, 3 No:2, (2000), s.1-27.

Okçuoğlu, Tarkan, *18. Ve 19.Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

Renda, Günsel, *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı 1750-1850*, Hacettepe Üniversitesi yay., Ankara, 1977.

Renda, Günsel, - Erol, Turan, *Başlangıcından Bugüne Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi*,Tiglat Basımevi, 1980, C.1.

Renda, Günsel, "Batılılaşma Dönemi Türk Tasvir Sanatı", *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, İstanbul, 1993.

Taşel, Zübeyde, *Konya İlinde Bulunan Mevlana Celaleddin-i Rumi Müzesi'ne Ait Tavan ve Duvar Resimlerinin İncelenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara, 2011.

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA MANİSA'DA İMAR ETKİNLİKLERİ

Sevil DERİN*

XIX. yüzyılda Tanzimat'ın ilanından sonra, imparatorluğun ekonomik gücünün azalmasına rağmen inşaat etkinlikleri devam etmiş, ihtiyaçtan doğan yeni yapı tipleri Osmanlı mimarlık repertuarına dâhil edilmiştir. Yönetim binaları askeri ve sivil okullar, hastaneler, postaneler, ticaret hanları, pasajlar, kültürel yaşamdaki değişime bağlı olarak tiyatro binaları, büyük mağazalar, oteller, apartmanlar, gösterişli elçilik binaları ve saray, köşk kasır gibi dönemin yaşam tarzını yansıtan ihtişamlı sivil mimari örneklerinin çoğu, fonksiyonlarıyla birlikte batıdan ihraç edilen dönemin yeni yapı tiplerini oluşturmuştur. Bu dönem, Osmanlı mimarisinin "sivil mimari çağı" olarak nitelendirilebilecek yoğunlukta büyük boyutlu saray, köşk, kasır ve konutun yapıldığı dönem olarak karşımıza çıkar.¹

Üslup açısından bu yüzyılda başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun diğer bölgelerinde onu taklit eder şekilde mimari çoğulculuk hakimdir. Neo-klasik, ampir, neo-rönesans, neo-barok, neo-gotik üsluplar ile yüzyılın ortalarından itibaren etkili olan oryantalist ve eklektik üsluplar mimariyi ağırlıklı olarak etkilemiştir. Avrupa'da belirli bir sıra takip eden bu üsluplar İstanbul'da aynı anda görülmeye başlanmıştır.² Anadolu ve diğer Osmanlı kentleri de İstanbul'dan bu şekilde etkilemiştir.

Mimarlık kurumunda da XIX. yüzyıla doğru değişen ekonomik ve sosyal koşullar sebebiyle pek çok değişim yaşandığı görülmektedir. Daha XVII. yüzyıldan başlayarak mimarlar ocağı düzeninin bozulduğu Mimar Kasım Ağa'nın siyasetle olan bağlantısı sebebiyle azledilmesi örneğinde görülmektedir.³ Bu tarihten sonra ocak içindeki atamalara saraydan kişilerin müdahaleleri sonucu mimarlar niteliksiz kişilerden seçilmiştir. XVIII. yüzyılda da buna benzer olaylar devam etmiş görev ihmalleri ve yolsuzluklar artmıştır.⁴ Bu dönemde mimarlık alanında yolsuzluğun sıradan bir iş gibi görüldüğü bilinmektedir.⁵

Ocağın içinde bulunduğu durum II. Mahmud (1808-1839) döneminde de devam ettiğinden Tanzimat'ın ilanı ile mevcut daireler bakanlıklara dönüştürülmüş ve yeni bakanlıklar kurulmuştur. Bu dönemlerde Ebniye-i Hassa Müdürlüğü olarak adlandırılan hassa mimarları ocağı da başta, 1836 yılında açılan Meclis-i Umur-ı Nafia Nezaretine, 1839'da bu meclis kaldırılınca yeni kurulan Umur-ı Ticaret ve Nafia

* Araştırma Görevlisi Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, sevil.derin@cbu.edu.tr.

¹ Nurcan Yazıcı, *Osmanlı'da Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s. 314.

² Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s. 314.

³ Selman Can, *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, YEM Yay., İstanbul 2010, s. 19.

⁴ Selman Can, *a.g.e.*, s. 19.

⁵ Oya Şenyurt, *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2011, s. 47.

Nezaretine bağlanmıştır.⁶ Ebniye Müdürlüğü'nün bünyesinde çalışmak üzere 1848 yılında bir "Ebniye Meclisi" kurulmasına karar verilmiştir.

Bununla birlikte eyaletlerde XVII. yüzyılın ortalarından itibaren buralardaki inşaat esnafını bir kurala bağlamak için "şehir mimarları" atanmaktadır. Bu, merkezden uzak eyaletlerde inşaat işlerinin ve ortamının daha kolay kontrol edilebilmesi amacıyla yapılan bir uygulama gibi düşünülebilir. Şehir mimarlarının buldukları şehirlere ataması ise daima hassa başmimarı tarafından yapılmaktadır. Bölge kadıları buldukları bölgelerde ihtiyacı merkeze bildirerek süreci başlatır, merkezden de atama yapılırdı.⁷ Bir şehir mimarı görevini yerine getirmekte yetersizse bölge kadısının arzı ile Hassa başmimarının teklifi doğrultusunda yerine başka biri atanabiliyordu. Bununla birlikte bazı şehir mimarlıkları gayrimüslim mimarlar elinde bulunabiliyordu.

Şehirlerde bir de vakıf mimarı bulunmaktadır. Bunlar vakıf yapanların sürekliliği sağlamak adına bir hayır eseri ve ona gelir getirecek diğer vakıf kurumlarının işlemlerini sağlamak amacıyla bir mimar ve inşaat ustasının görevlendirilmesi şeklindedir.⁸

Manisa'da çalışmaya konu olan dönemde ve daha öncesinde⁹ inşaat işlerinin gerçekleştirilmesinin eyalet ve vakıf mimarları aracılığıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bazı büyük çaplı ihale ve inşaat organizasyonlarına yukarıda değinildiği şekilde merkezden atanan mimarların nezaret ettiği de görülmektedir.

Manisa yüzyılın sonunda yazılmış kaynaklara göre 9562 ev, 1710 dükkan, 19 han, 153 mağaza, 98 kahvehane, 2 un fabrikası, 2 pamuk fabrikası, 265 kule, 10 hamam, 79 değirmen, 14 yağhane, 20 tabakhane, çeşitli fabrikalar, 25 cami, 37 mescit, 25 medrese, 65 türbe, tekkeler, 225 çeşme ve sebil, 25 Yahudi mektebi, 18 Rum kilisesi, 1 Ermeni, Protestan ve Katolik Kilisesi, 21 kütüphane, 3 hastane, 1 hükümet konağı, 1 kışla, 1 postane ile çeşitli binaların bulunduğu toplamda 12.383 bina ve meskenden oluşmaktadır.¹⁰ (Resim 1, 2, 3) Ancak 26 Mayıs 1919'da Yunanlıların Batı Anadolu harekâtı sırasında Manisa işgal edilmiştir ve 1922 yılının Eylül ayına kadar Yunan yönetiminde kalmıştır. Yunanlılar 5 Eylül Salı günü çekilirken şehri ateşe vermişlerdir. 3 gün süren yangın şehrin neredeyse tamamını etkilemiş, 10.700 ev 13 cami, 2728 dükkân, 19 han tamamen yanmıştır.¹¹ (Resim 4)

XIX. yüzyılın başlarında Manisa'ya gelen Charles Texier, Manisa'nın oviden görünüşünün büyük bir şehir manzarası arzettiğini, İzmir'e gidip gelen kervanların kırları hareketlendirdiğini belirterek manzaranın tamamının Asya'nın en güzel şehirleri ile yarışabileceğinden bahsetmektedir. Buna rağmen şehrin içerden dışındaki manzaraya hiç benzemediğini ve çarşıların son derece bakımsız olduğunu da anlatmaktadır.¹² Texier'in özellikle çarşılar konusunda söylediği durum yüzyılın

⁶ Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963, s. 179.

⁷ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Der. Salih Özbaran, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., İzmir 1984, s. 19.

⁸ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 24.

⁹ 1584'da Manisa'da Muradiye Camisi'nin inşasına nezaret etmek amacıyla Mimar Mahmud ve Mehmed Ağalar görevlendirilmiştir. Caminin planı (*kârnamesi*) ise Mimar Sinan'a aittir ve cami inşasına nezaret edecek mimarlar doğrudan Mimar Sinan tarafından atanmıştı. Bkz. Feridun M. Emecen, *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa Belediyesi Kültür Yay. I, Manisa 2007, s. 151.

¹⁰ Aydın Vilayeti Salnamesinden aktaran yayın için bkz. Nusret Köklü, *Dünkü Manisa*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1970, s. 33

¹¹ Feridun M. Emecen, *a.g.e.*, s. 6.

¹² "Charles Texier, *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi)*, C.II, Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yay., Ankara, 2002, *a.g.e.*, s.77.

ikinci yarısında da değişmemiş olmalıdır ki 21 Z. 1274/2 Ağustos 1858'de yazılan bir belgede¹³ Manisa çarşısında çıkan yangın sonrasında tahta ve hasır gibi birtakım malzemeler kullanılarak dükkânların örtüldüğü ancak havanın sıcak ve çarşıdaki harabenin tozlu oluşu sebebiyle halkın sıkıntı çektiği belirtilmektedir. Saruhan Livası Meclisi'ne yapılan pek çok şikâyet dilekçesi bulunduğunu Meclis-i Vala'ya bildiren belge, kış ayı gelene kadar gerekli onarımların yapılması hususundaki endişeleri aktarmaktadır. Bu dilekçeye cevaben yaklaşık iki ay sonra yazılmış bir grup belgede¹⁴ ise yangın mahalline yeni usul ve nizamlara göre binaların yeniden yapılması için merkezden *Hamdi* ve *Refik* halifelerin görevlendirildiği görülmektedir. Bu kişilerin 500 kuruş maaş ve 2000 kuruş harcırahla çalıştırılmasına, eğer öngörülen müddet içerisinde inşaat işlerini bitiremezlerse maaşlarının kesilmesine karar verilmiştir. 3 Ca. 1275/9 Aralık 1858'de Saruhan sancağı meclis üyelerinin mührü bulunan başka bir belgede¹⁵ çarşının yenilenmesi işine başladığı ancak bu iş için yapılmış olan keşif ve planlar dahilinde olmayan, çarşının tesviye ve temizlik işleri olduğu görülmektedir. Buna göre meclis, çarşı ahalisinin bu tesviye işlerini karşılayamayacak kadar fakara olduğunu, yeni keşif defterlerinin yazılıp işlere başlanmasının hayli zaman alacağını bu sebeple geçen süre müddetince mühendislerin maaşlarını ödeyemeyeceklerini bildirmektedir. Ayrıca kış ayının gelmesiyle esnafın dışarıda kalması güçlük yarattığı için bütün bu masrafların hazine bütçesinden karşılanması istenmektedir.

Bahsi geçen belgeden iki sene sonra, 2. Za. 1276/19 Mayıs 1860'da Meclis-i Vala'da yazılmış bir yazı¹⁶ kaldırımların hala inşa edilmediğini göstermektedir. Manisa'dan kaldırımların tesviyesi ve sokakların yeniden yeni usullere göre inşası için istenen iki yük 71.000 kuruş paranın fazla görüldüğü anlaşılmaktadır. Daha sonra paranın bir kısmının çarşı esnafı tarafından ödenmesi, bir kısmının da hazineden sağlanmasına karar verilmiştir. Aynı belgede yeniden inşa edilecek kaldırımların, suyolları ile çeşmelerin, vakıfların sorumluluğunda olmasına rağmen bozulmasına sebep olduğu için yeniden inşa edileceği belirtilmektedir. Bu nedenle masrafların arttığı anlaşılmaktadır. (Resim 5,6)

Manisa çarşısı ve pazarı özellikle XVI. yüzyılda oldukça hareketli ticari faaliyetlere sahne olmuştur. Tahıl, yünlülük, pamuklu kumaş ve bezler, iplik ve ham pamuk ticaretin başlıca ürünleridir. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren sarayla bağının kesilişi, İzmir'in liman kenti olarak yükselişi nedeniyle kent arka planda kalmıştır. Bu yüzyıldan sonra şehir pamuk üretimi ve yarı pamuk imalatıyla ilgi çekmiş, XIX. yüzyılda bu ürünlere üzüm ve tütün eklenmiştir. Söz konusu dönemde Rumlar ticarete ve üretimde önemli oranda başarılı olmuş ve zenginleşmişlerdir. Yerli tüccar ve zanaatkar daima aktif durumdadır ve dışarıya satılan mallar arasında pamuk, tahıl, yapağı, meşe palamudu ve kök boya başta gelmektedir.¹⁷ Ancak yukarıda bahsi geçen belgeler Manisa çarşısında bulunan esnafın ekonomik olarak çok da parlak durumda olmadığı yönündedir. Bu durumu ticaretle uğraşan zengin sermaye sahiplerinin çarşıdan bağımsız yerlerde büyük işletmelere sahip olmalarıyla açıklamak mümkündür. Nitekim 1864 tarihli bir grup belge¹⁸ Hacı Muratzâde Mehmet Efendi adlı bir kişinin kendi mutasarrıfı olduğu bahçede "iki taşlı un değirmeni" ve "çekirdeği pamuktan ayırmak için 20 pervaneli 12 beygir kuvvetinde bir vapur makinesi"

¹³ BOA. İ.MVL, 404-17559-3.

¹⁴ BOA. İ. MVL, 404-17559-4-6.

¹⁵ BOA. İ. MVL, 412-17973-3-5.

¹⁶ BOA. İ.MVL, 432-19019-1.

¹⁷ Feridun M. Emecen, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁸ BOA., İ.MVL, 524-23534-1,2,4,5,6,7.

koyulabilecek bir fabrika inşası için Saruhan kaymakamlığından müsaade istemesi bunun kanıtı gibi görünmektedir. Bununla birlikte bugün Manisa'da mevcut, eski sarayın kalıntıları üzerinde 1890 yılında kurulan ve Taşfabrika olarak bilinen bir yapı daha bulunmaktadır. (Resim 7) Söz konusu fabrika da Rum asıllı bir tüccar tarafından makarna ve un fabrikası olarak kurulmuş, 1914 'te Balkan Harbi sonrasında Türk bir aile eline geçmiştir.¹⁹

1281-82/1864-65 tarihli bir grup belge Gediz nehri üzerindeki köprünün 20 seneyi aşkın bir zamandır yıkık olduğu için halkın kayık kullandığı hakkında yazılmıştır.²⁰ Ancak nehrin zaman zaman taşması neticesinde kayıkların işletilememesi ve özellikle aralık aylarında nehre düşen birçok kazazede olması gibi sebeplerle köprünün yeniden inşası gerekmektedir. Köprünün uzun zamandan beri inşası lazım geldiği ancak bir takım bürokratik ve mali sebeplerle yapılamadığı anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Saruhan Livası Kaymakamı Alâeddin Paşa'nın girişimleri ve masrafların hazine tarafından ödenmesiyle köprü, yaklaşık 100 metre uzunluğunda ve 5 metre genişliğinde, yeniden inşa edilmiştir.

18 Safer 1285/24 Kasım 1867 tarihli bir başka belge²¹ Manisa'da bir Rüştüye mektebinin gerekliliğinden bahsetmektedir. Belgede Manisa'da bir okul bulunmadığı için çocukların sokaklarda başıboş gezdikleri vurgulanmakta, mevcut sıbyan mektebinin de işleyişinde aksaklıklar olduğu anlaşılmakta ve fiziki olarak düzenlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu okulun bir takım ek ve genişletmelerle rüştüye mektebine dönüştürülmesi istenmektedir. Ancak mektebin dönüştürülmesinde ne tür müdahalelerde bulunduğu gibi ayrıntılara yer verilmemiştir. 1890-91 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde, 1873-74 senesinde Manisa'da bir rüştüyenin açıldığı bilgisi bulunmaktadır. Buna göre mektebin inşası uzamış ya da yönetsel birtakım aksaklıklar gibi nedenlerle okulun açılışı gecikmiş olmalıdır.²²

XVIII. yüzyılda Kara Osmanoğulları'nın nüfuzu altında biraz gelişen Manisa'ya²³ 1770'lerde Mora İhtilali sırasında, buradan ekonomik şartların yetersizliği sebebiyle kaçan Rumların bir bölümü gelip yerleşmiştir. Bunlar Kara Osmanoğulları'nın geniş çiftliklerinde istihdam edilmiş ve giderek şehrin en kalabalık gayrimüslim topluluğunu oluşturmuştur. 1890'lara doğru Türk nüfusun 21.000, Rum nüfusun 10.400, Ermeni nüfusun 2000 ve Yahudi nüfusun 1000 olduğu bilgisi bulunmaktadır.²⁴

Bu dönemde en fazla nüfusa sahip azınlık gruplarından olan Rumların ihtiyaçlarına yönelik binaların inşasına da rastlanmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Rum mahallesinde inşa ettirilmesi düşünülen Katolik kilisesi hakkında çok sayıda belge bulunmaktadır.²⁵ Belgeler kilisenin Hatuniye Camisi'nin yanına inşa önerisi hakkındadır. Ancak sonradan bunun uygun olamayacağı için başka bir arazi satın alınması ve bu arazinin satın alınmasına ilişkin problemler görülmektedir. 1284-85/1868-69 tarihini taşıyan belgelerden anlaşılan bir diğer bilgiye göre kiliseyi

¹⁹ Yakın bir geçmişte büyük çaplı restorasyon geçiren yapı günümüzde özel bir işletmenin kafe bölümü olarak hizmet vermektedir. Fabrika hakkında herhangi bir bilgi içeren kaynağa ulaşılamamıştır. Yukarıda bahsedilen bilgiler işletme sahiplerinden edinilen bilgilerdir.

²⁰ BOA., İ. DH, 544-37845-1,2,3.

²¹ BOA., İ. ŞD, 4-223-3.

²² Nusret Köklü, *a.g.e.*, s.38.

²³ Kara Osman-Oğulları ve imar etkinlikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İnci Kuyulu, *Kara Osman-Oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

²⁴ Feridun M. Emecen, *a.g.e.*, s. 9-10.

²⁵ BOA. İ.HR, 237-14081-1.2.3.4.5.6.7.8.9.10.11.12.13.

Geçmişten Günümüze Manisa

İstanbul Beyoğlu'nda ve İzmir'de yer alan Santa Maria Kiliseleri vakfı kendi parasıyla inşa ettirmek istemektedir. İnşa edilmesi düşünülen kilisenin ise yaklaşık 23 metre uzunluğunda ve 13 metre yüksekliğinde olması planlanmaktadır. Bu bilgiler dışında kilise inşası ile ilgili başka bir ayrıntıya yer verilmemiştir. (Resim 8)

Tanzimat'ın ilanı ile yeni kamu binalarının arasında hükümet konaklarının da yapımı dikkat çekmektedir. Bunlardan bugünkü Manisa Hükümet Konağı Cumhuriyet dönemi eseridir ve o zamana gelinceye kadar birkaç kez yeniden inşa evresi söz konusudur. İlk zamanlar hemen inşa mümkün olmadığı için mevcut binalar hükümet konağı olarak kullanılmış, bu amaçla büyük konaklar kiralanmıştır.²⁶ 1862 yılında Manisa'da böyle bir konağın varlığı bilinmektedir.²⁷ Söz konusu konak hapishane ile birlikte yangın geçirmiştir ancak maddi yetersizlikler sebebiyle gerekli yerleri onarılarak 1870 yılına kadar kullanılmaya devam etmiştir. (Resim 8) Bu tarihte hapishaneyle birlikte bir hükümet konağının inşası için Kara Osmanzade Arif Bey Konağı'nın satılması ve binaların, elde edilecek parayla yapılması gündemdedir. İnşa edilen yeni hükümet konağı 1891'de bina yanınca kadar kullanılmış olmalıdır.²⁸ 1894 yılında yeni bir hükümet konağının inşası için girişimlere başlanmış, gerekli keşifler yapılarak planları çizilmiştir.²⁹ Bu sırada yeni hükümet konağı yapıncaya dek Kara Osmanzade'nin kızı Cemile Hanım'a ait ahşap bir konak kiralanarak kullanılmıştır. Yeni Konağın inşasına ise ancak 1903'de başlanmıştır ve 1906'da hala devam ettiği bilinmektedir.³⁰

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bir grup belgede adliye dairesinin 1302/1885 yılında yeniden inşa edileceğinden söz etmektedir.³¹ Belgelerde yeniden inşa sebebinden bahsedilmezken inşaatın ihalesine bir talip bulunamadığı için 100.000 kuruş masrafla emaneten yapılacağı anlaşılmaktadır.³² (Resim 10)

Bunlardan başka tıpkı adliye dairesine kiralanan konak gibi pek çok yapının da bu dönem belediyeye gelir sağlamak amacıyla inşa edildiği bilinmektedir. Verilen imtiyazlar gereği dönemin tütün ticaretini tekelinde bulunduran "Fransız Rejisi" için kiralanmış konaklar bunlardan bazılarıdır.³³ (Resim 11,12)

Sonuç

Çalışmanın konusunu oluşturan Osmanlı'nın son döneminde Manisa'da imar ve inşa işleri diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi, üslup, organizasyon, siyasi ve sosyal ihtiyaçlara bağlı olarak gelişen yeni mimari türler açısından İstanbul'u örnek almıştır. Ancak yine siyasi ve ekonomik şartlara bağlı olarak, şehrin gelişimi bu

²⁶ Nurcan Yazıcı, *Arşiv Belgelerine Göre Manisa/Saruhan Hükümet Konağı, XV Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazılan ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Anadolu Üniversitesi- Eskişehir 19-21 Ekim 2011, s. 869-881.

²⁷ Konağın Yıldız Albümlerinde bulunan fotoğrafı ve bilgi için bkz. Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s.871, 876.

²⁸ Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s. 870.

²⁹ Plan ve cephe çizimleri için bkz. Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s. 876-77. Hükümet konağının boş arsasına ait 1902 yılında çekilmiş bir fotoğraf ise II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı Albümü'nde bulunmaktadır. Fotoğraf için ay. bkz. *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa*, IRCICA İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 2013, s. 126-127.

³⁰ Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s. 872.

³¹ BOA. İ.ŞD., 72-4260-1-2.

³² İmparatorluğun son dönemlerinde inşaat faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ihaleler yoluyla yapılmaktadır. Burada karşılan "emanet usulü ihaleler" inşaat veya tamirat bedeli belirlenen yapının taahhüdünü üslenen herhangi bir talipli çıkmaması durumunda sorumlu devlet dairelerince oluşturulacak heyetler eli ile belirlenen maliyet üzerinden, müteahhit olmadan yapılan inşaat işleridir. İhale türleri ve emanet usulü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Oya Şenyurt, *a.g.e.*, s.125-127.

³³ *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa*, s. 128-129.

dönemde sınırlıdır. Özellikle başkentten yapılması gerekli bürokratik işlemler ve verilmesi gereken izinler uzun zaman almış, ekonomik koşullar da göz önünde bulundurulduğunda bu gelişim daha da yavaş olmuştur. Her şeye rağmen Tanzimat'ın ilanını müteakip yapılması gerekli yenilikler mimariye de yansımış, ihtiyacı karşılamak üzere daha çok sivil kamu binalarının inşa edildiği görülmüştür. Ancak ne yazık ki söz konusu yapıların bazıları ve daha pek çok bina 1922'de Yunanlıların geri çekilirken kenti yakmaları neticesinde yok olmuştur.

Kaynakça

Can, Selman, *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, YEM Yay., İstanbul 2010,

Emecen, Feridun M., *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2007.

Köklü, Nusret, *Dünkü Manisa'dan Resimler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967.

_____, *Dünkü Manisa*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1970.

Kuyulu, İnci, *Kara Osman-Oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Der. Salih Özbaran, Ege Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., İzmir 1984.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa, IRCICA İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 2013.

Şenyurt, Oya, *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2011.

Texier, Charles, *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi)*, C. II, Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yay., Ankara, 2002.

Turan, Şerafettin, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963.

Yazıcı, Nurcan, *Osmanlı'da Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007.

_____, "Arşiv Belgelerine Göre Manisa/Saruhan Hükümet Konağı", *XV. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazılan ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Anadolu Üniversitesi- Eskişehir 19-21 Ekim 2011.

ARSİV BELGELERİ

BOA. İ.MVL, 404-17559-3.

BOA. İ. MVL, 404-17559-4-6.

BOA. İ. MVL, 412-17973-3-5.

BOA. İ.MVL, 432-19019-1.

BOA., İ.MVL, 524-23534-1,2,4,5,6,7.

BOA., İ. DH, 544-37845-1,2,3.

BOA., İ. ŞD, 4-223-3.

BOA. İ.HR, 237-14081-1.2.3.4.5.6.7.8.9.10.11.12.13.

BOA. 72-4260-1-2.

Resimler

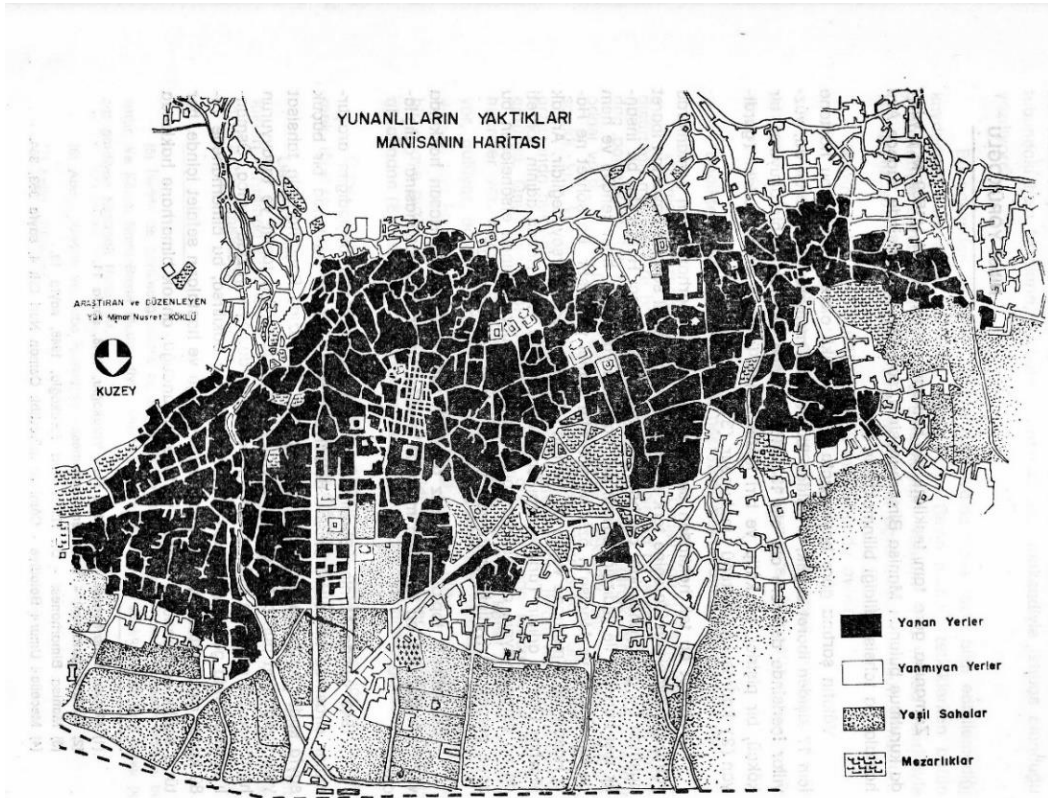
Resim 1. 1902'de doğudan batıya Manisa manzarası.
(Kaynak: Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa, IRCICA, 2013)

Resim 2. 1902'de doğudan batıya Manisa manzarası.
(Kaynak: Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa, IRCICA, 2013)

Resim 3. 1902’de doğudan batıya Manisa manzarası.
(Kaynak: Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa, IRCICA, 2013)

Resim 4. 1922 yangınından sonra Manisa haritasında yangının izleri. (N. Köklü, 1967)

Geçmişten Günümüze Manisa

Resim 5. Manisa Çarşısı.

(Kaynak: <http://wownturkey.com/forum/viewtopic.php?t=27197&start=40>)

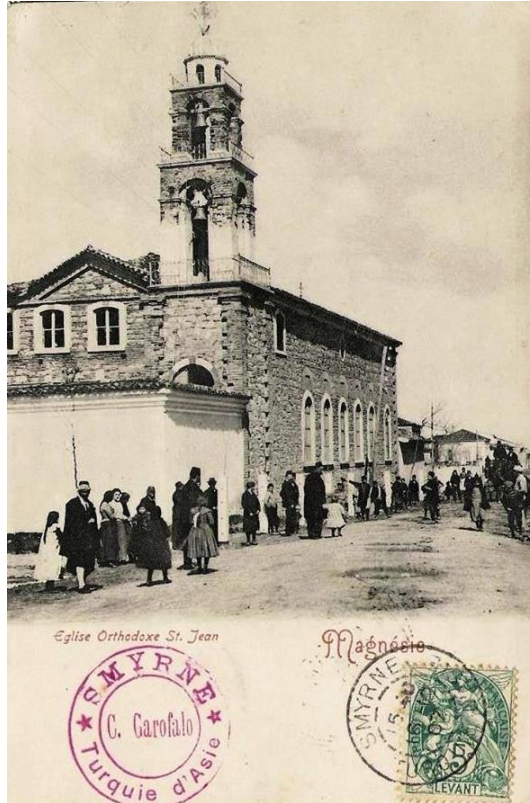

Resim 6. Manisa Çarşısı.

(Kaynak: N. Köklü, 1967)

Resim 7. Çeşitli açılardan Taş Fabrika binası. (S. Derin 2017)

Resim 8. 1920'de Manisa St. Jean Rum Ortodoks Kilisesi.
(Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/711498441104013508/>)

Resim 9. Eski Manisa Hükümet Konağı.
(Kaynak: Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa, IRCICA, 2013)

Resim 10. Manisa Adliye Dairesi.
(Kaynak: Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa, IRCICA, 2013)

Resim 11. Manisa Belediyesi'ne gelir sağlamak üzere kiraya verilen evlerden biri. (Kaynak: Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa, IRCICA, 2013)

Resim 12. Manisa Belediyesi'ne gelir sağlamak üzere istasyon caddesinde kiraya verilen evlerden biri. (Kaynak: Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa, IRCICA, 2013)

GÖRDES'TE BULUNAN MİMARİ TASVİRLİ MEZAR TAŞLARINDAN BAZI ÖRNEKLER

H.Kamil BİÇİCİ*

GİRİŞ

Bu çalışma Manisa'nın Gördes ilçesinin Ağalar Mezarlığından (Fot.1-2) 1 mezar taşı (No-1), Büyük Mezarlıktan (Fot.3-6) 25 mezar taşı, (No-2 ile No-26 arasında incelenen taşlar) ve Hüseyini Baba Mezarlığından (Fot.7) 4 mezar taşı (No-27, 28, 29, 30) olmak üzere mimari tasvirli otuz adet mezar taşını kapsamaktadır. Mimari tasvirli örneklerimiz geçmişimizin mimari özelliklerini kısmen de olsa yansıtması yönünden önem arz etmektedir. Yapılan bu çalışma 2001 ile 2004 yılları arasındaki çeşitli zamanlarda yaptığımız incelemelere dayanmaktadır¹. Ele aldığımız bütün örnekler oyma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır. Mezar taşlarının yüzeyi oyularak yapılan kitabeli ve süslemeli mezar taşları kabartma görünümünde verilmiştir. Bütün örneklerin hepsi mermerden olup, dikdörtgene yakın gövdelidir. Mezar taşlarının hepsi kadınlara ait olduğu anlaşılan ve düşünülen örneklerdir. Mimari tasvirli taşlar XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arasına ait örneklerdir (Tablo I-IV).

MİMARİ TASVİRLİ GÖRDES MEZAR TAŞLARI

Mezar Taşı Örnek No : 1, Yeri : Ağalar Mezarlığı

Fotoğraf No : 8-9, Çizim No : 1

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : 1249 H./ M.1833, Şehidzâde Mustafâ Ağâ Zevcesi Aişe Hanım

Kitabesi : -Hüve'l-hallâku'l-Bâkî, -Eşref Timurculi hem vivde.. muhterem, -Şehid zâde Mustafâ ağa zevcesi iffet nişân, -Sâni-i sıddıka idi Aişe hanım girân, -Küllû nefsin zâika nümâ pes içdi hemân, -Duhter-i Pâkize-i Sındırgılızâde bu kim, -İffet-i ismetle olmuşdu müşâr bil-menân, -İmtisâlen emr-i subhâniye cânından geçüb, -Azm-i ukba etti fâni olduğu için bu cihân, -Şule-i envâr-ı rahmet rûşen etsin kabrini, -Olsun eltâf-ı ilâhi merkadın da sayeban, -Kafûr olsun beka mülkünde dilhâhiyle ezân, -Bağ-ı adn içre sezâdır dutsa her yerde mekân, -Ruh-ı pâki didârân ile olsun bana, -Binikiyüz kırkdokuzda eyledü azmi cinân, -Sene 1249

Konu: Nesneli (cami,ev), Bitkisel (akantus, servi) ve geometrik bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 156 cm., genişliği 54 cm., kalınlığı 7 cm.dir. Taş sağlam vaziyette olup, kazıma ve oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist ve realist biçimde verilmiştir. Tepelik kısmı üçgen alınlık şeklinde olan mermer şahide yatay bir silmeyle

* Yrd.Doç.Dr.,Gazi Üniversitesi Ed.Fak.Sanat Tarihi Bölümü, Ankara, hurkamil@gazi.edu.tr

¹ Çalışma konumuz "Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları" konulu, 2004'te tamamlanan Doktora tezinin ilgili yerlerinden faydalanarak biraz ilavelerle yapılan, tez içerisinde küçük bir bölüm olup, Gazi Üniv.Bilimsel Araştırma Projeleri birimince desteklenmiştir.

kitabellikten ayrılmaktadır. Tepeliğin merkezine iki katlı bir cami ile bitişiğine sundurma çatılı bir yapı yerleştirilmiştir.

Cami tek minareli, alemli, şerefeli olup, kubbesi altı ince profille dilimlere ayrılarak üstüne bir alem konulmuştur. Kubbe ve minarenin oturduğu kısım yatay bir silme ile sınırlandırılmış, kubbe kasnağında sıralanan yuvarlak kemerli iki eş büyüklükte pencere açıklığı birbirinden düşey çizgilerle ayrılmıştır. Soldaki pencere açıklığının yanında kesme taş örgülü bir duvar yer almaktadır. Kasnak altındaki cephe yüzeyinde, yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı, iki yandan bir düşey çizgiyle kapının sağında ve solunda bulunan kesme taş örgülü duvarla sınırlandırılmıştır. Caminin bitişiğinde ve solunda iki katlı, sundurmalı bir yapı ele alınmıştır. Üst cephe, alt cephe ile yatay bir silmeyle sınırlandırılmış olup, soldaki yuvarlak kemerli pencere yarım şekilde işlenmiş, diğeri ise tam verilmiştir. Bu cephenin sağ yan yüzünde kesme taş örgülü duvar yer almaktadır. Alt cephenin iki tarafında biri dikdörtgen, diğeri yuvarlak kemerli pencere açıklığı vardır. Mimari birimlerin sağında, solunda, altında ve üstünde barok ve rokoko özellikli S ve C kıvrımlarından oluşan akantus yaprakları yer almaktadır. Taşın kitabesinin üstü yuvarlak kemer biçimli olup, üzengisi çift sıra iç bükey şeklinde işlenmiştir. İki yanda birer bitkisel özellikli sütun ve bu sütunların hemen üstünde yine S ve C kavisi yapan barok karakterli yapraklar yerleştirilmiştir. Mimari ve diğer unsurların ele alınışında bir perspektif anlayışı görülmemektedir. Taşın arka yüzünde, alt kısımdan başlayarak üst kısma doğru gittikçe incelerek devam eden, ucu sağa doğru kıvrılmış durumda olan bir servi ağacı kazılarak resmedilmiştir. İçinde çizilmiş bulunan çizgilerle ağacın dalları verilmeye çalışılmıştır. Oldukça sade ve şematik bir anlayış göze çarpmaktadır. Yazı şeritleri soldan sağa doğru diagonal bir şekilde celi sülüs biçiminde ele alınarak, silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde, onaltı satır halinde kabartma olarak verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 2, Yer : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 10, Çizim No : 2

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1121 / M.1709, Mürsel oğlu Mustafa Kerimesi Aişe

Kitabesi : -Hüve'l-mu'in, -Nazeninim gitti cennet bağına, -Yaktı firâkı valideyni cânına, -Merhum Mürsel oğlu Mustafa, -Kerimesi Aişe rûhuna fâtihâ, -Sene 1121

Konu : Nesneli (cami, medrese), bitkisel (kır çiçeği, servi) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 95 cm., genişliği 28 cm., kalınlığı 5.5 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Mezar taşı alttan üste doğru genişleyen bir biçimde ele alınmıştır. Üst kısmı sivri bir tepelikle son bulmaktadır. Gövde ile tepelik kısmını yatay bir silme birbirinden ayırmaktadır. Mimari ve bitkisel motifler kompozisyonu meydana getirmektedir. Tepeliğin sol kısmında yer alan cami kubbelidir. Kubbesi alemli ve dilimli örtülüdür. Çift sıra Yatay bir silme üzerine oturan kubbenin yanında çok az bir kısmı verilen medrese olabileceğini düşündüğümüz küçük bir yapı daha vardır. Kubbenin oturduğu çift sıra silme sağa doğru kırılma yaparak gitmektedir. Cephesinde kesme taş duvar örgüsü, iki kanatlı dikdörtgen biçimli bir kapısı ile yanında yuvarlak kemer biçimli içi düz ve çizgilerle taralı şebekeli bir penceresi yer almaktadır. Caminin sağında, kesme taş duvar örgülü kaidesi üzerinde yükselen minaresi göze çarpmaktadır. Minarenin en üst kısmı işlenmemiştir. Gövdesinde bileziği, mazgal pencereleri, şerefesi ve şerife kapısı bulunmaktadır. Minarenin kaidesine bitişik olarak devam eden çift sıra silme üzerinde yer alan iki kubbeli yapılarda dilimli bir

Geçmişten Günümüze Manisa

örtüye sahiptir. Cephesinde yuvarlak kemer biçimli, içi baklava dilimleriyle taralı bir pencere, bu pencerenin iki yanında kesme taş duvar örgüsü dizilidir. Minarenin solunda ve sağında toplam iki adet servi ile bir kısmı gözükken bir çiçek motifi dikkat çekmektedir. Yazı şeridini üstten yuvarlak kemer biçimli bir şerit çevirmektedir. Bu şeridin üst iki yan köşesinin içindeki kısımlarında stilize edilmiş barok karakterli akantus yaprakları konulmuştur. Kitabeler sülüs olarak soldan sağa doğru diagonal bir şekilde silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde beş satır ve kabartma halinde verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 3, Yer : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 11, Çizim No : 3

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1194 / M.1780, Hâcı Emir kızı Fâtıma

Kitabesi : -Ah mine'l-mevt, -Merhûm Hâcı Emir kızı, -Fâtıma rûhu için, -el-fâtihâ, -1194

Konu : Bitkisel (akantus, armut, kır çiçeği, yıldız, palmiye, servi), nesneli (cami, türbe) ve geometrik (saç örgüsü) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formu mermerden yapılmış olan mezar taşının boyu 103 cm., genişliği 38 cm., kalınlığı 5.5 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist, natüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Mezar taşının alt kısmı toprağa gömülü vaziyette olup, taşın üst kısmı sivri üçgen alınlıklı bir tepelikle son bulmaktadır. Tepelikten aşağıya doğru inildikçe daralan mezar taşının gövdesi ile üst kısmını yatay bir silme ayırmaktadır. Barok etkili stilize edilmiş yapraklar, tepeliğin ortasında yer alan camiye sağdan ve üstten olmak üzere üç taraftan kuşatmaktadır. Üstte yapraklar iki kademeli profilleri olan yuvarlak kemer formuyla sınırlandırılmıştır. Bu profilin her iki köşesinde birer yapraklı armut motifi yerleştirilmiştir. Cami alemlî, dilimli bir örtüye sahip kubbesi ile tek katlı bir görünümündedir. Kubbe saçak örtüsü üzerindeki kasmağa oturmaktadır. Cephesinde yan yana üç adet yuvarlak kemerli pencere açıklığı görülmektedir. Camiye bitişik olan minarenin gövdesinde bir mazgal pencere açıklığı, iki adet bilezik, bir şerefe ile kapısı göze çarpmaktadır. Minare sivri külahlı olup, üzerinde alem vardır. Minarenin bitişğinde daha küçük kubbeli, alemlî, dilimli kubbe örtülü bir türbe yer almaktadır. Kubbe düz bir silme üzerinde durmaktadır. Cephesi kesme taş duvar örgülüdür.

Taşın sağ ve sol kısmında S ve C kıvrımları yapan stilize edilmiş yapraklar simetrik olarak işlenmiştir. Bu yaprakların her iki yanında birer palmiye ağacı motifi konulmuştur. Minarenin sağında bir servi ağacı, üstte ise üç adet yıldız çiçeği bulunmaktadır. Yazı şeridini üstten alta doğru çift sıra yuvarlak kemer profili çevrelemektedir. Çift sıra profilin arasındaki boşluğun içine saç örgüsüne benzer bir friz yazıyı çepeçevre sarmaktadır. Tepelik kısmını gövdeden ayıran silmenin hemen altında her iki köşede yer alan iç içe geçmiş iki çerçeve içinde stilize edilmiş birer üç yapraklı çiçek göze çarpmaktadır. Yazı şeritleri sülüs şeklinde soldan sağa doğru diagonal bir şekilde beş satır olarak kabartma halinde verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 4, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 12, Çizim No : 4

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1196 / M.1782, Aişe Kadın

Kitabesi : -Hüve'l-bâkî, -Merhûme ve mağfûrun lehâ, -Cennetlik kızı Aişe, -Kadın rûhuna fâtihâ, -Sene 1196

Konu : Nesneli (ev) ve bitkisel (akantus, horoz ibiği, servi, kır çiçeği) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 100 cm., genişliği 26.5 cm., kalınlığı 7 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Mezar taşı üstten alta doğru inildikçe daralan bir biçime sahiptir. Taşın tepelik kısmı ile gövde kısmı yatay bir silme ile birbirinden ayrılmaktadır. Kompozisyonu, ortadaki daha büyük, en soldaki daha küçük olmak üzere yan yana 4 adet sivri külahlı birer ev ile yapıların yanında bulunan servi ve akantus yapraklarından oluşan bitkisel ve nesneli unsurlar oluşturmaktadır. Evlerden ortada yer alanın kare biçimli, içi baklava dilimleriyle taralı bir penceresi vardır. Diğer yapıların cephelerinde yuvarlak kemerli birer açıklık bulunmaktadır. Muhtemelen kapı olabilir. İki boyutlu bir anlatımın olduğu tasvirde, barok karakterli stilize edilmiş S ve C kıvrımları yapan yapraklar her yönden yapıları çevrelemektedir. Yazı kitabesini üst kısımdan itibaren yuvarlak kemer biçimli bir silme kuşatmaktadır. Üst yan köşelerin içlerinde kalan panolarda stilize edilmiş birer üç yapraklı çiçek yer almaktadır. Yazı şeridi sülüs olarak soldan sağa doğru diagonal şekilde, beş satır halinde kabartma olarak verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 5, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 13, Çizim No : 5

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1201 / M.1786, Hâcı Süleyman Kerimesi Hadice Kadın Kitabesi : -Ah mine'l -mevt, -Bu merkade her kim ederse duâ, -İde mahşerde şefaât müctebâ, -Hâcı Süleyman kerimesi, -Hadice Kadın rûhuna, -Fâtihâ sene 1201 10 Cemaziye'l-evvel.

Konu : Nesneli (cami, medrese) , bitkisel (kır çiçeği) ve geometrik (burma, hilal, saç örgüsü) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 129 cm., genişliği 30 cm., kalınlığı 6 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Üçgen bir tepeliği bulunan taş, iki yandan aşağıya doğru inildikçe daralan bir biçime sahiptir. Gövde ile tepelik kısmını iki düz bir silme şeridi ayırmaktadır. Bu silmelerin arasında burma motifi yer almaktadır. Kompozisyonu mimari birimler ile bitkisel nesnelere oluşturmaktadır.

Cami iki kademeli bir görünüş arz etmektedir. Kubbesi alemli ve dilimli bir örtüye sahiptir. Kubbenin iki yanında birer tane hilal şeklinde alem , kubbe düz yatay bir çift silme üzerine yerleştirilmiştir. Cephesinde beş adet yuvarlak kemer biçimli, içleri baklava dilimleriyle taranmış penceresi bulunmaktadır. Alt cephede ise; ortada yuvarlak kemer biçimli bir kapısı dikey bir çizgiyle iki kanada ayrılmış durumdadır. Kapının her iki yanında da kare biçimli pencereler dizilmiştir. Pencereler altı dilimlidir. Minare kaidesi üzerinde, camiye sağ kısımdan bitişik olarak yükselmektedir. Kaidesinin üzerinde ve şerefenin altında olmak üzere iki bileziği vardır. Gövdesinde üç mazgal penceresi, bir şerefe kapısı mevcuttur. Minare sivri külahlı olup, üzeri alemle örtülüdür. Minarenin sağında iki kubbeli, revaklı, sütunlu, pencereli başka bir cami daha göze çarpmaktadır. Yan yana medrese olabileceğini düşündüğümüz iki kubbesi olan mekanların, kubbeleri alemli ve örtüsü dilimlidir. Kubbeler düz yatay bir silme üzerine oturmaktadır. Cephesinde dikdörtgen biçimli, içi kanatlı üç penceresi yan yana sıralanmıştır. Sütunlar alt cephede çift sıra yatay bir silme üzerinde durmaktadır. Alt cephe kesme taş duvar örgülüdür. Cephenin

Geçmişten Günümüze Manisa

ortasında yuvarlak kemer biçimli, ortadan dikey bir çizgiyle iki kanada ayrılmış olan kapısı işlenmiştir. Minarenin ve caminin arkasında, üstte bir hilal ve dört yıldız çiçeği, sağda ise bir yıldız çiçeği ile bir servi tasvir edilmiştir. Caminin alttan üste doğru ele alınışında ve servilerin verilisinde çok az da olsa bir derinlik hissi uyandırılmaya çalışılmıştır. Yazı şeridini üstten yuvarlak kemer biçimli çift sıra bordür ters U şeklinde kuşatmaktadır. Bir çift sıra bordürün içinde burma motifi tekrarlanmıştır. Tepelik kısmının altındaki iki köşede kalan çerçevelerin içinde birer adet dört yapraklı çiçek konulmuştur. Kitabe soldan sağa doğru eğimli olarak, silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde yedi satır celi sülüs olarak kabartma halinde verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 6, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 14, Çizim No : 6

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1207 / M.1792, Hâcı Süleyman kızı Şerife Fâtıma Kitabesi : -Ah mine'l-mevt, -Abdülkadir oğlu, -Hâcı Süleyman kızı merhûme, -Şerife Fâtıma rûhuna, -Fâtihâ sene 1207

Konu : Nesneli (cami, medrese, türbe, ev), bitkisel (kır çiçeği) bezeme beçilmiştir. Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 85 cm., genişliği 32 cm., kalınlığı 5 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist ve şematik biçimde verilmiştir. Üçgen bir tepeliği bulunan mezar taşı, iki yandan aşağıya doğru inildikçe daralan bir biçimde ele alınmıştır. Gövde ile üçgen tepelik kısmı yatay bir silme ile birbirinden ayrılmıştır. Kompozisyonu çeşitli mimari birimler ile bitkisel motifler oluşturmaktadır. Cami 2 katlı biçimde yapılmıştır. Kubbesi alemlî, dilimli bir örtüye sahiptir. Kubbe düz yatay bir silme üzerine oturmaktadır. Üst ve alt cephesinde yuvarlak kemer biçimli toplam altı adet açıklık vardır. Muhtemelen üst cephedekilerin üçü, alt cephedekilerin ikisi penceredir. Alt cephenin ortasındaki açıklıkta bir kapı olmalıdır. Caminin sağında kaidesi üzerinde yükselen minaresi göze çarpmaktadır. Minaresi sivri külahlı ve alemlidir. Gövdesinde şerefesi, mazgal penceresi yer almaktadır. Caminin solunda sivri bir çatıya sahip olan cephesinde kareye yakın dikdörtgen biçimli, içi taralı penceresi bulunan bir ev işlenmiştir. Yapının arkasında yan yana üç adet servi dizilmiştir. Minarenin sağında yalnızca kubbeleri gözükken iki mimari birim, ihtimal türbe ve medresedir. Türbelerin arkasında sola, sağa ve üste doğru kıvrılarak çıkan dallı yapraklı çiçekler sıralanmıştır. Ayrıca kitabeyi üstten çeviren yuvarlak kemer biçimli bordürün köşelerinde kalan kısımların içlerinde, stilize edilmiş üç yapraklı birer çiçek dikkati çekmektedir. İki boyutlu bir anlatımı olan taşın süslemesinde, motifler ve mimari birimler oldukça şematik olarak ele alınmıştır. Yazı şeridi soldan sağa doğru diagonal bir şekilde dört satır halinde celi sülüs ve kabartma olarak verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 7, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 15, Çizim No : 7

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1207 / M.1792, Hâcı Hasan Kerimesi Şerife Zeyneb Kitabesi : -Ah mine'l-mevt, -Bu merkade her kim ederse du'â,-Ede mahşerde şefâat müctebâ, -Geyikoğlu Hâcı Hasan kerimesi Şerife, -Merhûme Zeyneb rûhuna, -Fâtihâ, -Sene 1207

Konu : Nesneli (cami, medrese, türbe, ev), bitkisel (akantus, servi, yaprak) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 94 cm., genişliği 35 cm., kalınlığı 5 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Üçgen sivri bir tepeliği bulunan şahide, yanlara doğru inildikçe daralmaktadır. Gövde ile tepelik kısmı birbirinden yatay bir silmeyle ayrılmıştır. Cami, iki türbe ve bir ev ile bitkisel unsurlar konu edilmiştir. Taşın alınlığının sol kısmında yalnızca kubbeleri verilmiş olan türbe olması muhtemel iki yapı yan yana sıralanmıştır. Yanında iki katlı bir ev ve evinde bitişiğinde kubbeli, minareli bir cami yer almaktadır. Kubbeli medrese, türbenin ve caminin üst örtüsü dilimli birer örtüye sahiptir. Caminin alemlı kubbesi yatay silmeyle verilmiş bulunan saçak örtüsünün de bulunduğu kasağa oturmaktadır. Cephesinde yuvarlak kemer biçimli bir kapısı vardır. Kapının her iki yanında duvar, iki yanda çapraz çizgiyle taralıdır. Sivri bir çatıyla örtülü olan ev iki katlı ve cumbalı olabileceği düşünülebilir. İlk katında dikdörtgen biçimli penceresi göze çarpmaktadır. Pencerenin içi sağdan sola doğru çizgilerle taralıdır. Bu kat düz bir silme üzerinde yer almaktadır. Alt katta küçük yuvarlak kemer biçimli bir kapı tasvir edilmiştir. En solda türbenin arkasında iki, evin arkasında iki, minarenin sağında iki olmak üzere altı servi ağacı yerleştirilmiştir. İki türbenin arkasından çıkan yapraklı bir dal sağa doğru kıvrılarak çıkmaktadır. Minare sivri külahlı, alemlı, şerefeli, şerife kapılı ve mazgal pencerelidir. İki boyutlu bir anlatımın olduğu kompozisyonda herhangi bir derinlik etkisi göze çarpmamaktadır. Kitabeyi üst iki yandan yuvarlak kemer biçimli bir bordür çevrelemektedir. Bu bordürün üstte birleştiği yerde ve iki yan köşelerde kalan panoların içinde stilize edilmiş barok karakterli akantus yaprakları dikkat çekmektedir. Bu bordür alt kısma doğru dikey bir şekilde iki taraftan devam etmektedir. Kitabe soldan sağa doğru eğimli bir şekilde, silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde beş satır halinde celi sülüs ve kabartma olarak verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 8, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 16, Çizim No : 8

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1208/M.1793, Şerife Ümmü Gülsüm

Kitabesi : -Ah mine'l-mevt, -Bu merkade her kim ederse duâ, -Ede mahşerde şefâat müctebâ, -Emir Hâcî İsmâilzâde, -Hâcî Muhammed kerimesi, -Merhûme Şerife Ümmü Gülsüm, -Rûhuna fâtihâ, -Sene 1208

Konu : Nesneli (cami,türbe, ev), bitkisel (akantus,gül, nergis, servi, yıldız ve geometrik (hilal) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 114 cm., genişliği 41 cm., kalınlığı 5.5 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist, natüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Mezar taşı alt kısımdan üst kısma doğru gidildikçe genişleyen formludur. Üçgen tepelik kısmı ile gövde kısmı birbirinden yatay bir silmeyle ayrılmaktadır. Cami, türbe, ev ve çeşitli bitkisel unsurlar bir arada konu edilmiştir. Taşın orta kısmında iki cepheli, iki minareli bir cami karşımıza çıkmaktadır. Cami alemlı, dilimli kubbe örtülüdür. Caminin ve türbenin kubbesi yatay profil üstüne oturmaktadır. Caminin üst cephesinde üç, alt cephesinin beş adet yuvarlak kemer biçimli açıklık bulunmaktadır. Üst soldaki iki kanada ayrılmış bir kapı, diğerleri penceredir. Alt cephedekilerden ortadaki dikey bir çizgiyle iki kanada ayrılmış olan bir açıklıktır. Diğerleri pencere olup, en soldaki ve sağdakinin içi baklava dilimleriyle taralı,

Geçmişten Günümüze Manisa

bunların bitişiğindeki birinin içi soldan sağa doğru eğimli biçimde, öbürü de yatay ve dikey çizgilerin kesişmesiyle oluşan biçimde taralıdır. Caminin sağında ve solunda silme üzerinde birer minare yükselmektedir. Minareler alemli ve külahlıdır. Gövdelerinde üçer mazgal pencere, birer şerefe, birer şerefe kapısı yer almaktadır. Soldaki türbenin cephesinde fazla belli olmayan bir kapısı ile kesmetaş örgülü, derzli, baklava dilimli duvar dikkati çekmektedir. Sağda sivri külahlı bir çatıya sahip, kesme taş duvar örgülü, yuvarlak kemer biçimli kapılı bir ev tasvir edilmiştir. Bu yapının arkasında bir kısmı gözüken başka bir ev daha yerleştirilmiştir. Bu yapının çatısı ve duvarının bir kısmı işlenmiştir. Taşın en üst sivri kısmının kenarında bir kısmı verilmiş olan bir yıldız çiçeği, onun altında üç yıldız çiçeği, bir hilal, kubbenin arkasında da sekiz adet servi ağacı, minarenin sol alt kısmında bir, sağdaki minarenin bitişiğinde beş adet servi ağacı sıralanmıştır. Türbenin iki, evin arkasında bir adet gül ve nergis betimlenmiştir. Kitabe iki yandan stilize edilmiş bir sütun başlığından aşağıya doğru inerek ters yuvarlak kemer biçimli kuşak şeklini almaktadır. Kitabeyi üstten stilize edilmiş barok karakterli S ve C kıvrımları yapan akantus yapraklarının iki yönden devam ederek üst ortada birbirleriyle birleşmektedir. Yazı şeridi soldan sağa doğru eğimli bir şekilde, silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde celi sülüs biçiminde sekiz satır olarak kabartma halinde verilmiştir. Servilerin çeşitli yönlerden yerleştirilişi ve caminin alttan üste doğru verililişi ile çok az da olsa bir derinlik havası sezilebilmektedir.

Mezar Taşı Örnek No : 9, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 17, Çizim No : 9

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1209 / M.1794, İbrahim Ağâ'nın ehli Aişe Kadın

Kitabesi : -Ah mine'l-mevt, -Hâci Mahmud, -Zâde İbrahim Ağâ'nın, -Ehli merhûme Aişe, -Kadın rûhuna fâtihâ, -13 Zilkâde sene 1209

Konu : Nesneli (türbe, ev), bitkisel (akantus, gül, lale, palmiye, servi) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 94 cm., genişliği 34 cm., kalınlığı 5 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist, natüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Mezar taşı alttan üste doğru genişleyen ve sivri kemer formlu bir tepeliği olan bir biçimde ele alınmıştır. Üçgen tepelik kısmı ile gövde kısmını yatay bir silme ayırmaktadır. Çeşitli büyüklükte sivil yapılar, türbeler ve bitkisel unsurlar bir arada kullanılarak sanki bir şehir manzarası konu edilmiştir. Taşın sol kısmının ön ve arka tarafında yan yana üçer adet sivil yapı sıralanmıştır. Bu yapıların hepsi üçgene yakın sivri birer çatıyla örtülüdür. Önden ikinci ve üçüncü, arkadan birincisinin iki, sağdaki bir yuvarlak kemer biçimli, önden üçüncüsünün iki, arkadan en baştağının bir, ortadaki iki, sağdaki bir olmak üzere dikdörtgen biçimli pencere ve kapı açıklıkları bulunmaktadır. Pencere açıklıklarının içleri bazılarında boş, bazılarının da baklava dilimleriyle, bazılarının da yatay çizgilerle taralı olduğu gözlenmektedir. Ön sağdaki yapının orta cephesinde yer alan dikdörtgen biçimli kapısı iki yatay çizginin ortadan dik bir çizgiyle kesilmesiyle oluşan bir görünüm arz etmektedir. Arkadaki ikinci yapının orta cephesinde dikdörtgen biçimli, dik bir çizgiyle iki kanada ayrılmış bir kapı tasvir edilmiştir. Taşın sağ kısmında sol alttan üste doğru kavis yaparak yatay üç sıra silmeyle devam eden bir merdiven veya duvarın kesme taş duvar örgüsü işlenmiştir. Duvarın önünde yalnızca kubbeleri verilmiş olan iki adet dilimli, alemli türbe sıralanmıştır. İki türbenin arkasında bir,

öndeki yapıların yanlarında ve arkalarında yedi servi ağacı, duvarın arkasında bir palmye ağacı, iri bir çiçek, sol üstte kıvrılarak çıkan iki lale ve gül dikkat çekmektedir. İki boyutlu bir anlatımın yer aldığı kompozisyonda, karşımıza herhangi bir derinlik unsuru olabilecek ifadeye rastlanılmamaktadır. Kitabe iki yandan stilize edilmiş birer sütunce şeklinde barok karakterli akantus yapraklarına oturmaktadır. Kitabenin üst iki yanında basık kemer biçimli bir bordür akantus yaprağının iki yanında birleşmektedir. Yapraklar S ve C kıvrımlıdır. Yazı şeridi soldan sağa doğru altı satır halinde sülüs ve kabartma olarak verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 10, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 18, Çizim No : 10

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1210 / M.1795, Hâcî Ahmed Ağâ zevcesi Fâtıma Kadın Kitabesi : -Hüve'l-hallâku'l-bâkî Zilhicce, -Müyesser oldu bana şehâdet, -İlâhi sen nasib eyle sâadet,-Bulam ta ki resulünden şefâ'at, -Hâcî Mahmud oğlu Hâcî Ahmed, - Ağâ zevcesi merhûme Fâtıma, -Kadın rûhuna fâtihâ sene 1210

Konu : Nesneli (cami, türbe), bitkisel (akantus, gül, kır çiçeği, servi, yıldız) ve geometrik (hilal) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 128 cm., genişliği 41 cm., kalınlığı 7 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist, natüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Şahide üçgen tepelik kısmından inildikçe daralan bir biçime sahiptir. Taşın gövdesi ile tepelik kısmı birbirinden yatay bir silme ile ayrılmaktadır. Kompozisyonu çeşitli mimari birimler ile bitkisel unsurlar oluşturmaktadır. Tepeliğin ortasında bulunan cami iki kat cepheli bir görünüm arz etmektedir. Cami kubbeli olup, kubbesi alemli ve dilimlidir. Kubbe ve altındaki cephe saçak kornişi üzerinde çift sıra silme üstüne oturmaktadır. Üst cephede yan yana yuvarlak kemer biçimli, içleri taralı pencere, alttakinde ise; ortada yuvarlak kemer biçimli, iki kanatlı bir kapı ile iki yanında kare biçimli, baklava dilimli, şebekeli bire pencere yer almaktadır. Caminin iki yanında birer minaresi göze çarpmaktadır. Minareler sivri külahlı ve alemlidir. Şerefesi, şerefe kapısı, bileziği, gövdesinde ve üstte mazgal pencere deliği yer almıştır. Sol ve sağ kısımlarda aynı şekilde birer büyük, birer küçük ev işlenmiştir. Yapılar tek ve iki katlı olup, sivri bir çatıya sahiptir. Küçük olanların cephesinde yuvarlak kemer biçimli iki pencere açıklığı, büyük olanlarıki iki katlı olduğu için daha farklıdır. Soldakinin üst cephesinde yan yana üç adet dikdörtgen biçimli pencere (ortadaki yatay ve dikey çizgilerle taranmış, şebekelidir.), alt kat ise; yan yana üç adet yuvarlak kemer biçimli küçük açıklıklar işlenmiştir. Muhtemelen ortadaki kapı açıklığıdır. Sağdakinin üst cephesinde ortadaki dikdörtgen, yanlardakinin yuvarlak kemer biçimli pencere açıklığı, alt cephede de üç adet yuvarlak kemer biçimli açıklık yerleştirilmiştir. Ortadaki kapıdır. İki minarenin üstünde kalan kısımlarda iki yıldız çiçeği, bir hilal, tepede üç yapraklı bir çiçek, iki yanda yapıların arkasında üçer adet servi, solda üç adet gül çıkararak sağa, sola ve üste doğru kıvrılmaktadır. Kitabeyi üstten S ve C kıvrımlarıyla oluşmuş, barok karakterli akantus yaprakları iki yanda simetri oluşturarak ortada birleşmiş ve akantus yaprağı şeklinde sütun başlığına iki yanda oturmaktadır. Akantus yapraklarının üstündeki köşelerde yine stilize edilmiş barok etkili yapraklar sıralanmıştır. İki boyutlu bir anlatım gözlenmekte fakat bunun yanında caminin alttan üste doğru verilisinde, yapıların ve servilerin sıralanışında az da olsa bir derinlik etkisinin olduğu sezilebilmektedir. Kitabe soldan sağa eğimli bir

Geçmişten Günümüze Manisa

şekilde silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde yedi satır halinde celi sülüs ve kabartma olarak verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 11, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 19, Çizim No : 11

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1212 / M.1797, Ömer oğlu Hâcî Hüseyin zevcesi Fâtıma

Kitabesi :-Ah mine'l-mevt,-Her kim bu merkade ederse duâ, -Eyleye mahşerde şefâat Mustafa merhûme, -Mağfûrun lehâ Ömer oğlu Hâcî Hüseyin zevcesi, -Fâtıma rûhu için fâtihâ 1212

Konu : Nesneli (ev), bitkisel (akantus, kır çiçeği) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 75 cm., genişliği 33 cm., kalınlığı 5 cm.dir. Mezar taşının üst kısmı biraz kırık vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Tepesinin en üst kısmı kırık olan taş, iki yandan aşağıya doğru inildikçe daralan bir görünüm arz etmektedir. Yazının bulunduğu gövde kısmı ile üçgen tepelik kısmını birbirinden yatay bir silme ayırmaktadır.

Yan yana ve arka arkaya sıralanmış bulunan yedi adet evle bir şehir manzarası verilmeye çalışılmıştır. Bu evlerin en solunda ve sağında birbirine simetrik gelecek bir biçimde yerleştirilmiş olan birer çiçek ve barok karakterli stilize edilmiş S ve C kıvrımlı yapraklar en üstte bir kartuş motifiyle birleşmektedir. Evler sivri külahlı üçgen biçime yakın çatılı olup, cephelerinde kare biçimli, içleri baklava dilimleriyle taralı şebekeli birer pencere yer almaktadır.Yapıların yan yana ve arka arkaya dizilişleri zayıf da olsa bir derinlik hissi uyandırmaktadır. Kitabeyi üstten yuvarlak kemer biçimli bir şerit kuşatmakta ve bu şerit iki yandan birer sütunceye oturmaktadır. Bu şeridin üst iki yanının köşelerinde kalan kısımlarında stilize edilmiş birer çiçek betimlenmiştir. Yazı şeridi soldan sağa doğru diagonal bir şekilde, silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde beş satır halinde sülüs ve kabartma olarak verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 12, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 20, Çizim No: 12

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1219 / M.1804, Hâcî Muhammed ehli Şerife Vâfiyye

Kitabesi : -Sene 1219, -Bu merkade her kim iderse du'a, -Ede mahşerde şefa'ât müctebâ, -Bayram Çelebizâde Hâfız, -İbrahim kerimesi Hâcî Muhammed, -Ehli merhûm Şerife, -Vâfiyye rûhuna fâtihâ

Konu : Nesneli (cami, türbe, ev), bitkisel (akantus, armut, gül, incir, kır çiçeği, servi) ve geometrik (hilal) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 98 cm., genişliği 36 cm., kalınlığı 5 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist, natüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Mezar taşı alt kısımdan üst kısımlara doğru gidildikçe genişleyen bir biçime sahiptir. Dilimli tepeliğinin ortasındaki daha geniş olmak üzere, üç parçalı bir görünüm arz etmektedir. Gövde kısmı ile tepelik kısmını yatay bir silme ayırmaktadır. Kompozisyonu cami ve çeşitli yapıların oluşturduğu bir şehir manzarası ile bitkisel motifler oluşturmaktadır.

Cami taşın alınlığın merkezine yakın bir yerde iki katlı işlenmiştir. Alemli ve dilimli bir kubbesi vardır. Kubbe kasnak üzerindeki yatay bir silme üzerine oturmaktadır. Cephesinde yumurta biçimli, içleri taralı biri büyük olmak üzere üç adet yuvarlak kemer biçimli bir penceresi bulunmaktadır. Alt cephede , ortada kare biçimli, içi yatay ve dikey çizgilerle kesişen, taralı, şebekeli bir penceresi, iki yanında da yuvarlak kemer biçimli içleri taralı birer pencere daha yer almaktadır. Caminin solunda şehir duvar örgüsü üzerinde yükselen minaresi göze çarpmaktadır. Minare bilezikli, şerefeli ve mazgal pencerelidir. Üst kısmı sivri bir külahla örtülüdür. Üst sol kısımda bir hilal minareye bitişik şekildedir. Minarenin üzerinde yüksekliği düzgün sıralı kesme taş duvar örgüsü sol üst kısımdan sağ alt kısma doğru kırılma yaparak gider. Arkasında yalnızca alemler ve dilimli kubbesi gözüken ve bir türbe olduğu düşünülen bir yapı, solunda yan yana iki, sağında arka arkaya üç adet ev dikkati çekmektedir. Evler sivri külahla örtülüdür. Cephelelerinde pencere açıklığı vardır. Bunlardan en soldaki ve sağdaki kare biçimli , içleri taralı ,diğerleri de yuvarlak formlu olarak yapılmışlardır.Türbenin kubbesinin iki yanında ikişer adet, minareye bitişik bir tane olmak üzere beş adet servi yerleştirilmiştir. Minarenin en üstünde bir kısmı gözüken üç yapraklı bir çiçek, sağında bir dal üzerinden sağa doğru kıvrılan bir gül, caminin sağ bitişliğinde armut, incir ve çeşitli çiçekler betimlenmiştir. İki boyutlu bir anlatımı olmasına rağmen, duvarın arkasından yapıların verilmesi ile az da olsa bir derinlik hissedilebilmektedir. Kitabeyi üstten yuvarlak kemer biçimli bir silme kuşatmaktadır. Bu silmenin üst iki yan köşelerinde stilize edilmiş birer yaprak yerleştirilmiştir. Yazı şeritleri soldan sağa doğru eğimli bir şekilde silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde yedi satır olarak celi sülüs ve kabartma halinde verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 13, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 21, Çizim No : 13

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1222 / M.1807, Fâtıma bint Hâcî Hâfız Hâil Efendi Kitabesi : -Hüve'l-mu'in, -Bu merkade her kim ederse duâ, -Ede mahşerde şefaât müctebâ, -Müderri Muhammed Emin zevcesi, -Merhûme Fâtıma bint Hâcî Hâfız, -Hâil Efendi rûhuna fâtiha, -Sene 1222, -Gurre/Zilkâde

Konu : Nesneli (cami, türbe, ev), bitkisel (akantus, gül, kır çiçeği, servi, yıldız) ve geometrik (hilal) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 102 cm., genişliği 36 cm., kalınlığı 5.5 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist, natüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Üçgen sivri bir tepeliği bulunan şahide, iki yandan aşağıya doğru inildikçe daralan biçimlidir. Tepelik ile gövde kısmı birbirinden yatay bir silmeyle ayrılmaktadır. Cami, türbe, evler ve bitkisel motifler bir arada şehir manzarası olarak konu edilmiştir.

Taşın sol kısmında bir kısmı gözüken alemler, kubbeli, cephesi kesme taş duvar örgülü, yuvarlak kemer biçimli kapılı bir türbe ile bitişliğinde iki katlı bir cami yer almaktadır. Cami alemler ve kubbelidir. Kubbesi dilimli bir örtüye sahip olup, çift sıra profil üzerindeki kasnağa oturmaktadır. Alt cephede aynı şekildedir. Üst cephede yan yana üç adet yuvarlak kemer biçimli, içleri taralı, şebekeli pencere, alttaki cephede ise; yuvarlak kemer biçimli ortadan dik bir çizgiyle iki kanada ayrılmış olan kapı, kapının her iki yanında da dikdörtgen biçimli, içi baklava dilimleriyle taralı, şebekeli birer göze çarpmaktadır. Caminin sağına bitişik olarak kesme taş duvar

Geçmişten Günümüze Manisa

örgülü kaide üzerinde yükselen minaresi bulunmaktadır. Minare alemli, sivri külahlı ve şerefelidir. Bilezik ve mazgal pencere açıklıkları belli değildir. Sağ kısımda, soldan sağa doğru kavis yapan ve düz giden, sonra sağ üste doğru tekrar kavis yapan kesme taş duvar örgüsü üzerinde yan yana üç adet ev dizilmiştir. Tasvirde yer alan duvarın ortasında bir kısmı gözükken kapısı dikkat çekmektedir. Evler sivri külahlı olup, üçgen görünümlü birer çatıyla örtülüdür. Cephelerinde dikdörtgen biçiminde birer pencere tasvir edilmiştir. En sağdakinin penceresi yatay şekilde, diğer ikisinin de içi baklava dilimleriyle taralıdır. Bu evlerin arkasında; üste doğru çıkan yapraklı bir dal üzerinde üç adet gül gözükmektedir. En üst kısma yakın bir yerde bir kısmı gözükken bir yıldız çiçeği, minarenin solunda bir hilal, caminin kubbesinin sol altında iki servi, onun üstünde stilize edilmiş yapraklar, caminin sağ arkasında iki servi daha ele alınmıştır. Servilerin dizilişleri, evlerin altındaki duvarın verilışı az da olsa bir derinlik kaygısı taşıdığını hissettirmektedir. Kitabe üstten yuvarlak kemer biçimli bir bordürle çevrilmektedir. Bu bordürün üst iki yanındaki köşelerinin içinde birer stilize edilmiş barok karakterli akantus yaprakları yerleştirilmiştir. Yazı şeridi soldan sağa doğru eğimli bir şekilde silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde yedi satır halinde sülüs ve kabartma olarak verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 14, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 22, Çizim No : 14

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1224 / M.1809, Nuh Çelebi oğlunun zevcesi Şerife Ümmühan

Kitabesi : -Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî, -Müyesser oldu bana şehâdet, -İlâhi sen nasib eyle saâdet, -Bulam ta ki resûlünden şefâ'at, -Nuh Çelebi oğlunun, -Zevcesi merhûme Şerife, -Ümmühan rûhuna fâtihâ, -Sene 1224 Rebiü'l-evvel

Konu : Nesneli (cami, ev), bitkisel (akantus, gül, kır çiçeği, lale, servi) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 134 cm., genişliği 43 cm., kalınlığı 6 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist, natüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Üçgen alınlıklı bir tepeliği bulunan mezar taşı, yanlardan aşağıya doğru inildikçe daralan bir biçimde ele alınmıştır. Gövde ile tepelik kısmı yatay bir silme ile birbirinden ayrılmaktadır. Bir şehir görünümünü anlatan kompozisyonu çeşitli mimari birimler ve bitkisel motifler oluşturmaktadır. Taşın tepelik kısmının ortasında çifte minareli bir cami yer almaktadır. Cami kubbeli ve kubbesi dilimli bir örtüye sahiptir. Kubbe yatay silme üzerine oturmaktadır. Cephesinde üç adet yuvarlak kemer biçimli pencere sıralanmıştır. Ortadaki içi baklava dilimleriyle, diğerleri de dikey ve yatay çizgilerin kesişmesiyle meydana gelen bir taramayla ele alınmıştır. Alt cephede düzgün sıralı kesme taş duvar örgüsü ve ortada yuvarlak kemer biçimli bir kapı yer almaktadır. Kapı ortadan dikey bir çizgiyle iki kanada ayrılmıştır. Caminin sağında ve solunda birer minare dikkat çekmektedir. Minareler sivri külahlı, alemli, şerefeli, şerife kapılı ve mazgal pencerelidir. Camiye iki yandan bitişik olan, eğim ve kavis yaparak devam eden kesme taş duvar örgüsü işlenmiştir. Bu şehir duvarının cephesinin sol kısmında iki, sağdakinde bir tane yuvarlak kemer biçimli açıklık bulunmaktadır. Bunların ortasından dikey bir çizgiyle kesilmiş olanları birer kapıdır. Bu duvarların arkalarında sol ve sağ tarafta yan yana ikişer tane sivri külahlı, üçgene yakın çatılı ve cephelerinde birer yuvarlak kemer biçimli

açıklık bulunan evler göze çarpmaktadır. En soldaki, yapı cephesindeki açıklık iki kanatlı olduğu için bir kapıdır. Diğerleri de birer penceredir. Bu pencerelerden soldan ve sağdan ikinci olan yapının penceresi dikey ve yatay çizgilerin kesişmesiyle oluşan bir biçimdedir. Diğerleri de baklava dilimlidir. Sol kısımda üç adet, cami kubbesinin iki yanında ikişer tane, sağ kısımda iki adet olmak üzere yapıların önünde, arkasında ve yanında dokuz adet servi ağacı konulmuştur. Ayrıca en üstte bir ucu sağa, bir ucu sola doğru kıvrılan dalda iki adet gül, sol ve sağ kısımda laleye benzer birer stilize edilmiş çiçek dikkat çekmektedir. İki boyutlu anlatımı olmasının yanında servilerin çeşitli yönlerden dizilişleri ile az da olsa bir derinlik havasının verilmeye çalışıldığı gözlenmektedir. Yazı şeridini üstten çift sıra yuvarlak kemer biçimli bir bordür çevrelemekte ve bu bordür akantus yaprağından oluşan bir sütunceye oturmaktadır. Bu bordürün üst iki yanının köşelerinde kalan panoların içinde barok karakterli stilize edilmiş S ve C kıvrımlı birer akantus yaprağı simetrik olarak tasvir edilmiştir. Kitabeler soldan sağa doğru silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde sekiz satır halinde celi sülüs ve kabartma olarak verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 15, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 23, Çizim No : 15

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1225 / M.1810, Emir Hâci İsmâil kızı Fâtıma

Kitabesi : -Hüve'l-mu'in, -Emir Hâci İsmâil, -Kızı merhûme Fâtıma, -Rûhuna el-fâtiâ,
-Sene 1225

Konu : Nesneli (cami, türbe, ev), bitkisel (akantus,gül, servi) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 105 cm., genişliği 39 cm., kalınlığı 5 cm.dir. Mezar taşı kırık vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist, natüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Üçgen alınlıklı bir tepeliği bulunan, dikdörtgen gövde formlu mezar taşı, yanlardan aşağıya doğru inildikçe daralan bir görünüm arz etmektedir. Üçgen tepelik kısmını gövdeden yatay bir silme ayırmaktadır. Tepelik kısmında yer alan cami, türbe, iki ev ve çeşitli bitkisel unsurlar konu edilmiştir.

Taşın üst orta merkezinde iki katlı, minareli, kubbeli, alemli bir cami yer almaktadır. Caminin kubbesi dilimli bir örtüye sahiptir. Kubbe ve altındaki cephe çift sıra silme üzerine oturmaktadır. Silme düz bir şekilde devam ettikten sonra iki yöne doğru kavis yapmaktadır. Üst ve alt cephelerde yuvarlak kemer biçimli pencereler ve kapı açıklığı göze çarpmaktadır. Üst cephedeki beş pencerenin ortasındaki baklava dilimleriyle taralı, iki yanındaki ve alt cephedekiler düz ve dikey çizgilerin kesişmesiyle oluşan biçimde taralıdır. Ortada bulunan açıklık bir kapıdır. Caminin sağ bitişiğinde minare yükselmektedir. Minare alemli, şerefeli, şerife kapılı ve iki mazgal pencerelidir. Külâh kısmı kırıktır. Taşın sağ kısmında yalnızca alemli, dilimli kubbesi verilmiş olan bir türbe, arkasında iki tane sivri külâh ve çatılı, cephesinde dikdörtgen biçimli pencereli ev tasvir edilmiştir. Soldaki evin penceresi baklava dilimleriyle, sağdakinin ise, yatay ve dikey çizgilerle taralı formdadır. Türbenin arkasının iki yanında birer servi, minarenin solunda bir servi ağacı işlenmiştir. Taşın sol üst ve sağ üst kısmına doğru S ve C kıvrımları yaparak devam eden stilize edilmiş akantus yaprakları yerleştirilmiştir. Sol üst kısımda ayrıca bir gül sağa doğru bükülmektedir. İki boyutlu bir anlatım gözükmemektedir. Herhangi bir derinlik etkisi göze çarpmamaktadır. Kitabeyi üstten yuvarlak kemer biçimli bir kuşak çevrelemektedir. Bu kuşağın üst iki yanının köşelerindeki panolarda birer stilize edilmiş akantus yaprakları konulmuştur. Yazı şeridi soldan sağa doğru eğimli bir

Geçmişten Günümüze Manisa

şekilde, silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde beş satır sülüs olarak ve kabartma halinde verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 16, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 24, Çizim No : 16

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1231 / M.1816, Hâcı Hâfız Kerimesi Ümmü Gülsüm Kitabesi : -Hüve'l-hayyü'l-Bâkî, -İlâhi ravzâ-i cinân eyle makamın, -Ali Ustazâde Hâcı, -Hâfız kerimesi Ümmü Gülsüm, -Rûhuna fâtihâ sene 1231

Konu : Nesneli (cami, türbe), bitkisel (akantus, servi, yıldız) ve geometrik (hilal) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 93 cm., genişliği 35 cm., kalınlığı 6.5 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Üçgen sivri bir tepeliği bulunan mezar taşı, yanlardan aşağıya doğru inildikçe daralan bir görünüm arz etmektedir. Gövde ile üçgen tepelik kısmını birbirinden yatay bir silme ayırmaktadır. Bu kısımlarda cami, türbe ve bitkisel öğeler konu edilmiştir.

Taşın sol kısmında bir türbe, yanında minare ve cami yer almaktadır. Cami ve türbe kubbeli ve alemlidir. Kubbeler dilimli bir örtüye sahip olup, minare ve kubbeler aynı düz yatay sıra bir üzerine oturmaktadır. Cephelerinde , ortada yuvarlak kemer biçimli iki kanatlı bir kapı, kapının iki yanında birer kare biçimli, içleri baklava dilimleriyle taralı, şebekeli pencere bulunmaktadır. En sol ve sağ kısımda kesme taş duvar örgüsü işlenmiştir. Minare bilezikli, şerefeli, külahlı ve alemlidir. Sol kısımda bir kısmı verilmiş iki servi, minarenin sağında bir servi, üstte bir hilal ve bir kısmı gözükken bir yıldız çiçeği dikkat çekmektedir. İki boyutlu bir anlatımı olan mezar taşında, herhangi bir derinlik ifadesi karşımıza çıkmamaktadır. Kitabeyi üstten yuvarlak kemer biçimli bir bordür çevrelemektedir. Bu bordürün üst iki yanının köşelerinde birer stilize edilmiş barok karakterli akantus yaprakları yerleştirilmiştir. Yazı şeridi soldan sağa doğru diagonal bir şekilde sülüs şeklinde beş satır halinde , taşın yüzeyi oyularak ve kabartma olarak verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 17, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 25, Çizim No : 17

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1241 / M.1825, Ebusselam Hâlıl Ağâ'nın ehli Gülsüm Kitabesi : -Sene 1241, -Hüve'l-hallâku'l-Bâkî, -Müyesser oldu bana şehâdet-i ilâhî sen, -Nasib eyle sa'âdet, -Bulalım ki Resûlünden şefâ'at, -Merhûm ve magfûrun lehû Ebusselam, -Hâlıl Ağâ'nın ehli,-Gülsüm rûhuna fâtihâ.

Konu : Nesneli (cami, ev), bitkisel (kır çiçeği, palmye, yıldız) ve geometrik (hilal, tek inci) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 98 cm., genişliği 33 cm., kalınlığı 4.5 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış süslemeler antinatüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Üçgen bir tepeliği olan mezar taşı, her iki yönden aşağıya doğru inildikçe daralan formudur. Üçgen tepelik kısmı ile yazının bulunduğu gövde kısmını yatay bir silme ayırmaktadır. Bu kısımlarda yer alan kompozisyonda yatay bir serit üzerinde, yan yana cami ve mimari birimler göze çarpmaktadır. Yapıların arkasında, yanında bitkisel tasvirler betimlenmiştir.

Taşın sol tarafında neredeyse belli olmayan bir mimari birim ile yanında sivri külahlı, cephesinde kare şeklinde iki kanatlı pervazlı pencere olan bir ev

bulunmaktadır. Orta bölümde, iki kademeli bir cami, alemler, dilimli kubbe örtüsü ile görülmektedir. Kubbe saçak örtüsü üzerinde bulunan yatay bir silme şeridinde oturmaktadır. Cephesinde yan yana üç adet, ortasından dikey bir çizgiyle kesilerek iki kanada ayrılmış bulunan yuvarlak kemerli pencere açıklığı dikkat çekmektedir. Bu kısım ile alt kısmı çift yatay bir silme ayırmaktadır. Bu silme iki yandan ve soldaki daha geniş olmak üzere kırılarak gitmektedir. Alt cephede üç adet yuvarlak kemerli açıklık ele alınmıştır. Ortadaki dikey bir çizgiyle kesilerek iki kanada ayrılan bir kapı açıklığı, diğerleri de, içleri birbirine çapraz çizgilerin kesişmesiyle oluşan içleri taralı, şebekeli pencere açıklıklarıdır. Caminin sağında, sivri külahının bir kısmı işlenmiş olan ve cephesinde kare biçimli, baklava dilimli penceresi olan mimari bir birim tasvir edilmiştir. Onun yanında da oldukça küçük yalnızca dikdörtgen biçimli kapısı gözüken başka bir yapının olduğu anlaşılmaktadır. Caminin sağında beş yapraklı bir yıldız çiçeği, onun üstünde bir hilal, tepenin sağında da yarısı işlenmiş olan bir yıldız çiçeği ile palmiye yer almaktadır. Mimari birimlerin oturduğu silmenin altındaki beş boşluk içinde, içlerine birer yuvarlak inci motifi yerleştirilmiştir. İki boyutlu bir anlatım göze çarptığı yüzeyde, yazı şeridinin üstünde yuvarlak kemer formu profil çevrelemektedir. Bu profilin köşelerinde kalan çerçevelerin içinde stilize edilmiş üç yapraklı birer çiçek bulunmaktadır. Yazı şeritleri soldan sağa doğru meyilli bir biçimde, silmelerin arasında kalan çerçevelerin içinde beş satır halinde celi sülüs ve kabartma olarak verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 18, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 26, Çizim No : 18

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1241 / M.1825, Hasan oğlu İbrahim zevcesi Hadice Hatun

Kitabesi : -İlahi ente rahmani, -Recâi minke gufrâni, -Velâ te'huz bi-isyâni, -Merhûme Pes Hasan oğlu İbrahim, -Zevcesi Hadice Hatun, -Rûhuna fâtihâ, -1241

Konu : Nesneli (cami, ev, vazı), bitkisel (akantus, gül, lale, yıldız) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formu olan mezar taşının boyu 121 cm., genişliği 40 cm., kalınlığı 7 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist, natüralist ve şematik biçimde verilmiştir. Yanlardan üste doğru gidildikçe genişleyen ve üçgen bir tepelikle son bulan mezar taşının gövde ile üçgen tepelik kısmını birbirinden yatay bir silme ayırmaktadır. Bu kısımlarda cami, iki ev ve bitkisel unsurlar konu edilmiştir.

Taşın sol kısmında küçük bir kısmı gözüken camiye ait olabileceğini düşündüğümüz küçük kubbeli bir birim ve yanında alemler, dilimli bir kubbeye sahip bir cami göze çarpmaktadır. Kubbeler aynı profil üzerinde yer almaktadır. Cepheslerinde yan yana dört adet ikisi büyük yuvarlak kemer biçimli açıklık bulunmaktadır. Büyük olanların içleri çizilidir. Muhtemelen bunlar pencerelerdir. Caminin sağ bitişiğinde kesme taş duvar örgülü bir kaide üzerinde minaresi yükselmektedir. Minaresi iki bilezikli olup, gövdede iki, şerefesinin üstünde de iki olmak üzere dört mazgal pencereli, şerefe kapılı, külahlıdır. Cami ve minare düz bir silme üzerinde durmaktadır. Altlarındaki cephe kesme taş duvar örgülüdür. Duvarın orta yerinde yuvarlak kemer biçimli, iki kanatlı ve kanatları iki yöne açılmış bulunan bir kapı yer almaktadır. Bu duvar sağdan aşağıya doğru kavis yaparak devam etmektedir. Sağda ve duvarın bitişiğinde yine kesme taş örgülü duvar ele alınmıştır. Bu duvarın önünde yan yana iki adet sivri külahlı, üçgen biçimli çatıyla örtülü evler sıralanmıştır. Evlerden soldakinin cephesinde iç içe geçmiş kare biçiminde, diğerinin yine kare biçiminde fakat içleri

Geçmişten Günümüze Manisa

baklava dilimleriyle taranmış şekilde birer pencere işlenmiştir. Bu duvarın üstünde üçgenimsi ve bereket boynuzu şeklinde bir vazı içerisinden çıkan lale, gül ve çiçekler sağa, sola ve üste doğru çıkararak kıvrılmaktadır. Minarenin solunda bir kısmı verilmiş bir yıldız çiçeği tasvir edilmiştir. İki boyutlu anlatımı olan mezar taşının süslemesinde herhangi bir derinlik ifadesi hissedilmemektedir. Kitabeyi üstten yuvarlak kemer biçimli bir bordür çevrelemektedir. Bu bordürün üst iki yanında kalan köşelerinde birer stilize edilmiş yaprak yerleştirilmiştir. Yazı şeridi soldan sağa doğru eğimli bir şekilde, silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde beş satır olarak sülüs ve kabartma halinde verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 19, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 27-28, Çizim No : 19-20

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1244 / M.1828, Hâcı Mustafâ'nın zevcesi Aişe

Kitabesi : -Sene 1244, -Hüve'l-hallâk'ul-Bâkî, -Durağı el-cennet olâ makamü'l-emin, -Okuya bir fâtiâ rahmeten li'l-âlemin, -Emir İsmâilzâde Hâcı Mustafâ, -nın zevcesi Aişe rûhuna, -el- Fâtiâ

Konu : Nesneli (cami, vazı), bitkisel (akantus, armut, gül, haşhaş, nergis, palmet, servi, üzüm, yıldız) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşlarından baştaşının boyu 124 cm., genişliği 35 cm., kalınlığı 5.5 cm.dir. Ayaktaşının ise; boyu 108 cm., genişliği 25 cm., kalınlığı 7 cm.dir.Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış süslemeler antinatüralist, natüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Üçgen bir tepeliği bulunan baş taşı, yanlardan aşağıya doğru inildikçe daralan bir görünüm arz etmektedir. Gövde ile üçgen tepelik kısmını birbirinden yatay bir silme ayırmaktadır. Burada cami, meyveler ve çiçekler işlenmiştir.

Taşın sol kısmında iki cepheli bir cami ve caminin üst cephesinin iki yanında küçük kubbesi yer almaktadır. Caminin kubbesi alemlidir. Caminin kubbeleri dilimli bir örtüye sahip olup, kubbeler düz ve iki yana doğru kavis yapan alttaki cephe gibi çift sıra profil üzerine oturmaktadır. Cephede yanyana üç adet yuvarlak kemer biçimli, içleri baklava dilimleriyle taralı, şebekeli pencereler vardır. Alttaki cephede ortada yuvarlak kemer biçimli, dik bir çizgiyle iki kanada ayrılmış bir kapı, kapının iki yanında birer dikdörtgenimsi (birer ucu eğik), içleri baklava dilimleriyle taralı pencere göze çarpmaktadır. Caminin sağ bitişinde kesme taş örgülü, kapılı, bir kaide üzerinde minaresi yükselmektedir. Minare iki bilezikli, üç mazgal pencereli, bir şerefe ve şerefe kapılıdır. Üst kısmı işlenmemiştir. Minarenin üstünde bir kartuş motifi betimlenmiştir. Minarenin solunda beş yapraklı bir yıldız çiçeği, taşın sağ kısmında stilize edilmiş bir yaprak üstünde duran bir vazı içerisinden çıkan armut, üzüm, gül, nergis gibi motifler birbiri ardınca sıralanmıştır. Kitabeyi çeviren silmenin üst iki yanında kalan köşelerinin içlerinde stilize edilmiş birer akantus yaprağı konulmuştur. Kitabe soldan sağa doğru eğimli bir şekilde çerçevelerin içinde yedi satır celi sülüs halinde kabartma olarak verilmiştir. Ayak taşı ise, sivri tepeliklidir. Taşın alt kısmından en üst kısma doğru dikey bir şekilde giden, ucu sağa doğru kıvrık olan bir servi ağacı tasvir edilmiştir. Servi ağacının alt kısmında iki yana doğru bir dal çıkmaktadır. Ağacın içi lale motifine benzer şekilde taralıdır. Ağacın gövdesinin iki yanında ağaçtan bağımsız olarak birbirine simetrik biçimde birer dallı, haşhaşı hatırlatan yapraklı bir çiçek betimlenmiştir. Taşın üst kısmında ters bir palmet servi ağacının ucuna doğru yönelmiş vaziyettedir.

Mezar Taşı Örnek No : 20, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 29, Çizim No : 21

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1246 / M.1830, Çakıcioğlu Hâcî Muhammedin Kızı

Fâtıma

Kitabesi : -Sene 1246, -Hüve'l-mu'in, -el-merhûme el-mağfûretün lehâ, -Çakıcioğlu Hâcî, -Muhammedin kızı Fâtıma, -Fî 15 R

Konu : Nesneli (cami, medrese), bitkisel (akantus, gül, servi) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 80 cm., genişliği 33 cm., kalınlığı 6 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist, natüralist ve şematik biçimde verilmiştir. Üçgen alınlıklı tepeliği bulunan mezar taşı yanlardan aşağıya doğru inildikçe daralan bir biçime sahiptir. Gövde ile üçgen tepelik kısmını birbirinden yatay bir silme ayırmaktadır. Bu kısımlarda cami ve bitkisel unsurlar konu edilmiştir.

Taşın sol kısmında çok kubbeli yapılar ve iki katlı bir cami göze çarpmaktadır. Cami ve medrese kubbeleri dilimli örtüye sahip olup, kubbeler çift sıra profil üzerindeki kasnağa oturmaktadır. Yapının cephesindeki profil sağa, düz ve tekrar sağa doğru kavis yaparak devam etmektedir. Caminin üst ve alt cephelerinde yuvarlak kemer biçimli açıklıklar yer almaktadır. Üsttekilerin içleri baklava dilimleriyle taralı ve şebekeli olup, bunlar iki penceredir. Altta ise; iki kanada ayrılmış şekilde verilen bir kapı yerleştirilmiştir. Yapının cephelerinde yine yuvarlak kemer biçimli içleri baklava dilimleriyle taranmış şebekeli pencere göze çarpmaktadır. Sağdaki kubbenin altındaki pencerenin iki yanında kesme taş duvar örgüsü vardır. Bu yapının arkasında minare dikkat çekmektedir. Minare mazgal pencereli ve şerefelidir. Külâh kısmı belli değildir. Minarenin solunda iki servi ağacı ve sağ yanda stilize edilmiş barok karakterli S ve C kıvrımları yapan akantus yaprakları ve gül yerleştirilmiştir. İki boyutlu bir anlatımın olduğu mezar taşında herhangi bir derinlik ifadesi karşımıza çıkmamaktadır. Kitabe üst iki yandan birer stilize edilmiş barok karakterli akantus yaprakları ortada birleşmektedirler. Yazı şeridi taşın yüzeyi oyulup, soldan sağa doğru eğimli vaziyette yer alıp, altı satır halinde sülüs ve kabartma olarak verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 21, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 30, Çizim No : 22

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1247 / M.1831, Hâcî Muhammed Ağâ zevcesi Şerife

Fâtıma

Kitabesi : -Hüve'l-Bâkî 15 şv. sene 1247, -Müyesser oldu bana şehâdet, -İlâhi sen nasib eyle saâdet, -Bulam ta ki resûlünden şefâ'at, -Hâcî Şeyh kerimesi Pehlivan, -Zâde el-hâc Muhammed Ağâ zevcesi, -Şerife Fâtıma rûhuna fâtihâ

Konu : Nesneli (cami, türbe, ev), bitkisel (kır çiçeği, servi) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 115 cm., genişliği 43.5 cm., kalınlığı 5.5 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Üçgen alınlıklı bir tepeliği bulunan mezar taşı, yanlardan aşağıya doğru inildikçe daralan bir biçimdedir. Gövde ile üçgen tepelik kısmını yatay bir silme birbirinden ayırmaktadır. Burada çeşitli mimari birimler ile bitkisel unsurlar şehir manzarası kompozisyonu oluşturmaktadır. En üst kısımda ve merkezde minaresiz bir cami yerleştirilmiştir. Cami kubbeli, iki cepheli, alemli ve dilimli örtülüdür. Kubbe ve alt

Geçmişten Günümüze Manisa

cephede yatay çift sıra silme üzerine oturmaktadır. Her cephede yuvarlak kemer biçimli açıklıklar bulunmaktadır. Alt cephede olan bir kısmı gözükten açıklık muhtemelen bir kapı açıklığıdır. Taşın sol kısmında türbeyi hatırlatan kubbeli bir mekan, onun yanında sivri külahlı bir ev, bitişiğinde kırma çatılı, çatısı kiremitle örtülü bir ev, sağında da sırasıyla bir ev, kubbeli bir yapı , bir ev, kubbeli bir yapı daha işlenmiştir. Arkada caminin sağında yine bir kısmı gözükten bir ev ele alınmıştır. Kubbeli mekanlar ve bütün evler sivri külahlı ve biri sundurma çatılıdır. Kırma çatılı evin cephesinde bir kısmı gözükten yuvarlak kemer biçimli iki kapı açıklığı ile evlerin cephelerinde; soldakininde tek, ortadakininde üç, sağdakininde iki, arkadakininde bir adet bir kısmı gözükten pencere açıklıkları dikkat çekmektedir. Kubbeli yapıların cephelerinde çok az kısmı gözükten birer açıklık göze çarpmaktadır. Soldan sağa doğru dizilen yapıların kırma çatılı olan ev haricindekileri kesme taş duvar örgülüdür. Evler bir şehir duvarının üzerinde yükselmektedir. Yapıların arkasında ve aralarda soldan sağa doğru yedi adet servi yerleştirilmiştir. Mimari birimlerin yan yana ve arka arkaya dizilişleri, servilerin ele alınışları ile az da olsa bir derinlik ifadesi verilmeye çalışılmıştır denilebilir. Kitabeyi üstten yuvarlak kemer biçimli bir bordür çevirmektedir. Bu bordürün üst iki köşesinde kalan panoların içinde stilize edilmiş üç yapraklı birer çiçek betimlenmiştir.Yazı şeritleri soldan sağa doğru diagonal olarak, silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde yedi satır halinde sülüs ve kabartma görünümünde verilmiştir. Mezar taşının alt kısmı toprağa gömülüdür.

Mezar Taşı Örnek No : 22 (B-123), Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 31, Çizim No : 23

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1249 / M.1833, Hâcı Süleyman Kerimesi Şerife Hadice Kitabesi : -Hüve'l-Bâkî sene 1249, -Okuya bir fâtiâ rahmeten li'l- âlemin, -Durağı cennet ola fî makam-ı emin, -İnli oğlu Hâcı Süleyman, -Kerimesi Şerife Hadice rûhuna fâtiâ

Konu : Nesneli (türbe, ev), bitkisel (kır çiçeği, servi) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 87 cm., genişliği 34 cm., kalınlığı 5.5 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış süslemeler antinatüralist ve şematik biçimde verilmiştir. Şahide alttan yukarıya doğru genişleyerek devam etmekte ve üçgen bir tepelikle son bulmaktadır. Tepelik kısmıyla gövde kısmı yatay bir silme ile birbirinden ayrılmıştır. Taşın tepeliğinin sol ve sağ kısmındaki düzgün kesme taş duvar örgüsü üzerinde yarısı gözükten, soldaki daha büyük olmak üzere, kubbeli, dilimli örtülü, türbe olabileceğini düşünülen alemlî mimari birimler yer almaktadır. Orta kısımda yan yana üç ev bulunmaktadır. Bu evlerin üst örtüleri sivri külahlıdır. Külahlar cepheden çift sıra profillerle ayrılmaktadır. Cephelerinde yuvarlak kemerli açıklıklar göze çarpmaktadır. Soldaki ve yanındaki birimin üç, sağdakinin ise iki açıklığı görülmektedir. Bunların bazıları yarım olarak verilmiştir ve muhtemelen pencere açıklıklarıdır. Evlerin arkasında iki adet iri servi işlenmiştir. Kitabeyi üstten yuvarlak kemerli bir silme çevrelemektedir. Bu silmenin her iki köşesinde kalan kısımların içinde stilize edilmiş üç yapraklı birer çiçek yerleştirilmiştir. Kitabe soldan sağa doğru eğimli bir şekilde, silmelerin arasında kalan çerçevelerin içinde beş satır celi sülüs halinde kabartma olarak verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 23, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 32, Çizim No : 24

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1251 / M.1835, Hâcî İbrahim Kerimesi Emine
Kitabesi : -Hüve'l-Bâkî sene 1251, -İlahi ravza-i cinân, -Eyle makamın Hâcî Kadir, -
Oğlu Hâcî İbrahim, -Kerimesi Emine rûhuna fâtihâ
Konu : Nesneli (cami, medrese, türbe, ev), bitkisel (akantus, kır çiçeği, servi) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 105 cm., genişliği 38 cm., kalınlığı 5 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist, natüralist ve şematik biçimde verilmiştir. Mezar taşı, yanlardan yukarıya doğru çıkıldıkça genişleyen, üçgen bir tepelikle son bulan biçimdedir. Gövde ile üçgen tepelik kısmını yatay bir silme birbirinden ayırmaktadır. Burada cami, medrese, türbe, ev ve çeşitli bitkisel unsurlar bir arada kullanılarak konu edilmiştir. Taşın üst sağ kısmında kubbesinin bir kısmı verilmiş aynı düzlemi paylaşan çok kubbeli yapılardan biri olan bir cami, medrese ve minaresi yer almaktadır. Türbe ve cami alemli, kubbelidir. Kubbeleri dilimli birer örtüye sahip olup, kubbelere yatay çift sıra profilin bulunduğu kasnağa oturmuştur. Caminin cephesinde, ortada yuvarlak kemer biçimli, iki kanatlı bir kapı, kapının iki yanında birer dikdörtgen biçimli, içleri baklava dilimleriyle taralı, şebekeli birer pencere göze çarpmaktadır. Caminin sol yanında kesme taş örgülü, kapılı bir kaide üzerinde minaresi yükselmektedir. Minare sivri külahlı, alemli, mazgal pencereli, şerefe ve şerefe kapılıdır. Sol yanda alemli kubbeli bir türbe işlenmiştir. Kubbe dilimli bir örtüye sahip olup, cephesinde yuvarlak kemer biçimli iki kanatlı bir kapı, kapının sol yanında kesme taş örgülü duvar bulunmaktadır. Türbenin sağında sivri çatılı, cephesinde dikdörtgen biçimli, şebekeli bir penceresi bulunan bir sivil yapı dikkat çekmektedir. Cami kubbesinin arkasında iki, soldaki türbenin arkasında bir servi ağacı ve evin arkasından taşın üst kısmına doğru kıvrılarak çıkan çiçekler tasvir edilmiştir. İki boyutlu bir anlatımı olan mezar taşında herhangi bir derinlik ifadesi karşımıza çıkmamaktadır. Yazı şeridini üstten yuvarlak kemer biçimli bir bordür çevrelemektedir. Bu bordürün üst iki yanının köşelerinde stilize edilmiş barok karakterli birer akantus yaprağı yerleştirilmiştir. Kitabe soldan sağa doğru eğimli bir şekilde silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde beş satır sülüs olarak ve kabartma halinde verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 24, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 33, Çizim No : 25

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1257 / M.1841, Hadice Kadın

Kitabesi : -1257 sene, -Ah mine'l- mevt, -Ziyaretden murad olan ancak du'âdır. -

Bugün bana ise yarın sanadır. -Çavuşzâde el-hâc Mahmudun, -Halilesi merhûme ve mağfûre, -Hadice kadın rûhuna fâtihâ.

Konu : Nesneli (cami, medrese, türbe), bitkisel (akantus, servi) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 98 cm., genişliği 40 cm., kalınlığı 7.5 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist ve şematik biçimde verilmiştir. Basık üçgen bir tepelik kısmı olan mezar taşı, yanlardan aşağıya doğru inildikçe daralan bir biçime sahiptir. Gövde ile tepelik kısmı yatay bir silme ile birbirinden ayrılmaktadır. Bu kısımlarda çeşitli mimari birimler ve bitkisel unsurlar kompozisyonu oluşturmaktadır. En solda cami, yanında minaresi ve minarenin yanında türbe ve medrese olabileceği düşünülen yan yana iki adet kubbeli birim bulunmaktadır. Caminin kubbesi ve türbe biriminin kubbeleri de dilimli birer örtüyle verilmiştir. Caminin kubbesi yuvarlak, diğerleri sivri biçimli alemle

Geçmişten Günümüze Manisa

işlenmiştir. Bütün mekanlar düz yatay bir silmenin üzerine oturmaktadır. Caminin minare kaidesinin ve diğer kubbeli birimlerin cepheleri düzgün yatay kesme taş duvar örgülüdür. Cami ve diğer yapıların cephelerinde yuvarlak kemerli toplan iki adet kapı açıklığı bulunmaktadır. Taşın merkezinde kaide üzerinde yükselen minaresi yer alır. Gövdesinde iki adet mazgal pencere açıklığı, bir şerefesi, bir şerife kapısı göze çarpmaktadır. Minaresi külahlıdır. Minarenin solunda bir, sağında üç adet sıralanmış servi ağacı motifi vardır. Yazı şeridi üstten yuvarlak kemer biçimli bir bordürle çevrenmektedir. Bu bordürün üst yan köşelerinde kalan çerçevelerin içinde stilize edilmiş birer yaprak göze çarpmaktadır. Kitabe soldan sağa doğru eğimli bir şekilde, silmelerin içindeki kalan çerçevelerde altı satır sülüs halinde ve kabartma vaziyetinde verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 25, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 34-35

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1294 / M.1877, Ahad oğlu Hâcı Mustafâ zevcesi

Gülsüm

Kitabesi : -1294, -Hüve'l-hallâku'l-Bâkî, -Müyesser oldu bana, -Şehadet ilâhî sen, - Nasib eyle şefâ'at, -Bula taki resûlünden şefâat, -el-Merhûmun leha Ahad oğlu Hâcı, - Mustafâ zevcesi Gülsüm rûhuna

Konu : Nesneli (cami), bitkisel (horoz ibiği, servi) ve geometrik (hilal, testere dişi, yıldız) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının baştaşının boyu 123 cm., genişliği 28 cm., kalınlığı 5.5 cm.dir. Ayaktaşının ise; boyu 111 cm., genişliği 36 cm., kalınlığı 5.5 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma ve kazıma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist, çizgisel ve şematik biçimde verilmiştir. Altan üste doğru gidildikçe genişleyen, sivri üçgen bir tepelikle son bulan mezar taşının tepelik kısmında Mescit-i Aksa'yı veya Kubbet'üs Sahra'yı akla getiren bir mimari birim yer almaktadır. Caminin kubbesi üstte yuvarlak, iki yandan kavis yaparak inen ve genişleyen bir biçime sahiptir. Kubbenin altındaki kısımda, solda bir pano içinde altı kollu bir yıldız, solda da bir hilal vardır. Soldaki biraz daha büyük olmak üzere yan yana dört adet yuvarlak pencere açıklığı göze çarpmaktadır. Tasvirin hemen altında yazının üstünde yuvarlak bir kavis çizen testere dişi motifi bulunmaktadır. İlk satır düz, diğerleri çok az, soldan sağa doğru meyillidir. Yazı şeridi silmelerin arasında kalan çerçevelerin içinde sekiz satır sülüs halinde ve kabartma olarak verilmiştir. Taşın gövdeden alt kısma kadar olan kenarları birbirini takip eden küçük yuvarlak kemer formudur. Ayak taşı ise; baştaşı gibi dikdörtgen gövdeli bir biçime sahiptir. Sivri bir tepelikle son bulmaktadır. Taşın yüzeyinde oldukça şematik olarak boydan boya bir servi ağacı, son derece yüzeysel ve çizgici bir üslupla ele alınmıştır. Servi ağacı taşın aşağısından yukarı doğru gidildikçe, genişleyen formudur. Ağacın gövdesinden her iki yöne doğru dalları ve horoz ibiği çiçeği çıkmaktadır. Süslemesi şematik ve neredeyse belli değildir.

Mezar Taşı Örnek No : 26, Yeri : Büyük Mezarlık

Fotoğraf No : 36, Çizim No : 26

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : 1800-1850 arası yapılmış olabilir. Kitabesi olmadığından kime ait olduğu ve tarihi bilinmemektedir.

Konu : Nesneli (cami, türbe), bitkisel (kır çiçeği, manolya) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 125 cm., genişliği 30 cm., kalınlığı 6 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette yazısız olup, oyma tekniğiyle ele alınmış süslemeler antinatüralist ve şematik biçimde verilmiştir. Muhtemelen süsleme biçiminden dolayı bir kadın için yapılmış olan bir mezar taşıdır.

Altan üste doğru genişleyen biçimde olan mezar taşı, üstte üçgen alınlıklı bir tepelikle son bulmaktadır. Gövde ile tepelik kısmı birbirinden yatay bir silmeyle ayrılmaktadır. Mimari birimler ve bitkisel unsurlar süsleme konusu edilmiştir. Taşın yüzeyine kitabe unsuru işlenmemiş olup, bu da bize bu tür süslemelerin bir sipariş için yapıldığını göstermektedir. Taşın sol kısmında iki cepheli bir cami yer almaktadır. Caminin kubbesi alemlî ve kubbe dilimli bir örtüye sahiptir. Kubbe yatay bir profil üzerine oturmaktadır. Profil iki köşeden eğim ve kavis yapmaktadır. Alt cephede çift sıra profilli olup, her iki cephede yan yana üçer adet yuvarlak kemer biçimli açıklık yerleştirilmiştir. Üst cephedekilerin içlerinin biri boş, diğeri yatay, öbürüde sağa doğru diagonal taralı pencerelerdir. Alt cephede üst cephe gibi yanlara doğru kırılma yapmaktadır. Bu cephede bir çizgiyle iki kanada ayrılmış ve yan yana olan üç kapı bulunmaktadır. Caminin soluna bir kısmı verilmiş ne olduğu anlaşılamayan bir yapı işlenmiştir. Caminin sağına bitişik olarak bir kaide üzerinde minaresi yükselmektedir. Minarenin kesme taşlı kaidesinde yuvarlak kemer biçimli bir kapısı, gövdesinde mazgal pencereleri, bileziği, şerefesi ve şerife kapısı dikkat çekmektedir. Minare sivri külahlı ve hafifçe sağa doğru yatık biçimdedir. Minarenin solunda ne olduğu anlaşılamayan bir motif dikkat çekmektedir. Tepeliğin sağ tarafında ise; dilimli kubbesiyle bir türbe geniş kesme taş örgülü bir duvar üzerinde yer almaktadır. Türbenin kubbesi çift sıra bir profile oturmakta ve beden duvarı sol üste doğru bükülmektedir. Cephesinde yuvarlak kemer biçimli, düşey bir çizgiyle iki kanada ayrılmış bir kapısı bulunmaktadır. Bu yapı bir medrese ve türbeyi ifade etmek için ele alınmış olmalıdır. Türbenin sol yanında üste doğru yükselen, koza veya açmış manolyayı andıran bir çiçek göze çarpmaktadır. İki boyutlu bir anlatımın görüldüğü mezar taşının gövdesini üstten yuvarlak kemer biçimli bir profil çevrelemektedir. Bu profilin üst iki yan köşesinde kalan kısımlarında birer stilize edilmiş üç yapraklı bir çiçek konulmuştur. Tarihlendirme : Kitabesiz olan taşın mimari ve barok etkili benzer süsleme özellikleri açısından bu taş 1800 ile 1850 yılları arasında yapılmış olabileceği düşünülebilir.

Mezar Taşı Örnek No : 27, Yeri : Hüseyini Baba Mezarlığı

Fotoğraf No : 37, Çizim No : 27

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1212/M.1797, Danazâde Hâcî İsmâil Kerimesi Şerife Hadice

Kitabesi : -Hüve'l muin, -Derdime dermân aradım bir ilâcın bulamadın, -Hasretâ Fâni cihanda tûl-i ömr süremedim, -Firâkta takdir bu imiş ta ezelden bilemedim, -Danâzâde Hâcî İsmâil Kerimesi, -Merhûme Şerife Hadice rûhuna, -Fâtihâ sene 1212, -Fî 5 Ramazan

Konu : Bitkisel (akantus, küpe, lale, servi), nesneli (cami, türbe, ev) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 132 cm., genişliği 30 cm., kalınlığı 5 cm.dir. Mezar taşı kırık vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist, natüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Geçmişten Günümüze Manisa

Üçgen alınlıklı tepelik kısmından aşağıya doğru gidildikçe daralan mezar taşı bir görünüm arz etmektedir. Mezar taşının gövde ile tepelik kısmını yatay bir silme ayırmaktadır. Bu silmenin üst kısmının sağında bir cami, solunda birbiri ardına sıralanmış mimari birimler yer almaktadır. Bu yapıların yanlarında ve üstlerinde bitkisel unsurlar göze çarpmaktadır.

Caminin örtü sistemi dilimli bir yapıya sahiptir. Üstte alemler bulunmaktadır. Kubbe yatay ve çift silmeden oluşan kasnağa oturmuştur. Kasnak cephesinde yuvarlak kemerli, içleri baklava dilimleriyle taranmış üç adet pencere yer almaktadır. Bunun altındaki cephede üst cephe gibi çift sıra silmeyle sınırlandırılmıştır. Ortada yuvarlak kemer biçimli bir kapı açıklığı, ortasından düşey bir çizgiyle de iki kanada ayrılmıştır. Kapının her iki yanında dikdörtgen formlu, içleri baklava dilimleri ile taranmış şebekeli pencereler yer almaktadır. Caminin solunda yuvarlak kemerli bir kapısı bulunan kaide üzerinde yükselen minaresi tek şerefeli olup, üzerinde alemler bulunan bir külahla örtülüdür. Minarenin sol bitişiğinde ve önde iki, arkada bir olmak üzere üç adet yapı yer almaktadır. Bunlardan soldaki daha büyük yapılmış olan bir türbedir. Türbenin de yuvarlak bir kubbesi, baklava biçimli pencereleri ile alt ve üst kısımda yuvarlak kemer biçimli kapısı bulunmaktadır. Evler ise, sivri külahlı çatıyla örtülüdür. Kare formlu, içleri baklava dilimleriyle taranmış şebekeli bir pencereleri vardır. Öndeki ev iki katlı ve kapılıdır. Arkadaki ev tek katlıdır. Tepeliğin sağında ve solunda, üst kısımlarını bitkisel unsurlar çevrelemektedir. Minarenin solunda iki, sağında iki adet servi ağacı, küpe çiçeği, lale ve sümbülü andıran çiçeklerle bir arada verilmiştir. Sağ tarafta bulunan yapıların arka arkaya verilmesi ile servi ağaçlarının yerleştirilişi ile az da olsa bir derinlik vurgulanmaya çalışılmış ama yine de iki boyutluluktan kurtulamamıştır. Kitabe üstten yuvarlak kemerli çift silmeli bir bordürle çevrelenmiştir. Yazının üst tarafının her 2 yanının köşesindeki panoların içlerine barok karakterli yapraklar işlenmiştir. Bu köşelerin altlarında bitkisel başlıklı birer sütunce ile yazı sınırlandırılmıştır. Kitabe soldan sağa doğru eğimli olarak, diagonal silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde yedi satır halinde celi sülüs ve kabartma olarak ele alınmıştır.

Mezar Taşı Örnek No : 28, Yeri : Hüseyini Baba Mezarlığı

Fotoğraf No : 38, Çizim No : 28

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1218 / M.1803, Sunullahzade İsmâil Ağâ Kerimesi

Fâtıma

Kitabesi : -Ah mine'l- mevt, -Sunullahzâde, -İsmâil Ağâ kerimesi, -Fâtıma rûhuna, -Fâtihâ sene 1218

Konu : Nesneli (cami, medrese), bitkisel (manolya, servi) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 65 cm., genişliği 29 cm., kalınlığı 3.5 cm.dir. Mezar taşı kırık vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Üçgen alınlıklı bir tepelik formuna sahip olan mezar taşı, tepelikten aşağıya doğru inerek daralmaktadır. Tasvirlerin bulunduğu tepelik kısmı ile kitabenin bulunduğu kısım yatay bir bordürle birbirinden sınırlandırılmıştır. Taşın merkezinde büyük, dilimli kubbeli, alemlerle bir cami ile her iki yanında camiye bitişik küçük ve dilimli medrese kubbeleri yer almaktadır. üç kubbeye yatay çift sıra silmenin üzerine oturtulmuştur. Alt cephenin ortasında yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı, ortasından düşey bir çizgiyle iki kanada ayrılmıştır. Kapı açıklığının her iki yanında ve diğer pencere kenarlarında kavisli çizgilerden oluşan iki adet şebekeli kareye yakın biçimli pencere açıklığı ele alınmıştır. Kubbelerin arkasında sol ve sağ tarafta üçer

adet servi ağacı işlenmiştir. Gerek mimari gerek bitkisel tasvirlerin ele alınışında iki boyutlu bir anlayış göze çarpmaktadır. Kitabe üstten yuvarlak kemer formlu bir silmeyle çevrilmiştir. Yazının üst iki yan köşesinde bir çerçeve içinde üçer yapraklı manolyayı andıran birer çiçek bulunmaktadır. Yazı soldan sağa doğru eğimli bir şekilde gitmekte olup, beş satır halinde sülüs ve kabartma olarak verilmiştir. Yazıların etrafı oyularak düz hale getirilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 29, Yeri : Hüseyini Baba Mezarlığı

Fotoğraf No : 39, Çizim No : 29

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1229 / M.1814, Monlâ Hâil kızı Zelihâ

Kitabesi : -Ah mine'l-Mevt, -Bu merkade her kim ederse duâ, -Ede mahşerde şefaât müctebâ, -Monlâ Hâil kızı merhûme, -Zelihâ rûhu için Fâtihâ, -Sene 1318

Konu : Nesneli (cami, medrese, ev), bitkisel (kır çiçeği, yıldız) bezeme seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 117 cm., genişliği 37 cm., kalınlığı 6 cm.dir. Mezar taşı sağlam vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist ve şematik biçimde verilmiştir.

Üçgen tepelik kısmından aşağıya inildikçe daralan mezar taşının üst tepelik yüzü tasvir, alt tarafı kitabeyle işlenmiş ve yatay bir silme ile birbirinden ayrılmıştır. Taşın sol kısmında medrese olabileceği düşünülen altı dilim kubbeli bir birim yer almaktadır. Kubbede düz bir silme üzerine oturtulmuş, bu silme solda hafifçe, sağ yanda daha eğimli bir şekilde kırılarak, yapının kesme taş duvar örgüsünü üstten ve yandan sınırlandırmıştır. Duvar örgüsünün ortasında yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer almaktadır. Bu yapının daha üstünde arka arkaya birer adet yapı yer almaktadır. Bunlar sivri külahla örtülü olup, cephelerinde dikdörtgen şeklinde yatay ve düşey çizgilerden kesişerek meydana gelen birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Taşın ekseninde altı dilimli, alemlî bir kubbesi ve iki yanında birer minaresi olan bir cami motifi dikkat çekmektedir. Kubbe ve minareler düz ve yatay bir silme üzerine oturmakta olup, caminin sağında ve solunda yer alan kubbeli birimlerin silmelerinin üstüne degecek biçimdedir. Cephenin ekseninde yuvarlak kemer formlu bir kapı açıklığı ile her iki yanında düzgün kesme taş örgülü duvar cephesi işlenmiştir. Caminin her iki minaresi birer şerefeli, şerefenin üzerinde yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Minareler sivri birer külahla örtülüdür. Gövdelerinde mazgal pencere açıklığı vardır. Yapının sağ tarafındaki kubbeli yapı ve arkasındaki iki adet yapı biçim ve özellikleriyle soldakinin aynısıdır. Cami kubbесinin arkasında dört adet servi ile taşın en üst ekseninde beş yapraklı bir yıldız çiçeği göze çarpmaktadır. Cami ve diğer motifler iki boyutlu ele alınmış olup, bir derinlik havası sezilememektedir. Taşın kitabesi üstten yuvarlak kemerli bir silme ile kavis çizerek iki yandan aşağıya doğru düz bir şekilde inmektedir. Yazının üst kısmının iki yanında birer çerçeve içinde stilize edilmiş üç yapraklı birer çiçek bulunmaktadır. Kitabe soldan sağa doğru diagonal bir biçimde, birer çerçeve içinde celi sülüs şeklinde işlenmiş olup, beş satır halinde kabartma olarak verilmiştir.

Mezar Taşı Örnek No : 30, Yeri : Hüseyini Baba Mezarlığı

Fotoğraf No : 40, Çizim No : 30

Tarihi ve Kime Ait Olduğu : H.1229 / M.1814, Abdullah Ağâ Zevcesi Ümmü Gülsüm

Kitabesi : -Sene 1229, -Hûve'l-Muin, -İlâhî ravzanın cinân eyle makamın, -

Müderrişzâde Abdullah Ağâ zevcesi, -Ümmü Gülsüm rûhuna fâtihâ

Konu : Nesneli (cami, türbe, ev), bitkisel (akantus, servi) bezeme seçilmiştir.

Geçmişten Günümüze Manisa

Tanım ve Kompozisyon : Dikdörtgene yakın gövde formlu olan mezar taşının boyu 94 cm., genişliği 34 cm., kalınlığı 4 cm.dir. Mezar taşı kırık vaziyette olup, oyma tekniğiyle ele alınmış, süslemeler antinatüralist ve şematik biçimde verilmiştir. Tepelik kısmı üçgen formlu olup, aşağıya doğru inildikçe daralan biçimlidir. Tepelik kısmı ile kitabe kısmını sınırlayan yatay bir silme üzerinde, bir şehir manzarasını akla getiren çeşitli birimler göze çarpmaktadır. Sol kısımda yan yana ve arkaya üç adet ev ve türbe olduğu düşünülen kubbeli yapı yer almaktadır. Bu yapıların altında çift silmeden oluşan bir bordür sol ve sağ köşe hizalarında düz, üstünde minarenin de bulunduğu eksenin iki yanında üste ve alta doğru kavis çizerek ilerleyip, en sağda nihayetlenmektedir. Alt sol köşede yuvarlak kemerli bir açıklık, iki yanında kesme taş örgülü bir duvarla çevrilmiştir. Yukarı ve aşağıya doğru eğimli bir şekilde kavis yapan kesme taş örgülü duvar iki yanda dikey bir çizgi ile kesilmiş olup, görünüş itibarıyla bir köprüyü anımsatmaktadır. Sol üst kısımda üç dilimli kubbeli bir türbe bulunmakta, çift silmeli bir kaide üzerine oturmaktadır. Cephesinde iki adet yuvarlak kemerli kapı açıklığı bulunmakta ve bu açıklıklarda ortadan dikey bir çizgi ile kesilerek iki kısma ayrılmaktadır. Bu yapının arkasında ve minarenin sol tarafında sivri külahlı, evler ve onların dikdörtgen biçimli pencere ve kapı açıklıkları daha bulunmaktadır. Minare taşın tam ekseninde kavis çizerek giden çift profilli bir köprünün duvarı üzerindedir. Külahlı, şerefe kapılı, bilezikli, mazgal pencerelidir. Minarenin sağında sivri külahlı, baklava dilimli penceresi olan bir ev ile dört dilimli ve alemlı bir kubbesi bulunan cami görülmektedir. Cami minareden ayrıdır. Kubbenin oturduğu çift silmeli profilin altındaki cephede yuvarlak kemerli iki kapı açıklığı vardır. Bunlar dikey bir çizgiyle kesilmektedir. Minarenin solunda ve sağında yedi adet servi motifi işlenmiştir. Perspektif olmamakla birlikte, yapıların arka arkaya verilmişlerinde, büyükten küçüğe doğru sıralanışlarında az da olsa bir derinlik havası sezilebilmektedir. Kitabe üstte yuvarlak kemerli bir silmeyle çevrelenmiş olup, dört satır halinde, soldan sağa doğru hafifçe eğimli bir şekilde verilmiştir. Yazının üstündeki kısmın iki yanındaki köşelerin içlerinde kalan çerçeveler içinde, stilize edilmiş barok karakterli yapraklar yer almaktadır. Sülüs verilen yazıların etrafı oyularak düz hale getirilmiş ve yazı şeritleri kabartma halinde ele alınmıştır.

DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

Manisa ilinin Gördes ilçesi mezarlıklarında bulunan toplam mimari tasvirli otuz mezar taşı incelenmiştir. Ağalar Mezarlığından bir, Büyük Mezarlıktan yirmibeş, Hüseyini Baba Mezarlığından dört mezar taşı çalışmamızda yer almaktadır. Mimari tasvirli örneklerimiz 18-19. yüzyılın mimari özelliklerini kısmen de olsa yansıtması yönünden önemlidir. Gördes'in mimari tasvirli mezar taşlarının küçükten büyüğe doğru yükseklikleri 65 cm. ile 156 cm., genişlikleri 26.5 cm. ile 54 cm., kalınlıkları ise 4 ile 7.5 cm. arasında değişmektedir. Mimari tasvirli mezar hepsi Osmanlı dönemine ait örneklerdir. Kitabesinde tarihi belli olan taşların en eskisi 1709, en geç dönem de 1877 tarihli örnektir. Mezar taşlarının bazıları kırık, eksik haldedir. Konumuz olan bütün örnekler yapım ve süsleme tekniklerinden oyma ve kazıma tekniğiyle yapılmıştır. Mezar taşlarının yüzeyi oyularak yapılan kitabeli ve süslemeli mezar taşları kabartma görünümünde verilmiştir. Mezar taşları içerisinde bütün örneklerin hepsi mermerden olup, dikdörtgene yakın gövdelidir. Gördes mimari konulu mezar taşlarının biri hariç hepsi kitabelidir. Mezar taşı örneklerinin hepsi kadınlara ait olduğu anlaşılan ve düşünülen örneklerdir. Bitkisel motifler içerisinde akantus, armut, gül, haşhaş, horoz ibiği, incir, kır çiçeği, kıvrık dal, küpe çiçeği, lale, manolya, nergis, palmet, palmiye, servi, üzüm, yaprak ve yıldız çiçeği karşımıza

çıkılmaktadır. Geometrik motif olarak ta burma, hilal, inci, saç örgüsü, testere dişi ve yıldız tasvirleri dikkat çekmektedir. Nesneli bezemeler ; vazo ve konumuz olan mimari tasvirleri alem cami, türbe, medrese ve ev tasvirleri oluşturmaktadır. Mimari tasvirlerin yer aldığı mezar taşlarında doğrudan mimariyi tasvir eden kompozisyonlar olduğu gibi, yalnızca kubbe ve alemle camiyi vermek isteyen, simgeleyen örneklerde vardır. Kompozisyonlarda bitkisel unsurlarla birlikte cami, türbe, medrese ve ev gibi mimari unsurlar yansıtılmaya çalışılmıştır. Baş ve ayaktaşlarının da dahil olduğu ve daha çok ayak taşlarında ortaya çıkan iki örneğin süslemesi kazıma tekniğiyle yapılmıştır (No-1,25). Mezar taşlarının yüzeyi oyularak yapılan kitabeli ve süslemeli mezar taşlarının çoğu kabartma olarak verilmiştir. Kabartma oymanın sonucu olarak ortaya çıkan görünümüdür.

Gördes mezar taşlarında karşımıza çıkan özelliklerden biri yoğun bir şekilde barok ve rokoko üslubunun etkisiyle yapılmış bezemelerin olmasıdır. Bu bezemelerden özellikle bitkisel konulu olanlar dönemin üslubuna uygun biçimde antinatüralist yani tabiatla olduğu gibi değilde, onu daha da güzelleştirerek, sembolize veya idealize ederek, ele alınmışlardır. Bazıları da naturalist diğer bir ifadeyle doğada görüldüğü gibi işlenmiştir. Aslında naturalist olarak kabul ettiğimiz bezemelerin çoğunun ele alınışı, doğadaki benzerini tam olarak yansıtmaya da naturalist ifadeye oldukça yakındır. Bir grup süslemeli mezar taşı da antinatüralist ve naturalist karışık olarak ele alınmıştır. Özellikle akantus motifinin, selvinin ve değişik çiçeklerin verildiği bütün mezar taşlarında antinatüralist hava hissedilmektedir. Nesneli bezemelerde vazo gibi motiflerin işleniş gerçek özelliklerine yaklaşmaya da, realist etkinin varlığı sezilebilmektedir. Mimari bezemeli mezar taşlarında perspektif çoğunlukla uygulanmamıştır. Uygulanmaya çalışılan örneklerde de derinlik etkisi vurgulanmaya çalışılmış fakat minyatür üslubunu hatırlatan çizgisel, şematik anlayıştan genel olarak uzaklaşamamıştır. Gördes mezar taşlarında bitkisel, geometrik, nesneli ve yazılı bezemelerin oluşturduğu biçimler süsleme konusunu oluşturmaktadır. Gördes mezar taşlarında karşımıza çıkan bitkisel bezemeler baş taşlarında tepelikte, alınlıkta, kitabeyi çeviren kuşağın üstünde yer alan köşeliklerde, ayak taşlarında tek veya karışık olarak yer almaktadır.

Mimari kompozisyonlar içerisinde karşımıza çıkan Akantus yabani enginar yaprağıdır. Hitit Sanatında, Yunan, Roma ve Anadolu Selçuklu Sanatında sütun başlıklarında kullanılan Selçukluların akantusu da Bizans'ınki gibi antik formdan uzaklaşan, şematik bir donukluk, uzama gösterir. Çifte Minareli (Sivas), Sahibiye (Kayseri) , Buruciye, (Sivas), Aksaray Sultan Hanı ve Eğridir'deki Taş Medrese başlık akantusları başlık yüzlerini sararlar. Ancak her zaman böyle stilize değildirler². Osmanlı Döneminde akantus motifi batılılaşmayla birlikte gerek mimari plastikte, gerek duvar resimlerinde ve gerekse mezar taşlarında, barok ve rokoko döneminin antinatüralist yani stilize edilmiş ve türlü biçimlere girmiş olarak ortaya çıkmaktadır. Gördes mezarlıklarında incelemeye dahil edilen mimari tasvirli örneklerin çoğunda akantus yaprağı süsleme ögesi göze çarpmaktadır. Baş ve ayak mezar taşlarında yer alan akantus ondokuz mezar taşında ele alınmıştır. Bazı mezar taşlarında akantusun aynı anda alınlıkta, başlık şeklinde veya köşelerde yer aldığı gözlenmiştir. Mezar taşların alınlığında mimari ve çeşitli bitkisel unsurlarla birlikte dört tane (No-1, 3, 11, 20), tepelikte demet olarak ,başka çiçek ve yapraklarla (No-4, 15, 19, 20), kitabenin üstündeki köşelerde onbeş tane (No-7, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 23, 24, 27, 30), sütun başlığı şeklinde beş tane (No-1, 8, 9, 10, 14)

² Sema Ögel, Anadolu Selçukluların Taş Tezminatı, TTK Basımevi, Ankara 1987, s.79.

Geçmişten Günümüze Manisa

bulunmaktadır. Alaşehir Kesik Minare Camisi³, Akhisar Ulu Camisi⁴, Manisa Nişancıpaşa Camisi⁵, Menemen Mahkeme Camisi⁶ Hazirelerinde bir saksıdan demet şeklinde çıkan akantuslar göze çarpmaktadır. Bunlar üste ve yanlara doğru kıvrılmaktadır. Akantusların oluşturduğu benzer bezemeler Gördes'te yukarıda sayılan mezar taşlarında da görülmektedir.

Armut motifi üç örnekte bulunmaktadır. Mezar taşlarının üçgen alınlığında mimari kompozisyon içinde (No-3), veya bereket boynuzu şeklindeki vazanın içinde (No-12, 19) tasvir edilmiştir. İzmir Şeyh Sinan Cami Haziresinde, 1808 tarihli Şerife Aişe'nin mezar taşında⁷, İstanbul Eyüp'de S. Abdülkadir Cami Haziresinde, 1768 tarihli Fatıma Hanımın şahidesinde⁸ gerçekçi biçimde armut motifleri yer almaktadır.

Osmanlı sanatının neredeyse her alanında kullanılan gül çeşmelerde yoğun olarak ortaya çıkmaktadır. İstanbul Kaptan Hüseyin Paşa Çeşmesinde⁹, Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesinde¹⁰, İstanbul Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesinde¹¹ gülün yer aldığı bezemeler ilgi çekmektedir. Şahideli on örnekte gül (No-8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 20) ele alınmıştır. Gül motifi bereket boynuzu şeklindeki diğer çeşit vazalarda (No-18, 19) tepelikte akantusla birlikte, mimari kompozisyonlarda (No-8, 9, 10, 12, 14, 15, 18, 19, 20) işlenmiştir.

Haşhaş motifi ebedi uykuyu simgeleyip, insan ruhunun göğe yükselmesini, sonsuzluğa ulaşmasını ifade edidiği düşünülmektedir¹² Haşhaş motifi bir örnekte bulunmaktadır. Gördes'te haşhaşın yer aldığı örnek ayak taşında kıvrılan dalın üzerinde serviyle birlikte (No-19), tasvir edilmiştir.

Horoz ibiği çiçeği yelpaze şeklini andıran bu çiçek Gördes mezarlıklarında bir örnekte ele alınmıştır. Ayak taşında servinin iki yanında duran, çıkan dal üzerinde göze çarpmaktadır (No-25). Manisa Zeytinliova'daki eski mezarlıkta yer alan Hadice Molla'nın 1823 tarihli ve Menemen Ulu Camisi Haziresinde yer alan tarihsiz ancak 1808-1813 tarihleri arasına tarihlenen mezar taşlarının¹³ alınlıklarında aynı Gördes'teki gibi mimari kompozisyon içinde verilmiştir.

İncir kudret, hayat, ölümsüzlük ve yüksek bilginin de simgesi olduğu gibi, meyvesinin içinin tohumla dolu olduğu için kutsal kabul edildiği, ve eski Mısır'da incir şeklinde muskalar başlıca nazarlık şekilleri arasında yer aldığı ifade

³ H. Kamil Biçici, *Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları*, G.Ü.Sos.Bil.Ens. (Basılmamış Doktora tezi), Ankara 2004, s.415.

⁴ Biçici, 2004, a.g.t.fot.416.

⁵ Biçici, 2004, a.g.t.fot.417, Fatıma bin Resuli Mutlak'a ait mezar taşı..

⁶ Biçici, 2004, a.g.t.fot.418-419.

⁷ Gül Tunçel, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.48-49.

⁸ Tülin Çoruhlu, "Eyüpsultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Mezar Taşlarında Kase İçinde Meyve Tasvirleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II.Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 8-10 Mayıs 1998*, Eyüp Belediyesi, İstanbul (1998), s.110.

⁹H.Örcün Barışta, *İstanbul Çeşmeleri, Beyoğlu Cihetindeki Meyve Tabağı Motifleriyle Bezenmiş Tek Cepheli Anıt Çeşmeleri: Kaptan Hüseyin Paşa Çeşmesi, Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesi, Kemankuş Çeşmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.19-23.

¹⁰ Barışta, 1991, a.g.e. s.47

¹¹ H.Örcün Barışta, *Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.42-44.

¹²Beyhan Karamağaralı, "Sivas ve Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II., Ankara (1971) , s.97; Karamağaralı, 1992, a.g.e. s.3; Beyhan Karamağaralı, "Kültür Tarihimiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, 18-20 Aralık 1998*, İstanbul (1999), s.38.

¹³Tunçel, 1989, a.g.e. s.101-102,202-203.

edilmektedir¹⁴. Göynük'te III/82 Env.No.lu mezar taşında incir işlenmiştir¹⁵. Bir örnekte görülen incir motifi, mezar taşın tepeliğinde yer alıp, bereket boynuzu şeklindeki vazunun içerisinde (No-12) diğer bitkisel unsurlarla birlikte ele alınmıştır.

Kır çiçeği onüç örnekte bulunmaktadır (No-2, 3, 5, 6, 10, 11, 12, 13, 14, 21, 22, 23, 26). Stilize edilmiş ve yöresel olduğu düşünülen bu çiçekler baş taşlarının tepeliğinde, üçgen alınlığında, kitabenin üstündeki köşeliklerde veya ayak taşında, mimari bezemeler içinde, servi ve diğer bitkisel unsurlarla birlikte tasvir edilmiştir.

Kıvrık dal bir örnekte göze çarpmaktadır. Baş taşlarında tepelikte başka çiçeklerle (No-7) kompozisyona katılmıştır. Amasya'da 14-15. yy. döneminden dört sandukanın alt kısmında, sanduka uzunluğunca devam eden yapraklı kıvrık dal bezemesi göze çarpmakta, dalgalı bir eğri halindeki kıvrık daldan ayrılan kıvrımların üzerinde iri ve üç-dört dilimli yaprak motifleri bulunmaktadır¹⁶. İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camisinin taştan mimberinde kıvrık dal ve yapraklardan oluşan bir bordürün mimberin yüzeyini kuşattığı görülmektedir¹⁷.

Küpe çiçeği İstanbul Eyüp'de Cafer Paşa Türbesinde Env.No. 32 ve 34 olan, XVI. yüzyıla ait oldukları düşünülen sembolik lahit parçasında küpe çiçeği betimlenmiştir¹⁸. Gördes'te bir örnekte ele alınmıştır. Mezarlıktaki örneklerde başka bitkisel ve mimari unsurlarla (No-27) birlikte yer almıştır.

Lale, Gördes'te üç örnekte işlenmiştir. Baş taşının tepeliğinde veya üçgen alınlığında (No-9, 27). yer alan lale, mimari veya bitkisel ağırlıklı kompozisyonda, bereket boynuzu şeklindeki vazo üzerinde (No-18), kase içinde, stilize edilerek veya doğadaki gibi verilmeye çalışılmıştır. Lale motifi Edirne'de yeniçeri mezar taşlarının¹⁹ başlık kısımlarında karşımıza çıkmaktadır.

Manolya bir örnekte göze çarpmaktadır (No-26). Taşın üçgen alınlığında mimari ve bitkisel unsurlarla bir arada verilmiştir.

Nergis, Göynük'te Akşemsettin Türbesi Haziresinde III/40 Env.no.lu Emine Hatun'un mezar taşında nergis bulunmaktadır²⁰. İki örnekte yer almaktadır . Baş taşının tepeliğinde (No-8), bereket boynuzu şeklindeki vazoda (No-19) ele alınmıştır.

Palmet Mezopotamya'da, Mısır'da kullanımı olmasının yanında, Selçuklu ve Osmanlı dönemi eserlerinde çokça görülmektedir. Selçuklu bitkisel süslemelerinde ana motif üç dilimli palmet yapraklarıdır. Bazen de sadece yarım palmet işlendiği görülmektedir²¹. Niğde Darizzikir Mescidi mihrabındaki geniş bordürde ve Niğde Şahin Ali Mescidinin mukarnaslı kavsarasında kabartma tekniğinde palmet motifleri

¹⁴Burhan Oğuz, *Mezartaşında Simgelenen İnançlar*, İstanbul 1983, s.45.

¹⁵Barışta, (2002b), a.g.m. s.119.

¹⁶Günnur Aydoğdu, *Amasya Mezar Taşları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1997, s.243.

¹⁷H.Örcün Barışta, "İstanbul Camilerinin İçindeki Taş Süslemelerinden Örnekler", *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara (2003), s.138.

¹⁸H.Örcün Barışta, "Eyüpsultan Cafer Paşa Türbesi ve Mezar Taşı Süslemeleri Üzerine", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IV.Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 5-7 Mayıs 2000*, İstanbul (2000a), s.273, 275.

¹⁹Cebe Özer, "Edirne'de Üsküflü Mezar Taşı Örnekleri ", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, C.3, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (1995), s.52, res.2.

²⁰H.Örcün Barışta, "Göynük Akşemsettin Türbesi Haziresindeki Bitkisel Bezemeli Kadın Mezar Taşları", *VI.Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Toplantısı, Sanat Tarihi Sempozyumu 8-10 Nisan 2002*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri (2002a), s.128.

²¹Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Süslemesi ve El Sanatları* (maden sanatı Ülker Erginsoy), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1992, s.11.

Geçmişten Günümüze Manisa

ele alınmıştır²². İstanbul Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesinin ayna taşında²³, Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesinde²⁴, Hacı Mehmet Ağa Çeşmesinde²⁵, I.Mahmut Çeşmesinde²⁶ rastlanılmaktadır. Tire Müzesinde²⁷, İzmir Ali Ağa Camisi Haziresinde²⁸, İzmir Hacı Mahmud Camisi Haziresinde²⁹, palmet motifi, rumiyle birlikte taşın alınlığında yer almıştır. Palmet bir örnekte ele alınmıştır. Ayak taşında ters palmet şeklinde (No-19) servilerle birlikte tasvir edilmiştir.

Palmiye iki örnekte işlenmiştir (No-9, 17). Baş taşlarının tepeliklerinde, üçgen alınlıklarında bitkisel ve mimari kompozisyonla beraber yer almıştır. Genelde şemsiye veya mantarı andırır şekilde taşın yüzeyinde verilmiştir. Aynı tür bezeme Manisa Müzesi'nde bulunan Rabia Kadın'ın 1795 tarihli şahidesinde ve Zeytinliova Mezarlığından Şerife Vahide'nin 1795 tarihli şahidesinde³⁰ taşın alınlığında mimari kompozisyon ve diğer bitkisel unsurlarla birlikte palmiye motifi ele alınmıştır. Manisa Hüsrev Ağa Camisi Haziresinde de benzer bir örnek yer almaktadır. Bu mezar taşı 1890 tarihli Sali Ağa kerimesi Satı'nın mezar taşıdır³¹. Bu tasvir de aynı Gördes'teki gibi motif şişkin ve geniş gövdeli olup, yüzeyi baklava dilimleriyle taralı, üst kısmından çıkan stilize yapraklar C ve S kıvrımı yapmakta, yaprakların aralarından birer küpe çiçeği çıkmaktadır.

Servi, Türk sanatında minyatürde, tezhipte, kitap kapları şemselerinde, kağıt oyma süslerde, servi şekilli yazılarda, maden eşyada, nakış ve resimde, seramikte, taş işçilikte (özellikle mimaride, çeşmelerde³², mezar taşlarında, çeşitli anıtlarda), tahta işçilikte, cam işçilikte, halı-kilim-seccadelerde, kumaşlarda ve el işlerinde her zaman karşımıza hayat ağacının ve ölümsüzlüğün simgesi servili örnekler çıkmaktadır³³. Gördes mezarlıklarında mimari kompozisyon içinde yer alıp, bütünlük katan serviler hariç bazı baş taşlarının arkasında ve ayak taşlarında yer alan serviler tek olarak tasvir edilmiştir. Ancak servilerin uçları bazıları sağa, bazıları sola, çok azı da dikey vaziyette taşlarda ele alınmıştır. Serviler şekil itibarıyla düz ve sade olabildikleri gibi, genelde iki yanında horoz ibiği çiçeği, kıvrık asma dalı ve yıldız-hilal motifleriyle beraber mezarlıklarda yirmialtı örnekte servi motifi tasvir edilmiştir (No-1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30). Baştaşlarının üçgen alınlığında mimari kompozisyon içinde, ayak taşlarında işlenmiştir. Ayak taşlarında tek bir servi ele alınırken, baş taşlarındaki mimari tasvirlerde bir çok servi mekanın havasını genişletmek ve doğayı hatırlatmak amacıyla kompozisyon içinde işlenmiştir. Amasya mezar taşları içerisinde altı

²² Halit Çal, *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000, s.117-118.

²³ Barışta, 1993, a.g.e., s.35.

²⁴ H.Örcün Barışta, *Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi-Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi-Taksim Maksemindeki I.Mahmut Çeşmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.17.

²⁵ Barışta, 1992, a.g.e. s.28, 36.

²⁶ Barışta, 1992, a.g.e. s.47.

²⁷ Necmi Ülker, "Tire Müzesindeki İslami Kitabeler", *III.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 20-24 Mayıs 1985*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (1986), s.16, res.12.

²⁸ Necmi Ülker, "İzmir Ali Ağa Cami Haziresi Mezar Kitabeleri, (XVIII-XX.yüzyıl)", *VI.Araştırma Sonuçları Toplantısı 23-27 Mayıs 1988*, Ankara (1989), s.22-23, res.5.

²⁹ Necmi Ülker, "İzmir Hacı Mahmud Cami Haziresindeki Mezar Kitabeleri (XVIII-XIX.yüzyıl)", *V.Araştırma Sonuçları Toplantısı 6-10 Nisan 1987*, Ankara (1988), s.16, res.4.

³⁰ Tunçel, 1989, a.g.e. s.25-29

³¹ Biçici, 2004, a.g.t. fot.420.

³² Barışta, 1991, a.g.e.; Barışta, 1992, a.g.e.; Barışta, 1993, a.g.e.; H.Örcün Barışta,, *İstanbul Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

³³ Cevdet Çulpan, *Antik Devirlerden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihlerinde Serviler, II*, İstanbul 1961, s.101-138.

örnekte servi göze çarpmaktadır. Servilerin uçları düz, içleri yarım yuvarlak, eğik ve dik çizgilerle taranmıştır³⁴. Serviler çeşmelerde de çok yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesinin yola ve denize bakan cephelerindeki ayna taşında uçları sağa ve sola kıvrık karşılıklı birer servi³⁵, Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesinin ayna taşında³⁶, Topkapı Sarayındaki 239 envanter numaralı lale motifiyle bezenmiş ayna taşının iki yanında³⁷, Ayvansaray'daki Kasapbaşı Hasan Efendi Çeşmesi, Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesi³⁸, Beyoğlu Kaptan Hacı Hüseyin Paşa Çeşmesi³⁹, Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesinde⁴⁰ uçları karşılıklı olarak birbirine bakan, içleri taralı servi ağaçları ele alınmıştır.

Üzüm: Balıkesir'de Şeyh Lütfullah Cami Haziresinde⁴¹, Balıkesir Zagnos Paşa Cami Haziresinde⁴² yer alan bazı şahidelerde betimlenmiştir. Gördes'te bir örnekte işlenmiştir (No-19). Gördes'teki mezar taşlarında rağbet edilmeyen bir motif olan üzüm, taşların üçgen alınlığında bereket boynuzu şeklindeki vazunun içinde, çiçekler ve meyvelerle bir arada tasvir edilmiştir.

Yıldız çiçeği, Kuzeybatı Anadolu Bölgesinin çeşitli yerleşim yerlerinde yer alan mezarlıklarında ve hazirelerindeki mimari bezemeli mezar taşlarında karşımıza çıkmaktadır⁴³. Gördes mezarlıklarında dokuz örnekte bulunmaktadır Mezar taşlarının üçgen alınlığında yer alan mimari kompozisyon içinde (No-3, 5, 8, 10, 16, 17, 18, 19, 29) bazen yarım, bazen tam ve stilize edilmiş olarak verildiği dikkat çekmektedir.

Mimari tasvirli kompozisyonlar içerisinde yer alan geometrik bezemeleri burma, hilal, inci görünümlü dairesel motif, saç örgüsü, testere dişi, yıldız veya güneş biçimli motifler oluşturmaktadır. Bunlardan burma motifi bir örnekte mezar taşının kitabesini U biçiminde çeviren kuşak arasında (No-5) dizili şekilde verilmiştir. Motif yatay veya dikey çizgilerin kuşak içinde burularak oluşturulmasıyla meydana gelmiştir. Benzer bir örnek Göynük'te burma şeklinde motif mezar taşında işlenmiştir⁴⁴.

Hilal, Kuzeybatı Anadolu Bölgesinin çeşitli yerleşim yerlerinde yer alan mezarlıklarında ve hazirelerindeki mimari bezemeli mezar taşlarında karşımıza çıkmaktadır⁴⁵. Sekiz örnekte yer almaktadır Baş taşlarının tepeliğinde (No-25), üçgen alınlığında, daha çok mimari kompozisyonlar içinde ve minarenin sol yanında (No-5, 8, 10, 12, 13, 16, 17), genelde yıldız çiçeği ile karşılıklı olarak ele alınmıştır.

³⁴ Aydoğdu, 1997, a.g.t. s.244.

³⁵ Barışta, 1993, a.g.e. s.32

³⁶ Barışta, 1992, a.g.e. s.12

³⁷ Barışta, 1992, a.g.e. s.65

³⁸ Barışta, 1992, a.g.e. s.74, 76

³⁹ Barışta, 1991, a.g.e. s.12-13

⁴⁰ Barışta, 1991, a.g.e. s.37

⁴¹ Necmi Ülker, "Ege Bölgesi Osmanlı Devri Mezartaşları", *Osmanlı*, c.IX, YTY, Ankara (1999), s.232, 236.

⁴² Abdülhamid Tüfekçioğlu, "Balıkesir ve Yöresinde 2001 Yılı Araştırmaları, Mezar Taşları", *VI.Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Toplantısı ve Sanat Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 2002) Bildiriler*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri (2002), s.769.

⁴³ Tunçel, 1989, a.g.e. s.15, 17, 21, 23, 25, 27, 29, 33, 35, 37, 41, 42, 57, 59, 70, 76, 80, 84, 88, 90, 100, 125, 173, 179, 200, 208, 212

⁴⁴H.Örcün Barışta, "Göynük Akşemsettin Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları", *9.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs-01 Haziran 2001*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İ.c. Ankara (2002b), s.119.

⁴⁵ Tunçel, 1989, a.g.e. s.17, 21, 23, 27,37, 41, 57,63, 66, 68, 70, 78, 80, 84, 88, 90, 94, 100, 111, 120, 125, 137, 141, 146, 155, 156, 173, 179, 192, 200, 208, 211, 212

Geçmişten Günümüze Manisa

İnci, tek veya çoklu dizi halinde inci görünümlü geometrik şekillerin olduğu motifler bir örnekte mezar taşının tepeliğinde veya alınlığında (No-15) akantus yaprakları arasında tasvir edilmiştir.

Saç örgüsü motifi, iki örnekte şahidenin üçgen alınlıkla gövde arasında yer alan yatay silme içinde (No-5), kitabeyi U şeklinde (No-3) saç örgüsü biçiminde dizili şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu motif Tire Müzesinde XVIII-XIX. arasına ait olduğu düşünülen figürlü bir sembolik lahit parçasının kenarlarında⁴⁶, İzmir Ali Ağa Cami Haziresinde bulunan 1774 tarihli Ayşe Hatunun şahidesinde⁴⁷ işlenmiştir.

Testere dişi, Gördes'te bir örnekte göze çarpmaktadır. Mezar taşlarının tepeliğinde, kitabeyi üstten çeviren, yuvarlak kemer biçimini andıran kenarları dışı kısımda (No-25), görülmektedir. Eski Foça Mezarlığında yer alan Hacı Hüseyin kızı Ümmühan Kadının, 1781 tarihli mezar taşında⁴⁸ testere dişi şeklindeki motif kitabeyi U şeklinde kuşatmaktadır.

Yıldız ve güneş biçimli şekiller, bir örnekte baştaşının tepeliğinde (No-25) ele alınmıştır.

Nesneli Bezemeleri vazo ve mimari birimlerin birarada tasvir edildiği kompozisyonlar meydana getirmektedir. Günlük kullanım eşyalarından olan vazo, çiçek yerleştirme mefhumunun Uzak Doğu'da ortaya çıkıp, Türklerin Çin'le olan münasebetleri sonucu kaplı çiçek motifinin Türklerce benimsendiğini Azade Akar söylemektedir⁴⁹. Vazo motifi duvar çinilerinde, seramiklerde, taş mermer üzerinde (özellikle çeşmelerde ve mezar taşlarında), eski resim ve minyatürlerde, tezhiplerde, tahta üzerindeki nakışlarda, sedef işlerinde, kağıt oymacılığında, işlemlerde beğenilen bir motif olarak çok kullanılmıştır⁵⁰. Vazo motifine incelediğimiz mezarlıklarda iki mezar taşında rastlanmaktadır. Tasvirler şahidenin tepeliğinde veya alınlığında veya tepeliğinde vazo içerisinde akantus yaprakları, çiçeklerle, meyvelerle birlikte ele alınmıştır. Vazolardan bir kısmı bolluğun ve refahın simgesi olan bereket boynuzu şeklindedir (No-18, 19). Bereket boynuzu şeklindeki vazoda İstanbul'daki mezarlıklarda çok rastlanılan motiflerden biridir⁵¹. Bu çeşit vazolarında içleri Gördes'te olduğu gibi çeşitli meyvelerle dolu şeklinde işlenmiştir. Birgi'de Karaoğlu Cami Haziresinde yer alan 1270 tarihli Fatıma Kadın'ın mezar taşında⁵² karşımıza çıkmaktadır. Kitabeyi çeviren dalga şeklindeki kuşak bile aynıdır. Manisa Müzesinde bulunan Hayatım Kadın'ın 1798 tarihli şahidesinde⁵³, İzmir Şeyh Cami Haziresinde yer alan Şerife Aişe'nin 1808 tarihli mezar taşında⁵⁴ mimari kompozisyonun ağırlıkta olduğu, çiçeklerin ve meyvelerin kaidesiz vazo içinde yer aldığı bir düzenleme dikkat çekmektedir. Bereket boynuzu şeklindeki vazo tasvirli örnekler ise; Tire Müzesinde Makrimezade Hacı İsmail kerimesi Fatıma'nın 1812 tarihli şahidesinde; İzmir Agora'da Emine Hanım'ın 1813 tarihli

⁴⁶ Ülker, (1986), a.g.m. s.25.

⁴⁷ Ülker, (1989), a.g.m. s.22, res.4.

⁴⁸ Necmi Ülker, "Eski Foça Mezar Kitabeleri (XVI ve XX. Yüzyıl)" *VII.Araştırma Sonuçları Toplantısı Antalya, 18-23 Mayıs 1989*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (1990), s.1-17.

⁴⁹ Azade Akar, "Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri" *Vakıflar Dergisi*, Sayı: VIII, Ankara (1969), s.268.

⁵⁰ Akar, (1969), a.g.m. s.267-272

⁵¹Hans Peter Laquer, "Osmanlı Mezar Taşlarının Süslemesinde Bitkisel Motifler", Suut Kemal Yetkin'e Armağan, Hacettepe Üniversitesi, Ankara (1984), s.265.

⁵²Hakkı Önkal, "Birgi Karaoğlu Cami Haziresindeki Mezar Taşları", *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmalar Merkezi, Konya (1993), s.133, res.4.

⁵³ Biçici, 2004, a.g.t. s.792.

⁵⁴ Tunçel, 1989, a.g.e. s.31-33;47-49.

mezar taşında, aynı yerden tarihsiz fakat 1799-1808 yılları arasına tarihlendirilen mezar taşında; Manisa Müzesinde Fatıma Hanım'ın 1818 tarihli şahidesinde; Pınarbaşı mezarlığından Fatıma Kadın'ın 1839 tarihli mezar taşında; Alaşehir Şeyh Sinan Cami Haziresinde bulunan tarihsiz ve eksik olan mezar taşının 1829-1834 yılları arasına tarihlendirilmekte olan örnekte; Zeytinlioiva Mezarlığından tarihsiz ancak 1798-1808 yılları arasında yapılmış olabileceği düşünülen mezar taşında⁵⁵ mimari kompozisyonun ağırlıkta olduğu, alınlığın genelde sağ köşesinde yer alan, alt ucu kıvrık olan ve bereket boynuzunu andıran vazoların içlerinde gül motifinin çoklukla işlendiği ve diğer çiçeklerinde bulunduğu bir düzenleme Gördes mezar taşlarındaki gibi göze çarpmaktadır.

Yazılı Bezemeler: XVIII-XIX. yüzyıllara ait Gördes'te bulunan, çalışmamıza ait mezar taşlarının yirmidokuz tanesi kitabelidir. Kitabeli olan mezar taşlarında çoğunlukla sülüs ve celi sülüs kullanıldığını anlıyoruz. Sülüs onaltı (No-2, 3, 4, 9,11, 13, 15, 16,18, 20, 21, 23, 24, 25, 28, 30), Celi Sülüs onüç (No-1, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 14, 17, 19, 22, 27, 29) mezar taşında göze çarpmaktadır. Katalogdaki mezar taşlarına göre yazı çeşitlerinin yüzyıllara göre dağılımı şu şekildedir: Sülüs yazı XVIII. yy.da 6, XIX. yy.da 11, celi sülüs yazı XVIII. yy.da 6, XIX. yy.da incelediğimiz 7 mezar taşında görülmektedir. Bu dökümlere göre incelediğimiz mezar taşları arasında en çok tercih edilen yazı türü sülüs ve diğer bir çeşidi olan celi sülüstür. Yazı çeşitlerinin çoğu XIX. yüzyıla ait mezar taşlarında, yoğun olarak örnekler sunmaktadır. Diğer yazı çeşitleri incelenen örneklerde bulunmamaktadır. Kitabelerdeki yazı şeritleri baş taşında yer almaktadır. Kitabenin ilk veya ikinci satırı genellikle hüve'l-hallaku'l-bakî, hüve'l muin, hüve'l -baki, hüve'l hayy, ah minel mevt, bu merkade her kim ederse dua, hüve'l hayyü'l baki, diye başlamakta ve son satırları da merhum ve magfur, isim, varsa unvan, ruhuna veya ruhiçün el fatiha şeklinde diye bitmektedir. Kitabelerde geçen başlıkların yüzyıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda görüldüğü şekildedir.

KİTABE BAŞLIKLARI	XVIII.YÜZYIL	XIX.YÜZYIL
Hüve'l- Hallâku'l Bâkî	1 şahide	5 şahide
Hüve'l muîn	2 "	4 "
Hüve'l Bâkî	1 "	3 "
Ah mine'l -mevt	7 "	3 "
Bu merkade her kim ederse dua	-	1 "
Hüvel Hayy'ül baki	-	1 "
İlahi ente rahmani	-	1 "

Kitabelerde ayrıca ölenin hayattayken yaptığı işler, hayırları, memleketleri, nesebi, şiirler, hayır ve dua ile ilgili sözler, ayetler, hadisler de yer almaktadır. Gördes mezar taşlarında sene ifadesinin geçtiği yer Ege Bölgesi dışındaki yerlerde genellikle en alt satırdayken burada onbir mezar taşının ilk veya ikinci satırında, diğer onsekiz tanesi de son satırda yer almaktadır.

Mezar Taşı Kitabelerine Göre Gördes'teki Sosyal ve Dini Yaşama Ait Bazı Bilgiler

Gördes mezarlıklarında yer alan şahideler üzerindeki çalışmalarımızda, mezar taşı kitabelerinde tekke veya tarikat gibi dini oluşumlarla ilgili herhangi bir ibare veya

⁵⁵ Tunçel, 1989, a.g.e. s.57-58;66-68;183-184;90-94;153-155;173-174;216-217

işaret geçmediği görülmüştür. İncelenen mezar taşlarının çoğu kadınlara ait olduğundan dolayı tarikat, meslek gibi sosyal ve dini yaşama ait bazı bilgiler özellikle kadın mezar taşlarında görülememektedir. Fakat bunun yanında genel olarak lakap veya sülale adı, eşlerinin veya yakınlarının mesleğini belirten ibareler, bazı mezar sahiplerinin peygamber sülalesinden geldiğini belirten şerif ile şerife gibi neseb ifadeleri, hacı, monla, hafız gibi ölünün hayattayken yaptığı dini ünvanlar kitabelerde göze çarpmaktadır. Hz. Muhammedin torunu Hz.Hasan'ın sülalesinden gelen Şerifeler sekiz mezar taşında (No-6, 7, 8, 12, 14, 21, 22, 27), rastlanılmaktadır. Mimari tasvirli mezar taşlarında yer alan kadın isimleri 10 tanedir. Bunlar Aişe, Emine, Fatıma, Gülsüm, Hadice, Ümmühan, Ümmü Gülsüm, Vafiyye, Zeliha, Zeyneb'tir. Kadın isimleri içerisinde XVIII ile XIX. yy. arasında en çok rastladığımız isimler Aişe, Fatıma, Gülsüm ve Hadice'dir.

Aile lakapları yazı şeritlerinde alfabetik olarak şu şekilde geçmektedir : Abdülkadiroğlu (No-6), Ahadoğlu (No-25), Çakıcıoğlu (No-20), Çavuşzade (No-24), Çelebizade (No-12), Danazade (No-26), Geyikoğlu (No-7), İsmailzade (No-8), İnlıoğlu (No-22), Mahmudzade (No-9), Müderriszade (No-29), Pehlivanzade (No-21), Pes Hasanoğlu (No-18), Sunullahzade (No-28), Şehidzade (No-1), Ustazade (No-16). Sülale isimlerinin çoğu XIX. yy. ait mezar taşlarında karşımıza çıkmaktadır.

Mezar taşlarındaki incelemelerimizde; tarih satırlarının kronolojik olarak sıralanmasıyla ele geçen bulgulardan aynı yıl içerisinde çok fazla ölüm vakası olan mezar taşları yoktur. Dolayısıyla, kolera veya diğer salgın hastalıklar sonucu vefat edenlerin izine rastlanılamamıştır. Ayrıca mezar taşının kitabesinde adı geçenden biri (No-1) Demirci gibi başka yerlerden gelerek Gördes'te vefat etmiştir.

Mimari Bezemeler : Mimari tasvirlerin yer aldığı en eski örnek (No-2) 1709 tarihli, en yeni örnek ise; (No-25) 1877 tarihli'dir. Kompozisyonlarda bitkisel unsurlarla birlikte cami, türbe, medrese ve ev gibi mimari unsurlar yansıtılmaya çalışılmıştır. Bazen cami, türbe ve ev gibi unsurlar bir arada verilirken bazen yalnızca caminin, türbenin veya evin olduğu tasvirlerde karşımıza çıkmaktadır. Tasvirlerde tek cami, tek türbe, tek ev veya evler topluluğu, cami-ev, cami-türbe, ev-türbe, cami-türbe-ev gibi çeşitli mimari unsurlarında yer aldığı bir düzenleme bulunmaktadır.

Taşın üçgen alınlık kısmında yer alan bezemelerden cami motifi, on mezar taşında alınlığın ortasında (No-1, 2, 8, 10, 14, 17, 21, 25, 28, 29), on tanesinde sol yanında, (No-2, 5, 6, 13, 16, 18, 19, 20, 24, 26), dört tanesinde sağ yanda yer almıştır (No-7, 12, 23, 27). Caminin 2 veya 3 katlı verilmesinde kasnak cephesi de kat gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Onüç cami tasviri iki kat (No-1, 5, 6, 8, 10, 12, 13, 15, 17, 19, 20, 26, 27), Onüç cami tek kat (No-2, 3, 5, 7, 14, 16, 18, 23, 24, 25, 28, 29, 30). Dört cami tasvirinde minare bulunmamasına karşın (No-17, 21, 25,28) diğer örnekler içinde onsekiz tek minare (No-1, 2, 3, 5, 6, 7, 12, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 23, 24, 26, 27, 30), dört minarenin çift olduğu dikkat çekmektedir (No-8, 10, 14, 29). Cami gibi kubbeli olan, türbe diye adlandırılması düşünülen yapılar taş alınlığının ortasında bir (No-3), sol yanda dokuz (No-7, 8, 12, 13, 21, 22, 23, 24, 30), sağ yanda beş defa (No-6, 15, 16, 21, 24) işlenmiştir. Altı mezar taşında yalnızca kubbesinin bir kısmı verilerek türbeyi anlatan mimari birimler (No-6, 7, 9, 12, 15, 22), birden fazla kubbenin bulunduğu dokuz örnekteki yapıların muhtemelen medreseyi veya türbeyi de ifade ettiği sanılmaktadır (No-2, 5, 6, 7, 20, 23, 24, 28, 29). Bu kubbeli yapılar aynı cephe üzerinde yer aldıkları gibi, cami ile de aynı cepheyi paylaşabilmektedirler. Tek kubbeli türbe örnekleri tasviri dokuz tanedir (No-3, 8, 13, 16, 21, 23, 26, 29,30). Cami ve türbelerle birlikte, cami-ev, türbe-ev şeklinde işlenen konutlar, bazen tek

olarak da kompozisyonda yer almıştır (No-4,11). Evlerin yer aldığı mezar taşlarından dört tanesinde tek ev (No-1, 6, 7, 8), üç tanesinde iki ev (No-15, 18, 27), bir tanesinde üç ev (No-22), altı örnekte dört ev (No-4, 10, 14, 17, 29, 30), bir örnekte beş ev (No-12), üç örnekte altı ev (No-9, 11, 21) tasvirlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Ev tasvirli örnekler onsekiz mezar taşında tek katlı, (No-4, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 21, 22, 23, 27, 29, 30). Dört tanesi iki katlı verilmiştir (No-1, 7, 10, 27). Evlerin üst örtüleri veya çatıları iki örnekte sundurmalıdır (No-1, 21). Aynı cepheyi kullanan aynı tür veya farklı yapılar iki mezar taşında göze çarpmaktadır (No-16, 24). Bir örnekte yapıların arasında kavis yapan köprü göze çarpmaktadır (No-30). Bütün bu mimari tasvirler içerisinde örneklewrden bazılarının küçük bir şehir havasını yansıtmaya çalıştığı düşünülmektedir. Bu tür tasvirlerden beş tanesi şehir surlarıyla çevrilidir (No-12, 13, 14, 21, 30). Mimari tasvirlerin yer aldığı mezar taşlarında malzeme olarak yapıların veya şehir surlarının düzgün kesme taşlı duvar örgüsü rahatlıkla seçilebilmektedir.

Gördes Mezarlıklarında bütün mimari unsurlu mezar taşları ve yakın bölgelerde kadınlara ait mezarlarda ortaya çıkmaktadır. Fakat Cumhuriyet döneminden sonra Gördes'te beton ve alçı karışımı malzeme ile yapılan bazı mezar taşlarında, cami ve diğer mimari bezemelerinde artık erkeklere ait mezarlarda da yer aldığı görülmektedir. Osmanlı Döneminde en son görülen mimari bezemeli mezar taşı örneği 1877 tarihlidir (No-25). Bu tarihten sonra uzun süre yapılmayan, mimari bezemeli taşlar birden bire çıkarak, 1967 tarihine kadar Gördes'teki mezarlıklarda yer almaktadır. Cumhuriyet sonrası yapılan az sayıdaki mimari konulu bu taşların çoğu Hüseyini Baba Mezarlığında bulunmaktadır. İlginç olan buradaki yeni tarihli eserlerin birbirinin kopyası olması ve mezar taşlarındaki süslemeyi de 27 (1797) no'lu örnekten kopya ederek yapmış olmalarıdır⁵⁶.

Mimari konulu kompozisyonlarda bir derinlik etkisi veya perspektif olmamakla birlikte bazı mezar taşlarında kompozisyon içinde yapılar ve diğer unsurlar arasında bir bütünlüğe yönelik çabalar, perspektif havası az da olsa sezilebilmektedir. No-1, 5, 10, 14, 21 olan mezar taşlarında yapılar ve bitkisel motifler arasında bir uyum gözlenmektedir. Mimari unsurların ele alınışı, yapıların alttan üste doğru verilmişleri, öndeki veya arkadaki yapıların görünüşleri her ne kadar gerçeği yansıtmıyorsa da bir derinlik taşıma havası yaratma kaygısı için çabaladıkları gözlenmektedir.

Cami tasvirli mezar taşlarının çoğunluğu Ege Bölgesinde görülmekle birlikte⁵⁷, Marmara ve Akdeniz Bölgesinde⁵⁸ de bu tür bezemeler karşımıza çıkmaktadır. Yılmaz Önge'nin makalesinde ifade ettiğine göre İstanbul'da Tokmaktepe'ye çıkan bir yol üzerinde bulunan mezarlıkta, şimdi kaybolmuş 1788 tarihli cami bezemeli mezar taşı bulunmaktaymış⁵⁹. Yılmaz Önge'nin belirttiğine göre Kastamonu'da Eligüzel veya İbni Neccar Caminin kible cephesinde, kesme taş kaplama üzerine sıvadan kabartma çizgilerle şematik olarak işlenmiş bir cami tasviri olduğunu, yine

⁵⁶ Biçici, 2004, a.g.t. fot.433-436.

⁵⁷Biçici, 2004, a.g.t. s.793-803; H.Kamil Biçici, "Gördes'te Bulunan Mimari Bezemeli Mezar Taşı İşçiliğinden Bazı Örnekler", *Manas Üniversitesi,Sosyal Bilimler Dergisi*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniv. Yayınları, 66, Sayı:13, Bişkek (2005), s.1-15; H. Kamil Biçici, "Tire Müzesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XIX.yy.)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,C.50, Sayı:1, Ankara (2009), s.109-150; H.Kamil Biçici, "Muğla Ortakent'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları-II", *JASS, The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, C.6, Sayı: 2, Lorient/Fransa, February (2013), s.1373-1436; Önkal, (1993), a.g.m. s.129-138; Sedat Bayrakal, Uşak'ta Osmanlı Mezar Taşları, İzmir 2016, s. 257-261; Tunçel, 1989, a.g.e.

⁵⁸ Ali Yardım, *Alanya Kitabeleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2002, s.225.

⁵⁹ Yılmaz Önge, "Anadolu Sanatında Cami Motifi", *ÖnAsya*, sayı:38, (1968), s.9.

Kastamonu'da Nasrullah Caminin kible tarafındaki Bayraklı Medresesinin revak duvarında, mahalli üslupla ve çok stilize işlenmiş İstanbul Sultan Ahmed Cami kompozisyonun yer aldığını, Konya'nın Akşehir ilçesindeki Ulu Caminin, mihrap üstü kubbesinde ve kible cephesinde bulunan, muhtemelen XIX.yy.a ait bir alçı pencerede, iki tarafında birer minaresi bulunan kubbeli bir cami motinin işlendiğini, Üsküdar'da Valide Caminin kible cephesinde ve güneybatı köşesinde taştan oyma, birer şerefeli iki minaresiyle bir cami motifinin dikkat çektiğini anlatmaktadır⁶⁰. Erzincan Kemah'ta Mengücek Gazi ve Behram Şah Kümbetlerinin ikiyüz metre kuzeyinde bulunan 1831 tarihli, Abdülbaki Efendinin sandukasının güney ve kuzey cepheleri, dışta geometrik bir örgü kuşağı içinde mukarnaslı bir bordür ile çevrilmiştir. Sandukanın ortasındaki sağdaki boşluk içinde stilize edilmiş meyve ve yapraklar, solda ise şakayık çiçekleriyle oluşturulmuş buketlerin olduğu vazolar ve bunların arasında da dört minareli bir cami kabartması ile süslenmiştir⁶¹. İzmir Hacı Mahmud Cami Haziresinde yer alan 1805 tarihli Hatice Kadın'ın mezar taşı üzerinde, alınlık kısmında minaresiz bir cami, onun sol tarafına da iki ev tasviri yerleştirilmiştir. Tasvirler barok karakterli akantuslarla çevrili olup, kitabeyi çeviren köşeliklerinde de aynı tarz yapraklar görülmektedir⁶². Aynı yerde Mehmed Ağa kızı Fatıma Kadın'ın 1813 tarihli mezar taşının alınlığında iki katlı bir cami ve iki adet türbe tasviri, kitabenin üst köşeliklerinde de stilize edilmiş üç yapraklı bir çiçek motifi işlenmiştir⁶³. İzmir Ali Ağa Cami haziresinde Gedûsîzade Süleyman Ağa'nın eşi Sabiha Hanım'a ait 1809 tarihli mezar taşının alınlık kısmında iki katlı, tek minareli bir cami ve caminin iki yanında da sivri çatılı evler göze çarpmaktadır⁶⁴. Bu cami tasvirinin gerek taş üzerinde aldığı yer gerekse mimari özellikleri bakımından No-1'e benzemektedir. Tire Müzesinde bulunan Hacı Kuzu kızı Şerife Fatma Kadın'ın 1774 tarihli mezar taşının alınlığında biri çift katlı olmak üzere yedi ev ve çam kozalağı tasvir edilmiştir⁶⁵. No-4, No-11 olan mezar taşlarında yer alan evler tek katlı , sivri çatılı ve yanında değişik yapılar bulunmaması , tasvirin etrafının akantuslarla çevrili olması gibi yönlerden Fatma Kadın'ın mezar taşına benzer özelliklere sahiptir. İzmir Pınarbaşı mezarlıklarında yer alan Hafize Hatice Kadın'ın 1781 tarihli mezar taşının alınlığında iki minareli, üç katlı bir cami, sağında bir ev bulunmaktadır⁶⁶. Pınarbaşı mezarlığından Hacı Ömer Ağa'nın eşi İbiş Kadın'ın 1817 tarihli mezar taşının alınlığında bulunan iki katlı, tek minareli cami motifi⁶⁷, aynı özelliklere sahip ve alınlıkta tek yapı olarak bitkisel unsurlarla birlikte verilmesi yönünden 19 no'lu örneği andırmaktadır. İzmir Foça'da yer alan eski mezarlıkta Hacı Mehmed kızı Ümmühan'ın 1798 tarihli mezar taşının alınlığında⁶⁸ aynı cepheyi paylaşan, tek katlı, solda büyük kubbeli cami, sağda küçük kubbeli bir yapı muhtemelen türbe, ortada minaresi göze çarpmaktadır. Balıkesir Şeyh Lütfullah Cami Haziresinde yer alan Hacı Hüseyin kızı Ümmühan Kadın'ın 1781 tarihli mezar

⁶⁰ Önge, (1968), a.g.m. s.8-9

⁶¹ Emre Madran,, Anadolu Mezarlıklarında Nakışlı ve Tasvirli Sandukalardan Örnekler",*Önasya*, c.6, S.74, Ankara (1971), s.17, res.6.

⁶² Ülker (1988), a.g.m. s.21

⁶³ Ülker, (1988), a.g.m. s.22

⁶⁴ Ülker, (1989), a.g.m. s.23

⁶⁵ Ülker, (1986), a.g.m. s.18

⁶⁶ Necmi Ülker, "İzmir'in Pınarbaşı Mezar Kitabeleri I (XVIII-XIX.yüzyıl)", *II.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 16-20 Nisan 1984*, Ankara (1985), s.9.

⁶⁷ Ülker (1985), a.g.m. s.11

⁶⁸Necmi Ülker, "Eski Foça Mezar Kitabeleri (XVI ve XX. Yüzyıl)" *VII.Araştırma Sonuçları Toplantısı Antalya, 18-23 Mayıs 1989*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (1990), s.5.

taşında⁶⁹ iki katlı, minaresiz bir cami, tek ve iki katlı evler serviler, palmiye ve yıldız çiçeğiyle bir arada verilmiştir. Ümmühan Kadın'ın mezar taşı, caminin yanında ilave olarak tek katlı evlerin işlenmiş olması bakımından No-17, 21 olan şahidelerle ortak özellikler taşımaktadır.

Ayrıca, Kuzey Batı Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki mezarlık ve hazirelerinde göze çarpan ve şahidelerin alınlığında yer alan mimari tasvirlerden bazılarının özellikleri ve Gördes ile benzerlikleri aşağıdaki şekildedir:

Tek Katlı, Tek Minareli Cami : Pınarbaşı Mezarlığından Şerife Hadice'nin 1801 tarihli Şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁷⁰, Gördes'te 25, 28 no'lu mezar taşlarını andırmaktadır.

İki Katlı, Tek Minareli Cami ve İki Katlı Evler : Pınarbaşı Mezarlığından Ayşe Monla'nın 1797 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁷¹, Gördes'te No-1, 27, olan mezar taşlarını hatırlatmaktadır.

İki Katlı, Tek Minareli Cami : Bergama Harputlu Mescit Cami haziresinde Mustafa kızı Fatıma'nın 1799 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁷², Manisa Müzesinde Hacı Uzunzade kerimesi Aişe'nin 1800 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁷³, Tire Müzesinde Seyyid Feyzullah Efendi'nin kerimesi Şerife Fatıma'nın 1801 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁷⁴, Tire Müzesinde Markime zade Hacı İsmail kerimesi Fatıma'nın 1812 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁷⁵, Pınarbaşı Mezarlığından Seyyid Ömer Ağa zevcesi Raş Kadın'ın 1816 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁷⁶, Pınarbaşı Mezarlığından Hasan kızı Fatıma'nın 1840 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁷⁷, Pınarbaşı Mezarlığından İsmail'in kerimesi Orkiyye'nin 1843 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁷⁸, Alaşehir Şeyh Sinan Cami Haziresinden 1829-34 arası tarihlerden şahidenin alınlığında yer alan tasvirler⁷⁹, Gördes'te 5 ve 19 no'lu şahideleri göz önüne getirmektedir.

İki Katlı, Tek Minareli Cami ve Tek Katlı Evler : Pınarbaşı Mezarlığından Abdullah kızı Rukiyye'nin 1810 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁸⁰, Menemen Ulu Cami Haziresinden Kara Hasanoğlu Ahmed kerimesi Emine Kadın'ın 1813 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁸¹, Pınarbaşı Mezarlığından Tabak Abdullah kerimesi Gülsüm Hoca'nın 1817 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁸², Akhisar Ulu Cami Haziresinden Külahçı oğlu Mustafa zevcesi Hadice Kadın'ın 1829 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁸³, Gördes'te 27 no'lu mezar taşını hatırlattırmaktadır.

⁶⁹ Necmi Ülker, "Balıkesir Şeyh Lütfullah Camii Haziresi Mezar Kitabeleri (XVIII- XX.Yüzyıl), VIII.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs-1 Haziran 1990, Ankara (1991), s.459.

⁷⁰ Tunçel, 1989, a.g.e. s.44-45.

⁷¹ Tunçel, 1989, a.g.e. s.30-31.

⁷² Tunçel, 1989, a.g.e. s.35-37....

⁷³ Tunçel, 1989, a.g.e. s.39-41.

⁷⁴ Tunçel, 1989, a.g.e. s.46-47.

⁷⁵ Tunçel, 1989, a.g.e. s.57-58.

⁷⁶ Tunçel, 1989, a.g.e. s.86-88.

⁷⁷ Tunçel, 1989, a.g.e. s.155-156.

⁷⁸ Tunçel, 1989, a.g.e. s.159-160.

⁷⁹ Tunçel, 1989, a.g.e. s.173-174.

⁸⁰ Tunçel, 1989, a.g.e. s.51-53.

⁸¹ Tunçel, 1989, a.g.e. s.59-61.

⁸² Tunçel, 1989, a.g.e. s.88-90.

⁸³ Tunçel, 1989, a.g.e. s.110-111.

İki Katlı, Tek Minareli Cami ve Türbe : Pınarbaşı Mezarlığından İbrahim kızı Fatıma'nın 1813 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁸⁴, Zeytinliova Mezarlığından Bekir oğlu Ahmed'in kerimesi Aişe'nin 1813 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁸⁵, Gördes'te 26 no'lu şahideyi anımsatmaktadır.

İki Katlı, İki Minareli Cami ve Tek Katlı Evler : İzmir Agora'da yer alan Emine Hanım'ın 1813 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirleri hatırlatan bezemeler⁸⁶ 10 no'lu şahide de göze çarpmaktadır.

İki Katlı, Tek Minareli Cami, Yalnızca Kubbesinin Bir Kısmı Verilmiş Türbe : Zeytinliova Mezarlığından Valide Hanım cariyesi Semia Usta'nın 1813 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirlerin⁸⁷ Gördes'te benzerleri 6, 12, 15 no'lu şahidelerde karşımıza çıkmaktadır.

Aynı Cepheyi Paylaşan Tek Katlı Cami ve Türbe, Cephenin Ortasında Minare : Pınarbaşı Mezarlığından İbrahim Efendi zevcesi Rahime'nin 1823 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁸⁸, Alaşehir Şeyh Sinan Cami Haziresinden Hacı Ali Efendi ehli Aişe'nin 1827 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁸⁹, Menemen Ulu Cami Haziresinden Yeavaş oğlu Mustafa'nın kerimesi Aişe'nin 1837 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirler⁹⁰, Pınarbaşı Mezarlığından Çalık oğlu Hüseyin Ağa'nın kerimesi Gülsüm'ün 1837 tarihli şahidesinin alınlığında yer alan tasvirlerin⁹¹ Gördes'te bulunan No-16 ve 24 olan mezar taşları ile ortak özellikler taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Cami motifi, "mescit, medrese gibi dini yapılarla saray, köşk, şadırvan gibi sivil yapıların kubbe, tavan veya duvarlarında, alçı tepe pencerelerinde, kuş köşklerinde, mezar taşlarında yer almıştır"⁹². İstanbul'daki farklı türdeki yapılardaki kuşevlerinin ele alınışında, balkon, cumba, çardak, ev, eyvan, han, kafes, kovuk, köşk, kümbed, mescid, serçesaray ve seyir köşkü gibi mimari birimlerin verilmeye çalışıldığı dikkat çekmektedir⁹³. Ege Bölgesinin çeşitli merkezlerinde mezar taşı dışında çeşitli unsurlarda mimari konulu tasvirler karşımıza çıkmaktadır. Bu tür süslemelerin yer aldığı kabartma levhalar genellikle su mimarisinde çeşme, sebil, şadırvan gibi yapılarda ortaya çıktığı söylenmektedir⁹⁴. İzmir'de Konak Meydanına yakın bir yerde olan Çakaloğlu Han'ın batı cephesinde kapının sol tarafında yer alan 1805 tarihli Gaffarzade Çeşmesinde iki ayrı panonun yüzeyinde cami tasvirinin yer aldığı kompozisyonlar bulunmaktadır. Üst panoda kıvrımlı perde motifinin altında iki minareli bir cami ve onun sol yanında minareli başka bir cami ve alt kısımda tek veya iki katlı, sivri külahlı çatılı evler göze çarpmaktadır. Bunun altındaki panoda iki minareli, iki katlı bir caminin ortada bulunduğu kompozisyonda caminin her iki yanında sivri külahlı çatılı, tek ve iki katlı evler birbiri ardınca sıralanmaktadır. Her iki panoda da yapıların arasına çiçekler ve serviler yerleştirilmiştir⁹⁵. Manzara

⁸⁴ Tunçel, 1989, a.g.e. s.64-66.

⁸⁵ Tunçel, 1989, a.g.e. s.76-78.

⁸⁶ Tunçel, 1989, a.g.e. s.66-68.

⁸⁷ Tunçel, 1989, a.g.e. s.75-76.

⁸⁸ Tunçel, 1989, a.g.e. s.99-100.

⁸⁹ Tunçel, 1989, a.g.e. s.105-106.

⁹⁰ Tunçel, 1989, a.g.e. s.145-146.

⁹¹ Tunçel, 1989, a.g.e. s.149-150.

⁹² Önge, (1968), a.g.m. s.8-9.

⁹³H.Örcün Barışta, *Osmanlı İmparatorluk Dönemi İstanbul'undan Kuşevleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000b., s.319.

⁹⁴ Tunçel, 1989, a.g.e. s.229.

⁹⁵Rüçhan Arık,, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.105-106; Tunçel, 1989, a.g.e. s.229.

tasvirli ve içinde çeşitli mimari birimlerin çeşitli bitkisel unsurlarla beraber tasvir edildiği halı örnekleri de dikkat çekmektedir. Londra Victoria and Albert Müzesinde bulunan halı, Konya Darülhüffazı'nda bulunan bir seccade ve bazı Kayseri Erkilet, Kula, Kırşehir halı örneklerinde manzara tasvirli kompozisyonlar görülmektedir⁹⁶. İzmir'de Tilkilik semtinde yer alan, 1814 tarihli Dönertaş Sebilinde yine kıvrımlı perde motifinin altında, ortada tek minareli bir cami ve onun altında başka tek minareli cami bulunmaktadır. Diğerleri de başka camilere ait olabileceğini düşünebileceğimiz kubbeli yapılar ve bu yapıları alttan çeviren şehir surları yer almakta ve üslub olarak şematik ve perspektiften uzak minyatür üslubunu hatırlatan etkiler göze çarpmaktadır⁹⁷. Akhisar ilçesine yaklaşık 40 km. uzağında olan Zeytinliova kasabasında Hacı Hüseyin Ağa tarafından 1810 yılında yaptırılan sebilde⁹⁸ bulunan panoların içinde perde motifi, natürmort ile birlikte mimari kompozisyon içinde kullanılmıştır. Tasvirlerde birbirine benzer şekilde iki minareli bir cami, caminin her iki yanında sivri külahlı, çatılı evler birbiri ardınca dizilidir. Cami ve öndeki yapıları kesme taş duvar örgüsü çevirmektedir. Her iki panonun içindeki tasvirlerde caminin üstünde yıldız çiçekleri ve hilal göze çarpmaktadır. Alttaki kısımlarda meyva kasesi içinde çeşitli meyveler ve çiçekler yer almaktadır.

G.Tunçel kitabında; Urla Kapan Camii Şadırvanın tepelik bölümünde (1834) bitkisel süslemeyle birlikte bir minare ve sol yanında sivri çatılı bir yapı tasviri olduğundan bahsetmekte, daha sonra İzmir Hisar Cami mimberinin doğu yan korkuluğunda ajur tekniğiyle işlenmiş cami tasviri ile panonun doğu yüzünde üç kademeli, iki minareli cami kompozisyonunun bulunduğunu, Söke'de İlyas Ağa Camisi 'nin (1812) mimber kapısının kemer köşeliklerinde iki kademeli cepheyle tek kubbeli ve tek minareli iki cami ve pavyon motifinin olduğunu, ayrıca, Koçarlı Cihanoğlu Camisinin (1834) şadırvanı süsleyen panoların içinde tek kubbeli, üç kademeli, çift minareli bir cami tasvirinin olduğundan söz etmektedir⁹⁹.

Cami ve diğer mimari birimlerin natürmortlarla, bitkisel unsurlarla yer aldığı kalem işi süslemeler çeşitli yapılarda yer almaktadır. Bu örneklerden Yozgat Çapanoğlu Camisi mahfil tonozunda cami, Aydın Cincin Cihanoğlu Camisi son cemaat yeri duvar resimlerinde tek minareli, kubbeli cami, Denizli Acıpayam Yazır Köyü Camisi hariminde, Amasya Sultan II.Beyazıd Külliyesindeki Muvakiithane'de, Muğla Kurşunlu Camisi kubbe eteğinde, Yozgat Nizamoğlu Konağı'nda, Merzifon Kara Mustafa Paşa Camisi Şadırvanda, Amasya Gümüşlü Camisi girişte mahfil üstünde kemer alınlığında, Amasya Sultan II.Beyazıd Camisi Şadırvanı kubbe eteğinde, Soma Hızır Bey Camiinde, Yozgat Cevahir Ali Efendi Camiinde, Yozgat Başçavuşoğlu Camiinde, Yozgat Çapanoğlu Camiinde, İstanbul Topkapı Sarayında, Çengelköy Sadullah Paşa Yalısında, Emirgan Şerifler Yalısında, Birgi Çakırağa Konağında, Tavşanlı Kurşunlu Camiinde olduğu gibi bu yapılarda daha çok natürmort, özellikle cami ve evlerinde yer aldığı çeşitli yapıları içeren kompozisyonlar göze çarpmaktadır¹⁰⁰. Burada yer alan resimlerde minyatür özellikleri gösteren resimler yanında, Batılı anlamda yer alan kompozisyonlarda karşımıza çıkmaktadır.

⁹⁶Rüçhan Arık, "Manzaralı Halılar", *II.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, V.c.*, Ankara (1983), s.23-30.

⁹⁷ Arık, 1988, a.g.e. s.103-105; Tunçel, 1989, a.g.e. s.230.

⁹⁸ Tunçel, 1989, a.g.e. s. 230.

⁹⁹ Tunçel, 1989, a.g.e. s. 231-232.

¹⁰⁰ Arık, 1988, a.g.e. s.27-29, 30-31, 42-46, 51-52, 55-58,58-64, 68-80, 80-83, 83-85; Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami*, Ankara 1973, s.7-68;

Geçmişten Günümüze Manisa

Gümüş bir Kur'an muhafazası üzerinde cami manzaralı bir kompozisyon da dikkat çekmektedir¹⁰¹. Ayrıca işlemlerde de mimari konulu kompozisyonların ele alındığı anlaşılmaktadır¹⁰².

Gördes mezarlıklarında yer alan mimari bezemeli mezar taşları ile bölgenin çeşitli yerleşim yerlerindeki mimari bezemeli mezar taşlarıyla aynı anlayışla yapılmış olduğu dikkat çekmektedir. Türk Sanatının çeşitli alanlarından biri olan halılarda, mimari süslemelerde, çeşmelerde, şadırvanlarda, duvar resimlerinde, madeni eserlerde, çinilerde, seramiklerde, minyatürde, işlemlerde, kuşevlerinde özellikle Batılılaşmanın etkisini yoğun olarak gösterdiği XVIII ile XIX. yy.da ortak beğeniler sonucu, benzer anlayışla ele alınmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Ancak mimari bezemeli mezar taşları yöresel bir etkinin neticesi olarak Ege Bölgesinde ve çoğunlukla kadın mezarlarında karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ :

XVIII ile XX. yy. arasındaki zaman dilimine ait örneklerin sergilendiği mezarlıklarda yer alan şahidelerin plastik özellikleri, gerek bu taşların öğrettiği kitabe bilgileri ile önem kazanmaktadır. Geçmişin taş işçiliğinin estetik beğenisi yanında, Gördes'teki yerleşik hayat ve kültürel doku konusunda da bizleri aydınlatmaktadır. Bezemeli dikdörtgen gövde formlu mezar taşlarında gözlenen; taşın ön yüzünün, bir kısmının da ön ve arka yüzünün ya belli bir kısmını, ya da bütün yüzeyini ele alacak şekilde süslemelerle işlenmiş olmasıdır. Süslemeler genellikle tepeliklerde yoğunlaşmakta, gövde üzerinde kitabeyi çeviren bordür içinde, köşeliklerde, ayaktaşlarında ve başlıklarda yer almaktadır.

Manisa ilinin Gördes ilçesindeki mezarlıklarda (Ağalar, Büyük ve Hüseyini Baba) yer alan ve katalog çalışması kapsamına alınan mimari tasvirli otuz mezar taşı bulunmaktadır. Lahitli ve sandukalı mezar bulunmamaktadır. Mezar taşlarından iki tanesinde ayak taşı bulunmaktadır. Malzeme olarak incelediğimiz bütün örnekler mermerdir. Mezar taşlarında taşçı veya mermer ustası, hattat gibi bir meslek belirten bir yazıya rastlanılmamıştır. Gördes'te herhangi bir mezar taşı atölyesine ait herhangi bir iz de bulunamamıştır. Fakat yine de Gördes'e özgü bir üslubun veya yerel bir atölyenin olabileceği mezar taşlarının bezemeleri arasındaki farktan söylenebilir. Şahidelerin büyük bir kısmının ele alınışında temiz işçilikle beraber, seçilen motiflerin kompozisyonda birbirleriyle ahenkli verilmesi dikkat çekmektedir. Bunun yanında da bir kısım şahidelerin işlenişinde oldukça sadelik, çizgisellik hakimdir. Süslemede seçilen kompozisyonlar, ele alınan motifler ve mimari bezemeler bakımından İzmir, Manisa ve kısmen Balıkesir gibi yakın bölgelerle bir benzerlik gösterdiği, dolayısıyla Gördes çevresi ile yakın bir iletişim içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa bitkisel bezemelerde seçilen motifler ve natürlük konulu şahidelerin İstanbul atölyelerinde üretilmiş şahidelerle benzerlikleri sebebiyle, deniz ve kara yoluyla da etkileşim olabileceğini akla getirmektedir. Gördes mezar

Günsel Renda, *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı, Minyatür ve Duvar Resimleri*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1977, s. 134, 81-107, 112-113, 111-112, 125,, 124-130, 146-147, 153.

¹⁰¹ Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.23.

¹⁰²Yılmaz Önge, "İşlemlerde Türk Mimarlık Sanatı", *ÖnAsya*, sayı:42, (1969), s.8-9; H.Örcün Barışta, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999 , s.120.

taşlarının gerek form özellikleriyle, gerekse mimari, bitkisel süsleme programlarıyla Gördes mezar taşlarına özgü özellikler karşımıza çıkmaktadır. Özellikle mimari bezemeli mezar taşlarındaki kompozisyonların tamamına yakını birbirinden farklı şekildedir. Ayrıca şahidelerde yoğun olarak süsleme ve kaliteli malzeme kullanımının kişilerin zaman içerisindeki ekonomik gücüyle bağıntılı olarak geliştiği düşünülmektedir.

Genel olarak ele alınan ele aldığımız mezar taşlarından yirmidokuz tanesi kitabelidir. Bir tanesi kitabesizdir. Yirmidokuz örneğin kitabelerdeki yazı şeritlerinin dizilişi diagonal eksendedir. Baş ve ayaktaşlarının 25 tanesi sağlam olup, bunlardan beş tanesi hasar görmüş, kırık veya eksik durumdadır. Bütün mezar taşları kadınlara ait mezar taşlarıdır. Ele alınan örneklerin hepsi yapım tekniği olarak taşı oyma tekniğiyle yapılmıştır. Kitabeler ve yer alan süslemeler kazıma, oyma tekniğiyle ortaya çıkarılmıştır. Örneklerin büyük bir grubu kabartma niteliği göstermektedir.

Mezarlıklarda karşımıza daha çok bitkisel bezeme olmak üzere, nesneli bezeme, geometrik bezeme ve yazılı bezeme türleri çıkmaktadır. Büyük bir grubu karışık bezeme şeklindedir. İncelenen mezar taşlarındaki bir kısım süslemeler, Osmanlı'nın Batılılaşma hareketleriyle başlayan kıvrımın yansımasıyla oluşmuş yani barok ve rokoko'nun karakteristik simetrik, asimetrik, antinatüralist ve natüralist ifadeci özelliklerini taşımaktadırlar. Anlamsız gibi görünen çiçek ve yaprak motifleri, kıvrımlı dallar, barok karakterli stilize edilmiş akantuslar, serviler, çeşitli naturalist ve antinaturalist çiçekler, meyveler taşın alınlığı veya tepelik kısmı daha çok olmak üzere vazoda, mimari kompozisyonun içerisinde ve ayak taşında işlendiği göze çarpmaktadır. C ve S kıvrımı yapan ve çeşitli şekillere giren akantus Gördes'te en çok sevilen bir motif olmuştur. Mimari bezemelerde yapıların arasında birden fazla yer alan servi, ayak taşlarında tek servi olarak, bazen kendi başına bazen de değişik çiçekler, dallar ve yapraklarla kompozisyona katılmıştır. Servilerin uçları çoğunlukla sağa doğru kıvrık veya yöneliktir. Ayak taşlarındaki bitkisel süslemelerin çoğunda ana konu servidir. Gül ve lale serviden kullanılan motifler arasındadır. Bitkisel bezemeler mezar taşın alınlığında vazoda içerisinden çıkabildiği gibi serbest olarak demet şeklinde, akantusla , tek veya başka çiçeklerle bir arada verildiği de gözlenmektedir. Bazı bezemelerde yöresel olarak nitelendirilebilecek, stilize edilmiş, herhangi bir isim verilemeyen kır çiçekleri de yoğun olarak ele alındığı dikkat çekmektedir. Bitkisel motifler de kitabenin alınlığında veya tepeliğinde, kitabeyi çeviren kuşağın üst iki yan köşesinde, ayak taşlarında bazen tek bazen diğer çiçekler, akantus ve servi ağaçlarıyla birlikte kompozisyona katılmıştır. Geometrik bezemeler arasında burma, hilal, inci tanesine benzeyen dairesel motif, saç örgüsü, testere dişi ve yıldız sayılabilir. Nesneli bezemeler karşımıza en çok bereket boynuzu biçimli vazoda ve mimari bezemeler şeklinde çıkmaktadır.

Mimari bezemeli mezar taşları taşın alınlık kısmında yer almaktadır. Mezar taşları kompozisyon içinde akantus, servi ve çiçekler mimari unsurlarla birlikte genellikle tasvir edilmiştir. Mimari tasvirli örnekler 168 yıllık bir zaman dilimi içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında mezarlıklarda Cumhuriyet Döneminden sonra eski mimari tasvirli örneklerin etkisiyle betondan yapılmış benzer mimari bezemeli şahideler de göze çarpmaktadır. Gördes mezarlıklarında mimari bezemeli Osmanlı mezar taşları kadınlara ait mezarlıklarda ortaya çıkarken, ilk defa bu tür mimari bezemeler iki erkek mezarlarında da karşımıza çıkmaktadır. Bu da bizlere eski geleneklerin değişerek ,az da olsa devam ettiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Mimari tasvirlerde genellikle tek, iki veya üç katlı bir cami, yanında

külahlı, şerefeli, şerife kapılı, mazgal pencereli, kaideli veya kaidesiz tek veya çift olarak verilen minareler, türbe olduğu ileri sürülebilecek tek veya birden fazla kubbeli yapılar, tek veya iki katlı sivri külahlı veya sundurma çatılı evler, yapılara ait çeşitli kapı ve pencere tipleri bulunmaktadır. Mimari tasvirlerde genellikle tek, iki veya üç katlı bir cami, yanında külahlı, şerefeli, şerife kapılı, mazgal pencereli, kaideli veya kaidesiz tek veya çift olarak verilen minareler, türbe olduğu ileri sürülebilecek tek veya birden fazla kubbeli yapılar, tek veya iki katlı sivri külahlı veya sundurma çatılı evler, yapılara ait çeşitli kapı ve pencere tipleri bulunmaktadır. Yapıların çevresi bazen şehir surlar ile çevrilmekte, bazılarında köprü veya merdiven unsurları yer alırken, taşın tepesinde yer alan hilal ve yıldız çiçekleri motifleriyle sanki bir şehir manzarasını geceleyin vermeye çalışmaktadırlar. Cami tasvirlerinin çoğu XVIII. yüzyıl Batılılaşma Dönemi mimari etkilerini taşımaktadır. Tasvirlerin çoğu hayali verilmiş olmakla birlikte, çok stilize edilmiş olarak üç örnek ile Mescid-i Aksa veya Kubbe'üs Sahra'nın tasvir edilmeye çalışıldığı izlenimi uyandırmaktadır. Cami motifinin konumu taşın alınlığında genelde solda, türbe ve ev mimari unsurları genelde sağdadır. Taşın üçgen alınlık kısmında yer alan bezemelerden cami motifi, mezar taşında alınlığın ortasında ve sağ yanda yer almıştır. Caminin 2 veya 3 katlı verilmesinde kasnak cephesi de kat gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Cami gibi kubbeli olan, türbe ve medrese diye de adlandırılabilir yapılar taş alınlığının ortasında, sol yanda, sağ yanda işlenmiştir. Ev tasvirli örnekler tek katlı veya iki katlı verilmiştir. Evlerin üst örtüleri veya çatıları dört örnekte sundurma, sivri külahlı ve çatılıdır. Cami, türbe ve evlerin pencere biçimleri dikdörtgen ve kare biçiminde verilmiştir. Bunun yanında kare ve dikdörtgen şebekeli pencerelerde baklava dilimli, yatay, diagonal, iç içe karelerin olduğu bir düzenleme görülmektedir. Mimari yapıların seksendokuz tanesinde kapı yer almaktadır. Aynı cepheyi kullanan aynı tür veya farklı yapılar onbir mezar taşında göze çarpmaktadır. Mimari bezemeli şahidelerde bir derinlik etkisi veya perspektif özelliği karşımıza pek çıkmamakla birlikte bazı şahidelerde ele alınan yapılar ve diğer unsurlar arasında bir bütünlüğe yönelik kaygılar, perspektif havası az da olsa hissedilebilmektedir. Mimari motiflerin işlenişi, yapıların alttan üste doğru ele alınışları, öndeki veya arkadaki mimari unsurların taş üzerindeki konumları perspektifi yansıtmıyorsa da bir derinlik havası kaygısı vermeye çalıştıkları göze çarpmaktadır.

Yazı türü olarak sülüs, celi sülüs, kullanılmıştır. Onaltı mezar taşında sülüs, onüç tanesinde celi sülüs olan yazılı bezemeye karşılaşılmaktadır. Kitabelerin çoğunda yazı şeritleri diagonal biçimde dizilmiş, tarih satırının geçtiği yer örneklerden yarıya yakın kısmında kitabenin ilk satırı olmuştur.

Gördes'te Osmanlı döneminde ve yakın geçmişte tarikat ve tekke gibi dini hüviyetli oluşumların olduğu ancak mezar taşlarında bununla ilgili olarak herhangi bir ibare geçmemektedir. Şahideli mezarlar daha çok kadınlara ait olduğundan sosyal meslek gruplarıyla ilgili fazla bir bilgiyle karşılaşılamamaktadır. Gördes'te Osmanlı döneminde bir çok salgın olduğu ve toplu ölümlere rastlanıldığı söylenmekle birlikte hastalıktan ölen yalnızca iki kişiye rastlanılmıştır. Mezar sahiplerinin çoğu Gördes'li olmakla birlikte, bazılarının Demirci gibi Manisa'nın çeşitli yörelerinden, Gördes'e göçmen olarak geldikleri ifade edilmektedir.

En çok tasvir edilen unsurlardan biri olan akantusun, stilize edilerek, antinatüralist bir üslupla C ve S kıvrımı yaptıkları, kartuşlar oluşturdukları ve çeşitli nesnelerin biçimine bazı bitkisel motifleri sokmaya çalıştıkları gözlenmektedir. Bir grup mezar taşlarında da, kitabeyi çeviren kuşağın ters U veya dikdörtgen biçiminde olduğu ve

içinde burma, zikzak, saç örgüsü veya yaprak motiflerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Gövde veya tepelik arasında yer alan yatay kuşakların birden fazla olabildiği gibi içerisine çeşitli geometrik ve bitkisel motiflerin yerleştirildiği görülmektedir. Yüzyılın sonlarına doğru da natürmort konulu olan, bereket boynuzundan çıkan çiçekler, meyveler veya akantusların ele alındığı bezemelerin betimlendiği göze çarpmaktadır. En erken tarihli nesneli bezemelerden biri olan mimari kompozisyonlarda, yüzyılın başlarında daha çok cami ve türbe tasvir edilirken, sonraları yalnızca sivil mimari bezemeler ve karışık mimari tasvirler ile tek yapıların işlendiği anlaşılmaktadır..

XIX. yy.da şahidelerin bazılarında alınlık veya tepeliğinde vazodan veya demet halinde çıkan akantuslar, baş ve ayak taşlarının bazılarının ön yüzünde süslemeler olduğu gibi taşın arka yüzünde de bezemelerinin olduğu göze çarpmaktadır. Vazo içerisinde yer alan natürmort konulu tasvirlerin, mimari bezemelerin ve geometrik bezemelerin özelliklerinin bu yüzyılda da devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayak taşlarında servinin iki yanında S şeklinde kıvrım yapan dallar olduğu gibi, bazı ayak taşlarının yüzeyinde gül veya başka çiçeklerin olduğu tasvirlerin işlendiği görülmektedir. Mimari tasvirler 1877 yılına kadar belli aralıklarla ele alındığı, en geç tarihli örneklerde ise tek ve sade yapı tasvirlerinin yapıldığı gözlenmektedir.

KAYNAKÇA

Akar, Azade , “Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri” *Vakıflar Dergisi*, Sayı: VIII, Ankara, 1969), s.267-272.

Arik, Rüçhan, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami*, Ankara 1973.

Arik, Rüçhan, “Manzaralı Halılar”, *II.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, V.c., Ankara 1983, s.23-30.

Arik, Rüçhan, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988 .

Aydoğdu, Günnur, *Amasya Mezar Taşları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1997

Barıştta, H.Örcün, *İstanbul Çeşmeleri, Beyoğlu Cihetindeki Meyve Tabaklı Motifleriyle Bezenmiş Tek Cepheli Anıt Çeşmeleri: Kaptan Hüseyin Paşa Çeşmesi, Topçubaşı İsmail Ağa Çeşmesi, Kemankeş Çeşmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Barıştta, H.Örcün, *Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi-Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi-Taksim Maksemindeki I.Mahmut Çeşmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Barıştta, H.Örcün, *Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Barıştta, H.Örcün, *İstanbul Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

Barıştta, H.Örcün, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.120.

Barıştta, H.Örcün, “Eyüpsultan Cafer Paşa Türbesi ve Mezar Taşı Süslemeleri Üzerine”, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IV.Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 5-7 Mayıs 2000*, İstanbul (2000a), s.252-283.

Barıştta, H.Örcün, *Osmanlı İmparatorluk Dönemi İstanbul'undan Kuşevleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000b.

Geçmişten Günümüze Manisa

Barişta, H.Örcün, "Göynük Akşemsettin Türbesi Haziresindeki Bitkisel Bezemeli Kadın Mezar Taşları", *VI.Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Toplantısı, Sanat Tarihi Sempozyumu 8-10 Nisan 2002*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri (2002a), s.123-136.

Barişta, H.Örcün, "Göynük Akşemsettin Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları", *9.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs-01 Haziran 2001*, Kültür Bakanlığı Yayınları, I.c. Ankara (2002b), s.117-124.

Barişta, H.Örcün, "İstanbul Camilerinin İçindeki Taş Süslemelerinden Örnekler", *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara (2003), s.127-140.

Bayrakal, Sedat, *Uşak'ta Osmanlı Mezar Taşları*, İzmir 2016.

Biçici, H. Kamil, *Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları*, G.Ü.Sos.Bil.Ens. (Basılmamış Doktora tezi), Ankara 2004.

Biçici, H.Kamil, "Gördes'te Bulunan Mimari Bezemeli Mezar Taşı İşçiliğinden Bazı Örnekler", *Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniv. Yayınları, 66, Sayı:13, Bişkek (2005), s.1-15.

Biçici, H. Kamil, "Tire Müzesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XIX.yy.)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.50, Sayı:1, Ankara (2009), s.109-150.

Biçici, H.Kamil, "Muğla Ortakent'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları-II", *JASS, The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, C.6, Sayı: 2, Lorient/Fransa, February (2013), s.1373-1436.

Önkal, Hakkı, , " Birgi Karaoğlu Cami Haziresindeki Mezar Taşları", *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmalar Merkezi, Konya (1993), s.129-138.

Çal, Halit, Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000.

Çoruhlu, Tülin, "Eyüpsultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Mezar Taşlarında Kase İçinde Meyve Tasvirleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II.Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 8-10 Mayıs 1998*, Eyüp Belediyesi, İstanbul (1998), s.102-117.

Çulpan, Cevdet, *Antik Devirlerden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihlerinde Serviler, II*, İstanbul 1961.

Karamağaralı, Beyhan, "Sivas ve Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II., Ankara (1971) , s.75-109.

Karamağaralı, Beyhan, *Ahlat Mezartaşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992. Karamağaralı, Beyhan, "Kültür Tarihimiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, 18-20 Aralık 1998, İstanbul (1999), s.33-46.

Laquer, Hans Peter, "Osmanlı Mezar Taşlarının Süslemesinde Bitkisel Motifler", Suut Kemal Yetkin'e Armağan, Hacettepe Üniversitesi, Ankara (1984), s.263-274.

Madran, Emre, *Anadolu Mezarlıklarında Nakışlı ve Tasvirli Sandukalardan Örnekler*, *Önasya*, c.6, S.74, Ankara (1971), s.17, res.6.

Oğuz, Burhan, *Mezartaşında Simgeleşen İnançlar*, İstanbul 1983.

Öney, Gönül, *Anadolu Selçuklu Süslemesi ve El Sanatları* (maden sanatı Ülker Erginsoy), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1992 .

Önge, Yılmaz, "Anadolu Sanatında Cami Motifi", *ÖnAsya*, sayı:38, (1968), s.8-9.

Önge, Yılmaz, “İşlemelerde Türk Mimarlık Sanatı”, *ÖnAsya*, sayı:42, (1969), s.8-9.

Önkal, Hakkı, Birgi Karaoğlu Cami Haziresindeki Mezar Taşları”, *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmalar Merkezi, Konya (1993),s.129-138.

Özer, Cebe, “Edirne’de Üsküflü Mezar Taşı Örnekleri ”, *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, C.3, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (1995), s.47-58.

Renda, Günsel, Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı, Minyatür ve Duvar Resimleri, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1977.

Tunçel, Gül, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Tüfekçioğlu, Abdülhamid, “Balıkesir ve Yöresinde 2001 Yılı Araştırmaları, Mezar Taşları”, *VI.Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Toplantısı ve Sanat Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 2002) Bildiriler*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri (2002) , s.759-774.

Ülker, Necmi, “İzmir’in Pınarbaşı Mezar Kitabeleri I (XVIII-XIX.yüzyıl)”, *II.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 16-20 Nisan 1984*, Ankara (1985), s.1-20.

Ülker, Necmi, “Tire Müzesindeki İslami Kitabeler”, *III.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 20-24 Mayıs 1985*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (1986) , s.5-34.

Ülker, Necmi, “İzmir Hacı Mahmud Cami Haziresindeki Mezar Kitabeleri (XVIII-XIX.yüzyıl)”,*V.Araştırma Sonuçları Toplantısı 6-10 Nisan 1987*,Ankara (1988),s.11-42.

Ülker, Necmi, “İzmir Ali Ağa Cami Haziresi Mezar Kitabeleri, (XVIII-XX.yüzyıl)”, *VI.Araştırma Sonuçları Toplantısı23-27 Mayıs 1988*, Ankara (1989), s.19-34.

Ülker, Necmi, “Eski Foça Mezar Kitabeleri (XVI ve XX. Yüzyıl)” *VII.Araştırma Sonuçları Toplantısı Antalya, 18-23 Mayıs 1989*,Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (1990),s.1-17.

Ülker, Necmi, “Balıkesir Şeyh Lütfullah Camii Haziresi Mezar Kitabeleri (XVIII- XX.Yüzyıl)”, *VIII.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs-1 Haziran 1990*, Ankara (1991), s.457-476.

Ülker, Necmi, “Ege Bölgesi Osmanlı Devri Mezartaşları”, *Osmanlı*, c.IX, YTY, Ankara (1999), s.230-237.

Yardım, Ali, *Alanya Kitabeleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2002.

FOTOĞRAFLAR VE ÇİZİMLER

Fot.1 Ağalar Mezarlığı’ndan genel

Geçmişten Günümüze Manisa

görünüm	Fot.2 Ağalar Mezarlığı'ndan genel görünüm
Fot.3, Büyük Mezarlıktan	Fot.4, Büyük Mezarlıktan
	
	
Fot.3-6, Büyük Mezarlıktan genel görünüm	
	
Fot.7, Hüseyin Baba Mezarlığı, genel görünüm	

Fot.8,No-1,1833,Aişe

Fot.9,No-1,ayaktaşı

Fot.10,No-2,1709,Aişe

Fot.11,No-3,1780,Fatıma

Fot.12,No-4, 1782, Aişe

Fot.13,No-5,1786, Hadice

Fot.14,No-6,1792, Şerife

Fot.15,No-7,1792,

Fot.16,No-8,1793,

Geçmişten Günümüze Manisa

Fatıma	Şerife Zeyneb	Şerife Ümmü Gülsüm
 <p data-bbox="300 965 587 1025">Fot.17,No-9,1794,Aişe</p>	 <p data-bbox="699 965 932 1025">Fot.18,No-10,1795, Fatıma</p>	 <p data-bbox="1066 965 1262 1025">Fot.19,No- 11,1797,Fatıma</p>
 <p data-bbox="300 1541 517 1632">Fot.20,No-12,1804, Şerife Vafıyye</p>	 <p data-bbox="699 1541 906 1632">Fot.21,No-13,1807, Fatıma</p>	 <p data-bbox="1066 1541 1262 1632">Fot.22,No-14, 1809,Şerife Ümmühan</p>

Fot.23,No-15,1810,
Fatıma

Fot.24,No-16,1816,
Ümmü Gülsüm

Fot.25,No-
17,1825,Gülsüm

Fot.26,No-18,1825,
Hadice

Fot.27,No-19,1828,
Aişe

Fot.28,No-19,
1828,Aişe,ayaktaşı

Geçmişten Günümüze Manisa

Fot.29,No-20,1830,
Fatima

Fot.30,No-21,1831,
Şerife Fatıma

Fot.31,No-22,1833,
Şerife Hadice

Fot.32,No-23,1835,
Emine

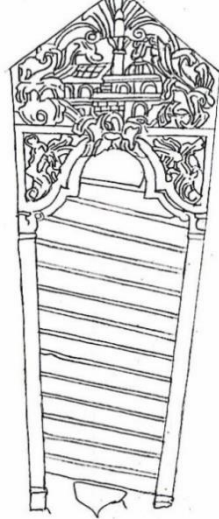
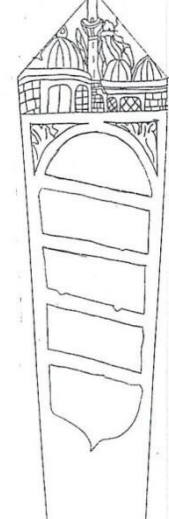

Fot.33,No-24,1841,
Hadice

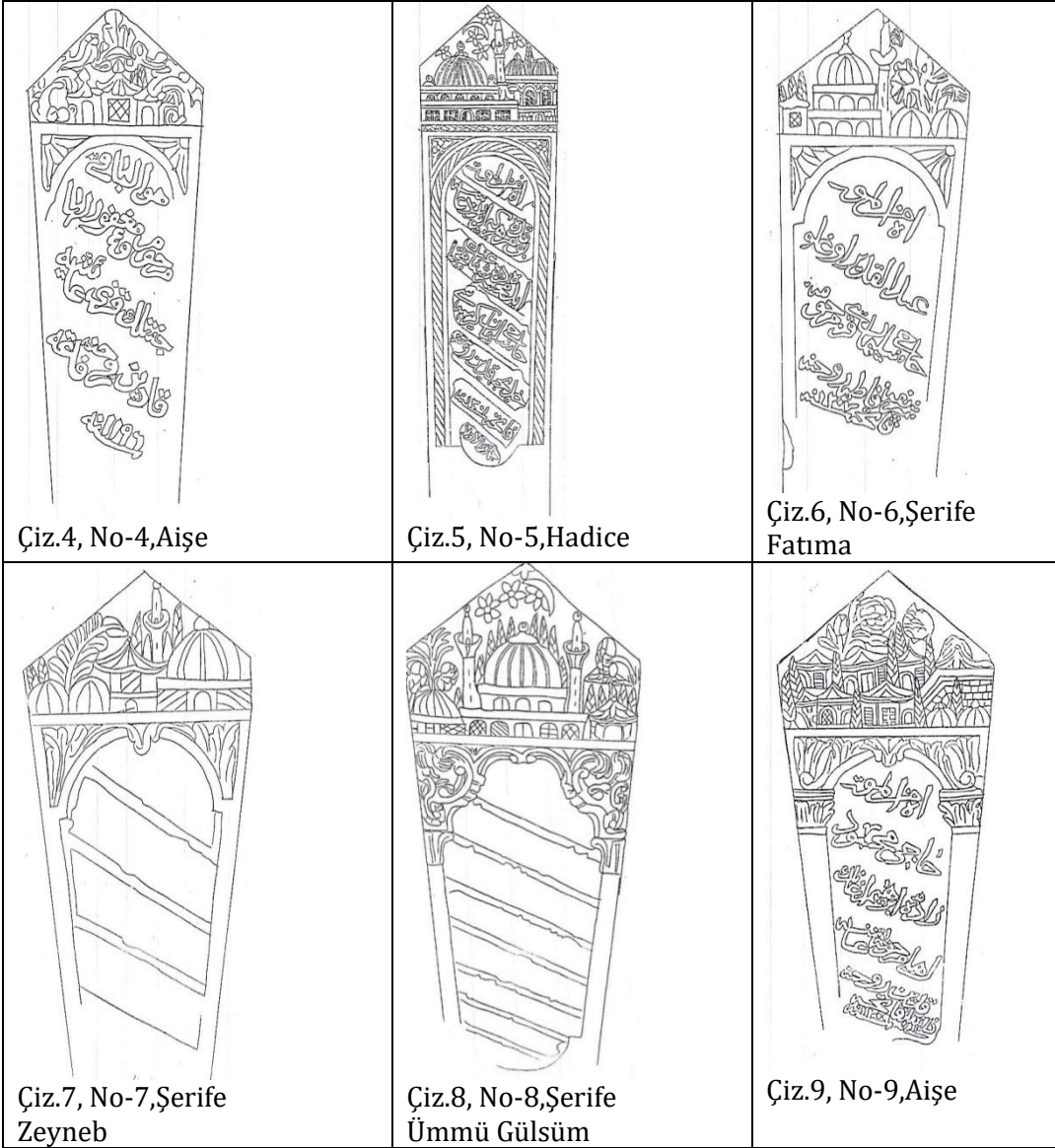

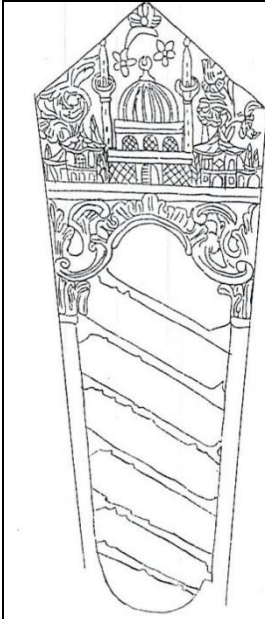
Fot.34,No-
25,1877,Hadice

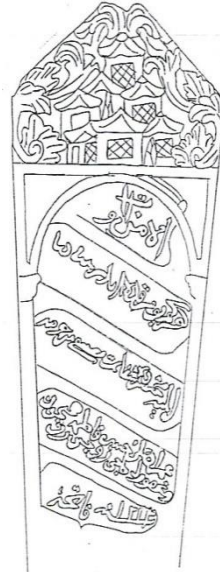
<p>Fot.35,No-25,1877, Gülsüm,ayaktaşı</p>	<p>Fot.36,No-26, 19.yy.</p>	<p>Fot.37,No- 27,1797,Şerife Hadice</p>
 <p>Fot.38,No-28,1903, Fatıma</p>	 <p>Fot.39,No-29, 1814,Zeliha</p>	 <p>Fot.40,No- 30,1814,Ümmü Gülsüm</p>
 <p>Çiz.1, No-1,1833</p>	 <p>Çiz.2, No-2,1709</p>	 <p>Çiz.3, No-3,1780</p>

Geçmişten Günümüze Manisa

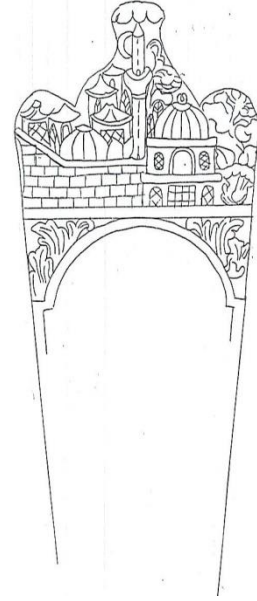

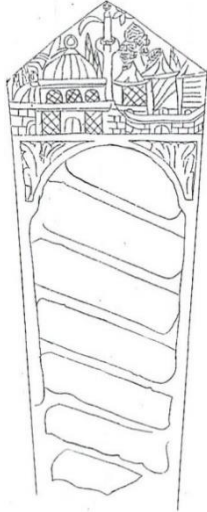
Çiz.10, No-10, Fatıma

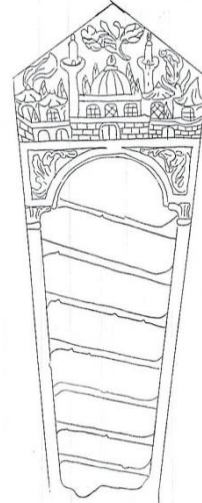
Çiz.11, No-11,
Fatıma

Çiz.12, No-12,
Şerife Vafiyye

Çiz.13, No-13, Fatıma

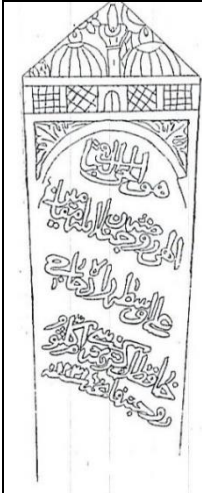

Çiz.14, No-14,
Şerife Ümmühan

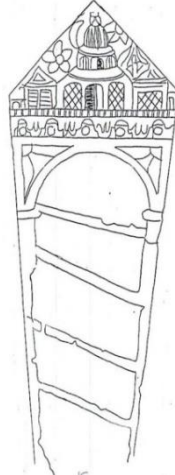

Çiz.15, No-15,
Fatıma

Geçmişten Günümüze Manisa

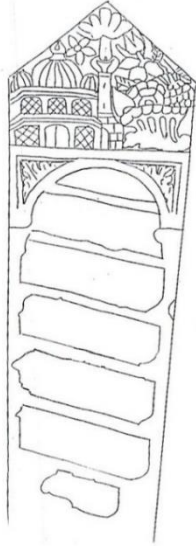
Çiz.16, No-16,
Ümmü Gülsüm

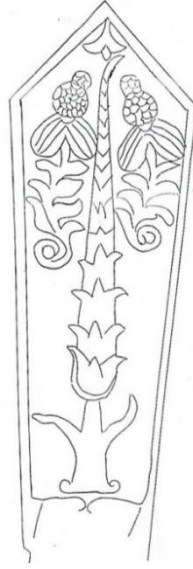
Çiz.17, No-17,
Gülsüm

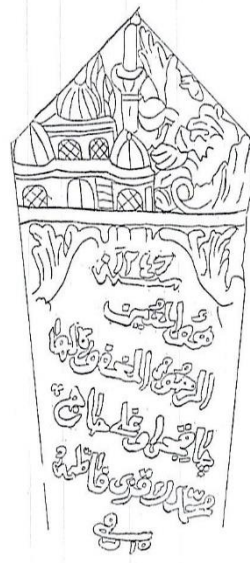
Çiz.18, No-18,
Hadice

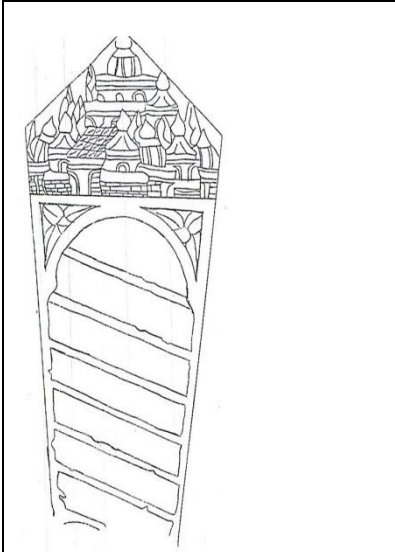
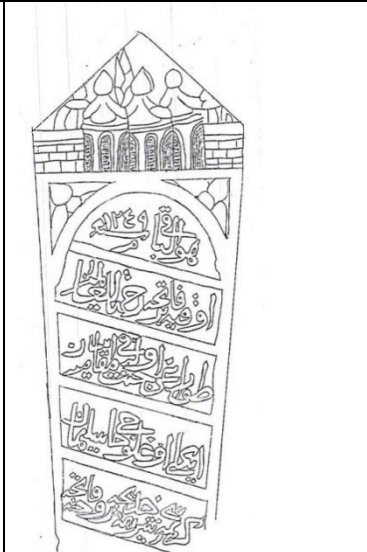
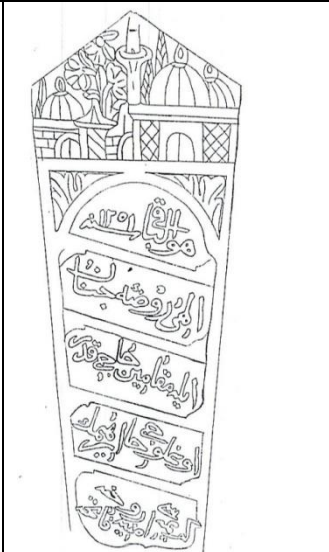
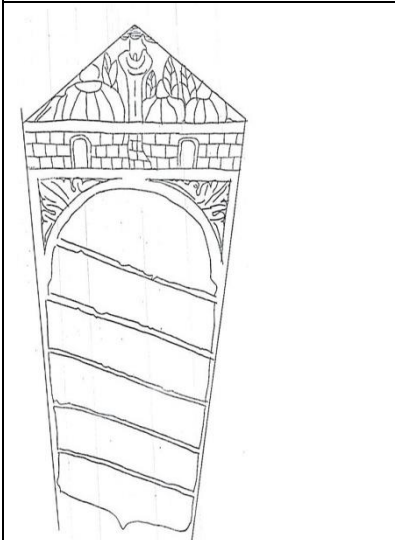
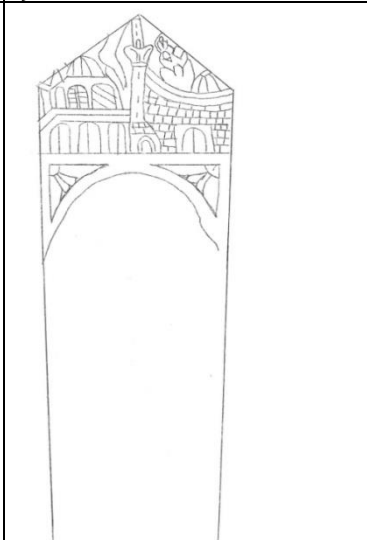
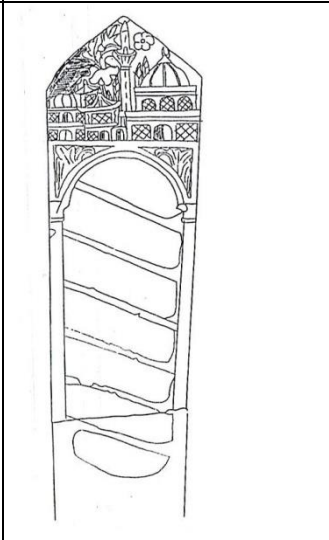
Çiz.19, No-19,
Aişe

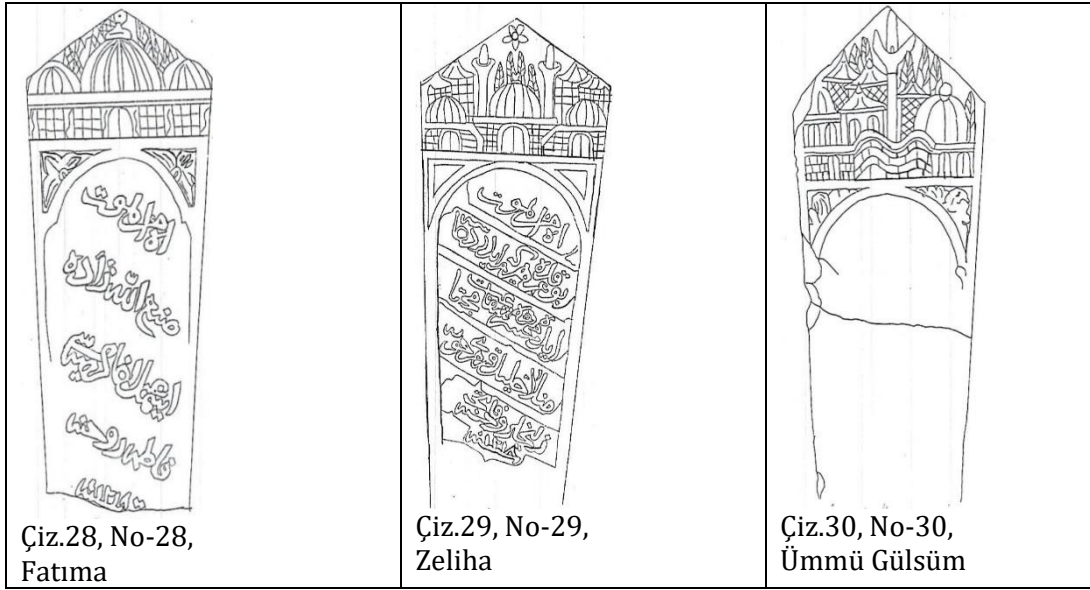
Çiz.20, No-19,
Aişe

Çiz.21, No-20, Fatıma

		
<p>Çiz.22, No-21, Şerife Fatıma</p>	<p>Çiz.23, No-22, Şerife Hadice</p>	<p>Çiz.24, No-23, Emine</p>
		
<p>Çiz.25, No-24, Hadice</p>	<p>Çiz.26, No-26</p>	<p>Çiz.27, No-27, Şerife Hadice</p>

Geçmişten Günümüze Manisa

TABLO- I GENEL

SIRA NO:1	AYAK TAŞI	TARİH	KİTABE YAZI ŞERİTLERİNİN DİZİLİŞİ		BUGÜNKÜ DURUMU		MALZEME	YAPIM VE SÜSLEME TEKNİĞİ			KONU					
			DIAGONAL EKSENDE	YATAY EKSENDE	SAĞLAM	HASAR GÖRMÜŞ		OYMA	KAZIMA	KABARTMA	BİTKİSEL BEZEME	YAZILI BEZEME	GEOMETRİK BEZEME	NESNELİ BEZEME		
MEZARLIĞIN KATALOG NUMARASI	AYAK TAŞI	MİLADİ			DİKİLİ	DEVRIK- YERDE		MERMER								
No-1		1833	X		X			X	X	X	X	X	X	X	X	X
No-2		1709	X		X			X	X		X	X	X	X	X	X
No-3		1780	X		X			X	X		X	X	X	X		
No-4		1782	X		X			X	X		X	X	X	X	X	X
No-5		1786	X		X			X	X		X	X	X	X	X	X
No-6		1792	X		X			X	X		X	X	X	X	X	X
No-7		1792	X		X			X	X		X	X	X	X	X	X
No-8		1793	X		X			X	X		X	X	X	X	X	X
No-9		1794	X		X			X	X		X	X	X	X	X	X
No-10		1795	X		X			X	X		X	X	X	X	X	X
No-11		1797	X				X	X	X		X	X	X	X	X	X
No-12		1804	X		X			X	X		X	X	X	X	X	X
No-		1807	X		X			X	X		X	X	X	X	X	X

13															
No-14		1809	X		X			X	X		X	X	X	X	X
No-15		1810	X				X	X	X		X	X	X	X	X
No-16		1816	X		X			X	X		X	X	X	X	X
No-17		1825	X		X			X	X		X	X	X	X	X
No-18		1825	X		X			X	X		X	X	X	X	X
No-19	X	1828	X		X			X	X		X	X	X	X	X
No-20		1830	X		X			X	X		X	X	X		X
No-21		1831	X		X			X	X		X	X	X	X	X
No-22		1833	X		X			X	X		X	X	X	X	X
No-23		1835	X		X			X	X		X	X	X	X	X
No-24		1841	X		X			X	X		X	X	X	X	X
No-25	X	1877		X	X			X	X	X	X	X	X	X	X
No-26		19.yy				X		X	X		X	X		X	X
No-27		1797	X				X	X	X		X	X	X	X	X
No-28		1803	X				X	X	X		X	X	X	X	X
No-29		1814	X		X			X	X		X	X	X	X	X
No-30		1814	X				X	X	X		X	X	X	X	X

Geçmişten Günümüze Manisa

TABLO-II : BİTKİSEL BEZEMELER

TABLO SIRA NO :	SIRA NO	AKANTUS	ARMUT	GÜL	HAŞHAŞ	HOROZ İBİĞİ	KIR ÇİÇEĞİ	KIVRIK DAL	KÜPE	İNCİR	LALE	MANOLYA	NERGİS	PALMET	PALMIYE	SERVİ	ÜZÜM	YILDIZ
No -1	X		X				X								X			
No -2						X									X			
No -3	X	X				X								X	X			X
No -4	X														X			
No -5						X									X			X
No -6						X									X			
No -7	X						X								X			
No -8	X		X									X			X			X
No -9	X		X							X				X	X			
No -10	X		X			X									X			X
No -11	X					X									X			
No -12	X	X	X			X			X						X			
No -13	X		X			X									X			X
No -14	X		X			X									X			
No	X		X												X			

- 15																		
No - 16	X														X			X
No - 17					X									X				X
No - 18	X		X						X									X
No - 19	X	X	X	X							X	X			X	X		X
No - 20	X		X												X			
No - 21					X										X			
No - 22					X										X			
No - 23	X				X										X			
No - 24	X														X			
No - 25				X											X			
No - 26										X								
No - 27	X						X		X						X			
No - 28															X			
No - 29					X										X			X
No - 30	X				X										X			

Geçmişten Günümüze Manisa

TABLO-III GEOMETRİK-NESNELİ BEZEMELER

TABLO SIRA NO:1	GEOMETRİK BEZEMELER							NESNELİ VE MİMARİ BEZEMELER					YAZILI BEZEMELER		
	ÖRNEK SIRA NO	BURMA	ÇERÇEVE	HİLAL	SAÇ Öncelikli	TEK İNCİ	TESTERE Bilet	YILDIZ	CAMI	TÜRBE	EV	MEDRES	VAZO	SÜLÜS	CELİ ettiric
No-1		X						X		X				X	
No-2		X						X			X			X	
No-3				X				X	X					X	
No-4										X				X	
No-5	X	X	X	X				X			X				X
No-6								X	X	X	X				X
No-7		X						X	X	X	X				X
No-8		X	X					X	X	X					X
No-9									X	X				X	
No-10		X	X					X		X					X
No-11		X								X					
No-12			X					X	X	X					
No-13		X	X					X	X	X					
No-14		X						X		X					
No-15		X			X			X	X	X					
No-16			X					X	X					X	
No-17		X	X		X			X		X					X
No-18		X						X		X		X	X		
No-19		X						X				X			X
No-20								X			X			X	
No-21		X						X	X	X				X	
No-22		X							X	X					X
No-23		X						X	X	X	X			X	
No-24		X						X	X		X			X	
No-25		X	X			X	X	X							
No-26								X	X						
No-27		X						X	X	X					X
No-28								X			X			X	
No-29		X						X		X	X				X
No-30								X	X	X				X	

TABLO -IV KİTABE BAŞLIKLARI VE SOSYAL YAŞAMLA İLGİLİ KİTABE BİLGİLERİ

TARİH	KATALOG ÖRNEK NO	KİTABENİN İLK VEYA İKİNCİ SATIRINDA GEÇEN BAZI YAZI KALIPLARI	SÜLALE LAKAP SOY ADLARI	KADIN İSİMLERİ	YAKINLARININ ERKEK İSİMLERİ	MESLEK-DİNİ VE SOSYAL ÜNVAN	
						KENDİSİNİN	YAKINININ
1833	No-1	Hüve'l- Hallâku'l Bâkî	Sındırgılızade	Aişe	Mustafa		
1709	No-2	Hüve'l muîn		Aişe	Mustafa		
1780	No-3	Ah mine'l -mevt		Fatıma			Hacı
1782	No-4	Ah mine'l -mevt		Aişe			
1786	No-5	Ah mine'l -mevt		Hatice	Süleyman		Hacı
1792	No-6	Ah mine'l -mevt		Fatıma	Hasan	Şerife	Hacı
1792	No-7	Ah mine'l -mevt	Geyikoğlu	Zeyneb	Hasan	Şerife	Hacı
1793	No-8	Ah mine'l -mevt	İsmailzade	Ümmü ülsüm	Muhammed	Şerife	Hacı
1794	No-9	Ah mine'l -mevt	Mahmudzade	Aişe	İbrahim		Hacı
1795	No-10	Hüve'l- Hallâku'l Bâkî		Fatıma	Ahmed		Hacı
1797	No-11	Ah mine'l -mevt		Fatıma	Hüseyin		Hacı
1804	No-12	Bu merkade her kim ederse dua	Çelebizade	Vafıyye	Muhammed, Bayram	Şerife	Hacı
1807	No-13	Hüve'l muîn		Fatıma	Halil,Muhammed Emin		Hacı, Müderris,hafız
1809	No-14	Hüve'l- Hallâku'l Bâkî	Çelebioğlu	Ümmühan	Nuh Çelebi	Şerife	
1810	No-15	Hüve'l muîn		Fatıma	İsmail		Hacı, Emir
1816	No-16	Hüve'l- Hallâku'l Bâkî	Ustazade	Ümmü Gülsüm	Ali		Hacı,hafız
1825	No-17	Hüve'l- Hallâku'l Bâkî		Gülsüm	Halil		
1825	No-18	İlahi ente rahmani	Pes Hasanoğlu	Hadice	İbrahim		
1828	No-19	Hüve'l- Hallâku'l Bâkî	İsmailzade	Aişe	Mustafa		Hacı
1830	No-20	Hüve'l muîn	Çakıcıoğlu	Fatıma	Muhammed		Hacı
1831	No-21	Hüve'l Bâkî	Pehlivanzade	Fatıma	Muhammed	Şerife	Hacı, Şeyh
1833	No-22	Hüve'l Bâkî	İnioğlu	Hadice	Süleyman	Şerife	Hacı
1835	No-23	Hüve'l Bâkî	Kadiroğlu	Emine	İbrahim		Hacı
1841	No-24	Ah mine'l -mevt	Çavuşzade	Hadice	Mahmud		Hacı
1877	No-25	Hüve'l- Hallâku'l Bâkî	Ahadoğlu	Gülsüm	Mustafa		Hacı
19.yy	No-26	-	-	-	-	-	-
1797	No-27	Hüve'l muîn	Danazade	Hadice	İsmail	Şerife	Hacı ,Bardakçı Emir
1803	No-28	Ah mine'l -mevt	Sunullahzade	Fatıma	İsmail		
1814	No-29	Ah mine'l -mevt		Zeliha			Monla
1814	No-30	Hüve'l muîn	Müderrişzade	Ümmü Gülsüm	Abdullah		

KULA TABDUK EMRE TÜRBEŚİNDE YER ALAN DEVŐİRME ÖĐELER

Ergün LAFLI*

GİRİŞ

Çalışmamızın amacı, Yunus Emre gibi önemli bir isimle bağlantılı olan Tabduk Emre Türbesi'nde yapılan şahıs çalışmalarına mimari anlamda katkı sağlayarak türbenin mimarisi ve önemini tekrar gün yüzüne çıkarmak ve üzerinde kullanılmış olan devşirme malzemeleri inceleyerek ait oldukları dönemleri, yapıldıkları malzemeleri ve malzemelerin kökenlerini belirleyerek bu dönemlere ait türbe çevresindeki olası mimari örüntüyü ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda 6 Mayıs 2011 tarihinde Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilimdalı'ndan Doç. Dr. Nezihat Köşklük Kaya ile birlikte türbe yakından incelenmiş, devşirme malzemeler toplanarak katolaglanmış ve parçaların paralellerinin bulunduğu kaynaklar toplanarak kullanılan malzemenin yayıldığı coğrafya sınırları gözlemlenmeye çalışılmıştır. Hazırlanan bu kısa makale ile Kula'da yer alan bu örneklerin bilimsel literatüre kazandırılması ve daha sonra yapılacak çalışmalara kaynak oluşturması düşünülmektedir.

KULA, TABDUK EMRE VE TÜRBEŚİ

Türbe Manisa İli'ne 140 km, Kula İlçesi'ne 21 km uzaklıkta olup, Gökçeören Kasabası'nın Emre Köyü yakınındadır. 400 nüfuslu Emre Köyü'nün ismi ünlü halk ozanı Yunus Emre'den gelir. Batı Anadolu'nun ilk Türk köylerinden olan ve Tabduk Emre'nin yaşadığı bu köy Saruhanoğulları Beyliği'ne bağlı olarak kurulmuştur. Eskiçağ'da Kula Maionia-Lydia Bölgesi'nin bir yerleşimi niteliği taşımakta ve çevresinde çok sayıda irili, ufaklı komşu kente sahipti. Eskiçağ'da Kral Yolu Sardeis'ten başlar, Kula üzerinden Uşak'a ulaşırdı. Bu yolun önemli bir durak noktası üzerinde bulunmakta olan Kula dolayısıyla antik dönemde önemli bir yere sahip olmuştur. Bilindiği üzere Eskiçağ'da bölgede çok büyük nüfuslu kentler azdır; nüfus daha çok taşrasal nitelikli yerleşimlerde toplanmaktadır. Kula'nın da bu yerleşimlere örnek teşkil ettiğini söylemek yanlış olmaz.

Bir durak noktası olan Kula'da 13. yy. yaşamış bir Bektaşî dervişi olan Tabduk Emre, Yunus Emre'nin eğitimcisi ve Yunus Emre eğitim aldığı bu dergaha 40 yıl hizmet etmiştir (Doğan 2013: 831). Hakkında çok fazla araştırmanın yapılmadığı Yunus Emre'nin piri olan Tabduk Emre'nin yaşayan bir kişi olup olmadığının esrarı tam olarak bilinmese de (Yüce 2005: 763) isminin Vilayet-Name adlı eserde yer alan mısralarda geçtiği bilinmektedir. Ancak bu gibi eserlerin doğru bilgileri yansıtmadığı üzerinde de durulduğu unutulmamalıdır (Gökpınarlı 1958: VI). Tabduk Emre kişisinin varlığı tam olarak bilinmemesi mezarı konusunda da bir çok tartışmayı beraberinde getirmiş olsa da Anadolu sınırları içerisinde bir çok yerin önerilmektedir

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ortaçağ Arkeolojisi Anabilimdalı Başkanı ve Ege Bölgesi Kültür Varlıkları Uygulama ve Araştırma Merkezi (EKVAM) Müdürü. <ergun.lafli@deu.edu.tr>

(Ankara'nın Nallıhan ilçesine bağlı Emresultan Köyü, Afyonkarahisar Şer'iyye Sicilleri [Şahin 2011: 13]) ve Kula'daki türbe de Tabduk Emre'ye atfedilen yapılardan biridir (Bozer 1990: Res. 1-5).

Bu kısa makalenin konusu olan türbe 4557 m²'lik % 1 civarında eğimli bir alanda inşa edilmiştir. Türbenin içinde Tapduk Emre ve ailesine ait olduğu düşünülen 10 sanduka mezar, giriş cephesinin sağında ise Yunus Emre'ye ait olduğu söylenen bir mezar ile bir başka mezar bulunmaktadır (Bozer 1990: 2448). Dikdörtgen formlu türbe 9.00 x 9.70 m boyutlarında ve 7.35 m yüksekliğindedir (res. 1). Türbenin 85 cm kalınlığındaki kireçtaşı, moloz taş ve almaşık duvar teknikleri birlikte kullanılmıştır. Alt kısımlarında kesme taş üst kısımlarında ise moloz örgü sisteminde yapılmış duvar sistemi görülmektedir (Bozer 1990: 2448). Bir kapı ve üç pencere olmak üzere, her duvar yüzeyinde bir mimari boşluk açılan türbenin giriş cephesi (res. 2) büyük bir sivri kemer ile vurgulanmıştır. Yapı, dışarıdan, kırma çatı üzerine oturtulan sekiz kenarlı piramidal bir çatı ile örtülmüştür (res. 1). İçeride ise yarıçapı 3.40 m olan taş ve tuğla malzemeli bir kubbe algılanmaktadır. Yapının içinde moloz taş tekniği uygulanmıştır. 1991 yılında Turizm Gelişme Vakfı tarafından restore edilen yapı sanat tarihçilerinin birçoğu tarafından Geç Ortaçağ'a, yani 13.-14. yy.'lara tarihlendirilmektedir.

TÜRBE VE ÇEVRESİNDE KULLANILAN DEVŞİRME ÖĞELER

Bilindiği gibi Anadolu Selçuklu ve beylikler döneminde devşirme malzemenin kullanımı siktir ve kentler çoğunlukla Roma Bizans dönemlerinden beri sürekliliğini koruyan kentler oldukları için önceden var olan mimari örüntüye ait malzemeleri daha sonraki dönemlerde inşa edilmiş olan mimari yapılara entegre etmiştir (Şaman Doğan- Yazar 2007: 209). Ancak devşirme malzeme kullanımının daha erken dönemlerde yani Yunanlılarla kullanımı başlamış (Öney 1968: 26) olduğu belirtmek gerekir. Başlayan bu gelenek daha sonraki dönemlerde de varlığını devam ettirmiştir.

Devşirme malzemenin neden kullanıldığı konusu hakkında bir çok farklı görüş mevcuttur. Ekonomik koşullar, siyasi politik ve ikonografik nedenler (Şaman Doğan- Yazar 2007: 210) gibi sebeplerle kullanımları bilinmektedir. Ayrıca devşirilen malzemenin işlevine uygunluğu da devşirme malzemeler konusunda irdelenen konular arasındadır. İkincil kullanımdaki bu malzemeler ilk kullandıkları mimari yapıdakine paralel olarak aynı işlevde kullandıkları da görülmektedir (Şaman Doğan- Yazar 2007: 212).

Selçuklu, Türk Beylikleri ve Osmanlı Dönemleri'nde binalarda sık olarak yer verilen devşirme taş öğeler son 40 yıldır sıklıkla inceleniyor olsa da, özellikle Bizans Dönemi mimari plastik öğeler hala birçok açıdan sorunludur. 1966 ile 1978 arasında Uşak İli, Sivaslı İlçesi, Selçukler Beldesi'ndeki Sebaste Örenyeri'nde Dr. Nezih Fıratlı (1921-1979) tarafından yönetilen kazılarda ve Kütahya'da Aizanoi Örenyeri'ndeki kazılarda Phrygia ve Lydia Bölgeleri'nin Erken Bizans Dönemi'ne ait çok sayıda mimari plastik öğe ele geçirilmiş ve bu buluntular yayımlanmıştır. Bölgeye bakıldığında Roma ve Bizans Dönemleri'nde tarihi coğrafyası iyi bilinmekte olup, özellikle Prof. Dr. Hasan Malay'ın son 20 yıldır bölgedeki epigrafik araştırmaları sayesinde Kula ve çevresinin yerleşim arkeolojisi iyi tanınmakta olduğu görülmektedir.

Sanat tarihi açısından ve bağlantılı olduğu Yunus Emre ile iyi bilinen türbede devşirme malzemelere ilişkin herhangi bir çalışmanın yapılmamış ve bu durum türbe hakkında yapılacak olan çalışmayı gerekli kılmıştır. Devşirme öğelere bakıldığında çoğu mermerdendir ve Erken Bizans kilise mimarisine ilişkin parçalardan

Geçmişten Günümüze Manisa

oluşmaktadır. Devşirme malzemeler arasında Roma Dönemi'ne ilişkin olarak daha çok mezar stelleri ya da kültik öğeler bulunur. Erken Bizans mimari elemanları ise ambon, başlık, templon, kapı söveleri gibi kilise mimarisine ilişkin öğelerden oluşmaktadır. Bu parçaların birbirlerine mermer cinsi, yapım tekniği, işçilik, ölçüler ve kronoloji olarak birbirlerine benzerliği dikkat çekicidir ve Orta Bizans Dönemi'ne ilişkin olarak da mimari elemanlar da görülmektedir. Devşirme malzemede kullanılan mermerler Afyonkarahisar'daki Dokimeion (İşçehisar) ve Synnada (Şuhut) gibi antik taş kaynaklarından ya da taş atölyelerinden getirilmiş olmalıdır. Nitekim antik dönemlerde özellikle Roma ve Bizans dönemlerinde buralardan mermer çıkarıldığı ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan kentlere gönderildiği bilinmektedir (Albustanlıoğlu 2001: 17).

Türbe üzerinde kullanılmış olan devşirme öğelerin ait oldukları dönemler, tarihlemeleri, paralelleri ve tanımlamalarının yer aldığı bir katalog sistemi ile ayrıntılı bir biçimde kategorize edilmiştir.

Roma Dönemine İlişkin Öğeler

Kat. No. 1 (Res. 6):

Doğu cephesi duvarında kullanılan mermer sarkophag fragmanı. Lahit yarı işlenmiş olup, girlandlıdır. İki madalyon ile girlandların iki parçası korunmuştur.

Ölçüleri: Mak. u. (Maksimum Uzunluk) 142.8 cm, max. kal. (Maksimum Kalınlık) 22.8 cm.

Tarihleme: İ.S. 150-200.

Paraleller: (McCan 1978: res.24), (Varkıvanç – Kökmen 2011: res.5a), (Turak 2011: res. 46) (Ward Perkins 1980: res. 6), Adana Müzesi (Çelik 2010: Lev. LVI a), (Koch 2010: Abb: 21)

Roma Dönemi'nde Uşak-Kula yolu Smyrna'ya devam eden ve Phrygia mermerini kıyıya ulaştıran bir yol güzergahı ile bağlanmakta idi. Dolayısıyla iç bölgelerde üretilen yarı işlenmiş lahitler Kula Bölgesi'nden geçmekte idi. Bu tür lahitlere özellikle Karia Aphrodisiası'nda rastlanmaktadır.

Kat. No. 2 (Res. 7):

Türbenin önünde bulunan Yunus Emre mezarının üzerindeki mermer pedestal. Phrygia mermerinden olup, çok iyi korunmuştur. Yüzlerinin birinde çift ağızlı bir balta bulunur. Pedestalin üstünde Türk-İslam Dönemleri'ne ait bir mezarın kaftan kısmı yer almaktadır.

Ölçüler: Mak. yük. 50 cm, üst gen. 33 cm, alt gen. 25 cm, balta u. 15 cm.

Tarihleme: İ.S. 150-250.

Paraleller: ?

Kat. No. 3 (Res. 8):

Türbenin önünde bulunan Yunus Emre mezarının üzerindeki mermer Herakles laputu. Ağız kenarından bir parça eksiktir. Laputun üstünde Türk-İslam Dönemleri'ne ait bir mezarın kaftan kısmı bulunur.

Ölçüler: Mak. yük. 44.8 cm, çap 22.4 cm.

Tarihleme: İ.S. 150-250.

Paraleller: Bu tür laputlara Lydia Bölgesi'nde sıklıkla rastlanmaktadır. Sunu objesi ya da masa ayağı olarak kullanılmış olabilecek başka örnekler Uşak Müzesi'nde mevcuttur. Ayrıca Uşak İli, Ulubey İlçesi'ndeki bir caminin bahçesinde de bir laput belgelenmiştir.

Geç Roma Dönemine İlişkin Öge

Kat. No. 4 (Res. 9a-c):

Türbenin önündeki bahçedeki mermer bir Ion başlığı. Bazı noksan parçaları dışında iyi korunmuştur. Yüzeyinde kararma vardır.

Ölçüler: U. 44.8, yük. 16 cm, kal. 34 cm, abacus tablası 42 x 42 cm.

Tarihleme: İ.S. 280-350.

Paraleller: (Mango 1968: fig. 160), (Maguire 1987: fig. 6), (Dassmann 2004: fig. 16), İzmir Arkeoloji Müzesi (Andıç 2012: res. 34-37) Kırklareli Müzesi (Çavdar 2014: Kat. N. H-2)

Bizans Dönemine İlişkin Öğeler

Kat. No. 5-7 (Res. 10):

Güney (giriş) cephesinde kapı elemanı olarak kullanılan, üç adet bitkisel süslemeli mermer kapı sövesi-çerçevesi. Çok iyi korunmuşlardır.

Tarihleme: İ.S. 6.-9. yy.

Paraleller: (ΔΠΑΝΔΑΚΗΣ 2008: Εικ 11-12)

Kat. No. 8-9 (Res. 11):

Türbenin önündeki bahçeden ait iki adet Attika tipi mermer kaide çeşitlemeleri. No. 8 (soldaki) sadeleştirilmiş, no. 9 (sağdaki) ise gelişmiş bir kaide tipidir. No. 9 Attika 1. kaide tipi, no. 8 ise Attika 2. kaide tipindedir.

Ölçüler: No. 8 alt çap 30 cm, üst çap 18 cm; no. 9 alt çap 36 cm, üst çap 29.5 cm.

Tarihleme: No. 8 (soldaki) İ.S. 6. yy., no. 9 (sağdaki) ise İ.S. 5. yy.

Paraleller: (Niewöhner 2007, res. 12-27); (Ötüken 1996, lev. 24, res. 6 ve lev. 26, res. 3); (Kitzinger 1947, res. 163); (Tezcan 1989, res. 150, 152 ve 153), (Mango 1991: fig. 139), (Doğan 2005: fig. 6), (Keskin 2010: 33, 34, 40), Yalvaç Müzesi (Yeşiltaş 2012: res. 29-32), İzmir Arkeoloji Müzesi (Andıç 2012: res. 1-4, 7, 8, 10), Kırklareli Müzesi (Çavdar 2014: Kat. N. K-1, K-2), Konya (Temple 2013: res. 51-58, 74-75), (Hansen 2003: Fig. 141), (Biernacki 2009: Tablica 4 184/973, 182/973, Tablica 19 70/973, Tablica 27 43/973, Tablica 28 762/973), (Çobanoğlu 2016: Kat. No. 10)

Kat. No. 10 (Res. 12):

Türbe içinde kireçtaşı çiftli sütun. Bir üst köşesi hariç iyi korunmuştur. Bu tür çiftli sütunlar Anadolu'nun her yerinde görülebilmektedir.

Tarihleme: İ.S. 5.-6. yy.

Paraleller: (Keskin, 2010: res. 58-65), Yalvaç Müzesi (Yeşiltaş 2012: res. 21-24), İzmir Arkeoloji Müzesi (Andıç 2012: res. 119-122), Konya (Temple 2013: res. 124,125), (Biernacki 2009: Tablica 111: 62/973)

Geçmişten Günümüze Manisa

Kat. No. 11 (Res. 13):

Türbe içinde monolitik, mermer sekizgen templon sütunu ve başlığı. Bir üst köşesi hariç iyi korunmuştur. Başlıkta bitkisel bir süsleme hakimiyeti mevcuttur.

Ölçüler: Mak. yük. 61.7 cm, başlık yük. 28.1 cm, kal. 17.6 cm.

Tarihleme: İ.S. 6.-10. yy.

Paraleller: (Ötüken 1996: lev. 6, res. 4); (Parman 2002: res. 31-34); (Niewöhner 2007: res. 121); (Türker 2009: res. 20), (Widrig 1978: Plate XVII c)

Kat. No. 13 (Res. 14):

Türbe içinde mermer templon korkuluğu. Sağ üst köşe hariç iyi korunmuştur. Bitkisel ve geometrik süslemeler iki ana dikey hatta ayrılmıştır.

Tarihleme: İ.S. 10.-12. yy.

Paraleller: ?

Kat. No. 14 (Res. 15):

Türbe içinde kireçtaşı yan korkuluk levhası parçası. Katafalkın üzerine betonlanmıştır. Köşeden kırılmıştır; kenar çerçevesi eksiktir. Geometrik süslemeler diyagonal olarak ikiye ayrılmıştır.

Tarihleme: Her ne kadar bezemeler tarihleme için az sayıda olsa da, İ.S. 6. yy.'a tarihlenmelidir. Ancak tarihlendirme Orta Bizans'a, yani İ.S. 10.-12. yy.'a, kadar çıkabilir.

Paraleller: U. Peschlow'un ambon korkuluk ayırımında "3. grub"a girmektedir.

Kuşadası Kadikalesi (Armağan 2010: Kat. No. 208), (Alpaslan Doğan 2008: 137 fig.14)

Kat. No. 15 (Res. 16):

Türbe içinden ara sütun elemanı, ambon merdiven korkuluk topuzu ya da sadece topuz. Phrygia mermerindedir. Sadece bilezik kısmında bazı parçaları noksandır.

Ölçüler: Yük. 26.6 cm, mak. çap 12.5 cm.

Tarihleme: İ.S. 5.-6.yy.

Paraleller: ?

Kat. No. 16 (Res. 17a-c):

Türbe içinden templon sütun başlığı. Phrygia mermerindedir. Üst köşelerden biri noksandır. Geometrik bezemeleri antoraklı ve düğümlü templon başlıklarını andırmaktadır. Alt yüzünde metallerle bağlandığı anlaşılan bir dübel deliği bulunmaktadır.

Ölçüler: Yük. 21.2 cm, gen. 17.5 cm, alt çap 11.7-24 cm, dübel deliği çapı 3 cm.

Tarihleme: Orta Bizans Dönemi; İ.S. 9.-12. yy.

Paraleller: ?

Kat. No. 17 (Res. 18):

Türbe bahçesinden mermer soffit bezemeli paye. Duvar içine örülmüştür. Alt köşesi eksiktir. Bu tür payeler Anadolu'nun her yerinde görülebilmektedir.

Ölçüler: Mak. yük. 59 cm; gen. 12 cm.

Tarihleme: İ.S. 5.-6. yy.

Paraleller: (Niewöhner 2007: res. 238-281 ve 332); (Westphalen 2000: res. 7); (Ötüken 1996: lev. 3, res. 3, 5, lev. 4, res. 3); (Parman 2002: res. 51-57); (Çaylak Türker 2009: res. 14-17); (Tezcan 1989: res. 23, 28, 30, 43, 47, 48 ve 50).

Kat. No. 18 (Res. 19a-b):

Türbe bahçesinden kireçtaşı templon payesi. Duvar içine örülmüştür. Bir köşesi kırılmıştır. Bu tür templon payeleri Anadolu'nun her yerinde görülebilmektedir.

Ölçüler: Yük. 75 cm; gen. 14 cm.

Tarihleme: Boyutları daha çok Orta Bizans Dönemi'ni andırmaktadır; İ.S. 9.-12. yy.

Paraleller: (Tezcan 1989: fig. 23,28,30,43,47,48,50); (Ötüken 1996: lev. 3- fig. 3, 5; lev. 4 – fig. 3), (Westphalen 2000: fig. 7), (Parman 2002: fig. 51-57), (Niewöhner 2007: fig. 238-281, 332), (Türkler 2009: fig. 14-17), (Türker 2011: fig. 1)

Kat. No. 19 (Res. 20):

Türbe bahçesinden mermer bir templon (?). Ancak tanımlaması kesin değildir. Duvar içine örülmüştür. İntakt korunmuştur.

Ölçüler: Max. u. 54.5 cm, gen. 25.4 cm.

Paraleller: ?

Kat. No. 20 (res. 21):

Türbe dış duvarından mermer templon payesi. Tam türünün tespit edilebilmesi için derinliğinin bilinmesi gerekir. Phrygia mermerindedir. Duvar içine örülmüştür. Bir uç kısmı noksandır.

Ölçüler: Max. u. 49.5 cm, gen. 13 cm.

Tarihleme: İ.S. 6.-10. yy.

Paraleller: ?

Kat. No. 21 (Res. 22a-b):

Türbe pencere elemanı olarak kullanılan trapez kesitli mermer templon arşitravı-epistili. Arkadlar ve palmetler ile bezelidir. Phrygia mermerindedir. Duvar içine örülmüştür. İyi korunmuştur.

Ölçüler: Mak. u. 110 cm, yük. 22 cm.

Tarihleme: Orta Bizans Dönemi; İ.S. 9.-12. yy.

Paraleller: Alaadin Camii (Serdar: 2010: res. 19), (ΔΠΑΝΔΑΚΗΣ 2008: Εικ 1-2)

Geçmişten Günümüze Manisa

Kat. No. 22 (Res. 23a-b):

Türbe pencere elemanı olarak kullanılan trapez kesitli mermer templon arşitravi-epistili. Arkadlar ve palmetler ile bezelidir. Phrygia mermerindedir. Duvar içine örülmüş ve iyi korunmuştur.

Ölçüler: Mak. u. 112.5 cm, yük. 25 cm.

Tarihleme: Orta Bizans Dönemi; İ.S. 9.-12. yy.

Paraleller: (ΔΠΑΝΔΑΚΗΣ 2008: Εικ 1-2)

Kat. No. 23 (Res. 24):

Türbe pencere elemanı olarak kullanılan trapez kesitli mermer templon arşitravi-epistili. Arkadlar ve palmetler ile bezelidir. Phrygia mermerindedir. Duvar içine örülmüş ve iyi korunmuştur.

Ölçüler: Mak. u. 112.5 cm, yük. 22.5 cm.

Tarihleme: Orta Bizans Dönemi; İ.S. 9.-12. yy.

Paraleller: (ΔΠΑΝΔΑΚΗΣ 2008: Εικ 1-2)

Kat. No. 24 (Res. 25):

Türbe dış duvarına örülen mermer templon arşitravının alt yüzü. Phrygia mermerindedir. Duvar içine örülmüş ve iyi korunmuştur.

Ölçüler: U. 94 cm, gen. 32 cm.

Tarihleme: İ.S. 5.-6. yy.

Paraleller: (Niewöhner 2007: res. 238-281 ve 332); (Westphalen 2000: res. 7); (Ötüken 1996: lev. 3, res. 3, 5 ve lev. 4, res. 3); (Parman 2002: res. 51-57); (Çaylak Türker 2009: res. 14-17); (Tezcan 1989: res. 23, 28, 30, 43, 47, 48 ve 50). Yalvaç Müzesi (Yeşiltaş 2012: res. 58b, 59a-b), (Biernacki 2009: Tablica 211 263/973)

Kat. No. 25 (Res. 26):

Türbe bahçesinde tabana örülü mermer templon arşitravının alt yüzü. Phrygia mermerindedir. Köşesi kırılmasına rağmen iyi korunmuştur.

Ölçüler: Mak. u. 88 cm, mak. gen. 24 cm.

Tarihleme: İ.S. 5.-6. yy.

Paraleller: ?

Kat. No. 26 (Res. 27):

Türbe dış duvarına örülmüş olan mermer templon arşitravı. Phrygia mermerindedir. Üst köşesi kırılmasına rağmen, iyi korunmuştur. Üzerinde örgü motifi bulunmaktadır.

Tarihleme: Orta Bizans Dönemi; İ.S. 9.-12. yy.

Paraleller: (Temple 2014: 92, 100, res. 12 ve 15). Konya (Temple 2013: res. 338, 346), (Mercangöz 2008: 94 fig. 11), (Özyurt Özcan 2012: fig. 8), (Türker 2011: fig.6)

Kat. No. 27 (Res. 28):

Türbe dış duvarına örülmüş olan mermer templon arşitravı ya da payesi. Phrygia mermerindedir. Kenar köşesi kırılmasına rağmen, iyi korunmuştur. Üzerinde örgü motifi bulunmaktadır.

Tarihleme: Orta Bizans Dönemi; İ.S. 9.-12. yy.

Paraleller: (Temple 2014: 92, 100, res. 12 ve 15). Konya (Temple 2013: res. 338, 346), (Mercangöz 2008: 94 fig. 11), (Özyurt Özcan 2012: fig. 8), (Türker 2011: fig.6)

SONUÇ

Yunus Emre'nin hocası diyebileceğimiz Bektaşi dervişlerinden Tabduk Emre'nin mezarı olduğu düşünülen ve 13-14. yüzyıllara tarihlenen türbe üzerinde kullanılan devşirme malzemeleri konu alan makalemizde devşirme malzemelerin - Parapet parçaları, Templon arşitravları ve sütun başlıkları, kaideler, çiftli sütun gibi Bizans Dönemi (İ.S 5-6 yüzyıl) kilise mimarisine ait öğeler olduğu görülmektedir. Ancak bunun dışında Roma Dönemi'ne ait olan mermerden bir sarkopag ve pedestal ve herakles laputu bulunmuştur.

Kullanılan devşirme malzemelerin geneline bakıldığında paralel öğelerin Anadolu sınırları içerisinde Batı Anadolu'dan İç Anadolu'ya kadar kullanılmış olan mimari elemanlar oldukları görülmektedir. Ancak parçalardan bazılarının Anadolu üzerinde örneklerine rastlanılmamış ve Mora yarımadası sınırları içerisinde örneklerinin bulunmuş olması ilgi çekicidir. Bu parçaların iki bölgenin kilise mimarisini anlamındaki ilişkisini göstermesi açısından önem arz ettiğini söyleyebiliriz.

Mimari parçalar Phrygia mermerinden işlenmiş olup, Lydia ya da Phrygia bölgelerindeki ustalar tarafından yontulmuşlardır. En erkeni İ.S. 2. yy., en geçi ise İ.S. 12. yy.'a ait bu öğeler, aslında kendi içinde bir kontekt oluşturmaktadırlar. Büyük olasılıkla Kula'daki türbe yakınlarındaki ya da Lydia Bölgesi'ndeki yakın Bizans yerleşimlerden birindeki bir Bizans kilisesinden İ.S. 13. yy.'da topluca sökülüp, türbeye getirildikleri iddia edilebilir. Hatta bu kilise türbenin hemen yakınında bir yerler olabileceğini söylemek yanlış olmaz.

Malzemelerin Lydia-Phrygia bölgelerindeki Erken-Orta Bizans mimari plastik işçiliğini yansıtan unsurları içermektedir. Bizans Dönemi'nde Kula ve yakın çevresindeki yerleşimlerden gelen bu blokların, geliş yerlerinin ve üretim yerlerinin tam olarak saptanması daha ileride yapılacak bilimsel çalışmalar ile mümkün olacaktır.

KISALTMALAR VE TEŞEKKÜR

Bu makalede kullanılan kısaltmalar alfabetik sırayla şöyledir: gen.: genişlik; mak.: maksimum; u.: uzunluk; yük.: yükseklik; yy.: yüzyıl; ve yya.: yayıncı.

Bu makalede türlü yardımlarını gördüğüm (alfabetik sırayla) Doç. Dr. Nezihat Köşklük Kaya (İzmir), Arkeolog Nihal Kardoruk (İzmir/Bursa), Arkeolog Dr. Aslı Saka (İzmir/Balıkesir) ve Dr. Çiğdem Temple'a (Gainesville, VA) teşekkürlerimi sunarım.

Roman and Byzantine *spolia* at the mausoleum of Tabduk Emre in Kula in western Turkey

The monumental tomb (Türbe) of Tabduk Emre near Kula has various reused architectural elements of Roman and Byzantine period. In the 13th century the Tabduk Emre was a Bektashi dervish. Its mausoleum is located 140 km from Manisa and 21 km from the city of Kula, near the village of Emre near Gökçeören. In the

Geçmişten Günümüze Manisa

Roman and Byzantine periods, this region was densely populated with minor settlements whose inhabitants lived mainly in rural areas. The entrance door of the *Türbe* has a door and three windows, and was highlighted by a large pointed arch. The building is covered with an eight-sided pyramid-shaped roof on the outside which is dated by numerous art historians in to the late Middle Ages, *i.e.* 13th-14th century A.D. In the masonry as well as other parts of the *Türbe* there are several re-used Roman and Byzantine stone elements, most of which are marble elements belonging to early Byzantine church architecture, such as *ambo*, *templon*, doorknobs and capitals. These elements are similar to each other in source of marble, construction technique, workmanship, measurement and chronology. There are also some further architectural elements related to the middle Byzantine period. Most of these Roman and Byzantine marble elements must have originated from local Phrygian marble sources and workshops, such as Docimium and Synnada in Afyonkarahisar.

From the Turkish provinces of Manisa and Uşak there are some publications which dealt with the Byzantine architecture of the region. Between the years 1966 and 1978 Nezih Fıratlı searched the ruins of Sebaste in Selçikler in the province of Uşak where he has published numerous examples of architectural elements. During the excavations in Aezani in Kütahya in ancient Phrygia many architectural elements from the early Byzantine period were published. The material used in both places is very similar to that of the *spolia* in the tomb of Tabduk Emre.

A total of 27 stone *spolia* were observed in the monumental tomb of Tabduk Emre. Few are from the Roman era, the majority are from the Byzantine period. Most of the architectural elements used in the Mausoleum of Tabduk Emre in Kula were elements belonging to the church architecture of the early Byzantine period, *i.e.* fifth and sixth centuries A.D. or and the Middle Byzantine period, *i.e.* ninth to eleventh centuries A.D. These elements were mostly made of Phrygian marble and produced by local masters in Lydia or Phrygia. The earliest element of this small collection of *spolia* belongs to the second century A.D. The rest are probably from a church in the nearby Byzantine settlement in Kula, although we do not know of any such Byzantine churches in Kula. It can be argued that they were dissected in the 13th century A.D. and reused in the mausoleum soon after. Why so many *epistyle* fragments have been found in a grave is a question that needs further investigation. The more exact identifications of these elements, their production site, their original architectural use and settlements in and around Kula are only possible with further scientific studies.

KAYNAKLAR

- ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Ν. 2008 ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΝΑ ΒΥΑΝΤΙΝΑ ΓΛΥΠΤΑ ΤΗΣ ΜΑΝΗΣ ΤΟΥ 11ου ΚΑΙ ΤΟΥ 12ου ΑΙΩΝΑ, *La sculpture byzantine VIIe - XIIe siècles, Actes du colloque international organisé par la 2e Éphorie des antiquités byzantines et l'École française d'Athènes (6-8 septembre 2000)*, Bulletin de correspondance hellénique, Supplément 49; Paris, 409-417
- Albustanlıoğlu, T. 2001 "Dokimeion Mermer Ocağı", *İdol*, 9, 12-17
- Alpaslan Doğan, S.2008 La sculpture byzantine en Lycie et à Antalya : sa place dans l'évolution de l'art byzantin, *La sculpture byzantine VIIe - XIIe siècles, Actes du colloque international organisé par la 2e Éphorie des antiquités byzantines et l'École française d'Athènes (6-8 septembre 2000)*, Bulletin de correspondance hellénique, Supplément 49; Paris, 123-138.
- Andıç, A. 2012 İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Armağan, M.E. 2010 Kuşadası Kadıkalesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir
- Bozer, R.1990 *Kula'da Türk Mimarisini*, Kültür Bakanlığı, Tanıtma Eserleri Dizisi 1123/Kültür Bakanlığı Yayınları 30; Ankara.
- Bozer, R. 1990 "Kula'nın Emre Köyü'ndeki Türk Eserleri", *X. Türk Tarih Kongresi* (Ankara, 22 - 26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler), II, Ankara, 2447 - 2460.
- Biernacki, A.B. 2009 *Wczesnobizantyjskie Elementy I Detale Architektoniczne Chersonozu Taurydzkiego*, Wydawnictwo Poznanskie, Poznan.
- Çavdar, M. 2014 Kırklareli Vize'den Geç Antik Bizans Dönemi Mimari Plastik Taş Eserler, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Çelik, A. 2010 Adana Müzesi Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana
- Çobanoğlu, A.D, Ermiş Ü.M., Parlak S., Tuncer A. 2016 "İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü'nde Bulunan Taş Eserler" *Sanat Tarihi Yıllığı*, 25, 1-46
- Dassmann E., Brakmann H., Colpe C., Dihle A., Engemann J., Hoheisel K., Speyer W., Thraede K., 2004 "Kapitalverbrechen-Kapital", *Reallexikon für Antike und Christentum*, Stuttgart: Anton Hiersemann, 57-124
- Doğan, A. 2013 "Yunus Emre Divanı'nda İdeal İnsan", *International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkich*, 8/13, Ankara, 829-839
- Doğan, S. 2005 "Alanya Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri", *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, Konya, 71-77
- Gökpınarlı, A. 1958 *Vilayetname*, İstanbul.
- Koch, G. 2010 "Sarkophage Der Römischen Kaiserzeit in der Türkei", *Adalya*, XIII, Antalya, 111-182
- Hansen, M.F. 2003 *The Eloquence of Appropriation Prolegomena to an Understanding of Spolia in Early Christian Rome*, *Analecta Romana Instituti Danici, Supplementum XXXIII*, Rome
- Keskin, E. 2010 Çorum İli ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Geçmişten Günümüze Manisa

Kitzinger, E.1947 "A Survey of Early Christian Town of Stobi", *Dumbarton Oaks Papers* 3, 81-161

Kıratlı, N. 1970 "Uşak-Selçukler Kazısı ve Çevre Araştırmaları 1966-1970", *Türk Arkeoloji Dergisi* 19/1, 109-160.

Mango, C. 1968 "The Monastery of St. Abercius at Kurşunlu (Elegmi) in Bithynia", *Dumbarton Oak Papers*, 22, 169-176

Mango, C. 1991 "Approaches to Byzantine Architecture", *Mugarnas*, 8, 40-44,

Maquira, E.D. 1987 "Range and Reportary in Capital Design", *Dumbarton Oak Papers*, 41, 351-361

McCan, A. M. 1978 *Roman Sarcophagi in The Metropolitan Museum of Art*, The Metropolitan Museum of Art, New York

Mercangöz, Z. 2008 Réflexions sur le décor sculpté byzantin d'Anatolie occidentale, şurada: C. Pennas/C. Vanderheybe (yya.), *La sculpture byzantine VIIe - XIIe siècles, Actes du colloque international organisé par la 2e Éphorie des antiquités byzantines et l'École française d'Athènes (6-8 septembre 2000)*, Bulletin de correspondance hellénique, Supplément 49; Paris, 81-104.

Niewöhmer, P.2007 (a) *Aizanoi, Dokimion und Anatolien. Stadt und Land, Siedlungsund Steinmetzwesen vom späteren 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr.*; Wiesbaden.

Niewöhmer, P. 2007 (b) "Byzantinische Steinmetzarbeiten aus dem Umland von Milet", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, 1, 1-28

Niewöhmer, P.2008 Mittelbyzantinische Templananlagen aus Anatolien. Die Sammlung des Archäologischen Museums Kütahya und ihr Kontext, *Istanbulur Mitteilungen*,58, 285-345

Öney, G.1968 "Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi", *Anadolu (Anatolia)*, 12, 17-26

Ötüken, S. Y.1996 *Forschungen im nordwestlichen Kleinasien: Antike und byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa*, [Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Istanbul](#), *Istanbulur Mitteilungen Beiheft* 41, Tübingen.

Özyurt Özcan, H. 2012 "Muğla Bodrum ve Milas Arkeoloji Müzeleri'ndeki Orta Bizans Dönemine Ait Bir Grup Liturjik İşlevli Taş Eser", *Olba*, XX, 427-452

Parman, E.2002 *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları 1347/Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir.

Serdar, P.2010 Likya ve Pamfilya Bölgeleri'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserlerinin Motif, Bezeme Tekniği ve Malzeme Değerlendirmesi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Şahin, H. 2011 "Tabduk Emre XIII. Yüzyılda Yaşayan Babai-Haydari Dervishi", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40, İstanbul.

Şaman Doğan, N. – Yazar, T. 2007 "Ortaçağ Anadolu Mimarisinde Devşirme Malzeme Kullanımı", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 1, 209-230

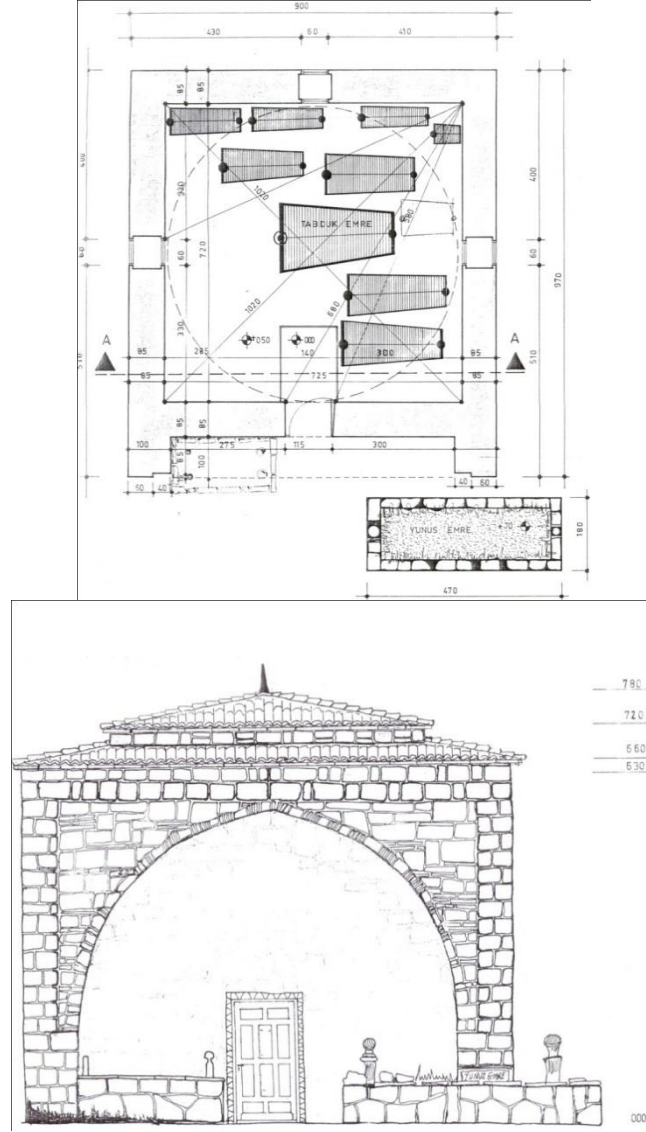
Temple, Ç.2013 Konya/İkonion ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anka

Temple, Ç.2014 "Taş Eserler Eşliğinde Sille'nin Bizans Dönemi Mimarisine İlişkin Görüşler", *Art-Sanat* 2, 81-100

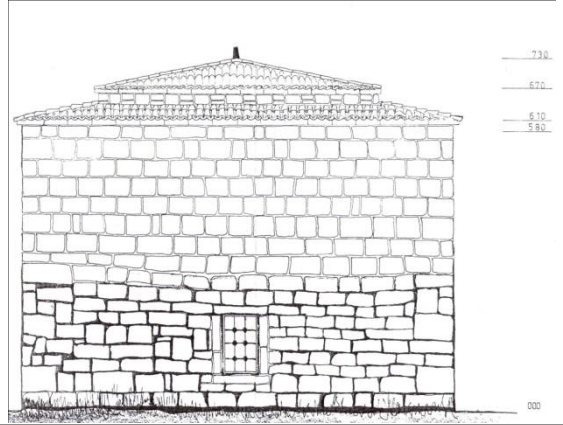
Tezcan, H.1989 *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul.

- Turak, Ö.2011 Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul
- Türker, A. Ç.2009 "Byzantine Architectural Sculpture from Akköy on the Middle Scamander Valley in Hellespontus", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 26/1, 287- 299
- Türker, A.Ç.2011 "Byzantine Architectural Sculpture and Liturgical Stonework in Çanakkale Archeology Museum-Studies in 2009", *28. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3, Ankara, 13-27
- Varkıvanç B.-Kökmen H.2011 "Attaleia'nın Anıtsal Mezarları Üzerine Bazı Gözlemler", *Adalya*, XIV, 223-237
- Yeşiltaş, T.2012 Yalvaç Müzesin'deki Bizans Dönemi Taş Eserleri, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Yüce,K.2005 "Tür Mitolojisi ile İlgili Bir Tabir; Tabduk", *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir, 763-766
- Ward Perkins, J. B.1980 "Nicomedia and Marble Trade", *Papers of the British School at Rome*, 48, 23-69
- Westphalen,S.2000 "The Byzantine Basilica at Priene", *Dumbarton Oaks Papers* 54, 275-280
- Widrig,W.1978 "Two Churches at Latrun in Cyrenaica", *Papers of the School at Rome*, 46, 94-131

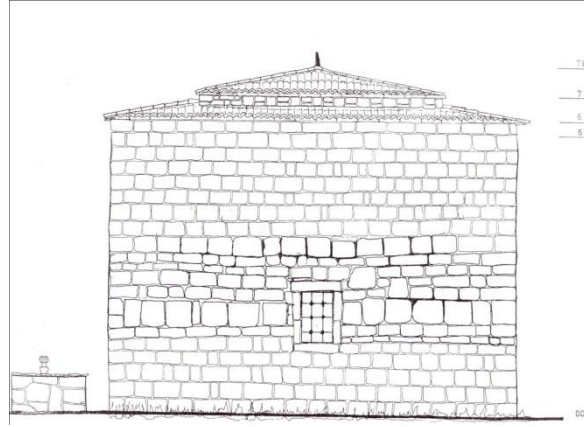
RESİMLER

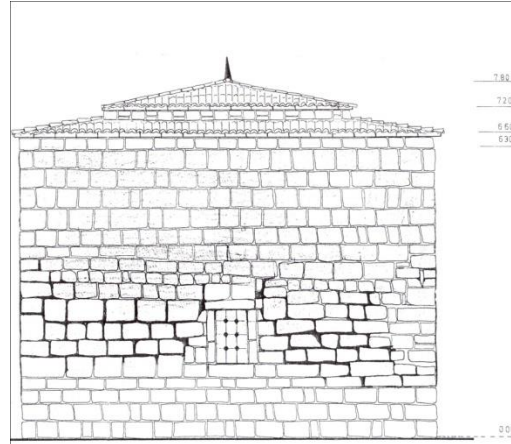
Res. 1: Kula Tabduk Emre Türbesi'nin planı. **Res. 2:** Türbenin güney (giriş) cephesi.

Res. 3: Türbenin kuzey cephesi.

Res. 4: Türbenin doğu cephesi.

Res. 5: Türbenin batı cephesi

Res. 6: Kula Tabduk Emre Türbesi'nin doğu cephesi duvarında kullanılan yarı işlenmiş, mermer sarkophag fragmanı; İ.S. 150-200.

Res. 7: Türbenin önünde bulunan Yunus Emre mezarının üzerindeki Roma Dönemi pedestali.

Res. 8: Aynı yerdeki mermer Herakles laputu; İ.S. 150-250.

Res. 9a-c: Türbenin önündeki bahçeden mermer bir İon başlığı; İ.S. 280-350.

Res. 10: Türbenin güney (giriş) cephesinde kapı elemanı olarak kullanılan, üç adet bitkisel süslemeli mermer kapı sövesi; İ.S. 6.-9. yy.

Res. 11: Türbenin önündeki bahçeden Erken Bizans Dönemi'ne ait iki adet mermer kaide.

Res. 12: Türbe içinde kireçtaşı çiftli sütun; İ.S. 5.-6. yy.

Res. 13: Türbe içinde monolitik, mermer sekizgen templon sütunu ve başlığı; İ.S. 6.-10. yy.

Res. 14: Türbe içinde mermer templon korkuluğu; İ.S. 10.-12. yy.

Res. 15: Türbe içinde kireçtaşı yan korkuluk levhası parçası; İ.S. 6. yy.-10./12. yy..

Res. 16: Türbe içinden mermer ara sütun elemanı, ambon merdiven korkuluk topuzu ya da sadece topuz; İ.S. 5.-6.yy.

Geçmişten Günümüze Manisa

Res. 17a-c: Türbe içinden mermer templon sütun başlığı; İ.S. 9.-12. yy.

Res. 18: Türbe bahçesinden mermer soffit bezemeli paye; İ.S. 5.-6. Yy.

Res. 19a-b: Türbe bahçesinden kireçtaşı templon payesi; İ.S. 9.-12. yy.

Res. 20: Türbe bahçesinden Bizans Dönemi'ne ait mermer bir templon (?).

Res. 21: Türbe dış duvarından mermer templon payesi; İ.S. 6.-10. yy.

Res. 22a-b: Türbe pencere elemanı olarak kullanılan trapez kesitli mermer templon arşitravı; İ.S. 9.-12. yy.

Res. 23a-b: Türbe pencere elemanı olarak kullanılan trapez kesitli mermer templon arşitravı; İ.S. 9.-12. yy.

Res. 24: Türbe pencere elemanı olarak kullanılan trapez kesitli mermer templon arşitravı;
İ.S. 9.-12. yy.

Res. 25: Türbe dış duvarına örülen mermer templon arşitravının alt yüzü; İ.S. 5.-6. yy.

Geçmişten Günümüze Manisa

Res. 26: Türbe bahçesinde tabana örülü mermer templon arşitravının alt yüzü; İ.S. 5.-6. yy.

Res. 27: Türbe dış duvarına örülmüş olan mermer templon arşitravı; İ.S. 9.-12. yy.

Res. 28: Türbe dış duvarına örülmüş olan mermer templon arşitravı ya da payesi; İ.S. 9.-12. yy.

MANİSA'DA YAŞAM DOYUMU, KENTSEL DOYUM VE KENTE BAĞLILIK

Çağlar SOLAK*-Emine AKMAN DİREKÇİ**-Pınar ACET***

GİRİŞ

Psikoloji biliminde mekân, araştırmalar için her zaman önem arz eden bir unsur olmuştur. Ancak bu unsurun bireyin davranışlarını anlamadaki yeri, rolü ve ona atfedilen önemin zaman içinde değişime uğradığı görülmektedir. Önceleri mekân ile ilgili değişkenlerin, bireyi ve davranışlarını tek yönlü olarak etkilediği var sayılırken (örneğin laboratuvar çalışmaları), daha yakın zamanlı çalışmalarda ise bu etkileşimin karşılıklı olduğu görüşü üzerinde durulmaktadır (Lewin, 1951; akt: Göregenli, 2013). Dahası, içinde yaşanılan mekânın (örneğin ev, mahalle, köy, şehir, ülke, vb.) bireyin öz kimliğinin bir parçası olduğu düşünülmektedir (Proshansky, Fabian ve Kaminoff, 1983). Başka bir deyişle bireylerin, mekânla bağ kurarak, ona sosyal bir anlam yükleyerek, o mekâna ilişkin aidiyet duygusu ve özdeşleşme yaşayarak içinde yaşadıkları yeri kendi benlik kavramlarına dâhil ettikleri belirtilmektedir (Göregenli, Karakuş, Kösten ve Umuroğlu, 2014). Öte yandan bireyler içinde yaşadıkları çevreyi hem bilişsel, hem duygusal, hem de davranışsal açıdan aktif olarak değerlendirerek o mekâna ilişkin doyum veya doyumsuzluk geliştirmektedirler (Bonaiuto, 2004). İnsan ve mekân arasındaki ilişki, yukarıda tanımlandığı bağlamda, psikoloji alanında ve diğer birçok alanda (örneğin sosyoloji, kültürel antropoloji, şehir çalışmaları, mimarlık, şehir planlamacılığı, turizm, vb.) giderek artan bir öneme sahip olmaya başladığı görülmektedir (Lewicka, 2011).

Bireylerin mekân ile ilişkisi boyunca geliştirdikleri kent kimliği ve bu süreçte mekâna ilişkin değerlendirmeleri sonucu oluşan kentsel doyumlarının da birbiri ile etkileşim içinde olması olası görülmektedir (Fleury-Bahi, Félonneau ve Marchand, 2008). Ayrıca bireyin kendi yaşamıyla ilgili değerlendirmelerinin, çevre ile ilişkileriyle ve çevresine yönelik değerlendirmeleriyle bağlantılı olduğu göz önünde bulundurulduğunda (Karayığit, Yamakoğlu ve Bilgin, 2012), hem kent kimliğinin hem de kentsel doyumun anlaşılmasının bireylerin yaşam doyumlarını anlamak için önemli olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, bireylerin yaşam doyumunun kişilik ve demografik özellikler ile olan ilişkilerine ait bulgulara alanyazında sıklıkla rastlanırken (Diener ve ark., 2003; Diener ve ark., 1999), kentsel doyum ve özellikle kent kimliği ile ilişkisini inceleyen araştırmalara görece daha az rastlanmaktadır. Ülkemizde, çevre ve birey arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik çalışmaların az da olsa bulunduğu görülmektedir. Örneğin, Afyon'un Sandıklı ilçesinde gerçekleştirilen bir araştırmada, bireylerin yaşam kalitesinin kentin sunduğu imkânlardan etkilenip etkilenmediği incelenmiş, aralarında orta düzeyde ve pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür (Karayığit, Yamakoğlu ve Bilgin, 2012). İzmir'de yapılan benzer bir çalışmada ise yerli halkın, kente sonradan gelmiş kişilere kıyasla yaşadıkları kente kendilerini daha ait hissettikleri bulunmuştur (Göregenli ve ark., 2014). Çetinkaya, Serçeoğlu ve Uzan'ın (2016), Erzurum-Uzundere halkı üzerinde gerçekleştirdiği bir

* Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, e-posta: caglar.solak@cbu.edu.tr

** Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, e-posta: emine.akman@cbu.edu.tr

*** Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, e-posta: pinar.acet@cbu.edu.tr

başka araştırmada ise yavaş şehir hareketinin yaşam doyumunu olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Birol (2007) ise Balıkesir ilindeki kent kimliği oluşumu süreçlerini incelemiştir. Manisa ili kapsamında ise bireylerin yaşam doyumunu demografik değişkenler, kent kimliği ve kentsel doyum bağlamında inceleyen bir çalışma bildiğimiz kadarıyla bulunmamaktadır. Ülkemizin önemli bir sanayi kenti olan Manisa’da kent sakinlerinin yaşam doyumlarının ne düzeyde olduğu ve kentle kurdukları ilişkinin belirleyicilerinin neler olduğu dikkate değer bir araştırma sorusudur. Bu nedenle, bu çalışmada çeşitli demografik özellikler, kent kimliği, kentsel doyum ve yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Kent Kimliği

Kent kimliği, alanyazında üzerine oldukça çalışılan bir konu olmasına karşın bu ilişkiyi kavramsallaştırma konusunda henüz bir sözbirliğine varılmadığını belirtmek gerekir. Örneğin yere bağlılık (place attachment) (Gerson, 1977), yer duygusu (sense of place) (Hummon, 1992), yer kimliği (place identity) (Proshansky, 1978) ve kent kimliği (urban identity) (Lalli, 1992) bu ilişkiyi tanımlamak için kullanılan kavramlardan bazılarıdır. Araştırmacılar kavramlar arasındaki farklılıklara değinseler de bu kavramların birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Lalli (1992) kent kimliği kavramını karşılaştırma, bağlılık, aşinalık, geçmiş ve gelecek olmak üzere beş boyutta değerlendirerek daha kapsayıcı bir yaklaşımla ele almaktadır (akt: Göregenli, 2013). Bu kapsayıcı yaklaşımdan hareketle kent kimliğinin, “bireylerin yaşadıkları kentsel mekânlarla kurduğu her türlü ilişki” (kente ilişkin anıları, deneyimleri, duyguları ve fikirleri, vb.) sonucunda, öz kimliğin bir parçası olarak ortaya çıktığı söylenebilir (Proshansky ve ark., 1983; Göregenli ve ark., 2014).

Alanyazında bireylerin kent kimliğini inşası sürecinde etkili olduğu düşünülen çeşitli değişkenlerden bahsedilmektedir. Bunlardan biri de -kentin büyüklüğü, fiziksel ve sosyal koşulları gibi- kente ait değişkenlerdir. Lewicka (2011), söz konusu mekânın kapalı veya açık oluşu, toplumun büyüklüğü, toplumun homojen veya heterojen yapıda oluşu gibi özelliklerinin kent kimliğini etkileyebilecek faktörler olduğunu belirtmektedir. Casakin, Hernandez ve Ruiz (2015), İsrail’de 208 üniversite öğrencisi ile yürüttükleri çalışmada, şehirleri küçük, orta ve büyük olmak üzere üç kategori olarak karşılaştırdıklarında, büyük şehirlerde yaşayan kişilerin orta büyüklükteki şehirde yaşayanlara kıyasla daha yüksek yer kimliği puanları aldığı sonucuna ulaşmışlardır. Ancak mekânın büyüklüğünün kent kimliğine etkisinin yönü ve büyüklüğü hakkında genel bir görüş belirlemek için yeterli sayıda araştırma bulgusu bulunmamaktadır.

Öte yandan, kent kimliğinin kentin özelliklerinden etkilendiği kadar, cinsiyet (Göregenli ve ark., 2014; Belanche, Casalo ve Flavian, 2017), yaş (Göregenli ve ark., 2014), etnik köken (Shamai ve Ilatov, 2004; Göregenli, Karakus ve Gökten, 2016), dini inanç (Shamai ve Ilatov, 2004), eğitim düzeyi (Williams, Patterson, Roggenbuck ve Watso, 1992; Göregenli ve ark., 2014; Belanche ve ark., 2017), sosyo-ekonomik durum (Williams ve ark., 1992; Fried, 2000; Lewicka, 2005), doğum yeri (Göregenli ve ark., 2014), ikamet edilen yerde büyümüş olma (Belanche ve ark. 2017), ikamet süresi (Göregenli ve ark., 2014; Belanche ve ark. 2017), evin sahibi veya kiracı olma (Belanche ve ark. 2017) ve hatta kişilik (Proshansky ve ark., 1983) gibi bireye ait demografik özelliklerden de etkilendiği belirtilmektedir. Birçok araştırmada benzer sonuçların elde edilmesine dayanarak, ikamet süresinin kent kimliğinin üzerinde en güçlü etkiye sahip faktör olduğu söylenebilir. Bir yerde ikamet süreci arttıkça kişilerin

yere bağlılık duyguları da bir o kadar güçlenmektedir (örn: Fleury-Bahi, Félonneau, ve Marchand, 2008; Lewicka, 2011b; Göregenli ve ark., 2014; Belanche ve ark. 2017). Dahası, kente bağlılık duygusunun yaş ile pozitif korelasyonunun da ikamet süresinin bir fonksiyonu olabileceği düşünülmektedir (Karakuş ve Göregenli, 2008). Ülkemizde yapılan çalışmalar da bu görüşü destekler niteliktedir. Örneğin, Karakuş ve Göregenli'nin (2008) İzmir'in Çeşme ilçesinde (Çeşme merkez, Alaçatı, Dalyan) yürüttüğü araştırmada, Alaçatı ve Dalyan'da yaşayan kişilerin Çeşme merkezde yaşayan diğer bölge göçmenlerine kıyasla Kent Kimliği Ölçeği'nden daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür. Araştırmacılar Çeşme merkezde yaşayanların Alaçatı ve Dalyan'da yaşayanlara göre bölgeye daha yakın zamanda göç ettiklerini belirterek, bu sonucu ikamet süresinin yer kimliği ve yere bağlılık üzerindeki etkisi açısından yorumlamışlardır. İzmir'de yer kimliği ve kente bağlılık konusundaki çalışmasında ise Göregenli (2005) Kent Kimliği Ölçeği'nin bir alt boyutu olan 'aidiyet' boyutunda, İzmir'in yerlilerinin İzmir'e sonradan göç edenlerden daha yüksek puanlar aldıklarını saptamıştır. Bu sonucun yine yaşanılan yer ile bireyler arasında kurulan ilişkide zamanın etkisi ile açıklanması mümkün görünmektedir (akt: Göregenli, 2013). Diğer demografik değişkenler ile ilgili araştırma sonuçlarına genel olarak bakılacak olursa; kadınların erkeklerden (Göregenli ve ark., 2014, Belanche ve ark., 2017), gelir ve eğitim düzeyi düşük olanların yüksek olanlardan (Williams ve arkadaşları, 1992; Lewicka, 2005; Fried, 2000; Belanche ve ark., 2017), kendi evinde ikamet edenlerin de kiracı olanlardan (Lewicka, 2010; Belanche ve ark., 2017) daha yüksek yere bağlılık ve/veya yer kimliği düzeyine sahip olduğu yönünde bulgulara rastlanmaktadır. Buna karşın alanyazında cinsiyet ve eğitim düzeyinin yer kimliği ile anlamlı bir ilişkisinin bulunmadığı (Lewicka, 2010), ayrıca eğitim ile gelir düzeyinin yer kimliği ile pozitif yönde ilişkisine ulaşan çalışmalar da bulunmaktadır (Krannich ve Greider, 1984, akt: Lewika, 2010). Bahsi geçen demografik değişkenlerden ev sahibi olmanın yer kimliği üzerindeki etkisinin daha istikrarlı olduğu söylenebilir.

Kentsel Doyum

Yaşam kalitesi yaşanan çevreyle ilişkili bir kavram olarak ifade edilmektedir ve bu kavram bireyin kendi yaşamına ilişkin yargı ve değerlendirmeleriyle ilişkilidir. Bireyin kendi yaşamıyla ilgili değerlendirmelerinin ise çevresi ile ilişkilerine ve çevresine yönelik değerlendirmeleriyle bağlantılı olduğu ifade edilmektedir (Karayığit, Yamakoğlu ve Bilgin, 2012). Bu bağlamda yaşam kalitesi, çevrenin mekansal, fiziksel ve toplumsal bileşenleri ile bu çeşitli bileşenlerin algılanış biçimlerini bir arada ele alınması ile hem nesnel çevresel özellikler, hem de bireysel özelliklerle şekillenmektedir (Van Kamp ve ark., 2003). Yaşam kalitesi, çevresel değerlendirmeler temelinde oluşurken, aynı zamanda yaşam kalitesinin kentsel alanda da bazı etkileri olduğu belirtilmektedir. Örneğin, Türksever ve Atalık (2001) bireylerin yaşam kalitesinin yüksek olması kentsel alanda ekonomik canlılığı artırarak bölgenin ekonomik anlamdaki zenginliğine katkıda bulunurken, kentsel yaşam kalitesinin düşük olması yer değiştirme eğilimini güçlendirerek olası göçleri ortaya çıkarmaktadır. Bu durum da kentler ve yerel bölgeler arası göç sorunuyla birlikte kırsal ve kentsel alan arası dengesizliklere yol açabilmektedir.

Kentsel doyum alanyazında daha genel olarak mekansal doyum (residential satisfaction) kavramı olarak ele alınmaktadır. Mekansal memnuniyet, bireyin yaşadığı çevreye yönelik kendi bakış açısını içeren değerlendirmeleri olarak ifade edilmektedir (Bonaiuto ve Alves, 2012). Mekansal doyum bireylerin çeşitli ölçeklerdeki (ev, mahalle, kent gibi) belirli bir yerde yaşamının keyif veren, tatmin sağlayan deneyimlerine ilişkin değerlendirmeleri olarak tanımlanmaktadır. Temel

olarak mekansal doyum, bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç temel bileşenden oluşmaktadır. Bir diğer ifadeyle bir mekana yönelik doyum ya da memnuniyet, bireylerin çevre hakkındaki bilişsel değerlendirmelerini, aynı mekana ya da çevreye ilişkin duygusal tepkileri ve bu çevrede gerçekleştirilen faaliyetleri içermektedir (Bonaiuto, 2004). Dolayısıyla bireylerin mekansal doyumları yerleşik bölgelerin psikolojik bir değerlendirmesinin elde edilmesi açısından önemli bir değişkendir (Bonaiuto ve Alves, 2012).

Bonaiuto'ya göre (2004) mekansal ya da kentsel doyum, içinde yaşanan konut, çevre ya da kente yönelik kişisel, sosyal ve fiziksel faktörlere bağlı olarak şekillenmektedir. Kişisel faktörler arasındaki yaş, sosyo-ekonomik düzey ve gelişim beklentileri ile birlikte mekan memnuniyeti artma eğilimindedir. Mekansal doyum genel olarak dört alan üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu alanlar: (1) Mekansal özellikler (mimari yapı ve kent planlaması, yeşil alanlar), (2) İnsani ve sosyal özellikler (nüfus ve sosyal ilişkiler), (3) İşlevsel özellikler (mevcut hizmetler), (4) Bağlamsal özellikler (yaşam tarzı, çevre kirliliği, sağlık ve bakım olanakları) olarak ifade edilmektedir.

Mekansal doyum, o yerde yaşayan bireylerin ihtiyaçları, beklentileri ve hedeflerinin mekana (ev, kent ve toplum) ait koşullar tarafından karşılanması olarak ifade edilmektedir (Amérigo ve Aragonés, 1997). Mekansal doyum kişinin yaşadığı yere (ev, şehir, mahalle gibi) olan bağlılığı ile güçlü şekilde ilişkilidir (Bonaiuto ve ark. 1999, Fleury-Bahi, Félonneau ve Marchand, 2008). Mekansal doyumun ayrıca yaşanan yerdeki yeşil alana bağlı olarak artış gösterdiği de bilinmektedir. Bunun yanı sıra mekansal doyumun, bireyin yaşı, ev sahibi olma durumu, yaşadığı yerdeki ikamet süresi ile de olumlu ilişki içinde olduğu belirtilmektedir (Bonaiuto, 2004).

Gerçekleştirilen farklı araştırmalar konut memnuniyetinin psikolojik iyi olma ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Fernández-Portero, Alarcón ve Padura (2016) yaşam doyumunu ve mekansal doyum arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmalarında, yerleşim koşullarının genel psikolojik sağlığın önemli belirleyicilerinden olduğu varsayımından yola çıkarak 50 yaş ve üzeri 316 kişinin yaşadıkları konut koşullarını ve bu mekana yönelik memnuniyetlerini değerlendirmelerini istemiştir. Bu kişilerin mekansal doyumlarının yaşadıkları evin ve çevrenin fiziksel özelliklerine ve sunduğu imkanlara bağlı olduğu görülürken, yaşam doyumlarının mekansal doyumla olumlu yönde ilişkili olduğu bulunmuştur.

Checa ve Arjona (2010) göçmenler ve yerli halkın kentsel doyumunu inceledikleri çalışmada, İspanya'nın Almería kentindeki El Puche bölgesine yönelik doyumunu incelemişler ve mekansal doyumun üç temel içeriğinin mahalle, ev ve komşular olduğunu göstermişlerdir. Buna ek olarak mekansal doyumun, göçmenler ve İspanyollar arası ilişkiler, bölgenin diğer yerlere göre izole yapısı, inşaatların düşük kalitesi, alışveriş imkanları ve bölgenin suç özellikleri tarafından yordandığını bulmuşlardır. Berlin'in kentsel doyumunun incelendiği diğer bir çalışmada (Van der Meer ve ark., 2011), Berlin'in kentsel doyumunu üzerinde hangi faktörlerin etkili olduğu incelenmiş ve şehirdeki trafik kirliliği, çöp ve çevresel kirliliğin, istenmeyen kokuların, hava kirliliğinin ve özellikle kış aylarında havanın çok soğuk olarak değerlendirilmesinin kent doyumunu olumsuz yönde etkileyen en önemli unsurlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yaşam Doyumu

İyi olma kavramı, insanın bütüncül yapısı kapsamında sahip olduğu iyiliğini koruma, sürdürme ve geliştirme durumu olarak ifade edilmektedir (Ryff ve Singer, 2006). Yaşam doyumunu, bireyin kendi yaşamına ilişkin bilişsel değerlendirmeleri olarak tanımlanmaktadır (Diener ve ark., 1999). Bireyin yaşamına ilişkin bilişsel

değerlendirmelerinin toplamı olarak tanımlanan yaşam doyumunun değerlendirilmesinde evrensel kriterlerin söz konusu olmadığı, kişinin öz değerlendirmelerine göre yapıldığı vurgulanmaktadır. (Sam, 2001; Yetim, 2003). Kişilerin sahip oldukları farklı düşünce biçimleri ve görüşler kendileri için uygun gördükleri bir standart oluşturmalarına ve zamanla yaşam koşullarını ve içinde buldukları durumu bu standartla karşılaştırarak bir değerlendirme ile farklı bir yaşam doyumunu değerlendirmesinin oluşmasına neden olmaktadır (Sam, 2001). Örneğin, sağlık, başarı, zenginlik ve iyi ilişkiler herkes için arzu edilir ve yaşam doyumunu etkileyen faktörler olsa da, her insanın bunlara atfettiği değer farklıdır (Da Conceição Pinto ve Neto, 2008).

Yaşam doyumunu bilişsel değerlendirmeler sonucu varılan yargılar olarak ifade edilmektedir (Pavot ve Diener, 2008). Ancak bu değerlendirmelerin altında yatan süreçler yukarıdan aşağıya yaklaşımı (top-down approach) ve aşağıdan yukarıya yaklaşımı (bottom-up approach) olmak üzere iki farklı şekilde açıklanmaktadır (Headey, Veenhoven, ve Wearing, 1991). Yukarıdan aşağıya yaklaşımı yaşam doyumunu bireyin kişilik özellikleri gibi değişmez niteliklerinin (Erdogan, Bauer, Truxillo ve Mansfield, 2012), aşağıdan yukarıya yaklaşımı ise yaşam doyumunu hayatın aile, sağlık, iş gibi farklı alanlarından elde edilen doyumlar tarafından şekillendiğini vurgulamaktadır (Pavot & Diener, 2008). Bu yaklaşım yaşamla ilgili alanlardan hangi alanın ne kadar önemli olduğu ve bireyin bu alana yönelik memnuniyetidir (Erdogan ve ark., 2012). Öte yandan, yukarıdan aşağıya yaklaşımı bu farklı alanlara yönelik algıyı şekillendiren bireye ait özelliklerin yaşam doyumunu etkilediğini desteklemektedir. Özetle yaşam doyumunu, yukarıdan aşağıya yaklaşımına göre, bireyin kişilik özellikleri gibi yapıların etkisiyle kim olduğuna; aşağıdan yukarıya yaklaşımına göre ise yaşamın farklı alanlarına göre değişkenlik gösteren yaşama ilişkin memnuniyet olarak özetlenebilir.

Yaşam doyumunun bir takım psikososyal değişkenlerle ilişkili olduğu farklı çalışma bulgularıyla ortaya konulmuştur. Yüksek düzeyde yaşam doyumunu psikolojik iyi olma durumunu (Jasperse, Ward ve Jose, 2012; Myers ve Diener, 1995) fiziksel sağlığı (Roysamb, Tambs, Reichborn-Kjennerud, Neale ve Harris, 2003), yaratıcılığı ve üretkenliği de (Staw, Sutton ve Pelled, 1994) arttırmaktadır. Birçok değişkenle ilişkili olan yaşam doyumunu değerlendirmelerinin bireyin yaşamındaki birçok farklı değişkenden etkilenmesi beklenmektedir. Eid ve Diener (2004)'in çalışması duygudurumu gibi değişkenlerin yaşam doyumunu değerlendirmeleri üzerinde bir etkisi olduğunu göstermiştir. Yapılan farklı çalışmalarda da benlik saygısının, sosyal becerilerin, politik ve dini eğilimlerin, sosyal katılımın ve kültürün yaşam doyumunu üzerinde etkili olduğu ortaya konmuştur (Diener, Diener ve Diener, 1995; Dorahy ve ark., 2000; Pavot ve Diener, 2008). Bu sonuçlar çerçevesinde bireyleri yaşam doyumununun çevresel faktörlerle ilişkili olduğu ve bireyin yaşadığı kente yönelik bilişsel tutumlarının ve kente uyumlarının bireylerin yaşam doyumunu ile ilişkisinin incelenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Yöntem

Katılımcılar

Bu çalışmada yer alan katılımcılar gönüllülük esası dikkate alınarak çalışmaya dahil edilmiş, Manisa'da yaşamakta olan farklı sosyo-ekonomik düzeylerden 197 kişidir. 18 yaş ve üzerindeki, Manisa'da yaşayan her bireyin katılım gösterebildiği çalışmada rastlantısal örnekleme (accidental sampling) yöntemi kullanılmıştır.

Çalışma verileri, elektronik anket yazılımı olan www.googleforms.com üzerinden internet aracılığıyla elde edilmiştir.

Çalışmada yer alan örneklemin %47.7'si (n = 94) kadın, %51.8'i (n = 102) erkektir. Katılımcıların yaş aralığı 18-70 arasındadır ve yaş ortalaması 35.77'dir (SS = 10.09). Çalışmaya katılanların %9.1'i lise altı eğitim almışken, %90.9'u ise üniversite ve üzeri eğitim düzeyine sahiptir. Katılımcıların %28.4'ü bekar, %71.1'i ise evlidir. Çalışmaya katılanların %85.8'i tam zamanlı bir işte çalıştığını, %14.2'si ise herhangi bir işte çalışmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların %57.9'u Manisa'nın Yunusemre ilçesinde, %32'si Şehzadeler ilçesinde, %9.6'sı ise diğer ilçelerde ikamet ettiğini belirtmiştir. Ek olarak, katılımcıların %4.6'sı köy, %7.6'sı kasaba, %70.6'sı şehir, %17.3'ü ise metropolde yaşamlarının en uzun süresini geçirmişlerdir. Katılımcıların %43.1'i Manisa'da doğup büyümüş olduğu için, geri kalan katılımcılar ise Manisa'da eğitim, iş gibi farklı sebeplerle yaşamaya devam etmektedir. Katılımcıların Manisa'da yaşama süresi ise ortalama 20.51 senedir (SS = 14.49).

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formunda yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, meslek ve çalışma durumu, Manisa'da yaşam süresi ve Manisa'ya yerleşme nedeni gibi katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesine yönelik sorulara yer verilmiştir.

Yaşam Doyumu Ölçeği: Yaşamdan alınan doyum düzeyini belirleyebilmek amacıyla Diener ve ark. (1985) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması sonucu güvenilirlik katsayısı .86 olarak bulunmuştur (Yetim, 1993). Ölçek 6 maddeden oluşmakta (örnek madde: "Hayatım birçok yönlerden idealimekine yakın.") ve 7'li likert tipi derecelendirme (1= "kesinlikle katılmıyorum", 7= kesinlikle katılıyorum) içermektedir. Bu ölçek, bireylerin kendi hayatları hakkındaki genel ve öznel değerlendirmelerine dayanmaktadır. Katılımcıların yaşamlarından ne derece memnuniyet hissettikleri sorularını içeren ölçekten alınan yüksek puan yaşam doyumunun yüksek olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada elde edilen Yaşam doyumunu ölçeği Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı .93'tür.

Kent Kimliği Ölçeği: Çalışmada katılımcıların Manisa'ya ilişkin kente bağlılık düzeylerini değerlendirmek amacıyla Lalli'nin (1992) Kent Kimliği Ölçeği kullanılmıştır. Lalli'nin ölçeği toplam 20 maddeden (örnek madde: "Bu şehir, diğer şehirlerin imrendiği, özendiği özelliklere sahiptir.") oluşan Likert tipi bir tutum ölçeğidir ve "tamamen karşıyım"dan "tamamen katılmıyorum"a doğru giden 5 dereceli skala üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. Ölçeğin, Türkçe'ye uyarlama ve geçerlik güvenilirlik çalışması Göregenli (2005) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada elde edilen Kent Kimliği Ölçeği Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı .97'dir.

Kentsel Doyum Ölçeği: Kentsel Doyum Ölçeği, kentsel doyumunu genel ve özel yanları ile değerlendirmekte, genel olarak kentten ve kentin sunduğu çeşitli imkanlardan memnuniyeti ölçmektedir. Karayığit, Yamakoğlu ve Bilgin (2012) tarafından geliştirilmiş 15 maddeden (örnek madde: "Kentimdeki çevre koşullarından (temiz hava, iklim, sakinlik, trafik, vs) memnunum.") oluşan bir ölçektir. Katılımcılardan ölçekte yer alan her bir ifadeyi "kesinlikle karşıyım"dan "tamamen katılıyorum"a doğru giden 7 dereceli skala üzerinde değerlendirmeleri istenmektedir. Bu çalışmada elde edilen Kentsel Doyum Ölçeği Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı .95'tir.

İşlem

Araştırmanın katılımcıları Manisa’da ve Manisa ilçelerinde yaşayan kişiler arasından tesadüfi olarak seçilmiştir. Katılımcılara araştırmaya katılımın gönüllülük esasına dayandığı, isim belirtmemeleri, istedikleri herhangi bir soruyu cevaplandırmayabilecekleri, araştırmadan elde edilen verilerin gizli tutulacağı ve araştırma dışında başka bir amaçla kullanılmayacağı bilgileri verilmiştir. Bir katılımcının anketi tamamlaması ortalama olarak 10-15 dakika arasında sürmüştür.

Bulgular

Araştırma sonucunda elde edilen veriler *IBM SPSS 20* programına aktarılarak istatistiksel analizler için uygun düzenlemeler yapılmıştır. Araştırma sorularının cevaplanmasına yönelik ilk olarak ölçekler arası ilişkiler incelenmiştir. Bu amaçla, katılımcıların YDÖ, KDÖ ve KKÖ’den aldıkları ortalama puanlar arasındaki Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Sonuçlara göre katılımcıların yaşam doyumları ile kentsel doyumları arasında yüksek düzeyde pozitif ilişki olduğu görülmüştür ($r = .55, p < .01$). Yaşam doyumunu ile kente bağlılık düzeyi arasında ise görece zayıf olmakla birlikte yine pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r = .31, p < .01$). Son olarak, kentsel doyum ile kente bağlılık arasında oldukça güçlü pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir ($r = .73, p < .01$).

“Genel olarak düşündüğünüzde Manisa’da yaşamaktan ne kadar memnunsunuz?” sorusuna verilen yanıtlar (“1: Hiç memnun değilim” ile “5: Çok memnunum” arasında) ile ölçeklerden alınan puanlar arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla bir kez daha Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmış, Manisa’da yaşamaktan genel memnuniyet düzeyi ile yaşam doyumunu arasında orta seviyede pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır ($r = .39, p < .01$). Bununla birlikte kentsel doyum ve kente bağlılık ile Manisa’da yaşamaktan genel memnuniyet düzeyinin güçlü bir ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır (sırasıyla $r = .74, p < .01$; $r = .70, p < .01$). Yukarıda aktarılan ilişkiler ve korelasyon katsayıları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Ölçekler Arasındaki Pearson Korelasyon Katsayıları

	YDÖ	KDÖ	KKÖ	Genel Memnuniyet
YDÖ	1			
KDÖ	.55*	1		
KKÖ	.31*	.73*	1	
Genel Memnuniyet	.39*	.74*	.70*	1

* $p < .01$

Kendini Manisalı olarak tanımlayan ve tanımlamayan katılımcıların¹ ölçeklere verdikleri yanıtlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olup olmadığını görmek üzere *bağımsız örneklem için t-testi* kullanılmıştır. Bulgulara göre kendini Manisalı olarak tanımlayan katılımcıların yaşam doyumları ($X=27.34, SS=8.46$), kentsel doyumları ($X=64.76, SS=17.60$), kente bağlılık düzeyleri ($X=75.87, SS=16.79$) ve Manisa’da yaşamaktan genel memnuniyet düzeyleri ($X=3.61, SS=1.04$), kendini Manisalı olarak tanımlamayan katılımcılara göre (yaşam doyumunu için $X=24.73, SS=8.78$; kentsel doyum için $X=47.82, SS=20.69$; kente bağlılık için $X=42.04, SS=16.81$;

¹ “Kendinizi Manisalı olarak tanımlar mısınız?” sorusuna Kararsızım yanıtını veren 12 katılımcı bu analizlere dahil edilmemiştir.

genel memnuniyet için $X=2.49$, $SS=1.09$) anlamlı olarak daha yüksektir. Buna ek olarak, kendini Manisalı olarak tanımlamayan katılımcılar ($X=3.92$, $SS=1.20$) imkanları olduğu takdirde başka bir şehirde yaşamayı, kendini Manisalı olarak tanımlayanlara göre ($X=2.68$, $SS=1.38$) daha çok istemektedirler (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Kendini Manisalı Olarak Tanımlayan ve Tanımlamayan Katılımcılar Arasındaki Farklar

	Kendinizi Manisalı olarak tanımlar mısınız?				t değeri
	Evet (n = 102)		Hayır (n = 83)		
	Ort.	SS	Ort.	SS	
YDÖ	27.34	8.46	24.73	8.78	2.050*
KDÖ	64.76	17.60	47.82	20.69	5.919**
KKÖ	75.87	16.79	42.04	16.81	13.628**
Genel memnuniyet	3.61	1.04	2.49	1.09	7.084**
Başka bir yerde yaşama isteği	2.68	1.38	3.92	1.20	-6.371**

* $p < .05$, ** $p < .01$

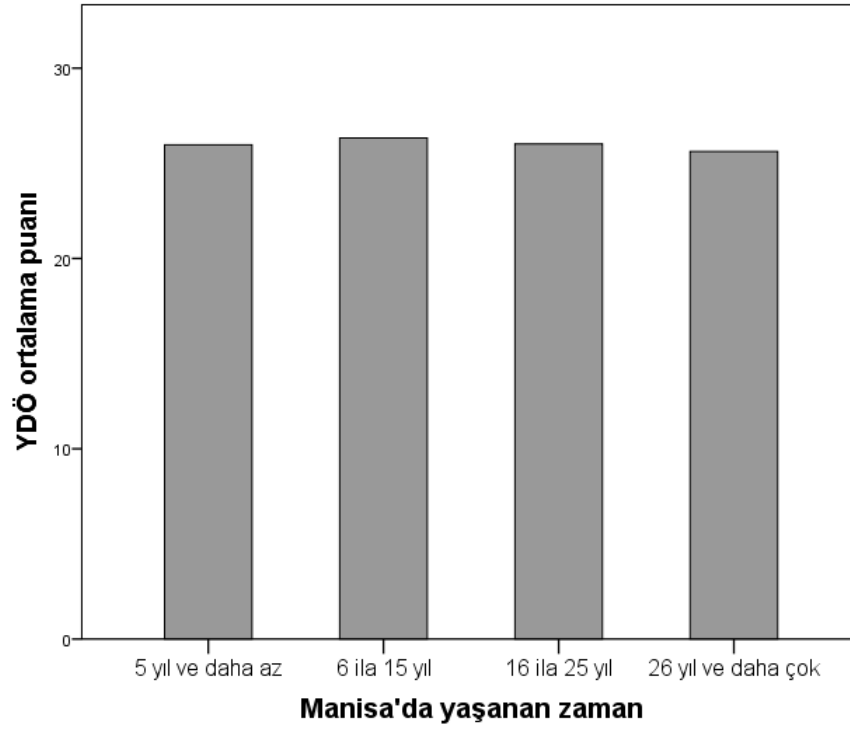
Manisa'da yaşama süresinin katılımcıların verdiği yanıtlar üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu incelemek amacıyla, yaşanan yıl sayısına göre 4 kategori (5 yıl ve altı, 6 ila 15 yıl, 16 ila 25 yıl, 26 yıl ve üstü) oluşturulmuş ve ardından *tek yönlü varyans analizleri* (ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Manisa'da yaşanan sürenin katılımcıların yaşam doyumları üzerinde herhangi bir etkisi bulunmazken ($F(3, 179) = .050$, $p > .05$), kentsel doyumları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır ($F(3, 179) = 7.404$, $p < .01$, kısmi $\eta^2 = .11$). Bu etkinin 4 kategoriden hangileri arasında ortaya çıktığını anlamak üzere gerçekleştirilen izleme testlerinin sonuçlarına göre, 5 ve daha az yıldır Manisa'da yaşayan katılımcıların kentsel doyum düzeyleri ($X=44.65$, $SS=22.95$), 6 ila 15 yıldır Manisa'da yaşayanlardan ($X=55.97$, $SS=18.47$; $t(68) = -2.215$, $p < .05$), 16 ila 25 yıldır Manisa'da yaşayanlardan ($X=59.72$, $SS=18.60$; $t(84) = -3.361$, $p < .01$) ve 26 yıldan fazla zamandır Manisa'da yaşayanlardan ($X=62.92$, $SS=18.99$; $t(101) = -4.385$, $p < .01$) anlamlı oranda daha düşüktür (Bkz. Grafik 1 ve Grafik 2). Kategoriler arasındaki diğer farklar ise istatistiksel açıdan anlamlı değildir.

Kente bağlılık düzeyinin Manisa'da yaşama süresinden etkilenip etkilenmediği de analiz edilmiş, bir önceki bulgulara benzer şekilde anlamlı bir etki görülmüştür ($F(3, 179) = 31.057$, $p < .01$, kısmi $\eta^2 = .35$). Kategoriler arasındaki farkları tespit etmek üzere gerçekleştirilen izleme testlerinin sonuçlarına göre, 5 ve daha az yıldır Manisa'da yaşayan katılımcıların kente bağlılık düzeyleri ($X=40.20$, $SS=18.52$), 6 ila 15 yıldır Manisa'da yaşayanlardan ($X=49.43$, $SS=17.60$; $t(68) = -2.108$, $p < .05$), 16 ila 25 yıldır Manisa'da yaşayanlardan ($X=68.41$, $SS=19.91$; $t(84) = -6.769$, $p < .01$) ve 26 yıldan fazla zamandır Manisa'da yaşayanlardan ($X=73.71$, $SS=19.55$; $t(101) = -8.652$, $p < .01$) anlamlı oranda daha düşüktür. Buna ek olarak, 6 ila 15 yıldır Manisa'da yaşayanların kente bağlılıkları, 16 ila 25 yıldır Manisa'da yaşayanlara ($t(74) = -4.248$, $p < .01$) ve 26 yıldan fazla zamandır Manisa'da yaşayanlara göre ($t(91) = -5.776$, $p < .01$) yine daha düşüktür (Bkz. Grafik 3). Kategoriler arasındaki diğer farklar ise istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

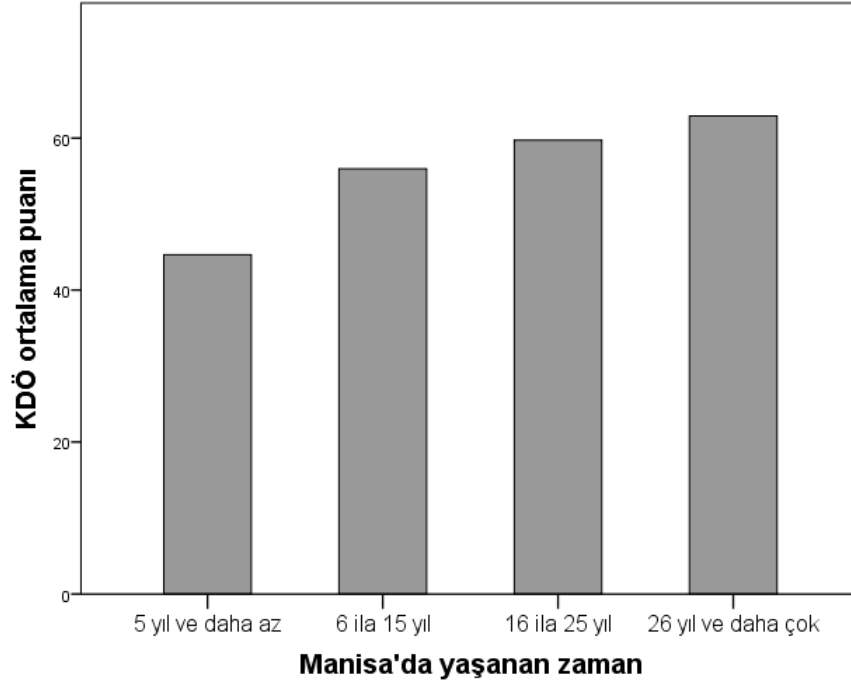
Geçmişten Günümüze Manisa

Manisa'da yaşama süresinin olası etkilerini incelemek amacıyla son olarak, katılımcıların Manisa'da yaşamaya ilişkin genel memnuniyetleri ele alınmıştır. Manisa'da yaşama süresi genel memnuniyet düzeyini anlamlı oranda etkileyen bir faktör olarak bir kez daha karşımıza çıkmıştır ($F(3, 179) = 6.312, p < .01$, kısmi $\eta^2 = .10$). Söz konusu etkiyi daha yakından incelemek üzere izleme testleri gerçekleştirilmiş, 5 ve daha az yıldır Manisa'da yaşayan katılımcıların genel memnuniyet düzeylerinin ($X=2.45, SS=1.18$), 6 ila 15 yıldır Manisa'da yaşayanlardan ($X=3, SS=1.02; t(68) = -2.093, p < .05$), 16 ila 25 yıldır Manisa'da yaşayanlardan ($X=3.30, SS=1.03; t(84) = -3.593, p < .01$) ve 26 yıldan fazla zamandır Manisa'da yaşayanlardan ($X=3.38, SS=1.21; t(101) = -3.846, p < .01$) daha düşük olduğu bulunmuştur (Bkz. Grafik 4). Kategoriler arasındaki diğer farklar ise istatistiksel açıdan anlamlı değildir.

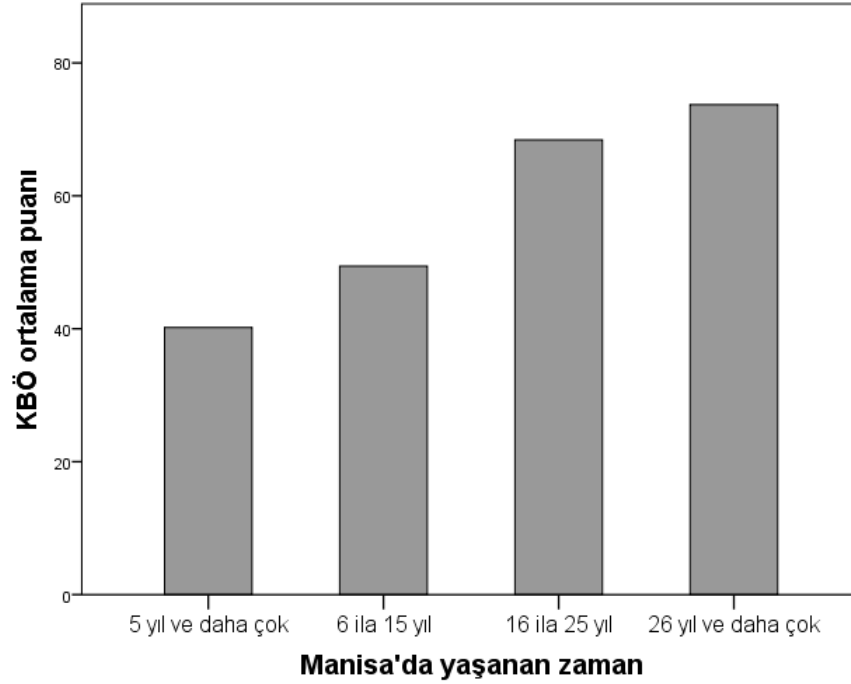
Grafik 1. Manisa'da Yaşanan Zaman ile Yaşam Doyumu İlişkisi

Grafik 2. Manisa'da Yaşanan Zaman ile Kentsel Doyum İlişkisi

Grafik 3. Manisa'da Yaşanan Zaman ile Kente Bağlılık İlişkisi

Grafik 4. Manisa'da Yaşanan Zaman ile Genel Memnuniyet İlişkisi

Katılımcıların yaşlarının verilen cevaplarda nasıl bir rol oynadığını anlamak amacıyla, yaş temel alınarak 3 kategori (30 yaş ve altı, 30 ila 45 yaş, 45 yaş ve üstü) oluşturulmuştur. Ardından ilk olarak yaş ile yaşam doyumu ilişkisi analiz edilmiş, tek yönlü ANOVA sonuçlarına göre herhangi bir anlamlı etkiye rastlanmamıştır ($F(2, 188) = 2.638, p > .05$). Yaş ile kentsel doyum arasındaki ilişkiye bakıldığında ise yaşın etkili bir faktör olduğu bulunmuştur ($F(2, 188) = 5.206, p < .01$, kısmi $\eta^2 = .05$). Hangi yaş grubunun diğerlerinden ne yönde farklılaştığını gösteren izleme testlerinin sonuçlarına göre, 30 yaş ve altındaki katılımcıların kentsel doyumları ($X=51.40, SS=18.65$), 30 ila 45 yaş arasındaki ($X=59.56, SS=21.19; t(150) = -2.507, p < .05$) ve 45 yaş üstündeki ($X=63.44, SS=21.16; t(106) = -3.023, p < .01$) katılımcılara göre anlamlı oranda daha düşüktür. 30 ila 45 yaş arasındaki ve 45 yaş üstündeki katılımcıların arasındaki fark ise anlamlı değildir.

Kente bağlılık düzeyi de katılımcıların yaşından benzer şekilde etkilenmektedir ($F(2, 188) = 5.434, p < .01$, kısmi $\eta^2 = .05$). Bir kez daha görülmüştür ki, 30 yaş ve altındaki katılımcıların kente bağlılıkları ($X=54.56, SS=23.47$), 30 ila 45 yaş arasındaki ($X=61.85, SS=22.83; t(150) = -1.941, p = .05$) ve 45 yaş üstündeki ($X=69.61, SS=21.62; t(106) = -3.224, p < .01$) katılımcılara göre anlamlı oranda daha düşüktür. 30 ila 45 yaş arasındaki ve 45 yaş üstündeki katılımcıların arasındaki fark yine anlamlı değildir. Son olarak, Manisa'da yaşamakla ilgili genel memnuniyet düzeyi ise yaştan etkilenmemektedir ($F(2, 188) = .616, p > .05$).

Katılımcıların doğdukları yerin de ölçülen değişkenler üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Şöyle ki, Manisa'da doğan katılımcıların yaşam doyumları diğer illerde doğan katılımcılara göre farklılaşmazken, kentsel doyumları ve kente bağlılıkları anlamlı oranda daha yüksektir. Aynı şekilde Manisa'da yaşamaktan da daha memnun oldukları görülmektedir. Manisa dışında doğan katılımcılar ise imkanları olduğu takdirde başka bir ilde yaşamayı daha çok istemektedirler (Bkz. Tablo 3).

Katılımcıların cinsiyetlerinin ve Manisa'nın hangi ilçesinde yaşadıklarının ise herhangi bir farklılaştırıcı etkisine rastlanmamıştır.

Tablo 3. Doğum Yeri Manisa ve Diğer İller Olan Katılımcılar Arasındaki Farklar

	Doğum Yeri				t değeri
	Manisa (n = 72)		Diğer İller (n = 91)		
	Ort.	SS	Ort.	SS	
YDÖ	26.44	8.20	25.85	8.71	.447
KDÖ	60.90	18.45	54.37	20.49	2.110*
KKÖ	73.07	19.32	50.69	20.55	7.088**
Genel memnuniyet	3.35	1.13	2.89	1.18	2.507*
Başka bir yerde yaşama isteği	2.79	1.44	3.53	1.34	- 3.370**

* $p < .05$, ** $p < .01$

Tartışma

Bu çalışmada, yaşam doyumu, kentsel doyum ve kent kimliği olguları birlikte ele alınarak, Manisa ilinde yaşam tecrübesi ekseninde birbirleriyle ne gibi ilişkileri olduğu incelenmiştir. Ayrıca bu olgular üzerinde etkili olabilecek bazı değişkenleri ve bunların olası rollerini tespit etmek hedeflenmiştir.

Beklendiği gibi, yaşam doyumunun kentsel doyumla güçlü bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılarımızın çoğunluğunun çalışan ve sosyo-ekonomik açıdan orta sınıf mensubu oldukları düşünüldüğünde, ulaşım, boş zaman etkinlikleri, sosyal faaliyetler gibi gündelik pratiklerinin kentin sunduğu imkanlar tarafından şekillendiği, dolayısıyla kentle ilgili doyumlarının, yaşamlarından aldıkları genel doyum hissini önemli ölçüde belirlediği söylenebilir. Öte yandan kentsel doyum ise kent kimliği ile oldukça ilişkili görünmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse, Manisa'yla daha güçlü bir aidiyet bağı hisseden kişiler, Manisa'da yaşamaktan da daha fazla tatmin ve memnun hissetmektedirler. İçinde yaşanılan kente güçlü bir bağlılık geliştirmenin, o kente dair olumlu algılarla ve tutumlarla ilişkili olduğu bilinmektedir (Amérigo ve Aragonés, 1997). Bu bakımdan yukarıda aktarılan bulgular önceki araştırmaların bulgularıyla tutarlılık arz etmektedir.

Katılımcılarımızın yarısından biraz fazlası kendini Manisalı olarak tanımlamıştır. *Manisalılık* kimliğinin ölçtüğümüz değişkenler açısından ne gibi bir fark yarattığını incelediğimizde, kendini Manisalı addedenlerin kente bağlılıklarının ve bu kentte yaşamaktan duydukları memnuniyet ve doyum düzeylerinin beklendiği üzere daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Burada dikkat çekici olan nokta kendini Manisalı olarak görmeyen kişilerin kente bağlılıklarının oldukça düşük olması ve imkan olduğu takdirde başka bir ilde yaşamak istediklerini belirtmiş olmalarıdır. Bu bulgudan hareketle, Manisa'yla güçlü bir bağ kurmanın önemli belirleyicilerinden biri Manisalılık kimliğine sahip olmaktır yorumu yapılabilir. Öte yandan, kendini Manisalı kabul etmenin ve etmemenin genel yaşam doyumunu üzerinde büyük bir farklılık yaratmadığı görülmektedir.

Manisa'da yaşamaktan doyum almanın önemli belirleyicilerinden biri de kentte yaşanan süredir. Çalışmamızın bulgularına göre 5 yıllık süre bir eşik gibi karşımıza

Geçmişten Günümüze Manisa

çıkmakta, 5 yıldan az zamandır Manisa'da yaşayanların kentten daha az memnun oldukları, 5 yıldan uzun zamandır yaşayanlar arasında ise kayda değer bir fark ortaya çıkmadığı gözlenmiştir. Manisa'ya aidiyet hissetmek bakımından ise kentte yaşama süresi arttıkça kente aidiyet ve bağlılık düzeyi de artmaktadır. Dolayısıyla kente bağlılık düzeyi zaman içerisinde artma eğilimi gösterirken, Manisa'da yaşamaktan alınan doyum belli bir noktada durarak yatay bir çizgi izlemektedir. Daha önceki çalışmalarda da (Kasarda ve Janowitz, 1974; Sampson, 1988) buna benzer bulgular elde edilmiştir.

Manisa'da yaşamaktan duyulan genel memnuniyet düzeyi ve yaşam doyumunu katılımcıların yaşından etkilenmezken, kentsel doyum ve kentsel kimlik yaştan bağımsız değildir. 30 yaş altındaki genç katılımcılar Manisa'da yaşamaktan daha az doyum almakta ve kendilerini bu kente daha az ait hissetmektedirler. Bu bulgudan hareketle, Manisa'nın genç popülasyon için yeterince tatmin edici kentsel ve sosyal imkanlara sahip olmadığı değerlendirilebilir. Bununla birlikte, Manisa'da yaşanan sürenin artmasıyla kente yönelik tutumların ve bağlılığın olumlu istikamette değiştiği göz önüne alınırsa, daha genç katılımcıların söz konusu durumunda kentte daha az yaşamış olmalarının etkisi de olabilir.

Manisa'da doğmuş olmak yaşam doyumunu üzerinde herhangi bir rol oynamazken, beklendiği gibi kentsel doyum ve kentsel kimlik üzerinde etkilidir. Manisa dışında doğmuş katılımcıların kentsel doyumları Manisa'da doğanlara kıyasla çok düşük değilken, kente bağlılık düzeyleri arasında önemli bir fark göze çarpmaktadır. Kendini bu kente ait hissetme sürecinde Manisa'da doğmuş olmanın güçlü bir belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, Manisa'da doğmayan 91 kişiden 20'si (%22) kendini Manisalı olarak tanımlamıştır. Bu oran görece yüksek kabul edilebilir ki Manisa dışında doğan, ama bu kentte yaşayan her beş kişiden birinin kendini Manisalı hissettiği yönünde bir çıkarım yapmamızı mümkün kılmaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Öneriler

Çalışmamızın en önemli sınırlılığı örneklemimizin yeterince büyük olmamasıdır. Katılımcı sayısının görece azlığı, elde ettiğimiz bulguları Manisa'da yaşayan kişilerin çoğuna genellemek konusunda temkinli olmayı gerektirmektedir. Buna ek olarak, örneklemin bazı demografik özelliklerinin dengeli bir şekilde dağılmamış olması da benzer bir sınırlılık doğurmaktadır. Bunlardan en göze çarpanı katılımcıların eğitim seviyesidir. Katılımcıların eğitim seviyesinin ortalamada beklenenden yüksek olması nedeniyle evreni bu açıdan çok temsil etmediği söylenebilir.

Bir diğer sınırlılık da incelediğimiz sosyo-psikolojik yapıların nispeten kısa ölçekler aracılığıyla ölçülmesidir. Pratik gerekçelerle bu yol izlenmiş olsa da, daha uzun ve kapsamlı ölçekler kullanılarak daha ayrıntılı sonuçlar elde etmek mümkündür.

Gelecek araştırmalarda Manisa'nın ilçelerinde yaşayan kişiler ile merkezde yaşayan kişiler karşılaştırılabilir. Böylelikle ilçelerde yaşayanların yaşam doyumlarını ve özelde buldukları ilçeye, genelde ise Manisa'yla ilgili tutumlarını incelemek dikkate değer bulgular sunabilir.

Ülkemizde genç nüfusun genel nüfus içinde önemli bir yer tuttuğu düşünüldüğünde, Manisa'da yaşayan gençlerin bu çalışmada masaya yatırdığımız olgular açısından daha yakından incelenmesi mevcut bulgularımıza önemli bir katkı sağlayacaktır. Genç katılımcıların Manisa'yla daha zayıf bir bağ kurmalarının altında yatan olası sebepleri tespit etmek kent planlamalarına ışık tutabilir.

Sonuç

Genel olarak değerlendirdiğimizde çalışmamızın bulguları yerel kurumların kentle ilgili çalışmalar planlarken ya da yürütürken değerlendirebilecekleri bilgiler sunmaktadır. Ayrıca Türkiye'deki ilgili bilimsel alan yazında göze çarpan boşluğun doldurulmasına katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Amérigo, María, and Juan Ignacio Aragones. "A theoretical and methodological approach to the study of residential satisfaction." *Journal of environmental psychology* 17.1 (1997): 47-57.
- Belanche, Daniel, Luis V. Casalo, and Carlos Flavián. "Understanding the cognitive, affective and evaluative components of social urban identity: Determinants, measurement, and practical consequences.", *Journal of Environmental Psychology*, 50 (2017), p. 138-153.
- Biröl, Gaye. "Bir Kentin Kimliğı ve Kervansaray Oteli Üzerine Bir Değerlendirme." *Arkiitekt dergisi* 514 (2007): 46-54.
- Bonaiuto, M. "Residential satisfaction and perceived urban quality." *Encyclopedia of applied psychology* 3 (2004): 267-272.
- Bonaiuto, Marino, et al. "Multidimensional perception of residential environment quality and neighbourhood attachment in the urban environment." *Journal of environmental psychology* 19.4 (1999): 331-352.
- Bonaiuto, Marino, and Susana Alves. "Residential places and neighbourhoods: Toward healthy life, social integration, and reputable residence." *The Oxford handbook of environmental and conservation psychology* (2012): 221-247.
- Casakin, H., B. Hernández, and C. Ruiz. "Place attachment and place identity in Israeli cities: The influence of city size.", *Cities*, 42 (2015), p. 224-230.
- Checa, Juan-Carlos, and Ángeles Arjona. "Residential satisfaction in a context of urban exclusion." *Psychology* 1.2 (2010): 221-237.
- Çetinkaya, Mehmet Yavuz, Neslihan Serçeoğlu, and Hacı Arslan Uzan. "Yavaş Şehir Hareketinin Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisi: Erzurum-Uzundere Halkının Tutum ve Algıları Üzerine Bir Araştırma." *Journal of International Social Research* 9.45 (2016): 1065-1073.
- Diener, E. D., et al. "The satisfaction with life scale." *Journal of personality assessment* 49.1 (1985): 71-75.
- Diener, Ed, Shigehiro Oishi, and Richard E. Lucas. "Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life." *Annual review of psychology* 54.1 (2003): 403-425.
- Diener, Ed, Eunkook M. Suh M, Richard E. Lucas and Heidi L. Smith. "Subjective well-being: Three decades of progress." *Psychological bulletin* 125.2 (1999): 276302.
- Diener, Ed, Marissa Diener, and Carol Diener. "Factors predicting the subjective well-being of nations." *Journal of personality and social psychology* 69.5 (1995): 851-864.
- Dorahy, Martin J., et al. "Depression and life satisfaction among Australian, Ghanaian, Nigerian, Northern Irish, and Swazi university students." *Journal of Social Behavior and Personality* 15.4 (2000): 569-580.
- Eid, Michael, and Ed Diener. "Global judgments of subjective well-being: Situational variability and long-term stability." *Social indicators research* 65.3 (2004): 245-277.

- Erdogan, Berrin, et al. "Whistle while you work: A review of the life satisfaction literature." *Journal of Management* 38.4 (2012): 1038-1083.
- Fernández-Portero, Cristina, David Alarcón, and Ángela Barrios Padura. "Dwelling conditions and life satisfaction of older people through residential satisfaction." *Journal of Environmental Psychology* (2016): 49, 1-7.
- Fleury-Bahi, Ghazlane, Marie-Line Félonneau, and Dorothée Marchand. "Processes of place identification and residential satisfaction." *Environment and Behavior* 40.5 (2008): 669-682.
- Fried, Marc, "Continuities and discontinuities of place.", *Journal of environmental psychology*, 20/3 (2000), p. 193-205.
- Gerson, Kathleen, C. Ann Stueve and Claude S. Fischer, "Attachment to Place", in *Networks and places: social relations in the urban setting*, Ed. Fischer, Claude S., Robert Max Jackson, C. Ann Stueve, Kathleen Gerson, Lynne McCallister Jones and Mark Baldassare, Free Press, 1977.
- Göregenli Melek. "Çevre Psikolojisinde Temel Konular", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 130, İzmir, 2005.
- Göregenli, Melek, "Çevre Psikolojisi: İnsan Mekan İlişkileri", Bilgi Üniversitesi Yay., Ankara 2013.
- Göregenli, Melek, Pelin Karakuş, and Cemil Gökten. "Acculturation attitudes and urban-related identity of internal migrants in three largest cities of Turkey.", *Migration Letters*, 13/3 (2016), p. 427-442.
- Göregenli, Melek, Pelin Karakuş, Elif Yeşim Özgen Kösten ve İrem Umuroğlu. "Mahalleye Bağlılık Düzeyinin Kent Kimliği ile İlişkisi İçinde İncelenmesi.", *Türk Psikoloji Dergisi* 29/73 (2014), s. 73-85.
- Headey, Bruce, Ruut Veenhoven, and Alex Wearing. "Top-down versus bottom-up theories of subjective well-being." *Social indicators research* 24.1 (1991): 81-100.
- Hummon, David M., "Community Attachment: Local sentiment and Sense of Place", in *Human behavior and environment: Advances in theory and research*, Ed. Altman, Irwin, and Joachim F. Wohlwill, Plenum Press, New York 1992.
- Jasperse, Marieke, Colleen Ward, and Paul E. Jose. "Identity, perceived religious discrimination, and psychological well-being in Muslim immigrant women." *Applied Psychology* 61.2 (2012): 250-271.
- Karakuş, Pelin ve Göregenli, Melek. "Linking place attachment with social identity orientation: an examination of the relationship between place attachment, social identity orientation and integration to city.", ICP Congress, 29, (2008).
- Karayiğit, N., Yamakoğlu, M., ve Bilgin, N. *Sandıklı'da Yaşam Kalitesi ve Kentsel Doyum*. Sandıklı Araştırmaları Sempozyumu. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. (2012). İzmir.
- Kasarda, J. D. ve Janowitz, M. (1974). Community attachment in mass society. *American Sociological Review*, 39, 328- 339.
- Lalli, Marco. "Urban-related identity: Theory, measurement, and empirical findings.", *Journal of Environmental Psychology*, 12/4 (1992), p. 285-303.
- Lewicka, Maria. "Place attachment: How far have we come in the last 40 years?." *Journal of environmental psychology* 31.3 (2011): 207-230.
- Lewicka, Maria, "On the varieties of people's relationships with places: Hummon's typology revisited.", *Environment and Behavior*, 43/5 (2011b), p. 676-709.
- Lewicka, Maria, "Place attachment: How Far Have We Come in the Last 40 years?," *Journal of Environmental Psychology*, 31/3 (2011a), p. 207-230.

- Lewicka, Maria, "Ways to make people active: The role of place attachment, cultural capital, and neighborhood ties.", *Journal of Environmental Psychology*, 25/4 (2005), p. 381-395.
- Lewicka, Maria, "What makes neighborhood different from home and city? Effects of place scale on place attachment.", *Journal of Environmental Psychology*, 30/1 (2010), p. 35-51.
- Da Conceição Pinto, Maria, and Félix Neto. "Satisfaction with life among Portuguese and Indian Families in Portugal." *International Journal of Developmental and Educational Psychology* 4.1 (2008): 531-540.
- Myers, David G., and Ed Diener. "Who is happy?." *Psychological science* 6.1 (1995): 10-19.
- Pavot, William, and Ed Diener. "The satisfaction with life scale and the emerging construct of life satisfaction." *The Journal of Positive Psychology* 3.2 (2008): 137-152.
- Proshansky, Harold M., "The City and Self-identity.", *Environment and Behavior*, 10/2 (1978), p. 147-169.
- Proshansky, Harold M., Abbe K. Fabian, and Robert Kaminoff. "Place-identity: Physical world socialization of the self." *Journal of environmental psychology* 3.1 (1983): 57-83.
- Røysamb, Espen, et al. "Happiness and health: environmental and genetic contributions to the relationship between subjective well-being, perceived health, and somatic illness." *Journal of personality and social psychology* 85.6 (2003): 1136.
- Ryff, Carol D., and Burton H. Singer. "Best news yet on the six-factor model of well-being." *Social Science Research* 35.4 (2006): 1103-1119.
- Sam, David Lackland. "Satisfaction with life among international students: An exploratory study." *Social indicators research*, 53.3 (2001): 315-337.
- Sampson, R. J. (1988). Local friendship ties and community attachment in mass society: A multilevel systemic model. *American Sociological Review*, 5, 766-779.
- Shamai, Shmuel, and Zinaida Ilatov. "Measuring sense of place: Methodological aspects.", *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 96/5 (2005), p. 467-476.
- Staw, Barry M., Robert I. Sutton, and Lisa H. Pelled. "Employee positive emotion and favorable outcomes at the workplace." *Organization Science* 5.1 (1994): 51-71.
- Türksever, A. Nilay Evcil, and Gündüz Atalik. "Possibilities and limitations for the measurement of the quality of life in urban areas." *Social Indicators Research* 53.2 (2001): 163-187.
- Van der Meer, Elke, et al. "Human perception of urban environment and consequences for its design." *Perspectives in Urban Ecology*. Springer Berlin Heidelberg, 2011. 305-331.
- Van Kamp, Irene, et al. "Urban environmental quality and human well-being: towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study." *Landscape and urban planning* 65.1 (2003): 5-18.
- Williams, Daniel R., et al. "Beyond the commodity metaphor: Examining emotional and symbolic attachment to place." *Leisure sciences* 14.1 (1992): 29-46.
- Williams, Daniel R., Michael E. Patterson, Joseph W. Roggenbuck and Alan E. Watson. "Beyond the commodity metaphor: Examining emotional and symbolic attachment to place." *Leisure sciences* 14.1 (1992): 29-46.

Geçmişten Günümüze Manisa

Yetim, Ünsal. "Life satisfaction: A study based on the organization of personal projects." *Social Indicators Research* 29.3 (1993): 277-289.

FATİH DEVRİNDE MANİSA'DA SÜRGÜN BİR ŞEYH VE BİR MÜDERRİS: ŞEYH ALAEDDİN ALİ ER-RÛMÎ VE MÜRİDİ MOLLA ALÂEDDİN ARABÎ

Himmet KONUR*

GİRİŞ

Fatih Sultan Mehmet ilim, fikir, gönül ve sanat adamlarını seven, sayan ve destekleyen bir şahsiyet olarak anılır. Tarihçi Neşri(ö. 926-1520) onun hakkında şöyle der:

*"Sultan Mehmed kerîm ve âdil ve şüca' ve âlim ve dindar ve muhibb -i ulemâ ve fudala melikdi. Nerede bir ehl-i kemâl olsa onu İstanbul'a getirmeye sa'y ederdi. Hatta Semerkand'dan Mevlana Ali Kuşçu'yu cemi' taallukatıyla getirtip bî-kıyas mebâliğ i'ta edip emvâle gark etmişti. Bir kişi sanatta mâhir olsa elbette onu getirtip ulufe tayin ederdi. Hiçbir kişi dergâhına gelip mahrum olmazdı. Kaçan seyrâna atlansa yolda uğradığı fukaraya denanir i'ta ederdi. İstanbul'un fukarasından onun filorisini yemedik âdem kişi nadirdi. Ehl-i meskenetti. Bir derviş görse ona tevazu' ve meskenet gösterirdi. Ve dahî şuarâyâ mâildi. Onun zamanında ulema ve fukara ve suleha ve süfera refâhiyetde idi."*¹

Öyle anlaşılmaktadır ki Fatih devrinde âlimler ve mutasavvıflar el üstünde tutulan zümreler arasında yer almaktadır.² Kaynaklarda onun bu iki zümreye yakınlık gösterdiğine ve yardım ettiğine dair birçok bilgiye rastlanmaktadır.³

Genel manzara böyle olmakla beraber onun döneminde cezalandırılan; görevinden uzaklaştırılan, statüsü, rütbesi ve yevmiyesi düşürülen, sürgüne gönderilen âlimler ve mutasavvıflar da bulunmaktadır. Şeyh Alâeddin Ali er-Rûmî ve müridi Molla Alâeddin Arabî bunlar arasında yer alır. Bu iki isim Fatih Sultan Mehmed döneminde, onun emri ile Manisa'ya sürgüne gönderilmiştir. Bu tebliğde ben onların kısaca hayatı yanında niçin sürgüne gönderildikleri ve sürgün yıllarında neler yaşadıkları üzerinde duracağım.

Şeyh Alâeddin Ali er-Rûmî el-Halvetî (ö. h. 867/m. 1462-63)

Kaynaklarda adı farklı şekillerde kaydedilmiştir. Âşık Paşazâde (ö. 886/1481) onu Halvetîlerden **Mevlânâ Alâeddin**⁴, Lâmiî Çelebi (ö. 938/1532) **Mevlânâ Ali el-**

* Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı.

¹ Mehmed Neşri (ö. 926/1520 [?]), Tarih-i Cihan-nüma Neşri Tarihi, (yay: Faik Reşit Unat- Mehmet Altan Köymen), Ankara 1987, c. II, ss. 839-841.

² Şehzade Bayezid ve Mustafa'nın sünnet merasimlerinde birinci gün ulemânın, ikinci gün fukarânın (dervişlerin) ve üçüncü gün ise ümerânın kabul edilmesi ve ağırlanması Fatih katında ulema ve dervişlerin değerini ve öncelikli konumunu gösteren bir hadise olara anılabilir. Bkz. Aşık Paşazade (ö. 889/1484'ten sonra), *Osmanoğullarının Tarihi*, (Haz: Kemal Yavuz- M. A. Yekta Saraç), İstanbul 2003, ss. 226-227;495-496.

³ Mutasavvıflara yardım ve yakınlığı için bkz. Reşat Öngören, "Osmanlı'da Sufilerin Farklı Toplum Kesimleri ile İlişki Tarzları", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sa. 3,1999, s. 12; "Fetih Sonrası İstanbul'da ilk Tasavvufi Yapılanmalar ve Fatih Sultan Mehmet", *I. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu*, (29 Temmuz- 1 Haziran 2013), s. 380.

⁴ Aşık Paşazade, *age*, s. 164.

Halvetî⁵, Taşköprüzâde (ö. 968/1571) **Mevlâ Alâeddin el-Halvetî**⁶, Hulvî (ö. 1065/1654) **Şeyh Alâeddin er-Rûmî** adıyla anmıştır.⁷ Öyle anlaşılmaktadır ki en eski kaynaklardan itibaren kendisine Alâeddin ünvanı verilen Şeyh Ali, tarikatından hareketle Halvetî, dünyaya geldiği ve yaşadığı yerden hareketle "Rûmî"⁸ nisbesiyle anılmıştır.

Alâeddin Ali, Dede Ömer Rûşenî'nin (ö. 892/1497) ağabeyidir.⁹ Bu ikisi hakkındaki bilgiler birbirini tamamlar mahiyettedir. Hulvî, Dede Ömer'in "Aydın ilinde Tire kasabasındaki Güzelhisar köyünden", ağabeyi Ali er-Rumî'nin ise "aslen Tire şehri civarında Aydın iline bağlı Güzelhisar kasabasının Rûşen köyünden" olduğunu bildirmektedir.¹⁰ Hulvî, Dede Ömer'in köyüne nisbetle Rûşenî mahlasını aldığını zannederek ağabeyi Ali el-Halvetî'nin Rûşen adlı köyden olduğunu düşünmüştür. Rûşen kelimesi Farsça "aydın" anlamına gelmektedir. Dede Ömer Rûşenî, Rûşen adlı köyden olduğu için değil, Aydın'lı olduğu için Rûşenî mahlasını kullanmıştır.¹¹

Ailesi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu eksikliği kardeşi Dede Ömer'e tahsis edilen bilgilerle tamamlayabilmek mümkündür. Dede Ömer'in künyesi **Ömer b. Ali İbni binti Umur Bey**'dir.¹² Buna göre, onun babaannesi -henüz kimliğini kesinleştiremediğimiz- Umur Bey'in kızıdır. Hulvî, onun ailesinin, büyüüp yetiştiği yerin hâkimi olduğunu söylemektedir.¹³ Buna göre büyük dedeleri, bölgede Osmanlılardan önce hüküm süren **Aydınoğulları** sülalesinden elli yıl ara ile beylik yapan iki **Umur Bey**'den¹⁴ biri, kuvvetli bir ihtimalle de birincisidir.¹⁵

İlk tahsilini memleketi Güzelhisar'da tamamlayan Alâeddin Ali, daha sonra Karamanoğlu fitnesi ve ayaklanması sebebiyle buradan ayrılmış, Şirvan'a giderek Seyyid Yahya Şirvânî (ö. 868/1463)¹⁶'ye intisab etmiş¹⁷ ve halifeleri¹⁸ arasına girmeyi

⁵ Mahmud b. Osman b. Ali Lâmiî (ö. 938/1532), *Tercüme-i Nefehâti'l-Üns*, İstanbul 1270, ss. 576-577

⁶ Taşköprüzâde (ö. 968/1561), *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Beyrut 1975, s. 160.

⁷ Mahmud Cemaleddîn el-Hulvî (ö. 1065/1654), *Lemezât-ı Hulvîyye ez Lemeât-ı Ulviyye*, (Haz: Serhan Tayşi), MÜİF Vakfı Yay., İstanbul 1993, s. 407. Reşat Öngören bu konudan bahsettikten sonra tam adının "**Alâeddin Ali**" olduğunu belirtmiştir. Bkz. Reşat Öngören, "Fetih Sonrası İstanbul'da ilk Tasavvufi Yapılanmalar ve Fatih Sultan Mehmet", s.389, 22 numaralı dipnot.

⁸ Rûm veya diyâr-ı Rûm tabiriyle Anadolu kastedilmektedir. Rûmî, Anadolu demektir. Anadolu ismi yaygın hale gelmeden önce Doğu Roma sınırları içinde kalan bu bölgeye "Küçük Asya", "Memâlik-i Rûm", "Bilâd-ı Rûm" ve "Diyâr-ı Rûm" gibi adlar verilmiştir. Bugün Türkiye'nin Asya kıtasındaki topraklarına verilen Anadolu ismi, orta çağdan itibaren, bazen idari bölge, bazen de bir memleket adı olarak kullanılmış ve bu memleketin sahası zamanla değişerek şarka doğru genişlemiştir. Bkz. Besim Darkot, "Anadolu", *İA*, İstanbul 1965, I, ss. 428-430.

⁹ Dede Ömer Rûşenî hakkında bkz. Lâmiî, *age*, 576; Taşköprüzâde, *age*, s. 160; Bursalı M. Tahir (ö. 1343/1924), *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-yı Amire, İst. 1333, I, s. 69; *Aydın Vilayetine Mensub Ulema, Şuara, Müverrih ve Etibbanın Teracim-i Ahvali*, İzmir 1324, 12-14.

¹⁰ Hulvî, *age*, s. 512; 407.

¹¹ Lâmiî, *age*, s. 576. Değerlendirme için Bkz. Himmet Konur, "XV. Yüzyılda Tire'de Halvetilik", *Türk Kültüründe Tire II, Sempozyum Bildirileri*, İzmir 2008, s. 192.

¹² Mustafa Uzun, "Dede Ömer Rûşenî", *DİA*, İstanbul 1994, IX, s. 81. Hulvî, Umur Bey'in kızını atlayarak künyesi ile beraber ismini "Ömer b. Ali b. Umur Bey" olarak kaydetmiştir. Bkz. Hulvî, *age*, s. 512.

¹³ Hulvî, *age*, s. 512.

¹⁴ İki Umur Bey için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, İstanbul 1988, 105, 114.

¹⁵ Bkz. Uzun, *agmad*, IX, s. 81.

¹⁶ Seyyid Yahya için bkz. Lâmiî, *age*, s. 574; Taşköprüzâde, *age*, s. 164; Hulvî *age*, s. 395.

¹⁷ Hulvî, *age*, s.407

¹⁸ Hulvî, Seyyid Yahya'nın on dokuz binden ziyade müridi ve üç yüz altmış halifesi olduğunu, dervişleri vasıtasıyla ününün bütün Azerbaycan'ı aşip Anadolu ve Hicaz'a kadar ulaştığını kaydetmiştir. Bkz. Hulvî, *age*, s. 398

başarmıştır.¹⁹ Hulvî, onun Seyyid Yahya'nın en meşhur dört halifesinden biri olduğunu kaydetmiştir.²⁰ Seyr ü sülûkünü tamamladıktan sonra irşad hizmeti için Rûm'a/Anadolu'ya gönderilmiştir. Seyahat etmeyi seven Alâeddin Ali, irşad için Anadolu'yu karış karış dolaşmış, halka vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur.²¹

Daha sonra devrin padişahı²² Fatih Sultan Mehmet Han'ın ısrarlı daveti üzerine Rumeli'ne geçerek, bazı kaynaklara göre İstanbul'da bazılarının göre ise Edirne'de padişah ile görüşmüştür.²³ Padişahın ve devletin ileri gelenlerinin huzurunda cemaate vaaz ve nasihatte bulunmuştur. Bu konuşmalardan etkilenen bazı devlet erkânı, sohbetten sonra, şeyhe biat etmiştir. Bu olaydan sonra hakkında çıkan yersiz dedikodular nedeniyle Rumeli'nden ayrılmak zorunda kalmış ve Anadolu'ya dönmüştür.²⁴ Bu sırada memleketine de uğrayarak sıla-yı rahimde bulunmuştur.²⁵

Bursa, Edirne, İstanbul, Manisa, Aydın ve Tire gibi şehirlerde bulunan Alâeddin Ali sonunda Karaman İline giderek Larend'e'ye yerleşmiş ve orada h. 867/m. 1462-63 yılında vefat etmiştir.²⁶

Molla Alâeddin Arabî (ö. 901/1496)

Molla Arab lakabıyla anılan Alaaddin Ali el-Arabî, aslen Halep civarındandır. İlk olarak Halep ulemasından okumuş daha sonra Anadolu'ya gelerek Bursa'daki Sultan Bayezid medresesinde Molla Gürânî (ö. 893/1488)'den ders almıştır. Ardından Edirne'deki Dar'ul Hadis medresesine giderek Hızır Bey b. Celaeddin (ö. 863/1458)'in hizmetine girmiş ve onun muidi olmuştur. Orada *Şerh'ul Akaid Haşiyesi*'ni telif etmiştir. Daha sonra Bursa'daki Sultan Murad medresesine müderris olarak atanmıştır.

Bursa'da Şeyh Alâeddin Ali el-Halvetî ile karşılaşmış ve cezbesine kapılarak ona intisab etmiştir. Şeyhinin sürgün edilmesine karşı çıktığı için o da şeyhiyle beraber İstanbul'dan Manisa'ya sürgüne gönderilmiştir. Sürgün yıllarında Manisa'da bulunan şehzade Mustafa ile dostluk kurmuştur. Şehzade Mustafa'nın babası Fatih nezdindeki girişimiyle Manisa'da kendisine bir medrese tahsis edilmiştir. Sonraki yıllarda Edirne'deki mücavir iki medreseden birinde ve ardından Seman medreselerinden birinde müderrislik yapmıştır.

Fatih Sultan Mehmed, saltanatının son yıllarında ona seksen dirhem gündelik tayin etmiş, II. Bayezid tahta geçince bunu elli dirheme düşürmüştür. Daha sonra yine gündeliği seksen dirheme çıkarılmıştır. İstanbul müftüsü yapıldıktan sonra gündelik yüz dirhem tayin edilmiştir. Bu görevine devam ederken h. 901/m. 1496 yılında vefat

¹⁹ Lâmiî, *age*, s.577; Taşköprüzâde, *age*, s.160

²⁰ Diğer meşhur halifeleri ise: Pir Şükrullah, Habîb-i Karamânî ve Posnişinleri olan Şeyh Muhammed el-Erzincânî, bir rivayete göre Dede Ömer-i Rûşenî Hazretleridir. Bkz. Hulvî, *age*, s. 401

²¹ Hulvî, *age*, s.407

²² Aşık Paşazade, Alâeddin Ali'nin Fatih dönemi fukarasından duası makbul bir aziz olduğunu söyler. Bkz. Aşık Paşazade, *age*, s. 570.

²³ Lâmiî ve Taşköprüzâde bu görüşmenin İstanbul'da, Hulvî ise Edirne'de gerçekleştiğini kaydetmiştir. Bkz. Lâmiî, *age*, s. 577; Taşköprüzâde, *age*, s. 160; Hulvî, *age*, 407. Daha eski kaynaklar esas alınacak olursa bu görüşmenin İstanbul'da gerçekleştiğini ve Alâeddin Ali'nin İstanbul'da faaliyet gösteren ilk Halvetî şeyhi olduğunu kabul etmek gerekir. Reşat Öngören de bu kanaattedir. Tahsin Yazıcı fetihten sonra İstanbul'da faaliyet gösteren ilk Halvetî şeyhinin Çelebi Muhammed Cemaleddin (Çelebi Halife) olduğunu öne sürmüştü de (Bkz. Yazıcı, Fetihden Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sa: II (1956), s. 91) bu doğru değildir. Bkz. Öngören, "Fetih Sonrası İstanbul'da ilk Tasavvufi Yapılanmalar ve Fatih Sultan Mehmet", s. 389, 22 numaralı dipnot.

²⁴ Hulvî onun dedikodular sebebiyle üzülmüş ve şehri terk ettiğini söylerken, Lâmiî ve Taşköprüzâde bunun bir sürgün olduğunu belirtmiştir. Lâmiî, *age*, s. 577; Taşköprüzâde, *age*, s. 160.

²⁵ Hulvî, *age*, s. 407; Himmet Konur, "XV. Yüzyılda Tire'de Halvetilik", s. 193.

²⁶ Bkz. Hulvî, *age*, s. 408.

etmiştir. Aklî ve şer'î ilimlerde; özellikle hadis, tefsir ve usul-i fıkıh ilimlerinde yetkin olduğu nakledilir.²⁷

Sürgün Hadisesi

Bildirimizin başında Fatih Sultan Mehmed'in dervişlere yakınlık duyduğundan ve yardımcı olduğundan bahsetmiştim. Dönemi yakından incelendiğinde bunu doğrulayan pek çok örnek bulabilmek mümkündür. Ancak yukarıda kısaca hayatlarından bahsettiğim mutasavvıf Alâeddin Ali el-Halvetî'nin ve zamanının büyük âlimi Molla Alâeddin Arabî'nin Fatih tarafından sürgüne gönderildiği de bir gerçektir.²⁸

Kaynaklarda gerek Şeyh Alâeddin Ali el-Halveti'ye gerekse müridi Molla Alâeddin Ali el-Arabî'ye tahsis edilen kısımlarda tasavvufî ve ilmî kişilikleri ön plana çıkarılmakta, siyasî nüfuz ve kudretlerine neredeyse hiç temas edilmemektedir.

En eski kaynaklarımızdan olan Lamiî ve Taşköprüzâde'nin eserlerinde İstanbul'a gittiğinde "*erkân, a'yân, erbâb-ı divan ve sâir nâstan*" birçok kimsenin Ali el-Halvetî'nin hizmetine girdiği ve müridi olduğu, bundan dolayı "*arz-ı saltanattan havf*" olunduğu/saltanatını ilan etmesinden korkulduğu belirtilmiştir.²⁹

Bu aşamada, o yıllarda genel olarak bir mutasavvıf ve âlimin; özel olarak ise Ali el-Halvetî ve müridi Molla Alâeddin Ali el-Arabî'nin saltanatını ilan etme imkân ve ihtimali olup olmadığı konusu üzerinde durmak yerinde olacaktır. İstisnaları bulunmakla birlikte İslam tarihi boyunca saltanat hak ve iddiaları soya dayalı olarak sürdürüle gelmiştir. Yukarıda bildirim başında Ali el-Halveti'nin, Aydınoğlu sülalesinden olduğundan, ilköğrenimini tamamladıktan sonra Karamanoğlu fitnesi dolayısıyla memleketini terk edip Şirvan'a gittiğinden bahsetmiştim. Bu durum bize Ali el-Halveti'nin sıradan bir mutasavvıf değil, bey sülalesinden gelen ve "arz-ı saltanat"/"saltanatını ilan etme" ihtimali taşıyan bir isim olduğunu gösterir. Bu durumu, açıkça zikredilmeyen ancak onun sürgüne gönderilmesi kararında etkili olan unsurlar arasında zikretmek gerekir.

Bir de buna, yakın geçmişte yaşanan Şeyh Bedreddin hadisesinin, Fatih Sultan Mehmet yönetimi üzerinde oluşturduğu tedirginlik ve hassasiyeti eklemek gerekir. Fetret döneminde oluşan belirsizlik ve beraberinde gelişen buhran halinde Şeyh Bedreddin'e bağlılıkları bilinen Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal etraflarına topladıkları binlerce kişiyle birlikte isyana girişmiş ve bu isyan güçlkle bastırılmıştır.³⁰ Bu hadise Osmanlı yönetimini geniş kitleleri, mevki, makam ve nüfuz sahibi kimseleri etkileme gücüne sahip tarikat şeyhlerine karşı daha dikkatli olmaya sevk etmiştir. Alâeddin Ali el-Halvetî de bu durumdan etkilenmiştir.

Osmanlı dönemi bürokrasisi ile tasavvuf çevreleri arasındaki ilişkilerde hassasiyet oluşturan konulardan biri de şeyhlerin cezbeli tavırlarıdır. Genel manada cezbe kişinin ilahi çekim gücüne kapılıp kendinden geçmesi anlamına gelir. Bu tavır çoğunlukla cezbe sahibi mutasavvıfların cazibesini yani etkileme gücünü de

²⁷ Taşköprüzâde, *age*, ss.92-94; Mecdî Mehmed Efendi (ö. 999/1591), *Hadâiku's-Şakâik*, (Nşr: Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, ss. 171-176

²⁸ Bu sürgün hadisesini Hulvî adeta buharlaştırmıştır. Ona göre devrin padişahı Fatih Sultan Mehmed Han'ın ısrarlı daveti üzerine Rumeli'ne geçen **Şeyh**, bazı fesat ehlinin dedikoduları ve hal ve hareketlerini yanlış yorumları dolayısıyla üzüntüye gark olmuş Edirne'den göç ederek Anadolu'ya dönmüştür. Bkz. Hulvî, *age*, s. 407

²⁹ Lamiî, *age*, s.577; Taşköprüzâde, *age*, s.160 (Hulvî de bu hususa temas etmiş, onun Edirne'den ayrılmasında cezbe, açık sözlülük ve samimiyetinin yanlış yorumlanmasının da etkili olduğu üzerinde durmuştur. Bkz. Hulvî, *age*, s. 407).

³⁰ Şeyh Bedreddin hadisesi için bkz. Şerafettin Severcan, "İdeoloji Kıskaçından Bilimsel Zemine: Şeyh Bedreddin Olayı", *Toplumsal Tarih*, Ekim 2002, s. 13-14.

artırmıştır. Ali el-Halvetî cezbe sahibi bir mutasavvıftır. Kaynaklarda onun "cezbesi galip", "büyük cezbe sahibi" bir kimse olduğu üzerinde durulur.³¹ Lâmiî Çelebi bu durumdan bahisle şöyle der: "Cezbesi gâlib kimse idi. Çok kimseye nazarı müteallık olmakla veya kulağına bir söz demekle düşürür idi. Meclisinden halayıkı cenaze gibi götürürler idi..."³² Hulvî'nin bildirdiğine göre halifelerinden her birine ayrı bir haslet bahşeden Seyyid Yahya Şirvânî ona cezbeyle münasip görmüştür.³³

Onun meczubane tavrı, zamanın elit zümrelerini oluşturan, Lamii'nin "erkân, ayan ve erbâb-ı divan" dediği topluluklar üzerinde oldukça etkili olmuş gibi görünmektedir. Bu zümrelere ulemayı da eklemek gerektir. Zira İstanbul müftülüğüne kadar yükselecek olan Molla Alâeddin Ali el-Arabî, ona intisab ettiği yıllarda, müderris kimliğiyle tanınmaktadır. Başlangıçta Ali el-Halvetî'nin münkiri iken kulağına bir söz söylemesi üzerine kendinden geçip bayılmış ve ayıldığında ona intisab etmiştir.³⁴ Taşköprülüzâde, onun şeyhin cezbesine kapıldığını, şeyhiyle sohbet etmeyi tadrise tercih eder hale geldiğini kaydetmiştir.³⁵

Ali el-Halvetî'nin etki ve nüfuzu saray erkanına ve askerlere de uzanmıştır. Atâî, önceleri iç oğlanlardan olan daha sonra önemli askeri rütbelere elde ettiği halde mevki ve makamı bir kenara bırakıp tasavvufa yönelen Muslihuddin Mustafa'dan³⁶ bahisle özetle şunları söyler:

*Devşirmelerden olan gilmân-ı hâssadan olup, daha sonra yeniçeri zümresi içerisinde padişah ve otağı yanı sıra hareket eden solaklar zümresine katılmakla şereflenmiştir. Hal böyle iken o tâc ve kabâyı terk edip abâ giymeyi arzu ederek Fâtih devri âlimlerinden Şeyhülislam **Molla Ali el-Arabî**'nin hizmetine girmiş ve onun yanında tarikat eğitimini tamamlamıştır. Rivayete göre o yıl gilmândan (iç oğlanlardan) kırk kadar kişi erbaîn çıkararak ilim ve hidayet ehli arasına katılmıştır.³⁷*

Şeyh Ali el-Halvetî ve müridinin çekim gücü zamanın en cazip meslek mensuplarını bile etkilemiş aynı yıl içerisinde kırk kadar kişiyi saraydan koparmıştır. Bunlar içerisinde Muslihuddin Mustafa'nın oğlu **Alâeddin Halife** (ö. 970/1562-63) ve **Süleyman Halife** gibi ismi bize ulaşanlar da vardır.³⁸

Reşat Öngören'in tespitlerine göre bazı belirsizlikler bulunmakla birlikte bu iki solak Ali el-Halvetî'nin mürididir.³⁹ Onların tasavvufa yöneldiklerini öğrenen Fatih, "Şimdiden sonra bize tîr-i dua ile imdâd edin." diyerek onları emekliye ayırmıştır.⁴⁰ Öyle anlaşılmaktadır ki Fatih Sultan Mehmet yakın çevresindeki askerlerin tarikata

³¹ Lâmiî, *age*, s. 577; Taşköprüzâde, *age*, s. 160.

³² Lâmiî, *age*, s. 577.

³³ Hulvî'nin naklettiğine göre Dede Ömer Rüşenî şöyle demiştir "Bizim efendimizde (Seyyid Yahya Şirvani'de) cezbe, aşk, irfan, zühd, takva, ilim ve melamiyye hali mevcut idi. Bunları erbabına tevdi ederdi. Sonra bunları seçkin halifelerine dağıttılar. Aşkı bize, **cezbeyle Alâeddin**'e, zühdü Molla Habib'e, takvayı Pir Şükru'llah'a, ilmi Şeyh Sinan'a, melamiyyeyi ise Üveys Dede'ye vermiştir..." Hulvî, *age*, s.439

³⁴ Lâmiî, *age*, s. 577; Taşköprüzâde, *age*, s.160

³⁵ Taşköprüzâde, *age*, s. 93

³⁶ Reşat Öngören kitabında Molla Ali el-Arabî'nin hizmetine girenin Muslihuddin Mustafa olduğunu (Bkz. *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul 2000, s. 59), bir başka çalışmasında ise Muslihuddin Mustafa'nın oğlu Şeyh Alâeddin (ö. 970/1561-63) olduğunu kaydetmiştir. (Bkz. Öngören, "Fetih Sonrası İstanbul'da İlk Tasavvufi Yapılanmalar" s.389). Atâî, buradaki ifadeleriyle Şeyh Alâeddin'i değil babasını kastetmektedir. Nitekim Şeyh Alâeddin'in vefat tarihi dikkate alınacak olursa Molla Arabî'ye intisab edenin babası olma ihtimalinin daha güçlü olduğu anlaşılır.

³⁷ Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmiletî's-Şakâik*, (Nşr: Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 79.

³⁸ Bkz. Taşköprüzâde, *age*, s. 219-220.

³⁹ Bkz. Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, s.332, 442 numaralı dipnot

⁴⁰ Atâî, *age*, ss.79-80; Öngören, "Fetih Sonrası İstanbul'da İlk Tasavvufi Yapılanmalar", Osmanlı İstanbul'u, s. 391

yönelmelerinden rahatsız olmuştur.⁴¹ Şeyhleri konumundaki Ali el-Halvetî ve Alâeddin Arabî'yi sürgüne göndermesi de bununla ilgili olsa gerektir.

Onun bu karara varmasında Hulvî'nin "fesat ehli" dediği kimselerin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bunların kimler olabileceğine dair ipucuna Lâmiî'nin Nefehât tercümesinde rastlanmaktadır. Lâmiî, Ali er-Rumi'nin sürgüne gönderilmesi hadisesinden bahsettikten sonra "Şöyle meşhurdur ki Şeyh Tâceddîn Halife, dervişlerini onları nefy/sürgün için meşgul etmişler." demektedir.⁴² Tâceddîn Halife (ö.872/1467) zamanın Zeyniyye tarikatı şeyhidir.⁴³ Öngören'in tespitine göre, "Halvetiler İstanbul'dan uzaklaştırıldıktan sonra başkent in gündeminde artık Zeyniyye tarikatı yer almıştır."⁴⁴

Neticede Şeyh Ali el-Halvetî'nin bir başka diyara sürgün kararı çıkmıştır. Müridi Alâeddin Arabî, hasımlarının gerekçelerini çürüterek sürgüne engel olmaya çalışsa da başarılı olamamış o da şeyhiyle beraber sürgüne gönderilmiştir.⁴⁵

Sürgünden sonra Şeyh Alâeddin Halvetî, Karaman iline giderek Larend'e yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.⁴⁶ Onun "ekâbir ve a'yân" üzerindeki tesir gücü orada da kendisini göstermiş; Karamanoğlu İbrahim Bey'in emirlerinden Nurullah da kendisine biat etmiştir. Aynı zamanda halifesi olan bu zat vefatından sonra onun yerine geçmiştir.⁴⁷

Manisa'da Sürgün Günleri

Kaynaklarda Şeyh Ali el-Halveti'ye tahsis edilen başlık altında, sürgün emrinden sonra onun Karaman ilindeki Larend'e gittiği ve orada vefat ettiği bilgisi yer alır. Müridi Molla Alâeddin Arabî'ye tahsis edilen kısımlarda ise ikisinin birlikte Manisa'ya sürgüne gönderildiğinden bahsedilir.

Sürgün hadisesinin hangi yıl olduğu kesin değildir. Taşköprülüzâde'nin bildirdiğine göre o sırada "Sultan/Şehzade Mustafa" Manisa emiridir. Molla Alâeddin Arabî ile dostluk kurmuş; onu çok sevmiş ve onun için babasından şefaât dileğinde

⁴¹ Alâeddin Ali el-Halvetî'nin saltanatını ilan etmesinden korkulmasına sebep olan başlıca müntesipleri bunlar olmalıdır.

⁴² Lâmiî, *age*, s.577

⁴³ Tacettin Halife için bkz. Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul 2003, ss. 95-101. Ayrıca bkz. Abdurrezzak Tek, *Abdullatif Kutsi Hayatı Eserleri Görüşleri*, Bursa 2007, ss. 71-77.

⁴⁴ Öngören, "Fetih Sonrası İstanbul'da ilk Tasavvufi Yapılanmalar ve Fatih Sultan Mehmet", s. 391. Fatih döneminde Zeynilerin ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Fatih sultan Mehmet, Zeyniyye Tarikatından Şeyh Vefa ve dervişleri için bir tekke ve hamam yaptırmıştır. Bkz. Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l Feth*, (haz: Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul 1977, s.74-75; Öngören, "Osmanlı'da Sufilerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları", s. 12; Reşat Öngören, "Fetih Sonrası İstanbul'da ilk Tasavvufi Yapılanmalar ve Fatih Sultan Mehmet", s. 380.

Durum II. Bayezid devrinde tekrar halvetiler lehine dönecektir. Alâeddin Halvetî yanında diğer halvetî şeyhlerine de intisab etmiş bulunan Cemâl Halvetî/Çelebi Halife, şehzadeler arası saltanat mücadelesinde II. Bayezid'in safında, zamanın Zeyniyye şeyhi Şeyh Vefâzâde/İbn Vefâ ise Cem Sultan'ın yanında yer almıştır. Süreç II. Bayezid'in lehine gelişince tekrar Halvetiliğin bahtı açılmıştır. Bkz. Taşköprüzâde, *age*, ss. 161-163; Hulvî, *age*, ss. 430-433; Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, ss. 142-143.

⁴⁵ Taşköprüzâde, *age*, s. 93;

⁴⁶ Onun Karaman İli'ne giderek yerleşmesinin siyasi bir anlamı da olabilir. Alâeddin Ali, Fatih döneminde nefy edilmek suretiyle İstanbul'dan ayrılmıştı. O tarihlerde, Osmanlı Devleti ile Karaman Beyliği arasında ciddi çekişmeler yaşanmaktaydı. Bkz. İsmet Miroğlu, "Fetret Devrinden II. Bayezid'e Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul ty., X, ss. 234-236.

⁴⁷ Hulvî, *age*, s. 408. Alâeddin Rûmî'nin halifelerinin bir listesini veren Atâî halifeleri arasında Larend'deki halifesi Nurullah'tan bahsetmez. Bkz. Atâî, *age*, s. 63.

bulunmuştur. Bunun üzerine babası Molla'yı affetmiş ve ona Manisa'da bir medrese tahsis etmiştir.⁴⁸

Şehzade Mustafa 1451-1474 yılları arasında yaşamıştır. Olayın meydana geldiği sırada onun on yaşında olduğunu farz edilecek olursa 1461 yılı veya sonrasında meydana geldiği sonucu çıkarılabilir. Bu da Ali el-Halvetî'nin vefatından (867/1462-63) birkaç sene öncesine tesadüf etmektedir. Manisa'da meydana gelen hadiselerden bir kısmının Ali el-Halvetî'nin Manisa'dan ayrılmasından ve vefatından sonra gerçekleşmesi de mümkündür.

Şeyh Alâeddin Halvetî'nin Manisa'da ne yaptığı konusunda şimdilik bilgi sahibi değiliz. Muhtemelen kısa bir süre kaldıktan sonra ayrılmış olmalıdır. Müridi Molla Alâeddin Arabî ile ilgili ise şöyle bir olaydan bahsedilir:

Molla Arab, bir yaz mevsiminde dinlenmek ve serinlemek için Bozdağ'a⁴⁹ çıkar. Civar köylerden birinin imamı kendisini ziyarete gelir. Molla Arab, imama, üzerinden necis bir şey kokusu geldiğini söyler ve bir an evvel onu üzerinden atmasını ister. İmam ise inkâr ederek üzerinde herhangi bir şey olmadığını söyler. O sırada, ansızın koltuğunun altından yere Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ı düşer. Molla Arab Vâridât'ı alıp inceler, içerisinde icmaa aykırı görüşler bulur. İmamdan onu yakmasını ister. İmam ise razı olmaz. O esnada bir anda imamın köyünden dumanlar yükselir. İmam dikkatlice bakınca dumanların kendi evinden çıktığını görür, söz dinlemediğine pişman olur.⁵⁰

Bu ifadelerden anlıyoruz ki o yıllarda Manisa ve civarında Şeyh Bedreddin taraftarı imam da bulunmaktadır. Molla Ali el-Arabî ise Osmanlı devletinin resmî tutumuna göre hareket etmiş; Şeyh Bedreddin ve eseri *Vâridât'a* karşı tutum sergilemiştir. Kerâmet motifleriyle iç içe geçmiş bu rivayetin ana konusunu teşkil eden hadise -eğer gerçekten yaşanmış ise- Osmanlı Devlet ricâli ile Molla Ali el-Arabî ve şeyhi Ali el-Halvetî arasında yaşanan güven bunalımını bertaraf etmeye hizmet etmiş olmalıdır.

SONUÇ

Fatih Sultan Mehmet çoğunlukla mutasavvıfları ve alimleri seven ve sayan bir padişah olmakla birlikte bazılarını cezalandırmıştır. Şeyh Alâeddin Ali el-Halvetî ve Molla Alâeddin Ali el-Arabî onun tarafından sürgüne gönderilmek suretiyle cezalandırılan isimler arasında yer alır.

Alâeddin Ali el-Halvetî aslen o zamanki tanımlamaya göre Aydın ilinde Tire kasabasındaki Güzelhisar köyündendir. Aydınolu Umur Bey'in veya kızının torunudur. İlk öğrenimini doğduğu yerde görmüştür. Beylikler arası çekişmeler, özellikle Karamanoğlu ayaklanması dolayısıyla memleketini terk etmek zorunda kalmış, Şirvan'a giderek Seyyid Yahya Şirvânî'ye intisab etmiş ve onun önde gelen halifelerinden biri olmuştur. Daha sonra Anadolu'yu karış karış dolaşmış, halka vaaz ve irşatta bulunmuştur. Konuşmalarından etkilenen aralarında Molla Alâeddin Ali el-Arabî gibi alimlerin de bulunduğu birçok kimse ona intisap etmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'in daveti üzerine İstanbul'a gitmiş, padişah ve devlet ileri gelenlerinin huzurunda vaaz ve nasihatte bulunmuştur. Devlet ricalinden ve halktan bir çok kimse bu konuşmadan etkilenerek müntesipleri arasına katılmıştır. Özellikle

⁴⁸ Taşköprüzâde, *age*, s. 93; Mecdi, *age*, s. 173. Bu bilgi Molla Arab'a tahsis edilen başlık altında yer almaktadır.

⁴⁹ Ege Bölgesinin doğusunda yer alan Sarıgöl'ün güneyinden başlayıp Kemalpaşa'nın güneydoğusundaki Karabel Geçidi'ne kadar uzanan dağlara Bozdağlar denilir. Bozdağlar'ın yüksekliği Birgi'nin kuzeyinde 2159 metreye kadar çıkar.

⁵⁰ Taşköprüzâde, *age*, s. 93-94; Mecdi, *age*, s. 173-174

gilmân-ı hâssadan/iç oğlanlarından kırk kadarının birden aynı yıl içerisinde görevlerinden ayrılarak kendisine intisab etmesi Fatih Sultan Mehmed yönetiminin tedirginlik duymasına neden olmuştur. Zeyniyye tarikatı mensupları da onun sürgüne gönderilmesi için çeşitli faaliyetlere girişmiştir.

Molla Alâeddin Ali el-Arabî şeyhi hakkındaki iddiaları bertaraf etmeye çalışsa da başarılı olamamış, şeyhiyle birlikte o da Manisa'ya sürgüne gönderilmiştir. Sürgünden sonra Şeyh Alâeddin Ali el-Halvetî -muhtemelen- kısa süre Manisa'da kalmış daha sonra ayrılarak Larend'e gitmiş ve orada vefat etmiştir. Molla Alâeddin Ali el-Arabî ise Şehzade Mustafa'nın babası nezdindeki girişimleriyle affedilerek bir süre Manisa'da müderrislik yapmıştır. Manisa'da kaldığı süre içerisinde devlet ricaliyle aralarında oluşan güven bunalımını giderici adımlar atmıştır. Daha sonra Edirne ve İstanbul'da müderrislik yapmıştır. Fatih'in son yıllarında yevmiyesi artırılarak ödüllendirilmiş, II. Bayezid döneminde bir süreliğine yevmiyesi düşürüldüyse de daha sonra tekrar artırılmıştır. Son olarak İstanbul müftülüğü görevine yükseltilmiş ve bu görevi başındayken vefat etmiştir.

Şunu belirtmek gerekir ki Fatih döneminde mutasavvıflar ve devlet ricali arasındaki ilişki genellemelerle açıklanamayacak özelliklere sahiptir. Genel olarak karşılıklı güven, sevgi ve saygıya dayalı bir ilişki söz konusudur. Ancak zaman zaman bu güvenin sarsıldığı, karşılıklı sevgi ve saygının rafa kaldırıldığı hadiseler de meydana gelmiştir.

Her zaman olduğu gibi o dönemde de farklı tarikat mensupları arasında da kavga ve çekişmeler yaşanmıştır. Bir süre bu kavgadan karlı çıkan taraf bir süre sonra zararlı çıkabilmiştir.

KAYNAKLAR

Aşık Paşazade (ö. 889/1484'ten sonra), *Osmanoğullarının Tarihi*, (Haz: Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç), İstanbul 2003.

Atâî, Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik*, (Nşr: Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989.

Bursalı M. Tahir (ö. 1343/1924), *Osmanlı Müellifleri*, I-II, Matbaa-yı Amire, İst. 1333.

- *Aydın Vilayetine Mensub Ulema, Şuara, Müverrih ve Etibbanın Teracim-i Ahvali*, İzmir 1324.

Darkot, Besim, "Anadolu", *İA*, c. I, İstanbul 1965.

Hulvî, Mahmud Cemaleddîn (ö. 1065/1654), *Lemezât-ı Hulvîyye ez Lemeât-ı Ulvîyye*, (Haz: Serhan Tayşi), MÜİF Vakfı Yay., İstanbul 1993.

Konur, Himmet, "XV. Yüzyılda Tire'de Halvetilik", *Türk Kültüründe Tire II, Sempozyum Bildirileri*, İzmir 2008.

Lâmîî, Mahmud b. Osman b. Ali (ö. 938/1532), *Tercüme-i Nefehâti'l-Üns*, İstanbul 1270.

Mecdî Mehmed Efendi (ö. 999/1591), *Hadâiku's-Şakâik*, (Nşr: Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989.

Miroğlu, İsmet, "Fetret Devrinden II. Bayezid'e Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi", c. X, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul ty.

Neşri, Mehmed (ö. 926/1520 [?]), *Tarih-i Cihan-nüma Neşri Tarihi*, I-II, (yay: Faik Reşit Unat- Mehmet Altan Köymen), Ankara 1987.

Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul 2000.

- "Fetih Sonrası İstanbul'da ilk Tasavvufi Yapılanmalar ve Fatih Sultan Mehmet", *I. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu*, (29 Temmuz- 1 Haziran 2013)

Geçmişten Günümüze Manisa

- "Osmanlı'da Sufilerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sa. 3,1999.
- *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul 2003.

Severcan, Şerafettin, "İdeoloji Kıskaçından Bilimsel Zemine: Şeyh Bedreddin Olayı", *Toplumsal Tarih*, Ekim 2002.

Taşköprüzâde (ö. 968/1561), *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Beyrut 1975.

Tek, Abdurrezzak, *Abdullatif Kutsi Hayatı Eserleri Görüşleri*, Bursa 2007.

Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, (haz:Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul 1977.

Uzun, Mustafa, "Dede Ömer Ruşeni", *DİA*, c. IX, İstanbul 1994.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, İstanbul 1988.

Yazıcı, Tahsin, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinan ve Merkez Efendi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sa: II (1956).

MANİSA'NIN FÂTİHİ'Nİ ANLAMAK: EL-KEVSERU'L-CÂRÎ'NİN CİHAD VE EDEB BÖLÜMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ahmed ÜRKMEZ*

GİRİŞ

Molla Gürânî'nin ilmi kişiliği ve literatüre kazandırdığı *Buhârî Şerhi* üzerine çalışmamızın iki temel amacı vardı: Müellifin, Fatih'in şahsında Osmanlı Devlet kültürüne etkisinin incelenmesi ve Hadis bilim dalına bıraktığı bu önemli mirasın akademik açıdan tetkiki. İkinci boyutu bir başka çalışmaya erteleyerek, bu tebliğde ilkini ele almaya çalışacağız.

Öncelikle organizasyona müteşekkirimiz. Türkiye'de din eğitimi veren başlıca kurumlardan (Hafızlık Kursu, İmam Hatip Lisesi, İlâhiyat Fakültesi) mezun olmuş, Hadis alanında Yüksek Lisans ve Doktora yapıp Doçentlik unvanını dahi almış bir torun olarak, ecdadımıza ait 11 ciltlik muhteşem bir şerhten, hem de bir *Buhârî Şerhi*'nden haberdar olmamızı sağladığı için! Asıl uzmanlığı Fıkıh olan Molla Hüsrev veya Kelam ağırlıklı çalışan Molla Fenârî'nin arasından, Hadis ve Tefsir odaklı eserler veren Molla Gürânî'yi esas alıp tanımak istediğimizde, Mısır'da bizzat İbn Hacer'den icazet almış bir Hadis otoritesiyle karşılaşmayı elbette beklemiyorduk.

Sonuç kısmına yazmayı düşündüğümüz bir cümleyi en baştan kuralım: Tam adı "*el-Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâzı Sahîhi'l-Buhârî*" olan ve burada Edeb ile Cihâd bölümleri hakkında tespitlerde bulunulacak olan kitap, vasat bir Osmanlı müderrisinin Buhârî üzerine tuttuğu notlardan oluşan, yazma eser kütüphanelerinde örneklerine sıkça rastlanan talik veya haşiyelerden değildir. Günümüzde ders kitabı olarak okutulmaya değer gayet özgün ve yetkin bir şerh metnidir. Sunumda bu metnin Edeb bölümü, Molla Gürânî'nin, hem çocukluk, hem şehzadelik, hem de sultanlık dönemlerinde Fatih Sultan Mehmed'i eğiten, yetiştiren ve yönlendiren bir yetkili olması hasebiyle; Cihâd bölümü ise başta İstanbul'un Fethi olmak üzere birlikte giriştikleri ve başardıkları fetihlerin teorik zeminini teşkil etmesi sebebiyle incelenecektir.

1. "Tavizsiz ve Sert Mizaçlı İlim Adamı" Profili:

Molla Gürânî'nin biyografisine dair kayıtlarda sıkça karşılaşılan¹ bu tavsif, büyük oranda gerçekçi olup, *el-Kevseru'l-Cârî*'deki anlatım üslubu ve eleştiri dili tarafından da desteklenmektedir. Gerek kavramlara getirilen tanımlarda, gerekse

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Hadis Bilim Dalı. (aurkmez@pau.edu.tr).

¹ Diyarbakır civarında doğup Bağdat, Şam ve Mısır'da eğitim aldıktan sonra Anadolu'ya dönen Molla Gürânî, 847/1443 yılında Manisa'da bulunan Şehzade Mehmed'in hocalığına getirilmiştir. Haklı bulmadığı uygulamaları açıkça reddetmesinden ötürü Kahire'de yürüttüğü Fıkıh Müderrisliği, İstanbul'daki Kazaskerlik ve Bursa'daki Kadılık görevlerinden alındığı bilinmektedir. Son tahlilde, henüz Şeyhülislamlığa dönüşmediği dönemde İstanbul Müftülüğünü sekiz yıl üstlendikten sonra 893/1488'de vefat edip Aksaray semtine defnedilen Molla Gürânî'nin, İstanbul'un Fethi'nin ardından Arapça olarak kaleme alınıp Memlûk Sultanına gönderilen Fetihnâme'yi hazırlayan isim olduğu unutulmamalıdır. Bkz: Yaşaroğlu, M. Kamil, "Molla Gürânî", *DİA*, XXX/249-250. Ayrıca şahsiyeti için bkz: Demirci, Selim, *Molla Gürânî ve "el-Kevseru'l-Cârî" Adlı Buhârî Şerhi*, MÜSBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s.25-26.

önceki şârihlere yönelik tashihlerde bu net üslubu ve arkasındaki “hak üzre sabit” zihniyeti görmek mümkündür.

Örnek verecek olursak: Bir adam aşırı öfkelenmiş ve durumunu ileriden görüp sakinleşmesi için istiâzede bulunmasını tavsiye eden Hz. Peygamberin (sav) sözü kendisine ulaştırıldığında “Ben deli miyim? Neyim var benim?” diye çıkmıştır. Olayı Nevevî “Sanki kaba bir A'râbî (bedevi) imiş.” şeklinde yorumlamakta, Molla Gürânî ise “Arap böyle yapmaz” tarzı ırkçılığa yakın bir noktadan hareket ettiği düşünülebilecek bu söylemi şöyle tashih etmektedir: “Derim ki: İster Arap olsun, ister A'râbî. Müminler arasında çekişmenin şeytanın dürtüklemesiyle olduğunu bilecek kadar esrâr-ı şeriata vakıf değil imiş!”²

Nahiv alanında Elfiye Sahibi İbn Mâlik'e³, Hadis rivayeti hususunda Buhârî'nin Şeyhi Humeydî'ye⁴ eleştiride bulunacak birikime sahip olan müellif, kendisinden önceki şerhlerin hatalarını düzeltirken de açık ifadeler kullanır ve isim vermeyi tercih eder. Ya doğrudan bir ayet veya hadise, ya da mekâsıd-i şeriâ⁵ gibi fikhî prensiplere dayanarak hüküm veren Molla Gürânî'nin, bâb başlıkları konusunda İbn Battâl'a⁶, Arap dilinin kimi incelikleri konusunda Hattâbî'ye⁷ yönelen bu tenkitlerinden, yeri geldiğinde hocası İbn Hacer de nasibini alacaktır.

Allah Resûlü'nün (sav) Hz. Ebubekir'in kapısına gelerek “Bana hicret etmem için izin verildi” buyurduğunu anlatan hadisin şerhinde “Niçin Resûlullâh geliyor? Ebubekir'in ona gitmesi daha uygun değil mi?” sorusunu ortaya atan şârih, şu açıklamayı yapar: “Cevap sadedinde çok da ciddiye alınamayacak şeyler söylerler. Hocamızın tercihi, Ebubekir'e gelmesinin, Ebubekir'in gelmesine göre müşriklerden korunma açısından daha güvenli olduğu şeklindedir. Ama bu hiç de yeterli bir cevap değil.”

² Bkz: *el-Kevseru'l-Cârî*, IX/438. Devamında şârih A'râf suresinin konuyla doğrudan ilgili 200. ayetini kaydeder. Mamafih, Nevevî'nin yazdıkları tam olarak okunduğunda, onun da “Allah'ın dinini anlama ve şariat-ı mükerremenin nurlarıyla bezeme” vurgusu yaptığı görülecek; işaret ettiği ihtimalin ise ilgili kişinin “münafıklardan veya kaba bedevilerden olması” olduğu müşahade edilecektir. Krş: Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *Şerhu Sahîhi Müslim*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995, XVI/134.

³ “Mevsûlün haberine fâ harfinin hangi şartlarda ekleneceği” tartışmasında İbn Mâlik'in açıklamasını müellifin “Bu söylediği zorlamadır; cevap şu olacaktı...” diyerek reddedişi için bkz: Bkz: *el-Kevseru'l-Cârî*, IX/467.

⁴ Hadis metninde geçen fiilin şeddeli okunup okunmaması hususunda “Bu, Humeydî'ye ait bir yanılıdır” deyişi için bkz: *el-Kevseru'l-Cârî*, IX/432.

⁵ Bir elbisenin sahibi olan sahâbi tarafından kullanılmayıp kenarda durmaktan solup eskidiği şeklindeki rivayete şârih şöyle yaklaşır: “Bu, diğer şarihler kabul etse de, bence bir yazım hatasıdır, tashiiftir. Çünkü şâriin maksadına aykırıdır.” Bkz: *el-Kevseru'l-Cârî*, IX/409 (5993).

⁶ Buhârî'nin Edeb Bölümü'nün “Hapşırana duada bulunmak” başlıklı 124. bâbında yer vermesi gerektiği ve sahâbi raviyi belirttiği halde sened ve metnini zikretmediği Ebû Hüreyre hadisine dair tartışma ilginçtir. “Hadise yer verecekti, ama ölüm araya girdi” diyen İbn Battâl'a “Çok saçma! Kitap Buhârî'ye defalarca okunmuşken böyle bir şey olabilir mi?” diye karşı çıkan Molla Gürânî, İbn Hacer'den de destekleyici ifadeler nakletmektedir. Krş: Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, Dârü's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyâd 2000, s.524; *el-Kevseru'l-Cârî*, IX/540; İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut trs., X/603-604.

⁷ Molla Gürânî, Hz. Peygamberin (sav) kızdığı zaman nadiren kullandığı “Alın toprak olasıca!” tabirini olumlu bir dua gibi yorumlayıp “alın yere değmesine vesile olan namaz ve secdeye teşvik” şeklinde açıklayan Hattâbî'ye “Bu, zahir anlama aykırıdır” diyerek karşı çıkmaktadır. Ona göre söz konusu tabir, hakiki manası gözetilmeden günlük dilde kullanılan bir azar cümleciğinden ibarettir. (*el-Kevseru'l-Cârî*, IX/428) “Kişi kardeşine ‘Hey, kâfir!’ dediğinde bu söz o ikisinden birine döner” hadisinde ise Hattâbî “Hadisteki ‘ikisinden biri’ ifadesi kinayedir; kastedilen de bizzat bu sözü söyleyendir” demekte, şârih ise bunu “Hiçbir şey ifade etmiyor” sözüyle yorumlayıp meselenin ilmî izahını yapmaktadır. (*el-Kevseru'l-Cârî*, IX/470) Her iki konuda da önemli bir şerh otoritesi karşısında Molla'nın haklı olduğu açıktır; zira dayandığı şerh kaynağı hocası (İbn Hacer) öncekinden daha güçlü bir delillere dayanmaktadır.

Molla Gürânî, sözün devamında kendi izahını “Doğrusu, Ebubekir işiyle meşgul bir tüccardı; zaman olarak daha müsait olan Hz. Peygamberdi” diyerek yapmakta, bu arada devlet adamlarının işine yarayabilecek bir de edeb dersi çıkarmaktadır:

“Ayrıca, Resulullâh’ın (sav) çok gelmesi, beraberinde tazimi getirir. Ebubekir’in sık gidip gelmesi ise böyle değildir; belki sû-i edeb bile sayılabilir. Bu, üst düzey yöneticilerle yakın adamları arasında sıkça yaşanan bir durumdur.”⁸

2. Peygamber Algısı: Ülfet ve Teslimiyet

Hz. Peygambere (sav) dair düşündüğünde ve konuştuğunda ise o yerleşik sert mizaç ve üslup, yerini engin bir muhabbete ve koşulsuz bir itaate bırakacaktır. Bugünkü “Âlemlerin Efendisi” kullanımımıza denk düşen “Seyyidü’l-Halk” hitabı⁹; bir başka peygamberden, mesela Hz. İbrahim’den bahsederken “Allah, Peygamberimize de ona da salât eylesin” duası¹⁰; hep müellifin zihninde ve gönlünde Resûlullâh’ın (sav) tuttuğu özel yeri yansıtan unsurlardır. Yine Molla Gürânî’nin bakışında, Ümmü Hâlid adlı sahabe hanım, O’nun (sav) elbise hediye ettikten sonra yaptığı duası sayesinde uzun ömürlü olmuş¹¹, Ebû Talha’nın atı O (sav) kullanıp da “Resûl bereketi üzerine düşünce” apayrı bir canlılık kazanmıştır.¹² “Kişi sevdiğiyle beraberdir” hadisindeki “maiyyet/birliktelik” sırrına ancak “mütâbaat-i Resûl” ile ulaşılabilecek¹³; Hz. Ali’nin sırtından toprağı silkelirken “Otur Ebû Tûrâb!” buyurması Resûlullâh’ın “Hüsn-i Ahlâkı” bize gösterecektir.¹⁴ Bütün bu duygusal boyutu Kur’an-ı Kerim’in öğrettiği sarsılmaz paradigmayla destekleyen şârih, peygamberlerin “şeytanı mutlu edecek her türlü duruma düşmekten korunmuş olduklarını” ifade ederek ismet/sıyanet sıfatına sahip çıkacak;¹⁵ Hz. Osman hakkında Kuba’da kuyu başında söylenen sözün yıllar sonra gerçekleşmesini “Resûlullâh’ın gaybdan haber vermesi mucizesi” olarak niteleyecektir.¹⁶

Kur’an-ı Kerim’in sahabeye Resûl-i Ekrem’le (sav) iletişim konusunda öğrettiği ve Osmanlı’nın da Ehl-i Sünnet çizgisinin bir devamı olarak muhafazaya büyük önem verdiği bu ihtiram kültürünün, coğrafi ve zihinsel sınırların yeniden çizildiği günümüz Anadolu’sunda ısrarla tahrif edilmeye çalışıldığına da bu arada işaret edilmelidir.

3. İtikâdî Yaklaşım:

Konu kelâm ve itikad olduğunda Molla Gürânî’nin yine okurlarına söyleyeceği ve Fatih Sultan Mehmed’e öğreteceği çok şey vardır. Yolda gördüğü susamış köpeğe su veren kişiyi anlatan hadise yaptığı şerh, onun varlık anlayışına bir misal teşkil edebilir. “Hayvanlar konusunda bile sevap mı kazanıyoruz?” diye şaşırarak soran sahabeye verilen “ciğeri diri her canlı için sevap alıyorsunuz” cevabını Molla Gürani şöyle yorumlar: “Hayvanların en basitlerinden olan köpeğin durumu buysa, en şerefli konumdaki insanı bir düşünür müsün? Hele içlerinden ‘etkiyâ ve evliyâ’ olanlarını!”¹⁷ Fetih günü İstanbul halkına yapılan muameleyi ve Fatih’in her şartta ulema ve evliyaya saygısını bu satırlarla yan yana düşünmek mümkündür.

⁸ Bkz: *el-Kevseru’l-Cârî*, IX/457.

⁹ Bkz: *el-Kevseru’l-Cârî*, IX/433 (6039).

¹⁰ Bkz: *el-Kevseru’l-Cârî*, IX/487 (6135).

¹¹ Bkz: *el-Kevseru’l-Cârî*, IX/409 (5993).

¹² Bkz: *el-Kevseru’l-Cârî*, IX/430 (6033).

¹³ Bkz: *el-Kevseru’l-Cârî*, IX/509 (6171).

¹⁴ Bkz: *el-Kevseru’l-Cârî*, IX/528 (6204).

¹⁵ Bkz: *el-Kevseru’l-Cârî*, IX/543 (6226).

¹⁶ Bkz: *el-Kevseru’l-Cârî*, IX/536 (6216).

¹⁷ Bkz: *el-Kevseru’l-Cârî*, IX/418 (6009).

Mesele şeriatın çizdiği hukuki sınırları açıklamaya geldiğinde de Molla Gürani'nin tereddüdü yoktur. “İslâm'dan başka bir dinin adını vererek yemin eden kişi, aynen dediği gibidir” hadisini “batıla tazimde bulunmak, hükmü kalmamış dine prim vermek yok!” diyerek açıklar.¹⁸ Kelâm ilminin detaylarında hataya düşen önceki şârihleri tashih edip, sözgelimi fiilî bir sıfat olan rahmetle zatî bir sıfat olan kudretin arasındaki ince çizgiyi ustalıklı belirlerken¹⁹, söz kadere geldiğinde “hakikatine ancak Cenâb-ı Allah muttali olabilir” demekten de çekinmez.²⁰

4. Cihad Anlayışı:

Madem itikad ve zihniyete değindik; o halde müellifin cihad anlayışını da özetleyelim. *el-Kevseru'l-Cârî*'nin Cihad bölümünden çıkan tespitler, müstakil bir “cihad felsefesi” oluşturmaya yetecek zenginliktedir. Osmanlı Devlet siyasetinin ve toplum hayatının yaşayan bir parçası olan cihad kavramının, günümüzde de İslam ülkelerinde teorik ve pratik düzeyde çeşitli tartışmalara kaynaklık ettiği malumdur. Nitekim son olarak, bir yandan cihadi “Allah için var gücüyle hizmet etmek” olarak lanse ederken, diğer taraftan Hıristiyanlarla ve bilhassa Yahudilerle birebir işbirliği yapmaktan çekinmeyen bir grubun üyeleri Ankara'yı bombalamış, yere inen uçak ve helikopterlerin pilotları yakalandığında ise bağırlandıkları muskallardan “cihad duaları” çıkmıştır. O zaman soru şudur: “Hani ateşli silahla ve çatışmayla cihad yoktu?” Veya: “Siz kimsiniz ve kime karşı cihad ediyorsunuz?”

Fâtih'in Hocası'nın cihada dair her soruya gayet ilmî ve doyurucu karşılıklar verdiğini söyleyebiliriz. Sözgelimi Cihad bölümüne başlarken hemen ilk hadiste yapılan tarif, hiçbir yoruma mahal bırakmayacak kadar açıktır: “Cihattan kasıt, kâfirlerle savaşmaktır.”²¹ Bir sahabinin sorusu üzerine varid olan “*Kimin kendi yolunda cihad ettiğini de en iyi Allah bilir*” hadisinde düşülen kayıt ise, Osmanlı'nın cihad kültürünü özetleyen o altın tamlamayı içermektedir: “...Yani *i'lây-i kelimetullah* amacıyla; başka bir motivasyonla değil!”²²

Diğer taraftan, cihadi savaşla sınırlamayan ve hayatın geneliyle ilişkilendiren bir bakışa kapılar büsbütün kapatılmış değildir. Buhârî'nin “Mescid yapımı” ve “Cumaya yürüme” gibi “sadece Allah için yapıldığında büyük mükâfat getiren” amellere dair hadisleri cihad bölümüne almasını şârih bu açıdan değerlendirir.²³ Bir başka rivayet vesilesiyle de Osmanlı kültürünün o eşsiz sloganını tekrarlar: “Rıza-i Bârî'den öte hedefimiz yoktur!”²⁴

Cihadla ilgili yanlış algı ve söylemleri düzeltmek gibi bir misyonu da şârihin ilmî ehliyet gereği üstlendiğini görmekteyiz. “*Canımı elinde tutana yemin olsun! Allah yolunda öldürülmeyi, sonra diriltilmeyi, sonra yine öldürülüp diriltilmeyi, sonra yine öldürülüp diriltilmeyi, sonra tekrar öldürülmeyi dilerim!*” hadisini şerh ederken, bu delilin “şehadetin temenni edilebileceğini” açıkça gösterdiğini, hatta bunun cevazdan öte müstehap olmayı beraberinde getirdiğini belirtir ve o net üslubuyla hataları

¹⁸ Bkz: *el-Kevseru'l-Cârî*, IX/437 (6047).

¹⁹ Bkz: *el-Kevseru'l-Cârî*, IX/413 (6000).

²⁰ Bkz: *el-Kevseru'l-Cârî*, IX/536 (6217).

²¹ Bkz: *el-Kevseru'l-Cârî*, V/385. Cihadın hükmü hakkında ise “Sefere çağrıldığımızda sefere çıkın!” hadisinin şerhinde “Cihad farz-ı kifayedir. Yeri geldiğinde farz-ı ayın da olabilir.” denilmekte (5/386); bir başka yerde ise “Küffâr İslâm yurduna girdiğinde cihad farz-ı ayın olur” açıklaması yapılmaktadır. (5/419)

²² Bkz: *el-Kevseru'l-Cârî*, V/389 (2787). “İlk motivasyon bu olduktan sonra, ganimet, şöhrat, cengaverlik gibi diğer niyetlerin devreye girmesi zarar vermez” görüşünü ise Molla Gürânî kesin bir dille reddeder: “Bence bu söylenenlerin hiçbir karşılığı yoktur. İtibara alınan, son durumdur. Ve Allah, sadece kendi rızası için ihlasla yapılan amelleri kabul eder. Bu konuda mütevatir naslar delildir.” (5/407)

²³ Bkz: *el-Kevseru'l-Cârî*, V/409.

²⁴ Bkz: *el-Kevseru'l-Cârî*, V/411. Arapça orijinal lafzı şu şekildedir: (لا مطلب فوق رضى الله تعالى)

tashihe yönelir: “Kim ki ‘şehadeti temenni etmek caiz değildir, çünkü küffarın galip gelmesini dilemek anlamına gelir’ derse, akla da nakle de muhalefet etmiş olur.”²⁵

Molla Gürânî'nin “Savaşta Sabırlı Davranmak” başlığı altındaki hadisi şerh ederken söyledikleri ise, ilim-amel bütünleşmesine güzel bir örnek sayılmalıdır. “İşin sonu ya selamet ya şehadet; onun için, sonuna kadar sabrediyoruz!” mesajını veren müellifin, İstanbul'un Fethi sırasında uzayan kuşatmanın kaldırılmaması yönünde telkinde bulunan ve bu tavrıyla fethin gelmesine destek olan dört beş büyük isimden birisi olarak anılması²⁶ herhalde tesadüf değildir. Nitekim müellif, Huneyn gününü anlatan Berâ b. Âzib hadisinin şerhinde de vadinin yerini tarif etmekte, asker sayılarını vermekte, harbin gelişimini özetlemekte ve nihayet “her şeye rağmen Allah Resûlü'nün (sav) etrafından ayrılmayan” 12 kişinin isimlerini kaydetmektedir ki, kendisinin fetihde sergilediği tavır bununla oldukça benzeşiktir.²⁷

5. Edeb Perspektifi:

Başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere temel hadis mecmualarının tamamına yakınında müstakil bölüm ayrılan Edeb kavramının kısaca “nerede nasıl davranacağını bilmek” şeklinde tanımlanması mümkündür. Fatih Sultan Mehmet'in eğitimiyle çocukluğundan itibaren yakından ilgilenen Molla Gürânî'nin Nebevî Sünnette yer alan veya örfte karşılığı olan ahlâkî değer ve tutumları şerhe serpiştirdiği söylenebilir.

O, ahlâken veya bedenen gelişmesi için disipline edilen bir insan yahut hayvanın zorlanması ve zahmet çekmesini doğal karşılar.²⁸ “Müminin mûmine üç gündün fazla küs kalamayacağı” hükmünü veren hadisi²⁹ incelerken “Mümin sınırlaması, kâfiri dışarıda bırakıyor; ama bana kalırsa bid'atçı ve fâsık da aynı durumdadır” diyerek şu önemli tespiti yapar: “Allah'ın kuralını açıkça çiğneyen bir âsiye küsme konusunda Ka'b b. Mâlik hadisi temel veridir.”³⁰

Ahlâkî kavramların tanımlarına yer yer değinilen³¹ eserde, davranışlara kaynaklık eden zihniyet eğitimini besleyen cümlelere de sıkça rastlanır: “Esbâba mübâşeret, tevekküle münâfi değildir.”³², “Mekânda birliktelik, rütbede eşitliği gerektirmez”³³ gibi ifadeler bunlar arasında gösterilebilir.

Sonuç:

Girişte de belirttiğimiz gibi, bu tebliğden maksat, *el-Kevseru'l-Cârî*'nin Hadis ilimleri açısından incelenmesinden ziyade, Cihad ve Edeb bölümlerine ait tespitlerin tarihi ve kültürel bir perspektif çerçevesinde akademik camiayla paylaşılmasıdır. Molla Gürânî'nin şerh yöntemi, Hadis ıstılahları, rivayet lafızları, ravi tenkidi hakkındaki birikimi, bilhassa Buhârî'nin bâb başlıklarına ve başlık-içerik uyumuna dair söyledikleri ise ayrı çalışmalara konu olacak çaptadır.

²⁵ Bkz: *el-Kevseru'l-Cârî*, V/397.

²⁶ Yaşaroğlu, M. Kamil, “Molla Gürânî”, *DİA*, XXX/249.

²⁷ Krş: *el-Kevseru'l-Cârî*, V/444.

²⁸ Bir hadisin, yarış atlarını formda tutmayla ilgili uygulamalar içeren bölümünü açıklarken şârih bu konuya değinir: “Maslahat varsa beis yoktur. Çocuklara Kur'ân talimi de böyledir.” (*el-Kevseru'l-Cârî*, V/446)

²⁹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *el-Müsned*, I-L (thk. Şuayb el-Arnâvut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1999, XXXVIII/509-510 (23528); Buhârî, *İsti'zân*, 9 (6237); Müslim, İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, Dârü's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyâd 2000, *Birr ve Sila*, 25 (6532).

³⁰ Bkz: *el-Kevseru'l-Cârî*, IX/455. Ka'b b. Mâlik'in Tebûk gazvesine katılmayı ve devamında gelişen hadiselerle atıf yapılmaktadır.

³¹ Öyle ki, Molla Gürânî şahsi eğilim olarak fazla uygulama gereği duymadığı müdâhene ve müdârât gibi siyasi tavırların tarifini de yapmaktadır. Bkz: *el-Kevseru'l-Cârî*, IX/429.

³² Bkz: *el-Kevseru'l-Cârî*, V/456.

³³ Bkz: *el-Kevseru'l-Cârî*, IX/507.

Osmanlı döneminin ilmî kurumları konuşulurken veya Osmanlı'nın ilmî mirası tartışılırken sıkça tekrarlanan "Fıkıh ilmi oldukça gelişmişti; fakat Tefsir ve bilhassa Hadiste ecdadın çalışmaları yetersizdir" tarzındaki ezberin yanlışlığı da bu vesileyle bir nebze anlaşılmış olacaktır. Klasik bilgilere vakıf olan, daha önemlisi İslâmî ilimleri yerinde tahsil etmiş ve birikimini Arapça eserler yazarak ifade etmiş bulunan çok sayıda muhaddis müellif (Molla Gürânî örneğinde de görüldüğü gibi) Osmanlı döneminde mevcuttur.

Eserin kısmî tetkikinden çıkan bir başka net sonuç da şudur: Fâtih'in avantajı ne güçlü ordusu, ne gözü pek askerleri ve ne de karadan yürüttüğü gemileriydi. Fâtih'in asıl avantajı, fetih kavramı üzerine teori üretebilecek uzmanlığa sahip, edep nedir hicret nedir bilen, emsalsiz hocalarıydı. Osmanlı Tarihi'nin sonraki dönemlerinde de örnekleri görülen iyi yetişmiş İslâmî İlimler uzmanlarından birisi olarak Molla Gürânî, bu zihinsel potansiyeli açık bir şekilde yansıtmaktadır.

Kaynaklar:

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî, *el-Müsned*, I-L (thk. Şuayb el-Arnâvut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1999.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, Dârü's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyâd 2000.

Demirci, Selim, *Molla Gürânî ve "el-Kevseru'l-Cârî" Adlı Buhârî Şerhi*, MÜSBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

Gürânî, Ahmed b. İsmail, *el-Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâzı Sahîhi'l-Buhârî*, I-XI, (thk. Ahmed İzz), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî

İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trs.

Müslim, İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, Dârü's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyâd 2000.

Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *Şerhu Sahîhi Müslim*, I-XVIII, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, XVI/134.

Yaşaroğlu, M. Kamil, "Molla Gürânî", *DİA*, XXX/249-250.

**TÜRK-İSLÂM DÜŞÜNCE TARİHİNDE İSLÂM İNANÇLARININ ÖĞRETİMİNDE
EL-FIKHÜ'L-EKBER'İN YERİ VE HADİSLERDEKİ DAYANAKLARI
EBÜ'L-MÜNTEHÂ EL-MAGNİSAVÎ (ö. 1090/1679) ÖRNEĞİ**

İsa AKALIN*

GİRİŞ

Ebû Hanîfe (ö. 150/767), fikhî şöyle tanımlamıştır: معرفة النفس ما لها و ما عليها الفقه (el-fikhu ma`rifetü'n-nefsi mâ lehâ ve-mâ `aleyhâ): Fıkıh, kişinin lehine ve aleyhine olan (dünya ve âhirette fayda veya zarar göreceği) konulara ilişkin hükümleri bilmesidir. Erken dönem İslâm bilginleri, fıkıh kelimesiyle dinin ameli (ibâdât ve muâmelât) hükümlerinin delillerinden ve kaynaklarından çıkarılmasını kast ederken; fikh-ı ekber ile de i'tikâd, akîde ve îmân esasları olarak adlandırılan İslâm inanç esaslarıyla ilgili bilgileri kastetmişlerdir.¹

Ebû Hanîfe, el-Fikhü'l-Ekber (el-Fikh fi'd-Dîn) adlı küçük hacimli eserini; değişik dinlerin, fırkaların ve felsefelerin görüşleriyle yüz yüze gelen Müslümanların, İslâm inançları konusunda Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet çerçevesinde bilgilenmelerini sağlamayı amaçlayarak kaleme almıştır. Ebû Hanîfe aynı zamanda söz konusu görüşlerin Müslümanları îmânlarında şüphelere düşürmemesini ve inançlarını muhafaza ve müdafaa edebilmelerini hedeflemiştir. Ebû Hanîfe, farklı i'tikadî görüşlerin çarpıştığı Kûfe, Basra, Bağdat ve Hicaz bölgelerindeki fikirleri tespit ettikten sonra Kur'ân-ı Kerîm ve Hz.Peygamber'in hadîs-i şerîfleri ışığında İslâm inanç esaslarını EL-FIKHÜ'L-EKBER (el-Fikh fi'd-Dîn) adını verdiği eserinde ortaya koymuştur. EL-FIKHÜ'L-EKBER, Havâric, Kaderiyye ve Mürctie gibi dönemin bazı i'tikadî fırkaları tarafından savunulan ve Selef inancına aykırı düşen görüşleri reddetmek, ümmet-i Muhammed'e doğru olan akîdeyi anlatmak amacıyla kaleme alınmıştır.

İmam A'zâm Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit'in, el-Fikhü'l-Ekber (el-Fikh fi'd-Dîn) adlı küçük hacimli bu eseri, kaleme alındığı günden beri İslâm inançlarının öğretiminde temel kaynaklardan biri olagelmıştır. Hammâd rivayetiyle gelen el-Fikhü'l-Ekber ise İslâm akaidinin belli başlı meselelerinin ele alındığı, tekrarların bulunmadığı bu risâlenin daha sistematik bir görünüm arzettiği, ancak konuların ayrıntılı biçimde tartışılmadığı, naklî delillere fazla yer verilmediği görülmektedir. el-Fikhü'l-Ekber'in Hammâd rivayeti, konulara Selef metodundan çok cedelci ve reddiyeci bir üslûpla yaklaşmanın ilk örneğini teşkil etmesi, Ehl-i sünnet inancını ilgilendiren hemen bütün konuları ihtiva etmesi bakımından önemli kabul edilmiş, daha çok meşhur olmuş, üzerinde istinsah, neşir, şerh, tercüme ve manzum hale getirme gibi birçok çalışma yapılmıştır.²

el-Fikhü'l-Ekber'deki ana konular risâlede ele alınmış sırasına göre şunlardır:

İman esasları, Allah'ın birliği, zâtî, fiilî ve haberî sıfatlar, halku'l-Kur'ân, kazâ ve kader, fitrat konusu, halk ve kesb kavramları, peygamberler ve Hz. Muhammed,

* Doktor öğretim üyesi, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, isaakalin@hotmail.com.

¹ Detaylı bilgi için bkz: Hayreddin Karaman, "Fıkıh", DİA, 13/22-25, İstanbul, TDV Yayınevi, 1996.

² Detaylı bilgi için bkz: Şerafettin Gölcük, Adil Bebek, "Fıkıh", DİA, 12/544-547, İstanbul, TDV Yayınevi, 1995.

ashabın faziletçe sıralanması, mürtekib-i kebîre ve Mürcie'nin bazı görüşlerinin reddi, tekfir bahsi, mestler üzerine meshetme, teravih namazı, itaatkâr veya günahkâr müminin arkasında namaz kılınıp kılınmayacağı, mucize, kerâmet ve istidrâc, rü'yetullah meselesi, imanın mahiyeti, Allah'ın zâtının hakikatinin bilinip bilinemeyeceği, şefaât, mîzan, havz konuları, kıyamet gününde hasımlar arasında kısas, cennet ve cehennem, münker ve nekirin sorgulaması, kabirde ruhun cesede iadesi, kabir azabı, Allah'ın bazı isim ve sıfatlarının Farsça (Arapça'dan başka bir dille) söylenip söylenemeyeceği, Allah'a nisbet edilen kurb ve bu'dun anlamları, Kur'an âyetleri arasında fazilet bakımından farklılığın bulunup bulunmadığı, esmâ-i hüsnâ, Hz. Peygamber'in ebeveyni ve kısaca fetret meselesi, Resûl-i Ekrem'in çocukları, itikadî bir mesele ile karşılaşan bir kimsenin yapması gerekli olan şeyler, mi'rac ve kıyamet alâmetleri.

el-Fikhü'l-Ekber'in Şerhleri ve Ebü'l-Müntehâ el-Mağnisâvî'nin Şerhi

el-Fikhü'l-Ekber'in çok sayıda şerhi bulunmakla beraber en meşhurlarından birkaçı şunlardır:

1. Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605), Minehu'r-Ravzi'l-ezher fi Şerhi'l-Fikhi'l-Ekber'i el-Fikhü'l-Ekber'in çok tanınan şerhlerinden biri olup Türkçe'ye çevrilmiştir.³
2. Ebü'l-Müntehâ el-Mağnisâvî'nin Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber'i. Birçok elyazması olan eser birkaç kez yayımlanmıştır.⁴ Hicrî 930/m.1523 yılında tamamlanan bu şerh Osmanlı dünyasında çok tanınmıştır. el-Mağnisâvî'nin bu şerhinin Türkçe'de yayımlanmış iki ayrı çevirisi⁵ ve henüz yayımlanmamış olan, tercümesini ve tenkitli neşrini içeren bir yüksek lisans çalışması bulunmaktadır.⁶
3. Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1098/1687), Ebü Hanîfe'nin akaid risâlelerini kelâm kitaplarındaki konu tertibine göre hazırlayarak el-Usûlü'l-Münife li'l-İmâm Ebî Hanîfe başlığı altında bir araya getirmiş, daha sonra bunları İşârâtü'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm adıyla şerh etmiştir.⁷

Ebü'l-Müntehâ el-Mağnisâvî

Ebü'l-Müntehâ el-Mağnisâvî hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Elimizde olan bilgilere göre; esas ismi Ahmed b. Muhammed el-Mağnisavî olup yaklaşık olarak (1090/1679) yılında vefat etmiştir. Rumi ve Mukri şeklinde iki ayrı lakabı vardır. Mağnisavî denmesi Manisa'da uzun süre kaldığı için de olabilir. Bölgede çok sayıda medrese bulunduğu; sadece cami yanlarında bulunan ve "Muallimhâne" olarak isimlendirilen medrese sayısı, Evliya Çelebi kayıtlarına göre 17. yy.da 600 tane dir ki abartılı bir rakam olsa gerek. Manisa'nın o dönem sicillerinde de Ahmed b. Muhammed el-Mağnisavî ile ilgili bir bilgi tespit edilememiştir. Ebü'l-Müntehâ el-Mağnisâvî'nin eserleri: Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber, Kasîde-i Nuniyye Şerhi, İzhârü'l-Meânî fi Şerhi Kasîdeti Hurzü'l-Emânî. Ebü'l-Müntehâ el-Mağnisâvî'nin Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber'in yurtiçi ve yurt dışındaki kütüphanelerinde 314 elyazması nüshası tespit edilmiştir.⁸

³ Fikh-ı Ekber, Aliyyü'l-Kârî Şerhi, ter. Y. Vehbi Yavuz, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1979.

⁴ İstanbul 1307; Kazan 1896; Haydarâbâd 1321.

⁵ Ter. Sabit Ünal eseri Fikh-ı Ekber ve İzahı, Ankara 1956, 1985; ter. Ahmet Karadut, Ankara 1982.

⁶ Abdurrahman Asaroğlu, Ebu'l-Müntehâ el-Mağnisavi ve Fikhü'l-Ekber Şerhi, Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri 1996.

⁷ Kahire 1368/1949.

⁸ Detaylı bilgi için bkz: Asaroğlu, age, s. 24-42.

el-Mağnîsâvî'nin Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber'inin giriş yazısından:

“Bizleri büyük bir ikramı olarak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat yoluna yönlendiren Yüce Allah'a sonsuz şükürler olsun. Salat ve selâm, yüce ahlâk sahibi sevgilisi ve elçisi Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) ve O'nun, sırât-ı müstakîme çağıran ailesine ve de ashâbına olsun. Bu günahkâr güçsüz kul Ebü'l-Müntehâ -kebîr ve kerîm Allah, onu günah, hata ve sapık inançlardan korusun- der ki: İmam-ı Azam'ın yazdığı el-Fıkhü'l-Ekber sahih ve makbul bir kitaptır. Fahrü'l-İslâm Ali Pezdevî Usul-i Fıkh kitabında şöyle demektedir: “İlim iki türlüdür. Birincisi; Tevhîd ve Allah'ın sıfatları ile ilgili. Diğeri ise şeriat ve ahkâm ile alâkalıdır. Birinci tür ilmin kaynağı ve esası Kitap ve Sünnete sarılıp, bid'atlardan, heva ve heveslerden kaçınmak ile Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın yoluna bağlanmaktadır.”

el-Mağnîsâvî'nin Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber'indeki hadîslerin kaynak ve sıhhat değeri:

Ebü'l-Müntehâ el-Mağnîsâvî, Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber'inde çok sayıda hadîs-i şerîfe atıfta bulunmuştur. Ebü'l-Müntehâ, hadîsleri senedsiz olarak ve hangi hadîs kaynaklarında bulduklarına işaret etmeden (tahrîclerini yapmadan) kitabına almıştır. Kimi hadîsleri tam metin halinde, kimilerini ise konuyla ilgili kısmını eserine iktibas ettiği görülmektedir. el-Mağnîsâvî'nin Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber'indeki hadîslerin sıhhat dereceleri de farklılıklar göstermektedir. Çoğu hadîslerin 'sahîh' ve 'hasen'; az sayıda hadîsin ise 'zayıf' derecesinde oldukları tespit edilmiştir. el-Mağnîsâvî'nin Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber'inde birkaç tane de olsa “mevzû'/uydurma” hadîs ile karşılaşmıştır.

el-Mağnîsâvî'nin Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber'indeki hadîslerden örnekler:

- “İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin ondan geldiğine inanmaktır.”⁹ (**'sahîh'**).
- “Şefaatin ümmetimin büyük günah işleyenleri içindir.”¹⁰ (**'hasen'**).
- “İlim öğrenmek her Müslüman erkek ve kadına farzdır.”¹¹ (**'zayıf'**).
- “İlim, Çin'de dahi olsa talep ediniz/gidip öğreniniz.”¹² (**'mevzû'/uydurma'**).

⁹ Müslim, îmân, 1; Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber, s. 4.

¹⁰ Ebû Dâvûd, sünnet 20; Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber, s. 39.

¹¹ İbn Mâce, mukaddime 17; Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber, s. 46.

¹² Sehâvî, el-Makâsîdü'l-Hasene, s. 83, h. no: 125; İbn Arrâk, Tenzihü's-Şerîa, 1/258, h. no: 28; Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber, s. 46.

MARMARA GÖLÜ (MANİSA) VE ÇEVRESİNDEKİ DOĞAL ÇEVRE DEĞİŞMELERİNİN TARİH ÖNCESİNDEN GÜNÜMÜZE MEDENİYETLER ÜZERİNE ETKİLERİ

Serdar VARDAR*

GİRİŞ

Coğrafya insanlar ile doğal çevreleri arasındaki ilişkileri ele alan bir disiplindir. Coğrafya, beşeri çevreyi, insan ve insana ait etkinlikleri beşeri coğrafya alt disiplini ile doğal çevreyi fiziki coğrafya alt disiplini ile değerlendirmektedir. Fiziki coğrafyanın konularından biri olan paleocoğrafya geçmişten günümüze kadar değişen doğal çevreyi araştırmaktadır. Paleocoğrafya başlığı altında özellikle, Holosen boyunca insanların tercih ettiği yerleşme alanları ile buralarda kurdukları yerleşimler ve çevrelerinde meydana gelmiş doğal çevre değişmelerini ise paleocoğrafya içinde ele alınan jeoarkeoloji alt disiplini ele almaktadır. Buna göre, Marmara gölü ve tarihöncesinden günümüze kadar var olmuş çevresindeki eski yerleşim alanları hem paleocoğrafyanın hem de jeoarkeolojinin araştırma konularını teşkil etmektedir.

Bilindiği gibi göller ve çevreleri insanların tarihöncesinden günümüze yerleşim için tercih ettiği alanlardır. Bu alanlar verimli tarım alanlarını oluşturan alüvyal düzlüklerle çevrili olduğunda yerleşim için daha çok tercih edilen yerler olmuşlardır. Batı Anadolu'nun tektonik sisteminin kontrolünde gelişen grabenler ve tabanlarına yerleşen akarsuların taşıdığı alüvyonlarla şekillenen alüvyal düzlükler geçmişten günümüze çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapmış verimli ve sulak alanlardır. Batı Anadolu'nun büyük tektonik çukurluklarından (graben) biri olan Gediz grabeninde alüvyal bir setin gerisinde ortaya çıkan Marmara gölü tarihöncesi çağlardan günümüze önemli bir yerleşim ve kültür alanı olmuştur (Şekil 1). Gölün çevresinde Manisa ilinin Salihli, Turgutlu ve Gölarmara ilçeleri bulunmaktadır (Şekil 1).

Marmara gölü (Gygian lake) Batı Anadolu'nun önemli sulak alanlarından biridir. Gölün ortaya çıkışı, şekillenmesi, göl seviyesinde ve alanında meydana gelen değişimler tarihöncesinden günümüze çevresinde var olmuş kültürler üzerinde etkili olmuştur. Bu değişmelerin en belirgin izleri göl tabanında ve çevresindeki alüvyal dolgularda bulunmaktadır. Bu gibi doğal çevre değişmelerinin açıklanması için göl çevresindeki alüvyal alanlarda sondaj gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Alüvyon katmanlarının değerlendirilmesi delgi sondajlarla mümkün olmaktadır. Bu yaklaşımla, Doç. Dr. Christopher H. Roosevelt'in başkanlığında sürdürülen Kaymakçı höyük arkeolojik kazı projesi kapsamında, Marmara gölünün kuzey ve doğu kenarında son iki yıl boyunca 16 adet sondaj gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında 3 adet özel sondaj yerinde takip edilmiştir. Sondaj örneklerinin titiz bir şekilde laboratuvar ortamında, uygun analiz ve yöntemlerle değerlendirilmesi doğal çevre değişmelerinin açıklanabilmesi için çok önemlidir. Marmara gölü sondaj örneklerinin analizleri İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi ve Celal Bayar Üniversitesi laboratuvarlarında gerçekleştirilmiştir. Laboratuvarlarda örneklerin sedimantolojik,

*Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü Çiğli-İzmir, serdarvardar@yahoo.com

element ve mikrofossil analizleri yapılmıştır. Bu analizlerin ve arazi çalışmalarının sonuçları göl çevresi için yapılan değerlendirmelerde kullanılmıştır. Marmara gölü ile çevresinde meydana gelmiş doğal çevre değişmelerinin açıklanabilmesi için öncelikle göl çevresinin fiziki coğrafya özelliklerinin bilinmesi gereklidir. Bu yaklaşımla, çalışma kapsamındaki değerlendirmelere öncelikle fiziki çevre özellikleri ele alınarak başlanmıştır.

Marmara Gölü Çevresinin Fiziki-Doğal Çevre Özellikleri

Marmara gölü Bozdağların kuzeyi boyunca uzanan Gediz grabeninin orta bölümünde, Çal ve Dibek dağlarının arasında grabenin kuzeye Akhisar'a doğru devam eden çukurluğunda bulunmaktadır. Yüksekliği 1034 m ye ulaşan Çal dağı kütlesi KB-GD doğrultulu fayların kontrolünde şekillenmiş subdepresyon ile KD yönündeki Dibek dağı (1120 m) kütesinden ayrılmaktadır (Şekil 1, 2). Menderes masifinin kristalin temel metamorfik kayalarından yapıları olan Dibek dağının Salihli ovasına bakan etekleri boyunca karasal Pliosen dolgularının yüzeyi az eğimli etek örtüsü şeklinde bulunmaktadır (Şekil 2, 3). Bu dolgulardan yakınan sedimanların meydana getirdiği birikinti yelpazesi ovaya doğru yarım daire şeklinde bir çıkıntı oluşturmaktadır (Şekil 2). Adeta bir dağ eteği ovasını andıran bu alanın Dibek dağı yamaçları önündeki bölümünde neojen anakayaya ait birçok tepeden oluşan az engebeli bir rölyef bulunur (Şekil 2, 3). Marmara gölü güneybatısındaki Çaldağı İzmir-Ankara Mesozoik Zonu'nun kayalarından meydana gelmiştir (Şekil 3).

Marmara gölünün güney kenarında bulunan Bintepeleler Menderes Masifi şist-gnays karmaşığına ait kayalardan yapıdır. Bintepeleler'in kuzey kenarı ve Dibek dağının güney etekleri boyunca ince bir kuşak halinde Neojen kayaları ve bunların kenarı boyunca Pliosen etek dolguları bulunur (Şekil 3). Bu düzenli uzanış Gölmarmara kasabasına kadar devam etmektedir. Marmara gölünün kuzey ve güney kenarı boyunca uzanan Pliosen dolguları ve gerisindeki yamaçlarda ince bir kuşak halindeki Neojen birimleri batı-doğu ve kuzeybatı-güneydoğu yönlü faylarla kesilmiştir. Gediz grabeni orta bölümünde kuzeye doğru devam eden çukurluk Neojen boyunca devam eden çukurlaşma sırasında bir sedimantasyon alanı olmuş, devam eden çukurlaşma ile bu kez Pliosen dolguları bu alanın etekleri boyunca birikmiştir. Marmara gölü güneybatı kenarındaki Kaymakçı yerleşimi Çaldağı'ndan doğuya doğru uzanan sırt üzerindedir. Bu sırtın devamında alçak tepelerden ve tümülüslerden oluşan alçak plato karakterinde bir kütle bulunmaktadır. Salihli ovasında birkaç yüz metre yükseklikte olan alan Erol (1983) D4 olarak ifade ettiği en genç (en alt Pleistosen) aşınım yüzeyi üzerindedir.

Bu durumda Marmara gölünün içinde bulunduğu çukurluk Neojen'de ortaya çıkan gölssel sedimantasyon havzasının daha da çukurlaşması ile orta bölümünde biriken Pliosen karasal dolgularının bulunduğu bir alanda bulunur. Bu çukurluk önce kuzeybatı-güneydoğu fayların kontrolünde şekillenmiş daha sonra bunları kesen daha genç doğu-batı doğrultulu tektonik zonun kontrolünde şekillenmeye devam etmiştir. Hakmeyer ve diğerleri (2013) bu çukurluğun Manisa çevresinde Pleistosen'de bulunmuş bir göle yönelen akarsuyun sedimanları ile dolduğunu ifade etmektedir. Oysa göl çevresinde yaptığımız sondajlarda Bazalt çakılları ve onun ayrışması ile oluşan elementler içeren dolgulara rastlanmamıştır. Gediz nehrinin taşıdığı bazalt aşınma ürünü sedimanlarda yapılan sondajların örneklerinde bol miktarda olivin ve manyetit bulunmuştur. Bu minerallere gölün kuzeyinde rastlanmamıştır. Diğer bir değişle Gediz ırmağının Salihli kuzeyinde kalan bölümünden Marmara gölüne ve oradan Gölmarmara kasabasına doğru akan bir akarsuyu işaret eden hiçbir bulguya rastlanmamıştır. Marmara gölü doğusundaki

Geçmişten Günümüze Manisa

sediman kompozisyonu göl çanağında ve kuzeyinde bulunamamıştır. Eldeki bulgulara göre günümüzdeki göl alanından kuzeye doğru Gediz akarsuyuna ait bazalt malzeme içeren bir akış da olmamıştır (Şekil 4).

Genel olarak kristalin Menderes Masifi birimlerin, Neojen ve Pliosen dolguların tektoniğin kontrolünde çukurlaşması Gediz grabeninin şekillenmesi yeryüzünü şekillendiren baskın güç olan iç kuvvetlerdir. Oysa iklimin etkilerinin morfolojiye daha çok yansıdığı Kuaterner'de ve özellikle Marmara gölü çevresi gibi alüvyal alanların geliştiği Holosen'de, sıcaklık ve yağış değişkenliğinin önemi büyüktür. Alandaki kimyasal ve fiziksel ayrışma iklim elemanlarının kontrolündedir. Akdeniz iklimin görüldüğü Salihli-Bintepeler yöresinde maksimum sıcaklık değerleri 42,8 ile -12,6 °C arasında değişmektedir (DMİ 2015). Yıllık toplam yağış değerleri maksimumları ise 740 mm ile 339,6 mm arasında değişmektedir. Günlük yağış maksimumu ise 72 mm olarak ölçülmüştür (DMİ 2015). Akdeniz vejetasyon formasyonlarının hâkim olduğu Gediz havzasındaki Marmara gölünün çevresi genellikle tarım alanlarıdır. Gölün kuzeyindeki yamaçlarda maki alanları ve tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin baskısına bağlı olarak ciddi oranda degradasyonel etkiler bulunmaktadır. Dibek dağına doğru meşe ve yer yer kıvılcım sahaları yer almaktadır (Günel 1986). Göl güneybatısı ise çıplak anakaya yüzeyi geniş bir alandadır. Menderes Masifi kristalin kayalar üzerinde gelişen asidik kahverengi orman topraklarının egemen olduğu alanda Bintepeler batısında yer yer rendzinalar dikkati çekmektedir.

Marmara gölünün batimetrik, hidrografik ve jeomorfolojik özellikleri

Marmara gölü ortalama derinliği 2-3 m civarında olan, en derin yerlerinde 7 m derinliğe ulaşan, orta bölümü basık elipse benzeyen sığ bir göldür. Gölün doğrusunda Dibek dağı eteğinden güneye Bintepeler platosuna doğru 1950 sonrası yapılan set ve sulama-kurutma kanalları istemi ile su seviyesi kontrol altına alınmıştır (DSİ) (Şekil 2, 4). Marmara gölü kurak dönemlerde kurduğu için alanının %80'i geniş bir düzlük halini almaktadır. Bölün batısı ve doğusunda derinliği 7 m'yi bulan iki küçük çukurluk yer almaktadır. Gölün deltanın alanın geliştiği kuzey kenarından orta bölümü kadar kısmı daha sığdır. Gölün kuzeyi ise delta gelişimine bağlı olarak oldukça sığdır ve kıyıları kıyı bataklıkları ile kaplıdır. Gölün güney kenarında Pliosen karasal dolguların kenarında aşınmaya bağlı falez benzeri diklikler bulunmaktadır. Gölün güney kenarındaki Şist ve Pliosen birimleri batı-doğu doğrultulu genç bir fayla kesilmiştir. Gölün batı kenarı Çaldağı kütesinin uzantıları ile sınırlıdır. Gölün kuzey kıyıları Pliosen ve Neojen dolgularına gelmekte gerisinde ise Metamorfik temel birimler bulunmaktadır. Kuzeydeki yamaçların güney eteği eğim atımlı fayın kontrolündedir ve Dibek dağı kütesi ile ciddi bir yükselti farkı oluşmaktadır (Şekil 2, 4). Gölün güneyinde ise D4 aşınım yüzeyi olan Bintepeler platosunu aşındıran ve göle kadar uzanan gully benzeri küçük yarıntılar bulunmaktadır. Gölün kuzeybatı ve doğu kenarı ise doğrudan alüvyal düzlüklerle sınırlanmaktadır (Şekil 2, 4). Göl kuzeyinde ve güneyinde eski göl taraçalarına ait silik izleri bulunmuştur. Gölün güneybatı kenarında iskele mevki doğusunda ve kuzeydoğu kıyılarındaki burunun kenarında eski taraçaların aşınmayla silikleşerek yok olmuş izleri saptanmıştır.

Göle ulaşan başlıca akarsu kuzeyindeki deltayı oluşturan Gördes çayıdır. Ortalama akım değeri yaklaşık 3 m/sn olan akarsu şiddetli yağışların yaşandığı dönemlerde 70 m/sn kadar akım gösterebilmektedir (DSİ 2015). Gölün kuzey kıyısında yamaç selleri etkili olurken alçak güney kıyılarına taşınan malzeme oldukça azdır.

Marmara Gölü Sondajları ve Alüvyal Jeomorfoloji-Paleocoğrafya Özellikleri

Marmara gölü kuzeyinde delta alanı ve kuzeyine doğru yapılan 13 sondajın ve 3 özel sondajın verileri kuzey-güney doğrultulu bir kesit üzerinde toplanmıştır. Bunun yanında gölün doğusundaki kıyından 3 km doğuya doğru bir hat üzerinde 3 adet sondaj yapılmış ve verileri batı-doğru doğrultulu bir kesitte toplanmıştır. Eldeki verilere ve analizlere göre delta alanındaki alüvyal dolguların katmanları; Delta-akarsu taşkın sedimanları, kıyı bataklığı, gölsel ortam, Pliosen etek dolguları şeklinde dört birime ayrılmıştır. Bunun yanında, gölün doğusundaki sondajların verilerine göre; alüvyal dolguların katmanları; Gediz taşkın ovası sedimanları, gölsel ortam ve eski yatak sedimanları şeklinde üç birime ayrılabilmiştir.

Gördes çayı deltası sondajları ve alüvyal birimler

Pliosen etek dolguları

Pliosen etek dolgularına ÖS1, ÖS2, ÖS3 ve GM-4 sondajlarında 8-12 metre derinlikte ulaşılmıştır (Şekil 4, 5). Sel tipi akışlarla biriken Pliosen dolguları kırmızımsı kahverengi sert çamur niteliğindedir. Çamur içinde kaba köseli unsurlar bulunmaktadır. Dibek dağı yamaçlarının eteklerinde yüzeyde bulunan ve çok daha iri unsurlar içeren Pliosen dolguları Delta alanında nispeten daha küçük çakıllar içeren sert bir çamur niteliğindedir. Bu dolguların etek bölümünde kil kapların yapımında kullanıldığı ve kızılgeren adı ile anıldığı bilinmektedir. Bu dolgular göl ve çevresinde yüzeyde görünen yerlerden alınarak sıva malzemesi olarak da kullanılmaktadır. ÖS1 ve ÖS3 sondajlarına göre Pliosen dolgularının bu bölümde batı-doğu doğrultulu bir fay ile kesildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu alanın hemen yakınındaki yamaçlarda kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu tektonik çukurluğu ortaya çıkaran ve kontrol eden ana fay bulunmaktadır.

Gölsel Ortam

Göl kuzeyindeki delta alanında yapılan sondajlarda, Pliosen temel birimin üzerine gölsel ortamda biriken dolgular gelmektedir (Şekil 4, 5). Geniş bir alana yayılan bu dolgular yer yer 7 m kalınlığa ulaşmaktadır. Dolguların kalınlığı kuzeye doğru azalmaktadır. Gölsel ortam olarak düşünülen bu dolgular bol miktarda *Limnochythere sp.* ve *Condonia sp.* Ostracod örneği bulunmaktadır. Gölsel ortam Menderes Masifinden aşınan ve taşınan bol miktarda mika içermektedir. Göl çamurları açık gri renkte olup, yer yer kalın karbonat tabakaları ve laminaları görülmüştür. Kaliş benzeri katmanların yanı sıra kurak dönemde killerin büzülmesi ile oluşan dalgalı bir yüzeyde tespit edilmiştir. Muhtemel kuruma dönemlerine suyun çekildiği evrelere karşılık elen bu katmanlar daha detaylı bir şekilde değerlendirildikten sonra bilimsel yorumlarda kullanılacaktır. Göl ortamı kendi içinde ayrı bir çalışmada çok daha hassas bir şekilde ele alınacaktır.

Kıyı Bataklığı

Gölsel sedimanların üzerine bol bitki artığı içeren koyu renkli kıyı bataklığı çamurları gelmektedir (Şekil 4, 5). Bunlar çok daha kohesiftir ve bol Ostracod içermektedir. GM-12 sondajında yüzeyden 710 cm aşağıda turbamsı bir katmanda kalınlığı 8 cm civarında olan volkanik kül katmanı (tephra) bulunmuştur (Şekil 5). Bu katmanın element analizleri sonucunda tephranın Santorini adasında MÖ 1630-1640 yıllarında meydana gelmiş olan Minoan patlamasıyla uyumlu olduğu anlaşılmıştır. GM-6 ve GM-3 sondajlarında aynı tephra tabakasının 1-2 cm kalınlıkta devam ettiği tespit edilmiştir (Şekil 5). Göl kuzeyindeki delta gelişiminin değerlendirilmesinde bu kül katmanı kronostratigrafik anlamda kılavuz bir seviye olarak ele alınmıştır. Gölün

Geçmişten Günümüze Manisa

kuzeyinde ve doğusunda yapılan sondajlar volkanik patlamanın olduğu dönemde göl alanının günümüzdekinden daha geniş olduğunu ortaya koymuştur (Şekil 4, 5).

Kuzeydeki delta ve loblarının gelişimi üzerine yapılan değerlendirmelerde, GM-4 ve GM-12 sondajı örneklerinden yapılan iki adet C14 tarihi kullanılmıştır. Analizler ÇEKÜL Vakfı desteği ile yapılmıştır. GM-4 sondajının 900 cm örneğinden GÖ 5000 (C14) tarihi belirlenmiştir. GM-12 sondajında ise 780 cm derinden alınan turbamsı örnekten GÖ 4000 tarihi elde edilmiştir. Santorini tephrasının bulunduğu 710 cm derinliğindeki katmanında GÖ 3640 lı yıllara isabet ettiği dikkate alındığında Marmara gölünün gelişim evrelerini temsil eden günümüzden önce 6000, 5000, 4000-3500 ve 1000 kıyıları belirlenmiştir (Şekil 7).

Delta-akarsu taşkın sedimanları

Delta alüvyal dolgularının en üstündeki katmandır (Şekil 4, 5). Gölün kuzey kıyısının kuzeyden güneye doğru dolarak sığlaşması ve karasal ortamında deltanın güneye doğru ilerlemesini temsil eden sedimanlardır. Karasal kıyı düzlüğündeki sedimanların üst kesimleri top set oluşumu temsil etmektedir. Fore set ve bottom set oluşumları ise alttaki gösel ve kıyı bataklığı dolgularında yer almaktadır. Gördes çayı taşkınları ve yatak değişiklikleri ile göl dolarak kuzey kıyısında genişçe bir delta alanı oluşmuştur. Günümüzde taşınan sedimanlarla gölün dolması halen devam etmektedir. Gördes barajının yapımından sonra taşınan sediman miktarı azalmıştır ancak kuzeyden bu akarsuya eklenen Gördes çayından halen sediman taşınmaktadır. Bu günkü aktüel ağız ve delta gelişiminin olduğu bölüm son 1000 yıl içinde şekillenmiştir. Yakın dönemde 1975 yılı ve sonrası değişimleri ele alan Yücesoy (2013) bu kesimde aktüel gelişimi ortaya koymuştur. Araştırmacı arazi kullanımı bağlamında ele aldığı delta gelişimini göl ekosistemine dair değişimler ışığında değerlendirmiştir. Bu çalışma gölün 1975 sonrasında yeni delta ağzının hızla geliştiğini belirlemiştir.

Delta sondajlarının sonucunda deltanın oluşumu öncesi en eski kıyının GM-13 ve GM-4 sondajlarının olduğu kesimde 6000 yıl önce var olduğu belirlenmiştir (Şekil 4, 7). Daha sonra eldeki C14 ve volkanik kül verilerinin ışığında GM-8, GM-3 ve GM-6 hattında günümüzden 5000 öncesinin kıyısı yer almıştır. GM-5 ve GM-12 hattında ise 4000-3500 önceki kıyının konumu ve hemen gerisindeki bataklık ortam belirlenmiştir. Bu kıyının gerisindeki bataklığın tabanında volkanik küllerin biriktiği GÖ 3640 yıllarına ait yüzey belirlenmiştir. Küller 4000-3500 kıyısının konumunu doğrulayan bir kronostratigrafik veri olmuştur. Son olarak GM-5 ve GM-12 sondajlarına doğru bir koy gibi kalan 4000-3500 kıyısının önündeki göl tabanının hızla dolduğu ve delta ağız gelişiminin belirgin bir şekilde buraya ilerlediği belirlenmiştir. Bu ilerleme ile 1000 öncesinde bu koy ortadan kalkmış ve bu yeni kıyının önünde deltanın günümüzdeki aktüel ağız çıkıntısı gelişmeye başlamıştır.

Bu durumda deltanın GÖ 6000-3500 yılları arasında önce gölün kuzey kıyısının batı kesimine doğru geliştiği ifade edilebilir (Şekil 7). Daha sonra bu oluşan delta lobunun durakladığı ve Gördes çayının muhtemel yatak değişiklikleri ile doğu kesiminde derince bir koy olan sığ girintinin dolduğu ve yeni delta lobunun güneydoğu yönünde ilerlediği ve Yücesoy'un (2013) da değindiği gibi günümüzde de ilerlemeye devam ettiği görülmektedir (Şekil 7).

Göl setinin doğusunda yapılan sondajlar ve paleocoğrafya değerlendirmesi

Marmara gölü doğusu yapılan set ile kontrol altına alınmıştır. Gölün gideğini kontrollü olarak kanal sistemine bağlıdır (Şekil 4). Bu setin doğusuna doğru 3 km'lik bir hat boyunca sondajlar yapılmıştır. Bu sondajlar, gölün alüvyon setinin oluşumun

açıklanması ve Gediz ırmağı dolguları içindeki Katakekaumene (Kula-Çakallar çevresi) yöresinden taşınan bazalt çakılların tespiti ırmak yatağının kuzeybatıya ne kadar sokulduğu sorunun yanıtlanması için önemlidir. Bu çalışma kapsamındaki ilk 3 sondaj Gediz ırmağının (Şekil 1) GMD-2 sondaj noktasına kadar sokulduğunu göstermiştir. Gediz ırmağı daha kuzeye sokulamamış olmalıdır. Bu kesimde Pliosen etek dolgularının devamı olan geniş az eğimli yer yer tepelik bir etek düzlüğü-birikinti yelpazesi bulunmaktadır. Buna karşın batı yönünde ırmağın ne kadar sokulduğu yapılacak yeni sondajlarla anlaşılacaktır. Gölün doğu kıyısı sondajları üç ana alüvyal birimin ayrılmasına imkân vermiştir. Gediz taşkın ovası sedimanları, gölsel ortam ve eski yatak sedimanları çok genel birimler şeklinde ayrılabilmiştir.

Gediz taşkın ovası sedimanları

Taşkın ovası sedimanları Gediz ırmağının Demirköprü barajından çıktığı kesimdeki Adala'dan başlayarak tüm Salihli ovasına yayılmaktadır (Şekil 4, 6). Günümüzdeki hava görüntüleri incelendiğinde ırmağa ait birçok eski terk edilmiş yatak ve üzeri düzlenmiş silik yatak izi bulunmaktadır (Şekil 4). Bunun yanında inşa edilen sulama kanal sistemi ve ıslah edilen yeni yatak doğal drenaj dokusunu bozmuştur. Buna rağmen GMD 1-2-3 nolu sondajlarda eski akarsu yataklarına rastlanmıştır. Gediz ırmağı Adala vadisini geçerken vadi tabanındaki bazaltlara gömülmüş ve buradan aşındırarak taşıdığı bazalt çakıllarını GMD-2 sondaj noktasına kadar taşımıştır. Bu çakıllar ve içerdiği olivin mineralleri Gediz ırmağı sedimanlarının Salihli ovasındaki dağılışının belirlenmesinde adeta bir parmak izi gibidir. Jeomorfolojik bir gösterge niteliğindedir. Sondajlar Gediz ırmağı yataklarının ve eski taşkınlarının geçmişte Bintepeler platosunun doğu kenarına kadar ulaştığını ortaya koymuştur. Bu durumda alüvyon setti Gediz taşkınları ile şekillenmiştir. Bir sonraki soru gölün aktüel sahasına ulaşıp ulaşmadığıdır. Bu alanda yapılacak yeni sondajlarla cevaplanabilecektir. Eldeki verilere göre Gediz sedimanlarının Kuvaterner boyunca hiçbir evrede şu anki göl alanının kuzeybatısına ulaşmamıştır.

Eski yatak sedimanları

Gediz ırmağı eski yataklarının GMD-2 sondajına kadar sokulduğu belirlenmiştir. GMD 1-2-3 sondajlarının her üçünde de eski yatak sedimanlarına ulaşılmıştır (Şekil 4, 6).

Gölsel ortam

Gölün doğu kıyısında gölsel ortam sedimanlarının doğuya pek sokulmadığı, bugünkü doğu kıyı settinin sadece 500 m kadar doğusuna kadar ilerlediği anlaşılmıştır (Şekil 4, 6).

Marmara gölü çevresi ve geçmişten günümüze kültürler üzerine etkisi

Göl alanının çevresindeki Tunç Çağı ile Lidya yerleşim ve buluntu alanlarının periferik dağılışı ve dokusu gölde ile çevresindeki ovada meydana gelen doğal çevre değişmelerinden etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Göl ve çevresinin Lidya sonrası doğal çevre değişmeleri için de yine sondaj verilerinden yararlanılmış, gölün birçok kurak evre geçirdiği ve alanının zaman zaman oldukça daraldığı tamamen hatta kurduğu tespit edilmiştir.

Roosevelt (2002, 2009) gölün çevresinde, tümülüslerin, gölün kuzeyinde ve güneyinde bir hat halinde uzandığını belirlemiştir. Lidya yerleşimleri ve buluntu alanları göl kıyıları yakınında gölün periferisindedir. Nitekim bu arkeolojik çalışmalarla da saptanmıştır Roosevelt (2002). Akdeniz (2011) Gölün kuzeyinde delta alanı kenarındaki Kılcanlar höyüğü buluntularından söz etmiş ve tarihhöncesinden İlk Demir Çağı'na göl periferisindeki yerleşimlerin dağılışını vermiştir. Höyüğün en eski buluntuları İlk ve Orta Tunç Çağı'na tarihlenmiştir (Akdeniz 2011) (Mimaroglu 2013).

Geçmişten Günümüze Manisa

Bu durumda höyüğün bulunduğu kıyı kuşağının yaşı olan 5000 yıl öncesi ile arkeolojik olarak Tunç Çağı dönemi uyumludur. Nitekim gölün zamanındaki gölün hemen bitişiğinde yer aldığı arkeolojik verilere göre de saptanmıştır (Akdeniz 2011). Göl çevresindeki bu gibi eski yerleşimleri doğal çevre değişimleri ile ilişkilendirmek için sondajlara dayanan jeoarkeolojik yorumların yeni çalışmalarla detaylandırılması gerekmektedir. Bu yaklaşımla göl çevresinin kronostratigrafisini daha iyi verebilmek için sonraki çalışmalarda göl sedimanlarından elde edilen verilere dayanan bir cetvel oluşturulacak ve muhtemel hidrografik-klimatolojik değişimler belirlenecektir. Göl kuzeyindeki delta dolgularının gölssel ortamı temsil edenlerinden yapılan ilk değerlendirmelerimizde Saruhanoğulları Beyliği ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde de benzer değişmelerin yaşandığı ve yakın tarihlerde yaşanmaya devam ettiği belirlenmiştir. Bu konular devam eden proje çalışması ile açıklanmaya çalışılacaktır.

Sonuç

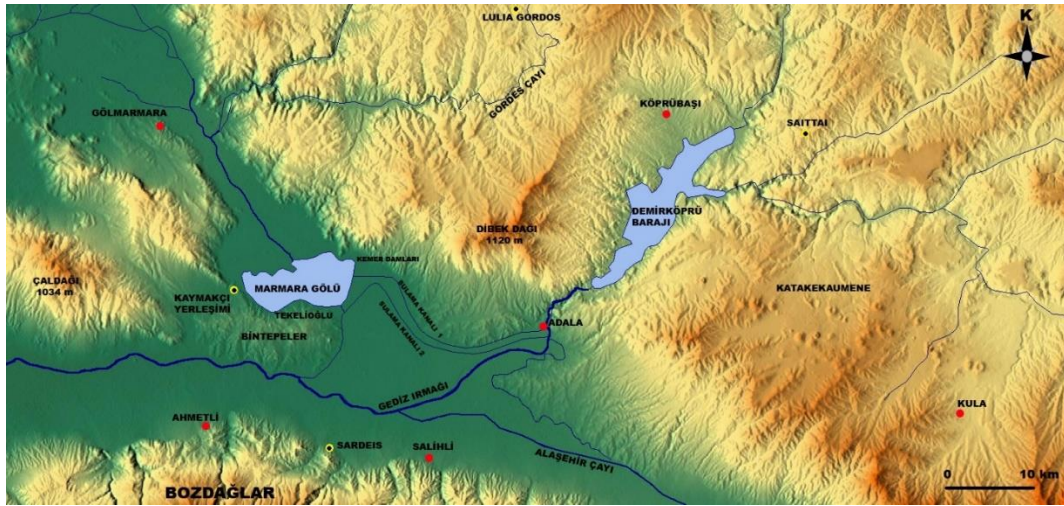
Marmara gölü içindeki gölssel tortular ve çevresindeki alüvyal düzlüklerin dolguları göl alanının ve kıyı çizgisinin son 6000 yıl boyunca değiştiğini ortaya koymuştur. Marmara gölü çevresinde yapılan sondajlarda genel olarak bilindiği gibi, gölün Gediz ırmağına bağlı olarak oluşan bir alüvyon set gölü olduğu bilgisi alüvyon örneklerine dayanarak tekrar teyit edilmiştir. Doğal çevreyi anlamaya yönelik yapılan sondaj örneklerinin analizleri sonucunda, 6000 yıldan günümüze 4 karakteristik kıyı çizgisi ve gölün o dönemlerdeki alanı kabaca belirlenmiştir. Gölssel katmanlarda birçok kurak ve nemli evre genel olarak ayrılabilmiştir. Göl ve çevresinin 5000 yıl önce o zamanki gölün kuzey kenarında Tunç Çağı kültürleri tarafından değerlendirildiği (Kılcanlar höyüğünde olduğu gibi) anlaşılmıştır. Göl ve çevresindeki değişmelerin iklimde meydana gelmiş olabilecek salınımlarla uyumlu olup olmadığı sorusu ortaya çıkmış ve buna yönelik sondajlar planlanmıştır. Daha yakın dönemlerde Lidya, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait iklim ve benzeri doğal çevre değişmelerinin izlerinin göl sedimanlarında saklı olduğu düşüncesi ile bu dönemlerdeki değişmeleri ortaya koymaya yönelik çalışmalar ön plana çıkarılmış ve projelendirilmiştir.

Teşekkür

Bu çalışma 2010 tarihinde başlatılmıştır. Ancak sondaj çalışmalarının büyük bölümü Kaymakçı höyük arkeolojik kazı projesi kapsamında son iki yıldır sürdürülmektedir. Bu nedenle destekleri için kazı Başkanı Doç. Dr. Christopher H. Roosevelt'e ve başkan yardımcısı Yrd. Doç. Dr. Sinan Ünlüsoy'a teşekkürlerimi sunuyorum.

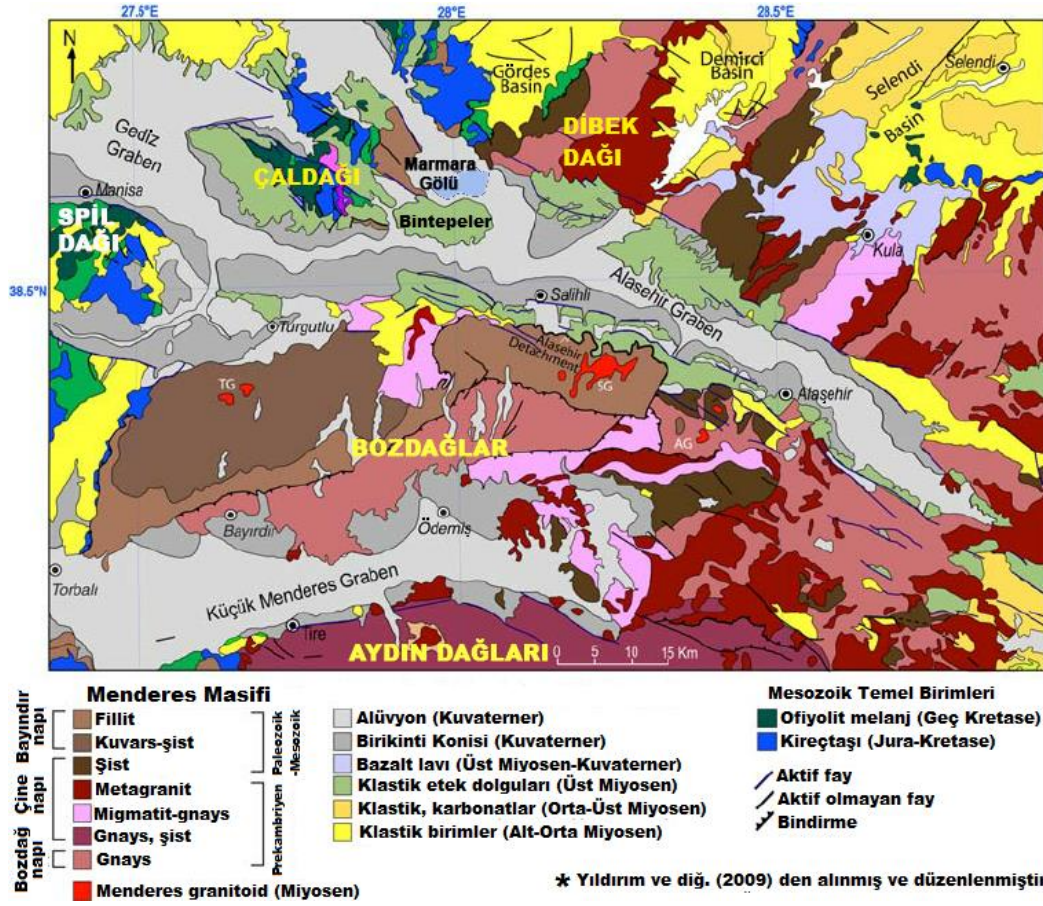

Şekil 1. Marmara gölü ve Gediz grabeninin konumu

Şekil 2. Marmara gölü ve Gediz ovası

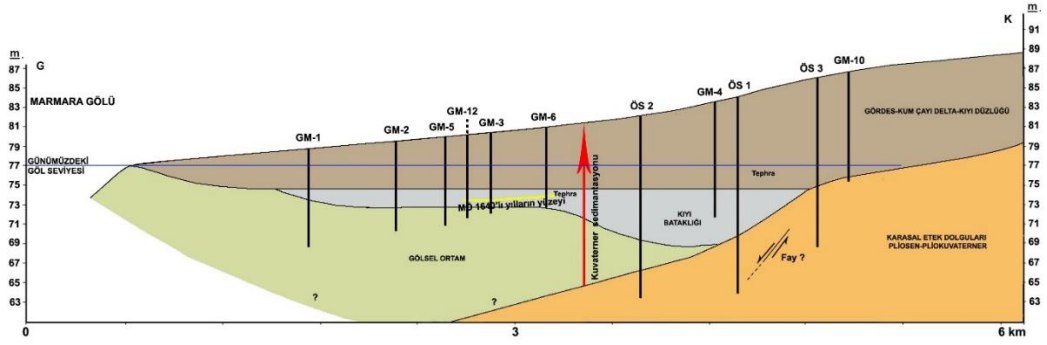
Geçmişten Günümüze Manisa

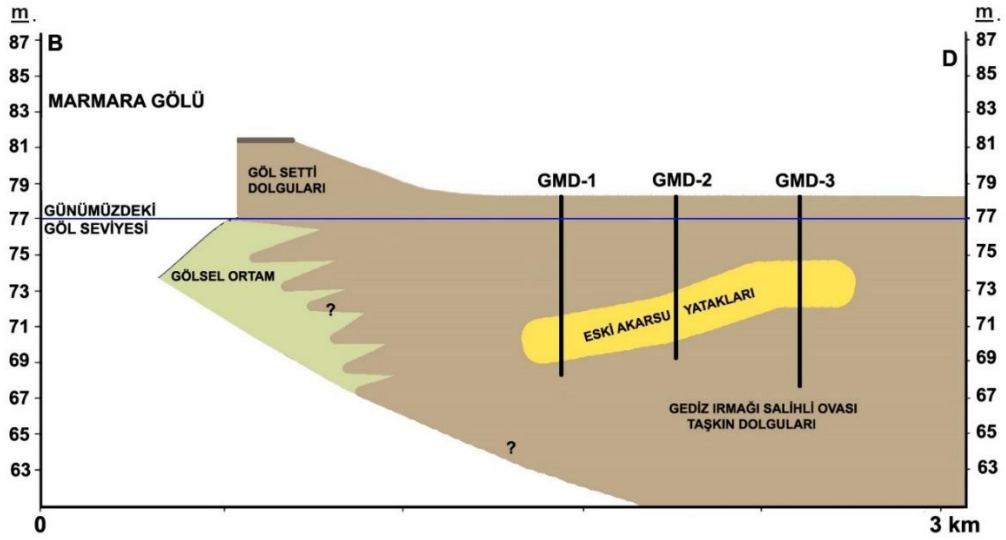
Şekil 3. Marmara gölü ve Gediz ovası çevresinin jeolojik birimleri

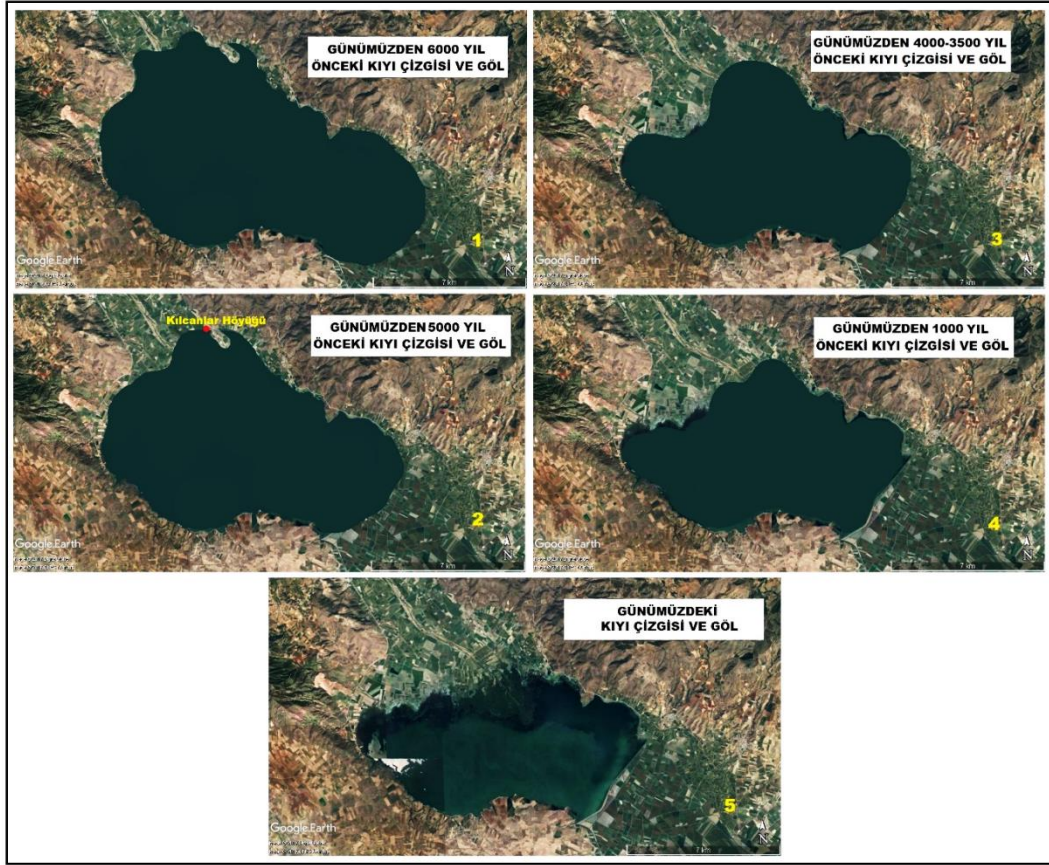
Şekil 4. Marmara gölü sondajları ve Gediz ırmağının eski yatakları

Şekil 5. Marmara gölü sondajları ve Gözdes çayı deltası alüvyon katmanlarının kesiti

Şekil 6. Marmara gölü seti doğusundaki sondajlar ve alüvyal dolguların kesiti

Şekil 7. Marmara gölünün ve kıyılarının Holosen boyunca değişimi

Kaynakça

Akdeniz E., Tarih Öncesinden İlk Demir Çağı'na Manisa, Akhisar Belediyesi Kültür Yayınları, Akhisar 2011.

Beson, M.R., C.H. Roosevelt, and C. Luke. 2013. "Late Holocene Paleohydrology in Central Western Turkey." Geological Society of America, South-Central Section, 47th Annual Meeting; April, 2013.

Ceylan M. A., Dibek-Çomaklı Dağı (Manisa) Çevresinin Doğal Ortam Özellikleri ve Dam Yerleşmelerine Etkileri. Doğu Coğrafya Dergisi 10, (1999), s.133-168.

Dilek Y., Altunkaynak Ş., Öner Z., Syn-extensional granitoids in the Menderes core complex and the Late Cenozoic extensional tectonics of the Aegean province, Extending a Continent: Architecture, Rheology and Heat Budget, Edition: vol. 321, Chapter: 10, Publisher: Geological Society, Editors: U. Ring and B. Wernicke, pp.197-223., London 2009.

DMİ, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü İklim Verileri, Ankara 2015.

DSİ, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Akım Verileri, Ankara 2015.

Emre T., Gediz Grabeni'nin Tektonik Evrimi, Jeoloji Bülteni, Cilt 39, Sayı 2, (1996) s.1-18.

Erol O., Türkiye'nin Genç Tektonik ve Jeomorfolojik Gelişimi, Jeomorfoloji Dergisi, No:11, (1983), s. 1-22.

Gülersoy A.E., Marmara Gölü Yakın Çevresinde Arazi Kullanımı Faaliyetlerinin Zamansal Değişimi (1975-2011) ve Göl Ekosistemine Etkileri. Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 61, (2013) s. 31-34.

Günel N., Gediz ve Büyük Menderes Havzaları Arasındaki Sahanın Bitki Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü, İstanbul 1986.

Hakyemez Y. H., Göktaş F., Erkal T., Gediz Grabeninin Kuvaterner Jeolojisi ve Evrimi, Türkiye Jeoloji Bülteni, Cilt 56, Sayı 2, (2013) s. 1-26.

İzdar, E., Introduction to geology and metamorphism of Menderes Massif of Western Turkey. In Geology and History of Turkey. Ed. By. A.S. Campbell. pp.495-500, Tripoli 1971.

Kayan, İ., Yeni yaklaşımlarla Türkiye'nin Plio-Kuaterner paleocoğrafyası. "21. Yüzyıla doğru Türkiye" Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 15-19 Nisan 1996. Ankara. A.Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 6, (1998) Ankara, s. 189-197.

Mimaroğlu M., Gediz Havzası'nın Son Tunç Çağı Tarihi Coğrafyası, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 149 sayfa, Aydın 2013.

Öner, E.; Uncu, L.; Vardar, S.; Hocaoglu, B., Troia'dan Didi-Gora'ya, Ege Coğrafya Dergisi, 11, (2000) s. 147-160.

Özdöl, S., Ege Bölgesinin Coğrafyası, Neolitik ve Kalkolitik Çağlarda Ege Paleocoğrafyası, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 199 sayfa, İzmir 1997.

Roosevelt, C.H., "Lydian and Persian Period Site Distribution in Lydia." Archaeological Institute of America, Annual Meeting, Philadelphia, PA 2002.

Roosevelt H. C., The Archaeology of Lydia: From Gyges to Alexander, Cambridge University Press, , Newyork 2009.

Roosevelt, C. H. "The Central Lydia Archaeological Survey: 2011 Work at Kaymakçı and in the Marmara Lake Basin. "34th International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry, General Directorate of Cultural Heritage and Museums, Ministry of Culture and Tourism, Republic of Turkey; Turkey, Çorum 2012.

Texier, C., Küçük Asya, Çeviren: Ali Suat, Cilt II, İstanbul 1923.

Weiner, S., Human Interactions with the Geosphere Microarchaeology, Beyond The Visible Archaeological Record, Cambridge University Press The Edinburgh Building, Cambridge CB2 8RU, Cambridge 2010.

Vardar, S.; Sarıöz, E., Torbalı Ovasının Kuzey ve Güney Kesimlerinin Alüvyal Gelişimi ve Doğal Ortam Değişmelerine Etkileri, Ekoloji Dergisi, 15, 60, (2006) s. 55-64.

Vardar S., Kayacık Coğrafyası, Coğrafi Verilerin Koruma ve Planlamada Önemi. 2. Kayacık Tarih ve Kültür Festivali, 12-15 Mayıs, Gördes 2011.

Vardar, S., Küçük Menderes Havzası Doğu Bölümünde Paleocoğrafya Araştırmaları, Ödemiş Ovasında Jeoarkeolojik Değerlendirmeler, İzmir Kent Kitaplığı 107, ISBN: 978-975-18-0186-9, İzmir 2015.

Yeşiladalı Ö.B., Yalçın M.N., Marmara Gölü Çökel İstifinin Jeokimyasal Özellikleri: Batı Anadolu'nun Geç Kuvaterner Ortamsal Evrimine Katkıları. 62 Türkiye Jeoloji Kurultayı 13-17 Nisan, Bildiri Özetleri Kitabı, MTA-Ankara, (2009) s. 296-297.

MANİSA GELENEKSEL MAHALLE DOKUSU İÇERİSİNDE ÇEŞMELER THE FOUNTAINS IN MANISA TRADITIONAL URBAN PATTERN

Damla Gül Begüm KEKE*, İzzet YÜKSEK**, Yağmur Burcu GÜNBEK***

GİRİŞ

Tarih boyunca insanoğlu yaşamını devam ettirebilmek için suyu temiz olarak kullanmaya, muhafaza etmeye ve dağıtmaya imkân veren çeşme, şadırvan, su kemeri, sarniç gibi birçok su yapısı inşa etmiştir. İhtiyaçların karşılanmasında akan suyun tercih edilmesi ise çeşmelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çeşme genellikle yol kenarlarında herkesin yararlanması için yapılan, borularla gelen suyun bir oluktan veya musluktan aktığı yapı¹ veya bir su sağlama sisteminden gelen suyun kamunun kullanımına sunulduğu yapı olarak tanımlanmaktadır.²

Türkler tarih boyunca yerleşim yerlerinde çeşmeler inşa etmiş ve insanların kullanımına hayrat olarak sunmuştur. Bu çeşmeler şadırvan çeşmeler, sütun çeşmeler, meydan ve iskelebaşı çeşmeleri, duvar çeşmeleri olarak gruplanabilir. “Şadırvan Çeşme” tipolojisinde, lüleleri olan taş bir direk aracılığıyla su bir havuza akıtılmakta ve halk su ihtiyacını bu havuzdan karşılamaktadır. Bu çeşmeler batıda çokça görülen mermer fiskiyeli havuzlarla benzerlik göstermektedir ve özellikle Rumeli bölgesinde örnekleri görülmektedir. Mermer bir direğe su kanalı oyulması ile çeşme gövdesinin oluşturulduğu çeşmelere “Sütun Çeşmeler” denmektedir. Su kanalının önüne koyulan bir musluk ya da lüle ve mermere işlenen kitabe ile çeşme tamamlanmaktadır. “Meydan ve İskelebaşı Çeşmeleri” adından da anlaşıldığı üzere meydanlara tekil olarak inşa edilen su yapılarıdır ve çoğunluğu anıtsal görünümündedir. Bir yapının ya da avlunun duvarına inşa edilen çeşmelere ise “Duvar Çeşmeleri” adı verilmiştir. Adı geçen şehir içi çeşmeleri dışında kervan yolları üzerinde bulunan “Menzil Çeşmeleri” kervanların mola vermeleri için inşa edilmiştir.³ Manisa’da bu çeşmelerden meydan/sokak çeşmeleri ve duvar çeşmeleri tespit edilmiştir.

Çeşmelerin kent dokusu içindeki yeri, önemi ve mahalle gelişimine etkisi

İnsan hayatındaki yeri nedeniyle büyük önem taşıyan çeşmeler, Anadolu Türk mimarisi içinde han, konut, medrese gibi yapıların duvarlarında yer almakta veya meydan, avlu ya da sokak köşelerinde tekil olarak inşa edilmektedir. Dağıtılmasının zor olduğu dönemlerde yerleşim yerlerinin belirli noktalarına kadar ulaştırılan su, şehrin gelişimiyle beraber mahallelere kadar ulaşmış ve sokak çeşmeleri olarak kent

¹ TDK, *Web Sözlüğü*, 02.09.2017 tarihinde erişildi.

² Uğur Tanyeli & Metin Sözen, *Sanat Kavramı ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015, s.

³ M.Bektaşoğlu, *Anadolu Şehrinin Su Yapıları*. ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2013, s.

* Araş. Gör. Damla Gül Begüm KEKE, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, damlakeke@cbu.edu.tr

**Doc. Dr. İzzet YÜKSEK, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, izzetyukse@cbu.edu.tr

***Araş. Gör. Yağmur Burcu GÜNBEK, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, yagmurgunbe@cbu.edu.tr

dokusunda yerini almıştır. ⁴Özellikle Osmanlı döneminde çeşmelere büyük önem verilmiş, bir süre sonra külliyelerin parçası haline gelmiştir⁵. Osmanlı döneminde ayrıca önemli kişilerin güçlerini göstermek, hayır işlemek ya da yönetimin mimari simgesi olarak yaptırılmıştır. Çeşmeler geleneksel mahalle dokusunda içinde buldukları mekânlarla beraber kent dokusunun birer parçası haline gelmiştir. İçinde bulunduğu sokak, avlu, medrese, meydan gibi kentsel mekânlar için tamamlayıcı bir öge, bir röper noktası aynı zamanda kentsel silüeti zenginleştiren bir yapı rolü oynamıştır. Ayrıca konumları incelendiğinde çeşmeler, tarihi süreçteki kentlerin gelişimi hakkında ipucu vermektedir. Çeşmelerin mahalle dokusu içindeki konumlarına, sayılarına ve özelliklerine bakarak kentin fiziksel ve mekânsal yapısıyla ilgili fikir sahibi olmak mümkündür. Öte yandan çeşme, su ihtiyacını karşılamak için gelenlere dinlenme noktası, diğer mahalle sakinlerine, sosyal ilişkilerin geliştirilebileceği kamusal bir alan yaratır.⁶

Osmanlı döneminde vakıf sisteminde yer alan çeşmeler Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde vakıfların merkezileşmesi sonucu işlevini kaybetmeye başlamıştır. Cumhuriyetin kurulmasından sonra yerleşim yerlerindeki çeşmelerin bakımı belediyelere bırakılmış, yerleşim yerlerinin dışında kalan çeşmeler ise bakımsızlıktan işlevlerini kaybetmiş, yıkılmış ve yok olmuşlardır.⁷

Manisa Kentinin Gelişimi ve Geleneksel Mahalle Dokusu

Manisa kent dokusunun gelişimi, büyük ölçüde Türk şehirlerinin tipik gelişim özelliklerini göstermektedir.⁸ Antik çağlarda Magnesia ya da Sipylos olarak adlandırılan Manisa'nın bu isimleri, yamaçlarına kurulduğu Spylos Dağından ve Teselya bölgesinden göç ederek Manisa'yı kuran Mağnetlerden aldığı düşünülmektedir.⁹

Tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Manisa; Firigyalılar, Yunanlar, Lidyalılar, İranlılar, Romalılar, Bizanslılar, Saruhanoğulları ve Osmanlı Devletinin hâkimiyetinde bulunmuştur.¹⁰ Antik Dönemde Manisa'da hayat Spil Dağının yamacında kale surlarının içinde başlamış, Saruhanoğulları Beyliği'nin Manisa'yı fethi ile şehir surların dışına çıkmaya başlamış, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra ovaya doğru genişlemiştir. Osmanlı'nın hâkimiyet sürdüğü dönemde Manisa, "Şehzadeler Şehri" olarak ünlenmiş ve tahtın varisi şehzadelerin burada sancak beyliği yapmaları sonucu gelişmeye devam etmiştir.¹¹

Mahalle oluşumunda anıtlar önemli yer tutar ve mahallelerin şehir gelişimine doğrudan etkisi olduğu muhakkaktır. Acun'a göre "Bir şehrin gelişimi, meydan ve mahallelerin oluşumu, sosyal ve ekonomik hayatı bir ölçüde, o şehirde bulunan yapı ve anıtların nitelik ve niceliklerine bağlıdır."¹² Özellikle Osmanlı döneminde, şehrin surların dışına çıkması ile mahallelerin genellikle dini yapılar etrafında kümelenen evlerden meydana geldiği görülmektedir.¹³ Bu bakış açısıyla ele alındığında, bir mahallenin önemli ihtiyaçlarından olan çeşmeler, Manisa'da belirli noktalara

⁴ Hasan Uçar, *Manisa Çeşmeleri.Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 2009, s. 9

⁵ Timur Kaprol, *Ayvalık Yerleşiminde XIX. yy Sokak Çeşmeleri*, Trakya University Journal of Engineering Sciences, 1/15 (2014), s. 1-6.

⁶ Nuran Kara Pilehvarian, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", *Tarihtarih*, Web, 20.09.2017 tarihinde ulaşıldı.

⁷ Age, s. 1-6

⁸ Hakkı Acun, "Manisa Kentinin Gelişimi (Eski Eserlerin Şehir Gelişimine Etkileri ve Manisa'nın Eski Mahalleleri)", *Manisa*, 2/5 (1983), s. 21-39.

⁹ Komisyon, "Manisa'nın Kültür ve Tabiat Varlıkları", Manisa Belediye Başkanlığı, Manisa, 1992, s. 14-15

¹⁰ Age, s.21-39.

¹¹ Feridun Emecen, *XVI.Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s.

¹² Hakkı Acun, age, s.21-39

¹³ Age, s. 21-39

yerleşerek çevrelerinde mahallelerin oluşmasını sağlamışlardır. Evliya Çelebi, 1671 yılında Manisa'ya yaptığı gezide, 60 mahalle, 3360 dükkân ve 6660 hane belgeleyerek, kentin büyüklüğü ve mahalleleriyle ilgili bilgi vermektedir.¹⁴

Geleneksel Mahalle Dokusunda Çeşmeler

Bir önceki bölümde bahsedildiği gibi Manisa'daki kent hayatı ilk olarak Spil dağıнын yamacına kurulan dış kale surlarının içinde başlamıştır, daha sonra surların dışına çıkmış ve kent dağın yamaçlarına yayılmaya başlamıştır.¹⁵ Bu gelişim şeklinin bir sonucu olarak su kaynaklarının bol olduğu Spil dağı eteklerinden başlayarak kente yayılan su yapılarının, Manisa sokaklarının kilit noktalarına konuşlandığı gözlemlenebilmektedir.¹⁶

Evliya Çelebi 1671-1672 yıllarında Manisa'yı gezerken, şehirde 3 bin 40 çeşme bulunduğunu söyler.¹⁷ Bu bilgi o dönem Manisa'da fazla sayıda çeşmenin varlığını göstermektedir. Günümüzde bu çeşmelerin birçoğuna ulaşamamıştır. Manisa kent merkezinde bulunan çeşmeler, ilk olarak Hakkı Acun tarafından 1999 yılında yayımlanan Manisa'daki Türk Devri Yapıları adlı kitap ile literatüre kazandırılmıştır. Kitapta 33 çeşme listelenmiştir.¹⁸ Bu çalışmadan sonra Uçar, "Manisa Çeşmeleri" başlıklı yüksek lisans tezinde 35 çeşme listelemiştir.¹⁹

Çalışmanın belgeleme kısmında, Manisa kent merkezinde 39 adet çeşme tespit edilmiş; çeşmelerin konumları, mahalle dokusu içindeki yerleri ve mimari özellikleri anlatılmış, geçmişte yapılan çalışmalardan yararlanılarak karşılaştırmalı görsellerine yer verilmiştir. Ayrıca çalışmada günümüzde mevcut olmayan 4 çeşmenin yeri de tespit edilerek, bunlara çalışmada yer verilmiştir.

Çeşmelerin güncel konumları güncel uydu görüntüsü üzerine (Şekil. 1) ve Hakkı Acun'un, Nusret Köklü'nün Dünkü Manisa kitabından alıp tamamlamış olduğu 1983 tarihli "Dünkü Manisa'nın Haritası" isimli haritaya işlenmiştir (Şekil. 2). Haritalarda açıkça görüldüğü gibi, Saruhanoğulları ve Osmanlı dönemlerinde inşa edilen çeşmeler çoğunlukla Spil dağıнын eteklerinden başlayan bir yayda toplanmıştır. Çeşmelerin oluşturduğu şablon kentin erken dönemde surların dışına çıkışı ile doğu-batı yönündeki yayılmasıyla ilgili bilgi vermektedir. Geç dönem, Osmanlı çeşmelerinin ise kuzey yönünde Spil dağından uzaklaşıp ovaya doğru yayılması kentin bu yöne doğru da büyümekte olduğunu göstermektedir.

Çeşmelerin hangi mahallelerde yer aldıklarına bakıldığında;

- Ulu Cami Çeşmeleri, Saat Kulesi Çeşmesi ve Vakvak Tekkesi Çeşmesinin İshakçelebi Mahallesi'nde,
- Ali Bey Camii Çeşmesi, Halil Efendi Çeşmesi ve Anonim 1 Çeşmesinin Adakale Mahallesi'nde,
- Kaval Çeşme ve Falcı Dede Çeşmesinin Mutlu Mahallesi'nde,
- Attar Hoca Camii Çeşmesi ve Dardiler Çeşmesinin Topçuasım Mahallesi'nde,
- Hüsrev Ağa Camii Çeşmelerinin Sakarya Mahallesi'nde,
- Dilşikâr Hatun Çeşmesinin Dilşikâr Mahallesi'nde,

¹⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Cilt 8), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1196 s. 522-527

¹⁵ Feridun Emecen, age, s.

¹⁶ Hasan Uçar, age, s.10

¹⁷ Evliya Çelebi, age, s. 522-527

¹⁸ Hakkı Acun, age, s. 21-39

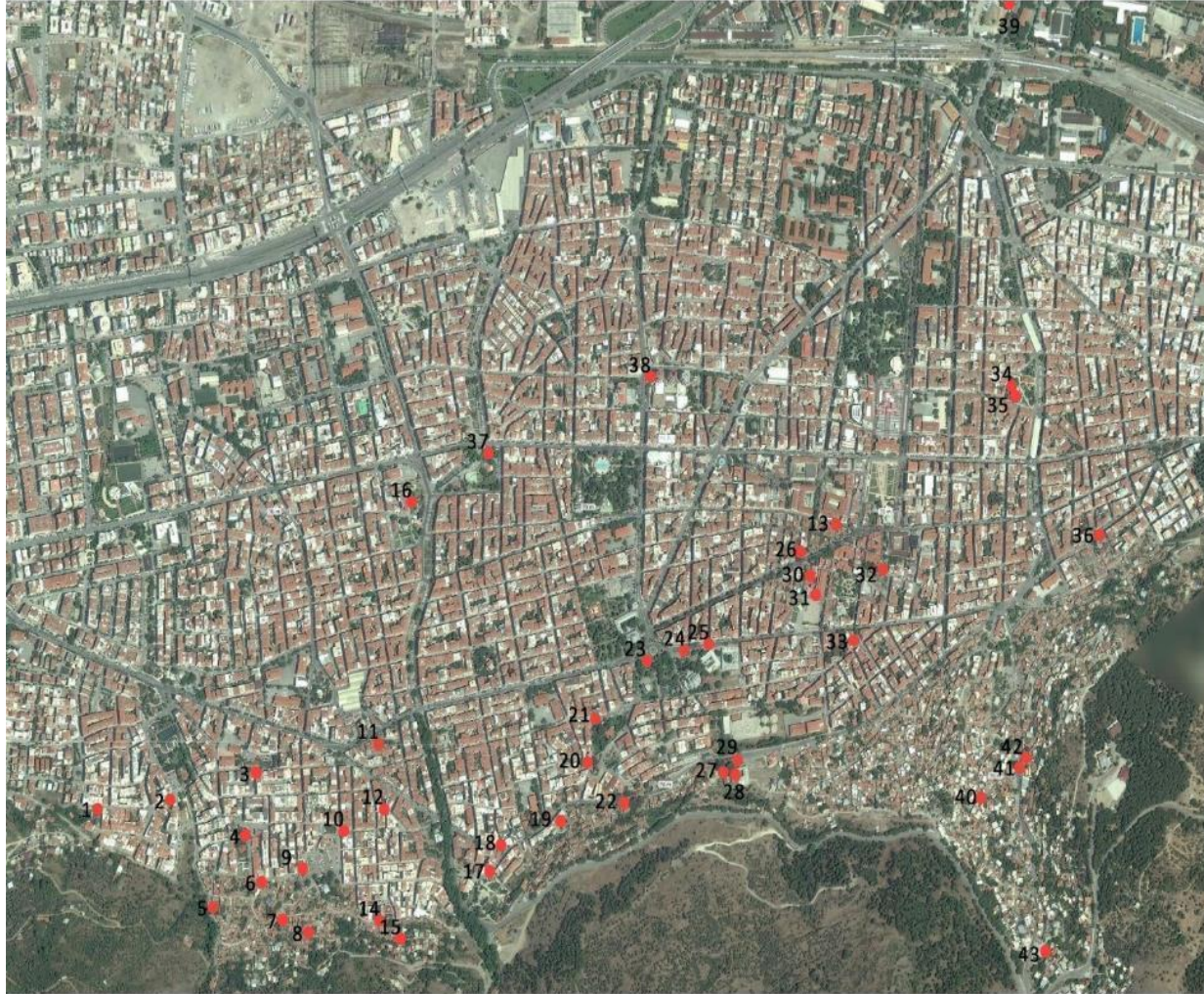
¹⁹ Hasan Uçar, age.14

Damla Gül Begüm KEKE-İzzet YÜKSEK-Yağmur Burcu GÜNBEK

- Pür Nefes Çelebi Çeşmesi, Lala Paşa Camii Çeşmesi, Narlıca Çeşmesi, Tıngır Çeşme, Mahsen Çeşmesi ve İnci Dede Çeşmesinin Lalapaşa Mahallesi'nde,
- Muradiye Camii Çeşmeleri ve Saruhan Bey Parkı Çeşmesinin Saruhan Mahallesi'nde,
- Üç Oluklu Çeşmenin Şehitler Mahallesinde,
- Derviş Hasan Çeşmesinin Yarhasanlar Mahallesi'nde,
- Polat Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi, Taşçılar Mescidi Çeşmesi ve Sipahi Pazarı Çeşmelerinin Çarşı Mahallesi'nde
- Aynı Ali Çeşmesinin Aynı Ali Mahallesi'nde
- Serseri Dede Çeşmesi ve Dokur Çeşmesinin Kaynak Mahallesi'nde,
- Bayındırlık Mahallesi Çeşmesinin Bayındırlık Mahallesi'nde,
- Dere Mahallesi Çeşmesi ve Anonim Çeşme 6' nın Dere Mahallesi'nde,
- Gediz Mahallesi Çeşmesinin Gediz Mahallesi'nde,
- Zahide Hanım Çeşmesinin Göktaşlı Mahallesi'nde
- Ömer Ağa Çeşmesinin ise Ege Mahallesi'nde yer aldığı görülmektedir.

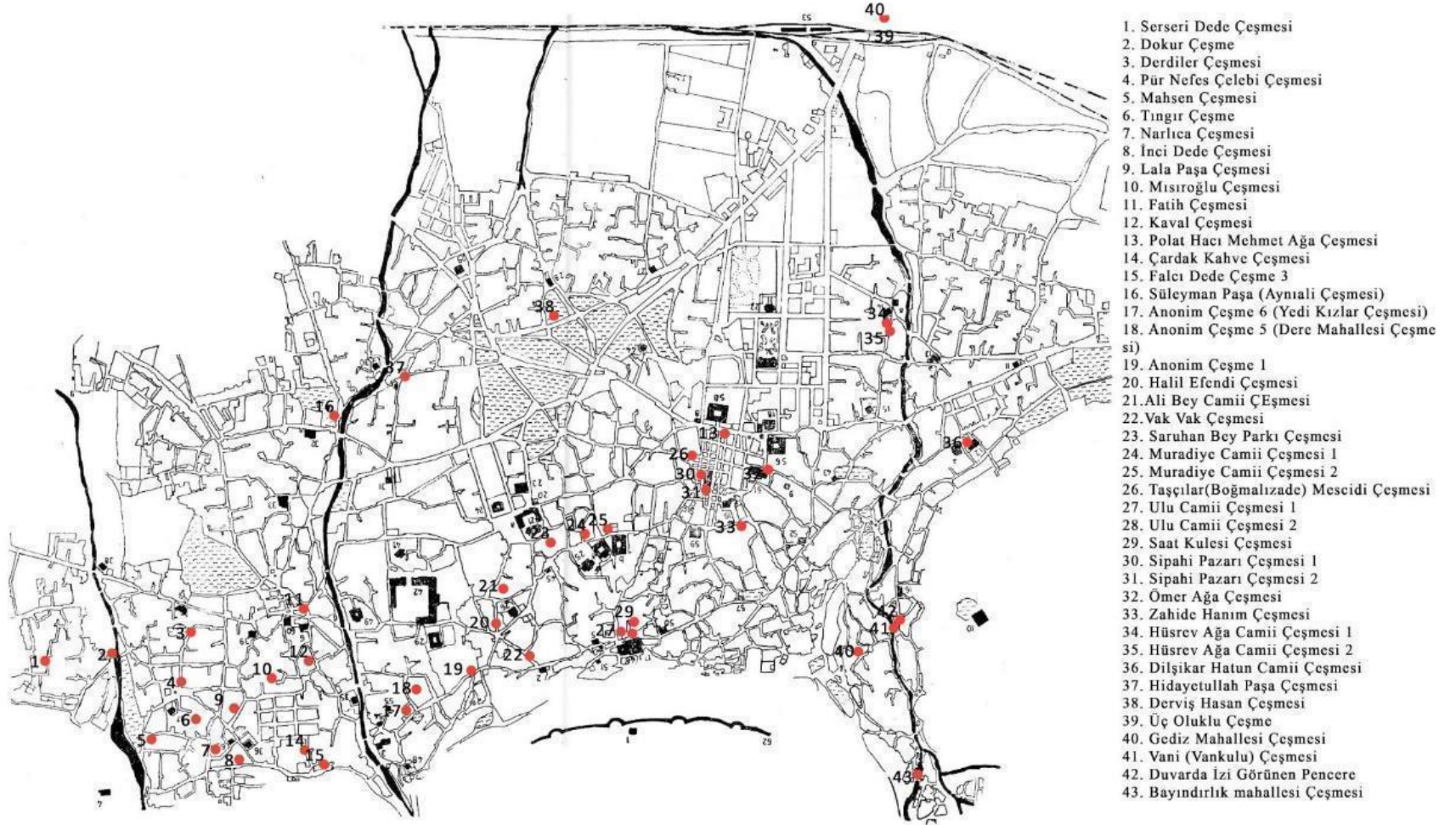
Çeşmelerin İshakçelebi Mahallesi, Adakale Mahallesi, Lalapaşa Mahallesi, Saruhan Mahallesi ve Çarşı Mahallesi'nde yoğunlaştığı görülmektedir.

Geçmişten Günümüze Manisa

1. Serseri Dede Çeşmesi
2. Dokur Çeşme
3. Derdiler Çeşmesi
4. Pür Nefes Çelebi Çeşmesi
5. Mahsen Çeşmesi
6. Tingir Çeşme
7. Narlıca Çeşmesi
8. İnci Dede Çeşmesi
9. Lala Paşa Çeşmesi
10. Mısıroğlu Çeşmesi
11. Fatih Çeşmesi
12. Kaval Çeşmesi
13. Polat Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi
14. Çardak Kahve Çeşmesi
15. Falcı Dede Çeşme 3
16. Süleyman Paşa (Aynalı Çeşmesi)
17. Anonim Çeşme 6 (Yedi Kızlar Çeşmesi)
18. Anonim Çeşme 5 (Dere Mahallesi Çeşmesi)
19. Anonim Çeşme 1
20. Halil Efendi Çeşmesi
21. Ali Bey Camii Çeşmesi
22. Vak Vak Çeşmesi
23. Saruhan Bey Parkı Çeşmesi
24. Muradiye Camii Çeşmesi 1
25. Muradiye Camii Çeşmesi 2
26. Taşçılar (Boğmalızade) Mescidi Çeşmesi
27. Ulu Camii Çeşmesi 1
28. Ulu Camii Çeşmesi 2
29. Saat Kulesi Çeşmesi
30. Sipahi Pazarı Çeşmesi 1
31. Sipahi Pazarı Çeşmesi 2
32. Ömer Ağa Çeşmesi
33. Zahide Hanım Çeşmesi
34. Hüsrev Ağa Camii Çeşmesi 1
35. Hüsrev Ağa Camii Çeşmesi 2
36. Dilşikar Hatun Camii Çeşmesi
37. Hidayetullah Paşa Çeşmesi
38. Derviş Hasan Çeşmesi
39. Üç Oluklu Çeşme
40. Gediz Mahallesi Çeşmesi
41. Vani (Vankulu) Çeşmesi
42. Duvar da İzi Görünen Pencere
43. Bayındırlık mahallesi Çeşmesi

(Şekil.1: Çeşmelerin konumlarının güncel uydu görüntüsü üzerine işlenmiş haritası)

(Şekil.2: Çeşmelerin konumlarının N. Köklü'nün 'Dünkü Manisa' kitabındaki haritaya işlenmiş hali)

- **Ulu Cami Medresesi Çeşmesi 1**

İshak Çelebi Mahallesi'nde yer alan Ulu Cami külliyesinin içindeki medresenin giriş kapısının her iki tarafında, beden duvarının içinde bulunan çeşmelerden sol taraftaki birinci çeşmenin H. Acun tarafından medresenin yapılış tarihi ile aynı yıl olan M. 1378 yılında yapıldığı belirtilmiştir.²⁰ Çeşmenin sahip olduğu tek cephede kaba yonu taş kullanılmıştır. Sahip olduğu sivri kemer ise kesme taş ile yapılmıştır. Yatay olarak yapılmış olan ayna taşının üzerinde yuvarlık kemerli bir niş yer almaktadır. Ayna taşının üzerine sonradan açılan iki musluktan biri çalışır durumdadır. Çeşme 1991 yılında restore edilmiştir. Oluk, yalak ve mermer kısmı yenilenmiştir. Ayrıca kemerin iki tarafına da müdahale yapılmış, deforme edilmiştir. Orijinal yalak kısmı ise toprak altında kalmıştır(Şekil. 3,4).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.3:Ulu Cami Medresesi Çeşmesi 1'e ait, eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.4:Ulu Cami Medresesi Çeşmesi 1'e ait panorama)

- **Ulu Cami Medresesi Çeşmesi 2**

İshak Çelebi Mahallesi'nde yer alan Ulu Cami külliyesinin içindeki medresenin giriş kapısının her iki tarafında, beden duvarının içinde bulunan çeşmelerden sağ taraftaki ikinci çeşmenin H. Acun tarafından medresenin yapılış tarihi ile aynı yıl olan M. 1378 yılında yapıldığı belirtilmiştir.²¹ Çeşmenin sahip olduğu tek cephede kaba yonu taş kullanılmıştır. Sahip olduğu sivri kemer ise kesme taş ile yapılmıştır. Yatay olarak yapılmış olan ayna taşının üzerinde yuvarlık kemerli bir niş yer almaktadır. Ayna taşının üzerine sonradan açılan iki musluk da çalışmamaktadır. Çeşme 1991 yılında restore edilmiştir. Oluk, yalak ve mermer kısmı yenilenmiştir. Orijinal yalak kısmı ise büyük ölçüde toprak altında kalmıştır. (Şekil. 5, 6)

²⁰ Hakkı Acun, age, s 574-575

²¹ Age, s. 574-575

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.5:Ulu Cami Medresesi Çeşmesi 2'ye eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.6: Ulu Cami Medresesi Çeşmesi 2'ye ait panorama)

- **Ali Bey Cami Çeşmesi**

Ali Bey Cami Çeşmesi Adakale Mahallesi'nde yer alan Alibey Cami'nin kuzey girişinde, 1905. Sokak üzerinde bulunmaktadır. Çeşme girişin batısında avlu duvarına yapışık olarak konumlanmaktadır. H. Acun çeşmenin malzeme ve duvar tekniğinden dolayı cami ile aynı tarihlerde yani M. 1418 yılında yapılarak külliyeye dâhil edilmiş olabileceğini belirtmektedir.²² Çeşme çift merkezli sivri kemerinde granit taş, üzenği noktasına kadar moloz taş ve tuğla almasıık düzende, üzenği noktasından yukarısı ise tuğla ve taş almasıık düzende kullanılmıştır. Tek oluklu çeşmenin küçük bir ayna taşı vardır. Ayrıca çeşmenin arka cephesinde su teknesi vardır. Çeşme çift taraflı kullanılmaktadır. (Şekil. 7, 8)

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.7: Ali Bey Camii Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

²² Age, s. 576

(Şekil.8: Ali Bey Camii Çeşmesine ait panorama)

- **Kaval Çeşmesi**

Mutlu Mahallesi'nde 3601. Sokak ile 3604. Sokağın kesişiminde yer alan çeşme kitabesindeki bilgiye göre M. 148-1481 yıllarında yapılmıştır. Eskiden çekilmiş fotoğraflarında²³ bir evin duvarına yaslı olarak görülen çeşme sonraki yıllardaki yapılaşma yüzünden bağımsız bir görünüm kazanmıştır. Çeşmenin çatısında doğal taş, kemerinde düzgün kesme taş, duvarlarında ise taş ve tuğla almaşık düzende kullanılmıştır. Nişin içinde silmenin üzerinde bulunan kitabesi, ayna taşları, sütunları ve silmesinde ise mermer kullanılmıştır. Ayrıca çeşmenin arkasında haznesi bulunmaktadır. Yalak kısmı ise granit taşlardan örülmüştür.

Üzerindeki tabelaya göre yapı 2015 yılında restore edilmiştir. Çeşmenin orijinal kotu bugünkü yol kotunun aşağısında kalmıştır, yalak kısmı kaldırımın içinde gömülü vaziyettedir.(Şekil. 9, 10)

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.9: Kaval Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.10: Kaval Çeşmesine ait panorama)

- **Attar Ece Hoca Cami Çeşmesi / Fatih Çeşmesi**

Çeşme Topçu Asım Mahallesi'nde 3511. Sokaktan giriş avlusuna girilen Attar Ece Hoca Camii'nin bahçesinin kuzeydoğu köşesinde konumlanmaktadır. H. Acun çeşmenin yapım tarihini bugün yerinde olmayan kitabesine göre kaval çeşmesiyle aynı yıl olan M. 1480-1481 yılları olarak belirtmektedir.²⁴ Tek cepheli ve sivri

²³ Age, s. 577

²⁴ Age, s. 580

kemerlidir. Yapının cephesi beton sıvayla sıvanmıştır. Üzengi noktasından yere kadar ise mermer ile kaplanmıştır (Şekil. 11, 12)

(Şekil.11: Fatih Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.12: Fatih Çeşmesine ait panorama)

• Hüsrev Ağa Cami Çeşmesi 1

Çeşme, Sakarya Mahallesi 1106. Sokaktan giriş yapılan Hüsrev Ağa Caminin avlu duvarına bitişik iki çeşmeden giriş kapısının sağında konumlanmaktadır. Çeşmenin kitabesi yoktur. H. Acun Caminin M. 1554-1555, hamamın ise M. 1558'te yapıldığı göz önünde bulundurarak çeşmenin bu tarihlere yakın bir tarihte yapıldığını belirtmektedir.²⁵ Çeşmenin yalak kısmına yakın niş boyunca uzanan ayna taşı ve bu taşın üst noktasında açılan bir oluğu vardır. Tek cepheli ve beş merkezli sepet kulplu sivri kemerli çeşmenin kemeri dilim tuğla ile örülmüştür. Ön cephesinde taş ve tuğla alması düzende kullanılmıştır. Kemerin oturduğu sağ ayakta ise devşirme bir sütun görülmektedir.

Ön cephesi hariç diğer üç cephesi çimento ile sıvanmıştır. Kotu yolun aşağısında kaldığı için yalak kısmının üstü kapatılmıştır. Oluk ve nişler ise kapatılmıştır (Şekil 13, 14).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.13: Hüsrev Ağa Camii Çeşmesi 1'e ait eski yeni karşılaştırması)

²⁵ Age, s. 582

(Şekil.14: Hüsrev Ağa Camii Çeşmesi 1'e ait panorama)

• **Hüsrev Ağa Cami Çeşmesi 2**

Çeşme, Sakarya Mahallesi 1106. Sokaktan giriş yapılan Hüsrev Ağa Caminin avlu duvarına bitişik iki çeşmeden giriş kapısının solunda konumlanmaktadır ve kitabesi yoktur. H. Acun Caminin M. 1554-155, hamamın ise M. 1558'te yapıldığı göz önünde bulundurarak çeşmenin bu tarihlere yakın bir tarihte yapıldığını belirtmektedir.²⁶ Çift merkezli düz kemeri masif mermer üzenği taşı üzerine oturtulmuştur. Kemerde dilim tuğla, ön cephesinde kesme taş, kaba yonu taş ve tuğla kullanılmıştır. Aşınmayı önlemek için yalak kısmında dövme demir kullanılmıştır. Niş boyunca uzanan yalağı orijinaldir. Ayna taşı ve kitabesi yoktur. Tek cephelidir.

Sonraki yıllarda tonozun altı, diğer üç cephesi sıvanmıştır. Harçların üzeri boyanmış, çatısındaki ön sıradaki taşlar hariç geri kalan yerleri kaplanmıştır. Çeşme işlevini sürdürmemekte, kullanılmamaktadır. Kotu birinci çeşmeye göre biraz daha yukarıdadır (Şekil. 15,16).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.15:Hüsrev Ağa Camii Çeşmesi 2'ye ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.16:Hüsrev Ağa Camii Çeşmesi 2'ye ait panorama)

• **Vakvak Tekkesi Çeşmesi**

Çeşme İshak Çelebi Mahallesi Ulutepe Caddesi üzerinde yer alan Vakvak Tekkesine ait türbenin giriş kapısının batısında istinat duvarına bitişik olarak konumlanmaktadır. Çeşmenin kitabesi yoktur. H. Acun çeşmenin yapım tekniğinin, biçiminin ve sahip olduğu oranların Vakvak Tekkesi Türbesine benzerliğini göz

²⁶ Age, s. 583

önünde bulundurarak türbe ile yakın bir tarihte yani M. 1575 yıllarında yapıldığını söylemektedir.²⁷ Çeşme sivri kemerli bir nişe sahiptir ve kemeri tuğla malzemeden yapılmıştır. Çeşmenin alın kısmında ve köşelerinde ise kabayonu taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. H. Uçar ise çeşme ayakları ile istinat duvarı arasındaki bitirme çizgisinin saptanmamasının çeşmenin istinat duvarı ile beraber tasarlandığını gösterdiğini belirtmektedir.²⁸

Sonraki yıllarda hem çeşmeyi hem de kullananları koruması için betonarme bir sundurma yapılmıştır. Çeşme yol kotunun aşağısında kalmıştır ve sıva ile sıvanmıştır (Şekil. 17, 18).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.17: Vak vak Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.18: Vak Vak Çeşmesine ait panorama)

• Dilşikar Hatun Çeşmesi

Çeşme Dilşikar Mahallesi'nde 911. Sokak üzerinde Dilşikar Camisinin avlu giriş kapısının batısında, avlu duvarına bitişik olarak konumlanmaktadır. Çeşmede kitabe yoktur. Dilşikar Camisinin vakfiyesine göre tarihlendirilen çeşme M. 1579 tarihinde yapılmış olmalıdır.²⁹ Sahip olduğu düz kemerde doğal taş, tonoz altında tuğla, niş kısmında ise kaba yonu, moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. Ayrıca dört adet bardaklığa sahiptir. Yalak kısmı ise içi oyularak elde edilmiştir.

Sonraki yıllarda kotu yolun aşağısında kalmıştır. Çatısı taş kaplanarak yenilenmiştir. Çeşme eski fotoğraflarında³⁰ yeşil ve krem renge boyanmış, kemerinde kesme taş görüntüsü verilmeye çalışılmıştır. Şu an kullanılmamaktadır (Şekil. 19, 20)

²⁷ Age, s.584

²⁸ Hasan Uçar, age, s.57

²⁹ Hakkı Acun, age, s.585

³⁰ Hasan Uçar, age, s.43

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.19: Dilşikar Hatun Camii Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.20: Dilşikar Hatun Camii Çeşmesine ait panorama)

- **Pür Nefes Çelebi Çeşmesi**

Çeşme Lalapaşa Mahallesi'nde, 3701. Sokak ile 3708.sokağın kesişiminde, Arap Alanı Cami (Defterdar Mahmut Efendi Cami) avlu giriş kapısının doğusunda, avlunun kuzeydoğu köşesinde konumlanmaktadır. Çeşme üzerinde bulunan kitabeldeki bilgiye göre M. 1586 yılında yapılmıştır. Tek cepheli çeşmenin cami avlusunda yer alan deposu vardır. Sahip olduğu sivri kemerde ve ön cephede düzgün kesme taş, doğu cephesinde ise tuğla ve taş kullanılmıştır. Yalak kısmı ise masif taşın içi oyularak yapılmış, aşınmasını önlemek için dövme demir kullanılmıştır. Çeşme nişinde geometrik desenlerin ve çiçek motiflerinin bir arada kullanıldığı bir ayna taşı vardır. Bu ayna taşının her iki tarafında ise birer küçük niş vardır. Çeşmenin nişinin her iki tarafında ise lale motif işlemeli mermer taşlar bulunmaktadır.

Sonradan kemerdeki taşlar birer sıra arayla kırmızıya boyanmış, almasıık bir görünüm kazandırılmaya çalışılmıştır. Eski fotoğraflarda³¹ çeşmenin ön cephesi sıvalıyken daha sonra yüzeydeki sıvalar kaldırılmış, özgün malzemeler ortaya çıkarılmıştır. Çeşmenin kötü kaldırım kötü ile aynı kottadır. Ayrıca H. Acun, büyük nişin her iki tarafında olan mermer taşların yerinde birer sivri kemerli niş, bu nişler içinde de pirinçten yapılmış orijinal lüleler olduğundan bahsetmektedir.³² Fakat günümüzde bu pirinç lüleler mevcut değildir (Şekil.21, 22).

³¹ Hakkı Acun, age, s. 586-587

³² Age, s. 586-587

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.21: Pür Nefes Çelebi Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.22: Pür Nefes Çelebi Çeşmesine ait panorama)

- **Muradiye Cami Çeşmesi 1**

Çeşme Saruhan Mahallesi'nde Murat Caddesi üzerinde Muradiye Külliyesinin kuzeydoğu köşesinde konumlanmaktadır. Çeşmenin kitabesi yoktur. H. Acun çeşmenin cami ve külliyesinin yapılması sırasında yani 1586-1602 yılları arasında yapıldığını tahmin etmektedir.³³ Tek cepheli çeşme iki kemer nişe sahiptir. Dıştaki büyük niş yuvarlak kemerli, içteki küçük niş ise sivri kemerlidir. Çeşmenin önünde demir parmaklık vardır ve çeşmenin kotuna yol kotundan merdiven ile inilmektedir. Oluğun sağında ve solunda birer küçük niş bulunmaktadır. Çeşmenin kemeri, alın kısmı ve nişi kesme taş kullanılarak yapılmıştır (Şekil, 23, 24).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.23: Muradiye Camii Çeşmesi 1'e ait eski yeni karşılaştırması)

³³ Age, s. 588-590

(Şekil.24: Muradiye Camii Çeşmesi 1'e ait panorama)

- **Muradiye Cami Çeşmesi 2**

Çeşme Saruhan Mahallesi'nde Murat Caddesi üzerinde Muradiye Camisinin avlusunu kuzeydoğusunda konumlanmaktadır. H. Uçar çeşmenin başlangıçta bağımsız olduğunu sonrasında avlu duvarlarının eklenmesiyle serbestliğini kaybettiğini belirtmektedir.³⁴ Tek cephelidir, sivri kemer nişine sahiptir, kitabesi yoktur. H. Acun çeşmenin cami ve külliyesinin yapılması sırasında yani 1586-1602 yılları arasında yapıldığını tahmin etmektedir.³⁵ Cepheleri ve niş kısmı kesme taş ile örülmüştür. Ayna taşının her iki tarafında, nişin yan duvarlarında birer tane olmak üzere toplam dört tane küçük nişi vardır(Şekil 25, 26).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.25:Muradiye Camii Çeşmesi2'ye ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.26:Muradiye Camii Çeşmesi2'ye ait panorama)

- **Üç oluklu çeşme**

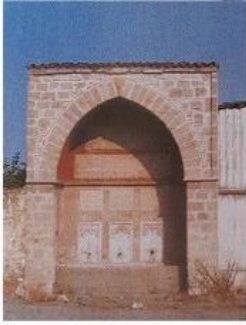
Şehitler Mahallesi'nde Akhisar Caddesi ile 1529. Sokağın kesişiminde yer alan Üç oluklu çeşme, bağımsız ve tek cephelidir. Konumu itibariyle şehir merkezinden uzaktır. Çeşmenin cephesinde 6 tane kitabe vardır. Üçü ayna taşlarının üzerinde, diğer

³⁴ Hasan Uçar, age, s.54

³⁵ Hakkı Acun, age, s.588-590

üçü ise silmenin üst kısmında yer almaktadır. Çeşme ismini çiçek motifleriyle bezenmiş bu üç ayna taşından almaktadır. Kitabelerde yazılan bilgilere göre çeşme M. 1679-1680 yıllarında yapılmıştır. Sivri kemer tekniği ile yapılan çeşmenin çatısı düz çatıdır. Çeşme üzengi noktasından taş bir silme ile iki parçaya bölünmüştür. Duvarlar üzengi noktasına kadar masif taş, üzengi noktasından çatıya kadar taş ve tuğla, kemerde ise sadece masif taş kullanılmıştır. Çeşmenin her iki tarafında çanak bırakmak için niş bırakılmıştır. Ayrıca çeşmenin hayvanların su içmesi için yapılmış ayrı bir yalağı vardır.

Sonraki yıllarda çeşme bakım geçirmiş, çatısı alaturka kiremitle onarılmış, çimento ile sıvanmıştır. Çeşmenin iç tarafı ve tonoz kısmı boyanmıştır. Taşlarda ise bozulma ve dökülme görülmektedir. Çeşmenin dış cepheleri ise sıvalıdır(Şekil. 27, 28).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.27: Üç Oluklu Çeşmeye ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.28: Üç Oluklu Çeşmeye ait panorama)

- **Halil Efendi Çeşmesi**

Çeşme Adakele Mahallesi'nde bulunan İlyas Bey Mescidi 'nin doğu duvarında, 1901. Sokak ile 2206. Sokağın birleşiminde konumlanmaktadır. Kitabesinde yazan yazıya göre M. 1747 yılında yapılmıştır. Sivri kemere sahip çeşmenin üzerinde sundurma vardır. Üzengi noktasına kadar taş, üzengi noktasından saçağa kadar ise taş ve tuğla kullanılmıştır. Şu an mescit ve duvarına bitişik olarak konumlanmış çeşmede restorasyon çalışmaları sürdürülmektedir (Şekil. 29, 30).

(Şekil.29: Halil Efendi Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.30: Halil Efendi Çeşmesine ait panorama)

• **Derviş Hasan Çeşmesi**

Çeşme yapıldığında Yarhasanlar Mahallesi'nde bulunan Yarhasanlar Camisinin güneyinde konumlanmıştır.³⁶ Çeşme kaynaklara göre sivri kemerli, arkasında tonozlu bir su haznesine sahip, taş, tuğla ve kesme taştan yapılmıştır.³⁷ Daha sonra çeşme Yarhasanlar Camisiyle birlikte yıkılmıştır. Yakın bir zamanda ise yıkılan caminin yanına bir çeşme yapılmış, kitabe ise bu çeşmeye konulmuştur.³⁸ Yeniden yapılan bu çeşme Belediye Caddesi ile İbrahim Gökçen Bulvarının kesişiminde yer almaktadır. Üzerinde yer alan kitabe çeşmenin yapılışını M. 1762-1763 yıllarına tarihlenmektedir.

³⁹ (Şekil.31, 32)

(Acun, 1999)

(Şekil.31: Derviş Hasan Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

³⁶ Hasan Uçar, age, s.156

³⁷ Hakkı Acun, age, s. 603-604

³⁸ Age, s. 603-604

³⁹ Age, s.603604

(Şekil.32 Derviş Hasan Çeşmesine ait panorama)

- **Derdiler Çeşmesi**

Çeşme Topçu Asım Mahallesi'nde, 3505. Sokak ile 3520. Sokağın kesişiminde konumlanmaktadır. H. Acun yapıyı kitabesindeki bilgiye göre M. 1785 yılına tarihlendirmiştir.⁴⁰ Aynı kaynakta bulunan eski bir fotoğrafta çeşmenin bir konutun duvarına bitişik olduğu görülmektedir. Bu konutun ortadan kalkmasıyla çeşme 'meydan çeşmesi' olma özelliği kazanmıştır.⁴¹

Çeşme alaturka kiremitli ahşap çatıya sahiptir. Beden duvarları, beş merkezli sepet kulplu kemeri tuğla ile, alın duvarı ise doğal taş ile örülmüştür. Yalak kısmının yerine mazgal konulmuştur. Çünkü yolun altında kalmıştır. Sivri kemerli nişinin sol duvarında bir niş vardır. Kitabesi vardır (Şekil. 33, 34).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.33: Derdiler Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.34: Derdiler Çeşmesine ait panorama)

- **Polat Hacı Mehmet Ağa (Palamut Pazarı) Çeşmesi**

Çeşme Utku Mahallesi'nde, Dr. Sadık Ahmet Caddesinde Yeni Han'ın karşısında yer almaktadır. Kitabesi orijinal olmayan çeşme M. 1790-92-93 tarihli vakfiyelere göre tarihlendirilmiştir.⁴² İki cepheli köşe çeşmesi olarak tasarlanmıştır. Olukların dört köşesinde mermer sütunlar üzerine kemer inşa edilmiştir. Çeşmenin üzeri taş bir

⁴⁰ Age, s. 609

⁴¹ Hasan Uçar, age, s.92

⁴² Hakkı Acun, age, s. 611-612

Geçmişten Günümüze Manisa

kubbe ile örtülmüştür. Çeşmenin nişlerinin yan yüzlerinde toplam dört tane küçük niş bulunmaktadır.

Çeşmenin köşelerinde darbe yoluyla oluşmuş kopmalar mevcuttur. Çeşme günümüzde de kullanılmaktadır. Fakat üzerindeki kablolardan arındırılmalıdır (Şekil. 35,36).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.35. Polat Hacı Ağa Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.36: Polat Hacı Ağa Çeşmesine ait panorama)

• Taşçılar (Boğmaklızade) Mescidi Çeşmesi

Çeşme, Çarşı Mahallesinde, Çarşı Bulvarı ile 1808. Sokağın kesişiminde, Taşçılar (Boğmaklızade) Mescidi 'nin kuzeydoğu duvarındadır. Yapı kitabesine göre M. 1799-1800 yıllarında yapılmıştır.⁴³ Tek cephelidir. Yuvarlak kemerli bir nişe sahiptir. Bu niş boyunca uzanan bir ayna taşına sahiptir. Ayna taşının üzerinde ise kitabesi vardır. Yapının eski fotoğraflarında gözüken merdiven, üzerindeki boya ve sıva kaldırılmış, doğal malzemesi ortaya çıkarılmıştır. Su teknesinin içindeki betonarme sıva da kaldırılınca yapının özgün biçimi ortaya çıkmıştır.

Taşçılar Mescidi Çeşmesi'nden başka mescidin güneybatı köşesinde konumlanan, ağacın altında bir çeşme daha vardır. Çeşmenin yakın bir zamanda yapıldığı tahmin edilmektedir(Şekil. 37-40).

⁴³ Age, s. 613-614

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.37: Taşçılar Mesciti Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.38: Taşçılar Mesciti Çeşmesine ait panorama)

(Şekil.39: Taşçılar Mesciti Çeşmesine ait panorama)

(Şekil.40: Taşçılar Mesciti Çeşmesine ait panorama)

- **Süleyman Paşa (Aynı Ali) Çeşmesi**

Çeşme Aynı Ali Mahallesi'nde Aynı Ali Camisi'nin avlu duvarında, kuzeyde yer almaktadır. Yapı H. 1819 yılında yapılmıştır. Çeşme bağımsızdır ve kuzey duvarında üç yuvarlak kemerli nişe sahiptir. Bu üç kemerden sadece ortadakinde oluk vardır. Kemerlerde, niş ayaklarında kesme taşın, beden duvarlarında ise taş ve tuğlanın almalı bir düzende kullanıldığı görülmektedir.

Yapının eski fotoğraflarına bakıldığında,⁴⁴ çeşmenin restore edildiği anlaşılmaktadır. Tuğlalarının üzerleri boyanarak daha düzgün bir almalı düzen verilmeye çalışılmıştır. Doğu, batı ve güney cephelerinin mermer plaklar ile kaplanıp, bu cephelere muslukların eklendiği görülmektedir (Şekil. 41-43).

⁴⁴ Age, s. 615

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.41:Süleyman Paşa Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

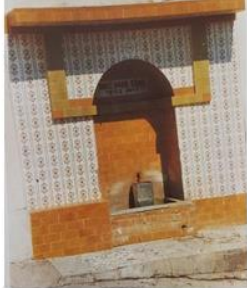
(Şekil.42: Süleyman Paşa Çeşmesine ait panorama)

(Şekil.43:Süleyman Paşa Çeşmesine ait panorama)

• **Serseri Dede (Haki Baba) Çeşmesi**

Çeşme Kaynak Mahallesi'nde 4018. Sokak üzerinde Haki Baba Mescidi 'nin avlu duvarına bitişik olarak yer almaktadır. Çeşme Serseri Dede isimli bir tarikat ehli tarafından M. 1871-1872 yıllarında yaptırılmıştır.⁴⁵ Çeşmenin eski fotoğraflarına bakıldığında⁴⁶ üzerinin fayansla kaplandığı görülmektedir. Çeşmenin üzerinde yine fayansla kaplı bir saçak bulunmaktadır (Şekil. 44).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.44: Serseri Dede Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

⁴⁵ Age, s. 616-617

⁴⁶ Age, s 616-617

- **Sipahi Pazarı (Bedesten) Çeşmesi 1**

Çeşme Çarşısı Mahallesiinde 1810. Sokak üzerinde Rum Mehmet Paşa Bedesteninin batı girişinde yer almaktadır. Saçağın hemen altında bulunan kitabesine göre çeşme Sipahi Pazarı Vakfı tarafından M. 1913-14 yıllarında yaptırılmıştır.⁴⁷ İki cephelidir, batı cephesinde oluk ve yalak kısmı, ayna taşı, ayna taşının üstünde ve altında iki lüle deliği bulunmaktadır. Çeşmenin üç köşesinde mermerden sütunçeler vardır. Yan cephe biçim olarak ön cephe ile benzerlik göstermekte fakat su teknesi, lüle deliği ya da kitabesi bulunmamaktadır(Şekil. 45,46).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.45: Sipahi Pazarı Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.46: Sipahi Pazarı Çeşmesine ait panorama)

- **Sipahi Pazarı (Bedesten) Çeşmesi 2**

Çeşme Çarşısı Mahallesiinde 1805. Sokak üzerinde Rum Mehmet Paşa Bedesteninin güney girişinde yer almaktadır. İki cephelidir, üzerinde mermerden ayna taşı ve yarım daire formlu bir kitabesi vardır. Çeşmenin diğer bölümlerinde is andezit taşı kullanılmıştır. Kitabesindeki yapım tarihi değil onarım tarihi yani M. 1910 yılı yazmaktadır. ⁴⁸ Yalak ve oluk kısmı ön cephesindedir. Yan cephesi form olarak ön cephesine benzemektedir. Fakat yalağa ya da oluğa sahip değildir (Şekil 47,48).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.47:Sipahi Pazarı Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

⁴⁷ Hasan Uçar, age, s.134

⁴⁸ Age, s 139

(Şekil.48 Sipahi Pazarı Çeşmesine ait panorama)

- **Saat Kulesi Çeşmesi**

Ulu Cami'nin avlu girişinde bulunan kulenin kuzey duvarına bitişik olarak konumlanmıştır. Üzerindeki kitabedeki bilgiye göre çeşme M. 1915-1917 yılları arasında inşa edilmiştir. ⁴⁹Çeşmenin tamamında mermer malzeme kullanılmıştır. İki kenarından yükselen sütunlar ile bir niş oluşturulmuştur. Bu nişin içerisinde yine mermerden ayna taşı, ayna taşının üzerinde de oluk bulunmaktadır. Çeşmenin sütun başlıkları, yalak kısmı, ayna taşı ve nişinde kabartma tekniği ile işlenmiş çeşitli motifler bulunmaktadır(Şekil. 49, 50).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Mehmet Tefik Bey Çeşmesi)

(Şekil.49: Saat Kulesi Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.50: Saat Kulesi Çeşmesine ait panorama)

- **Saruhan Bey Parkı Çeşmesi**

Saruhan Mahallesi'nde, Murat Caddesi ile 2202. Sokağın kesişiminde yer alan çeşme üç basamak ile çıkılan yükseltilmiş bir platform üzerindedir. Çeşme eskiden Dervişali Mahallesi'nde Rum Kilisesi'nin meydana bakan duvarındaydı. Daha sonra kilise hastane olarak kullanılmaya başlanmış, yeni hastane yapılıncaya da eski kilise yapısı yıkılmıştır. Çeşmede bugünkü yerine getirilmiştir.⁵⁰ Yapının aynası mermerden, geriye kalan diğer bölümleri ise andezitten yapılmıştır.⁵¹ Çeşme birbirinin içine geçmiş iki nişten oluşmaktadır. Ayna taşı yerine yukarıdan aşağıya doğru büyüyen yarım kâse şeklinde çanaklar mevcuttur. Yapının kitabesi yoktur. Fakat mimari özellikleri göz önünde bulundurulduğunda çeşmenin 19. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir.⁵² (Şekil.51, 52)

⁴⁹ Hakkı Acun, age, s. 620-621

⁵⁰ Age, s 624-625

⁵¹ Hasan Uçar, age, s.124-128

⁵² Age, s 124-128

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.51: Saruhan Bey Parkı Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.52: Saruhan Bey Parkı Çeşmesine ait panorama)

• **Bayındırlık Mahallesi Çeşmesi / Serabat Mahallesi Çeşmesi**

Çeşme Bayındırlık Mahallesi'nde 1102. Sokakta konumlanmaktadır. Çeşme yıkılmak üzeredir. Çatısı kaybolmuştur, diğer bölümleri ise büyük ölçüde yıkılmıştır. Günümüze sadece niş kısmı ulaşmıştır. Çeşmenin görüldüğü kadarıyla beden duvarları büyük masif taşlarla örülmüştür. Niş hizasındaki duvarları ise taş-tuğla almalı düzeninde örülmüştür (Şekil. 53, 54).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.53: Bayındırlık Mahallesi Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.54: Bayındırlık Mahallesi Çeşmesine ait panorama)

- **Anonim 1 Çeşme**

Adakale Mahallesi'nde 3105. Sokağın başında bulunmaktadır. Beş merkezli sepet kulplu kemere sahip çeşmenin kitabesi ve ayna taşı yoktur. Tek cephesi vardır. Bağımsız olarak durmaktadır. Çeşmenin duvarları taş tuğla almaşık düzende örülmüştür. Duvarlarının içinde farklı dönemlerin izlerini taşıyan devşirme taşlar bulunmaktadır. H. Acun çeşmenin sağ kemer köşeliğinde ortası rozetli haça benzeyen motifleri olan devşirme bir parçadan söz etmektedir.⁵³

Çeşme günümüzde kullanılmaktadır. Çeşmenin alın kısmı ve kemerin üstü sıvayla kapatılmıştır. Yalak taşının ön kısmı ise granitle tamamlanmıştır. Yalağın her iki tarafı ise çeşmenin geçirdiği restorasyon esnasında doğal taş ile kaplanmıştır (Şekil. 55, 56).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.55: Anonim Çeşme 1'e ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.56: Anonim Çeşme 1'e ait panorama)

- **Dokur Çeşmesi**

Kaynak Mahallesi'nde 4011. Sokak ile 4014. Sokağın kesişiminde yer almaktadır. Çeşme nişinin üst kısmındaki bir taş üzerine kazınmış taştā/ M.1613-14 tarihi yazılıdır. Çeşmenin bu tarihlerde yapıldığını tahmin edilmektedir.⁵⁴ Çeşme eski

⁵³ Hakkı Acun, age, s. 626

⁵⁴ Hasan Uçar, age, s 60

fotoğraflarında,⁵⁵ bir konutun duvarına yaslanmış durumdadır. Bitişindeki konut yıkılınca bağımsız bir çeşme haline gelmiştir. Yapı sivri kemerli büyük bir nişe sahiptir. Arkasında deposu vardır. Beden duvarları taş ve tuğla ile almalı düzende örülmüştür. Nişin sağ yan duvarında küçük bir nişi daha vardır. Günümüzde çeşmeye yol kotundan merdivenle inilmektedir. Çevresi ise çitle çevrilmiştir. Çatısı taş plaklara kaplanmıştır. Üzengi taşı seviyesindeki granit kaynak taşı ile tesviye edilmiştir. Yalağın yan tarafları sedir olarak düzenlenmiş, granit plaklarla kaplanmıştır (Şekil. 57-59).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.57: Dokur Çeşmeye ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.58: Dokur Çeşmeye ait panorama)

(Şekil.59:Dokur Çeşmeye ait panorama)

- **Lala Paşa Cami Çeşmesi**

Lala Paşa Mahallesi'nde 3278. Sokak ile 3608. Sokağın kesişiminde, Lala Paşa Camisinin kuzeybatısında yer almaktadır. Çift merkezli sivri kemere sahiptir. Kitabesi yoktur. Çeşmenin mimari özellikleri dikkate alındığında 18.- 19. yüzyılda yapılmış olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁶ Tek cephelidir. Yan ve arka cepheleri bahçe avlusunun içindedir ve deposu vardır.

⁵⁵ Hakkı Acun, age, s. 627

⁵⁶ Hasan Uçar, age, s.114

Geçmişten Günümüze Manisa

Günümüzde kotu aşağıda kalmıştır, çeşmenin kotuna iki basamak ile inilmektedir. Yalak kısmı yükseltip yeniden yapılmıştır. Alın duvarı ve tonozun altı sıvanmıştır. Duvar örgüsü taş ve tuğla ile almasıık düzenlidir. Kemerini ise kireç taşı ve granitle örülmüştür (Şekil. 60, 61).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.60: Lala Paşa Camii Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.61: Lala Paşa Camii Çeşmesine ait panorama)

• Anonim Çeşme 5 / Dere Mahallesi Çeşmesi

Çeşme Dere Mahallesi'nde 3101. Sokak, 3102. Sokak ve Ulutepe Caddesinin kesişiminde yer almaktadır. Çeşmenin lentosunda kesme taş, görünen diğer kısımlarında ise tuğla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Eski fotoğraflarında⁵⁷ bir konutun bahçe duvarının köşesinde yer alan çeşme günümüzde yol kotunun yükselmesi sonucu kaldırımın altında kalmıştır. Çeşmenin kitabesi yoktur. Bu yüzden ne zaman yapıldığına dair bir bilgi mevcut değildir (Şekil. 62, 63).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.62: Anonim Çeşme 5'e ait eski yeni karşılaştırması)

⁵⁷ Hakki Acun, age, s.632

(Şekil.63: Anonim Çeşme 5'e ait panorama)

- **Anonim Çeşme 6 / Yedikızlar Türbesi Yanındaki Çeşme**

Çeşme Dere Mahallesi'nde Yedikızlar Türbesinin yanında yer almaktadır. Eski fotoğraflarında⁵⁸ günümüzde mevcut olmayan bir evin duvarına bitişik olarak konumlanmaktadır. Çeşme tek cephelidir, yuvarlak kemerli küçük bir nişe sahiptir. Çeşmenin beden duvarları moloz taş, kemeri ise tuğla ile örülmüştür. Çeşmenin arka duvarında ise küçük bir su haznesi yer almaktadır. Yakın zamanda yapılan park düzenlemesi sonucu konut yıkılmış, sadece çeşmenin olduğu duvar sağlam bırakılmıştır.⁵⁹ Çeşme yapısı günümüzde büyük oranda yıkılmıştır (Şekil. 64, 65).

(Acun, 1999)

(Uçar, 2009)

(Şekil.64: Anonim Çeşme 6'ya ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.65 Anonim Çeşme 6'ya ait panorama)

- **Narlıca Çeşmesi**

Lala Paşa Mahallesi'nde 3713 sokak ile 3724. Sokağın kesişiminde, konutun bahçe duvarının sokağa bakan cephesinde yer almaktadır. Çeşmenin üzerinde yapım tarihinin 1222 yılı olduğunu gösteren bir tabela bulunmaktadır. Çeşme alın duvarı boyunca uzanan ince uzun bir yalağa sahiptir (Şekil. 66, 67).

⁵⁸ Age, s. 634

⁵⁹ Hasan Uçar, age, s.151

(Şekil.66: Narlıca Çeşmesine ait fotoğraf)

(Şekil.67: Narlıca çeşmesine ait panorama)

- **Gediz Mahallesi Çeşmesi**

Çeşme Gediz Mahallesi'nde 1363. Sokak ile 1400. Sokağın kesişiminde yer alan konutun köşesinde konumlanmıştır. Beden duvarları kemere kadar olan kısımda taş, kemerde ise dilim tuğla kullanılmıştır. Çeşmenin kitabesi yoktur. Fakat yuvarlak kemeri ve alınlığından yola çıkılarak çeşmenin 19. yüzyıl içerisinde yapıldığı tahmin edilmektedir.⁶⁰

Çeşme günümüzde kullanılmamaktadır. Yüzeyi çimento sıvayla, yalak kısmı ise betonla kapatılmıştır. Musluk belli bir zaman sonra orijinal yerinden yukarı taşınmıştır (Şekil. 68, 69).

(Uçar, 2009)

(Şekil.68: Gediz Mahallesi Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

⁶⁰ Age, s.

(Şekil.69: Gediz Mahallesi Çeşmesine ait panorama)

- **Zahide Hanım Çeşmesi**

Çeşme Göktaşlı Mahallesi'nde 1900. Sokak üzerinde yer alan konutun avlu duvarına bitişik olarak konumlanmıştır. Üzerinde yer alan kitabeye göre Zahide Hanım tarafından M. 1918-1919 yıllarında yaptırılmıştır.⁶¹ Çeşmenin cephesi çini plakalar ile çevrelenmiştir. Çeşme nişinin iki yanında sütunçeler yükselmekte, sütunçelerin üzerine ise küçük sivri bir kemer oturmaktadır. Kemer ve sütunçeler arasında sınırlanan bu alanda ise lüle yer almaktadır. Çeşme kullanılmaktadır (Şekil. 70, 71).

(Uçar, 2009)

(Şekil.70: Zahide Hanım Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.71: Zahide Hanım Çeşmesine ait panorama)

- **Ömer Ağa Çeşmesi**

Çeşme Ege Mahallesi 1303. Sokak ile 1300. Sokağın kesişiminde, Cumhuriyet Hamamı'nın duvarında yer almaktadır. Üzerindeki mermer kitabeye göre çeşme Cumhuriyet Hamamı'nın sahibi Hacı Ömer Ağa tarafından 1928 yılında yaptırılmıştır (Şekil.72, 73).

⁶¹ Age, s.

Geçmişten Günümüze Manisa

(Uçar, 2009)

(Şekil.72: Ömer Ağa Çeşmesine ait eski yeni karşılaştırması)

(Şekil.73: Ömer Ağa Çeşmesine ait panorama)

- **Bayındırlık Mahallesi'ndeki Anonim Çeşme**

Bayındırlık Mahallesi'nde Sarabat Caddesi ile 1358. Sokak kesişiminde, özel mülkiyetteki bir konutun duvarında çeşmenin izine rastlanmıştır. Çeşmenin niş boşluğu konutun içine dâhil edilmiş, pencere işlevi görmeye başlamıştır. Çeşme hakkında başka bir bilgiye ulaşılammıştır (Şekil. 74, 75).

(Şekil.74: İzi Görünen Çeşmeye ait fotoğraf)

(Şekil.75 İzi Görünen Çeşmeye ait panorama)

- **Tıngır Çeşme**

Çeşme Lalapaşa Mahallesi'nde 3707. Sokak ile 3722. Sokağın kesişiminde, konutun avlu duvarında yer almaktadır. Çeşmenin duvarları sıvayla kapatılmıştır. Sıvanın döküldüğü yerlerden anlaşıldığı kadarıyla çeşmenin beden duvarlarında masif taş kullanılmıştır (Şekil. 76, 77).

(Şekil.76: Tıngır Çeşmeye ait fotoğraf)

(Şekil.77:Tıngır Çeşmeye ait panorama)

- **Mahsen Çeşmesi**

Lalapaşa Mahallesi 3714. Sokak üzerinde yer almaktadır. (Şekil. 78, 79). Önceden yerinde başka bir çeşme olduğu mahalle sakinlerinden öğrenilmiştir. Şu anki hali belediye tarafından düzenlenmiştir.

(Şekil.78: Mahsen Çeşmesine ait fotoğraf)

(Şekil.79: Mahsen Çeşmesine ait panorama)

- **Falcı Dede Çeşmesi**

Mutlu Mahallesi Dağ Ykş. Sokak üzerinde yer almaktadır (Şekil. 80, 81).

Geçmişten Günümüze Manisa

(Şekil.80: Falcı Dede Çeşmesine ait fotoğraf)

(Şekil.81: Falcı Dede Çeşmesine ait panorama)

• İnci Dede Çeşmesi

Lalapaşa Mahallesi'nde 3726. Sokak üzerinde yer almaktadır (Şekil. 82, 83).

(Şekil.82 İnci Dede Çeşmesine ait fotoğraf)

(Şekil.83: İnci Dede Çeşmesine ait panorama)

Günümüze Ulaşmayan Fakat Yeri Tespit Edilen Çeşmeler

• Vani (Vankulu) Mehmet Efendi Çeşmesi

Çeşmenin, eski fotoğraflardan ve mahalle sakinlerinden alınan bilgilere göre, Bayındırlık Mahallesi'nde Sarabat Caddesi ile 1358. Sokak kesişimindeki meydana olduğu tespit edilmiştir. Fakat günümüze ulaşmamıştır (Şekil. 84, 85).

(Acun, 1999)

(Şekil.84: Vani (Vankulu) Mehmet Efendi Çeşmesine ait fotoğraf)

(Şekil.85: Vani (Vankulu) Mehmet Efendi Çeşmesinin bulunduğu yere ait panorama)

- **Hidayetullah Paşa Çeşmesi**

Çeşme Akıncılar Mahallesi'nde Kısık Mescidi'nin (Bölcek Atik Efendi Mescidi) kuzeydoğu köşesinde, mescidin duvarına bitişik olarak konumlanmaktaydı. Mescit yıkılınca çeşme de onunla beraber yıkılmıştır. Çeşmenin konumu mahalle sakinlerinden ve fotoğraflarından edinilen bilgiler doğrultusunda haritaya işlenmiştir (Şekil. 86, 87).

(Acun, 1999)

(Şekil.86: Hidayetullah Paşa Çeşmesine ait fotoğraf)

(Şekil.87: Hidayetullah Paşa Çeşmesinin bulunduğu yere ait panorama)

- **Mısıroğlu Çeşmesi**

Geçmişten Günümüze Manisa

Mutlu Mahallesi'nde olduğu bilinen çeşmenin kesin konumu mahalle sakinleri ile konuşulduktan sonra belirlenmiştir. 3605. sokak ile 3508. Sokağın kesişiminde yer alan çeşme günümüze ulaşmamıştır. Çeşmeye ait eski fotoğraflar 1990'lı yıllarda yapılan bir çalışmada mevcuttur. Çalışmada bir evin duvarına yashı olduğu, M. 1770-1771 yıllarında yapıldığı belirtilmiştir.⁶² (Şekil.88, 89))

(Acun, 1999)

(Şekil.88: Mısıroğlu Çeşmesine ait fotoğraf)

(Şekil.89: Mısıroğlu Çeşmesinin bulunduğu yere ait panorama)

Günümüze Ulaşmayan Çeşmeler **Anonim Çeşme 2⁶³**

(Uçar, 2009)

Anonim Çeşme 3⁶⁴

(Acun, 1999)

⁶² Hakkı Acun, age, s.607

⁶³ Age, s. 628

⁶⁴ Age, s. 630

(Şekil.90:Anonim Çeşme 2'e ait fotoğraf)
fotoğraf)

(Şekil.91:Anonim Çeşme 3'e ait

Anonim Çeşme 4⁶⁵

Mimar Sabri Efendi Validesi Çeşmesi

(Acun, 1999)

(Acun, 1999)

66

(Şekil.91:Anonim Çeşme 4'e ait fotoğraf)
Çeşmesi'ne ait fotoğraf)

(Şekil.92:Mimar Sabri Efendi Validesi

Sonuç ve Tartışma

Manisa kent merkezinde, Saruhanoğulları Beyliği, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet dönemine ait 39 çeşme detaylı bir şekilde incelenmiş, eski halleri ile mevcut durumları karşılaştırılmış, mahalle içindeki konumları yorumlanmıştır. Mahalle içindeki konumlarına bakıldığında çeşmeler ya külliyeyle birlikte edilmiş ya bir yapıya daha sonra eklenmiş, ya da ilk başta bağımsız olarak inşa edilse de sonradan avlu ve istinat duvarları ile çevrelenmişlerdir. Bunlara ek olarak Yedikızlar Türbesi yanındaki çeşme, Dokur Çeşme gibi tekil duran çeşmeler ise başlarda bir konutun duvarına bitişik olarak inşa edilse de sonrasında konutun yıkılmasıyla bağımsız bir hal almıştır. Çeşmelerin eski halleri ile mevcut durumları karşılaştırıldığında, birçoğu yol kotunun yükselmesi, imar faaliyetlerinin hızlanması, çeşmelerin artık kullanılmaması gibi sebeplerden dolayı ya orijinalliklerini kaybetmiş, ya da bakımsızlıktan atıl duruma gelmiştir.

• Mekânsal Sürdürülebilirlik

Manisa kent merkezinde, Saruhanoğulları Beyliği, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet dönemine ait 39 çeşme detaylı bir şekilde incelenmiş, eski halleri ile mevcut durumları karşılaştırılmış, mahalle içindeki konumları yorumlanmıştır. Mahalle içindeki konumlarına bakıldığında çeşmeler ya külliyeyle birlikte edilmiş; bir yapıya daha sonra eklenmiş ya da ilk başta bağımsız olarak inşa edilse de sonradan avlu ve istinat duvarları ile çevrelenmişlerdir. Bunlara ek olarak Yedikızlar

⁶⁵ Age, s. 631

⁶⁶ Age, s. 622

Geçmişten Günümüze Manisa

Türbesi yanındaki çeşme, Dokur Çeşme gibi tekil duran çeşmeler ise başlarda bir konutun duvarına bitişik olarak inşa edilse de sonrasında konutun yıkılmasıyla bağımsız bir hal almıştır. Çeşmelerin eski halleri ile mevcut durumları karşılaştırıldığında, birçoğu yol kotunun yükselmesi, imar faaliyetlerinin hızlanması, çeşmelerin artık kullanılmaması gibi sebeplerden dolayı ya orijinalliklerini kaybetmiş ya da bakımsızlıktan atıl duruma gelmiştir.

Manisa Müze Müdürlüğü'nden Ağustos 2017 tarihinde alınan tescil listesine göre Manisa'da koruma altına alınan 38 çeşme vardır. Listedeki çeşmelerin adres bilgileri ile alan çalışması sonucu tespit edilen çeşmelerin konumlarını karşılaştırıldığında 27 tanesinin tescilli olduğu tespit edilmiştir. Dokur Çeşmesi, Pür Nefes Çelebi Çeşmesi, Lalapaşa Cami Çeşmesi, Derdiler Çeşmesi, Kaval Çeşmesi, Vakvak Çeşmesi, Ulu Cami Çeşmeleri, Muradiye Külliyesi Çeşmeleri, Saruhanbey Parkı Çeşmesi, Aynı Ali Çeşmesi, Taşçılar Mescidi Çeşmesi, Sipahi Pazarı Çeşmesi, Bayındırlık / Serabat Mahallesi Çeşmesi, Vani Vankulu Çeşmesi, Derviş Hasan Çeşmesi, Üç Oluklu Çeşme, Dere Mahallesi Çeşmesi, Yedikızlar Türbesi Yanındaki Çeşme, Gediz Mahallesi Çeşmesi, Ali Bey Camisi Çeşmesi, Dilşikar Hatun Çeşmesi, Hüsrev Ağa Camisi Çeşmeleri, Tıngır Çeşme ve Falcı Dede Çeşmesi bu listede yer alan çeşmelerdendir. Listedeki diğer çeşmelerin adres bilgileri yeterli olmadığından yerleri kesin olarak belirlenememiştir. Çeşmelerin büyük bir çoğunluğu tescil listesinde yer almaktadır. Fakat Manisa'da yapılan koruma amaçlı imar planının kapsamının dar olması ve yeterli derecede yapılmamış olması geleneksel dokunun bozulmasına, bu doku içinde yer alan önemli yapı tiplerinden biri olan çeşmelerin korunmamasına hatta kaybolmasına yol açmıştır. Dere Mahallesi Çeşmesi tescilli olduğu halde kaldırım kotunun altında kalmıştır. Ya da Serabat Mahallesi Çeşmesi, Yedikızlar Türbesi yanındaki çeşme gibi çeşmeler de tescilli oldukları halde bakımsızlıktan yıkılmışlardır. Ayrıca Muradiye Külliyesine Çeşmesi 1, Lala Paşa Camisi Çeşmesi gibi yol kotunun aşağısında kalan çeşmeler de Manisa'da sıklıkla görülmektedir.

Listede yer almayan nitelikli diğer çeşmelerin de tescilli yapılar listesine eklenmesi, dönemine uygun bir şekilde restore edilmesi gerekmektedir. Fakat restorasyon süreci sadece yapının restore edilmesi ile biten bir süreç değildir. Sonrasında kontrolünün ve düzenli bakımının sağlanması ile yapı ancak yaşamaya devam eder. Aksi takdirde Manisa çeşmeleri örneğinde olduğu gibi yapılar yok olup gidecektir.

- **Kültürel ve Sosyal Sürdürülebilirlik**

Manisa kentindeki nüfusun ve yapım faaliyetlerinin artması ile kentin kuzey yönünde ilerlemesinin sonucu olarak, kent merkezi Spil dağından uzaklaşmış, çeşmeler yardımı ile haritada okunmakta olan, dağın eteklerindeki yay biçimindeki yerleşim, kent merkezi olmaktan çıkmış, hatta halk arasında "Eski Manisa" olarak anılmaya başlamıştır. Yeni kent merkezi ise ovaya yayılmaya başlamıştır. Çeşmelerin yoğunlukta bulunduğu eski merkezde çeşmeler bakımsızlıktan atıl durumda kalmıştır. Yeni yerleşim merkezinde ise neredeyse hiç çeşme bulunmamaktadır. Çeşmeler kentin düğüm noktalarında, sosyal merkez oluşturdukları gibi doğal su kaynakları açısından oldukça zengin olan Manisa kentinde büyük bir su ihtiyacına da cevap verebilecek nitelikteki yapılardır. Yeni kent merkezinde bu eksikliğin giderilmesi çevreyle uyumlu çağdaş su yapılarının inşa edilmesi ile mümkün

olacaktır. Böylece mahalle çeşmesi kültürünün devam ettirilmesi, hem de halkın kamusal alanlardaki su ihtiyacının karşılanması sağlanır.

- **Ekolojik Sürdürülebilirlik**

Çeşmelerin sosyal, kültürel ve mekânsal faydalarının yanı sıra ekolojik anlamda da çevreye katkıları bulunmaktadır. Günümüzde içme suyu ihtiyacı, genellikle plastik şişelerde sunulan hazır sular aracılığıyla karşılanmaktadır. Ancak plastik şişelerdeki suların insan sağlığına olumsuz etkileri çeşitli bilimsel çalışmalarla kanıtlanmıştır. Plastikler su kaynaklarında görünmeyen çöpler/mikroplastikler oluşturarak ciddi bir tehlikeye dönüşmektedir⁶⁷. Özellikle güneşte bırakılan PET şişelerin içindeki su 60° C'ye kadar ısınmaktadır. Isınan su şişeden geçen antimon miktarını arttırmaktadır.⁶⁸ Dolayısıyla suların doğrudan çeşmelerden içilmesi bu zararları bertaraf etmektedir.

Plastik şişe ile su kullanımı atık problemimi de beraberinde getirmektedir. Plastikler, çevreye atık olarak atıldıkları zaman çok büyük çevre sorunları kaynağı olmaktadır. Plastiklerin ucuz maliyeti bunların atık olarak atılmalarını özendirilmekte, yeniden kullanımlarına yönelik çabalar açısından da engelleyici olmaktadır.⁶⁹ Bu nedenle kamusal alanlara çeşmelerin inşa edilmesi ile plastik şiş kullanımı azaltılacağından, atık problemi de büyük ölçüde azaltılacak aynı zaman da insan sağlığına da iyi yönde etki edecektir.

⁶⁷ Meral Yurtsever, "Mikroplastikler'e Genel Bir Bakış" Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen ve Mühendislik Dergisi, İzmir, 2015

⁶⁸ Deniz Atakan, "Pet Şişelerden İçme Suyuna Geçen Antimon Miktarının Belirlenmesi", Tez, Ankara, 2014

⁶⁹ Funda Sevensan, Songül A. Vaizoğlu "PET ve Geri Dönüşümü" TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 2007: 6 (4) 307-312.

Kaynakça

- Acun, Hakki, *Manisa'daki Türk Devri Yapıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- Acun, Hakki, "Manisa Kentinin Gelişimi (Eski Eserlerin Şehir Gelişimine Etkileri ve Manisa'nın Eski Mahalleleri)", *Manisa*, 2/5 (1983), s. 21-39.
- Atakan, Deniz, "Pet Şişelerden İçme Suyuna Geçen Antimon Miktarının Belirlenmesi" Tez, Ankara, 2014
- Bektaşoğlu, M. Anadolu Şehrinin Su Yapıları. *Aski Genel Müdürlüğü Yayınları*, Ankara, 2013.
- Emecen, Feridun, *XVI.Asırda Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.
- Evliya, Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Cilt 8), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1196
- Kaprol, Timur, Ayvalık Yerleşiminde XIX. yy. Sokak Çeşmeleri, *Trakya University Journal of Engineering Sciences*, 1/15 (2014), s. 1-6.
- Pilehvarian, Nuran Kara, "Osmanlı Çeşme Mimarisi", *Tarihtarih*, Web, 20.09.2017 tarihinde ulaşıldı.
- Sevencan, Funda. Vaizoğlu, Songül A. "PET ve Geri Dönüşümü" TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 6(4) 307-312, İstanbul, 2007
- Tanyeli, Uğur, & Sözen, Metin. *Sanat Kavramı ve Terimleri Sözlüğü*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Uçar, Ayşegül, "İzmir Konutlarında Çeşme", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38 (2016), s. 251-274.
- Uçar, Hasan, *Manisa Çeşmeleri*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2009.
- Yurtsever, Meral, "Mikroplastikler'e Genel Bir Bakış" Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen ve Mühendislik Dergisi, İzmir, 2015
www.tdk.gov.tr, WEB, 15.09.2017 tarihinde erişildi.

Damla Gül Begüm KEKE-İzzet YÜKSEK-Yağmur Burcu GÜNBEK

TARİHİ SÜREÇ İÇİNDE MANİSA ULU CAMİ VE MEDRESESİ

Funda GENÇER*·ZİŞAN KAPLAN**·Başak İPEKOĞLU***

GİRİŞ

Manisa Ulu Cami ve Medresesi, yaklaşık yediyüz yıllık tarihi geçmişiyile 14. yüzyıl Beylikler döneminden günümüze ulaşan en önemli anıtsal yapılardan birisidir. Manisa ili, Merkez ilçesinde, Sandikkale Tepesi'nin yamacında, şehre hâkim bir konumda bulunan Manisa Ulu Cami ve Medresesi¹; birbirine bitişik olarak inşa edilmiş olan cami ve medrese ile medrese içinde yer alan türbe ve caminin elli metre kuzeydoğusunda yer alan Çukur Hamam ile birlikte bir yapı grubu oluşturur. Yapı; cami, medrese ve türbe işlevlerinin bir arada çözümlendiği birleşik işlevli² tasarımıyla Beylikler döneminden günümüze ulaşan tek örnektir. Saruhanoğulları Beyliği³ dönemine ait olan yapıda; cami, mihrap önü kubbeli mekânıyla merkezi mekân yaratma açısından önemli bir aşamayı gösterirken, medrese; iki katlı, revaksız açık avlulu, ana eyvanı dışarı doğru taşkın, ikinci katı L planlı ve asimetrik tasarımıyla Anadolu Selçuklu dönemi medreselerinden farklılıklar gösterir.

*Ar.Gör. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, 45140 MANİSA fundauygun@iyte.edu.tr

**Ar.Gör. İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, 35430 Urla / İZMİR zisankaplan@iyte.edu.tr

***Prof.Dr. İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, 35430 Urla / İZMİR basakipekoglu@iyte.edu.tr

¹ İshak Çelebi Mahallesi, Ulu Cami Sokak üzerinde, 7 pafta, 56 ada, 1-4 parselde konumlanan yapı, İzmir I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 02.06.1988 tarih ve 348 sayılı kararıyla korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

² "Birleşik işlevli yapılar" ismiyle tanımladığımız yapılar, Anadolu'daki Selçuklu dönemi cami, medrese, türbe ve darüşşifa işlevlerinden bir kısmının bir arada çözümlendiği yapılardır. Bu yapılar, birden fazla işlevin aynı yapıda yer aldığı ya da farklı işlevli bir grup yapının yakın ilişkili olarak düzenlendiği tasarımlardır. Manisa Ulu Cami ve Medresesi, cami ve medrese olan iki ana yapının bitişik olarak inşa edildiği birleşik işlevli bir yapıdır. (B. İpekoğlu, "Buildings with Combined Functions in Anatolian Seljuk Architecture - An Evaluation of Design Principles, Past and Present Functions", Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 1993; B. İpekoğlu, "Terminology Relating to Buildings that have Combined Functions in Anatolian Seljuk Architecture", *METU Journal of the Faculty of Architecture*, Vol: 13, No: 1-2, Ankara, 1993, 53 - 65; B. İpekoğlu, "Anadolu Selçuklu Mimarlığında Bir Grup Tasarım Ürünü için Yeni bir Tanımlama: Birleşik İşlevli Yapılar", VI. Selçuklu Semineri Bildirileri, 7-8 Nisan 2000, Antalya, T.C. Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No: 12, Antalya, s.57-68; B. İpekoğlu, "Anadolu Selçuklu Dönemi Birleşik İşlevli Yapıları için bir Değerlendirme Yöntemi", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Bildiriler, Cilt I, 11-13 Ekim 2000, Konya, Türkiye, Selçuk Üniv. Selçuk Araştırmaları Merkezi Yayını, Konya, 2001, s.407-425, 683-690; B.İpekoğlu "Birleşik İşlevli Yapılar" *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat)*, Cilt 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Sanat Eserleri Dizisi: 454, Editörler: A.U. Peker, Kenan Bilici, Ankara, 2006, s.111-125).

³ Saruhanoğulları Beyliği, 13. yüzyılın sonlarından 15. yüzyılın başlarına kadar Manisa ve yöresinde hüküm süren Türkmen beyliğidir. Batı Anadolu'nun uç kesiminde 1290'lı yıllardan itibaren faaliyet gösteren Saruhan Bey tarafından Manisa merkezli olarak kurulmuş ve kurucusunun adıyla anılmıştır. Beyliğin hakim olduğu topraklar, Gediz vadisini ve ovasını içine alır (Ç. Uluçay, "Saruhanoğulları", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul, 1970, Cilt 7, s. 239-244; F. Emecen, "Saruhanoğulları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, Cilt 36, s.170-173).

Bu çalışmada, Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nin geçirdiği tarihi dönemlerin izleri, hem yerinde yapılan incelemelere, hem de literatür çalışmasına dayalı olarak araştırılmıştır. Çalışma kapsamında, öncelikle yapı, günümüze kadar mevcut olmayan doğru bir rölöve çalışması ile belgelenmiştir. Yapı üzerinde yapılan analiz çalışmaları; karşılaştırmalı çalışma, literatür ve arşiv kaynaklarından elde edilen yazılı bilgi, belge ve fotoğraflarla birlikte değerlendirilmiş, bulgular ve kaynaklar güvenilirliklerine göre gruplandırılarak yapının geçirdiği değişiklikler ve dönemler araştırılmıştır. Çalışmaların sonucunda yapıda 1366, 1378, tarihi kesin olarak belirlenemeyen bir dönemde bir kule eklenmesi ve 1949 sonrası olmak üzere dört dönem belirlenmiştir. 1366, caminin inşa edildiği, 1378 ise medresenin inşa edildiği tarihtir. Bu tarihten sonra yapılan önemli müdahale, tarihi kesin olarak belirlenemeyen bir dönemde, caminin kuzey giriş cephesinde, portalin (taç kapının) bitişiğine sağ yanda bir kule eklenmesidir. Daha sonra yapıda gözlenen sorunların giderilmesine yönelik 1949 yılından başlayarak fiziksel olarak çeşitli müdahaleler yapılmıştır. Bu müdahaleler, yapının özgün nitelikleriyle uyumsuz malzeme kullanımı ve farklı yapı elemanları ekleridir. Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nin Beylikler döneminin ender bir yapısı olarak korunması için zaman içinde gerçekleştirilmiş nitelsiz müdahalelerin kaldırılması gerekmektedir. Bu çalışma sonucunda yapının korunması için uygun müdahale kararları önerilmiştir⁴.

Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nin günümüze kadar kent, mimarlık ve sanat tarihi araştırmaları kapsamında grafik nitelikli çizimleri, eskizleri ve belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Yapının geometrisi ile ilgili bilgi veren şematik ve grafik nitelikli çizimler ve rölöve çizimleri; ulaşılabilen yayınlar ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinden yararlanılarak derlenmiştir. Yayınlar; bir bölgedeki, kentteki veya bir döneme ait yapıların ve yapı tipolojilerinin, kent, mimarlık ve sanat tarihi araştırmaları kapsamında incelendiği çalışmalardan oluşmaktadır. Çizimler, sadece cami, sadece medrese ya da cami ve medresenin birlikte ele alındığı çalışmalardır. Manisa Ulu Cami ve Medresesi ile ilgili bu kapsamda yapılan çalışmalar Riefsthal (1931, 1941), Gökçen (1946, 1956), Erdmann (1958), Kuran (1964, 1968), Sözen (1970), Aslanapa (1971), Acun (1985, 1999), Köklü (1982), Sönmez (1989), ve Erdoğan (2006) olmak üzere kronolojik olarak sıralanabilir. Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nin belgelemeye

⁴ Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nde farklı dönemlerde gerçekleşen müdahalelerin zararları ve zaman içinde ortaya çıkan malzeme sorunları nedeniyle İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün çalışmaları kapsamında bir restorasyon planlanmış; kurumlar arası sağlanan koordinasyon sonucu yapılar, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, Mimari Restorasyon Bölümü, Yüksek Lisans Programı, 2010-2011 Eğitim Öğretim Yılı Bahar yarıyılında RES 502 Mimari Restorasyon Tasarımı II dersi kapsamında Prof. Dr. Başak İpekoğlu ve Ar. Gör. Dr. F. Nurşen Kul yönetiminde, dersin öğrencileri Arif Mısırlı, Zişan Karayazılı, Funda Uygun, Suna Büyükkılıç, Esra Kırtas, Hamit Barış Balta, Çisel Boztepe ve Cansu Bükey tarafından çalışılmıştır. Karşılıksız bir yardım olarak hazırlanan bu ön proje, daha sonra bölüm öğretim elemanları Prof. Dr. Başak İpekoğlu, Ar. Gör. Funda Uygun, Ar. Gör. Zişan Karayazılı ve Ar. Gör. Dr. F. Nurşen Kul, tarafından 2012 - 2015 yılları arasında İzmir II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na sunulmak üzere yeniden düzenlenmiş ve güncellenmiştir. "Manisa Ulu Cami ve Medresesi Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi", restorasyon uygulamaları sırasında teknik danışmanlık yapılması ve şantiye bulguları doğrultusunda gerekli revizyonların yapılması koşuluyla, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mimari Restorasyon Bölümü'nce Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne başlanmıştır. İzmir II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından alınan 26.03.2015 tarih ve 5002 sayılı kararda hazırlanan rölöve ve restitüsyon çalışmaları ve restorasyon projesinde tamamlamalar istenmiş, ancak yapının restorasyon projesi daha sonra Manisa Belediye Başkanlığı'na hazırlanmıştır. Bu bildiri, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, Mimari Restorasyon Bölümü'nce hazırlanan çalışmalar kapsamında üretilen bilgileri sunmaktadır.

yönelik çizimleri bugüne kadar yapılan çalışmaların amaçlarına yönelik olarak, sematik ve grafik niteliklidir.

İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü'nce hazırlanan "Manisa Ulu Cami ve Medresesi Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projesi" çalışması kapsamında yapının doğru ve eksiksiz bir rölöve çalışması gerçekleştirilmiştir⁵. Geleneksel ve takometrik ölçüm yöntemleri kullanılarak yapının kat planları ve daha önce hiç hazırlanmamış olan cephe ve kesit çizimleri 1/50 ölçeğin gerektirdiği ayrıntıda ilk olarak çizilmiştir. Bu çizimler kapsamında; vaziyet planı, zemin kat planı, döşeme ve tavan planları ayrıca medresenin ara kat ve birinci kat planları, 14 kesit, 4 cephe ve özgün 19 mimari elemanın detayları hazırlanmıştır. Yapının mekânsal ve mimari özelliklerine, yapıım sistemi ve malzeme kullanımına, yapısal hasar ve malzeme bozulmalarına ve değişmişliklerine yönelik olarak analiz çalışmaları yapılmıştır. Belgeleme çalışmalarında, yapıyı döneminin diğer eserlerinden ayıran birleşik işlevli tasarımının gösterilmesi dikkate alınmıştır.

MANİSA ULU CAMİ VE MEDRESESİ'NİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Manisa Ulu Cami ve Medresesi, cami ve medrese işlevlerinin gerektirdiği plan çözümlerine sahip iki ayrı yapıdır ancak bitişik olarak inşa edilmiş ve ilişkilendirilmişlerdir (Resim 1). Medrese, caminin batısında ve iki katlıdır. Türbe; medresenin içinde avlunun doğusunda, caminin batısında yer alan bir mekan olarak planlanmıştır.

Cami, kuzey portalin alınlığında yer alan kitabesine göre H.768 / M.1366 tarihinde İlyas oğlu İshak Çelebi tarafından, medrese ise, yine portali üzerindeki kitabesine göre H.789 / M. 1378 tarihinde Saruhanoğlu M. İshak Çelebi tarafından Mimar Emet bin Osman'a yaptırılmıştır⁶. Kareye yakın dikdörtgen plandaki (32,65x35,8m) caminin batı tarafında camiye bitişik olarak medrese yer alır (Resim 2, Resim 3, Resim 5, Resim 6). Caminin kuzey avlu duvarından 6,5 m geride konumlanan medrese de kareye yakın dikdörtgen planlıdır (24,8x28,3m). Türbe, medresenin doğu kanadında yer alan bir mekân olarak düzenlenmiştir. Medresenin kuzeydoğusunda, cami avlusunun ve medrese duvarlarının birleştiği köşede minare bulunmaktadır.

⁵ Bu çalışma kapsamında hazırlanan yapının planı ve kuzey cephe çizimleri ilk olarak "Beylikler Döneminde Devşirme Malzeme Kullanımı: Manisa Ulu Cami ve Medresesi" başlıklı bildirimizde yayımlanmıştır (A. Mısırlı, Z. Karayazılı, Ç. Boztepe, C. Bükey, F. Uygun, E. Kırtas, S. Büyükkılıç, H.B. Balta, B. İpekoğlu, F. N. Kul, "Beylikler Döneminde Devşirme Malzeme Kullanımı: Manisa Ulu Cami ve Medresesi", 6. *Ulusal Yapı Malzemesi Kongresi ve Sergisi*, Kongre Bildirileri, 7-9 Kasım 2012, İstanbul, (2012), s. 107-118).

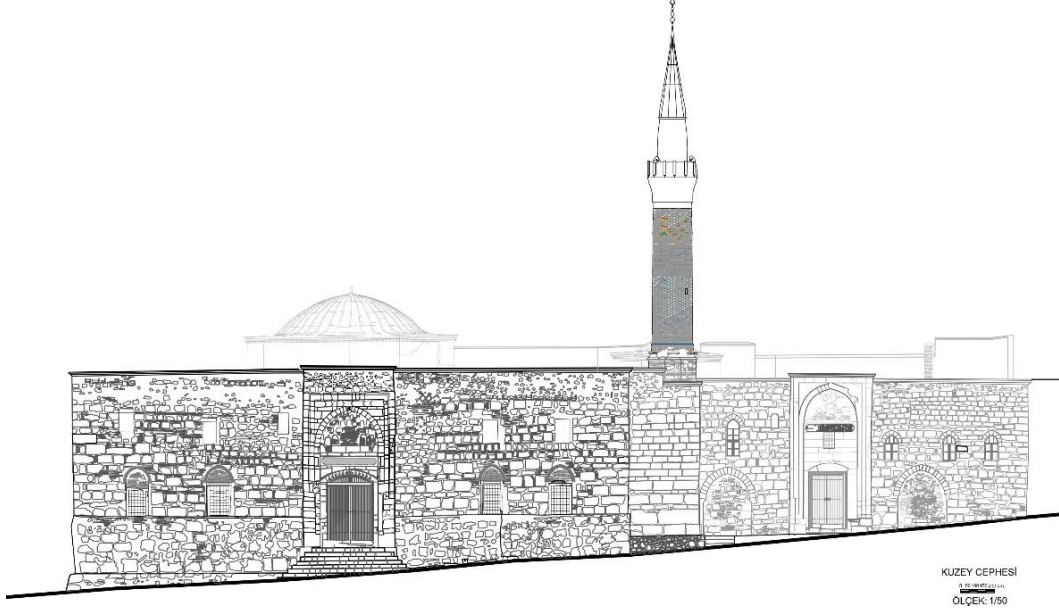
⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler*, İstanbul, 1929, s.74, s.76.

M. Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul, 1939, s.89-91.

Halit Ersoy, "Ulu Camii" *Gediz*, cilt 5, sayı 55, (1942), s.16; sayı 56, s.12; sayı 57, s.11.

Hakkı Acun, "Manisa İshak Çelebi Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, XIX (1985), s. 127-128; s.135.

Hakkı Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1999, s. 32-33; 38.

Resim 1. Manisa Ulu Cami ve Medresesi kuzey cephesi çizimi

(İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü Arşivi)

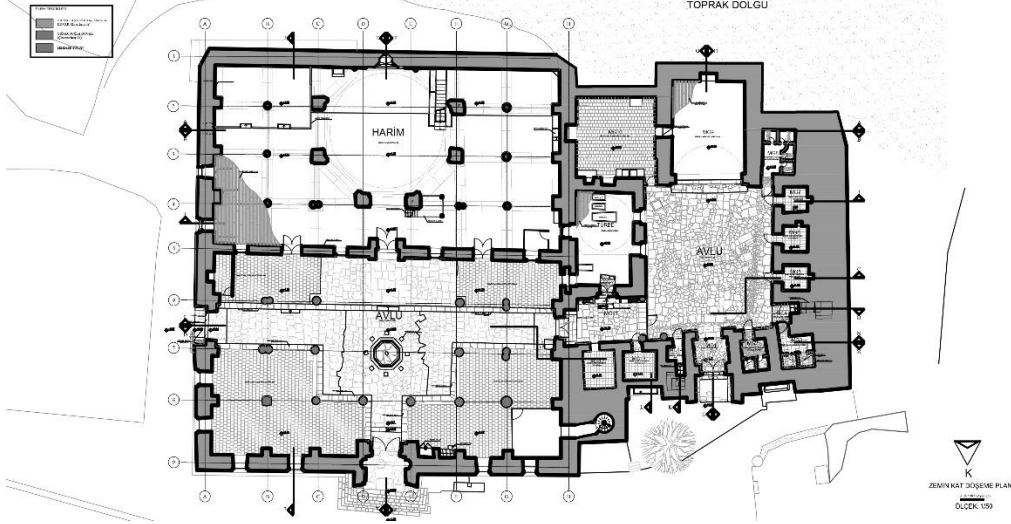
Cami, hemen hemen eş büyüklükte avlu ve harim bölümlerinden oluşur ve bu iki bölüm benzer planlıdır (Resim 2). Avluya girişi sağlayan üç kapı kuzey ve doğu portaller ile batıda yer alan ve medrese ve cami avlusu arasında geçiş sağlayan kapıdır. Avlu, harimin kuzeyinde enine dikdörtgen planlıdır (32,9x19,12m) ve hemen hemen harimin planını tekrarlar. Doğu ve batı yönde çift, kuzey yönde tek sıra revaklıdır. Revaklarda sütunlar devşirme malzemedir, sütunlar üzerindeki basık sivri kemerler enine ve boyuna iki yönde de yer alır ve üst örtü kubbemsi tonozlardır. Avlunun kısa kenarı harimden biraz daha fazladır ve harimdeki kubbeli birimin yerine gelen kısmın üzeri açık bırakılmıştır. Avlunun ortasında, giriş ve mihrap eksenini üzerinde etrafında sonradan yapıldığı düşünülen oturma sekilerinin yer aldığı havuz biçiminde bir şadırvan bulunmaktadır. Avluda, kuzey portalin batısında çatıya ve minareye çıkmak için bir merdiven bulunmaktadır.

Avludan harime geçiş, harim kuzey duvarı üzerinde ve mihrap ekseninde yer alan ana kapı ve onun iki yanındaki birer kapı ile sağlanmaktadır. Harim, enine dikdörtgen planlı (32,65x17,50m) mihrap önü kubbeli, kibleye paralel dört sahnı, kibleye dik yedi sahnı olarak tasarlanmıştır. Avluda olduğu gibi sahnı oluşturduğunu sütunlar üzerindeki basık sivri kemerler, enine ve boyuna iki yönde de yer alır. Ortada mihrap önündeki kubbe 10,80 m çapındadır ve mihrap duvarına bitişik iki sütun ve altı ayağın oluşturduğu sekizgen taşıyıcı bir sistem üzerine oturmaktadır (Resim 7). Bu bölüm orta kısımda enine ve boyuna uzanan üç sahnı keser. Mihrap önü kubbeleri dışında kalan kısımlar, yuvarlak gövdeli devşirme sütunların oluşturduğu kubbemsi tonoz örtülü kare birimler halindedir (Resim 4). Mihrap önü kubbelerini taşıyan altı ayak, yağma sistemde kesme taş örgüdür. Caminin iç mekân düzenini ve avlu revaklarını oluşturan devşirme sütunlar ve sütun başlıkları mekanların görsel algısını etkileyen yapısal elemanlardır.

Medrese, asimetrik planı ile Anadolu Selçuklu medreselerinden farklılaşır; açık avlulu, revaksız ve ana eyvanı dışa taşkındır. Kuzey ve batı kanatları oluşturan L planlı, öğrenci hücrelerinin yer aldığı bölüm iki katlıdır (Resim 2, Resim 3). Giriş, kuzeyde yer alan portalden sağlanır, ancak doğu yönde cami avlusundan da giriş vardır. Bu girişin, caminin daha önce bu yönde yer alan girişi olduğu düşünülebilir.

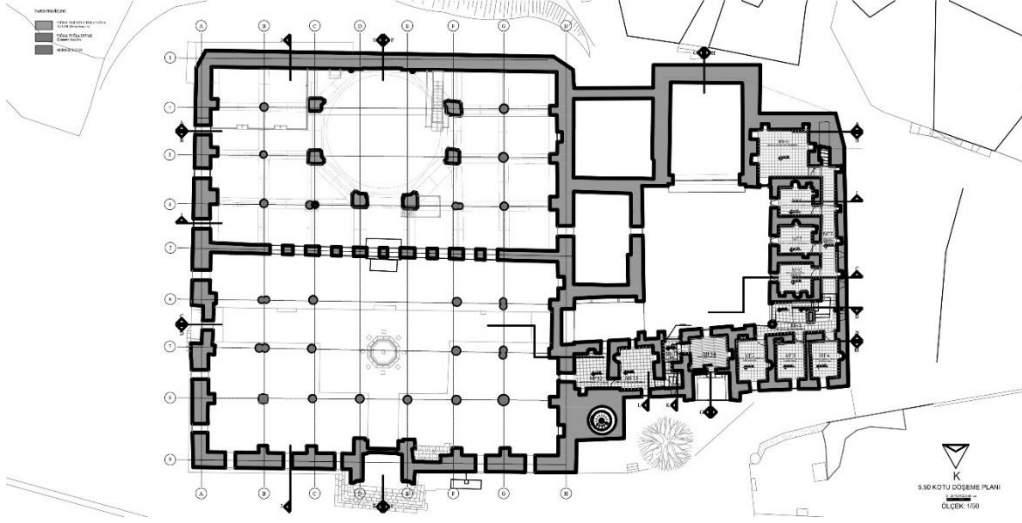
Geçmişten Günümüze Manisa

Portalden üzeri beşik tonoz örtülü giriş eyvanına buradan da avluya geçiş sağlanır. Avlunun güneyinde giriş eyvanının karşısında açık dersane olarak tasarlanan ana eyvan yer alır. Ana eyvanının doğusunda özgün durumda kapalı dersane olarak kullanıldığı düşünülen bir mekân bulunur. Bu mekânın kuzey duvarına bitişik ve medresenin doğu kanadında kubbe ile örtülü türbe konumlanmıştır⁷. Türbeye giriş, camiden medreseye geçiş mekânından sağlanmaktadır. İki kanatlı ahşap kapının yer aldığı dikdörtgen giriş açıklığı, basık sivri kemerli bir niş içinde düzenlenmiştir. Bu nişin iki yanında yer alan dörtlü demet halinde düğümlü pembe renkli somaki mermerden sütunceler mekanın özel olarak tasarlanmış olduğuna işaret eder. Zemin katın kuzey ve batı kanatlarında öğrenci hücreleri olduğu düşünülen beşik tonoz örtülü birimler düzenlenmiştir. Her iki kanatta da üst kata çıkışı sağlayan merdivenler yer alır. Medresenin birinci katı, zemin katın kuzey ve batı kolları üzerinde devam eden L plan şemasına sahiptir. Bu L plan şemasının iki kolu birbirinden bağımsız planlanmıştır.

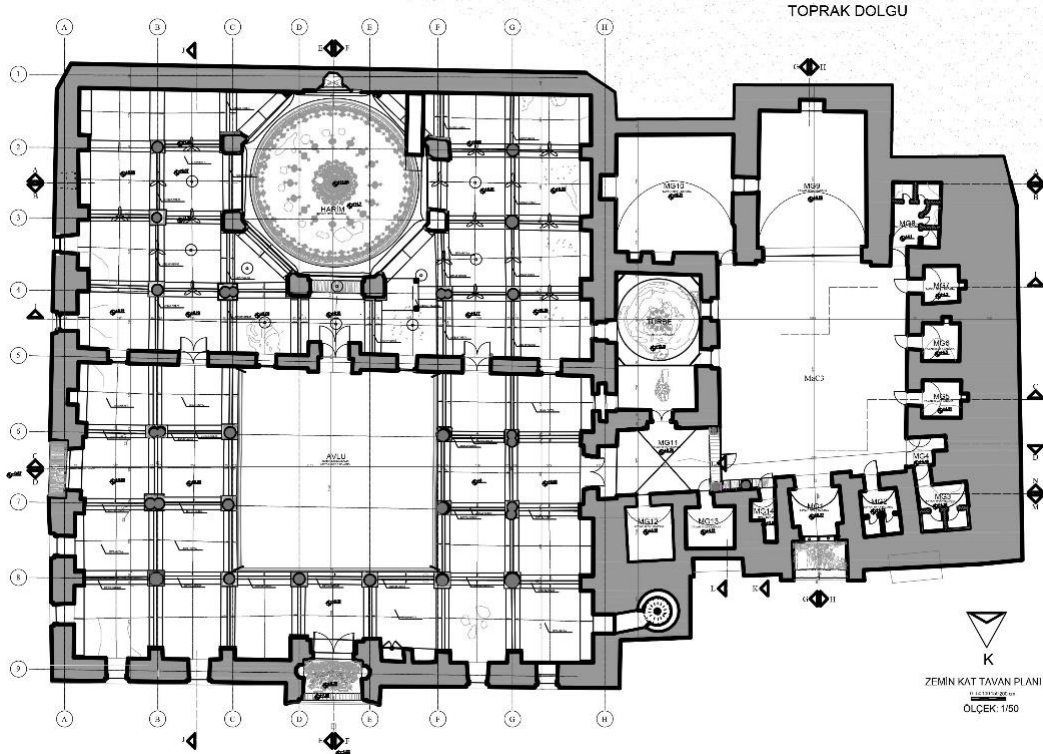

Resim 2. Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nin zemin kat plan çizimi
(İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü Arşivi)

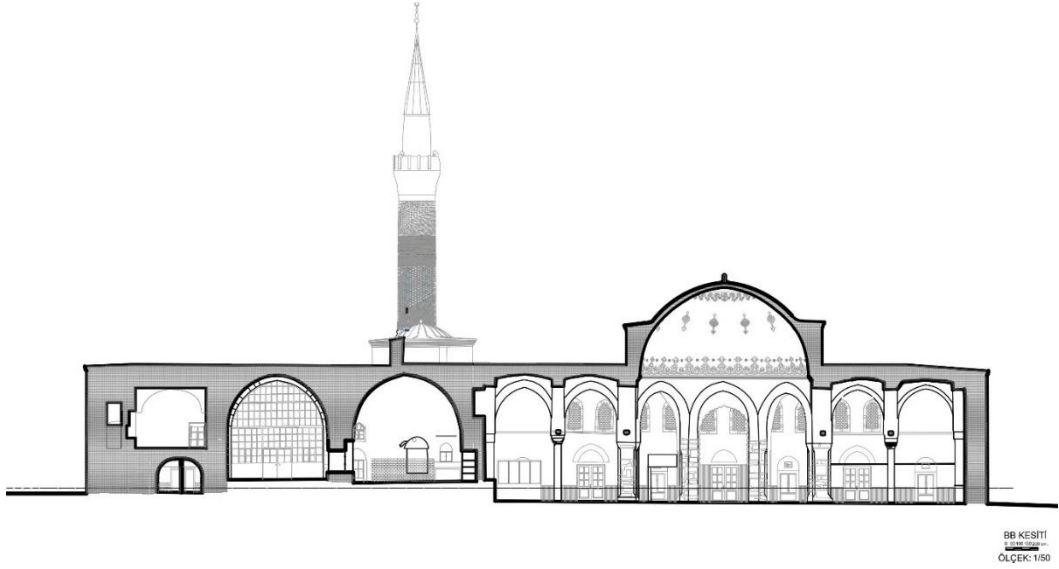
⁷ Türbede, İshak Bey, eşi ve iki çocuğuna ait dört sanduka vardır (Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, 1939, s. 91).

Resim 3. Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nin +5.50 kotu plan çizimi
(İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü Arşivi)

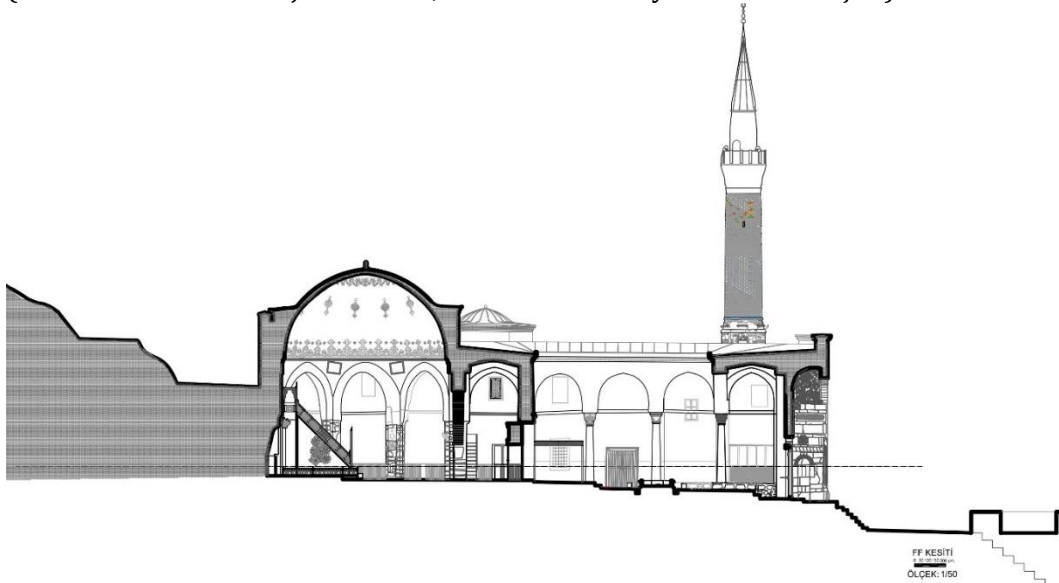
Resim 4. Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nin zemin kat tavan planı çizimi
(İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü Arşivi)

Resim 5. Harim ve medrese ana eyvanından geçen BB kesiti çizimi
(İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü Arşivi)

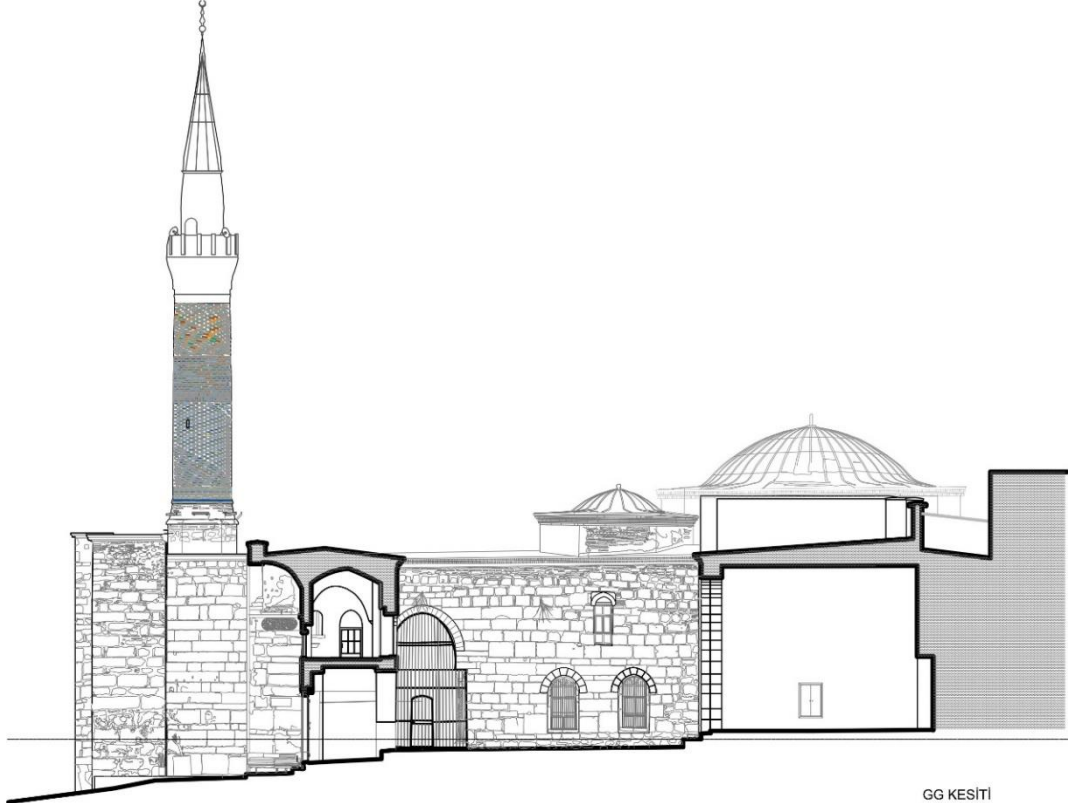

Resim 6. Avlulardan geçen CC kesiti çizimi
(İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü Arşivi)

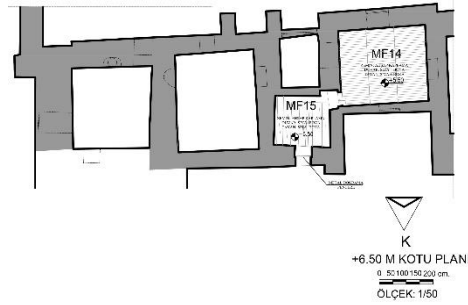

Resim 7. Manisa Ulu Cami, avlu ve harimden geçen FF kesiti çizimi
(İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü Arşivi)

Giriş eyvanının batısında yer alan batı kolunda birinci kata çıkışı sağlayan merdiven, beşik tonoz örtülü bir dağılım birimine ulaşır. Bu birim biri batıda, diğeri kuzeyde yer alan iki koridora dağılım sağlar. Batıdaki koridor, beş çapraz tonozun art arda sıralanmasıyla oluşan çapraz tonoz dizisi ile örtülüdür. Bu koridorun güney ucu çatıya çıkan bir merdivenle sonlanmaktadır. Ancak günümüzde bu merdivenin yedi basamağı kalmış ve çatıya çıkışı beton döşeme ile kapatılmıştır. Koridorun doğu yönünde, en güneydeki diğerlerine göre daha büyük olan tamamı çapraz tonoz örtülü dört kare mekân yer almaktadır. Batı kolunun kuzey koridoruna ise dikdörtgen planlı çapraz tonoz örtülü üç mekân açılmaktadır. Öğrenci hücreleri olduğu düşünülen bu birimler, zemin kattaki hücrelerde bulunmayan ocak, niş ve pencere gibi mimari elemanlara sahiptir. Üst kat medrese hücrelerinin tonozlarında künklerin yer aldığı belirtilmektedir. Bu künklerin tonozların yükünü hafifletmek ve akustik amaçlı kullanılmış olduğu ileri sürülebilir. Giriş eyvanının doğusunda yer alan birinci kat kuzey koluna, U şeklindeki merdivenin sahanlığından ulaşılmaktadır (Resim 8). Merdiven sahanlığının doğusunda, birbirinden geçilen dikdörtgen planlı, çapraz tonoz örtülü iki mekân bulunmaktadır. Her iki mekân da ocak, niş ve pencere gibi mimari elemanlara sahiptir. Merdiven sahanlığından yukarı devam edildiğinde çapraz tonoz örtülü bir mekâna ulaşılmakta, bu mekânın batısında ise giriş eyvanının üzerine gelen çapraz tonoz örtülü kare bir mekân yer almaktadır. Bu mekânın doğu duvarından, zeminden yaklaşık bir metre yukarda bulunan kemerli bir açıklıktan "çilehane" olduğu ifade edilen mekâna ulaşılmaktadır (Resim 9).

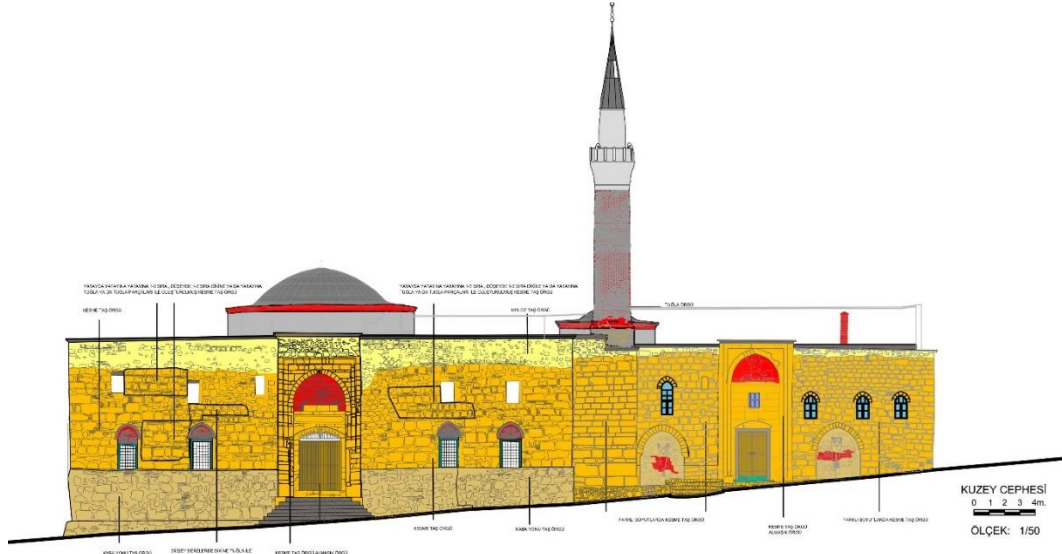
Resim 8. Medrese'nin ana eyvanını ve kuzey kanadını gösteren GG kesiti çizimi (İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü Arşivi)

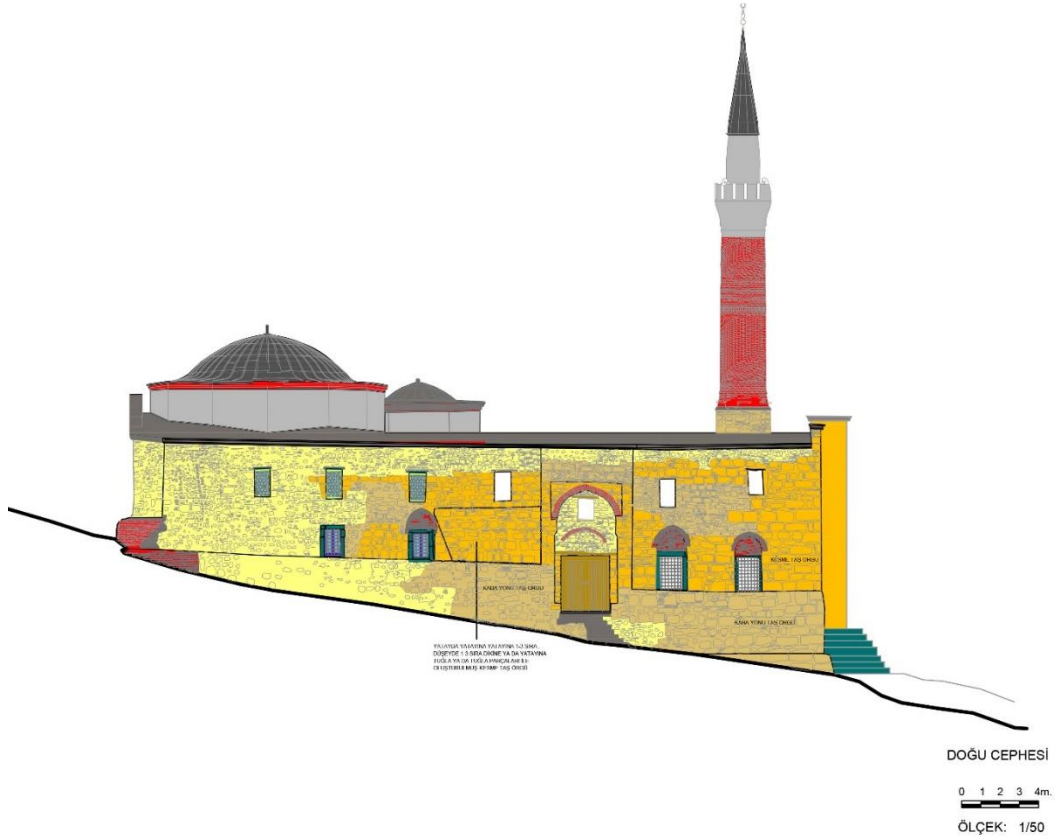
Resim 9. Medrese’de “çilehane”nin bulunduğu + 6,50 kotu plan çizimi
(İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü Arşivi)

Birbirine bitişik olan cami ve medrese, kuzey cephede ayrı ayrı portal girişleriyle vurgulanmıştır. Cepheler; kesme taş, kaba yonu taş, moloz taş ve tuğladan oluşan farklı örgülere sahiptir ve sıvasızdır. Özellikle kuzey ve doğu cephe yüzeylerinde devşirme malzeme ile farklı örgü düzenleri oluşturulmuştur⁸. Caminin kuzey ve doğu cephelerinde; portaller, alt kotta hafifletme kemerli düz lentolu dikdörtgen pencereler; üst kotta ise dikdörtgen tepe pencereleri yer almaktadır (Resim 10, Resim 11). Güney ve batı cephe diğer iki cepheye göre daha özensiz bir örgü tekniğine sahiptir. Güney cephede herhangi bir açıklık yoktur (Resim 12). Sadece mihrap bölümüne rastlayan duvar yüzeyinde yükü hafifletmek için inşa edilmiş olan bir hafifletme kemeri görülmektedir. Batı cephede çatı silmesine yakın bir sıra mazgal pencere medresenin batı kanadındaki koridoru aydınlatır (Resim 13). Medrese’nin kuzey cephesinde portalin her iki tarafında basık sivri kemerli çeşme nişleri yer almaktadır. Bu nişlerin üstünde portalin sağında üç adet solunda ise bir adet basık sivri kemerli pencere ile bir mazgal penceresi yer alır.

⁸ Yapıdaki örgü düzenlerinin ayrıntılı tanımı için Manisa Ulu Cami ve Medresesi ile ilgili çalışmalarımız kapsamında “Beylikler Döneminde Devşirme Malzeme Kullanımı: Manisa Ulu Cami ve Medresesi” isimli yayın hazırlanmıştır. A. Mısırlı, Z. Karayazılı, Ç. Boztepe, C. Bükey, F. Uygun, E. Kırtaş, S. Büyükkılıç, H.B. Balta, B. İpekoğlu, F.N. Kul, “Beylikler Döneminde Devşirme Malzeme Kullanımı: Manisa Ulu Cami ve Medresesi”, 6. Ulusal Yapı Malzemesi Kongresi ve Sergisi, Kongre Bildirileri, 7-9 Kasım 2012, İstanbul, s.107-118.

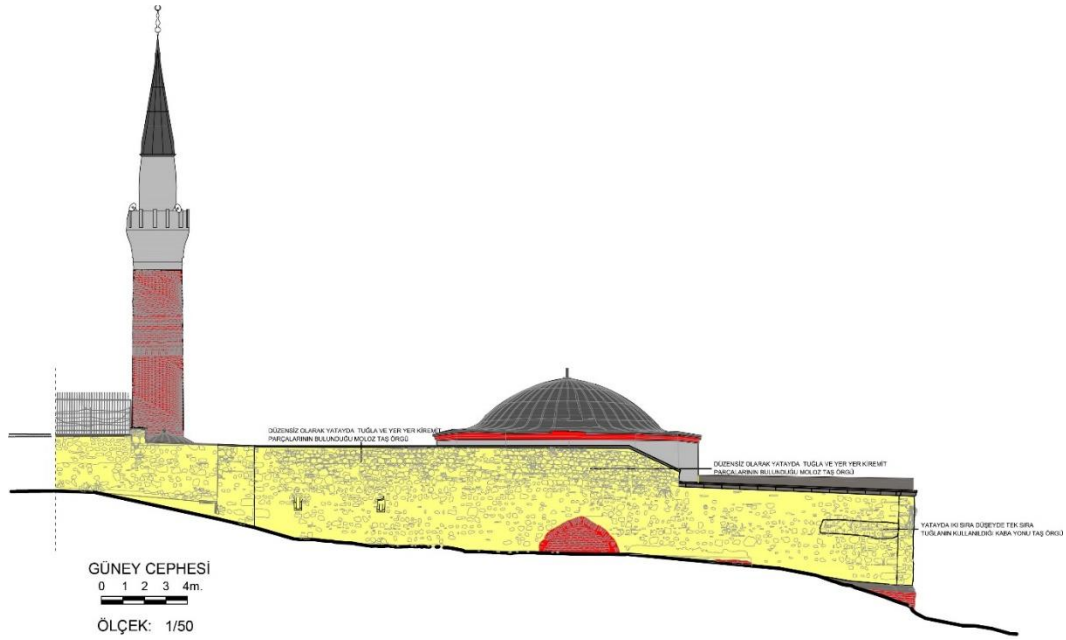

Resim 10. Yapım tekniği ve malzeme kullanımı analizi, kuzey cephe (İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü Arşivi)

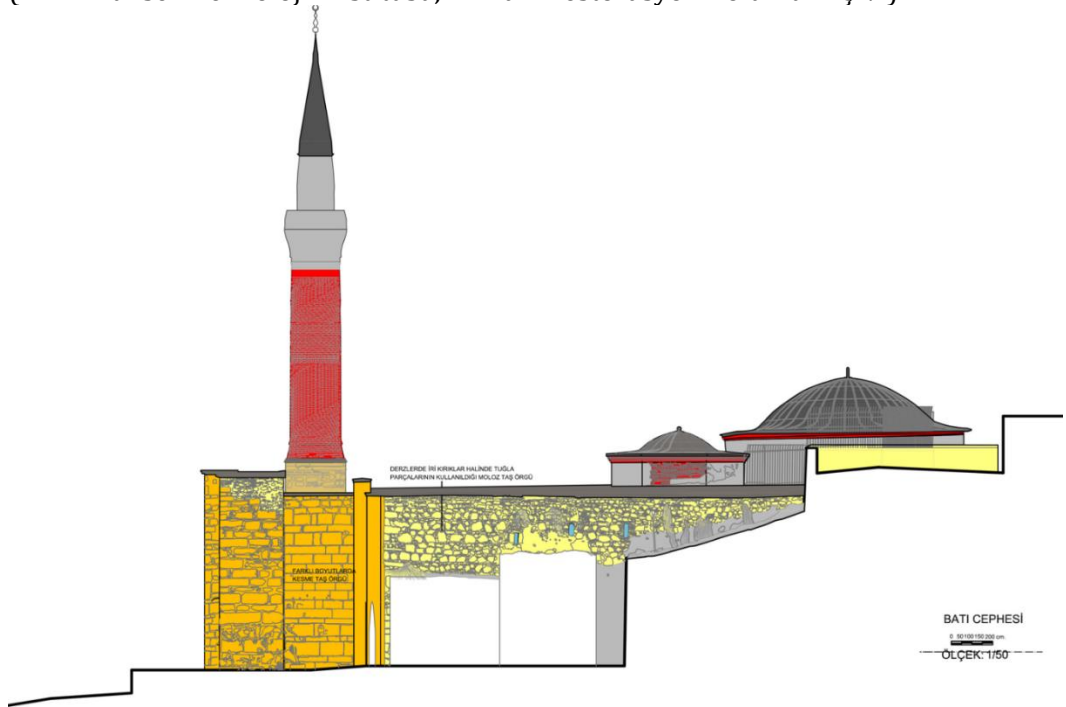

Resim 11. Yapım tekniği ve malzeme kullanımı analizi, doğu cephe (İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü Arşivi)

Geçmişten Günümüze Manisa

Resim 12. Yapım tekniği ve malzeme kullanımı analizi, güney cephe (İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü Arşivi)

Resim 13. Yapım tekniği ve malzeme kullanımı analizi, batı cephe (İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü Arşivi)

Mihrap önü kubbesi ve türbe kubbesi dışındaki mekânların tonoz üst örtüsü dıştan iki yöne eğimli beton çatı ile kaplanmıştır. Mihrap önü kubbesinin dış kaplaması metal, türbe kubbesinin dış kaplaması ise betondur. İki kubbe de dıştan kirpi saçakla çevrelenmiş kasnakla desteklenmiştir. Kasnak üzerindeki bazı kısımlarda tuğla örgü görülebilmektedir. Cami ve medrese avlu duvarları bitişlerinde tuğla ile oluşturulmuş kirpi saçaklar görülür.

TARİHİ ARAŞTIRMA

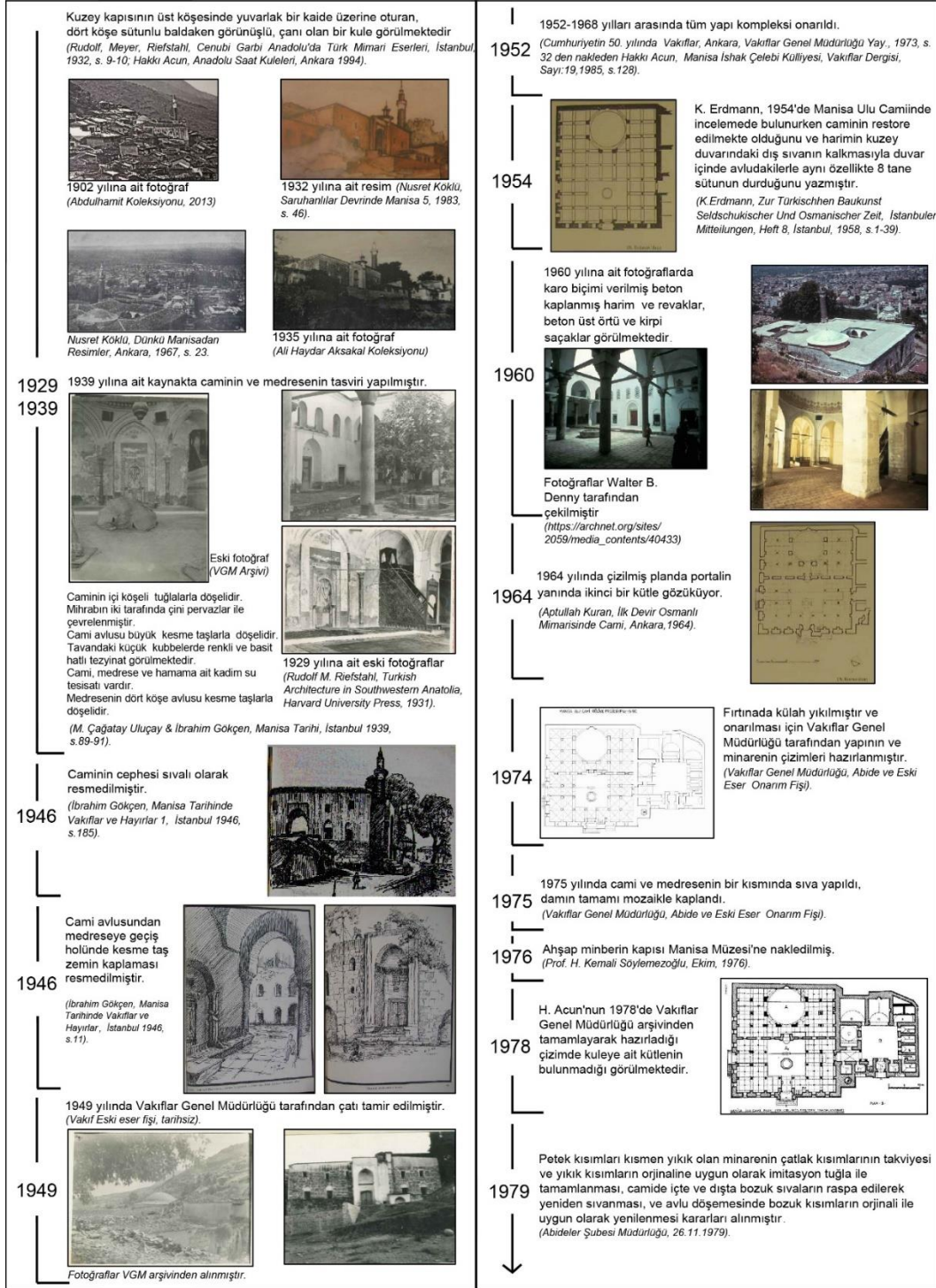
Yapıda 1366, 1378, tarihi kesin olarak belirlenemeyen bir dönemde bir kule eklenmesi ve 1949 sonrası olmak üzere dört dönem belirlenmiştir. Caminin 1366, medresenin 1378 tarihlerinde inşa edilmesinden sonra giriş cephesine portalin bitişiğine sağ yanda yapım tarihi kesin olarak belirlenemeyen bir kule eklenmiştir. Daha sonra yapıda gözlenen sorunların giderilmesine yönelik 1949 yılından başlayarak fiziksel olarak çeşitli müdahaleler yapılmıştır. Yapı ile ilgili yapılan araştırmalar ve çalışmalar doğrultusunda elde edilen bilgiler kronolojik olarak düzenlenmiştir (Resim 14, Resim 15, Resim 16). Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nin in yerinde daha önce bir kilise yapısının bulunduğu çeşitli yayınlarda ileri sürülmektedir⁹. Yapının kuzey cephesinin doğu bölümü ile doğu cephenin kuzey bölümünde zeminden dört metre yüksekliğe kadar olan çıkıntılı kısımda bulunan büyük boyutlarda taşlardan oluşan kaba yonu taş örgünün, yapının diğer örgü türlerinden farklılaşması, burada daha önce başka bir yapı kalıntısının bulunduğu izlenimini vermektedir.

⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cilt 9, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1935; Kemal Irmak, *Manisa Tarihi*, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1937; M. Çağatay Uluçay, "Manisa Tarihi Üzerine Araştırmalar", *Gediz*, Sayı 16, 1938, s. 5-6.

Geçmişten Günümüze Manisa

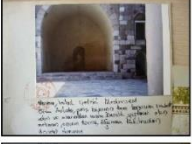
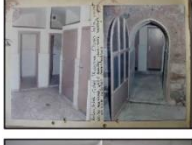

	<p>Evliya Çelebi Seyahatnamesinde şimdiki caminin yerinde bir kilise olduğunu belirtmiş (Evliya Çelebi, Seyahatnamesi, C.9, İstanbul, 1935).</p>	
1366	<p>Saruhanlı İshak Bey tarafından cami yaptırılmış, H. 768 [Cami taç kapısında (portal) bulunan kitabe].</p>	
1378	<p>Saruhanlı İshak Bey tarafından medrese yaptırılmış, H. 780 (Medrese taç kapısında bulunan kitabe).</p>	
1388	<p>H. 790 yılında İshak Çelebi'nin ölümü ile Medrese'nin bugün türbe olan mekanı İshak Çelebi ve ailesi için düzenlenmiştir (Metin Sozen, Anadolu Medreseleri-Selçuklular ve Beylikler Devri, Cilt 1, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu T.T.K Yayınları, 1970. Dizi, s 354-355, Hakkı Acun, Manisa İshak Çelebi Külliyesi, Vakıflar Dergisi, Sayı: XIX, (1985) s.128).</p>	
1670	<p>Sıva ve kiremit kaplama yapılmış (M. Çağatay Uluçay, Saruhanoğulları ve Eserlerine dair Vesikalar, İstanbul, 1940, s.142-144).</p>	
1671		
1672	<p>Hayırsever Hacı Mehmed'in H. 1083 yılında saat yaptırdığı ve aynı tarihte saate bir muvakkit atandığı belirtilmektedir (İbrahim Gökçen, Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar 2, İstanbul,1946, s. 47M. Çağatay Uluçay, Saruhanoğulları ve Eserlerine dair Vesikalar, İstanbul, 1940 s.157).</p>	
1682	<p>Ulu Camii H. 1093 yılında tamir edildi (M. Çağatay Uluçay, Saruhanoğulları ve Eserlerine dair Vesikalar, İstanbul,1940, s.142-144).</p>	
1688	<p>İzmir Depremi H. 1099, caminin minaresi depremde yıkılmış (M. Çağatay Uluçay, Saruhanoğulları ve Eserlerine dair Vesikalar, İstanbul,1940, s.167-169).</p>	
1689	<p>Minarenin şerefeden yukarısı tamir edilmiş H.1101</p>	
1690	<p>(M. Çağatay Uluçay, Saruhanoğulları ve Eserlerine dair Vesikalar, İstanbul, 1940, s.167-169).</p>	

Resim 14. Kaynaklara dayalı bilgilerin kronolojisi (1366-1690)

Resim 15. Kaynaklara dayalı bilgilerin kronolojisi (1929-1979)

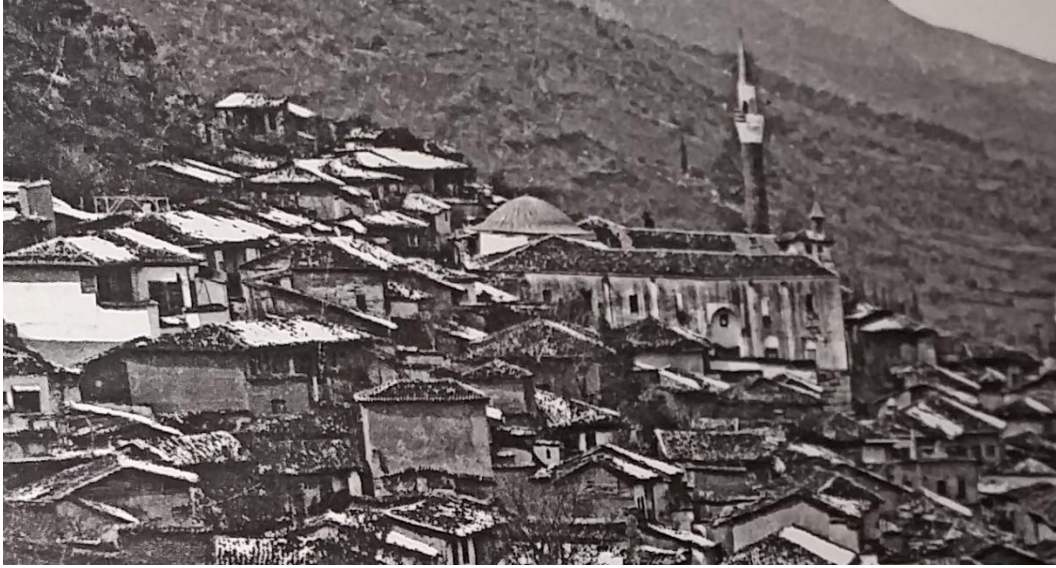
Geçmişten Günümüze Manisa

<p>Ulu Cami ve Minare için yeterince fotoğraf ile minarenin rölöve çizimi ve Medrese ile Camii'nin tümünün 1/50 ölçekli restorasyon projesinin onanmak üzere Gayrimenkul Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'na iletilmesine karar verildi (18.1.1980, Karar no.A-2067).</p> <p>1980 Yapının 1980 yılında yatakhane olarak kullanılması planlanmıştı, ancak Müze Müdürlüğü'nün bilgisi dışında, bir hücrenin tuvalet, bir diğeri banyo olarak düzenlenmesi, iç mekânın muhdes duvarlarla kabinler halinde bölünmesi, pis su kanallarının döşenmesi için kaba yonu mermer tabanlı avlunun kazılması Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 9.maddesine ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 11.12.1981 gün ve 13320 sayılı kararına aykırı uygulama olmuştur.</p>	<p>1983 yılında yapılan onarımlar TKTVBK'nun kararı olmaksızın yapılmış olmasına rağmen sakıncalı bulunmamıştır (Mimar Tülin Karagöz ve Sanat Tarihçisi Nigar Demirkan (TKTVBK Büro Müdürlüğü'nün 28.1.1985 gün ve 790.0/2-87 sayılı yazısı ve ekleri) 9.11.1987 tarihli rapor).</p>
<p>-Cami ve medresedeki eksik sıvalar tamamlanıp badana yapılacak, dış duvarlara derz yapılacak (Vakıflar Genel Müdürlüğü, Abide ve Eski Eser Onarım Fisi).</p> <p>-Pis su kanallarının döşenmesi için kaba mermer tabanlı avlunun kazılması (GEEAYK, Karar 1981, no.13320).</p> <p>-Tuğla olan minarenin peteği ve ahşap külahı tamamlanacak (GEEAYK, Karar, 14.11.198, No.A-3151).</p> 	<p>1988 İzmir I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 2.6.1988 tarih ve 348 no.lu kararı ile yapı tescil edilmiştir.</p>
<p>1980 1981</p> <p>Fotoğraflar VGM arşivinden alınmıştır.</p>	<p>Ulu Cami ve Niobe çevresindeki tescilli anıtsal yapıların koruma alanına ilişkin hazırlanan KAİP İzmir II Numaralı K.T.V.K.B.K.'nün 13.04.2005 gün ve 703 sayılı kararı ile onaylanmıştır. (Peyzaj Mimarı Işık Bayrı, Ulu Cami ve İshak Çelebi Medresesinin peyzaj projesi açıklama raporu, 13.04.2005).</p>
<p>1983</p> <p>Medresenin Kuran Kursu Hizmet Binası olarak kullanılması amacıyla, zemin katta iki mahal için yarım tuğla duvarlarla bölünerek tuvalet yapılmış ve yapının kendi tesisatına bağlanmış bir mahal için yine tuğla duvarlarla bölünerek dört adet duş yeri yapılmış, mevcut bacadan istifade ile duman ve hava bacaları yapılmış ve tesisata bağlanmıştır. Planda mutfak olarak görülen yerde bir davlumbaz ile bir mutfak tezgahı yapıp eski bacadan istifade edilmiştir. Eyvanın önüne camcama yapıp, bu mahal derslik olarak hazırlanmıştır. Alt kat ve üst kattaki mahallere gerekli şekilde elektrik donanımı yapılmıştır. Gerekli tamirler, badana ve boya işlerinin aslına uygun olduğu Tuğrul Erdem tarafından hazırlanan 17.10.1983 tarihli Ulu Cami Medresesi Rölöve projesi hakkında teknik raporda belirtilmiştir.</p> 	<p>2011</p> <p>İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, Mimari Restorasyon Bölümü, Yüksek Lisans Programı, 2010-2011 Eğitim Öğretim Yılı Bahar yarıyılında RES 502 Mimari Restorasyon Tasarımı II dersi kapsamında Prof. Dr. Başak İpekoğlu ve Ar. Gör. Dr. F. Nürşen Kul yönetiminde çalışılmıştır.</p>
<p>1986</p> <p>1983 yılında yapılan müdahaleler kontrol edilmiş ve medresenin dış görünümünde ve avlu cephelerinde ve mimari öğelerin formlarını bozacak fiziki ve inşai müdahalede bulunulmadığı ileri sürülmüştür (A. İlhami Bilgin & Ralet Dinç (Müze Araştırmacısı), Rapor tarihi, 30.12.1986).</p>	<p>2012 Karşılıksız bir yardım olarak hazırlanan bu ön proje, daha sonra bölüm öğretim elemanları Prof. Dr. Başak İpekoğlu, Ar. Gör. Funda Uygun, Ar. Gör. Zişan Karayazılı ve Ar. Gör. Dr. F. Nürşen Kul, tarafından 2012 ve 2015 yılları arasında Kurul'a sunulmak üzere yeniden düzenlenmiş ve güncellenmiştir.</p> <p>2015 Manisa Ulu Cami ve Medresesi Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projesi, restorasyon uygulamaları sırasında teknik danışmanlık yapılması ve şantiye bulguları doğrultusunda gerekli revizyonların yapılması koşuluyla, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mimari Restorasyon Bölümü'nce Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne başlanmıştır.</p> <p>2015 İzmir II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından alınan 26.03.2015 tarih ve 5002 sayılı kararda hazırlanan rölöve ve restitüsyon çalışmaları ve restorasyon projesinde tamamlamalar istenmiş, ancak yapının restorasyon projesi daha sonra Manisa Belediye Başkanlığı'na hazırlanmıştır.</p> <p>2017 Manisa Belediye Başkanlığı'na hazırlanan proje 2017 yılında onaylanmıştır (İzmir II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, Karar 10.03.2017, no. 7883)</p>

Resim 16. Kaynaklara dayalı bilgilerin kronolojisi (1980-2017)

Ayrıca cami hariminde ve avlularda kullanılan sütun ve sütun başlıkları, dış cepheleri ve medrese avlusunun cephelerini oluşturan taş örgülerde devşirme malzemelerin

yoğunluğu bu görüşü kuvvetlendirmektedir¹⁰. Yapıda görülen devşirme malzemelerin, Bizans İmparatoru Yuanni veya Jan Dukas tarafından 1222 tarihinde inşa edildiği söylenen bu kiliseye veya antik bir yapıya ait olduğu ileri sürülmektedir¹¹ (Resim 14). Cami ve medresenin kitabelerine dayanarak önce caminin daha sonra medresenin sırasıyla 1366 ve 1378 yıllarında inşa edildiği belirlenebilmektedir. Cami avlusunun batı cephesinde medreseye bitişik olan cephede bulunan kapatılmış pencereler, caminin, medresenin yapılacağı planlanmadan inşa edildiğini göstermektedir. 1388 yılında ise medresenin doğu kanadında yer alan hücrenin, İshak Çelebi'nin ölümünden sonra türbe olarak düzenlendiği düşünülse de¹² (Resim 14), mekânın giriş düzenlemesi, pabuçluk ve sanduka bölümü olarak iki farklı kotta düzenlenmiş döşemesi, kubbeli üst örtüsü, avluya bakan cephesindeki alt kotta gri, kırmızımsı ve beyaz taşların ardışık dizildiği almaşık basık sivri kemerli geniş pencereleri ile üst kotta kemeri yekpare taştan oluşturulmuş dar sivri kemerli penceresi dikkate alınarak, bu mekânın medrese planlanırken türbe olarak tasarlanmış olabileceği ileri sürülebilir. Bundan sonra yapıdaki önemli değişiklik, caminin kuzey giriş cephesinde portalin sağına, yapım tarihi belirlenemeyen bir kule eklenmesidir (Resim 15). 1901-1904 yılları arasında, 1929 ve 1935 yılında çekilmiş fotoğraflarda bu kule görülebilmektedir (Resim 17, Resim 18, Resim 19)¹³. Bu dönemde yapının doğu cephesi, caminin avlu cepheleri ve caminin portalini sivalıdır ve üst örtü kiremittir.

Resim 17. Yapının kuzey giriş cephesine sonradan eklendiği düşünülen kuleyi gösteren eski fotoğraf (tahminen 1901-1904¹⁴)

¹⁰ A. Mısırlı, Z. Karayazılı, Ç. Boztepe, C. Bükey, F. Uygun, E. Kırtas, S. Büyükkılıç, H.B. Balta, B. İpekoğlu, F.N. Kul, "Beylikler Döneminde Devşirme Malzeme Kullanımı: Manisa Ulu Cami ve Medresesi", *6. Ulusal Yapı Malzemesi Kongresi ve Sergisi, Kongre Bildirileri*, 7-9 Kasım 2012, İstanbul (2012), s.109.

¹¹ Kemal Irmak, *Manisa Tarihi*, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1937, s. 7.

¹² Hakkı Acun, "Manisa İshak Çelebi Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, sayı XIX, (1985), s. 137.

¹³ Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa, IRCICA, İstanbul, 2013; Rudolf Meyer Riefstahl, *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*, Cambridge, Harvard University Press, 1931, *Cenubu Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi*, Tercüme: Cezmi Tahir Berktin, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, Fotoğraf. 2.a.

¹⁴ Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa, IRCICA, İstanbul, 2013.

Resim 18. Caminin kuzey giriş cephesine sonradan eklenen kuleyi gösteren resim¹⁵

Resim 19. Yapının kuzey cephesinde portalin sağına sonradan eklenen kuleyi gösteren eski fotoğraf (tahminen 1935¹⁶)

1688 yılında meydana gelen depremde minarenin şerefeden yukarısı yıkılmış ve yıkılan bu bölüm 1689-1690 yıllarında onarılmıştır¹⁷. Her ikisi de 17. yüzyıla tarihlenen bu iki onarım dışında Cumhuriyet dönemine kadar yapılan onarımlar konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Eski fotoğraf ve yazılı belgelere dayanarak

¹⁵ Nusret Köklü, "Manisa, Türkiye'de İlk İmar Planı Düzenlenip Uygulanan İlk Şehir Manisa", *Manisa Dergisi*, Sayı 1 (1932), s. 11-19.

¹⁶ Fotoğrafın Sayın Ali Haydar Aksakal'ın Koleksiyonunda olduğu Sayın Erkan Akbalık'tan öğrenilmiştir.

¹⁷ M.Çağatay Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine dair Vesikalar*, İstanbul, 1940, s. 167-168.

yapının 1929 yılında mihrap ve kubbe süslemelerinin günümüzden farklı olduğu ayrıca ön cephesinde bir kulenin bulunduğu belirlenmiştir¹⁸.

Cumhuriyet döneminde yapılan onarımlara ilişkin ulaşılabilen en erken bilgi, 1949 yılına tarihlenen ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen çatı tamiratıdır¹⁹. 1952-1968 tarihleri arasında bütün yapı grubu onarılmıştır²⁰. Yapının onarım sonrası durumunu gösteren 1960 yılına ait fotoğraflarda beton üst örtü, kirpi saçaklar, karo biçimi verilmiş beton kaplanmış harim ve revaklar görülmektedir. 1974 yılında çıkan bir fırtınada minare külahı yıkılmış, aynı yıl Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından bu kısmın restorasyonu için bir proje hazırlanmıştır. 1975 ve 1979 yıllarında yapılarda ortaya çıkan bozulmalar sonucunda çeşitli müdahaleler gerçekleştirilmiştir (Resim 15). 1980 yılındaki onarımlarda cami ve medresedeki eksik sivaler tamamlanmış, dış duvarlarda derzler onarılmış, bir hücrenin tuvalet bir hücrenin banyo olarak düzenlendiği tespit edilmiştir. Zaman içerisinde işlevsiz kalan medrese, Bakanlar Kurulu'nun 1.6.1983 gün ve 83/6657 sayılı kararı ile Kuran Kursu olarak kullanılmak kaydı ile Manisa İl Müftülüğü'ne kiralanmıştır. Manisa İl Müftülüğü yapıyı Kuran Kursu Hizmet Binası olarak kullanmayı amaçlamış, gerekli mekânsal ve altyapı düzenlemelerini öngören restorasyon projesi, Vakıflar İl Müdürlüğü'nün 22.1.1985 gün ve 47-64 sayılı yazısı ile Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları İzmir Bölge Kurulu iznine sunulmuştur. 2005 yılında ise yapının çevresi ile ilgili koruma alanı oluşturulması kararı alınmıştır. Ulu Cami ve Medresesi çevresi kentsel dönüşüm projesi hazırlanmaya kadar yapı çevresinde peyzaj düzenlemeleri yapılması kararı alınmış çevre düzenleme projeleri hazırlanmıştır. İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü'nce hazırlanan Manisa Ulu Cami ve Medresesi Rölöve Restitüsyon ve Restorasyon Projesi, restorasyon uygulamaları sırasında teknik danışmanlık yapılması ve şantiye bulguları doğrultusunda gerekli revizyonların yapılması koşuluyla, Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne bağışlanmıştır. İzmir II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından alınan 26.03.2015 tarih ve 5002 sayılı kararda hazırlanan rölöve ve restitüsyon çalışmaları ve restorasyon projesinde tamamlamalar istenmiş, ancak yapının restorasyon projesi daha sonra Manisa Belediye Başkanlığınca hazırlanmıştır (Resim 16).

YAPININ GEÇİRDİĞİ DÖNEMLERE YÖNELİK İNCELEMELER

Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nin geçirdiği dönemlerin özgün nitelikleri; yapı üzerinde yapılan analiz çalışmaları, tarihi araştırma sonucu elde edilen bilgiler, eski fotoğraflar ve çizimler, yapı içi karşılaştırmalı çalışma ayrıca benzer işlevli ve farklı işlevli yapılar ile karşılaştırmalı çalışma bilgilerine dayanarak araştırılmıştır.

1. Dönem: 1366 caminin inşası

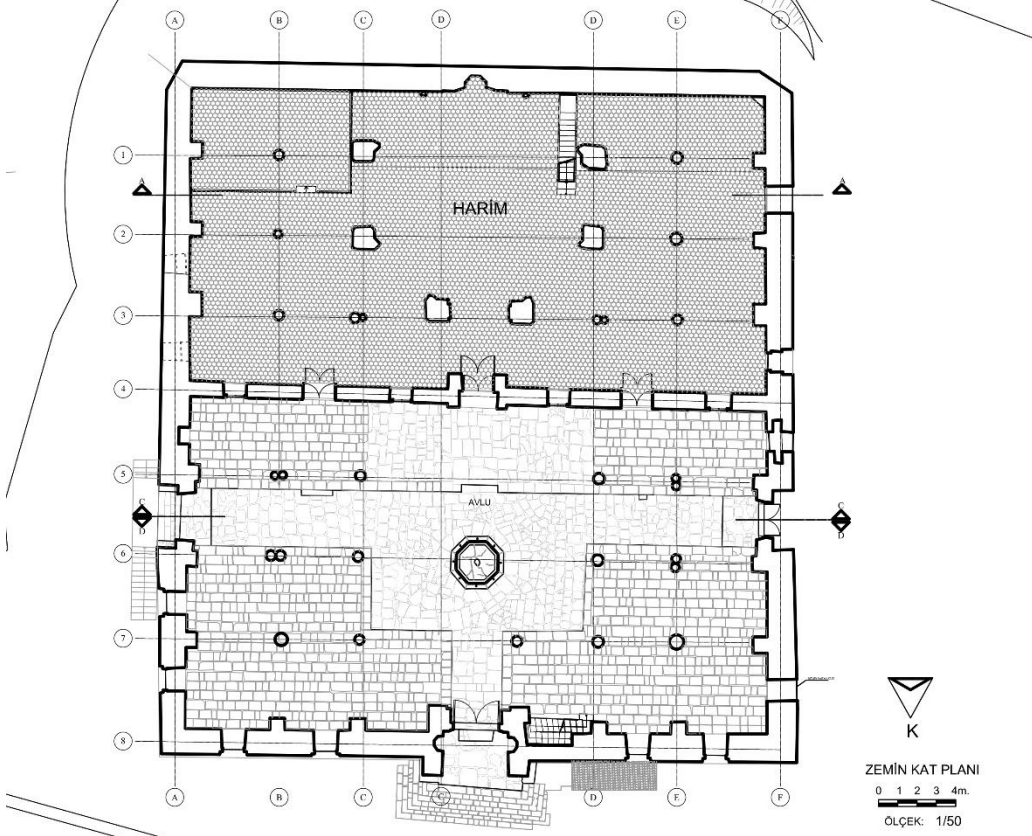
Yapının kitabeleri ve yapıdan gelen izler, caminin medreseden önce inşa edildiğini göstermektedir. Medreseye bitişik olan batı duvarda pencere açıklıklarının yer alması, başlangıçta medresenin inşa edileceğinin düşünülmediğine işaret etmektedir. Batı duvarı açıklıklarının, harimin zemin kaplamasının, ve mihrap önü kubbesinin 1366 yılına ait durumunu belirlemek için yapıdan gelen izler, eski fotoğraflar, yapı içi

¹⁸ Rudolf Meyer Riefstahl, *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*, Cambridge, Harvard University Press, 1931, *Cenubu Garbî Anadolu'da Türk Mimarisi*, Tercüme: Cezmi Tahir Berktin, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, Fotoğraf. 2.a.

¹⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü, tarihsiz, Vakıf Eski Eser Fişi.

²⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar*, Ankara, 1973, s. 32 den nakleden Hakkı. Acun, "Manisa İshak Çelebi Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, sayı:XIX, 1985, s.128.

karşılaştırmalı çalışma, benzer ve farklı işlevli yapılar ile karşılaştırmalı çalışma bilgilerinden yararlanılarak restitüsyon çizimleri hazırlanmıştır (Resim 20).

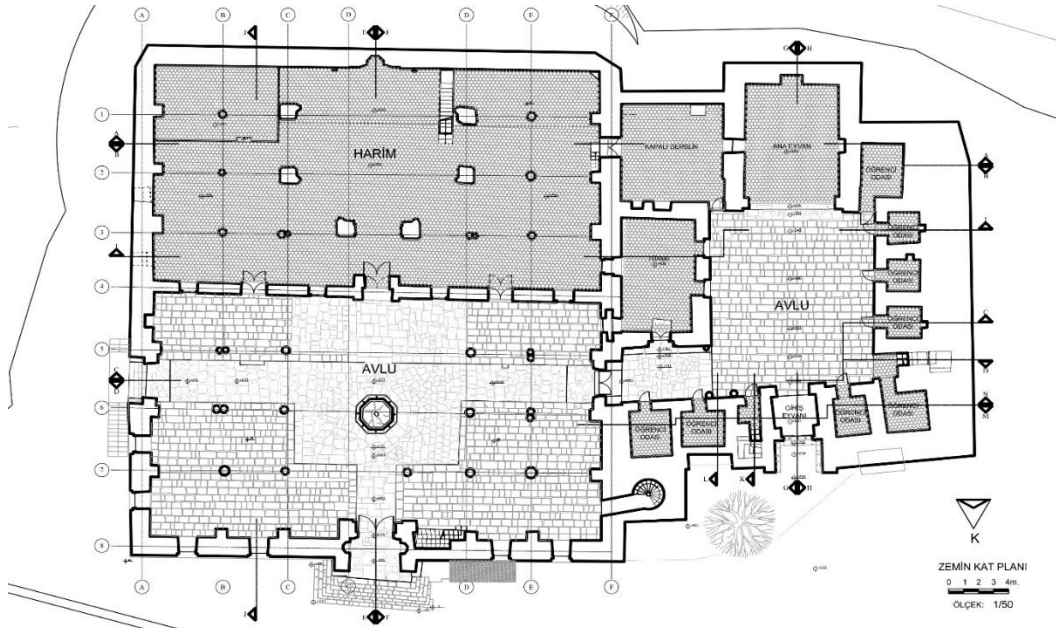
Resim 20. Zemin kat restitüsyon çizimi (1366 dönemi)

2. Dönem: 1378-1388 Medresenin İnşası ve Türbenin Düzenlenmesi

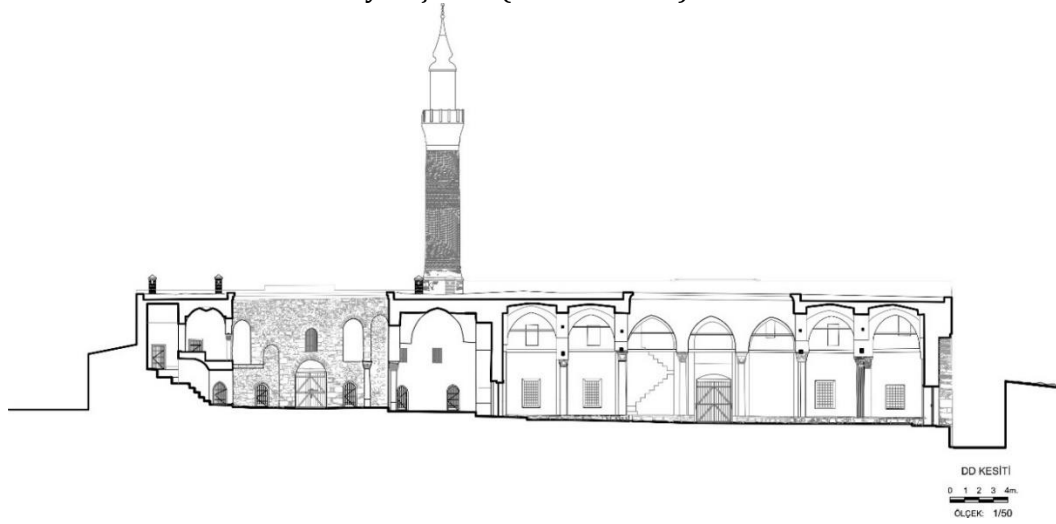
Cami ve medresenin bitişik olarak konumlandığı 1378 yılında medresenin inşa edilmesi, yapının günümüzdeki durumunun özgün niteliklerini yansıtmaktadır. 1388 de medresenin doğu kanadındaki mekânın İshak Bey için türbe olarak tasarlandığı düşünülmüştür. Selçuklu ve daha sonra İlhanlı medreselerinde görüldüğü gibi; türbe, medrese banilerinin kendi yaptırdıkları medrese içindeki türbeye gömülmeleri geleneğiyle düzenlenmiş bir mekandır²¹.

Yapı üzerinde yapılan analiz çalışmaları sonucunda; eklenmiş, dönüşmüş ve kaldırılmış elemanlar belirlenmiş ve bu değişiklikler dikkate alınarak yapının 1378-1388 dönemi restitüsyon çizimleri hazırlanmıştır (Resim 21, Resim 22, Resim 23). Dönüşmüş ve kaybolan elemanların restitüsyon çizimleri; yapının kendisinden gelen izler, eski fotoğraflar, eski çizimler ve yapı içi karşılaştırmalı çalışma, benzer işlevli ve farklı işlevli yapılar ile karşılaştırmalı çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Ek elemanlar ise çizimlerde kaldırılmıştır.

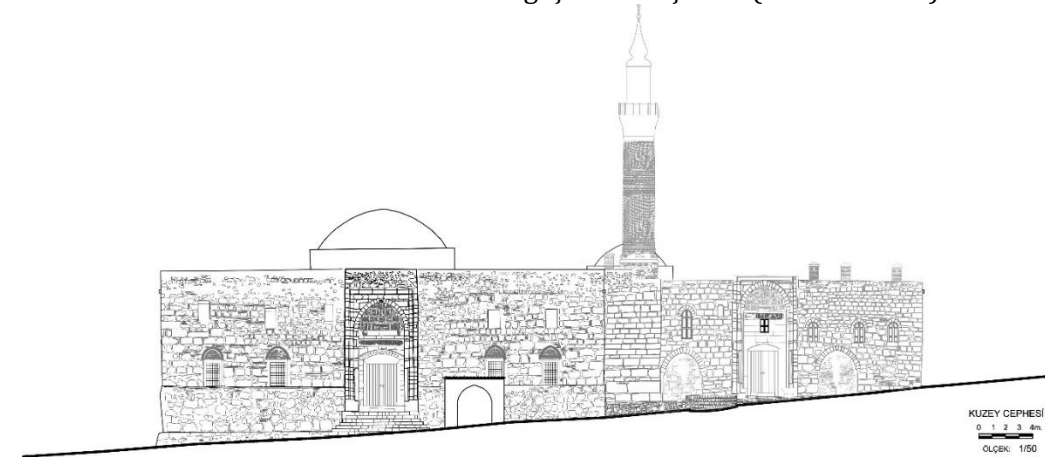
²¹ A. Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını, Ankara, 1969, 138.

Resim 21. Zemin kat restitüsyon çizimi (1378 dönemi)

Resim 22. Cami ve medrese avlularından geçen kesit çizimi (1378 dönemi)

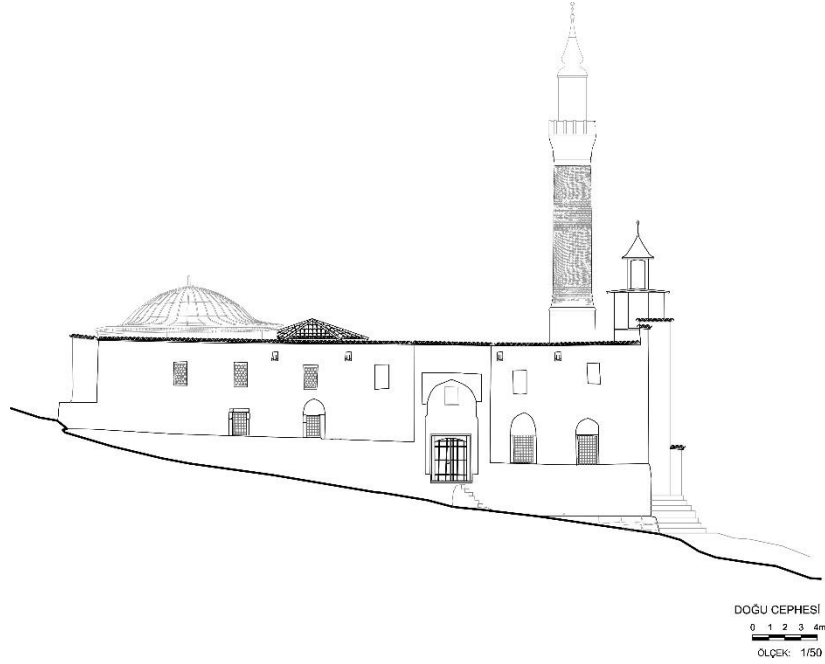

Resim 23. Kuzey cephe restitüsyon çizimi (1378 dönemi)

3. Dönem: Yapıya bir kule eklenmesi

Yapının 1901-1904 yılları arasına tarihlenen eski fotoğraflarında²² ve 1929 yılında çekilen fotoğraflarında²³ görülen kule, dikkat çeken bir değişikliğe işaret etmektedir. Bu kule, daha sonra 1932 tarihli Nusret Köklü'nün yayınında da resmedilmiş²⁴, Rudolf Meyer Riefstahl'ın 1929 ve Kurt Erdmann'ın 1954, yılında hazırladığı plan çizimlerinde de gösterilmiştir²⁵. Kulenin yapım tarihi belirlenemediği gibi ne zaman kaldırıldığı konusunda da bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yuvarlak bir kaide üzerine oturan kulenin üst kısmı baldaken görünüştüdür ve bir çanı olduğu da eski fotoğraflardan anlaşılabilir²⁶.

Bu dönemde harim zemin kaplaması, mihrap süslemeleri, cami avlusu ve harimin ahşap gergi sistemi, cami ve medrese ahşap kapı ve pencere doğramaları, medrese avlusu zemin kaplaması, çatı, kubbe, saçaklar ve cephelerin sıvalı durumu eski fotoğraflardan belirlenmiş ve restitüsyon çizimleri hazırlanmıştır (Resim 24, Resim 25). Bu dönemi gösteren çizimler, eski fotoğraf ve yazılı kaynaklara dayalı olarak hazırlanmıştır.

Resim 24. Yapıya kulenin eklendiği dönem, doğu cephe restitüsyon çizimi

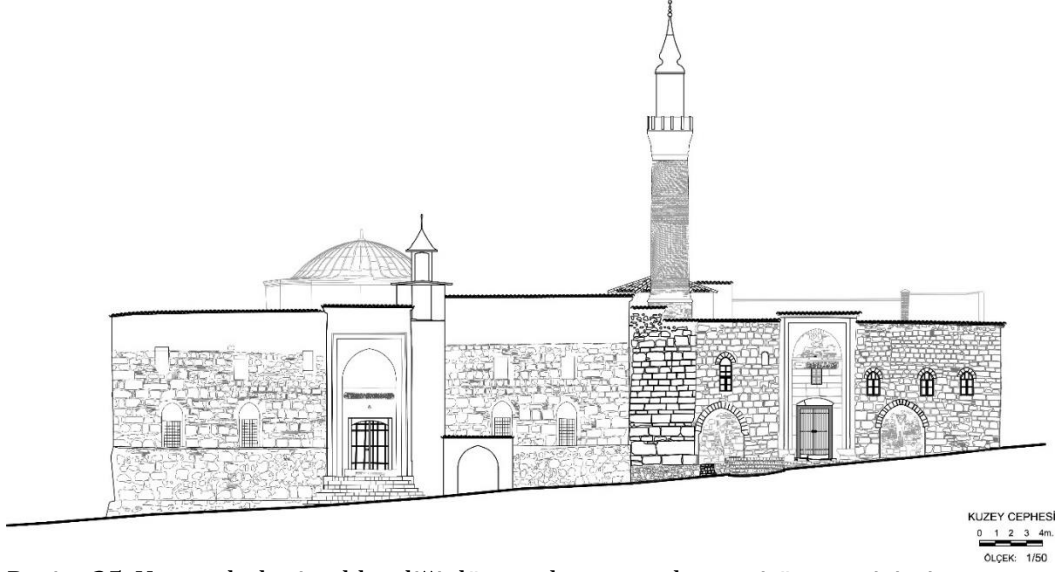
²² Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa, IRCICA, İstanbul, 2013.

²³ Rudolf Meyer Riefstahl, *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*, Cambridge, Harvard University Press, 1931, Cenubu Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi, Tercüme: Cezmi Tahir Bertin, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, Fotoğraf. 2.a.

²⁴ Nusret Köklü, "Manisa, Türkiye'de İlk İmar Planı Düzenlenip Uygulanan İlk Şehir", *Manisa Dergisi*, (Nisan 1982) sayı: 1, s. 11-19.

²⁵ Kurt Erdmann, "Zur Türkischen Baukunst Seldschukischer und Osmanischer Zeit", *Deutsches Archäologisches Institut Abteilung, Istanbul Mitteilungen*, Heft 8, (1958), s.10.

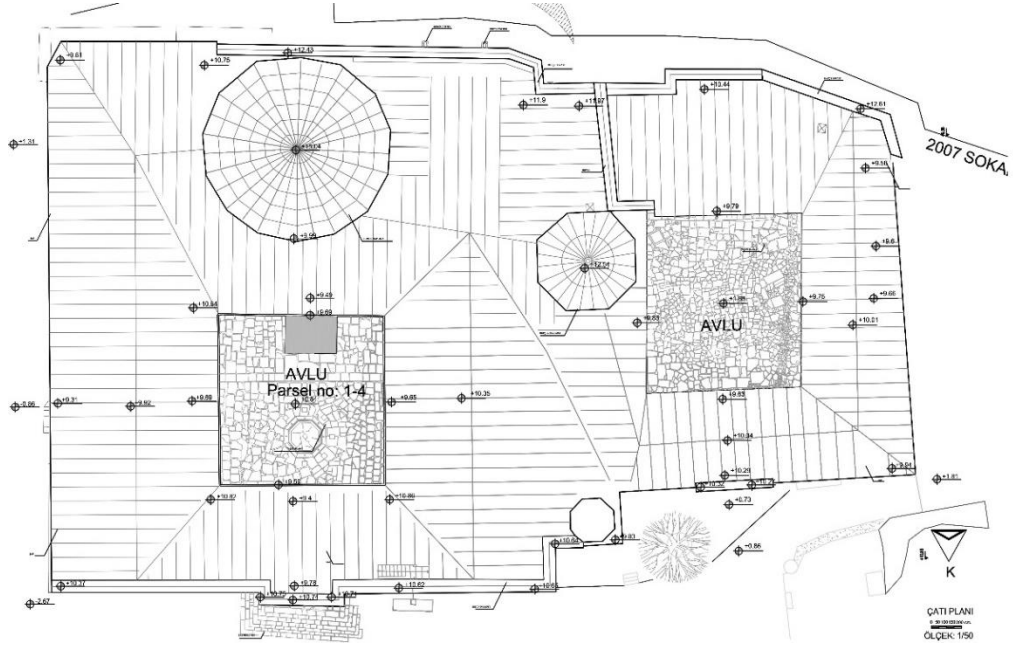
²⁶ Bu kule ile ilgili araştırmalarımız halen devam etmektedir.

Resim 25. Yapıya kulenin eklendiği dönem, kuzey cephe restitüsyon çizimi

4. Dönem: 1949 sonrası

1949 yılında yapının çatısının tamir edildiği ve daha sonra 1952-1968 yılları arasında yapının tümüyle onarım geçirdiği Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki yazılı belgelerden ve eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Bu onarımlarda, kirpi saçakların yapıldığı, harim ve avluda revakların altındaki döşemeye karo biçimi verilmiş beton kaplandığı, ayrıca çatıya ve türbenin kubbesine beton kaplandığı tespit edilmiştir (Resim 26).

Resim 26. Çatı çizimi (1949 sonrası dönem)

ONARIM SORUNLARI VE MÜDAHALE KARARLARI

Yapıdaki onarım sorunları; yapısal sorunlar ve değişmişlik sorunlarıdır. Yapısal olarak gözlemlenen en önemli sorun, camide kuzey cephenin sol pencere lentosunda oluşan çatlak ve onun oluşturduğu pencere alınlığındaki tuğla örgüde meydana gelen düşey çatlak ile aynı duvarın avluya bakan yönündeki duvarda gözlemlenen iki düşey çatlaktır. Bunların dışında yapıda herhangi bir yapısal hasar gözlemlenmemiş buna karşılık malzeme bozulmaları belirlenmiştir. Bunlar çoğunlukla sıva çatlakları, sıva kabarmaları, duvar örgüsünde derz boşalmaları, döşemelerde, duvarlarda ve sütunlarda çimento harç onarımları ve nemden kaynaklanan malzeme bozulmalarıdır.

Değişmişlik sorunları yapıda çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen tamirat ve onarımlarda eklenmiş, yenilenmiş ve kaldırılmış elemanlar sonucu oluşmuştur. Bu değişikliklerin başlıcaları; döşemelerde ve çatıda ek beton kaplamalar, pencere ve kapı doğramalarının niteliksiz ahşap malzeme ya da pvc ile yenilenmesi, medresede açıklıklara demir doğramalar ve parmaklıklar eklenmesi, harimde ve avluda ek camekân birimler, kaldırılmış bacalar olarak sıralanabilir. Bu değişiklikler, malzeme kullanımı ve işçilik olarak yapının özgün nitelikleri ile uyumsuzdur.

Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nin niteliksiz onarımlardan kaynaklanan sorunlarını gidermek için önerilen müdahale kararlarının ana yaklaşımı; yapının özgün nitelikleriyle uyumsuz malzemelerden, ayrıca çatı ve zemin drenajından kaynaklanan sorunların giderilmesi, yapının özgün durumunun algılanmasına engel olan eklerin kaldırılması ve korunabilecek durumdaki tüm özgün malzemenin yerinde onarılarak sağlamlaştırılmasıdır. Bu kapsamda yapıda gerçekleştirilecek müdahaleler; özgün elemanların tespiti için yapılacak sondaj ve raspa çalışmaları, özgün eleman ve malzemelerin yerinde korunarak sağlamlaştırılması, uyumsuz malzemelerden kaynaklanan sorunların çözümü, niteliksiz mimari elemanların ve malzemelerin yenilenmesi ve niteliksiz eklerin kaldırılmasıdır.

- Harimin bugünkü zemin kaplaması altında mevcut olduğu eski fotoğraflardan belirlenen altıgen tuğla kaplama ortaya çıkarılmalı, hasarlı kısımlar onarılmalıdır.
- Cami avlusunda bulunan revakların zemin kaplamaları sondaj bulguları doğrultusunda belirlenmelidir.
- Medrese hücrelerinin zemin kaplamaları sondaj bulguları doğrultusunda belirlenmeli: özgün olmayan zemin kaplamasının altında özgün zemin kaplamasına ulaşıldığı durumda kaplama kaldırılıp özgün döşeme korunmalı, özgün kaplamaya ulaşamadığı durumda türbenin giriş kısmında belirlenen altıgen tuğla kaplama ile kaplanmalıdır.
- Duvarlarda, tavan ve zemin kaplamalarındaki çimento sıvalar kaldırılmalı, ıslak ve nemli örgü malzemesinin (taş, tuğla ve harç) yeterli sürede havalandırılarak kurumaya sağlanmalıdır. Kaldırılan çimento sıvaların altında özgün sıva izi araştırılmalı, yeni uygulanacak sıvanın özellikleri belirlenmelidir. Yapıda bundan sonra yapılacak sıva onarımları kireç sıva ile yapılmalıdır.
- Onarım sırasında, medrese tonozlarına yerleştirilmiş künkler araştırılmalıdır.
- Cami avlusu kuzey giriş cephesinde, doğu taraftaki ilk pencerenin çatlak antik döneme ait devşirme taş malzeme lentosu dışında, yapıdaki tüm antik dönem devşirme malzemeler ve özgün elemanlar yerinde onarılarak sağlamlaştırılmalıdır. Çatlak mermer lento benzer malzeme ile yenilenmelidir.

- Cami ve medrese portallerinin onarımında tamamlama yapılmamalı, ancak küçük kayıpların taş ile uyumlu malzeme kullanılarak tamamlanması sağlanmalıdır.
- Yapıda gözlenen zeminden yükselen yoğun nem problemi için yapı çevresinde zemin drenaj sistemi yapılmalıdır.
- Türbe kubbesindeki nem probleminin çözülmesi için kubbe üzerine sürme yalıtım malzemesi uygulanmalı; cami kubbesindeki nem probleminin çözülmesi için mevcut kurşun kaplama kaldırılıp gerekli yalıtım yapılarak yenilenmelidir.
- Medrese kısmındaki metal ve pvc kapı ve pencere doğramaları, ahşap doğrama olarak yenilenmelidir.
- Duvarlardaki ve sütunlardaki çimento onarım harçları temizlenmeli ve benzer özellikte taş tozu kullanılarak hazırlanacak hidrolik harç ile tamamlama yapılmalıdır.

SONUÇ

Cami, medrese ve türbe işlevlerinin birarada yer aldığı Manisa Ulu Cami ve Medresesi, 14. yüzyıldan günümüze kadar ulaşmış Beylikler döneminin birleşik işlevli ender bir anıtsal yapısıdır. Yediyüz yıllık tarihi bir geçmişe sahip olan yapıda, cami ve medrese iki ana yapı olarak işlevlerinin gerektirdiği plan ve cephe tasarımlarına sahiptir ve bitişik olarak inşa edilmişlerdir. Medrese içinde türbenin bulunması ise Selçuklu medreselerinde görülen, medrese banilerinin kendi yaptırdıkları medrese içindeki türbeye gömülmeleri geleneğinin bir devamıdır. Cami, sekiz ayakla taşınan kubbesi ile cami tasarımında önemli bir aşamayı temsil etmekte, ancak kubbeli mihrap önü mekanının dışında kalan bölümler, çok ayaklı cami tipini göstermektedir. Bunun yanı sıra avlu, ortası şadırvanlı ve çift revaklı düzeniyle ayrıca doğu ve batıda yer alan yan girişleriyle cami avlularının gelişiminde önemli bir örnektir. Medrese ise Anadolu Selçuklu medreselerinden asimetrik planı ile farklılaşır; açık avlulu, revaksız ve ana eyvanı dışa taşkındır. Kuzey ve batı kanatları oluşturan L planlı, öğrenci hücrelerinin yer aldığı bölümler iki katlıdır. Kuzeyde, giriş eyvanının üzerindeki mekandan ulaşılan "çilehane" olduğu ifade edilen bir mekanın varlığı ve öğrenci hücrelerinin tonozlarına yerleştirilmiş olduğu bilinen künklerin varlığı, medresenin ayrıcalıklı özellikleri arasındadır. Diğer yandan, cephe yüzeylerindeki farklı örgü düzenleri ile cami iç mekanında ve avlularda bol miktarda kullanılan devşirme taş ve tuğla malzeme, yapıya kimlik kazandıran özgün tarihi değerlerdir.

Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nde tarihi süreç içinde gerçekleştirilen niteliksiz ve özgün malzemelerle uyumsuz doğrama, kaplama gibi ekler ve yenilemeler, özgün niteliklerin, diğer yandan çimento sıva ve harçlar, özgün malzemelerin bozulmasına yol açmış, ayrıca yapıda son derece ciddi nem sorunları oluşturmuştur. Bu uyumsuz müdahaleler, yapının özgün niteliklerinin zarar görmesine neden olmuştur. Bundan sonra yapılacak onarımlarda, yapının tarihi niteliklerinin algılanmasını etkileyen uyumsuz ve niteliksiz müdahaleler kaldırılırken özgün niteliklerin kaybedilmemesi ve ortaya çıkarılması temel yaklaşım olmalıdır.

Teşekkür: Bu bildirinin tarihi araştırmasında kullanılan eski fotoğraflar ve fotoğrafların tarihlendirilmesinde çok değerli yardımları için Sayın Erkan Akbalık'a teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

Acun, Hakkı, "Manisa İshak Çelebi Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XIX (1985), s.127-146.

Acun, Hakkı, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1999.

Aslanapa, Oktay, *Turkish Art and Architecture*, Faber and Faber, London, 1971.

Bachmann Walter "Kirchen und moscheen in Armenien und Kurdistan", Leipzig: J.C. Hinrichs, 1913.

Emecen, Feridun, "Saruhanoğulları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, Cilt 36, s.170-173.

Erdmann, Kurt, "Zur Türkischen Baukunst Seldschukischer und Osmanischer Zeit", *Deutsches Archäologisches Institut Abteilung, Istanbul Mitteilungen*, Heft 8, (1958), s. 10.

Ersoy, Halit, "Ulu Cami; Ulu Cami Medresesi", *Gediz*, Sayı 57, 1942, s. 13.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cilt 9, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul, 1935.

Gökçen, İbrahim, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar I*, Manisa Halkevi, İstanbul 1946.

Gökçen, İbrahim, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar II*, Manisa Halkevi, İstanbul 1950.

Irmak, Kemal, *Manisa Tarihi*, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1937.

İpekoğlu Acar, Başak, "Buildings with Combined Functions in Anatolian Seljuk Architecture (An Evaluation of Design Principles)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, METU, Ankara.

İpekoğlu, Başak, "Terminology Relating to Buildings that have Combined Functions in Anatolian Seljuk Architecture", *METU Journal of the Faculty of Architecture*, Vol: 13, No: 1-2, (1993), s.53 – 65.

İpekoğlu, Başak, "Anadolu Selçuklu Mimarlığında Bir Grup Tasarım Ürünü için Yeni bir Tanımlama: Birleşik İşlevli Yapılar", *VI. Selçuklu Semineri Bildirileri*, 7-8 Nisan 2000, Antalya, T.C. Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No: 12, Antalya, s.57-68.

İpekoğlu, Başak, "Anadolu Selçuklu Dönemi Birleşik İşlevli Yapıları için bir Değerlendirme Yöntemi", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Bildiriler, Cilt I, 11-13 Ekim 2000, Konya, Türkiye, Selçuk Üniv. Selçuk Araştırmaları Merkezi Yayını, Konya, 2001, s.407-425, 683-690.

İpekoğlu, Başak, "Birleşik İşlevli Yapılar" *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Uygurluğu (Mimarlık ve Sanat)*, Cilt 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Sanat Eserleri Dizisi: 454, Editörler: A.U. Peker, Kenan Bilici, Ankara, 2006, s.111-125.

Köklü, Nusret, *Dünkü Manisadan Resimler*, Ankara, 1967, s. 23.

Köklü, Nusret, "Manisa, Türkiye'de İlk İmar Planı Düzenlenip Uygulanan İlk Şehir Manisa", *Manisa Dergisi*, Sayı 1 (1982), s. 11-19.

Köklü, Nusret, "Saruhanlılar Devrinde Manisa 5", *Manisa Dergisi*, (1983),s. 46.

Kuran, Aptullah, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Yayın No. 1, Ankara 1964, s. 48.

Kuran, Aptullah, *The Mosque in Early Ottoman Architecture*, University of Chicago Press, 1968.

Kuran, Aptullah, *Anadolu Medreseleri*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını, Ankara, 1969.

Mısırlı, Arif, Karayazılı, Zişan, Boztepe, Çisel, Bükey, Cansu, Uygun, Funda, Kırtas, Esra, Büyükkılıç, Suna, Balta, Hamit, Barış, İpekoğlu, Başak, Kul, Fatma, Nurşen,

“Beylikler Döneminde Devşirme Malzeme Kullanımı: Manisa Ulu Cami ve Medresesi”, 6. *Ulusal Yapı Malzemesi Kongresi ve Sergisi*, Kongre Bildirileri, 7-9 Kasım 2012, İstanbul, (2012), s. 107-118.

Rudolf, Meyer Riefstahl, *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*, Cambridge, Harvard University Press, 1931,

Rudolf, Meyer Riefstahl, *Cenubu Garbî Anadolu'da Türk Mimarisi*, Tercüme: Cezmi Tahir Berktin, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, Fotoğraf. 2.a.

Sönmez, Zeki, *Başlangıcından 16.yy kadar Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Dizi, 1989, s. 354, 355.

Sözen, Metin, *Anadolu Medreseleri-Selçuklular ve Beylikler Devri-Cilt 1 Açık Medreseler*, İstanbul Teknik Üniversite Matbaası, 1970, s. 183-187.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Manisa, IRCICA, İstanbul, 2013.

Uluçay, Çağatay, “Manisa Tarihi Üzerine Araştırmalar”, *Gediz*, 16 (1938), s. 5-6.

Uluçay, M. Çağatay, Gökçen, İbrahim, *Manisa Tarihi*, İstanbul 1939.

Uluçay, M. Çağatay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar I*, İstanbul 1940.

Uluçay, M. Çağatay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, Manisa CHP Halkevi Yayınları-XVII, Marifet Basımevi, İstanbul 1946.

Uluçay, M. Çağatay, “Saruhanogulları”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul, 1970, Cilt 7, s. 239-244.

Uzunçarşılı, Hakkı İsmail, *Kitabeler*, Cilt. II, s. 74, İstanbul 1929.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Manisa Ulu Cami ve Medresesi Restorasyon Projesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, İzmir 1974.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar*, Ankara 1973.

MANİSA İLİ KULA İLÇESİNDE YETİŞEN HAYIT BİTKİSİ İLE YÜN KİLİM İPLİKLERİNİN BOYANMASI

H. Sinem ŞANLI*-Hilal BOZKURT**

1. GİRİŞ

Tarihsel süreç içinde önceleri basit araç gereçlerle yapılan el sanatları ürünleri özellikle endüstrileşme ve toplumsal değişimler sonucu zamanla unutulmaya, yok olmaya başlamıştır. Yapıldığı yörenin gelenek ve göreneklerini yansıtan el sanatları, önceleri maddi karşılığı olmadan, çeyiz ya da kullanım amaçlı olarak üretilmesi bakımından önemiyken günümüzde estetik bir görünüm arz eden ve daha dekoratif olan turistik ve hediye amaçlı üretilmesi bakımından önem taşımaktadır. El sanatları konusunda zengin bir kültürel geçmişe sahip olan Kula'da birçok sanat dalı önemini kaybetmişken çömlek yapımı, demircilik, dericilik, saraçlık keçecilik, bakırcılık gibi el sanatları halen varlığını sürdürmektedir. Aktif olarak yapılan el sanatlarına bakıldığı zaman oldukça köklü bir halıcılık geçmişine sahip olan Kula'da bitkisel boyacılığın günümüzde yapılmadığı görülmektedir. Bitkisel boyacılık bakımından elverişli bitki örtüsüne sahip olan Kula ilçesi, Manisa'nın Uşak tarafında ve İzmir- Ankara karayolu üzerinde bulunmaktadır. İzmir'den 140 km uzaklıktaki Kula, etrafı alçak tepelerle çevrili volkanik bir arazi üzerine kurulmuştur. Kula ilçesi, yaşam biçimi, doğa ve mimarinin uyumlu bütünlüğü ile oluşan geleneğin korunup, günümüze ulaşabildiği özgün yerleşim yerlerinin en önemlilerinden biridir (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Kula ilçe haritası (Anonim 2017)

* Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, sinemsanli@yahoo.com

** Hitit Üniversitesi İskilip Meslek Yüksekokulu El Sanatları Bölümü, hilal_bozkurt@yahoo.com

Anadolu'nun binlerce yıllık tarihinden gelen, halı ve kilim ipliklerinin renklendirilmesinde çeşitli bitkilerin ve böceklerin kullanılmasıyla ortaya çıkan ve uygulanan yöntem olan doğal boyacılığın günümüze kadar ulaşmasıyla insanlar, doğal malzemeleri kullanarak sağlıklı ürünlere yönelmişler ve böylece bitkisel boyalarla boyanmış halı ve kilimler daha fazla tercih edilmeye başlanmıştır.

Harmancıoğlu 1955 yılında yapmış olduğu çalışmasında, doğal boyacılık denildiği zaman bitki, hayvan, taş, toprak, maden vb. maddeleri içeren canlı ve cansız materyallerden elde edilen boyaların anlaşıldığını ifade etmektedir. Bu doğal boyalar içerisinde en çok kullanılanı ise bitkiler olmuştur.

Bitkisel boyacılık, doğada kendiliğinden yetişen veya kültürü yapılan bitkilerin boyar madde içeren kök, toprak altı sürgünü, gövde, gövde kabuğu, yaprak, çiçek, meyve, tohum, çekirdek, yumru dış kabuğu gibi kısımlarından değişik yöntemlerle ekstrakt elde edilerek yün, pamuk, ipek gibi çeşitli materyallerin boyanması işlemidir. Doğada, bileşiminde boyar madde bulunduran ve boyamada kullanılan pek çok bitki bulunmaktadır. Bunlar arasında yosunlar ve likenler olduğu gibi; otlar, çalılar, yumrular, kökler, ağaççıklar ve ağaçlar da yer almaktadır.

Doğal kaynaklı boyarmaddelerin elde edilmesi mevsimlere göre farklılık göstermektedir. Doğadan sağlanan çeşitli bitki ve böceklerdeki boyarmaddeden yararlanılarak yapılan doğal boyamacılıkta, özellikle bitkilerin kök, gövde, yaprak ve çiçekleri boyamacılık için kurutulmuş ya da taze durumda kullanılabilmesi gibi ön işlemden geçirilerek de kullanılmaktadır (Enez 1987).

Değişik iklim koşullarına sahip olan Türkiye'de, bitkinin yetiştiği ortam ve ekolojik şartlar farklılık göstermektedir. Boyar madde oranı buna bağlı olarak bölgelere göre değişmekte, bu da elde edilen renk ve tonlarını etkilemektedir.

Bitkisel boyacılık, halı, kilim ve el dokumacılığının uygulandığı bazı bölgelerde az da olsa yapılmaya devam edilmektedir. Yöresel olarak yapılan bitkisel boyacılıkta son çalışmalarda farklı bölgelerde yetişen bitkilerden elde edilen renklerin farklılık ortaya koyduğu belirtilmektedir. Manisa ilinde yetişen bitkilerin, bitkisel boyacılıkta kullanımı ile ilgili günümüze kadar yapılmış çok fazla çalışmaya rastlanmamıştır. Bu amaçla bu çalışmada Manisa ili Kula ilçesinde yetişen Hayıt bitkisi (*Vitex agnus*) mordanlı ve mordansız boyama yöntemleri uygulanarak boyamada kullanılmıştır (Fotoğraf 2 ve 3).

Hayıt, Lamiales takımının Verbanacea familyasının Vites L. cinsine ait bir bitkidir. 1-3 metre boylanabilen, nadiren küçük ağaç ya da çalı formundadır. Çok dallı, sık, yumuşak ve grimsi tüylüdür. Yaprakları parmak şeklinde, sapsız ya da uçlarda saplı, üstü donuk yeşil, alt kısmı beyaz tüylü yapıdadır. Eriksi meyve küre şeklinde, siyah ya da kırmızımsı renktedir. Çiçeklenme 6-9. aylardadır. Çiçeklerinin rengi mor ve beyazdır. 0-750 m. yükseklikte çoğunlukla kumlu alanlar üzerinde, çok kuru alüvyonlu topraklar ve deniz kenarındaki kayalıklarda sıklıkla görülür (Davis 1982, Öztürk 1999).

Geçmişten Günümüze Manisa

Fotoğraf 2 ve 3. Hayıt bitkisi (*Vitex agnus L.*)

Vitex agnus-castus L. Akdeniz bölgesinden Batı Asya'ya kadar olan geniş bir bölgede yetişen, Verbenaceae familyasından bir çalı veya küçük ağaççıktır. Haziran-eylül aylarında açık leylak ya da pembe renkli çiçekler açar (Daniele ve ark. 2005; Davis 1982). *V.agnus-castus'un* tedavi amacıyla kullanılan kısmı, yuvarlak siyah-kahverengi meyveleridir. Çok eski çağlardan beri bitkinin şeytanı uzaklaştırdığı, cinsel arzuları bastırdığı düşünülmüş, bu nedenle bitkiye bu durumu açıklayan tarzda isimler konulmuştur. Antik Yunan'da bitki için kullanılan hagnos (iffetli) kelimesi erken Hristiyanlar tarafından Latince'de agnus (kuzu= Hristiyanlıkta saflığın simgesi) ile karıştırılmıştır. Latince'de agnus-castus "saf, temiz kuzu" anlamına gelmektedir (Baytop 1995). Bitkinin esnek dallarının örme çitlerinin yapımında kullanılması nedeniyle, cins isminin ise Latince vitilis (örülerek yapılmış) kelimesinden türediği düşünülmektedir (Kessel 2004).

Vitex agnus-castus, Türkçe'de hayıt, acı ayıt, ayıd, beşparmak otu, keşiş biberi, iffetli ağaç gibi; İngiltere'de Chasteberry, Chaste tree, Monk's pepper, Hemp tree, Wild lavender; İtalya'da Agnucasto, Lagano, Vitice; Almanya'da Keuschlamm, Möchspfeffer ve Fransa'da Agneau-chaste isimleriyle bilinmektedir (Özkan 2010, Kuruüzüm ve ark. 2008).

Genç 2017 yılında yapmış olduğu araştırmasında Hayıt bitkisinin sarı renk elde edilmesinde kullanılan Luteolin içerdiğini; bitkinin çiçek kısımlarının kurutularak, yapraklarının ise yaş ve kuru olarak boyamada kullanıldığını ayrıca Hayıtın ışık hasılığının yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Bu çalışmada bitkinin boyar madde içeren kısımları (çiçek ve yaprakları), boyasız yün kilim iplikleri ve alüminyum şapı, sodyum klorür, kalay klorür, krem tartar, potasyum dikromat, bakır sülfat, tartarik asit, tannik asit, çinko klorür, demir sülfat mordanları kullanılarak boyama yapılmıştır. Elde edilen renklerin objektif ve subjektif renk değerlendirmesi yapılarak ışık, sürtünme ve su damlası gibi bazı haslık değerleri belirlenmiştir. Böylece Manisa ili Kula ilçesinde yetişen ve boyamada kullanılan Hayıt bitkisi (*Vitex agnus*) bitkisine ait boyama yöntemi, kullanılan mordan ve mordan oranı, elde edilen renklerin adları, renklerin haslık değerleri belirlenmiştir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1 Materyal

Araştırmanın materyalini, bugüne kadar bitkisel boyacılık konusunda yapılmış araştırmalar, bu araştırmalar göz önünde bulundurularak seçilen mordan maddeleri (alüminyum şapı, sodyum klorür, kalay klorür, krem tartar, potasyum dikromat, bakır sülfat, tartarik asit, tannik asit, çinko klorür ve demir sülfat), Kula ilçesinde yetişen Hayıt bitkisi (*Vitex agnus*) ile 2,5 numara saf boyasız yün kilim iplikleri oluşturmaktadır.

Araştırmada kullanılan Hayıt bitkisi (*Vitex agnus*) Kula ilçesi Bebekli Köyü ve Başbüyük mevkiinden toplanmış; yün iplikler ise 2,5 numara, saf boyasız olarak Eşme ilçesinden satın alınmıştır. Kullanılan mordanlar (alüminyum şapı, sodyum klorür, kalay klorür, krem tartar, potasyum dikromat, bakır sülfat, tartarik asit, tannik asit, çinko klorür, demir sülfat) ise Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nden temin edilmiştir.

2.2. Yöntem

Ekstrakt hazırlama, ön mordanlama, mordanlı boyama, mordansız boyama, elde edilen renklerin değerlendirilmesi ve haslıkların belirlenmesi yöntemleri açıklanmıştır.

2.2.1. Ekstrakt Hazırlama Yöntemi

Boyama işlemi için ekstrakt hazırlamada sıcak ekstrakt yöntemi uygulanmıştır. Sıcak ekstrakt hazırlama işleminde, boyamada kullanılan Hayıt bitkisinin (*Vitex agnus*) yaprakları ve çiçekleri kurutularak parçalanmıştır. Boyanacak yün ipliklerine göre %100 oranında alınan bitki yine boyanacak yün ipliklerine göre 1:50 oranında su 1 saat süreyle kaynatılmıştır. Sürenin sonunda bitki artıkları ortamdaki uzaklaştırılarak sıcak ekstrakt elde edilmiştir (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4. Sıcak ekstrakt elde etme işlemi

Hayıt bitkisi (*Vitex agnus*) ile 10 mordanlı ve 1 mordansız boyama olmak üzere toplam 11 boyama yapılmıştır. Boyamaların her birinde yün iplikler 15'er gramlık çileler haline getirilerek kullanılmıştır (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5. Boyamada kullanılan yün iplikler

Elde edilen ekstraktla mordanlı ve mordansız olmak üzere 2 boyama yöntemi uygulanmıştır. Mordanlama yöntemlerinden ise ön mordanlama tekniği kullanılmıştır.

2.2.2. Ön mordanlama

Yün ipliklerinin ağırlığına göre % 5 oranında alınan mordanlar 1:50 oranında su içerisinde eritilmiştir. Daha önceden nemlendirilmiş yün iplikler mordanlı suya bastırılarak 1 saat süreyle kaynatılmış ve suyun içerisinde çıkartılarak boyamaya hazırlanmıştır (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 6. Yün iplerinin mordanlanması

2.2.3. Mordanlı Boyama

Daha önce mordanlanan yün iplikleri elde edilen ekstrakt içinde bir saat süreyle kaynatılıp kendi halinde soğumaya bırakılmıştır. Daha sonra bol soğuk su ile durularak az ışıklı ve havadar bir yerde kurutulmuştur (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7. Mordanlı boyama

2.2.4. Mordansız Boyama

Önceden elde edilmiş ekstraktın içine yün iplikleri nemlendirilerek konulmuştur. Bir saat süreyle kaynatılıp, kaynama sırasında eksilen su ilave edilmiştir. Boyanmış olan iplikler soğuduktan sonra bol soğuk suyla durulanarak az ışıklı ve havadar bir yerde kurutulmuştur (Fotoğraf 8).

Fotoğraf 8. Mordansız boyama

2.2.5. Elde Edilen Renklerin Değerlendirilmesi

Boyama sonucunda bitkilerden elde edilen renklerin subjektif ve objektif olarak değerlendirmesi yapılmıştır.

Subjektif Değerlendirme

Hayıt bitkisi (*Vitex agnus*) %100 oranında kullanılarak mordanlı ve mordansız boyama yapılmıştır.

Boyama işleminde % 5 oranında mordan kullanılarak toplamda 11 adet boyama yapılmıştır. Boyama sonucunda elde edilen renklerin değerlendirilmesi araştırmayı yapan kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Doğal aydınlatmalı bir mekânda, boyanmış yün kilim iplikleri yandan ışık gelecek şekilde beyaz bir zemin üzerine yerleştirilerek renklerine göre gruplandırılmış ve daha önceden bitkisel boyacılık konusunda yapılmış olan Canikli (1989),

Geçmişten Günümüze Manisa

Harmancıoğlu (1955), Karadağ (2007) ve Kayabaşı ve Jirousek (2004) esas alınarak renk adları belirlenmiştir (Fotoğraf 9).

Fotoğraf 9. Subjektif değerlendirme işlemi

Objektif Değerlendirme

Hayıt bitkisi (*Vitex agnus*) kullanılarak yapılan boyamada elde edilen renkler; Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ndeki renk ölçüm cihazı (Techkon Spectro Dens) kullanılarak objektif olarak değerlendirilmiştir.

Objektif değerlendirmede; Techkon Spectro Dens cihazı kullanılarak L (açıklık-koyuluk), a (kırmızı-yeşil koordinatı) ve b (mavi-sarı koordinatı) değerleri ölçülerek DE (toplam renk farklılığı) değeri hesaplanmıştır. Yün iplikler birbirine paralel hale getirilerek düzgün bir şekilde beyaz bir zemin üzerine yerleştirilmiştir. Ölçümü yapılacak ipliklerin üç farklı bölgesinden L (parlaklık koordinatı), a (kırmızı-yeşil koordinatı) ve b (mavi-sarı koordinatı) değerleri ölçülmüş daha sonra dE (renk farklılığı) hesaplanmıştır. Elde edilen verilerin ortalamaları alınmıştır. Spectro Dens cihazında ölçüm yapılırken boyasız yün iplikleri referans değer olarak kabul edilmiş, mordansız ve mordan kullanılarak yapılan boyamalarda elde edilen renkler referans değere göre hesaplanmıştır. Ölçülen L, a, b değerleri L-dL, a-da, b-db formülüne göre hesaplanarak karelerinin toplamının karekökü dE değeri olarak belirlenmiştir. Bu formül doğrultusunda MS Excel programı kullanılarak hesaplanan renk değerleri düşük ise beyaz referans değere olan uzaklığın az (açık değer), yüksek ise bu değere olan uzaklığın çok (koyu değer) olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Fotoğraf 10 ve 11).

Fotoğraf 10 ve 11. Techkon Spectro Dens cihazı

Techkon Spectro Dens cihazı ile renk tayininde kullanılan simgeler ve formüller aşağıda görülmektedir.

L: Boyasız yün ipliği parlaklık koordinatı

- dL**: Boyalı her bir ipliğin parlaklık koordinatı
a: Boyasız yün ipliğin kırmızı-yeşil koordinatı
da: Boyalı her bir ipliğin kırmızı-yeşil koordinatı
b: Boyasız yün ipliğin mavi-sarı koordinatı
db: Boyalı her bir ipliğin mavi-sarı koordinatı

dE değerinin formüle edilmiş hali şu şekilde gösterilmektedir:

$$dE: \sqrt{(L - dL)^2 + (a - da)^2 + (b - db)^2}$$

2.2.6. Haslıkların Belirlenmesi

Araştırmada, yün ipliklerin boyanması sonucunda elde edilen renklerin ışık, sürtünme ve su damlası haslık tayinleri yapılmıştır. Haslıkların değerlendirilmesinde ışık haslığında mavi skala; sürtünme ve su damlası haslığında gri skala kullanılmıştır. Mavi skala 1'den 8'e kadar derecelendirilmiş çeşitli mavi boyalar kullanılarak boyanmış yün kumaşlar olup 1 en az 8 en yüksek değeri oluşturmaktadır (Fotoğraf 12). Gri skala gri-gri ve gri- beyaz olmak üzere 2 çeşittir. Sürtünme haslığında gri-beyaz; su damlası haslığında gri- gri kullanılmıştır.

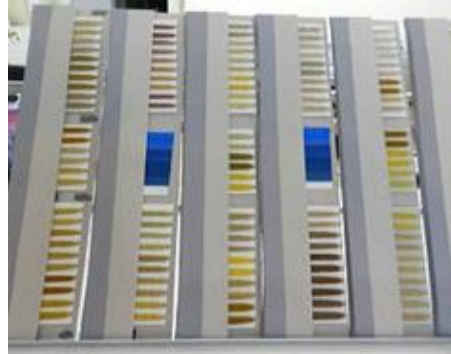

Fotoğraf 12. Mavi yün skala

Işık Haslığı Tayini

Boyalı yün halı ipliklerinin ışık haslığı tayini Türk Standartları Enstitüsü tarafından hazırlanan TS EN ISO 105 B02/A1 (Gün Işığında Karşı Renk Haslığı Tayini) (Anonim 2014)'e göre ve solmanın (renk değişmesi) değerlendirilmesi için DIN 5033 (Farbmessung Begriffe der Farbmetrik Deutschland) (Anonymous 1970) standartlarına göre yapılmıştır.

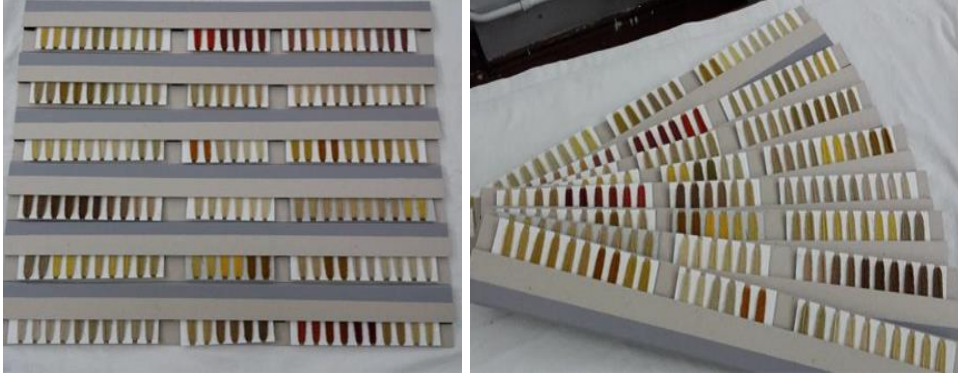
Mavi yün skala; bir karton üzerine sırasıyla 1'den 8'e kadar sıralı olarak yapıştırılmıştır. Yün iplikleri 1 cm. boyunda, 6 cm. eninde birbirine paralel olacak şekilde bir karton üzerine sarılmıştır (Fotoğraf 13).

Fotoğraf 13. Işık haslığı için hazırlanmış kartlar

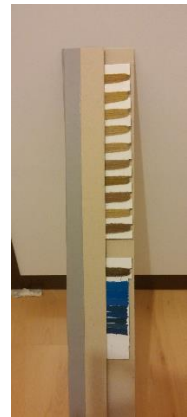
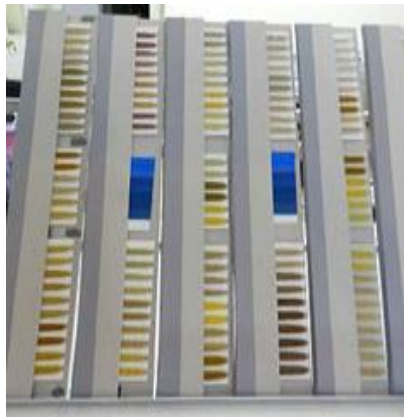
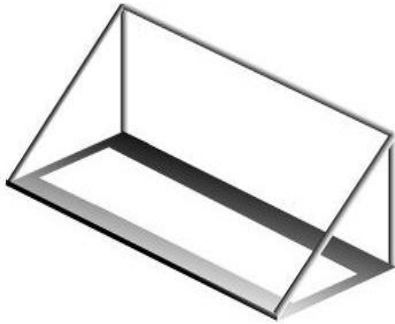
Geçmişten Günümüze Manisa

Mukavvadan 7 cm ve 3 cm eninde şeritler kesilerek birbirlerinin üzerine konulmuş ve bir cilt yapılmıştır. Daha önceden karton üzerine sarılarak hazırlanan yün iplik örnekleri ile mavi yün skala bu cilt arasına konulmuştur (Fotoğraf 14 ve 15). Yün iplik örnekleri ile mavi yün skalasının yarısı kapalı iken yarısı gün ışığının etkisi altında bırakılmıştır.

Fotoğraf 14 ve 15. Yün ip sarılı kartların ışık haslığı için hazırlanmış ciltlere yerleştirilmesi

Yün iplikleri hazırlanan ciltler arasında iken gün ışığının 45° lik bir açı ile gelmesine dikkat edilmiştir. Bunun için özel olarak hazırlanmış demir üzerine konulan ciltler her gün düzenli olarak gün ışığını alabilecek bir ortama bırakılmış ve her gün aynı saatlerde kontrol edilerek yün ipliklerinde herhangi bir solmanın olup olmadığı gözlemlenmiştir. Ciltler arasındaki yün ipliklerin solma dereceleri mavi skaladaki solma derecesine göre karşılaştırılarak belirlenmiştir. Ve mavi skalanın değeri solan yün ipliğinin değeri olarak kabul edilmiş ve o numara verilmiştir. 1 değerini alan yün ipliklerin ışık haslığı en düşük, 8 değerini alan yün ipliklerin ise ışık haslığı en yüksek olarak belirlenmiştir (Fotoğraf 16, 17 ve 18).

Fotoğraf 16, 17 ve 18. Işık haslığı için hazırlanmış demir düzenek ve ışık haslığı ölçümü

Sürtünme Haslığı Tayini

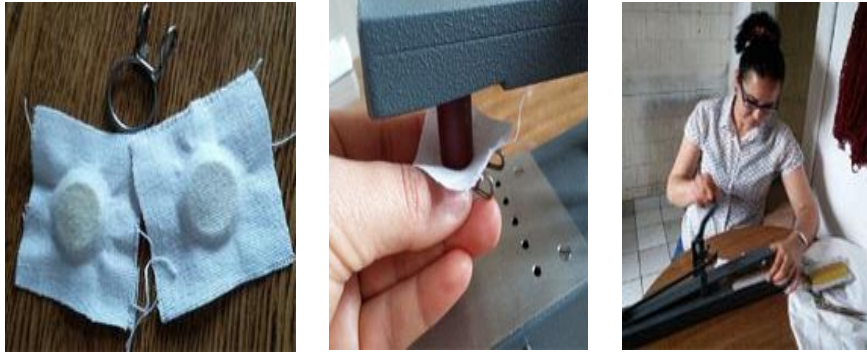
Boyalı yün ipliklerinin sürtünme haslığı tayini Türk Standartları Enstitüsü tarafından hazırlanan TS EN ISO 105-X12 (Sürtmeye Karşı Renk Haslığı Tayini) (Anonim 2016)

ve solmanın (renk değişmesi) değerlendirilmesi için Gri Skalanın Kullanma Metotlarına TS 423-2 EN 20105-A02 (Anonim 1996) göre yapılmıştır. Boyanmış iplikler, 14x5 cm. ebatlarında hazırlanmış olan kartonların üzerine yan yana birbirine paralel olacak şekilde sarılmıştır (Fotoğraf 19 ve 20).

Fotoğraf 19 ve 20. Sürtünme haslığı için hazırlanmış kartlar

Girintili ve çıkıntılı olarak kesilerek hazırlanan mukavva kartlara boyanmış yün iplikleri sarılmıştır. Sürtünme haslığının ölçülebilmesi için bezayağı dokuma örgülü, küçük kareler şeklinde (yaklaşık 6x6 cm. ebatlarında) beyaz renkli pamuklu bezler kesilmiştir. Bu bezler sürtünme haslığı ölçüm cihazının ağız kısmına yerleştirilerek cihazın kendi mandalı ile tutturulmuştur. Daha sonra 900 gr 'lık ağırlığın hazırlanan yün iplik örneğinin 10 cm' lik kısmı üzerinde, 10 saniyede 10 kez ileri geri sürtünmesi sağlanmıştır. Bu şekilde mandalın ağız kısmındaki bezin boyalı iplere sürtünerek yün iplerdeki rengin beze geçip geçmediği kontrol edilmiştir. Boyasız pamuklu beze renk akması gri skala kullanılarak bu renkli ipliklerin sürtünme haslıkları ölçülmüştür (Fotoğraf 21, 22 ve 23).

Fotoğraf 21, 22 ve 23. Sürtünme haslık ölçümü

Su Damlası Haslığı Tayini

Boyalı yün kilim ipliklerinin su damlası haslığı tayini Türk Standartları Enstitüsü tarafından hazırlanan TS EN ISO 105-E07 (Tekstil Renk Haslığı Deneyleri- Bölüm E07: Lekelenmeye Karşı Renk Haslığı: Su) (Anonim 2012) ve TS 423-2 EN 20105 - A02 (Tekstil Renk Haslığı Tayin Metotları Bölüm A02 Solmanın Değerlendirilmesinde Gri Skalanın Kullanılması) standartlarına göre yapılmıştır (Anonim 1996).

Su damlası haslığı tayininde, sürtünme haslığı tayini için kartonlara sarılarak hazırlanmış olan yün iplik örneklerinin her iki kenarda kalan 2 cm.' lik kısımları kullanılmıştır. İki paralelli olarak hazırlanan örneklerin üzerine oda sıcaklığında 0,15 ml'lik saf su damlatılmıştır. Cam bir çubuk yardımıyla, örneğin suyu emmesi

Geçmişten Günümüze Manisa

sağlanmıştır. İki dakika bekledikten sonra damlatılan yerle dış kenarlarındaki renk değişmesi gri skala ile değerlendirilmiştir. Böylece yün ipliklerinin ıslak su damlası haslığı değerlendirilmiştir (Fotoğraf 24 ve 25).

Fotoğraf 24 ve 25. Su damlası haslık ölçümü

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde, boyamalar sonucu elde edilen renklerin subjektif ve objektif değerleri ile ışık, sürtünme ve su damlası haslık değerleri verilmiştir.

3.1. Elde Edilen Renklerin Değerlendirilmesi

Araştırmada Manisa ili Kula ilçesinde yetişen ve bitkisel boyacılıkta kullanılan Hayıt bitkisinin (*Vitex agnus*) yaprakları ve çiçekleri yün ipliklerine göre %100 oranında alınmış, 1 mordansız ve 10 farklı mordan (alüminyum şapı, sodyum klorür, kalay klorür, krem tartar, potasyum dikromat, bakır sülfat, tartarik asit, tannik asit, çinko klorür, demir sülfat) % 5 oranında kullanılarak toplamda 11 boyama yapılmıştır. Boyama sonucu elde edilen renkler subjektif olarak Harmancıoğlu (1955), Canikli (1989), Kayabaşı ve Jrousek (2004) ve Karadağ (2007) esas alınarak renk adları belirlenmiş ve Techkon Spectro Dens cihazı kullanılarak objektif olarak değerlendirilmiştir.

3.1.1. Subjektif Değerlendirme

Araştırma kapsamında kullanılan Hayıt bitkisinin (*Vitex agnus*) mordansız ve %5 oranında mordan kullanılarak yapılan boyamalar sonucunda elde edilen renklerin subjektif değerleri belirlenmiş ve Tablo 1’de verilmiştir.

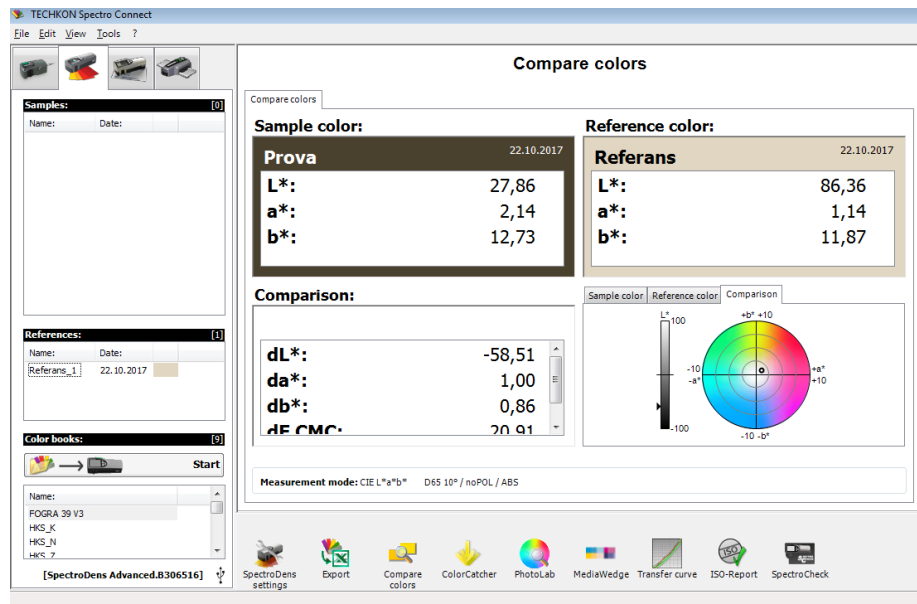
Tablo 1. Renklerin Subjektif Olarak Değerlendirilmesi

Tablo 1 incelendiğinde %5 oranında kullanılan çinko klorür ve mordansız boyama ile sarı renk; alüminyum sülfat ve potasyum dikromat ile köri; kalay klorür ile zerdeçal, sodyum klorür ve krem tartar ile kirli sarı; bakır sülfat ile açık yeşil, tartarik asit ile kahverengi; tannik asit ile pişmiş ayva ve demir sülfat ile siyah renk elde edilmiştir.

3.1.2. Objektif Değerlendirme

Araştırma kapsamında, boyanacak materyale göre bitkinin %100 oranında alınarak, mordansız ve %5 oranında mordan kullanılarak yapılan boyamalar sonucunda elde edilen renklerin objektif değerleri, Techkon Spectro Dens cihazı ile ölçümleri yapılarak belirlenmiştir.

Mordan	Mordansız	Alüminyum sülfat	Sodyum Klorür	Kalay Klorür	Krem tartar	Potasyum dikromat	Bakır sülfat	Tartarik asit	Tannik asit	Çinko klorür	Demir sülfat
Hayıt	Sarı	Köri	Kirli sarı	Zerdeçal	Kirli sarı	Köri	Açık yeşil	Kahve	Pişmiş ayva	Sarı	Siyah

Fotoğraf 25. Techkon Spectro Dens cihazı ile referans ve prova değerinin gösterimi

Renkli ipliklerin dE değerleri hesaplanırken ölçülürken referans değer olarak saf boyasız yün ipliğin "L" değeri, 86,36; "a" değeri 1,14; "b" değeri 11,87 olarak ölçülmüştür (Fotoğraf 25). Boyanan yün ipliklerine ait dE değerleri ise referans değere göre belirlenmiş ve Tablo 2'te verilmiştir.

Tablo 2. Elde edilen renklerin objektif değerleri

BİTKİ ADI	MORDANLAR	OBJEKTİF DEĞERLER			
		L	a	b	dE
HAYIT	Alüminyum sülfat	51,94	1,63	23,70	15,32
	Sodyum klorür	52,55	1,02	24,79	15,69
	Kalay klorür	51,60	3,11	34,91	21,73
	Krem tartar	45,93	3,16	20,25	15,92
	Potasyum dikromat	50,52	0,80	30,69	19,41
	Bakır sülfat	40,28	1,68	31,45	22,35
	Tartarik asit	55,69	0,91	26,31	15,66
	Tannik asit	43,72	8,49	18,79	17,99
	Çinko klorür	52,43	0,09	37,73	23,46
	Demir sülfat	27,86	2,14	12,73	20,91
	Mordansız	56,46	2,27	23,94	14,19

Tablo 2 incelendiğinde, en düşük dE değeri 14,19 ile hayıt bitkisinin mordansız olarak boyanması ile; en yüksek dE değerini ise 23,46 ile hayıt bitkisinin çinko klorür mordanı ile boyanması sonucu elde edildiği görülmektedir.

3.2. Elde Edilen Renklerin Haslık Değerleri

Araştırmada sonucunda elde edilen renkli yün ipliklerin ışık, sürtünme ve su damlası haslık değerleri belirlenmiş ve Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Yün ipliklerinin ışık, sürtünme ve su damlası haslıkları

BİTKİ ADI	MORDANLAR	HASLIK DEĞERLERİ			
		Işık Haslığı	Sürtünme Haslığı	Su Damlası	
				Yaş	Kuru
HAYIT	Alüminyum sülfat	2	3/4	4	5
	Sodyum klorür	3	4/5	4/5	5
	Kalay klorür	3	3/4	2/3	5
	Krem tartar	7	2/3	4/5	5
	Potasyum dikromat	6	2/3	5	5
	Bakır sülfat	3	1/2	2	5
	Tartarik asit	5	1/2	4/5	5
	Tannik asit	2	1	2/3	5
	Çinko klorür	1	3	3	5
	Demir sülfat	4	1	1/2	4
	Mordansız	3	3	4/5	5

Tablo 3 incelendiğinde, hayıt bitkisinin en yüksek ışık haslığını krem tartar mordanı ile elde edilen rengin; en düşük ışık haslığını ise çinko klorür mordanı ile elde edilen rengin verdiği tespit edilmiştir.

Sürtünme haslık değerleri incelendiğinde, boyanmış renkli ipliklerin en düşük sürtünme haslık değeri tannik asit ve demir sülfat mordanı ile yapılan boyama sonucu 1 olarak ölçülürken; en yüksek sürtünme haslık değeri ise sodyum klorür mordanı ile yapılan boyama sonucu 4/5 olarak tespit edilmiştir.

Su damlası haslık değerleri incelendiğinde yaş su damlası haslık değerlerinin 1/2-5 arasında, kuru su damlası haslık değerlerinin ise 4-5 arasında değiştiği görülmektedir. En düşük yaş su damlası haslık değeri hayıt bitkisinin demir sülfat

mordanı ile boyanması sonucunda; en yüksek yaş su damlası haslık değeri ise potasyum dikromat mordanı ile boyanması sonucu ortaya çıktığı görülmektedir.

4. SONUÇ

Bu araştırmada Manisa İli Kula İlçesi'nde yetişen bitkilerin boyacılıkta kullanarak renk kataloğunun hazırlanması; ışık ve sürtünme haslıklarının belirlenmesi ile bitkisel boyacılık konusunda araştırma yapacaklara kaynak oluşturulmuştur. İnsanların, bitkisel boyalarla renklendirilmiş ve doğal malzeme ile üretilmiş olan ürünleri tercih etmeleri açısından bitkisel boyacılığın canlandırılması günümüzde önem kazanmıştır. Her yörede yetişen bitkilerin boyacılıkta kullanılan türlerinin belirlenmesi ve renk kataloglarının oluşturulması geleneksel olarak yapılan bitkisel boyacılığın geliştirilmesi açısından önemlidir.

Literatür tarama ve yapılan araştırma sonucunda, Manisa İli Kula İlçesi'nde bitkisel boyacılığın varlığına rastlanmadığından yapılan bu araştırmanın bu yörede tek olduğu ve örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Anonim, 1996. TS 423-2 EN 20105-A02 Tekstil- Renk Haslığı Tayin Metotları- Bölüm A02-Solmanın Değerlendirilmesinde Gri Skalanın Kullanılması. Ankara: Türk Standartları Enstitüsü.

Anonim, 2012. TS EN ISO 105-E07 Tekstil Renk Haslığı Deneyleri- Bölüm E07: Lekelenmeye

Karşı Renk Haslığı: Su. Ankara: Türk Standartları Enstitüsü.

Anonim, 2014. TS EN ISO 105-B02 Tekstil- Renk Haslığı Deneyleri- Bölüm B02: Yapay Işığa Karşı Renk Haslığı- Ksenon Ark Soldurma Lambası Deneyi. Ankara: Türk Standartları Enstitüsü.

Anonim, 2016. TS EN ISO 105-X12 Tekstil- Renk Haslığı Deneyleri- Bölüm X12: Sürtmeye Karşı Renk Haslığı Tayini. Ankara: Türk Standartları Enstitüsü.

Anonim, 2017. Web sitesi: www.kula.bel.tr Erişim Tarihi: 30.09.2017.

Anonymous, 1970. DIN 5033 Farbmessung Begriffe der Farbmessung Deutschland.

Baytop, A. 1995. *Bitkilerin Bilimsel Adlarındaki Niteleyiciler ve Anlamları*. İstanbul Üniversitesi Yayınları. İstanbul.

Canikli, N. 1989. *Kökboya (Rubia tinctorum L.)'dan Elde Edilen Renkler Ve Bu Renklerin Yün Halı İplikleri Üzerindeki Işık ve Sürtünme Haslıkları*. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Ev Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek lisans tezi (Basılmamış).

Davis, P.H. 1982. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*. Vol.7., Edinburgh: University Press.

Geçmişten Günümüze Manisa

Daniele, C., Thompson Coon J., Pittler MH., Ernst, E. 2005. "Vitex agnus-castus-Systematic Review of Adverse Events." *Drug Safety*, 28, 319-332.

Enez, N. 1987. *Doğal Boyamacılık Anadolu'da Yün Boyamacılığında Kullanılmış Olan Bitkiler ve Doğal Boyalarla Yün Boyamacılığı*. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Yayın No: 449. İstanbul.

Genç, M. 2017. "Sakarya Çevresi Doğal Boyarmadde Kaynakları Ve Boyahaneler." *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl: 2017/1, Sayı:26, s.100-119.

Harmancıoğlu, M. 1955. *Türkiye'de Bulunan Önemli Bitki Boyalarından Elde Olunan Renklerin Çeşitli Müessirlere Karşı Yün Üzerindeki Haslık Dereceleri*. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 77. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara. Türkiye.

Kessel, B. 2004. The Role of Complementary and Alternative Medicine in Management of Menopausal Symptoms. *Endocrinology and Metabolism Clinics of North America*, 33, 717-739.

Kayabaşı, N., Jirousek, C. A. 2004. "Turkish Natural Dyeing Traditions." *The Fabric of Life: Cultural Transformations in Turkish Society*. Global Academic Publishing. Binghamton, New York, USA. 127-145.

Karadağ, R. 2007. *Doğal Boyamacılık*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 126, Ankara.

Kuruüzüm-Uz A., Güvenalp, Z., Ströch, K., Demirezer, Ö., Zeeck, A. 2008. "Antioxidant Potency of Flavonoids from *Vitex agnuscastus* L. Growing in Turkey." *FABAD Journal of Pharmaceutical Sciences*, 33, 11-16.

Özkan, A. 2010. "Antik Çağlardan Günümüze *Vitex agnus-castus* (HAYIT)." *Modern Fitofarmakoterapi ve Doğal Farmasötikler*, 1, 56-58.

Öztürk, İ. 1999. *Doğal Bitkisel Boyalarla Yün Boyama*. 97s. Dokuz Eylül Yayınları, İzmir.

MEVLEVİHANELER, YENİDEN İŞLEVLENDİRMEDE MANİSA MEVLEVİHANESİ ÖRNEĞİ

Özlem ATALAN*

1. Giriş

Manisa Mevlevihane'si büyük bir dergâhtır. Asitane olarak da tanımlanmıştır. Gölpınarlı, Konya dergahından sonra, Osmanlı İmparatorluğu sınırları arasında on dergah arasında Manisa Mevlevihanesi belirtilmektedir. Karahisar Mevlevihane'sinden sonra ikinci derecede Manisa ile Halep Mevlevihane'si sayılmaktadır¹. Pakalın (1983) ise önem sıralamasını Konya'dan sonra İstanbul, Manisa ve Gelibolu Mevlevihaneleri olarak yapmaktadır. Her iki sıralamaya göre öteki dergâhlar arasında oldukça önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır².

Manisa'nın güneydoğusundaki Spil Dağı'nın eteğinde Yukarı tabakhane Mahalle ve Deresinin doğusunda, bugünkü Milli Park içerisindeki yamaçta yer almaktadır. Aynı zamanda "İshakiye Zaviyesi", İshak bey Mevlevihane'si ve Vakfiyesinde ise, "Mevlevihane imareti" olarak bilinmektedir³

Evliya Çelebi'nin Seyahatname 'sinde Mevlevihane'ye ilişkin bir iki küçük bilgi bulunmaktadır. Evliya Çelebi Manisa'daki ünlü gezi yerlerini anlatırken, bunlar arasında "Mevlevihane Bağı" bölgesinin adı geçmektedir. Ayrıca Evliya Çelebi, Manisa ilinde Mevleviliğin yaygınlığından da bahsetmektedir⁴.

Çalışma kapsamında aşağıdaki araştırma ve değerlendirmeler yapılacaktır.

- Mevlevihane gelişim süreci incelenecektir. Anadolu'da yer alan önemli Mevlevihaneler bu bağlamda incelenecektir. Özellikle, Manisa Mevlevihane'sinin mimari plan ve cephe düzenleri bu bağlamda değerlendirilecektir.
- Yapının yeniden işlevlendirilmesi ve yeniden kullanımı koruma ilkeleri bağlamında incelenecektir.

Yapılan çalışmada, bilgi toplama aşamasında geniş bir literatür çalışması ve daha sonra alan araştırması yapılacaktır. Son aşamada, Manisa Mevlevihane'sinin korunma olasılıkları tartışılacak, sentez ve karşılaştırma yapılarak makale sonlandırılacaktır.

2. Mevlevihane'lerin Tanımı ve Mimarisi

Mevlevihaneler "*değişik vasıta ve vesileleri kullanarak güzel ahlaki yaşatma eğiliminin sürdürüldüğü tesis ve yapılanmalar*" olarak tanımlanmaktadır. Mevlevihanelerde farklı türbe-semahane veya türbe- harim bağlantıları görülebilir⁵. Mevlevihaneler kimi zaman cami şemasının yorumlanması olarak da inşa edilebilmektedir.

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi

¹ Tezcan, Nuran, Journal of the Ottoman Studies 14, Manisa Mevlevihanesi, İstanbul, 1994, s.185-193.

² Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, c.2, s. 515, 1983.

³ Tanrıkorur, Ş.B., Manisa Mevlevihanesinin Restorasyonu, İstanbul Fetih Cemiyeti, Özal Matbası, İstanbul, 1995.

⁴ Evliya Çelebi, Seyahatname, C İstanbul, M.E.B. Basımevi, 1935, s.75.

⁵Numan, İbrahim, Birinci uluslararası Mevlana, Mesnevi ve Mevlevihaneler Sempozyumu Bildirileri, (19-21 Aralık 2001- Manisa Mevlevihanesi), Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve uygulama Merkezi, s. 265, 2002.

Mevlevihane şemalarında, tek kubbe altında toplanan, büyük ve geniş merkezi bir yapının şemasından yararlanılmıştır. Ana kubbeli mekâna eklenen çeşitli bölünmeler bulunur. Ana yapı bazen tek kubbe ile bazen de farklı örtü sistemler ile kapatılır. Bazı Mevlevihanelerde, türbeler merkezi semahane yapısının dışında tutulmuştur. Örneğin Kütahya Argun Çelebi ve Lefkoşe Mevlevihanelerinde türbeler, merkezi semahane dışında yer alır. Türbe ile bağlantı zayıftır. Argun Çelebi Mevlevihane'sinde ise, türbeler geniş kemerle daire şeklindeki plana sahip semahaneye bağlanmaktadır. Anadolu'da olduğu gibi İstanbul'da da pek çok Mevlevihane vardır. Büyük bir dergah olan Yenikapı Mevlevihane'sinin plan şeması birbirinin eşi iki oluşturulmuş parça mekanın kaydırılarak birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Bu iki modülleri oluşturan mekânların biri türbeye, diğeri semahaneye hizmet etmektedir⁶.

Şekil 1. İstanbul'da Mevlevihane konulu gravür, 1769

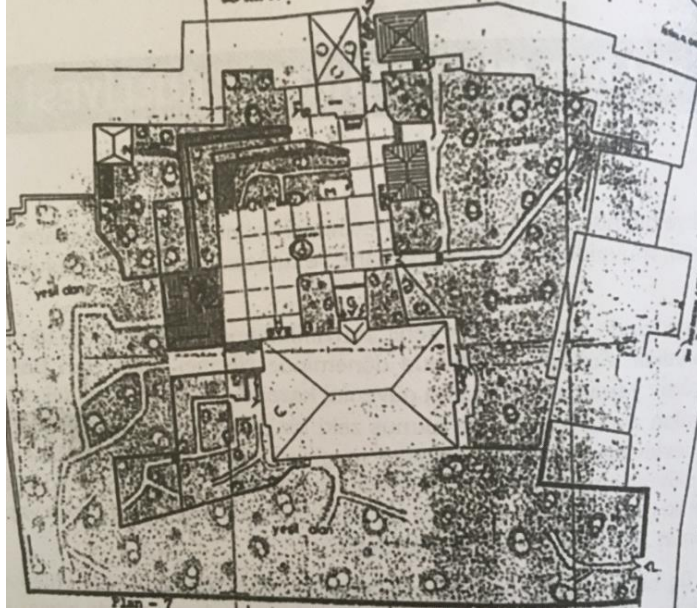

⁶ Numan, age, s. 265.

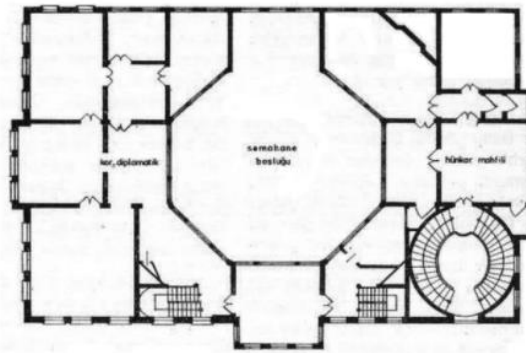
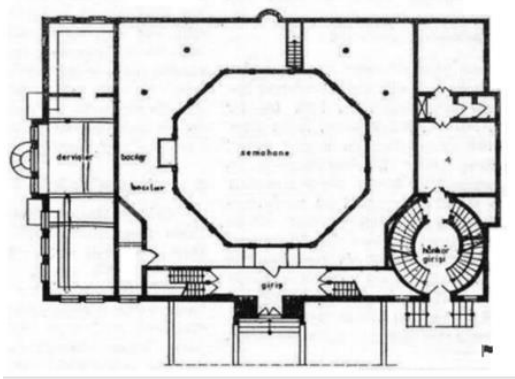
Şekil 2 Brindesi'nin 1860 tarihli Neyzen tablosu (Dayıoğlu, 2003)

Resim 1. Galata Mevlevihanesi (<https://www.galatamevlevihanesimuzesi.gov.tr>) İstanbul'da yer alan önemli Mevlevihanelerden biri Galata Mevlevihane'sidir. Galata'da yer alan Mevlevihane, Ahşap bir konağı anımsatan mimarisi ile diğer Mevlevihane şemalarında farklı tutulmuştur. İki katlı olan yapı ortada yer alan sekizgen semahaneye sahiptir.

Şekil 3. Galata Mevlevihanesi Vaziyet Planı, İstanbul (Dayıoğlu, Servet, 2003)

Şekil 4. Galata Mevlevihanesi Zemin kat planı Şekil 5. Galata Mevlevihanesi Üst kat planı (http://www.wikiwand.com/tr/Galata_Mevlevihanesi)

Numan (2002)'a göre Manisa Mevlevihanesi gibi şehir ve yerleşimlerden uzak yapılarda farklı plan şemaları görülebilirken, İstanbul'da yer alan Mevlevihanelerin plan şemasının daha sıkışık kat adedinin fazla olduğu görülmektedir⁷.

3. Manisa Mevlevihane'si Mimarisi ve Müze İşleviyle Yeniden Kullanımı

Manisa'da kentleşme için yapılan uygulamalar Saruhan Bey tarafından başlatılmış, Çarşı Mahallesi'nde bir mescit, Çaprazlar Mahallesi'nde bir çeşme ve Gediz üzerinde bir köprü yaptırmıştır. Muzaffereddin İshak Bey zamanında (1365- 1390), Manisa pek çok kurumları ile kale dışında büyüyen bir kent olmuştur. Bu dönemde inşa edilen Ulu Cami; dini, eğitici, sosyal ve kültürel hizmetler veren bir külliye olarak yapılmıştır. Vakfiye ve sicil kayıtlarına göre; iki mescit bir zaviye bir han ve iki çeşme ile Mevlevihane İshak Bey zamanında yapılmıştır⁸.

Manisa Mevlevihane'si, Yukarı Tabakhane Mahallesi'nde, Milli Park içerisinde yer almaktadır. Yapının kitabesinde, Saruhan Bey'in torunu İshak Çelebi tarafından, 1368-1369 yıllarında yaptırıldığı yazmaktadır. Yapı, aynı zamanda, Ulu Cami Külliyesi'nin bir bölümü içerisinde yer almaktadır. Bu külliye, Emetullahoğlu'nun eseridir⁹.

Evliya Çelebi'ni yazdığına göre ise 1369 yılında İshak Çelebi tarafından yaptırılan bir tekke'dir. Emet Bin Osman adlı mimarın projesine göre yapılmıştır. Evliya Çelebi, Mevlevihane'nin şehrin doğusunda, yüksek bir tepe üzerinde (Manisa -Spiylos dağı'nın kuzey eteğinde) olduğunu belirtmektedir. Çelebi, yapı içinde bir semahane ile çok sayıda derviş hücresi bulunduğunu, eski bir kiliseden çevrildiğini anlatmıştır.

⁷ Numan, age, s.265.

⁸ Acun, Hakkı, Manisa Mevlevihanesi, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/919/Acun.pdf?sequence=1>, Ac

⁹ Acun, 1999, s.350.

Geçmişten Günümüze Manisa

Ayrıca tüm şehrin buradan görüldüğünü, güzel ve havadar bir yerde bulunduğunu ve orada pek çok dervişin yaşadığını belirtmiştir¹⁰. Günümüzde, şehir kuzeye doğru genişlemiş, Mevlevihane şehrin güneydoğusunda kalmıştır.

Resim 2.Manisa Mevlevihanesi, (<http://muze.semazen.net/content.php?id=00084>) Mevlevihane'ye ait elde bulunan en eski bilgi Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde anlattığı kitabeye dayanmaktadır. Bu kitabe, Evliya zamanında giriş kapısında yer almıştır. Günümüzde ise, tamamen kaybolmuştur. Ancak Çelebi aşağıdaki Osmanlıca kitabenin bulunduğunu belirtir¹¹.

١- امر بعمارت هذه الزاوية المباركة الاسحاقية الامير

٢- العادل المظفر المنصور اسحق ابن الياس سنة سبعين وسبع مائة

٣- عامره العبد الفقير الى الله الغني الحاج عثمان بن امة الله

Okunuşu: 1- Emere bi 'imâreti hâze'z-zâviyeti'l-mubâreketi'l-İshâkıyyeti el-emîru'l-

2- 'âdilu el-muzafferu'l-mansûr İshak bin İlyâs senete seb'îne ve seb'âmietin

3- 'Âmiruhû el-'abdu'l-fakîru ila'llâhi'l-ganiyyi el-hâc Osman bin Emetullah

Şekil 6. Kitabe ve okunuşu, (Tanrıkörur, 1995).

Türkçe'ye çevrildiğinde şunlar yazılıdır. "Adil bir emir olan, mansur ve muzaffer İlyasoğlu İshak, 770 senesinde bu mübarek İshakkiye Zaviyesi'nin yapılmasını emretti Mimarı gani olan Allah'ın fakir kulu Emetullahoğlu Hacı Osman'dır"¹².

Uluçay 1940), Mevlevihane'nin mimarının gerçekten Osman bin Emet olduğu konusunda kuşku bulduğu anlatmaktadır. Zira Evliya Çelebi'nin bu adı ters yazmış olabileceğini belirtir. Doğrusunun Manisa'daki Ulu Cami'nin mimarının Emet Bin Osman olabileceği belirtilir. Bu isim Ulu Caminin günümüzde yer alan kitabesi üzerinde yazılıdır. Her iki yapının aynı zamanda yapıldığı düşünülürse aynı mimar tarafında yapıldığı düşünülebilir. Fakat, Köklü (1984) babaların oğullarına kendi

¹⁰ Evliya Çelebi, Seyahatname, C İstanbul, M.E.B. Basımevi, 1935, s.75.

¹¹ Evliya Çelebi, age, s.75.

¹² Tanrıkörur, Ş.B., Manisa Mevlevihanesinin Restorasyonu, İstanbul Fetih Cemiyeti, Özal Matbası, İstanbul, 1995.

babalarının isimlerini verdiğini belirterek, Çelebi'nin doğru yazmış olabileceğinin altını çizmektedir¹³

Mevlana'nın vefatından sonra Mevlevilik bir tarikat yapısını alarak Anadolu'da yayılmıştır¹⁴. Manisa Mevlevihanesi, etkileyici sağlamlıktaki yapısıyla, dervişliğin kapalı düzenini yansıtan önemli bir binadır. Bu yapı, Anadolu'da orijinal yapısı korunabilmiş, en eski Mevlevihane olarak değerlendirilmektedir. Mevleviliğin iyice benimsendiği İshak Bey Dönemi'nde Ulu Cami ve külliyesi onunla beraber Mevlevihane şehrin yüksek bir noktasına inşa edilmiştir. Emecen'e göre, vakfiyelerden alınan bilgilerde Mevlevihane'de 10 kişi görev yapmaktaydı. Bu kadrosu ve mutfağı ile şehir dışında olmasına rağmen, şehir içi zaviyesi gibi çalışmaktaydı. Yapılan törenlere göre, şehirden müritlerde katılıyorlardı. Şehir dışından gelenler ise konaklayıp mutfaktan yararlanabiliyorlardı. Mesnevi okunuyor ve bunu üzerine konuşuluyordu. Bu törenler Saruhanoğlu döneminde olduğu gibi Osmanlılar Dönemi'nde de sürdürüldü. Mevlevihane'nin Ulu Cami ile arasının uzak olmasından ötürü, burada daimi olarak cemaatin bulunduğu düşünülmektedir. Yapının mescit görevi gördüğü ve beş vakit namaz kıldırıldığı söylenebilir¹⁵.

Yapı, pek çok defa tamir görmüştür. Eski kayıtlara göre, 1664-1665 yılında, 1681'de başlayıp 1693-94'lere kadar süren onarımlar geçirmiştir. Mevlevihane, 1960'larda ve 1982'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarım görmüştür. 1999-2001 yılında yeniden restore edilerek, müze işleviyle kullanılmaya başlanmıştır.

Uluçay ve Gökçen (1939)'e göre yapı, 1960'larda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Acun (1992) bu dönem onarımında, sadece yapının dış cephesinin onarıldığını yapının, içinin bakımsız olduğunu anlatmaktadır. Bu süreçte yapı kullanıma kapalı tutulmuştur. Manisa Mevlevihane'sinin çevresinde eski mezar kalıntıları ve Manisa Tarzan'ı diye bilinen 1963'te ölen Ahmet Bedevi'ye ait mezar yer almaktadır¹⁶

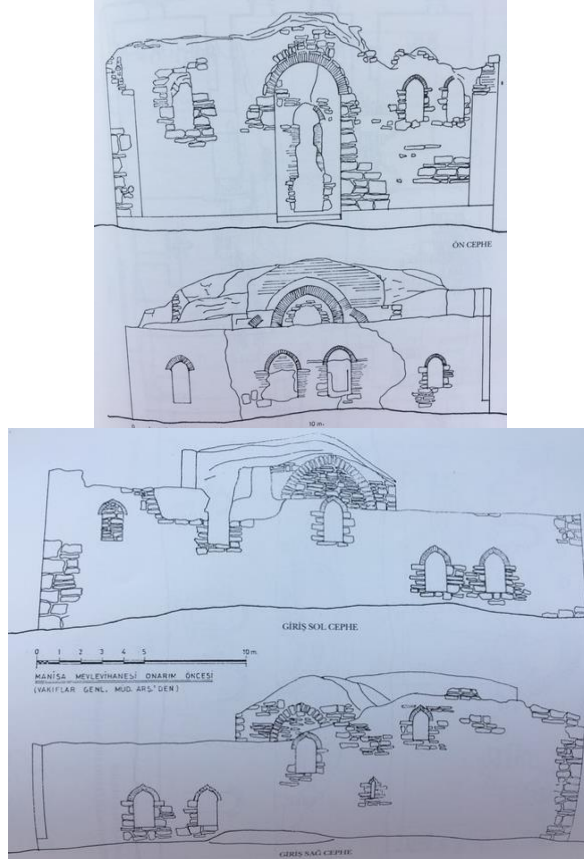
13 Köklü,Nihat, Saruhanoğullan Devrinde Manisa, Manisa Dergisi, sayı 7 (Nisan 1984), s. 6-22.; Acun, Hakkı, Manisa Mevlevihanesi, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/919/Acun.pdf?sequence=1>

14 Emecen, M. Feridun, Tarihin İçinde Manisa, s.49, Manisa, 2006.

15 Emecen, M. Feridun, Tarihin İçinde Manisa, s.49, Manisa, 2006.

16 Uluçay Çağatay, Gökçen, İbrahimi Manisa Tarihi, İstanbul :Resimli Ay Mat, 1939, s.92. Acun, Hakkı, Manisa Mevlevihanesi, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/919/Acun.pdf?sequence=1>, s. 92.

Geçmişten Günümüze Manisa

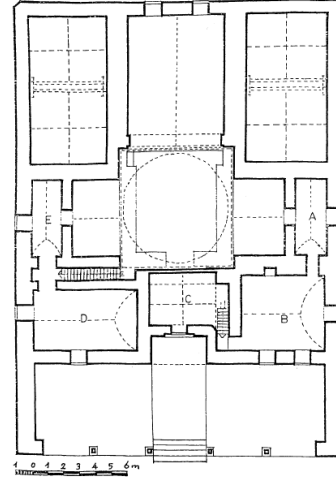
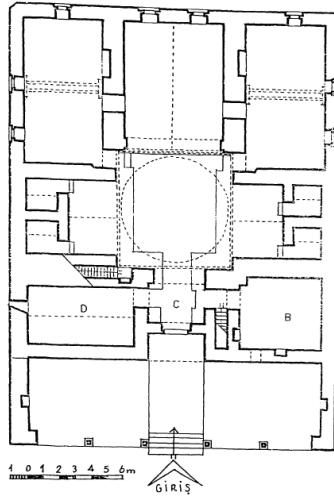
Şekil. 7 Restorasyon öncesi Rölöve çizimleri Şekil. 8 Restorasyon öncesi Rölöve çizimleri (Köklü, 1984'den, Acun, 1999)

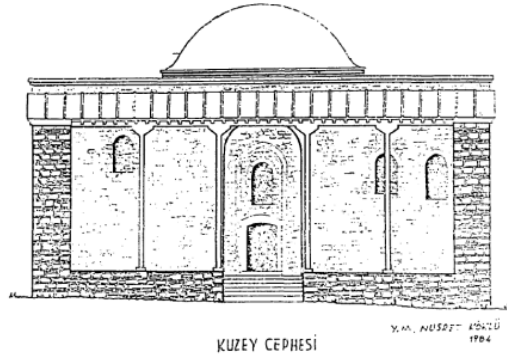
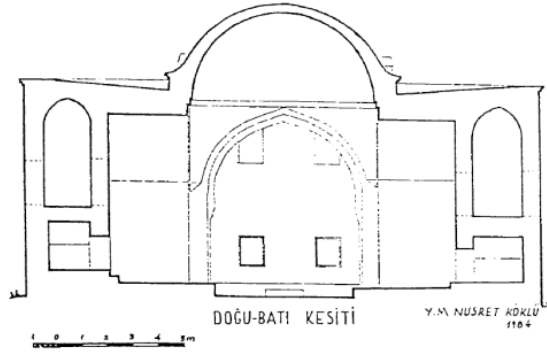
Resim 3. Restorasyon öncesi (1960 öncesi) Mevlavihane (Acun, 1999)

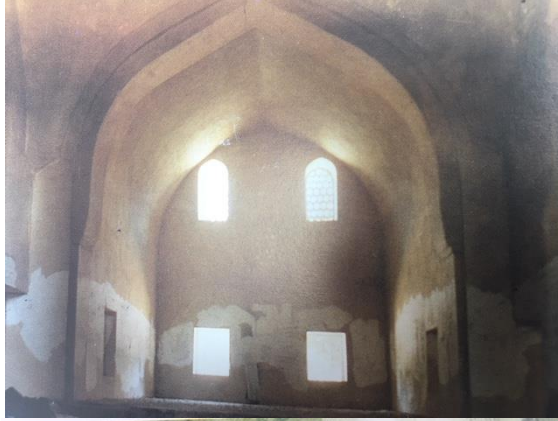
Resim 4. 1960 Restorasyonu sonrası Mevlevihane (Acun, 1999)

Şekil 9. Mevlevihane zemin kat planı Şekil 10. Mevlevihane 1. kat planı restitüsyon çizimleri
(Köklü'den (1984), Acun, 1999)

Şekil 11. Mevlevihane doğu batı kesiti Şekil 12. Mevlevihane doğu batı kesiti ve ön görünüş
(Köklü'den (1984), Acun, 1999)

Resim 5. 2001 Restorasyonu öncesi giriş bölümü iç görünüş
Restorasyonu öncesi kemer iç görünüş
(Acun, 1999)

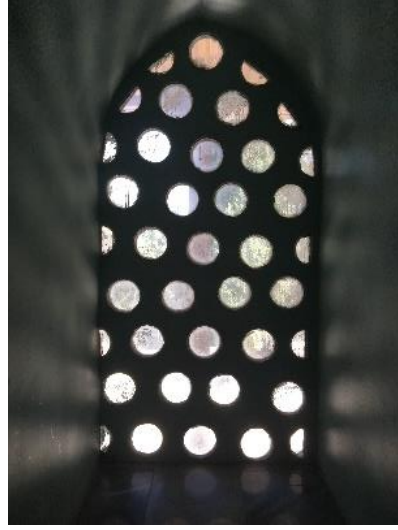

Resim 6. 2001

Geçmişten Günümüze Manisa

Resim 7. Mevlevihane ön cephesi (2017) Resim 8. Mevlevihane kapısı (2017)

Resim 9. Mevlevihane'nin sivri kemerli penceresi

Resim 10. Mevlevihane'nin hazire bölümü Resim 11. Mevlevihane'nin yan cephesi, (2017)

Manisa Mevlevihane'si 14. yüzyıl Osmanlı Mimarisi özelliklerini taşıyan ve orijinal özelliklerini korumuş önemli bir yapıdır. Yapı ortada küçük bir kubbesi bulunan düz çatılı bir binadır. Plan şeması olarak kareye yakın bir dikdörtgen yapının girişi kuzeyde yer almaktadır. Yerden birkaç basamakla çıkılan teras üzerinde yer alan giriş kapısı yanlardan duvarla çevrilmiştir. Bu terasın üzerinde, son yıllarda yapılmış beton direkler üzerine oturan bir sundurma bir saçak yer almaktadır.

Yapı orada semahanesi olan dört eyvanlı plan şeması düzenindedir. İç mekân düzeni açısından, kapalı avlulu olan iki katlı bir Mevlevihane özelliği taşımaktadır. Yapının aydınlanmasında Kuzey-güney, doğu-batı yönlerinde yer alan pencereler önemli rol oynarlar. Mevlevihane'nin ana bölümü olan Semahanenin bulunduğu kubbeli mekân

kuzey-güney ekseninde simetriktir. Arıca semahanenin güneyinde ana eyvan ve ana eyvanın iki yanında derin iki oda yer almaktadır.

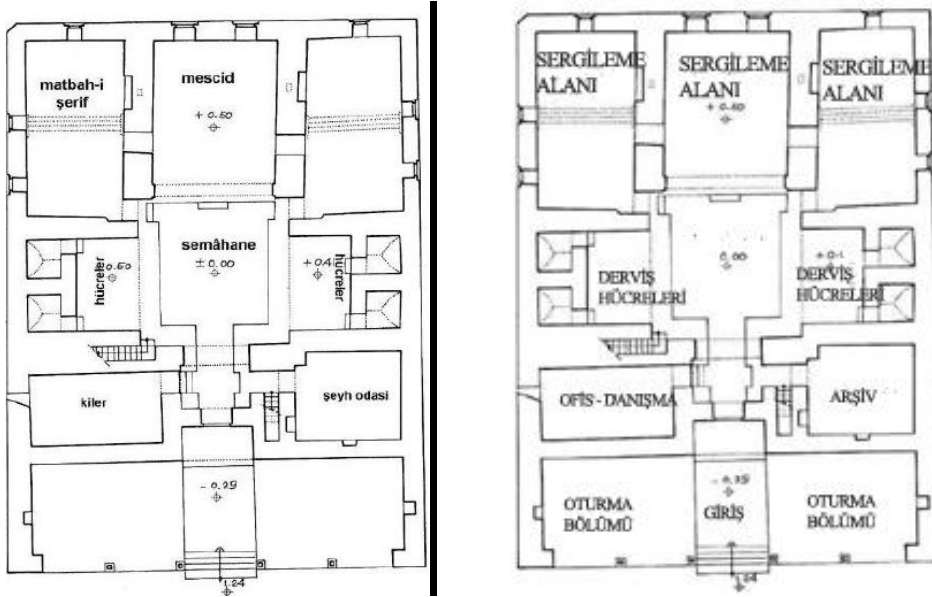
Mevlevihane'nin semahanesinin iki yanında doğu ve batı eyvanları yer almaktadır. Bu bölümler derviş olma aşamasında vakit geçirilen "Çilehane" olarak kullanılan bölümlerdir. Bu bölümler küçük ve iki katlıdır. Yapının giriş kısmında, semahanenin önünde küçük bir giriş eyvanı yer almaktadır. Giriş bölümünün iki yanında yer alan odalar vardır. Girişe açılan bu oda ile giriş bölümü arasında üst kata çıkan bir merdiven yer alır. Yine giriş bölümünün batısında giriş bölümüyle semahanenin batısında yer alan eyvan arasında bir merdiven daha yer alır. Bu merdivenler U plan şemasını anımsatan düzende birbirine açılan mekânlara bağlanırlar. Üstleri ise çapraz tonozlu çatılarla örtülmüştür.

Mevlevihane yapısı moloz taş ile kemerler, kubbe ve tonozlarda tuğla olmak üzere yığma yapıım sisteminde inşa edilmiştir. Acun (1992) göre, Manisa Mevlevihane'si, beşik tonozlu yapı özelliği ve plan yakınlığı ile hemen hemen aynı zamanda yapıldığı sanılan Bursa Hüdavendigar Camisi plan şemasını andırmaktadır¹⁷.

Özgün işlevini yitirmiş anıtsal yapıların yeniden işlevlendirilerek, kültürel bir varlık olarak yaşatılması, tarihi yapıların sürdürülerek kullanılması bağlamında önem taşımaktadır. Kültürel turizmin önem kazandığı günümüz koşullarında, tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesi, kentlere büyük katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte, yeniden işlevlendirme en önemli katkısını; hem anıtsal yapıların korunmasında, hem de kentlerin kimliklerinin sürdürülmesinde göstermektedir. Ancak, tarihi yapıların özellikle anıtsal yapıların yeniden işlevlendirilmesinde, yapıya verilecek yeni işlevlerin, yapının özgün niteliklerine zarar vermeyecek, hatta özelliklerini vurgulayacak şekilde planlanması gerekmektedir.

Manisa Mevlevihanesi'si günümüzde müze işleviyle işlevlendirilmiştir. Yapının mekanları; semahane, mescid, matbah-i şerif, hücreler (çilehaneler), şey odası ve kiler, mutfaktır. Mevlevihane olarak kullanıldığı dönemlerde, yapıya ritüel gereği sağ ayakla girilir ve çıkılırdı. Mescit mekanı, 5 vakit namaz ve dua için kullanılmaktadır. Matbah- şerif, mutfaktır. Şerefli mutfak demektir. Bu mekânda, günde iki defa kuşluk ve ikindi vaktinde olmak üzere yemek pişirilmekteydi. Kapı girişinde ise yeni gelen derviş adayı için bekleme yeri olan saka postu yer alır. Yeni gelen bu kişiye Nev-niyaz denir. Bu alanda aday dizlerinin üzerinde üç gün bekletilirdi. Çilehane bölümüne, ruhsal ve bedensel dünyevi zevkten arınma amaçlı girilirdi. Tilavet bölümü okuma bölümüdür. Eğitim amaçlı dini bilgiler, tasavvuf , astronomi, tıp, fizik gibi tüm bilimler öğretilirdi. Semazen başı 24 saat balkonda tasavvuf müziği çalardı. Günümüzde mekanlar tarihsel süreçte kullanımını yansıtacak şekilde model dervişlerle beraber maket ve objelerle anlatılmıştır.

¹⁷ Acun, Hakkı, Manisa Mevlevihanesi, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/919/Acun.pdf?sequence=1>

Şekil 13 Mevlevihane restorasyon zemin kat planı Şekil 14 Restorasyon üs kat planı
(Acun, 1999'da alınan çizimler tekrar düzenlenmiştir.)

Resim 12. Mevlevihane'de sergilenen eserler Resim 13. Mevlevihane'de sergilenen eserler (2017)

Resim 14. Mevlevihane’de sergilenen eserler Resim 15. Mevlevihane’de sergilenen eserler (2017)

Geçmişten Günümüze Manisa

Resim 16. Mevlevihane'de sergilenen eserler Resim 17. Mevlevihane'de sergilenen eserler
(2017)

Resim. 18. Müze Ofis Bölümü

Resim 19. Müze Giriş Teras Bölümü
(2017)

4. Sonuç

Zamanın ilerlemesiyle birlikte değişim kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentlerin kültürel kimliğinin devamlılığının sağlanması için sürdürülebilir koruma kaçınılmazdır. Mevcut kültürel mirasın yeniden işlevlendirilmesi dünyada olduğu gibi ülkemizde de yapılması gerekli restorasyon aşaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihi değer taşıyan kültür varlıklarının zaman içinde özgün işlevini kaybetmesi, kentsel anlamda, imar alanında uğradıkları değişiklikler ve ekonomik etkenler, yapıların yeniden işlevlendirilmesini gerektirmektedir. Özellikle tarihi ve kültürel önem taşıyan anıtsal yapıların yeniden işlevlendirilmesi, bu yapıların günümüzde de kullanımını mümkün kılmaktadır.

Kültürel varlıkların yeniden işlevlendirme için uygun işlevlerin uygulanması için, hem kentsel hem de yapıya yönelik araştırmaların yapılması gerekmektedir. Özellikle özgün işleviyle kullanılmayan anıtsal yapılara yeni işlevler verilirken, yapının

Geçmişten Günümüze Manisa

mevcut özellikleri kaybedilmemelidir. Tarihi yapıların sürdürülebilir ve yaşanabilir korunması için yapının değerini koruyarak vurgulayacak aynı zamanda günümüz koşullarında yaşanabilecek kararlar alınmalıdır. Özellikle ülkemizde yer alan dini yapılar dışında, saraylar, medreseler, hanlar, bedestenler, hamamlar gibi pek çok anıtsal yapı, genellikle özgün işlevini kaybetmiştir. Bu anıtsal yapıların tarihsel süreçteki işlevleri ise artık büyük ölçüde geçerliliğini yitirmiştir. Yapıların kullanıldığı süreç içinde bakımlarının yapılması sürdürülebilir korumanın en önemli basamağıdır.

Yeniden işlevlendirerek kullanımın, sosyal, kültürel, ekonomik ve sürdürülebilirlik anlamında olumlu katkıları vardır. Geçmişten günümüze kalan birçok hamam, mevcut yapıların eskimesi, sosyal hayattaki değişim, teknolojik gelişmeler, kentsel gelişme ve düzenlemeler sebebiyle kullanılmamaktadır. Bununla birlikte, zamanla eskimenin ve kullanılmamanın verdiği tahribatlarla yapılar bozulmaktadır. Yapıların işlevlendirilerek restore edilmesi, hem topluma kazandırılmasını hem de bakım ve onarımının yapılarak sürdürülebilmesini sağlayacaktır.

Manisa Mevlevihane'sinin restorasyonu bitirildikten sonra yapıya Müze- Sergi işlevi verilmiştir. Yapıda, yer yer dönemine ait aksesuarlar ve objelerin sergilendiği görülmektedir. Anıtsal yapıların işlevlendirilmesinde, yapıya en az değişiklikle işlevlendirme yapılması, yapının özgün halinin korunmasına destek olacaktır. Yapıya en az müdahaleyle verilen bu işlev, yapının özgün halini korumasına yardımcı olurken, aynı zamanda yapının kendisinin bir sanat eseri gibi sergilenmesine imkân tanımıştır. Bu bağlamda yapıya verilen Müze- Sergi işlevi hem yapının korunmasına ve sürdürülmesine hem de yapının bir sanat eseri gibi sergilenmesine imkan vermektedir.

Manisa Mevlevihane'si iç mekânlarının yeniden işlevlendirme sonrası mekan performansları, korunma ve sürdürülmesi değerlendirildiğinde; yapının mekânlarının, müze işlevi ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Bu işlevlendirme sebebiyle mekânlar içinde yer alan objeler ve sanat eserleri yapının tarihini ve işleyişini açıklayarak anlatmaktadır. Yapı içindeki özellikli bölümler olan semahane, çilehane, Matbah-ı Şerif, vb. gibi bölümler kendi döneminin özelliklerini göstermektedir. Yapı, 14. yüzyıla ait bir sanat eseri olduğunu yansıtmaktadır. Bu tip anıtsal yapılarda yapı iç mekânlarının, kendi dönem özelliklerini yansıtmak üzere tasarlanması, dönemine ait objelerin sergilenmesi, içine mimarisini tanıtmak ve bilgi verecek levhaların konulması önemlidir. Böylelikle anıtsal yapının ve iç mekânlarının özgünlüğünün korunması, sürdürülmesi gerçekleştirilebilecektir.

Manisa Mevlevihane'si yapı ve cephe karakterinin yeniden işlevlendirme sonrası korunma ve sürdürülmesi değerlendirildiğinde, yapının kitlesel ölçekte ve cephe özelliklerinde korunduğu görülmektedir. Yapıda yöre doğal taşı ve tuğla kullanıldığı için yapıda sürdürülebilir malzeme kullanılmaktadır. Böylelikle yörenin tarihi mimari karakteri sürdürülmektedir.

Sonuç olarak, anıtsal yapıları korunması ve sürdürülmesi gerekli sanat eserleridir. Anıtsal yapıların yeniden işlevlendirilmesi, etkili ve sürekli korumaya destek olmaktadır. Anıtsal yapıların işlevlendirilmesi ise yapının özgüne halini bozmayacak, yapı kimliğine zarar vermeyecek, tasarım ve iç mekân mobilyalarıyla yapının karakterini zedelemeyecek şekilde planlamalıdır. 14. Yüzyıl Manisa Mevlevihane'si örneğinde olduğu gibi, bu önemli yapıların yeniden işlevlendirilerek kullanıma açılması gerekmektedir. Yeniden işlevlendirmede, yapının özgün fonksiyonu yada müze olarak kullanım yapıya en az müdahale gerektirecek kullanım modeli olabilir. Özellikle bu işlev, anıtsal yapılarda, büyük mekan değişiklikleri ve farklı işlevli

mekanlar yaratma talebini engelleyecektir. Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi, anıtsal yapılar bir sanat eseridir. Öncelikli olarak, bu yapılar kitlesel ve iç mekan olarak vurgulanmalıdır.

Kaynakça

Ahunbay, Zeynep, Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yem yayınları, İstanbul, 1996.

Manisa Mevlevihanesi , IX. Vakıf Haftası Kitabı (Aralık 1991), Ankara 1992, s . 109- 124.

Acun, H., Manisa'da Türk Devri yapıları, Türk Tarih Kurumu, VI.Dizi- Sayı56, s.350-368.

Acun, Hakkı, Manisa Mevlevihanesi, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/919/Acun.pdf?squence=1>

Numan, İbrahim, Birinci uluslararası Mevlana, Mesnevi ve Mevlevihaneler Sempozyumu Bildirileri, (19- 21 Aralık 2001- Manisa Mevlevihanesi), Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve uygulama Merkezi, s. 265, 2002.

Emecen, M. Feridun, Tarihin İçinde Manisa, s.49, Manisa, 2006.

Gökmen, Ertan, Manisa Mevlevîhânesi Şeyhi Mehmed Bahâeddin Efendi'nin Terekesi (1771).”Sûfi Araştırmaları”, 2014, 5.9: 1-62, 2014.

Köklü, N, Saruhanoğulları beyliği Devrinde Manisa, Manisa Dergisi, sayı 7, Nisan 1984, s. 6-22.

Pakalın, Mehmet Zeki , Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, c.2, s. 515, 1983.

Tezcan, Nuran, Journal of the Ottoman Studies 14, Manisa Mevlevihanesi, İstanbul, 1994.

Tanrıkörür, Ş.B., Manisa Mevlevihanesinin Restorasyonu, İstanbul Fetih Cemiyeti, Özal Matbası, İstanbul, 1995.

Uluçay, Çağatay, Gökçen İbrahim, Manisa Tarihi,:Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1939. .

MANİSA-PELİTALAN YÖRESİ ÖZEL GÜN GİYİM-KUŞAMI (YENGE GİYİM-KUŞAMI)

Zeynep KIRKINCIOĞLU*

GİRİŞ

Pelitalan yöresi, Manisa'nın kuzeyinde yer alan Yunusemre ilçesine bağlı bir mahalledir. Pelitalan'ın çevresinde Örencik, Muslih, Karaveliler, Maldan, Süngülü, Sakallı, Recepli köyleri/mahalleleri vardır. Adını; bölgenin karakteristik ağacı olarak kabul edilen Pelit ve onun meyvesi durumundaki Palamut'tan almıştır.¹

Pelitalan, Yunt dağı üzerinde, dağlık bir arazide yer almaktadır. Yöre halkı, yerleşik düzene geçmiş, gelenek ve göreneklerini koruyan yörüklerden oluşmakta, yörük kültürünü yaşatmaktadır.

Halkın geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Küçükbaş hayvan olarak koyun ve keçi, büyükbaş olarak da inek beslenmektedir. Geçim kaynağını oluşturan tarım ve hayvancılık ile Pelitalanlılar, yünden, kalın ve korunaklı giysilerin yanında, ipek, pamuk, kadife gibi dokumaları ve Manisa merkeze 28 km yakınlığı ile şehir etkileşimli, modern giysileri kullanmaktadır.

Pelitalanlı'lar hayvancılıkla geçinip, yün, kıl vb. hayvansal ürünleri giyimlerinde değerlendirdikleri için koruyucu, fonksiyonel ancak şehirliliğe göre daha kalın dokulu dokumalardan üretilen giysileri, katlı giyim geleneği ile giymektedirler. Özellikle kadınlar, baş, üst ve alt beden giyim parçalarının yanı sıra, çorap, çanta, heybe, önlük, kuşak, bel bağı, kolon vb. aksesuarlarında kullandıkları yün ve kılları yine kendi tezgâhlarında dokumaktadır. Bu uğraş Pelitalanlı kadınlar için, hem kendi ihtiyaçlarını karşılama, hem de ev bütçesine katkı sağlama amacıyla yapılmaktadır. Böylece gelenekli yaşam biçiminde, geleneksel kültür çerçevesinde, kadınlar erkeğe oranla daha aktif, dışarıya dönük ve güçlü bir yaşam sürerek ön plana çıkmaktadır.

Özel gün ve kutlamalarda, kadın, geleneksel davranış kalıpları içinde yine toplum arasında yerini alabilmekte, önemli bir yer teşkil etmektedir. Düğün öncesi hazırlıkları, çeyiz serme, kına yakma, gelin alma, düğün ve düğünden sonraki bazı törenler kadınların dayanışmasıyla gerçekleşmektedir. Düğünden önce hediyelerle okuntu (davetiye) dağıtımı, nişan tepsilerinin gitmesi, nişan töreni, kına gecesi eğlencesi, gelini giydirme ve süsleme, yemeklerin hazırlanması ve dağıtımı ve benzeri, gelinin baba evinden koca evine gidene kadar yapılan tüm etkinliklerde kadınlarının emeği geçmektedir. Bu gibi törenlerde dikkat çeken kadın rollerinden birisi "yenge" olgusudur (Gargi, 2007, s. 94). "Yenge" kelimesi en yaygın şekilde "bir kimsenin kardeşinin, dayısının ya da amcasının karısı" anlamına gelir. Ardından "erkeğin de kendi karısından söz ederken kullanıldığı bir ad", "kadınlar için söylenen bir seslenme

* Dr. Öğrt. Ü. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü ERZURUM zeynep060@hotmail.com

¹ Pelitalan'dan Hulusi Burhan'ın, 2014 tarihinde şifahen verdiği bilgiye göre

sözü” ve “düğünde geline kılavuzluk eden kadın” açıklamaları yer alır (www.tdk.gov.tr).

Akrabalık ilişkisinin dışında anlamlar yüklenen yengelerin, düğünlerde farklı görevleri vardır. Düğünlerde geline yol göstermekle, çeyizini taşımakla ya da çivi çalma, taş atma, kına yakma, gelin alma, gelini gezdirmeye, gelinin sağdıçlığını yapma, gelinin parmağını bala batırma gibi âdetleri gerçekleştirmekle görevlendirilmişlerdir (Vural ve Vural, 2017, s. 69).

Fotoğraf 1: Manisa-Pelitalan yöresi özel gün giyim-kuşamı ile damadın yengeleri (Burhan,2014)

Pelitalan yöresinde de gelin ve damadın yengeleri, söz kesimi, gelinin çeyizini götürme vb. gibi, düğün öncesi ve sonrasında yöreye özgü olan gelenek ve göreneklerin uygulamasını, geleneksel kültür çerçevesinde sağlamaktadır. Genellikle tek sıra halinde yürüyen yengelerin çokluğu, özel günün prestijini belirlemektedir.

Fotoğraf 2: Manisa-Pelitalan yöresi özel gün giyim-kuşamı ile gelinin yengeleri (Burhan, 2014)

Araştırmanın konusunu oluşturan Manisa-Pelitalan yöresi giyim-kuşamı, yengelerin özel günlerde giydikleri, Pelitalan yöresi ve Yund Dağı çevresindeki yürük köylerine ait yenge giyim-kuşamı olarak karşımıza çıkmış ve geleneksel özellikleri kaybolmadan kayıt altına alınarak, gelecek nesillere aktarılması, geleceğe not düşülmesi amaçlanmıştır. **Çalışma;** 2014-2015 yılları içinde yapılan gözlem, inceleme ve görüşmelerle gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın modeli, zaman ve metot yönünden incelendiğinde betimsel bir araştırmadır.

Araştırmacı tarafından yapılan alan araştırması sonucunda, Pelitalan yöresinde ulaşılan 11 adet orijinal giysi parçası örneğinin fotoğrafları çekilmiş, grafik çizimleri yapılmış, alanın gerektirdiği sistematik; biçim, dikim, kesim, malzeme, anlam ve süsleme özellikleri açısından incelenmiş, elde edilen bulgular, Pelitalan yöresinde ikamet eden, Hulusi Burhan, Elif Malkoç, Vahide-Kezban Çallık ve Manisa Merkez’de ikamet eden Fahrettin Er kaynak kişilerinin verdiği bilgiler doğrultusunda ve detaylı inceleme sonucunda yorumlanmıştır.

Pelitalan Yöresi Özel Gün Giyim-Kuşamı (Yenge Giyim-Kuşamı)

Yapılan alan araştırması sonucunda, Manisa merkezde, geleneksel giyim-kuşam kullanılmayıp yerini günümüz beyaz gelinliğe bırakmıştır. Ancak Yund dağı üzerinde yer alan Pelitalan ve çevresindeki yörelerde geleneksel giyim-kuşam kullanılmakta veya beyaz gelinlik üzerine mevsim çiçekleri, etrafı boncuk oyalı renkli örtüler, tavus kuşu tüyleri, gümüş alınlık, tepelik ve al bezlerle, yöreye özgü gelin başı süslemesi yapılarak baş süslemesinde yaşatılmaktadır.

Ulaşılan giysilerin, malzeme ve dikim özelliklerinin değişime uğradığı, tezgâhlarda dokunmuş dokumalar yerine, fabrikasyon sentetik dokumalar ve el dikişi yerine, yeni dikiş tekniklerinin makine dikişi ile kullanıldığı gözlenmiştir. Ayrıca bazı giysi parçalarının, günümüz modasından, gelişen teknolojiye etkilenerek biçim ve kullanımlarının değiştiği orijinal özelliklerini yitirdiği görülmüştür. Örneğin, cepken yerine kısa zıbın ve ceket kullanılmaktadır (Koca ve Kırkıncıoğlu, 2015, s. 185).

Pelitalan yöresinde, özel günlerde (söz, çeyiz götürme, kına, düğün vb.) önemli bir statüye sahip olan yengeler aynı biçim, aynı kesim ve aynı renkte giysiler giymektedir.

Fotoğraf 3: Manisa ili Yund Dağı Pelitalan yöresi yenge giyim-kuşamı (Burhan, 2014)

Manisa ili Pelitalan yöresinde kullanılan yenge özel gün giyim-kuşamı on bir parçadan oluşmaktadır. Farklı işlevlere sahip giysi parçaları, yörenin giyinme kültürüne göre, sıralanmış şekilde giyilerek ve birbirleriyle ilişkilendirilerek anlamlı bir bütün oluşturmaktadır. Sırasıyla alt bedende don, üst bedende göynek, uzun zıbın, kısa zıbın, ceket giyilmekte, başa bağlancık ve al bez örtülmekte, kısa zıbının altından bele önde çekki, arkada arkalık veya şal kuşak bağlanarak, üstünden kemer takılmaktadır.

Göynek (Gömlek)

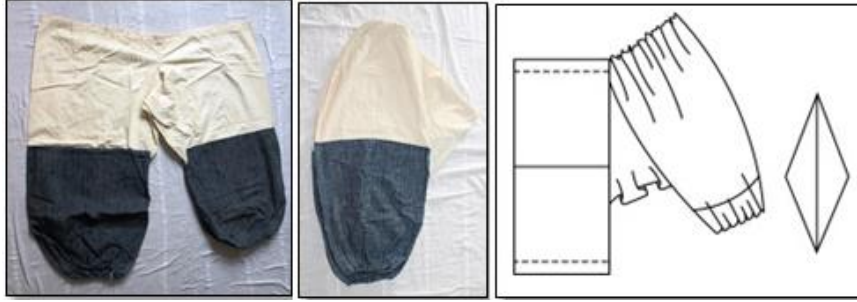

Fotoğraf 4: Göyneğin önden ve arkadan görünümü-grafik çizimi

Geçmişten Günümüze Manisa

Yörede “gömlek” veya “iç gömlek” olarak da adlandırılan, sade, süslemesiz göynek, V yakalı, peşli, kısa kollu bir iç giysidir (foto. 4). Boyu diz kapağında veya diz kapağından biraz uzundur. Bedene düz takılan kolun altından, etek ucuna doğru genişleyen üçgen peş parçaları ile giysinin kalıp formu oluşturulmuş, rahatlık sağlanmıştır. Koyu tonlarda, karışık desenli, pamuklu basma dokumadan makine dikişleriyle birleştirilerek üretilmiştir. Araştırma sırasında ulaşılan diğer göyneklerde, yörede aynı biçim, kesim ve dikim özelliğine sahip olmasına rağmen dokuma ve renk açısından kişinin ekonomik gücüne göre farklılık göstermektedir.

Don

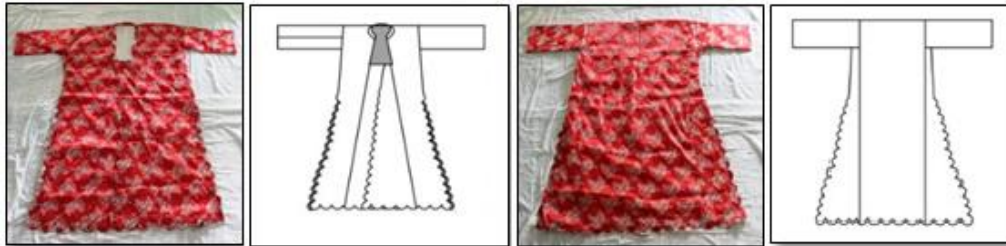

Fotoğraf 5: Donun önden ve yandan görünümü-grafik çizimi

Fotoğraf 5'te Pelitalan yöresinde ulaşılan don örneği görülmektedir. Yörede, “çubuklu don, paçalı don veya gök don” olarak bilinen don, beli ve paçası lastikli, bol, ağında kare kuş parçası olan ve ağ uzunluğu diz hizasında sonlanan, önü ve arkası aynı ölçü ve kesimde olan alt beden giysisidir. Donun ağ uzunluğu diz hizasına yakındır. Belden dize kadar olan kısmı daha ucuza mal edilen, krem rengi pamuklu dokumadan, dizden ayak bileğine kadar olan kısmı da, yine yörede dokunan çizgili “diril” denilen pamuklu dokumadan yapılmıştır. Paçadaki diril kısım uzun zıbının veya üçetek entarinin altından gözükmektedir (Altuntaş ve Şahin, 1993, s. 5). Geleneksel giysi biçimlerini oluşturmada dokumaların özellikleri önemli rol oynamaktadır. Dokuma kumaşlar el tezgâhlarında dokundukları için enleri dardır ve diğer kumaşlara göre pahalıdır. Koç ve Koca (2012:145) çalışmalarında, el dokuma tezgâhlarının enlerinin belirli genişlikleri geçememesinden dolayı, kumaş enlerinin giysilerin biçimlerinin oluşmasına özellik kattığını belirterek, uzun bir tarihi ve geniş bir alanı kapsayan Türk giysilerinde, kumaşların enleri doğrultusunda geliştirilen giysi biçimlerinde modelin aynı kaldığı, geçirilen eklerin boyutlarında farklılıklar oluştuğunu vurgulamışlardır. Bu durum, diril dokumanın uzun zıbın veya üçetek entarinin görünen kısımlarında, krem rengi pamuklu dokumanın kalan kısımlarında kullanılmasının nedeni olarak görülmektedir.

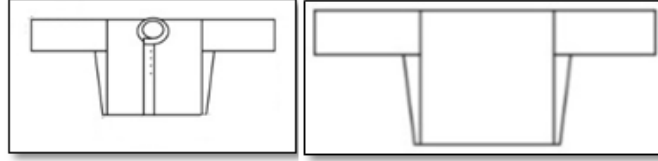
Zıbın (Kısa zıbın-Uzun zıbın)

Pelitalan yöresinde, yaygın olarak kullanılan zıbın, uzun zıbın ve kısa zıbın olmak üzere iki biçimde kullanılmaktadır.

Fotoğraf 6: Uzun zıbının önden ve arkadan görünümü-grafik çizimi

Üçetek biçiminde olan uzun zıbın, kısa kollu, ince, hâkim yakalı, ön ortası, yanları dilimli ve yırtmaçlı, önü açık, boyu, diz kapağının altında sonlanan bir dış giysidir (foto 6). Ön ortasına ve yanlara üçgen şekilde, peş parçaları yapılarak etek biçimi genişletilmiş, kullanım rahatlığı sağlanmıştır. Kırmızı zemin üzerine beyaz çiçekli saten dokumadan yapılmış, beyaz renk pamuklu dokuma ile astarlanmıştır. Makine dikişi ile birleştirilen zıbının, dilimlerinin etrafına, siyah iplikle üç uçlu motif işlenerek süsleme yapılmıştır.

Fotoğraf 7: Kısa zıbının önden ve arkadan görünümü-grafik çizimi

Fotoğraf 7'de görülen kısa zıbın, dik yakalı, kısa kollu, yanları peşli, göğüs altına kadar uzanan boyda bir üstlüktür. Zıbının, sol ön kapama kenarına 5cm genişliğinde pat çalışılmış, 4 adet çıt çıt ile ön ortası kapama sağlanmıştır. Bedene düz takılan kolları yan peşlerle birleşerek kare kol biçimini oluşturmuş ve beden ile kol hareketlerine rahatlık sağlandığı görülmüştür. Genellikle gümüş lame dokumadan yapılan ve krem rengi pamuklu dokuma ile astarlanan zıbının, araştırma sırasında yeşil, sarı vb. kadife ve pamuklu dokumadan da yapılmış örneklerinde ulaşılmıştır.

Zıbının ön ortasına, omuzlara ve kol uçlarına siyah iplikle makine dikişi ile stilize geometrik ve bitkisel motifler yapılarak süslenmiştir. Kol uçlarına uzun zıbın dokumasından fıfır yapılmıştır. Yan dikişte yün dokuma bağcıklar yer almakta, bağcıklar arkadan öne doğru bağlanmaktadır. Bağcıkların uç kısımlarına, boncuk ve pul ile süsleme yapılmıştır(foto 8).

Fotoğraf 8: Kısa zıbın üzerindeki dokuma bağcık

Kısa zıbının, dokuma bağcıkla arkadan dolanarak önde bel hizasında bağlanması ile kadının, dış görünümde inceliğini sağlamaktadır. Ayrıca, ucundaki püskül ve boncuklar bir süs ögesi ve nazarlık olarak da kullanmakta, giyime hareket kazandırmaktadır (Foto. 8). Uzun ve kısa zıbın birlikte kullanıldığı zaman görsel ve anlamsal işlevini yerine getirmiş olmaktadır. Kısa zıbının ucundaki fıfır kumaşının, uzun zıbın kumaşından yapılması takım olma özelliğini de göstermektedir. Bu giysi takımını giyenlerin, eskiden gelin, günümüzde ise düğün sahibinin yengesi veya yakın akrabaları olduğunu ve özel gün giyimini çağrıştırdığı söylenebilir (Koca ve Kırkincioğlu, 2015, s.213).

Ceket

Fotoğraf 9: Ceketin önden ve arkadan görünümü-grafik çizimi

Fotoğraf 9'da Pelitalan yöresine ait ceket görülmektedir. Siyah kadife dokumadan yapılan ceket, uzun kollu, bedenden çıkan erkek yakalı, cepli, süslemeli, boyu kalça hizasında sonlanan, üst dış giysidir. Kısa aralıklarla yerleştirilmiş 2 düğme ile ön kapaması sağlanmıştır. Yaka çevresi, ön ortası, kol uçları, etek uçları ve cep ağzı sarı-beyaz renk sutaşı ile ön ortası ve etek uçları mavi ip üzerine pul oyası ile çevrelenmiştir. Ayrıca iki cebin ortasına üç adet pul-boncuk sıralı ip dikilerek süslenmiştir.

Anadolu'da, olduğu gibi Pelitalan yöresinde de, geleneksel kültür çevresinde çekki, arkalık, şal kuşak, kolon, bel bağı, kemer vb. bel aksesuarları kullanılmaktadır. Bel aksesuarlarını Gargi (2007; 229) kadın giyiminde bel aksesuarları konulu çalışmasında; "kadın giyim-kuşamını toparlayan, giysi parçalarını birbirine tutturmaya yarayan, beli sıkıca sararak beden dik durmasını sağlayan, beli soğuktan, nemden koruyan ve giyimi şıklaştıran" nesnelere olarak tanımlamıştır. Ayrıca bu işlevsel ve estetik özellikleri yanında, bazı simgesel anlamlara da sahip olduğunu, tüm Anadolu'da, Türkmen ve Yörüklerde gelin kemerlerinin ve al kuşağın yanı sıra, baş bağlama ya da gelin göçürme törenlerinde gelin giydirildiği sırada, gelinin beline mutlaka kuşak ya da beline önlük vurulduğunda bel bağı bağlandığını ve bunların gelinin yeni başlayacak kadınlık döneminin simgeleri olduğundan bahsetmiştir.

Çekki (önlük)

Yund dağı çevresinde, hayvancılıkla geçimlerini sağlayan Pelitalanlı kadınlar, gündelik ve özel gün giysilerini çekki ile tamamlamaktadırlar. Fotoğraf 10 a ve b'de Pelitalan yöresine ait geçmişte kullanılan el dokuması çekki ve günümüzde kullanılan fabrikasyon sentetik dokuma çekki örnekleri görülmektedir. Çekki, biçim ve kesim açısından birbirine benzemesine rağmen dokuma ve süsleme açısından farklılıklar göstermektedir.

Fotoğraf 10: Çekkinin önden ve arkadan görünümü

Geçmişte kullanılan çekki, işlemeli, belden diz hizasına kadar uzanan, dikdörtgen biçiminde dokunan iki parçanın oyulgama dikişi ile elde birleştirilmesi ile üretilmiş, bağcıkla kullanılan bel aksesuarıdır (foto 10a). Çekki, etrafına renkli yün ipliklerle saçak ve püskül yapılarak çevrelenmiştir. Dokuma ve süslemede, pıtrak ve eşkenar dörtgen motifi ile simetrik düzenleme yapıldığı dikkat çekmektedir. Çekki motiflerin simetrik olarak tasarlanmasıyla, doğadaki “üreme-çoğalma, bölünme”(Ateşten aktaran Aygün, 2011) mantığının anlatılmaya çalışıldığı düşünülmektedir. Ayrıca pıtrak motifi, nazarlık, eşkenar dörtgen ise kötü gözden korunma olarak kullanılmaktadır (Erberk, 2002, s. 108-128).

Günümüzde kullanılan çekkiler ise, dikdörtgen şeklinde, boyu diz hizasında sonlanan, etek ucu fırfırlı, makine dikişi ile birleştirilmiş, bağcıklı bel aksesuarıdır (foto 10b). Çekkinin bir yüzü mavi simli, uçları pembe simli dokumadan, diğer yüzü ise pembe simli, uçları mavi simli dokumadan yapılmıştır. Mavi yüzey üzerine beyaz iplikle, pembe yüzey üzerine mavi iplikle makine dikişi ile üç ve beş uçlu stilize desenler yapılmıştır

Arkalık-Şal kuşak

Fotoğraf 11: Arkalık-Şal kuşak

Fotoğraf 11’de geleneksel tezgâhlarda, yünden dokunan arkalık ve şal kuşak görülmektedir. Pelitalanlı kadınlar arasında çok yaygın olarak kullanılan bu bel aksesuarları, sert iklim koşullarında ve ağır çalışma şartlarında kadının belini koruyan, sıcak tutan, odun ve çocuk taşımada kullanılan fonksiyonel giysi tamamlayıcılarıdır.

Arkalık, beyaz yapağı yün dokumadan oluşur (foto 11a). Yünler siyah ve kahverengi renge boyandıktan sonra 40x40 cm veya 45x45 cm ölçüsünde iki kare olacak şekilde dokunur. Kare parçalardan birisi (çizgili) tam olarak kullanılırken, diğeri ortadan ikiye bölünerek, iki üçgen şeklinde kullanılır. Üçgenler tam ortaya oyulgama dikişiyle birleştirilerek, büyük bir üçgen parçası meydana getirir. Üçgenin ortada kalan çizgili parçasının kenarlarına bol miktarda siyah renk püskül sarkıtılır (Koca ve Kırkincioğlu, 2015, s. 200).

Şal kuşak, renkli yün ipliklerin, çizgili dokunması ile oluşan kare biçiminde, kenarları saçaklı bel aksesuarıdır (foto 11b). İki köşesine dokuma yün iplikten bağcık yapılarak, üçgen şeklinde katlanarak arkadan öne doğru kullanılmaktadır.

Arkalık ve şal kuşak, arkadan öne doğru, çekki ise, önden arkaya doğru bağlanır. Belde kullanılan bu giysi parçaları kullanım özelliğine göre ön ve arka beden ayrımını sağlamaktadır.

Fişeklik (Kemer)

Pelitalan yöresinde, çekki, arkalık ve şal kuşaktan sonra kullanılan en önemli bel aksesuarı çekkinin üzerine gelecek şekilde bele bağlanan kemerdur.

Fotoğraf 12: Fişeklik

Yörede “fişeklik” adı verilen kemer, dikdörtgen biçiminde, siyah veya lacivert pamuklu dokumadan, belin ön kısmını kapatan bağcıklı bel aksesuarıdır. İp yada kordon dan oluşan bağcıklar, beli çevirerek arkada bağlanmaktadır. Üzerine “yılanbaşı” denilen deniz kemiğinin (kabuğu) simetrik düzenlenmesi ile desen oluşturulmuştur. Kemerin üzerindeki, deniz kemiğinin etrafına pul, düğme ve mavi boncuk gibi malzemeler dikilmiştir. Süsleme amacıyla dikilen bu malzemelerin yan anlamları ve iletmek istediği mesajlar vardır. Örneğin düğme ve nazar boncuğu kötü gözlerden korurken, deniz kemiği doğurganlığı simgelemektedir.

Bağlancık (başörtüsü)

Fotoğraf 13: Bağlancık ve örtülme biçimi

Fotoğraf 13’te al bezin altına bağlanan ve yörede “bağlancık veya “bağlancek”” olarak adlandırılan başörtüsü görülmektedir. Bağlancık, pamuklu tülbentin, üçgen veya dörtgen şeklinde, ikiye katlanarak üçgen yapılması ile iki kulaklı kullanılan başörtüsüdür (foto. 13). İki kulağın uç kısımları mavi boncuklu oya ile çevrelenmiştir. Oya rengi ve biçimi isteğe göre değişmektedir. Pelitalanlı kadınlar, iki ucu boncuk oyası işlemeli bağlancıklarını, oyali kısım alın üzerine gelecek şekilde örterek, al bezi çene altından dolayarak, başın üstünde tepede tuttururlar (foto. 1-2). Bu bağlama şekli, özel gün giyiminin baş bağlama şekline çağrışım yapmaktadır.

Albez (başörtüsü)

Fotoğraf 14: Al bez örnekleri

Pelitalan kadınlar arasında yaygın olarak kullanılan bir diğer başörtüsü ise al bezdir. Fotoğraf 14'te görülen al bez, kare şeklinde, üzeri ve kenarları işlemeli başörtüsüdür. Al bezin iki kenarı, boru boncuk veya puldan yapılmış oya ile çevrelenmiştir. Sadece görünen kısmına pul ile desenler yapılan başörtüsü, çene altından dolanarak, sivri ucu arkada üçgen olacak biçimde, başın üstünde bağlanmaktadır.

Özel gün giyimine çağrışım yapan al bez, yöre kültürünü bilen kişiler tarafından, üzerindeki motif ve desenlere göre "muskalı, elmalı, hayat ağaçlı, güneşli, çarklı, aylı, serpmeli" gibi isimlerle adlandırılmaktadır. Süsleme amacıyla yapılan bu desenlerin yan anlamları vardır. Örneğin hayat ağacı; bereketi, sürekli değişim ve gelişim içinde yaşayan evreni sembolize ederken, muskalı; nazarı, aylı ise, doğurganlığı simgelemektedir.

Geçmişte sadece kırmızı renkten yapılan al bez, günümüzde mavi, yeşil, pembe vb. farklı renklerden yapılmaktadır.

SONUÇ

Araştırma kapsamında incelenen Pelitalan özel gün giyim-kuşamında, yenge giyimi on bir parçadan oluşmaktadır. Sırasıyla alt bedende don, üst bedende göynek, uzun zıbın, kısa zıbın, ceket giyilmekte, başa bağlancık ve al bez örtülmekte, kısa zıbının altından bele önde çekki, arkada arkalık veya şal kuşak bağlanarak, üstünden fişeklik takılmaktadır. Giysi parçaları, renkli ve sıralı giyim özelliği ile anlamlı bir bütün oluşturmaktadır. Geçmişte gelinler tarafından giyilen giysiler, günümüzde yengeler tarafından giyilmektedir.

Yörenin giysi parçalarının kadınların hepsinde aynı biçim, aynı kumaş ve aynı renkte olması o kültürün yansımasının dikkat çekici özelliği olarak gözlenmiş ve sosyo-ekonomik durumlar arasındaki farkı ortadan kaldırmıştır.

Yörede kullanılan giysi parçalarının (uzun ve kısa zıbın, çekki, fişeklik, al bez vb.) üzerinde; düğme, pul boncuk, deniz kemiği gibi malzemeler kullanılarak, kötü gözlerden nazardan korunma ve doğurganlık gibi anlamsal ifadeler yansıtılmaktadır. Ayrıca süslemelerde kullanılan hayat ağacı, güneş, ay, çiçek vb. motif ve desenlerde bereket, sürekli değişim ve gelişimi simgelemektedir.

Giysi parçalarının dikim özelliğinde makineleşmenin etkisi görülmüştür. Doğal ve tezgâh dokumalarının yerini fabrikasyon, sentetik dokumaların aldığı belirlenmiştir.

Somut kültürel miras içerisinde kullanılan giysilere bakıldığında ülkemizin her yerinde her yörenin kendine has özelliklerini içeren biçim, dikim, süsleme ve kullanım özelliği açısından farklı olarak karşımıza çıkan kültürel bir çeşitlilik söz konusudur. Bu nedenle, kültürel değerlerimizden biri olan geleneksel giysilerimizin kaybolmasını önlemek amacıyla belgelenmesi, korunması, geleceğe not düşülmesi, aktarılması büyük önem taşımaktadır. Kadınların yaşamında önemli yeri olan özel gün giyim-kuşamının tüm yörelerde alanın uzmanı kişiler tarafından öz değerlerini yitirmeden belgelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Altuntaş Y., Şahin, Y., & Kahveci M. *Manisa ili halk oyunları kıyafetleri teknik çizimleri*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Ankara 1993.

Aygün, M. *Kütahya ve çevresi geleneksel kadın giysilerinin motif, grafiksel desen ve kompozisyon özelliklerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2011.

Erberk, M. *Çatalhöyük'ten günümüze Anadolu motifleri*. Dumat Yayınları, Ankara 2002.

Gargi, Z. *Ege bölgesi geleneksel kadın giyiminde bel aksesuarları (izmir, aydın, manisa örneğinde)*. Sanatta Yeterlilik Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir 2007.

Koca, E. & Z. Kırkıncioğlu. *Ege Bölgesi Kadın Giyim-Kuşamının Göstergibilimsel Yöntem İle Çözümlemesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2015.

Koç, F. & Koca, E. The clothing culture of the turks, and the entari (part 2: the entari). *Folk Life: Journal of Ethnological Studies*, 50(2), 141-168 2012.

Vural, F.G. & Vural T. *Niğde Düğünlerinin Kaybolmaya Yüz Tutan Geleneği: "Yenge Kaldırma"*. TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2017; Cilt: 9/İLKBAHAR, Sayı: 34 *TURAN-CSR International Scientific Peer-Reviewed and Refereed Journal; ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2017; Volume: 9/SPRING, Issue: 34 DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041*

www.tdk.gov.tr erişim tarihi 01.08.2017

Kaynak Kişiler

K.K.1. Elif MALKOÇ 1974 doğumlu Manisa Yunt Dağı Pelitalan köyü

K.K.2. Kezban ÇALLIK 1953 doğumlu Manisa Yunt Dağı Pelitalanköyü

K.K.3. Vahide ÇALLIK 1925 doğumlu Manisa Yunt Dağı Pelitalan köyü

K.K.4. Hulusi BURHAN 1925 doğumlu Manisa Yunt Dağı Pelitalan köyü

K.K.5. Fahrettin ER 1964 doğumlu Manisa Merkez Efendi Hastanesi Üroloji

Doktoru

**MANİSA'DA MÂNEVÎ ATMOSFERİN YETİŞTİRDİĞİ ÜÇ ÖNEMLİ MÛSİKİŞİNAS:
KENZÎ HASAN EFENDİ, AHMED ÂLİM EFENDİ VE SAİD PAŞA İMAMI HASAN RIZA
EFENDİ**

Nuri ÖZCAN*

Mûsiki tarihimize göz gezdirdiğimizde, dönemlerinin önemli mûsikişinaslarının büyük bir kısmının, sadece bu ilimle değil, mûsiki ile ilgili diğer ilimlerde de söz sahibi olduklarını görürüz. Bu ilimler arasında özellikle tasavvuf ve edebiyat, en önde gelenlerindedir. Tarih içerisinde Türk mûsikisinin hareket noktaları olarak nitelendirebileceğimiz, dönemlerinin kültür ve sanat ortamında ortaya koydukları eserlerle devleşmiş ve bu konuda bıraktıkları derin izler günümüze kadar yankılanmış bu sanatkârlar, ortaya koydukları eserlerle ve izlerle bugün aramızda yaşamaya devam ediyorlar ve devam edecekler. İşte onlarca arasında sadece bir örnek vermek gerekirse şeyh, dîvân şâiri, hattât, müzik kuramcısı, nota yazısı mûcidi, sözlü eserler ve saz eserleri bestekârı, kutbünnâyî Osman Dede (ö.1729), bunlardan biridir.

Ben bugünkü konuşmamda, hayatının uzun bir süresini Manisa'da geçirmiş ve burada medfûn Halvetî-Sünbülî şeyhi, şâir, bestekâr Kenzî Hasan Efendi'yi; Manisa'da doğup orada eğitim aldıktan sonra gittiği İstanbul'da parlak ve tiz sesiyle okuduğu Kur'ân ve mevlidlerdeki tavır sahibi icrâsıyla tanınan şâir, hattât, hânende Hasan Rıza Efendi'yi, Manisa'da doğup büyüyen ve hayatının tamamına yakını burada geçiren müderris, müftü bestekâr Ahmed Âlim Efendi'yi söz konusu edeceğim.

Safâyî *Tezkire*'sinde Alâiye(Alanya)'de doğduğunun söylenmesine rağmen kaynakların tamamına yakınının Ayaş'ta dünyaya geldiğinin ifade edildiği ¹ **Kenzî Hasan Efendi**'nin doğum tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ayaşlı Kenzî, Manisalı Hasan Sünbülî, Kenzî Hasan Ağa diye tanınmıştır. Hayatı ile ilgili bilgiler de kısıtlıdır. İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra ² İstanbul'a gitti ve Kocamustafapaşa'da Sünbülî şeyhlerinden Seyyid Mehmed Alâaddin Efendi'ye intisap etti. Seyr-i sülûkunu tamamladığında şeyhi tarafından hilâfetle Manisa'ya gönderildi. Burada şehrin dışında bir mescid ve tekke yaptırdı. Ancak yaptırdığı tekke ve mescid bir müddet sonra eşkıya tarafından yıkıldığından 1698'de bugün Akgün adıyla bilinen mahallede, Aynî Ali Sultan Türbesinin yakınında mescid ve tekkesini yeniden yaptırdı³. Burada irşad faaliyetiyle meşgul iken ayrıca Ulu Camii, Hafsa Sultan ve Alibey Camilerinde vaazlar verdi.

Hasan Efendi bir süre Aynî Ali Zâviyesi'nde zâviyedâr olarak görevde yaptı. Vefatında kendi tekkesinin hazînesine defnedildi. Vefatı konusunda da kaynaklarda

* Yrd. Doç. Dr.,İstanbul Medipol Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Müzik Bölümü, Türk Müziği Anasanat Dalı

¹ Safâyî, *Tezkire-i Safâyî Nuhbetü'l-âsâr min fevâidi'l-eş'âr*,İnceleme-Metin-İndeks (haz.Pervin Çapan), Ankara 2005, s.515; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fudalâ* (haz. Abdülkâdir Özcan), İstanbul 1989, c.2-3, s.428; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s.590

² Mustafa Tatçı, Mutasavvıf Şair Bestekâr Manisalı Kenzî Hasan Efendi Hayatı ve Eserleri, İzmir 2005, s.2

³ Necdet Okumuş, "Hasan Kenzi Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Vakfiyesi", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Nisan 1992, Yıl:21, sy.2, s.59

farklı tarihlere rastlanmaktadır. Safâyî⁴ ve Mehmed Süreyyâ⁵ onun 1126 / 1714, Şeyhî ve Sâlim⁶ ise 1127 / 1715 yılında vefat ettiğini söylemektedirler.

Yaptırdığı mescid ve tekkenin XIX. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürdüğü, kaynaklardan anlaşılmakta ise de günümüzde bu eserlerden herhangi bir iz kalmamış ancak tekkenin bulunduğu caddeye “Kenzî” adı verilmiştir.⁷

Hasan KENZÎ Efendi ilk planda tasavvûfî kişiliği ile tanınmasına rağmen, şâirliği ve bestekârlığı da onun önemli özellikleri arasındadır. Şiirlerinde “Kenzî” mahlâsını kullanmıştır. Safâyî, onun şiirlerinin çoğunun na’t olduğunu söyler. Bursalı Mehmed Tâhir, şiirlerinin toplandığı bir “dîvançe”den söz etse de bu eserin bugüne kadar herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır. Hasan KENZÎ’nin şiirleri çeşitli dönemlerde bazı bestekârlar tarafından bestelenmiştir. Çeşitli kütüphanelerde güfte mecmualarında onun manzumelerine yapılmış bestelere rastlanmaktadır. Güfteleri arasında “Mefâtîhu’l-Hudâ oldu hilâlin yâ Resûlallah” mısırâıyla başlayan şiiri üzerine yapılmış bazı besteler bugün elimizde bulunmaktadır. Bu bestelerden biri de, çağdaşı Mustafa İtrî Efendi, tarafından rast (rehâvî) makamında bestelenen tevşîhtir.⁸

Hasan KENZÎ Efendi, Türk mûsikisinin en parlak eserlerinin verildiği verimli bir dönemde yaşadı. Hâfız Post (ö.1694), Mustafa İtrî (ö.1711-12), Derviş Ali Şîrûganî (ö.1714), Enfî Hasan Ağa (ö.1724), Yahyâ Nazîm Efendi (ö.1727) gibi mûsikişinasların ortamında yetişti. İstanbul kütüphanelerindeki güfte mecmuaları üzerinde yaptığım araştırmalarda Hasan Efendi’nin bestelediği 10 adet ilâhinin güftesini tesbit ettim.⁹ Ancak güftelerden çoğunun kendisine ait olduğu bu bestelerden “Aldın mı safâ ile musaffâ haberin sen” mısırâ ile başlayan bayatî ilâhisi ile “Cânân ilinin güllerinin bağı göründü” mısırâ ile başlayan hüseyinî ilâhisi günümüze ulaşabilmiştir.

Hasan KENZÎ Efendi’nin, mûsiki nazariyatı konusunda da söz sahibi olduğu söylenmektedir. Sadettin Nüzhet Ergun ve Yılmaz Öztuna, onun bir “edvâr”ında söz etmekte iseler de, bu esere günümüze kadar ulaşamamıştır.

Mûsiki sanatında icrânın ayrı bir yeri ve önemi vardır. Ses ve saz (enstrüman) ile yapılan bu icrâlar, icrâcının seviyesi ölçüsünde şekil alır. Mûsiki tarihimiz her iki yönde yapılan icrâlar arasında özellikle “iz bırakan”, “seçkin” ve “eşsiz” icrâları, büyük bir iftihar vesilesi olarak daima hatırlamış ve her vesileyle bu “eşsizlik” kavramı etrafında şekillenen icrâların sırrını açıklamaya çalışmıştır. İşte altı yüz yıllık bir geleneğin sonucu, dinî mûsikimizde farklı bir form olarak gelişen “mevlid”in her dönemde ünlü icrâcıları olmuştur. “Mevlidhan” olarak anılan bu icrâcıların XIX. yüzyıldaki en önemlilerinden birisi de “**Saîd Paşa İmamı**” lâkabıyla anılan **Hasan Rıza Efendi**’dir. Manisa’da doğan Hasan Rıza Efendi Kısık mahallesi Sıbyan Mektebi hocası Eğridirli Abdullah Efendi’nin oğludur. İlk eğitimini babasından aldı ve bu arada hıfzını tamamladı. Manisa’daki medrese eğitim sırasında İstanbul’dan gelen Rifâî Ma’rifî şeyhlerinden Antakyalı Hazevîzâde Ahmed Vehbî Efendi’ye intisab etti ve bir süre sonra hilâfet aldı. Bu arada sesinin güzelliğiyle dikkati çekmesi üzerine mûsiki ve hat dersleri almaya başladı. Medrese eğitiminin sonunda icâzetnâme alıp

⁴ Safâyî, *age*, s.515

⁵ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî* (haz.M.Keskin, A. Öztürk, R. Tosun), İstanbul 1996, c.2, s.158

⁶ Adı geçen eserler, aynı sayfalar

⁷ Necdet Okumuş, “Hasan KENZÎ”, *TDVİA*, C.16, S.329

⁸ Notası için bkz. Ali Rıza Şengel, *Türk Mûsikîsi Klâsikleri İlâhiler*, İstanbul 1979, c.1, s.96-97

⁹ Nuri Özcan, *On Sekizinci Asırda Osmanlılarda Dinî Mûsikî*, İstanbul1983 (Basılmamış Doktora Tezi), c.2, s.689-698

İstanbul'a gitti. Üsküdar'da Toygartepe semtinde Dürbali mahallesine yerleşti.¹⁰ Sesinin güzelliği ve bilhassa mevlidhanlığı ile ün yaptı. İstanbul'a geldiğinde mûsiki sahasında ileri bir seviyede olmasına rağmen Hamâmîzâde İsmail Dede Efendi'nin seçkin talebelerinden Mutafzâde Ahmed Efendi'den pek çok ilâhî, durak, mersiye ile birlikte özellikle mevlid meşketmiş, ayrıca klâsik formlar çerçevesinde birçok fasıl geçmiştir.¹¹

Hasan Rıza Efendi uzun yıllar Damad Mehmed Saîd Paşa'nın hususi imamlığını yaptı. Onun bu göreve getirilmesini Sadettin Nüzhet Ergun şöyle anlatır: "Hasan Rıza Efendi, bir Cuma günü Beyazıt camiine gitmişti. Tesadüfen selâmlık da o gün o camide yapılıyordu. Hatip minbere çıkarken Hasan Rıza yerinden fırlamış, iç ezanı okumaya başlamıştı. Tabiatıyla kimse susturmaya cesaret edemedi. Sesi harikulâde güzel olduğu için Sultan Abdülmecid ve cemaat hayret ve neşeyle dinlemişlerdi. Onun bu hareketinden Padişah hoşlanmış ve kâmetin de, Âyetelkürsî'nin de, Büyük Âmin'in de Hasan Rıza Efendi'ye bırakılmasını irade etmişti. Abdülmecid o gün, Rıza Efendi'yi kendine imam tayin etmek istedi. Fakat Damad Saîd Paşa "Efendimiz'in güzel sesli birçok bendegâmi var. Bu zâtı da kulunuza bırakınız" dedi, hükümdar da kabul etti.¹² Hasan Rıza Efendi, Saîd Paşa'dan gördüğü ilgi ve himayeden dolayı "Saîd Paşa İmamı lâkabıyla anılmıştır.

Sultan Abdülaziz zamanında hünkâr imamlığına tâyin edildiyse de bu vazifesini devam ettiremedi. Hasan Rıza Efendi 19 Şevval 1307 / 8 Haziran 1890 tarihinde 85 yaşlarında vefat etti. Üsküdar Ahmediye'de Toptaşı Caddesi'ndeki Sandıkçı Şeyh Edhem Efendi Rifâî Dergâhı hazîresine defnedildi. Mezar taşında şu kitâbe kayıtlıdır: "Meczûb-i İlâhî Bende-i İmam-ı Rifâî Saîd Paşa İmamı Hasan Rızâ Efendi rûhuna fâtiha. fi 19 Şevval 1307 Cumartesi".

Döneminin önemli icrâcıları arasında yer alan, aynı zamanda şâir ve hattat kimliğiyle de bilinen Hasan Rızâ Efendi mutasavvıf kişiliğinin yanı sıra özellikle mevlidhanlığı ile şöhret bulmuştu. Uğur Derman Bey'in ifadesiyle, XIX. yüzyılda, "Mevlid Süleyman Çelebi tarafından yazıldı, Saîd Paşa İmamı tarafından da okundu" sözü yaygın olarak kullanılmıştı.

Hasan Rızâ Efendi'nin mevlid okuyuşunda fevkalâde tavır sahibi olduğu belirtilir. Okuduğu güftede sözlerin anlaşılmasını temin için kelimelerin arasını kesmeden okumaya dikkat eder, nağmeleri mısra sonunda yapardı. Zekâîzâde Hâfız Ahmed Irsoy, Saîd Paşa İmamı'nın mevlidini babasıyla birlikte Oluklubayır Dergâhı'nda dinledikten sonra dergâhtan çıkarken babasının: "Hâfız! İşte asıl mevlid böyle okunur." dediğini anlatır.¹³ Musâhipzâde Celâl, 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi esnasında Mevkib-i Hümâyün Alayı teşekkül ettiği sıralarda Üsküdar Sultantepe'de Hasan Efendi'nin okuduğu mevlidin Beşiktaş'ta dinlendiğini söyledikten sonra "onun gür ve çok tiz olan sesinin kulağı rahatsız etmediğini, bilakis ne kadar yüksek sesle okursa o kadar çok hoşla gittiğini" ifade etmiştir.

Döneminin en güzel Kur'an okuyanları arasında da anılan Hasan Efendi ayrıca okuduğu gazel, şarkı, ilâhi ve mersiyelerle de mûsiki çevrelerinde tanınmıştır. Yine Musâhipzâde Celâl'in anlattığına göre: "Üsküdar'da Salacak taraflarında bir evde kına gecesi yapılıyormuş. Tesadüfen oradan geçen Hasan Rızâ Efendi, âhengi işitince

¹⁰ Türkân Alvan, *Saîd Paşa İmamı Hasan Rıza Efendi. Bir Sanatkâr... Bir Müderris...Bir Meczûb-i İlâhî*, İstanbul 2013, s.3-4

¹¹ Nuri Özcan, "Hasan Rızâ Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c.16, s.346

¹² Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1943, c.2, s.472-473; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Hoş Sadâ*, İstanbul 1958, s.307

¹³ Nuri Özcan, adı geçen makale

dayanamamış ve derhal evden içeri girmiş. Hâne sahibi kendisini tanımyormuş. Sarıklı ve cübbeli bir zâtn uluorta böyle bir eğlence yerine girmesine hayret etmiş, fakat bir şey de söylemeyerek “buyurun” demiş. Hasan Rızâ Efendi, doğruca saz heyetinin bulunduğu yere gitmiş ve bir fırsat düşünerek “taksim”e başlamış. Sonra defi eline almış ve sabah kadar faslı idare etmiş”.¹⁴

Hasan Efendi'nin en önemli özelliği içinden geldiği şekilde ve kendi arzu ettiği zaman okuması, büyüklerin tahakkümünden rahatsız olması idi. Sultan Abdülaziz tarafından hünkâr imamlığına tâyin edildiği sırada Dolmabahçe Camii'ndeki ilk cuma selâmlığında, kendisine hutbenin hicaz makamında okunmasının “irade buyurulduğu” söylenince, “İrade ile hutbe okunmaz, ne zuhur ederse o okunur” diyerek üstündeki hatiplik binişini çıkarıp camiye terk etmiştir. Hükümdar da onun bu özelliğini öğrenince bir miktar atıyye göndererek kendisini bu vazifeden affetmişti.¹⁵ Devam ettiği tekkelerde şeyh odasında oturmaz, kahve ocağının bir kenarına ilişirdi. Yanında daima kutu ile kahve taşır, bu kahveyi bazan avucuyla ağzına atar, bazen da enfiye gibi burnuna çekerd. Yanında yumak yumak yün bulundurur, her gittiği yerde çorap, takke gibi şeyler örer; Mevlid okurken bile makasla postekilerin yünlerini keser, sonra onları yine orada iplik yapardı. Kendisine bir defasında, bütün vaktini örgü örmekle geçirdiği hatırlatılarak, “Gözlerinize yazık değil mi?” denildiğinde, “Evlât! nazarımı mâsivâdan koruyorum” cevabını vermiştir.

Mütevâzî kişiliğiyle bilinir, fakir ve kimsesizlerin isteklerini geri çevirmez, derhal yerine getirirdi. Mehmet Âkif Ersoy onun bu özelliğini *Safahat*'ın 7. kitabı olan “Gölgeler”de “Said Paşa İmamı” adlı şiirin ile edebîleştirmiştir. 1931'de Hilvan'da yazdığı bu şiirin dipnotunda “Ahlâkı da sesi gibi ilâhi olan bu adamı çocukluğumda bir kere dinlemiştim. Said Paşa'nın kim olduğunu ise bilemiyorum” diyor. Bu şiirinde “Vâlîde Sultan'ın onu mevlid okumak için yalısına dâveti, bu davet için yolda giderken, kızını kaybeden yaşlı bir hanımın, kızının kırk mevlidini okutmak için Hasan Efendi'ye yalvarması ve bu arada cereyan eden meraklı bekleyiş” Mehmed Âkif'in üslubuyla anlatılır.

Mânevî dünyası da son derece geniş olan Hasan Rızâ Efendi'nin gönül âlemini yansıtan şu olayı Uğur Derman Bey'den dinlemiştim: “Hasan Rızâ Efendi, hezârfen, meşhur hattât, ebrûzen, imam Necmeddin Okyay'ın karşı komşusu imiş. Annesi, Necmeddin Okyay'a hâmile iken bir sabah namazı çıkışı Hasan Rızâ Efendi bu komşularının kapısını çalmış. Kapıya çıkan Abdünnebî Efendi'ye (Necmeddin hocanın babası) Hasan Rızâ Efendi: “Efendi, bir oğlun olacak, adını Necmeddin koy” diyerek çıkıp gitmiş. Buna benzer olayların Hasan Efendi'nin hayatında cereyan ettiği anlatılır.

Hasan Rızâ Efendi'nin hat sanatında da başarılı olduğu söylenir. Yine Uğur Derman Bey'den dinlediğime göre: “Hasan Efendi, bir Kur'ân-ı Kerîm yazmaya başlamış. Ancak Rahmân sûresinde tekrar edilen “febieyyi âlâ-i Rabbikümâ tükezzibân “[O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz]” âyetinin birisini yazıp, diğerlerini de “eyzan [yine öyle]” ifadesiyle devam ettirmiştir.

Hasan Rızâ Efendi, medrese tahsilinden uzun süre müderrislik de yapmıştır. 33 yıllık müderrisliğinde Üsküdar Vâlîde Sultan, Molla Kırîmî, Hüsrev Kethüdâ Medreselerinde bu görevini başarıyla sürdürmüştür.¹⁶

Hasan Efendi'nin Seyyid Rızâ ve Seyyid Rızâî mahlâsıyla kaleme aldığı şiirlerinin toplandığı bir *Dîvançe*'si ile bazı tasavvufî ve dinî bilgilerin yer aldığı

¹⁴ Sadettin Nüzhet Ergun, *adı geçen eser*, s.474

¹⁵ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *adı geçen eser*, s.307-308; Sadettin Nüzhet Ergun, *adı geçen eser*, s.473

¹⁶ Türkân Alvan, *adı geçen eser*, s.26

mensur bir *Nasihât-nâme*'si bulunmaktadır.¹⁷ Ayrıca Hasan Efendi'nin özellikle mevlidhanlık sahasında talebeler yetiştirdiği bilinmektedir. Bunlar arasında Fındıklılı Hacı Hakkı Efendi ile Bedevî şeyhi Ali Baba en tanınmışlarıdır.

Ahmed Âlim Efendi 1874 yılında Manisa'da doğdu. Babası Murâdiye Medresesi müderrislerinden Mehmed Ârif Efendi, annesi Manisa müftüsü Ali Rıza Efendi'nin kızı Zâhîde Hanım'dır. Baba tarafından Manisa'nın Hocazâdeler, anne tarafından ise Evliyâzâdeler ailesine mensuptur. İlk öğrenimini ve hıfzını tamamladıktan sonra müderris Ali Rızâ Efendi'den Arapça dersleri almaya başladı. Hocasının vefatı üzerine bu derslerini, Manisa müftüsü dayısı Evliyâzâde Mehmed Emin Efendi ile devam ettirdi ve 1897'de icâzet aldı.¹⁸

Bu tarihten sonra eğitim hayatına İstanbul'da devam eden Âlim Efendi burada Beyazıt Dersiâmlarından Çarşambalı Hacı Ahmed Efendi ve Fatih dersiâmlarından Dağıstanlı Mustafa Hulusi Efendi'nin derslerine devam etti. 1901'de Ahmed Efendi'den Ulûm-ı aliye ve a'liyye (yüksek din bilimleri) icâzetnâmesi ile Meşihat imamı Hâfız Mustafa Râgıb Efendi'den aşere ve takrîb icâzetnâmesi aldı. İstanbul'daki öğrenimi sırasında Manisa Murâdiye İç Medresesi'nde de müderrisliğe devam ediyordu. 1906-1908 yıllarında Saruhan Sancağı Maarif Komisyonu reisliğine getirildi. 17 Şubat 1910- 14 Mart 1914 tarihleri arasında Manisa Sancağı Fetvâ Müsevvidliğiyle (Müftü Yardımcılığı) görevlendirilmesinin ardından 5 Temmuz 1915 tarihinde Manisa Müftüsü tayin edildi.¹⁹

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra Âlim Efendi'nin bazı arkadaşlarının cephe oluşturmak için çeşitli bölgelere dağılmalarına karşın o, Manisa'da kalarak buradaki hareketleri kontrol etmeyi tercih etti. Ancak 25 Mayıs 1919'da Manisa'nın Yunanlılar tarafından işgali üzerine bir süre Manisa'da kaldı. Ancak Yunanlılar'ın kendisini etkisiz hale getirme çabaları karşısında gizlice Manisa'ya terk ederek Kuvâ-yı Milliye'ye katıldı.²⁰ Mütareke'den sonra İzmir'de kurulan Cemiyet-i İslâmiyye'nin Manisa'da bir şubesini açtı. Bu sırada kendisinin Yunan işgal kuvvetleri ve İstanbul hükümeti tarafından idama mahkum edilip edilmediği konusunda kaynaklarda bilgiler farklıdır.²¹ Âlim Efendi önce Akhisar Kuvâ-yı Milliyesi'nde görev aldı. Ardından Akhisar temsilcisi olarak Eylül 1919'da toplanan üçüncü ve Mart 1920'de toplanan beşinci Balıkesir kongrelerine yönetici olarak katıldı. İstanbul'un işgalinden sonra Damad Ferid Paşa hükümetinin Kuvâ-yı Milliyeciler'i isyancı ilân eden fetvasına karşılık Kuvâ-yı Milleye'yi meşru müdafaa hareketi olarak gören Ankara Fetvası'nı imzaladı. 30 Mayıs 1920'de Şeyhülislam tarafından Manisa Müftülüğü'nden azledildi. Bunun üzerine gizlice İstanbul'a gitti ve geçimini sağlamak için Saraçhane'de bir helvacı dükkanı açtı.

Büyük taarruzun ardından Manisa'nın düşman işgalinden kurtulmasından sonra Manisa'ya dönerek 16 Ekim 1922'de tekrar müftülük görevini vefatına kadar devam ettirdi. Bu görevi esnasında ayrıca "Dârülhilâfeti'l-aliyye Medresesi Encümeni- i İlmî Reisliği'nde bulundu ve 1 Haziran 1924'te Manisa Türk Ocağı Murâkebe Heyeti üyesi seçildi.

Millî Mücadele'deki faaliyetlerinden dolayı 21 Haziran 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından İstiklâl madalyası ile taltif edilen Âlim Efendi 13 Aralık 1930 tarihinde Manisa'da vefat etti ve Birinci Çatal Mezarlığı'na defnedildi.

¹⁷ Bu eserler ile ilgili geniş bilgi için bkz. Aynı müellif, Adı geçen eser, s.72-210

¹⁸ Nejdî Bilgi, *İstiklâl Yolunda Bestekâr Bir Müftü Ahmed Âlim Efendi*, Manisa 2008, s.52-53

¹⁹ Nejdî Bilgi, Adı geçen eser, s. 55-58

²⁰ Nuri Özcan, "Ahmed Âlim Efendi", DİA, c.Ek.1, s.40

²¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Nejdî Bilgi, Adı geçen eser, s.110-120

İyi derecede Arapça ve Farsça bilen ve dönemin önemli din âlimleri arasında yer alan Ahmed Âlim Efendi'nin en önemli özelliklerinden biri de bestekârlığıdır. Ancak onun mütevazî kişiliğinin, mûsiki sahasındaki bu özelliğini büyük ölçüde gölgelemiş olması muhtemeldir. Mûsikideki ilk hocası dinî eserler bestekârı, şâir ve hânende (Manisalı Kadızâde Âsım Molla'nın talebesi) Çerkes Hâfız Mehmed Efendi'dir. Ondandır nota öğrendi ve pek çok eser meşketti. Bu sahadaki bir diğer hocası da şâir, neyzen, hânende ve bestekâr, Manisa Rıfâî dergâhı şeyhi Hasan Rüşdü Dede'dir. Ayrıca dinî eserler bestekârı Çorapçı Ahmet Efendi olarak tanınan Ahmet Esat Uğurlu, Müsellim Camii müderrislerinden Hacı Musa Efendi ile talebesi Kasapzâde Ahmed Efendi, Ali Asgar Efendi, Alim Efendi'nin beraber meşkettikleri ve kendilerinden faydalandığı kişiler arasındadır.²² Neyzen Selâmî Bertuğ, ünlü bestekâr Hoca Râkım Elkutlu ile Âlim Efendi'nin eserlerindeki üslup benzerliğini, her ikisinin de dinî sahada görev yapmaları sebebiyle aralarındaki muhtemel görüşmelere bağlar.

Ahmed Âlim Efendi'nin tespit edilmiş besteleri 1 kâr-ı nâtık, 2 beste, 1 nakış ağır semâî, 2 şuşul ve 5 ilâhiden ibaret toplam 11 adettir. Bunlar arasında kâr-ı nâtık ve beste formundaki eserlerinin, Âlim Efendi'nin el yazısı ile olan fotokopileri ile Selâmî Bertuğ tarafından notaya alınan 1 kâr-ı nâtık, 2 beste, 1 nakış ağır semâî, 1 şuşul, 1 ilâhisinin fotokopileri, araştırmacı Nejdî Bilgi'nin çalışmasında neşredilmiştir.²³ Ayrıca bu eserlerin güfteleri de aynı çalışmada yayımlanmıştır.²⁴ Güftesi de kendisine ait olan 15 beyitten ibaret hicaz makamındaki kâr-ı nâtıkın her beytin 1. mısırânda bir usûl ve 2. mısırânda bir makam ismi geçmektedir. Özellikle bu bestesi, onun mûsiki nazariyatı konusundaki geniş bilgisinin açık bir kanıtıdır.

Aynı zamanda neyzen olan Âlim Efendi, ailesinden gelen Mevlevîlik geleneğini devam ettirmesine rağmen bu eğilimini, görevine zarar verir endişesiyle belli etmemiştir. Bir va'zındaki şu ifade onun bu konuya bakış açısını ortaya koymaktadır: "Mescid'in mihrabı ortadadır ve bunun büyük bir mânâsı vardır. Eğer ben bir tarîkata veya partiye kayacak olursam, câminin mihrabı da kayar."

²² Cemil Altınbilek, "Manisa Müftüsü Âlim Efendi ve Manisalı Mûsikîşinaslar", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, İstanbul Ocak 2008, yıl 37, sy.145, s.75; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, Ankara 1990, c.1, s.49

²³ Nejdî Bilgi, Adı geçen eser, s.234-238, 240, 246-259

²⁴ Nejdî Bilgi, Adı geçen eser, s.232-233, 239, 241-245

MANİSA YAZMA ESER KÜTÜPHANESİN'NDE VAKF EDİLMİŞ ÖZELLİKLİ BAZI YAZMA ESERLER

Gül GÜNEY*

GİRİŞ

Anadolu'da kitaplık ve kütüphane oluşturma eğilimi geçmişten günümüze gelen bir gelenektir. Gerek Roma ve Bizans, gerekse Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı gibi medeniyetler hüküm sürdükleri topraklarda çeşitli kütüphaneler kurmuş, ya da mescid, medrese, cami, tekke gibi yapılarda kütüphane vasfı taşıyan kitaplıklar oluşturmuştur. Bu kitaplıklarda ve kütüphanelerde yer alan eserler bugün Anadolu'nun farklı bölgelerinde pek çok yazma eser kütüphanesinde saklanmaktadır. Bu kütüphanelerden bazıları, gerek coğrafi, siyasi, gerekse tarih içinde yer aldığı özellikli kimliği ile ege bölgesinin önemli şehirlerinden biri olan Manisa'da yer alır.

Manisa'da ilk kütüphanenin Fatih sultan Mehmed tarafından kurulduğunu söyleyebiliriz. Fatih Sultan Mehmet kendine ait ilk kütüphaneyi tarihi tam olarak belirlenemeyen ancak XV. yüzyılın ilk yarısı sonu (M.1447-1449) tahmin edilen dönemde, Manisa'da Saruhan sancakbeyliği sırasında Şehzadeler Sarayı'nda¹ kurar. Sarayda yer alan kütüphanenin "Fatih köşkü" olarak bilinen binada kurulduğu söylenir. Ancak bu konuda araştırmalar yapan M. Çağatay Uluçay bunu destekleyen bir kanıtı ne şer'iyye sicillerinde ne de başka bir vesikada rastladığını söyler. Ne yazık ki kütüphanenin yer aldığı düşünülen köşk ise bugün kendi kimliğini kaybetmiş sıradan bir yapı haline gelmiştir.(Resim 1-2) Ayrıca köşk'ün yer aldığı Sarayı Şehzadegân'ın görseli hakkında elimizde, Nakkaş Hasan Paşa'nın² Şemâilnâme-i Âl-i Osmân (TSMK, III. Ahmed, nr. 3592) adlı eserinde yer alan Manisa şehri minyatüründen başka da bir belge yoktur.³ (Resim 3)

Sarayda kurulan kütüphanede Fatih Sultan Mehmed, babası sultan II.Murad'tan devr aldığı kitaplarla özel bir koleksiyon oluşturur. Fakat bu koleksiyonun ne olduğuna dair bir bilgimiz yoktur. Ancak Manisa Yazma Eser

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi, e mail: gul.guney@deu.edu.tr

¹ Çeşitli dönemlerden kalma çok sayıda yapısıyla bugün adeta bir müze kent konumundaki Manisa'da, Sultan II.Murad, 849/1445-46 yılında kentin kuzeyinde bir saray inşa ettirmiştir. Saray-ı Şehzadegân yani Şehzadeler Sarayı adıyla bilinen bu yapılar topluluğu, Sultan II. Mehmed döneminde bazı eklerle genişletilmiş ve 1595 yılına kadar faal olarak kullanılmıştır. Bu tarihten sonra kentin "Şehzadeler Kenti" kimliğini yitirmesi nedeniyle terk edilen saray, hızla tahrip olmuş, yağmalanmış, buna karşılık zaman zaman yapılan onarımlarla ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Ne yazık ki saraydan günümüze, Şehzadeler Türbesi ile kent merkezindeki Fatih Parkı içinde yer alan ve bugün resmi kurum binası olarak hizmet veren Fatih Köşkü ya da Fatih Kulesi dışında herhangi bir yapı kalmamıştır. Detaylı bilgi için İ. Bilgin, "Manisa Sarayı", Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, I, Ankara 1995, s. 369-377, M. Ç. Uluçay, Manisa'daki Saray-ı Amire ve Şehzadeler

Türbesi, İstanbul 1941, s.10, Ç. Uluçay - İ. Gökçen, Manisa Tarihi, İstanbul 1939, s. 81, Şakir Çakmak*-İnci Kuyulu Ersoy: "Manisa Saray Hamamı", Sanat Tarihi Dergisi, Cilt 21, sayı 1, Nisan 2012, s.39-48

² Zeren Tanındı: "XV. Yüzyıl Nakkaşlarından Hasan Paşa ve Eserleri", I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Tebliğler, İstanbul 1979, s.607-626

³ M. Ç. Uluçay, Manisa'daki Saray-ı Amire ve Şehzadeler Türbesi, İstanbul 1941, s.10-11

Kütüphanes'inde yer alan Sultan II.Murad'a, Fatih sultan Mehmed'e ait mühürler ve vakıf kayıtlarının bulunduğu yazma eserlerden bu koleksiyonun dağıldığı, bunlardan bir kısmının bugün "Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'ne" intikal ettiği anlaşılmaktadır.

Manisa'da Fatih Kütüphanesi'nden başka 16.yüzyılda sultan ve sultan anneleri tarafından da pek çok kütüphane kurulmuştur. Bugün Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan pek çok yazma eserin bu kütüphanelerden intikal ettiği bilinir. Örneğin II. Beyazıt'ın eşi (M.1481-1512) Hüsnüşah Sultan Manisa'da banisi bulunduğu Hatuniye Camii ve külliyesinde bir kütüphane yaptırmıştır. Bu kütüphanede 401 cilt yazma bulunduğu ve oğlu Şehinşah ise annesinin kütüphanesine 140 ciltlik küçük bir koleksiyon hediye ettiği bilinir.⁴ Yine M 1520-1566 yılları arasında Kanuni Sultan Süleyman'nın annesi Ayşe Hafsa Sultan tarafından Manisa'da Sultan Camii içinde kurulmuş bir camii kütüphanesi bulunmaktadır. Ayrıca tıp mektebi vasfını taşıyan Manisa Darü's-şifa içinde de bir hastane kütüphanesi kurulmuştur.⁵ Bu kütüphanede 1658 tarihli defterindeki kayda göre 311 adet kitap yer almaktadır. Kütüphaneye şiir, edebiyat, tarih, tıp gibi konularında yaklaşık 952 adet yazma kitap koleksiyonu Hafsa sultan adına vakf edilmiştir.

Diğer önemli kütüphanelerden biri ise III. Sultan Murat (M.1574-1595) zamanında inşa ettirilen Muradiye camii ve daha sonra cami'de yer alan yazmaların ve belli koleksiyonların korunması için M.1806 yılında yaptırılan Muradiye Kütüphanesidir.⁶ Kütüphane Karaosmanoğulları'ndan hacı Ahmet ağanın oğlu Hacı Hüseyin ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Söz konusu kütüphaneler mevcut vakıf koleksiyonlarını bir arada toplarken, şahıs koleksiyonları için de ayrı kütüphaneler kurulmuştur. Örneğin Kara Osmanzade Eyüp ağa yalnız şahsına ait koleksiyon için de ayrı bir kütüphane yaptırmıştır. Bu kütüphane Fatih Sultan Mehmet'in kölesi ve Şehzade Mustafa'nın sofracı başı Çeşnigir Sinan Çelebinin yaptırmış olduğu cami yanında inşâ ettirildiği için "Çeşnigir kütüphanesi" ismi ile tanınır.⁷ Bahsedilen bu kütüphaneler dışında yazma eserler tekke ve zaviyelerde, Mevlevi kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu kütüphanelerde bulunan yazma eserlerin pek çoğu günümüzde Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'nde uygun koşullar altında saklanıp korunmaktadır.

Yukarıda bahsedilen kütüphaneler ve kitaplıklardan, çevre illerden toplanan pek çok yazma eser bugün "Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'nde" korunmaktadır. Kütüphanede harf devriminden önce basılmış matbu eserlerle birlikte yaklaşık 14850 adet kitap vardır. Bu kitaplar arasında yaklaşık 8 bin 249 adet de yazma eser bulunmaktadır. Zengin koleksiyona sahip kütüphane tıp, edebiyat, astroloji, dini bilimler, tasavvuf, fıkıh, kelâm gibi pek çok konuda özellikli yazma eserlere sahiptir. Bu eserlerin pek çoğu İslam medeniyetinde gelenek haline gelen "vakf etme"⁸ yolu ile cami, medrese, dergâh ve umumi kütüphanelere bağışlanmıştır. Böylece yazma eserler şahsi mülkiyetten çıkarılıp herkesin kullanabilmesi sağlanmıştır.

Vakf etme yolu ile bağışlanan pek çok yazma eserin bugün Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'nde korunduğunu biliyoruz. Bu yazmalar genelde Manisa'da şehzadelik

⁴ İsmet Parmaksızoğlu : "Manisa Kütüphaneleri" Türk Kütüphaneciliği, cilt 8, sayı 1, 1959, s.18

⁵ Müjgan Cumbur : "Kanuni Devrinde Kitap Sanatı, Kütüphaneleri ve Süleymaniye Kütüphanesi" Türk Kütüphaneciler Derneği. 1968, s.130

⁶ Sadık Karagöz : Manisa İli Kütüphaneleri, Ayyıldız matbaası, Ankara 1974, s. 24-25

⁷ Hakkı Acun: Manisa Türk Devri Yapıları, Türk tarih Kurumu, Ankara 1999, s.21

⁸ Vakıf: Sözlük anlamı "durmak", "ala koymak" olan vakıf kelimesi, bir malın sahibi tarafından dini, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi şeklinde özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslam medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade eder. Bkz.

Mehmet Günay; "Vakıf" maddesi, İslam Ansiklopedisi, yıl 2012, cilt 42, s.475-479

yapmış Sultanlar, halk veya önemli şahsiyetler tarafından vakf edilmiştir. Örneğin . 45Hk 9424 envanter numaralı yazma eserde “Sultan Murad bin Sultan Selim Han’ın (III. Murad /M.1546-1595) bu Mushaf’ı kendinin yaptırmış olduğu camiye (Muradiye Camii) H.982/M.1574 vakf ettiği” ibareleri yer alır. (Resim 4) Yine 45 Hk 9418 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif’in sonunda Kanuni Sultan Süleyman’a ait vakıf kaydı farklı bir kalem ile sonradan eklenmiştir. Ayrıca 2812 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif III.Murad tarafından babası Kanuni oğlu Selim’in türbesine konulmak üzere vakf edilmiştir. Yine 2813 envanter numaralı yazma eserde ise Sultan Kanuni Sultan Süleyman’nın oğlu şehzade Mehmet’in vakfına ait mührün olduğu görülür.⁹ (Resim5-6) Bununla birlikte kütüphanede şahıslara ait vakf edilmiş yazma eserler vardır. Örneğin 45 Hk 587 envanter numaralı yazma eserde “H.20 Ramazan 1264/M.1847 yılında Dikili nahiyesi Yenice kasabasından merhum Hacı Molla Muhammed zâde Hacı Ali efendi damadı İsmail efendi vasıtası ile vakfedilmiştir” ibareleri yer alır. (Resim 7) Yine 45 Hk 6677 envanter numaralı yazma eserde “Raziye hanımın Muradiye Kütüphanesi’ne H.1289/M.1872 tarihli” vakıf kaydı vardır.

Örneklere görüldüğü gibi vakf etme geleneği İslam aleminde kitaplar için de geçerli olmuştur. Özellikle yazma eserlerde görülen vakıf mühürleri ve kayıtları eserin var olma süreçlerini detaylı bir şekilde ortaya koyarak, bir anlamda kimlik kazanmasını sağlamıştır. Bu bağlamda kütüphanede vakf edilmiş özellikli pek çok yazma eser bulunmaktadır. Bu yazma eserler vakf edilmiş olması yanında, hat, tezhip ve cilt gibi kitap sanatları açısından da özelliklidir. Aşağıda vakf edilmiş cilt sanatı açısından özellikli, nadir bazı yazma eser örnekleri detaylı olarak açıklanmıştır.

45 Hk 4610 Envanter Numaralı Yazma Eser

Alî b. Ebû Bekr b. Abd el-Celîl el-Merginânî (Ö/D530-593/1135-1197)’nin el-Hidâye fî Şerhi Bidâyet’ül-Mübtedî’sidir. Konusu İslam dini-fıkıhdır. Müstensihi Mehmed b. Süleyman’dır. H.1066 M.1655 tarihli istinsah kaydı vardır. Eser 192x125-158x77 mm ölçülerinde, 367 varak, 29 satır ve nestalik hat ile Arapça yazılmıştır. 1a da Hafız Süleyman b. Mehmed İzmirî’nin mülkiyet kaydı ve mührü vardır. Hacı Eyüb’ün vakıf mührü vardır.

Yazma eserde aherli ve filigranlı kağıtlar kullanılmıştır. Eserin cildi alt ve üst kap, sırt, sertab ve mikleb'den oluşmaktadır. Vişne çürüğü renginde meşin alttan ayırma şemse cilttir. Alt ve üst kap ortasında oval, dendanlı şemse motifi yerleştirilmiştir. Şemse içi bulut ve hatayi gurubu motiflerle simetrik olarak olarak tezyin edilmiştir. Sertabı altın ipliklerle ketebe açma formundadır. Mikleb üzerine şemse formu serbest hatayi gurubu motiflerle tezyin edilmiştir. Kopan sırtına deri yapıştırılarak alt ve üst kabın ayrılması engellenmiştir. Yine deri parçaları ile sertabın yırtılan kısımları onarılmıştır. Kab içi nohudi renkte filigranlı ve aherli krem rengi kağıt ile kaplanmıştır.(Resim 8-9)

45 Hk 103 Envanter Numaralı Yazma Eser

Muhammed b. el-Hasan el-Hemedânî’nin et-Tavzih fi Müşkilâti'l-Keşşâf adlı eseridir. Konusu İslam dini-tefsirdir. Müstensihi Davud b. İslam er-Rûmi ‘dir. H.717 M.1317 tarihli istinsah kaydı vardır. Eser 238x160-195x125 mm ölçülerinde, II+115 yaprak, 31 satır ve nestâlik hat ile Arapça yazılmıştır. Eserin 2.sayfa varak a yüzünde Nasiriyye (Halep) medresesinde istinsah edildiği, Keş’ful zunû’nun ikinci cildinin 1481. sayfasında aynı eserin müellifi Ali bin Ömer el- Erzincâni olarak gösterildiğine dair not bulunmaktadır. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman’ın tuğrası ve temellük kaydı¹⁰

⁹ Gül Güney: a g e, s.21

¹⁰ Temellük Kaydı: Yazma veya basma eserlerin herhangi bir yerinde kime ait olduğunu belirten kayıt. Bkz: Orhan Bilgin: "Temellük ve Tesâhüb Kaydı", İslam Ansiklopedisi, yıl:2011, cilt 40, sayfa 411-412

mühür formundadır. Eserin varak 1a 'da ise Ayşe Hafise Sultan'ın vakf ettiğine dair ibare yer alır. (Resim 10-11-12)

Yazma eserde aherli ve filigranlı kağıtlar kullanılmıştır. Eserin cildi alt ve üst kap, sırt, sertab ve mikleb'den oluşmaktadır. Kahverengi meşin soğuk baskı gömme şemse cildir. Alt ve üst kap ortasında oval, dendanlı şemse motifi yerleştirilmiştir. Şemse içi hatayi gurubu motiflerle serbest helezonlardan oluşmaktadır. Mikleb üstünde de yine aynı motif ve kompozisyonla daireye yakın şemse yerleştirilmiştir. Kap içi kahverengi deri ile kaplanmıştır. Kap üzerinde yapılan bazı küçük müdahalelerden kabın onarım gördüğü anlaşılmaktadır.

45 Hk 493 Envanter Numaralı Yazma Eser

Kemâl Paşa zâde Şems ed-dîn Ahmed b. Süleymân (H.873-940/M.1468-1543) Şerhü Muhtasaru'l-Kudûri adlı eseridir. Konusu İslam dini-fıkıhtır. Müstensihî belli değildir. H. 900 M.1494 istinsah kaydı vardır. Eser 292x205-212x130 mm ölçülerinde, 223 yaprak, 31 satır ve nestâlik hat ile Arapça yazılmıştır. Manisa Sultan medresesi için Ali Efendi adına vakıf kaydı bulunmaktadır. (Resim 13)

Eserin cildi alt ve üst kap, sırt, sertab ve mikleb'den oluşmaktadır. Kahverengi meşin soğuk baskı cehârkuşe cildir.¹¹ Alt ve üst kap ortasında dendanlı şemse motifi, köşelerde de şemse motifinin bir bölümünden oluşan dendanlı köşebentler yer alır. Şemse ve köşebentler soğuk baskı tekniği ile geometrik formdan oluşur. Miklebi kağıt ile sonradan kaplanmıştır. Kap içi nohudi renk aherli kağıt ile kaplanmıştır.

45 Hk Ze 31 Envanter numaralı Yazma Eser

Kemâl Paşa zâde Şems ed-dîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543) Tagyiru't-Tenkîh adlı eseridir. Konusu İslam dini-fıkıhtır. Müstensihî belli değildir. H.998 M.1589 istinsah kaydı vardır. Eser 210x127-150x70 mm ölçülerinde, 199 yaprak, 21 satır ve nesih hat ile Arapça yazılmıştır. Akhisarlı hoca Ali efendi tarafından vakf edilmiştir.(Resim 14-15)

Eserin cildi alt ve üst kap, sırt, sertab ve mikleb'den oluşmaktadır. Vişne çürüğü meşin alttan ayırma şemse cildir. Alt ve üst kap ortasında dendanlı şemse motifi yer alır. Şemse içi hatayi gurubu ve bulut motifi ile ¼ oranında simetrik tasarlanmıştır. Şemseye birleşik tasarlanmış salbek içinde goncağül motifini yalın halde görmekteyiz. Mikleb ve sertap üstü de tezyinat açısından özelliğidir. Mikleb üstünde şemse formu serbest helezonlardan oluşan hatayi gurubu motifler ile alttan ayırma şemse olarak tezyin edilmiştir. Sertab üstü ise hatayi gurubu ve yaprak motifleri altın kullanılarak fırça ile boyanmıştır.¹² Kap içi deri kaplı olup, kabın ortasında altın ile tezyin edilmiş geçme motifi yerleştirilmiştir.

45 Hk 2813 Envanter Numaralı Yazma Eser

Mushaf-ı Şerif yazmasıdır. Müstensihî belli değildir. İstinsah kaydı yoktur. Eser 310x195-170x100 mm ölçülerinde, 521 yaprak, 10 satır ve nesih hat ile Arapça yazılmıştır. Mushaf Türk İslam Eserleri Müzesi'nden gelmiştir. Sultan I.Selim'in oğlu Kanuni Sultan Süleyman'nın oğlu şehzade Mehmet'in vakfına ait mühür vardır.

Mushaf kahverengi deri mülemma cilttir. Alt üst kab, sırt sertab ve miklebi bulunmaktadır. Alt ve üst kabın ortası dikdörtgen form içinde spiral helezonlar üzerinde dolanan hatayi gurubu ve rumi motifleri ile simetrik olarak tezyin edilmiştir. Dış pervaz kitabe açma formunda olup, hatayi gurubu motifler altın ile boyanmıştır.

¹¹ Cehârkuşe Cilt : Kenarları yaklaşık bir santimetre deri ile çevrilmiş, ortası, ebru, kumaş, kağıt, deri kaplı cilt örneğidir. Bkz. Mine Esiner Özen : Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü, Basım atölyesi, İstanbul 1985, s.12, Kemal Çığ : Türk Kitap Kapları, Doğan Kardeş Matbaacılık sanayi A.Ş. İstanbul 1971

¹² Yazma Cilt : Altın kullanılarak fırça yardımı ile deri üzerine yapılan tezyinata verilen addır. Bkz. Mine Esiner Özen : Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü, Basım atölyesi, İstanbul 1985, s.78

Kap içinde alttan ayırma dilimli şemse motifi yer alır. Şemse içi tek noktadan çıkan üç ayrı sapın dolanması ile oluşturulmuştur. Şemse içi yaprak ve hatayı gurubu motifler ile saz yolu üslubunda tezyin edilmiştir. Köşebentler yine aynı üslup ile tasarlanmıştır. (Resim 5-6)

SONUÇ

Yazma eser vakf etme yüzyıllardır bu yana gelmiş bir gelenektir. Özellikle sultanlar, devletin ileri gelenleri kendi adlarına yaptırdıkları camilere veya kutsal mekanlara bir tür itibar göstergesi olarak tek cilt veya cüzler halinde, sayfaları usta müzehhipler tarafından tezyin edilmiş, hattı ünlü katipler tarafından yazılmış, hünerli mücellitlerin yaptığı ciltlerle kaplanmış yazma eserler vakf edilmiştir. Bu yazmalar arasında Kur'an- Kerim yazmaları ön plandadır. Bu yüzden de pek çok yazma eser kütüphanesinde sultanlar tarafından vakf edilmiş kitapların yanında kitap sanatları açısından özellikli Kur'an-ı Kerim yazmaları bulunur. Bu yazma eserler "Vakıf" müessesesi sayesinde korunmuş, özenle saklanmış ve günümüze kadar gelmiştir. Böylece yüzyıllar önce yazılmış, istinsah edilmiş pek çok eser hakkında fikir sahibi olunmuş, araştırmalar yapılmış, kazanımlar elde edilmiştir. Bu kazanımlardan biri günümüzde yok olmaya yüz tutmuş kitap sanatlarımızın nadide örneklerine sahip olmaktır. Bu örneklerde cilt, tezhip, hat gibi sanat dallarının farklı üslup ve teknik özelliklerini görerek inceleme olanağını bulmaktayız.

Yapılan inceleme sonucunda kütüphanede Türk cilt sanatının özgün örneklerine sahip olduğu görülmüştür. Genelde şemse motifinin kullanıldığı şemseli cilt örneklerine rastladığımız yazma eserlerde, ceharkuşe, müşebbek, yekşah, yazma cilt örnekleri de bulunmaktadır. Ciltler eserlerin istinsah tarihi ile genel de uyum sağladığı gibi dönem özelliği göstermeyen ciltlere de yer verilmiştir. Ayrıca ciltlerde Şahkulu, Herat, Tebriz gibi farklı üslup ve ekollerin tezyinat özelliklerine de rastlanmıştır.

Bildiride sunulan örneklerde de görüldüğü gibi pek çok eser aşırı yıpranmış, kapları birbirinden ayrılmış, sırtı, miklebi kopmuş, şirazesı dağılmış, sayfaları yırtılmıştır. Söz konusu tahribat eserin ömrünü azaltmakta, sağlıklı bir şekilde yaşayabilmesini engellemektedir. Bozulmalarla asli hüviyetini kaybetmiş pek çok yazma eser üzerinde konservasyon ve restorasyona yönelik çalışmalar yapılmalı, bazı koruma önlemleri alınmalıdır. Maddi kültür ürünlerimiz olan yazma eserlerimizi gelecek kuşaklara aktarılması açısından müdaleler acilen yapılmalıdır.

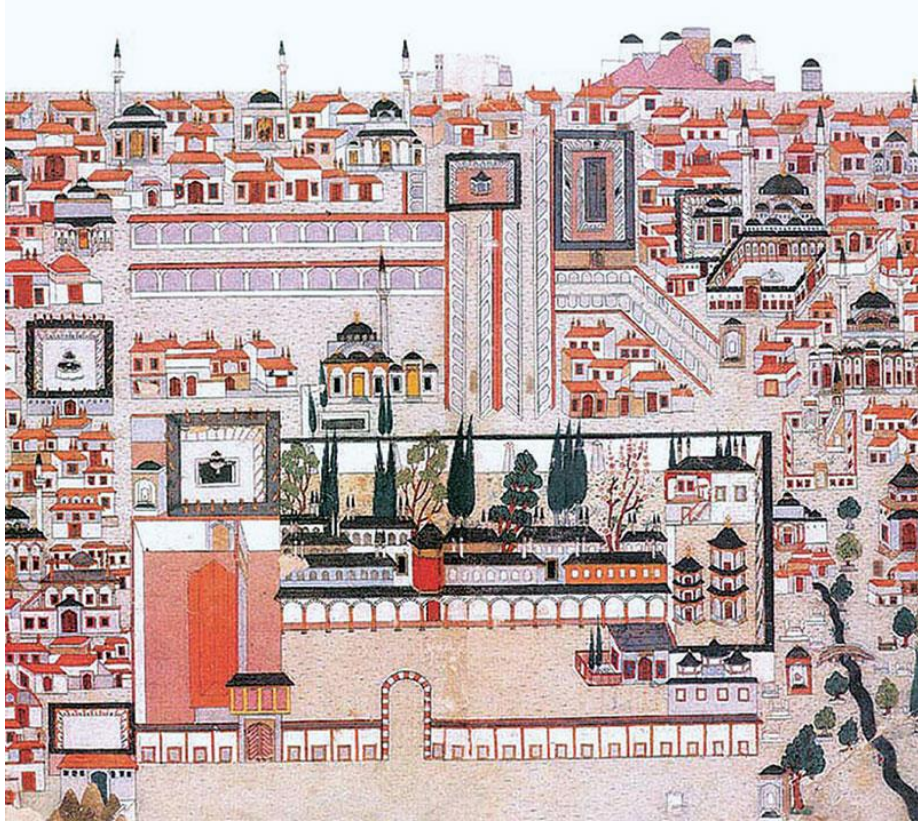

Resim 1: Manisa Sarayı Fatih kulesi

Resim 2: Manisa Sarayı Fatih kulesinin Bugünkü Durumu

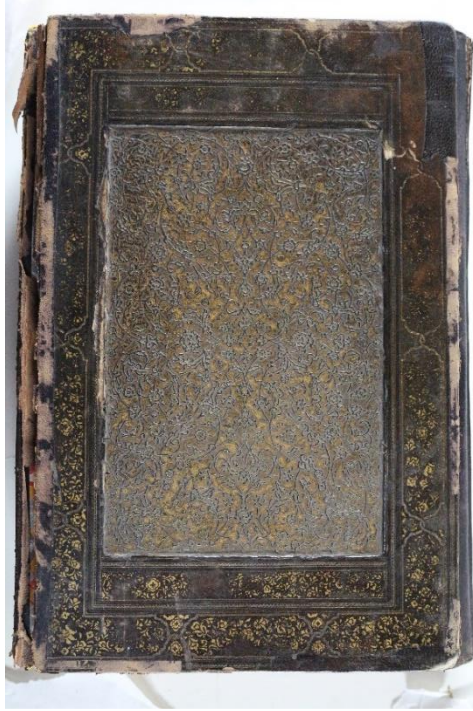
Geçmişten Günümüze Manisa

Resim 3 : XVI. y üzyılın sonlarında Manisa Sarayı ' nın minyatürü
(Şernailname-i AL-i Osman,TSMK, İll. Ahmed,nr. 3592,vr. 10' -11 ')

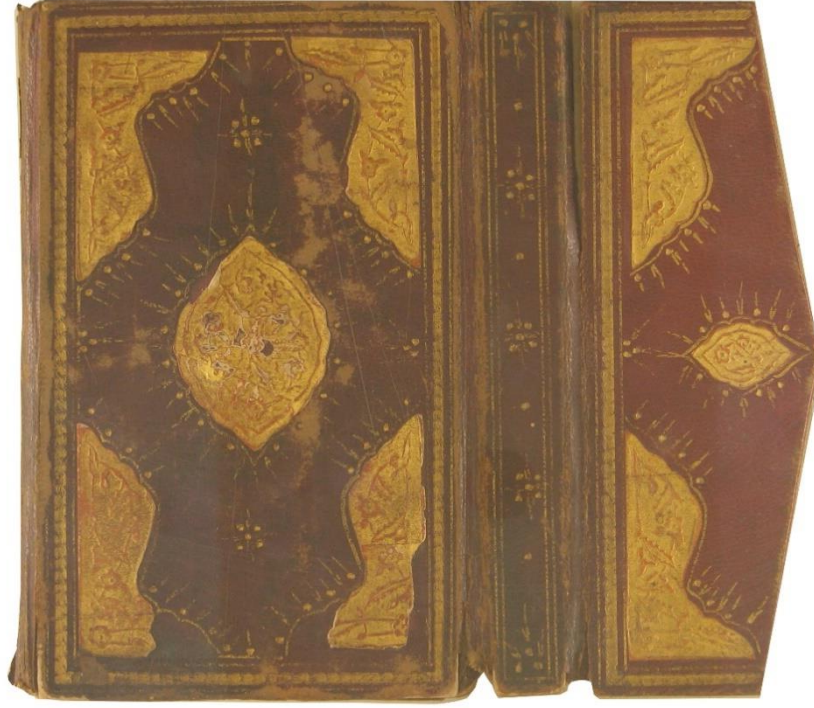
Resim 4 : Manisa Yazma eser Kütüphanesi 45 Hk 9424 Envanter Numaralı Envanter
Yazma Eser Kab Dışı

Resim 5 : Manisa Yazma eser Kütüphanesi 45 Hk 2813 Envanter Numaralı Envanter Yazma Eser Kabı

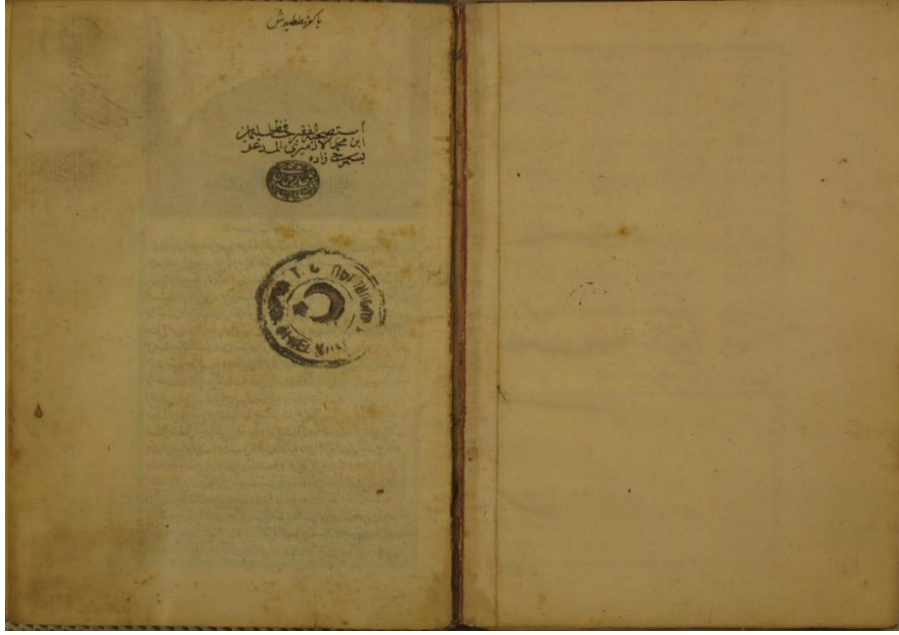
Resim 6 : Manisa Yazma eser Kütüphanesi 45 Hk 2813 Envanter Numaralı Envanter Yazma Eser Kab İçi

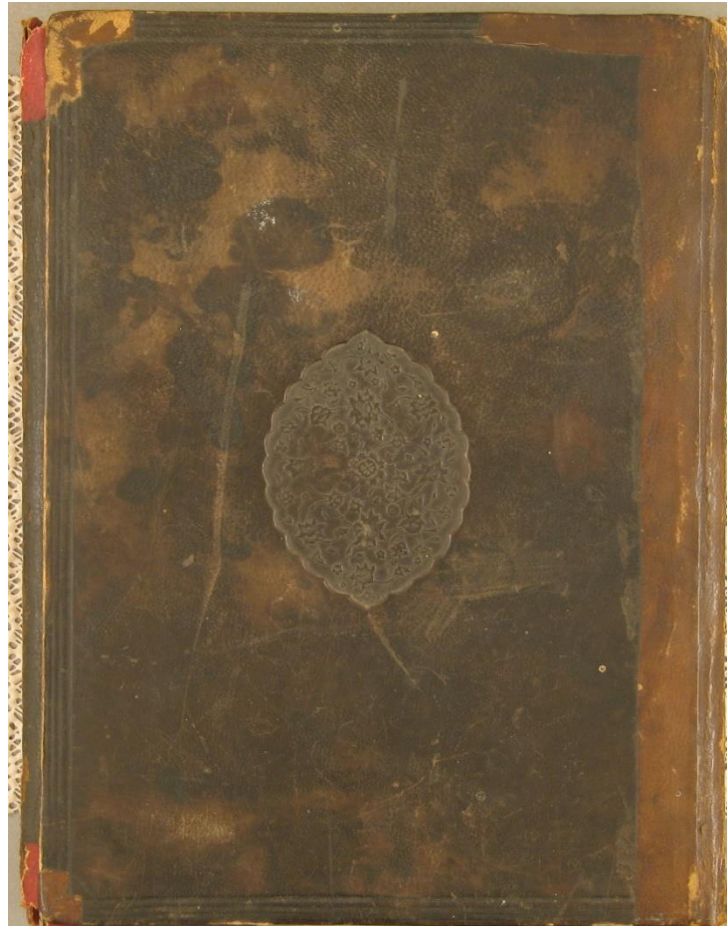
Resim 7 : Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 45 Hk 587 Envanter Numaralı Envanter Yazma Eser Kabı

Resim 8 : Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 45 Hk 4610 Envanter Numaralı Envanter Yazma Eser Kabı

Resim 9 : Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 45 Hk 4610 Envanter Numaralı Envanter Yazma Eser vakıf mührü

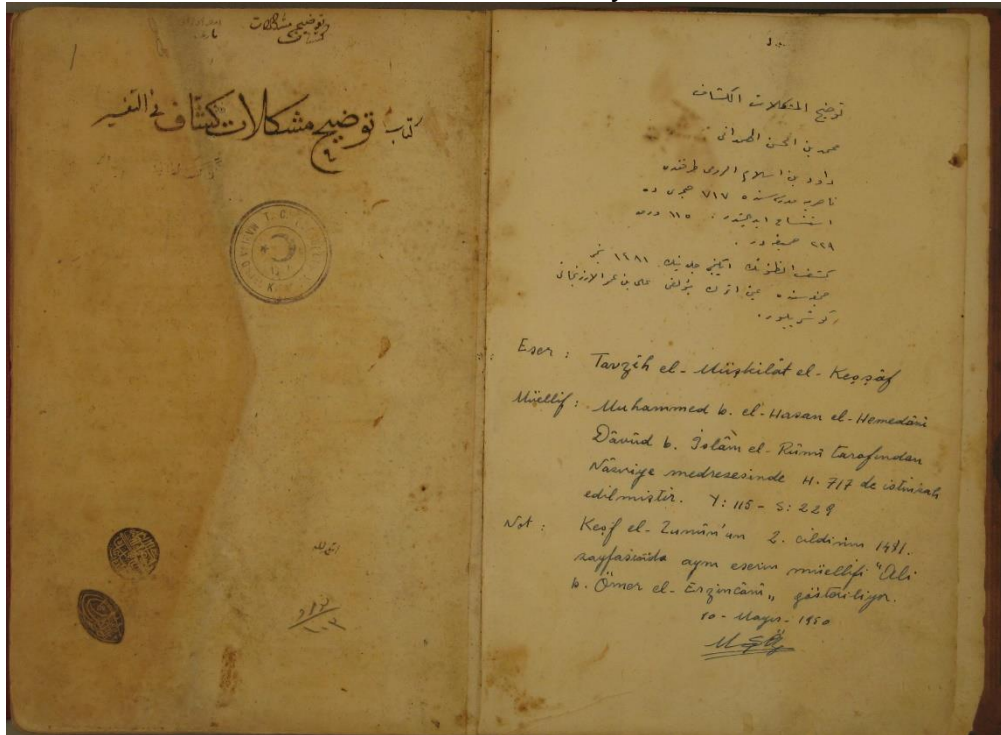

Resim 10 : Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 45 Hk 103 Envanter Numaralı Envanter Yazma Eser Kabı

Geçmişten Günümüze Manisa

Resim 11: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 45 Hk 103 Envanter Numaralı Envanter Yazma Eser vakıf kaydı

Resim 12: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 45 Hk 103 Envanter Numaralı Envanter Yazma Eser ile ilgili notlar

Resim 13: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 45 Hk 493 Envanter Numaralı Envanter Yazma Eserin Kabı

Resim 14: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 45 Hk Ze 31 Envanter Numaralı Yazma Eserin Kabı

Geçmişten Günümüze Manisa

Resim 15: Manisa Yazma Eser Kütüphanesi 45 Hk Ze 31 Envanter Numaralı Yazma Eserin Kab İçi

KAYNAKÇA

- Acun Hakkı : Manisa Türk Devri Yapıları, Türk tarih Kurumu, Ankara 1999
Bilgin İlhami: "Manisa Sarayı", Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, I, Ankara 1995, s. 369-377
Çakmak Şakir- İnci Kuyulu Ersoy: "Manisa Saray Hamamı", Sanat Tarihi Dergisi, Cilt 21, sayı 1, Nisan 2012, 39-48
Çiğ Kemal : Türk Kitap Kapları, Doğan Kardeş Matbaacılık sanayi A.Ş. İstanbul 1971
Güney Gül : Mushaf-ı Şerif -Manisa Yazma Eser Koleksiyonu, Form baskı reklam ve pazarlama Lmt.Şti, İstanbul 2015
Günay Mehmet : "Vakıf" maddesi, İslam Ansiklopedisi, yıl 2012, cilt 42, s.475-479
Karagöz Sadık: Manisa İli Kütüphaneleri, Ayyıldız matbaası, Ankara 1974, s. 24-25
Müjgan Cumbur : "Kanuni Devrinde Kitap Sanatı, Kütüphaneleri ve Süleymaniye Kütüphanesi" Türk Kütüphaneciler Derneği. 1968, s.130
Özen Mine Esiner : Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü, Basım atölyesi, İstanbul 1985
Özen Mine Esiner : Türk Cilt Sanatı, T.İş Bank. Kültür Yay. Ankara 1998

Parmaksızoğlu İsmet : “Manisa Kütüphaneleri” Türk Kütüphaneciliği, cilt 8, sayı 1, 1959, s.18

Tanımdı Zeren : “XV. Yüzyıl Nakkaşlarından Hasan Paşa ve Eserleri” , I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Tebliğler, İstanbul 1979, s.607-626

Uluçay M. Ç : Manisa’daki Saray-ı Amire ve Şehzadeler Türbesi, İstanbul 1941

Uluçay Ç. - İ. Gökçen, Manisa Tarihi, İstanbul 1939

MANİSA'NIN DÖRT İKTİSADİ ENDEKS BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İrfan KALAYCI*

GİRİŞ

Ege bölgesinin ortasında bulunan, 2012 yılında Büyükşehir Belediyesi ünvanını alan Manisa, en çok “mesir macunu” markası ile tanınan bir il olup bölgenin İzmir'den sonra ikinci büyük sanayi ve ticaret merkezidir.

Bu çalışmanın konusu ve amacı; Manisa'nın –temel iktisadi özellikleri arkaplanında olmak üzere- *illerarası sosyoekonomik gelişme, insani gelişme, finansal gelişme* ve *rekabetçilik endekslerine* göre sırasını ve buna bağlı olarak Türkiye ekonomisi içindeki yerini belirlemek ve geleceğine ışık tutacak şekilde bazı öneriler sunmaktır.

Manisa Ekonomisinin Başat Özellikleri

Manisa'nın yüzölçümü 13.269 km² olup nüfus yoğunluğu 2007'de 99/km² iken 2016'da **105/km²'dir**. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre; 2016'da 1.38 milyon insanı barındıran Manisa, Türkiye'nin en kalabalık 14. şehridir.¹ Türkiye toplam nüfusunun % 1.7'si burada yaşamaktadır. (Toplam il nüfusunun % 67'si il ve ilçe merkez mahallelerinde, % 33'ü ise kırsal mahallelerde ikamet etmektedir.)

Bu şehrin iktisadi yapısı incelendiğinde şu özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır:

i-Manisa, orta gelişmiş bir yerel ekonomidir: Altı kademeli yeni teşvik sistemine göre; Doğu'daki G. Antep ve Trabzon gibi 3. kademede teşvik alan ve Ege Bölgesinin önemli bir ekonomisi olarak Manisa'nın (Afyon, Kütahya ve Uşak illeri ile birlikte) dahil olduğu TR33 alt bölgesi, TÜİK'in 2011'deki hesaplamasına göre, Türkiye ortalamasının (9244 \$) altında kişi başına gayri safi katma değer (yaklaşık 8.3 bin \$) elde etmiştir.² Bir başka hesaplama göre, cari fiyatlarla, kişi.başına gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) Türkiye ortalaması 12.112 \$ (İstanbul ve Kocaeli yaklaşık 20'şer bin \$) iken, Manisa 11.111 \$ ile (Sakarya ile Düzce arasında) Türkiye'de 18.sıraya yerleşmiştir.³ (2010'da bu rakamlar 2'şer bin daha düşük gerçekleşmiştir.)

ii-Manisa, organik tarım ve hayvancılıkta ileride olup kocaman bir üzüm bahçesidir: Verimli Gediz Ovası'na paydaş olan ve görece kaliteli çok çeşitli tarımsal ve hayvansal ürün üreten Manisa 2016'da yaklaşık 1.4 milyon tonla Türkiye toplamının % 85'i oranında kurutmalık üzüm üretmiştir. Kurutmalık ve sofralık (yaş) üzüm genelinde % 34'ü aşan bir paya sahiptir.⁴ Ayrıca, Manisa organik tarımda İzmir ve Aydın'ın gerisinde olsa da, ülke genelindeki yaklaşık % 5'lik payla TR33 alt

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF İktisat Bl. / Malatya.

¹ Manisa'nın 2017'deki nüfusunun –göç dalgaları dışında doğurganlığın artması nedeniyle-, artarak **1.4 milyon kişi olacağı tahmin edilmektedir**.

² TÜİK, *Seçilmiş Göstergelerle Manisa 2013*, Ankara 2014, s.7.

³ Manisa Valiliği, *Sayılarla Manisa*, 2016, s.76.

⁴ Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, “Manisa Tarımı Genel Bilgi”, 2016.

bölgesinde lider konumdadır. Ülkedeki % 2.2'lik hayvansal üretim değerleri açısından ise yaklaşık 800 milyon TL'lik üretimle ülke genelinde 5. sıradadır.⁵

iii-Manisa, mütevazı bir sanayicidir: Gelişmiş Batı bölgesinde konumlanmış bir şehir olmanın sağladığı üstünlüklerle Manisa, 2014'te iktisadi faaliyet kodlarına göre 33.1 milyar TL eşdeğerinde GSYH elde etmiştir. Bunun neredeyse 1/3'ü sanayi odaklıdır.⁶ Sanayinin dinamosu olarak il genelinde 311 sınai işyeri ve 3875 şirket faaliyet gösterirken, merkez ve ilçelerde mevcut 11 küçük sanayi site sayısının yeni inşaatlarla 25'e çıkacağı beklenmektedir. Manisa sanayisinde istihdam % 10 oranının üzerinde olmak üzere daha çok gıda, tekstil, mineral ürünleri üretiminde⁷ ağırlıklı gözükmektedir. Manisa ekonomisinde sanayinin gelişmesi üç koldan devam etmektedir: Birincisi, Türkiye'nin "ilk 500" ve "ikinci 500" listesinde yer alan sanayi kuruluşları⁸; ikincisi, üretilen patent (2010'da 31'den 2012'de 56'ya) ve faydalı model tescilleri (32'den 29'a);⁹ üçüncüsü de yatırımcı kuruluş (2011'de 22 ve 2016'da 20) ve proje (aynı yıllarda 443 ve 333) sayılarıdır. Yıllar içinde artıp azalan il kamu yatırım uygulamalarına göre, son olarak 2016'da kamusal proje tutarı 3.4 milyar, ödenek tutarı ise 743 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.¹⁰

iv-Manisa, ormancılıkta ve madencilikte sözsahibidir: Doğa koşulları orman yetişmesine uygun Manisa'da, ormancılık alan oranı Türkiye ortalamasının üzerindedir. Karaçam, kızılçam, fıstık çamı, ardıç gibi iğnelilerle, meşe ve kestane gibi yapraklı türlerden oluşan ormanlar, daha çok Manisa Merkez, Gördes, Demirci, Alaşehir, Sarıgöl ve Soma ilçelerinde yoğunlaşmıştır. Yeraltı kaynakları bakımından zengin Manisa'da en önemli maden linyittir. Soma ilçesinde TKİ Ege Linyitleri İşletmesi'nce üretilen kömürün kalitelisi ısınma ve sanayi amaçlı, kalitesizi ise Soma Termik Santrali'nde elektrik enerjisi üretiminde kullanılmaktadır. Ayrıca mermer, zımpara, altın, asbest, titan, zeolit, cıva, manganez, bakır, kurşun-çinko, nikel, demir, vb. rezervleri mevcut olup, bunların bir kısmı işletilmektedir.¹¹

v-Manisa, dış ticaret fazlası veren bir ildir: BEC Rev.4 sınıflamasına göre 2014'te ham madde ve ara malları ithalatının toplam ithalattaki payı, Manisa'da %85,8'dir. Ülke genelinde yüksek ve orta-yüksek teknoloji sektörlerdeki ithalatın payı % 56,1 iken Manisa'da % 78,8'dir.¹² Manisa, Afyon, Kütahya ve Uşak'tan oluşan ve TR33 olarak kodlanan altbölgenin ihracatı 2004-2012 yılları arasında % 94 artarak 2.6 milyar \$'dan yaklaşık 5 milyar dolara çıkmıştır. Bu artış; Türkiye genelinde % 115; Manisa'da % 85,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Manisa, Bölgede en çok ihracat yapan il olup ülke genelinde 7.sıradadır: 2004-2012 döneminde Manisa'daki ihracat artışı yaklaşık 2 milyar \$ iken; diğer üç ildeki artış toplam 400 milyon \$ kadardır. Bölgede en çok dış ticaret fazlası (bu dönemde 0.5 milyar \$) veren il Manisa'dır. Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemi (HS) 1996 Sınıflamasına göre; 2010'da 4 basamaklı ticaret yapılan 1.240 ürün grubundan Manisa'nın 435 tanesinde ihracat yaptığı ve Balassa Endeksi'ne göre görece rekabetçi olduğu anlaşılmaktadır.¹³

⁵ T.C. Zafer Kalkınma Ajansı, *Manisa Yerel Ekonomik Gelişme Programı 2016-2018*, s.30-31.

⁶ Manisa Valiliği, a.k., s.77.

⁷ TC Zafer Kalkınma Ajansı, *TR33 Bölgesi mevcut Durum Analizi*, Ankara 2016, s.37.

⁸ İstanbul Sanayi Odası İSO'nun üretimden satışlar ve çalışan kişi, vb. bakımdan sıraladığı Türkiye'nin en büyük ilk 500 şirketi sıralamasında Manisa kökenli şirketler de bulunmaktadır (bkz. Ek-1).

⁹ TC Zafer Kalkınma Ajansı, *TR33 Bölgesi Mevcut Durum Analizi*, s.33.

¹⁰ Manisa Valiliği, a.k., s.97.

¹¹ TC Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müd. IV. Bölge Müd., *Manisa İli Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023*, 2013, s.31-2.

¹² TC Zafer Kalkınma Ajansı, *Manisa Yerel Ekonomik Gelişme Programı*, s.36-7.

¹³ TC Zafer Kalkınma Ajansı, *TR33 Bölgesi Mevcut Durum Analizi*, s.23.

Geçmişten Günümüze Manisa

2016'da Manisa, 2.8 milyar \$'lık ithalata karşılık 4.3 milyar \$ ihracat yaparak 1.5 milyar \$'lık -Türkiye'nin yapmak isteyip de yapamadığı- dış ticaret fazlası vermiştir.¹⁴ Ancak önceki yıllarda (örneğin 2005-2010) durum daha çok dış ticaret açığı vermek şeklinde seyretmiştir.

vi-Manisa görece düşük bir bütçe açığı vermektedir: 2016 yılı verilerine göre Manisa'da tahakkuk eden (doğrudan vergiler olan) gelir ve kurumlar vergisinde tahsilat % 70'in üzerinde (yaklaşık 4 milyar TL), motorlu taşıtlar vergisi % 63 oranında (138 milyon TL), bir dolaylı vergi olan KDV % 59 oranında (yaklaşık 800 milyon TL) gerçekleşmiştir. Kamu maliyesi tablosuna göre, tahsil edilen toplam 3.2 milyar TL'lik il bütçe gelirine karşı il bütçe gideri 2.9 milyar TL olup bütçe açığı 0.3 milyar TL olmuştur.¹⁵

vii-Manisa görece mutlu fakat daha az umutlu bir yöredir: 2012'deki TÜİK'in anket araştırmasına göre, Manisa'da mutlu olduğunu söyleyenlerin oranı (% 59 olan Türkiye ortalamasının üzerinde olarak) % 63,9 iken, geleceklerinden umutlu olanların oranı ise (% 77 olan Türkiye ortalamasının altında olarak) % 74,5'tir.¹⁶ Manisalı halkın umutsuzluğunda dar gelirli ve orta sınıf için hayat pahalılığının yanı sıra, (emek piyasasına katılım oranı 2011-16 yılları ortalaması yaklaşık % 50 iken) genç işsizlik (2011'de % 15,4 ve 2016'da % 22,5) ve tarım dışı işsizlik (% 10,4 ve % 14,3) oranlarının¹⁷ gittikçe yükselmesinin bir etkisi bulunmaktadır.

İktisadi Endekslere Göre Manisa

Manisa; a- TC Kalkınma Bakanlığı'nın 2011 tarihli "Sosyoekonomik Gelişme Endeksi" (SEGE-2011) raporuna göre, Türkiye'de en gelişmiş 23.ildir. b-TEPAV'ın 2013 yılı iller bazında "İnsani Gelişme Endeksi (İGE) verilerine göre 24. sırada bulunurken, İGE'nin gelir bileşenine göre en çok gelir elde eden 5.ildir. c- T.İş Bankası'nın 2013 yılı "Finansal Gelişme Endeksi"ne (FGE) göre 16.sıradadır. d- URAK'ın hazırladığı 2013-2014 dönemi "İllerarası Rekabetçilik Endeksi" (İRE) değeri açısından ise en rekabetçi 12.ildir.

Manisa'nın Sosyoekonomik Gelişme Endeksi (SEGE)

TC Kalkınma Bakanlığı'nın, 2003 tarihli araştırmayı baz alarak geliştirdiği "SEGE-2011" raporundaki tüm göstergeler 81 il bazında olup illerin Türkiye genelindeki durumunu ve ildeki bireylerin durumlarını yansıtan oran ya da kişi başına değer biçimindedir. Raporda 8 ana başlık (demografik, istihdam, eğitim, sağlık, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, mali, erişebilirlik, yaşam kalitesi) altında 61 göstergeden yararlanılmıştır. Manisa özelinde elde edilen bulgular şöyledir: i-Manisa, sanayisinin gelişmişlik düzeyini diğer alanlara yansıtamayan illerden biridir. ii-Kişi başına düşen ihracat tutarında Manisa Türkiye genelinde 4.sıradadır. iii-Yüz bin kişiye düşen patent başvuru sayısında Manisa tüm iller arasında birincidir. iv-Sağlık göstergelerine göre, 1.ve 2. kademedede gelişmiş illerle benzer değerlere sahip Manisa, eğitim ve yaşam kalitesinde ilerleme sağladıkça gelişmişlik düzeyini artıracaktır. Örneğin, bin kişi başına AVM, brüt kiralanabilir alan oranı ve özel otomobil sayısı itibarıyla, Manisa ilk iki gruptaki illerin gerisinde kalmıştır. İlin ilköğretimden yükseköğretime kadar her kademedede eğitim altyapısını geliştirmesi sürdürülebilir bir gelişme ivmesi yakalaması için şarttır. v-Manisa il merkezinin Batıda yer alması ve İzmir'in etki alanında bulunması SEGE göstergelerini olumlu etkilediği varsayılmaktadır. Buna göre, Manisa'nın 2011 tarihli SEGE değeri "0,4711" olup

¹⁴ Manisa Valiliği, s.69.

¹⁵ Manisa Valiliği, s.90.

¹⁶ TÜİK, a.k., s.36-7.

¹⁷ Manisa Valiliği, s.48.

ülkedeki sırası ise (Balıkesir ile Mersin arasında) “23.lüktür.”¹⁸ 2003’teki rapora göre ise Manisa iki basamak geride olup “25.sırada” idi.

Manisa’nın İnsani Gelişme Endeksi (İGE)

Sağlık, eğitim ve gelir sacayağı üzerine kurgulanan İGE kapsamında dikkate alınan 49 ölçütten 32 tanesi iktisadi, diğer 17 tanesi ise sosyal gelişmişlik düzeyini yansıtmaktadır. 2000’li yılların hızlı gelişen illerinden olan Manisa, İGE sıralamasında 2012’ye kıyasla 3 basamak gerileyerek “21.sıraya” inmiştir. Söz konusu gerilemede makinalar, kazanlar, elektronik cihazlar, vb. (84 no.lu fasıl) ile elektrikli makina ve cihazlar, vb. (85 no.lu fasıl) pazarlardaki belirgin düşüş nedeniyle ihracatın % 56 oranında azalması önemli bir rol oynamıştır. İGE bazında 2012’de “18.sırada” olan Manisa 2013’te “21.sıraya” düşmüştür.¹⁹ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı UNCTAD’ın küresel planda geliştirdiği İGE 2013 raporu baz alındığında, bu endeks bakımından Manisa “0,723 puan” ile, 187 ülke arasından (Ermenistan’ın ardından gelen) 88.sıradaki “Fiji” ülkesine²⁰ en yakın il çıkmıştır. Aynı ülke ile özdeşleştirilen diğer iller 0.725 puanla İstanbul, Sakarya ve Kütahya’dır.²¹

Manisa’nın Finansal Gelişmişlik Endeksi (FGE)

İGE içinde finansal gelişmişliğin etkisini ayırt edebilmek için iller bazında hesaplanan FGE veri setinde 2012 yılına ilişkin bankacılık sektörü²² büyüklükleri (tasarruf mevduatı, nakdi krediler, gayri nakdi krediler, takipteki alacaklar oranı, şube sayısı, ATM sayısı, interaktif müşteri sayısı, üye işyeri sayısı, POS sayısı) dikkate alınmıştır. 2012 yılı FGE değeri sadece “0.02” olmasına rağmen Manisa –pek çok önemli ili geride bırakarak Türkiye’de finansal gelişmişlikte “16.sırada” yer almaktadır. Bir de finansal sektör verilerini de kapsayan İGE’nin illerin finansal potansiyelinin belirlenmesi için yapılacak değerlendirmelerde “yanlı” sonuçlar doğurabileceği varsayımıyla, finansal sektör değişkenlerinin göz ardı edildiği yeni bir endeks (İGE-F) oluşturulmuştur. Böylece İGE-F, finansal sektöre ilişkin veriler dışında kalan diğer tüm iktisadi ve sosyal verileri (40 kriter) kapsamıştır. İGE-F ölçütüne göre ise, Manisa’nın 2012’de “24. sıraya” gerilediği izlenmektedir.²³

Manisa’nın İllerarası Rekabetçilik Endeksi (İRE)

URAK’ın raporunda genel endeks İRE; 12 değişkenli ‘beşeri sermaye’, 24 değişkenli ‘üretim ve ticaret’, 7 değişkenli ‘yenilikçilik’ ve 22 değişkenli ‘yaşanabilirlik’ olmak üzere 4 alt endeksten oluşturulmuştur. Manisa’nın iller arasında 2009’dan 2014’e kadar gerçekleşen genel endeks sırası 7’den 12’ye düşmüştür.²⁴ Manisa’nın görece en iyi durumda olduğu alt endeks “yenilikçilik” iken

¹⁸ TC Kalkınma Bakanlığı, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, (SEGE-2011)*, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara 2013, s.19-60. Toplu halde illeri SEGE karşılaştırması için bkz. Ek-2.

¹⁹ Erhan Gül ve Bora Çevik, *2013 Verileriyle Türkiye’de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması*, T. İş Bankası yayını, Nisan 2015, s.10. İller arasındaki karşılaştırma için bkz. Ek-3.

²⁰ Fiji, Güney Pasifiklerde nüfusu 1 milyona yakın bir ada ülkesidir.

²¹ Esra Özpınar ve Emre Koyuncu. “Türkiye’de İnsani Gelişmişlik İller Arasında Nasıl Farklaşıyor?”, TEPAV Değerlendirme Notu, Temmuz 2016, s.10.

²² Türkiye Bankalar Birliği’nin 2016 yılı verilerine göre, Manisa il merkezi ve 17 ilçesinde 20 bankaya ait toplam 171 farklı şube hizmet vermektedir. En çok şubesi olan ilk 5 banka sırasıyla, 25 şube ile Ziraat Bankası, 23 şube ile İş Bankası, 16 şube ile Denizbank, 13 şube ile Vakıfbank, 11 şube ile Halk Bank şeklindedir. Banka sektörü Manisa’da yaklaşık 2000 kişiyi istihdam ederken, 7 bine yakın TL tasarruf, döviz tevdiat, resmi ve ticari kuruluşlar mevduatını kapsamaktadır. (Bkz. TBB-Türkiye Bankalar Birliği. *İllere ve Bölgelere Göre Bilgiler*, 2016.)

²³ E. Gül ve B. Çevik, a.k., s.13.-14. İllerarası karşılaştırma için bkz. Ek-4.

²⁴ URAK- Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu, *İllerarası Rekabetçilik Endeksi*, 2016, s.30-vd. Türkiye’de 16 il bazındaki İRE karşılaştırması için bkz. Ek-5.

Geçmişten Günümüze Manisa

görece en kötü durumda olduğu ise “yaşanabilirlik” alt endeksidir (Tablo 1). Ayrıca, İRE ile ilişkili olarak, ulaşım (kara, deniz, hava, demiryolu) araçlarıyla coğrafi erişebilirlik bakımından -Kırıkkale Türkiye’nin tam ortasında bulunduğu için 100 tam puanla 1.sırada iken-, Manisa “46,64 puan” ile “63.sırada” yer almaktadır. Ulusal pazara erişebilirlik endeks değeri (yayımla yani bir ilden başka illere erişme kapasitesi ya da illerarası yakınlık bakımından), İstanbul 100 tam puanla 1.sırada olup Manisa ise “9.50 puan” ile “15.sırada” gözükmektedir. Ulusal pazara erişimde cazibe (bir il’e başka illerden ulaşma kapasitesi) bakımından ise Manisa bu kez Yalova ile Bursa arasında 5.sırada; genel erişebilirlikte “42,89” puanla “20.sıra”da gözükmektedir.²⁵

Tablo 1. Manisa’nın Yıllar İtibariyle Rekabetçilik Genel ve Alt Endeks Sıralaması

İRE alt endeksleri	2009-10	2010-11	2011-12	2012-13	2013-14
1-Beşeri sermaye	17	13	14	11	12
2-Yenilikçilik	4	5	9	8	10
3-Üretim ve ticaret	19	16	13	15	12
4-Yaşanabilirlik	47	52	49	42	44
Genel endeks	7	7	11	11	12

Kaynak. URAK, *İllerarası Rekabetçilik Endeksi*, 2016, s.33-74’ten tarafımızdan derlenmiştir.

Sonuç Yerine: Gelecek İçin Neler Yapılabilir / Yapılmalıdır?

Orta derecede gelişmiş bir yerel ekonomi olan Manisa; alt bölge (TR33), ana bölge (TR3-Ege), ülke ve dünya ekonomilerinden ve onların gösterdiği konjonktürel gelişmelerinden bağımsız değildir. Küreselleşen dünyadaki gelişmeler de bu endeksleri etkileyen bir dışsal etmendir. Manisa, mevcut endeks ya da göstergelerle kendi bölgesi ve Türkiye ekonomisi içindeki sırası ve konumu ile yeterince örtüşmektedir.

Ekonomide yüksek katmadeğer oluşturan turizmde belirli bir gizilgüce (potansiyele) sahip Manisa bir Batı bölgesi ili olmasının üstünlüklerini ve fırsatlarını kullanarak SEGE, İGE, FGE ve İRE endekslerine göre “orta-yüksek” düzeyde bir gelişme göstermektedir.

Rekabetçilik ve yaşanabilirlik sarmalına göre, Manisa’nın (Afyon, Kütahya ve Uşak ile birlikte) içinde yer aldığı TR33 bölgesi için “rekabetçi iktisadi yapı, artan yaşam kalitesi, azaltılmış gelişmişlik farkı ve dengeli mekansal örgütlenme” şeklinde dört ana hedef konulmuş ve bu hedeflere göre üç farklı kalkınma (gelişme) senaryosu geliştirilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Manisa ve TR33 Aktbölgesi İçin Gelecekte Sektörel Büyüme Senaryoları

²⁵ Ahmet Şimşek, *Erişilebilir Şehirler ve Bölgeler: Erişilebilirliğin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi ve İller Bazında Erişilebilirlik Endeksinin Geliştirilmesi*, TC Kalkınma Bakanlığı, Ankara 2015, s.62, 80, 83, 131.

	Sektörlerin genel ekonomideki payı (%)	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Yıllık Toplam Katma Değer (milyar TL)
2010	Senaryolar için baz alınan mevcut durum	19,9	34,3	45,8	-
2023	1.senaryo	17,4	36,4	46,2	125,2
	2.Senaryo	13,3	37,1	49,6	170,5
	3.senaryo	7,8	39,5	52,7	291,6

Kaynak: TC Zafer Kalkınma Ajansı, *TR33 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı*, Ocak 2016, s.36.

Manisa ekonomisinin geleceğini şekillendirenler daha çok yerel yönetimdeki karar alıcılardır. Onların alacağı her yeni ve yetkin karar birer “iktisat politikası”na dönüştürüldüğünde yerel ekonominin yapısı olduğundan dah fazla gelişecek ve bölgeye bir hareketlilik, rekabet ve bereket getirecektir. Örneğin:²⁶ **i-Veriler ve gözlemlere göre, Manisa’da diğer illerden daha fazla olan altın ve döviz gibi “yastık altı tasarruflar” burada faaliyet gösteren mali araçlara yönlendirilmeli, orada harcanmalı ya da işletmelere aktarılmalıdır. Sağlık, turizm, spor, eğitim ve diğer sosyal alanlarda girişimci kültürünün aşılandığı kadın ve gençleri istihdam edecek yatırımlar, arzulanan sürdürülebilir döngü için gereklidir. ii-**Manisa kaynaklı sermayedarların oluşturduğu KOBİ ve büyük ölçekli imalat sanayi kuruluşlarının ana sanayiye olan aşırı bağımlılıklarını kırmak için onların çok ortaklı ve kamu destekli yatırım projelerine katılmaları sağlanmalıdır.

Denilebilir ki, Manisa zaten daha üst sıralara çıkma potansiyelini büyük ölçüde kullanmaktadır. Bu ilin yerel kalkınmada gelebileceği görece en iyi yerde olduğu ve en yakın bölgesel rakibi İzmir’i geçemeyeceği varsayılmaktadır. Fakat gizilgücü yüksek yatırım fırsatlarını²⁷ iyi kullandığı ve “her ürettiğini satan” yerine “satabileceğini üreten” akılcı bir iktisadi yöntemle hareket edebildiği ölçüde alt sıralara düşme riskinden kurtulabilecektir.

Kaynakça

Gül, Erhan ve Bora Çevik, *2013 Verileriyle Türkiye’de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması*,

T. İş Bankası Yayını, Nisan 2015.

İktisadi Vizyon, “Seçilecek yerel yöneticiler Manisa ekonomisi için neler yapabilir?”,

<http://www.iktisadivizyon.com> (18/9/2017)

İSO-İstanbul Sanayi Odası, *2016 Türkiye’nin 500 Sanayi Kuruluşu*, İstanbul 2016.

Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, “Manisa Tarımı Genel Bilgi”, 2016.

Manisa Valiliği, *Sayılarla Manisa*, 2016,

Özpınar, Esra ve Emre Koyuncu, “Türkiye’de İnsani Gelişmişlik İller Arasında Nasıl

Farklılaşıyor?”, TEPAV Değerlendirme Notu, Temmuz 2016.

²⁶ İktisadi Vizyon, “Seçilecek yerel yöneticiler Manisa ekonomisi için neler yapabilir?”, <http://www.iktisadivizyon.com/> (18/9/2017)

²⁷ Bkz. Ek-6.

Geçmişten Günümüze Manisa

Şimşek, Ahmet, *Erişilebilir Şehirler ve Bölgeler: Erişilebilirliğin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi*

ve İller Bazında Erişilebilirlik Endeksinin Geliştirilmesi, TC Kalkınma Bakanlığı, Ankara 2015.

TC Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *81 İl Durum Raporu*, Ankara 2012.

TC Kalkınma Bakanlığı, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması*

Araştırması, (SEGE-2011), Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara 2013.

TC Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müd. IV. Bölge Müd.,

Manisa İli Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023, 2013.

TC Zafer Kalkınma Ajansı, *Manisa Yerel Ekonomik Gelişme Programı 2016-2018*, 2016.

TC Zafer Kalkınma Ajansı, *TR33 Bölgesi Mevcut Durum Analizi*, Ankara, Ocak 2016.

TC Zafer Kalkınma Ajansı, *TR33 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı*, Ocak 2016.

TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu, *Seçilmiş Göstergelerle Manisa 2013*, Ankara 2014.

TBB-Türkiye Bankalar Birliği, *İllere ve Bölgelere Göre Bilgiler*, 2016.

URAK- Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu, *İllerarası Rekabetçilik Endeksi*, 2016.

Ekler

Ek-1. İSO 500 Sıralamasında Manisa'daki Ticari ve Sınai Kuruluşlar

Manisa	İSO 2016	İSO 2015	Manisa Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı özel kuruluşlar	Üretimden satışlar (net TL)
1	81	83	Bosch Termoteknik Isıtma ve Klima San. Tic. A.Ş.	1.165.892.262
2	129	139	Maxion İnci Jant Sanayi A.Ş.	804.052.327
3	263	250	Yonca Gıda Sanayi İşletmeleri İç ve Dış Ticaret A.Ş.	457.110.525
4	277	-	Standard Profil Ege Otomotiv San. ve Tic. A.Ş.	442.451.185
5	311	229	İnci GS Yuasa Akü San. ve Tic. A.Ş.	405.911.201
6	278	376	Elba Basınçlı Döküm Sanayii A.Ş.	327.430.718
7	418	471	Klimasan Klima San. ve Tic. A.Ş.	286.639.871
8	420	427	Maxion Jantaş Jant San. ve Tic. A.Ş.	285.296.815

Manisa	İSO 2016	İSO 2015	Manisa Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı özel kuruluşlar	Çalışan kişi
1	277	-	Standard Profil Ege Otomotiv San. ve Tic. A.Ş.	2.446
2	418	417	Klimasan Klima San. ve Tic. A.Ş.	1.070
3	129	139	Maxion İnci Jant Sanayi A.Ş.	1.067
4	263	250	Yonca Gıda Sanayi İşletmeleri İç ve Dış Ticaret A.Ş.	958
5	378	376	Elba Basınçlı Döküm Sanayii A.Ş.	724
6	420	427	Maxion Jantaş Jant San. ve Tic. A.Ş.	415

Kaynak: İSO-İstanbul Sanayi Odası, *2016 Türkiye'nin 500 Sanayi Kuruluşu*, İstanbul 2016.

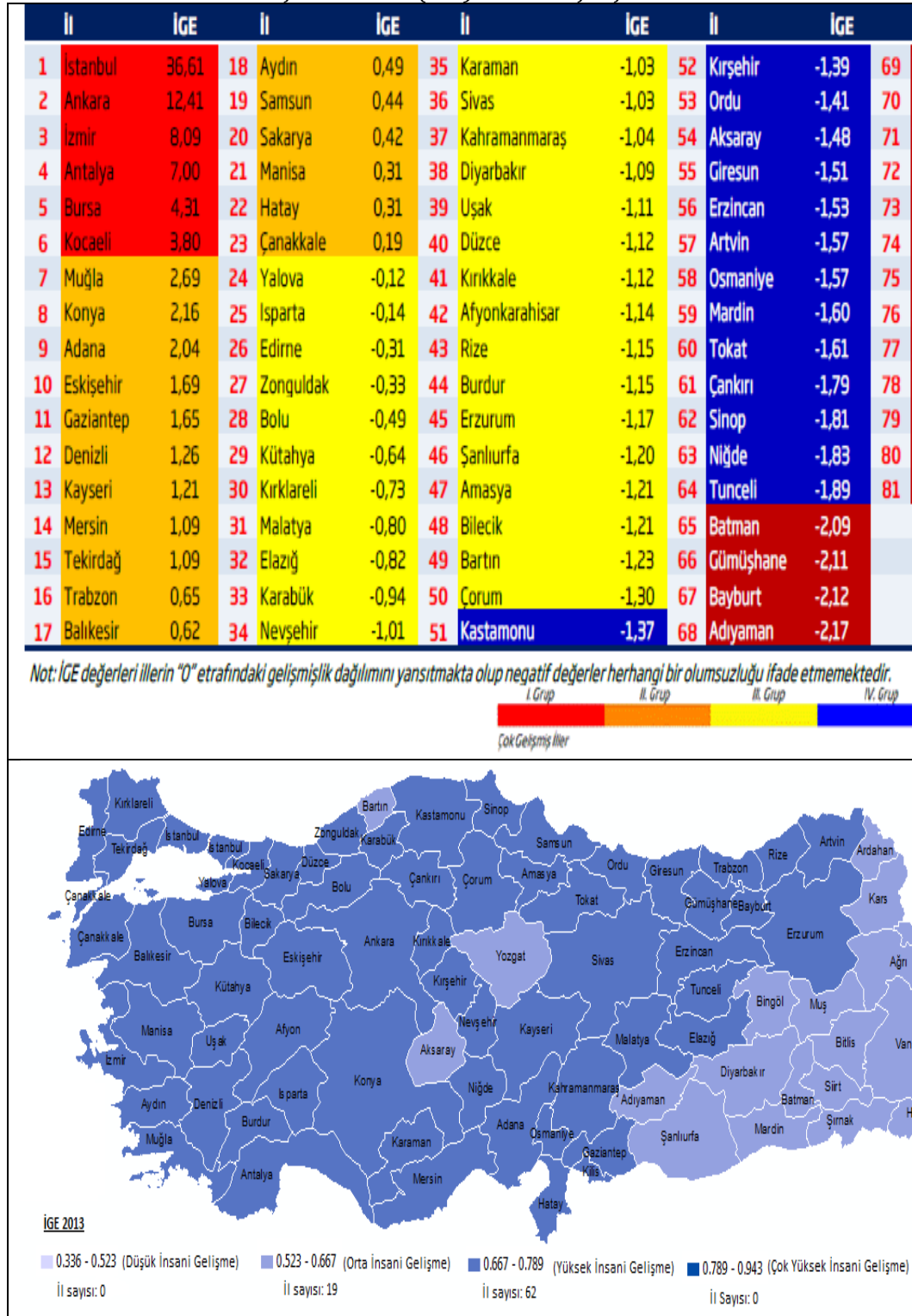
Ek 2: İllerin Sosyoekonomik Gelişme Endeksi (SEGE-2011) ve Sırası

Geçmişten Günümüze Manisa

İl Kodu	İller	SEGE-2011 Sırası	SEGE-2011 Endeks Değeri	İl Kodu	İller	SEGE-2011 Sırası	SEGE-2011 Endeks Değeri
TR100	İstanbul	1	4,5154	TRB11	Malatya	42	-0,0785
TR510	Ankara	2	2,8384	TR332	Afyon	43	-0,0797
TR310	İzmir	3	1,9715	TR905	Artvin	44	-0,1046
TR421	Kocaeli	4	1,6592	TRA12	Erzincan	45	-0,1056
TR611	Antalya	5	1,5026	TR631	Hatay	46	-0,1302
TR411	Bursa	6	1,3740	TR821	Kastamonu	47	-0,1471
TR412	Eskişehir	7	1,1671	TR813	Bartın	48	-0,1976
TR323	Muğla	8	1,0493	TR722	Sivas	49	-0,2208
TR211	Tekirdağ	9	0,9154	TR833	Çorum	50	-0,2405
TR322	Denizli	10	0,9122	TR823	Sinop	51	-0,2479
TR424	Bolu	11	0,6394	TR903	Giresun	52	-0,2564
TR212	Edirne	12	0,6383	TR633	Osmaniye	53	-0,2892
TR425	Yalova	13	0,6263	TR822	Çankırı	54	-0,3312
TR222	Çanakkale	14	0,5999	TR712	Aksaray	55	-0,3671
TR213	Kırklareli	15	0,5923	TR713	Niğde	56	-0,3761
TR621	Adana	16	0,5666	TR832	Tokat	57	-0,3821
TR721	Kayseri	17	0,5650	TRB14	Tunceli	58	-0,3892
TR422	Sakarya	18	0,5641	TRA11	Erzurum	59	-0,4327
TR321	Aydın	19	0,5597	TR632	Kahramanmaraş	60	-0,4677
TR521	Konya	20	0,5308	TR902	Ordu	61	-0,4810
TR612	Isparta	21	0,5272	TR906	Gümüşhane	62	-0,4814
TR221	Balıkesir	22	0,4764	TRC13	Kilis	63	-0,5733
TR331	Manisa	23	0,4711	TRA13	Bayburt	64	-0,5946
TR622	Mersin	24	0,4636	TR723	Yozgat	65	-0,6079
TR334	Uşak	25	0,3737	TRC12	Adıyaman	66	-0,9602
TR613	Burdur	26	0,3684	TRC22	Diyarbakır	67	-1,0014
TR413	Bilecik	27	0,3634	TRA22	Kars	68	-1,0923
TR812	Karabük	28	0,2916	TRA23	Iğdır	69	-1,1184
TR811	Zonguldak	29	0,2758	TRC32	Batman	70	-1,1203
TRC11	Gaziantep	30	0,2678	TRA24	Ardahan	71	-1,1384
TR901	Trabzon	31	0,2218	TRB13	Bingöl	72	-1,1920
TR522	Karaman	32	0,1864	TRC21	Şanlıurfa	73	-1,2801
TR831	Samsun	33	0,1579	TRC31	Mardin	74	-1,3591
TR904	Rize	34	0,1550	TRB21	Van	75	-1,3783
TR423	Düzce	35	0,1056	TRB23	Bitlis	76	-1,4003
TR714	Nevşehir	36	0,1029	TRC34	Sürt	77	-1,4166
TR834	Amasya	37	0,0510	TRC33	Şirnak	78	-1,4605
TR333	Kütahya	38	0,0198	TRA21	Ağrı	79	-1,6366
TRB12	Elazığ	39	-0,0103	TRB24	Hakkâri	80	-1,6961
TR715	Kırşehir	40	-0,0211	TRB22	Muş	81	-1,7329
TR711	Kırkkale	41	-0,0687				

Kaynak: TC Kalkınma Bakanlığı, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, (SEGE-2011)*, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara 2013, s.50.

Ek-3. İllerarası İnsani Gelişme Endeksi (İGE) 2013 Karşılaştırması ve Haritası

Kaynak: Erhan Gül ve Bora Çevik. 2013 Verileriyle Türkiye'de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması, T. İş Bankası Yayını, Nisan 2015, s.10; Esra Özpınar ve Emre Koyuncu. "Türkiye'de İnsani Gelişmişlik İller Arasında Nasıl Farklılaşıyor?", TEPAV Değerlendirme Notu, Temmuz 2016, s.3.

Geçmişten Günümüze Manisa

Ek-4. İllerin Finansal (FGE) ve İGE-F Sıralamaları (2012)

İl	Sıralama		İl	Sıralama		İl	Sıralama		İl
	FGE	İGE-F		FGE	İGE-F		FGE	İGE-F	
İstanbul	1	1	Yalova	61	22	Rize	40	43	Mardin
Ankara	2	2	Isparta	37	23	Amasya	38	44	Bayburt
Antalya	4	3	Manisa	16	24	Afyonkarahisar	28	45	Gümüşhane
İzmir	3	4	Edirne	33	25	Erzurum	32	46	Yozgat
Bursa	5	5	Hatay	14	26	Kırşehir	58	47	Batman
Kocaeli	6	6	Bolu	43	27	Kahramanmaraş	23	48	Kilis
Muğla	10	7	Zonguldak	29	28	Kastamonu	45	49	Adıyaman
Eskişehir	19	8	Kırklareli	41	29	Çorum	35	50	Bingöl
Konya	8	9	Kütahya	34	30	Erzincan	71	51	Kars
Adana	7	10	Karabük	49	31	Diyarbakır	25	52	Van
Denizli	15	11	Elazığ	42	32	Aksaray	56	53	Iğdır
Gaziantep	11	12	Malatya	30	33	Artvin	66	54	Şırnak
Tekirdağ	20	13	Karaman	55	34	Şanlıurfa	31	55	Ardahan
Kayseri	12	14	Neveşehir	48	35	Ordu	27	56	Ağrı
Trabzon	22	15	Kırkkale	65	36	Osmaniye	52	57	Siirt
Mersin	9	16	Burdur	57	37	Giresun	24	58	Bitlis
Çanakkale	26	17	Sivas	36	38	Tokat	39	59	Muş
Balıkesir	13	18	Uşak	46	39	Çankırı	67	60	Hakkari
Aydın	18	19	Bilecik	62	40	Tunceli	76	61	
Sakarya	21	20	Düzce	50	41	Sinop	63	62	
Samsun	17	21	Bartın	75	42	Niğde	54	63	

Kaynak: Erhan Gül ve Bora Çevik. 2013 Verileriyle Türkiye'de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması, T. İş Bankası Yayını, Nisan 2015, s.23.

Ek-5. Yıllara Göre İllerarası Rekabetçilik Endeksi (İRE) Sıralaması

İl	Genel Endeks Sırası				
	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014
İstanbul	1	1	1	1	1
Ankara	2	2	2	2	2
İzmir	3	4	3	3	3
Bursa	4	3	4	4	4
Kocaeli	5	5	5	5	5
Konya	10	10	6	6	6
Kayseri	6	9	9	7	7
Eskişehir	8	6	8	9	8
Antalya	9	8	7	8	9
Sakarya	16	15	15	12	10
Tekirdağ	14	11	10	10	11
Manisa	7	7	11	11	12
Gaziantep	17	14	17	15	13
Adana	11	12	12	13	14
Denizli	12	13	13	14	15
Mersin	13	16	14	16	16
Aydın	22	21	22	19	17

Kaynak: URAK, İllerarası Rekabetçilik Endeksi, 2016, s.33

Ek-6. Manisa'da Sektörlere Göre Yapılabilecek Yatırımlar

Tarım sektörü	Hayvancılık sektörü	Maden sektörü
<ul style="list-style-type: none"> Bağ-Bahçe Yatırımları, Meyve ve Sebze Yetiştiriciliği Yatırımları, Zeytin, Kiraz, Ceviz Kestane ve Badem Yetiştiriciliği Yatırımları, Yem Bitkileri Yetiştiriciliği Yatırımları, Kültür Mantarı Yetiştiriciliği Yatırımları, Aromatik ve Tıbbi Bitkiler Üretimi Yatırımları, Hibrit Tohum Üretimi Yatırımları, Organik Tarım Yatırımları, 	<ul style="list-style-type: none"> Tatlı Su Balığı Üretimi, Arıcılık, Et Besiciliği, Süt Besiciliği, Yumurta Tavukçuluğu, Et Tavukçuluğu, Hindi Yetiştiriciliği, 	<ul style="list-style-type: none"> Mermer İşleme Tesisi, Briket Kömür Üretimi Tesisi , Zeolit Üretimi Tesisi Zeolitten Yapı Malzemeleri Üretimi Tesisi
		Enerji sektörü
		<ul style="list-style-type: none"> Rüzgardan Elektrik Enerjisi Üretim Tesisi, Rüzgar Türbini Üretim Tesisi, Jeotermal Kaynaklardan Elektrik Enerjisi Üretim Tesisi, Jeotermal Kaynaklardan Konut-Sera Isıtma Tesisi,
Talebi karşılamaya yönelik yatırımlar		
<ul style="list-style-type: none"> Süt ve Süt Mamulleri Üretim Tesisi, Peynir Altı Suyu Tozu Üretim Tesisi, Zeytin Yağlı Sabun Üretim Tesisi, Zeytin Yağı Üretim Tesisi, Bal Ambalajlama Tesisi, 	<ul style="list-style-type: none"> Sınai Kalıp Üretimi Tesisi, Bilgisayar Donanımı ve Elektronik Devre Elemanları Üretim Tesisi, Beyaz Eşya Yan Sanayi Parçaları Üretim Tesisi, PVC Esaslı Ayakkabı Tabanı Üretim Tesisi 	

Kaynak: TC Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *81 İl Durum Raporu*, Ankara 2012, s.310-315.

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ'NİN BİLİMSEL YAYIN ÜRETKENLİĞİ ANALİZİ (1992-2016)

Ramazan GÖKBUNAR*-Barış TUNÇAY**

GİRİŞ

Bilim dallarının ve bilim dalları içerisinde gerçekleştirilen bilimsel nitelikteki yayınların değerlendirilmesinde kullanılan bilim dalı olarak (Al, 2009:232) bibliyometri biliminin odağında atıf analizi yer almaktadır. Atıf analizi, alanlarına ve alt disiplinlerine göre yayınların değerlendirilmesini sağlayan analizdir (Levine-Clark & Gil, 2009:986). Akademik yaşamda atıf analizi ise, araştırmacıların performanslarının ölçülmesine ve akademik yükseltmelerde yaygın bir biçimde başvurulan bir yöntem haline gelmiştir.

Bibliyometrik analizlerde en yaygın kullanılan başlıca uluslararası atıf indeksleri; fen bilimleri alanında kullanılan Science Citation Index (SCI), sosyal bilimler alanında kullanılan Social Science Citation Index (SSCI) ile sanat ve kültür alanında kullanılan Arts & Humanities Citation Index (AHCI) biçiminde sıralanmaktadır (Neuhaus & Daniel, 2008:194 ; Macan, Pkic, & Mayer, 2012:506). E. Garfield tarafından 1960 yılında kurulan Institute for Scientific Information (ISI)'a ait olan SCI, SSCI ve AHCI indeksleri Thomson Reuters'ın WOS veri tabanı aracılığıyla online olarak kullanıma açılmıştır (Bknz.; Al, Soydal, & Yalçın, 2010:2; Levine-Clark & Gil, 2009:987 ; Nisonger, 1994:448).

Bilimsel yayınların tüm dünyada görünür hale gelmesi ulusal ve uluslararası düzeyde yayın standartları ile bilimsel kalitenin karşılaştırılmasına yönelik ilginin de artmasını sağlamıştır. Bilimsel yayın sayıları, üretkenliğe dayalı olarak yapılan değerlendirmelerde geçmişten günümüze önemli bir veri olarak kullanılmıştır (Al, 2012: 2).

Bilimsel yayınların akademik araştırma kalitesinin ölçülmesine yönelik gerçekleştirilen uygulamaların başında, Web of Science (WOS) verilerine dayanılarak oluşturulan bilimsel yayınlardaki performansı temel alan InCites veri tabanı bulunmaktadır (Bknz: Gökbunar:2014). Bu çerçevede, hazırlanan çalışmada, InCites'dan elde edilen veriler analiz edilmiş ve WOS kapsamında yer alan MCBÜ adresli OECD Frascati Kılavuzu'ndaki bilimler sınıflandırılmasında tanımlanan 6 temel bilim alanıyla ilgili yayınlar çeşitli açılardan incelenmiştir.

1. ANALİZ

Bu bölümde, Web of Science kapsamında yer alan MCBÜ adresli OECD Frascati Kılavuzu'ndaki bilimler sınıflandırılmasında tanımlanan 6 bilim alanıyla ilgili yayınların çeşitli açılardan incelenmiştir.

OECD Frascati Kılavuzu'nda bilim dalları 6 ana grupta sınıflandırılmaktadır. Bu alanlar: (i) Doğa Bilimleri, (ii) Mühendislik ve Teknolojik Bilimler, (iii) Tıp ve

* ramazan.gokbunar@cbu.edu.tr

** baris.tuncay@cbu.edu.tr

Sağlık Bilimleri, (iv) Tarım Bilimi, (v) Beşeri Bilimler: Tarih ve Arkeoloji, Dil ve edebiyat, Felsefe, Etik ve Din, Sanat, (vi) Sosyal Bilimler: Psikoloji, Ekonomi ve İşletme, Sosyoloji, Eğitim Bilimleri, Sosyal ve Ekonomik Coğrafya, Siyaset Bilimi, Diğer Sosyal Bilimler, Medya ve İletişim ve Hukuk.

Tablo 1: 1992-2016 Dönemi Türkiye Adresli SCI-SSCI-AHCI İndekslerinde Yer Alan Yayınlarla İlgili Bilgiler

	Doğa Bilimleri	Mühendislik ve Teknolojik Bilimler	Tıp ve Sağlık Bilimleri	Tarım Bilimi	Sosyal Bilimler	Beşeri Bilimler
Doküman Sayısı	164.759	114.167	207.306	29.269	34.221	6.514
Atıf Sayısı	1.731.246	1.142.858	1.451.516	245.981	185.719	9.325
Atıf Alan Doküman %	72,8	69,94	62,45	73,34	53,31	28,88
Uluslararası İşbirliğiyle Yapılan Doküman Sayısı	7,88	9,46	3,57	7,02	16,24	9,73
İlk % 10'luk Yayın İçindeki Dokümanları %	26,19	20,62	11,53	15,44	19,27	8,87

Kaynak: <https://incites.thomsonreuters.com/>

1992-2016 döneminde Türkiye adresli olarak SCI, SSCI, AHCI indekslerinde yer alan yayınların % 65, 58'i atıf almış, % 17, 61'i uluslararası işbirliğiyle yapılmış, % 5.87'si dünyadaki ilk % 10'da yer almıştır.

Tablo 2: 1992-2016 Döneminde Türkiye ve MCBÜ Adresli SCI-SSCI-AHCI İndekslerinde Yer Alan Yayınlarla İlgili Bilgiler

	Türkiye	MCBÜ
Doküman Sayısı	461.879	4.709
Atıf Sayısı	3.725.388	36.399
Atıf Alan Doküman %	65,58	68,46
Uluslararası İşbirliğiyle Yapılan Doküman Sayısı	17,61	14,12
İlk % 10'luk Yayın İçindeki Dokümanları %	5,87	5,37
h İndeksi	-	60

Kaynak: <https://incites.thomsonreuters.com/>

1992-2016 döneminde Türkiye adresli olarak SCI, SSCI, AHCI indekslerinde yer alan yayınların % 1'i MCBÜ adresli yayınlardır.

Tablo 3: 1992-2016 Döneminde Doğa Bilimleri Alanında MCBÜ Adresli Yayınlarla İlgili Bilgiler

Doküman Sayısı	1.538
Atıf Sayısı	12.956
Atıf Alan Doküman %	74,84
Uluslararası İşbirliğiyle Yapılan Doküman Sayısı	24,19
İlk % 10'luk Yayın İçindeki Dokümanları %	7,22
h İndeksi	43

Kaynak: <https://incites.thomsonreuters.com/>

1992-2016 döneminde MCBÜ adresli olarak , doğa bilimleri alanında Web of Science indekslerinde yer alan yayınların % 74, 84'ü, atıf almış, % 24, 19'u

uluslararası işbirliğiyle yapılmış, % 7, 22'si dünyadaki ilk % 10'da yer almış, 43 yayın 43 ve üstü atıf almıştır.

Tablo 4: 1992-2016 Döneminde Mühendislik ve Teknolojik Bilimler Alanında MCBÜ Adresli Yayınlarla İlgili Bilgiler

Doküman Sayısı	1.111
Atıf Sayısı	11.184
Atıf Alan Doküman %	78, 4
Uluslararası İşbirliğiyle Yapılan Doküman Sayısı	17, 73
İlk % 10'luk Yayın İçindeki Dokümanları %	10, 8
h İndeksi	43

Kaynak: <https://incites.thomsonreuters.com/>

1992-2016 döneminde MCBÜ adresli olarak , mühendislik ve teknolojik bilimler alanında Web of Science indekslerinde yer alan yayınların % 74, 04'ü, atıf almış, % 17, 73'ü uluslararası işbirliğiyle yapılmış, % 10, 8'i dünyadaki ilk % 10'da yer almış, 43 yayın 43 ve üstü atıf almıştır.

Tablo 5: 1992-2016 Döneminde Tıp ve Sağlık Bilimleri Bilimler Alanında MCBÜ Adresli Yayınlarla İlgili Bilgiler

Doküman Sayısı	2.425
Atıf Sayısı	17.572
Atıf Alan Doküman %	63, 85
Uluslararası İşbirliğiyle Yapılan Doküman Sayısı	7, 09
İlk % 10'luk Yayın İçindeki Dokümanları %	2, 68
h İndeksi	46

Kaynak: <https://incites.thomsonreuters.com/>

1992-2016 döneminde MCBÜ adresli olarak , tıp ve sağlık bilimleri alanında Web of Science indekslerinde yer alan yayınların % 763, 88'i, atıf almış, % 7, 09'u uluslararası işbirliğiyle yapılmış, % 2, 68'i 'i dünyadaki ilk % 10'da yer almış, 46 yayın 46 ve üstü atıf almıştır.

2016-2017 URAP Dünya Alan Sıralamasında Tıp ve Sağlık Bilimleri Alanında MCBÜ, Türkiye'de 31, dünyada 990. Sırada yer almıştır (URAP, 2017).

Tablo 6: 1992-2016 Döneminde Tarım Bilimi Alanında MCBÜ Adresli Yayınlarla İlgili Bilgiler

Doküman Sayısı	298
Atıf Sayısı	2.767
Atıf Alan Doküman %	76, 85
Uluslararası İşbirliğiyle Yapılan Doküman Sayısı	11, 42
İlk % 10'luk Yayın İçindeki Dokümanları %	8, 39
h İndeksi	37

Kaynak: <https://incites.thomsonreuters.com/>

1992-2016 döneminde MCBÜ adresli olarak , tarım bilimleri alanında Web of Science indekslerinde yer alan yayınların % 76, 65'i, atıf almış, % 11, 41'i uluslararası işbirliğiyle yapılmış, % 8, 39'u dünyadaki ilk % 10'da yer almış, 27 yayın 27 ve üstü atıf almıştır.

Tablo 7: 1992-2016 Döneminde Sosyal Bilimler Alanında MCBÜ Adresli Yayınlarla İlgili Bilgiler

Doküman Sayısı	128
Atıf Sayısı	538
Atıf Alan Doküman %	41.41
Uluslararası İşbirliğiyle Yapılan Doküman Sayısı	15, 63
İlk % 10'luk Yayın İçindeki Dokümanları %	14, 06
h İndeksi	13

Kaynak: <https://incites.thomsonreuters.com/>

1992-2016 döneminde MCBÜ adresli olarak , sosyal bilimleri alanında Web of Science indekslerinde yer alan yayınların % 41, 41'i atıf almış, % 15, 63'ü uluslararası işbirliğiyle yapılmış, % 14, 06'sı dünyadaki ilk % 10'da yer almış, 13 yayın 13 ve üstü atıf almıştır.

Tablo 8: 1992-2016 Döneminde Beşeri Bilimler Alanında MCBÜ Adresli Yayınlarla İlgili Bilgiler

Doküman Sayısı	13
Atıf Sayısı	1
Atıf Alan Doküman %	7, 69
Uluslararası İşbirliğiyle Yapılan Doküman Sayısı	
İlk % 10'luk Yayın İçindeki Dokümanları %	15, 38
h İndeksi	1

Kaynak: <https://incites.thomsonreuters.com/>

1992-2016 döneminde MCBÜ adresli olarak , beşeri bilimler alanında Web of Science indekslerinde yer alan yayınların % 7, 69'u atıf almış, % 15, 38'i uluslararası işbirliğiyle yapılmıştır.

SONUÇ

Web of Science/InCites verilerinden de yararlanan ODTÜ Enformatik Enstitüsü bünyesinde yer alan University Ranking by Academic Performance (URAP) Araştırma Laboratuvarı, URAP 2017-2018 Türkiye sıralamasında, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, toplam 148 üniversitenin yer aldığı sıralamada 39. Sırada; 102 üniversitenin yer aldığı devlet üniversiteleri sıralamasında ise 34., tıp fakültesi olan üniversiteler sıralamasında 30. sırada yer almıştır.

Üniversitelerimizin Dünyada görünürlüğünün artmasında, bilimsel yayın üretkenliği nitelikten çok niceliği ön plana çıkaran bir yaklaşım içinde atama ve terfilerde, etki değeri yüksek dergilerdeki makalelerin değerlendirmeye alınması önemlidir.

KAYNAKÇA

Akbulut, Ural (2017), 2017 - 2018 URAP Türkiye Sıralaması Basın Bildirisi (18 Eylül 2017).<<http://tr.urapcenter.org/2017/2017-2018-URAP-Turkiye-Siralaması-Raporu.pdf>>.

Al, U. (2009). "Türkiye'nin Görelî Atıf Etkisi Üzerine Bilimetric Bir Çalışma". Bilgi Dünyası, 10(2), 231-244.

Al, U., Soydal, İ. & Yalçın, H. Y. (2010). "Bibliyometrik Özellikleri Açısından Bilig'in Değerlendirilmesi". Bilig (55), 1-20.

Geçmişten Günümüze Manisa

Al, U. (2012). "Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin Yayın ve Atıf Performansı". <

<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~umutal/publications/EU-Turkey-bilig.pdf>>.

Gökbunar, R. (2014) "Incites Programı İle Adım Üniversitelerinin Değerlendirilmesi",

Bilimsel Araştırma Destek ve Teşvikler Adım Üniversiteleri Toplantısı, 31 Ocak-1 Şubat 2014, http://www2.cbu.edu.tr/duyuru/adim/adim_slayt_incites.pdf

Levine-Clark, M., & Gil, E. (2009). "A comparative analysis of social sciences citation tools". *Online Information Review*, 33(5), 986-996.

Macan, B., Pikic, A. & Mayer, M. (2012). "(Inter)national Orientation of Croatian Social Sciences And Arts And Humanities Journals Indexed In The Web Of Science Database". *Društvena istraživanja*, 21(2), 505-521.

Neuhaus, C., & Daniel, H.-D. (2008). "Data sources for performing citation analysis: an overview". *Journal of Documentation*, 64(2), 193-210.

Nisonger, T. E. (1994). "A Methodological Issue Concerning The Use Of Social Sciences Citation Index Journal Citation Reports Impact Factor Data For Journal Ranking". *Practice & Theory*, 18(4), 447-458.

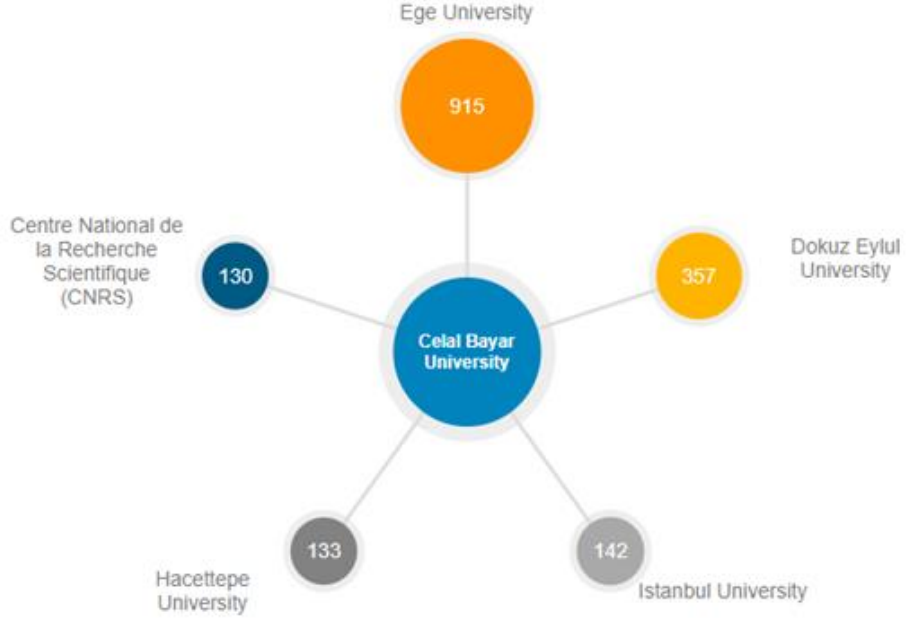
Thomson Reuters Web of Science-Incites

Thomson Reuters, Incites, Indicator Handbook, <<http://ipscience-help.thomsonreuters.com/inCites2Live/8980-TRS/version/default/part/AttachmentData/data/InCites-Indicators-Handbook-6%2019.pdf>>.

URAP (2017), Üniversitelerimizin 41 Bilim Alanındaki Yerleri ve Dünya Genel Sıralamalarındaki Son Durumları- 11 Temmuz 2017, <<http://tr.urapcenter.org/2017/>>.

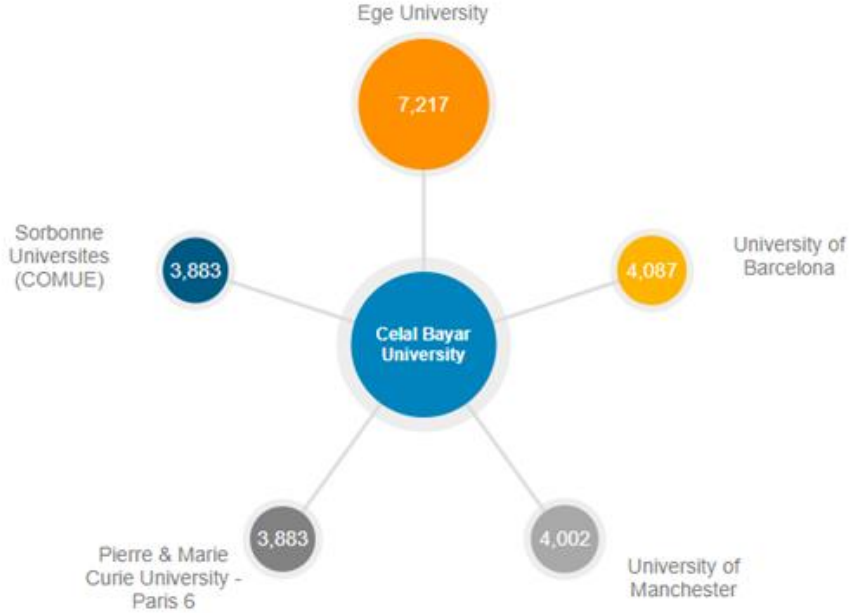
EKLER:

Tablo 1: MCBÜ İle Birlikte En Çok Yayın Çıkardığı İlk 5 Kurum (1992-2016)

Kaynak: <https://incites.thomsonreuters.com/>

Tablo 2: MCBÜ İle Birlikte Yaptığı Yayınlardan En Çok Atıf Alınan İlk 5 Kurum (1992-2016)

Kaynak: <https://incites.thomsonreuters.com/>

Tablo 3: MCBÜ Adresli Yayınların Alan İtibariyle Atıf Sayısına Göre İlk 10 Alan (1992-2016)

#	Name	WoS Doc.	Times Cited	% Docs Cited
1	IMMUNOLOGY	117	2,448	54.70%
2	ALLERGY	95	2,248	50.53%
3	MECHANICS	118	2,217	85.59%
4	ENGINEERING, MECHANICAL	130	1,797	80.77%
5	PSYCHIATRY	152	1,640	54.61%
6	CLINICAL NEUROLOGY	171	1,636	54.97%
7	SURGERY	230	1,526	73.48%
8	MATERIALS SCIENCE, MULTIDISCIPLINARY	155	1,475	76.13%
9	FOOD SCIENCE & TECHNOLOGY	152	1,456	76.32%
10	PHARMACOLOGY & PHARMACY	143	1,155	67.83%

Kaynak: <https://incites.thomsonreuters.com/>

Tablo 4: MCBÜ Adresli Yayınlar (2012-2016)

Name	Web of Science Documents	Times Cited	% Docs Cited	Citation Impact
PHYSICS, PARTICLES & FIELDS	82	1012	97.56	12.34
PHYSICS, MULTIDISCIPLINARY	54	951	66.67	17.61
ASTRONOMY & ASTROPHYSICS	31	349	96.77	11.26
IMMUNOLOGY	42	335	47.62	7.98
PHYSICS, NUCLEAR	29	334	86.21	11.52
MECHANICS	53	319	67.92	6.02
PSYCHIATRY	64	302	40.63	4.72
ALLERGY	33	298	48.48	9.03
SPECTROSCOPY	55	292	89.09	5.31
THERMODYNAMICS	32	267	65.63	8.34

Kaynak: <https://incites.thomsonreuters.com/>

MCBÜ adresli son 5 yıldaki yayınların atıf sayısına göre alan sıralamasında Fizik alanı ağırlıklıdır.

Tablo 5: En Çok Yayın Yapılan Dergiler

Dergiler	Web of Science Documents
SPECTROCHIMICA ACTA PART A-MOLECULAR AND BIOMOLECULAR SPECTROSCOPY	48
ALLERGY	46

PEDIATRIC NEPHROLOGY	39
JOURNAL OF HIGH ENERGY PHYSICS	37
EUROPEAN JOURNAL OF NUCLEAR MEDICINE AND MOLECULAR IMAGING	37
TURKIYE KLİNİKLERİ TIP BİLİMLERİ DERGİSİ	32
PHYSICAL REVIEW LETTERS	27
ACTA HISTOCHEMICA	27
KAFKAS UNİVERSİTESİ VETERİNER FAKÜLTESİ DERGİSİ	27
TURKISH JOURNAL OF MEDICAL SCIENCES	27

Kaynak: <https://incites.thomsonreuters.com/>

Tablo 6: En Çok Atıf Alınan Dergiler

Name	Times Cited
ALLERGY	1671
JOURNAL OF SOUND AND VIBRATION	945
PHYSICAL REVIEW LETTERS	933
INTERNATIONAL JOURNAL OF NON-LINEAR MECHANICS	384
PROGRESS IN NEURO-PSYCHOPHARMACOLOGY & BIOLOGICAL PSYCHIATRY	380
SOUTH AFRICAN JOURNAL OF ANIMAL SCIENCE	324
JOURNAL OF HIGH ENERGY PHYSICS	314
SPECTROCHIMICA ACTA PART A-MOLECULAR AND BIOMOLECULAR SPECTROSCOPY	299
FOOD CHEMISTRY	293
MATERIALS & DESIGN	275

Kaynak: <https://incites.thomsonreuters.com/>

Tablo 7: Web of Science/InCites Verilerinin Kullanıldığı URAP Türkiye Sıralamalarında MCBÜ

	Tüm Üniversiteler İçinde	Devlet Üniversitesi İçinde	Tıp Fakültesi Olan Ün. İçinde	Toplam Puanı
2017-2018	39 (148 Üniiversite)	34 (102 üniv.)	30 (74 üniversite)	495.64
2016-2017	41	36	31	462.47
2015-2016	45	35	33	484.43
2014-2015	49	38	36	485.95
2013-2014	53	43	40	450.05
2012-2013	46	38	28	485.97
2011	42	35	31	474.56
2010	44	39	34	163.39

Kaynak: <http://tr.urapcenter.org/2017/>

MANİSA İŞLETMELERİ AÇISINDAN REKABETÇİ REPERTUVARLARIN BELİRLENMESİ VE BİR ÖNERİ DEĞERLENDİRME

Mehmet KAPLAN*-Berna TURAK KAPLAN**

GİRİŞ

İşletmeler, ülkeler ve dahası tüm örgütler rekabet içerisinde yaşamakta ve rekabette karşı geliştirdikleri hamleler ile başarı ya da başarısız olmaktadır. Rekabette başarılı olmak için işletmelerin kendilerini değerli kılacak ve başarılarını sürdürülebilir kılacak stratejilere ihtiyaçları olmaktadır. Bu anlamda işletmelerin rekabet hamlelerinde başarılı olmaları rekabet repertuvarlarında biriktirdikleri ve/veya geliştirdikleri stratejiler ile ortaya konmaktadır.

Strateji anlamını bir generalin isminden almış olsa da günümüzde daha önemli, daha ayrıntılı ve nitelikli bir kapsama sahiptir. Dahası strateji günümüzde bir işletmenin amaçlarına ulaşmasını sağlayan bir araç olmasının yanında¹ bireylerin iş yaşamında da başarısını belirleyen bir unsurdur. Strateji kelimesini Çinli savaş stratejisti Sun Tzu'nun savaşlardaki başarıyı etkileyen bir kavram olarak ele almasından sonra, ekonomi alanında ilk defa bir iktisatçı ve matematikçi olan Neuman ve Morgenstern tarafından "kişisel faydasını maksimum kılmaya çalışan iki oyuncunun rasyonel davranışları" şeklinde tanımlanmıştır.² Stratejinin bu tanımda ekonomik açıdan ele alındığı ve kişisel faydayı maksimum yapmak için ekonomik oyuncuların ya da işletmelerin rakiplerin davranışlarını olasılık hesaplarına dayandırarak matematiksel açıdan karar aldıkları yönünde bir vurgu bulunmaktadır. Ancak günümüzde strateji kavramı ekonomik olarak ele alınışından oldukça farklı ve geniş açılı bir içeriğe sahiptir. Nitekim günümüzde strateji;

- "Biz şimdi neredeyiz?",
- "Nereye gitmek istiyoruz?",
- "Gitmek istediğimiz yere nasıl ulaşacağız?",
- "Oraya ulaşmamız için neler yapmamız gerekiyor?",
- "Oraya ulaştığımızı nasıl anlayacağız?",
- "Oraya nasıl ulaştık, ulaşamadıysak neden ulaşamadık?"

Yukarıdaki sorulara yanıt arayan ve yanıtları çevresel etkilere bağlı olarak güncelleyen bir anlayışı anlatan strateji işletmelerin rekabet başarısında önemli olarak kabul edilmektedir.³

Strateji değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Sözelimi Akgemci (2013) stratejiyi işletmelerde başarılı olmaya odaklanan ve önceden belirlenen hareket ve yaklaşımları içeren dinamik kararlar topluluğu olarak ele almıştır.⁴ Papatya (2007) ise daha yalın bir anlamda geleceğe yönelik bir tahmin faaliyeti olarak

*Öğr. Gör., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Şarkikaraağaç MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, kaplanmehmet1982@gmail.com

**Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Şarkikaraağaç MYO.

¹ İsmet Barutçugil, *Stratejik Yönetim 101*, İstanbul 2013, s. 17.

² Tahir Akgemci, *Stratejik Yönetim*, Ankara 2013, s. 4-5.

³ İsmet Barutçugil, *Stratejik Yönetim 101*, İstanbul 2013, s. 19.

⁴ Tahir Akgemci, *Stratejik Yönetim*, Ankara 2013, s. 5.

değerlendirmiştir. Dolayısıyla strateji işletmelerin rekabette başarılı olmalarını sağlayan ve bu başarının sürdürülebilirliğine odaklanan yeni açılımlar arama bulma, yeni kurallar araştırma, eylemler planlama ve yönlendirme ve sürekli değişen çevreye yönelik uyumu araştıran yönetsel bir araçtır.⁵ Bu anlatımlara bağlı olarak stratejinin işletmelerin rekabet başarısındaki pozitif gerekçeleri şu şekilde değerlendirilmektedir⁶:

- Kaynakların tükenmesi ve yeni kaynak arayışları,
- Rekabetçi güçlerle ve davranışlarla ilgili kaotik ortamın oluşması,
- Değişim yaratma ve değişime hükmetme bekleşi,
- Geleceğe odaklanmak,
- Gelecekte başarılı olmak için çevresel fırsat ve tehditleri öngörmek,
- Stratejiyi geniş tabanlı bilgi ve katılım ile biçimlendirme gereği,
- Yeni stratejiler geliştirerek işletme yeteneklerinin yeni kombinasyonlarla yeni girişimler inşa etme gereği.

Bu gerekçelere bağlı olarak işletmelerin rekabette başarılı olmaları için etkin stratejilere ihtiyaç duydukları yönünde bir değerlendirme yapılabilir. Bu çalışma işletmelerin rekabette başarılı olmaları için rekabetçi repertuvarların nasıl bir strateji içerisinde ele alınması gerektiğine odaklanmakta ve bu odaklanmayı Manisa İşletmeleri için bir öneri portföyüne dönüştürmektedir.

Rekabet ve Rekabetçi Repertuvar

Rekabet işletmelerin başarısında etkili olan ve işletmelerin gelecekteki etkinliğini belirleyen temel güçleri olarak ifade edilmektedir.⁷ Bu temel güç aslında işletmelerin faaliyetlerinin ve varlığının sürdürülebilirliğini sağlayacak performans ölçütü olarak anlam bulmaktadır.⁸ Bu performans ölçütünün temel işlevleri tüketiciyi egemen kılmaya yönelik olmakla birlikte bu egemenlik kurmada kaynakların etkin kullanımı ve yeniliği ortaya koyan ve teşvik eden bir sistemin varlığı da işletmelerin başarısını etkileyecektir.⁹ Rekabet artık sadece işletmeler arasında değil işletmelerin tedarikçileri arasında, işletmelerin çalışanları arasında ve daha makro boyutta değerlendirilecek olursa devletler arasında olmaktadır.¹⁰ İşte rekabette başarılı olmak ve geleceğe daha güçlü ulaşmak için işletmelerin geçmişteki rekabet stratejilerine hâkim olmaları gerekmektedir.

İşletmelerin geçmişte uygulamış oldukları rekabetçi stratejilerin bütüncül ismi ya da başka bir ifade tarzıyla geçmişteki rekabetçi stratejik hareketler rekabetçi

⁵ Nurhan Papatya, *Sürdürülebilir Rekabetçi Üstünlük Sağlamada Stratejik Yönetim ve Pazarlama Odağı Kaynak Tabanlı Görüş Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşım*, Ankara 2003, s. 3.

⁶ A. Özyılmaz, Ve A. Baydaş, "İşletme Stratejilerinin Belirlenmesi/Uygulanmasında Ayarlı Konsensüs ve Kültürel Uyumlaştırma", (Ed. İsmail Bakan), *Çağdaş Yönetim Yaklaşımları İlkeler, Kavramlar ve Yaklaşımlar*, İstanbul 2015. s. 577-594; Nurhan Papatya, *Sürdürülebilir Rekabetçi Üstünlük Sağlamada Stratejik Yönetim ve Pazarlama Odağı Kaynak Tabanlı Görüş Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşım*, Ankara 2003, s. 4; Tahir Akgemci, *Stratejik Yönetim*, Ankara 2013, s. 6.

⁷ Gary Hamel ve C. K. Prahalad, *Geleceği Kazanmak*, İstanbul, 1996, s. 16-17.

⁸ Gürcan Papatya, *Temel İşletmecilik Bilgisi Teorik Düzenlemeler, Entelektüel Birikim ve Notlar*, Isparta 2015, s. 85.

⁹ Rita Gunther McGrath, *Rekabet Avantajının Sonu Stratejinizin İşinin Hızına Yetişi Nasıl Sağlanır?*, İstanbul 2013.

¹⁰ Victor K. Fung, William K. Fung ve Yoram (Jerry) Wind, *Düz Dünyada Rekabet Sınırsız Bir Dünyanın İşletmelerini Kurmak Yeni Firma Teorisine Bir Katkı*, İstanbul 2009.

repertuvar olarak değerlendirilmektedir.¹¹ Aslında kavram teorisyenler tarafından işletmelerin rekabette başarılı olmalarını sağlayan stratejilerinin mikro rekabetçi davranış repertuarı olarak değerlendirilmiştir.¹² Dolayısıyla rekabetçi bir repertuvar işletmenin rekabetçi stratejilerini kapsamaktadır. Dahası rekabetçi bir repertuvar rekabetçi dinamikler bağlamında ele alınmakta ve rekabetçi stratejilerin bir alt bileşeni olarak geçmişteki stratejileri anlatmaktadır. Dolayısıyla bir rekabetçi repertuvar geçmişteki uygulamaların yeniden ortaya konması ya da başka bir ifade ile yeniden yorumlanması için bir arayışın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç: Manisa İşletmeleri İçin Rekabetçi Repertuvar Önerisi

Rekabet işletmelerin vazgeçilmez hayat kaynağı olarak geleceğin temel belirleyicisidir. Bundan dolayı işletmelerin geleceği etkileyebilmesi dahası inşa edebilmesi rekabetçi repertuarını belirleyebilmesi ve yeniden yorumlayabilmesi ile mümkün olmaktadır. Rekabetçi repertuarları belirleyebilmeye yönelik düşünce içerisinde olmak, belirleyebilmek, yeni anlayışlara bağlı olarak yorumlayabilmek ve son olarak bunların tümünü kapsayan bir rekabetçi repertuvar yönetimi gerçekleştirmek işletmeleri için hayatidir. İşte bu çalışma Manisa işletmeleri için rekabetçi repertuvar önerisini geliştirmiştir.

Manisa işletmeleri için geliştirilen rekabetçi repertuvar önerisinde dört boyutlu bir süreç yer almaktadır. Bu süreç (a) düşünce, (b) belirleme, (c) yeniden yorumlama ve (d) yönetim aşamaları olarak değerlendirilmektedir. Birinci olarak düşünce aşamasında rekabetçi repertuarların nasıl keşfedileceğine yönelik geçmişe yönelik bir düşünce geliştirme gerekmektedir. Dolayısıyla Manisa işletmelerine yönelik geçmişin analizini içerecek sözlü tarih çalışmaları yapmak düşünce aşamasının oluşmasında etkili bir yöntem olacaktır. Ancak bu sözlü tarih çalışmaları bütüncül bir bakış açısıyla yapılmalıdır.

İkinci olarak rekabetçi repertuarların belirlenmesi aşaması gelmektedir. Bu aşamada rekabetçi repertuarların belirlenmesi düşünce aşamasındaki anlayış ekseninde gerçeklemedir. Manisa işletmelerine yönelik analizler yapılmalıdır. Bu analizler geçmişe yönelik ilk olarak sektörel analizleri ifade etmektedir. Sektörel analiz sektörlerin yapısını belirlemeye yönelik diğer sektörler içindeki yerini, sektördeki etkili işletmeleri ve aralarındaki ilişkileri gerçekçi bir düzeyde yapılmasını ifade etmektedir. Bu noktada stratejik yönetim biliminin yaygın olarak kullandığı SWOT (FÜTZ) analizi ve VRIO analizi etkili olabilmektedir. SWOT analizinde sektör bütün olarak ve mikro anlamda işletmeler düzeyinde fırsatların, üstünlüklerin, tehditlerin ve zayıflıkların belirlenmesini içermektedir. Dolayısıyla sektörün ve işletmelerin çevresel analizi yapılmış olmaktadır. Diğer bir analiz olarak işletmelerin içsel yönüne odaklanan VRIO analizinde işletmelerin değeri, az bulunurluğu, maliyetli taklit edilebilirliği ve yerine konulamazlık boyutlarına odaklanılmaktadır. Sektör analizinin etkili bir şekilde yapılması rekabetçi repertuarın belirlenmesini kolaylaştırmakta ve daha gerçekçi sonuçların ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır.

Üçüncü olarak rekabetçi repertuarların yeniden yorumlanması aşaması gelmektedir. Analizler sonucunda belirlenen repertuarlar yeni rekabet

¹¹ D. Miller ve M. J. Chen, "Sources and Consequences of Competitive Inertia: A Study of the U. S. Airline Industry", *Administrative Science Quarterly*, 39/1 (1994), 1-23.

¹² M. J. Chen ve D. Miller, "Competitive Dynamics: Themes, Trends, and a Prospective Research Platform", *Academy of Management Annals*, (2012), 1-85.

anlayışlarına yönelik yeniden yorumlanmadır. Bu yorumlamada çevre etkili olmaktadır. Yeniden yorumlama aşamasının temel aktörünün çevre olduğu varsayılmaktadır. İşletme çevre karşısında edilgen bir yapıda olmakta ve bu nedenle de stratejiyi geliştirirken iç süreç ve dinamiklerden ziyade dış süreç ve dinamikler etkili olmaktadır.¹³ Mintzberg'in çevreyi aşağıdaki şekilde ele almıştır.¹⁴

"Çevre; işletmenin kapısında bağırarak çalgın bir müşteri değil, fakat kötü niyetlidir; beklenmedik teknolojik yenilikler değil, fakat dinamiktir; kalp nakli kadar olmasa da karmaşık ve dikkat gerektiren bir olgudur".

Yukarıdaki çevre tanımından anlaşılacağı üzere çevre kavramı çok yönlü olan ve karmaşık bir yapıyı barındıran bir kavramdır. Çevre işletmenin dışında kalan ve üzerinde değişiklik yapma ihtimalinin daha zor olduğu, tasvirinin yapılmasının da oldukça güç olduğu bir yapıdır.¹⁵

Çevre okulunun genel anlamdaki varsayımları değerlendirildiğinde (a) çevre soyut güçler aracılığıyla işletmelere ekolojik bir hücre içinde baskı yapmakta ve bu baskı içinde strateji seçimi gerçekleşmektedir. Bu baskı altında yaşayamayanlar sistemin dışında kalmakta ve yaşamları sona ermektedir. (b) İşletme içinde stratejik yönetim kuramsal bir çevreni etkisiyle ortaya çıkan bir efsanedir. (c) Stratejiler, kendilerini besleyen kaynaklara sahiptirler ve bu kaynaklar sona erinceye kadar yaşamlarını sürdürmektedirler. İşte bu aşamada çevreye bağlı bir yeniden yorumlama gerçekleştirilmektedir.

Son olarak dördüncü aşama rekabetçi repertuarların yönetimi aşaması bulunmaktadır. Bu aşama bütünlük, tutarlılık ve süreklilik içermektedir. Rekabetçi repertuarların yönetiminin içinde strateji ve eylem analiz bulunmaktadır. Strateji analizi ile geçmişte işletmelerin rekabetteki başarı stratejilerine odaklanılmaktadır. Eylem analizi ile de geçmişte işletmelerin eylemlerini analizi yapılmaktadır.

Sonuç olarak Manisa işletmeleri için geliştirilen rekabet repertuarına yönelik öneri işletmelerin geçmişini bilmesini ve geçmişinden hareketle geleceği inşa etmesini sağlamaya yöneliktir. Bu sağlama aslında Manisa işletmelerinin stratejik geleceğine yönelik bir hazırlık olarak düşünülebilir.

Kaynakça

Akgemci, T. *Stratejik Yönetim*, Ankara 2013.

Barutçugil, İ. *Stratejik Yönetim 101*, İstanbul 2013.

Chen, M. J. ve D. Miller, "Competitive Dynamics: Themes, Trends, and a Prospective Research Platform", *Academy of Management Annals*, (2012), 1-85.

Dinçer, Ö. *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, İstanbul 1998.

Fredrickson, J. W., "Perspectives on Strategic Management", (Ed. Henry Mintzberg), *Strategy Formation: Scholls of Thought*, Newyork 1990.

Fung, V. K., William K. Fung ve Yoram (Jerry) Wind, *Düz Dünyada Rekabet Sınırsız Bir Dünyanın İşletmelerini Kurmak Yeni Firma Teorisine Bir Katkı*, İstanbul 2009.

Hamel, G. ve C. K. Prahalad, *Geleceği Kazanmak*, İstanbul, 1996.

McGrath, R. G. *Rekabet Avantajının Sonu Stratejinizin İşinin Hızına Yetişiyesi Nasıl Sağlanır?*, İstanbul 2013.

¹³ Ömer Dinçer, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, İstanbul 1998, s. 94.

¹⁴ J. W. Fredrickson, "Perspectives on Strategic Management", (Ed. Henry Mintzberg), *Strategy Formation: Scholls of Thought*, Newyork 1990.

¹⁵ Ömer Dinçer, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, İstanbul 1998, s. 94.

Geçmişten Günümüze Manisa

Miller, D. ve M. J. Chen, "Sources and Consequences of Competitive Inertia: A Study of the U. S. Airline Industry", *Administrative Science Quarterly*, 39/1 (1994), 1-23.

Özyılmaz, A. ve Baydaş, A. "İşletme Stratejilerinin Belirlenmesi/Uygulanmasında Ayarlı Konsensüs ve Kültürel Uyumlaştırma", (Ed. İsmail Bakan), *Çağdaş Yönetim Yaklaşımları İlkeler, Kavramlar ve Yaklaşımlar*, İstanbul 2015. s. 577-594.

Papatya, G. *Temel İşletmecilik Bilgisi Teorik Düzenlemeler, Entelektüel Birikim ve Notlar*, Isparta 2015.

Papatya, N. *Sürdürülebilir Rekabetçi Üstünlük Sağlamada Stratejik Yönetim ve Pazarlama Odağı Kaynak Tabanlı Görüş Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşım*, Ankara 2003.

Mehmet KAPLAN-Berna TURAK KAPLAN

MANİSA İLİNDEKİ YAŞAM MEMNUNİYETİNİN EGE BÖLGESİ'NDEKİ DİĞER İLLERLE KARŞILATIRILMASI

Aynur İNCEKIRIK* - Rıdvan KESKİN**

1. GİRİŞ

Bireylerin yaşam memnuniyeti, yaşam kalitesiyle doğru orantılıdır. Yaşam kalitesini etkileyen birçok etken vardır. Bunlar; aile, yaşanılan çevre, sağlık durumu, gelir düzeyi, eğitim düzeyi, cinsiyet, yaş, medeni durum, sosyal ilişkiler, yaptığı iş vb. şeklinde sıralanabilir (Akın ve Ertürk, 2012: 183). Bu etkenlerin bir ya da daha fazlasında yaşanan sorunlar bireyin yaşam kalitesini olumsuz etkileyecektir. Yaşam memnuniyeti araştırması TÜİK tarafından bireylerin genel mutluluk algısını, toplumsal değer yargılarını, temel yaşam alanlarındaki genel memnuniyetini ve kamu hizmetlerinden memnuniyetini ölçmek, memnuniyet düzeylerinin zaman içindeki değişimini takip etmek amacıyla, 2003 yılından itibaren düzenli olarak gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2003 yılından itibaren gerçekleştirilen "Yaşam Memnuniyeti Araştırması"nın amacı, "bireyin genel mutluluk algısını, toplumsal değer yargılarını, temel yaşam alanlarındaki genel memnuniyetini ve kamu hizmetlerinden memnuniyetini ölçmek, memnuniyet düzeyinin zaman içindeki değişimini takip etmek" şeklinde ifade edilmiştir (TÜİK, 2015).

TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2013 yılında ilk defa il düzeyinde yapılmıştır.

İlki 2003 yılında Hane halkı Bütçe Anketi'nde ek bir modül olarak uygulanan 2004 yılından itibaren düzenli olarak gerçekleştirilmekte olan Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2013 yılında ilk defa il düzeyinde yapıldı. Araştırma kapsamında, Türkiye genelinde 125 720 haneye gidilerek, 18 ve daha yukarı yaştaki 196 203 birey ile yüz yüze görüşme yapıldı. Genel kamu hizmetleri altında yer alan belediye hizmetleri sonuçları, il sınırları içindeki bütün belediyelerin hizmetlerini kapsamıştır. Mutlu olduğunu beyan eden bireylerin oranı 2013 yılında %59 olarak tahmin edildi. Mutlu olduğunu beyan eden bireylerin oranının en yüksek olduğu il, %77,7 ile Sinop ili oldu. Sinop'u sırasıyla takip eden iller; %76,4 ile Afyonkarahisar ve %75,9 ile Bayburt oldu. Mutlu olduğunu beyan eden birey oranının en düşük olduğu ilin ise %42 ile Tunceli olduğu gözlemlendi.

* Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Ekonometri Bölümü, aynur.incekirik@cbu.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Ekonometri Bölümü, ridvan.keskin@cbu.edu.tr

Tablo 1. İllere Göre Mutluluk Düzeyi

En yüksek iller	%	En düşük iller	%
Sinop	77,7	Tunceli	42,0
Afyonkarahisar	76,4	Osmaniye	45,8
Bayburt	75,9	Diyarbakır	48,7
Kırıkkale	75,5	Antalya	49,8
Kütahya	73,8	Hatay	50,3

Evli bireylerin, evli olmayanlara göre daha mutlu olduğu görüldü. Türkiye genelinde evli bireylerin %61,3'ü ve evli olmayanların %53,6'sı mutlu olduğunu beyan etti. Evli bireylerin mutluluk oranının en yüksek olduğu il %80,5 ile Sinop, en düşük olduğu il ise %43,2 ile Tunceli oldu. Türkiye genelinde kendilerini en çok ailelerinin mutlu ettiğini ifade edenlerin oranı %73' tür. Bu oranın en yüksek olduğu il %83,6 ile Karaman, en düşük olduğu il %59,7 ile Muş oldu. Kendilerini en çok sağlıklı olmanın mutlu ettiğini ifade edenlerin oranı %68 olup, bu oranın en yüksek olduğu il %84,3 ile Afyonkarahisar, en düşük olduğu il ise %52,7 ile Mardin oldu. Türkiye genelinde bireylerin %77'si kendi geleceklerinden umutlu olduğunu beyan etti. Kendi geleceklerinden umutlu olduğunu beyan eden bireylerin oranının en yüksek olduğu ilk 3 il %86 ile Balıkesir, %85,8 ile Isparta ve %85,5 ile Bolu oldu. Bu oranın en düşük olduğu 3 ilin ise, %64 ile Diyarbakır, %67,2 ile Tunceli ve %69,6 ile Düzce olduğu görüldü. Türkiye genelinde sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı %74,7 olup bu oranın en yüksek olduğu il %89,1 ile Isparta, en düşük olduğu il %54,6 ile Hakkâri oldu.

Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet, 2013

En yüksek iller	%	En düşük iller	%
Isparta	89,1	Hakkâri	54,6
Uşak	88,6	Şırnak	57,5
Kırıkkale	88,1	Muş	61,5

Asayiş Hizmetlerinden Memnuniyet, 2013

En yüksek iller	%	En düşük iller	%
Artvin	94,9	Şırnak	58,9
Sinop	93,7	Hakkâri	61,8
Kastamonu	92,8	Düzce	68,2

Türkiye genelinde asayiş hizmetlerinden memnuniyet oranı %79,4 olup, asayiş hizmetlerinden memnuniyetin en yüksek olduğu il %94,9 ile Artvin, en düşük olduğu il ise %58,9 ile Şırnak oldu.

Eğitim Hizmetlerinden Memnuniyet, 2013

En yüksek iller	%	En düşük iller	%
Afyonkarahisar	88,9	Hakkari	48,2
Amasya	87,5	Düzce	52,8
Sinop	87,5	Eskişehir	57,7

SGK Hizmetlerinden Memnuniyet, 2013

En yüksek iller	%	En düşük iller	%
Uşak	89,5	Şırnak	34,8
Amasya	88,6	Muş	44,9
Manisa	87,3	Siirt	47,2

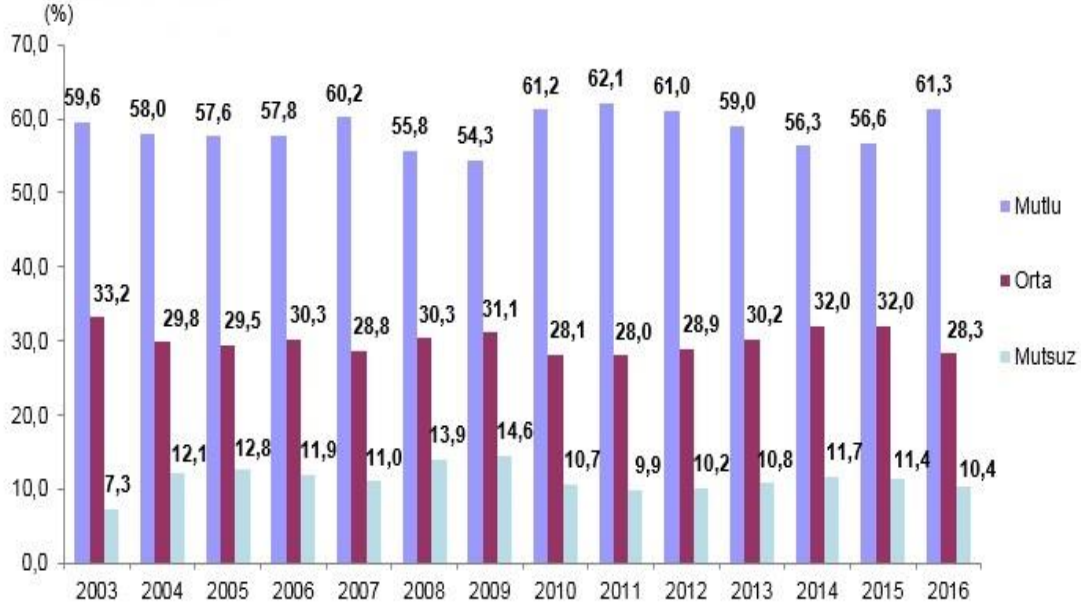
Türkiye genelinde ulaştırma hizmetlerinden memnuniyet, %76,4 olup ulaştırma hizmetlerinden memnuniyetin en yüksek olduğu il %94,2 ile Afyonkarahisar'dır. Bu oranın en düşük olduğu il ise %50,2 ile Hakkâri oldu. Eğitim hizmetlerinden memnuniyet oranı, Türkiye genelinde %69,7'dir. İl düzeyinde bakıldığında eğitim hizmetlerinden memnuniyetin en yüksek olduğu il %88,9 ile Afyonkarahisar, en

Geçmişten Günümüze Manisa

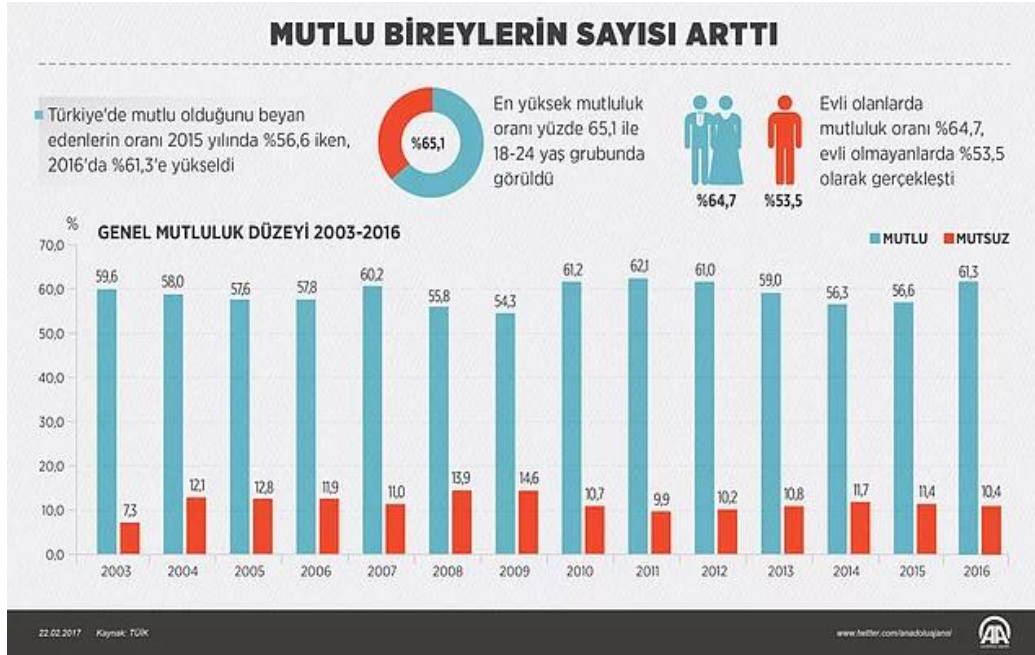
düşük olduğu il ise %48,2 ile Hakkari oldu. Sosyal Güvenlik Kurumu hizmetlerinden memnuniyet oranı Türkiye genelinde %69,6 olup, bu oranın en yüksek olduğu il %89,5 ile Uşak, en düşük olduğu il ise %34,8 ile Şırnak oldu. Adli hizmetlerden memnuniyet oranı, Türkiye genelinde %52,8 olup bu oranın en yüksek olduğu il %84,5 ile Kahramanmaraş, en düşük olduğu il ise %28,8 ile Burdur oldu. (TÜİK, 2013).

Adli Hizmetlerden Memnuniyet, 2013				Ulaştırma Hizmetlerinden 2013			
En yüksek iller		En düşük iller		En yüksek iller		En düşük iller	
	%		%		%		%
Kahramanmaraş	84,5	Burdur	28,8	Afyonkarahisar	94,2	Hakkari	50,2
Artvin	82,3	Muş	29,2	Uşak	93,6	Şırnak	54,2
Amasya	81,1	Eskişehir	30,9	Amasya	91,8	Muş	55,9

Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2016'ya göre; mutlu olduğunu beyan eden bireylerin oranı %61,3 olmuştur. Mutlu olduğunu beyan edenlerin bireylerin oranı 2015 yılında %56,6 iken 2016 yılında %61,3'e yükselmiştir. Mutsuz olduğunu beyan eden bireylerin oranı ise %11,4'ten %10,4'e düştü. Kadınlarda mutluluk oranı, 2015 yılında %60,2 iken 2016 yılında %64,5'e, erkeklerde bu oran %52,9'dan %58,1'e yükseldi. Yaş gruplarına göre mutluluk düzeyine bakıldığında, 2016 yılında en yüksek mutluluk oranı %65,1 ile 18-24 yaş grubunda, en düşük mutluluk oranı ise %58,2 ile 35-44 yaş grubunda gerçekleşti. Okul bitirmeyen bireylerde mutluluk düzeyi daha fazla oldu. Bir okul bitirmeyenlerde mutluluk oranı %63,5 iken bunu sırasıyla; %62,9 ile ilköğretim mezunu, %61,4 ile ilköğretim veya ortaokul mezunu, %60,2 ile yükseköğretim mezunu, %57,8 ile lise ve dengi okul mezunu takip etti. Evli bireylerin, evli olmayanlara göre daha mutlu olduğu görüldü. Evli bireylerin 2016 yılında %64,7'si mutlu iken evli olmayanlarda bu oran %53,5 olarak gerçekleşti. Mutluluk düzeyi cinsiyete göre incelendiğinde; evli kadınların %68,3'ünün, evli erkeklerin ise %60,8'inin mutlu olduğu gözlemlendi. Evli kadınlar evli erkeklere göre daha mutlu olduklarını belirtti. Araştırmada, Bireyleri en çok ailelerinin mutlu ettiği söylenebilir. Kendilerini en çok ailelerinin mutlu ettiğini ifade edenlerin oranı %70,2 olurken, bunu sırasıyla; %15,1 ile çocuklar, %4,7 ile eş, %3,6 ile anne/baba, %2,7 ile kendisi, %1,9 ile torunlar ve %1,7 ile diğer kişiler takip etti. Mutluluk kaynağı olan değerlerde sağlık ilk sırayı aldı. Kendilerini en çok sağlıklı olmanın mutlu ettiğini ifade edenlerin oranı %72,1 olurken, bunu sırasıyla; %14,6 ile sevgi, %7 ile başarı, %3,2 ile para, %2,3 ile iş ve %0,8 ile diğer değerler takip etti. Kamu hizmetlerinden genel memnuniyet düzeyleri arttı. Bireylerin kamu hizmetlerinden genel memnuniyet düzeylerine bakıldığında, 2016 yılı sonuçlarına göre en yüksek artış 9,2 puan ile Sosyal Güvenlik Kurumu hizmetlerinde gerçekleşti. En yüksek memnuniyet oranı 2016 yılında %78,4 ile ulaştırma hizmetlerinde gerçekleşirken bunu sırasıyla; %75,7 ile asayiş, %75,4 ile sağlık, %67,9 ile Sosyal Güvenlik Kurumu, %65,1 ile eğitim ve %57,9 ile adli hizmetlerden memnuniyet takip etti. Bireylerin %76,8'i kendi geleceklerinden umutlu olduğunu ifade etti. Kendi geleceklerinden umutlu olduğunu beyan eden bireylerin oranı, 2015 yılında %74,4 iken 2016 yılında %76,8'e yükseldi. Kendi geleceklerinden umutlu olan kadınların oranı, 2015 yılında %74 iken 2016 yılında %76,7'ye yükseldi, erkeklerde ise bu oran %74,7'den %77'ye yükseldi (TÜİK, 2016).

Şekil 1. Genel mutluluk düzeyi, 2003-2016. Kaynak: TÜİK, 2016.

Şekil 2. Genel mutluluk düzeyi, 2003-2016.

Kaynak: Anadolu Ajansı, TÜİK, 2017.

Yapılan literatür çalışması sonucunda Ege bölgesindeki iller ile Manisa ilinin karşılaştırılması yapılmadığı kanısına varıldığından, bu çalışmanın Manisa ili üzerine çalışan araştırmacılara yaşam memnuniyeti konusunda katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaçla da çalışmada ilk bölümünde TÜİK'in 2013 yılına ait yaşam memnuniyeti için yapılan anket verileri değerlendirilmiş ve Manisa ilinin diğer Ege bölgesindeki illerle karşılaştırmalarına yer verilmiştir. Çalışmada elde edilen

sonuçlar istatistiksel tablo ve grafiklerle gösterilerek bu tablo ve şekillerin detaylı açıklamalarına yer verilmiştir.

Bu çalışma; giriş, literatür incelemesi, yöntem, bulgular ve sonuç olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde, araştırma konusunun önemi ve amacı vurgulanmış, ikinci bölümde yaşam memnuniyetine ilişkin literatür özetlenmiş, üçüncü bölümde kullanılan yöntem ile ilgili bilgi verilmiş, dördüncü bölümde; çalışmanın amacı, örnekleme, verileri, yöntemine ilişkin teorik bilgi verilmesi yanında, uygulanan istatistiksel yöntemlerin sonuçları açıklanmıştır. Uygulama bölümünde, anket sorularına verilen yanıtların ortalamalarının birbirinden farklı olup olmadıkları test edilip çıkan sonuçlar tablolar aracılığı ile verilerek yorumlamaları sağlanmıştır. Çalışmada yer alan tüm tablo ve grafikler bulgular kısmında detaylı açıklanarak verilmiştir. Sonuç bölümünde, elde edilen bulgular ilgili literatür ışığında genel bir değerlendirmeye tabi tutularak kısaca özetlenmiştir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Gürsakar ve Öngen (2008), TÜİK-2007 yaşam memnuniyeti anketi verilerinden yararlanarak bireylerin yaşam memnuniyetini diskriminant analizi ile araştırmıştır. Çalışma sonucunda genel olarak, yaşam memnuniyetinin hem cinsiyet hem de kır -kent ayrımına göre farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca kamu hizmetlerinden memnuniyet sorularına verilen cevapların kır-kent grup üyeliği ayrımında doğru sınıflandırma yüzdesi %90 olarak bulunmuştur.

Akın ve Entürk (2012), bireylerin mutluluk düzeyini ordinal lojistik regresyon analizi ile incelemek amacıyla 2007 yılı Avrupa Yaşam Kalitesi Anketi aracılığıyla elde edilen ikincil verileri kullanmıştır. Çalışmada, ordinal lojistik regresyona aracılığıyla sosyo-demografik özelliklere göre mutluluk düzeyi incelenmiştir. Çalışmada, mutluluk düzeyinin yıllar itibari ile değişiminin farklı çalışmalarla ortaya konulması amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, mutluluk düzeylerinin yıllara göre sosyo-demografik özellikler açısından farklılaşabildiği, ancak yine de temelde benzer sonuçlar gösterdiği tespit edilmiştir.

Carmel vd.(2009)'da 141 genç üzerinde yaptıkları yaşam memnuniyeti araştırmalarında yaşam doyumunun gençlerin çeşitli duygusal, sosyal ve davranışsal yapıları ile nasıl etkilendiğini ve pozitif yaşam memnuniyetinin gençlerin geleceğe olumlu bakmalarını sağladığı yönde tespitlerde bulunmuşlardır. Hindistan'da yaşam memnuniyeti ile sosyo-demografik statü arasındaki ilişkiyi inceleyen Daraei ve Mohajery de (2013), sosyo-ekonomik statünün yaşam memnuniyeti üzerinde olumlu etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Beşel (2015), 2013 yılında il düzeyinde yapılan "Yaşam Memnuniyeti Araştırması" sonuçlarına göre en mutlu ve en mutsuz illere ait göstergeleri, ekonomik, sosyal ve siyasi (2009-2014 yerel seçimleri) açısından analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre mutlu illerde mutsuz illere kıyasla; işsizlik oranları, konut satış sayısı oranları, genel bütçe vergi gelirlerinde toplam tahsilat içindeki payı, genel bütçe vergi gelirleri tahsilat/tahakkuk oranı, boşanma hızı, kişi başına elektrik tüketimi, nüfus yoğunluğu daha düşük bulunmuştur. Bin kişi başına otomobil sayısı, ev sahibi olan hane halkı oranı, ilkokullarda net okullaşma oranı ve yüz bin kişi başına hastane yatak sayısı ise daha fazla bulunmuştur.

Korkmaz vd. (2015), Yaşam memnuniyeti üzerinde etkili olan sosyo-demografik bileşenler üzerine bir analiz konulu isimli çalışmada, yaşam memnuniyeti bileşenlerinin birbirleriyle ilişkisini uygulamalı olarak incelemeye

yönelik olan bu çalışma, 2004-2014 yılları arasındaki dönem için belirlenmiştir. Birim kök, granger nedensellik ve regresyon analizleri sonucunda E-Views programı ile analiz edilerek yaşam memnuniyetini en çok etkileyen faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonunda, kişisel mutluluk ve aile mutluluğu ile mutluluk kaynağı, memnuniyet ve umut faktörleri arasında nedensellik ilişkisi olduğu, ailenin genel mutluluğunu en çok sevgi ve sağlık hizmetlerinin etkilediği, ailenin en az başarı ve asayiş hizmetlerinden etkilendiği sonucuna varılmıştır. Bireylerin öz mutluluğunu en çok para ve eğitim hizmetlerinin etkilediği, en az sağlık ve SGK hizmetlerinden etkilendikleri, gerek bireyin gerekse ailenin öz mutluluğunda en çok kadınların mutluluk olmasının etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

3. YÖNTEM

Çalışmada TÜİK- 2013 yılı Yaşam Memnuniyeti Anketi (YMA) verileri kullanılarak Ege Bölgesindeki yer alan illerde bireylerin yaşam memnuniyetini etkileyen değişkenlerden bazıları ele alınarak araştırılmıştır. Çalışmadan elde edilen veriler SPSS paket programı yardımıyla analiz edilerek değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan değişken bireylerin yaşam memnuniyetini ortaya koyan mutluluk düzeyidir. Mutluluk değişkeni sıralı yapıda olup (1: Çok Mutlu, 2: Mutlu, 3: Orta Mutlu, 4: Mutsuz, 5: Çok Mutsuz) olarak düzenlenmiştir. Bireylerin yaşam memnuniyeti düzeylerini etkilediği düşünülen değişkenler cinsiyet, medeni durum, en son bitirilen okul, çalışma durumu ve sağlıktan duyulan memnuniyet durumu değişkenleridir. Ayrıca demografik değişkenlerden başka, şimdiye kadar alınan eğitimden, oturulan konuttan, aylık gelirden, sosyal hayatından, akraba ilişkilerinden, arkadaş ilişkilerinden, komşuluk ilişkilerinden, sağlık, asayiş, adli, eğitim, Sosyal Güvenlik Kurumu'nun (SGK) ve ulaşım hizmetlerinden duyulan memnuniyet durumu değişkenleri de yaşam memnuniyetini etkileyen değişkenlerdir. Çalışmadaki değişkenler ve düzeyleri Tablo 1'de verilmiştir.

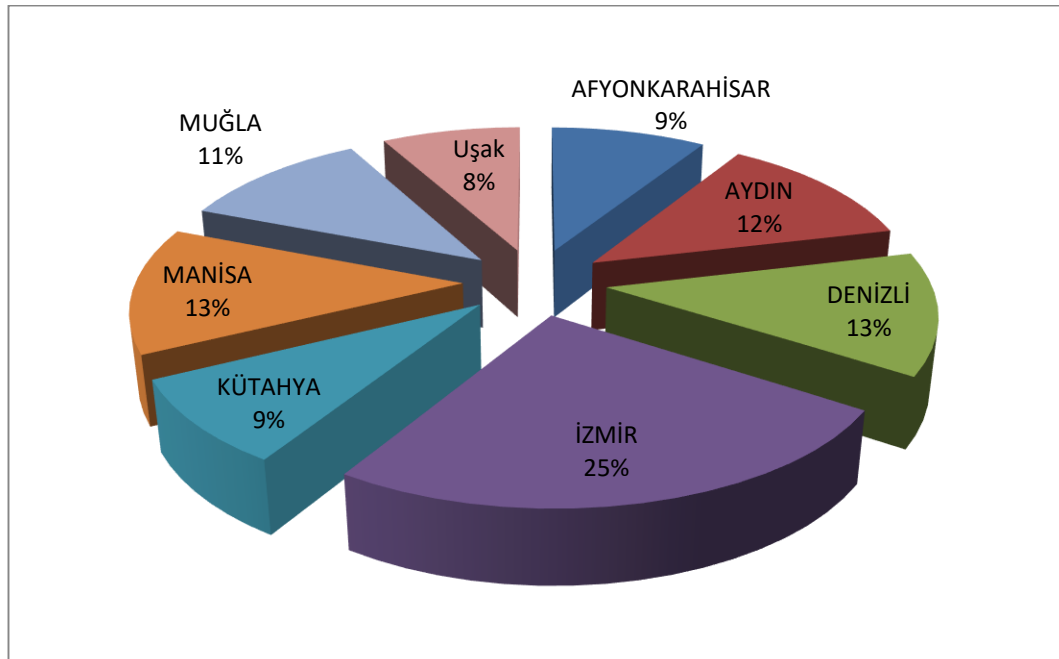
Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişken Düzeyleri

Değişkenler	Değişkenlerin Düzeyleri
X1: Cinsiyet	1:Erkek 2:Kadın
X2: Medeni durum	1:Hiç evlenmedi 2:Evli 3:Boşandı 4:Eşi öldü
X3: En son bitirilen okul	0: Bir okul bitirmedi 1:İlkokul 2: İlköğretim 3: Lise 4:2 veya 3 yıllık yüksekokul 5: 4 yıllık yüksekokul 6:Yüksek lisans/doktora (5 veya 6 yıllık fakülteler dahil)
X4: Çalışma durumu	1: Çalışıyor 2: Çalışmıyor
X5:Sağlığından duyduğu memnuniyet durumu	1:Çok memnun 2: Memnun 3: Orta 4: Memnun değil 5: Hiç memnun değil
X6:Şimdiye kadar almış olduğu eğitimden duyulan memnuniyet durumu	1:Çok memnun 2: Memnun 3: Orta 4: Memnun değil 5: Hiç memnun değil 6:Eğitim almadı
X7:Oturulan konuttan duyulan memnuniyet durumu	1:Çok memnun 2: Memnun 3: Orta 4: Memnun değil 5: Hiç memnun değil
X8:Aylık gelirden duyulan memnuniyet durumu	1:Çok memnun 2: Memnun 3: Orta 4: Memnun değil 5: Hiç memnun değil

Geçmişten Günümüze Manisa

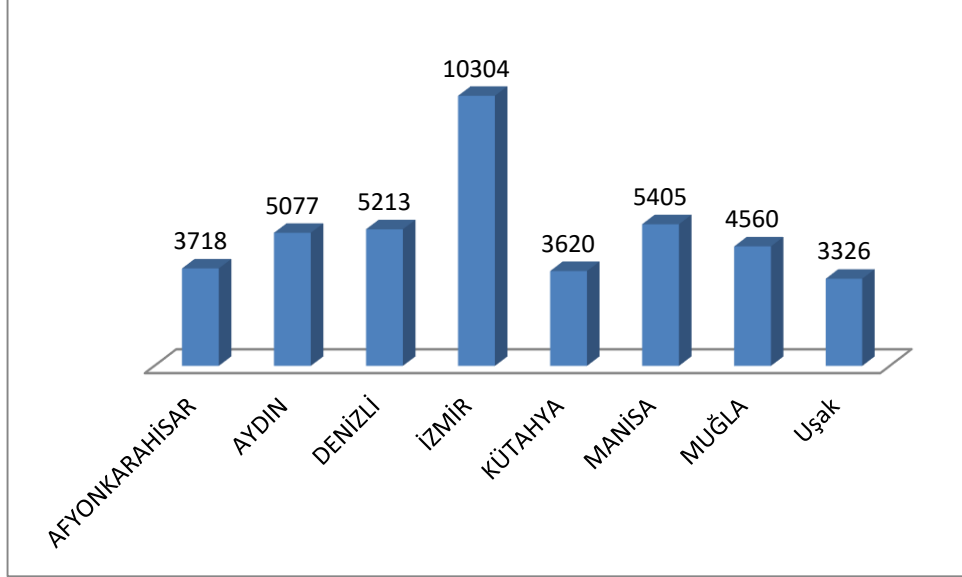
X9:Sosyal hayattan duyulan memnuniyet durumu	1:Çok memnun 2: Memnun 3: Orta 4: Memnun değil 5: Hiç memnun değil
X10:Akraba ilişkilerinden duyulan memnuniyet durumu	1:Çok memnun 2: Memnun 3: Orta 4: Memnun değil 5: Hiç memnun değil
X11:Arkadaş ilişkilerinden duyulan memnuniyet durumu	1:Çok memnun 2: Memnun 3: Orta 4: Memnun değil 5: Hiç memnun değil
X12:Komşuluk ilişkilerinden duyulan memnuniyet durumu	1:Çok memnun 2: Memnun 3: Orta 4: Memnun değil 5: Hiç memnun değil
X13: Sağlık hizmetlerinden duyulan memnuniyet durumu	1:Çok memnun 2: Memnun 3: Orta 4: Memnun değil 5: Hiç memnun değil 6:Fikri yok
X14:Asayiş hizmetlerinden duyulan memnuniyet durumu	1:Çok memnun 2: Memnun 3: Orta 4: Memnun değil 5: Hiç memnun değil 6:Fikri yok
X15:Adli hizmetlerden duyulan memnuniyet durumu	1:Çok memnun 2: Memnun 3: Orta 4: Memnun değil 5: Hiç memnun değil 6:Fikri yok
X16:Eğitim hizmetlerinden duyulan memnuniyet durumu	1:Çok memnun 2: Memnun 3: Orta 4: Memnun değil 5: Hiç memnun değil 6:Fikri yok
X17:SGK hizmetlerinden duyulan memnuniyet durumu	1:Çok memnun 2: Memnun 3: Orta 4: Memnun değil 5: Hiç memnun değil 6:Fikri yok
X18:Ulaşım hizmetlerinden duyulan memnuniyet durumu	1:Çok memnun 2:

4. BULGULAR

Grafik 1. İllere Göre Ankete Katılanların Dağılım Yüzdesi Pasta Grafiği

Grafik 1’de Ege Bölgesinde yer alan illerin her birinde yaşam memnuniyet anketine katılan bireylerin dağılım yüzdeleri gösterilmektedir. Katılımın en fazla olduğu il %25’lik bir oranla İzmir’dir. İkinci sırada %13’lük oranla Manisa ve üçüncü sırada ise Denizli ili gelmektedir. Katılımın en az olduğu il %8’lik bir oranla Uşak’tır.

Grafik 2. İllere Göre Ankete Katılanların Toplamının Sütun Grafiği

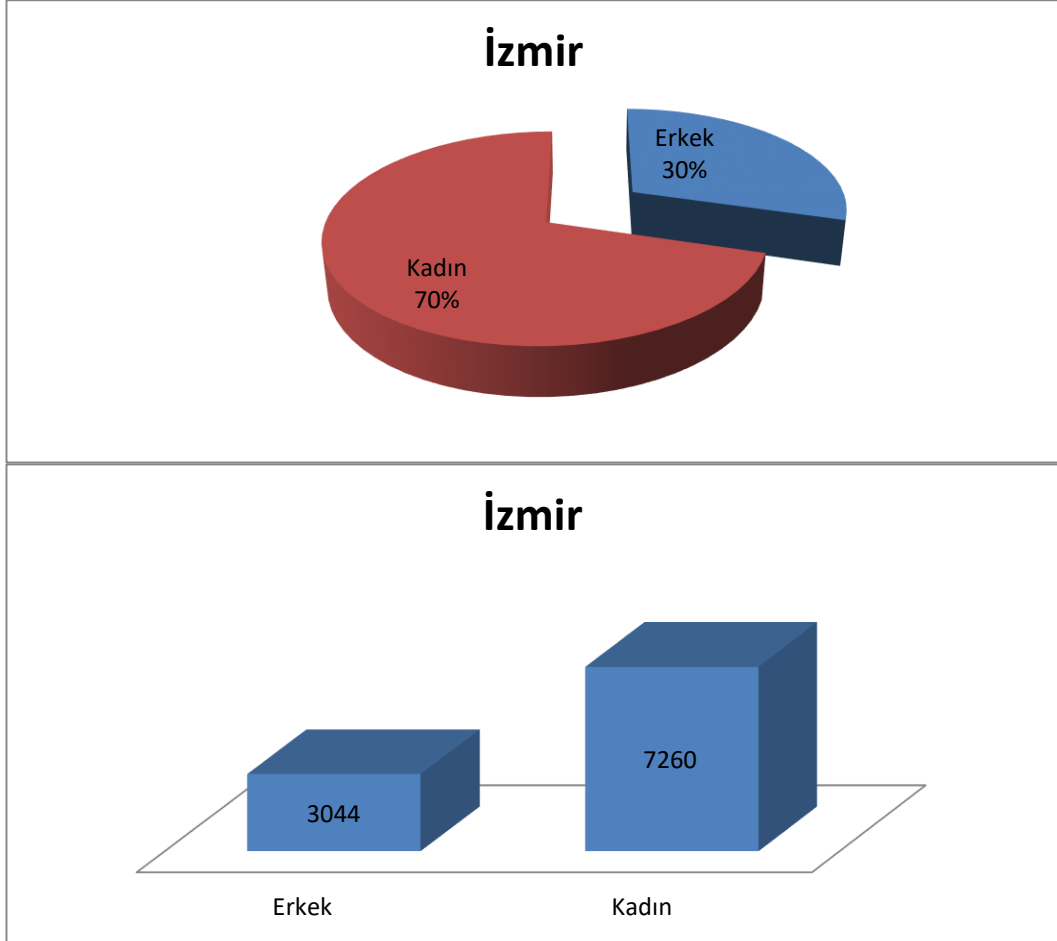
Grafik 2’de Ege Bölgesinde yer alan illerin her birinde yaşam memnuniyet anketine katılan toplam birey sayısı verilmektedir. Katılımın en fazla olduğu il 10304 kişiyle İzmir’dir. İkinci sırada 5405 kişiyle Manisa ve üçüncü sırada ise 5213 kişiyle Denizli ili gelmektedir. Katılımın en az olduğu il 3326 kişiyle Uşak olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Ege Bölgesindeki İllerde Ankete Katılanların Cinsiyet Dağılımı

İl Adları		Cinsiyet		Toplam
		Erkek	Kadın	
AFYONKARAHİSAR	Count	912	2806	3718
	% of Total	2,2%	6,8%	9,0%
AYDIN	Count	1451	3626	5077
	% of Total	3,5%	8,8%	12,3%
DENİZLİ	Count	1537	3676	5213
	% of Total	3,7%	8,9%	12,6%
İZMİR	Count	3044	7260	10304
	% of Total	7,4%	17,6%	25,0%
KÜTAHYA	Count	930	2690	3620
	% of Total	2,3%	6,5%	8,8%
MANİSA	Count	1461	3944	5405
	% of Total	3,5%	9,6%	13,1%
MUĞLA	Count	1408	3152	4560
	% of Total	3,4%	7,6%	11,1%
UŞAK	Count	964	2362	3326
	% of Total	2,3%	5,7%	8,1%
Toplam	Count	11707	29516	41223
	% of Total	28,4%	71,6%	100,0%

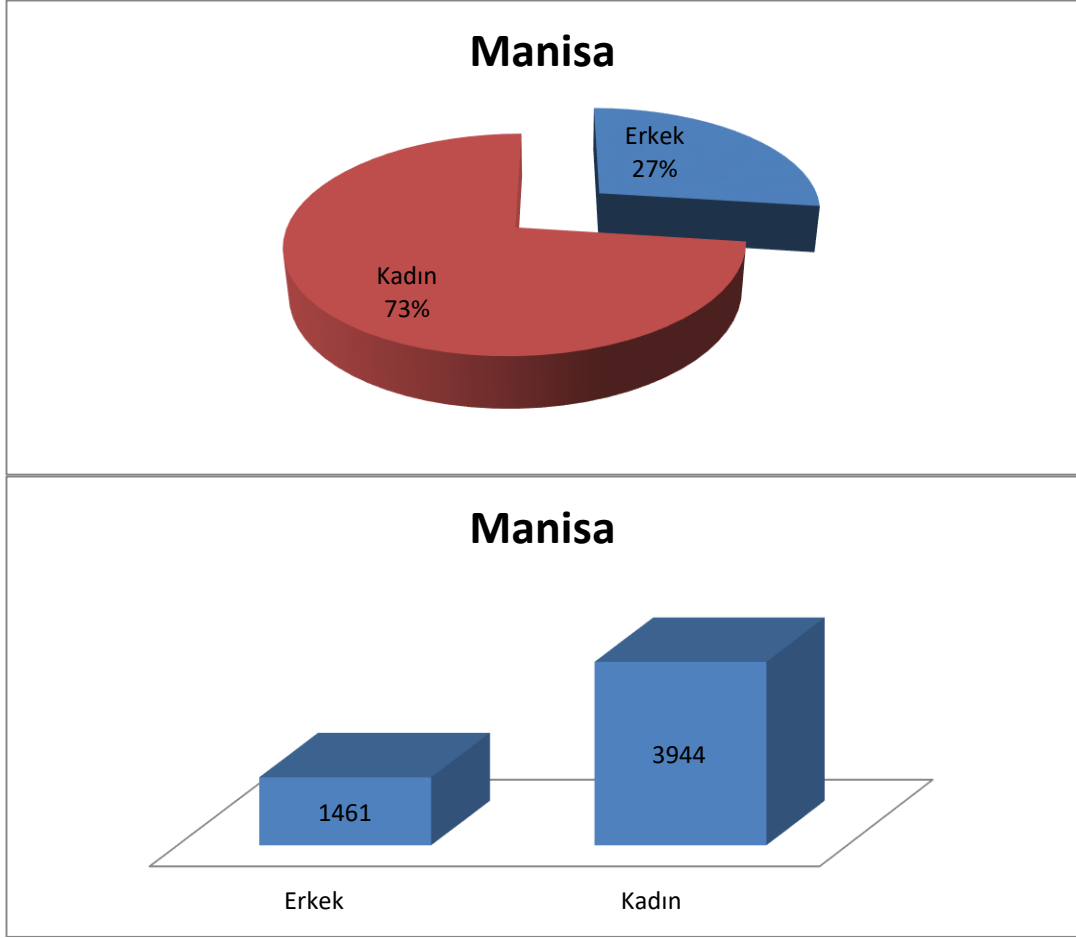
Geçmişten Günümüze Manisa

Tablo 1’de %25’lik bir oranla katılımın en fazla olduğu İzmir ilinin %17,6’sı kadın %7,4’ü erkektir. İkinci sırada yer alan Manisa ili %13,1’lik bir oranla katılım sağlayarak %9,6’lık kısmını kadınlar %3,5’lik kısmını erkekler oluşturmaktadır. Ege bölgesindeki tüm illerin genel toplamı dikkate alındığında ankete katılanların %71,6’sını kadınların %28,4’ünü erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. 2013 TÜİK yaşam memnuniyeti anketine kadınların gözle görülür bir farkla daha çok katılım sağladığı sonucuna varılabilir.

Grafik 3. İzmir İlinde Ankete Katılan Bireylerin Cinsiyete Göre Dağılımının Pasta ve Histogram Grafiği

Yukarıdaki Grafik 3’te İzmir ilinde ankete katılanların cinsiyetlerinin dağılımı gösterilmektedir. Pasta grafiğinde, ankete katılanların %30’unun erkek %70’inin kadın olduğu net bir şekilde görülmektedir. Histogram grafiğinde ise ankete katılanların 7260’ı kadın 3044’ü erkektir. İzmir ilinde kadınların katılımının erkeklere oranla oldukça fazla olduğu söylenebilir.

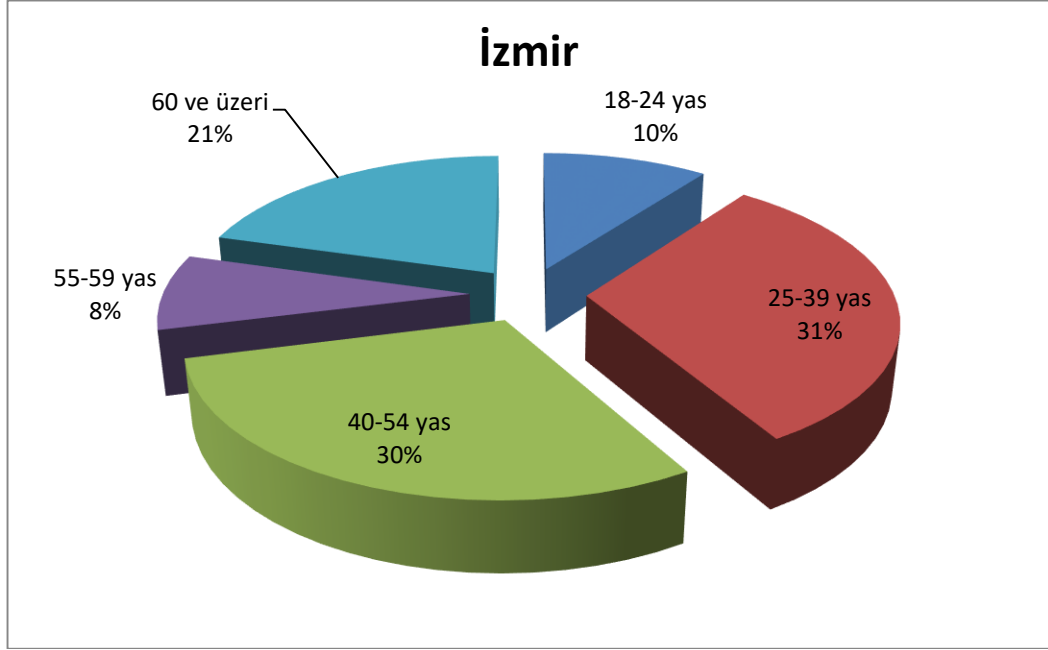
Grafik 4. Manisa İlinde Ankete Katılan Bireylerin Cinsiyete Göre Dağılımın Pasta ve Histogram Grafiği

Yukarıdaki Grafik 4'te Manisa ilinde ankete katılanların cinsiyetlerinin dağılımı gösterilmektedir. Pasta grafiğinde, ankete katılanların %27'sinin erkek %73'ünün kadın olduğu net bir şekilde görülmektedir. Histogram grafiğinde ise ankete katılanların 3944'ü kadın 1461'i erkektir. Manisa ilinde kadınların katılımının erkeklere oranla oldukça fazla olduğu söylenebilir.

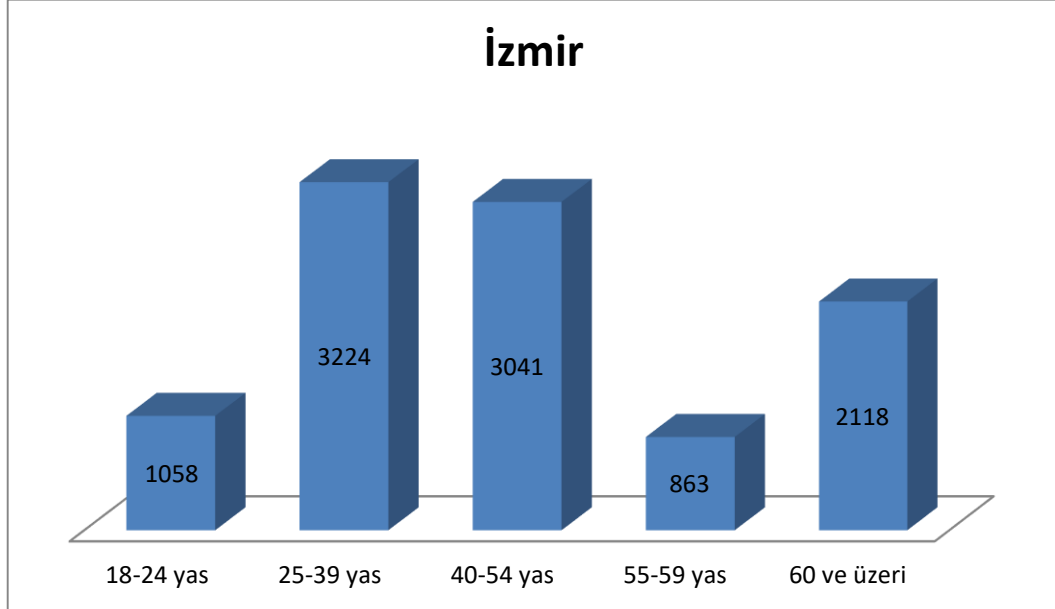
Tablo 2. Ege bölgesindeki illerde Ankete Katılan Bireylerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

İl Adları		Yaş Grupları					Toplam
		18-24 yaş	25-39 yaş	40-54 yaş	55-59 yaş	60 ve üzeri	
AFYONKARAHİSAR	Frekans	357	957	1118	284	1002	3718
	%	,9%	2,3%	2,7%	,7%	2,4%	9,0%
AYDIN	Frekans	417	1425	1418	467	1350	5077
	%	1,0%	3,5%	3,4%	1,1%	3,3%	12,3%
DENİZLİ	Frekans	497	1580	1516	419	1201	5213
	%	1,2%	3,8%	3,7%	1,0%	2,9%	12,6%
İZMİR	Frekans	1058	3224	3041	863	2118	10304
	%	2,6%	7,8%	7,4%	2,1%	5,1%	25,0%
KÜTAHYA	Frekans	321	882	1086	344	987	3620
	%	,8%	2,1%	2,6%	,8%	2,4%	8,8%
MANİSA	Frekans	392	1584	1626	475	1328	5405
	%	1,0%	3,8%	3,9%	1,2%	3,2%	13,1%
MUĞLA	Frekans	308	1379	1390	404	1079	4560
	%	,7%	3,3%	3,4%	1,0%	2,6%	11,1%
UŞAK	Frekans	297	948	1011	269	801	3326
	%	,7%	2,3%	2,5%	,7%	1,9%	8,1%
Toplam	Frekans	3647	11979	12206	3525	9866	41223
	%	8,8%	29,1%	29,6%	8,6%	23,9%	100,0%

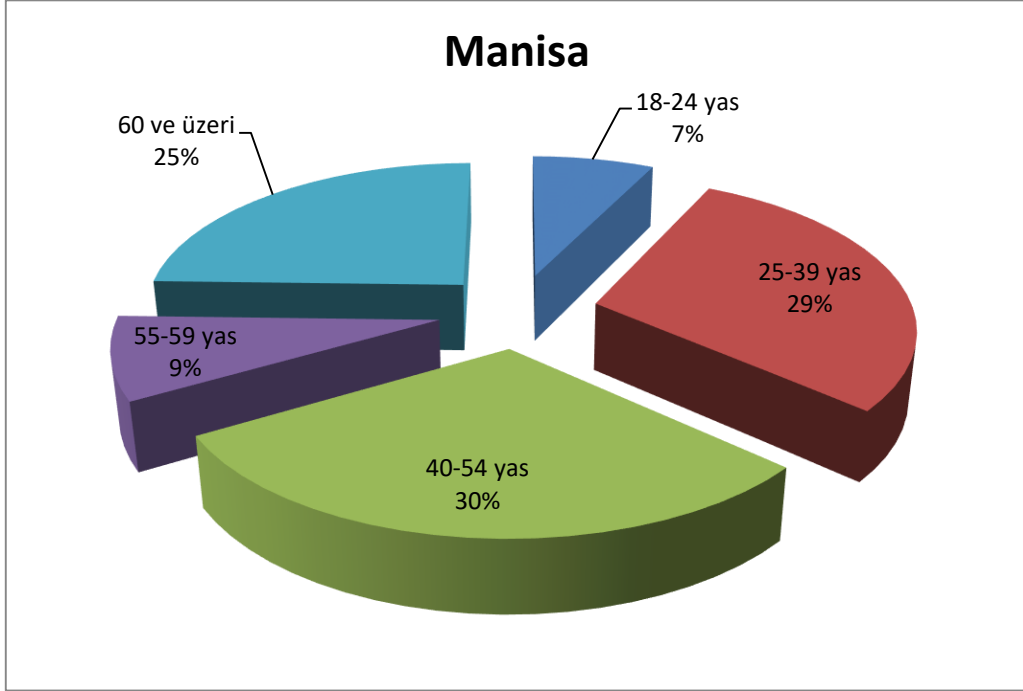
Tablo 2’de her bir ildeki katılımcıların hangi yaş gruplarında yoğunlaştığını görebilmekteyiz. Bu tabloda, %25’lik bir oranla katılımın en fazla olduğu İzmir ilindeki katılımcıların %7,8’i 25-39 yaş grubu ve %7,4’ü 40-54 yaş grubuna ait olduğu görülmektedir. Manisa ilinde %3,8’i 25-39 yaş grubu ve %3,9’u 40-54 yaş grubundan katılımcıların en fazla olduğu ve %3,2 ile 60 ve üzeri yaş grubun takip ettiği görülür. Ege bölgesindeki tüm illerin genel oranı dikkate alındığında ankete katılan iki yaş grubu olan 25-39 yaş grubu %29,1 ve 40-54 yaş grubu %29,6 oranlarının yüksek çıktığı dikkati çekmektedir.

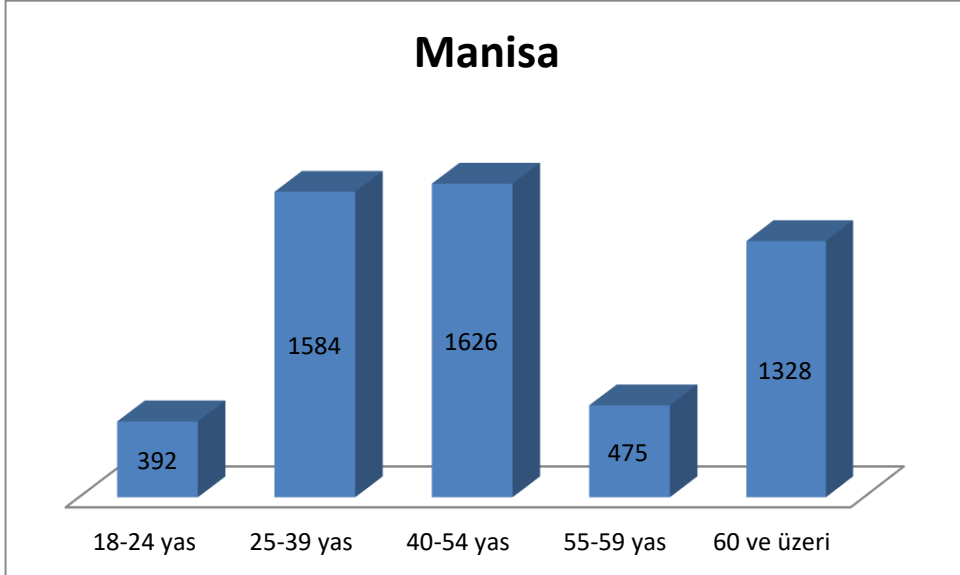
Grafik 5. İzmir İldeki Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı
Yukarıdaki Grafik 5'te görüldüğü gibi katılım sağlayan bireylerin yaşlarının en fazla %31 oranla 25-39 yaş grubu içinde yer aldığı ve %30'luk bir oranla 40-54 yaş grubunu takip ettiği görülmektedir. Anketeye en az katılımın olduğu grup % 8 'lik oranla 55-59 yaş grubudur.

Grafik 6. İzmir İlde Anketeye Katılan Bireylerin Yaş Gruplarına Göre Histogram Grafiği
Yukarıdaki Grafik 6'da İzmir ilinde 25-39 yaş grubundaki 3224 bireyin anketeye en fazla katılımı sağladığı ve ardından 40-54 yaş grubunun da 3041 kişiyle katılım sağladığı dikkat çekmektedir. Ayrıca 55-59 yaş grubu bireyler en az katılım sağlamıştır.

Grafik 7. Manisa İldeki Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Dağılımının Pasta Grafiği
Yukarıdaki Grafik 7’de görüldüğü gibi katılım sağlayan bireylerin yaşlarının en fazla %30 oranla 40-54 yaş grubu içinde yer aldığı ve %29’luk bir oranla 25-39 yaş grubunu takip ettiği görülmektedir. Ankete en az katılımın olduğu grup % 7 ‘lik oranla 18-24 yaş grubudur.

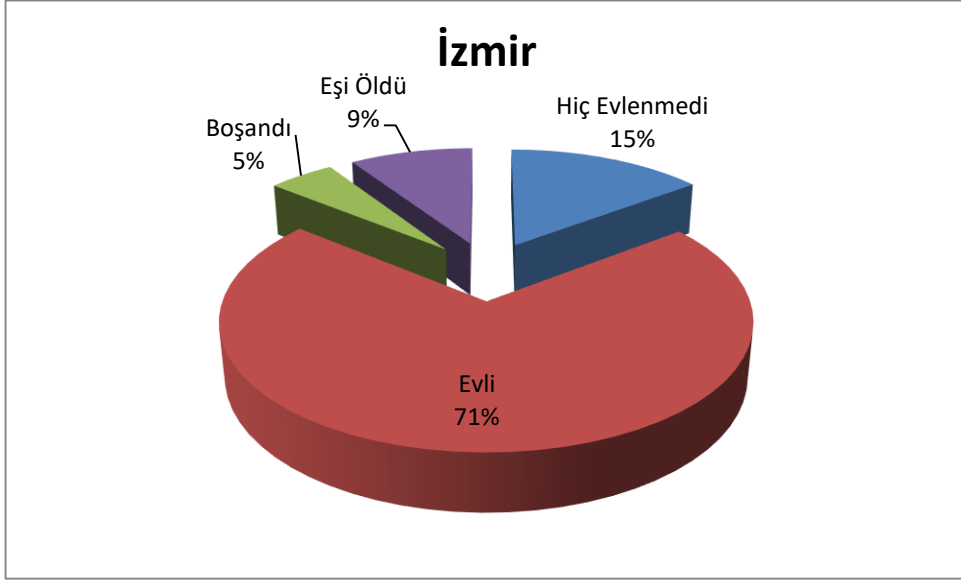
Grafik 8. Manisa İlinde Ankete Katılan Bireylerin Yaş Gruplarına Göre Histogram Grafiği
Yukarıdaki Grafik 8’de Manisa ilinde 40-54 yaş grubundaki 1626 bireyin ankete en fazla katılımı sağladığı ve ardından 25-39 yaş grubunun da 1584 kişiyle katılım

sağladığı dikkat çekmektedir. Ayrıca 18-24 yaş grubu bireyler en az katılım sağlamıştır.

Tablo 3. Ege bölgesindeki illerde Ankete Katılan Bireylerin Medeni Durumlarına Göre Dağılımı

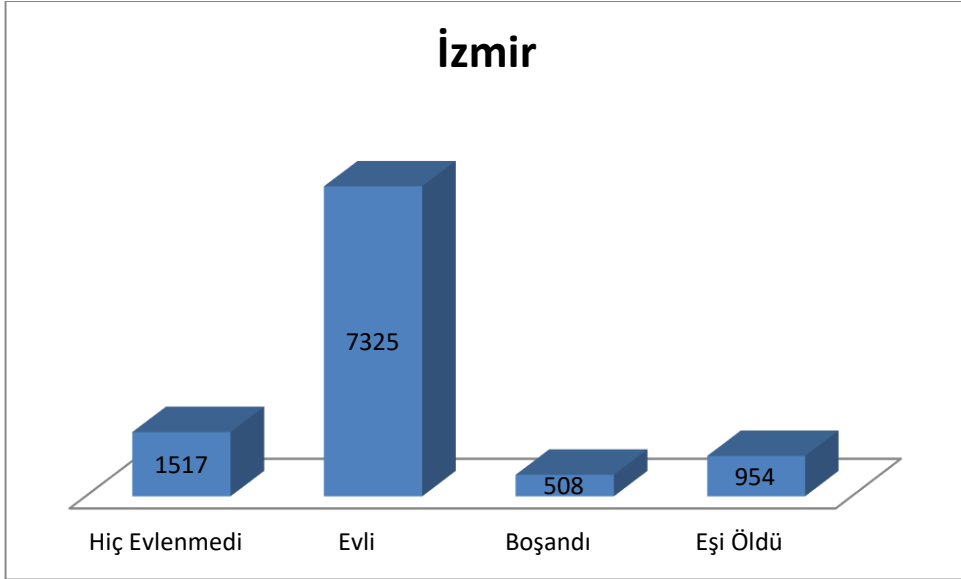
İl Adları		Medeni Durum				Toplam
		Hiç Evlenmedi	Evli	Boşandı	Eşi Öldü	
AFYONKARAHİSAR	Frekans	298	2851	77	492	3718
	%	,7%	6,9%	,2%	1,2%	9,0%
AYDIN	Frekans	558	3660	199	660	5077
	%	1,4%	8,9%	,5%	1,6%	12,3%
DENİZLİ	Frekans	552	3923	175	563	5213
	%	1,3%	9,5%	,4%	1,4%	12,6%
İZMİR	Frekans	1517	7325	508	954	10304
	%	3,7%	17,8%	1,2%	2,3%	25,0%
KÜTAHYA	Frekans	288	2774	105	453	3620
	%	,7%	6,7%	,3%	1,1%	8,8%
MANİSA	Frekans	446	4144	168	647	5405
	%	1,1%	10,1%	,4%	1,6%	13,1%
MUĞLA	Frekans	439	3520	195	406	4560
	%	1,1%	8,5%	,5%	1,0%	11,1%
UŞAK	Frekans	307	2567	97	355	3326
	%	,7%	6,2%	,2%	,9%	8,1%
Toplam	Frekans	4405	30764	1524	4530	41223
	%	10,7%	74,6%	3,7%	11,0%	100,0%

Tablo 3'te her bir ildeki evli katılımcıların ankete katıldığı görülmektedir. Bu tabloda, İzmir ilindeki katılımcıların en fazlası %17,8 oranla evli olanlardır. Manisa ilinde en yüksek katılımı %10,1 ile evli bireyler sağlamıştır. Ege bölgesindeki tüm illerin genel oranı dikkate alındığında ankete katılan bireylerden evli olanların oranının diğerlerinden oldukça yüksek çıktığı görülmektedir.

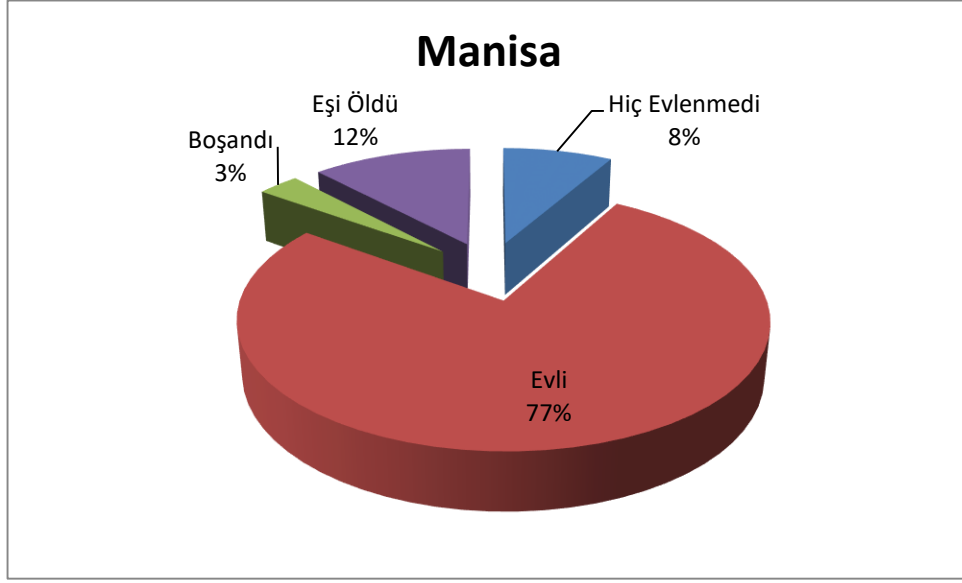
Grafik 9. İzmir İlindeki Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımının Pasta Grafiği

Yukarıdaki pasta grafiğinde İzmir ilinde ankete katılan bireylerin %71 gibi büyük bir kısmının evli olduğu, %15'lik kısmının hiç evlenmediği, %9'luk kısmının eşinin öldüğü ve en az katılımı gösteren %5'lik kısmının ise boşanan bireylerden oluştuğu görülebilmektedir.

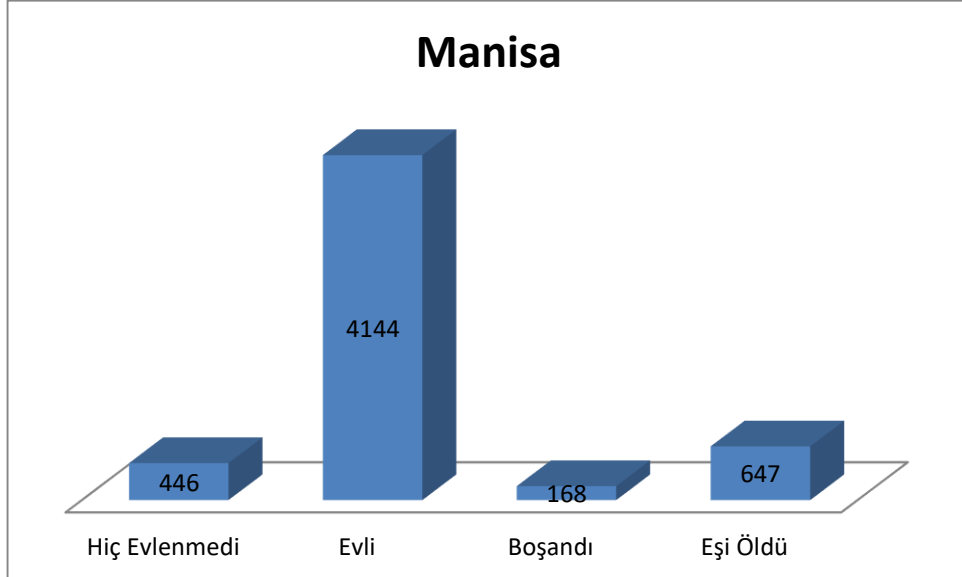
Grafik 10. İzmir İlinde Ankete Katılan Bireylerin Medeni Durumlarına Göre Histogram Grafiği

Yukarıdaki Grafik 10'da İzmir ilinde evli grubundaki 7325 bireyin ankete en fazla katılımı sağladığı ve en az katılımı boşanan 508 kişinin gösterdiği dikkat çekmektedir.

Grafik 11. Manisa İlindeki Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımının Pasta Grafiği

Yukarıdaki pasta grafiğinde Manisa ilinde ankete katılan bireylerin %77 gibi büyük bir kısmının evli olduğu, %8'lik kısmının hiç evlenmediği, %12'lik kısmının eşinin öldüğü ve en az katılımı gösteren %3'lük kısmının ise boşanan bireylerden oluştuğu görülebilmektedir.

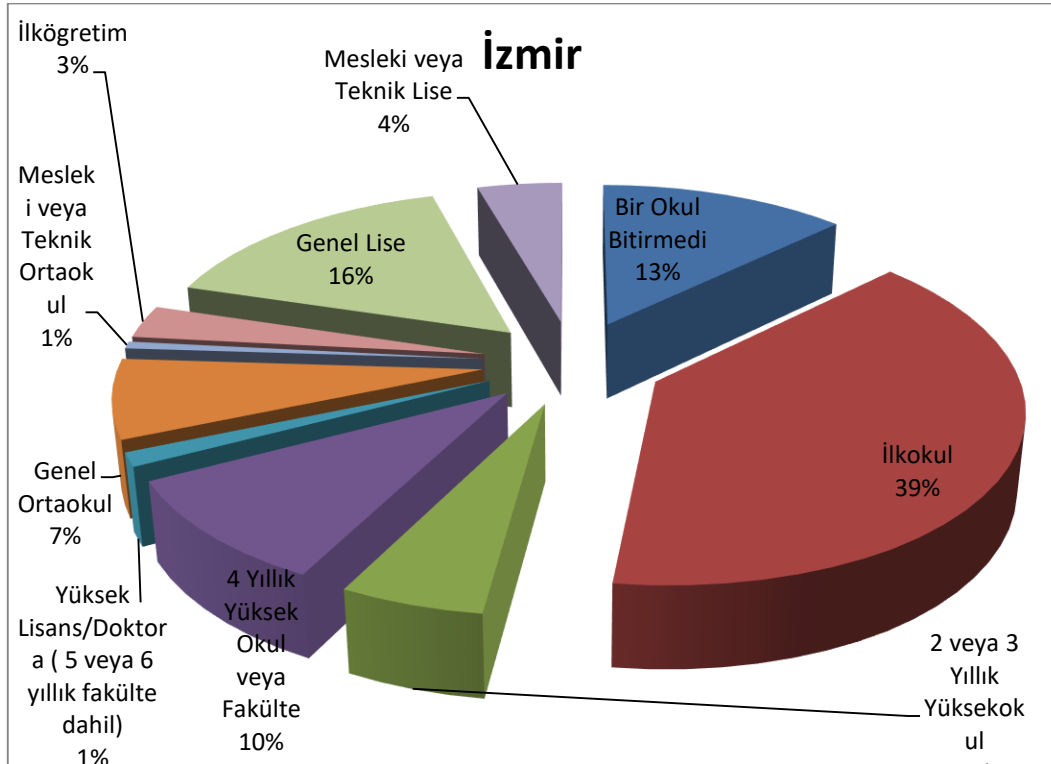
Grafik 12. Manisa İlinde Ankete Katılan Bireylerin Medeni Durumlarına Göre Histogram Grafiği

Yukarıdaki Grafik 12'de Manisa ilinde evli grubundaki 4144 bireyin ankete en fazla katılımı sağladığı ve en az katılımı boşanan 168 kişinin gösterdiği dikkat çekmektedir. Tablo 4. Ege bölgesindeki İllerde Ankete Katılan Bireylerin Okul Bitirme Durumlarına Göre Dağılımı

Geçmişten Günümüze Manisa

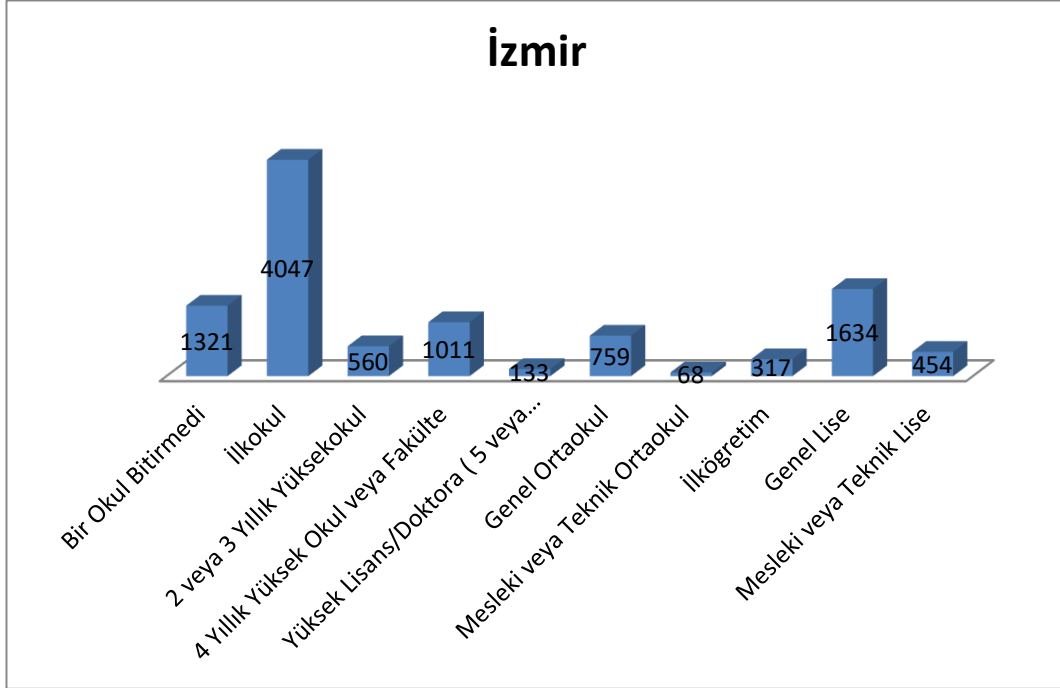
İl Adları		Okul Bitirme Durumu										Toplam
		Bir Okul Bitirmedi	İlkokul	2 veya 3 Yıllık Yüksekokul	4 Yıllık Yüksek Okul veya Fakülte	Yüksek Lisans/Doktora (5 veya 6 yıllık fakülte dahil)	Genel Ortaokul	Mesleki veya Teknik Ortaokul	İlköğretim	Genel Lise	Mesleki veya Teknik Lise	
AFYONKARAHİSAR	Frekans	925	1788	101	155	27	178	48	173	255	68	3718
	%	2,2%	4,3%	,2%	,4%	,1%	,4%	,1%	,4%	,6%	,2%	9,0%
AYDIN	Frekans	946	2215	232	337	53	314	20	209	569	182	5077
	%	2,3%	5,4%	,6%	,8%	,1%	,8%	,0%	,5%	1,4%	,4%	12,3%
DENİZLİ	Frekans	836	2404	238	346	53	319	36	207	597	177	5213
	%	2,0%	5,8%	,6%	,8%	,1%	,8%	,1%	,5%	1,4%	,4%	12,6%
İZMİR	Frekans	1321	4047	560	1011	133	759	68	317	1634	454	10304
	%	3,2%	9,8%	1,4%	2,5%	,3%	1,8%	,2%	,8%	4,0%	1,1%	25,0%
KÜTAHYA	Frekans	726	1894	79	173	11	239	11	48	215	224	3620
	%	1,8%	4,6%	,2%	,4%	,0%	,6%	,0%	,1%	,5%	,5%	8,8%
MANİSA	Frekans	1057	2798	164	210	21	278	51	196	486	144	5405
	%	2,6%	6,8%	,4%	,5%	,1%	,7%	,1%	,9%	1,2%	,3%	13,1%
MUĞLA	Frekans	512	2172	236	387	50	266	23	197	525	192	4560
	%	1,2%	5,3%	,6%	,9%	,1%	,6%	,1%	,5%	1,3%	,5%	11,1%
UŞAK	Frekans	601	1615	122	193	21	203	44	118	327	82	3326
	%	1,5%	3,9%	,3%	,5%	,1%	,5%	,1%	,3%	,8%	,2%	8,1%
Toplam	Frekans	6924	18933	1732	2812	369	2556	301	1465	4608	1523	41223
	%	16,8%	45,9%	4,2%	6,8%	,9%	6,2%	,7%	3,6%	11,2%	3,7%	100,0%

Tablo 4'te tüm illerin genel toplamına bakıldığında en fazla katılımı sağlayan bireyler ilkokul mezunu olanlardır. Bu tabloda, İzmir ilinde %9,8'lik oranla ve Manisa ilinde %6,8'lik oranla ilkokul mezunu bireyler ankete katılım sağlamıştır.

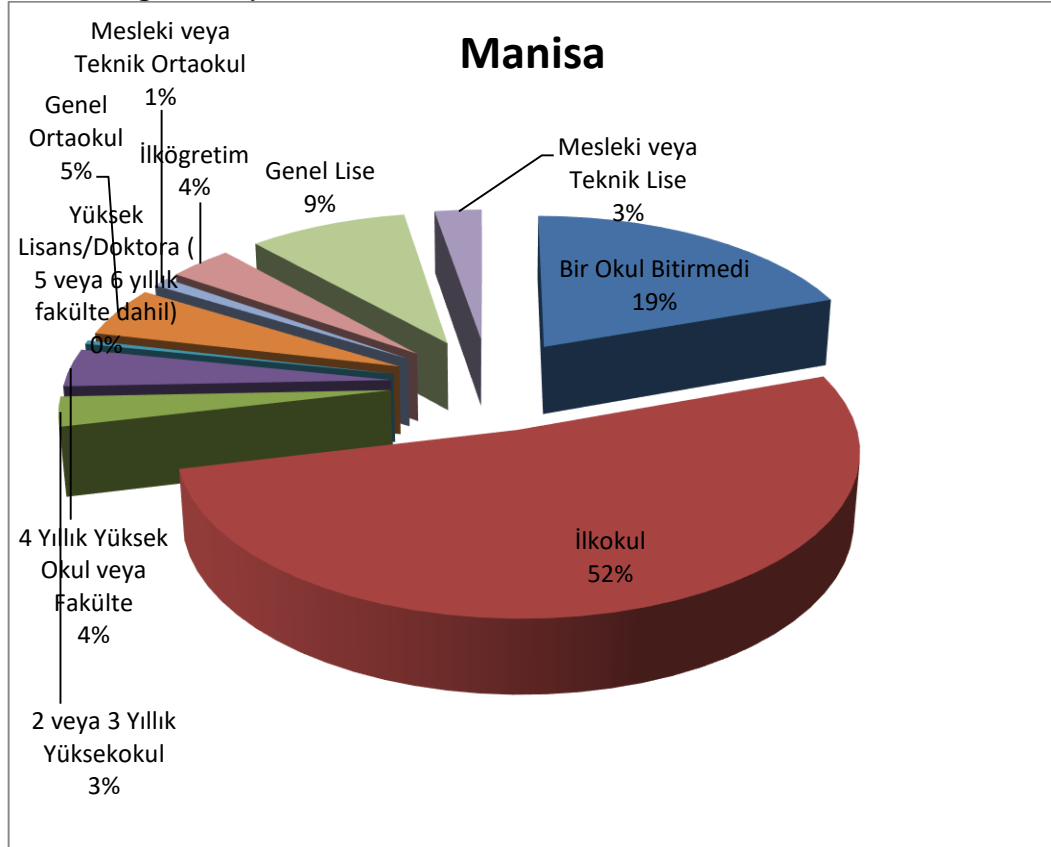
Grafik 13. İzmir İlinde Ankete Katılan Bireylerin Okul Bitirme Durumlarına Göre Dağılımının Pasta Grafiği

Yukarıdaki pasta grafiğinde %39'luk oranla en fazla ilkokul mezunu bireyler ankete katılım sağlamıştır. Ankete en az katılımı %1 oranla yüksek lisans/doktora ve yine %1 oranla mesleki veya teknik ortaokul mezunları göstermiştir.

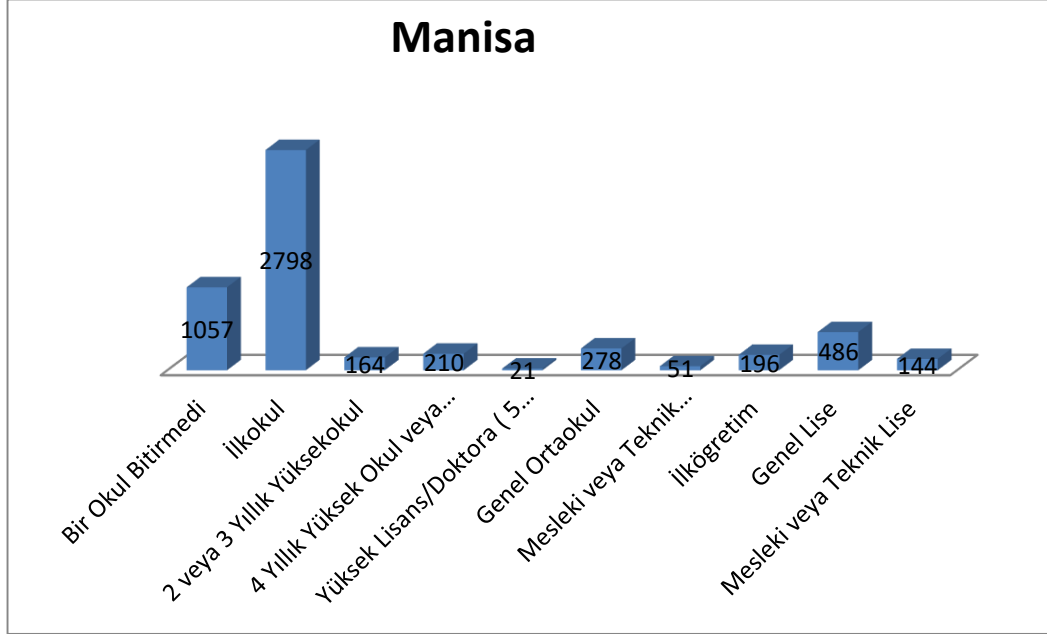
Grafik 14. İzmir İlinde Ankete Katılan Bireylerin Okul Bitirme Durumlarına Göre Dağılımının Histogram Grafiği

Yukarıdaki histogram grafiğinde 4047 kişiyle en fazla ilkokul mezunu bireyler ankete katılım sağlamıştır. Ankete en az katılımı 68 kişiyle mesleki veya teknik ortaokul mezunları göstermiştir.

Geçmişten Günümüze Manisa

Grafik 15. Manisa İlinde Ankete Katılan Bireylerin Okul Bitirme Durumlarına Göre Dağılımının Pasta Grafiği
Yukarıdaki pasta grafiğinde %52'lik oranla en fazla ilkokul mezunu bireyler ankete katılım sağlamıştır. Ankete en az katılımı %0 oranla yüksek lisans/doktora ve yine %1 oranla mesleki veya teknik ortaokul mezunları göstermiştir.

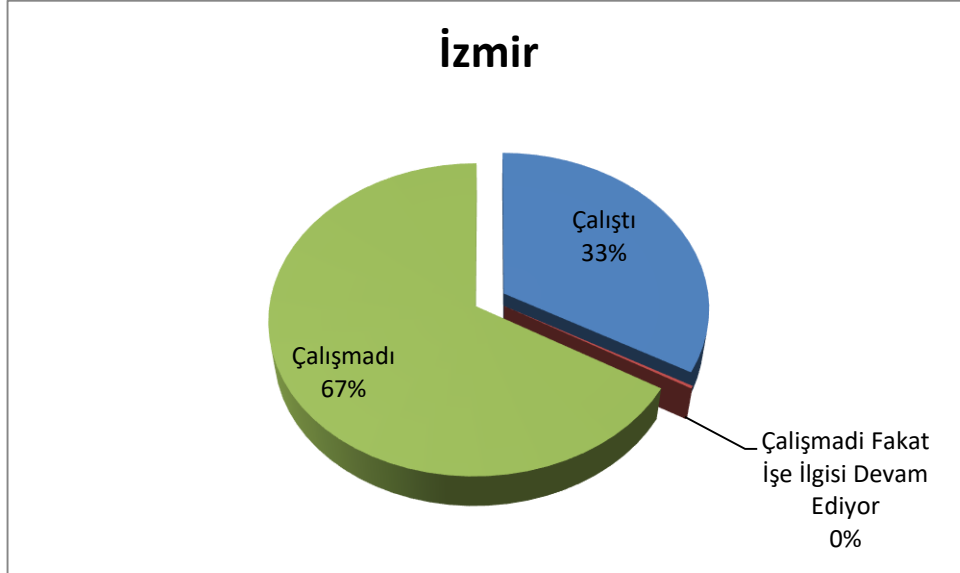

Grafik 16. Manisa İlinde Ankete Katılan Bireylerin Okul Bitirme Durumlarına Göre Dağılımının Histogram Grafiği
Yukarıdaki histogram grafiğinde 2798 kişiyle en fazla ilkokul mezunu bireyler ankete katılım sağlamıştır. Ankete en az katılımı 21 kişiyle yüksek lisans/doktora mezunları göstermiştir.

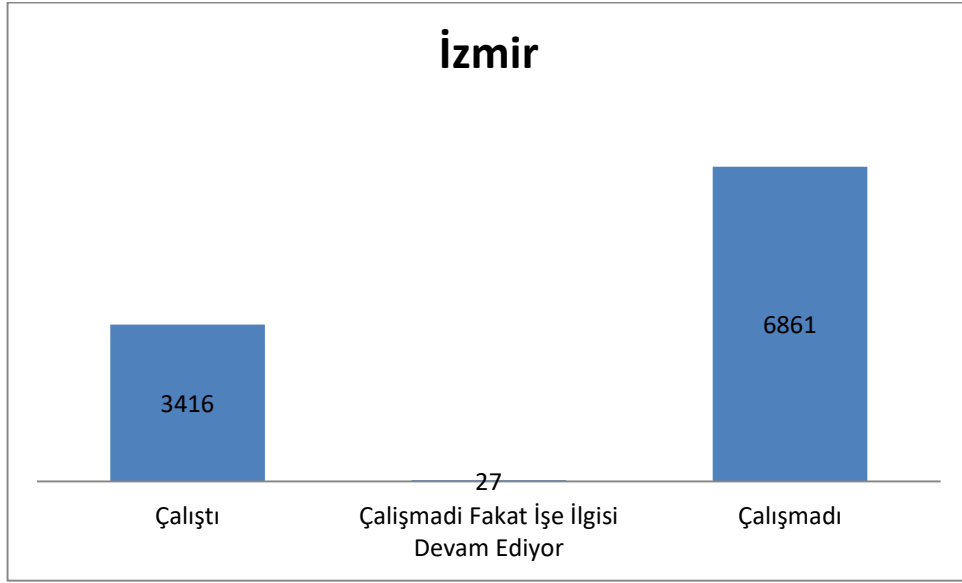
Tablo 5. Ege bölgesindeki illerde Ankete Katılan Bireylerin Çalışma Durumlarına Göre Dağılımı

İl Adları		Çalışma Durumu			Toplam
		Çalıştı	Çalışmadı Fakat İşe İlgisi Devam Ediyor	Çalışmadı	
AFYONKARAHİSAR	Frekans	691	28	2999	3718
	%	1,7%	,1%	7,3%	9,0%
AYDIN	Frekans	1500	16	3561	5077
	%	3,6%	,0%	8,6%	12,3%
DENİZLİ	Frekans	1824	23	3366	5213
	%	4,4%	,1%	8,2%	12,6%
İZMİR	Frekans	3416	27	6861	10304
	%	8,3%	,1%	16,6%	25,0%
KÜTAHYA	Frekans	761	25	2834	3620
	%	1,8%	,1%	6,9%	8,8%
MANİSA	Frekans	1391	39	3975	5405
	%	3,4%	,1%	9,6%	13,1%
MUĞLA	Frekans	1492	14	3054	4560
	%	3,6%	,0%	7,4%	11,1%
UŞAK	Frekans	923	3	2400	3326
	%	2,2%	,0%	5,8%	8,1%
Toplam	Frekans	11998	175	29050	41223
	%	29,1%	,4%	70,5%	100,0%

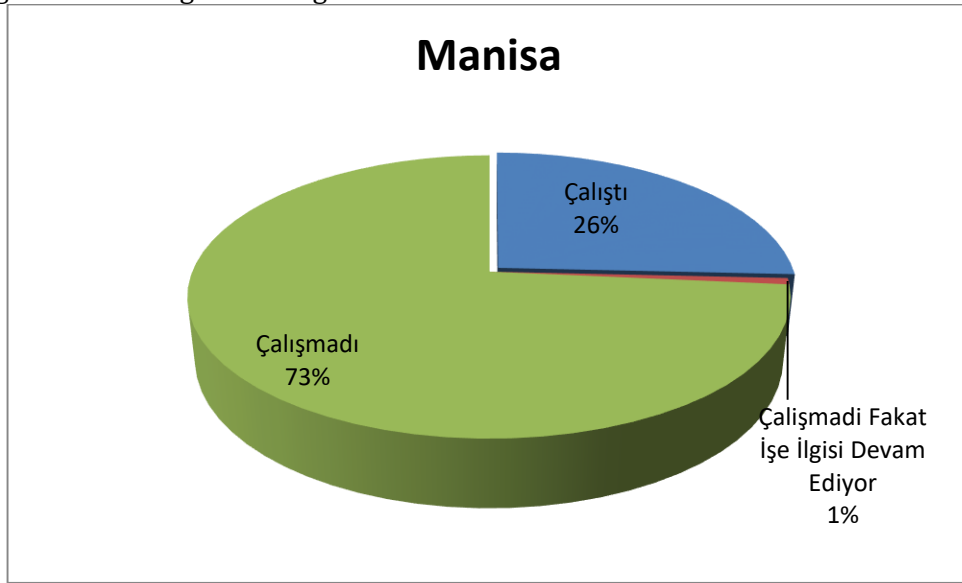
Yukarıdaki tabloda kişilere çalışma durumları sorulmuştur ve tüm illerin geneline baktığımızda ankete katılan bireylerin %70,5'i çalışmayan, %29,1'i çalışmış olan ve %0,4'ü çalışmayan fakat ilgisi olan kişilerden oluşmaktadır. Manisa iline bakacak olursak, bireylerin %9,6'sı çalışmayan, %3,4'ü çalışmış olan ve %0,1'i çalışmayan fakat ilgisi olan kişilerden oluşmaktadır.

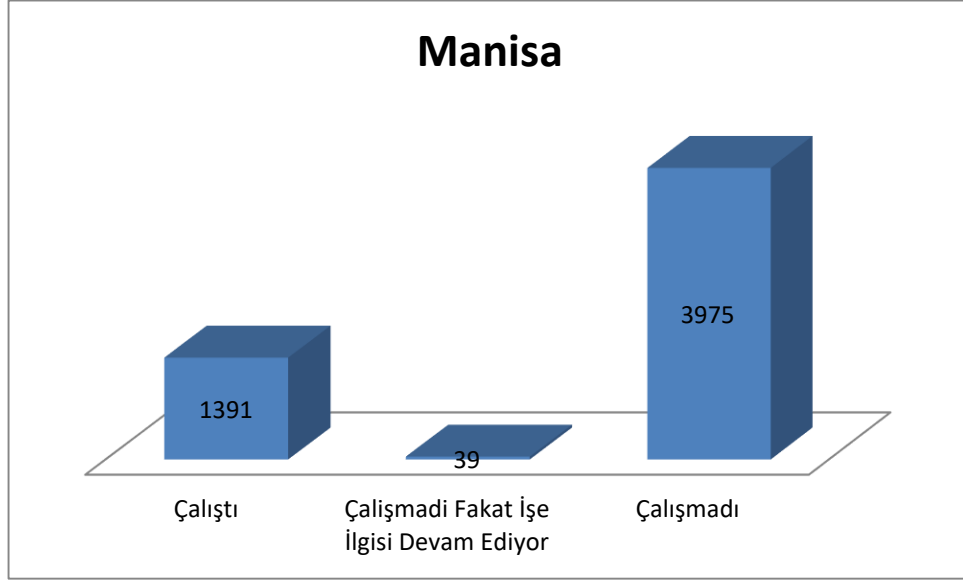
Grafik 17. İzmir İlinde Ankete Katılan Bireylerin Çalışma Durumlarına Göre Dağılımının Pasta Grafiği

Grafik 18. İzmir İlinde Ankete Katılan Bireylerin Çalışma Durumlarına Göre Dağılımının Histogram Grafiği

Grafik 19. Manisa İlinde Ankete Katılan Bireylerin Çalışma Durumlarına Göre Dağılımının Pasta Grafiği

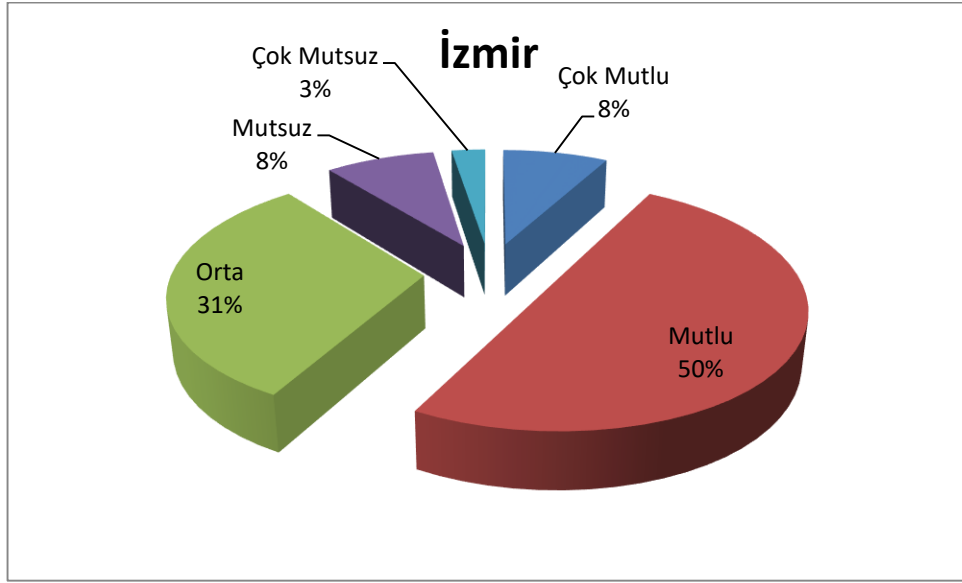

Grafik 20. Manisa İlinde Ankete Katılan Bireylerin Çalışma Durumlarına Göre Dağılımının Histogram Grafiği

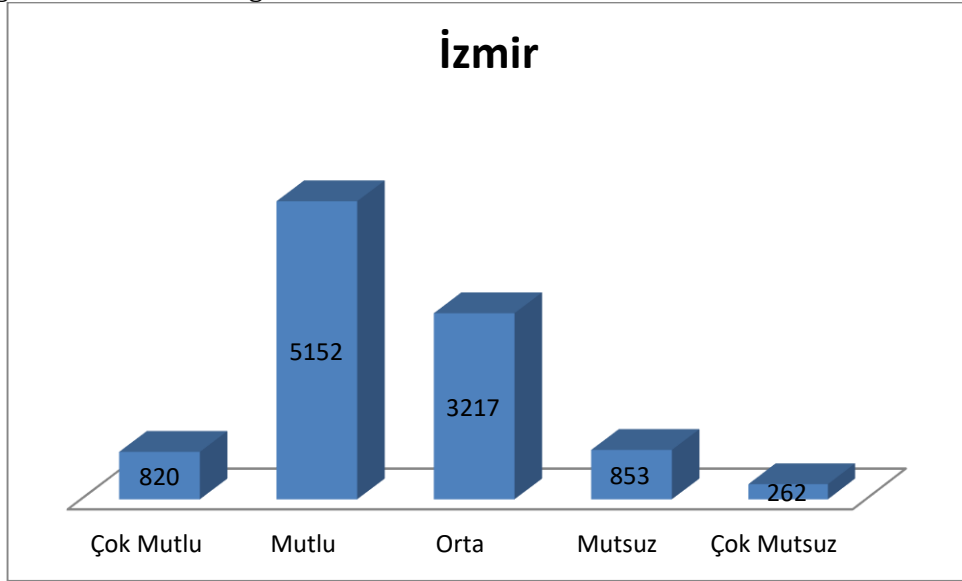
Tablo 6. Ege bölgesindeki illerde Ankete Katılan Bireylerin Mutluluk Durumlarına Göre Dağılımı

İl Adları		Mutluluk					Toplam
		Çok Mutlu	Mutlu	Orta	Mutsuz	Çok Mutsuz	
AFYONKARAHİSAR	Frekans	232	2743	430	263	50	3718
	%	,6%	6,7%	1,0%	,6%	,1%	9,0%
AYDIN	Frekans	469	2381	1675	424	128	5077
	%	1,1%	5,8%	4,1%	1,0%	,3%	12,3%
DENİZLİ	Frekans	507	2523	1738	356	89	5213
	%	1,2%	6,1%	4,2%	,9%	,2%	12,6%
İZMİR	Frekans	820	5152	3217	853	262	10304
	%	2,0%	12,5%	7,8%	2,1%	,6%	25,0%
KÜTAHYA	Frekans	194	2517	670	190	49	3620
	%	,5%	6,1%	1,6%	,5%	,1%	8,8%
MANİSA	Frekans	230	3338	1411	346	80	5405
	%	,6%	8,1%	3,4%	,8%	,2%	13,1%
MUĞLA	Frekans	400	2090	1648	326	96	4560
	%	1,0%	5,1%	4,0%	,8%	,2%	11,1%
UŞAK	Frekans	221	2156	683	232	34	3326
	%	,5%	5,2%	1,7%	,6%	,1%	8,1%
Toplam	Frekans	3073	22900	11472	2990	788	41223
	%	7,5%	55,6%	27,8%	7,3%	1,9%	100,0%

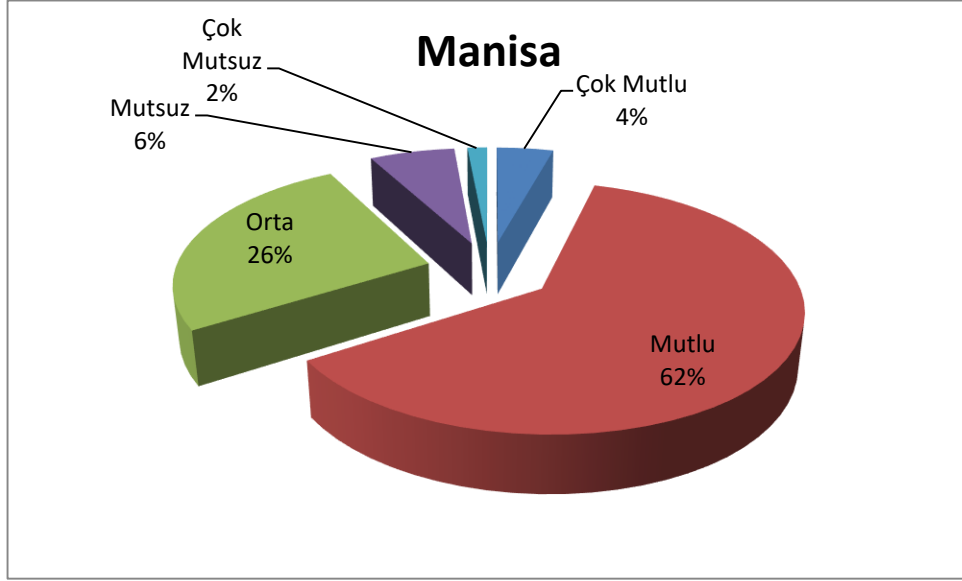
Tablo 6'da İzmir ve Manisa illerinde ankete katılan bireylerin yaşamlarının genelinde mutlulukları değerlendirildiğinde mutlu birey oranlarının (çok mutlu, mutlu, orta) daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu illerdeki mutsuz bireylerin oranı oldukça düşük olduğu dikkati çekmektedir. Özellikle Manisa ilinde yaşayan bireylerden mutsuz olanlar %0,8 ve çok mutsuz olanlar %0,2'lik düşük oranlara sahiptir. Tablo 6 sonucunda Manisada yaşayan bireylerin mutlu olduklarını söyleyebiliriz.

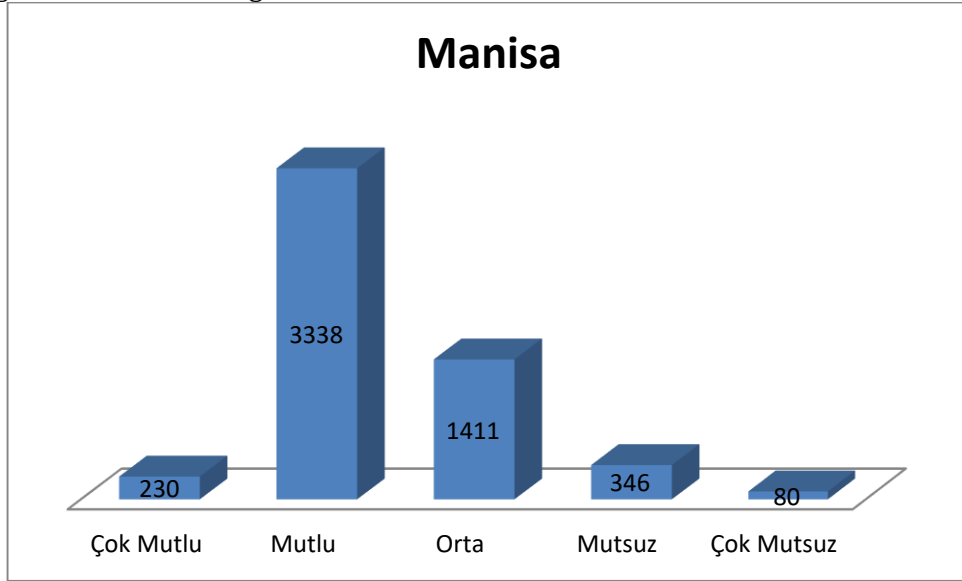
Grafik 21. İzmir İlinde Ankete Katılan Bireylerin Mutluluk Durumlarına Göre Dağılımının Pasta Grafiği

Grafik 22. İzmir İlinde Ankete Katılan Bireylerin Mutluluk Durumlarına Göre Dağılımının Histogram Grafiği

Grafik 23. Manisa İlinde Ankete Katılan Bireylerin Mutluluk Durumlarına Göre Dağılımının Pasta Grafiği

Grafik 23. Manisa İlinde Ankete Katılan Bireylerin Mutluluk Durumlarına Göre Dağılımının Histogram Grafiği

2013 TÜİK Yaşam Memnuniyet Anketi soruları 5'li likert ölçeğine göre hazırlanmış olup istenen cevaplar 1:çok mutlu, 2:mutlu, 3:orta, 4:mutsuz, 5:çok mutsuz ve 1:çok memnun 2:memnun, 3:orta, 4:memnun değil, 5:hiç memnun değil şeklindedir. Aşağıdaki Tablo 7'de Ege bölgesindeki illerin cinsiyete göre mutluluk ve memnuniyetle ilgili sorulara verilen cevaplara ait ortalamalar yer almaktadır.

Tablo 7. Ege Bölgesindeki İllerin Cinsiyete Göre Mutluluk ve Memnuniyet Sorularına Ait Cevapların Ortalamaları

Geçmişten Günümüze Manisa

Sorular	İl Adları																
	AFYONKARAHİSAR		AYDIN		DENİZLİ		İZMİR		KÜTAHYA		MANİSA		MUĞLA		UŞAK		
	cinsiyet		cinsiyet		cinsiyet		cinsiyet		cinsiyet		cinsiyet		cinsiyet		cinsiyet		
	Ortalama	Kadın	Ortalama	Kadın	Ortalama	Kadın	Ortalama	Kadın	Ortalama	Kadın	Ortalama	Kadın	Ortalama	Kadın	Ortalama	Kadın	
mutluluk	2,325	2,206	2,531	2,460	2,436	2,419	2,478	2,473	2,287	2,274	2,370	2,399	2,534	2,456	2,234	2,340	
Memnuniyet	Sağlık	2,203	2,368	2,220	2,463	2,178	2,392	2,267	2,508	2,231	2,425	2,220	2,533	2,246	2,484	2,075	2,482
	Evlilik	1,914	1,994	1,878	1,990	1,826	1,955	1,867	2,009	1,913	2,025	1,985	2,034	1,888	2,003	1,865	2,015
	Eğitim	2,300	2,838	2,578	3,295	2,532	3,163	2,618	3,117	2,346	2,894	2,386	2,998	2,536	3,042	2,227	2,926
	Konut	2,069	2,100	2,166	2,260	2,169	2,258	2,172	2,271	2,046	2,106	2,086	2,188	2,166	2,261	1,961	2,110
	Semt	2,004	2,056	2,052	2,111	2,070	2,104	2,203	2,238	2,019	2,058	2,060	2,109	2,120	2,121	1,954	2,052
	İş	2,198	2,064	2,175	2,265	2,153	2,157	2,216	2,229	2,146	2,201	2,238	2,360	2,237	2,263	1,983	2,147
	Kazanç	2,731	2,829	2,847	2,893	2,776	2,784	2,879	2,957	2,765	2,943	2,892	2,835	2,921	3,049	2,553	2,599
	Gelir	2,875	2,644	2,877	2,946	2,815	2,806	2,980	3,065	2,699	2,574	2,792	2,689	2,970	2,919	2,607	2,532
	Sosyal Hayat	2,434	2,428	2,705	2,815	2,647	2,704	2,773	2,855	2,309	2,281	2,470	2,461	2,759	2,766	2,244	2,373
	Kişisel Bakım	2,270	2,137	2,541	2,572	2,549	2,533	2,641	2,648	2,238	2,202	2,370	2,324	2,609	2,510	2,165	2,253
	Trafik	2,257	2,153	2,431	2,553	2,464	2,439	2,432	2,466	2,183	2,164	2,376	2,439	2,470	2,395	2,171	2,289
	Akraba	2,100	2,003	2,243	2,147	2,203	2,180	2,178	2,168	2,093	2,075	2,066	2,020	2,268	2,195	1,920	1,987
	Komşu	1,930	1,991	2,083	2,062	2,103	2,087	2,129	2,127	1,995	2,028	2,058	2,016	2,077	2,079	1,902	1,984
	Asayiş	2,073	2,031	2,238	2,214	2,183	2,172	2,377	2,296	2,123	2,071	2,160	2,096	2,234	2,212	2,044	2,069
	Adli	2,596	2,894	3,447	4,011	3,332	4,076	3,811	4,164	3,537	3,688	2,761	2,965	3,503	4,082	3,075	3,366
Ulaşım	2,101	2,090	2,235	2,450	2,350	2,474	2,344	2,447	2,153	2,193	2,094	2,118	2,366	2,508	2,015	2,119	

Yukarıdaki tabloya göre, Manisa ilinde yaşayan erkeklere “yaşamınızı bir bütün olarak düşündüğünüzde ne kadar mutlusunuz?” sorusu yöneltildiğinde verilen cevaplara ait ortalama 2,370 iken kadınların verdiği cevapların ortalaması 2.399’dur. Çıkan sonuçlar dikkate alındığında Manisa ilinde yaşayan bireylerin cinsiyetleri göz önüne alındığında mutlu oldukları söylenebilir. Memnuniyet ile ilgili sorular: “Sağlığınızdan memnun musunuz?”, “Evliliğinizden memnun musunuz?” v.b. şeklinde hazırlanmıştır. Tablodaki verilen cevaplara göre ilk olarak Manisa ilinde yaşayan erkeklere sağlık memnuniyeti sorusu yöneltildiğinde verilen cevaplara ait ortalama 2,220 iken kadınlarınki 2.533’tür. Çıkan sonuçlar dikkate alındığında Manisa ilinde yaşayan bireylerin cinsiyetleri göz önüne alındığında sağlıklarından memnun olduğu söylenebilir. İkinci olarak evlilik memnuniyeti sorusu yöneltildiğinde erkeklerin ortalaması 1,985 iken kadınların ki 2,034’tür. Bireylerin memnuniyetleri ile ilgili soruların diğer 14 soruya verilen yanıtların ortalamaları benzer değerler almaktadır. Tablo 1’deki ortalamalar dikkate alınarak aşağıdaki hipotezler kurulup test edilmiştir. Test sonuçları aşağıdaki Tablo 8’de yer almaktadır.

H₀: Manisa ilinde cinsiyet bakımından mutluluk ortalamaları arasında fark yoktur

H₁: Manisa ilinde cinsiyet bakımından mutluluk ortalamaları arasında fark vardır

Tablo 8. Ege Bölgesindeki İllerin Cinsiyete Göre Mutluluk ve Memnuniyet Sorularına Ait Cevapların Ortalamalarının Karşılaştırılması

Sorular	İl Adları															
	AFYONKARAHİSAR		AYDIN		DENİZLİ		İZMİR		KÜTAHYA		MANİSA		MUĞLA		UŞAK	
	cinsiyet		cinsiyet		cinsiyet		cinsiyet		cinsiyet		cinsiyet		cinsiyet		cinsiyet	
	erkek (A)	kadın (B)	erkek (A)	kadın (B)	erkek (A)	kadın (B)	erkek (A)	kadın (B)	erkek (A)	kadın (B)	erkek (A)	kadın (B)	erkek (A)	kadın (B)	erkek (A)	kadın (B)
mutluluk	B		B										B		A	
Memnuniyet	Sağlık	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
	Evlilik	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
	Eğitim	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
	Konut		A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
	Semt	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
	İş	B		A							A					A
	Kazanç						A	A					A			
	Gelir	B		A			A	B		B					B	
	Sosyal Hayat			A		A		A								A
	Kişisel Bakım	B									B		B			A
	Trafik	B		A									B			A
	Akraba	B		B							B		B			A
	Komşu		A							A	B					A
	Asayiş	B					B		B	B		B				A
	Adil		A	A		A		A		A		A		A		A
	Ulaşım			A		A		A					A			A

Bu tabloda Manisa ili değerlendirildiğinde; mutluluk, kazanç ve ulaşım ile ilgili memnuniyet sorularında kadın ve erkeğin verdiği cevapların ortalamalarının eşit olduğu dikkat çekmektedir. Diğer taraftan diğer memnuniyet sorularına kadın ve erkeğin verdikleri cevapların ortalamaları arasında fark olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Ege Bölgesindeki İllerin Yaş Grupları Dikkate Alınarak Mutluluk ve Memnuniyet Sorularına Ait Cevapların Ortalamaları

Sorular	İl Adları																													
	AFYONKARAHİSAR					AYDIN					DENİZLİ					İZMİR														
	Yaş Grupları					Yaş Grupları					Yaş Grupları					Yaş Grupları														
	18-24 yaş	25-39 yaş	40-54 yaş	55-59 yaş	60 ve üzeri	18-24 yaş	25-39 yaş	40-54 yaş	55-59 yaş	60 ve üzeri	18-24 yaş	25-39 yaş	40-54 yaş	55-59 yaş	60 ve üzeri	18-24 yaş	25-39 yaş	40-54 yaş	55-59 yaş	60 ve üzeri										
mutluluk	2,207	2,223	2,303	2,158	2,203	2,410	2,385	2,594	2,540	2,462	2,316	2,373	2,507	2,465	2,415	2,276	2,405	2,558	2,622	2,500										
Memnuniyet	Sağlık	1,983	2,123	2,403	2,493	2,513	2,038	2,179	2,468	2,591	2,584	2,018	2,187	2,381	2,465	2,533	2,078	2,225	2,514	2,630	2,750									
	Evlilik	1,981	2,002	1,975	1,952	1,933	1,788	1,920	1,996	2,003	1,942	1,824	1,869	1,943	1,989	1,925	1,794	1,944	2,003	1,978	1,957									
	Eğitim	2,272	2,256	2,444	2,757	3,570	2,566	2,796	2,955	2,996	3,737	2,602	2,760	2,766	2,957	3,692	2,560	2,783	2,925	3,174	3,440									
	Konut	2,073	2,187	2,081	1,993	2,052	2,228	2,315	2,272	2,173	2,128	2,274	2,280	2,219	2,160	2,191	2,295	2,304	2,261	2,176	2,118									
	Semt	2,098	2,091	2,013	2,004	2,023	2,170	2,165	2,082	2,066	2,018	2,191	2,137	2,062	2,038	2,056	2,371	2,301	2,236	2,138	2,070									
	İş	2,200	2,151	2,166	1,909	2,053	2,112	2,260	2,203	2,264	2,114	2,207	2,104	2,192	2,410	2,066	2,275	2,238	2,176	2,293	2,224									
	Kazanç	2,700	2,719	2,807	2,545	3,184	2,701	2,867	2,948	3,056	2,481	2,734	2,746	2,813	3,026	2,754	2,906	2,854	2,977	3,109	2,990									
	Gelir	2,541	2,771	2,746	2,711	2,636	2,880	2,919	3,044	2,906	2,830	2,668	2,837	2,919	2,809	2,689	2,829	3,043	3,114	3,195	2,970									
	Sosyal Hayat	2,367	2,456	2,451	2,338	2,430	2,686	2,881	2,879	2,696	2,640	2,501	2,809	2,751	2,644	2,540	2,497	2,844	2,934	2,856	2,818									
	Kişisel Bakım	2,140	2,233	2,199	2,077	2,112	2,513	2,790	2,671	2,415	2,277	2,423	2,801	2,571	2,391	2,247	2,460	2,790	2,700	2,632	2,446									
	Trafik	2,201	2,226	2,238	2,081	2,108	2,574	2,610	2,612	2,398	2,275	2,478	2,584	2,424	2,475	2,236	2,462	2,438	2,452	2,629	2,377									
	Akraba	2,109	2,042	2,030	1,962	2,014	2,208	2,246	2,161	2,129	2,097	2,305	2,229	2,203	2,054	2,039	2,189	2,212	2,177	2,122	2,106									
	Komşu	2,003	1,989	1,962	1,972	1,971	2,060	2,119	2,087	2,062	1,999	2,229	2,135	2,084	2,031	2,008	2,220	2,175	2,110	2,097	2,045									
	Asayiş	2,123	2,078	2,030	1,996	2,001	2,386	2,268	2,223	2,210	2,122	2,235	2,232	2,166	2,193	2,082	2,386	2,372	2,332	2,254	2,217									
	Adil	2,583	2,796	2,685	2,722	3,109	3,525	3,707	3,731	3,749	4,261	3,243	3,592	3,904	4,131	4,303	3,792	3,798	4,123	4,313	4,399									
	Ulaşım	2,137	2,074	2,070	2,046	2,133	2,403	2,347	2,353	2,373	2,471	2,443	2,454	2,417	2,260	2,500	2,443	2,408	2,412	2,231	2,500									

Geçmişten Günümüze Manisa

Sorular	İl Adları																				
	KÜTAHYA					MANİSA					MUĞLA					UŞAK					
	Yaş Grupları					Yaş Grupları					Yaş Grupları					Yaş Grupları					
	18-24 yaş	25-39 yaş	40-54 yaş	55-59 yaş	60 ve üzeri	18-24 yaş	25-39 yaş	40-54 yaş	55-59 yaş	60 ve üzeri	18-24 yaş	25-39 yaş	40-54 yaş	55-59 yaş	60 ve üzeri	18-24 yaş	25-39 yaş	40-54 yaş	55-59 yaş	60 ve üzeri	
Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	
mutluluk	2,168	2,314	2,315	2,250	2,247	2,214	2,348	2,437	2,383	2,440	2,438	2,397	2,561	2,547	2,467	2,141	2,212	2,378	2,271	2,412	
Memnuniyet	Sağlık	2,059	2,190	2,400	2,398	2,607	2,092	2,232	2,456	2,632	2,739	2,084	2,170	2,473	2,577	2,670	2,027	2,042	2,396	2,520	2,777
	Evlilik	2,033	1,992	2,029	1,969	1,947	1,905	2,000	2,042	2,060	2,016	1,976	1,923	1,994	2,003	1,971	2,010	1,916	2,009	1,979	1,970
	Eğitim	2,374	2,524	2,514	2,663	3,378	2,518	2,586	2,696	2,909	3,369	2,679	2,715	2,883	2,802	3,197	2,394	2,475	2,587	2,587	3,360
	Konut	2,150	2,166	2,085	2,000	2,044	2,222	2,172	2,143	2,145	2,154	2,299	2,269	2,263	2,131	2,162	2,094	2,054	2,097	2,037	2,044
	Semt	2,171	2,094	2,038	1,988	1,999	2,179	2,126	2,079	2,091	2,056	2,367	2,189	2,087	2,057	2,031	2,121	2,038	2,011	2,022	1,986
	İş	2,190	2,179	2,176	2,040	2,184	2,350	2,228	2,323	2,415	2,365	2,347	2,244	2,239	2,162	2,325	2,045	2,038	2,066	2,091	2,120
	Kazanç	2,762	2,832	2,860	2,880	2,898	2,675	2,816	2,927	3,049	3,032	3,133	2,934	3,043	2,716	3,000	2,500	2,597	2,577	2,485	2,440
	Gelir	2,576	2,713	2,679	2,506	2,475	2,538	2,775	2,782	2,853	2,844	2,805	2,887	3,045	3,010	2,862	2,535	2,631	2,598	2,454	2,446
	Sosyal Hayat	2,318	2,440	2,297	2,154	2,180	2,367	2,473	2,486	2,421	2,468	2,617	2,757	2,873	2,864	2,638	2,212	2,389	2,579	2,312	2,272
	Kişisel Bakım	2,308	2,358	2,212	2,113	2,082	2,255	2,403	2,373	2,261	2,261	2,562	2,724	2,588	2,525	2,246	2,185	2,316	2,256	2,156	2,128
	Tatil	2,357	2,236	2,168	2,098	2,087	2,433	2,357	2,437	2,537	2,349	2,495	2,496	2,492	2,407	2,212	2,205	2,255	2,201	2,121	2,080
	Akraba	2,120	2,107	2,114	1,962	2,020	2,028	2,037	2,048	2,038	2,008	2,437	2,210	2,223	2,232	2,129	2,020	1,969	1,975	1,978	1,934
	Komşu	2,078	2,062	2,028	1,988	1,963	1,992	2,042	2,045	2,036	1,996	2,244	2,121	2,047	2,062	2,022	1,949	1,996	1,962	1,963	1,919
	Asayiş	2,196	2,139	2,088	2,067	2,001	2,227	2,128	2,108	2,109	2,072	2,370	2,307	2,265	2,171	2,139	2,131	2,068	2,077	2,074	2,004
	Adli	3,682	3,603	3,711	3,674	3,604	3,153	2,874	2,827	2,819	3,015	3,500	3,654	3,824	4,215	4,321	3,152	3,162	3,229	3,268	3,541
	Ulaşım	2,246	2,190	2,149	2,084	2,225	2,138	2,104	2,116	2,044	2,130	2,586	2,430	2,458	2,381	2,518	2,128	2,084	2,070	2,104	2,096

Yukarıdaki Tablo 9'da, bireylerin yaş grupları dikkate alınarak mutluluk ve memnuniyet sorularına ait cevapların ortalamaları verilmiştir. Manisa ilinde yaşayan bireylere "yaşamınızı bir bütün olarak düşündüğünüzde ne kadar mutlusunuz?" sorusu yöneltildiğinde verilen yanıtlarda 18-24 yaş grubu bireylerin diğer yaş gruplarına göre 2,214 ortalama değeri ile daha mutlu olduğu görülmektedir. İkinci sırada 25-39 yaş grubu 2,348 ortalama değeri ile bireyler gelmektedir. Çıkan sonuçlar dikkate alındığında Manisa ilinde yaşayan bireylerin yaş grupları göz önüne alındığında mutlu oldukları söylenebilir. Manisa ilini İzmir ili ile karşılaştıracak olursak, Manisa ilinde yaşayan bireylerin daha mutlu olduğu sonucuna varabiliriz. Memnuniyet ile ilgili sorular: "Sağlığınızdaki memnun musunuz?", "Evliliğinizden memnun musunuz?" v.b. şeklinde hazırlanmıştır. Tablodaki verilen cevaplara göre Manisa ilinde yaşayan bireylere sağlık memnuniyeti sorusu yöneltildiğinde verilen cevaplara ait ortalama 2,092 değeriyle 18-24 yaş grubu ilk sırada, 2,232 ile 25-39 yaş grubu ikinci sırada yer almaktadır. Diğer tüm yaş gruplarının ortalama değerleri dikkate alındığında, Manisa ilinde yaşayan bireylerin yaş grupları göz önüne alındığında sağlıklarından memnun olduğu söylenebilir.

İkinci olarak evlilik memnuniyeti sorusu yöneltildiğinde verilen cevaplara ait ortalama 1,905 değeriyle 18-24 yaş grubu çok memnun olarak ilk sırada, 2,000 ile memnun olarak 25-39 yaş grubu ikinci sırada yer almaktadır. Diğer tüm yaş gruplarının ortalama değerleri dikkate alındığında, Manisa ilinde yaşayan bireylerin yaş grupları göz önüne alındığında evliliklerinden memnun olduğu söylenebilir.

Eğitim memnuniyeti sorusuna verilen cevapların ortalamasına baktığımızda yine aynı yaş gruplarının aynı sırasında olduğu fakat 60 yaş ve üzeri yaş grubunun orta seviyede memnun olduğu görülmektedir.

Konut ve semt memnuniyeti sorularına verilen cevapların ortalamasına baktığımızda 18-24 ve 25-39 yaş gruplarının diğer yaş gruplarına göre daha az memnun olduğu ve diğer yaş gruplarının daha memnun oldukları görülmektedir.

İş memnuniyeti sorusuna verilen cevapların ortalamasına baktığımızda 25-39 yaş grubu en memnun ve 55-59 yaş grubu ise en az memnundur. Tüm yaş gruplarını değerlendirdiğimizde bireylerin işlerinden memnun oldukları söylenebilir.

Bireylerin memnuniyetleri ile ilgili soruların diğer 10 soruya verilen yanıtların ortalamaları benzer değerler almaktadır. Tablo 9'da Manisa ili yaş gruplarına göre çıkan değerlere bakıldığında çok memnun ve memnun bireylerin yer aldığı

memnuniyetsiz bireylerin olmadığı görülmektedir. Bu nedenle Manisa ilinin yaşanabilir bir il olduğu söylenebilir.

Tablo 10. Ege Bölgesindeki İllerin Medeni Durumları Dikkate Alınarak Mutluluk ve Memnuniyet Sorularına Ait Cevapların Ortalamaları

Sorular	İl Adları																
	AFYONKARAHİSAR				AYDIN				DENİZLİ				İZMİR				
	Medeni Durum				Medeni Durum				Medeni Durum				Medeni Durum				
	Hiç Evlenmedi	Evli	Boşandı	Eşi Öldü	Hiç Evlenmedi	Evli	Boşandı	Eşi Öldü	Hiç Evlenmedi	Evli	Boşandı	Eşi Öldü	Hiç Evlenmedi	Evli	Boşandı	Eşi Öldü	
Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama		
mutluluk	2,282	2,207	2,714	2,293	2,579	2,419	3,025	2,571	2,486	2,377	3,057	2,496	2,440	2,426	2,848	2,703	
Memnuniyet	Sağlık	2,023	2,320	2,442	2,537	2,115	2,371	2,533	2,712	2,089	2,306	2,589	2,648	2,140	2,423	2,656	2,897
	Evlilik		1,973				1,955				1,914			1,965			
	Eğitim	2,322	2,539	2,649	3,915	2,618	3,001	2,809	4,067	2,587	2,872	2,943	4,103	2,537	2,951	2,819	3,876
	Konut	2,091	2,096	2,130	2,067	2,242	2,230	2,407	2,189	2,293	2,215	2,371	2,242	2,258	2,242	2,331	2,165
	Semt	2,107	2,030	2,104	2,069	2,204	2,088	2,116	2,026	2,168	2,095	1,989	2,046	2,340	2,216	2,376	2,063
	İş	2,143	2,154	2,000	2,000	2,233	2,197	2,435	2,524	2,187	2,150	2,099	2,333	2,256	2,208	2,302	2,118
	Kazanç	2,560	2,784	2,900	3,417	2,902	2,840	3,224	2,762	2,763	2,770	3,011	2,667	2,823	2,947	2,896	2,843
	Gelir	2,534	2,701	3,221	2,715	2,884	2,924	3,236	2,880	2,757	2,795	3,251	2,817	2,821	3,060	3,329	3,080
	Sosyal Hayat	2,436	2,415	2,584	2,488	2,692	2,784	3,136	2,748	2,542	2,701	2,966	2,650	2,537	2,864	3,108	2,897
	Kişisel Bakım	2,171	2,172	2,221	2,146	2,509	2,610	2,784	2,283	2,478	2,575	2,743	2,270	2,480	2,687	2,846	2,487
	Trafik	2,215	2,179	2,362	2,163	2,478	2,537	2,619	2,345	2,544	2,462	2,444	2,239	2,447	2,448	2,498	2,431
	Akraba	2,083	2,039	2,020	1,948	2,255	2,168	2,322	2,074	2,290	2,169	2,514	2,029	2,245	2,145	2,371	2,136
	Komşu	2,013	1,964	2,000	2,016	2,066	2,069	2,156	2,033	2,232	2,081	2,189	2,002	2,206	2,111	2,228	2,077
	Asayiş	2,131	2,031	2,065	2,045	2,385	2,212	2,276	2,114	2,288	2,168	2,263	2,087	2,442	2,302	2,400	2,221
Adli	2,691	2,785	2,558	3,148	3,543	3,816	3,583	4,379	3,364	3,838	3,457	4,595	3,796	4,085	3,630	4,516	
Ulaşım	2,181	2,073	2,039	2,159	2,405	2,338	2,317	2,677	2,500	2,403	2,600	2,563	2,473	2,368	2,413	2,700	
	İl Adları																
	KÜTAHYA				MANİSA				MUĞLA				UŞAK				
	Medeni Durum				Medeni Durum				Medeni Durum				Medeni Durum				
	Hiç Evlenmedi	Evli	Boşandı	Eşi Öldü	Hiç Evlenmedi	Evli	Boşandı	Eşi Öldü	Hiç Evlenmedi	Evli	Boşandı	Eşi Öldü	Hiç Evlenmedi	Evli	Boşandı	Eşi Öldü	
	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	Ortalama	
mutluluk	2,302	2,242	2,505	2,422	2,381	2,335	2,923	2,617	2,604	2,432	2,764	2,628	2,251	2,246	2,794	2,682	
Memnuniyet	Sağlık	2,101	2,357	2,486	2,634	2,179	2,399	2,536	2,929	2,105	2,404	2,574	2,724	1,961	2,322	2,474	2,983
	Evlilik		1,994				2,020				1,967			1,969			
	Eğitim	2,573	2,608	2,829	3,744	2,473	2,730	2,821	3,739	2,542	2,855	2,790	3,567	2,401	2,642	2,794	3,577
	Konut	2,156	2,087	2,067	2,077	2,231	2,132	2,268	2,263	2,273	2,214	2,359	2,276	1,997	2,071	2,113	2,082
	Semt	2,146	2,042	2,105	2,009	2,182	2,085	2,173	2,083	2,317	2,101	2,154	2,064	1,977	2,029	2,134	1,992
	İş	2,231	2,164	2,176	2,100	2,362	2,260	2,362	2,727	2,337	2,232	2,286	2,320	2,041	2,045	2,270	2,000
	Kazanç	2,879	2,836	2,912	2,800	2,770	2,866	3,101	3,030	2,984	2,990	2,857	2,800	2,410	2,585	2,919	2,000
	Gelir	2,587	2,610	2,733	2,563	2,637	2,707	2,952	2,777	2,786	2,948	3,103	2,901	2,410	2,562	2,990	2,499
	Sosyal Hayat	2,333	2,286	2,381	2,249	2,471	2,448	2,667	2,507	2,595	2,779	2,805	2,803	2,202	2,344	2,629	2,315
	Kişisel Bakım	2,309	2,213	2,305	2,115	2,350	2,331	2,512	2,315	2,474	2,577	2,528	2,300	2,182	2,236	2,402	2,155
	Trafik	2,284	2,162	2,302	2,120	2,418	2,383	2,609	2,545	2,449	2,450	2,353	2,157	2,189	2,215	2,432	2,500
	Akraba	2,189	2,067	2,158	2,058	2,067	2,024	2,202	2,017	2,434	2,180	2,473	2,140	2,029	1,960	2,082	1,941
	Komşu	2,073	2,018	2,095	1,974	2,040	2,026	2,179	1,992	2,212	2,056	2,200	2,067	1,967	1,960	2,021	1,941
	Asayiş	2,299	2,075	2,171	1,985	2,283	2,097	2,137	2,094	2,415	2,241	2,267	2,099	2,121	2,062	2,031	2,014
Adli	3,823	3,641	3,533	3,616	2,993	2,896	2,435	3,066	3,551	3,902	3,672	4,401	3,202	3,287	2,691	3,473	
Ulaşım	2,351	2,154	2,210	2,243	2,175	2,097	2,143	2,151	2,597	2,425	2,508	2,640	2,150	2,073	2,175	2,124	

Yukarıdaki Tablo 10’da, bireylerin medeni durumları dikkate alınarak mutluluk ve memnuniyet sorularına ait cevapların ortalamaları elde edilmiştir. Manisa ilinde yaşayan bireylere “yaşamınızı bir bütün olarak düşündüğünüzde ne kadar mutlusunuz?” sorusu yöneltildiğinde verilen yanıtlarda 2,335 değeriyle evli bireyler ilk sırada, 2,381 ile hiç evlenmeyenler ikinci sırada mutlu olarak yer almaktadır. Çıkan sonuçlar dikkate alındığında Manisa ilinde yaşayan bireylerin medeni durumları göz önüne alındığında mutlu oldukları söylenebilir.

Memnuniyet ile ilgili sorular: “Sağlığınızdaki memnun musunuz?”, “Evliliğinizden memnun musunuz?” v.b. şeklinde hazırlanmıştır. Tablodaki verilen cevaplara göre Manisa ilinde yaşayan bireylere sağlık memnuniyeti sorusu yöneltildiğinde verilen cevaplara ait ortalama 2,179 değeriyle hiç evlenmeyenler ilk sırada, 2,399 ile evliler ikinci sırada yer almaktadır. Diğer tüm yaş gruplarının ortalama değerleri dikkate alındığında, Manisa ilinde yaşayan bireylerin medeni durumları göz önüne alındığında sağlıklarından memnun olduğu söylenebilir.

Geçmişten Günümüze Manisa

İkinci olarak evlilik memnuniyeti sorusu yöneltildiğinde verilen cevaplara ait ortalama 2,020 değeriyle evlilerin evliliklerinden oldukça memnun olduğu görülebilir. Manisa ilinde yaşayan bireylerin medeni durumları göz önüne alındığında evli bireylerin evliliklerinden memnun olduğu söylenebilir.

Eğitim memnuniyeti sorusuna verilen cevapların ortalamasına baktığımızda hiç evlenmemiş bireylerin 2,473 değeriyle en memnun grup arasında yer aldığı, ikinci sırada 2,730 ortalama ile evli bireylerin yer aldığı ve 3,739 değeriyle eşi ölen bireylerin orta seviyede memnun oldukları görülmektedir. Genel olarak bakıldığında bireylerin aldıkları eğitimden memnun oldukları söylenebilir.

Konut memnuniyeti sorusuna verilen cevapların ortalamasına baktığımızda evli çiftlerin daha memnun olduğu görülür. Semt memnuniyeti sorusuna verilen cevapların ortalamasına baktığımızda eşi ölen bireylerin diğerlerine göre daha memnun olduğu görülmektedir.

İş memnuniyeti sorusuna verilen cevapların ortalamasına baktığımızda 2,260 değeriyle en memnun evli bireyler, 2,362 değerleriyle hiç evlenmemiş ve boşanan bireyler ikinci sırada memnun ve üçüncü sırada eşi ölenler memnundur. Manisa için bireylerin medeni durumlarını genel olarak değerlendirdiğimizde bireylerin işlerinden memnun oldukları söylenebilir.

Bireylerin memnuniyetleri ile ilgili sorulan diğer 10 soruya verilen yanıtların ortalamaları benzer değerler almaktadır. Tablo 10'da Manisa ili medeni durumlarına göre çıkan değerlere bakıldığında çok memnun ve memnun bireylerin yer aldığı memnuniyetsiz bireylerin olmadığı görülmektedir. Bu nedenle Manisa ilinin yaşanabilir bir il olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Çalışmada Ege Bölgesinde yer alan tüm illere ait bazı veriler kullanılarak Manisa ilinin bu iller ile karşılaştırılması sağlanmıştır. Burada dikkati çeken önemli bir nokta, Manisa iline en yakın il olan İzmir ilinin Manisa ili ile karşılaştırılması sonucunda genel olarak birbirine yakın değerlerin çıkmasıdır.

KAYNAKÇA

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2013). "TÜİK Haber Bülteni, İl Düzeyinde Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2013". Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18507>

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2015). "TÜİK Haber Bülteni, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2016". Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21518>

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2016). "TÜİK Haber Bülteni, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2016". Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24641>

Anadolu Ajansı.(2016). "TÜİK Haber Bülteni, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2017". Erişim adresi: <http://aa.com.tr/tr/info/infografik/5036>

AKIN, H.B.ve ENTÜRK, E. (2012). "Bireylerin Mutluluk Düzeylerinin Ordinal Lojistik Regresyon Analizi İle İncelenmesi",*Öneri Dergisi*, 10: 183-193.

GÜRSAKAL, S. ve ÖNGEN, K.B. (2008). "2007 Yaşam Memnuniyeti Anketinin İstatistiksel Yöntemler İle Analizi",*Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1): 1-14.

BEŞEL, F. (2015). "2013 Yılı Yaşam Memnuniyeti Araştırması Sonuçlarının İl Bazlı Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Analizi", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2): 227-236.

BEŞEL, F., YARDIMCIOĞLU, F. ve TEMEL, G. (2015). "Yaşam Memnuniyeti Araştırması Kapsamında Çalışma Hayatının Analizi:2003-2014 Dönemi", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 16, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı: 305-316.

KORKMAZ, M., GERMİR, H.N., YÜCEL, A.S. ve GÜRKAN, A. (2015). "Yaşam Memnuniyeti Üzerinde Etkili Olan Sosyodemografik Bileşenler Üzerine Bir Analiz". *Uluslararası Hakemli Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 78-111.

CARMEL, L.P., LINLEY, P.A. ve MALTBY, J. (2009). "Youth Life Satisfaction: A Review of Literature", *Journal of Happiness Studies*, 10 (5): 580-630. Doi: 10.1007/510902-008-9110-9.

KÜLTÜREL DEĞERLERİN EKONOMİ VE TURİZM AÇISINDAN ETKİSİ: MESİR MACUNU FESTİVALİ

Tuba Esra BASKAK*

GİRİŞ

Kültür, toplumun geçmişinden gelen, tarihi hakkında bilgi veren, toplumun gelenek ve göreneklerini geleceğe aktarmakta köprü vazifesi gören değer yargıların bütünüdür. Toplumun kültürünün korunması ve toplumdaki bireylerin buna önem vermesi, toplumda birlik ve beraberliğin var olduğunu göstermektedir. Bu değerlere verilen önem sadece tarihi açıdan değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve turizm açısından da o toplumu geliştirmektedir. Gelişmekte olan ülke konumundaki Türkiye, kültürel miras bakımından oldukça zengindir. Anadolu'nun her köşesinde günümüze kadar gelen birçok tarihi ve mimari eserler bulunmaktadır.

Şehzadeler şehri olarak ün kazanan Manisa ili, birçok kültürel değere sahiptir. Bu değerlerden en çok bilineni Mesir Macunu Festivalidir. Hakkında birden fazla rivayet olmasına rağmen, asıl amacı hastalara şifa vermek için yapılan Mesir Macunu 41 çeşit baharattan oluşmaktadır. 1500'li yıllara dayanan Mesir Macunu yapımı ve dağıtımı bir gelenek haline gelerek günümüzde de Sultan Camiinden halka saçılmaktadır.

Yüksek maliyete sahip olan festival için Manisa Belediyelerinin bütçelerinden ayrılan ödenek tutarı da fazla olmaktadır. En son 2017 yılında gerçekleştirilen 477.Mesir Macunu Festivali için yaklaşık tutar 2 milyon 500 bin ₺ olarak belirlenmiştir. UNESCO Dünya Miras Listesinde yer alan Mesir Macunu Festivali, uluslararası olması sebebiyle Manisa'yı turizm açısından da olumlu etkilemektedir.

Festivalin maliyeti yüksek olmakla birlikte Manisa İline kültürel, sosyal, ekonomik ve turizm açısından katkısı olumlu olmaktadır.

Kültür ve Kültürel Miras

Kültür, bir toplumun tarihinin derinliklerinden gelen ve gelecek kuşaklara iletilen değer yargılarının tümüne verilen addır. Kültür kavramı toplum kavramından farklıdır. Toplum bağımsız ve kapsamlı sosyal gruplardır. Toplumun kültürü, o toplumda bulunan üyelerin değerlerini ve anlamlarını yansıtır.¹

Birçok özelliğe sahip olan kültürün en önemli özelliği, toplumsal olmasıdır. Çünkü, kültür insanların toplum halinde yaşamasıyla ortaya çıkan bir kavramdır.² Toplumsal açıdan bakıldığında kültür, insan davranışlarını düzenleyen ve toplumda yaşayan bireyleri bütünleştiren ortak inançlar ve yönelimlerden oluşur.³ Bu bakımdan kültür bir toplumun temel yapıtaşlarından biridir.

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, mail: esra_baskak@hotmail.com

¹ Michael Williams, *Toplum Günümüz*, Londra 1986, s.27.

² Özcan Demirel, *Öğretim İlke ve Yöntemleri Öğretme Sanatı*, Ankara 2012, s.7-9.

³ Nejat İra ve Ali Aksu, "Örgütsel Kültür (Dokuz Eylül Üniversitesi Örneği)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2009), s.45.

Kültürel varlıklar bireylerin, toplumların ve uygarlıkların bilgi arşivleridir. Bu yüzden kültürel varlıklara çok önem verilmeli ve kültürel miras gelecek kuşaklara aktarılmalıdır.⁴ Kültürel varlıklar sadece tarihi açıdan değil, sosyal, ekonomik ve turizm açısından da büyük bir etkiye sahiptir. 1946 yılında kurulan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO), kültür alanında önemli çalışmalar yapan uluslararası bir kurumdur. Türkiye'deki 10 alan UNESCO Dünya Miras Listesinde yer almaktadır. İçinde Mesir Macunu Festivali'nin de bulunduğu bu 10 alan UNESCO ile birlikte tüm dünya tarafından bilinmektedir. Bu durum, Türkiye'nin ve bu 10 alanın bulunduğu illerin ekonomisini arttırmakta ve turizmini geliştirmektedir.⁵ Mesir Macunu Festivali, insanlığın somut olmayan kültürel mirası kategorisinde yer almaktadır.⁶

Mesir Macunu Festivali 03-07 Aralık günleri arasında gerçekleşen toplantıda 6 Aralık 2012 tarihinde İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesine alınmıştır.

Kültürel Miras Listesinde Mesir Macunu Festivali

Kaynak: Unesco Türkiye Milli Komisyonu, <http://www.unesco.org.tr> (Erişim Tarihi: 11.08.2017)

Mesir Macunu'nun Tarihçesi ve Günümüzü

1313 yılına kadar Bizansların elinde olan Magnesia, 1313 yılında Saruhan Bey tarafından fethedilmiş ve bütünüyle Türkleşmiştir.⁷ 1919 yılında Yunanlılar'ın eline geçen kent, Türk Ordusu tarafından 8 Eylül 1922 yılında tekrar alınmış ve Manisa adını alarak günümüze kadar gelmiştir.⁸

Sipylus olarak adlandırılan, Manisa Dağı'nın eteklerine kurulan Manisa Kenti, birçok medeniyete ve uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bu sebeple Manisa, kültürel

⁴ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, İstanbul 2005, ss.53-56.

⁵ Gözde Emekli, "Kültür Mirasının Turizm Aracılığıyla Değerlendirilmesi: Kültürel Turizm ve İzmir", *Kültür Turizmi Çalıştayı*, İzmir 2011, s.4.

⁶ Unesco Türkiye Milli Komisyonu, <http://www.unesco.org.tr> (Erişim Tarihi: 19.08.2017)

⁷ Mustafa Korkmaz, *Manisa Araştırmaları*, Manisa 2001, ss.55-86.

⁸ Feridun Emecen, *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa 2007, s.6.

bakımdan oldukça zengindir.⁹ Hem merkezinde hem de ilçelerinde medrese, hamam, cami, çeşme, köprü gibi kalıcı eserler yapılmıştır.¹⁰ Bunlar arasında hem mimarisi hem gösterişi hem de ekonomi ve turizmi katkısı olan Sultan Camii günümüze kadar yaşatılan somut olmayan ulusal mirasa ev sahipliği yapmaktadır.¹¹ Sultan Camii 1988 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından SİT alanı olarak ilan edilmiştir.

Dilimizde gezilecek yer anlamına gelen mesirin örneklerine 5000 yıl öncesinde rastlamak mümkündür.¹² Tıp kitaplarında mesire benzer macunun ilk olarak Sümerler tarafından yaptırılıp hastalara şifa olarak dağıtıldığı yazılarına ulaşılmaktadır. Mesir macunun yapılması ise 1500'lü yıllara dayanır.¹³

Mesir macununun ortaya çıkışı ile ilgili en çok bilinen rivayet, Hafsa Sultan'ın hastalığına şifa olması için hazırlanmış olmasıdır. Hafsa Sultan, Yavuz Sultan Selim'in eşi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın annesidir. Manisa'da bulunduğu sürede çok ciddi bir hastalığa yakalanır, birçok hekime başvurmasına rağmen iyileşemez. Çareyi Hafsa Sultan'ın kurduğu Sultan külliyesinde idari görevde bulunan Merkez Efendi'de ararlar.¹⁴ Merkez Efendi 41 çeşit baharattan oluşan bir macun hazırlar ve Hafsa Sultan'a sunar. Bu macunu kullanan Hafsa Sultan'ın iyileşme periyoduna girdiği görülür ve macunun herkese dağıtılması kararı alınır. O günden sonra Hafsa Sultan macunun Nevruz günü halka saçılarak dağıtılmasını emreder ve bu bir gelenek haline gelir.¹⁵

Manisa ili ile özdeşleşmiş olan Mesir Macunu her yıl Nevruz Günü festival adı altında Sultan Camiinde saçılarak halka dağıtılır.¹⁶ Manisa'da Nevruz denildiğinde akla ilk gelen Mesir Macunudur. 1959 yılından bugüne tek helal sertifika belgesine sahip olan Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği tarafından üretilen macun¹⁷, Nevruz'un olduğu gün saçılır. Nevruz, çoğu takvime göre 21 Mart günüdür. Kış sona erdiği, bahar geldiği ve tabiat canlandığı için kutlanır. Macun hastalara şifa verip onları canlandırdığı için Nevruz Bayramı ile özdeşleştirilir.¹⁸

Mesir Macunu Festivalinin Ekonomik ve Turizm Boyutu

2005 yılına kadar Manisa Mesir Şenliği olarak adlandırılan festival, bu yıldan sonra Manisa Mesir Festivali olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Uluslararası öneme sahip olan bu festivalin maliyeti ile bu festivalden sağlanan gelir oldukça yüksektir.

Festivale yakın bir zamanda Manisa Valisi, Manisa Büyükşehir Belediyesi yöneticileri, Şehzadeler ve Yunusemre Belediyesi yöneticileri (Yunusemre Belediyesi 2016 yılından beri bu konseye katılmamaktadır.), Manisa Kültür ve Sosyal İşleri Daire Başkanlığı, Manisa Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği'nin bulunduğu bir konsey oluşturulmaktadır. Bu konseyde o yıl yapılacak olan giderler hesaplanarak, festival

⁹ Ali Haydar Aksakal, *Atlantis'in Gizemi ve Batı Anadolu Uygarlığı*, Manisa 2011, ss.250-254.

¹⁰ Ali Haydar Aksakal, *Gönül Penceresinden Manisa*, Manisa 2015, ss.161-163.

¹¹ Ali Haydar Aksakal, *Manisa'nın Bilinmeyen Değerleri*, Manisa 2003, ss.192-285.

¹² Mark McWilliams, "Celebration", *Proceedings of Oxford Symposium on Food and Cookery*, Oxford 2012, ss.159-160.

¹³ Manisa Mesir Macunu Derneği, <https://www.manisamesirmacunuderneği.com/hakkimizda/mesir-macununun-tarihcesi/13/> (Erişim Tarihi: 26.08.2017)

¹⁴ Ali Haydar Aksakal, *Batı Anadolu ve Tarihi Kentler*, Manisa 2007, s.165.

¹⁵ Recai Yahyaoğlu, *Gizemli ve Muhteşem Bir Sağlık Sırrı Mesir Macunu*, İstanbul 2005, ss.19-21.

¹⁶ Reşat Öztürk, "Anadolu'da Nevruz ve Kutlamaları", *ATILIM ÜNİVERSİTESİ NEVRUZ KONULU KONFERANS*, (2010), s.2.

¹⁷ Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği, <http://www.manisaturizmderneği.com/> (Erişim Tarihi: 27.08.2017)

¹⁸ Alaattin Uca, "Türk Toplumunda Nevruz", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (2007), s.138.

için Manisa Belediyelerinin bütçelerinden ayrılacak olan tutar belirlenmektedir. Uluslararası Mesir Festivali bütçesi yıllara göre yaklaşık 1.500.000,00 ₺ ile 2.500.000,00 ₺ arası değişiklik göstermektedir.

Tablo 1 : Uluslararası Mesir Festivali Ortalama Maliyet Tablosu

No	Ana Gider Maliyeti	Ortalama Gider
1	İlan & Reklam Bedelleri	300.000,00 ₺
2	Ulaşım Bedelleri	150.000,00 ₺
3	Konaklama Bedelleri	100.000,00 ₺
4	Yemek Bedelleri	200.000,00 ₺
5	Basılı Materyal & Promosyon Bedelleri	400.000,00 ₺
6	Organizasyon Bedelleri	500.000,00 ₺
7	Diğer Giderler	500.000,00 ₺
	Yaklaşık Maliyet	2.150.000,00 ₺

Kaynak: Manisa Şehzadeler Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü

Tablo 1'de gösterilen yaklaşık ana gider maliyetlerinin ayrıntılı açıklamalarına bakıldığında;¹⁹

Ulusal ve yerel basın organlarına verilen reklamlar, canlı yayın bedelleri, etkinlik duyuruları, ajans takip vb. harcamalar 1 numaralı kalemden yapılmakta; şehir içi misafirlerin ulaşımı, görevlilerin kullandığı araçlar, büyükelçi ve diğer misafir davetleri için yapılan seyahatler ve yabancı konukların uçak biletleri 2 numaralı kalemden yapılmaktadır.

Yurtdışından gelen delegasyon ile yurtiçinden gelen kardeş belediye temsilcileri ve diğer misafirlerin konaklaması için 3 numaralı kalemden harcama yapılmaktadır. Ağırlıklı olarak şehirdeki oteller ile çözüm sunulmaktadır. 4 numaralı kalem festival haftası boyunca gelen misafirlerin, halk oyunları ekiplerinin, görevli personelin yediği yemekler ile delegasyona özel düzenlenen yemek programları, yemekli ve kahvaltılı basın toplantıları ve mesir saçım günü görev alan tüm emniyet ve güvenlik teşkilatına verilen kumanya bedellerini içermektedir. Bu kalem, yıllara göre alınan kararlar gereği farklılık gösterebilmektedir.

5 numaralı kalemdeki 400.000,00 ₺'lik tutarın yaklaşık 2/3'ü şerit bayrak alımına harcanmaktadır. Büyük bir festival olması dolayısıyla şehrin merkezi caddeleri ve ilçelerdeki merkezi caddelerde mesir logosunun da yer aldığı bayrak süslemesi yapılmaktadır. Kalan kısım ise davetiye, afiş, kitapçı, branda baskı vb. baskı ve promosyon kalemlerine harcanmaktadır.

6 numaralı ortalama maliyet gideri, festival haftası boyunca çeşitli noktalara kurulan sahnelerde ve Cumhuriyet Meydanına kurulan ana sahnede sergilenen etkinlik, gösteri, konser vb. programların organizasyonu için yapılacak giderlerdir. Yıllara ve ülkemizin içinde bulunduğu duruma göre gerçekleştirilecek programlar, davet edilecek sanatçılar ciddi farklılıklar gösterebilmekte ve dolayısıyla bütçesi en fazla değişen kalem olmaktadır. Örneğin, bazı yıllar hiç konser yapılmadığından harcama gerçekleşmemiştir.

Diğer giderler ise, davetiyelerin dağıtılması, posta ve kurye hizmetleri, program sonrası yurtdışından gelen delegasyon ile yapılacak hediyeleşme programında hediyelerin alınması, özel güvenlik hizmeti alımı, kortejde yer alacak at ve faytonların kiralanması, fotoğraf ve video çekim hizmeti alınması, sahne-ses-ışık kurulum hizmet alımı, kırtasiye alımları, ihtiyaç halinde kostüm yaptırılması veya

¹⁹ Bu bilgiler, Manisa Şehzadeler Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğünden alınmıştır.

Geçmişten Günümüze Manisa

kiralanması hizmeti, yarışmalar için ihtiyaç duyulan malzemelerin alımı, sunucu hizmeti vb. harcamalara ayrılmaktadır.

Mesir Macunu karma ve paketlenme işlemi, bu konuda ustalaşmış 15 bayan tarafından yapılmaktadır. Bu bayanlara yapılan ödemeleri ve gerekli malzemelerin alımı Manisa Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği tarafından karşılanmaktadır.

Tablo 2: Mesir Macunu'nun Karıldığı ve Saçıldığı Yaklaşık Ton Ağırlıkları

Festivalin Yapıldığı Yıl	Karılan Ton Sayısı	Halka Saçılan Ton Sayısı
466.Mesir Macunu Festivali (2006)	35	3
467.Mesir Macunu Festivali (2007)	40	3,5
468.Mesir Macunu Festivali (2008)	40	3,5
469.Mesir Macunu Festivali (2009)	35	3,3
470.Mesir Macunu Festivali (2010)	35	3
471.Mesir Macunu Festivali (2011)	40	3,5
472.Mesir Macunu Festivali (2012)	35	3
473.Mesir Macunu Festivali (2013)	50	4
474.Mesir Macunu Festivali (2014)	60	5
475.Mesir Macunu Festivali (2015)	70	6
476.Mesir Macunu Festivali (2016)	65	5
477.Mesir Macunu Festivali (2017)	80	6

Kaynak: Her yıl yapılan Mesir Macunu Festivali gazete haberlerinden ulaşılan yaklaşık bilgilerdir. Yazar tarafından derlenmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere, karılan ton sayısı talep edilen macun miktarı doğrultusunda gittikçe artmıştır.

Türkiye'de bazı baharatlar yetişmediği için o baharatlar Hindistan ve Pakistan'da ithal edilmektedir. Bu baharatların içinde kilosu 1 ₺ olan, kilosu 1000 ₺ olan baharatlar da mevcut olduğu için ithal ürün maliyetli olmaktadır. Karma işleminde ortaya çıkan maliyetler oldukça fazla olmasına rağmen, saçılan macunlar dışındakiler hem yurtiçine hem de yurtdışına satılarak elde edilen gelir ile dengelenmektedir. Yaklaşık 15 ton Mesir Macunu Rusya, Almanya, Avusturya, Hollanda, Malezya, Çin, Tayvan, Endonezya ve Singapur ülkelerine ihraç edilmektedir.²⁰

Mesir Macunu Festivali boyunca Manisa ili ve ilçelerinde bulunan esnafın gelirlerinde artış gözlenmektedir. Bu haftada özellikle gıda ve giyim sektöründe

²⁰ Bu bilgiler, Manisa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal Daire Başkanlığından alınmıştır.

%100 artış olmaktadır. Mesir çeşitlerinin fiyatları aşağıda belirtilmektedir. Bu ürünlerin satışında artış olmaktadır. Tablo 3'de de Manisa ili ve ilçelerinde bulunan esnaf sayıları gösterilmektedir. Ancak, festival haftasında dış illerden ya da dış ülkelerden satış yapmak için gelen ve vergi ödemeyen satıcılar da bulunmaktadır. Kayıt dışı istihdam olarak adlandırılan bu durum, esnafın gelirlerini etkilemektedir.²¹

Mesir'in satışa sunulan ana üretim tipleri ve fiyatları aşağıdaki gibidir.²²

- 5'li Çubuk: (105 gr.) Festivalin son günü halka saçılan macundur. 7,50 ₺
- Özel İkramlık- Hediyelik Paket: (195 gr.) İçinde 25- 30 adet bulunmaktadır. 22,50 ₺
- Küre Mesir Macunu: (220 gr.) İçinde 150 adet bulunmaktadır. 77,49 ₺
- Ballı Mesir Macunu: Özel olarak yapılmaktadır. 60,00 ₺
- Mesir Macunu Kavanoz: (220 gr.) 17,50 ₺
- Mesir Macunu Tüp: (40 gr.) 3,99 ₺
- Mesir Macunu Lokumu: (400 gr.) İlk kez 2009 yılında üretilmiştir. 14,99 ₺
- Mesir Çayı (Sultan Çayı): 20 adet süzen poşet 12,50 ₺

Tablo 3: 30.08.2017 Tarihi İtibariyle Güncel Oda ve Esnaf Sayıları

İlçe Adı	Oda Sayısı	Odalardan Aktif Üye Sayısı (Esnaf Sayısı)
Manisa	16	10126
Akhisar	14	5721
Salihli	13	6154
Turgutlu	13	5164
Alaşehir	9	4609
Soma	3	3008
Saruhanlı	2	1749
Kula	4	1879
Demirci	5	1225
Kırkağaç	2	1198
Sarıgöl	3	1384
Gördes	2	852
Ahmetli	2	657
Selendi	2	640
Gölmarmara	2	693
Köprübaşı	2	524
Toplam	94	45583

Kaynak: Manisa Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliğinden alınmıştır.

Tablo 4: Manisa İline Gelen Yerli ve Yabancı Turist Sayıları

Yıllar	Yerli Turist Sayısı	Yabancı Turist Sayısı
1992	51.497	27.649
1993	58.750	30.413
1994	77.195	32.194
1995	88.930	33.183
1996	93.316	36.690
1997	94.942	37.283
1998	99.741	48.672

²¹ Bu bilgiler, Manisa Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliğinden alınmıştır.

²² Manisa Mesir Macunu Derneği, <https://www.manisamesirmacunudernegi.com/index.html> (Erişim Tarihi: 3.9.2017)

Geçmişten Günümüze Manisa

1999	88.276	33.690
2000	104.017	44.869
2001	97.799	61.039
2002	99.426	50.207
2003	85.345	32.948
2004	96.577	43.715
2005	134.087	56.830
2006	154.129	61.039
2007	181.582	65.501
2008	168.540	65.454

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Manisa Valiliği, Sayılarla Manisa, (Erişim Tarihi: 07.08.2017)

2009 yılından sonraki yıllarda yerli ve yabancı turist sayısı toplamı alınarak gösterilmiştir.

Tablo 5: 2010 Yılından İtibaren Toplam Turist Sayıları

Yıllar	Toplam Turist Sayısı
2010	291.683
2011	311.324
2012	345.492
2013	406.192
2014	319.709
2015	384.353
2016	295.82

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Manisa Valiliği, Sayılarla Manisa, (Erişim Tarihi: 07.08.2017)

Tablo 2 ve 3'e bakıldığında, Manisa ilini yerli turistler, yabancı turistlerden daha fazla ziyaret etmektedir. Her iki turist sayısı da artış eğilimi göstermektedir. Manisa iline gelen yabancı turistler çoğunlukla Almanya, İtalya ve İngiltere ülkelerinden olmakla birlikte Avrupa ülkelerinden gelen turistler de kayıtlarda yer almaktadır. Manisa'nın turizmi ile ilgili gerekli kaynaklar olmadığından turistlerin yaşları, cinsiyetleri, beklentileri hakkında fazla bilgiye ulaşılamamaktadır.²³ Özellikle Mesir Festivali haftasında hem yerli hem de yabancı turistlerin sayısında artış olmaktadır.

Ayrıca turistlerin katılımının fazla olduğu Mesir Fuarı düzenlenmektedir. Bu fuarda beyaz eşya, mobilya, iklimlendirme, dekorasyon, otomotiv, bilişim, sağlık, güvenlik, finans, emlak, turizm, sivil toplum kuruluşları, eğitim, iletişim, yan sanayi, elektrik ve inşaat malzemeleri, otomasyon ürünleri ve hizmet grupları sergilenmektedir. 2013 yılının en fazla ziyaret edilen 5.fuarı olan Mesir Fuarı, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) tarafından desteklenmektedir. 3000 metrekare kapalı, 2000 metrekare açık olmak üzere toplam 5000 metrekare alan üzerine kurulan bu fuar 300'den fazla markaya ve 270 binden fazla ziyaretçiye ev sahipliği yapmaktadır. Fuarda ürünlerini satışa sunmak için markalara sunulan metrekare fiyatları şu şekildedir;

Fuar Katılım Bedeli (Metrekare Birim Fiyatları)

09-15 metrekare: 190 ₺ +KDV

16-35 metrekare: 180 ₺ +KDV

²³ Seval Özbalcı ve Turgut Var, "Mesir Festival With An Economic Perspective", *CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ*, 2013, s.7.

36-49 metrekare: 170 ₺ +KDV

50-99 metrekare: 160 ₺ +KDV

100 metrekare ve üstü: 150 ₺ +KDV

Manisa Valiliği, Manisa Büyükşehir Belediyesi, TOBB, Manisa Ticaret ve Sanayi Odası, Manisa Ticaret Borsası, Manisa'yı Mesiri Tanıtma ve Turizm Derneği ve Manisa Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği tarafından desteklenen Mesir Fuarı hem ekonomik hem de turizm açısından Manisa iline olumlu katkısı bulunmaktadır.²⁴

SONUÇ

Bireylerin bir bütün oluşturması ile toplum meydana gelmektedir. Toplumun oluşmasında değer yargıları büyük rol oynamaktadır. Değer yargıları, toplumu birbirine bağlaması ve ayakta tutması açısından önemli bir yere sahiptir. Kültürel zenginliğe ve köklü bir geçmişe sahip olan bir toplum her açıdan diğer toplumlardan önde olmaktadır. Bu öncelik toplumun içinde yer aldığı ülkeyi kültürel, sosyal, ekonomik ve turizm açısından olumlu etkilemektedir.

Türkiye, kültürel miras bakımından oldukça zengindir. Her ili ayrı bir kültürel güzelliğe sahiptir. İlk olarak Saruhan Bey tarafından kurtarılan Manisa, hem merkezinde hem de ilçelerinde birçok mimari esere ve kültürel mirasa sahiptir. Ancak, Manisa dendiğinde akla ilk olarak Mesir Macunu gelmektedir. Tarihi 1500'lü yıllara dayanan ve Hafsa Sultan'ın iyileşmesi için 41 çeşit baharattan yapılan Mesir Macunu saçım töreni günümüzde de devam etmektedir.

Maliyeti çok yüksek olan Mesir Macunu Festivali için önceden Belediyelerin bütçelerinden pay ayrılmaktadır. Festivale yakın bir zamanda Manisa Büyükşehir Belediye Başkanı yönetiminde bir konsey toplanmaktadır. Festivale, Büyükşehir Belediyesi, Şehzadeler ve Yunusemre Belediyeleri ile Manisa'yı Mesiri Tanıtma ve Turizm Derneği katkıda bulunmaktadır. Ancak 2016 yılından itibaren Yunusemre Belediyesi bu konseyde yer almamaktadır.

Son yıl 2 milyon 500 bin ₺ ayrılan bütçenin 2 milyon 250 bin ₺'si Büyükşehir Belediyesi; geri kalan 250 bin ₺'si ise Şehzadeler Belediyesi tarafından verilmiştir. Bu bütçe ile yurtiçi ve yurtdışından gelen misafirlerin yeme, içme, konaklama maliyetleri, etkinlik duyuruları, etkinlik için verilen reklamlar, canlı yayın bedelleri, ilin ve ilçelerin süslenmesi, konser, gösteri ve etkinlik faaliyetleri, fotoğraf ve video çekimi masrafları karşılanmaktadır.

Manisa'yı Mesiri Tanıtma ve Turizm Derneği ise yaklaşık 80 ton Mesir Macunu karılma maliyetini üstlenmektedir. 80 tonluk Mesir Macunundan yaklaşık 6 ton macun halka saçılmaktadır. Geri kalan macunlar ise, hem ihraç edilip hem de ithal edilmektedir. Yaklaşık 15 ton macun Rusya, Almanya, Avusturya, Hollanda, Malezya, Çin, Tayvan, Endonezya ve Singapur ülkelerine ihraç edilmektedir.

Mesir Macunu Festivali 6 Aralık 2012 tarihinde İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesine alınmıştır. Festivalin dünyaya duyurulması Manisa ilini turizm açısından olumlu yönde etkilemektedir. Festivale gelen yabancı turist sayısında artış yaşanmasına sebep olmaktadır. Ayrıca, TOBB tarafından desteklenen Mesir Fuarı'nın hem ekonomik hem de turizm açısından Manisa iline olumlu katkısı bulunmaktadır.

²⁴ Bu bilgiler, SNS Fuarcılık-Manisa Sanayi ve Ticaret Fuarından alınmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Aksakal, Ali Haydar, *Atlantis'in Gizemi ve Batı Anadolu Uygarlığı*, Emek Matbaası, Manisa 2011.

Aksakal, Ali Haydar, *Batı Anadolu ve Tarihi Kentler*, Manisa 2007.

Aksakal, Ali Haydar, *Gönül Penceresinden Manisa*, Emek Matbaası, Manisa 2015.

Aksakal, Ali Haydar, *Manisa'nın Bilinmeyen Değerleri*, Şafak Basım Yayın, Manisa 2003.

Demirel, Özcan, *Öğretim İlke ve Yöntemleri Öğretme Sanatı*, Pegem Akademi yay., Ankara 2012.

Emecen, Feridun, *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa 2007.

Korkmaz, Mustafa, *Manisa Araştırmaları*, Emek Matbaacılık, Manisa 2001.

Turan, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2005.

Williams, Michael, *Toplum Günümüz*, Palgrave, Londra 1986.

Yahyaoglu, Recai, *Gizemli ve Muhteşem Bir Sağlık Sırrı Mesir Macunu*, İstanbul 2005.

Makaleler, Bildiriler ve Konferanslar

Emekli, Gözde, "Kültür Mirasının Turizm Aracılığıyla Değerlendirilmesi: Kültürel Turizm ve İzmir", *Kültür Turizmi Çalıştayı*, İzmir 2011, s.4.

İra, Nejat ve Ali Aksu, "Örgütsel Kültür (Dokuz Eylül Üniversitesi Örneği)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2009), ss.43-62.

McWilliams, Mark, "Celebration", *Proceedings of Oxford Symposium on Food and Cookery*, Oxford 2012, ss.159-160.

Özbalcı Seval ve Turgut Var, "Mesir Festival With An Economic Perspective", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2013), ss.488-497.

Öztürk, Reşat, "Anadolu'da Nevruz ve Kutlamaları", *ATILIM Üniversitesi Nevruz Konulu Konferans*, (2010), ss.1-5.

Uca, Alaattin, "Türk Toplumunda Nevruz", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (2007), ss.137-170.

İnternet Alıntıları

Manisa Mesir Macunu Derneği,
<https://www.manisamesirmacunudernegi.com/hakkimizda/mesir-macununun-tarihcesi/13/> (Erişim Tarihi: 26.08.2017)

Manisa Mesir Macunu Derneği,
<https://www.manisamesirmacunudernegi.com/index.html> (Erişim Tarihi: 03.09.2017)

Unesco Türkiye Miili Komisyonu, <http://www.unesco.org.tr> (Erişim Tarihi: 19.08.2017)

Manisa'yı Mesir'i Tanıtma ve Turizm Derneği,
<http://www.manisaturizmdernegi.com/> (Erişim Tarihi: 27.08.2017)

TARİHSEL PERSPEKTİFTEN SALİHLİ İLÇESİ ÜZÜM ÜRETİMİ, PAZARLAMASI VE FİNANSMANI¹

Umut Burak GEYİKÇİ*Burcu MUCAN İbrahim Emre KARAA***
Hakan ATLI**** Mustafa TEPECİ*****Ramazan GÖKBUNAR*******

GİRİŞ

Bağcılık Salihli ekonomisi açısından en önemli tarımsal geçim kaynaklarından biridir. Sultaniye çeşidi çekirdeksiz üzüm üretimi kuzey yarım kürede 10 ile 52 derece kuzey paralelleri arasında gerçekleştirilebilmektedir. Bu açıdan Türkiye içinde bulunduğu coğrafi konumuyla bağcılık için uygun olanaklara sahiptir (Oroman, 1965). Yaklaşık 7500 yıl önce Anadolu da kültüre alınan asma, daima tarımsal yapı içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bununla birlikte, her zaman insanımızın toplumsal ve ekonomik yaşamında önemli katkılarda bulunmuştur (Ergenoğlu ve Tangolar, 2000).

Bu çalışmanın amacı Salihli ilçesinde üretilmekte olan Sultaniye çeşidi çekirdeksiz üzümün ekonomik analizini gerçekleştirerek Salihli için tarihsel bir öneme sahip üzüm üretimi için süreçlerin ve maliyetlerin tam ve eksiksiz olarak tespit edildiği kaynak niteliğinde bir çalışma ortaya koymaktır.

KAPSAM

Osmanlı'da üzüm üretimi Anadolu'da üretilen meyveler arasında önemli bir yere sahipti. Ülke genelinde belirli bölgeler dışında her yerde bağcılık ve üzüm üretimi gerçekleştirilmekteydi. Tarihi tahrir defterlerinde de konuya ilişkin vergi kayıtları mevcuttur (Solak, 2008).

2016 yılı verilerine göre Manisa, 1.366.904 üzüm üretimi ile Türkiye'de kurutmalık çekirdeksiz üzümün % 84,7'sını, sofralık üzümün ise % 19,6'sını üretmiştir (Manisa İl, Gıda, 2016).

Salihli ilçesi, Manisa'nın Büyükşehir statüsüne kavuşmasından sonra mahalle niteliği kazanan 72 köyü ve 8 belde belediyesi ve 159.251 kişilik nüfusu ile büyük ve önemli bir ilçedir. İlçe genelinde bağcılık önemli bir tarımsal üründür. Manisa'da yer alan toplam 793.053 dekarlık bağ alanının 118.912 dekarı, Salihli ilçesinde bulunmakta olup, Manisa ilinde 2016 yılında üretilen 966.450 ton kurutmalık Sultaniye çeşidi çekirdeksiz üzümün %21,85 kısmına denk gelen 211.164 ton üzümün üretimi Salihli'de gerçekleştirilmiştir.

¹ Bu çalışma Salihli Ticaret Borsası için hazırlanmış olan "Sultani Çeşidi Üzümün Üretim Aşamalarının, Maliyetlerinin, Yarattığı Katma Değerin ve Salihli Ekonomisine Katkılarının Belirlenmesi" başlıklı proje raporundan çıkarılmıştır.

* Yard. Doç. Dr. MCBÜ, İşletme Fakültesi, umutburak.geyikci@cbu.edu.tr

** Yard. Doç. Dr. MCBÜ, İşletme Fakültesi, burcu.mucan@cbu.edu.tr

*** Yard. Doç. Dr. MCBÜ, UBYO, emre.karaa@cbu.edu.tr

**** Araş. Gör. Dr. MCBÜ, Araş. Gör. MCBÜ, UBYO, hakan.atli@cbu.edu.tr

***** Prof. Dr. MCBÜ, İşletme Fakültesi, mtepeci@yahoo.com

***** Prof. Dr. MCBÜ, İşletme Fakültesi, rambunar@yahoo.com

MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın çerçevesini Salihli ilçesi oluşturmaktadır. Salihli ilçesinde Merkez dahil 5 yerleşim biriminde her yerleşim yerinden 10 merkezden 12 üretici (bundan sonra işletme, çiftçi, üretici eş anlamı olarak kullanılacaktır) olmak üzere toplamda 52 üretici ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

Çalışma kapsamında üretim maliyet detaylarının belirlenmesinde üreticilerin tuttukları kayıtların büyük önemi olmakla birlikte, düzenli bir muhasebe kaydı tutulmuyor olması anket uygulamasını zorunlu hale getirirken, maliyet kalemlerinin tam ve doğru şekilde hesaplanmasında yoğun ve yorucu bir çalışma yapılmasını gerekli kılmıştır.

Maliyet hesaplamalarında hangi tür maliyetlerin olduğu, bunların hangi dönemlerde gerçekleştirildiği bilgisinin önceden incelenerek gerekli altyapının hazırlanması oldukça önemli bir hazırlık gerektirmektedir. Bu amaçla Umut Burak GEYİKÇİ tarafından 2009 yılında Türkiye İstatistik Kurumu uzmanlık Tezi olarak hazırlanan, yine aynı yazar tarafından 2010 ve 2015 yıllarında çeşitli dergilerde yayınlanan makaleler ile Bağcılık Araştırma Enstitüsü ve Tarım Müdürlüklerinde gerçekleştirilen önceki çalışmalar, çeşitli üniversitelerde hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiş ve önemli bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması neticesinde araştırmanın amacı, kapsamı, ürünün özelliklerine uygun yapıda bir anket formu hazırlanmış, hazırlanan anket formu önce pilot uygulamalarla test edilmiş ardından da son halini alarak 2016 döneminde Salihli ilçesinde üzüm üreten işletmelere uygulanmıştır.

Salihli ilçesi için ilçe bazında tahmin verilmesi hedeflendiğinden kolayda örnekleme metodu kullanılarak belirlenmiş olan 5 yerleşim yerinin her birinden 10 hane halkı (merkez için 12) ile görüşülmesine karar verilerek örneklemin ilk aşaması tamamlanmıştır. Ardından belirlenmiş olan yerleşim yerlerine gidilerek yine kolayda örnekleme yöntemi ile örneklem çerçevesi oluşturulmuştur.

BAĞCILIKIN TARİHSEL GELİŞİMİ

İnsanlık tarihi kadar eski olan bağcılık kültürünün Anadolu'da başladığını gösteren kanıtlar, 10.000 yıl önceden kalma olduğu tespit edilen pres artığı üzüm çekirdeklerinin, Anadolu'da bulunması ile ortaya çıkarılmıştır.

Bağcılık tarihi, Avrupa ile Küçük Asya'nın (Anadolu) doğal florasında yer alan bu türün kültüre alınmasıyla başlamıştır. Arkeolojik bulgulara göre, bu asma türünün ilk olarak M.Ö. 6000-5000 yıllarında (Cilalı Taş Devri), Kafkasya ve Anadolu'da kültüre alındığı ve zamanla buradan dünyanın hemen her yerine dağıldığı kabul edilmektedir (Yıldırım, 2010, s. 48).

Bağcılık tarihine dair bulmacanın önemli bir parçası İspanya'nın Akdeniz Kıyılarında M.Ö. 4. bin yılın başlarında Valensiya'nın güneyindeki kanıtlardan çözülmüştür. İlk olarak Fenikeliler, daha sonra Yunanlılar bağcılığın Akdeniz kıyılarından, Fransa'nın Rhone Vadisine doğru yayılmasına yardım etmişlerdir. İtalya'nın Tiber ile Arno nehirleri arasında yer alan Etruria bölgesinde yaşamış ve M.O. 6. Yüzyıla dek varlığını sürdürmüş bir halk olan Etrüskler, kuzey İtalya'da bağcılığın temelini atmış, ardından Yunanlılar Güney İtalya'da bağcılığı geliştirmişlerdir (Haapala, Vd, 2009).

Bağcılık tarihi M.Ö. 2000 yıllarında Anadolu'ya gelerek, özellikle Hitit uygarlığından gelen buluntular, bağcılığın önemini anlatan çok sayıda arkeolojik buluntu günümüze kadar ulaşmıştır. 17. yy'da bağcılığın ne denli geliştiği, dini törenlerde, sosyal hayatta üzüm ve şarabın tanrılara adak olarak sunulmasıyla ortaya çıkmıştır. Yozgat Alishar'da, Çorum Alacahöyük'da bulunan tarihi eserler bu

Geçmişten Günümüze Manisa

kanıtlara örnek oluşturmaktadır (“Dünya ve Türkiye Bağcılığı - Tarım | Apelasyon,” n.d.). Ayrıca Ege ve Marmara bölgesinde bağcılığın geliştiği yörelerde (Lapseki, Çanakkale, Bergama, Aliğa ve Dikili, Bozcaada, Çeşme, Karaburun ve Seferihisar’da) basılan paralar üzerinde üzüm ve Amfora yer verilmiş olması bağcılığa verilen önemi göstermektedir (Gey & Tez, 2009, s.14 ; ww.ansiklopedi.turkcebilgi.com, 2008).

MANİSA’DA BAĞCILIK

Manisa’da üzüm üretimi ve verimi

Manisa’da ki önemli tarım ürünlerinden birisi olan üzüm, toplam tarım alanlarının yaklaşık % 15,4 ünde üretilmektedir. 2016 yılında Manisa’da 79.305 hektar alanda yapılan bağcılık üretiminde 1.306.868 ton (sofralık ve kurutmalık) üzüm elde edilmiştir. Sultani Çekirdeksiz Kuru Üzüm ile özdeşleşen Manisa, Türkiye çekirdeksiz kuru üzüm üretiminin % 85’ini karşılamaktadır. Bu nedenle Manisa, hem ülkemizde, hem de dünyada da önemli üzüm üretim bölgesi olarak kendisine yer edinmiştir. Manisa İl Müdürlüğü’nün verilerine göre 10.011.899.741 TL olan 2016 yılı tarımsal üretim değerinin, 3.158.404.646 TL kısmı bağcılıktan sağlanmıştır. Manisa’da üretilen ve Manisa’nın en önemli tarımsal gelir kaynağı olan üzüm, Türkiye üretiminin % 41,7’sini karşılamaktadır. Manisa’da üretimi yapılan üzümün % 71’i kurutmalık, % 28,5’i sofralık, kalan % 0,5’lik kısmı ise şaraplık olarak gerçekleşmektedir. 2016 yılı verilerine göre Manisa, 1.306.868 ton (sofralık ve kurutmalık) üzüm üretimi ile Türkiye’de kurutmalık çekirdeksiz üzümün % 84,6’sını, sofralık üzümün ise % 17,1’ini üretmiştir (Manisa İl, Gıda, 2016.) . Manisa’nın, 2016 yılı ülke tarımı içerisindeki ağırlığı olan üzüm ürünlerinin dağılımı ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 1 Manisa’da ağırlığı olan üzüm ürünlerinin dağılımı (2016)

ÜRÜN TÜRÜ	TÜRKİYE ÜRETİMİ 2016 (ton)	MANİSA ÜRETİMİ 2016 (ton)	ORANI %
Kurutmalık çekirdeksiz	1.141.130	966.450	84,6
Sofralık üzüm(çekirdekli+çekirdeksiz)	1.990.604	340.418	17,1
Toplam	3.131.734	1.306.868	41,7

(Manisa İl, Gıda, 2016)

Tablo 1’e göre Türkiye’nin kurutmalık çekirdeksiz üzüm üretiminin %84,6’si Manisa’dan karşılanmaktadır. Bu yüzde Türkiye’de üretilen 1 milyon 141 bin ton kurutmalık çekirdeksiz üzümün 966 bin tonuna denk gelmektedir. Sofralık üzüm üretim miktarları ise Türkiye’de 1 milyon 990 bin ton iken, Manisa bu miktarın sadece yüzde 17’1’ini karşılayabilmektedir. Bu verilere göre Manisa ilinde kurutmalık çekirdeksiz üzüm üretimi birinci sırada gelmektedir.

Tablo 2. 2016 yılı ihracat miktarları

ÜRÜN ADI	MİKTARI (TON)
Yaş Üzüm	130.157,55
Kuru Üzüm	138.101,77

(Manisa İl, Gıda, 2016)

2016 yılı ihracat rakamlarına göre Manisa'da üretilen 340.418 tonluk sofralık üzümün 130.157 tonu ihraç edilmekte ve bu rakam üretilen üzümün %33'ünün ihraç edildiğini göstermektedir. Üretilen 966.450 tonluk kuru üzümün ise 138.101 tonu yani %14'ü ihraç edilmektedir. Manisa ilçelerinde üretilen kurutmalık ve sofralık üzümün 2016 yılı miktarları ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3. Manisa ilçelerine göre üzüm üretimi göstergeleri (2016)

	Üzüm (Sofralık- Çekirdeksiz)	Üzüm (Kurutmalık- Çekirdeksiz)
TR Türkiye	610.484	1.141.130
TR331 Manisa	340.418	966.450
Salihli	29.170	211.164
Alaşehir	152.235	202.740
Turgutlu	7.960	136.100
Saruhanlı	746	118.482
Ahmetli	.	116.622
Merkez	1.244	76.236
Sarıgöl	147.618	65.842
Akhisar	.	27.677
Gölmarmara	.	10.695
Kırkağaç	1.184	466
Köprübaşı	48	106
Kula	201	30
Soma	12	.

(TÜİK, 2017)

2016 Yılında Manisa'da kurutmalık çekirdeksiz üzümün en fazla üretildiği yerler sırası ile Salihli, Alaşehir, Turgutlu ve Saruhanlı olarak gerçekleşmiştir. İlçeler arasında sofralık çekirdeksiz üretimin en fazla üretildiği ilçeler ise Alaşehir, Sarıgöl, Salihli, Turgutlu'dur. Çekirdeksiz kuru üzüm üretimi ile ilgili olarak 2016/2017 yılı Ege Bölgesi rekolte tahmin tablosu ise aşağıdaki gibidir. Tabloda üzümlerin kurutulmuş halinin tahminleri yer almaktadır.

Tablo 4. Ege Bölgesi 2016/2017 Rekolte Tahmini

	Bağ Alanı (da)	Verim (kg/da)	Üretim (ton)
Alaşehir	185.500	478	57.635
Salihli	113.350	460	49.534
Saruhanlı	90.700	425	38.548
Manisa Merkez	93.500	352	32.912
Turgutlu	77.500	395	30.613
Sarıgöl	87.663	497	23.963
Ahmetli	50.000	411	20.531
Çal	116.500	175	14.244
Menemen	30.450	359	10.932

Geçmişten Günümüze Manisa

Gölmarmara	23.200	462	10.718
Akhisar	18.600	220	4.092
Buldan	31.700	641	4.064
Torbali	7.900	300	2.370
Bekilli	9.940	175	1.218

(Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2017)

Tabloya göre Alaşehir ve Çal'dan sonra Salihli en fazla bağ alanına sahip ilçedir. Salihli'yi Manisa Merkez ve Saruhanlı takip etmektedir. Üretim miktarı bakımından ise ilk sıralarda yine Alaşehir ve Salihli göze çarpmaktadır.

Salihli'de Üzüm Üretimi ve Verimi

Üzüm, kurutmalık, şaraplık ve sofralık olarak ve yan ürünler (pekmez, şıra, kozmetik, ilaç, vb.) olarak değerlendirilmekte ve üzümde elde edilen kazanç, ülke ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır. Bununla ilgili olarak arazilerin kullanılması, toprağın korunarak işlenmesi, personel yetiştirilmesi ve beslenme açısından bağcılık kendine özgü bir yapıya sahiptir. Çok eski zamanlardan beri Türkiye'de bağcılık yapılmasına rağmen, bağcılıkla ilgili üretim yöntemleri ve elde edilen verim ciddi farklılıklar göstermektedir. Bu açıdan en yüksek verim alınan bölge Ege Bölgesi'dir. Bölge içerisinde Manisa ili, bağ alanının %55'lik kısmını kapsarken, üretilen üzümün de %66'sına denk gelmektedir (TÜİK, 2017).

Dünya sofralık üzüm üretiminde Türkiye, 3. sırada bulunurken, çekirdeksiz üzüm üretmede ise 2. sırada bulunmaktadır. Ülkemizde üretilen üzümler içerisinde sofralık %25, kurutmalık %35, şaraplık ve şıralık ise %40' ı oluşturmaktadır. Çekirdeksiz kuru üzüm Ege Bölgesi'nde yetiştirilirken, şaraplık ve sofralık üzüm Marmara ve Trakya bölgesinde, Çekirdekli kuru üzüm ve şaraplık üzüm Orta ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinde, Akdeniz bölgesinde ise turfanda sofralık üzüm yetiştiriciliği yapılmaktadır. Kuru üzüm potansiyeli bakımından dünya üretiminin %40'ı Türkiye'den karşılanırken, ülkemiz çekirdeksiz kuru üzüm üretiminde A.B.D' den sonra 2., Yunanistan 3., Avustralya 4. Afganistan 5., İran 6. sırada gelmektedir. Salihli Türkiye'de üretilen çekirdeksiz kuru üzümün yaklaşık 1/3'ünü karşılamaktadır. Salihli'de toplam arazi miktarı ile üretici sayısı ve toplam bağ alanı aşağıdaki gibidir.

Tablo 5. Salihli 2016 Yılı Üzüm Üretici Sayısı ve Arazi Miktarı

SALİHLİ	
Toplam Arazi Miktarı (da)	582.680
Kayıtlı Tarım Arazisi Miktarı (da)	439.286
Bağ Alanı (da)	118.912
Üzüm Üreticisi Sayısı	4.226

(Salihli Ziraat Odası, 2017).

Tabloya göre Salihli Ziraat Odasına kayıtlı, üretici sayısı 4226 olup bağ alanı 118.912 dekadır.

Özellikle kuru üzüm de lider olan Salihli ilçesinde 2015-2016 sezonu rekor tahmini bir önceki yılın rekor tahminine göre düşük miktarda gerçekleşmiştir. 2010 yılından 2014 yılına kadar geçen sürede hem tahmini hem de gerçekleşen rekor miktarlarında artışlar yaşanmış ancak son dönemde oluşan düşük rekor Ege Bölgesi 2015-2016 sezonu baz alınarak hazırlanan çekirdeksiz kuru üzüm rekoru tahmin raporuna kapsamında Salihli'de 26 köy ve bölge incelemeye alınmıştır. Buna göre yağışların geçen yılın altında olduğu tespit edilirken, kimi

bağlarda bağ küllemesi ve mildiyösü hastalığı ile bazı üzüm salkımlarında uç kuruması görülmüştür. Genel olarak bölgede ise ölükol ve kav hastalığı görülmüştür. Mersindere, Kapanca ve Karayahşi mahallelerinde verim düşüklüğü gözlenerek bunun ilkbahar geç donu zararından kaynaklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 113.350 dekar bağ sahasının bulunduğu bölgede, %5 kadar alanın sofralık olarak kullanılacağı, toplam çekirdeksiz kuru üzüm üretiminin 38,065 ton olacağı tahmin edilmiştir. Salihli Ticaret Borsası'ndan alınan tahmin raporundaki durum aşağıdaki tabloda verilmiştir. Üzümlerin kurutulmuş haline ilişkin bilgi tabloda verilmektedir.

Tablo 6. Çekirdeksiz Kuru Üzüm Rekolte Durumu

SEZON	SALİHLİ REKOLTE TAHMİNİ	SALİHLİ TESCİL EDİLEN	GENEL REKOLTE TAHMİNİ	GENEL TESCİL EDİLEN
2010-2011	36.531	57.716	248.547	267.418
2011-2012	41.183	54.324	268.949	256.336
2012-2013	45.543	70.553	286.575	326.568
2013-2014	30.693	42.039	242.635	186.293
2014-2015	50.374	81.578	328.167	332.011
2015-2016	38.065		196.109	

(Salihli Ticaret Borsası, 2016).

Salihli'de Bağ Alanları

Salihli ilçesi 2015 yılı arazi dağılım cetveline göre Salihli ilçesinde bulunan toplam bağ alanı miktarı 114.800 dekadır. Bu alanların büyük bir kısmı kurutmalık üzüm olarak kullanılırken (101.100), bir kısmı da sofralık üzüm olarak (13.276) kullanılmaktadır. Şaraplık olarak kullanılan alan ise sadece 424 dekadır.

Tablo 7. Salihli 2016 yılı bağ alanları miktarı

Tarım Alanı	2016 (da)
Bağ Alanı	118.912
Sofralık	13.326
Kurutmalık	105.196
Şaraplık	390

(TÜİK, 2017)

ARAŞTIRMA BÖLGESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Bağcılık ılıman bir iklim yapısına ihtiyaç duyması nedeniyle dünyada hem kuzey hem de güney yarım kürede 30-50 dereceli enlemler arasında gerçekleştirilebilmektedir. Bağcılıkta verimliliğe etki eden etmenler ise güneşin durumu, don olayları, yağış, rüzgar vb. unsurlardır (Geyikçi, 2009).

Manisa İli Ege bölgesi içinde geniş bir alanı kapsamakta ve Akdeniz iklimi ile beraber karasal iklim özellikleri göstermektedir., karasal nitelikli Akdeniz iklimi ovalar ve ovaları çevreleyen vadelerde görülürken, İç Anadolu'nun karasal nitelikli ikliminin etkileri yüksek dağlık bölgeler ve platolar ile kuzey ve kuzey doğusundaki dağlar ve platolarda görülmektedir. Batıdan doğuya doğru gelişen ova bitkileri, makiler, ormanlar ve alpin bitkileri bitki örtüsünü oluşturur. Ormanlar ve makiler ise bölgede görülen tipik bitki örtüsündendir. Akdeniz bitki türleri ise kuraklığa

dayanıklı, sert yapraklı, sürekli yeşil kalan doğal bitki örtüsünün büyük çoğunluğunu oluşturur (Türkiye Cumhuriyeti Manisa Valiliği, 2017)

Salihli Tarihi

Salihli İzmir – Ankara yolu üzerinde yer almaktadır. İlçe doğuda Alaşehir, Kula, kuzeyde Demirci, Köprübaşı, Gördes, batıda Gölarmara ve Ahmetli, güneyde ise İzmir'in Ödemiş ilçesiyle çevrilmiştir. Yöre tarihinin çok eskilere dayandığına yönelik kanıtlar ise, ilk olarak baraj gölü yakınlarındaki Sindel ve Çarıklar köylerinin civarında bulunan fosil ayak izlerinden daha sonra ise Salihli'nin 7 Km kadar batısında yer alan Sardes'in en eski önemli yerleşim merkezi olduğunun bulunması ile ortaya çıkmıştır. M.Ö. 547 yılına kadar Lidya toprakları içerisinde yer alan bu bölge, daha sonra Persler tarafından ele geçirilmiş ve M.Ö. 334 yılına kadar Perslerin yönetiminde kalmıştır. O tarihlerde Sart Kazası'na bağlı bir köy olan ve Veled-i Salih (Salihoglu) adıyla anılan şimdiki ilçe merkezi, zamanla Sart'a kıyasla daha hızlı gelişmiş ve 18. yüzyıl başlarında kasaba, 1872'de ise Saruhan Sancağı'na bağlı bir kaza olmuştur. Saruhan Sancağı'nın 1927 yılında isim değiştirmesi ile Manisa'ya bağlı en büyük ilçelerden birisi olmuştur. İlçenin nüfusu 158.568'dir. Rakımı 111 metre, yüz ölçümü 1.273 km² ve il merkezine uzaklığı 71 km'dir. (Türkiye Cumhuriyeti Manisa Valiliği, 2017).

Salihli İklimi ve Coğrafyası

Gediz havzasının orta bölümünde 28 10' doğu, 38 10' kuzey konumu enlemleri arasında kalan Salihli ilçesinin etrafındaki ilçelere bakıldığında ise batıda Turgutlu, kuzeybatıda Akhisar, kuzeyde Gördes, kuzey doğuda Demirci, doğudan Kula, Güneydoğuda Alaşehir ve Güneyde Ödemiş olduğu görülmektedir. Gediz nehrinin ovaya girdiği yerde Salihli ilçesi kurulmuş ve Salihli Ovasında Gediz tektonik çukurluğunun içinde yer almaktadır. Gediz ve Bozdağ'ın etkisiyle heterojen bir yapı gösteren alüvyonlar yer yer 90-100 metreyi bulmakta ve toprak verimliliğinde önemli avantajlar sağlamaktadır (Manisa Salihli Ziraat Odası, 2017).

Alüvyonlar barındıran toprak, Akdeniz iklimi ile beraber sahip olunan sulama alternatifleri ile Salihli dünyada tarıma elverişli en güzel yerlerden birisidir. Akdeniz iklimi yaşanan Salihli'de, yazları kurak geçer. Demir köprü barajı ile ovada sulama yapma imkanı daha da artmış böylece farklı çeşitlilik gösteren, verimli yüksek bir tarım hayatı yaratmıştır. Önemli ihraç malları arasında pamuk, tütün, Şeftali, kayısı, kiraz, kavun, karpuz, zeytin bulunur. Salihli ovasından yapılan (Manisa ili Türkiye Birincisi) kuru üzüm ihracatı ve pekmez üretimi Türkiye'nin çekirdeksiz üzüm merkezlerinden biri olan Salihli'yi ön sıralara taşıyarak daha da önemli hale getirmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Manisa Valiliği, 2017).

Salihli İlçesi Üzüm Üretim Profili Belirleme Çalışması

İşletmelerin milli gelire katkısı ve toplumun refah seviyesini artırması, katma değeri yüksek ürünler üretmesine bağlıdır (Müftüoğlu, vd., 2005). Salihli ilçesi üzüm üretim profilinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında TÜİK tarafından Milli Gelir hesaplamasında kullanılan girdi-çıkıtı tablolarının hazırlanmasında kullanılan yöntem esas alınmıştır. Bu kapsamda 1 kg ve 1 dekar üzüm üretebilmek için kullanılan girdilerin birim başına maliyetleri oransal olarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında katlanılan maliyetler, hormon, sulama, işçilik, çeki gücü, ilaçlama, gübreleme ve diğer maliyetler olarak yedi ana başlık altından belirlenmiştir.

Salihli ilçesi bağcılık maliyet analizleri kapsamında dekara hormon maliyet ve kullanım miktarı Tablo 8.'de gösterilmektedir. Hormon uygulaması dekara ppm cinsinden hesaplanmıştır. Kullanılan 1 hormon haptı 10 ppm'e denk gelmektedir.

Diğer yandan 1 hap 1 gr. Aktif GA3 (Gibberrellik Asit) içermektedir. Sıvı hormon uygulamasında ise 500 cc sıvı hormon 0,5 gr GA3 içermekte bu rakam da 5 ppm'e denk gelmektedir (Geyikçi, 2009). Dekara 5,9 ppm olarak ölçülen hormon kullanım miktarının yine dekara maliyeti 14,3 USD olarak hesaplanmıştır.

Tablo 8. Dekara Hormon Kullanım Miktarı ve Değeri

	Miktar (PPM)	Toplam (USD)
Hormon	5,9	14,3

Sulama maliyetleri Tablo 9.'de gösterilmektedir. Gerçekleştirilmiş çalışma neticesinde Salihli ilçesinde dekara sulama maliyeti 25,9 USD olarak hesaplanmıştır. Bir dekar bağ alanı işleyebilmek için ortalama olarak katlanılması gereken bu rakamın içerisinde, ayrı bir başlık altında inceleneceği için, işçilik maliyeti yoktur.

Tablo 9. Dekara Sulama Maliyetleri

	Sulama Sayısı (Kez)	Toplam (USD)
Sulama	4,4	25,9

Salihli'de bir dönüm bağ alanı işleyebilmek için gerekli olan işçilik maliyetleri tablo 10'da gösterilmiştir. Tablo'da gösterilmiş olan giderler ücretli ve ücretsiz aile işçilerini birlikte kapsamaktadır. Ücretsiz aile işçilerinin maliyetleri de ilgili yörede ücretli işçilere ödenen ücretler ile ücretsiz aile işçisi sayısının çarpılması neticesinde hesaplanarak çalışmaya dahil edilmiştir. Ücretsiz aile işçilerinin de maliyetlere eklenmesindeki temel amaç, gün geçtikçe artan köyden kente göç olgusunu bertaraf ederek uzun vadede kıyaslanabilir veri üretmektir.

İşçilik maliyetleri içerisinde en büyük pay hasat maliyetlerine aittir, onu sırasıyla ilaçlama, budama ve kol bağlama maliyetleri takip etmektedir.

Tablo 10. İşçilik Maliyetleri

Toplam										Toplam												
Toplam budama		Kol bağlama		Yeşil Budama		Ahır Gübresi		Suni gübre		Toplam ilaçlama		Sulama		Hasat (esme)		Sergi Hazırlama		Toplam Üzüm		Toplam Savurma		
Sürüm masrafı	Budama masrafı	Toplam budama masrafı	Toplam kol bağlama masrafı	Yeşil Budama masrafı	Ahır Gübresi masrafı	Suni gübre masrafı	Toplam ilaçlama masrafı	Sulama masrafı	Hasat (esme) masrafı	Sergi Hazırlama masrafı	Toplam Üzüm masrafı	Toplam Savurma masrafı	Toplam Üzüm masrafı	Toplam Savurma masrafı	Toplam Üzüm masrafı	Toplam Savurma masrafı	Toplam Üzüm masrafı	Toplam Savurma masrafı	Toplam Üzüm masrafı	Toplam Savurma masrafı	Toplam Üzüm masrafı	Toplam Savurma masrafı

İşçilik maliyetleri 5,3 12,2 0,8 10,6 5,5 2,3 6,1 14,5 4,8 26,2 0,7 7,8 3,3 5,8 6,4 8,9 **121,4**

Bağcılıktaki en büyük maliyet kalemlerinden biri de çeki gücü maliyetleri olarak öne çıkmaktadır. Bu amaçla, işçilikten arındırılmış çeki gücü maliyetleri ayrıca hesaplanmıştır. Bu hesaplama her bir işlem için kullanılan akaryakıt miktarı ile üreticinin kendine ait traktörü yoksa ödeyeceği kira miktarı da dahil edilmiştir. Çeki gücüne ilişkin maliyetlerin dağılımı Tablo 11.'de gösterilmektedir.

Toplamda dekara 140,1 dolarlık bir maliyetle karşı karşıya kalan Salihli üzüm üreticisinin, katlandığı çeki gücü maliyetleri arasında en büyük payı ilaçlama almaktadır. İlaçlama taral olarak nitelendirilen 400 veya 1200 litrelik makinelerin traktörlerle çekilmesi esnasında püskürtme yöntemi ile ilaçları asmalara ulaştırması yoluyla yapılmaktadır. İlaçlama işleminin traktörler aracılığı ile gerçekleştirilmesi akaryakıt maliyetlerini önemli ölçüde artırmaktadır (Geyikçi, 2009). İlaçlama maliyetini sırasıyla sürüm, hasat ve sergiye taşıma ile ara çapası maliyetleri takip etmektedir.

Tablo 11. Çeki Gücü Maliyetleri

Sıra	Üzeri Sürüm (Ara Sürüm çapası)	Yaylı Çapa (Diskaro (Goble)	Sergi Yeri (Kazay Hazırl ağı)	ama	İlçalama	Sulama	Gübreleme	Hasat+ Sergiye taşıma	Sergiden Kaldırma	Toplam (USD)	
Çeki Gücü / Akaryakıt Maliyetleri	25,5	14,8	14,0	6,2	2,7	31,8	13,2	8,5	17,6	5,9	140,1

Bağcılıkta katlanılan bir diğer maliyet kalemi de gübreleme maliyetleridir. Gübre maliyetlerine ilişkin bilgiler Tablo 12.'de gösterilmiştir. Toplamda dekara 87,5 USD'lik bir maliyete neden olan gübreler içerisinde %18 ile yaprak gübresi en büyük payı almaktadır. Yaprak gübresini halk arasında şeker gübresi olarak da nitelendirilen amonyum sülfat takip etmektedir. Çeşitliliği ve maliyet fazlaca olduğu için gübrelemeye özel önem gösterilmesi ve gerekli toprak ve yaprak analizleri gerçekleştirildikten sonra gereği kadar kullanılmasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Tablo 12. Gübre Maliyetleri

Çiftlik gübresi toplam masraf	Amonyum sülfat(şeker) toplam masraf	Amonyum nitrat(Suda atılan) Üre toplam masraf	Triple süper fosfat toplam masraf	Di Amonyum Fosfat toplam masraf	Kompoze (20-20) toplam masraf	Kompoze (15-15-15) toplam masraf	Kompoze (18-46) toplam masraf	Yaprak gübresi toplam masraf	Toplam (USD)
7,5	18,0	7,4	5,5	4,6	2,7	7,2	15,1	1,2	87,5

Toplam maliyetler içerisinde hem üreticinin hem de ihracatçının en büyük sorununu kullandığı ilaçlar oluşturmaktadır. İlaçlama üretim verimi açısından önemli bir etken olmakla birlikte kalıntı sorunları ve bilinçsiz kullanım nedeniyle büyük sıkıntılara neden olmaktadır.

Tablo 13.'te dekara ilaç maliyetleri yer almaktadır. Toplam ilaç maliyetleri içerisinde en büyük payı böcek ilaçları almaktadır. Bunu sırasıyla mantar ve yabancı ot ilaçları izlemektedir. Çalışma kapsamında üreticiler ile gerçekleştirilen görüşmelerde ilaç kullanımında son yıllarda belirli bir disiplin sağlanmış olmakla birlikte halen bilinçsiz ilaçlama uygulamalarının yapıldığı, aşırı ilaçlamanın getireceği maliyetin hasat sonrası ürün veriminde artış sağlanacak olmakla birlikte, satışında yaşanacak zorluğa tercih edildiği bizzat bir kısım üreticiler tarafından ifade edilmiştir.

Tablo 13. İlaç Maliyetleri

İnsektis (Böcek ilacı) toplam masraf	Funguist (mantar ilacı) toplam masraf	Herbisit (yabancı ot ilacı) toplam masraf	Toplam (USD)
8,9	6,7	3,9	19,5

Salihli ilçesinde bağcılarının karşılaştıkları maliyetlerden diğer maliyetler içerisinde kanaviçe, tamir bakım, posata, zeytinyağı ve çiftçi malları koruma derneğine ödenen aidatlar da yer almaktadır. Tablo 14.'da diğer maliyetler verilmiştir. Diğer maliyetler içerisinde en büyük payı tamir ve bakım maliyetleri almaktadır. Üreticiler her sene direklerin yenilenmesinden, tellerin onarımına kadar sayısız tamir bakım masrafıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunun yanı sıra üzüm kurutulurken bandırma suyu içerisine eklenen posata, zeytinyağı ve üzüm kurutulurken altına serilen kanaviçe (naylon) de diğer maliyet kalemleri içerisinde

önemli yer tutmaktadır. Kanaviçe birden çok yıl kullanılabilme özelliğine sahip olsa da, çalışmada her yıl yenilediği düşünülerek maliyetlere dahil edilmiştir.

Tablo 14. Diğer Maliyetler

	Posata masraf	zeytinyağı masraf	Özelyağ masraf	Kanaviçe masraf	Çiftçi malları koruma derneği ödentisi	tamir bakım masrafı	Toplam (USD)
Diğer Maliyetler	8,2	4,3	0,3	7,6	0,92	10,3	31,7

Her bir maliyet kaleminin detaylarını bu şekilde sunduktan sonra, maliyetlerin toplu olarak görülebileceği ve bir dönemde bir dekar bağ alınımın işlenmesi için gerekli olacak toplam maliyetler Tablo 15.'te görülmektedir.

Toplam maliyetler içerisinde en büyük payı dekara 140,1 USD ile akaryakıt maliyetleri almaktadır. Enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde akaryakıt fiyatlarında oluşacak aşırı dalgalanmalar üreticiler için önemli bir sorun teşkil etmektedir.

İkinci sırada işçilik maliyetleri gelmektedir. Son yıllarda özellikle başka yörelerden gelen işçilerin sayısında meydana gelen azalma, üreticilerin gerektiği zamanda yeterince işçi bulmasını zorlaştırmakta, azalan işçi sayısı da ortalama işçilik maliyetlerini artırıcı bir etki yapmaktadır. Bu nedenle üreticiler mümkün olan en verimli şekilde ücretsiz aile işçilerinden yararlanmayı da halen sürdürmektedirler. Yörede normalde başka işlerle uğraşan kişiler hasat zamanı mevcut işlerinden izin alarak üzüm kese yakınlarına yardıma gelmektedirler.

Gübreleme üçüncü sıradaki maliyet kalemi durumundadır. Gübreleme de akaryakıt gibi yabancı üretimine dayalı olduğundan yıllara göre oluşan döviz dalgalanmalarından yoğun şekilde etkilenebilmektedir.

Salihli ilçesinin üzerinde bulunduğu ovadaki taban suyu seviyesinin azalması önemli bir sorun olarak üreticinin karşısında bulunmaktadır. Gittikçe daha derinden elde edilebilen su derin kuyu sondajları yardımıyla çıkarılabilmekte ve her geçen yıl daha derinden çıkarılmaya devam edilmektedir. Bunun yanında iklimsel değişimler nedeniyle susuz geçen sezonlar sonucunda kanal ve kanaletlerle sağlanan sulama imkanları dengesizlik göstermektedir. Son yıllarda yer altı sularının değişen yapısı da başka bir önemli etmendir. Yer altı sularına karışan sıcak su kaynakları ve bunların bünyesinde barındırdıkları kimyevi maddeler belirli bölgelerde bu suları da kullanılamaz hale getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında ileriki dönemde sulama maliyetlerinin toplam içerisindeki yeri artarak devam edecektir.

Hormon ve ilaç maliyetlerinde son yıllarda ihracatçının baskısı ve Tarım İlçe Müdürlüğünün çabalarıyla eski yıllara göre bilinç düzeyi artmış olmakla birlikte halen üreticilerin bir kısmı eski usulde etraflarından edindikleri bilgiler ışığında hormonlama ve ilaçlama yapmaya devam etmektedirler.

Tablo 15. Toplam Maliyetler

	Hormon	ilaç	Sulama	Gübreleme	Akaryakıt	Diğer Maliyetler	İşçilik	Toplam (USD)
Giderlerin Dağılımı	14,3	19,5	25,9	87,5	140,1	31,7	121,4	440,3
% Oranı	3,2%	4,4%	5,9%	19,9%	31,8%	7,2%	27,6%	100,0%

Salihli ilçesinde dekara ölçülen kuru üzüm maliyeti 440,3 Dolardır. Bu rakam bir dekar bağ alanında gerçekleştirilecek bağcılık faaliyeti sonucu ortalama olarak katlanılacak maliyeti içermektedir. Ayrıca elde edilmiş olan rakama, amortismanlar, ilaç, gübre, akaryakıt vb. girdilerin vadeli alınması nedeniyle katlanılan faiz giderleri dahil değildir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye, dünya çekirdeksiz kuru üzüm üretiminde önemli bir konumdadır. Salihli ilçesi ise Türkiye’de üretilen çekirdeksiz kuru üzümün yaklaşık 1/3’ünü tek başına üreterek Dünya’da söz sahibi durumdadır. İlçenin Dünya üzüm üretimindeki bu önemli konumunun artarak devam edebilmesi için Salihli Ticaret Borsası için hazırlanmış olan rapordan yararlanılarak bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Çalışma ilçe genelinde en çok üzüm üretiminin gerçekleştirildiği 5 yerleşim yerinde kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiş olan toplam 52 üretici ile gerçekleştirilmiştir. Üreticilere önceden hazırlanmış olan soru formu vasıtasıyla üretimde katlandıkları girdiler detaylı şekilde sorgulanmıştır.

Gerçekleştirilen çalışma neticesinde, dekara 440 dolarlık bir üretim maliyeti ile karşılaşılmıştır. Maliyet kalemleri içerisinde en büyük payı %31,8 ile akaryakıt almaktadır. Akaryakıt, üretici açısından toprağın sürülmesinden, budama artıklarının toplanmasına, elektrik olmayan yerlerde sondaj kuyusunun çalıştırılmasından, üzümlerin sergi yerine taşınmasına yoğun şekilde kullanılan önemli bir girdi kalemidir. İkinci sırada %27,6 ile işçilik giderleri gelmektedir. İşçilikler, maliyet oluşturmasının yanında pek çok üretici açısından yeterli işçinin zamanında bulunamaması gibi problemler nedeniyle önemli bir sorun da teşkil etmektedir. Gübreleme, ilaç ve hormon ise son dönemde sıklaşan kalıntı kontrolleri ve bilinçlendirme çalışmaları neticesinde eskiye nazaran önemli bir gelişme gösterse de halen yaprak ve toprak analizi yaptıran oranın %50’lerin biraz üzerinde olması ve bilinçsiz tüketim nedeniyle gerektiği gibi kullanılmayan ve maliyeti önemli ölçüde artıran girdi kalemleridir.

Salihli ilçesi açısından bir dekar Sultaniye çeşidi çekirdeksiz kuru üzüm üretilebilmesi için katlanılması gereken 7 farklı girdi kaleminin ortalama toplam maliyeti 440,3 dolar civarındadır. Elde edilmiş olan rakam dekara 25.000 – 30.000 TL olan bağ alanlarının amortismanlarını ve vadeli alınan girdilerin faiz giderlerini kapsamamaktadır.

Bu çalışma ile binlerce yıllık bağcılık kültürüne sahip Salihli ilçesinde üretilmekte olan Sultaniye çeşidi üzümün üretimi sırasında katlanılan girdi çeşitleri ve maliyetlerini tespit ederek gerçekçi, öngörülebilir ve programlanabilir bir üretim sisteminin oluşturulması için kaynak niteliğinde bir belge ortaya konması hedeflenmiştir.

Kısıtlı bir örneklem ile gerçekleştirilmiş olan bu çalışmanın çok daha geniş bir örneklem ile tekrarlanması elde edilecek verilerin kalitesini artıracaktır. Bundan sonra gerçekleştirilecek olan çalışmalarda sadece Salihli için değil Sultaniye çeşidi üzüm üretimi gerçekleştirilen her bir yerleşim yeri için ayrı ayrı yapılması ülkenin bağcılık yapısının da çok daha net şekilde ortaya konmasında yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

Dünya ve Türkiye Bağcılığı - Tarım Apelasyon. (n.d.). Retrieved, from <http://www.apelasyon.com/Yazi/33-dunya-ve-turkiye-bagciligi>, June 21, 2017

Ergeoğlu., Fuat., Tangolar, Semih, "Bağcılık İçin Pratik Bilgiler". TÜBİTAK,

Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu. TARP, Türkiye Tarımsal Araştırma Projesi Yayınları, Adana 2000.

Geyikçi, Umut Burak, "Manisa İli Üzüm Üretimi Katma Değer Tahmini Model Sınaması". TÜİK Uzmanlık Tezi, 2009

Haapala, Kennet. A. Wine 202 : Adding a Bit of Scientific Rigor To the Art of Understanding and Appreciating Fine Wines, 2009. Retrieved from

[http://www.washacadsci.org/Journal/Journalarticles/V.90-1-Adding a Bit of Scientific Rigor to the Art of Finding and Appreciating Fine Wine.Kenneth J. Haapala.pdf](http://www.washacadsci.org/Journal/Journalarticles/V.90-1-Adding_a_Bit_of_Scientific_Rigor_to_the_Art_of_Finding_and_Appreciating_Fine_Wine.Kenneth_J_Haapala.pdf)

Manisa İl, Gıda, T. ve H. M. Tarımsal Veriler, Retrieved July 5, 2017, from https://manisa.tarim.gov.tr/Menu/11/Tarimsal-Veriler-2016_

Müftüoğlu Tamer, Ürper Yılmaz, Başar Mehmet.ve Tosunoğlu Tuğberk "Girişimcilik", Anadolu Üniv. Yayın No:1567, Açık Öğr. Fak. Yayın No: 824, Eskişehir No:1567, Eskişehir 2005.

Oraman, M. Nail., Yeni Bağcılık. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 253, Ders

Kitabı: 89. Ankara 1965.

Salihli Ticaret Borsası. "2014-2015 ve 2015-2016 çekirdeksiz kuru üzüm sezonu verileri", Manisa, Salihli, 2017

Salihli Ziraat Odası, http://salihliziraatodasi.org.tr/Ozel_Sayfalar.aspx?id=19, 2017

Solak İbrahim, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Sebze ve Meyve

Üretimi", Türkiyat Araştırma Dergisi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2008.

Türkiye Cumhuriyeti Manisa Valiliği. Retrieved July 11, 2017, from <http://www.manisa.gov.tr/ilcelerimiz>, 2017

TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/bitkiselapp/bitkisel.zul>, 2017

Yıldırım Feyza Evren *Türkiye'de Bağ Alanlarının Coğrafi Dağılışı ve Üzüm Üretimi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010

www.ansiklopedi.turkcebilgi.com,

TURGUTLU DUMANLI PAPAZ ERİĞİNİN COĞRAFI İŞARET KAPSAMINDA PAZARLANMASINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

İsmail METİN* -Hakan ATLI** -Umut Burak GEYİKÇİ***

GİRİŞ

Yöresel ürün denince, ün ve kalitelerini, buldukları yerin kendine özgü doğal koşulları¹ veya insan faktörünün; bilgi, beceri, deneyim ve geleneklerinden alan ürünler anlaşılmaktadır². Afyon Kaymağı, Antep Fıstığı, Aydın İnciri, Malatya Kayısı, Ege Sultani Üzümlü, Akhisar Domat Zeytini bunlardan bazılarıdır³. Bu ürünler, yetiştirildikleri ve/veya üretildikleri yerlerle özdeşleşmiş olup, belirli standart ve kalite seviyesinin sağlandığı anlamına gelen coğrafi işaret ibaresi ile de tescillenmiş ürünlerdir⁴. Bu bağlamda, coğrafi işareti alınması gereken ürünlerden birisi de Turgutlu Dumanlı papaz eriğidir.

Dumanlı papaz eriği, Turgutlu ilçesinin en önemli ve geleneksel tarım ürünleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, üretim ve kalite standartlarının belirlenmesi ve ürünün ticarileştirilmesi hususunda atılan adımların yetersiz kaldığı görülmektedir. Küreselleşen dünyada doğal ve yerel ürünlerin önemi her geçen gün artarken ülkemizde henüz yeteri kadar bu ürünlerin önem görmemesi ciddi bir problem olarak belirlenmiştir.

Yöresel ürünlerin varlığını kanıtlayacak delilleri ortaya koymak ve böylece pazarlanmasını kolaylaştıracak etkili stratejileri oluşturmak, bir taraftan ülke ve bölgeye ekonomik değer katacak diğer taraftan da özellikle yerel üreticiler için rekabet gücü sağlayacaktır. Bu çalışma kapsamında öncelikle kısaca eriğin tarihsel kökleri ve çeşitlerinden bahsedilip, Dumanlı Papaz Eriğinin, Turgutlu İlçesine has olup olmadığını belirlemeye yönelik bu konudaki akademik çalışmalara yer verilecektir. Ardından dünyada ve Türkiye’de erik üretimi ve ticaretine yer verilerek, Turgutlu Dumanlı Papaz Eriği için coğrafi işaret kapsamında ulusal ve uluslararası bilinirliğini artıracak pazarlama stratejileri üzerinde durulacaktır.

Eriğin Tarihsel Kökleri, Çeşitleri ve Turgutlu Dumanlı Papaz Eriği

Latince adı “Prunus Domestica” olan erik, gülgiller familyasına ait olup yazılı en eski belgelere göre Anadolu’yu da içine alan Kafkasya ve Hazar Denizinden

* Yrd. Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, dr.i.metin@gmail.com

** Araş. Gör. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, hakanatli@gmail.com

***Yrd. Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, burakgeyikci@yahoo.com

¹ Massimo Vittori, “The International Debate on Geographical Indications (GIs): The Point of View of the Global Coalition of GI Producers-OriGIn.” *The Journal of World Intellectual Property*, 13.2(2010): 304-312.

² Yavuz Tekelioğlu ve Rana Demirel, “Küreselleşme Sürecinde Yöresel Ürünler ve Coğrafi İşaretlerin Geleceği”, *İGEME’den Bakış*, 36 (2008), s.87-102.

³ TPE, (2004). “Marka ve Coğrafi İşaret Başvurularının Hazırlanması Marka ve Coğrafi İşaret İşlemleri ile İlgili Bilgiler ve Gerekli Belgeler”. Ankara: Yücel Ofset.

⁴ Bilal Yalçın, “Yöresel Ürünlerin Pazarlanması Üzerine Değerlendirmeler”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, 6(2013), s. 205-213.

dünyaya yayılmıştır⁵. İlk olarak Romalılar tarafından Doğu'ya, sömürgeci uluslar tarafından Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya götürülmüştür⁶.

Erik, Rosales takımının, Rosaceae familyasının, Prunus cinsi ve Prunophora alt cinsi içinde yer almaktadır. Prunophora ise Euprunus ve Prunocerasus adlı iki alt cinse sahiptir⁷. Erikler, Prunus Cerasifera (Can erikler), P. Salicina (Japon Erikleri) ve P. Domestica (Avrupa erikleri) olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Sert çekirdekli meyve üretiminde zeytin ve şeftalinin ardından üçüncü sırada yer alan eriğin⁸, eriğin onlarca tür ve hibritleri bulunup, çok geniş bir toprak ve iklim uyumuna sahiptir.

Erik, türüne göre değişik iklim şartlarında özellikle ılıman-sıcak, ılıman-soğuk iklim bölgelerinde ve hatta subtropikal iklim yaşanan yerlerde yetişebilmektedir⁹. Can erikleri ılıman iklimde, Japon erikleri kışı soğuk geçmeyen ılıman iklimde ve Avrupa erikleri ise kışı soğuk geçen ılıman iklimde daha iyi yetişmektedir. Can erikleri fakir, kuru, kireçli ve nemli gibi çeşitli topraklara kolaylıkla uyum sağlayabilmektedir. Japon erikleri için en uygun topraklar humuslu, besince zengin, yeterli nemi olan sıcak topraklardır. Avrupa erikleri ise Avrupa, Amerika ve Kanada'da nemli, killi topraklarda yetişmektedir¹⁰. Türkiye'de ise zengin bitki örtüsünün ve iklim çeşitliliğinin getirdiği kazanımların her çeşit (Prunus Cerasifera-Can erikleri, Prunus Domestica-Avrupa, Prunus Salicina-Japon) erik üretimine olanak sağladığı görülmektedir¹¹.

Yuvarlak formu, belirgin karın çizgisi, koyu yeşil ve üzeri dumanlı kabuk rengi, gevrek, tatlı, sulu ve 34g. civarında olgunlaşmış meyve ağırlığı ile Turgutlu ilçesine has olduğu iddia edilen dumanlı papaz eriğinin ilgili literatürde, ürünün Turgutlu ilçesine has özellikler ihtiva ettiğine yönelik sınırlı çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmalarda ise sadece kavrama değinildiği ve/fakat pazarlanmasına yönelik bir analiz yapılmadığı söylenebilir. Ege Bölgesinde yoğun üretimi yapılan yeşil erik türlerinden; Papaz, Can ve Havran popülasyonlarındaki çeşitliliği ve verimliliği belirlemek üzere bir çalışma yapan Özkarakaş ve Keskin¹² 21 erik tipi içerisinde Dumanlı Papaz Eriği'ni de göstermiş ve bu ürünün Turgutlu'ya has olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Çelikkol, Turgutlu Dumanlı Papaz Eriğini, Türkiye erik gen kaynaklarında yer alan ve ekonomik değere sahip olan 24 erik arasında göstermiştir.

Tablo 1: Ege Bölgesinde Araştırılan Erikler

Tip ve Çeşit No	Yöresel Adı	Yöre
1541	Dumanlı Papaz	Turgutlu-MANİSA
1541	Papaz	Turgutlu-MANİSA
1550	Papaz	Ödemiş-İZMİR
1559	Papaz	Karşıyaka- İZMİR
1562	Papaz	Bayındır- İZMİR
1565	Sait Eriği	Ödemiş-İZMİR

⁵ Burcu Pelin Çelikkol, *Önemli Erik (Prunus Sp.) Gen Kaynaklarının SSRs (Simple Sequence Repeats)'a Dayalı Genetik Karakterizasyonu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi ,Ankara 2011.

⁶ Rabia Tunaloğlu ve Güler Keskin, "Erik", *Tarımsal Ekonomi Araştırmaları Enstitüsü T.E.A.E. - Bakış*, Sayı 7/9 (2004).

⁷ İlhan Özkarakaş, Necla Ercan ve Kamil Gürnil, "Ege Bölgesinde Toplanan Bazı Yeşil Erik (Prunus Cerasifera Ehrh.) Materyalinin Değerlendirilmesi", *Anadolu Dergisi*, 16/2,(2006), s.35-49.

⁸ MEB, Millî Eğitim Bakanlığı, *Tarım Teknolojileri, Sert Çekirdekli Meyve Yetiştiriciliği-2*, Ankara, 2012.

⁹ Tunaloğlu ve Keskin, a.g.e. s.1

¹⁰ MEB, a.g.e. s. 4-13

¹¹ Tunaloğlu ve Keskin, a.g.e. s.3

¹² Özkarakaş ve Keskin, a.g.e. s.38

Geçmişten Günümüze Manisa

1587	-	Fethiye-MUĞLA
1591	Papaz	Karşıyaka- İZMİR
1593	Hamı Tatlı	Muradiye-MANİSA
1600	-	Gümüldür-İZMİR
1557	-	Burhaniye-BALIKESİR
1560	Hamı Tatlı	Bornova- İZMİR
1571	Elma Eriği	Kemalpaşa- İZMİR
1599	-	Gümüldür- İZMİR
52	Can	Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü
1556	Can	Burhaniye-BALIKESİR
1584	Hamı Tatlı	Köyceğiz-MUĞLA
1585	Hamı Tatlı	Köyceğiz-MUĞLA
1595	Can	Merkez-Manisa
Aynalı	-	Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü

Kaynak: Özkarakaş Vd., 2016: 38

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Manisa Ticaret İl Müdürlüğü tarafından 15 Kasım 2016 tarihinde yayınlanan 2016/2 Sayılı Genelgede Manisa iline ait Yöresel Ürünler Listesinde Mesir Macunu, Akhisar Köftesi, Salihli Kirazı, Alaşehir Ekmeği, Kırkağaç Kavunu, Gördes Ayvası, Kula Leblebisi ve Soma Helvası ile birlikte Turgutlu Dumanlı Papaz Eriği de yer almıştır¹³. Literatürde yer alan bu çalışmalar dumanlı papaz eriğinin Turgutlu'ya ait olduğunun bir göstergesi olup söz konusu ürünün ulusal ve küresel pazarlanması ivedilikle gerekmektedir.

Dünyada ve Türkiye'de Erik Üretimi ve Ticareti

Benzer ve farklı kullanım amaçları ile; Avrupa, Asya, Güney ve Kuzey Afrika, Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi farklı bitki örtüsü ve coğrafi özelliklere sahip pek çok ülke ve bölgede erik üretilebilmektedir. Avrupa erikleri (P. Domestica L.) kurutmalık, sofralık ve az bir bölümü de konservelik olarak tüketilmeye uygun iken, Japon erikleri (P. Salicina Lindl) sofralık ve teknolojik (reçel, meyve suyu, marmelat vb.) olarak tüketilebilmektedir¹⁴. Türkiye'de ilk turfanda meyveler arasında yer alan erik, meyve üretiminde; zeytin, kayısı, şeftali, kiraz ve vişneden sonra altıncı sırada bulunmaktadır¹⁵. Üretimi, özellikle; Ege, Marmara ve Akdeniz Bölgelerinde yoğunlaşsa da¹⁶, Doğu Anadolu'nun yüksek yayla bölgeleri ve Güneydoğu Anadolu'nun kurak ve aşırı sıcak bazı bölgeleri hariç, Türkiye'nin hemen her bölgesinde yetiştirilebilmektedir¹⁷.

Dünya erik üretim rakamlarına bakıldığında, Çin yaklaşık 6,3 milyon ton ile ilk sırada yer alırken, bunu; 495 bin ton ile Romanya, 401 bin ton ile Sırbistan, 329 bin ton ile İran, 296 bin ton ile Şili ve 265 bin ton ile Türkiye izlemektedir. İspanya, A.B.D, İtalya, Fransa ise diğer önemli üreticiler arasında yer almaktadır¹⁸.

2016 yılında dünya erik ihracat hacmi yaklaşık 806 milyon ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. Şili 150,3 Milyon ABD Doları (%18,7) ile birinci; İspanya 123,8

¹³ Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Manisa Ticaret İl Müdürlüğü, Manisa İline Ait Yöresel Ürünler Listesi, <http://manisa.gtb.gov.tr/duyurular/manisa-yoresel-urunler-listesi> (26.06.2017).

¹⁴ Özkarakaş, a.g.e. s.36

¹⁵ Tunaloğlu ve Keskin, a.g.e. s.4

¹⁶ MEB, a.g.e. s.4

¹⁷ Çelikkol, a.g.e. s.1

¹⁸ FOA, "Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü Veri Tabanı", 2017

Milyon ABD Doları (%15,4) ile ikinci ve Güney Afrika ise 81,3 Milyon ABD Doları (%10,1) ihracat ile üçüncü sırada yer almıştır. Türkiye ise bu sıralamada 14,8 Milyon ABD Doları (%1,8) ile 10. sırada yer almaktadır (Bknz. Tablo 2).

Tablo 2. Dünya Erik İhracatı (2016)

İhracatçılar	2016 İhracat Tutarı	İhracat Miktarı/Ton	Dünya İhracatında Payı (%)
Dünya	805,9	714,1	100
Şili	150,3	115,1	18,7
İspanya	123,8	109,1	15,4
G. Afrika	81,3	63,8	10,1
ABD	64,7	32,0	8
Çin	59,6	27,1	7,4
İtalya	57,3	58,0	7,1
Hollanda	54,2	29,4	6,7
Hong Kong	52,3	29,0	6,5
Fransa	24,8	12,6	3,1
Türkiye	14,8	44,7	1,8

Kaynak: TradeMap, 2017

2016 yılında dünyanın en çok erik ithal eden ülkesi 121,8 Milyon Dolar (%12,2) ile Çin olmuştur. İkinci sırada yer alan Hollanda 82 Milyon Dolarlık ithalat ile dünya ithalatından %8,2'lik pay almıştır. İki ülkenin ardından Birleşik Krallık (89,4 Milyon ABD Doları) ve Hong Kong (49,5 ABD Doları) gelmektedir (Bknz. Tablo 2).

Tablo 3. Dünya Erik İthalatı (2016, Ton, ABD Doları)

İthalatçılar	2016 İthalat Tutarı	İthalat Miktarı/Ton	Dünya İthalatında Payı (%)
Dünya	1000,8	722,4	100
Çin	121,8	44,6	12,2
Hollanda	82,0	42,2	8,2
Birleşik Krallık	78,4	55,5	7,8
Hong Kong	73,4	36,5	7,3
Almanya	66,3	56,2	6,6
ABD	65,5	27,1	6,5
Vietnam	52,8	23,0	5,3
Rusya	48,4	58,3	4,8
Brezilya	38,8	33,5	3,9
Kanada	37,2	20,3	3,7

Kaynak: TradeMap, 2017

Türkiye dünya erik ithalatından sınırlı ölçüde pay alırken, 2016 yılı için ihracat hacminin 14 Milyon 871 Bin ABD Doları olarak gerçekleşmesi erikte dış ticaret fazlası verdiğimizizi göstermektedir (Bknz. Tablo 4). Erik ihracatımızdan en çok payı alan ülkeler %53,8 ile Irak, %15,3 ile Suudi Arabistan ve %9,2 ile Almanya olmuştur.

Tablo 4. Türkiye Erik İhracatının Göstergeleri (2016-USD)

İthalatçılar	Ticaret Göstergeleri					
	2016 İhracat Tutarı	Türkiye'nin İhracatında Payı (%)	İhracat Miktarı	Miktar Birimi	Birim Değeri (USD/Birim)	2015-2016 İhracattaki Büyüme (%)
Dünya	14,871	100	44,764	Ton	0,33	-5
Irak	7,996	53,8	38,115	Ton	0,21	39
S. Arabistan	2,276	15,3	2,916	Ton	0,78	86
Almanya	1,372	9,2	689	Ton	1,99	18
Avusturya	456	3,1	170	Ton	2,68	26,5
B. Rusya	378	2,5	686	Ton	0,55	2,6
Hollanda	341	2,3	155	Ton	2,20	7
BAE	288	1,9	300	Ton	0,96	138
Birl. Krallık	201	1,4	82	Ton	2,45	-5
Gürcistan	153	1	286	Ton	0,53	488
İsveç	136	0,9	60	Ton	2,26	-30

Kaynak: TradeMap, 2017

Türkiye için daha ayrıntılı verilerin incelendiği Tablo 4'e göre İhracatın gerçekleştirildiği ilk on ülke içerisinde, en yüksek fiyatı Avusturya (2,68 USD/Kg), ikinci olarak Birleşik Krallık (2,45 USD/Kg) ve daha sonra İsveç'in (2,26 USD/Kg) ödediği görülmektedir. Bir önceki yıla göre erik ihracatındaki artışa bakıldığında ise %488 ile Gürcistan, %138 ile Birleşik Arap Emirlikleri ve %86 ile S. Arabistan'ın dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

Turgutlu Dumanlı Papaz Eriğinin Bir Pazarlama Aracı Olarak Coğrafi İşaret Kapsamında Değerlendirilmesi

Literatürde Turgutlu dumanlı papaz eriği ile ilgili sınırlı sayıda çalışma yapılsa da dumanlı papaz eriğinin Turgutlu'ya ait olduğu konusunda yazarlar Çelikkol ve Özkarakaş hemfikirdir. Yalnız ulusal pazarlama açısından değil aynı zamanda bir ihraç ürünü olarak Turgutlu dumanlı papaz eriğinin uluslararası ticaret açısından da büyük potansiyeli bulunmaktadır. Bu potansiyeli aktif hale getirebilmek ve bir pazarlama aracı olarak kullanabilmek için öncelikle coğrafi işaretinin alınması gerekmektedir.

Coğrafi işaret "*kendine has en az bir veya daha fazla özelliği ile sınırları belli bir yöreye ya da ülkeye özgü ürünü adı geçen saha ile bir marka (etiket, işaret) haline getirmedeki bir dizi süreci ifade etmektedir*"¹⁹. Coğrafi işaret, ürünlerin uzun zamandır üretildiği ve ün kazandığı yerlere ayrılmaz bir şekilde bağlanmakta ve otantik ürünler²⁰, iklim, toprak, gelenekler, know-how ve kültürel varlıklar gibi yerel doğal kaynakların eşsiz kombinasyonunu nesilden nesile aktararak korunmaktadır²¹.

¹⁹ Güven Şahin, "Coğrafi İşaretlerin Önemi ve Vize (Kırkırelili)'nin Coğrafi İşaretleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15,(2013), s.23-37.

²⁰ Şahin, a.g.e. s.23.

²¹ Jose. Anson, "Marketing Flexibilities in Geographical Indications (GI) and Trademark: A Comparative Study", *International Journal of Marketing, Financial Services & Management Reswearch*, 1/11(2012), p.101.

Coğrafi işaret alındığı takdirde Turgutlu Dumanlı Papaz Eriği öncelikle Turgutlu ve Manisa'ya ve dolayısıyla Türkiye'ye, gerek istihdamın ve ihracatın artırılması ve gerekse de turizmin geliştirilmesi açısından büyük katkı sağlayacaktır. Çünkü coğrafi işarete sahip ürünlerin üretimi arttıkça o bölgede yeni çalışma alanları ortaya çıkacak, ihracat ile ülkeye döviz geliri sağlanacak ve söz konusu ürünler üretildikleri bölgeye yerli ve yabancı turist çekecektir. Bu işaretler tüketici farkındalığını ve müşteri sadakatini artırmakta²² ve ayrıca ürün pazarlamasında fırsatlar sunmakta ve kırsal kalkınmayı²³ teşvik etmektedir. Bu bağlamda, coğrafi işaretin etkin bir pazarlama aracı olarak kullanılması gerekmektedir.

Coğrafi işaretli dumanlı papaz eriği kaliteli imajına sahip olacak ve tüketicilerin ürün araştırma zamanını ve maliyetini ortadan kaldıracak, satın alma sürecinde güven ve kullanım sonrası memnuniyet sağlayacaktır. Standartlara uygun üretilip paketlenmiş erikler ile mevcut pazarlardan daha fazla pay alınırken yeni pazarlara giriş de kolay hale gelecektir. Pazarlama stratejisinde farklılaştırma aracı olarak coğrafi işaret kullanımı üreticilere fiyat açısından da üstünlük sağlamaktadır. Bunun yanında üretim ve paketleme sürecinde sıkı kalite kontrol yapılmalı, akılda kalıcı, kısa ve kolay okunabilen sembol ve logolar kullanılmalıdır.

Turgutlu Ticaret Borsası ve Turgutlu toptancı hali Dumanlı Papaz Eriğinin fiyatını belirleyip üreticinin zarar etmemesi için çalışmalar yapmaktadır. Coğrafi işaret tescil işlemleri tamamlandıktan sonra birçok zincir perakendeci potansiyel alıcı konumundadır. Coğrafi işaretli ürünlerin standartlara uygun bir şekilde üretimi sağlandıktan sonra etkin bir şekilde pazarlanması da sağlanmalıdır. Bir taraftan da tüketicilerin coğrafi işaretli ürünler hakkında farkındalığı artırılmalıdır. Böylece bu ürünler daha fazla tercih edilme imkanına sahip olacaktır. Yeni perakende kanununun 12. maddesinde²⁴ (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2015: 1) *"Hızlı tüketim mallarının satışının yapıldığı büyük mağaza ve zincir mağazalar ile bayi işletme ve özel yetkili işletmelerde satış alanlarının en az yüzde birine tekabül edecek şekilde raf alanı, mağazanın bulunduğu ilde üretilmesi kaydıyla coğrafi işaretli olarak tescil edilen veya coğrafi işaretli olarak tescil edilmemiş olsa bile meslek kuruluşlarının uygun görüşü alınarak ticaret il müdürlüklerince belirlenen hızlı tüketim malı niteliği taşıyan yöresel ürünlerin satışına ayrılır"* hükmü uyarınca coğrafi ürünlerin pazarlanması konusunda bir üstünlük ve rekabet avantajı sağlayacaktır. Bu şekilde oluşturulan farkındalık, söz konusu ürünün pazarlanmasında da ciddi bir araç olarak kullanılabilir.

Gerekli standartlara uyulup kalite belgeleri alındıktan sonra yurt içi pazar ile yetinilmeyip küresel pazarlarda uluslararası ihtisas fuarları, ticaret müşavirleri, iş adamı dernekleri, ticaret ve sanayi odaları²⁵ aracılığı ile müşteri bulunabileceği gibi arama motorları, e-pazaryerleri, web sitesi, sosyal ağlar ve e-posta pazarlaması gibi dijital araçlar²⁶ da kullanılabilir.

Turgutlu Dumanlı Papaz Eriği genellikle mevsiminde taze meyve (yeşil erik) olarak tüketilmektedir. Nisan-Mayıs aylarında tüketimi yapılan eriğin tüketim

²² Anson, a.g.e. s. 104.

²³ Bilge Doğan, ve Ummuhan Gökovalı, U. "Geographical Indications: The Aspects of Rural Development and Marketing Through the Traditional Products", *WC-BEM 2012*. 62, (2012), s.761-765.

²⁴ Gümrük ve Ticaret Bakanlığı İç Ticaret Genel Müdürlüğü, "Perakende Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun", 2015.

²⁵ İsmail Metin, Halil Güngör ve Ömer Faruk Çolak, "Ülkemizdeki Bazı Mantar ve Mantar Ürünlerinin Dış Ticareti Üzerine Bir Araştırma ve Küresel Pazarlanmasına Yönelik Öneriler", *Mantar Dergisi*, 4/2 (2013), s. 1-9.

²⁶ İsmail Metin, "Dijital Pazarlama Araçlarının KOBİ'lerin İhracatına Etkisi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 13/3 (2016), s. 4697-4709.

Geçmişten Günümüze Manisa

dönemini uzatmak için soğuk hava depolarından faydalanılmalı, reefer konteynerler ile uluslararası pazarlara gönderilmelidir. Turgutlu'nun İzmir'deki limanlara ve havaalanına yakınlığı da ürünün uluslararası dağıtım ve teslimatında avantaj sağlayacaktır.

Sonuç

Geniş tarımsal topraklara sahip olan Türkiye için tarım sektörü önem arz etmektedir. Artan nüfus ve kentleşme ile birlikte metropollerde yoğunlaşan nüfusun daha iyi beslenmesi ve üretimde verimliliğin artırılması ve en sonunda da Türkiye'de üretilen ürünlerin küresel pazarlarda markalaşarak yerini alması sağlanmalıdır²⁷. Bu bağlamda, Turgutlu İlçesinin en önemli tarımsal ürünleri arasında yer alan Turgutlu dumanlı papaz eriği üretimi ve satışı ile ilgili olarak ilçe ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Bu katkının sürdürülebilir bir şekilde büyüyerek devam etmesi için yetkili merciler tarafından Coğrafi İşaretinin alınması, ulusal ve uluslararası platformlarda tanıtımının yapılması önerilebilir.

Üreticiler tarımsal ürünleri farklı markalar ve albenili paketlemeler ile pazara sunmakla kalmayıp ürünün kalitesini tüketicilere kanıtlamak için Ticaret Odaları ve diğer sivil toplum kuruluşları ile birlikte coğrafi işaretler gibi bir takım tanımlayıcı ve marka gibi ayırt edici özellikler alabilmek için çaba göstermelidir²⁸. Çok güzel ambalajlanmış ve üstüne ayırt edici bir marka basılmış bir papaz eriğinin değeri, üzerine "Turgutlu Dumanlı Papaz Eriği" ibaresi konulduktan sonra daha fazla artacaktır. Çünkü tüketiciler belli koşullar altında coğrafi işaret almış bir ürüne ikame ürüne göre daha fazla ödeme yapmayı tercih ederler²⁹. Bu sayede Turgutlu Dumanlı papaz eriğinin pazarlanmasında değer yaratılmış olacaktır. Ayrıca üreticiler uluslararası pazarlarda rekabetçi güce sahip olacaktır.

Türkiye'de üretilen eriğin yarısından fazlası Irak'a ihraç edilmektedir. S. Arabistan'ın payı ise %15 civarındadır. S. Arabistan'ın ardından %9 ile Almanya gelmektedir. Halbuki, Çin, Hollanda, Birleşik Krallık, Hong Kong, Almanya, ABD ve Rusya dünya erik ithalatında önde gelen ülkelerdir ve erik ihracatının artırılması için bu ülkeler hedef pazar olarak belirlenmelidir. Belirlenen hedef pazarlara Turgutlu Dumanlı papaz eriğini ihraç edebilmek için üreticiler arasında sektörel dış ticaret şirketi kurularak aracılar bertaraf edilmeli ve devlet teşviklerinden daha fazla pay alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Bilal Yalçın, "Yöresel Ürünlerin Pazarlanması Üzerine Değerlendirmeler", *Akdeniz Sanat Dergisi*, 6(2013), s. 205-213.

Bilge Doğan, ve Ummuhan Gökova, U. "Geographical Indications: The Aspects of Rural Development and Marketing Through the Traditional Products", *WC-BEM 2012*. 62, (2012), s.761-765.

Burcu Pelin Çelikkol, *Önemli Erik (Prunus Sp.) Gen Kaynaklarının SSRs (Simple Sequence Repeats)'a Dayalı Genetik Karakterizasyonu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011

²⁷ İsmail Metin, ve Asiye Ayben Çelik, "Türk Tarım Ürünlerinin Markalaşarak Küresel Pazarlanmasında Agroparkların Rolü", *Uluslararası Hakemli Pazarlama ve Pazar Araştırmaları Dergisi*, 5(2016), s. 83.

²⁸ Yalçın, a.g.e. 211-212.

²⁹ Dominique Barjolle, Xiomara F. Quinones-Ruiz, Monique Bagal, And Hermann Comoe, "The Role of the State For Geographical Indications of Coffee: Case Studies from Colombia and Kenya", *World Development*, 98 (2016), p.105-119

Dominique Barjolle, Xiomara F. Quinones-Ruiz, Monique Bagal, And Hermann Comoe, "The Role of the State For Geographical Indications of Coffee: Case Studies from Colombia and Kenya", *World Development*, 98 (2016), p.105-119

FOA, "Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü Veri Tabanı", 2017
<http://www.fao.org/faostat/en/#definitions>, (Erişim tarihi; 17.07.2017).

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Manisa Ticaret İl Müdürlüğü, Manisa İline Ait Yöresel Ürünler Listesi, <http://manisa.gtb.gov.tr/duyurular/manisa-yoresel-urunler-listesi> (26.06.2017).

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı İç Ticaret Genel Müdürlüğü (2015). "Perakende Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun", <http://icticaret.gtb.gov.tr/perakende-ticareti%CC%87n-duzenlenmesi%CC%87-hakkinda-kanun> (11.09.2017).

Güven Şahin, "Coğrafi İşaretlerin Önemi ve Vize (Kırklareli)'nin Coğrafi İşaretleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15,(2013), s.23-37.

İlhan Özkarakaş, Necla Ercan ve Kamil Gürnil, "Ege Bölgesinde Toplanan Bazı Yeşil Erik (*Prunus Cerasifera* Ehrh.) Materyalinin Değerlendirilmesi", *Anadolu Dergisi*, 16/2,(2006), s.35-49.

İsmail Metin, "Dijital Pazarlama Araçlarının KOBİ'lerin İhracatına Etkisi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 13/3 (2016), s. 4697-4709.

İsmail Metin, ve Asiye Ayben Çelik, "Türk Tarım Ürünlerinin Markalaşarak Küresel Pazarlanmasında Agroparkların Rolü", *Uluslararası Hakemli Pazarlama ve Pazar Araştırmaları Dergisi*, 5(2016), s. 83.

İsmail Metin, Halil Güngör ve Ömer Faruk Çolak, "Ülkemizdeki Bazı Mantar ve Mantar Ürünlerinin Dış Ticareti Üzerine Bir Araştırma ve Küresel Pazarlanmasına Yönelik Öneriler", *Mantar Dergisi*, 4/2 (2013), s. 1-9.

Jose. Anson, "Marketing Flexibilities in Geographical Indications (GI) and Trademark: A Comparative Study", *International Journal of Marketing, Financial Services & Management Reswearch*, 1/11(2012), p.101.

Massimo Vittori, "The Interntional Debate on Geographical Indications (GIs): The Point of View of the Global Colition of GI Producers-OriGIn." *The Journal of World Intellectual Property*, 13.2(2010): 304-312.

MEB, Millî Eğitim Bakanlığı, *Tarım Teknolojileri, Sert Çekirdekli Meyve Yetiştiriciliği-2*, Ankara, 2012.

Rabia Tunalioglu ve Güler Keskin, "Erik", *Tarımsal Ekonomi Araştırmaları Enstitüsü T.E.A.E. – Bakış*, Sayı 7/9 (2004).

TPE, (2004). "Marka ve Coğrafi İşaret Başvurularının Hazırlanması Marka ve Coğrafi İşaret İşlemleri ile İlgili Bilgiler ve Gerekli Belgeler". Ankara: Yücel Ofset.

Trademap, "Plum import and export datas", 2017
<http://www.trademap.org/Index.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1> (Erişim tarihi; 11.06.2017).

Yavuz Tekelioğlu ve Rana Demirer, "Küreselleşme Sürecinde Yöresel Ürünler ve Coğrafi İşaretlerin Geleceği", *İGEME'den Bakış*, 36 (2008), s.87-102.

YEREL EKONOMİLERDE KADIN GİRİŞİMCİLER: MANİSA İLİ ÖRNEĞİ

Esra GÜVEN¹-Selin ÇAVUŞOĞLU²-B.Türker PALAMUTÇUOĞLU³

1.GİRİŞ

Cinsiyetler arasındaki farklılar gerek sosyal gerek ekonomik alanda farklı araştırmalara konu olmuştur. Girişimcilik konusu da cinsiyet farklılığının etkisini gösterdiği çalışma alanlarından birisi olarak dikkat çekmektedir. Cinsiyetler arası eşitsizlik konusu özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadın aleyhinde bir tablo orta koymaktadır. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde kadınları güçsüz kılan temel faktörler arasında eğitimsizlik ve maddi bağımlılık gelmektedir. Kadınların bilinçlendirilmesi ve ekonomik olarak bağımsız olabilmelerine imkan veren mikro kredi programları kadınları güçlendirme noktasında önemli bir görev üstlenmektedir. Elde ettikleri sermaye ile gelir getirici işler yapan ve bu işlerden kazanç sağlayan kadınlar aynı zamanda piyasa güçlerini de yakından tanımakta ve gerek sosyal yönden gerekse de ekonomik yönden çok daha güçlü hale gelebilmektedirler. Öncesinde aile içinde pasif kaynak tüketicisi olarak görülen ve erkek üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalan kadınlar girişimcilik faaliyetlerinde desteklenmeleri yoluyla kendi potansiyellerini fark etmekte ve bu potansiyeli hem aile yararına hem de toplum yararına kullanabilme imkanı bulmaktadırlar. Bu sayede ülke ekonomisinde atıl işgücü konumunda olan büyük bir kitle aktif işgücüne katılmakta ve ekonomiye doğrudan katkı sağlar hale gelmektedirler.

Öte yandan kadınlar ve erkeklerin iş verimliliğini etkileyen bazı farklılıklar bulunmaktadır. Kadın ve erkekler arasında; problem çözme, analitik düşünme, mücadele etme, motivasyon, sosyalleşme ve öğrenme yetenekleri açısından önemli bir fark bulunmamaktadır. Psikolojik araştırmalara göre, kadınlar anlamaya daha verimli otoriteye karşı daha saygılı; erkekler ise daha agresif ve yüksek başarı beklentisine sahiptirler. Geçtiğimiz 40 yıl içerisinde iş hayatına kadınların katılımının artarak devam ettiği ve iş hayatında kadın-erkek rolleri göz önüne alındığında, performans konusunda kadınlar ve erkekler arasında önemli bir farkın olmadığı söylenebilir. Cinsiyetler arasında fark yaratan başka bir konu ise, kadınların mesai saatleri ile ilgili tercihleridir. Çalışan anneler, evdeki sorumluluklarını da yerine getirebilmek amacıyla, esnek saatlerde çalışmayı ve iş ile ilgili görevlerini telefonla yapma eğilimindedirler. Kadınlar aynı zamanda özel ve iş hayatı dengesine özen veren işlerde çalışmayı tercih etmekte; bu da onların kariyerlerinde ilerlemeleri için bir sorun teşkil edebilmektedir⁴. Öte yandan kadın girişimciler, genelde kadınlık ve annelik rolüne uygun bir kariyer çizgisinde, erkek meslektaşlarıncı da desteklendiği gibi esas olarak evini ve ailesini merkez olarak alan işlere girmektedirler ya da bu rol onlara empoze edilmektedir. Aslında bu ayırım kadın girişimcilere biçilen kültürel

¹ Öğr.Gör.Dr., MCBÜ Gördes Meslek Yüksekokulu, esra.guven@cbu.edu.tr

² Öğr.Gör.Dr., MCBÜ Kula Meslek Yüksekokulu, selin.cavusoglu@cbu.edu.tr

³ Öğr.Gör., MCBÜ Kula Meslek Yüksekokulu, turker.palamutcuoglu@cbu.edu.tr

⁴ [Stephan Robbins](#), [Timothy Judge](#), Çev. Edt: İnci Erdem, Örgütsel Davranış, Ankara 2015, s. 39.

roller ile yakından ilgili olup onları yönlendiren sosyal bir tanımdır ancak uygulamada buna uymayan örnekler de oldukça fazladır⁵.

2.LİTERATÜR İNCELEMESİ

Son yıllarda girişimcilik üzerine daha fazla sermaye yatırımı yapılmakta, girişimciliğin kalitesi gerek nitelik gerekse nicelik olarak artmaktadır. Girişimciliğin sosyolojisinde de gelişime yol açan bu gelişme, toplumsal olarak da girişimciliğin kabul görmesine, teşvik edilmesine, tasvip ve tavsiye edilmesine sebep olmaktadır. Akademik alanda da girişimcilik yoğun ilgi görmekte, yeni girişimci geliştirme konusunda oldukça önemli çalışmalar yapılmaktadır. Yapılan çalışmalarda, ekonomik faaliyet dışında olan, bundan dışlanmış veya kendilerini vazgeçirilmiş hissedenlerin ekonomiye kazandırılmasının en etkili yolu girişimcilik olarak görülmektedir. Yeni girişimci geliştirme ve girişimciliğin teşvik edilmesi, yoksul, zengin, gelişmiş, gelişmekte olan tüm ülkeler tarafından benimsenmekte ve teşvik edici program ve politikalarla, eğitim sistemleriyle desteklenmektedir⁶. Bu bağlamda da girişimcilere maddi ve manevi kurumsal bir takım destek mekanizmaları her düzeyde işletilmektedir. Erken yaşlarda bireyleri girişimci olmaya yönlendirmek ve toplum kültürünün bir parçası haline dönüştürmek amacıyla üniversitede girişimcilik dersleri yaygınlaştırılmaktadır. Bu anlamda ülkemizde de son dönemlerde ciddi atılımlar gerçekleştirilmiş ve girişimcilik dersleri eğitim programlarına dahil edilmiştir. Kısaca, girişimcilik ve girişimciliğin desteklenmesi gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ülkelerin temel politikası haline gelmiştir⁷. Özellikle de ekonomik hayatın dışında kalmış ya da bırakılmış bireylerin ekonomiye kazandırılması konusunda ülkelerin bu tür teşvik programları son derece önemli görülmektedir. Zira bu bireylerin başında toplumun büyük bir kesimini oluşturan kadınlar gelmektedir. Bu sebeple de son yıllarda hemen hemen tüm ülkelerde kadınların girişimcilik yoluyla ekonomik hayata kazandırılması üzerinde yoğun çalışmalar dikkat çekmektedir. Sadece ülkeler değil uluslararası kuruluşlar da bu konuya önem vermekte ve kadınların işgücüne katılımı için çalışmalar yapmaktadırlar. Bunlar arasında son yıllarda en çok dikkat çeken çalışmalardan birisinin de özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önemli etkiler yaratan mikro kredi programları olduğu görülmektedir.

Mikro kredi özellikle gelişmemiş bölgelerde geleneksel finans kanallarının dışında kalan fakir insanlara yeni finansal fırsatlar yaratarak fakirliği azaltmaya katkı sağlayan potansiyel bir olgudur. Mikro finasta ön plana çıkan cinsiyet eşitliği ve kadınları güçlendirme konusu mikro finans politika ve programlarının vizyon, misyon ve amaçlarını bütünleştirmek için yerel düşünüp küresel hareket etmeyi ifade eden globalizme ihtiyaç duymaktadır⁸.

Son dönemlerde küçük ölçekli iş ve işletmeleri teşvik ve geliştirme amacıyla verilen mikro kredilerin dünya genelinde fakirliğin yok edilmesi noktasında önemli katkıları olduğu kabul edilmektedir. Özellikle de nüfusun küçük ticaretlerle geçindiği bölgelerde mikro kredi programlarında kadınların hedef kitle olması bu kredilerin

⁵ Seyfi Top, Girişimcilik Keşif Süreci, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2006, s.22

⁶ Mahmut Özdevecioğlu; Mustafa Karaca, 'Girişimcilik, Girişimci Kişilik, Kavram ve Uygulama', Konya 2015, s. 13.

⁷ Serpil Döm, Girişimcilik ve Küçük İşletme Yöneticiliği, Detay Yayıncılık, Ankara 2006, s.30

⁸ Miguel-Angel Galindo; Domingo Ribeiro (ed.) 'Women's Entrepreneurship and Economics: New Perspectives, Practices, and Policies', Valencia 2011, s. 175.

Geçmişten Günümüze Manisa

önemini daha da artırmaktadır⁹. Mikro krediler yoluyla kadınların iş hayatına dahil edilmeleri bir sosyal sermaye olarak kadını güçlendirdiği gibi bu yolla finansal sürdürülebilirlik artırılmakta ve fakirlikle mücadelede başarı elde edilebilmektedir¹⁰.

Kadınların ekonomik hayata kazandırılmasını temel amaç edinen mikro kredi programları doğru şekilde kullanıldığında özellikle kırsal bölgelerde ya da kent merkezlerinden uzak bölgelerdeki kadınlar için yeni ufuklar açabilmektedir. Özellikle ailede kocanın gelir getirici bir aktivitesi olmadığına kadınların ellerindeki sermayeyi kazançlı bir girişime yatırmaya imkan veren mikro kredi kadının pazarlık gücünü arttırmaktadır. Sadece sermayeye ulaşmak fakirlikle mücadele için yeterli değildir. Bir taraftan üretkenlik ve piyasa etkileşimlerini arttırırken diğer yandan risk yönetebilme becerisine sahip olmak da başarıya ulaşmak için önemlidir. Mikro kredi programları bu noktada kadınlara gereken eğitimlerin verilmesi ve beceriler kazandırılması yönüyle de kadın girişimciler için etkili bir uygulamadır¹¹.

Avrupa ekonomik ve sosyal komitesi 2013 Eylül ayında yayınladığı raporda kadınların işgücüne katılması konusunun artık bir cinsiyet eşitliğinden öte Avrupa'da istihdam ve zenginlik yaratacak ekonomik bir şart olduğunu dile getirmiştir. Aynı raporda kadınların işgücüne katılımının sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için sosyal bir gereklilik olduğu vurgusu da yapılmıştır¹².

Mikro krediler kaynak yaratarak ve yatırımı artırarak mikro ve makroekonomik istikrara katkı sağlamaktadırlar. Bunun yanında özellikle fakir bölgelerde ve geleneksel bankacılık sisteminden bağımsız olarak refah yaratma rolü de üstlenmektedir. Dünya nüfusunun yarısından fazlasını kadınların oluşturması itibariyle, kadınlar sadece aile geçimini temin etmede değil aynı zamanda toplumun sürekliliği noktasında da anahtar rol oynamaktadırlar¹³.

⁹ Katharine N. Rankin, 'Governing development: neoliberalism, microcredit, and rational economic woman', *Economy and society*, (2001), s. 18.

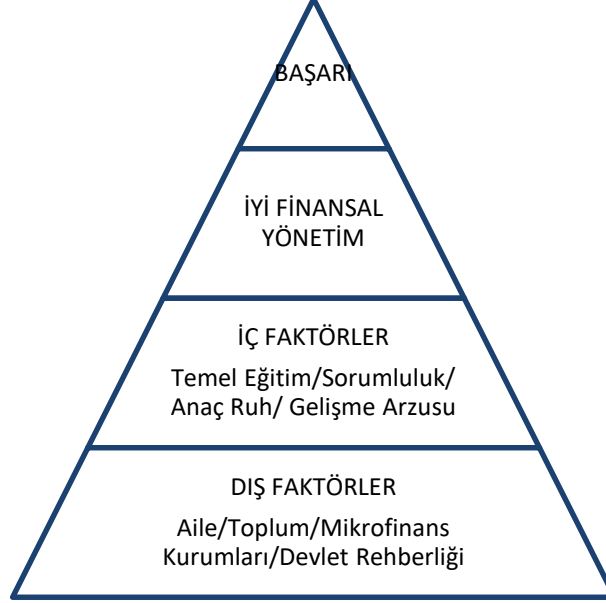
¹⁰ Linda Mayoux, 'Tackling the down side: Social capital, women's empowerment and micro-finance in Cameroon'. *Development and Change*, (2001), s. 435.

¹¹ Galindo, Riberio, age, s.167.

¹² Vânia Maria Jorge Nassif; Tales Andreassi; Maria José Tonelli, 'Critical incidents among women entrepreneurs: Personal and professional issues', *Revista de Administração*, (2015) , s. 213.

¹³ Galindo, Riberio, age, s.168.

Şekil 1: Kadın Girişimciler İçin Mikro Kredi Faktörler Hiyerarşisi

Kaynak: Galindo ve Ribeiro, 2011, s.173

Mikro kredi programlarında kadınların başarısında etkili olan faktörler Şekil 1’de sunulmaktadır. Bu faktörlere göz atıldığında dış faktörler olarak verilen aile, toplum, mikro finans kurumları ve devlet rehberliği temelde tüm kredi kullanabilenlerin doğal olarak elde ettiği faktörleri ifade etmektedir. Ancak faktörler sıralamasında bir üstte yer alan iç faktörler, kredi kullananlar arasında kişiden kişiye ciddi farklılıklar göstermekte ve dolayısıyla başarıya ulaşma yolunda bu faktörlere sahip kadınlar daha avantajlı olabilmektedir. Şekilde bir üstte verilen iyi finansal yönetim becerisinin ise bir alt gruptakiler arasından bazılarının başarıya daha yakın olmasını sağlamaktadır. Sonuçta başarı merdiveninde zirveye ulaşabilmenin kredi kullananların tamamının yakalayabileceği bir fırsat olmadığı görülmektedir.

Mikro kredi programları kadınların daha bağımsız olabilme ve kendilerine yetebilme noktasında fırsatlar ortaya koymaktadır. Çalışmalar gösteriyor ki, mikro kredi programları yoluyla ekonomik aktivitelere katılan kadınların sosya-ekonomik hayatları gelişme göstermekte ve bu gelişme yaşamlarına ve ailelerine yansımaktadır. Mikro kredi programlarının etkileri iki şekilde kategorize edilebilecektir. İlk olarak bu programlar, istihdam fırsatı yaratmakta, üretkenliği arttırmakta, ekonomik güvenlik sağlamakta, konut, beslenme ve sağlık konularında katkılar sunmaktadır. İkinci olarak mikro kredi programları kadınların sosyal yönden güçlenmelerine, farkındalıklarına, özgüvenlerine, örgütsel yönetim becerilerine de önemli katkı sağlamaktadır. Bu sayede kadınlar daha bağımsız hale gelmekte ve aileleri içerisinde ve sosyal hayatta finansal olarak daha etkili ve güçlü olabilmektedirler. Öte yandan, mikro kredi kadın girişimcilerin gelecekle için projelerinden kazanç elde etmelerine imkan vermekte ve bu sayede de ekonomi için sermaye birikimine önemli bir kaynak sağlamaktadır. Artan gelir ve refah girişimcilerin tüketim ve ihtiyaçları konusunda farkındalıklarını arttırmaktadır. Bu farkındalığın gelişmesi veya artışı kadınların gelecek nesil konusunda daha bilinçli olabilmelerine de imkan vermektedir. Mikro kredi programları yerel anlamda ailelerin üretkenlik güçlerini arttırarak şartlarının

Geçmişten Günümüze Manisa

gelişmesine katkı sağlamak ve bu da kadın girişimcilerin ekonomik anlamda güvenliklerini sağlamaktadır¹⁴.

Nüfusunun yüzde 49'u kadın olan Türkiye'de girişimci sayıları incelendiğinde erkek girişimci sayısının bir milyonun üzerinde olmasına rağmen, kadın girişimci sayısının ortalama yüz bin civarında olduğu görülmektedir. Nüfusunun yarısı kadın olan Türkiye için kadın girişimci oranının erkek girişimcilere göre on kat daha az olduğu dikkat çekmektedir. Ancak kadın girişimci sayısının son on yılda yüzde 40'ın üzerinde bir artış gösterdiği de bilinmelidir. Bu açıdan son yıllarda Türkiye'de hayata geçirilen mikro kredi faaliyetlerinin ve devlet desteklerinin kadın girişimci sayılarına önemli etki yaptığı görülmektedir¹⁵.

NEDEN KADINLAR

Mikro kredi programlarının özellikle kadınları hedef almasının temelinde birçok farklı faktörden bahsedilmektedir. Her ne kadar bu faktörlerin önemi ve ağırlığı ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de tüm ülkeler için dikkat çeken bazı temel faktörler bulunmaktadır.

Bunlardan en dikkat çekici olanlarından birisi cinsiyet ve kalkınma konusudur. Özellikle dünya bankası tarafından yapılan araştırmalar gelişmekte olan ülkelerde görülen cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik büyüme ve kalkınmayı kısıtladığını göstermektedir. Yine dünya bankası raporlarına göre cinsiyet temelinde ayrımcılık yapan toplumlarda daha yüksek bir fakirlik maliyeti ve daha yavaş ekonomik büyümeden bahsedilmektedir¹⁶. Mikro kredi bu eşitsizliğin kadınların lehinde azaltılması bağlamında kadınları hedef almakta ve bu sorunun hafifletilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir.

Kadınlara sermaye ve eğitime erişme fırsatı veren mikro kredi programları fakirliğin azaltılması ve ekonomik büyümenin maksimize edilmesi için kadının hareket kabiliyetini artırmaya yardımcı olmaktadır. Baden ve Milward'ın dikkat çektiği bir konu da kadınların her zaman erkeklere göre daha fakir olmasalar bile, finansal olarak daha savunmasız olduklarıdır¹⁷. Mikro finansın bu noktada katkısı kadınların finansal savunmasızlığını azaltabilme potansiyeline sahip olmasıdır.

Yine kadınların elde ettiği gelirlerin çoğunu ailelerine harcamakta olmaları da kadınların hedef kitle seçilmesinde önemli bir etkidir. Yapılan araştırmalar kadınların gelirlerinin büyük bir kısmını aileleri için harcadığını ve bu yüzden de kadınlara gelir artırma konusunda yardım edildiğinde tüm ailenin refah düzeyinde bir artış olduğunu göstermektedir. Güçlendirilen kadınlar yaşam tercihlerini kendileri için daha iyi olacak şekilde değiştirebilme fırsatına sahip olmaktadır. Kadınların bu değiştirme gücü kendi aileleri için olduğu gibi yerel ya da ülke genelindeki kalkınmada da etkili bir faktör olarak görülmektedir¹⁸.

Yapılan desteklemelerin verimliliği ve sürdürülebilirliği konusu da kadınların tercih edilmesinde etkili bir faktör olarak dikkat çekmektedir. Sürdürülebilirlik zemininde kadınları hedef alma düşüncesi kadınların aldıkları kaynakları geri ödeme ve işbirliği konusundaki istekliliğinden kaynaklanmaktadır. Zira mikro finans

¹⁴ Sharmina Afrin; Nazrul Islam; Shahid Uddin Ahmed, 'A multivariate model of micro credit and rural women entrepreneurship development in Bangladesh', International Journal of Business and Management, (2008), s.171.

¹⁵ <https://www.dunya.com/>

¹⁶ World Bank, 'Engendering Development: Through Gender Equality in Rights, Resources, and Voice Summary', Washington, D.C. 2001. s.199

¹⁷ Sally Baden; Kirsty Milward, 'Gender and Poverty', Bridge Report, 1995, s. 30.

¹⁸ Rohit Deshpande, 'Using market knowledge', California 2001, s. 25.

konusundaki veriler kadınların geri ödeme konusunda erkeklere göre çok daha üstün olduklarını ve erkeklere oranla işbirliğine daha açık olduklarını ortaya koymaktadır¹⁹.

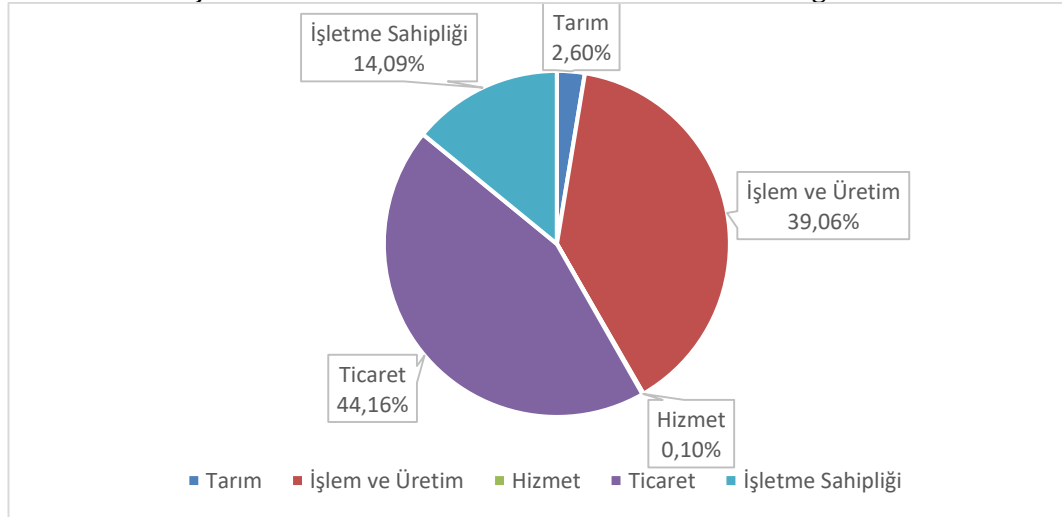
Son olarak kadınların desteklenmesinde tüm dünya genelinde göze çarpan ortak sebeplerden birisi de kadın hakları konusudur. Kadının finansal kaynaklara erişme konusunda erkeklerle eşit haklara sahip olması ama bu hakkı yeterince kullanamıyor olmaları kadının hedef alınmasının gerekçeleri arasında sayılabilecektir. Zira finansal kaynaklara erişim hakkının etkin kullanılması bir insan hakları konusu olduğu kadar fakirliği azaltma noktasında da önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır²⁰.

MANİSA İLİ MİKRO KREDİ KULLANIMI

Manisa ilinde aktif bir şekilde faaliyet gösteren Türkiye Grameen Mikrofinans Programı (TGMP) kapsamında Manisa il ve ilçelerine ilişkin sayısal veriler TGMP Manisa Şubesi uzmanları ile e-mail kanalıyla yapılan iletişim çerçevesinde elde edilmiştir. Elde edilen sayısal veriler düzenlenerek tablolar ve şekiller halinde sunulmuştur.

Toplamda 61 merkeze sahip olan Manisa ilinde sayıları 4-7 arasında değişen 235 mikro kredi grubu olduğu bilinmektedir. Bu gruplarda 416 kişi halen aktif şekilde kredi kullanımına devam ederken 813 üyenin geri ödemesini tamamlayıp yeni kredi kullanmayan pasif üyeler olduğu görülmektedir. Tüm bu gruplardaki üyelere Nisan 2017'ye kadar dağıtılan toplam kredi 2.928.247 TL olarak verilmektedir. Türkiye'de mikro kredi kullanımı konusunda önemli illerden biri olan Manisa ilinde mikro kredi kullanımının farklı yönlerden ele alınması il bazında yapılacak bir değerlendirme için yararlı olabilecektir.

Şekil 2: Manisa İli TGMP Kredilerinin Sektörel Dağılımı

Manisa ilinde dağıtılan mikro kredilerin sektörel dağılımına bakıldığında (Şekil 2), kredilerin yüzde 44,16 (145 üye) gibi bir oranla en çok ticaret alanında kullanıldığı, sonrasında ise sırasıyla yüzde 39,1 (136 üye) ile işlem ve üretim sektöründe, yüzde 14.09 (44 üye) ile işletme kurmada, yüzde 2.6 (4 üye) ile tarım sektöründe ve yüzde 0.1 (1 üye) ile de hizmet sektöründe kullanıldığı dikkat

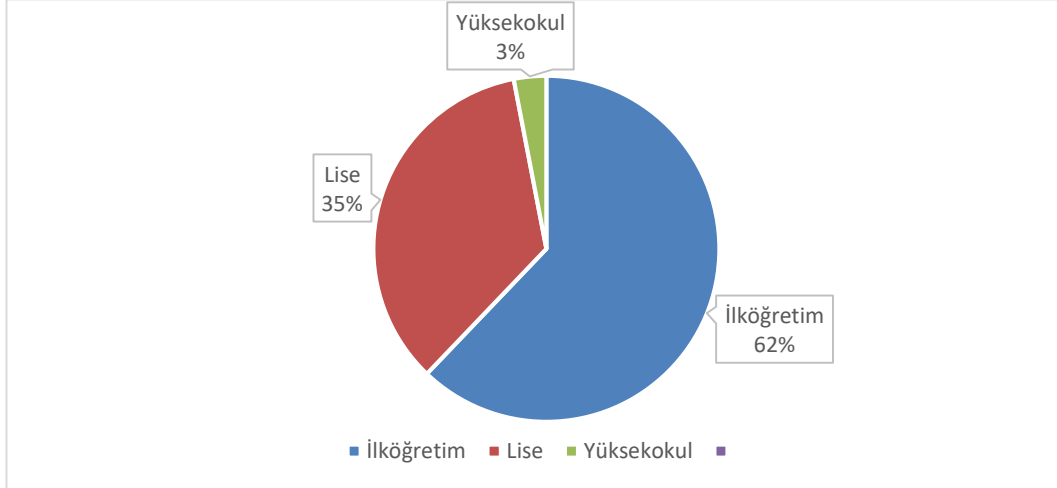
¹⁹ Susy Cheston, Lisa Kuhn, 'Empowering women through microfinance'. Draft, Opportunity International, (2002), s. 9.

²⁰ www.undp.org/unifem

Geçmişten Günümüze Manisa

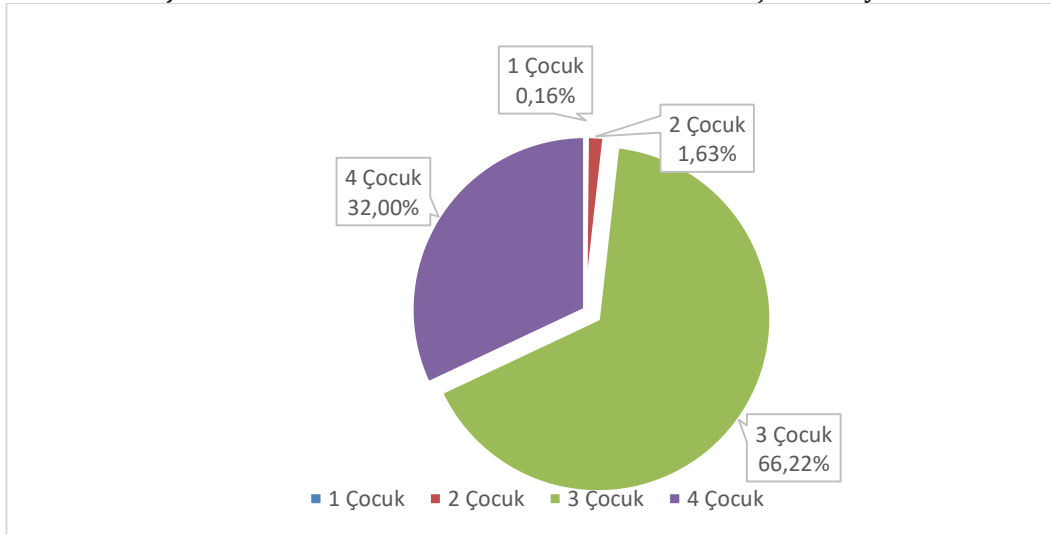
çekmektedir. Bu oranlar Türkiye geneli ile kıyaslandığında, ilk 3 sektörün aynı olduğu görülmektedir. Oranların ise Türkiye geneline çok yakın bir görüntü çizdiği söylenebilecektir.

Şekil 3: Manisa İli TGMP Kredisi Kullananların Eğitim Durumu

İl genelinde mikro kredi kullananların eğitim durumları Şekil 3'e göre değerlendirildiğinde ise, yüzde 62'lik (205 üye) bir oranla ilköğretim mezunları ağırlıklı görünmektedir. Sonrasında ise yüzde 35 (115 üye) ile lise ve yine yüzde 3'lük (10 üye) bir oranla yüksekokul mezunlarının mikro kredi kullandığı dikkat çekmektedir. Bu tablo ülke genelinde kadınların eğitim düzeyleri hakkında ipuçları verdiği gibi, dar gelirli kadınların çok büyük çoğunluğunun da eğitim olarak yeterli düzeyde olmadığını ortaya koymaktadır. Eğitim düzeyi düşük kadınların mikro krediyi ekonomik katkı konusunda bir alternatif olarak gördükleri de yapılabilecek değerlendirmeler arasındadır.

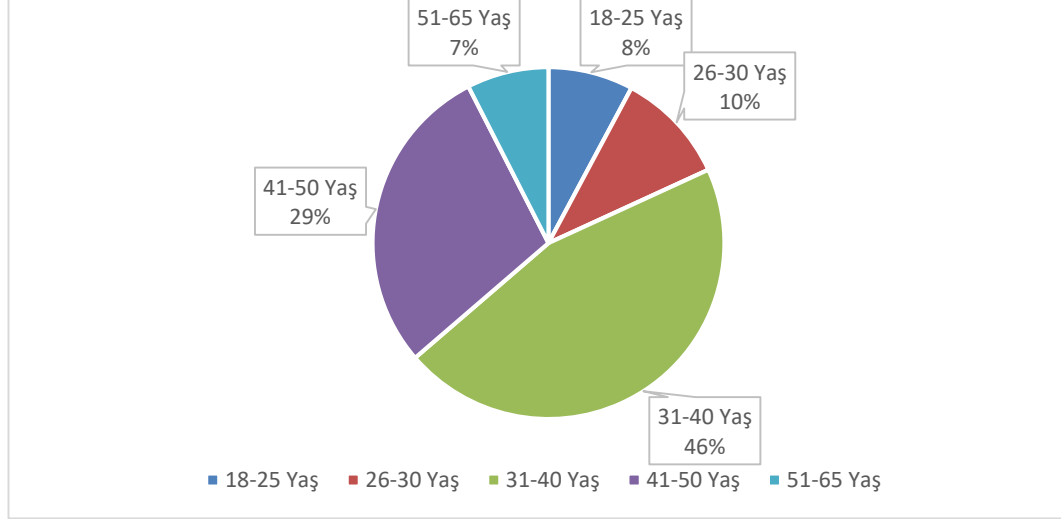
Şekil 4: Manisa İli TGMP Kredisi Kullananların Çocuk Sayısı

Şekil 4'te mikro kredi kullanan kadınların çocuk sayılarına bakıldığında, mikro kredi kullanan kadınların neredeyse tamamının 3 ve daha fazla çocuk sahibi oldukları dikkat çekici bir istatistik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu oranın yüzde 66'sının (207 üye) 3 çocuklu, yüzde 32'sinin (100 üye) 4 çocuklu, yüzde 2'sinin (18

üye) 2 çocuklu ve son olarak da sadece yüzde 0.1'nin (5 üye) çocuk sahibi olmayan ailelerden oluştuğu görülmektedir. Buradan hareketle dar gelirli ailelerde 3 ve daha fazla çocuk sahibi olan kadınların iş hayatına katılmasının bir zorunluluk haline geldiği değerlendirilmektedir. Bu oran ülke genelindeki dar gelirlilik ve çocuk sayısı arasındaki ilişkiyi de destekler niteliktedir.

Şekil 5: Manisa İli TGMP Kredisi Kullananların Yaş Durumu

İl genelinde kullanılan mikro kredilerin dağılımı Şekil 5'deki yaş aralıklarına göre değerlendirildiğinde kredi kullanan en büyük grubun yüzde 46'lık (150 üye) bir oranla 31-40 yaş arası kadınlar olduğu görülmektedir. Sonrasında yine yüzde 29'luk (95 üye) bir oranla bir üst yaş grubu olan 41-50 yaş grubunun geldiği de dikkat çeken bir başka orandır. Bu grafik çocuk sayısı grafiği ile birlikte değerlendirildiğinde, çok çocuklu ailelerin çocuklar büyüdükçe ekonomik kaygılarının ağırlaştığı değerlendirilebilecektir. Zira diğer oranlara bakıldığında yine sırasıyla yüzde 10 (34 üye) ile 26-30 yaş grubunun, yüzde 8 (26 üye) ile 18-25 yaş grubunun geldiği görülmektedir. Bu yaş gruplarındaki kadınların çocuklarının henüz yaş olarak küçük oldukları değerlendirildiğinde ekonomik kaygı konusu daha iyi anlaşılabilir. Yaş grubu olarak yüzde 7'lik (25 üye) bir oranla en son gelen 51-65 yaş grubundaki kadınların çocuklarının artık 18 yaş üstü oldukları için aileden ekonomik olarak bağımsız olma ihtimallerinin yüksekliği de bu değerlendirmeyi destekleyebilecektir. Yine bu yaş grubunun özellikle yaşın getirdiği fiziksel yetersizlikler ve sağlık sorunları sebebiyle ekonomik hayatta var olabilmeleri zor olmaktadır.

Tablo 1: TGMP Kredileri Neticesinde Yapılan İş Türleri

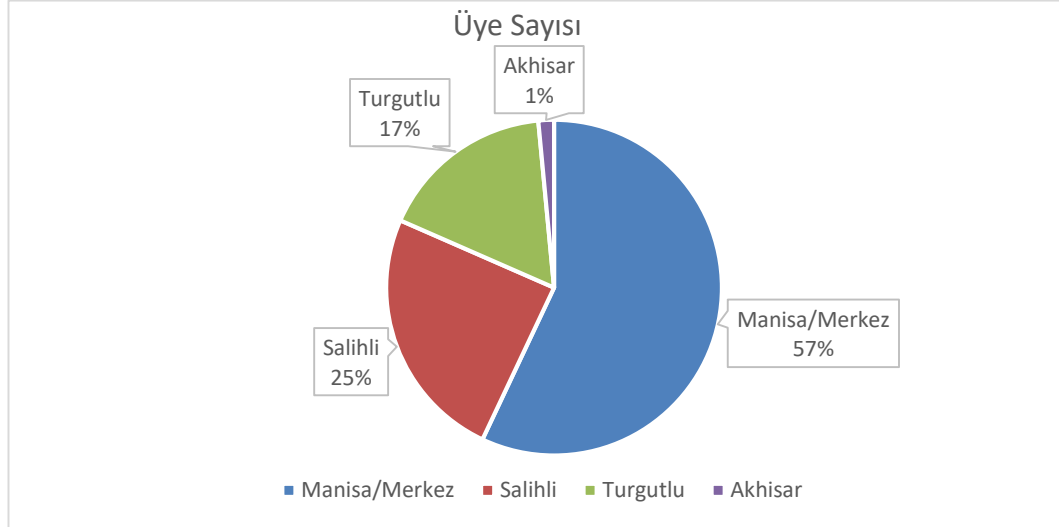
İş Türleri	Üye Sayısı	Yüzde Oranı
Çamaşır Satışı	16	%4,84
Kıyafet Satışı	31	%9,39
Sebzecilik	4	%1,21
Takı Satımı	18	%5,45
Pasta Satımı	15	%4,54
Dikiş Nakış	25	%7,57
El İşi Yapımı	36	%10,9
Kozmetik	29	%8,78

Geçmişten Günümüze Manisa

İş Türleri	Üye Sayısı	Yüzde Oranı
Çiçek Yetiştirme	10	%3,03
Terzilik	21	%6,36
Hamur İşleri Yapımı	25	%7,57
Ev Yemekleri Satımı	26	%7,87
İç Çamaşır Satımı	21	%6,36
Temizlik Malzemesi Satımı	21	%6,36
Büfe İşletmeciliği	12	%3,63
Tuhafiye Dükkanı İşletmesi	8	%2,42
Balon Satışı	2	%0,6
Kostüm İşleme	6	%1,8
Turşuculuk	4	%1,21

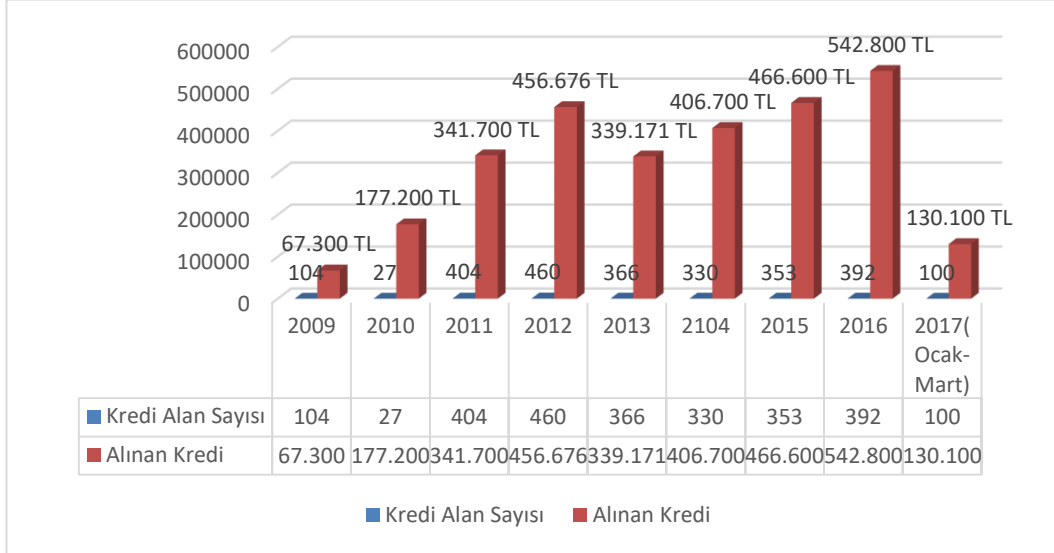
Kullanılan mikro kredilerin hangi işlerde kullanıldığını görmek de girişimcilerin ilgi alanlarını gösterebileceği gibi risk algılarını da ortaya koyabilecektir. Zira Tablo 1'deki en yüksek yüzdeye sahip işlere bakıldığında sırasıyla yüzde 10.9 ile el işi yapımı, 9.39 ile kıyafet satışı, yüzde 8.78 ile kozmetik geldiği görülmektedir. Bu işlerde satılan ürünlerin gıda ürünleri gibi kısa zamanda bozulmaması ve uzun vadede satılabilme özelliğine sahip olmasının girişimsel riski azaltmasından dolayı daha fazla tercih edildiği değerlendirilmektedir. Yine piyasalara bakıldığında bu üç grubun kar oranlarının en yüksek grup olmasının da bu tercihte etkili olduğu söylenebilecektir.

Şekil 6: Manisa İli TGMP Kredisi Kullanıcılarının Merkezlere Göre Dağılımı

Manisa ilinde kullanılan mikro kredilerin il merkezi ve ilçeler bazındaki dağılımını gösteren Şekil 6'ya bakıldığında hemen hemen nüfusla doğru orantılı bir dağılım dikkat çekmektedir. Bu dağılımda yüzde 57 ile il merkezi en çok kredi kullanıcısına sahip iken, onun arkasından sırasıyla büyük ilçeler arasında yer alan ve yüzde 25'lik bir orana sahip Salihli ilçesi gelmektedir. Sonrasında ise sırasıyla yüzde 17 ile Turgutlu ve yüzde 1 gibi çok düşük oranla Akhisar gelmektedir. Bu sıralamada Akhisar'ın nüfus büyüklüğüne rağmen mikro kredide çok düşük bir oran sergilemesinin sebebi olarak, ilçedeki tavukçuluk sektörünün canlılığı ve bunun yanında yoğun zeytincilik faaliyetleri gösterilebilecektir.

Şekil 7: Manisa İli TGMP Kredisi Kullanıcı Sayısı ve Kredi Tutarı

İl genelinde mikro kredi dağıtımının başladığı yıl olan 2009 yılından 2017 yılına kadar kredi kullanan sayısı ve kredi miktarı değerlendirildiğinde, Şekil 7’de 2012 yılına kadar genel bir yükselme olduğu ve bu yıldan sonra da kullanıcı sayısında önemli bir değişim olmasa da kullanılan kredi miktarlarında bir artış olduğu dikkat çekmektedir. Buradan hareketle, girişimcilerin genel olarak yaptıkları işlerde tutunabildikleri ve yeni kredilerle işlerine yatırım yapabilmeye gücü bulabildikleri değerlendirilebilecektir. Manisa ili bazında kullanılan kredi miktarının düzenli bir artış sergilemesi yönüyle ülke genelindeki artışla paralellik gösterdiği de dikkat çeken bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek il genelinde gerekse de ülke genelinde kullanılan kredi miktarındaki bu düzenli artış mikro kredi tarafları arasında gelişen bir güven ilişkisine de işaret etmektedir. Bu güven artışı ile birlikte TGMP’nin daha fazla kadına ulaşma şansı yakalayabileceği de söylenebilecektir.

3.SONUÇ

Ülkelerin ekonomik sistemlerinin temellerini oluşturan girişimciler ve girişim faaliyetleri sadece büyük metropoller bağlamında değil aynı zamanda yerelde de üzerinde önemle durulması gereken bir konu olarak dikkat çekmektedir. Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye’de önemli sayılabilecek bir kitlenin ekonomik hayatın dışında kaldığı ve bu kitlenin yine büyük bir bölümünün kadınlardan oluştuğu bilinen bir gerçektir. Bu açıdan kadınların ekonomik hayata kazandırılması konusu ülke ekonomisinde yukarı yönlü bir ivmeye yol açma potansiyeli olduğu değerlendirilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde hızla yayılan mikro kredi programları da bu yönüyle Türkiye için sıra dışı bir öneme sahiptir.

Türkiye’de son yıllarda hızlı bir yayılma gösteren mikro kredi programları Türkiye geneli ile aynı oranlarda Manisa ilinde de kendini göstermektedir. Nüfus ve sanayi yönünden Türkiye’nin önemli illerinden birisi olan Manisa ilindeki mikro kredi faaliyetlerinin detaylarına bakıldığında kullanılan kredinin büyük bir bölümünün ticaret için alındığı dikkat çekmektedir. Mikro kredi programlarının kadını destekleme amacının yanında istihdam sağlayarak ülke ekonomisine katkı sağlamayı da amaçladığı göz önüne alındığında, işletme kurma amaçlı kredi kullanmanın

Geçmişten Günümüze Manisa

istenilen düzeyde olmadığı (%14) görülmektedir. Burada özellikle işletme kurma konusunda kadınların neden isteksiz oldukları ortaya konularak bu isteksizliğin aşılabilmesi noktasında çalışmalar yapılması gerekmektedir. Verilen mikro kredilerde istihdam yaratma amaçlı işletmeler kurmak teşvik edildiğinde ekonomik kalkınma beklenenden daha hızlı gerçekleşebilecektir.

Manisa ilindeki mikro kredi kullanımını konusuna demografik veriler açısından bakıldığında ağırlıklı olarak eğitim düzeyi düşük kadınların mikro krediye yöneldikleri ya da bu kredileri bir çıkış yolu olarak kullandıkları dikkat çekmektedir. Burada kredi kullanan kadınları eğitilmesi konusu önem kazanmaktadır. Zira kullandırılan kredinin büyük bir kısmını elinde bulunduran eğitim düzeyi düşük kadınların özellikle işletmecilik ve piyasalar konusunda iyi bir eğitimden geçirilmeleri, kredinin etkin kullanılması yönünde de büyük katkılar sağlayabilecektir. Bu eğitimlerde de yine üniversite mezunu ve akademisyenler kadınların eliyle bu eğitimlerin verdirilmesi de çift yönlü bir yarar sağlayabilecektir.

Mikro kredi kullanan Manisalı kadınların çocuk sayıları açısından dikkat çeken konu neredeyse tamamının (%98) en az üç çocuklu kadınlar olduğu dikkat çekmektedir. Bundan dolayı bu kadınların iş yaşamlarının yanında, yoğun ve yorucu bir ev hayatlarının da olduğu göz önüne alınmalı ve özellikle çocukların eğitim ve ihtiyaçları noktasında ek desteğe ihtiyaç duyabilecekleri değerlendirilmelidir. Bu noktada mikro kredi kullanan ve özellikle istihdam yaratma potansiyeli olan kadınların valilikler ya da kaymakamlıklar tarafından ek teşviklere tabi tutulmaları, kadınların iş yaşamlarına daha aktif katılabilmelerini kolaylaştırabilecektir. Kredi kullanan kadınların yaşlarına dikkat edildiğinde kadınların genel olarak evliliklerinin ilk 8-10 yılında kredi kullanmadıkları dolayısıyla iş hayatını erteledikleri dikkat çekmektedir. Buradan hareketle özellikle çocukların bakım ve eğitimleri konusunda yapılacak teşviklerin, kadınların daha erken yaşlarda ekonomik hayata kazandırılmasına yardımcı olabilecektir.

Mikro kredi uygulaması her ne kadar başladığı 2003 yılından beri önemli mesafeler kat etmiş olsa da, Türkiye genelinde ulaşılamayan il ve ilçeler olduğu da dikkat çekmektedir. İl bazında mikro kredi uygulamasını incelediğimiz Manisa ilinde de toplam on yedi ilçeden merkez ilçeler dahil sadece beş ilçeye ulaşılabilmiş olması mikro kredi uygulamalarının henüz istenilen düzeyde olmadığını ortaya koymaktadır. Özellikle şehir merkezinden uzakta olan Demirci, Kula, Alaşehir, Gördes, Sarıgöl ve Selendi ilçelerinde dar gelirli kadınların ekonomik hayata katılabilmeleri noktasında yeterince alternatifin olmadığı bilinmektedir. Bu açıdan bu ilçelerin de hızlı ve etkin bir şekilde mikro kredi ile tanıştırılması adına faaliyetler planlanmalı ve bu ilçelerdeki kadınların da ülkemiz ekonomik hayatına kazandırılması sağlanmalıdır.

Sonuç olarak mikro kredi özellikle de yereldeki kadınlar için bir fırsat olabilmektedir. Bu fırsatın çok daha fazla kadına duyurulabilmesi onların hem ekonomik hem de sosyal yönden güçlenmelerine önemli katkılar sağlayabilecektir. Bu kredilerin daha çok kadına ulaştırılmasının yanında, daha etkin kullanılmasının sağlanması da bir diğer amaç olarak belirlenmeli ve bu yönde zenginleştirici adımlar atılmalıdır.

KAYNAKÇA

Afrin, Sharmina, Islam, Nazrul, Ahmed, Shahid Uddin, A multivariate model of micro credit and rural women entrepreneurship development in Bangladesh, International Journal of Business and Management, 3/8 (2008), s.169-185.

- Baden, Sally ve Milward, Kirsty, "Gender and Poverty," Bridge Report 1995.
- Cheston, Susy, and Lisa Kuhn. "Empowering women through microfinance." *Draft, Opportunity International* 2002.
- Deshpande, Rohit, 'Using market knowledge', California 2001.
- Döm, Serpil, Girişimcilik ve Küçük İşletme Yöneticiliği, Detay Yayıncılık, Ankara 2006.
- Galindo, Miguel-Angel, Ribeiro, Domingo (Eds.). *Women's Entrepreneurship and Economics: New Perspectives, Practices, and Policies* (Vol. 1000). Springer Science & Business Media, 2011.
- Mayoux, Linda, Tackling the down side: Social capital, women's empowerment and micro-finance in Cameroon. *Development and change*, 32/3 (2001), s. 435-464.
- Minniti, M., Bygrave, W. D., Autio, E., *GEM Global Entrepreneurship Monitor: 2005 Executive Report*. London Bussiness School 2006.
- Nassif, V. M. J., Andreassi, T., Tonelli, M. J. Critical incidents among women entrepreneurs: Personal and professional issues. *Revista de Administração*, 51(2) (2015), s. 212-224.
- Özdevecioğlu, Mahmut, Karaca, Mustafa, Girişimcilik, Girişimci Kişilik, Kavram ve Uygulama. *Eğitim Yayınevi, Konya* 2015.
- Rankin, Katharine N., Governing Development: Neoliberalism, Microcredit, and Rational Economic Woman. *Economy and Society*, 30/1 (2001), s.18-37.
- Robbins, Stephen P ve Judge, Timothy A., Örgütsel Davranış, Çev. Ed:İnci Erdem, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015.
- Top, Seyfi, Girişimcilik Keşif Süreci, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2006.
- World Bank, Engendering Development: Through Gender Equality in Rights, Resources, and Voice Summary, Washington 2001, D.C.
- www.dünya.com
- www.undp.org/unifem

MANİSA'NIN NÜFUS HAREKETLERİNİN İNŞAAT SEKTÖRÜ'NE ETKİLERİ

Türker PALAMUTÇUOĞLU-*Esra GÜVEN**-Selin ÇAVUŞOĞLU***

1. Giriş

Manisa son yıllarda yapılan yatırımlar ve organize sanayi bölgesindeki atılımlarında etkisiyle göç veren değil göç alan bir il konumuna gelmeye başlamıştır. İldeki doğum oranlarının ölüm oranlarından daha yüksek olması nedeniyle hızlı bir nüfus artışı söz konusudur. Geçmiş dönem verilerinden nüfus artışına, alınan göçe ve net göçe bağlı olarak konut satışlarının da artış gösterdiği anlaşılmaktadır. İnşaat sektörü ülke ekonomisinin lokomotifi olduğu gibi Manisa ekonomisinin de lokomotifi rolünü üstlenmektedir. Bu nedenle inşaat sektörünün ve konut satışlarının gelecekteki seyrini öngörebilmek hem yerel yönetimlerin hem de sektör temsilcilerinin yararına olacaktır. Bu çalışmada öncelikle Manisa'daki nüfus hareketleri ve inşaat sektörünün önemi ele alınmıştır. İkinci olarak, Manisa İli'ndeki konut satışlarının geçmiş dönem verileri incelenmiş ve bu verilerdeki değişimlerin konut satışlarına ne ölçüde etki ettiği araştırılmıştır. Nüfus hareketlerinin ve konut satışlarının etkileşimleri çoklu regresyon analizleri ile incelenmiş ve nüfus, alınan göç ve net göç değişkenlerinin konut satışları üzerinde anlamlı etkileri gözlenmiştir.

Manisa'da Nüfus Hareketleri

17 Mayıs 2017'de Manisa Celal Bayar Üniversitesi Nüfus ve Göç Araştırma Merkezi'nin düzenlediği "Manisa'da Nüfus Hareketleri" konulu konferansta Yrd.Doç.Dr. Nejdet Bilgi 1835 yılından beri Manisa nüfusundaki değişimleri sunmuştur. Bilgi bu sunumunda 1835 yılında Manisa Sancağı'nın 163.694 nüfusa sahip olduğunu, 1890 yılında bu rakamın 358.086'ya ulaştığını söylemiştir. 1918 yılında sancak nüfusunun 448.97'i

*Öğretim Görevlisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Kula Meslek Yüksekokulu, turker.palamutcuoglu@cbu.edu.tr

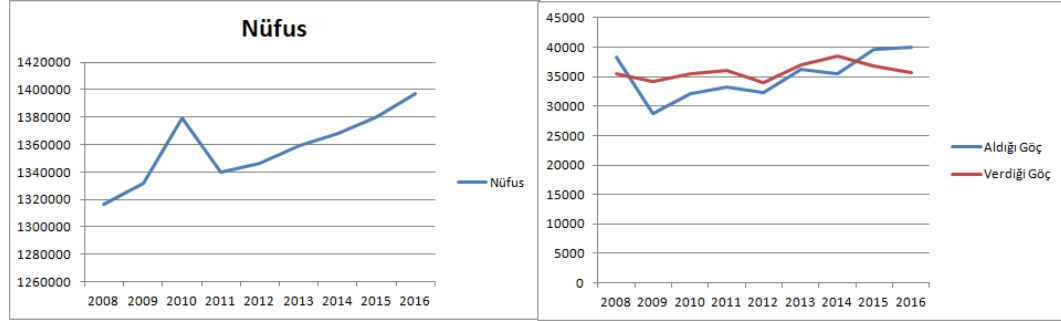
**Öğretim Görevlisi Doktor, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Gördes Meslek Yüksekokulu, esra.guven@cbu.edu.tr

***Öğretim Görevlisi Doktor, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Kula Meslek Yüksekokulu, selin.cavusoglu@cbu.edu.tr

bulduğunu belirtmiştir. 1927'deki nüfusun 374.013 olarak sayıldığını, 2015 yılında ise nüfusun 1.380.388'ya ulaştığını belirtmiştir. Bilgi son olarak İstiklal savaşının etkisiyle Manisa'daki gayrimüslim nüfusun ülkeyi terk ettiğini ve bu nedenle il nüfusunun tamamının Müslüman olduğunu ifade etmiştir ².

Manisa nüfusundaki, aldığı ve verdiği göç miktarındaki değişimler 08.09.2017 tarihinde erişilen Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Manisa'nın Nüfusunun, Aldığı ve Verdiği Göç Miktarının Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu ³.

Şekil 1'de Manisa'nın nüfusunun 2008-2010 yılları arasında düzenli olarak yükseldiği görülmüştür. 2011 yılında Manisa nüfusunda bir azalma meydana gelmiştir. 2011'den 2016'ya kadar ise nüfusun düzenli olarak arttığı gözlenmektedir. Buna karşılık Manisa'nın aldığı ve verdiği göç miktarı dalgalı bir seyir izlemektedir. Verdiği göç yatay bir trend izlerken, aldığı göçün yükselen bir trend izlediği şekil 1'de görülmektedir.

İnşaat Sektörü ve Önemi

İnşaat sektörü birçok ülkede olduğu gibi ülkemiz ekonomisinde de önemli bir yere sahiptir. İNTES Nisan 2017 raporuna göre inşaat sektörü GSMH'nin yaklaşık % 30'unu oluşturmaktadır. Aynı rapora göre inşaat sektörü kendisine bağlı 200'den fazla alt sektörün ürettiği mal ve hizmete talep oluşturmaktadır. Sektörün ülke ekonomimize doğrudan katkısı % 8 iken bağlı sektörlerle beraber dolaylı katkısı % 30 civarındadır. Bu durum sektörün "ekonominin lokomotifi" olma vasfının en temel göstergesidir⁴.

Ekonominin iç ve dış dinamiklerden kaynaklanan önemli dalgalanmalar olmaktadır. Şöyle ki, inşaat sektörü 2001 krizinin ardından hızla küçülmüştür. Ancak, 2002 yılından itibaren uygulanan istikrar programı ile toparlanma sürecine girmiştir. 2004-2006 yılları arasında sektör rekor oranda büyüme göstermiştir. 2006 yılında %25,96 büyümeye ulaşmış, ancak 2008 yılından itibaren tekrar durgunluk sürecine girmiştir⁵.

2007 yılında konut talebindeki azalma, seçim dönemi ve ekonomik ve siyasi belirsizlikler durgunluk döneminde etkili olmuştur. 2006'daki yüksek performanslı

² Nejdet Bilgi, Manisa'da Nüfus Hareketleri. Manisa'da Nüfus Hareketleri Konferansı: Manisa, 2017, 17 Mayıs 2017. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Nüfus ve Göç Araştırma Merkezi*. URL: [Nugam.cbu.edu.tr](http://nugam.cbu.edu.tr). erişim: 10.09.2017.

³ Türkiye İstatistik Kurumu (2017a). İllerin aldığı göç, verdiği göç, net göç ve net göç hızı, 2008-2016. http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=163. Erişim: 01.08.2017.

⁴ Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası - İNTES (2017). İnşaat Sektörü Raporu. İNTES - Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası, sayfa 2.

⁵ İNTES, age, sayfa 2.

Geçmişten Günümüze Manisa

büyümenin ardından sektör 2007 yılında nispi olarak daralmış %10,58 oranında büyüme performansı göstermiştir. 2008 yılında ise %4,23 oranında küçülmüştür⁶.

Ekonomide alınan tedbirler sektörün büyüme performansına yansımız 2010 yılında bir önceli yıl %15,39'luk küçülmenin ardından % 14,17'lik büyüme performansı göstermiştir. İnşaat sektörü 2011 yılında da büyüme performansı devam ettirmiştir. Ekonomide %11,11 büyüme performansı sergilerken inşaat sektörü bu dönemde %24,74 oranında büyümüştür⁷.

Türk ekonomisinin lokomotif sektörü olan ve 2011 yılında %24,74 büyüyen inşaat sektörü, 2012 yılında nispi olarak küçülmüş sektörün yüksek oranlı büyüme performansından sonraki büyüme oranı %8,28 olarak gerçekleşmiştir. İnşaat sektörü 2013 yılının ilk çeyreğinde yeniden büyüme trendine girerek Türkiye ortalamasının üzerinde büyümüştür. Genel ekonomideki, büyüme oranı %7,96 iken inşaat sektörünün büyüme performansı %14,03 olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler ile sektörün gayri safi yurt içi hasıla içerisindeki payı 2013 yılında %8,1 olmuştur. 2014 yılının genelinde küresel ekonomilerdeki dalgalanmalara ve jeopolitik riskler nedeniyle inşaat sektörümüz bir önceki yıla göre inşaat sektörünün büyüme performansı azalmıştır. 2015 yılının son çeyreğinde kamu ve özel sektörün inşaat, makine teçhizat yatırımlarındaki artış büyümede etkin olmuştur. Sektörün büyüme performansı 2015 yılında %4,90 olarak gerçekleşmiştir⁸.

Son yapılan hesaplama yöntemlerine göre inşaat sektörüne ilişkin gelişmeler ve verilerin cari fiyatlar ile gayri safi yurt içi hasıladaki payları tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: İnşaat Sektörünün Yıllar İtibarıyla GSYİH İçindeki Payları

Yıl	Değer	Pay (%)	İstihdama Katkı Oranı (%)
2010	70.701.311	6,1	8,44
2011	100.016.363	7,2	8,36
2012	117.433.142	7,5	8,63
2013	145.908.413	8,1	8,87
2014	165.654.620	8,1	8,86
2015	190.614.219	8,2	8,75
2016	227.453.763	8,8	8,43

Kaynak: İNTES⁹.

Tablo 1'den inşaat sektörünün istihdama da önemli ölçüde katkı sağladığı görülmektedir. Ancak bu oranın 2013 yılından sonra azalma trendine girdiği gözlenmektedir. Tablodan inşaat sektörünün GSYİH içindeki payının giderek arttığı görülmektedir.

Manisa'da İnşaat Sektörü ve Konut Satışları

Ülkemiz genelinde olduğu gibi Manisa'da da lokomotif sektör inşaat sektörüdür. İnşaat sektörünün faaliyetleri diğer sektörleri de etkilemektedir. Bu nedenle Manisa ekonomisi için de inşaat sektörünün büyük öneme sahip olduğu söylenebilir. Sektörün ülke ekonomisindeki sorunlar nedeniyle maliyetlerin artması, imar planlarının olmaması ve bu nedenle konut fiyatlarının ciddi düzeyde artması nedeniyle bir kriz yaşadığı görülmektedir. Manisa Girişimci İnşaat Müteahhitleri Derneği (MAGİD) Başkanı Aslan YILMAZ, Manisa Büyükşehir Belediye Başkanı Cengiz Ergün'e Manisa'nın 4-5 yıldır imar planlarına ihtiyaç duyduğunu, imar planı olmadığı

⁶ İNTES,age, sayfa 2.

⁷ İNTES,age,sayfa 2.

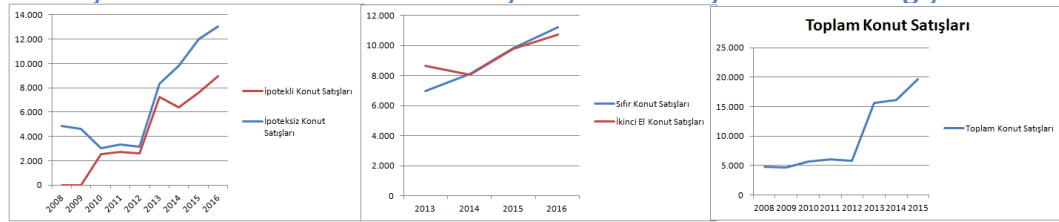
⁸ İNTES,age,sayfa 2-3.

⁹ İNTES, age, sayfa 5 ve sayfa 9.

için daire fiyatlarının 500-600 bin TL seviyesine çıktığını ifade etmiştir¹⁰. İl çapında konuta yüksek düzeyde talep olduğu, yeterli sayıda müteahhit olduğu, ancak imara açık yeterli sayıda arazi bulunmadığından fiyatların yükseldiği düşünülebilir. 14 Mart 2017 tarihinde 185 sayılı meclis kararıyla Yunus Emre İlçesi Muradiye Mahallesi'nin 1/5000 ölçekli revizyon imar planını onaylamıştır. Bu durum belki inşaat sektörü faaliyetlerine hız kazandırabilecektir.

Konut satışlarının yıllar itibarıyla değişimi Şekil 2'deki gibidir. Şekil 2'nin sol kısmında ipotekli (Mortgage) ve ipoteksiz satışların değişimi orta kısmında sıfır ve ikinci el satışların seyri sağ kısımda ise toplam konut satışlarının seyri görülmektedir.

Şekil 2: Manisa'daki Konut Satışlarının Yıllar İçerisindeki Değişimi

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu¹¹¹²¹³.

Şekil 2'de ipotekli satışların inişli çıkışlı ama yükselen bir trend izlediği görülmektedir. İpoteksiz konut satışlarının ise 2012 yılından sonra istikrarlı bir şekilde yükselişte olduğu söylenebilir. Sıfır konut satışlarının istikrarlı bir yükseliş gösterdiği, ikinci el satışların ise 2014 yılından sonra istikrarlı bir yükselen bir seyir izlediği görülmektedir. Toplam satışların da 2012 yılından sonra istikrarlı yükseliş trendinde olduğu Şekil 2'de görülmektedir.

Konut Satışları ile Nüfus Hareketleri Arasındaki İlişki

Konut talebini belirleyen faktörlerden birisi de nüfusun yapısı ile ilgili faktörlerdir. Nüfus artışı, nüfusun yaş dağılımı, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumuvb. faktörler konut talebini belirler. Nüfus artışı bütün mal ve hizmetlere olan talebi artırdığı gibi konuta olan talebi de artırır. Yani nüfus artarken konut talebinin de artması beklenir¹⁴.

Konut talebini belirleyen demografik faktörlerden birisi de göç ve kentleşme sürecidir. Kentleşmeyi hızlandıran göçler sadece köyden kente değil, kentten kente de olmaktadır. Ekonomik gelişmeye paralel olarak kentlerde yoğunlaşan ekonomik faaliyetler nüfusu kentlere çekmektedir. Özellikle Türkiye'de bu olgu çok yaygındır. Kentleşme arttıkça konut ihtiyacının da artması beklenir, zira mevcut konutlar ihtiyaca cevap vermeyince ilave konut talebi ortaya çıkar¹⁵.

¹⁰Manisa Büyük Şehir Belediyesi Kurumsal Web Sitesi. Müteahhitler Dört Gözle İmar Bekliyor. URL:http://www.manisa.bel.tr/Haberler/7270_muteahhitler-dort-gozle-imar-bekliyor.aspx. Erişim: 10.09.2017.

¹¹ Türkiye İstatistik Kurumu (2017b). İllere ve Yıllara Göre Konut Satış Sayıları, 2008-2012. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1483. Erişim: 01.08.2017.

¹² Türkiye İstatistik Kurumu (2017c). İlk satış ve ikinci el satış ayrıntısında illere ve yıllara göre konut satış sayıları, 2013-2017. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2118. Erişim: 01.08.2017.

¹³ Türkiye İstatistik Kurumu (2017d). İpotekli ve diğer ayrıntısında illere ve yıllara göre konut satış sayıları, 2013-2017. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2117. Erişim: 01.08.2017.

¹⁴ Nurettin Öztürk, Esra Fitöz, (2009), Türkiye'de Konut Piyasasının Belirleyicileri: Ampirik Bir Uygulama, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2009, sayfa 28.

¹⁵ Öztürk, age, sayfa 29.

Geçmişten Günümüze Manisa

Akseki ve Türkcan 2016 yılında sundukları bir uluslar arası bildiri de uyguladıkları panel veri analizi sonucunda ilin aldığı göç ve net göç ile konut satışları arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışmada yazarlar illerin aldığı göç miktarının artması ile konut satışlarının artacağını, göç edecek insanların da konut satışı fazla olan illeri tercih edecekleri şeklinde ifade etmişlerdir¹⁶.

Arslan, Ceritoğlu ve Kanık makalesinde nüfus artışının ve yaşanan nüfus yapısının toplam konut talebine katkısının, önümüzdeki 40 yılda, yaklaşık değerler ile yüzde 3 seviyelerinden yüzde 0,5 seviyelerine inmesinin beklendiğini, Nüfus hareketlerinin konut talebi büyümesi üzerindeki etkisi 2013 yılında yüzde 2,51; 2025 yılında yüzde 1,65 ve 2050 yılında ise yüzde 0,43 olarak hesapladıklarını ifade etmiştir¹⁷.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Manisa'daki nüfus değişimlerine bağlı olarak konut satışlarının gelecek 5 yıldaki seviyelerini öngörmeyi sağlayacak modeller geliştirmektir. Geliştirilen bu modeller ile gelecek 5 yıl için Manisa'daki inşaat sektörünün karşısına çıkacak fırsat ve tehditler ortaya çıkartılabilecektir.

Araştırmanın Kapsamı ve Önemi

Araştırma 2008-2016 yıllarına ait nüfus hareketleri ve konut satış rakamlarına ilişkin TÜİK verilerine göre gerçekleştirilmiştir. Analizlerde 2021 yılına kadar 5 yıllık bir süreç araştırma kapsamına alınmıştır. Bu araştırmanın Manisa'daki inşaat sektörü temsilcilerine, belediyelere ve diğer kamu kurumlarına geleceğe dönük planlama için önemli bir veri kaynağı olacağı düşünülmüştür. 2008-2016 yıllarına ilişkin TÜİK verileri tablo 2'de gösterilmiştir. 2008 - 2016 yıllarındaki ilk satış ve ikinci el satış verileri ne TÜİK'den ne de Manisa Tapu Kadastro Müdürlüğü'nden temin edilememiştir.

Tablo 2: 2008-2016 Yılları Arasında Manisa'nın Nüfus ve Konut Satış Verileri

Yıl	Nüfus	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	İpotekli (Mortgage)	İpoteksiz	İlk Satış	İkinci El	Toplam
2008	1.316.750	38.301	35.458	2.843	0	4.859	-	-	4.859
2009	1.331.957	28.781	34.262	-5.481	0	4.647	-	-	4.647
2010	1.379.484	32.094	35.497	-3.403	2.556	3.063	-	-	5.619
2011	1.340.074	33.312	36.021	-2.709	2.727	3.320	-	-	6.047
2012	1.346.162	32.211	34.054	-1.843	2.597	3.146	-	-	5.743
2013	1.359.463	36.257	36.989	-732	7.237	8.360	6.960	8.637	15.597
2014	1.367.905	35.570	38.432	-2.862	6.387	9.794	8.102	8.079	16.181
2015	1.380.366	39.558	36.736	2.822	7.621	12.007	9.836	9.792	19.628
2016	1.396.945	39.999	35.685	4.314	8.937	13.023	11.211	10.749	21.960

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu¹⁸¹⁹²⁰²¹.

¹⁶ Utku Akseki, Burcu Türkcan, (2016), Türkiye'de Bölgesel Göç, Konut Ve İşgücü Piyasaları Üzerine Panel Nedensellik Analizleri, *ICOMEPEP 2016 - International Congress of Management Economy and Policy Proceedings Book*: İstanbul, Turkey, 26-27 November, sayfa 1880-1881.

¹⁷ Arslan, Yavuz, Ceritoğlu, Evren ve Kanık, Birol (2014). Türkiye'nin Nüfus Yapısındaki Değişimlerin Uzun Dönem Konut Talebi Üzerindeki Etkileri. T. C. Merkez Bankası. Çalışma Tebliği No: 14/05, sayfa 18.

¹⁸ Türkiye İstatistik Kurumu (2017a), age

¹⁹ Türkiye İstatistik Kurumu (2017b), age

²⁰ Türkiye İstatistik Kurumu (2017c), age

²¹ Türkiye İstatistik Kurumu (2017d), age

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın temel sorusu “Konut satışları nüfus hareketlerinden etkilenir mi?” şeklindedir. Bu soruya cevap verebilmek için geliştirilen hipotezler şu şekildedir: Hipotez 1 “Nüfus düzeyi ve alınan göç miktarı konut satışlarını arttırır”, Hipotez 2 “Verilen göç miktarı konut satışlarını azaltır”, Hipotez 3 “Nüfus düzeyi ve alınan göç miktarı ipotekli konut satışlarını arttırır”, Hipotez 4 “Verilen göç miktarı ipotekli konut satışlarını azaltır”, Hipotez 5 “Nüfus düzeyi ve alınan göç miktarı ipoteksiz konut satışlarını arttırır”, Hipotez 6 “Verilen göç miktarı ipoteksiz konut satışlarını azaltır”, Hipotez 7 “Nüfus düzeyi ve alınan göç miktarı sıfır konut satışlarını arttırır”, Hipotez 8 “Verilen göç miktarı sıfır konut satışlarını azaltır ve son olarak Hipotez 9 “Nüfus düzeyi ve alınan göç miktarı ikinci el konut satışlarını arttırır”, Hipotez 10 “Verilen göç miktarı ikinci el konut satışlarını azaltır”.

Kullanılan İstatistiksel Analiz Yöntemleri

Nüfus hareketlerinin gelecek 5 yıla ilişkin tahminleri için verilere en uygun model olan 4.dereceden polinomal regresyon analizi uygulanmıştır. Nüfus hareketlerindeki değişime göre konut satışlarını tahmin etme amacıyla “Backward” yöntemiyle çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Verilerin analizinde XLSTAT for Excel ve SPSS 21 yazılımı kullanılmıştır.

İstatistiksel Analiz Sonuçları

Manisa’daki Nüfus hareketlerini öngörebilmek için TÜİK verilerine en uygun model olan kübik regresyon analizi uygulanmıştır. Bu analiz yöntemi ile Manisa’nın nüfusu, aldığı göç miktarı ve verdiği göç miktarı 2021 yılına kadar tahmin edilmiştir. Daha sonra bu nüfus hareketlerinin ipotekli ve ipoteksiz konut satışlarına, sıfır ve ikinci el konut satışlarına, toplam konut satışına etkilerini belirlemek ve gelecek tahmini yapabilmek için “Stepwise” metodu ile çolu regresyon analizi yapılmıştır.

Manisa’daki Nüfus Hareketlerinin 4.Dereceden Polinomik Regresyon Analizi İle 2021 Yılına Kadar Tahmini

Manisa Nüfusunun, Manisa’nın aldığı, verdiği ve net göç miktarlarının gelecek 5 yıl için tahmininde 4. Dereceden polinomal regresyon modelinin en iyi sonucu verdiği görülmüştür. Regresyon analizinin sonuçları tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Manisa Nüfusunun Manisa’nın Aldığı, Verdiği Ve Net Göç Miktarlarının 4. Dereceden Polinomik Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı	Katsayı	B	Std. Hata	R ²
Nüfus	Sabit	-3.913.201.902.107,450	1.596.424.354.570,050	0,893
	Yıl	5.186.735.064.600	2.115.349.201.403	
	Yıl ²	-1.933.518.187	788.329.674	
	Yıl ³	0	0	
	Yıl ⁴	0.0796128	0.032440261	
Aldığı Göç	Sabit	636.700.845.723,474	236.480.964.551,764	0,779
	Yıl	-843.434.641.218	313.350.155.352	
	Yıl ²	314.238.343	116.776.571	
	Yıl ³	0	0	
	Yıl ⁴	-0.012924044	0.004805429	
Verdiği Göç	Sabit	314.156.693.105,774	118.706.456.822,963	0,666
	Yıl	-416.414.181.131	157.292.519.325	
	Yıl ²	155.237.516	58.618.388	
	Yıl ³	0	0	
	Yıl ⁴	-0.006392393	0.002412183	

Geçmişten Günümüze Manisa

Tablo 2'den nüfus, aldığı göç verdiği göç ve net göç için elde edilen denklemler aşağıdaki gibidir:

$$\text{Nüfus} = -3.913.201.902.107,45 + 5.186.735.064,6 * \text{Yıl} - 1.933.518,19 * \text{Yıl}^2 + 0,08 * \text{Yıl}^4$$

Denklem 1

$$\text{Aldığı Göç} = 636.700.845.723,47 - 843.434.641,22 * \text{Yıl} + 314.238,34 * \text{Yıl}^2 - 0,01 * \text{Yıl}^4$$

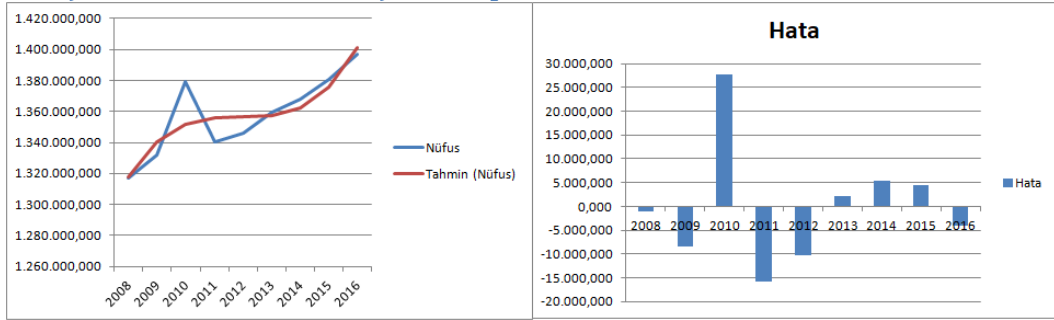
Denklem 2

$$\text{Verdiği Göç} = 314.156.693.105,77 - 416.414.181,13 * \text{Yıl} + 155.237,52 * \text{Yıl}^2 - 0,006 * \text{Yıl}^4$$

Denklem 3

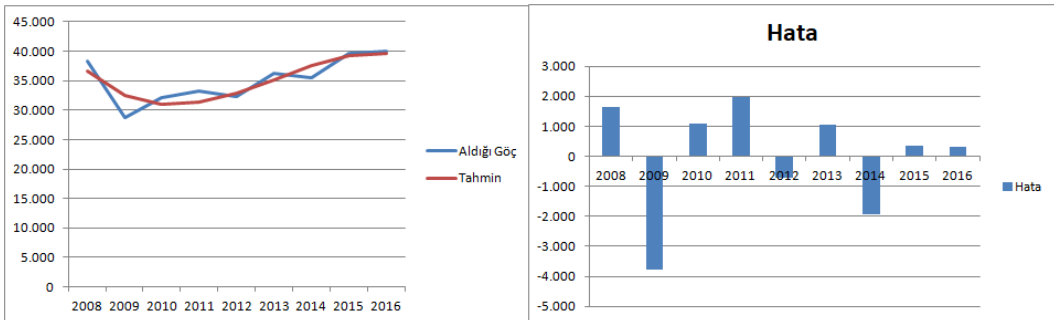
Nüfus için Tahmin verileri şekil 3'de verilmiştir. Nüfus için hesaplanan MSE 252.776.611,111 ve RMSE=15.898,950'dir. Regresyon modeli nüfustaki varyasyonun % 89,3'ünü açıklayabilmektedir.

Şekil 3: Nüfus Verileri İçin Hesaplanan Tahminler ve Tahmin Hataları

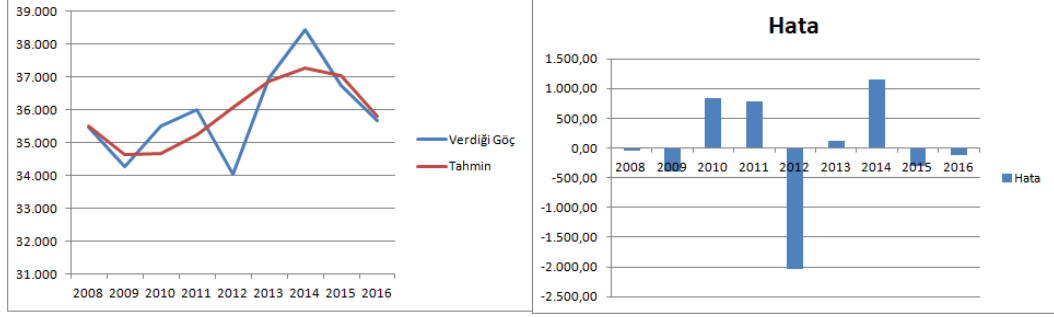
Manisa'nın aldığı göç için Tahmin verileri şekil 4'de verilmiştir. Manisa'nın aldığı göç için hesaplanan MSE 5.548.864,005 ve RMSE=2.355,603'dür. Regresyon modeli nüfustaki varyasyonun % 77,9'unu açıklayabilmektedir.

Şekil 4: Manisa'nın Aldığı Göç Miktarı İçin Hesaplanan Tahminler ve Tahmin Hataları

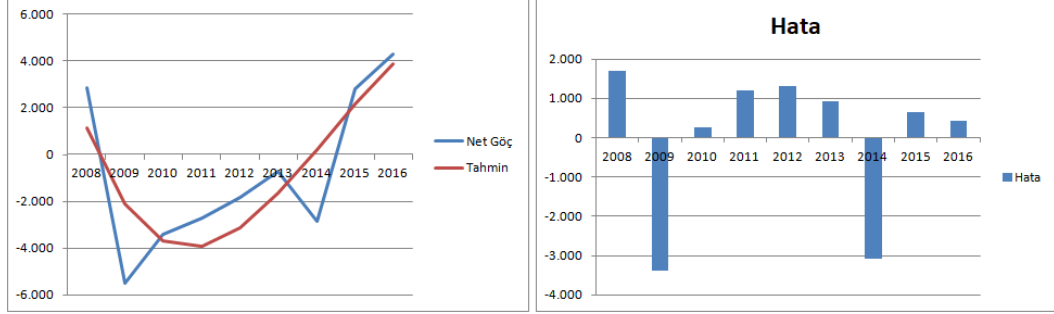
Manisa'nın verdiği göç için Tahmin verileri şekil 5'de verilmiştir. Manisa'nın verdiği göç için hesaplanan MSE 1398089,018 ve RMSE=1.182,408'dir. Regresyon modeli nüfustaki varyasyonun % 66,6'sını açıklayabilmektedir.

Şekil 5: Manisa'nın Verdiği Göç Miktarı İçin Hesaplanan Tahminler ve Tahmin Hataları

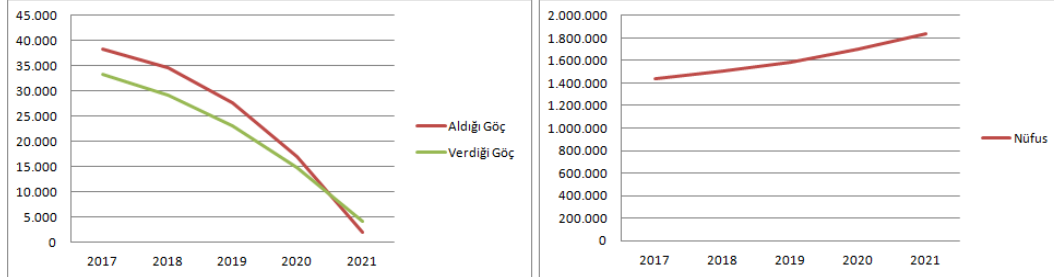
Manisa'ya ilişkin net göç için Tahmin verileri şekil 6'da verilmiştir. Manisa'nın verdiği göç için hesaplanan MSE 5711590,215 ve RMSE=2.389,893'tür. Regresyon modeli nüfustaki varyasyonun % 76,4'ünü açıklayabilmektedir.

Şekil 6: Manisa'nın Net Göç Miktarı İçin Hesaplanan Tahminler ve Tahmin Hataları

Manisa'daki nüfus hareketlerine ilişkin doğrusal olmayan regresyon modelleri ile gelecek 5 yıllık tahminler şekil 7'de gösterilmiştir.

Şekil 7: Manisa Nüfus Hareketlerinin Gelecek 5 Yıl İçin Hesaplanan Tahminleri

Şekil 7'de Manisa'nın nüfusunun gelecek 5 yılda düzenli bir artış göstereceği, aldığı ve verdiği göçün buna bağlı olarak ta net göçün düzenli bir azalış göstereceği görülmektedir.

Manisa'daki Nüfus Hareketlerinin Konut Satışlarına Etkisi

Manisa'daki nüfus hareketlerinin ipotekli (mortgage), ipoteksiz, sıfır, ikinci el ve toplam konut satışlarına etkisini modellemek üzere çoklu doğrusal regresyon analizleri yapılmıştır. Regresyon analizlerinde "Stepwise" yöntemi uygulanmıştır. Regresyon analizlerinin sonuçları tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Manisa'daki Nüfus Hareketlerinin Konut Satışları Üzerindeki Etkileri İçin Çoklu Regresyon Analizi (Stepwise) Sonuçları

Bağımlı Değişken	Katsayı	B	Std. Hata	Beta	t	P	Tolerans	VIF	Düzeltilmiş R ²	Durbin Watson	F	P
İpotekli	Sabit	-116.429,138	25.214,179		-4,618	0,002			0,711	1,227	23,149	0,001
	Nüfus	0,089	0,018	0,862	4,811	0,001	1,000	1,000				
İpoteksiz	Sabit	-98.322,576	28.157,674		-3,492	0,010			0,749	2,303	14,399	0,003
	Aldığı Göç	0,614	0,220	0,530	2,791	0,027	0,776	1,289				
	Nüfus	0,062	0,023	0,515	2,717	0,030	0,776	1,289				
Sıfır	Sabit	-148.078,204	14.214,509		-10,417	0,009			0,976	2,334	122,170	0,008
	Nüfus	0,114	0,010	0,992	11,053	0,008	1,000	1,000				
İkinci El	Sabit	8.995,760	123,013		73,128	0,000			0,893	2,378	67,723	0,000
	Net Göç	0,360	0,041	0,987	8,686	0,013	1,000	1,000				
Toplam	Sabit	-203.490,263	44.034,394		-4,621	0,002			0,814	2,093	20,668	0,001
	Aldığı Göç	0,133	0,035	0,611	3,744	0,007	0,776	1,289				
	Nüfus	0,974	0,344	0,462	2,832	0,025	0,776	1,289				

Tablo 4'de ipotekli satışların sadece nüfustan (0,089) pozitif yönde etkilendiği görülmektedir. Modelin ve hesaplanan katsayıların istatistiksel açıdan anlamlı olması nedeniyle bu regresyon modelinin geçerli olduğu söylenebilir. Nüfus değişkeni ipotekli satışlardaki varyasyonu % 71,1 oranında açıklayabilmektedir. VIF (1,000 < 10) ve tolerans değerleri (1,000>0,2) çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığını göstermektedir. Durbin Watson değeri Kalaycı'nın 2010'da yayınlanan kitabına göre belirsiz pozitif otokorelasyonu göstermektedir²². Ayrıca varyansların eşitliği ve çoklu normal dağılım testleri de bu varsayımların geçerli olduğunu göstermiştir.

İpoteksiz satışları Manisa'nın aldığı göçten (0,614) ve nüfustan (0,062) olumlu yönde etkilemektedir. Bu modelin ve hesaplanan katsayıların anlamlı olması nedeniyle regresyon modelinin geçerli olduğu söylenebilir. Nüfus ve alınan göç miktarı değişkenleri ipoteksiz satışlardaki varyasyonun % 74,9'unu açıklayabilmektedir. VIF ve tolerans değerlerinden çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığını göstermektedir. Durbin Watson değeri anlamsız negatif otokorelasyonu göstermektedir. Varyansların eşitliği ve çoklu normallik varsayımları geçerlidir.

Sıfır konut satışlarını Manisa'nın nüfusu (0,114) olumlu yönde etkilemektedir. Bu modelin ve hesaplanan katsayıların anlamlı olması nedeniyle regresyon modelinin geçerli olduğu söylenebilir. Nüfus ve alınan göç miktarı değişkenleri ipoteksiz satışlardaki varyasyonun % 97,6'sını açıklayabilmektedir. VIF ve tolerans değerlerinden çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığını göstermektedir. Durbin Watson değeri anlamsız negatif otokorelasyonu göstermektedir. Varyansların eşitliği ve çoklu normallik varsayımları geçerlidir.

İkinci el konut satışlarını Manisa'nın net göç miktarından (0,360) olumlu yönde etkilemektedir. Bu modelin ve hesaplanan katsayıların anlamlı olması nedeniyle regresyon modelinin geçerli olduğu söylenebilir. Nüfus ve net göç miktarı değişkenleri ipoteksiz satışlardaki varyasyonun % 89,3'ünü açıklayabilmektedir. VIF

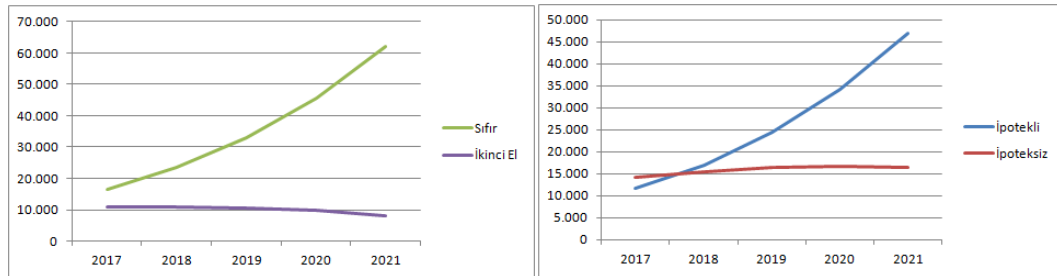
²² Şeref Kalaycı, (2010), *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım: Ankara.

ve tolerans değerlerinden çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığını göstermektedir. Durbin Watson değeri anlamsız negatif otokorelasyonu göstermektedir. Bu nedenle otokorelasyon olduğu söylenemez. Varyansların eşitliği ve çoklu normallik varsayımları geçerlidir.

Toplam konut satışlarını Manisa'nın aldığı göç miktarı (0,974) ve nüfusu (0,133) olumlu yönde etkilemektedir. Bu modelin ve hesaplanan katsayıların anlamlı olması nedeniyle regresyon modelinin geçerli olduğu söylenebilir. Nüfus ve alınan göç miktarı değişkenleri ipoteksiz satışlardaki varyasyonun % 81,4'ünü açıklayabilmektedir. VIF ve tolerans değerlerinden çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığını göstermektedir. Durbin Watson değeri anlamsız negatif otokorelasyonu göstermektedir. Varyansların eşitliği ve çoklu normallik varsayımları geçerlidir.

Regresyon analizlerine göre önümüzdeki 5 yılın tahmin değerleri şekil 8'de gösterilmiştir.

Şekil 8: Sıfır, İkinci El, İpotekli ve İpoteksiz Konut Satışlarına İlişkin 5 Yıllık Tahminler.

Şekil 8'de ipotekli konut satışlarının ipoteksiz satışlardan daha fazla bir ivme ile artacağı öngörülmektedir. İpoteksiz konut satışlarının 2020 yılına kadar yatay seyirde artış gösterdiği, 2020 yılından sonra azalmaya başlayacağı tahmin edilmiştir. Sıfır konut satışlarının 2021 yılına kadar artışını sürdüreceği görülmüştür. Regresyon modellerine göre ikinci el satışlarının azalacağı tahmin edilmiştir.

Bu sonuçlara göre hipotez 1, hipotez 5, hipotez 7, hipotez 9 kabul edilmiştir. Hipotez 3 kısmen kabul edilebilir. Hipotez 2, hipotez 4, hipotez 6, hipotez 8 ve hipotez 10 reddedilmiştir. Sonuç olarak "Konut satışları nüfus hareketlerinden etkilenir mi?" sorusuna evet cevabını vermek mümkündür.

2. Sonuç

Bütün işletmecilerin planlama yapabilmesi için çok sayıda veriye ihtiyacı vardır. Planlamada en fazla önem taşıyan verilerden birisi de talep tahminleridir. Bu tahminler ne kadar gerçeğe yakın olursa işletmenin maliyet ve verimlilik bakımından etkili olması o kadar mümkün olur. Manisa'da inşaat sektörü yüzlerce sektöre gelir sağlamaktadır. Bu bakımdan İnşaat sektörünün Manisa ekonomisinde önemli bir yeri olduğu söylenebilir. İnşaat sektörünün konut satışlarına ilişkin talep tahminlerine yol gösterebilecek bir çalışma düşünülmüştür.

Zaman serisi analizlerine göre 2021 yılına kadar Manisa nüfusunun yükselmeye devam edeceği, aldığı ve verdiği göçün artan bir ivmeyle azalacağı tahmin edilmiştir. Geçmiş dönem verilerine göre yapılan çoklu doğrusal regresyon analizinde Manisa nüfusunun ve Manisa'nın aldığı göç miktarının ildeki konut satışlarına pozitif yönde etki ettiği görülmüştür. İpotekli konut satışlarına Manisa nüfusedeki değişimin pozitif yönde etkileyeceği görülmüştür. Analiz sonuçlarına göre Manisa nüfusunun ve Manisa'nın aldığı göçün ipoteksiz konut satışlarına pozitif yönde etki

ettiği, nüfusun sıfır konut satışlarına, net göçün ise ikinci el konut satışlarına pozitif yönde etki edeceği öngörülmüştür.

Bu sonuçlar inşaat sektöründeki işletmelerin ürünlerine talebin artacağını göstermektedir. Bu artan talepten işletmelerin faydalanabilmesi için mevcut müşterilerinin ve olası müşterilerin profillerini belirlemeleri ve pazar bölümlerini keşfetmeleri gereklidir. İşletmeciler bu talep artışında hangi pazar bölümünün ne kadar payı olduğunu belirleyerek doğru pazar bölümlerini seçmeli ve bu pazar bölümlerine uygun konutlar tasarlamalıdır. Örneğin, işletmelerin yaptıkları pazar bölümlendirme çalışmasında beyaz yakalılarının talebinin daha fazla artacağı sonucu çıkarsa, bu hedef pazara uygun ürün ve hizmetlerin sunulması daha başarılı sonuçlar sağlayacaktır.

Bu çalışmada sadece nüfus değişimleri bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Bu nedenle her tahmin çalışmasında olduğu gibi bu çalışmada da hata payı olacaktır. Özellikle ilk sıfır ve ikinci el konut satışlarına ilişkin sadece dört yıllık verinin bulunması tahminlemenin doğruluk derecesi bakımından çok yeterli değildir. Konut satışları üzerinde etkili olabilecek çok sayıda faktör mevcuttur. Örneğin Muradiye bölgesinin imar planına ilişkin yakın zamandaki gelişmeler konut satışlarının ön görülenden çok daha hızlı artmasına neden olabilir. İlçe düzeyinde veya makro düzeyde meydana gelebilecek politik veya ekonomik gelişmeler de farklı sonuçları ortaya koyabilir. İl halkının diğer demografik, ekonomik ve sosyal faktörlere göre de konut satın alma kararı verecekleri düşünüldüğünde daha fazla veriyi dikkate alan tahmin modelleri geliştirilebilir.

3. Kaynakça

Akseki, Utku ve Türkcan, Burcu. "Türkiye'de Bölgesel Göç, Konut Ve İşgücü Piyasaları Üzerine Panel Nedensellik Analizleri", *ICOMEPEP 2016 - International Congress of Management Economy and Policy Proceedings Book*: İstanbul, Turkey. 26-27 November 2016, s.1871-1882.

Arslan, Yavuz, Ceritoğlu, Evren ve Kanık, Birol. "Türkiye'nin Nüfus Yapısındaki Değişimlerin Uzun Dönem Konut Talebi Üzerindeki Etkileri". T. C. Merkez Bankası. Çalışma Tebliği No: 14/05 (2014).

Bilgi, Nejdet. Manisa'da Nüfus Hareketleri. Manisa'da Nüfus Hareketleri Konferansı: Manisa, 17 Mayıs 2017. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Nüfus ve Göç Araştırma Merkezi*. URL: Nugam.cbu.edu.tr. erişim: 10.09.2017.

Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası - İNTES. İnşaat Sektörü Raporu (2017).

Kalaycı, Şeref. *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım: Ankara 2010.

Manisa Büyük Şehir Belediyesi Kurumsal Web Sitesi. Müteahhitler Dört Gözle İmar Bekliyor. [URL:http://www.manisa.bel.tr/Haberler/7270_muteahhitler-dort-gozle-imar-bekliyor.aspx](http://www.manisa.bel.tr/Haberler/7270_muteahhitler-dort-gozle-imar-bekliyor.aspx). Erişim: 10.09.2017.

Öztürk, Nurettin, Fitöz, Esra. Türkiye'de Konut Piyasasının Belirleyicileri: Ampirik Bir Uygulama. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10 (2009), s. 21-46. Türkiye İstatistik Kurumu (2017a). İllerin aldığı göç, verdiği göç, net göç ve net göç hızı, 2008-2016. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=163. Erişim: 01.08.2017.

Türkiye İstatistik Kurumu (2017b). İllere ve Yıllara Göre Konut Satış Sayıları, 2008-2012. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1483. Erişim: 01.08.2017.

Türkiye İstatistik Kurumu (2017c). İlk satış ve ikinci el satış ayrıntısında illere ve yıllara göre konut satış sayıları, 2013-2017. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2118. Erişim: 01.08.2017.

Türkiye İstatistik Kurumu (2017d). İpotekli ve diğer ayrıntısında illere ve yıllara göre konut satış sayıları, 2013-2017. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2117. Erişim: 01.08.2017.

16 - 17. YÜZYIL KAYNAKLARINDA MANİSA VE ÇEVRESİNİN SOSYO-EKONOMİK DEĞERLERİNİ ANLAMLANDIRMAK

Çiğdem GÜRİSOY*

GİRİŞ

İlk şehirleşmeler kırsal kesimdeki artık ürüne bağlı olarak zaman içinde gerçekleşmiştir. Artık ürünün elde edildiği bölgelerde belirli seviyenin üzerinde nüfusun, idari fonksiyonların ve ekonomik faaliyetlerin bulunduğu yerler şehir olarak kabul edilmiştir.¹ Nüfus-ekonomik faaliyet-idari fonksiyon başlıkları Osmanlı şehirlerini tanımlamada *Cuma kılınır, Pazar kurulur, Kadı bulunur* şeklinde özetlenebilir. Osmanlı şehrinin sosyo-ekonomik değerlerini anlamlandırabilmek iç içe geçmiş mahalle, çarşı ve yönetim ilişkilerini incelemekle mümkündür. Bu kapsamda mahalleye adını veren cami, cami vakfına gelir getirmesi için etrafına yapılan dükkanlar, vakfin mütevellisi ve dükkânlardaki ticari hayatın düzenli devam edebilmesini sağlayan idari görevliler konunun baş aktörleridir.

Şehirleşmede, mahalle çerçevesinde başlayan, yakın civardaki diğer mekanlar ve zaman içinde bölgeler arası iş birliği ile devam eden *zaman-mekân ve bölge* ilişkisi söz konusudur. Bu ilişkideki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel göstergelerin yıllar içindeki hareketleri iktisat tarihi çalışma alanına giren konulardan bazılarıdır. Özellikle bölge merkezli iktisat tarihi çalışmalarında verileri çoğaltmak ve bulguları zenginleştirmek, kaynakların bölge ile sınırlandırılmadan araştırılması ile mümkündür. Bu sayede, konunun yatay ve dikey ekseninde genişlemesine katkı sağlanarak bölgesel bağlantıların ortaya çıkarılmasına yardım edileceği muhakkaktır. Ayrıca incelemeleri, statikten dinamik hale geçirebilmek bir diğer ifade ile karşılaştırılabilir kılınmasını sağlamak için farklı bir yüzyıl ya da farklı bir bölgenin daha araştırılması gerekmektedir. Bu kapsamda, aynı bölgenin farklı dönemlerinin incelenmesi ile bulguları anlamlandırabilmek ve sürdürülebilirlikleri tespit etmek mümkün olmuştur.

Manisa ve çevresinin araştırıldığı çalışmada dönem olarak 16. ve 17.yy'ların seçilmesi literatür kaynaklarından hareketle belirlenmiştir. 17. yy ortalarını anlatan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi temel alınarak hazırlanan çalışmada sürdürülebilirliklerin tespiti 16.yy verilerini kullanarak yapılmıştır. Bölgesel çalışmalarda incelenen konu, farklı bölgelerin arşiv belgelerinden de takip edilebildiğinde bölgeler arası etkileşimi anlamlandırmak daha kolaylaşacaktır. Bu kapsamda, Manisa bölgesinin kendi arşiv kayıtlarına ek olarak İstanbul Kadı Sicilleri ve İstanbul Vakıfları Tahrir defterlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca 17.yy Osmanlı'sının coğrafi markalarının ve fiyatlarının bir arada bulunduğu 1642 yılı Narh Defteri'nin kullanımı ile çapraz sorgulama imkanı sağlanmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstinye Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü, İstanbul cgursoy@istinye.edu.tr

¹ Sevgi Aktüre, "17.Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirselleşmenin Değişme Süreci", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 1., S. 1, 1975, s. 103.

Sonuç olarak sözü geçen belgelerden hareketle hazırlanan çalışmada, zaman 16 ve 17.yy, mekan mahalleler ve çarşılar, bölge olarak Manisa Sancağı'nın yanısıra Kütahya Sancağı'nın bir kısmı ile Aydın Sancağı'ndan Tire ele alınmıştır. Bulgular, 16. ve 17.yy'larda Manisa ve Çevresinde Mahalle ve Sosyal Hayat ile 16. ve 17.yy'larda Manisa ve Çevresinde Çarşı-Pazar ve Ekonomik Hayat başlıkları altında değerlendirilmiştir.

16. VE 17.YY'LARDA MANİSA VE ÇEVRESİNDE MAHALLE VE SOSYAL HAYAT

Şehirler çevresi ile birlikte diğer bir ifade ile bölgesel konumda değerlendirildiğinde şehrin konumu etki alanını belirlemektedir. Bölgenin coğrafi özellikleri izin verdiği ölçüde şehirler bir merkez etrafında yatay olarak genişleyebilmektedir. Genişleyen şehirlerde yönetim kademeleri ve verilen hizmetlerin yoğunluğu dikey gelişmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda Osmanlı şehirlerini meydana getiren en küçük coğrafi birim olan mahalle aynı zamanda temel yönetim birimidir.² Söz konusu özellikleri göz önüne alındığında mahalle, şehrin dikey ve yatay gelişmelerinin merkezi konumundadır. Mahalle sayısı arttıkça şehir idari yönden daha güçlenmekte, idari yönden güçlenen şehirler cazibe merkezi haline gelmektedir. Birbiriyle doğru orantılı ilerleyen bu yapılaşma zaman içinde bölgesel gelişmeyi de beraberinde getirmektedir. Burada önemli olan şehrin ilk kuruluş yerinin tespitidir.

Manisa'nın kuruluş yeri, Osmanlı şehirlerinin klasikleşmiş yapısına örnek teşkil edecek şekilde gelebilecek saldırılara karşı önlem olarak sırtını Spil dağına yaslamış, yüzünü Gediz ovasına hakim olacak şekilde planlanmıştır.³ Aynı güvenlik kapsamında yerleşim yerinin sırtını yasladığı yüksekçe bir tepeye inşa edilen kale örneği Manisa'da da geçerli olmuş, dağın kuzey yamacında inşa edilen kale sayesinde savunma önlemleri arttırılmıştır. Şehrin ilk yerleşim yeri kalenin içinde yer alan Zindan (Eskihisar) mahallesidir.⁴ Evliya, Sandık Kale olarak da bilinen iç kalede 30 ev, buğday ambarı, 2 su sarnıcı, cephanelik ve bir cami olduğunu kaydetmiştir.⁵ Olası saldırılara karşı kale kapıları kapatıldığında gerekli gıda, su ve cephanenin önlem olarak depolandığı anlaşılmaktadır. Şehir zaman içerisinde kalenin eteklerinden ovaya doğru doğu-batı yönünde genişlemiştir. 16.yy'a gelindiğinde coğrafi sınırların doğuda Tabakhane Deresi, batıda Akbaldır Deresi ile çizildiği görülmektedir.

Genişlemenin sayısal verilerine bakıldığında 15.yy'da 14 mahallesi bulunan Manisa'da bu sayı 16.yy'ın ilk çeyreğinde 37⁶, 16.yy sonlarına doğru 45, 17 yy'da ise 61'e çıkmıştır.⁷ Evliya Çelebi'nin 17.yy'ın ortalarında Manisa'da 60 mahalle ve 6.660 hane olduğunu belirtmesi Karakuyu'nun çalışması ile birbirini desteklemektedir.⁸

² Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi*, S. 13, 2005, s. 94.

³ Evliya, Manisa ve çevresinde gittiği yerlerin genellikle yokuş olduğu belirtmiştir. Burada tepede bir kale ve aşağıya doğru yayılmanın neticesinde meydana gelen şehir yapısı örneklenmiştir.

⁴ Mehmet Karakuyu, "Manisa Şehrinde Mahallelerin Tarihsel Gelişimi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 4, S. 2, 2007(a), s. 4.

⁵ Kalenin içinde sayılanlardan sadece sarnıç günümüze kadar ulaşmıştır.

⁶ Yuzo Nagata, "16.yyda Manisa Köyleri: 1531 Tarihli Saruhan Sancağına Ait Bir Tahrir Defterini İnceleme Denemesi", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S.32, 1979, s. 734.

⁷ Karakuyu, a.g.m., 2007(a), s. 5-7.

⁸ 17.yy'a gelindiğinde Alaşehir gibi bazı yerleşim birimlerinde dahi kale içinden çıkılmadığı görülmektedir. Alaşehir'de 16.yy'da 15 mahalle, 17.yy'da 24 mahalleye bulunmaktadır ve tamamı kale içindedir. Kalenin büyük olduğu beş kapısının varlığından anlaşılmaktadır. Feridun Emecen, "Alaşehir", C. 2., *TDVİA.*, 1989, s. 343.

Geçmişten Günümüze Manisa

Ayrıca 1530'larda 1258 olan hane sayısı⁹ 16.yy'ın ortalarında avarız hanesi sayısı olarak 1738 haneye yükselmiştir.¹⁰ 1531'de 6.496 olan nüfus 1575'de 8.500 kişiye ulaşarak %30 artış göstermiştir.¹¹ Aynı yıllarda mahalle sayısındaki artış oranı da 37'den 45'e yaklaşık %30 artmıştır. Manisa nüfusunu inceleyen bir diğer araştırmacı Gökmen'de nüfusu; 1531'de 6.496, 1575'te 8.245, 1660'da 18.000, 1671'de 20.000 kişi olarak tespit etmiştir.¹² Yapılan farklı çalışmaların ortak noktası; Manisa'da mahalle sayısının nüfus sayısına göre doğru orantılı arttığıdır. İncelenen diğer bölgelerin mahalle sayılarına bakıldığında 17.yy'da Manisa'da 60 mahalle kayıtlı iken çevresindeki yerleşim yerlerinden Demirci'de 18, Kula'da 8, Sart'ta 3, Gördes'te 6, Akhisar'da 24, Alaşehir'de 24, Kayacık Kalesi Kasabası'nda 1, Marmara Kasabası'nda 10, Nif'te 8, Gediz'de 13, Simav'da 4, Tire'de ise 68 mahalle bulunmaktadır. Ayrıntılar Tablo 2'de verilmiştir.

Bayartan, İslâmın ilk yıllarından itibaren mahallenin fiziko-sosyal bir olgu olduğunu söylemiştir. Mahallelerin fiziksel sınırları olmasa da bir arada bulunan kişilerin kurdukları ortak bağlar sebebi ile belirgin kimlikleri olmuştur.¹³ Sosyal yardımlaşma içinde bulunan, birbirini tanıyan ve birbirinin davranışlarından sorumlu olan kişilerin toplandıkları mekanlar mahalle olarak tarif edilmiştir. Bir başka tanımlamaya göre de mahalle, aynı mescitte ibadet eden cemaatin oluşturduğu topluluktur.¹⁴ Osmanlı'da bir mahallenin oluşumu için öncelikle cemaatin ibadet edebileceği mescit vakfı kurulmuş sonrasında vakfın geliri ile mescit inşa edilmiştir. İnşa edilen mescitler çoğu zaman bânilerinin bir başka ifade ile vâkıflarının adını almıştır. Mahallelerin kurucu mescitleri olarak da bilinen mescitler bu kapsamda buldukları mahallelere isimlerini vermişlerdir. Yerleşim yerlerinin ilk kurulmaya başladıkları zamanlarda geçerli olan bu düzen ilerleyen süreçte değişime uğradığı için şehirdeki mescit ya da cami sayısı kadar mahalle olması beklenmemelidir. Nüfusu fazlaşan mahallelere birden fazla mescit yapıldığı, zaman içinde kurulmuş mahallenin yok olarak mescidinin ayakta kaldığı, mahallelerinin birleşmesinde ise mescitlerden birinin kurucu mescit olma özelliğini yitirdiği bilinmektedir.¹⁵ Evliya 17.yy'da Manisa'da 105 mihrap (cami/mescit) ile 60 mahalle, Simav'da 4 mahalle 17 mihrap, Demirci'de 18 mahalle 42 mihrap, Gördes'te 6 mahalle 11 mihrap olduğunu kaydetmiştir. Mihrap ve mahalle sayısından bazı mahallelerde birden fazla cami/mescit olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 2'de Manisa ve çevresindeki yerleşim yerlerinde de bu fark açıkça bellidir.

Mahallelerin zaman içindeki hareketlerine bakıldığında; kurulmuş olanların yanına yenilerinin eklendiği ya da tam tersi ortadan kalktığı görülmüştür. Ayrıca, birbiri ile birleşen mahalleler olduğu gibi bir mahallenin iki ya da üç mahalleye bölüldüğü durumlar da tespit edilmiştir. 16.yy'da Manisa'da Girdeci Mahallesi olarak geçen mahalle; 17.yy'da Girdeci Baba, Yaylakiye ve İbrahim Çelebi Mahallesi olarak

⁹ Mehmet Karakuyu, "16.Yy'da Manisa Şehrinin Nüfus Özellikleri", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 15, Ocak 2007(b), s. 136.

¹⁰ Zeki Arıkan, "Manisa'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicilindeki Osmanlı Tarihi", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 1990, s. 134. "16.yy'ın ortalarında 1738 hanesi olan Manisa'da, hane başına 50 akçeden toplam yıllık 91.851 akçelik iane vergisi avarız vergisi adı altında kaydedilmiştir."

¹¹ Karakuyu, a.g.m., 2007(b), s. 136.

¹² Ertan Gökmen, "Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVII, S. 2, 2012, s. 385.

¹³ Bayartan, a.g.m., s. 95.

¹⁴ Özer Ergenç "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. 4., İstanbul, 1984, s. 69.

¹⁵ Çiğdem Gürsoy, "Vakfiyelerin Dilinden İstanbul'un Bazı Cami Ve Mescitleri Hakkında Yeni Bulgular", *Bilig*, Yayınlanmamış makale, 2017(b).

üç ayrılmıştır. Sonrasında 18.yy'da her üç mahalle İbrahim Çelebi Mahallesi altında tekrar birleşmiştir. Aynı kapsamda, 17.yy'ın ikinci yarısında Manisa'nın Bölücek Mahallesi Atik ve Cedid olarak ikiye ayrılmış ve 21. yy başına kadar bu isimlerde gelmiştir.¹⁶ Mahalle isimlerini farklı şehirlerin sicillerinde de takip ederek çapraz sorgulamalar yapmak mümkündür. İstanbul Kadı Sicillerinde kayıtlı hüccette; 1686'da Manisa, Bölücek Mahallesi sakinlerinden Hacı İbrahim'in ticaret için İstanbul Bodrum Hanı'na gittiği anlaşılmaktadır. Bu esnada vefat eden Hacı İbrahim'in terekesinin kardeşi Ahmet'e verilmesi konusunda mahkemeye başvurulmuştur. Mahkeme hüccetinden elde edilen bilgiler doğrultusunda mahallenin ismi 17.yy'ın sonlarına gelindiğinde Bölücek olarak geçmektedir.¹⁷ Önceki tespitle karşılaştırıldığında 17.yy'ortalarında Atik ve Cedid olarak ikiye ayrılan mahalle ismi yüzyılın sonunda halen eski adı ile Bölücek olarak kullanılmaktadır. Yapılan idari değişimleri halkın benimseyip kullanmasının zaman aldığı anlaşılmaktadır.

İstanbul Kadı Sicillerinden Manisa'daki mahalle isimlerinin tespiti konusunda bir diğer örnek, silahtar Mustafa Bey'in öldürülmesi ile ilgili hüccetten alınmıştır. Belgede Mustafa Bey'in Balıkesir'in Karaman Köyü'nden olduğu ve Manisa'nın Karaköy Mahallesi'nde oturduğu kayıtlıdır. Bu kapsamda hazırlanan hüccetten 16.yy'ın sonlarında Manisa'da Karaköy Mahallesi'nin varlığı tespit edilmiştir.¹⁸ Aynı sicillerde bir diğer hüccette, Simav Kasabası Şeyh Cavit Mahallesi'nde oturan Abdullah'ın evini bey-bil vefa ile Üsküdar kadısına sattığı kayıtlıdır. Kayıttan Simav Kasabası'nda Şeyh Cavit Mahallesi'nin varlığı, mahallenin diğer yapıları hakkında bilgi ve bey-bil vefa kavramından taraflar arasında borç alışverişi olduğu anlaşılmaktadır. Borç karşılığında rehin verilen mülkün ayrıntılı tarifinden mülkün yanındaki diğer yapılar/yollar/önemli hayratlar hakkında bilgi sahibi olunmuştur.¹⁹ Rehin verilen ev bahçelidir ve etrafı Tâceddin Efendi Vakfı'na ait mülk, İmranoglu mülkü, Hasan mülkü ve yolla çevrilidir. Yarım sayfalık oldukça kısa bir hüccetten vakıflar, para vakıfları, mahalleler, borçlanma oranı, rehin işlemleri gibi sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel ipuçlarına ulaşmak mümkündür.

Mahalle birleşmelerinin dışında zaman içinde ismi değişen mescitler de bulunmaktadır. Yapı, kurucu mescit olma özelliğini kaybetmedi ise mahallenin ismi de değişime ayak uydurup yeni isimle anılmaya başlamıştır. Yeni isimler, mescitleri onaran kişilerden, mescit vakfına katkı sağlayan esnaf birliğinden, mahalle ahalisi arasından saygı gören kişilerden, yakınlardaki meşhur han-hamam-çarşı gibi mekan isimlerinden ya da buldukları topoğrafyadan alınmıştır.²⁰ Manisa mahalle isimlerine bakıldığında; Attar Ece, Hacı Yahya, Seydi hoca gibi kişi isimleri Sakalar, Çıkrıkçı, Debbağ ve Deveci'de olduğu gibi esnaf birliği isimleri ya da Eski Hisar, Zindan, Çarşı gibi mekan isimleri olduğu dikkati çekmektedir.

Mahalle adlarının, bulunduğu topoğrafyaya uygun olarak verilmesi özellikle şehirleşmenin ilk yıllarında, şehrin kenarlarında en son kurulan mahallelerde ya da nispeten küçük yerleşim yerlerinde görülmektedir. Örneğin; Manisa'daki, Dere Hamamı Mahallesi adını Dere Hamamı olarak da bilinen 14. yy yapısı Gülruz Sultan Hamamı'ndan almıştır. Mahallenin dere olarak anılmasını sağlayan ise Akbaldır Deresidir. Dış kalenin hemen bitiminde yer alan mahalle 14.yy'da kurulmuş olmasına rağmen kalenin içinde değil dışında yer alması sınırları içindeki debbağhane ve deve

¹⁶ Karakuyu, a.g.m., 2007(a), s. 6

¹⁷ BAB46 C. 19, sayfa: 298 Hüküm no: 316

¹⁸ ÜSKÜDAR51 C. 8, sayfa: 95 Hüküm no: 77

¹⁹ ÜSKÜDAR51 C. 8, sayfa: 134 Hüküm no: 179

²⁰ Gürsoy, a.g.m., 2017(b)

Geçmişten Günümüze Manisa

damından dolayıdır.²¹ Gülruz Sultan Hamamı ile aynı yüzyılda kurulan Dere Hamamı Mahallesi, Manisa'da günümüze kadar adı değişmeden kalan mahalledir.²² 17.yy'da Simav mahalleleri de yerleşim coğrafyasına uygun şekilde; kaleden aşağı doğru genişleyerek Yukarı, Orta, Aşağı ve Yeni Mahalle isimlerini almışlardır. Tarih olarak Yeni Mahalle'nin en son kurulduğu adından anlaşılmaktadır. Gördes'te Aşağı Mahalle, Yukarı Mahalle, Manisa'da Aşağı Mahalle isimleri diğer örneklerdir. Görüldüğü gibi mahalleler isimlerini, topoğrafyadan ya da mahallede mescit dışında inşa edilen bir hayrattan da alabilmişlerdir.

Mescit inşası ile başlayan mahalle yapılaşmasına mescit vakfına gelir getirecek diğer vakıf eserler; dükkanlar, çeşme ve sıbyan mektebi ile devam edilmiştir. Mahallenin kurucu mescitini vakfeden kişinin birden fazla hayrat vakfetmesi durumunda vakıf eserin tümü mahalle ile aynı ismi taşımaktadır. Evliya 17.yy ortalarında Manisa'da 600 sıbyan mektebinden bahseder. Bu yıllarda mahalle sayısı 60 olarak verilmiştir. Mahalle başına 10 sıbyan mektebi abartılı görünmektedir. Ayrıca eğitim kurumu olarak şehrin merkez mahallelerinde yüksek öğrenim görmek isteyenlerin devam ettiği medreseler, darülhadisler ve darülkurrallar vakfedilmiştir. Söz konusu kurumlar mescit-sıbyan mektebi ilişkisinde olduğu gibi cami-medrese ilişkisi içinde planlanmışlardır. 16.yy'da Manisa'da, Fethiye Ulucami Medresesi, Titrek Sinan Bey Medresesi, Sultan Cami Medresesi, Muradiye Cami Medresesi, Velet Bey Medresesi ve Yakut Ağa Medreseleri faaliyet göstermiştir.²³ 17.yy'a gelindiğinde Evliya Çelebi, Fethiye, Sultan Murat, Muradiye, Sultaniye, Ulu Medrese, Saruhan Bey, Sinan Bey, İbrahim Çelebi, Pekmezpazarı, Ayn-ı Ali Medreseleri ve her birinde 100-150 kişinin öğrenim gördüğü 9 darülkurra ile 7 darülhadis olduğunu kaydetmiştir. Sultaniye Medresesi'nde haftada 2 gün tıp tahsili verildiği, Sultan Murat Cami Medresesi'nin 50 hücre ve bir dershanesi olduğu ayrıntılar arasındadır. Tüm bu bilgilerden 16 ve 17. yy'larda Manisa'nın eğitim kurumları açısından oldukça zengin olduğu anlaşılmaktadır.

Birden çok hayrat vakfedildiğinde örneğin cami, hamam ve medrese küçük bir külliye oluşturmuştur. Bunlara darülhadis, kütüphane, darülkurra, imarethane gibi hayratlar eklendiğinde ise büyük külliyeler söz konusu olmaktadır. Külliyeler bir cami etrafında birden fazla hayratın vakfedilmesi ile oluşturulmuş sosyo-kültürel yapılardır. Padişah ve ailesi, üst düzey devlet erkani ve zengin hayırseverlerin kurdukları vakıflar tarafından inşa edilmiştir. Bu tarz büyük vakıflar, buldukları yerleşim yerlerini cazibe merkezi haline getirerek kalkındırmışlardır. 1570 yıllarına ait Saruhan Evkaf Defterine göre; II. Murat'ın Kapıağası olan Gazanfer Ağa'nın kurduğu vakfın Gediz'in sosyo-ekonomik ihtiyaçlarının giderilmesinde büyük katkısı olmuştur. 16.yy'ın sonlarında Gazanfer Ağa kendi adını taşıyan çarşının içinde cami, 95 dükkan, han, hamam ve sıbyan mektebi inşa ettirmiştir. Ayrıca Gediz'in su ihtiyacını karşılayabilmek için su yolları ve çeşmeler yaptırmıştır. Vakfiyesinde dükkan, han ve hamamdan gelen gelirlerin cami, sıbyan mektebi, çeşmeler ve su yollarının gereken masrafları için kullanılmasını istemiştir. Vakfın sürdürülebilir kılınarak Gazanfer Ağa Çarşısı'nın ve diğer hayratların hizmetlerine devam ettiği 17.yy ortalarında Seyahatname'de kayıtlıdır. Ayrıca, Gazanfer Ağa'nın yakınlardaki

²¹ GALATA65 C. 39, sayfa: 204 Hüküm no: 173.

²² Karakuyu, a.g.m., 2007(a), s. 6

²³ Hanefi Erkul, "544 nolu Saruhan Evkaf Defterine Göre Manisa Vakıfları", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, 2010.

dağların sularından faydalanarak yaptırdığı çeşmeler sayesinde hamam-cami havuz ve hanların su ihtiyacının karşılandığı anlatılmıştır.

Diğerlerine nazaran küçük bir külliye olan Simav'daki Babuk Bey Külliyesi han, cami ve hamam olarak üç yapıdan oluşmuştur. İstanbul Mahmut Paşa Medresesi'nin müderrisi Tevki Cafer Çelebi'nin vakıf malları arasında Simav'da mescit ve hamam vardır. ²⁴ İstanbul Kadı Sicillerinde Manisalı Adud Çelebi'nin kurmuş olduğu vakfın şartlarında Saruhan'ın Tarhaniyat kasabasındaki dükkanlardan ve hanelerden söz edilmiştir.²⁵ Yerleşim yerlerinin ihtiyaçlarını temin eden irili ufaklı vakıfların yanı sıra bazı yerleşim yerlerinin tamamı aynı vakfa ait olabilmekteydi. Alaşehir Yıldırım Beyazıt vakfına ²⁶ Marmara Kasabası ise Lala Paşa vakfına aitti.

Mahalle kurulması aşamasında camiden sonra ilk inşa edilen vakıf eserler çeşme ve musluklardır. Osmanlı'nın su ile oldukça yakın ilişki kurduğu her mahallede, çarşıda, handa, pazar yerinde, meydanda, mesire yerlerinde, yokuş başında; çeşme, musluk, tekne, havuz, hamam ve sebillerden mutlaka biri veya birkaçının bulunmasından anlaşılmaktadır. Evliya çoğu zaman yerleşim yerlerindeki bu yapıların sayılarını vererek bazen de hikaye ederek konuya dikkat çekmiştir. Detaylardan, Demirci Kazası'nın yollarının yokuş olduğu ve her yokuş başında çeşme bulunduğu anlaşılmaktadır. Demirci'de 18 mahalle ve 17 çeşme sayısından mahallelerin yokuşlarda kurulmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Yokuş başında çeşme, Anadolu su kültürünün bir parçasıdır. Ayrıca, Kütahya'ya Soğuk Pınar adı ile bilinen yerden su getirildiği ve su yollarının üzerinde çeşmeler-sebillerin yapıldığı konuya verilecek örneklerden bir diğeridir. Aynı şekilde, Tire'de bazıları ikişer üçer lüleli olmak üzere 270 çeşme ve beş sebil ile suları dağlardan getirilen buzlar ile soğutulan birden fazla sersebil vardır. İncelenen bölgedeki çeşme sayıları Tablo 2'de verilmiştir.

Seyahatnamede zaman zaman bahsedilen gelenek ve göreneklerden 17.yy ortalarının sosyo-kültürel özellikleri hakkında da bilgi sahibi olunmuştur. Örneğin; Demirci'de askere kız verilmediği, çocukların bölgeden uzaklaşmaması için terbiye edilmediği ve bunun yerine karga besleyip uçurdukları anlatılmıştır. Evliyaya göre bu sayede çocukların ömürleri de havaya uçmaktadır. Ayrıca estetik değerler ön plana çıkartılarak mimari eserlerin karşılaştırmaları yapılmıştır. Nif'te çarşı içindeki Emet Bey Cami'nin eski tarzda yapıldığı, kapısının ceviz ağacından olduğu ve nakışlarının güzelliğine vurgu yapılmıştır. Söz konusu kapı, Kırım'daki Kefe Kale'sinin kapısına benzetilmiştir. Aynı şekilde Gördes'te Gediz nehri üzerindeki taş köprü, Rumeli Hersek Vilayeti'nin Foça şehrinde Dirim ırmağının üzerindeki ağaç köprü ile karşılaştırılmıştır. Her iki köprü de vakıf eserdir ve tamir gerektiğinde vakıf tarafından karşılanmaktadır. Bu karşılaştırmalardan estetik değerlere bölgelerin kültürel özelliklerini yansıtacak şekilde Kırında-Bosna Hersek'te ya da Manisa'da kısacası tüm imparatorluk coğrafyasında aynı özenin gösterilerek korunduğu anlaşılmaktadır.

16. VE 17.YY'LARDA MANİSA VE ÇEVRESİNDE ÇARŞI-PAZAR VE EKONOMİK HAYAT

Batı Anadolu kıyılarını İran'a bağlamak için Persler tarafından açılmış yaklaşık 2500 kmlik ticaret yolu, bilinen adı ile Kral Yolu, Lidya Krallığı'nın Sardes kentinden

²⁴ Meltem Aydın, "Avarız Defterine Göre XVII Yüzyılda Simav'ın İdari Yapısı ve Nüfusu", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2016-Bahar, s. 144.

²⁵ Mehmet Canatar, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004., s. 375.

²⁶ Emecen, a.g.e., 1989, s. 343.

başlayarak İran içlerine kadar devam etmiştir. Sardes antik kenti günümüzde Manisa, Salihli Sart köyü yakınlarındadır. Kral Yolu'nun yakınında ve aynı zamanda Ege'ye bağlanan diğer ticaret yollarının merkezinde olan Manisa bu konumunu iyi değerlendirerek pek çok ticari avantaj elde etmiştir. Çarşıları ve pazar yerleri ile daima canlılığını koruyarak sadece yerli değil yabancı tüccarlar için de cazibe merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Bazı kervanlar şehre uğramadan transit geçse de konakladıkları yerlerde iase temini sırasında bölgeye katkı sağlamışlardır.

Şehir içi ticaret ise daha ziyade esnafın kümelendiği hanlarda ve çarşılarda gerçekleşmiştir. Tahıl Pazarı Hanı, Hatuniye Hanı, Ali Ağa Hanı, Acemler Hanı, Kuyumcu Mahmut Hanı, Eski Han, Karaköy'de Bekir Ağa Hanı, Çaybaşı'nda Ali Ağa Hanı en bilinenleridir. Kurşunlu Han, Meyhane Hanı ve Demirciler Çarşısı'ndaki hanlar da Manisa'da ticaretin gerçekleştiği diğer yerlerdir.

Ayrıca 17.yy'ın ortalarında meslek gruplarının kümelenerek çalıştıkları çarşıları kendi isimlerini verdikleri bilinmektedir. Manisa'da, Attarcılar Çarşısı, Bezzazlar Çarşısı, Boğasiciler Çarşısı, Sağrıcılar Çarşısı, Saraçlar Çarşısı, Demirciler Çarşısı, Pabuççular Çarşısı, Balık Pazarı ve Debbağhane Çarşıları bulunmaktadır.²⁷ Çarşıların dışında bazı tüccarlar da buldukları mahallelere isimlerini vererek faaliyetlerine buralarda devam etmişlerdir. Örneğin, 16.yy'da Danişment Halil adı ile kurulan mahalle, 17.yy'da Danişment Halil ve Deveciler olarak ikiye ayrılmıştır. Deveciler Mahallesi'nde oturanlar deve ile İzmir'e ticaret yapan tüccarlardır. Esnafın yanı sıra bazı tüccarların da çalışma alanlarının ikamet ettikleri yerlere yakın olduğu anlaşılmaktadır. 20.yy'ın başlarında kadar mahalle aynı isimde varlığını sürdürmüştür.²⁸

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi hüccetleri arasında Manisa Dere Hamamı Mahallesi'ndeki evlerin satışı ile ilgili bilgilere rastlanmıştır. Mahallede debbağhane/tabakhane ve deve damı bulunduğu kayıtlıdır. Önceki başlıkta mahallenin Akbaldır Deresi'nin yanında kurulduğu bilgisinden hareketle debbağhanelerin suya yakın yerlerde kurulduğu bir kez daha örneklenmiştir.²⁹ 14. yy'da şehrin doğu sınırlarını belirleyen derenin Tabakhane Deresi olması derenin adını civarındaki tabakhaneden aldığı düşündürmektedir. Esnaf sadece bulunduğu mahalleye değil bulunduğu yerdeki coğrafyaya da ismini vermiştir. Bilgilerin tamamı birleştirildiğinde, 14.yy'da debbağ esnafının bir zümresi şehrin batı tarafında iken bir diğer zümresinin şehrin doğu kısmında faaliyet gösterdiği anlaşılmıştır.

Ticaretin han ve çarşılar dışında yoğun olarak yapıldığı bir diğer mekan pazar yerleridir. Evliya, pazarların kurulduğu meydanları detaylı anlatmaktadır; Manisa Tahıl Pazarı meydanında sekiz sütun üzerine kurulan tezgahta buğday, un ve tüm zahirenin muhtesipler gözetiminde tartıldığı ve her zahireden öşr-i sultani adı altında vergi kesildiği kaydedilmiştir. Bu verginin zirai vergi olduğu tahıl ve bakliyattan %10 nispetine kadar ürün olarak alındığı bilinmektedir.³⁰ Pazar yerlerinin etrafındaki dükkanlardan, kahvelerden, ağaç altlarındaki gölgeliklerde yapılan sohbetlerden, sümbül, zerrin, erguvanlarla süslü bahçelerden, fiskiyeli havuzlardan bahsedilmesi bu meydanların ticaretin yanı sıra aynı zamanda toplanma, sosyalleşme mekânı olduğunun göstergesidir. Turgutlu pazar yerinde de Manisa'dakine benzer şekilde 20 taş sütun üzerinde kiremit örtülü tahıl pazarı ve kahvehaneler vardır. Evliya,

²⁷ Caner Yılmaz, "H. 1060-1061/M. 1650-1651 Tarihli 100 Nolu Manisa Şer'iyeye Sicili", Celal Bayar Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Manisa, 2005, s. 366.

²⁸ İlhan Berk'in "Uzun Bir Adam" adlı kitabında, konu ile ilgili bilgiye erişmek mümkündür.

²⁹ GALATA65 C. 39, s: 204 Hüküm no: 173

³⁰ Ahmet Tabakoğlu, "Öşür", TDVİA., C. 34, 2007., s. 101.

burasının aynı zamanda lonca yeri olduğuna işaret etmiştir. Esnaf loncalarının daha ziyade dükkan ve hanların kümelendiği pazar yerlerine konuşlandığı çeşitli örneklerden tespit edilmiştir.³¹ Turgutlu ve Manisa'nın tahıl pazarı büyüklüğü verilen sütun sayıları ile ölçüldüğünde arada iki kattan fazla fark olduğu anlaşılmaktadır. Evliya bu büyüklüğü belirtebilmek için olsa gerek Turgutlu pazar alanını "500 kişi cem edebilir" şeklinde betimlemiştir. Simav'ın pazar yerinde üstleri kiremitle örtülü ve taştan inşa edilmiş hanlardan tüccarların alışveriş yaptığı belirtilerek esnaf loncalarının da bu meydana yer aldığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca, İstanbul Kadı Sicillerinde Molla Cafer Çelebi'nin 1513'de kurduğu vakıfta Simav pazar yeri zemini ve çevresindeki dükkanların Cafer Çelebi'nin vakfına ait olduğu kaydedilmiştir. Vakıf, dükkanlardan yılda 7.234 akçe, pazar yeri zemininden ise 700 akçe gelir elde etmiştir. Aynı vakıf, Milas'ın pazar yerininin ve etrafındaki dükkanların da sahibidir. Pazar yeri zemini kirası yıllık 465 akçe, dükkan kiralari 6.666 akçe olarak kayıtlıdır.³²

Bilgilerden, çoğu pazar meydanının sadece belirli günlerde açık olmadığı pazar kurulmayan diğer günlerde de aktivitelerine devam eden bir başka ifade ile yaşayan meydanlar olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık 17.yy'da Alaşehir'de bazı dükkanlar sadece pazar kurulduğu günler açılmıştır.³³ Evliya'nın Alaşehir için verdiği 17.yy ortalarındaki 800 dükkan bu kapsamda değerlendirildiğinde sayının çokluğu daha anlaşılır olmaktadır. Yerleşim yerlerindeki pazar meydanlarının nüfus ve yüzölçümü büyüklüğüne göre birden fazla olduğu Manisa'da Karaköy ve Tahtakale gibi açık pazar yerleri üzerinden tespit edilmiştir. Ayrıca pazar yerlerinin kurulduğu zeminlerin vakıf mülkü olduğu ve yıllık kiralandığı anlaşılmıştır.

17.yy'ın ortalarında dükkan sayıları yerleşim yerlerine göre farklılık göstermektedir. Manisa'da 3360, Tire'de 2800, Kütahya'da 1000, Akhisar'da 800, Turgutlu'da 300 vs.. Tamamı vakıf olan bu dükkanların yıllık kiralari buldukları yere, büyüklüğüne ve faaliyet alanına göre değişmiştir. 16.yy'da başhane dükkanı senelik 360 akçe, börekçi dükkanı 60 akçe, kasap dükkanı ise 120 akçeye kiralanmıştır.

Dükkanların çarşı, pazar ve hanlarla sınırlı kalmayarak şehrin diğer bölgelerine de dağıldığı, 17.yy'da hallaç, saraç, bakkal, pabuççu, takkeci, aşçı, börekçi gibi 40 ayrı esnafın Manisa'nın 93 farklı yerinde faaliyet göstermesinden anlaşılmaktadır. Çarşı, pazar ve hanlar dışında kalan dükkanların genellikle camilere gelir getirmesi için altlarına ya da yakın çevresine yapıldığını bir kez daha hatırlatmakta fayda vardır.³⁴

Manisa ve civarında 16.yy'da esnaf dükkanları dışında boyahane, yağhane, vs. gibi dönemin büyük işletmesi olarak kabul edilebilecek işletmeler yoktur. 17.yy'a gelindiğinde ise mumhane-bozahane, sabunhane, başhane, tabakhane/debbağhane, değirmen, dink, fırın gibi küçük işletme sınıfına girebilecek yerler bulunmaktadır. Küçük ölçekli işletmeler Manisa ve yöresinin özel ürünlerine, diğer bir ifade ile coğrafi markalarına katkı sağlamışlardır. Manisa'nın gıda ürünlerindeki markaları arasında; beyaz nohutlu çöreği, baharlı mekik böreği, Arap gevreği, beyâz tennûr kirdesi/peynirli veya haşhaşlı fırın pidesi, buzlu vişne hoşafı, üzüm şerbeti, Manisa pâlûdesi, beyâz anasonlu ve çörek otlı ekmeği sayılabilir. Manisa dışındaki yörelerin gıda ürünlerindeki markaları ise; Gördes üzüm, Demirci incir ve üzüm, Sart kavun-karpuz, Alaşehir üzüm, armut, incir ve Bozdağ yaylasından kiraz, Turgutlu üzüm kurusu, kavun karpuz, Simav beyaz kirazi ve Simav Gölü'ndeki balıklar, Gediz üzüm,

³¹ Kütahya'da da dükkanların çoğu, hanlar ve esnaf loncası pazar yerinde faaliyet göstermektedir.

³² Canatar, a.g.e., 2004, s. 466.

³³ Evliya, Sart Kalesi'nde haftada bir gün pazar kurulduğunu kaydetmiştir.

³⁴ Simav'da da 1081'de yapılan Yeni Cami'nin altında dükkanları olduğu kayıtlıdır.

armut, kiraz ve üzüm köftesi, Ulucak Köyü lalesi, Tire beyaz ekmeği, kebab, buzlu vişne hoşafı, kestane, beyaz kiraz, çörek, tavuklu börek, limon, turunç nar ve incir, Akhisar beyaz mekik ekmeği, zerdali, zeytin, incir limon, servi ağacı, üzüm, Kayacık Kalesi Kasabası kiraz ve sahtiyanı ile meşhurdur. Kayacık Kalesi Kasabası'nın kirazları betimlenirken büyüklüklerinin esedi riyal kadar olduğu, renklerinin ise kızların yanakları ve dudakları gibi kırmızı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, Anadolu'da kırmızı renk, kayacık kirazının ve sahtiyanının kırmızı rengi ile örneklenmiştir.

Civar göllerde ve nehirlerde bulunan balıkları da birer coğrafi marka olarak kabul etmek mümkündür. Simav Kaza'sının kuzeyindeki gölde sazan ve turna gibi balık çeşitlerinin varlığı belirtilerek Makedonya'daki Ohri gölü ile kıyaslamıştır. Göl, Kütahya'daki Germiyanoglu Medresesi'nin hocalarına 2.000 kuruş kira karşılığında mukataa olarak verilmiştir. Hocaların ücretleri ve medresenin bazı ihtiyaçları söz konusu mukaata gelirinden karşılanacaktır. Gölün dalyanları ise Babuk Bey Cami'nin evkafıdır ve geliri caminin gereken ihtiyaçlarına kullanılacaktır. Dalyanları kullanmak isteyen yılda 3 yük akçe/300.000 akçe kira vermek zorundadır.³⁵ Vakıf mülklerin arasında göllerin de varlığı anlaşılmaktadır.

Gıda ve doğal ürünlerin yanı sıra tekstil ürünleri ile de marka olan Manisa'nın bu kapsamda alacası, beyaz boğazısı ve isperek neftisi boyası meşhurdur. Ürünlerin yerel ve bölgesel sınırlarda kalmadığı ulusal ölçüğe yayıldığı 1641'de düzenlenmiş hüccetten anlaşılmaktadır. Hüccette, İstanbul Uzunçarşılı'da tanesi 130 akçeden dört top Manisa alacası ve tanesi 60 akçeden bir top Tire alacasının teslim edilmesine rağmen toplam 580 akçelik tutarın alınmadığı belirtilmiştir. Belgeden 17.yy ortalarında Manisa ve Tire alacalarının İstanbul piyasasındaki satış fiyatları tespit edilmiştir.³⁶ Aynı yıllarda bir top Manisa alacasının 130 akçe olduğu bir diğer belgede kayıtlıdır.³⁷ Bu türlü çapraz sorgulamalar sonucu eşdeğer bilgilere ulaşılması çalışmaların kontrolü açısından önemlidir. Ayrıca, tekstil ürünlerinden Manisa beyaz boğazısının topu 11 akçe, bir top kumaşın isperek neftisine boyanması (yeşil renk) 180 akçe, nar neftisine boyanması ise 165 akçe bedel ile kayıtlıdır.³⁸

Bölgede Manisa dışında üretilen coğrafi markalar arasında, Gördes ve Kula'nın halı olarak geçen fakat daha ziyade 17.yy'da seccade olarak kullanılan dokumaları, Demirci'nin alaca kilimleri, Selendi'nin hamam halıları ve seccadesi sayılabilir.³⁹ Tereke defterlerinde 1656 yılında miras olarak Kula seccadesi kaldığı kayıtlıdır.⁴⁰ Alaşehir nefti boyası, ince bezleri ile kızıl efladisinden yapılan kaftan ve sancakları,⁴¹Gediz pamuklu bezi, Tire yastıkları, hamam havluları ve alacaları ile peşkeri beledişi,⁴²Akhisar kuşağı, pamuk ipliği ve bezi,⁴³Kayacık Kalesi Kasabası kırmızı sahtiyanı ile meşhurdur. Gıda ve tekstil ürünlerinden bazılarının fiyatları Tablo 1'de verilmiştir.

Bahsi geçen ürünler bölgeler arasında el değiştirmekte, bu sayede ticarete katkı sağlamaktaydılar. Demirci halkı coğrafyadan kaynaklı geniş tarım alanları olmadığı

³⁵ Simav gölü olarak geçen göl 1961'de kurutulmaya başlanmış 1980'lerin sonlarında tarıma açılmıştır. 2016 ise sel baskını ile tüm tarım alanları yok olmuştur.

³⁶ Mübahat Kütükoğlu: *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defterleri*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1983., s. 54.

³⁷ A.e., s. 132

³⁸ A.e., s. 130.

³⁹ A.e., s. 179

⁴⁰ EYÜB61 C. 27, sayfa: 261 Hüküm no: 294

⁴¹ Mehmet Canatar, "Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayii ve Boyahaneler Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 18, İstanbul, 1998, s. 93

⁴² Kütükoğlu, a.g.e., s. 164,179, 194.

⁴³ A.e., s. 158.

için bağıcılık ve ticaret ile meşguldü. Gereken tahıl özellikle buğday Afyonkarahisar ve Tavşanlı'dan katırlarla getirilir incir ve üzüm kurusu ile değiştirilirdi. Üzümü ile meşhur olan Gördes'te aynı şekilde Kütahya'dan, Afyonkarahisar'dan ve diğer yerlerden getirilen deve yükü buğday ile üzüm değiştirilirdi. Bu mübadelenin sadece ticaretle sınırlı kalmadığı yerel kültürlerin tanışması, yayılması ve bilgi alışverişine zemin hazırladığı muhakkaktır.

Bölgede yetiştirilen ürünlerin yıllık rekoltesi hakkında bilgiler 1 numaralı Manisa Şeriye Sicili satır aralarında gizlenmiştir. Manisa Şeriye Sicillerinin en eskisi olan 1 numaralı Manisa Şeriye Sicili'nde hüccetlerin, vakfiyelerin ve muhasebelerin yanı sıra 16.yy'a ait bir çeşit takvim metni de bulunmaktadır. Birbiri ardı sıra devam eden tarihlerde Manisa'da yaşanan olaylara ait metnin tamamında farklı bilim alanlarındaki araştırmacıların faydalanacağı çeşitli bilgiler bulunmaktadır. 1544'de baş gösteren taun/veba hastalığı, 1545'de yağın dolunun tüm ekinleri yok ettiği, 1546'da havanın oldukça soğuyarak Gediz nehri ile birlikte incir, nar, turunc ve zeytin ağaçlarının donduğu ve hayvanların telef olduğu kayıtlıdır.⁴⁴ 1548'e gelindiğinde iki sene öncesinin aksine ayva, zerdali ve kiraz ağaçlarının meyvelerinin bolluğundan, badem ve lalelerden bahsedilmiştir.

Görüldüğü gibi bölgenin coğrafi markaları coğrafya, doğal kaynaklar, iklim, bitki örtüsü ve hayvancılık ile yakından ilişkilidir. Derinin ham maddesini Manisa bölgesinde kesilen hayvanların derileri oluşturmaktadır. Yörenin sulak arazi yapısı pamuk yetiştiriciliği ve debbağhane için gereken suyun temin edilmesine yardımcı olurken bu iş kollarındaki esnafın bölgede kümelenmesine zemin hazırlamıştır. Başçı/revvas, sahtiyan/deri, kasap esnafı gibi iş kolları sayesinde kesilen hayvanlardan elde edilen her türlü ürünü değerlendirmek mümkün olmuştur. Pamuk üretimi dokumacılık ve tekstil ürünlerinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca bölgedeki şap madeni, boyacılık iş kolunu geliştirerek pamuk ve derinin boyanmasında özellikle de bölgenin kırmızı deri ve tekstil ürünleri ile ön plana çıkmasında pay sahibidir.

Manisa'da genellikle ziraatle uğraşılmasına rağmen civarındaki Şap Madeni köyünde Şap Madeni işletmesi bulunmaktaydı. 100 kadar hanenin bulunduğu bu köyün 5 yük akçe/500.000 akçe ile iltizamlı olduğu belirtilmiştir.⁴⁵ Şap, boyanın hammaddesinde, deri sanayisinde, kumaşın dayanıklılığının arttırılmasında hammadde olarak kullanılmıştır. Öncelikle yerli ihtiyaç karşılanmış sonrasında elde kalanlar yurtdışına ihraç edilmiştir. Osmanlı'da şap üretimi Şap Madeni Köyü dışında İzmir Foça ve Giresun Şebinkarahisar'da da yapılmıştır. Foça'da 14.yy'ın başlarında 37 ton civarında üretilen şap, yüzyılın sonuna doğru 700-800 tona ulaşmıştır. Foça'nın deniz kıyısında olması şapın dağıtımını kolaylaştırarak maliyetleri düşürmüş ve üretimi arttırmıştır. Kütahya civarındaki şaplar ise Gediz ırmağı kullanılarak kıyıya ulaştırılmaktadır. ⁴⁶1525'de Gediz şapının satılabilmesi için Şebinkarahisar, Foça ve Rumeli şapının satılmaması yönünde karar alındığı tespit edilmiştir. Bu yasağa uymayanlar hakkında her bulundukları 1 vukıyye Şebinkarahisar şapı için 1 kantar Gediz şapı ceza ödemeleri istenmiştir. İşlemlerin kontrolü için muhtarlar, subaşları ve kadılar görevlendirilmiştir.⁴⁷ Bu tarz

⁴⁴ Arıkan, a.g.m., s. 124.

⁴⁵ Bir bölgenin vergisinin devlet tarafından belirlenen bedel karşılığında kişilere devredilerek toplanması demek olan iltizamlı yerlerin geliri, verildiği kişi bir başka ifade ile iltizam sahibi tarafından alınmaktaydı.

⁴⁶ Şap Madeni Köyü'ndeki fabrika sekiz sene önce üretim maliyetlerinin fazlalığı yüzünden kapatılmıştır.

⁴⁷ ÜSKÜDAR05 C. 3, sayfa: 197 Hüküm no: 279.

Geçmişten Günümüze Manisa

anlaşmazlık hüccetleri ve nizamnamelerin takibi ile bölge ve şap madeni hakkında resmi bilgilere ulaşmak mümkündür.

Osmanlı'da inşa edilen her binanın bir vakfı olduğu bilgisinden hareketle şehirlerin ekonomik hayatını vakıf kurumu ile ilişkilendirilmeden anlamlandırmak çalışmaların eksik kalmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda direkt olarak vakfedilen han, dükkan, kervansaray gibi yapıların haricinde bir diğer vakfa gelir getirmesi için vakfedilmiş yapılar da mevcuttur. Bunların tamamı buldukları bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmesine katkı sağlamışlardır. 16.yy'da 544 Numaralı Saruhan Evkaf Defteri'nde geçen kayıtlara göre; Titrek Sinan Bey medrese vakfına gelir olarak 3 odalı değirmen ve 1 dink vakfetmiş, elde edilen gelir ile medrese müderrisine günlük 20 akçe, eğitim gören öğrencilere 10'ar akçe tayin etmiştir. Manisa'nın Palamut Nahiyesi'nde Hacı Ali inşa ettirdiği tekke için bir değirmen vakfetmiştir. Halitli Köyü'nde, Ahmet Fakih, vakfettiği caminin giderlerini karşılamak için Sare Deresi'nde bulunan Şenlik isimindeki değirmenin hissesini vakfederek gelecek gelirden yıllık 100 akçe hatibe, 100 akçe müezzine ve diğer çalışanlara pay ayırmıştır.⁴⁸16.yy'da İstanbul Vakıf tahrir defterlerinde kayıtlı Manisalı Mevlana Muhittin tarafından kurulan Adud Çelebi vakfının Demirci kasabasında medrese, dükkan ve hamam ile Tarhaniyat kasabasında dükkan, medrese ve camiye katkıları görülmektedir. Tarhaniyat ve Demirci'deki medrese hocalarının günde 30_dirhem, Tarhaniyat Camisi hatibi günde 6 dirhem, imam 4 dirhem, Demirci'de bulunan vakıf cabisinin ise günlüğünün 3 dirhem olduğu kayıtlıdır. ⁴⁹ Aynı vakıf tahrir defterinde Abdüsselam Bey'in vakfettiği mallar arasında Tire'de yılda 9000 akçe gelir getiren Han ve 3000 akçe gelir getiren hamam bulunmaktadır.⁵⁰ 1501 yılında sultan Fatma Hatun vakfında Tire ve Denizli'deki revvas/kelleci dükkânlarından yılda 360'şar akçe gelir elde edilmektedir. Gelirden Tire'de vakfın cibayet görevlisine günde 1 akçe, Kara Kadı Medresesi müderrisine dükkana nezaret etmesi için günde 1akçe verilmiştir.⁵¹ Görüldüğü gibi vakıflar sosyo-ekonomik ve sosyo- kültürel olayların tam da içinde yer almaktadır.

Gayrimenkul vakıflarının yanı sıra 15.yy sonlarında faaliyete başlayan menkul vakıflarının da ekonomik hayata katkıları bilinmektedir. Manisa'da 1570'de 243 para vakfı/menkul vakıf tespit edilmiştir. Vakfedilen toplam 691.540 akçe yıllık %10 ile işletilerek 69.154 akçelik bir gelir elde edilmiştir. Bu geri dönüş, büyük oranda görev ücreti ve hayır işleri olarak bölge halkının refahına yansımıştır. Neması ile birlikte yaklaşık 750.000 akçenin dönemsel değeri, 1531'de kazaları ile birlikte Manisa köylerinden toplanan yıllık vergi miktarı 716.000 akçeye oldukça yakındır.⁵² Vakfedilen meblağın 16.yy ortalarında kişilerin ellerindeki para miktarları ile karşılaştırılması için tekrar İstanbul Kadı Sicillerine başvurulmuştur. Kayıtlı hüccete göre; 1556 yılında Manisa Yeni Cami Mahallesi'nde oturan Hacı Hüseyin'in 17.770 akçesini Saruhan nazırı Mevlana Muhittin'e bırakıp Cezayir'e gittiği anlaşılmaktadır. Bilgiler Hüseyin'in 1563 yılında vefat etmesinin ardından kardeşinin söz konusu meblağı almak için açtığı dava kayıtlarından tespit edilmiştir.⁵³ 16.yy ortalarında 17.770 akçe aynı yıllarda 11 numaralı dipnotta bahsi geçen 1 numaralı Manisa

⁴⁸ Erkul, a.g.e., s. 87.

⁴⁹ Canatar, a.g.e., 2004, s. 375.

⁵⁰ A.e., s. 275.

⁵¹ A.e., s. 429.

⁵² Nagata, a.g.m., s. 739.

⁵³ BALAT02 C. 11, sayfa: 258 Hüküm no: 404

Sicili'nde kayıtlı iane vergisinin yaklaşık 1/5'i kadardır. Karşılaştırmadan kişilerin ellerinde bulunan paraların azımsanmayacak meblağlarda olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı iktisat tarihinin önemli kilometre taşlarından birini teşkil eden para vakfı kayıtlarından tıpkı gayrimenkul vakıflarında olduğu gibi sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik verilere de ulaşılmaktadır. Bu kapsamda İstanbul'da bulunan 57. Ağa Bölüğü vakıf sandığı muhasebe kayıtlarından Gördes hakkında bilgilere ulaşılmıştır. 1544'de Saruhan Sancağı, Gördes Kasabası ahalisinden Mehmet Efendi, 57. Ağa bölüğü vakıf sandığından aldığı borç karşılığında sahip olduğu hamamı ve 4 dükkanı 300 kuruşa bey-l bil vefa işlemi ile satmıştır. Mehmet Efendi borcunu altı ay sonunda 330 kuruş olarak ödeyeceğini beyan etmiştir. Aradaki 30 kuruş fazlalık alınan borcun nemasıdır ve işlemin şer'i olarak uygun olabilmesi için alınacak fazlalık karşılığında taraflar arasında kürk satışı yapıldığı kaydedilmiştir. 30 kuruş 300 kuruşun %10 ile işletilmesinden sonra vakıf sandığının kazancı olarak yeniçerilerin gereken ihtiyaçları için harcanacaktır. Hüccette Gördes'te rehin verilen hamamın Eski Cami'ye bitişik, bahsi geçen dört dükkanın ise hamam civarında bulunduğu açıkça tarif edilmiştir.⁵⁴

İstanbul Vakıf Tahrir defterinde 1544'de Molla Abdülaziz Efendi'nin kurduğu vakıfta 400.000 akçe vakfedilip senede 40.000 akçe gelir elde edilmesi istenerek giderler sıralanmıştır. Vakıf parasının yıllık %10 ile işletildiği anlaşılmaktadır. Tire'de Kara Hasan'ın inşa ettirdiği caminin haziresinde bulunan Zeynel Abidin'in ruhu için Kur'an okunması vakfın giderleri arasında yer almıştır. Kayıttan Tire'de tekke olarak inşa edilip sonradan camiye çevrilen Kara Hasan Tekkesi'nin 1544'de Cami olarak kullanıldığı ve haziresinde yatanların arasında Zeynel Abidin adlı bir kişi olduğu tespit edilmiştir.⁵⁵

Para vakfı dışındaki kredi kullanımlarında da aynı işletim sistemlerinin uygulandığı bilinmektedir.⁵⁶ İstanbul Kadı Sicillerinde 17.yy'ın ortasında bir yıllığına 400 kuruşa bey-bil vefa ile Manisa Karahisar Mahallesi'nde ev ipotek edilmiştir.⁵⁷ Hüccetten 17.yy'da Manisa'da Kara Hisar Mahallesi'nin varlığı ve borç karşılığı ipotek olarak alınan evin tarifinden mahalledeki diğer yapılaşmayı ve 400 kuruşluk para hareketini görmek mümkündür. Para vakıflarında ya da para vakfı dışındaki diğer borç alışverişlerinde ipotekli satışların kaydedildiği hüccetlerin incelenmesi sırasında kayıtlı meblağların sözü geçen mülklerin gerçek değerini göstermediği bilinmelidir. Örnekteki 400 kuruş evin gerçek değeri değil alınan kredi miktarıdır. Bu meblağlar mülklerin gerçek değeri olarak algılanır ise aradaki fiyat farklılıklarını açıklamak oldukça güç olacaktır.

Şehir ticaretinin yoğunlaştığı meydanlarda bulunan bir diğer vakıf eser bezzetanlardır. Şahısların ve vakıfların değerli eşyaları ile kıymetli evraklarının saklandığı bezzetanlardaki sandık kasalar belirli bir meblağ karşılığında devlet güvencesi altında korunmaktaydı. 17.yy'ın ortalarında Manisa'da Eski ve Yeni olmak üzere iki bezzetan vardı. Evliya, Kütahya ve Tire bezzetanlarının büyüklüğünü belirtmek için Kütahya'da 3 kubbeli, Tire'de ise 8 kubbeli olduğunu özellikle vurgulamıştır. Ayrıca Demirci ve Kula gibi küçük yerleşim yerlerinde bezzetan

⁵⁴ RUMELİ80 C. 15, sayfa: 81, Hüküm no: 54

⁵⁵ Canatar, a.g.e., 2004, s. 675.

⁵⁶ Çiğdem Gürsoy, "Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi Ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları", İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, 2015.

⁵⁷ BAB03 C. 17, sayfa: 684 Hüküm no: 883

bulunmadığını belirtmiş, Simav'a dikkat çekerek zengini çok olmasına rağmen bezeztanı olmadığını özellikle kaydetmiştir.

SONUÇ

16.-17.yy kaynaklarında Manisa ve çevresinin sosyo-ekonomik değerlerini anlamlandırmak için yapılan çalışmada bölgenin şehirleşme, eğitim, bayındırlık, doğal kaynaklar, üretim, tüketim, ticaret, markalaşma gibi özellikleri incelenmiştir. Her ne kadar Osmanlı gündelik yaşantısında sosyal ve ekonomik hayat iç içe geçmiş olsa da konu, *Mahalle ve Sosyal Hayat* ile *Çarşı-Pazar ve Ekonomik Hayat* şeklinde iki başlıkta ele alınmıştır. Zaman zaman çakışan durumlarda bir diğerine atıfta bulunulmuştur.

Öncelikle, incelenen belgelerin neredeyse tamamının bir şekilde vakıf kurumu ile ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Şehirleşme sırasında mahallelerin kurulması, zaman içinde birleşmesi ya da yok olması bu sırada aldığı isimler ve değişikliklerin çoğu vakıf kaynaklıdır. Mahalle ihtiyaçlarının giderildiği çeşmeler, su yolları, hamamlar, eğitim kurumları vakıflar tarafından inşa edilmiştir. Ayrıca şehir içi ticaretin gerçekleştiği çarşılar, dükkanlar, hanlar, pazar yerleri ile bölgeler arası ticaretin gerçekleştiği yollar, kervansaraylar, köprüler vakıf mülküdür. Madenler, göller gibi doğal kaynakların da vakıflar tarafından işletildiği şap madeni ve Simav Gölü kayıtları ile belgelenmiştir.

Günlük yaşamın temel ihtiyaçları mahalle halkının kurduğu küçük vakıflar tarafından karşılanırken, şehrin büyük yatırım gerektirecek ihtiyaçlarının karşılanması ise Gazanfer Ağa örneğinde olduğu gibi üst düzey görevlilerin kurduğu vakıflar tarafından karşılanmıştır. Padişah ve ailesi ile yakınlarındaki devlet görevlileri de birden çok sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel kompleksleri içinde barındıran külliyeler inşa ettirmişlerdir. Ayrıca, Yıldırım Beyazıt'ın Marmara Kasabası ve Lala Paşa'nın Alaşehir Kasabası örneklerinde olduğu gibi padişahlar ve üst düzey devlet görevlilerinin mülkleri kendilerinde bulunan bir yerleşim yerinin tamamını vakfettikleri örneklenmiştir. Bu kapsamda Osmanlı'nın vakıf medeniyeti olarak anılması bir kez de 16-17.yy'larda Manisa ve çevresinin sosyo-ekonomik göstergeleri üzerinden ortaya konulmuştur.

Şehirleşmede esnafın önemli rol oynadığı, şehrin ticaret merkezinde ve gerektiğinde dışında kümelendikleri tespit edilmiştir. 16.yy'da Debbaghaneler/tabakhaneler şehrin doğu ve batısında Akbaldir ve Tabakhane Derelerinin kenarına kurulmuş, 17.yy'da deve ticareti yapan deveci esnafı ise yerleşim yerlerinin nispeten dış kısmında bulunan Deveciler Mahallesi'nde kümelenmiştir. Attar ve saka gibi esnaf zümreleri ise buldukları mahallelere isimlerini vermişlerdir.

Bölgede genel olarak incir, armut, üzüm, badem, kavun ve karpuz yetiştiriciliği yapıldığı gereken diğer ürünlerin bunların mübadelesi ile sağlandığı anlaşılmıştır. Tarım ürünleri dışında tekstil ve dericiliğin geliştiği, küçük işletmeler olarak kabul edilen; mumhane, debbaghane, değirmen, hamam, boyahane gibi yerlerin varlığı tespit edilmiştir. Ürün zenginliği iş kollarının dikey ve yatay yapılanmasını geliştirerek birbirleri arasında etkileşim sağlamıştır. Deri iş kolundaki esnafın dikey yayılması kendi iç kademelerini ve idari fonksiyonlarını geliştirirken aynı zamanda diğer iş kollarının yatay yapılanmasına neden olmuştur. Dericiliğin gelişmesi, boyacılık iş kolunun gelişmesine, boyacılık iş kolunun gelişmesi ise dokumacılık ile birleşerek bölgenin kırmızı deri ve tekstil ürünleri ile ön plana çıkmasında pay sahibi olmuştur.

Son söz olarak; iktisat tarihi araştırmalarının anlamlı sonuçlara varabilmesi ve karşılaştırılabilir olması kaynak çeşitlendirilmesine gidilmesi ile mümkündür. Kadı sicilleri, narh defterleri, vakıf tahrirleri, tereke kayıtları gibi birincil kaynaklardan toplanan belgelerin satır aralarında geçen kavramların dönemlerinin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel ip uçlarını yansıttıkları muhakkaktır. İltizam, mukaata, zemin kirası, bey-bil vefa, narh oranları dönemin sosyo-ekonomik yaşantısı hakkında bilgi verirken, göller ve nehirler topoğrafya, mahalle ve vakıf eserler hakkındaki bulgular, sosyo-kültürel yaşantının izlerini barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

Evlıyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Hz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 3, C.17., Hz. Rifat Günalan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi 80, C.15, Hz. Fuat Recep-Rasim Erol, İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2, C.11., Hz. Mehmet Akman, İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 5, C.3., Hz. Yasemin Dağtaş, Zeynep Berktaş, İstanbul, İSAM Yayınları, 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 61, C.27., Hz. Baki akır, İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 65, C.39., Hz. Sabri Atay, Rasim Erol, İstanbul, İSAM Yayınları, 2012.

Aktüre, Sevgi: “17.Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirsel Yapının Değışme Süreci”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 1., S. 1, Ankara, 1975, s. 101-128.

Arıkan, Zeki: “Manisa’nın 1 Numaralı Şer’iyye Sicilindeki Osmanlı Tarihi”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 10, İstanbul, 1990, s. 99-136.

Aydın, Meltem: “Avarız Defterine Göre XVII Yüzyılda Simav’ın İdari Yapısı ve Nüfusu”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Kars, 2016-Bahar, s. 141-165.

Barkan, Ö. Lütfi, Ekrem Hakkı AYVERDİ: *İstanbul Vakıfları Tahrir Defterleri 953 (1546) Tarihli*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1970.

Bayartan, Mehmet: “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi*, S. 13, İstanbul, 2005, s. 93-107.

Canatar, Mehmet: *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004.

.....: “Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayii ve Boyahaneler Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 18, İstanbul, 1998, s. 89-104.

Emecen, Feridun: “Alaşehir”, C. 2., *TDVİA.*, 1989, s. 342-343.

Ergenç, Özer: “Saruhanoğulları”, C. 36, *TDVİA.*, 2009, s. 170-173.

.....: “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle” nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. 4., İstanbul, 1984, s. 69-78.

Erkul, Hanefi: “544 nolu Saruhan Evkaf Defterine Göre Manisa Vakıfları”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, 2010.

Geçmişten Günümüze Manisa

Gürsoy, Çiğdem: “Osmanlı’da Para Vakıflarının İşleyişi Ve Muhasebe Uygulamaları: Davutpaşa Mahkemesi Para Vakıfları”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, 2015.

.....: “Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz : Davutpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)”, *Bellekten*, S. 290, Ankara, 2017, s.159-190.

.....: “ Vakfiyelerin Dilinden İstanbul’un Bazı Cami Ve Mescitleri Hakkında Yeni Bulgular”, *Bilig*, Yayınlanmamış makale, Ankara, 2017(b).

Gökmen, Ertan: “Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVII, S. 2, 2012, s. 381-401.

Karakuyu, Mehmet: “16.Yy’da Manisa Şehrinin Nüfus Özellikleri”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 15, İstanbul, Ocak 2007b, s. 131-148.

.....: “Manisa Şehrinde Mahallelerin Tarihsel Gelişimi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 4, S. 2, 2007, s. 1-20.

Kütükoğlu, Mübahat: *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defterleri*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1983.

Nagata, Yuzo: “16.yyda Manisa Köyleri: 1531 tarihli Saruhan Sancağına Ait Bir Tahrir Defterini İnceleme Denemesi”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S.32, İstanbul, 1979, s. 731-758

Tabakoğlu, Ahmet: “Öşür”, TDVİA., C. 34, 2007., s. 100-103.

Yılmaz, Caner: “H. 1060-1061/M. 1650-1651 Tarihli 100 Nolu Manisa Şer’iyye Sicili”, Celal Bayar Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Manisa, 2005.

Tablo 1: 16. ve 17. Yy’da Manisa ve Çevresinde Fiyatlar ve Ücretler

Yüzyıl	ürün	miktar	meblağ
16.yy	Yağlı çörek	50 dirhem	1 akçe
16.yy	Koyun eti	vukiyyesi	1 akçe
16.yy	Manisa, başhane dükkanı	yıllık	360 akçe
16.yy	Manisa, börekçi dükkanı	yıllık	60 akçe
16.yy	Manisa, kasap dükkanı	yıllık	120 akçe
16.yy	Tire, hamam	yıllık	3000 akçe
16.yy	Tire, han	yıllık	9000 akçe
16.yy	Tire, 1 odalı Revvas dükkanı	yıllık	360 akçe
16.yy	Tire, Kara Kadı Medresesi müderrisi	günlük	1 akçe
16.yy	Tire, cibayet görevlisi	günlük	1 akçe
16.yy	Akhisar kuşağı	boy, 4 zira, en 3 rubu	8 akçe
16.yy	Akhisar pamuk ipliği	kalın	35 akçe
16.yy	Akhisar pamuk ipliği	ince	40 akçe
16.yy	Simav, dükkan	yıllık	7234 akçe
16.yy	Simav, pazar yeri (zemin)	yıllık	700 akçe
16.yy	Simav, mescit imamı	günde	1,5 akçe
16.yy	Milas, dükkan	yıllık	6666 akçe
16.yy	Milas, pazar yeri	yıllık	465 akçe
16.yy	Manisa, Tirek Sinan Bey Medresesi müderrisi	günlük	20 akçe
16.yy	Manisa, Tirek Sinan Bey Medresesi öğrencileri	günlük	10 akçe
16.yy	Halitli Köyü Camisi hatibi	yıllık	100 akçe
16.yy	Halitli Köyü Camisi müezzini	yıllık	100 akçe

16.yy	Demirci Medresesi hocaları	günlük	30 dirhem
16.yy	Demirci, vakıf cabisi	günlük	3 dirhem
16.yy	Tarhaniyat Medresesi hocaları	günlük	30 dirhem
16.yy	Tarhaniyat Camisi hatibi	günlük	6 dirhem
16.yy	Tarhaniyat Camisi imamı	günlük	4 dirhem
17.yy	Manisa alacası	1top	130 akçe
17.yy	Tire alacası	1 top	60 akçe
17.yy	Manisa beyaz boğazısı	1 top	11 akçe
17.yy	Manisa, kumaşın isperék neftisine boyanması	1 top	180 akçe
17.yy	Manisa, kumaşın nar neftisine boyanması	1 top	165 akçe
17.yy	Gördes, sarı çatma hamam kalıçesi	boy 2 zira, en 1	400 akçe
17.yy	Selendi, beyaz üzerine karga nakışlı hamam kalıçesi.	boy 3 zira, en 2	440 akçe
17.yy	Selendi, peleng nakışlı seccadesi	boy 3 zira, en 2	280 akçe
17.yy	Tire, kırmızı beledisinden yastık	boy 1 zira, en 1	70 akçe
17.yy	Tire, kepkebi (ayakkabı çivisi)	1000 tane	14 akçe
17.yy	Tire, katmerli peştamal	boy 3 zira, en 1	66 akçe
17.yy	Tire, nakışlı mai peşkir (yer sofrası bezi)	boy 15 zira, en 1	240 akçe
17.yy	Tire, nakışlı kırmızı peşkir	boy 15 zira, en 1	160 akçe
17.yy	Ulucak köyü	1 lale soğanı	10 kuruş

Tablo 2: 17.yy Ortalarında Seyahatnamede Geçen Mahalle ve Hayrat Sayıları

17.yy	Mahalle	Cami	Mektep	Medrese	Tekke	Çeşme	Hamam	Han	Dükkan
Manisa	10	105	600	10+09+7	70	3040	5	10	3360
Akhisar	24	47	23	7 +2		2000	3	10	1000
E.Alaşehir	24	24	16	1	1		2	9	800
Demirci	18	42	10	4	2	17	2	7	200
Kula	8	24	11	-			3	6	200
Marmara	10	22	1	1+2		1			100
Nif	8	9							
Gördes	6	11	9	1	2	6	1	3	50
Sart	3						1	1	
Turgutlu		20					3	11	300
Simav	4	17			2		2	2	255
Gediz	13								95
Tire	68	144	60	30+1	70	270	13	27	2800

KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ: MANİSA İLİ ÖRNEĞİ

Serhat BAŞTAN(*)-İsmail BAŞARAN(**)-Çağdaş GÖNENÇ(***)

Giriş

Tarih boyunca uygarlıklar, yaşamış oldukları coğrafyalar ile etkileşim içinde birçok eser meydana getirmiştir. Bu eserler aracılığıyla üzerinde yaşadıkları topraklara izler bırakmış; bu izlerin ve dolayısıyla kültürel varlıklarının devamlılığını sağlamak çabasında olmuşlardır. Bu çaba bir yönüyle toplumların ve onların siyasi oluşumlarının kimliklerine yeni yorumlar getirmek, kimliklerini güçlendirmek adına bir çeşit varlık mücadelesi olurken bir yönüyle de kültürel devamlılık kaygısının tezahürüdür.¹ Söz konusu eserler, diğer bir deyişle kültür varlıkları zaman içerisinde coğrafi sınırlarını aşarak insanlığın ortak mirası halini almıştır. İnsanlığın ortak mirası olan bu eserler bir taraftan soyut varlıklar olarak örf, adet ve gelenekler şeklinde tezahür ederken; diğer bir taraftan somut varlıklar olan mimari eserler ve kültürel nesnelere şeklinde görülmüştür. Gerek soyut gerekse somut olsun kültür varlıkları olarak adlandırılan bu eserlerin hepsi zamana meydan okuyarak gelecek kuşaklara ulaşmanın, kültür aktarımının bir yöntemidir.

Uygarlıkların ortaya koymuş olduğu kültür varlıklarının yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasının yanı sıra üzerinde meydana gelmiş ve yaşamış oldukları coğrafyanın sahip olduğu zenginlikleri yaşatması da bir o kadar değerlidir. Tabiatın kendinden mütevellit varlıkları da kültür inşasında son derece önemlidir. Öyle ki tabiat varlıklarına kıymet vermiş, yaşatmış ve geleceğe aktarabilmiş topluluklar, tabii mekânın kültürden ayrı düşünülemediğini idrak edebilmiş demektir ki bu da kalıcılığın en önemli faktörlerindedir.

Buradan hareketle anlaşılmaktadır ki bir toplumun köklerini bulmak ve geleceğine yön vermek adına ihtiyacı olan kültürel birikime erişimin başat unsurlarından olan kültür ve tabiat varlıkları, başlı başına korunması ve yaşatılması elzem değerlerdir. Ancak bu mirasın yaşatılmasını yalnızca bir topluluğun 'eskilerden gelen değerlerine sahip çıkması' şeklinde değerlendirmek yeterli değildir. Söz konusu kültür ve tabiat varlıkları günümüzde kent yaşamı ile uyumlu hale getirilerek bütüncül bir şekilde ele alınmalı ve yaşanabilir çevre tasarımının vazgeçilmez parçaları olarak değerlendirilmelidir.

Küresel Bir Değer Olarak Kültür ve Tabiat Varlıkları

Dünyanın çeşitli coğrafyalarında birbirinden değerli birçok kültür ve tabiat varlığı bulunmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde bu varlıkların bir kısmı insan eliyle ya da aşınma ve afetler gibi doğal sebeplerle yok olmuştur. Günümüzde de birçok kültür ve tabiat varlığı bu sebeplerin yanında terör saldırıları, kaçakçılık, küresel

(*)Doç. Dr. MCBÜ İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, sehatbastan@gmail.com

(**)Yrd. Doç. Dr. MCBÜ İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, ismailbasaran74@gmail.com

(***)Yüksek Lisans Öğrencisi, MCBÜ SBE Kamu Yönetimi ABD, cagdasgonenc94@gmail.com

¹ Gönül Tankut, 'Korumanın Eğitim, Sosyal ve Ekonomik Yönü' Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurultayı, 1990, s.78.

iklim değişikliğinin neden olduğu yıkımlar ve yanlış politikalar nedeniyle risk altındadır. Küreselleşmenin etkisiyle insanlığın ortak mirası olarak görülen kültür ve tabiat varlıklarının korunması, yaşatılması ve sürdürülebilirliği, ortaya koyulan tehlikelerle birlikte ele alınarak ortak kaygı haline gelmiştir. Boccardi ve Duvelle kültürel miras alanlarında sürdürülebilir gelişme ilkelerinin giderek önem kazanmasındaki etmenleri 'küreselleşme, dünyadaki ekonomik krize koşut koruma için azalan ekonomik kaynaklar, sosyal çatışma ve gerilimlerin artması, giderek artan nüfusa koşut kentleşme baskısı ve iklim değişikliği gibi değişen çevresel şartlar' olarak özetlemektedir. Sürdürülebilir gelişmenin kültürel miras alanlarının yönetimindeki öneminin son yıllarda uluslararası örgütler tarafından da sıkça vurgulanmakta olduğunu söylemektedir.² İnsanlığın ortak kültürel mirasının korunması adına birtakım küresel standartlar getirme düşüncesi bu kaygıların dışavurumudur. Bu gerekçeyle hazırlanan ve ülkemizin de imza koyduğu uluslararası sözleşme ve tüzüklerin öne çıkanları 1954 La Haye Sözleşmesi, 1964 Venedik Tüzüğü ve 1975 Avrupa Mimari Miras Tüzüğü'dür.³Bunların yanı sıra Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından 1972 yılında kabul edilen Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme de ülkemizin taraf olduğu bir diğer önemli uluslararası sözleşmedir. Öyle ki taraf olarak üstlenmiş olduğu yükümlülükler neticesinde Türkiye'deki koruma mevzuatı önemli ölçüde etkilenmiştir.

Yüzyıllar boyunca bulunduğu coğrafyadaki yerel unsurlar tarafından ilkel tabir edilebilecek yöntemlerle bakımı yapılan ve korunmaya çalışılan kültür ve tabiat varlıklarının modern dönemde dünya mirası olarak kabul görmesiyle birlikte yaşatılması için gerekli olan kaynak, yetki ve sorumlulukların belirlenmesi de kaçınılmaz olmuştur. Bununla birlikte mirasın korunması adına olağan ve olağanüstü durumlarda uygulanacak tedbirler de bir diğer tartışma konusudur. İşte bu gerekçelerden hareketle uluslararası toplum bahsi geçen sözleşme ve tüzükleri ortaya koymuştur. Bu çalışmalarda özetle kültürel ve doğal mirasın tanımı yapılmış, insanlık, kent ve çevre bağlamında önemi vurgulanmış, tespit, tescil ve koruma uygulamalarının yöntemine ilişkin yöntemler işaret edilmiş ve bütün bunların gerçekleştirilmesi adına ortak sorumluluk beyanında bulunulmuştur. Kültür ve tabiat varlıklarının küresel bir değer olarak ele alınması noktasında bahsi geçen uluslararası belgelerin önemini belirtmek adına bazı kısımlarını özellikle vurgulamakta fayda vardır. Örneğin, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin kabul beyanında 'kültürel ve doğal mirasın herhangi bir parçasının bozulmasının veya yok olmasının, bütün dünya milletlerinin mirası için zararlı bir yoksullaşma teşkil ettiği, kültürel ve doğal mirasın parçalarının istisnaî bir öneme sahip olduğu ve bu nedenle tüm insanlığın dünya mirasının bir parçası olarak muhafazasının gerektiği, istisnaî evrensel değerdeki kültürel ve doğal mirasın korunmasına iştirakin, bütün milletlerarası camianın ödevi olduğu' göz önünde bulundurulmuştur.⁴ Aynı şekilde La Haye Sözleşmesi olarak bilinen Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşmesi'nin kabul beyanında da 'her millet dünya kültürüne kendi kültüründen bir şey katmış olduğu cihetle, hangi millete ait olursa olsun, kültür

² C. Duvelle ve G. Boccardi, *Introducing Cultural Heritage into Sustainable Development Agenda*, UNESCO, Sessions 3A, 3A-a. 2013, s.3.

³ Şeniz Atik, "Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliği ve Müzecilik", 2014.

⁴ UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Sözleşmesi (1982).

eserlerine karşı vakî olacak tecavüzlerin bütün insanlığın kültür mamelekine karşı işlenmiş tecavüzler sayılacağı⁵ taraflarca tasdik edilmiştir.

Görüldüğü üzere uluslar arası kamuoyu kültür ve tabiat varlıklarını hangi coğrafyada ve hangi topluluğa ait olursa olsun ortak bir değer olarak kabul etmektedir. Bu mirasın kullanımı ve korunması adına birtakım standartlar getirilmesi ile farkındalık oluşturma çabası da temelde bundan kaynaklanmaktadır.

Kültür ve Tabiat Varlıklarının Kapsamı ve Korunması

Dünyanın ortak mirası olarak uluslararası anlaşmalarla küresel bir değer olarak kabul edilmiş kültür ve tabiat varlıklarının neleri muhteva ettiği de yine bu uluslararası anlaşmalardaki tanımlar aracılığıyla ortaya koyulmuştur. Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde kültürel miras ve doğal miras olarak tasnif edilmiş olan bu varlıklar, kültürel miras başlığı altında anıtlar, yapı toplulukları ve sitler şeklinde tanımlanırken, doğal mirasın kapsamı da estetik veya bilimsel açıdan istisnaî evrensel değeri olan, fiziksel ve biyolojik oluşumlardan veya bu tür oluşum topluluklarından müteşekkil doğal anıtlar, bilim veya muhafaza açısından istisnaî evrensel değeri olan jeolojik ve fizyografik oluşumlar ve tükenme tehdidi altındaki hayvan ve bitki türlerinin yetiştiği kesinlikle belirlenmiş alanlar ile bilim, muhafaza veya doğal güzellik açısından istisnaî evrensel değeri olan doğal sitler veya kesinlikle belirlenmiş doğal alanlar şeklinde tanımlanmıştır.⁶ Bir diğer uluslararası sözleşmedeki tanıma göre kültürel miras, dinî veya dünyevi, mimari, tarihi anıtlarla sanat anıtları, arkeolojik değerlerdeki yerler, bütünü itibariyle tarihi veya artistik bir alâka arz eden yapı toplulukları, sanat eserleri, el yazmaları, kitap ve başkaca tarihi, artistik veya arkeolojik değer taşıyan eşya, keza yukarıda bildirilen servetlerden mürekkep bilim koleksiyonlarıyla, önemli kitap, arşiv röprodüksiyon koleksiyonları ve emsali gibi milletlerin kültür mameleklerinde büyük önemde yeri olan menkul ve gayrimenkul mallardır.⁷

Bu şekilde tanımlanmış olan kültür ve tabiat varlıklarıyla ilgili çabaların temel amacı bütün bu mirasın korunması ve sürdürülebilirliğidir. Kentlerin, milletlerin ve kültürlerin kimliği olan bu mirasın korunması bütün insanlığın ortak sorumluluğundadır. Bu sorumluluğun yerine getirilmesi adına sağlıklı işleyen bir organizasyon ağı gereklidir. Organizasyon içinde de paydaşlar arasındaki görev, yetki, sorumluluk ve maliyet paylaşımı yapılmalıdır. Bu noktada tekrar uluslar arası sözleşmelere bakıldığında her devletin, topraklarında bulunan kültürel ve doğal mirasın saptanması, korunması, muhafazası, teşhiri ve gelecek kuşaklara iletilmesinin sağlanması noktasında öncelikli sorumluluğa sahip olduğu görülecektir. Bu sorumlulukları yerine getirmek adına devletler bütün kaynaklarını seferber etmeli, gerektiğinde uluslararası yardım ve işbirliği yoluna gitmelidir. Devletler topraklarındaki kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirliğini sağlamak adına genel bir politika benimsemeli ve bu minvalde gerekli altyapı, eğitim ve teşvik çalışmalarını hayata geçirmelidir. Kültür ve tabiat varlıklarının insanlığın ortak mirası olduğu şiarıyla dünyadaki bütün kültürel mirasa saygı ile yaklaşmalı, uluslararası toplum ile işbirliği halinde hareket etmelidir.⁸

Türkiye'de Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması

Türkiye'de kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına dair çalışmaların, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından 1972 yılında kabul

⁵ Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme (1954).

⁶ UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Sözleşmesi md.1 (1982).

⁷ UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Sözleşmesi md.2 (1982).

⁸ UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Sözleşmesi md.4, 5, 6 (1982).

edilen Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'ye taraf olunması ile hareketlenip son yıllarda ivme kazandığı bilinmektedir. Ancak kapsamlı ve derinlemesine olmasa da kültürel mirasa sahip çıkmak amacıyla birtakım girişimler söz konusu olmuştur. Bu girişimler Osmanlı'da ve Cumhuriyet Dönemi'nde olmak üzere iki döneme ayrılabilir. "Osmanlı Dönemi'nde daha çok taşınır kültürel mirasın korunması amaçlanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde hem taşınır hem de taşınmaz kültür varlıklarının korunması gündeme gelmiş, ilerleyen zamanla birlikte fiziki koruma yanında sosyo-kültürel yapının da korunduğu bütünlüklü koruma anlayışına geçiş olmuştur."⁹ 1869 yılında hazırlanan 'I. Asar-ı Atika Nizamnamesi' ile taşınır kültürel mirasın korunmasına yönelik mevzuat uzun yıllar birtakım değişiklikler yapılarak kullanılmış, hatta Cumhuriyet döneminde de kullanılmaya devam edilmiştir. 1950'lerden sonra hızlı kentleşme sonucu yıkıma uğrayan taşınmaz eski eserleri koruma çabaları gündeme gelmiş, imar faaliyetleri sırasında ortaya çıkabilecek imar ve eski eserler sorunlarını çözmek ve korunmalarını denetlemek üzere 02.07.1951 tarihinde 5805 sayılı yasanın yürürlüğe girmesi ile Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) kurulmuştur.¹⁰ Bu kurul 1983 yılına gelindiğinde Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Kurulu adını almıştır, günümüzde ise Bölge Koruma Kurulları olarak faaliyet göstermektedir. Ancak Türkiye'de tarihi çevrenin bütün olarak korunması gerekliliğini öngören ilk yasal düzenleme 1973 tarihli Eski Eserler Kanunu olmuştur.¹¹

Önceden de bahsedildiği gibi 1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme Türkiye'deki koruma mevzuatına yön vermiştir. Günümüzde yürürlükte olan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu 1983 yılında yürürlüğe girmiştir ve hem ruhu hem de özüyle sözleşmenin etkilerini taşıdığı görülmektedir. Korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili tanımları belirlemek, yapılacak işlem ve faaliyetleri düzenlemek, bu konuda gerekli ilke ve uygulama kararlarını alacak teşkilatın kuruluş ve görevlerini tespit etmek amacıyla hazırlanan kanun Türkiye'deki koruma mevzuatının ana gövdesini oluşturmaktadır.¹² 1982 Anayasasının 56. maddesi olan "çevreyi korumak, geliştirmek, kirlenme ve tahribini önlemek hem devlete hem de yurttaşlara düşen bir ödevdir." ibaresini desteklemektedir.¹³ Ayrıca bu kanunun küresel gelişmelerden etkilendiği de zaman içinde değişen maddelerden anlaşılmaktadır. Ancak bütün bu değişimlerin yeterliliği hâlâ tartışma konusudur.

Kültür ve Tabiat Varlıklarının Sürdürülebilirliği

Dünya kamuoyunun 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan Brundtland Raporu aracılığıyla tanıştığı ve 'bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma'¹⁴ şeklinde tanımlanan sürdürülebilir kalkınma kavramı 1990'lı yıllardan itibaren dünya kültürel mirasına yönelik koruma ve yaşatma çalışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Sürdürülebilirlik temasıyla birçok uluslararası çalışmalar yapılmış; özellikle çevre-iklim bağlamında, kültür ve tabiat varlıklarını da

⁹ Deniz Çelik ve Murat E. Yazgan, 'Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi Çevre Korumaya Yönelik Yasa Ve Yönetmeliklerin İrdelenmesi', ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi, (2007), s.5.

¹⁰ Çelik ve Yazgan, s.5.

¹¹ Aynur Can, *Yerel Yönetimler ve Kültür Politikaları Bağlamında İstanbul'da Kentsel Koruma Sorunsalına Sürdürülebilir Çözüm Önerileri*, Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi,(2014), s. 62.

¹² 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (1983).

¹³ 1982 Anayasası.

¹⁴ Birleşmiş Milletler Brundtland Raporu (1987).

doğrudan ilgilendiren birçok kararlar alınmış, uluslararası standartlar belirlenmiştir. Bu gelişmelerin Türkiye'nin kentleşme ve çevre yönetimi ile koruma mevzuatına etkisini görmek adına 2863 sayılı kanuna, 2004 yılında yürürlüğe giren 5226 sayılı kanunla gelen değişiklik ile eklenen ve "koruma amaçlı imar plânı; bu kanun uyarınca belirlenen sit alanlarında, alanın etkileşim-geçiş sahasını da göz önünde bulundurarak, kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda korunması amacıyla." şeklinde devam eden maddeye bakmak gerekmektedir.¹⁵ Ayrıca 1990-1994 yıllarını kapsayan VI. 5 yıllık kalkınma planının "Çevre ve Yerleşme" başlığı altında yer verilen "İnsan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak, sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere insana yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak temel ilkedir." ifadesi de kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirliği adına önem arz etmektedir.¹⁶

Dünyada ve Türkiye'de mevzuatta ve bilimsel çalışmalarda ortaya koyulan uygulamalarda sürdürülebilirlikle birlikte önem kazanan bir diğer mesele de söz konusu uygulamaların görev, yetki ve sorumluluğudur. Önceden uluslararası belgelerde ve mevzuatta sorumluluk yalnızca devlet mekanizması içerisinde merkezi yönetime ait iken, son yıllarda merkezi yönetim içerisinde görev paylaşımına gidildiği, yerel yönetimlere de yetki ve sorumluluk devri olduğu görülmektedir. Özellikle Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde görülen, korunması gerekli alanın niteliğine göre merkezi yönetim, yerel yönetimler ve uzman kurumlar arasındaki yetki-sorumluluk dağılımı hususundaki değişimlerle ön plana çıkan ortak sorumluluk ilkesi önem arz etmektedir.¹⁷ Türkiye'de 2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nun üçüncü bölümünde büyükşehir ve ilçe belediyelerinin görev, yetki ve sorumlulukları başlığı altında sayılan maddelerde; "sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak çevrenin, tarım alanlarının ve su havzalarının korunmasını sağlamak; ağaçlandırma yapmak; gayrisihhî işyerlerini, eğlence yerlerini, halk sağlığına ve çevreye etkisi olan diğer işyerlerini kentin belirli yerlerinde toplamak; inşaat malzemeleri, hurda depolama alanları ve satış yerlerini, hafriyat toprağı, moloz, kum ve çakıl depolama alanlarını, odun ve kömür satış ve depolama sahalarını belirlemek, bunların taşınmasında çevre kirliliğine meydan vermeyecek tedbirler almak; büyükşehir katı atık yönetim plânını yapmak, yaptırmak; katı atıkların kaynakta toplanması ve aktarma istasyonuna kadar taşınması hariç katı atıkların ve hafriyatın yeniden değerlendirilmesi, depolanması ve bertaraf edilmesine ilişkin hizmetleri yerine getirmek, bu amaçla tesisler kurmak, kurdurmak, işletmek veya işletletmek; sanayi ve tıbbî atıklara ilişkin hizmetleri yürütmek, bunun için gerekli tesisleri kurmak, kurdurmak, işletmek veya işletletmek; deniz araçlarının atıklarını toplamak, toplatmak, arıtmak ve bununla ilgili gerekli düzenlemeleri yapmak" ve "Kültür ve tabiat varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların ve işlevlerinin korunmasını sağlamak, bu amaçla bakım ve onarımını yapmak, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa etmek"¹⁸ şeklinde ortaya koyulmuştur.

¹⁵ 5226 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu İle Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun md.1 (2004).

¹⁶ Başbakanlık DPT, "Altıncı Beş Yıllık (1990-1994) Kalkınma Planı", Ankara, 1989, s.312.

¹⁷ Ceyhan Yücel ve N. Zeren Gülersoy, 'Türkiye'de Kentsel Sit Alanlarının Planlanması İçin Bir Sistem Önerisi', İTÜ Dergisi 1, (2006), s. 6.

¹⁸ 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004) md.7-i/o.

Mevzuatta meydana gelen değişiklikler göstermektedir ki, kentlerde bulunan tarihi ve mimari değeri yüksek yapılar ile doğal varlıkların, gelecek kuşaklara aktarılabilmesi adına bütün risk ve tehditlere karşı korunması ile sürdürülebilirliğinin sağlanması şeklinde tanımlanan kentsel koruma yalnız merkezi yönetim eliyle üstesinden gelinebilecek meseleler değildir.¹⁹ Kültür ve tabiat varlıkları insanlığın ortak mirası olması yönüyle küresel birer değerlerdir. Bununla birlikte yer aldıkları kentlerin kimliklerini teşkil etmeleri boyutuyla yerel birer kıymettir. Bu nedenle kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması noktasında mirasın yer aldığı kentte yaşayan bireyler, yerel otoriteler ve sivil toplum unsurları doğrudan sorumluluk sahibidir. Sorumluluğun yerine getirilebilmesi adına yerel yönetimlerin yetki alanının genişletilmesi ve ekonomik olarak güçlendirilmesi, yerel paydaşların katılımcı bir anlayışla sürece dâhil edilmesi olmazsa olmazdır.

Kültürel mirasın korunması, yaşatılması, tanıtılması ve sürdürülebilirliği için bütün paydaşların yer aldığı ve uyum içinde hareket ettiği planlı bir yönetim sürecine ihtiyaç vardır. Her şeyden önce toplumdaki her bireyin bu mirasa sahip olmanın gerektirdiği bilince erişmesi sağlanmalıdır. Bu şekilde kültür ve tabiat varlıklarının tespiti dahi gerçekleşmeden öncesinden, yani sürecin asıl başlangıç noktasından sağlıklı bir çıkış yapılmış olacaktır.²⁰ Böylece sahip olunan mirasın, yetkili kurul tarafından tespit ve tesciline kadar herhangi bir tahribata maruz kalması önlenmiş olacaktır. Tespit çalışmalarında bakanlık yetkililerinin çalışmalarına özellikle yöreyle ilgili bilim insanları katkı sağlamalıdır. Tespitin akabinde döküm oluşturulmalı, mevcut varlıkların korunması, yaşatılması ve tanıtılması için çalışmalar ivedilikle yapılmalıdır ki bu sürecin ciddi bir mali yükü söz konusudur. Türkiye'deki kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirliğine karşı en büyük sorunlardan biri olan mali boyutun aşılması noktasında da bütün paydaşların sürece katkı sağlaması gerekmektedir. Bilinmektedir ki yıllardır bu mali yük yalnızca kamunun sorumluluğunda olmuştur ve bu da sürece ket vurmuştur. Bu sorunun üstesinden gelmek adına son yıllarda Avrupa ülkelerinde uygulanmakta olan kamu-özel sektör işbirliği modeli olumlu sonuçlar ortaya koyan bir çözüm olarak ortadadır. Günümüzde kültür ve tabiat varlıklarının verimli bir tanıtım çalışması ile markalaşmakta olduğu ve bunun da bulunduğu kente değer katmasıyla ekonomiye can verdiği göz önünde bulundurulursa modelin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Ayrıca özel sektör açısından sosyal sorumluluk kapsamında değerlendirilebilecek bir yatırımı öngören bu model, son yıllarda birçok ulusal ve uluslararası şirketin bütçelerinden sosyal sorumluluk yatırımlarına ayırdıkları paydaki artışlarla birlikte değerlendirildiğinde modelin gerçekleştirilebilirliği ve meydana getirebileceği olumlu sonuçlar daha öngörülebilir olacaktır.²¹

Kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirliği üzerine yapılacak çalışmalar kentlerin kimliğini tekrar ortaya çıkaracak, insan mekân ilişkisine farklı bir boyut katarak kentleri yaşanılabilir kılacaktır. Kentler, insanların hayatın akışı içerisinde zamanlarını geçirdikleri, çarpık kentleşmeyle birlikte tekdüze ve sıkıcı olan ortamlar olmaktan çıkacak, kendine has bir ruh barındıran mekânlar halini alacaktır. Bununla birlikte kentlerin kendi içinde birer değer olduğunun göstergesi olan bu varlıkların sürdürülebilirliğini sağlayan milletler, dünya mirasına yaptıkları katkı ve duydukları

¹⁹ Ruşen Keleş, *Kentbilim Terimler Sözlüğü*, Ankara, 1998, s. 112.

²⁰ Hakan Melih Aygün, *Kültürel Mirası Korumada Katılımcılık*, Vakıflar Dergisi 35, (2011), s.196.

²¹ Ozan Kaymak ve Görkem Çerikcioğlu, "Şirketlerin Sürdürülebilirlik ve Sosyal Sorumluluk Anlayışlarının Finansal Performanslarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye Uygulaması", *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, (2017), s.79.

saygı ile zengin bir kültüre, ileri bir medeniyete sahip olduklarını ortaya koymuş olacaktır. Bu anlayışla Kültür Bakanlığı tarafından 1990 yılında gerçekleştirilen Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurultayı'nın açılış konuşmalarında dönemin bakanı Zeybek'in nüfus artışına koşut konut ihtiyacı bağlamında kültürel mirasın sürdürülebilirliği vurgusu yapması da meselenin önemini ortaya koymaktadır.²²

Manisa'da Kültür ve Tabiat Varlıklarının Sürdürülebilirliği

Anadolu'nun kadim bir medeniyetler beşiği olduğu bilinciyle yola çıkılarak kültür ve tabiat varlıklarıyla ilgili çalışma yapılacaksa, üzerinde titizlikle durulması gereken kentlerden birisi şüphesiz Manisa'dır. Sahip olduğu kültür ve tabiat varlıklarının zenginliği ve çeşitliliğiyle birçok farklı uygarlığa ev sahipliği yaptığı anlaşılan, bu zenginlikten hareketle Kültür ve Turizm Bakanlığınca kültür turizmini canlandırmak adına Marka Kent Projesi'ne dâhil edilen Manisa, ören yerleri, tarihi mekânları-mimari eserleri, inanç merkezleri ve doğal yaşam alanlarıyla hem ülke hem de insanlık adına büyük önem taşımaktadır.²³ Bu nedenle, yapılması gereken çalışmalar yalnızca mevzuattan doğan yasal sorumluluklar değil, tarih karşısında bütün insanlık adına üstlenilmiş vicdani sorumluluklardır. Bu bilinçle Manisa özelinde kültür ve tabiat varlıklarının yaşatılması ve tanıtılması için, öncelikle mevcut varlıklar tespit ve özelliklerine göre tasnif edilmeli, tarihi kaynaklarına yönelik bilgi sahibi olunarak öneminin farkına varılmalıdır. Buradan hareketle 2014 yılı verilerine göre 266 dinsel ve kültürel, 246 endüstriyel, 29 askeri ve 71 idari yapı, 106 doğal anıt ve 856 sivil mimari örneğinden oluşan toplam 1574 adet kültür ve tabiat varlığına sahip olan Manisa'da, bu varlıklardan öne çıkan bazıları üzerinde özellikle durulmalıdır.²⁴

Ören Yerleri

Manisa'da bulunan ören yerleri içinde en önemliler arasında sayılabilecek kalıntılar Manisa Dağı (Syiplos) eteklerinde bulunan Niobe (Ağlayan Kaya) ve Kybele'dir. Birer kaya abidesi olan kültür varlıklarından Niobe, saçları omuzlarına kadar dökülen ve ağlayan bir kadını andıran anıtsal bir portre silueti şeklindedir ve hakkında birçok mitolojik efsane vardır. Kybele ise Anadolu'da uzun yıllar bereket ve doğurganlığın simgesi olarak görülüp inanılan bir ana tanrıça kabartmasıdır. Niobe ve Kybele'yi önemli kılan özellikleri ise dünyanın bilinen en eski tanrısal kaya abideleri olmalarıdır.²⁵

Niobe ve Kybele dışında Manisa'da bulunan birbirinden değerli ören yerleri ve anıtsal yapılar arasında Pelops Tahtı, Aigai (Nemrut kale), Gymnasion, Artemis Tapınağı, Bintepe Tümülüsleri, Saittai (Sidas) Antik Kenti, Sardes (Sart) Kilisesi kalıntıları ile antik kenti, Philadelphia St. Jean Kilisesi kalıntıları ve Thyateira'da Tepe Mezarlığı ile kilise kalıntıları da sayılabilecektir.²⁶

Mimari Eserler

Birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Manisa'da farklı kültürlerle ait sivil ve askeri yapılar ile farklı inanışlara ait dini yapılar mevcuttur.

Sivil Mimari: Manisa'daki kültür varlıkları içinde en fazla paya sahip olan ve Türk kültürü, tarihi, sosyal ve ekonomik hayatına ilişkin güçlü kaynaklar teşkil eden sivil mimari eserler kültürel birer miras olmanın ötesinde kentin hafızası niteliğindedir.

²² Kültür Bakanlığı, "Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurultayı", 1990, s. 7.

²³ Kültür ve Turizm Bakanlığı "Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı", Ankara 2007, s.62.

²⁴ Manisa İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, 'Sit Alanları'

<http://www.manisakulturturizm.gov.tr/TR.151978/sit-alanlari.html>

²⁵ Ali Haydar Aksakal, *Batı Anadolu ve Tarihi Kentler*, Manisa 2007, s.145.

²⁶ Ali Haydar Aksakal, *Batı Anadolu ve Tarihi Kentler*, 2007; Manisa Valiliği, *Manisa '95*, 1995; Manisa Valiliği, *Manisa 2007*, 2007; Manisa Valiliği, *Marka Şehir Manisa*, 2013.

Bu nedenle orijinal yapılarının korunması ile yetinilmeyip şehrin günlük yaşamına uyumlaştırılması gereken hafıza mekânlarıdır. Kültür varlıklarının sürdürülebilirliği açısından özel çalışmalar gerektiren bu eserler içinde Manisa'da Manisa Hükümet Konağı, Büyük Yeni Han, Kula Evleri, Rum Mehmet Paşa Bedesteni, Darphane başta olmak üzere İshakpaşa Hamamı, Hüsrev Ağa Hamamı, Kurşunlu Han, Dilşikâr Hamamı, Karaköy Hamamı, Dere Hamamı, Çukur Hamamı gibi birçok han, hamam ve konaklar sayılabilir. Yakın döneme ait olmakla birlikte tarih ve kültür adına önemli sivil mimari örnekleri olan Kuvayı Milliye Anıtı, Milli Egemenlik Anıtı, Saruhan Bey Anıtı, Manisalı Padişahlar Anıtı, Sultaniye Üzüm Anıtı ve Tarzan Anıtı gibi eserler de yaşatılıp günlük kent yaşamına dâhil edilmesi gereken kültür varlıklarıdır.²⁷ Ayrıca çeşitli sebeplerle neredeyse yok olma aşamasına gelmiş olan önemli sivil mimari eserlerinden olan Saray-ı Amire, Manisa'da kültür varlıklarının sürdürülebilirliği çalışmalarına emsal teşkil etmelidir.

Askeri Mimari: Manisa'da askeri mimari olarak değerlendirilebilecek ve bugün varlığını devam ettiren yalnızca iki eser vardır. Bu eserler Spil Dağı yamaçlarında bulunan Manisa Kalesi²⁸ ve Uzunburun Köyü yakınlarında Gediz Vadisi'ne hâkim bir konum olan Yoğurtçu Kalesi'dir.²⁹

Dini Mimari: Manisa'da ilk kentleşme çalışmaları Saruhan Bey tarafından başlatılmıştır. Manisa'nın şehirleşmesi Saruhanlı Beyliği döneminde yapılan, aynı zamanda eğitici, sosyal ve kültürel hizmetler de veren ve Ortaçağ Türk mimarisinin en ilginç yapısı olarak görülen Ulu Cami etrafında gerçekleşmiştir. Tarihi önemi ve mimari değeri ile Manisa'da dini mimarinin temel taşlarından olan bu eseri yine Saruhanlı Beyliği döneminde inşa edilen Mevlevihâne, Revak Sultan Türbesi, Saruhan Bey Türbesi ve Yedi Kızlar Türbesi gibi eserler izlemiştir.³⁰

Manisa, Osmanlı Devleti Dönemi'nde, ilerleyen yaşlarında devleti yönetecek olan şehzadelerin her türlü eğitimlerini alıp sancaktarlığını yaptığı yer olduğu için 'Şehzâdeler Şehri' nâmını almıştır. Yalnızca bu tarihi misyonu ile birlikte dahi başlı başına bir kültürel değeri olan Manisa bu özelliğinin etkisiyle birçok kültür varlığına sahip olmuştur. Bu kültür varlıklarının önemli bir kısmı da dini mimari eserlerden oluşmaktadır. Bu dönemde Hatuniye Camii ve Külliyesi, Yirmi İki Sultanlar Türbesi, Kula Tapduk Emre Türbesi, İvaz Paşa Camii, Kabak Tekkesi ve Rifai Tekkesi gibi birbirinde kıymetli birçok dini mimari eserler inşa edilmiş ve şehrin kültür varlığı hazinesi eklenmiştir. Ancak bu dönemin de öne çıkan iki eseri vardır ki birisi Klasik Osmanlı mimarisinin en süslü yapılarından olan ve Mimar Sinan'ın Ege Bölgesi'ndeki son eseri olan Muradiye Camii ve Külliyesi, bir diğeri ise Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsa Sultan tarafından yaptırılan Sultan Camii ve Külliyesi'dir.³¹ Muradiye Külliyesi'nin içinde yer alan medresenin günümüzde Etnografya Müzesi, imarethânenin ise Arkeoloji Müzesi olarak kullanılıyor olması bu yapıyı önemli bir kültür varlığı kılan bir diğer özelliğidir. Sultan Camii ve Külliyesi ise 477 yıldır devam eden ve 2012 yılında UNESCO tarafından İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne eklenen 'Mesir Macunu Festivali'ne ev sahipliği yapıyor olması hasebiyle diğer eserlerden bir adım öne çıkmaktadır.³² Ayrıca Mesir Macunu Festivali'nin olduğu günlerde Sultan Camii çevresinin coşkulu bir insan seline sahne

²⁷ Ali Haydar Aksakal, *Batı Anadolu ve Tarihi Kentler*, 2007; Hakkı Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, 1999; Manisa Valiliği, *Manisa '95*, 1995.

²⁸ Manisa Valiliği, *Manisa 2007*, İzmir 2007, s. 261.

²⁹ Manisa Valiliği, *Manisa 2007*, s. 265.

³⁰ Manisa Valiliği, *Manisa '95*, İzmir 1995, s. 268.

³¹ Aksakal, s. 146.

³² Manisa Valiliği, *Marka Şehir Manisa*, İzmir 2013.

olması, kültürel mirasın kent kimliği ve sosyal hayat bağlamında ele alınmasının ne derece önemli ve gerekli olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bununla birlikte böylesine önemli bir kültür varlığı olan Sultan Camii Külliyesi'nin bir kısmının çeşitli sebeplerle günümüze ulaşamamış olması da bu denklemin içine katılacak olursa kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirliği meselesinin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Manisa'da dini mimari eserler arasında bir de farklı inançların ibadet yerleri olan Artemis Mabedi, Alaşehir St. Jean Kilisesi ve Salihli Sinagogu vardır.³³ Bu kültür varlıklarının yaşatılması ve tanıtılması da hem şehrin kültürel zenginliğinin göstergesi hem de kültür varlıklarının insanlığın ortak mirası olduğunun delilidir.

Tabiat Varlıkları

Manisa'da yer alan kültür varlıklarının yanı sıra son derece kıymetli ve çok yönlü tabiat varlıkları da mevcuttur. Bunlardan en bilineni Spil (Manisa) Dağı Milli Parkı'dır. Birçok endemik ve şifalı bitkinin yetiştiği, -ki bunların en bilineni laledir- zengin bir yaban hayatına sahip bir alandır. Canlı çeşitliliği ve zenginliğiyle avcılık, atıcılık; rekreasyon özelliğiyle trekking, dağcılık gibi kara sporları, yüksekliği ile yamaç paraşütü gibi hava sporları yapmaya yani spor turizmine elverişli olan Spil Dağı ayrıca bu özelliklerinin yanında kamp alanlarıyla da eko turizme elverişlidir.³⁴ Ayrıca coğrafi konumu itibarıyla fay hattı üzerinde bulunan Manisa'da birçok kaplıca ve termal tesisler mevcuttur ve sağlık turizmi için tercih sebebidir. Manisa'nın en bilinen diğer tabiat varlıkları da yine aynı coğrafi özellik sonucu meydana gelmiş olan Kula Volkanları ve Peri Bacaları'dır.³⁵

Görüldüğü üzere bütün tabiat varlıkları doğal güzellikleriyle sosyal faydanın yanı sıra turizm açısından taşıdıkları değerlerle yani ekonomik yönleriyle de maddi fayda getirmeye elverişlidir. Bu da kültürel kimliği, doğal varlıkları ve tarihi mimarisi ile kültür turizmi adına tercih edilebilirliği yüksek olan Manisa ve Türkiye'de tabiat varlıklarının sürdürülebilirliği çalışmalarının önem ve gerekliliğinin bir başka yönünü ortaya koymaktadır. Son yıllarda gezginlerin, turistik amaçla seyahat edilen kentlerde; değişik kültürlerle ait varlıkları görme, farklı kent kimlikleriyle tanışma isteği dahi kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirliği adına çalışmaları teşvik edici niteliktedir.³⁶

Sonuç

Kültür ve tabiat varlıklarının küresel ölçekten yerel ölçeğe doğru yani genelden özele doğru değerlendirdiği bu çalışmada görülmüştür ki daima mazide köklerini arayan, mevcut hâlde ise yaşanabilir bir mekân beklentisi içinde olan ve geleceğe de bütün bunları aktarıp iz bırakmak arzusundaki insanlık, bu güdülerinin doğal bir sonucu olarak kültür ve tabiat varlıklarına yönelmiştir. Kültür ve tabiat varlıklarına yönelik çalışmaları günün koşullarıyla birlikte değerlendiren uluslararası toplum; söz konusu değerlerin karşı karşıya olduğu riskleri görmüş, yok olmalarının bütün insanlığın zararına olacağı düşüncesiyle bu ortak mirasın korunması adına mücadeleye başlatmıştır. Bu mücadele için birtakım standartlar getirilmiş, bütün paydaşlara -devletlere- bazı sorumluluklar yüklenmiş ve olası mali sorunlara karşın fonlar oluşturulmuştur. Bu kapsamda Türkiye de üzerine düşen sorumluluğu gerçekleştirmek adına diğer devletler gibi yasal düzenlemeler yapmakta ve stratejiler belirlemektedir. Ancak bu yöntem istenilen neticeleri almak için başlı başına yeterli

³³ Aksakal, s. 182.

³⁴ Manisa İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, "Turizm Aktiviteleri"

<http://www.manisakulturturizm.gov.tr/TR,152308/turizm-aktiviteleri.html>.

³⁵ Ali Haydar Aksakal, *Batı Anadolu ve Tarihi Kentler*, 2007; Manisa Valiliği, *Manisa 2007*, 2007.

³⁶ Tarihi Kentler Birliği, 'Sürdürülebilir Kültür Turizmi İçin Kamu-Yerel-Sivil-Özel İşbirliği', 2012, s.2.

değildir, olmayacaktır. Kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması adına sürekli değişim içinde olan koşullar takip edilmeli söz konusu değerlerin sürdürülebilirliği için olası riskler belirlenmeli, gerekli önlemler alınmalıdır. Mesele sosyal, siyasi ve ekonomik bütün boyutlarıyla çok yönlü ele alınmalı, gerçekçi ve sonuç odaklı stratejiler geliştirilmelidir.

Kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirliği ile ilgili riskler ve sorunlar dünyanın hemen her yerinde benzerdir. Mevcut mirasa sahip olmanın önemi idrak edilememekte, bilinç oluşturulamamaktadır. Küresel şiddet olaylarından, insan kaynaklı küresel iklim değişikliklerinden, yanlış politik ve idari uygulamalar ile hırsızlık, kaçakçılık gibi olaylardan doğan zararların önlenmesi için çözüm yollarının geliştirilmesini sadece uluslararası toplumundan beklemek doğru bir yöntem değildir. Bu nedenle bireyselden yapısal, yapısalardan bireysele çift taraflı bir çözüm arayışı gereklidir.

Bu minvalde Türkiye ve daha özeldir Manisa değerlendirilecek olursa belirtildiği üzere insanlar üzerinde yaşadıkları servetin farkına varmalı, kültür ve tabiat varlıklarının her birine ayrı ayrı değer vermeli, zarar vermekten kaçınmalıdır. İlgili bakanlık ve yerel yönetimleri bu mirasın korunmasını her zaman şahısların insafına bırakmamalı, gerekli bilinçlendirmenin yanında caydırıcı önlemler de üst perdeden hazır edilmelidir. Görevliler, uzmanlar ve vatandaşlar yani meselenin bütün paydaşları konuyla ilgili çalışmalara katkıda bulunmalı, bulunabilmelidir. Kültür ve tabiat varlıklarıyla ilgili bütün yapılması gerekenlerin oluşturduğu maliyet paydaşların işbirliği ile karşılanmalı, sonraki aşamada da bu maliyetin varlıkların kendine has değerleriyle karşılanabilmesi sağlanmalıdır. Bunun yolu da kamu-özel sektör ortaklığıyla yapılacak çalışmalar olabileceği gibi, biraz önce belirtildiği gibi turizm faaliyetlerinden gelir getirebilme özelliğine sahip olan kültür ve tabiat varlıklarından elde edilecek geliri yine kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirliğine harcayarak olabilir.

Örneğin, Manisa'da şuan kültür tabiat varlıklarına yönelik kazı, restorasyon, sağlamlaştırma ve envanter hazırlama gibi çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalardan kazı çalışmalarına MCBÜ uzman personeli ve mali desteğiyle, kazı, restorasyon ve sağlamlaştırma çalışmalarına ise belediyeler teknik destek ile katkı sağlamalıdır. Bu destekler sayesinde uygun çalışma ortamı oluşan Kültür ve Turizm Bakanlığı Manisa İl Müdürlüğü envanter çalışmasını ivedilikle tamamlamalıdır. Müdürlük herhangi bir olası bütçe açığına karşı önlem olması adına özel sektör kuruluşları ile işbirliği yapabilmenin yollarını bulmalıdır. Birbirinden zengin kültür ve tabiat varlıkları kent yaşamına ve yerleşim şekline uyumlu olarak kentle ve insanlarla bütünleştirilmelidir.

Son olarak kültür ve tabiat varlıkları veya söz konusu varlıklar aracılığıyla kentler markalaşmalıdır. Kuşkusuz kentler ekonomik değerler olabilmelidirler. Ancak bunu yaparken kimlik ve imgelerine uygun biçimlerde farklılaşan ve zenginleşen karakterler sergilemeli ve insanlığın ortak mirası olma özelliklerini koruyabilmelidirler. Ayrıca sürdürülebilirlik ilkeleriyle birlikte uyumlu gelişmenin yollarını oluşturmayı sağlayabilmelidirler.

KAYNAKÇA

1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.

2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (1983).

5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, (2004).

Geçmişten Günümüze Manisa

- 5226 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu İle Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2004).
- Acun, Hakkı, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- Aksakal, Ali Haydar, *Batı Anadolu ve Tarihi Kentler*, Arkadaş Matbaacılık, İzmir 2007.
- Atik, Şeniz, *Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliği Ve Müzecilik*, Arkeologlar Derneği (2014). [<http://Arkeologlardernegi.Org/1881/Kultur-Mirasinin-Surdurulebilirliigi-Ve-Muzecilik>; Erişim Tarihi:12.09.2017].
- Aygün, Hakan Melih, 'Kültürel Mirası Korumada Katılımcılık', Vakıflar Dergisi, Sayı 35, 2011, s. 196.
- Başbakanlık DPT, 'Altıncı Beş Yıllık (1990-1994) Kalkınma Planı', Ankara 1989, s.312. [<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/4/plan6.pdf>; Erişim Tarihi: 15.09.2017].
- Birleşmiş Milletler Brundtland Raporu, 1987.
- Can, Aynur, 'Yerel Yönetimler ve Kültür Politikaları Bağlamında İstanbul'da Kentsel Koruma Sorunsalına Sürdürülebilir Çözüm Önerileri', Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, (2014), s. 62.
- Çelik, Deniz ve Yazgan, Murat E. *Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi Çevre Korumaya Yönelik Yasa ve Yönetmeliklerin İrdelenmesi* ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 9/11, (2007), s.5.
- Duvelle C, Boccardi G, *Introducing Cultural Heritage into Sustainable Development Agenda*, Unesco, Sessions 3a, 3a-A, 2013, s.3. [<http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/HeritageENG.pdf>; Erişim Tarihi: 15.09.2017].
- Dünya Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Sözleşmesi, (1982).
- Kaymak, O. ve Çerikcioğlu, G, 'Şirketlerin Sürdürülebilirlik ve Sosyal Sorumluluk Anlayışlarının Finansal Performanslarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye Uygulaması', Gazi İktisat ve İşletme Dergisi, (2017), s.79.
- Keleş, R. *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
- Kültür Bakanlığı, "Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurultayı", Ankara, 1990.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı 'Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı', T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Manisa Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü [<http://Www.Manisakulturturizm.Gov.Gr/Tr.151978/Sit-Alanlari.Html>; Erişim Tarihi:15.09.2017].
- Manisa Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü [<http://Www.Manisakulturturizm.Gov.Gr/Tr.152308/Turizm-Aktiviteleleri.Html>; Erişim Tarihi: 15.09.2017].
- Manisa Valiliği, *Manisa '95*, Neşe Ofset Ambalaj Sanayi ve Ticaret A.Ş. , İzmir 1995.
- Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme, 1954.
- Tankut, Gönül, 'Korumanın Eğitim, Sosyal Ve Ekonomik Yönü' Kültür Bakanlığı Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurultayı, Ankara 1990.
- Tarihi Kentler Birliği, 'Sürdürülebilir Kültür Turizmi İçin Kamu-Yerel-Sivil-Özel İşbirliği', Çekül Vakfı-Tarihi Kentler Birliği Yayınları, Gaziantep 2012.
- UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirası Koruma Sözleşmesi, (1982).
- Yücel, C. ve Zeren Gülersoy, N. , 'Türkiye'de Kentsel Sit Alanlarının Planlanması İçin Bir Sistem Önerisi', İTÜ Dergisi Mimarlık, Planlama, Tasarım, Cilt:5, Sayı:1 (2006), s. 6.

Serhat BAŞTAN-İsmail BAŞARAN-Çağdaş GÖNENÇ

DOĞURGANLIĞIN MEKÂNSAL EKONOMETRİK ANALİZİ: MANİSA İLİ ÖRNEĞİ

Derya BİLGİN¹-Sibel SELİM*

GİRİŞ

Ülkelerin nüfusunun hangi oranda değiştiğinin ve bu değişimi etkileyen faktörlerin neler olduğunun belirlenmesi doğrudan doğurganlık ile ilişkili olan konulardır. Özellikle 1960 yılından sonra yapılan çalışmalarda doğurganlık ekonomik çerçevede içerisinde ele alınmaya başlamış ve doğurganlığı etkileyen etmenler özellikle kadına ilişkin göstergeler açısından belirlenmeye çalışılmıştır. Literatürdeki çalışmalarda doğurganlık göstergesi olarak kaba doğum hızı, sahip olunan çocuk sayısı gibi değişkenler kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, kadının işgücüne katılım oranı, gelir düzeyi, kentleşme, göç, sanayileşme ve eğitim düzeyi gibi sosyoekonomik faktörlerin doğurganlığı etkilediği görülmüştür.

Doğurganlık göstergelerinden biri olan kaba doğum hızı; bir yılda doğan canlı bebek sayısının yıl ortası nüfusa bölünüp 1000 ile çarpılmasıyla hesaplanmakta ve 1000 nüfus başına düşen canlı doğum sayısını ifade etmektedir. Doğurganlık göstergesi olarak kaba doğum hızının alındığı bu çalışmada, Türkiye'deki illere ait 2014 yılı kişi başı gayri safi yurt içi hasıla düzeyi, bebek ölüm hızı, nüfus artışı, yüksekokul ya da fakülte mezunu oranı, alınan göç sayısı değişkenleri kullanılarak doğurganlık açısından iller arasında mekânsal etkileşimin olup olmadığı araştırılmış ve Manisa özelinde değerlendirmenin yapılması amaçlanmıştır. Literatürde doğurganlık ile ilgili pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak Türkiye'de doğurganlığın mekânsal veri analizine ilişkin bir çalışmaya rastlanılmamaktadır. Türkiye'de doğurganlığı etkileyen etmenlerin mekânsal etkileşiminin de dikkate alındığı bu çalışma ile literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın izleyen bölümleri şu şekildedir: Birinci ve ikinci bölümlerde doğurganlığın ekonomik teorisine ve bu konuda yapılmış olan bazı çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü ve dördüncü bölümde bu çalışmada kullanılacak olan metodoloji ele alınmış ve kullanılan veriler ve tanımlayıcı istatistiklere ilişkin bilgiler verilmiştir. Beşinci bölümde gerçekleştirilen analizlere ve bulgulara yer verilerek son bölümde elde edilen sonuçlar doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

1. DOĞURGANLIĞIN EKONOMİK TEORİSİ

Doğurganlık ile ilgili olarak yapılan model çalışmalarının temeli Becker (1960) tarafından oluşturulmuştur. Becker'a göre çoğu aileler için çocuklar, fiziksel gelir ve fayda sağlayan dayanıklı tüketim malları olarak görülmektedir. Dolayısıyla dayanıklı tüketim malları için olan talep teorisinin çocuk talebinin analiz edilmesi için de uygun bir çerçeve olduğunu ve çocuk talebinin gelir, çocuk maliyetleri ve ailelerin tercihleri tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir.

¹ Doktora öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, dry_1028@hotmail.com

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, sibel.selim@cbu.edu.tr

Doğurganlık ekonomisi ile ilgili yapılan çalışmalarda iki önemli konu ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Becker (1960), Becker ve Lewis (1973), Willis (1973) ve Tray (1973) çalışmalarında yer alan doğurganlığın kalite-miktar yaklaşımı açısından ele alınmasıdır. Bu yaklaşıma göre aileler sadece çocuk sayısını talep etmezler aynı zamanda belli kalitede çocuk talep etmektedir. Çocuk kalitesi çocuklara yapılan harcamalar ile doğrudan ilişkilidir. Becker (1960)'a göre doğurganlık, bir fayda fonksiyonu içinde ayrı ayrı incelenen çocuk sayısı ve kalitesi arasındaki etkileşim ile belirlenmektedir. Bu etkileşimde çocuk kalitesi ve çocuk miktarı arasında ters yönlü bir ilişki bulunmakta ve bu ilişki, çocuk kalitesi arttıkça çocuk sayısına göre çocukların gölge fiyatlarının (yani kalite sabit tutulduğunda ilave bir çocuğun maliyeti) artması ve çocuk sayısı arttıkça kalitelere göre çocukların gölge fiyatlarının (çocuk sayısı sabit tutulduğunda kalitedeki bir birimlik artışın maliyeti) artmasıdır. Bu kalite-miktar ilişkisinin analizi için basit fayda fonksiyonu aşağıdaki gibidir.²

$$U = U(n, q, y) \quad (1)$$

Fonksiyon içerisinde "n"; çocuk sayısını, "q" çocukların kalitesini ve "y" diğer tüketim mallarının kombinasyonunu göstermektedir. Bütçe kısıtı fonksiyonu ise;

$$I = nq\pi + y\pi_y \quad (2)$$

şeklinde. "I"gelirin tamamını, "π"; "nq"nın fiyatını, "π_y" ise diğer tüketim mallarının fiyatını göstermektedir. Bütçe kısıtı altında fayda maksimizasyonu sağlandığında;

$$MU_n = \lambda q\pi = \lambda p_n ; MU_q = \lambda n\pi = \lambda p_q ; MU_y = \lambda \pi_y = \lambda p_y \quad (3)$$

"p" marjinal maliyetleri ya da gölge fiyatları gösterirken, "λ" parasal gelirin marjinal faydasını göstermektedir. Çocuk sayısına bağlı olan gölge fiyatı (p_n) çocuk kalitesiyle (q) pozitif ilişkilidir ve çocuk kalitesine bağlı olan gölge fiyatı da (p_q) çocuk sayısıyla pozitif ilişkilidir. Çocuk sayısı fazla olduğunda çocuk kalitesinde artışın yaşanması maliyetleri arttırmakta, çocuk kalitesi yüksek olduğunda çocuk sayısının artması maliyetleri arttırmaktadır.

Ön plana çıkan ikinci önemli konu ise Mincer (1962), Becker (1965), Willis (1973) ve Tray (1973) çalışmalarında yer alan ailenin zamanı, özellikle kadının zamanı ve fırsat maliyetidir. Çocuk yetiştirilmesinde kadının harcadığı zamanın daha yoğun olmasından dolayı kadının ücretlerindeki bir artışın kadın işgücü arzında pozitif ve çocuk sayısı üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Doğurganlık teorisinin geliştirilmesiyle beraber doğurganlığı etkileyen sosyo-ekonomik faktörler; kadınların işgücüne katılım oranı, gelir düzeyi, kentleşme, göç, sanayileşme ve eğitim düzeyi şeklinde sıralanabilmektedir.³ Sosyal ve ekonomik faktörler arasında gelir düzeyi, eğitim, kadının işgücüne katılımı, çocuk kalitesi ve maliyeti, doğum kontrol bilgisi, yaş, sanayileşme gibi etkenler sayılabilmektedir. Gelir düzeyinde artış, fiyatlar genel düzeyinde azalış meydana geldiğinde, çocuk kalitesi çocuk için yapılan harcamalarla pozitif yönlü ilişkili olduğundan, çocuk talebinde artış meydana gelmektedir.⁴ Deliktaş ve diğerleri (2008), çalışmalarında kişi başına düşen milli gelir arttıkça doğurganlık hızının düştüğü sonucuna ulaşmışlardır. Kadınların çalışma hayatına katılmasıyla beraber, kadının ücretindeki artış çocuk sahibi olmanın

² Gary S. Becker ve H. Gregg Lewis, "On the Interaction between the Quantity and Quality of Children", *Journal of Political Economy*, 2(82), (1973), s.280.

³ Akça, Haşim ve Ela, Mehmet, "Türkiye'de Eğitim, Doğurganlık ve İşsizlik İlişkisinin Analizi", *Maliye Dergisi*, (163), (2012), s.225.

⁴ Gary S. Becker, "An Economic Analysis of Fertility", *Demographic and Economic Change in Developed Countries*, (1960), s.231.

alternatif maliyetini yükselteceği için doğurganlık azalmaya başlamaktadır.⁵ Kadının istihdamdaki yeri ve eğitim düzeyi arttıkça doğurganlık azalmaktadır.⁶ Çünkü kadının eğitim düzeyi ile birlikte kadının zaman değeri de artmakta, aile kurmak ve çocuk sahibi olmanın fırsat maliyeti de artmakta ve dolayısıyla doğurganlık azalmaktadır.⁷ Ayrıca eğitim düzeyi yüksek olan kadınlar eğitim düzeyi düşük olan kadınlara göre daha kaliteli çocuklar yetiştirmektedir.⁸ Kadınların eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte doğum kontrol bilgisi de artmakta ve çocuk sahibi olma isteği ve yaşı ötelenmektedir.⁹ Yani eğitim düzeyi ile doğurganlık arasındaki ilişki negatif yönlüken çocuk kalitesiyle eğitim arasındaki ilişki pozitif yönlüdür. Sanayileşme ve doğurganlık arasında da negatif yönlü ilişki bulunmaktadır. Deliktaş ve diğerleri (2008) çalışmalarında Türkiye’de sanayileşme ile doğurganlık arasında negatif yönlü ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Doğurganlık ile ilgili literatürde pek çok çalışma mevcuttur. Bununla birlikte doğurganlığın mekânsal analizine ilişkin sınırlı sayıda yer alan literatür de aşağıda sunulmuştur.

Heller (1976), 1947,1957 ve 1970 yılı Batı Malezya Nüfus verilerini kullanarak bebek ölümleri ile doğurganlık arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çocuk ölümlerinin doğurganlık üzerinde pozitif ve yeni doğan ölümlerinin ise 1947 ve 1957 dönemlerinde pozitif 1970 döneminde ise negatif etkisinin olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Nguyen-Dinh (1997), Vietnam Nüfus ve Sağlık Araştırmaları 1988 yılı verilerini kullanarak Vietnam’daki doğurganlığın belirleyicilerinin en küçük kareler, poisson ve sıralı logit modelleri aracılığıyla analizini gerçekleştirmiştir. Yapılan analizlerde her üç model açısından da kadının iş durumunun, erkeğin çalıştığı sektörün, eğitimin ve yaşanan yer değişkenlerinin doğurganlık üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Al-Qudsi (1998), 11 Arap ülkesi için yaptığı panel veri analizinde 1971-1996 yılları arasındaki beşer yıllık makro verileri kullanırken, Yemen, Umman, Ürdün, Batı Şeri ve Gazze için yaptığı sayma veri analizinde ise mikro verileri kullanmıştır. Erkek çocuk sahibi olmayı istemenin ve dini inançların sahip olunan çocuk sayısında pozitif, kadının eğitim düzeyi ve kadının ücret düzeyinin ise doğurganlık üzerinde negatif etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Naz ve diğerleri (2002), çalışmalarında kısıtlı genelleştirilmiş poisson regresyon modelini kullanarak Norveç’te kadınların doğurganlığı ve eğitimi arasındaki ilişkiyi açıklamışlardır. 1950-1995 yılları arasındaki beşer yıllık verileri içeren Nesillerin Norveç Veri tabanını kullandıkları çalışmalarında, evli kadınlarda doğurganlık ile eğitim arasında pozitif yönlü bir ilişki, evlenmemiş kadınlarda ise negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Selim ve Üçdoğruk (2003), Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından yapılmış olan 1994 yılı Hanehalkı Gelir Dağılımı Araştırması verileri kullanılarak Poisson Quasi Maksimum Olabilirlik Tahmin Yöntemi ile hanehalkı çocuk sayısı belirleyicilerinin

⁵ S T. Paul Schultz, “Fertility and Income”, *Center Discussion Paper* No. 925, s.12 ve Selim, Sibel, “Türkiye’de Evli Kadınların İşgücüne Katılımına Göre Oluşan Doğurganlık Farklılıkları: Ayırıştırma Analizi”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(8), (2006), s.152.

⁶ Sibel Selim, ve Şenay Üçdoğruk, “Sayma Veri Modelleri ile Çocuk Sayısını Belirleyicileri:Türkiye’deki Seçilmiş İller İçin Sosyoekonomik Analizler”.*Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 2(18), (2003), s.20.

⁷Nancy Birdsall, “Fertility and Economic Change in Eighteenth and Ninetenth Century Europe: A Comment”, *Population and Development Review*, (1983), 9(1), s.117.

⁸ Dennis N. De Tray, “Child Quality and the Demand for Children”. *Journal of Political Economy*, 2(81), (1973), s.98.

⁹ KorayTanfer, “The Relationship of Education to Fertility in Turkey”, *Canadian Studies in Population*, 2(11), (1984), s.155.

modellenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada kadının çalışma durumu, eğitimi ve ücreti ile erkeğin çalışma durumu, mesleği, sosyal güvencesinin olması gibi değişkenlerin hanehalkı doğum kararını etkileyen önemli değişkenler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Selim (2006), Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1999 yılı Hanehalkı İşgücü Anketi verilerini kullandığı çalışmasında Türkiye'de evli kadınların işgücüne katılıp katılmamasına göre oluşan doğurganlık farklılıklarını incelemiştir. Oluşturulan çocuk sayısı modellerinde Poisson Quasi Maksimum Olabilirlik Tahmin yöntemi kullanılmıştır. Türkiye'de kentsel kesimdeki kadınların işgücüne katılım durumuna göre oluşan doğurganlık farklılıklarının daha yüksek olduğu ve kentsel kesimde yaşayan, işgücüne katılan kadınların çocuk sayısının kırsal kesimde yaşayan ve işgücüne katılan kadınlara oranla daha az olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Deliktaş ve diğerleri (2008), Türkiye'nin 81 iline ait olan 2001 yılı verilerini kullanarak hazırlanmış oldukları çalışmalarında eğitim, sanayileşme, gelir ve kentleşme düzeylerinin doğurganlık üzerine olan etkisini araştırmışlardır. Bu değişkenlerin doğurganlık üzerine olan dolaylı, dolaysız ve toplam etkilerini belirlemek amacıyla Path analizi yaklaşımını kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre kişi başına milli gelir, okullaşma oranı ve sanayileşme düzeyi yükseldikçe doğurganlık hızının azaldığı, kentleşme oranı ile doğurganlık hızı arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu gözlemlemişlerdir. Ancak kentleşme oranının doğurganlık üzerine dolaysız etkisinin pozitif iken dolaylı etkisinin negatif olduğunu belirlemişler toplam etkinin ise negatif olduğunu tespit etmişlerdir.

Chani ve diğerleri (2012), çalışmalarında 1980-2009 yılları arasındaki verileri kullanarak Pakistan'da doğurganlık ile şehirleşme, kadının işgücüne katılımı ve kadının eğitim düzeyleri arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi kullanarak analiz etmişlerdir. Doğurganlık ile kadının eğitim düzeyi, işgücüne katılım oranı ve kentleşme arasında negatif ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Akça ve Ela (2012), çalışmalarında Türkiye'de doğurganlığı etkileyen faktörler ile doğurganlığın çalışma çağındaki nüfus miktarına ve nüfusun yaş yapısına etkisi açısından işsizlik ile ilişkisinin değerlendirmesini yapmışlardır. Türkiye'de doğurganlık oranının düşmekte, nüfus artış hızının giderek azalmakta olduğunu gözlemlemeleriyle birlikte çalışabilir nüfusun mutlak olarak artmaya devam etmesinin ve kırdan kente göç eden ücretsiz aile işçilerinin artmasının işsizlik üzerinde artırıcı etki yarattığını belirlemişlerdir. Öztürk (2012)'de yoksulluk göstergesi olarak il gelirleri alınmış ve 1990-2000 yılları arasında illerin doğurganlık hızları ile gelirleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. İllerin doğurganlık hızları ile gelirleri arasında anlamlı ve negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fagbamigbe ve Adebowale (2014)'de, 2008 Nijerya Nüfus ve Sağlık Araştırmaları verileri kullanılarak Poisson regresyon modeli ile Nijerya'lı kadınların doğurganlıklarını etkileyen etmenlerin neler olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmalarında yaş, yaşanılan yer, eğitim, çalışma durumu, evlilik süresi, sağlık durumu ve ilk evlenme yaşı değişkenlerinin doğurganlık üzerinde etkili değişkenler olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Owoo, Mensah ve Onuoha (2015), 1988-2008 yılları arasında Gana Nüfus ve Sağlık Araştırmaları verilerini kullanarak hazırladıkları çalışmalarında, kadınların doğurganlık davranışlarının etkileyen etmenleri ve bebek ölüm şoklarıyla doğurganlık arasındaki ilişkiyi mekânsal olarak belirlemeyi amaçlamışlardır. Mekansal olarak bebek ölüm şoklarıyla doğurganlık arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğu ve kadının eğitim düzeyinin, kentsel alanda yaşamının ve doğum kontrol yöntemi kullanmanın doğurganlık üzerinde negatif etkisinin olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

3. METODOLOJİ

Bu çalışmada, Türkiye'deki illere ait 2014 yılı kişi başı gayri safi yurt içi hasıla düzeyi, bebek ölüm hızı, nüfus artışı, yüksekökol ya da fakülte mezunu oranı, alınan göç sayısı değişkenleri kullanılarak iller arasında doğurganlık açısından mekânsal etkileşimin olup olmadığı araştırılmış ve Manisa özelinde değerlendirmenin yapılması amaçlanmıştır. Bu çalışmada ele alınan modelde mekânsal etki bulunduğu "EKK hata terimlerinin ilişkisiz olduğu varsayımı" geçersiz hale gelirken, bağımsız gözlemler varsayımı da ihlal edildiğinden elde edilen tahminler etkin değildir ve yanlış kestiricidirler.¹⁰ Mekânsal etkileşim ya da bağımlılık, i konumundaki bir gözlemin j konumundaki diğer gözlemlere bağıllığını ifade etmektedir ve şu şekilde gösterilmektedir:¹¹

$$y_i = f(y_j) \quad i=1,2,3,\dots,n \quad i \neq j \quad (4)$$

Ekonometrik çalışmalarda mekânsal ardışık bağımlılığı, yani komşuluk ilişkisini ifade etmek için genellikle mekânsal ağırlık matrisi tanımlanmaktadır. Gözlem sayısının n olduğu bir durumda ağırlık matrisi (W) $n \times n$ boyutunda bir matristir ve genellikle şu şekilde gösterilmektedir:¹²

$$W = \begin{pmatrix} w_{11} & \dots & w_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ w_{n1} & \dots & w_{nn} \end{pmatrix} \quad (5)$$

Aralarında komşuluk ilişkisi olan gözlemler ağırlık matrisinde bir değerini alırken komşuluk ilişkisi olmayan gözlemler sıfır değerini almaktadır. Ağırlık matrisinin köşegeni daima sıfırdır. Komşuluk ilişkisinin belirlenmesinde coğrafi konum, uzaklık dikkate alınabileceği gibi ekonomik iş birlikteliği, anlaşmalar da dikkate alınabilmektedir. Sınır komşuluğu dikkate alınarak oluşturulan ağırlık matrislerinde komşuluk ilişkisinin belirlenmesinde kullanılan tanımlamalar şunlardır:¹³

Doğrusal(Linear) Komşuluk: Gözlemlerin sağ ya da sol taraflarında ortak bir sınırlarının olması durumunda oluşan komşuluktur.

Kale(Rook) Komşuluğu: Gözlemlerin sağ, sol, aşağı ya da yukarıdan ortak bir sınırlarının olması durumunda oluşan komşuluktur.

Fil(Bishop) Komşuluğu: Gözlemlerin ortak bir köşeyi paylaşmaları durumunda oluşan komşuluktur.

Vezir(Queen) Komşuluğu: Gözlemlerin ortak bir kenarı ya da köşeyi paylaşmaları durumunda oluşan komşuluktur.

Mekânsal bağımlılık içeren verilerin analizinde Mekânsal Hata Modeli (SEM) ve Mekânsal Gecikme Modeli (SAR) olmak üzere iki temel model yaygın olarak kullanılmaktadır.¹⁴ Mekânsal gecikme modelinde, bağımlı değişkenin değerlerinin komşu bölgedeki bağımlı değişkenlerin düzeylerine bağlı olduğu varsayılmakta ve aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$y = \rho W y + X \beta + \mu \quad (6)$$

Mekânsal hata modelinde ise mekânsal etki sadece hata terimlerinden kaynaklanmakta ve model aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

¹⁰ Mehmet Aydiner, "İthalatta Mekansal Etki:Türkiye Üzerine Bir Mekansal Panel Veri Analizi", *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12, (2016), s.46.

¹¹James P. LeSage, "The Theory and Practice of Spatial Econometrics", (1999).s.3

¹² Linda Gerkman,, "Topics in Spatial Econometrics With Applications to House Prices". (2010), s.

¹³ James P. LeSage, a.g.e. s.12.

¹⁴ Philip A. Viton, "Notes on Spatial Econometric Models", *City and Regional Planning* 870.03, (2010), s.10-11.

$$y = X\beta + e \quad (7)$$

$$e = \lambda W e + \mu \quad (8)$$

Mekânsal gecikme modelinde katsayıların yorumlanmasında doğrudan, dolaylı ve toplam etkilerden yararlanılmaktadır. Çünkü SAR modelde r bağımsız değişkeninin i gözleminde değişiklik meydana gelmesi, mekânsal etkileşimden dolayı hem i gözleminin bağımlı değişkenine (y_i) hem de komşu bölgelerin bağımsız değişkenlerinde (y_j) etki yaratmaktadır ($i \neq j$). Doğrudan etki, r bağımsız değişkeninin i gözleminde meydana gelen değişimin y_i 'de yarattığı etkiyi gösterirken dolaylı etki, y_j 'de yarattığı etkiyi göstermektedir.¹⁵

$$\text{Doğrudan etki: } \frac{\delta y_i}{\delta x_{ir}} \quad (9)$$

$$\text{Dolaylı etki: } \frac{\delta y_i}{\delta x_{jr}} \quad (10)$$

Mekânsal ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan testlerden biri EKK hatalarına uygulanan Moran's I test istatistiğinin hesaplanmasıdır. Moran's I istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır:¹⁶

$$I = \frac{N}{S_0} \left(\frac{e' W e}{e' e} \right) \quad (11)$$

N gözlem sayısını, S_0 ise mekânsal ağırlık matrisinin elemanları toplamını göstermektedir.

Mekânsal regresyon modelleri maksimum olabilirlik yöntemi ile tahmin edildiğinden, mekansal otoregresif katsayılarına ait çıkarsamalar Wald veya asimptotik t , Olabilirlik Oran (LR) ve Lagrange Çarpın testine (LM) bağlı olarak yapılmaktadır. Ancak uygulamalarda LM testi daha çok kullanılmaktadır. (Zeren, 2010) Mekânsal gecikme ve mekânsal hata modeli için hesaplanan LM testi sonuçları sırasıyla LM_{lag} ve LM_{error} şeklinde gösterilmektedir.

4. KULLANILAN VERİLER VE TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

Bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2014 yılı 81 ile ait veriler kullanılmıştır. Nüfus artış hızı, bebek ölüm hızı, aldığı göç sayısı, kişi başı gayri safi yurt içi hasıla düzeyi (KBGSYH) ve yükseköğretim ya da fakülte mezunu oranı değişkenlerinin kaba doğum hızına mekânsal olarak etkisi araştırılmış ve bağımsız değişkenlerin Manisa ilinin kaba doğum hızına olan doğrudan ve dolaylı etkileri mekânsal olarak analiz edilmiştir.

Tablo 1. Ele Alınan Modelde Kullanılan Değişkenlerin Türkiye Geneli ve Manisa İli Ortalamaları (2014)

	Türkiye Geneli	Manisa İli
Değişkenler	Ortalama	Ortalama
Kaba Doğum Hızı	17.006	14.300
Bebek Ölüm Hızı	11.138	9.500
Nüfus Artış Hızı	8.560	6.200
Yükseköğretim yada Fakülte Mezunu Oranı	11.200	11
KBGSYİH	20124.110	24300
Aldığı Göç	33336.060	35571

¹⁵ James LeSage, ve R. Kelley Pace, "Introduction to Spatial Econometrics". (2009), s.36-37.

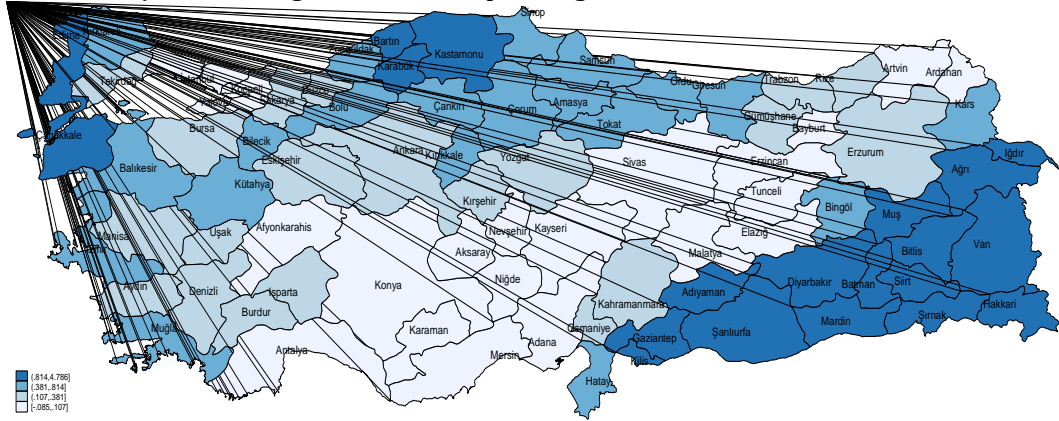
¹⁶ Anselin, Luc, & Bera, Anil K., "Spatial Dependence in Linear Regression Models with an Introduction to Spatial Econometrics", *Handbook of Applied Economic Statistics*, (1998), s.265.

Geçmişten Günümüze Manisa

Tablo 1, analizde kullanılan değişkenlere göre tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir. Tablo 1 incelendiğinde Türkiye genelinde 2014 yılında kaba doğum hızı ortalamasının bebek ölüm hızı ortalamasından yüksek olduğu ve her iki değişken açısından Manisa'nın sırasıyla 14,3 ve 9,5 değerleriyle ortalamanın altında olduğu görülmektedir. KBGSYH düzeyi Türkiye genelinde ortalama 20124,11 iken Manisa 24300 ile 2014 yılı açısından Türkiye ortalamasının üzerindedir. Manisa ilinin yüksekokul ya da fakülte mezunu oranı Türkiye ortalamasına oldukça yakındır ve aldığı göç miktarı 35571 ile Türkiye ortalamasından fazladır.

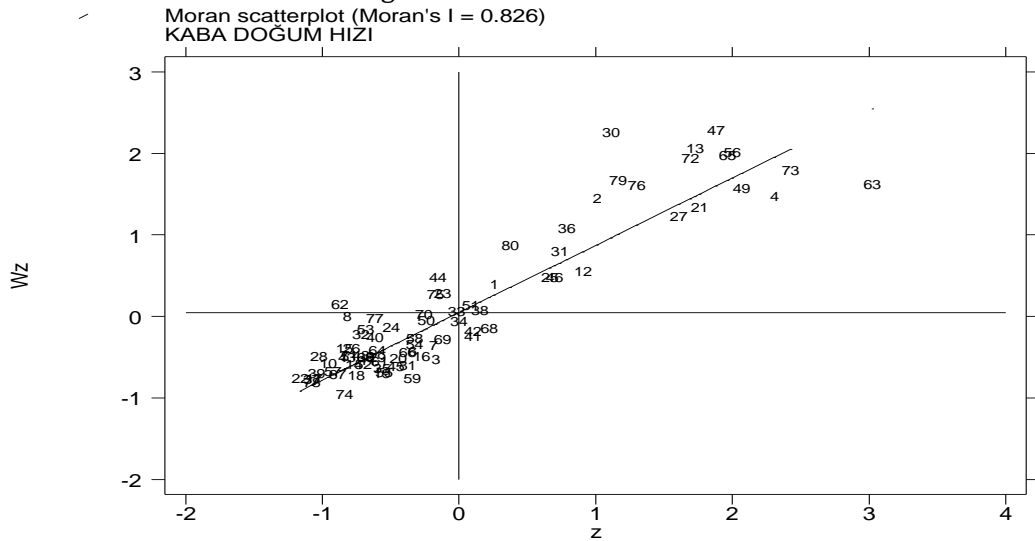
5. BULGULAR

İllerin kaba doğum hızlarının mekânsal dağılımına ait harita Şekil 1'de yer almaktadır. Birbirine benzeyen iller kümelenme sergilediği ve aynı renkte oldukları için görsel olarak mekânsal ardışık bağımlılığın varlığından söz edilebilmektedir. Haritada görülen en koyu renk en yüksek kaba doğum hızına sahip illeri gösterirken en açık renk en düşük kaba doğum hızına sahip illeri göstermektedir.

Şekil 1. İllerin Kaba Doğum Hızlarının Mekânsal Dağılımı

Şekil 2'de görüldüğü gibi X ekseninde kaba doğum hızları ve Y ekseninde ise komşu illerin kaba doğum hızlarını gösteren değerler vardır. Değerler, rassal olarak dağılmamış, pozitif korelasyonun mevcut olduğu I ve III nolu bölgede dağılmışlardır. I. bölge ortalamasının üstünde kaba doğum hızına sahip olan illeri gösterirken III. bölge ortalamasının altında olan illeri göstermektedir.

Şekil 2. İllerin Kaba Doğum Hızlarının Moran Serpilme Dağılımı

Tablo 2’de illerin kaba doğum hızlarını etkileyen değişkenlerin EKK sonuçları yer almaktadır. Bebek ölüm hızının, nüfus artışının ve alınan göçlerin kaba doğum hızı üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamlıdır ve pozitif yöndedir. Yükseköğülme ya da fakülte mezunu oranı ve KBGSYİH değişkenleri de istatistiki olarak anlamlıdır ve etkileri negatif yöndedir.

Tablo 2. İllerin Kaba Doğum Hızını Etkileyen Değişkenlerin EKK Tahmin Sonuçları

	Katsayı	Std. Hata	t değeri	Olasılık
Bebek Ölüm Hızı	0.764	0.144	5.31	0.000
Nüfus Artış Hızı	0.099	0.028	3.59	0.001
Yükseköğülme ya da Fakülte Mezunu Oranı	-1.080	0.256	-4.22	0.000
KBGSYİH	-0.0002	9.49E-05	-1.68	0.096
Aldığı Göç	0.000	8.58E-06	3.9	0.000
Sabit	21.847	3.583	6.1	0.000
R ²	0.716			
AIC	425.367			

Tablo 3’de mekânsal ilişkinin varlığı ve uygun modelin belirlenmesine ilişkin test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3. Moran’s I ve LM Testleri Sonuçları

Test istatistiği	İstatistik	Olasılık
Moran's I	5.613	0.000
Mekânsal hata		
LM _{error}	23.605	0.000
Robust LM _{error}	0.284	0.594
Mekânsal gecikme		
LM _{lag}	59.668	0.000
Robust LM _{lag}	36.347	0.000

Moran’s I katsayısı 0,05 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş, yani mekânsal bağımlılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mekânsal bağımlılığın yapısını belirlemek için mekânsal gecikmeli model ile mekânsal hata modeli için LM istatistikleri hesaplanmış ve istatistiki olarak anlamlı oldukları görülmüştür. Bunun sonucunda Robust LM_{lag} ve LM_{error} istatistikleri hesaplanmıştır. Gecikme modeli için Robust LM_{lag} test istatistiği değeri istatistiksel olarak anlamlı iken, hata modeli için hesaplanan LM_{error} değeri istatistiksel olarak anlamsız olduğu belirlenmiştir. Test sonuçları doğrultusunda uygun modelin mekânsal gecikme modeli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mekânsal gecikme modeli için elde edilen en çok benzerlik tahmin sonuçları Tablo 4’te yer almaktadır. Tablo 4 incelendiğinde KBGSYH değişkeni dışındaki değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olduğu ve kaba doğum hızı üzerine olan etkilerinin EKK sonuçlarıyla benzer olduğu görülmektedir. Rho katsayısı mekânsal olarak etkileşimin pozitif yönde olduğunu ve kaba doğum hızının komşu ildeki kaba doğum hızından da etkilendiğini göstermektedir.

Tablo 4. Mekânsal Gecikme Modeli

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	z değeri	Olasılık
Bebek ölüm hızı	0.715	0.114	6.24	0.000
Nüfus Artış Hızı	0.088	0.022	4.03	0.000
Yüksekokul yada Fakülte Mezunu Oranı	-0.979	0.204	-4.80	0.000
KBGSYİH	-0.000043	0.000077	-0.56	0.574
Aldığı Göç	0.000026	6.92e-06	3.80	0.000
Sabit	14.904	3.071	4.85	0.000
Rho	0.052	0.008	6.05	0.000
Sigma ²	6.551	1.029	6.36	0.000
AIC	399.2632			

Mekânsal gecikme modelinin Manisa ili için doğrudan dolaylı ve toplam etkileri Tablo 5'te yer almaktadır. Bebek ölüm hızında meydana gelen 1 birimlik artış Manisa ili kaba doğum hızında 1,018 birimlik artışa sebep olmakta ve bunun 0,729 birimlik kısmı Manisa ilinin kaba ölüm hızındaki 1 birimlik artıştan kaynaklanırken 0,289 birimlik kısmı diğer illerdeki artıştan kaynaklanmaktadır. Yüksekokul ya da fakülte mezunu oranında meydana gelen 1 birimlik artışın ilin kaba doğum hızı üzerinde negatif etkisinin olduğu görülmekte ve bu etkinin 0,998 birimlik kısmı ilin yüksekokul ya da fakülte mezunu oranında meydana gelen değişmeden kaynaklanırken 0,396 birimlik kısmı çevre illerin yüksekokul ya da fakülte mezunu oranındaki değişmeden kaynaklanmaktadır.

Tablo 5. Manisa İli Dolaylı, Doğrudan ve Toplam Etkilerin Mekânsal Ayrıştırılması

Bağımsız Değişkenler	Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	Toplam Etki
Bebek Ölüm Hızı	0,729	0,289	1,018
Yüksekokul yada Fakülte Mezunu Oranı	-0,998	-0,396	-1,394
Nüfus Artış Hızı	0,090	0,035	0,126
Alınan Göç	0,02	0,01	0,03

Manisa iline komşu olan, Balıkesir, Kütahya, Uşak, Denizli, Aydın ve İzmir, illerinin bebek ölüm hızı, nüfus artış hızı, yüksekokul ya da fakülte mezunu oranı ve alınan göç sayılarının Manisa ili kaba doğum hızına olan etkileri ise Tablo 6'da yer almaktadır. Tablo 6'da da görüldüğü gibi komşu illerin bebek ölüm hızlarında, nüfus artış hızında, yüksekokul ya da fakülte mezunu oranında ve aldığı göç sayılarında 1 birimlik artış meydana geldiğinde Manisa'nın kaba doğum hızında en fazla etkiyi Kütahya yaratırken ikinci en fazla etkileyen ilin Denizli olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Komşu illerin Manisa Kaba Doğum Hızına Etkileri

	Balıkesir	Kütahya	Uşak	Denizli	Aydın	İzmir
Bebek Ölüm Hızı	0.0429 6	0.043 5	0.043 01	0.043 36	0.042 84	0.042 58
Nüfus Artış Hızı	0.0053 3	0.005 39	0.005 33	0.005 38	0.005 31	0.005 28

Yüksekokul yada Fakülte Mezunu Oranı	- 0.0588 1	- 0.059 55	- 0.058 88	- 0.059 36	- 0.058 64	- 0.058 3
Aldığı Göç	0.0015 8	0.001 6	0.001 58	0.001 6	0.001 58	0.001 57

6. SONUÇ

Doğurganlık göstergesi olarak kaba doğum hızının alındığı bu çalışmada, 2014 yılında Türkiye’de doğurganlığı etkileyen faktörler mekânsal ekonometrik analiz yöntemiyle belirlenmiştir. EKK kullanılarak elde edilen model sonucunda bebek ölüm hızı, nüfus artış hızı ve alınan göç sayısı değişkenleri illerin kaba doğum hızını pozitif yönde etkilerken yüksekokul ya da fakülte mezunu oranı ve KBGSYİH değişkenlerinin ise negatif yönde etkilediği görülmüştür. Ancak mekânsal ilişkinin belirlenerek mekânsal gecikme modelinin uygun model olduğuna karar verilmesi sonucunda illerin kaba doğum hızlarını etkileyen değişkenlere ilişkin mekânsal gecikme modeli tahmin edilmiştir. Mekânsal gecikme modeli sonuçlarına göre, bebek ölüm hızı, nüfus artış hızı ve alınan göç sayısı değişkenlerinin illerin kaba doğum hızını pozitif etkilediği görülürken, yüksekokul ya da fakülte mezunu oranının negatif yönde etkilediği ve KBGSYİH değişkeninin ise doğurganlık üzerinde etkili olmadığı görülmektedir. Ayrıca Manisa’nın komşu ilin bebek ölüm hızı, yüksekokul ya da fakülte mezunu oranı, nüfus artış hızı, aldığı göç sayısı değerlerinde meydana gelen değişmeden etkilenmesi açısından yapılan değerlendirmede en fazla Kütahya’da meydana gelen değişmelerden etkilendiği tespit edilmiştir.

Genç nüfusun artırılmasına yönelik olarak doğurganlık artışının sağlanması için düzenlemeler yapılmasına rağmen Manisa ilinin kaba doğum hızının Türkiye ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Yapılan analiz sonucunda Manisa ilinin kaba doğum hızına, analizde yer alan değişkenlerden, yüksekokul ya da fakülte mezunu oranının en fazla etki ettiği ve bu etkinin de negatif yönde olduğu görülmektedir. Eğitimin doğurganlık üzerinde negatif etkisinin olması Barro(1991)’nin görüşlerini destekler niteliktedir. Çünkü eğitim düzeyinde artış beşerî sermaye yatırımında artışa sebep olarak anne babanın zamanın değerini arttırmakta ve dolayısıyla çocuk yetiştirmenin maliyetini artırarak doğurganlığın azalmasına sebep olmaktadır. Ayrıca özellikle çocuk yetiştirmede ayrı bir yere sahip olan kadının eğitim düzeyinin yüksek olması çocuk sahibi olmanın ertelenmesine sebep olmakta ve doğurganlığın azalmasına yol açmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akça, Haşim, ve Ela, Mehmet, "Türkiye’de Eğitim, Doğurganlık ve İşsizlik İlişkisinin Analizi", *Maliye Dergisi*, (163), (2012), s.223-242.

- Al-Qudsi, Sulayman, "The Demand for Children in Arab Countries: Evidence from Panel and Count Data Models", *Journal of Population Economics*, 11, (1998), s.435-452.

- Anselin, Luc, Bera, Anil K., "Spatial Dependence in Linear Regression Models with an Introduction to Spatial Econometrics", *Handbook of Applied Economic Statistics*, (1998), s. 237-289), New York.

- Anselin, Luc, Rey, S. , "Properties of Tests for Spatial Dependence in Linear Regression Models". *Geographical Analysis*, 23(2), (1991), s.112-131.

- Aydın, Mehmet, "İthalatta Mekansal Etki:Türkiye Üzerine Bir Mekansal Panel Veri Analizi" *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12, (2016), s.43-52.

Geçmişten Günümüze Manisa

- Barro, Robert J., "Economic Growth in a Cross Section of Countries", *The Quarterly Journal of Economics*, 2(106), (1991), s. 407-443.
- Becker, Gary S., "An Economic Analysis of Fertility", *Demographic and Economic Change in Developed Countries*, (1960), s.209-240.
- Becker, Gary S., & Lewis, H. Gregg, "On the Interaction Between the Quantity and Quality of Children" *Journal of Political Economy*, 2(82), (1973), s.279-288.
- Birdsall, Nancy, Fertility and Economic Change in Eighteenth and Ninetenth Century Europe: A Comment, *Population and Development Review*, (1983), 9(1),s.111-123.
- Chani, Muhammad Irfan, Shahid, Muhammad, Hassan, Mahboob Ul, " Some Socio-Economic Determinants of Fertility in Pakistan: An Empirical Analysis". *Актуальні проблеми економіки*, (2012), 5, s. 477-484.
- Deliktaş, E., Usta, S., Bozkurt, S., & Helvacı, B., Türkiye'de Kentlerde Doğurganlık Hızını Etkileyen Faktörler: Path Analizi Yaklaşımı. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2(8), (2008), s.877-895.
- Fagbamigbe, Adeniyi F., Adebowale, Ayo S., "Current and Predicted Fertility using Poisson Regression Model: Evidence from 2008 Nigerian Demographic Health Survey", *African Journal of Reproductive Health* (2014),18(1), s.71-83.
- Gerkman, Linda, *Topics in Spatial Econometrics With Applications to House Prices*. (2010).
- Heller, Peter S. "The Interaction of Childhood Mortality and Fertility in West Malaysia: 1947-1970." *Center for Economic Development, The University of Michigan, Discussion Paper no. 57*, (1976).
- LeSage, James P., *The Theory and Practice of Spatial Econometrics*(1999)..
- LeSage, James, ve Pace, R. Kelley. *Introduction to Spatial Econometrics*. (2009).
- Naz, Ghazala, Nilsen, Øivind Anti, Vagstad, Steinar, "Education and Completed Fertility in Norway", *Working Paper Series, No: 56*. (2002).
- Nguyen-Dinh, Huan, "A Socioeconomic Analysis of the Determinants of Fertility: The Case of Vietnam", *Journal of Population Economics*, (1997), 10, s.251-271.
- Owoo, N. S., Mensah, S. A., & Onuoha, E., "The Effect of Neighbourhood Mortality Shocks on Fertility Preferences: A Spatial Econometric Approach", *The European Journal of Health Economics : HEPAC*, 16, (2015), s.629-645.
- Öztürk, Lütfü, "Türkiye'de İllerin Yoksulluk Nedeni Olarak Toplam Doğurganlık Hızları: Yatay Kesit Bir Analiz, 1990-2000", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), (2012), s.193-210.
- Schultz, T. Paul, "Fertility and Income", *Center Discussion Paper No. 925*
- Selim, Sibel, "Türkiye'de Evli Kadınların İşgücüne Katılımına Göre Oluşan Doğurganlık Farklılıkları:Ayrıştırma Analizi". *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(8), (2006), s.139-163.
- Selim, Sibel, ve Üçdoğruk, Şenay, "Sayma Veri Modelleri ile Çocuk Sayısını Belirleyicileri:Türkiye'deki Seçilmiş İller İçin Sosyoekonomik Analizler". *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 2(18), (2003), s.13-31.
- Tanfer, Koray, "The Relationship of Education to Fertility in Turkey". *Canadian Studies in Population*, 2(11), (1984), s.135-163.
- Tray, Dennis N. De , "Child Quality and the Demand for Children". *Journal of Political Economy*, 2(81), (1973), s.70-95.

- Viton, Philip A. *Notes on Spatial Econometric Models*. City and Regional Planning 870.03, (2010)
- Zeren, Fatma. "Mekansal Etkileşim Analizi." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*(12), (2010), s.18-39.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE MANİSA'DA BELEDİYECİLİĞİN GELİŞİMİ

Ahmet Uçar(*)-İsmail Başaran(**)-Mehmet Kaya(***)

Giriş

Yerel yönetimler, kamu yönetimi yapılanması içinde merkezi yönetimin yanında ve yerel kamu hizmetleri sunan hizmet birimleridirler. Diğer bir söyleyiş ile yerel yönetimler, il, belde ve köy gibi yerleşim alanlarında yaşayan halkın mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak için kanunla kurulan ve yönetimi halkın seçimi ile oluşturulan kamu tüzel kişiliğe sahip kurumlardır.¹ Bu anlamda kamu yönetiminin önemli bir bölümünü oluşturan yerel yönetimler, halka en yakın ve halk ile iç içe olan, hizmet sunumunda en hızlı ve etkin sayılan kamu kurumlarıdır. Yerel yönetimler anayasanın 127. Maddesine dayalı olarak kanunla kurulan, özerk, kamu tüzel kişiliğine sahip ve yönetim organları da halk tarafından seçilen demokratik kurumlardır. Söz konusu maddede yerel yönetimler bir beldede veya kentte yaşayan halkın mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan tüzel kişiliğe haiz kamu kurumları olarak tarif edilmektedir. Bir başka tanıma göre ise, merkezi yönetimin dışında, yerel bir topluluğun ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan, karar organlarını halkın seçtiği, demokratik ve özerk bir yönetim kademesi ve kamusal örgütlenme birimi olarak tanımlanabilir.²

Yerel yönetimler siyasetin ve demokrasinin okulu olarak görüldüklerinden siyaset ve demokrasi için önemli ve vazgeçilmez kurumlardır. Dolayısıyla yerel yönetimlerin önemi halka en yakın idari birimler olması münasebetiyle halkın yönetime en kolay katılabilmesinden kaynaklanır. Yerel yönetimler halkın yaşadığı yerlerde ve halkın ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruldukları için halkın katılımına her zaman açık ve halkın hizmet taleplerini en kolay ulaştırabildikleri yönetim kademeleridir. Bu anlamda yerel ortak ihtiyaçların belirlenmesinde ve hizmetin oluşturulmasında katılıma daha açık ve kolay olduklarından, bu kurumlar demokrasinin gelişmesi ve artmasına da katkıları olduğu söylenebilir. Koçak'a göre de vatandaşların kendi kendilerini yönettikleri ve kendileri ile ilgili kararların alınmasına katılabildikleri ve alınan kararların uygulanmasını halkın en iyi şekilde denetleyebildiği kurumlar yerel yönetimlerdir. Hizmet alanının küçük olması ve yönetime katılma konusunda da bürokratik engellerin fazla olmaması halkın yönetme katılmasını kolaylaştırmakta ve böylelikle demokrasinin artmasına katkıda bulunmaktadır.³

Türk kamu yönetim sisteminde üç kademeli yerel yönetim olduğu bilinmektedir. Bunlar; belediyeler, il özel idareleri ve köylerden oluşmaktadır. Ne varki halk ararında yerel yönetim denince hep belediyeler anlaşılır ve bilinir. Çünkü

(*)Doç. Dr. MCBÜ İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ucarahmet@cbu.edu.tr

(**)Yrd. Doç. Dr. MCBÜ İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, ismail.basaran@cbu.edu.tr

(***)Yüksek Lisans Öğrencisi, MCBÜ SBE Kamu Yönetimi ABD, mehmet.kaya@cbu.edu.tr

¹ Zerrin Toprak *Yerel Yönetimler*, Ankara 2014, s.38.

² Nuri Tortop ve Arkadaşları, *Mahalli İdareler*, Ankara 2014, s.13.

³Yüksel Koçak *Türkiye'de Yerel Yönetimler*, Ankara 2013, s. 20.

genel olarak günlük hayatta halk en çok belediye ile muhatap olmaktadır ve en çok hizmeti belediyelerden almaktadır. Bu bakımdan diğer yerel yönetim birimleri il özel idareler ve köyler belediyeler kadar bilinmezler. İşte bu anlamda bu çalışmanın ana konusunu da ilk belediyenin ortaya çıkışı ve Manisa’da kurulması ve gelişme seyri oluşturmaktadır. Çalışmada öncelikle Osmanlı döneminde Türk yönetim sisteminde yerel yönetimlerin girişi ile belediye kuruluşu incelenecek, ardından cumhuriyet döneminde belediyenin gelişimi anlatılacak ve sonrasında Manisa’da ilk belediye kurulması, gelişmesi ve bugünkü durumu irdelenerek sonuç bölümüyle çalışma tamamlanacaktır.

1. Osmanlı Döneminde İlk Yerel Yönetimlerin Ortaya Çıkışı ve Belediye Teşkilatının Kurulması

Türkiye’nin yönetim sistemi içinde yerel yönetimlerin geçmişinin çok eskilere dayandığını söylemek pek mümkün değildir. Çünkü yönetim sistemimizde batılı anlamda modern yerel yönetimlerin tarihi geçmişi ancak Tanzimata kadar götürülebilir. Tanzimattan önce modern yerel yönetimlerin Osmanlı yönetim sisteminde yer almadığı bilinmektedir. Tanzimat öncesi Osmanlı döneminde yani diğer bir ifadeyle Klasik Osmanlı döneminde yerel yönetimlerin gördüğü hizmetleri yerine getiren Osmanlı Devleti’nin kendine has birtakım kurumları vardı. Söz konusu bu kurumlar arasında kadılık kurumu, lonca teşkilatı ve vakıflar yer almaktadır.⁴ Tanzimat dönemine kadar devam eden bu uygulamalar yavaş yavaş terkedilerek, Tanzimat’ın ilanından önceki yıllarda Osmanlı’nın bozulan mali sistemine bir çare bulunması gerekiyordu. Çadircı’ya⁵ göre devlet bozulan bu sisteme çare bulabilmek için Osmanlı’nın vergi toplama usulü olan iltizamı tekrar gözden geçirmesi gerekiyordu. Nitekim iltizam usulü Meclis-i Vala’da hızla ele alınmış, halkın uzun zamandan beri vergilerden yakındığı, uygulamada olan iltizam usulünün devlete fayda sağlamadığı düşünülerek, mültezimlere vergi toplama görevinin verilmemesi kararı verilmiştir. Osmanlı vergi sistemi iltizam usulü’nün iyi işlememesine bağlı olarak o yıllarda merkezi hükümetin taşrada gücünün zayıflaması, dolayısıyla zayıflayan bu gücün tekrar kazanılması amacıyla taşraya vali yetkisine sahip muhassıllar gönderilmeye başlanmıştır. Taşrada toplanamayan vergilerin toplanmasını gerçekleştirecek olan bu muhassıllara gittiği yerlerde kendisine yardımcı olması için şehrin ileri gelenlerinden seçimle ve atamayla muhassıllık meclisleri oluşturulmuştur. Muhassıl’a yardımcı olması amacıyla, merkezden atanan iki kâtip, yörenin bazı kamu memurları, gayrimüslim halkın bulunduğu yerlerdeki dini temsilciler ve yörenin ileri gelenlerinden seçimle belirlenen dört kişiden oluşan muhassıllık meclisleri oluşturuldu. Temel görevleri verginin tespiti ve tahsili olan bu meclis, merkezi idarenin bir uzantısı olması ve hiçbir özerkliklerinin olmamasına rağmen, bazı üyelerinin seçimle işbaşına gelmeleri nedeniyle, yerel yönetim kurumlarının ilk örneği olarak sayılmaktadır.⁶ Dolayısıyla muhassıllık meclisleri batılı anlamda yerel yönetimlerin ilk çekirdeğini oluşturan meclisler olarak yerel yönetim tarihimiz içinde önemli bir yer teşkil ettiği söylenebilir.

Aslında Türkiye’de yerel yönetimlerin oluşmaya başlaması 19.yüzyılın ikinci yarısına rastlamaktadır. Gerek belediyelerin gerekse diğer yerel yönetim

⁴ Bekir Parlak ve Mustafa Ökmen, *Yerel Yönetimler* (Kuram ve Uygulamada Küresel ve Ulusal Konular ve Sorunlar), Bursa 2015, s.163.

⁵ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s.208-209.

⁶ Süleyman Yaman Koçak ve Ali Ekşi, “Katılımcılık ve Demokrasi Perspektifinden Türkiye’de Yerel Yönetimler” *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2010/21, (2010), s.297

kuruluşlarının ortaya çıkışları Tanzimat ve Islahat hareketleri sürecinde başlamış, mevcut siyasi/idari kültüre ve tarihsel gelişmelere göre günümüzdeki yapılarına ulaşmışlardır. Tanzimat'tan sonra yerel kuruluş olarak ilk örgütlenme belediyeçilik alanında olmuştur. Buna karşın, belediyelerin ancak Cumhuriyet döneminde gelişebildikleri ve Türk yerel yönetim sisteminin temel kuruluşları konumunda oldukları söylenebilir.⁷

Tanzimatın ilanından sonra Osmanlı Devlet'inde askeri, idari, mali ve eğitim gibi birçok alanda reform hareketlerinin başladığı ve bu reformları gerçekleştirmek için batı ile daha çok temas geçildiği görülmektedir. Nitekim yönetim sistemimize bakanlıkların ve Danıştay gibi birçok yeni kurumların dahil edilmesi Tanzimattan sonra gerçekleşmiştir. Bu bağlamda yerel yönetimler de bu Batılılaşma ve reform hareketinin içinde yer almış, dolayısıyla ülkemizde Batılı anlamda ilk belediye örgütü 1854 yılında Kırım savaşının da başlamasıyla savaş koşullarında belediye hizmetlerinin yetersiz görülmesi sebebiyle ve ülkede bulunan çok sayıda yabancı baskılarıyla İstanbul'da kurulmuştur. Söz konusu belediye "İstanbul Şehremaneti" adıyla 16 Ağustos 1854 tarihli tebliğ ile kurulmuştur. Kurulan bu belediyenin başında atama ile iş başına gelen "Şehremini" ve onun yanında yine atamayla gelen 12 üyeli "Şehir Meclis" bulunmaktaydı. Batıdaki örneklerine oluşum ve işleyiş bakımından benzemeyen bu ilk denemenin başarılı olduğu söylenemez.⁸ Akabinde 1858 yılında ikinci deneme olarak Galata ve Beyoğlu semtlerinde Altıncı Daire-i Belediye oluşturulmuştur.

Eryılmaz' a⁹ göre Altıncı Daire-i Belediye kuruluşunun Galata ve Beyoğlu semtlerinde olması bir tesadüf değildir. Şüphesiz bunun birtakım sebepleri vardır. Öncelikle İstanbul'un her semtinde belediye kurmanın zorluğu düşünülerek bu semtler seçilmiş ve bir pilot uygulama gerçekleştirilmek istenmiştir. Diğer başka bir sebep ise bu semtlerde en çok yabancı bulunması ve batı tarzı belediye hizmetlerine burada daha çok talep olmasıydı. Yine başka bir sebep olarak Beyoğlu-Galata'da çok yabancı bulunduğu için belediye hizmetlerinin yürütülmesinde fazla güçlük çekilmeyeceği düşüncesi belirtilebilir. Bu örnek belediyeye Altıncı Daire denmesinin sebebi ise Paris'in seçkin ve modern bir semti olan Altıncı Daire'nin örnek alınmasıydı. İlk denemeler olarak kurulan bu belediyelerin ne seçilmiş bir meclisi ve başkanı, ne de mali özerkliği vardı. Bu oluşumlar tamamen merkezi hükümetin kontrolünde ve yönetim kademesi de atamayla oluşturulan bir belediyeçilik denemesiydi. Bu bakımdan oluşum ve işleyiş bakımından batıdaki belediyelere benzediklerini söylemek mümkün değildir. Daha sonra 1876 yılında oluşturulan Kanun-i Esasinin 112.maddesinde hem İstanbul hem de İstanbul dışında yani taşrada kurulacak belediyelerin meclislerinin seçimle iş başına gelmesi ve bu meclisler eliyle yönetilmesine yer verilmiştir. Bir sene sonra da 1877 yılında İstanbul için Dersaadet Belediye Kanunu ve taşradaki vilayetler için Vilayet Belediye Kanunu çıkarılmıştır. 1912 de Dersaadet Belediye Kanununda yapılan bir değişiklikle bu kanunlar Cumhuriyet döneminde çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu yürürlüğe girene kadar uygulamada kalmıştır.¹⁰ Yerel yönetimlerimiz Osmanlıdan aldığımız mirasla Cumhuriyet dönemine aynen devredilmiştir. Cumhuriyet döneminde Belediyelerle

⁷ Fikret Elma "Türkiye'nin Belediyeçilik Deneyimi ve Azerbaycan Belediyeçiliği", Journal of Qafqaz University, 20, (2007), ss.168-178.

⁸ Nuri Tortop ve Arkadaşları, *Mahalli İdareler*, Ankara 2014, s.75-76.

⁹ Bilal Eryılmaz, *Kamu Yönetimi Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*, Kocaeli 2016, s.233

¹⁰ Ökmen, Mustafa ve Parlak, Bekir, Kuram ve Uygulamada *YEREL YÖNETİMLER-Kavramlar, Yaklaşımlar, Yapılar ve Mevzuat-*, Ankara 2013, s. 241-243.

ilgili önemli gelişme 1930 yılında 1580 Sayılı Belediye Kanununun çıkarılması ile olmuştur. Dolayısıyla 1930 yılında çıkarılan 1580 Sayılı Belediye Kanununa kadar belediyelerimizin işleyişleri Osmanlıdan devraldığımız yasalarla olmuştur.

2. Osmanlı Döneminde Manisa Belediyesi'nin Kuruluşu ve Gelişimi

1867 Vilayet Nizamnamesi'nden sonraki düzenlemeyi gösteren ve 1878 yılı bilgilerini içeren ilk Aydın Salmamesi' ne göre Saruhan Sancağı; Manisa, Alaşehir, Akhisar, Demirci, Gördes, Kırkağaç, Salihli, Turgutlu, Eşme, Kula ve Bergama kazalarından oluşmaktadır. Ancak 1883 yılı bilgilerini içeren salnamede Bergama'nın yerini Soma almıştır. Saruhan Sancağı'nın 1890 yılında 11 kazada, 19 nahiyesi ve toplam 985 köyü vardı. 1908 yılında ise 11 kazada, 19 nahiyesi ve toplam 1094 mahalle ve köyü vardı.¹¹

Manisa'da belediye Teşkilatı 1878 Aydın Vilayeti Salmamesi ile başlamıştır. İlk Belediye Reisi Hacı İsmail Hakkı Efendi'dir.

Osmanlı Döneminde Manisa Belediye Başkanları

1. Hacı İsmail Hakkı Efendi	1878
2. Ali Ağazade Mehmet Ağa	1879
3. Mehmet Ağa	1880
4. Süleyman Nuri Efendi	1881
5. Hacı Ali Efendi	1882-1984
6. Hacı Ali Efendi Müderris	1885
7. Hacı Lütfullah Efendi	1886-1987
8. Hacı Ali Efendi Müderris 2. defa	1898-1901
9. Hacı Lütfullah Efendi (Paşa) 2. defa	1902
10. Kani Bey (Karaosmanoğlu)	1908
11. Çelebizade Cevdet Efendi (Çelebi)	
12. Keresteci Mehmet Fevzi Efendi (Özsaruhan)	1914-1917
13. Müftüzade İbrahim Efendi (Emre)	1917
14. Kemerlizade Rıza Bey Ağustos 1917 Eylül 1922. ¹²	

Önceleri Manisa Dağı eteklerinde bir kale kenti olarak kurulan Manisa şehrinin mekânsal olarak gelişmesi 16. ve 17. yüzyılda en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Aslında şehrin gelişmesi önce Saruhanoğulları yönetiminde ova tarafına yani kuzey yönünde gelişme gösterirken, Osmanlı yönetiminde bu genişleme daha da artarak düzlüğe doğru kaymış ve doğu-batı yönünde kurulan ticaret yoluna paralel bir şekilde gerçekleşmiştir.¹³

Çetin'in Manisa'nın kentsel yapısını inceleyen çalışmasına göre, kentteki alansal genişleme büyük oranda 16. ve 17. yüzyılda gerçekleşmiş ve 1950 'lere kadar hemen hemen bu sınırlar aynı şekilde korunmuştur. Dolayısıyla 19. yüzyılın sonlarında ve Cumhuriyete geçtikten sonra dahi görülen mekânsal değişikliklerin 17. yüzyıldaki sınırları aştığı söylenemez. Ancak 1866 yılında Manisa'ya demiryolu ulaşımının gelmesi şehrin mekânsal gelişiminde bir sıkışıklığa neden olurken, ticari kapasitesinde de artış sağlamıştır. Çünkü demir yolunun gelmesiyle kentin dışarıyla bağlantısı artmış ve dış ticarete uyumu da kolaylaşmıştır. 16. yüzyılda Manisa'da 11 mahalle varken bu sayı, 17. yüzyılda 54'e çıkmış, 19. yüzyılda da aynen korunmuştur.

¹¹ T.C. Manisa Valiliği (2000), Manisa, 2000, s. 64.

¹² Manisa Belediyesi, Belediye Tarihçesi, Belediye Başkanları, Manisa 1989, s.81.

¹³ Sevgi Aktüre 17. Yüzyıl Başından 19 Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirsal Yapının Değişme Süreci, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 1 (1975) s. 107

Kentin 15. yüzyılda 5000 civarında olan nüfusu, 1531 yılında 6496'ya, 1575 yılında 8245'e, 1671'de de 20 000'e yükselmiştir. 1914'te iki kat artışla kent nüfusu 40 000'e ulaşmıştır. Zira 1900'lerde şehrin nüfusunun bu şekilde birden artışında Balkanlardan gelen göçmenlerin etkili olduğu söylenebilir.¹⁴

Karakuyu'nun¹⁵ Manisa'da mahallelerin gelişimi üzerine yaptığı çalışmadan elde edilen bilgilere göre, XIX. yüzyılda Manisa'daki mahalle isimlerinden sadece dokuzunun günümüze kadar geldiği ve kullanıldığı görülmektedir. Zira XIX. Yüzyıldaki mahallelerin isimlerinin günümüze kadar gelememesinde en önemli sebep Kurutuluş Savaşı sonrasında çıkan Yunan Yangınıdır. Bu yangınla birçok mahalle ve kurum yok olduğundan yeni imar hareketine girilmiştir. Öte yandan 1900-1923 yılları arasında Manisa'daki mahallelerin sayısında bir artış görülmezken, şehrin kuzeyindeki mahallelerin kuzeye doğru ve kuzeydoğuda istasyona doğru genişlediğini görülmektedir. Şehrin bu dönemdeki kuzey sınırını doğuda İzmir - Afyon demiryolu ve batıda İzmir - İstanbul karayolu oluşturmaktadır. Dönemin alan olarak en büyük mahallesi şehrin kuzeydoğusundaki hastanenin de içerisinde bulunduğu Saz mahallesidir. Ticari gelişmeler çarşıda bulunan geleneksel zanaat dükkanlarının yanı sıra yeni işleyişe göre bir ticaret merkezi ortaya çıkarmıştır. Yönetim binaları da bu ticaret merkezinin yakınında Kurşunlu Handan istasyona doğru olan alan içinde bulunuyordu. Hükümet Konağı yönetim binalarının en önemlisi olup, Kışla meydanında bulunan diğer binalarla birlikte Mutasarrıf Mehmet Galip Bey zamanında 1855 yılında inşa edilmiş geçirdiği yangınlar sonrasında 1914 yılında şimdiki yerine taşınmıştır. Yine bu alanının kuzeyine Belediye Binası, Mutasarrıf Konutu ve Evkaf Dairesi; doğusuna Kışla; güneyine de Polis Karakolu inşa edilmiştir. Adalet Kasrı, Ceza Evi ve Lise binası da burada yer almaktadır. Bütün bu düzenlemeler 1914 tarihli, 1/2000 ölçekli İkar (detay) Haritası'nda da görülmektedir. İdari yapıların inşa edildiği yol, Cumhuriyet döneminde daha da önem kazanacak olan İstasyon Caddesinin temellerini oluşturmaktadır.¹⁶

3. Cumhuriyet Döneminde Belediyeler

29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonraki zaman dilimi içinde Türkiye'de belediyelerle ilgili çeşitli kanunlar çıkarılmıştır. Ankara için 16 Şubat 1924 tarihli ve 417 Sayılı Ankara Şehremaneti kanunu çıkarılarak buradaki belediyecilik sistemi İstanbul'da uygulanan sisteme uygun olarak bir Şehreminliği haline getirildi. 20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesiyle Ankara'yı Başkent olarak tescil etti. Aynı Kanunun 89 maddesiyle Türkiye'nin idari bakımdan vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar nahiyelere ayrılmıştır. Belediyecilik alanında özellikle 1924 yılı içerisinde bir çok önemli gelişmenin olduğu görülmektedir. Belediyeler ile ilgili en önemli gelişme 3 Nisan 1930 tarihinde 1580 Sayılı Kanun ile gerçekleştirilmiştir. Bu kanun'la birlikte zamanla belediyelerin kuruluş, görev ve yetkilerinde ve organlarının seçimi ve oluşumundaki kurallarda önemli değişiklikler olmuştur. Bu Belediye Kanunu ile sunulması gereken bazı hizmetlerin karşılanamadığı görülerek yeni kurallar getirilip bu hizmetleri yerine getirecek kurumlar oluşturulmuştur.

¹⁴ Çetin, Sıdıka (2012), "Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e iç Batı Anadolu'da Kentsel Yapının Değişimi: Manisa, Afyon, Burdur ve Isparta Kentleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme (1)", METU JFA 2012/2, 2012 s.96-97.

¹⁵ Mehmet Karakuyu, "Manisa Şehrinde Mahallelerin Tarihsel Gelişimi", Uluslararası İnsanbilimleri Dergisi, Cilt:4, S. 2. s. 1-20.

¹⁶ Çetin, Sıdıka (2012), "Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e iç Batı Anadolu'da Kentsel Yapının Değişimi: Manisa, Afyon, Burdur ve Isparta Kentleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme (1)", METU JFA 2012/2, 2012 s.97.

Cumhuriyet döneminde Belediyeler ile ilgili önemli bir gelişme de 1956 yılında çıkarılan İmar Kanunu ile Belediyelerin bu alandaki görevlerini yeni kurallara bağlamıştır.

1961 Anayasası 116. maddesinde il, belediye ve köy şeklinde kamu tüzel kişisi olarak tanımladığı mahalli idarelere açıkça yer verilmiştir. Bu maddenin yerel yönetimlerin seçilmiş organlarının organlık sıfatını kazanmaları ve kaybetmelerindeki denetimlerin ancak yargı yoluyla gerçekleşeceği hakkındaki hükümlerle, 1963 yılında 307 Sayılı Kanun'la yapılan değişikliklerle Belediye Başkanlarının belediye meclisi üyeleri arasından ve belediye meclisince değil doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi sağlandı. Merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerinde uygulamış olduğu özellikle belediye başkanı ve meclis üzerindeki yetkilerinde kısıtlamalar yapılmıştır.¹⁷

Mahalli idarelerle ilgili en önemli gelişmelerden biride bu idarelerin idari ve mali sorunlarını gidermek, yürüttükleri hizmetlerde etkinlik ve verimlilik kazandıracak düzenlemeleri yapmak gerekçesiyle 1978 yılında yerel yönetim bakanlığı adı altında bir bakanlık kuruldu. Bu Bakanlığın kuruluşuna kadar mahalli idarelerle ilgili görevler İçişleri Bakanlığınca yürütülürken böylece Yerel Yönetimler Bakanlığı'na devredilmiştir. Ancak kurulan Yerel Yönetim Bakanlığının ömrü fazla uzun sürmedi ve 1979 yılında kaldırılarak Yerel Yönetim Bakanlığı tarafından yürütülen görevler tekrar İçişleri Bakanlığı'na devredildi.¹⁸

Ülkemizde nüfusu 2000 olan yerleşim yerleri ile yine nüfusu bir milyondan fazla olan yerleşim yerleri aynı kanun hükümlerine tabi idi. Nüfusu kalabalık olan yerleşim yerlerinin sorunları ile az olan yerleşim yerlerinin sorunlarını konusunda 1930 yılında çıkarılan 1580 Sayılı Kanunla çözüm aranıyordu. Elbette nüfus olarak birbirinden tamamen farklı olan yerleşim yerlerinin sorunlarının çözümü konusunda yetersiz kalınıyordu. 1980'den önceki dönemde büyükşehir alanlarının içindeki ilçe, belde, köy ve mahallelerde ayrı ayrı belediye teşkilatları vardı. Her belediye ayrı bir ulaşım hizmeti ve ayrı bir imar ve altyapı uygulaması içindeydi. Bu belediyeler arasında gerekli işbirliği oluşmadığı için kentsel alanda müşterek ihtiyaçların karşılanması konusunda zorluklar yaşanıyordu. Bu soruna çözüm bulmak amacıyla, Milli Güvenlik Konseyince 4 Aralık 1981 tarihinde 2561 Sayılı "Büyükşehirlerin Yakın Çevresindeki Yerleşim Yerlerinin Ana Belediyelere Bağlanmaları Hakkındaki Kanun" Kabul edildi. Çıkarılan bu kanuna göre 300 bin nüfusu geçen büyük şehirlerin çevresindeki belediye ve köyler şube yada mahalle haline dönüştürülerek anakent belediyesine bağlandı.¹⁹ Fakat bu düzenlemeler de Büyükşehir Belediyeleriyle ilgili ilk düzenleme olmasına bu alanda birikmiş olan sorunların çözümü konusunda yetersiz kalmıştır.

1980 li yıllardan itibaren belediyecilik anlamında önemli değişiklikler ve düzenlemeler olmuştur. 1984 yılında normal belediye sisteminin yanında Büyükşehir belediyeleri ve ilçe belediyeleri sistemi getirilmiştir. 1984 yılında çıkarılan ve yürürlüğe giren 3030 sayılı kanun ile büyükşehir belediyeleri kurulmuştur, bu kanun yürürlükte olduğu sürede farklı tarihlerde 16 Büyükşehir belediyesi kurulmuştur. 1991 yılında 2380 Sayılı kanunla genel bütçeden belediyelere pay aktarılması ile kaynak sıkıntısı yaşayan belediyelerin sorunlarına çözüm bulmak amaçlanmıştır.

¹⁷ Cumhuriyet'in 50. Yılında Mahalli İdarelerimiz, Mahalli İdareler Dergisi, Yıl:1 Özel Sayı, 29 Ekim 1973, s.23

¹⁸ Cumhuriyetimizin 75. Yılında Mahalli İdarelerimiz, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, s. 101.

¹⁹ Bilal Eryılmaz Kamu Yönetimi, 10. Baskı Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2017, s.198.

1985 yılında emlak vergisi belediyelere bırakılmış 1993 yılında ise belediyelere çevre temizlik vergisi toplama yetkisi verilerek gelirlerinin atması sağlanmıştır. 2008 yılında çıkarılan 5797 sayılı kanunla genel bütçeden belediyelere aktarılan gelirler ve aktarma kriterleri ile ilgili düzenleme yapılmıştır.²⁰ 2005 yılında çıkarılan 5393 sayılı Kanunu ile yeni bir belediye tanımı yapılmış kamu tüzel kişiliği kavramı içinde yorumlanan özerklik içeriği açıkça yazılmıştır. Belediye olma için istenen 2000 nüfus şartı 5000 e çıkarılmıştır.²¹

5393 sayılı Belediye Kanununun Kabul edilmesinde kamu yönetimi ve belediye hizmetleri anlamında yaşanan gelişme ve değişimler, vatandaşın beklentileri, etkinlik verimlilik ve hizmet kalitesi gibi temel yönetim ilkeleri göz önünde bulundurulmuştur. Belediyeler üzerindeki vesayet hafifletilmeye çalışılmış, belediyelerin demokrasi, özerklik, katılım ve etkinliklerinin artırılması amaçlanmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte belediye sayısı 389 iken 1930 yılında 1580 Sayılı kanunla 505 1980 yılında 1727, 1992 yılında 2270'e yükselmiştir. 2008 yılında 5747 Sayılı Kanunla belediyelerin birleştirilmesinden önce 3225 olan belediye sayısı Kanun sonrası 2949'a düşmüştür.²² Büyükşehirlerle ilgili düzenlemeler 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Yerel Yönetimleri yeniden yapılandırma çalışmaları kapsamında 2004 tarihli 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu çıkarılmış, Kanunla büyükşehir belediyelerinin hukuki statüsünü düzenlemek etkin ve verimli hizmet üretmek amaçlanmıştır. Büyükşehir Belediyesi olmak için idari sınırlar içinde en az 3 ilçe veya ilk kademe belediyesinin yer alması gereklidir.

Büyükşehirlerle ilgili son düzenleme 2012 tarihli ve 6360 sayılı kanun ile yapılmıştır. Nüfusu 750 bini geçen iller Büyükşehir belediyesine dönüştürülmüştür. Kanunla belediye sınırları il mülki sınırlarıolarak kabul edilmiş belediye sınırları içinde kalan belde belediyeleri kapatılmış, köyler mahalleye dönüştürülmüştür. Kanunla birlikte büyükşehir belediye sayısı 30'a çıkmış büyükşehirlerde il özel idareleri kaldırılmıştır. Valiliklere bağlı Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlıkları kurulmuştur. Yapılan düzenlemeyle büyükşehir belediyeleri il mekezleri dışında kalan ilçe merkezleri ve kırsal alana da hizmet verme yükümlülüğü yüklemiştir. Kanunla güçlü yerel yönetimlerin oluşturulması kaynakların etkin ve verimli kullanılması kaliteli ve düzenli hizmet sunumu temel belediyeçilik hizmetlerinin tek elden koordine edilmesi amaçlanmıştır.²³

4. Cumhuriyet Döneminde Manisa Belediyesi

20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda devletin taşra örgütlenmesinin vilayet, kaza, nahiye ve köylerden oluştuğu belirtilmekteydi. Buna göre sancak/liva örgütü ortadan kalkmış görünmekle beraber, 1924 Anayasası'nın uygulanmasına kadar varlığını korumuştur. 1922 yılına kadar Aydın vilayetine bağlı kalan Saruhan Sancağı, Kurtuluş'tan sonra "bağımsız bir sancak" yapılmıştır. 1923'te mutasarrıflıkların vilayet sayılması üzerine Saruhan Sancağı' da vilayet olmuştur. 1924 Anayasası Türkiye'nin coğrafi ve ekonomik şartlara göre illere, illerin ilçelere ve ilçelerinde bucaklara bölüneceği hükmünü getirmiştir.²⁴ Saruhan ilinin adı 1927 yılında Manisa olarak değiştirilmiştir. 1927 yılında ilçeleri; Alaşehir, Demirci, Eşme, Gördes, Kırkağaç, Akhisar, Kula, Salihli, Soma, Turgutlu' dur. 1953 yılında Eşme ilçesi

²⁰ Ulusoy Ahmet ve Akdemir Tekin, Mahalli İdareler (Teori, Uygulama, Maliye), Ankara 2010.s.224-225.

²¹ Zerrin Toprak, Yerel Yönetimler, Ankara, 2006, s.87-88.

²² Ramazan Şengül, Yerel Yönetimler, Kocaeli 2011 s.78-79-80

²³ Arıkboğa, Erbay (2013), "Geçmişten Geleceğe Büyükşehir Belediye Modeli", Yerel Politikalar Dergisi, Ocak / Haziran 2013, s.67-68.

²⁴ Manisa Valiliği (2007), Manisa 2007, s.93.

Uşak iline bağlanmıştır. Zamanla büyüyen ve gelişen beldeler ilçe yapılmıştır. 1954 yılında Selendi, 1957 yılında Sarıgöl 1959 yılında Saruhanlı, 1987 yılında Ahmetli ve Gölarmara, 1990 yılında Köprübaşı ilçe olmuştur.

Kurtuluş Savaşında Yunanlıların çıkardıkları yangın ve işgal sonrası şehrin çarşısı, yönetim merkezinin olduğu bölümler ve en iyi yapılaşma olan mahaller etkilenmiştir. Kentin yeniden imarı için 1922 yılında Belediye Başkanı ve Belediye Meclisi bir plan arayışına girer. Öncelikle Manisa şehrinin sınırlarının belirlendiği harita 1580 sayılı Kanun'un 4'üncü maddesine göre düzenlenir, Belediye Meclisince kabul ve İdare Heyetince tasdik edilir. Bu harita şehrin yangından önceki durumunu göstermektedir. Daha sonra Mühendis Selahattin, Ziya ve Ziya Akif Beylerin kurmuş oldukları "Türk İmar ve İnşaat Şirketi" ile anlaşarak bir plan hazırlatılır. Hazırlanan plan 21.07.1923 tarihinde Belediye Meclisinde kabul edilir ve Vilayet İdare Heyetinde onaylanarak yürürlüğe konur.²⁵

Cumhuriyet dönemine Manisa Yunan işgalinin ve yangınların tahribatını gidermekle başladı. Büyük bölümü yanan şehir adeta yeni baştan kuruldu. Geniş caddeler, meydanlar ve parklar bu dönemde açıldı. Cumhuriyet sonrası ilk nüfus sayımında şehrin nüfusu 30.000'i bulmazken 1950'den sonra çevresinde yapılan yeni karayolları ile özellikle tarıma bağlı sanayi ve ticaretin gelişmesi nüfusun hızla artmasına sebep oldu. Şehrin nüfusu 1960'ta 59.675, 1980'de 94.165, 1985'te 127.012, 1997'de 201.340 2000 yılında 214.345 olmuştur. Bu nüfusıyla Manisa İzmir ve Denizli'den sonra Ege bölgesinin üçüncü büyük şehridir. Nüfus artışıyla birlikte mekânsal büyümesini sürdüren şehir; kuzeyde gediz nehrine, batıda İzmir istikametine doğru genişlemeye devam etmektedir.²⁶

1936 yılına kadar Manisa'da Hükümet, Belediye, Halkevi, Şehir Kulübü, İstasyon Binası, Orta Okul, Yeni Memleket Hastanesi, Akıl Hastanesi, Borsa, Sinema, Necatibey, Gazi, Sekiz Eylül, İstiklal, İnönü, Sakarya okulları, Kitapsaray, Bağcılar, Ziraat, Osmanlı ve İş Bankaları, Hal Binası, Asri Kabristan, Elektrik Fabrikası gibi kamu yapılarının inşası tamamlanmıştır. Ayrıca Cumhuriyet Meydanı ve İstasyon Meydanı ile Ulu Park, Çamlık Parkı ve Çocuk Bahçesi gibi bina ve kamusal alanlar inşa edilmiştir. İnşa edilen kamusal yapılar, hükümet merkezinden istasyona doğru olan yol boyuncadır. Bu durum kentin 19. yüzyılda oluşmaya başlayan gelişme yönünün sürdürüldüğünü göstermektedir.1939 yılında kent için düşünülen yeni plan arayışı Bakanlığın ekonomik koşulları gerekçe göstermesi sebebiyle ve araya giren II. Dünya Savaşı nedeniyle 1960'lı yıllara bırakılır.²⁷

1963 yılında Organize Sanayi Bölgesinin kuruluş çalışmaları başlamış ve 1970 li yıllardan itibaren aktif hale gelmiştir. 1970'li yıllarda tarımsal üretimin artması ve sanayileşmenin hızlanması ile Manisa yoğun göç almaya başlamıştır. Artan nüfus ve konut ihtiyacı kaçak yapılaşmayı ve gecekondulaşmayı beraberinde getirmiştir. Göçlerle birlikte artan nüfus ve düzensiz yapılaşma kente yeni yerleşim alanları ve imar çalışması ihtiyacı ortaya çıkarmış ve Manisa Belediyesi 1969 yılında 1ve 2 no'lu gecekondu önleme bölgeleri belirlemiştir. 1968 yılında şehrin kuzey batısında Yeni Mahalle kurulmuş, 1981 yılında Belediye örgütü bulunan Horozköy Manisa sınırlarına dahil edilmiştir. 1987 yılında Yeni Manisa Konut Üretim Yapı

²⁵ Çetin, Sıdika (2012), "Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e iç Batı Anadolu'da Kentsel Yapının Değişimi: Manisa, Afyon, Burdur ve Isparta Kentleri Üzerine karşılaştırmalı Bir İnceleme (1)", METU JFA 2012/2, 2012 s.98.

²⁶ M.Feridun Emecen (2006) "Tarihin İçinde Manisa", Manisa,2006, s.14.

²⁷ Çetin, Sıdika (2012), "Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e iç Batı Anadolu'da Kentsel Yapının Değişimi: Manisa, Afyon, Burdur ve Isparta Kentleri Üzerine karşılaştırmalı Bir İnceleme (1)", METU JFA 2012/2, 2012 s.99-100.

Geçmişten Günümüze Manisa

Kooperatifleri Birliği kurulmuş 1991 yılından itibaren bu bölgelerde konut üretimine başlanmıştır. Bununla birlikte Belediye ve bakanlıklar tarafında Şehrin birçok noktasında kentsel dönüşüm planlamaları yapılmakta eski yapılar ve düzensiz yerleşim alanlarının dönüşümü için çalışmalar devam etmektedir. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi tarafından 2006 yılından itibaren yaklaşık 2000 konut yapılmıştır. Ayrıca Akgedik bölgesinde 2015 yılında yapımına başlanan 5500 konutluk proje devam etmektedir.

Karakuyu'nun²⁸ Manisa'da mahallelerin gelişimi ile ilgili çalışmasına dayanarak, 1970'lerden sonra Manisa'da sanayileşmenin arttığı söylenebilir. Bu gelişmeye bağlı olarak Manisa'da yeni mahalleler oluştuğu ve şehrin yakınındaki bazı köylerin şehirle birleştiği yani şehre dahil edildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu tarihten sonra belediye sınırlarına dahil edilerek mahalleye dönüştürülen köyler arasında Uncubozköy ve Keçiliköy mahalleleri vardır. 1973 yılı seçim sonuçlarına göre de şehirdeki mahalle sayısı 37'dir. Ancak 1970 yılından sonra şehirde görülen fiziksel gelişme sonucunda yeni mahalleler kurulduğu ve şehirdeki mahalle sayısının 46'ya çıktığı bilgisi mevcuttur. Bu bağlamda 1973-1983 yılları arasında Manisa'da kurulan mahaller şunlardır; Atatürk, Barbaros, Cumhuriyet, Ellinci Yıl, Fatih, Fevzi Çakmak, Keçiliköy, Lâleli ve Uncubozköy. Bu dönemde gelişen mahallelerin tamamına yakınının şehrin batısında iki arter halinde İzmir şehrine ve Horozköy'e doğru iki ana yolun etrafında gelişme gösterdiği görülmektedir. Yine 1983-1994 yılları arasında şehir fiziksel olarak gelişmeyi sürdürmektedir ve bu dönemde şehrin belediye alanına doğuda Akpınar ve batıda Mesir olmak üzere iki tane daha mahalle eklenmiştir. 1994-2003 yılları arasında geçen 9 yıllık zaman diliminde ise şehrin kuzeyine doğru mahalle oluşturulmadığı, buna karşın mekânsal gelişmenin daha fazla batı olmak üzere doğu batı yönünde devam ettiği bilinmektedir. Yalnız şehrin kuzeye doğru yayılımı mevcut mahalleler dahilinde meydana gelmektedir. Bu dönemde batıda Yetmiş Beşinci Yıl, Güzelyurt, Hafsa Sultan, doğuda Adnan Menderes ve Turgut Özal mahalleleri gelişmiştir.

6360 sayılı 13 İlde Büyükşehir Belediyesi ve 26 İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 12 Kasım 2012 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir. Resmi Gazete' de yayımlanarak 30 Mart 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 6360 sayılı yasa ile Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, K. Maraş, Mardin, Malatya, Manisa, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van illerinin belediyeleri 30 Mart 2014 tarihinde büyükşehir belediyesi statüsüne kavuşmuştur. Daha sonra çıkarılan 6447 sayılı yasa ile Ordu ili de büyükşehir yapılmıştır.

6360 sayılı Kanun yürürlüğe girmeden önce Manisa'da 16 ilçe, 68 belde, 648 orman köyü olmak üzere 780 köy bulunmaktaydı. Ahmetli ve Gölarmara bucakları ilçe statüsünü 1987 yılında kazanmış, Köprübaşı ise 1990 yılında ilçe olmuştur. Diğer ilçeler ise Cumhuriyet öncesinin kazalarıdır. Manisa'da yerel yönetim birimi olarak 1'i il, 15 ilçe, 68'i kasaba (belde) olmak üzere toplam 84 belediye bulunmaktaydı. Manisa, belediye sayısı bakımından Türkiye'de en fazla belediyeye sahip 5. il, köy sayısı bakımından ise en fazla köye sahip 8. il konumunda idi.²⁹

6360 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesiyle belediye sınırları il mülki sınırları olarak belirlenmiştir. Belde belediyeleri ve il özel idareleri kaldırılmış köyler

²⁸ Karakuyu, M. (2007), "Manisa Şehrinde Mahallelerin Tarihsel Gelişimi", Uluslararası İnsanbilimleri Dergisi, Cilt:4, S. 2. s. 1-20.

²⁹ Manisa Valiliği (2007), Manisa 2007, s.95.

mahalleye dönüştürülmüştür. Manisa il merkezinde kuzeyden güneye kırmızı köprü'nün batısında kalan kısım mahalle ve köylerle birlikte Yunusemre, doğusunda kalan kısım ise Şehzadeler olmak üzere iki yeni ilçe kurulmuştur. Manisa'nın yeni kurulan bu iki ilçe ile birlikte 17 adet ilçesi bulunmaktadır. Bunlar: Ahmetli, Akhisar, Alaşehir, Demirci, Gölarmara, Gördes, Kırkağaç, Köprübaşı, Kula, Salihli, Sarıgöl, Saruhanlı, Selendi, Soma, Şehzadeler, Turgutlu ve Yunusemre'dir. 2016 yılı itibarıyla Manisa ilçelerinin mahalle sayıları; Ahmetli 23 Akhisar 109 Alaşehir 87 Demirci 101 Gölarmara 21 Gördes 64 Kırkağaç 47 Köprübaşı 46 Kula 60 Salihli 102 Sarıgöl 35 Saruhanlı 50 Selendi 57 Soma 71 Şehzadeler 65 Turgutlu 61 Yunusemre 89 olmak üzere toplam 1088'dir. 1927 yılından itibaren yapılan nüfus sayım sonuçları tablodaki gibidir.

6360 sayılı Kanunla Demirci ilçesine bağlı; Borlu Belediyesi ile Kulalı, Selviler, Saraycık, Yabancı, Tokmaklı, Karyağdı, Gökveliler, Armağan, Çayköy, Yumuklar ve Yenice köyleri Köprübaşı ilçesine bağlanmıştır. Merkeze bağlı Çobanisa, Hacıhaliller, Hamzabeyli, Karaağaçlı, Karaoğlanlı, Muradiye, Sancaklı, Bozköy, Sancaklı İğdecik, Selimşahlar, Üçpınar, Yağcılar, Yeniköy Ahmetli'ye bağlı Gökçaya Akhisar'a bağlı Akselendi, Ballica, Beyoba, Dağdere, Kayalıoğlu, Mecidiye, Medar, Süleymanlı, Zeytinliova Alaşehir'e bağlı Kavaklıdere, Kemaliye, Killik, Piyadeler, Uluderbent, Yeşilyurt Demirci'ye bağlı Borlu, Durhasan, İcikler, Mahmutlar Gördes'e Çiçekli, Güneşli, Kayacık Kırkağaç'a bağlı Bakır, Gelenbe, İlyaslar, Karakurt Kula'ya Gökçeören, Sandal Salihli'ye bağlı Adala, Durasallı, Gökeyüp, Mersinli, Poyrazdamlar, Sart, Taytan, Yılmaz Saruhanlı'ya bağlı Alibeyli, Büyükbelen, Dilek, Gökçeköy, Gümülceli, Hacırahmanlı, Halitpaşa, İshakçelebi, Koldere, Kumyukcak, Mütevelli, Nuriye, Paşaköy Soma'ya bağlı Avdal, Cenkyeri, Turgutalp, Yağcılı ve Turgutlu'ya bağlı Urganlı, Derbent belediyelerinin tüzel kişilikleri sona erdirilmiştir.³⁰

Sonuç

Manisa'da 1878 Aydın Vilayet Salnamesi ile kurulan ve başlayan belediye teşkilatı birçok aşamadan geçerek günümüze kadar gelmiştir. 2014 yılından itibaren geçerli olan 6360 Sayılı Büyükşehir Belediyesi kanununu ile son halini almıştır. Osmanlı döneminde 1836 yılına kadar Anadolu Eyaletine bağlı Saruhan Sancağı iken, 1936 yılında Aydın Eyaletine bağlanmıştır. 1845 yılında müstakil Saruhan Eyaleti olmuş, 1847 de yine Aydın Eyaletine bağlanmıştır. 1867 yılında eyalet sisteminin kaldırılması ile Aydın Vilayet sınırları içinde kalmıştır. 1877 Vilayetler Belediye Kanunu ile Anadolu'da belediyeler kurulmaya başlanmış 1878 Aydın Vilayet Salnamesi ile Manisa'da ilk Belediye teşkilatı kurulmuştur. 1924 yılında Saruhan Sancağı Vilayet olmuş, 1927 yılında vilayet adı Manisa olarak değiştirilmiştir. Bundan sonra belediye teşkilatı ve yapısı anlamında 2014 yılında Büyükşehir oluncaya kadar büyük değişiklikler olmamış ancak farklı yıllarda yeni ilçeler ve beldeler ortaya çıkmış, şehrin genişlemesiyle bazı ve belde ve köylerle birleşmeler olmuştur.

Mekansal gelişim anlamında Spil dağı eteklerinde kurulan Manisa'da yerleşim 16 ve 17 yüzyıldan itibaren kuzey yönünde genişlemeye başlamıştır. Demiryolunun yapılmasıyla birlikte yerleşim demiryolu kenarında ve düzlük alanlara yayılmıştır. 20. yüzyılda doğu batı yönünde gelişmeye devam etmiş ve halen daha güneyde Spil dağı kuzeyde Gediz ovası olması sebebiyle yerleşim ve imar doğu batı yönünde gelişmeye devam etmektedir. Artan nüfus yeni yerleşim alanı ihtiyacı oluşturmuş şehrin büyümesiyle birlikte 1970'li yıllardan itibaren Uncubozköy, Keçiliköy gibi köyler şehirle birleşmiştir. 2000'li yıllardan itibaren Muradiye beldesinde yerleşim artmış

³⁰ 6360 sayılı 13 İlde Büyükşehir Belediyesi ve 26 İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

Geçmişten Günümüze Manisa

6360 sayılı kanunla tüzel kişiliği kaldırılan Muradiye beldesi ve etrafında yeni yerleşim alanları oluşan Karaali Köyü'nde Manisa ile birleşmiştir. Şehrin batısında yerleşim ve genişleme hızla devam etmekte olup 2015 yılında Başbakanlık Toplu Konut idaresi tarafından Akgedik Köyü üstünde yapımına başlanan ve devam eden 5000 konutluk yerleşim yeri ile birlikte bu bölgede yerleşimin artacağı belki de önümüzdeki süreç içinde yeni bir şehir oluşacağını söylemek güç olmasa gerek.

1921, 1924, 1960, 1982 Anayasaları ve bunlara bağlı olarak çıkarılan 1580, 5393 3030 ve 5216 sayılı kanunlarla idari anlamda çeşitli düzenlemeler yapılmış olmakla birlikte belediye teşkilatı ve hizmetleri açısından büyük değişiklikler olmamıştır. Ancak 6360 Büyükşehir Belediyesi Kanunu Manisa Büyükşehir belediyesi olmuş belediye sınırları, Belediye teşkilat yapısı ve Belediye hizmetlerinin sunumu ile ilgili büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Müdürlükler kaldırılarak yerine yeni birimler ve daire başkanlıkları kurulmuştur. Belediye sınırları il mülki sınırları kabul edildiği için hizmet verilecek alan genişlemiş ilçeler ve ilçelere bağlı köylere belediye hizmeti götürülmesi gereği ortaya çıkmıştır. Büyükşehir belediyesi olmadan önce belediye sadece il merkezine hizmet verirken yeni durumda yaklaşık 160 km uzaklıktaki ilçeler ve bu ilçelerin köyllerine kadar hizmet götürebilme sorumluluğu ortaya çıkmıştır. İlçelerde Büyükşehir Belediyesi Koordinasyon Merkezleri kurularak Büyükşehir Hizmetlerinin buralardan takip edilmesi amaçlanmaktadır. 6360 Sayılı Yasa ulaşım, altyapı, su, kanalizasyon, itfaiye gibi temel hizmetler başta olmak üzere birçok konuda yetki ve sorumluluğu Büyükşehir Belediyesine vermiştir. Bununla birlikte Genel Bütçeden Belediyeye aktarılan pay artırılmıştır. Büyükşehir Belediyesi tüm il genelinde en uzak ilçe ve köyllere kadar hizmet götürmekle mükelleftir.

Özellikle ülkemizde 2000'li yıllardan itibaren ekonomideki gelişmeler ve halkın refah seviyesinin artması belediyelerden hizmet beklentisinin artırmış, bununla birlikte belediye hizmetleri açısından büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Belediyeler temel altyapı hizmetlerinin yanı sıra gençlik hizmetleri sosyal ve kültürel hizmetleri de vatandaşlara sunmanın gayreti içine girmektedirler. Büyüyen, yoğun göç alan yeni yaşam ve iş sahalarının sürekli arttığı bir şehir olan Manisa'da vatandaşın hayatının her anını ilgilendiren belediyecilik hizmetlerini en iyi şekilde alabilmesi, şehrin modern, yaşanabilir bir hale gelmesi için belediye hizmetleri büyük önem taşımaktadır. Bunun için kısa, orta ve uzun vadeli stratejik planlama yapılması ulaşım, imar ve altyapı başta olmak üzere kültürel ve sosyal hizmetlerin en iyi şekilde sunulabilmesi için projeler geliştirilmelidir.

Kaynakça

Aktüre, S. (1975) 17. Yüzyıl Başından 19 Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirsiz Yapının Değişme Süreci, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, c: 1, s: 1; 101-27.

Arikboğa, Erbay (2013), "Geçmişten Geleceğe Büyükşehir Belediye Modeli", Yerel Politikalar Dergisi, Ocak / Haziran 2013, ss.48-96.

Çadircı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997.

Çetin, Sıdıka (2012), "Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e iç Batı Anadolu'da Kentsel Yapının Değişimi: Manisa, Afyon, Burdur ve Isparta Kentleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme (1)", METU JFA 2012/2, s.89-126

Elma, Fikret, "Türkiye'nin Belediyecilik Deneyimi ve Azerbaycan Belediyeciliği", Journal of Qafqaz University, 20, (2007), ss.168-178.

- Emecen, M.F. "Tarihin İçinde Manisa", Manisa Belediyesi Kültür Yay., Manisa 2006
- Eryılmaz, Bilal, *Kamu Yönetimi* Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar, 10. Baskı, Umuttepe Yay., Kocaeli 2017.
- Eryılmaz, Bilal, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yay., İstanbul 2010
- Karakuyu, M. (2007), "Manisa Şehrinde Mahallelerin Tarihsel Gelişimi", *Uluslararası İnsanbilimleri Dergisi*, Cilt:4, S. 2. s. 1-20.
- Koçak, Yüksel, *Türkiye'de Yerel Yönetimler*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013.
- Koçak, Süleyman Yaman ve Ekşi, Ali, "Katılımcılık ve Demokrasi Perspektifinden Türkiye'de Yerel Yönetimler" SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 2010/21, (2010), ss.295-307.
- Köklü, N. (1993b) *Manisa Şehri İmar Planı Çalışmaları: 2*, Manisa Dergisi, 1993/4; 20-34.
- Manisa Belediyesi, *Manisa Belediyesi Tarihçe- Belediye Başkanları- 1984-1989 Çalışma Raporu*, Emek Matbaası, Manisa 1989.
- Manisa Belediyesi (1977), *Manisa Belediyesi Tarihçe- Belediye Başkanları Çalışmalar*, Emek Matbaası, Manisa 1977.
- Manisa Valiliği, *Cumhuriyetin 50. Yılında Manisa*, Ayyıldız Matbaası Ankara 1973.
- Manisa Valiliği (2000), *Manisa 2000*, Manisa.
- Manisa Valiliği (2007), *Manisa 2007*, Manisa.
- Manisa Valiliği (2014), *Sayılarla Manisa 2013*.
- Ökmen, Mustafa ve Parlak, Bekir, *Kuram ve Uygulamada YEREL YÖNETİMLER- Kavramlar, Yaklaşımlar, Yapılar ve Mevzuat-*, Orion Kitabevi, Ankara 2013.
- Özçelik, İsmail (2014), "Devlet-i Aliyye'nin Kamusal Düzeni ve Kurumları", Gazi Kitabevi, Ankara 2014
- Parlak, Bekir ve Ökmen, Mustafa, *Yerel Yönetimler* (Kuram ve Uygulamada Küresel ve Ulusal Konular ve Sorunlar), 4. Baskı, Ekin Yay., Bursa 2015.
- Toprak, Zerrin, *Yerel Yönetimler*, 6. Baskı, Nobel Yay., Ankara 2006.
- Toprak, Zerrin, *Yerel Yönetimler*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014.
- Tortop, Nuri ve Arkadaşları, *Mahalli İdareler*, 3. Baskı, Nobel Yay., Ankara 2014.
- Tümerkan, E. *Türkiye'de Belediyeler*, İçişleri Bakanlığı Yay., Ankara 1946 55-154.
- Ulusoy Ahmet ve Akdemir Tekin, *Mahalli İdareler* (Teori, Uygulama, Maliye) 6. Baskı, Seçkin Yay., Ankara 2010.
- <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6360.html>

BEŞİ BİR YERDE TURİZM: KULA ÖRNEĞİ

Selin ÇAVUŞOĞLU¹-B. Türker PALAMUTÇUOĞLU²-Esra GÜVEN³

GİRİŞ

Turizm, tüm dünyada hızlı bir gelişme sergilemektedir. Özellikle Dünya savaşları sonrası dönemlerde artan refah ortamı, artan gelir ve özellikle boş zaman olanakları bireylerin turistik hareketlere katılım düşüncelerini de son derece olumlu yönde etkilemiş ve turistik hareketlerde tüm dünya çapında kitlesel bir patlama meydana gelmiştir.⁴

Turizm, ülkelere önemli gelirler sağlayan bir sektör olarak yoğun rekabet içerisine girmiştir. Bu rekabet ortamında başarılı olabilmek için ülkeler, sahip oldukları kaynaklarına göre farklı turist ihtiyacını karşılayabilecek turistik ürünler oluşturma eğilimindedirler. Böylelikle turistler için birçok seçenek ortaya çıkmış ve deniz, kum, güneş yerini alternatif turizme bırakmıştır.⁵

Dünyanın değişen düzeni içerisinde teknolojinin değişmesi, insanların eğitim seviyelerinin ve boş zamanlarının artması, çevre bilincinin yayılmasıyla birlikte son yıllarda seyahatlerin yön değiştirdiğini ve özellikle doğal, kültürel açıdan hassas olan alanlara yönelik bir akımın olduğu görülmektedir.⁶ Değişen turizm anlayışı kitle turizm hareketlerine (deniz, kum, güneş) olan ilgiyi azaltırken doğa ile bütünleşen, turistik faaliyetlere katılanların normal yaşantısının ve alışkanlıklarının dışında, yeni turizm yerlerine ve farklı kültürlerle harmanlanmış, gelecek nesilleri düşünen, çevreye duyarlı bir turizm çeşidine olan ihtiyaç artmıştır.⁷

Dünya geneline bakıldığında özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından bir değerlendirme yapılacak olursa; turizmden elde edilen gelirler ekonomiye sıcak para akışı sağlamakta aynı zamanda da kültürel etkileşim sebebiyle turizm, sosyal hayatı yakından etkilemektedir. Ancak kitlesel turizm hareketleri ekonomik ve sosyal hayatı olumlu bir şekilde etkiler iken kaynakların kullanımı noktasında ise ülkelerin uzun dönemli ağır olumsuz sonuçlar yaşamasına sebep olmaya başlamıştır. Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir turizm açısından kitle turizminin yarattığı tahribatı engelleyebilmek amacıyla “alternatif turizm” denilen

¹ Öğretim Görevlisi Doktor, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Kula Meslek Yüksekokulu, selin.cavusoglu@cbu.edu.tr

² Öğretim Görevlisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Kula Meslek Yüksekokulu, turker.palamutcuoglu@cbu.edu.tr

³ Öğretim Görevlisi Doktor, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Gördes Meslek Yüksekokulu, esra.guven@cbu.edu.tr

⁴ Abdoulaye Garba Bako, *Alternatif Turizm Kapsamında Şarap Turizmi: Kula'yı Ziyaret Eden Şarap Turistlerine Yönelik Bir İnceleme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2016, s.5.

⁵ Özlem F. Güzel (2010), “Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2 (2), (2010), s. 87-88.

⁶ Leyla Tırak, Neslihan Serçeoğlu, Zennube Işık, “Alternatif Turizm ve Erzurum İlinin Alternatif Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi”, *Doğu Karadeniz Bölgesi Sürdürülebilir Turizm Kongresi*, Gümüşhane, (2015), s.512.

⁷ Cemali Sarı, *Antalya'nın Alternatif Turizm Kaynakları ve Planlaması*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 399.

kavram ortaya çıkmıştır.⁸ Alternatif turizm; deniz, kum ve güneş kaynaklarının kullanıldığı kitle turizmi faaliyetlerine karşı geliştirilmiş olan turizm faaliyetleridir.

Turizm sektöründe sürdürülebilirliğin sağlanması ve mevsimsellik sorununun çözülebilmesi için turizm faaliyetlerinin dönemsel ve bölgesel olarak dengeli bir biçimde dağılımına ihtiyaç vardır. Bu çerçevede turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi, bir başka deyişle alternatif turizm türlerinin yaratılması son derece değerlidir.⁹ Bu sebeple de Dünya genelinde turizm hareketleri farklı bölgelere kaymakta ve alternatif turizm türlerine ilgi artmaktadır.¹⁰

Alternatif turizm, şimdiye dek gerçekleştirilen turizm hareketleri ve turizm faaliyetlerinin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak, azaltmak, turizme kaynak oluşturacak yeni ürünler üretmek için kıyı turizmine alternatif olarak geliştirilen turistik faaliyetler olarak tanımlanmaktadır.¹¹ Dünya geneline bakıldığında, birçok ülkenin sahip olduğu potansiyeller dahilinde alternatif turizm türleri üzerine yatırımlarda bulunduğu ve dünya turizm pazarında turist arayışına girdiği görülmektedir.¹²

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, alternatif turizm türlerini; sağlık ve termal turizmi, kış turizmi, yayla turizmi, mağara turizmi, av turizmi, kongre turizmi, golf turizmi, yat turizmi, ipekyolu turizmi, inanç turizmi, hava sporları turizmi, dağcılık turizmi, akarsu-rafting turizmi, su altı dalış turizmi, kuş gözlemciliği turizmi olmak üzere toplam 15 farklı kategoride değerlendirmektedir.¹³

Alternatif turizm, doğru olarak yönetildiğinde başarı sağlayacak, aksi takdirde doğal alanların taşıma kapasitesi aşılması, doğal alanların tahribatı, kültürün yozlaşması, istihdamın azalması ve alanların yok olması gibi birçok olumsuz sonucu da beraberinde getirecektir.¹⁴

Kula' nın Tarihi

Kula civarındaki volkanik bölgeye antik devirde *Katakekaumene* adı verilmekteydi. "Yanık, Yanmış Arazi" anlamına gelen bu ifadeyi, Amasyalı Strabon (İ.Ö.54-İ.S.24) , Vitruvius (İ.Ö. 1. yy.), Byzantionlu Stephanos (6-7 yy.) ve Eusthathios (12 yy.) gibi antik yazarların eserleri de tanıklık etmektedir. Diğer yazarlar farklı vesilelerle yalnızca bölgenin adını söylerken, Strabon aynı zamanda Katakekaumene' nin ayrıntılı bir tasvirini de yapmaktadır.¹⁵

Kula mimari, etnografik, arkeolojik, tarihi ve görsel değerleri ile zamanın durduğu bir şehirdir. Eski dönemlerde Kula'nın civarında kurulmuş bulunan Meonya (Menye) şehri; Mysien ve Lidya arasında kurulmuş bir yerleşim alanı idi. Buradan geçen yol

⁸ Zöhre, Bulut, "Kemaliye (Erzincan) İlçesi ve Yakın Çevresinin Alternatif Turizm Kapsamında Rekreatif Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi", Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2006, s.13.

⁹ TÜSGAD, *Türkiye'de Alternatif Turizmin Gelişimine Yönelik Değerlendirmeler*, TÜSGAD Yayınları, İstanbul, 2014, s.6.

¹⁰ Burhan Kılıç, Alper Kurnaz, "Alternatif Turizm ve Ürün Çeşitliliği Oluşturmada Ekolojik Çiftlikler: Pastoral Vadi Örneği", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2/4, (2010), s. 51.

¹¹ Aslı Albayrak, *Alternatif Turizm*, Ankara 2013, s.39.

¹² Aslı Altanlar, "Akçakoca Alternatif Turizm Olanaklarının Araştırılması", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2007, s.1.

¹³ <http://www.kulturturizm.gov.tr>

¹⁴ Olca Sezen Doğançili, "Alternatif Turizm Bağlamında Göller Bölgesi Eko Turizm Değişim Planının Değerlendirilmesi", Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2017, s. 1.

¹⁵ Kula Belediyesi Arşivi, 2017

Geçmişten Günümüze Manisa

Sardes (Salihli) den başlar; Menye-Sandal-Gölde üzerinden geçerdi. Zamanla Kula civarındaki yerleşim alanları önemini yitirince; Kula yerleşim ve şehirleşme açısından ciddi bir gelişme göstermiştir.¹⁶

Kula'nın ismi Bizanslıların elinde iken ismi Opsikion' dur. Anadolu Selçuklu Hükümdarı Alaettin Keykubat zamanında Kula tamamen Türklerin eline geçmiştir (1233). Anadolu Beylikleri zamanında Germiyanogulları beyliğine bağlıdır. Kula Germiyan beylerinden Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun'u Yıldırım Beyazıt ile evlendirmesi sırasında beyliğe ait Kütahya ve civarını çeyiz hediyesi olarak Osmanlı'ya verdiğinden; Süleyman Şah' da Kula'ya çekilerek Kula'yı beyliğine başkent yapmıştır (1381-1387). Süleyman Şah döneminde Kula'da kültürel ve mimari faaliyetlerin arttığı gözlenmektedir. Gürhane Medresesi' de bu yapılaşmaya verilebilecek en güzel örneklerdendir. Süleyman Şah' ın ölümünden sonra Osmanlıların idaresine giren Kula 1402 yılında Timur tarafından Germiyanogulları beyliğine geri verilmiştir. 1428 yılında Yakup Beyin ölümünden sonra ise Kula Osmanlıların idaresine yeniden geçmiş ve Kütahya ilinin bir kazası olarak Osmanlı idaresine katılmıştır (1429). 1852 yılına kadar Kütahya 'ya bağlı bir merkez iken bu tarihten sonra Saruhan sancağına bağlanmıştır. 28 Haziran 1920 tarihinde Yunan işgaline uğramış 4 Eylül 1922 tarihinde işgalden kurtarılmıştır.¹⁷

Kula' da Turizm

Ülkeler günümüzde turizm faaliyetlerini ülke geneline yayabilmek, turizmin bölgesel sosyo- ekonomik gelişmeye sağlayabileceği katkılardan yararlanabilmek için çevre bilinci gelişmiş turistlerin doğaya yönelme isteğini göz önünde bulundurarak turizm arzını çeşitlendirmeyi hedeflemektedirler.¹⁸ Kula Belediyesi' de benzer bir amaçla ilçedeki potansiyellerin farkına vararak turizm arzını çeşitlendirmek istemiş ve "Beşi Bir Yerde Turizm" adını verdiği bir proje ile 2010 yılından beri ilçedeki alternatif turizm faaliyetlerini geliştirmeyi hedeflemiştir.

İlçe Turizmine Genel Bir Bakış

İnanç Turizmi

İnsanların yaşadıkları, çalıştıkları ve çeşitli gereksinmelerini karşıladıkları yerlerin dışında, inanç merkezlerini ziyaret etmek suretiyle inançlarının gereğini yerine getirmek amacıyla gerçekleştirdikleri dini amaçlı turistik gezilerin, turizm olgusu içerisinde değerlendirilmesi inanç turizmi olarak tanımlanabilir.¹⁹ Bütün dinlerin rehberleri, dini mekanların, kutsal şehir ve tapınakların inananları tarafından ziyaret edilmesini şart koyarken, aynı zamanda ekonomik bir hareket başlatmışlardır. Bunun sonucudur ki, günümüze kadar geçen süreçte, bu şehir ve tapınakların bulunduğu ülkeler, bu ziyaretlerden sürekli fayda sağlamışlardır.²⁰

Yıllarca Germiyanogullarına başkentlik yapan ve birçok medeniyete ev sahipliği yapan Kula, camileriyle, tarihi kiliseleriyle Türkiye'nin İnanç Turizmi kategorisinde önemli merkezlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmiş dönemlerde Karaman Rumlarına' da ev sahipliği yapan Kula' da toplam üç adet kilise olmakla birlikte 20 tanesi tarihi toplam 33 tane cami bulunmaktadır. Son dönemlerde

¹⁶ Kula Belediyesi Arşivi, 2017

¹⁷ Kula Belediyesi Arşivi, 2017

¹⁸ İsmet Akova, "Akarsu Turizmi". *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 30, (1995), s.394.

¹⁹ Mehmet Zaman, "Türkiye'nin Önemli İnanç Turizm Merkezlerinden Biri: Sumela (Meryemana) Manastırı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, (2005), s.1.

²⁰ Kaya, Hasan, *Uluslararası Politik Derinliklerde Anadolu*, Bursa, 1997, s.6.

Kula' nın inanç turizminde ilerlemesi için kilise, cami, türbe gibi tarihi yapılar restore edilmektedir. Türk halk şairlerinin tartışmasız öncüsü olan ve Türk'ün İslam'a bakışını Türk dilini tüm sadelik ve güzelliğiyle ortaya koyan Yunus Emre, sevgiyi felsefe haline getirmiş örnek bir insandır. Yaklaşık 700 yıldır Türk milleti tarafından dilden dile aktarılmış, türkü ve ilahilere söz olmuş, dilden dile dolaşmış mısralarıyla Yunus Emre, Türk kültür ve medeniyetinin oluşumuna büyük katkılar sağlamış bir gönül adamıdır. Türkiye çapında birçok yerde mezarı bulunmaktadır. Kula ilçesinin Emre Köyü' de Yunus Emre'nin mezarının bulunduğu yerlerden biridir. Kula'ya 25 km., Salihli'ye 45 km., İzmir'e 135 km., İzmir – Ankara karayoluna 10 km. mesafededir. Emre köyü Tabduk Emre tarafından günümüzden 700 yıl kadar önce Saruhan Oğulları Beyliği'ne bağlı olarak kurulmuş olup, Batı Anadolu'da kurulan ilk Türk köylerindedir. Köyün burada kurulmasının en önemli nedeni türbenin kuzeyinden geçen ticaret (kervan) yoludur. Emre köyü, uzun yıllar çevrenin merkezi konumunda bulunmuştur. Bu nedenle köyde camii, hamam, medrese, pazaryeri ve konaklar bulunmaktadır. Günümüzde Yunus Emre ve hocası Tabduk Emre'nin mezarlarının bulunması önemini bir kat daha arttırmıştır.²¹

Doğa Turizmi

Doğa turizmi; eğlenmeyi, doğayı ve kültürel kaynakları anlayarak korumayı destekleyen, düşük ziyaretçi etkisi olan ve yerel halka sosyoekonomik fayda sağlayan, bozulmamış doğal alanlara çevresel açıdan sorumlu seyahat ve ziyaret şeklidir. Diğer bir deyişle, doğal çevre ile turizm faaliyetini bağdaştıran, çevrenin olumsuz etkilenmesi konusunda sorumluluk güdüsü ile hareket etme esasına dayalı turizm faaliyetidir.²²

Dünyadaki hızlı ekonomik, siyasal ve teknolojik gelişmelere paralel olarak, turizm tüketim kalıplarında da son yıllarda önemli bir değişim gözlenmektedir. Doğa turizmi; zamanla daha da belirginleşen yeni tip turistlerin beklentileri, deniz- güneş- kum üçgeninin hakim olduğu alışılmış turizm merkezlerinden uzak, doğa ile iç içe, abartılı olmayan tesisler, kaliteli hizmet ve tüm bunların yanı sıra bozulmamış ve temiz bir çevrede aktif bir tatil olarak özetlenebilir.²³

Kula, tarihteki önemi ile olduğu kadar, eşsiz doğası ile de dikkat çeken bir ilçedir. Kula, peribacaları, volkanları ve mağaraları ile doğa severlere farklı bir alternatif sunmaktadır. Kula volkanitleri, Batı Anadolu'da Manisa il sınırı içinde, yaklaşık 30 - 35 km uzunlukta ve 10-15 km genişlikteki bir alanda, Kula ilçe merkezi çevresinde yüzlekler veren Kuvaterner, yaşlı genç alkali bazaltik lav akıntıları ve tefralardır. Son derece ilginç olan bu volkanizma Türkiye'nin Kuvaterner yaşlı genç volkanitlerinin ender olarak görüldüğü alanlardan biri olup, volkan konileri, kraterler, lav akıntıları ve tefra örtüsü şeklinde ve aktüel volkan görünümündedir. Kula'ya ise 16 km uzaklıkta bulunan Peribacaları ise Burgaz Köyü civarındadır. Gediz 1 köprüsünü geçtikten yüz metre sonra sola kıvrılan patika yol ile başlayan alan, insanı zamandan ve mekândan kopararak Peribacalarıyla yalnız bırakmaktadır. Peribacalarının doğal ve bakir olarak korunabilmesi için bu alan doğal sit ilan edilmiş ve korunmaktadır. Doğal sit alanı olarak ilan edilen ve korumaya alınan bu alan 37,5 hektardır. Bölgede, Doğal Envanterlerinin çıkartılması çalışmaları kapsamında tespit edilen Börtlüce

²¹ <http://www.kula.bel.tr>

²² Yunus Arslan, "Erdek ve Çevresinin Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2003), s.39.

²³ Nurettin Özgen, "Doğu Anadolu Bölgesi' nin Doğal Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, (2010), s. 1410.

Geçmişten Günümüze Manisa

Mağarası MTA tarafından incelenmiş ve tescil işlemleri için gerekli çalışmalara başlanmıştır.²⁴ İnsan tarihinin uzun biyolojik ve jeolojik tarihi içinde “*Kula İlkel İnsan Ayak İzleri*” dünyada dördüncü buluntu olup, Orta Pleistosen’de yaşamış fosil insanların bilinen ilk somatik (bedensel) izleridir. Bu sebeplerle bilimsel ve eğitsel niteliğe sahip bir jeolojik mirastır. Birer örneği Belediye binasında sergilenmektedir.²⁵

Kültür Turizmi

Kültür turizmi, doğal ve tarihsel kültür varlıklarını, kültürel etkinlikleri ve güncel sanat eserlerini ve diğer kültürel olguları turistik bir ürün biçiminde turistlerin hizmetine sunan bir turizm anlayışıdır.²⁶ Kültür turizmi başka bir ifade ile insanların kültürel açıdan zengin yöreleri görmek, gittikçe kaybolan yaşam biçimlerini öğrenmek ve izlemek, kültürel değerleri bir anı olarak korumak amacıyla yapılan gezi çeşididir. Böyle gezilere katılanların amacı kırsal yerleşim yerlerine giderek, yerel halkın yemeklerini tatmak, halk gösterilerini seyretmek, festivallere katılmak ve eski el sanatlarını görmektir.²⁷

Kültür turizmi potansiyeli açısından Kula üzerinde bulunduğu coğrafya nedeniyle, dünyanın en eski uygarlıklarına ev sahipliği yapmış, kültürel zenginlikleri ile göz kamaştırmaktadır. Yarenlerinden, yöresel yemeklerine, el sanatlarından birçok kültürel değere Kula’da rastlanılabilmektedir.²⁸

El sanatları bir ilçenin kültürel kişiliğinin en canlı ve anlamlı belgeleridir. Kula El Sanatları Anadolu’nun binlerce yıllık tarihinden gelen çeşitli uygarlıkların kültür mirasıyla, kendi öz değerlerini birleştirerek zengin bir mozaik oluşturmuştur. Meslekler babadan oğula geçen bir anlayışla günümüz kadar gelmiştir. Kula’da keçecilik, halıcılık, ayakkabıcılık, testicilik, demircilik, bakırcılık, kalaycılık, semercilik, saraçlık, yorgancılık, dericilik, dokumacılık, leblebicilik ve helvacılık olmak üzere 14 adet el sanatı ürünü bulunmaktadır.²⁹

İlçe zengin bir yemek kültürüne sahiptir. Kulalılar yüzyıllar boyunca, damak zevkinin en güzel örnekleri sergilemişlerdir. Doğumdan ölüme beslenme mecburiyeti, insanların ilk çağlardan bu yana yemekle ilgili birtakım kurallar geliştirmelerine neden olmuştur. Bu kurallar zaman içinde toplumların kendi yapı ve değerleri ile birleşerek o toplumlara özgü mutfak kültürünü yaratmıştır. Yöresel mutfaklar Anadolu’da bölge ürünleriyle şekillenen mutfaklardır. Kula Mutfağı’nın en ilgi çekici özelliği kurallaşmış davet yemekleridir Kula’nın turizme açılması ile birlikte Kapalı Kapılar ardında pişirilen yöresel yemekler zamanla gün yüzüne çıkarılmaya başlanmıştır. Kula’da toplam 50 adet yöresel yemek bulunmaktadır. Bunlar içerisinde ön plana çıkan yöresel yemekler kapama, oğlak dolması, kıymalı su böreği, yuvarlak, susam böreği, şekerli pide, döndürme ve yöresel pidelerdir.³⁰

Kula Yarenleri dostluğu, sevgiyi ve saygıyı ifade etmektedir. Kula’da yarenlik toplumsal bir kurum olarak karşımıza çıkar. Yaren sohbetleri geleneksel teşkilatlanma biçimi ile toplumsal yaşamda önemli roller üstlenmiştir.³¹

²⁴ <http://www.kula.bel.tr>

²⁵ Kula Belediyesi Arşivi, 2017

²⁶ Faruk Pekin, *Çözüm: Kültür Turizmi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 151.

²⁷ Cevdet Avcıkurt, *Turizm Sosyolojisi; Turist-Yerel Halk Etkileşimi*, Detay Yayınları, Ankara, 2003, s.10.

²⁸ <http://www.kula.bel.tr>

²⁹ Kula Belediyesi Arşivi, 2017

³⁰ Kula Belediyesi Arşivi, 2017

³¹ Kula Belediyesi Arşivi, 2017

Kent Turizmi

Turizmde kentlerin sahip olduğu coğrafi, kültürel ve tarihi özellikler, o toplumun doğal yaşantısı içerisinde kent turizmi faaliyetleri olarak ziyaretçilere sunulmaktadır. Kentler de bu ayırt edici özelliklerini ön plana çıkartarak turizmden faydalanabilmek amacıyla koruma ve imar projeleri geliştirmektedirler. Özellikle son zamanlarda insanların davranış ve yaşam biçimlerinde yaşanan değişiklikler, deniz-kum-güneş konseptindeki tatillerin yerine alternatif turizm türlerine olan ilginin artmasına neden olmuştur. Bu noktada sosyal, kültürel, sanatsal birçok amaçla kentlere yapılan kısa süreli ziyaretleri içeren kent turizmi ön plana çıkmıştır.³²

Kula çeşitli nedenlerle günümüze kadar bozulmadan gelebilmiş bir anıt kenttir. Yapılar mimari açıdan eski kent yerleşiminin bozulmamış tipik örneğini teşkil etmesi ve bu niteliklerin belge açısından değeri Kula'ya "Anıt Kent" özelliğini kazandırmaktadır. Kula ve benzerlerinin korunması kentsel yaşam ve kültürel süreklilik ve örnek açısından önemi büyüktür.^{33 34}

Kula aslında kale içi bir yerleşimdir. Çünkü bugün dahi kullanılan isimler (Demircikapı, Seferkapı) bu kanyı doğrulamaktadır. Bu gün için kale kalıntıları görünmüyorsa da kalenin varlığı açıktır. Bu nedenle de doku çok sıkışıktır. Şehir merkezi ve çekirdekler düzlükte yer almaktadır. Evler ise çekirdek etrafında mahalle birimler halinde görülmektedir. Sokakların ancak bir yük hayvanının geçebileceği kadar dar oluşu evlerin sokak kenarında sıralar halinde yer alması, meydan vs olmaması ve yer yer sağlık koşullarına uymayan yerleşmelerin bulunması karakteristik bir kale içi dokusunu oluşturmuştur. Kula'da 880 adet birinci dereceden olmak üzere toplam 3 bin tarihi ev bulunmaktadır. Mimarlık yapısı sadece üstü örtülmüş duvarların hapsettiği barınacak yer değildir. Kula'daki kapı tokmaklarının tasvirleri ve mitolojik yönü de ele alınıp bakıldığında ilginç sembollere rastlanmaktadır. Kapı, tüm dünyada olduğu gibi Anadolu evinde de önemli bir öğedir. Ailenin sosyal ve kültürel kimliğini belirler. Tokmaklar da aynı şekilde içeride yaşayan topluluğun sosyal durumunu simgeler. Zenginin kapı tokmağı kalın, ağır süslüdür, pirinçtendir. Fakirin ise ince, basit, demirden ve halkadandır. Sokakların en çok 100 metreden sonra kıvrılma ve kırılması organik dokuyu yaratmıştır. Kula'da evler iç içe gelecek şekilde sıkı bir doku görünümündedir. Hatta evlerin çatıları sokakları örtmüştür. Kula'da yaşam, sokakla direkt ilişkilidir. Her evin sokağı gören penceresi vardır. Bunun yanında bahçenin varlığı da gözden uzak tutulmamalıdır. 17.yy' a kadar maksimum genişlemesini kale içinde ve dışında sürdüren şehir, 17. yy' dan sonra Kula'dan geçen kervan yolunun önemini kaybetmesi nedeniyle, kale dışı genişlemesi olmamıştır. 17. ve 18. yy' da büyük bahçeli evler sonradan kardeşler arasında bölünerek küçüldüğü hatta bahçelere yeni yapıların yapıldığı tespit edilmiştir.^{35 36}

Sağlık Turizmi

Sağlık turizmi, sağlığın korunması, geliştirilmesi veya hastalıkların tedavi edilmesi amacıyla kişilerin ikamet yerlerinden başka bir ülkeye seyahat ederek sağlık ve turizm olanaklarından yararlanması olarak tanımlanmaktadır.³⁷ Son yıllarda gittikçe

³² Cansu İçellioğlu Şarkaya, "Kent Turizmi ve Marka Kentler: Turizm Potansiyeli Açısından İstanbul 'un Swot Analizi", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, (2014), s.41.

³³ <http://www.kula.bel.tr>

³⁴ Kula Belediyesi Arşivi, 2017

³⁵ <http://www.kula.bel.tr>

³⁶ Kula Belediyesi Arşivi, 2017

³⁷ Sağlık Bakanlığı, *Türkiye Medikal Turizm Değerlendirme Raporu*, TC Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı, Ankara, 2013, s.5.

popülerleşen sağlık turizmi kavramı ve bir ülkeden bir diğerine tedavi amaçlı gidilmesi Pafford (2009)'a göre yeni bir olgu değil binlerce yıl öncesinde ortaya çıkan bir durumun devamı olarak görülmektedir. Sağlık turizminin birinci dalgası olarak adlandırabileceğimiz yüzyıllar öncesinde şifa verdiği inanan kişilerin ve kutsal yerlerin ziyaret edilmesiyle sağlık turizmi kavramı ortaya çıkmıştır.³⁸

Emir Kaplıcaları, Hermes (Gediz) nehrinin 5 km uzağında ve 59 C sıcaklıkta Emir hamamları adı verilen Romalılardan kalma bir yerdir. Bu yerde eski dönemlere ait harabeler göze çarpmaktadır. Romalılar döneminde dini ve tedavi merkezi olarak kullanılmıştır. Su kaynağının bulunduğu yerin çevresi, harçsız konmuş antik döneme ait büyük taşlarla çevrilidir. Büyük bir kısmı şiddetli yer sarsıntılarında yıkılarak toprak altında kalmıştır. Güney kısmında, dağ eteğinde antik oymalı kabartmalar bulunmaktadır. Bu kabartmalarda 1,5 metre yükseklikteki kayalara işlenmiş, Romalılar ve Hititler serpuşunu giymiş ve arkasında mabude işareti olan hilal konmuş bir çerçeve tasvir edilmiştir. 1901 yılında Kula'ya gelen coğrafyacı PHİLİPSON' un izlenimlerine baktığımızda; Hamamlar antik devrin THESEUNTHEM' leridir. Tabiatın kendi içerisindeki mücadelesinin güzelce sergilendiği, volkanların patlamalarıyla ortaya çıkan lavların akararak çukur olan yerleri doldurduğu, bu ortamda Gediz nehrinin yatağını değiştirdiği ama Gediz'in bıkmadan usanmadan tekrar kendine yatak açtığı Kula-Selendi yolu üzerinde Kula'ya 14 km, Emir Hamamlarına 4 km uzaklıkta Gediz nehrinin yanında Kula Maden Suyu tesisleri bulunmaktadır.³⁹

Araştırma

Kula Belediye Başkanı ile Mülakat

Kula ilçesinin Beşi Bir Yerde Turizm faaliyetleri hakkında nitel araştırma yöntemlerinden olan mülakat tekniği kullanılarak bilgi toplanmıştır. 2014 tarihinden beri Kula Belediye Başkanlığı görevini yürüten Sayın Hüseyin Tosun ile 16.08.2017 tarihinde planlı mülakat yapılmıştır. Yapılan mülakatta sorulan sorular ve cevaplar aşağıda yer almaktadır.

Soru 1. Beşi Bir Yerde Turizm Projesi 2010 yılında hayata geçirilmiş. Bu konu hakkında ne gibi çalışmalar yapılmaktadır?

Türkiye' de güneş turizmi bugüne kadar ön plana çıkmıştı ancak insanlar artık güneş turizminden yavaş yavaş uzaklaşıyorlar. Bunun yerine biraz daha termal turizme veya alternatif turizm türlerine doğru gidiyorlar. Kula, Beşi Bir Yerde Projesi ile bizim kastettiğimiz gerek inanç turizmi olsun, gerek doğa turizmi olsun, gerek kültür turizmi olsun, gerek sağlık turizmi olsun, gerek kent turizmi olsun, Jeoparkıyla ve tarihi kula evleri ile müthiş bir destinasyon oluşturmaktadır. Kula' da bulunan birbirini tamamlayan böyle bir destinasyonu farklı yerlerde bulmak pek mümkün değildir. Kula' da 3000' in üzerinde Tarihi Kula Evleri bulunmaktadır, bunların yaklaşık 1100' ü tescillidir. Bunların 5-6 tanesi restorasyon kapsamındadır, 1 tanesi bitmiş durumda ve diğer 5 tanesinin de restorasyon çalışmaları devam etmektedir. Bu sene Yeni Hamam Caddesi dediğimiz Tarihi Çarşının restorasyon çalışmaları başlayacaktır. Kula tarihi ile coğrafyası ile çok farklı bir konuma sahiptir. Kula, köklü bir geçmişe sahip olan bir ilçedir. Dolayısıyla bu iş sadece tarihi Kula evleri ile

³⁸ Gökhan Aydın, Bilge Karamehmet Aydın, "Dünyada ve Türkiye' de Sağlık Turizmi Pazarlama Uygulamaları ve Karşılaştırmalı Durum Analizi", *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16, (2015) s. 2.

³⁹ <http://www.kula.bel.tr>

bitmemektedir. Jeopark dediğimiz son dönemlerde de öne çıktığımız UNESCO sertifikalı sönmüş yanardağlar ve volkanik arazi şuan sadece Türkiye’ de değil Dünya’ da da tanınmaya başladı. Bu sebeple Manisa Büyük Şehir Belediyemiz, Salihli Belediyemiz ve Kula Belediyemiz, Kula merkezde olmak üzere Jeopark Belediyeler Birliği kurduk. Bu birliğin ciddi bir bütçesi bulunmaktadır. Geçen sene Kalkınma Ajansı ile birlikte seyir tepeleri, dinlenme ve eğlence yerlerini, patika yollar vs gibi o sahanın daha rahat gezilebilmesi için bir takım yatırımlar yaptık. Bu birlik Jeopark olarak öncelikle sürdürülebilirliği getirecektir. Dünyanın hiçbir coğrafyasında (Japonya hariç) genelde böyle yerler yok. Bunun tanıtımı açısından da UNESCO sertifikamızın bulunmasının önemli olduğunu düşünüyoruz. Kula’ nın “Jeopark Kula Belediye Spor” adını taşıyan voleybol takımı bu yıl en üst lig olan Efeler Liginde mücadele edecektir. Bu lig kapsamında Fenerbahçe, Galatasaray, Halk Bank gibi 12 tane takımı Kula’ da misafir edeceğiz ve bunun gerek Jeopark gerekse de diğer alternatif turizm açısından tanıtımına ciddi katkı sağlayacağını düşünüyoruz. Kula’ nın ismi Katakekaumene – Yanık Ülke’ dir. Jeopark Kula’ ya ismini vermektedir. Dolayısıyla Beşi Bir Yerde Turizminin de içerisinde Doğa turizmi kapsamında değerlendirildiğinde merkezimizde Jeopark bulunmaktadır. Jeopark için yapılan tüm faaliyetlerin diğer turizm türlerine de katkı sağlayacağını düşünüyoruz. 2010 yılında başlayan bu proje her geçen gün ivme kazanmıştır. Kula son dönemde Jeoparkıyla, tarihi evleriyle ve Yunus Emresiyle ciddi yol kat etmiştir.

Soru 2. Kula ve Beşi Bir Yerde Turizm Projesinin tanıtım faaliyetlerini nasıl yürütmektesiniz?

Tarihi Kula evleri için çeşitli ajanslar ile görüşmeler yapılmaktadır. Biz artık insanları günü birlik değil daha uzun süreli ve konaklamalı bir şekilde ilçeye çekmeye çalışıyoruz. Kula için günü birlik geziler yetmiyor. Bunun içinde alt yapıyı, otellerimizi ve restoranlarımızı ayarlamak ve hazır hale getirmek durumundayız. Bazı çalışmalarımız ve gayretlerimiz var ancak bunlar çok hızlı ilerleyemiyor. Ancak ben Kula’ nın gelecek 10 yılda çok daha iyi noktalara geleceğini düşünüyorum.

Soru 3. Bölgeye (ilçeye) turist çekmek için neler yapılmaktadır?

Bugün Yunus Emre mahallemize geçecek olursanız Yunus Emre Türbesinin restorasyon kapsamında olduğunu göreceksiniz. Daha doğrusu meydan düzenlemesi kapsamında şuan 5 milyonun üzerinde bir maliyet ile meydan düzenlemesi yapılmaktadır. Yunus Emre, inanç turizmi kapsamında önemli bir rol oynamaktadır. O sebeple meydanın ve bölgenin düzenlenmesine çalışılmaktadır. Şuan Kula için alt yapı, üst yapı ve çevre sorunlarını çözmeye çalışılmaktadır. Bu eksiklikler giderilmeden turist çekmek pek sağlıklı değildir.

Soru 4. Yerel yönetimler ile kamu kurumları arasında uyum ve koordinasyon durumu nedir?

Manisa Kültür Turizminin web sitesinde turizm aktiviteleri başlığı altında alternatif turizm ile ilgili alt başlıklar bulunuyor. Ancak Kula ile ilgili Kula Belediyesinin web sitesinde yer alan alt başlıkların tamamının yer almadığını görmekteyiz. Bu da kurumlar arasında uyum problemi olduğunu akıllara getirmektedir. Konu hakkındaki görüşünüz nedir?

Evet bir uyum problemi maalesef yaşanmaktadır. Aslında bu noktada İl Kültür Müdürlüğü biraz daha çevresine bakmak durumundadır. Biraz daha dikkat etmek zorunda olduklarını ve iletişimi yoğun bir şekilde sağlamak durumunda olduklarını

Geçmişten Günümüze Manisa

düşünüyorum. Çünkü çok farklı alternatif turizm türlerini bir arada sunabilme özelliği ile Kula, Manisa' nın ilçeleri içerisinde zenginlikleri ile açık ara öne çıkmış bir ilçemizdir.

İlçenin alt yapı, üst yapı ve çevresel sorunlarına hızlı bir şekilde çözümler alınmakta mıdır?

Tamamen Belediyemizin kendi kaynakları ile bir şeyler yapılmaya çalışılmaktadır. Hiçbir destek alamamaktayız. Bu sebeple eksiklikleri tamamlamak biraz süre almaktadır. Ancak buna rağmen büyük şehir ile ciddi bir uyum içerisindeyiz. Büyük Şehir Belediyesi' nin kaynaklarını da kısmen kullanıyoruz. Şu an Beyler Evinin restorasyonu 1 milyon 400 bin lira' ya mal oldu, ayrıca devam eden restorasyon çalışmaları 4.5 milyon lira ya mal olacaktır. Bu rakamlar çok ciddi rakamlardır. Yunus Emre için 5 Milyonun üzerinde bir yatırım yapılmaktadır. Bunun yanında sağlık turizmi adı altında termal kaplıcalarımız bulunmaktadır. Belediyemizin işlettiği geçmişten günümüze gelen çok odası olmayan ve vasat bir görünüme sahip olan Emir Kaplıcalarımız bulunmaktadır. İlçeye ve gelenlere hitap edebilecek bir pozisyonu maalesef yoktur. Bunun içinde çalışmalarımız var ve belli bir noktaya geldik. Umuyorum ki kısa sürede tamamlayabiliriz.

Soru 5. Sizce alt yapı, üst yapı ve ulaşım olanakları gelişmiş durumda mıdır? Eksiklikler var mıdır?

Henüz istenen düzeyde değildir. Kula çeşitli turizm türleri ile öne çıkmaktadır ancak bunlar için belirli ayakların tamamlanması için zaman gerekmektedir.

Soru 6. AB ve UNESCO' nun turizm ve kalkınma ile ilgili destek ve teşviklerinden yararlanabiliyor musunuz?

Jeopark için aldığımız destekler var ancak diğer turizm türlerimiz için destek alamıyoruz. Konu için planlamalarımız var ancak bu tamamen bizimle alakalı bir konu değil. Destek veren kurumla ile direkt alakalı bir durumdur. Jeopark için Zeka Kalkınma Ajansından (Zafer Kalkınma Ajansı) destek alıyoruz. Bu kalkınma ajansı bölgesel bir kalkınma ajansıdır. İçerisinde Kütahya, Manisa, Uşak, Afyon olan bir dördlünün kalkınma ajansıdır. O yüzden hak ettiğimiz desteği alamıyoruz dersek yanlışmış olmayız.

Soru 7. İlçeye gelen turist sayıları sağlıklı tespit edilip kayıt altına alınabilmekte midir?

İlçeye gelen yerli / yabancı turistlerin yıllara göre sayıları nedir?

Evet kayıt altına alınmaktadır. Şuan en son kayda göre Kula' ya 76 000 turist gelmiştir. Bunların %95' i yerli turistir, yabancı turist sayısı maalesef şuan için azdır. Gelen yabancı turistler de Jeopark için gelmektedir. Dolayısıyla Jeopark vasıtasıyla yabancı turist sayısını arttırmayı planlıyoruz.

Soru 8. Gününbirlik turlar düzenleniyor mu? Belediyenin rehberi var mı?

Zaten turların %90' ı günü birlik turlardır. Konaklamalı turlar çok azdır. Gerek günü birlik gerekse konaklamalı turlar için turizm acenteleri ile bire bir görüşmelerimiz bulunmaktadır. Ancak şuan da ilçenin çok sayıda konaklamalı turları kaldırabilecek kapasitesi de bulunmamaktadır. Bunun alt yapısını yapmaya çalışıyoruz.

Belediyenin rehberleri bulunmaktadır. Ancak şuan da sayıları yetersiz kalmaktadır. Turist sayısı arttıkça bu rehberlerimiz yetişemez hale gelmiştir. Alt yapı faaliyetlerini

iyileştirmeye çalışıyoruz derken bunun içerisinde rehber hizmetleri de bulunmaktadır. Biz bu konuda da daha yeterli hale gelmeye çalışıyoruz. Bu konuda halka ve ilgilenen kişilere de gerekli eğitimleri vererek donanımlı hale getirmek istiyoruz. Bunun için turizm ofisleri kurmak istiyoruz. Halk Eğitim merkezi kanalı ile yaklaşık 20 kadar kişiyi eğittik.

Soru 9. Turizm Bakanlığı tarafından birleştirilmiş tur çalışması için faaliyette bulunuldu mu? Yakın bölge, il ve ilçeler ile birlikte ortak girişimler, tur programları yapılıyor mu? (Kula-Uşak- Salihli gibi..)

Bunu biz değil tur şirketleri yapmalıdır. Şayet yaparlarsa içerisinde mutlaka yer alırız. Bu konuda tur şirketleri ile görüşmelerimiz var. Onlara bu konu hakkında bazı kolaylıklar sağlayacağız. Burada amaç belediyenin kar/ zararı değil buraya gelen turistleri birer turizm elçisi haline getirebilmektir ki bu sayede evlerine döndüklerinde Kula' nın tanıtımını yapabilsinler.

Soru 10. Sizce Kula' da turist sayısında artış olursa konaklayabilecekleri yeterli otel var mı?

Kula' ya gelen turist sayısında artış olursa Kula' da bulunan konaklama yerleri, restoranlar bu kapasiteyi karşılayabilecek durumda değildir. Öncelikle bunlara hazırlıklı hale gelmek gerekmektedir. Konaklama yerleri dışında restoran ve kafeleri de hazırlamaya çalışıyoruz.

Soru 11. Ulaşım turizm için çok önemli bir konu. Son zamanlarda hızlı tren ile ilgili gelişmeleri duyuyoruz. Hızlı tren konusunun gündeme gelmesiyle birlikte, bunun Kula için bir avantaj olabileceğini düşünüyor musunuz?

Bu proje, Salihli-Alaşehir- Eşme üzerinden geçen bir hızlı tren projesidir yani Kula' ya uğramamaktadır. Teknik olarak yarı çapları Kula' dan geçmesine engel olmaktadır. İstasyonların nerede olacağını bilmiyoruz ancak yakın noktada durması bize de avantaj sağlayabilecektir.

Soru 12. Kula' ya özgü yöresel yemeklerin olduğunu biliyoruz. Sizce turizm faaliyetleri içerisinde bu yemeklerin de dahil edilmesiyle Gastro Turizminin gelişmesine katkı sağlayabileceğine ve yerel halkın işletmelerinin de gelirlerinin artmasına etki eder mi?

Zaten bu konu Beşi Bir Yerde Projesine bakıldığında kültür turizminin içerisinde yer almaktadır. Kula' nın tüm değerlerinin tanıtılmasının öneminin büyük olduğuna inanıyoruz. Beşi Bir Yerde Projesine Tam ismini doldurmaktadır. Tüm Kula' nın değerlerini kapsamaktadır.

Kula İlçesinin Alternatif Turizm Faaliyetleri Açısından SWOT Analizi

Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar
<ul style="list-style-type: none">• Tarihi bakımdan zengin ve köklü bir geçmiş ve birikime sahip olması,• Belediyenin Kula ilçesinin sahip olduğu alternatif turizm potansiyelinin farkında olması ve bunun için çalışmalar yapıyor olması,• Uygun iklim yapısı, kaynak ve çevreye sahip olması,• Kültür Turizmine elverişli olması (yarenler, yöresel yemekler, el sanatları),• İnanç Turizmi için çekiciliğinin bulunması (Kiliseler, Camiler, Yunus Emre Türbesi),• Doğa Turizmi için çekiciliğinin bulunması(peribacaları, volkanları ve mağaraları),• Kent turizmi açısından elverişli olması (Tarihi evler, Mimari yapı),• Sağlık turizmi açısından ziyaretçi çekebilecek potansiyelinin olması (Emir Kaplıcaları, Kula Maden Suyu).	<ul style="list-style-type: none">• İlçenin alt yapısının gelişmemiş olması,• Yeterli konaklama yerlerinin bulunmaması,• Tesis ve çevre kalitesinin uygunsuzluğu,• Alternatif turizm yatırımlarının yetersizliği,• İlçenin ve turizm potansiyelinin tanıtımının yeterince yapılamaması,• İlçe halkının alternatif turizm bilincinin gelişmemiş olması,• İlçenin karasal iklime sahip olması sebebiyle kış aylarının soğuk geçmesi,• İlçe ve çevre turlarının az olması,• Birçok tarihi alanın restore edilememesi sebebiyle ziyaretçilere açılmamış olması,• Finansman yetersizliği

Fırsatlar	Tehditler
<ul style="list-style-type: none">• Alternatif turizm türlerine Dünya genelinde talebin artması,• Alternatif turizm açısından ilçenin çekiciliğinin mevcudiyeti,• Diğer illerden gelenler ziyaretçiler için havaalanlarına (İzmir, Uşak, Kütahya) nispeten yakın olması ve kara yolu ulaşım ağına sahip olması,• Salihli, Alaşehir- Eşme üzerinden geçen hızlı tren projesinin planlanıyor olması,• Alternatif turizm potansiyeli olduğu düşünülen alanlarda yeni iş alanlarının oluşturularak ilçe halkına istihdam sağlayacak olması,• Türkiye' nin ilk ve tek Avrupa ve UNESCO Kültürel Jeoparkının bulunması,• AB' nin finansal destek sağladığı projelerin olması,• İlçenin diğer iller arası geçiş güzergahında olması,• Beşi Bir Yerde Turizm faaliyetlerinin ulusal ve uluslararası arenada Kula' nın tanıtımı için bir araç olması,• İlçe halkı için alternatif turizm faaliyetlerinin alternatif gelir kaynakları oluşturması,• Beşi Bir Yerde Turizm için yapılan ziyaretlerin ilçe halkının sosyal yapısını geliştirmesi, sosyal etkileşimi arttırması.	<ul style="list-style-type: none">• Doğal ve tarihi alanların bilinçsiz kullanımı sebebiyle çevre sorunlarının artması ve kaynakların tahrip edilebilme ihtimalinin olması,• Alternatif turizme yönelik yatırım teşviklerinin yetersizliği,• Konaklamalı gelen turist sayısının nispeten az olması,• Nitelikli insan kaynağının azlığı,• Coğrafi konum nedeniyle komşu ülkelerde yaşanan savaşlar ve terör olayları sebebiyle yabancı turistlerin ülkeye ve dolayısıyla bölgeye ve ilçeye girişine korku ile yaklaşması.

Sonuç

Alternatif turizm, yerel ekonomide büyüme sağlayan, sistematik bir kalkınma stratejisi olarak uzun vadede ekonomik büyümeyi desteklemesi, sürdürülebilirlik sağlaması, yaşam kalitesini artırması, yerel kültürün geliştirilmesi, tarihi, kültürel mirasın ve doğal çevrenin korunması gibi birçok avantaj sağlamaktadır.⁴⁰

⁴⁰ Charalampia Agaliotou, "Reutilization of Industrial Buildings and Sites in Greece can Act as a Lever for the Development of Special Interest/Alternative Tourism", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 175, (2015), s.292.

Geçmişten Günümüze Manisa

Turizm sektöründe, turizm hareketliliğine katılan turistlerin tüketim davranışlarının yavaş yavaş değiştiği görülmektedir. Bu bağlamda yapılacak yeni yatırımların yönünün de alternatif türler yönünde şekilleneceği ortaya çıkmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan öncelikli Eylem Planı 2013, sonra da Türkiye Turizm Stratejisi 2023’de öngörülen çalışmalarda turizm ürününün çeşitlendirilmesi konusunda ciddi hassasiyet bulunmaktadır. 2023 Turizm Stratejisi’nde hedef olarak belirlenen turizm çeşitleri; sağlık turizmi ve termal turizm, kış turizmi, golf turizmi, eko turizm ve yayla turizmi, deniz turizmi, kongre ve fuar turizmi öncelik olarak sıralanmaktadır.⁴¹

Kula; binlerce yıllık geçmişe ait medeniyetin izleri ile sahip olduğu diğer turizm kaynakları ile turizmde çeşitliliğin kolaylıkla sağlanabileceği bir turistik yöre niteliğindedir. Ancak şu ana kadar bu zenginliklerin kullanımı hep sınırlı kalmıştır. Kula ilçesi de buradan hareketle “Beşi Bir Yerde” projesini hayata geçirmeye çalışmaktadır. İlçe yönetimi Kula’ nın turizm açısından sahip olduğu değerlerin farkında olmakla birlikte ilçenin tanıtımı konusunda da yetersiz kalmaktadır. Özellikle son yıllarda Kula Jeoparkı’ na daha fazla önem verilmiştir. Bu da diğer alternatif turizm türlerinin biraz geride kalmasına yol açmıştır.

İlçenin turizme kazandırılmasındaki başlıca sıkıntı yeterince tanıtım yapılmamasıdır. Bu bağlamda turizm pazarından daha fazla pay alabilmek için etkin bir tanıtım politikası izlenmeli, yazılı ve sözlü basın araçlarından yararlanılmalı, bölgenin sahip olduğu değerler kullanılmalı ve alternatif turizm çeşitlerinden kongre kültür turizmi, inanç turizmi, sağlık turizmi, kent turizmi ve doğa turizmi gibi turizm türleri için de tanıtıcı çalışmalarda bulunulmalıdır. Bunun için öncelikle seyahat acenteleri ile birlikte yerel yönetim, Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve derneklerin ortaklaşa çalışmaları ile bölgenin tanıtımının etkili bir şekilde yapılması gerekmektedir. Ağırlıklı olarak doğa turizmi içerisinde değerlendirebileceğimiz Jeopark için gelen turistlerin boş zamanlarını değerlendirme alternatifi olarak destekleyici turizm çeşitleri şeklinde geliştirilmeye çalışılmalıdır. Ancak belediye başkanının da dediği gibi gelecekte gelecek olan turistlerin ilçede sağlıklı bir şekilde ağırlanabilmeleri için öncelikle dikkate dilmesi gereken konu alt yapı ve üst yapı sorunlarının ivedilikle çözülmesi gerektiğidir.

Kula’yı Türkiye ve Dünya açısında daha cazip hale getirebilmek için öncelikle gerekli altyapı, çevre düzenlemesi ve etkin tanıtım çalışmalarının bir an önce yapılarak bölgenin turizme kazandırılması gerekmektedir. Kula’ nın en önemli sorunlarından birisi de yerel yönetimler ile kamu kurumları arasındaki uyum ve koordinasyon eksikliğidir. Bu durum Kula’ daki altyapı, üstyapı ve çevresel sorunlarına ve turizmin gelişmesini olumsuz etki yapmaktadır. Kurumlar arasında güçlü bir bağlantı oluşturulup uyum sorunu ortadan kaldırılmalıdır. Nihayetinde bu sorunlar çözüldüğünde turistler kolay bir şekilde ilçeyi ziyaret edebileceklerdir.

Tarihi Kula Evleri ile meşhur olan Kula için bunlara ek olarak ilçedeki tarihi evlerin restorasyon çalışmaları da ayrıca bir öneme sahiptir. Bu konuda bilinçli olan belediyenin devam eden restorasyon çalışmalarını da hızlı bir şekilde tamamlaması gerekmektedir. Restorasyonu tamamlanan evlerde Kula’ yı tanıtıcı etkinlikler düzenlenmeli, hediyelik eşya olarak Kula’ ya özgü daha özel eşyalar tasarlanmalı ve bu eşyalar bu evlerde satılmalıdır. Böylece ilçe turistlere daha iyi pazarlanmalıdır. Ayrıca MTA tarafından incelenmiş ve tescil işlemleri için gerekli çalışmalara başlanmış olan Börüluce Mağarası’ nın ziyaretçilerin kolayca gezmelerine olanak

⁴¹ Kılıç, Kurnaz, age, s.40-41.

verecek şekilde konunun uzmanları tarafından üretilecek projelere göre düzenlenmesi gerekmektedir.

Kula ilçesi için gelen turist sayısının sağlıklı tespit edilemediğini söylemek mümkündür. Kula' ya gelen yerli ve yabancı turistlerin sayılarının net bir şekilde belirlenmesi ve bilinmesi için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Yapılan araştırma, mülakat, inceleme, gözlem ve yorumlamalar ışığında; Kula ilçesinin alternatif turizm uygulamaları için oldukça büyük bir potansiyele sahip bulunduğu ve bu bakımdan önemli bir ilçe olduğu söylenilebilir. Sonuç olarak; araştırma sahası Jeoparkı, tarihi Kula evleri, kiliseleri, camileri, Yunus Emre Türbesi, Emir Kaplıcaları, Peribacaları, volkanları, mağaraları, el sanatları, birbirinden değişik turizm şekillerine sahne olabilecek imkanlara sahiptir. Sahanın sahip olduğu alternatif turizm kaynakları değerlendirilerek turizme çeşitlilik kazandırabilir. Alternatif kaynaklarda gerekli düzenlemelere gidilerek turizm bütün yıla yayılmalı, kaynaklar korunarak ekonomiye katkısı devamlı hale getirilmelidir.

KAYNAKÇA

Agaliotou, Charalampia, "Reutilization of Industrial Buildings and Sites in Greece can Act as a Lever for the Development of Special Interest/Alternative Tourism", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 175, (2015), s.291 – 298.

Akova, İsmet (1995). "Akarsu Turizmi". *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 30, (1995), s.393- 408.

Albayrak, Aslı, *Alternatif Turizm*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2013.

Altanlar, Aslı, "Akçakoca Alternatif Turizm Olanaklarının Araştırılması", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Bolu 2007.

Arslan, Yunus, "Erdek ve Çevresinin Ekoturizm Açısından Değerlendirilmesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2003), s.39-53

Avcıkurt Cevdet, *Turizm Sosyolojisi; Turist-Yerel Halk Etkileşimi*, Detay Yayınları, Ankara, 2003.

Aydın Gökhan ve Karamehmet Aydın Bilge, "Dünyada ve Türkiye' de Sağlık Turizmi Pazarlama Uygulamaları ve Karşılaştırmalı Durum Analizi", *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16, (2015) s. 1-21.

Bulut, Zöhre, "Kemaliye (Erzincan) İlçesi ve Yakın Çevresinin Alternatif Turizm Kapsamında Rekreatif Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi", Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2006.

Garba Bako, Abdoulaye, *Alternatif Turizm Kapsamında Şarap Turizmi: Kula'yı Ziyaret Eden Şarap Turistlerine Yönelik Bir İnceleme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Mersin, 2016.

Güzel, F. Özlem, "Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2 (2), (2010), s.87-100.

İçellioglu, Cansu Şarkaya, "Kent Turizmi ve Marka Kentler: Turizm Potansiyeli Açısından İstanbul 'un Swot Analizi", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, (2014), s.37-55,

Geçmişten Günümüze Manisa

Kaya, Hasan, *Uluslararası Politik Derinliklerde Anadolu*, F. Özsan Matbaacılık, Bursa, 1997.

Kılıç Burhan, Kurnaz Alper, "Alternatif Turizm ve Ürün Çeşitliliği Oluşturmada Ekolojik Çiftlikler: Pastoral Vadi Örneği", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2/4, (2010), s. 39-56.

Kula Belediyesi Arşivi, 2017.

Sağlık Bakanlığı, *Türkiye Medikal Turizm Değerlendirme Raporu*, TC Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı, Ankara, 2013.

Sarı, Cemali, *Antalya'nın Alternatif Turizm Kaynakları ve Planlaması*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Ankara, 2007.

Sezen Doğancılı, Olca, "Alternatif Turizm Bağlamında Göller Bölgesi Eko Turizm Değişim Planının Değerlendirilmesi", Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Ankara, 2017.

Tırak Leyla, Neslihan Serçeoğlu ve Zennube Işık, "Alternatif Turizm ve Erzurum İlinin Alternatif Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi", *Doğu Karadeniz Bölgesi Sürdürülebilir Turizm Kongresi*, Gümüşhane, 14 - 16 Mayıs 2015, s.512-519.

Özgen Nurettin, "Doğu Anadolu Bölgesi' nin Doğal Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, (2010), s.1385 -1416.

Pekin, Faruk, *Çözüm: Kültür Turizmi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

TÜSGAD, *Türkiye'de Alternatif Turizmin Gelişimine Yönelik Değerlendirmeler*, TÜSGAD Yayınları, İstanbul, 2014.

Zaman, Mehmet, "Türkiye'nin Önemli İnanç Turizm Merkezlerinden Biri: Sumela (Meryemana) Manastırı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, (2005), s.1-24.

<http://www.kulturturizm.gov.tr/TR,96269/turizm-cesitleri.html>, Erişim

Tarihi: 10.09.2017, Saat: 00.25.

<http://www.kula.bel.tr>, Erişim Tarihi: 15.09.2017, Saat: 02.35.

Selin ÇAVUŞOĞLU-B. Türker PALAMUTÇUOĞLU-Esra GÜVEN

ENDÜSTRİ 4.0: SANAYİDE 4. DEVRİM VE MANİSA SANAYİSİ

Mesut TURAN*-Niyazi ÇAVUŞOĞLU**

1. GİRİŞ

Yontma taş devrinde insanlar taşları yontarak ilk kez araç gereç yapmaya başlamışlardır. Bu araç gereçler savunma ve avlanma amacıyla yapılmıştır. Cilalı taş devrine gelindiğinde araç gereç yapımı gelişmiş, daha sert ve daha düzgün araç gereçler yapılmaya başlanmıştır. Bakır devrine gelindiğinde insanoğlu bakır, altın ve gümüşle tanışmıştır. Bu dönemde bakır ve kalayı karıştırarak daha sert ve dayanıklı araç gereçler yapılmaya başlanmıştır. Böylelikle tarım ve hayvancılıkta gelişme başlamıştır. Bu gelişmeler insanoğlunun ticaret denen kavramı geliştirmesine ön ayak olmuş ve ilk şehirleşmeler başlamıştır. Demir devrine gelindiğinde demirin işlenmesiyle değişik ürünler meydana getirilmiş, sanayileşme ve ticaret hızlanmıştır. İnsanoğlunun ihtiyaç duyduğu her şeyi üreten sanayi, teknolojik ilerlemeler sayesinde her geçen gün daha da ileriye gidiyor. Eskiden onlarca yıl sonra bile olmaz, yapılamaz, üretilemez dediğimiz şeylerin yapıldığını gördükçe şaşkınlığımız bir kat daha artardı. Ama günümüzde, ortada olmayan şeylerin konusu geçtiğinde birkaç yıl içerisinde yapılabileceği ve insanlığın hizmetine sunulabileceğini, küçük büyük herkes şaşırmadan dile getirebiliyor. 18. yüzyıla kadar insanoğlunun kişisel yetenekleriyle ürettiği el emeği göz nuru dediğimiz ürünler gelişmiş ülkeler tabir ettiğimiz ülkelerde bugün artık yok denecek kadar azalmıştır. Ülkeler, sürekli gelişen teknoloji sayesinde endüstrileşme ve sanayileşme yolunda 18. yüzyıldan itibaren hiç durmadan kendilerine yeni yollar aramaktadır. Otomasyondan uzak ilkel dediğimiz dokuma tezgahlarıyla başlayan endüstrileşme, buhar gücüyle çalışan makine yapımı, elektriğin bulunması derken teknolojide baş döndürücü ilerlemelerle günümüze kadar devam etmiş ve son olarak günümüzde 4. Sanayi Devrimi denen kavramla karşımıza çıkmıştır. İsminden de anlaşılacağı üzere 4. Sanayi devrimine gelene kadar dünya üç sanayi devrimi geçirmiştir. Şekil 1’de bu sanayi devrimleri şematik olarak gösterilmiştir.

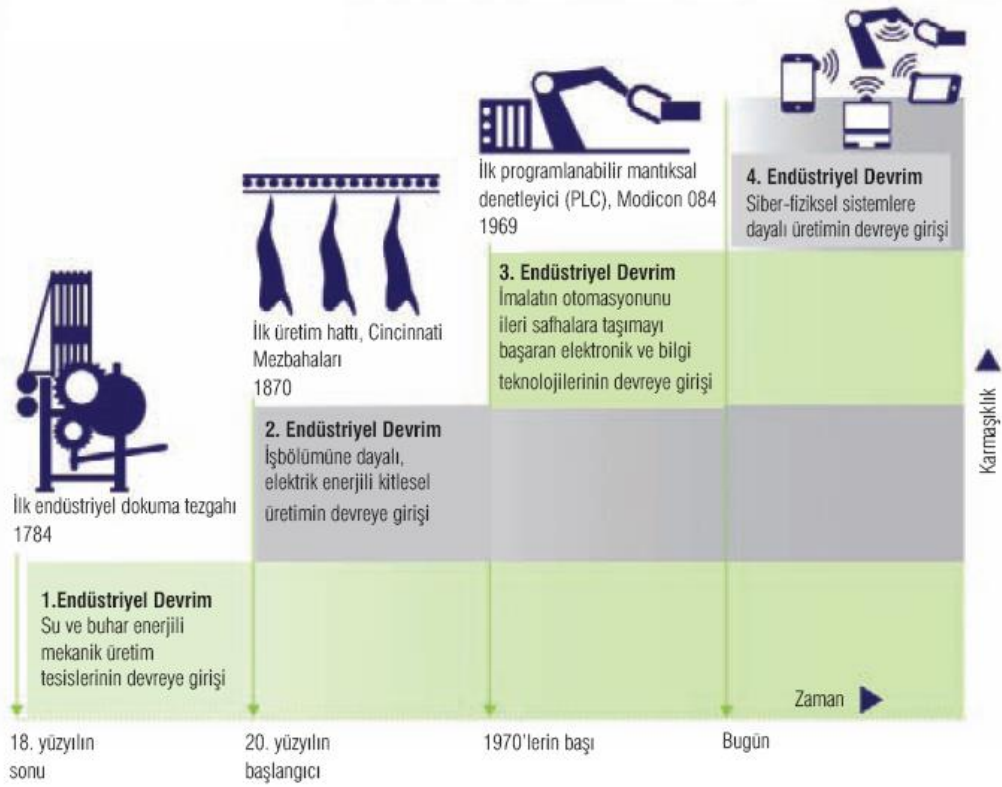
18. yüzyıl ortalarında sanayileşmenin başlangıcında genel olarak el emeği ve beden gücü kullanılarak gerçekleşen üretim, 1. Sanayi devriminde makinelerle yapılmaya başlanmıştır. Mekanik dokuma tezgahlarıyla üretim yapılan tekstil sektörü ve İngiltere’de James Watt tarafından buhar makinesinin bulunması 1. Sanayi devriminin önemli aşamalarıdır. Bu sayede makine kullanılarak üretim başlamıştır. Bu devrimi başlatmış ve ayak uydurmuş ülke ekonomileri çok büyük gelişmeler sağlamışlardır.

18. yüzyıl ortalarından itibaren teknolojinin gelişmeye devam etmesiyle 2. Sanayi devriminin temelleri atılmıştır. Bu dönemde, demiryolları başta olmak üzere ulaşımın kolaylaşması sayesinde, hammadde temini büyük ölçüde kolaylaşmış, üretim sürecinden çıkan ürünler yeni ve uzak pazarlara daha çabuk ve kolay şekilde ulaştırılmıştır. 1800’lü yılların sonuna gelindiğinde Amerika’da Edison’un ilk elektrik

* Öğretim Görevlisi, Doktor, Ege Üniversitesi Makine Mühendisliği Bölümü, mesut.turan@ege.edu.tr

** Uzman, Doktor, Ege Üniversitesi Makine Mühendisliği Bölümü, niyazi.cavusoglu@ege.edu.tr

üretim merkezi ve dağıtım şebekesini kurmasıyla elektrik sanayide yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Elektrik enerjisinin kullanılmasıyla seri üretime geçilmiştir. Bu dönemde gerçekleşen en önemli olaylardan biri, Amerika'da Henry Ford tarafından, seri üretim bandı kullanılarak otomobil üretimi gerçekleştirilmesidir. Yine Amerika'da sırp kökenli Nikola Tesla'nın alternatif akımı bulması ve alternatif akım motorlarını icat etmesiyle sanayileşme giderek daha da hızlanmıştır.

Şekil 1. Endüstriyel devrimlerin şematik gösterimi¹

İki büyük savaş geçiren dünya sanayisi 20. yüzyılın ortalarından sonra yavaşlama dönemine girmiştir. Bu yavaşlama döneminden sonra 1950'li yıllarda dijital teknoloji gelişmeye başlamıştır. Elektrikle çalışan ilk hesap makinesinin üretilmesiyle başlayan ve 1965 yılında ilk kişisel bilgisayarın üretilmesine kadar uzanan dijital gelişmelerle dünya sanayisi yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu sayede 1970'lere gelindiğinde sanayi yeniden bir ivme kazanabilmiş ve dünya 3. Sanayi devrimine girmiştir. Bu süreçte üretim, elektronik ve bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle ilk programlanabilir mantıksal denetçi cihazları ortaya çıkmıştır. Programlanabilir makinelerin gelişmesi ve imalat robotlarının üretim prosesine girmesiyle üretim süreçleri farklı bir boyut kazanmıştır.

21. yüzyıla gelindiğinde, önceki üç sanayi devrimiyle kıyaslandığında 4. Sanayi Devrimi, endüstride genel olarak makinelerin insan gücüne gerek kalmaksızın kendilerini ve üretim süreçlerini yönetmeye başlamalarıyla ortaya çıkmıştır. Makineler bu üst düzey ve güncel yapılarını; bilgisayar, iletişim ve internet teknolojilerinin harmanlanmasıyla ortaya çıkan karma teknolojiye borçludurlar. "Nesnelerin İnterneti" kavramıyla anılan bu ileri düzeyde gelişmiş yapı, neredeyse

¹ <http://ekoik.com/wp-content/uploads/2014/12/ekoik-ek-d.pdf>, s.6.

üretim gerçekleştiren bir fabrikanın kendi kendini yönetebilmesine kadar uzanmıştır.²

4. sanayi devrimi CPS (cyber-physical system) ve Türkçe’de “Nesnelerin İnterneti” olarak bilinen “Internet of Things” ilkelerine dayanarak, akıllı üretimi amaçlıyor. “Sanayi 4.0” diye de adlandırılan yeni dönemde her biri farklı bilgisayar tarafından yönlendirilen makineler, bir bütün olarak ana bilgisayarların kontrolüne girecek. Daha önce tek tek makineleri yöneten bilgisayarlar, bundan sonra fabrikaları yönetecek. Buna “Akıllı Fabrika Dönemi”, “Akıllı Üretim Dönemi” (Intelligent-Smart Factories) deniliyor.³ “Sanayi 4.0” terimi, gerçekleşmesi artık an meselesi olan bir sonraki sanayi devrimi için kullanılıyor. “Nesnelerin İnterneti”, “Her Şeyin İnterneti” veya “Endüstriyel İnternet” olarak da bilinen bu devrim, akıllı bir fabrika vizyonuyla bugünkü üretimin teknolojik değişimini açıklıyor ve siber fiziksel üretim tekniklerini tanımlıyor.⁴

ENDÜSTRİ 4.0 / SANAYİ 4.0

Yepyeni bir konsept olan Endüstri 4.0 veya Sanayi 4.0 olarak da adlandırılan dördüncü nesil sanayi devrimi, ilk kez 2011 yılında Hannover Sanayi Fuarı’nda ortaya konuldu, daha sonra Alman hükümeti tarafından geliştirildi.⁵ 4. sanayi devrimi ya da yaygın kullanılan haliyle Sanayi 4.0’ın kuramsal başlangıcı için Kagermann’ın 2011 tarihli makalesi esas alınmaktadır. Kagerman, 4. Sanayi devriminin sadece otomasyondaki gelişimi değil, aynı zamanda akıllı gözlem ve karar alma süreçlerini de içermekte olduğunu ifade etmektedir.⁶ Endüstri 4.0, Alman hükümetinin imalat gibi geleneksel sanayiye bilgisayarlaşma yönünde teşvik etme ve yüksek teknolojiyle donatması projesi olarak başlamış olup, amacı ise insandan tamamen bağımsız, verimli, ergonomik ve kaliteli üretimin gerçekleştirilmesidir.⁷

Endüstri 4.0 ile modüler yapıllı akıllı fabrikalar kapsamında, fiziksel işlemleri siber-fiziksel sistemlerle izlemek, fiziksel dünyanın sanal bir kopyasını oluşturmak ve merkezi olmayan kararların verilmesi hedeflenmektedir. Nesnelerin interneti ile siber-fiziksel sistemler birbirleriyle ve insanlarla gerçek zamanlı olarak iletişime geçip işbirliği içinde çalışabilecektir. Hizmetlerin interneti ile hem iç hem de çapraz örgütsel hizmetler sunulacak ve değer zincirinin kullanıcıları tarafından değerlendirilecektir.⁸

Endüstri 4.0, üretim teknolojilerindeki değişikliklerle birlikte doğrudan ekonomiyi, çevreyi, istihdamı ve dolayısıyla toplumun tüm kesimlerini etkileyecek. Sanayi 4.0’ın merkezinde yatan akıllı makinelerin birbiriyle konuşması, seri üretimde ciddi bir artışı ve bir sonraki adımda kişiselleştirilmiş üretimi doğuracak. Üretim ve teslimat süreçleri tek bir noktadan kontrol edilecek. Üretim bandı içindeki her bir bileşenin bir intranet/internet ağıyla birbirlerine ve lokal operatöre veya bağımsız yönetici bilgisayara bağlanması yoluyla, üretimde hız ve esneklik sağlayacağı, maliyetleri ciddi oranda düşüreceği ve rekabet gücünü arttıracığı öngörülmüyor.⁹

Endüstri 4.0’ın endüstriyel bir fabrika için avantajları;

- Üretim sisteminin izlenmesi ve arıza teşhisi kolaylaşacak

² http://www.ebso.org.tr/ebsomedia/documents/sanayi-40_88510761.pdf, s.8.

³ http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2016/259/016_027.pdf, s.18.

⁴ <https://home.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2016/08/tr-sanayi-4.PDF>, s.1.

⁵ http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2016/259/016_027.pdf, s.17.

⁶ Alçın, Sinan, “Üretim İçin Yeni Bir İzlek: SANAYİ 4.0”, Journal of Life Economics, Sayı 8, 2016, s.21.

⁷ http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2016/259/016_027.pdf, s.24.

⁸ <http://www.endustri40.com/endustri-tarihine-kisa-bir-yolculuk/>

⁹ http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2016/259/016_027.pdf, s.18.

- ▶ Üretim, çevre dostu olacak ve daha az kaynak sarfiyatıyla sürdürülebilir olacak
- ▶ Üretim sürecindeki hatalar azalacak ve verimlilik artacak
- ▶ Üretim daha esnek olacak, kişiye özel üretimler yapılabilecek
- ▶ Üretim maliyetleri düşecek
- ▶ Yeni hizmet ve iş modellerinin geliştirilmesi

Genel çerçevede bakılacak olunursa, imalat sektörünün verimlilik artışında ve ekonomik büyümesinde büyük katkıları olacağı öngörülen Endüstri 4.0'ın dört ana kategoride gelişme sağlayacağı beklenmektedir;

Verimlilik: Sanayi 4.0'ın başarıyla uygulanması durumunda imalat sektörlerinin verimliliğindeki artışın % 5-10 arasında olacağı öngörülmektedir. Bu oranların parasal karşılığının 50 milyar TL'ye varabilecek bir fayda sağlama potansiyeli olduğu düşünülmektedir. **Büyüme:** Küresel ekonomiye dahil olma ve Sanayi 4.0 ile oluşacak ekonomi yoluyla kazanılacak rekabet avantajının, sanayi üretiminde yıllık yaklaşık % 3'e kadar ulaşabilecek bir artışı getirmesi beklenmektedir. **Yatırım:** Sanayi 4.0 teknolojilerinin üretim sürecine dahil edilmesi için önümüzdeki 10 yıllık süreçte – günümüz fiyatları ve ekonomik büyüklüğü baz alındığında- yılda yaklaşık 10-15 milyar TL (üreticilerin gelirlerinin yaklaşık %1- 1,5'i) yatırım yapılması gerektiği tahmin edilmektedir.¹⁰ Sanayi 4.0 sayesinde imalat endüstrisinin gelişmiş makine ve teçhizat ihtiyaçları, müşterilerin ürün taleplerine bağlı olarak da artacaktır.¹¹ **İstihdam:** İstihdam sorununun her geçen gün arttığı bir dönemde; Sanayi 4.0 ile robotların yaygınlık kazanması, işgücüne duyulan ihtiyacın niceliksel olarak azalmasına yol açacak ve istihdam yapısını tamamen değiştirecektir. Sanayi 4.0 ile özellikle üretim, kalite ve bakım fonksiyonlarında çalışan düşük nitelikli çalışanların yerini otomasyona sahip sistemler alacaktır. Bununla birlikte, Sanayi 4.0 beyaz ve mavi yakalı çalışanların sahip olması gereken yetkinlikleri değiştirecektir. Özellikle kapsamlı tasarım bilgisine ve dijital bilişim teknolojileri yetkinliklerine sahip çalışanlara olan talep artacaktır. Yeni üretim teknolojilerini etkin biçimde yönetmek ve entegre olmuş dünyada gelirlerini arttırmak için şirketler şimdi sahip olduklarından daha yetkin bir işgücüne ihtiyaç duyacaktır. Uygulama anlamında en büyük zorluk bu kalifiye işgücünün eksikliğinden kaynaklanacaktır. Sanayi 4.0 beraberinde bilişim yetkinlikleri oldukça gelişmiş, akıllı makineleri kontrol edebilen ve yönetebilen, bu üretim teknolojilerinde çıkan verileri analiz edebilen büyük bir işgücünün varlığına ihtiyaç duyacaktır.¹²

Endüstri 4.0 en son teknolojilerin kullanılmasıyla fabrika bünyesindeki üretim hatlarının, makine ve cihazların, robotların, fabrika bünyesindeki bütün birimlerin, hammadde ve yarı mamullerin birbirleriyle haberleşebildiği bir konsept olarak tanımlanmaktadır. Endüstri 4.0 yaklaşımı, günümüz bilişim teknolojileri ile imalat endüstrisini bir araya getirmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, Endüstri 4.0'ın uygulanacağı imalat süreci, üretimin tam otomatik olarak gerçekleşmesiyle mümkün olacaktır. Üretimde verimliliği artırırken, sanayide büyümeye hız kazandıracak ve beraberinde işgücü profillerini değiştirecek olan Endüstri 4.0'ın genel yapısını basitçe üç grup olarak izah edebiliriz:

- Cihazların, makinaların bulunduğu fiziksel alan,
- Dijital bilgi iletişimini sağlayan ağlar (network),

¹⁰ <http://www.tusiad.org/indir/2016/sanayi-40.pdf>, s.14.

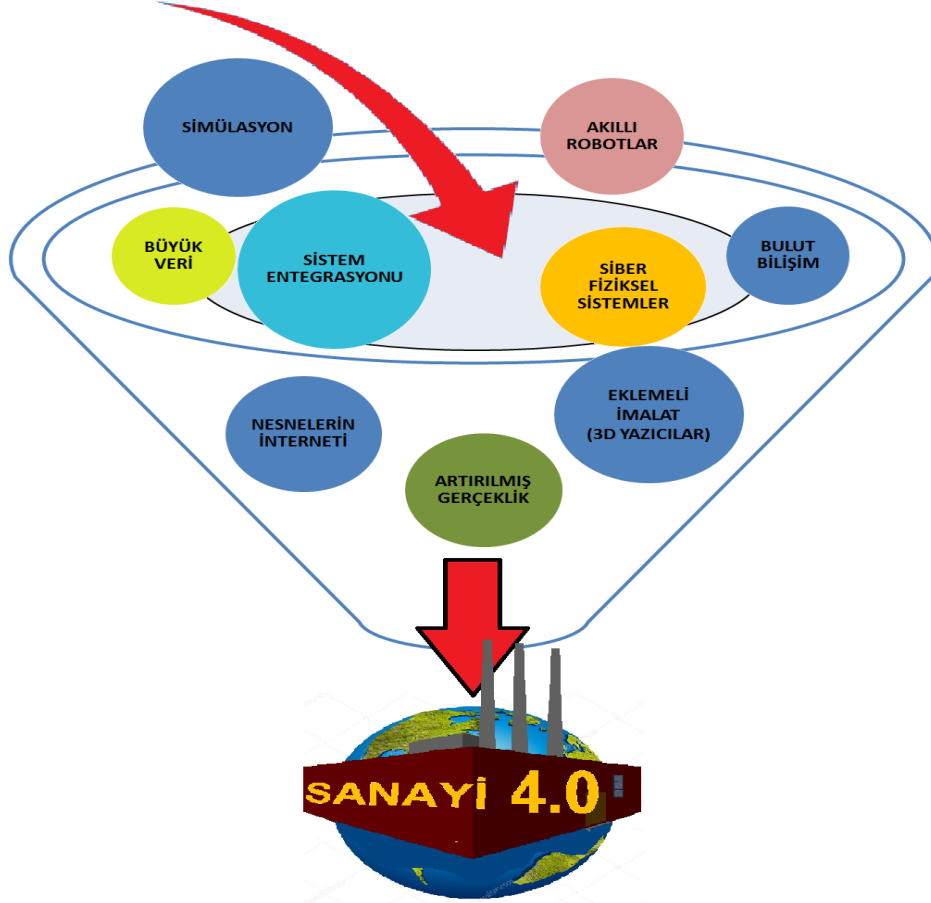
¹¹ http://www.ebso.org.tr/ebsoimedia/documents/sanayi-40_88510761.pdf, s.26.

¹² http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2016/259/016_027.pdf, s.20.

Geçmişten Günümüze Manisa

- Bulut sistemi içerisinde gömülü bulunan büyük veri.

Bu üç grup içindeki bileşenlerin bir bütün olarak uygulamaya aktarılmasıyla akıllı fabrikalar, akıllı hizmetler karşımıza çıkacaktır.

Şekil 2. Sanayi 4.0'ın yapısı.

Şekil 2'de belirtilen bileşenler sanayi 4.0 dediğimiz, geleceğin sanayi üretimini şekillendirecek oluşumun vazgeçilmez teknolojik unsurlarıdır. Bu unsurları kısaca aşağıdaki gibi özetleyebiliriz;

Büyük Veri:

Sosyal medya paylaşımları, ağ dosyaları, fotoğraflar, videolar, elektronik iletler, yazı dosyaları, programlar vb. gibi birçok bilgisayar bilgisi "veri" olarak adlandırılır. Günümüz bilişim teknolojilerinin geldiği noktada gündelik hayatta neredeyse vazgeçilmez bir unsur olan internet sayesinde her türlü bilgiye erişim çok kolaylaşmıştır. Bilişim teknolojisinin çok hızlı bir şekilde ilerlemiş olması ve hayatımıza bu denli entegre olması sayesinde veri dediğimiz bilgiler gerekli olsun yada olmasın bilgi çöplüğü dediğimiz bir alan oluşmuştur. Bu bağlamda, bilgi çöplüğü denilen çok fazla miktarda bilgi bulunan alandan işimize yarayacak gerçek ve güvenilir olan bilgilerin ayıklanması gerekmektedir. Bu da bizi "Büyük Veri" kavramıyla tanıştırmıştır.

Sanayi 4.0, endüstriyel araçların birbiriyle iletişimini gerekli kılmaktadır. İtranet ya da internet aracılığıyla gerçekleşen bu iletişim, çok büyük ve geleneksel sunuculara (server) ihtiyaç duymaktadır. Bu problem söz konusu sistemlerin kontrol ve yönlendirilmesini içeren Büyük Veri (Big Data) teknolojisi konusundaki araştırmaların önemini artırmaktadır. Geniş veri yığınlarının analizine dayanan

büyük veri (big data), bu çağın en gözde kavramlarından biridir.¹³ Geleneksel yapısal verinin aksine büyük veri, yalnızca verinin hacmiyle değil, yapısı ve hızıyla da ilgilidir. Bu üç boyut; veriyi analiz edecek modelleri, verinin saklanma yöntemlerini ve veriyi işleyecek araçları doğrudan etkilemektedir. Verinin hacmi; verinin büyüklüğü ve verinin depolanma yöntemiyle ilgilidir. Verinin büyümesi ve depolanan tablo sayısının artması, giriş çıkış yükünü değiştirerek performans üzerinde düşüşe sebep olabilir. Verinin yapısı, depolanan verinin depolandığı biçimle ilgilidir. Yapılandırılmış veri üzerinde analiz yaparak çıkarımda bulunmak daha kolaydır. Gelişigüzel veri üzerinde önışlem yapılarak sınıflandırma, etiketleme ve kümeleme yöntemlerinin uygulanması bu açıdan önemlidir. Verinin hızı ise, birim zamanda ne kadar veri üretildiğini ve bu verinin güncelliğini ne kadar çabuk kaybettiğini açıklar.

14

Büyük veri, doğru analiz metotları ile yorumlandığında şirketlerin stratejik kararlarını doğru bir biçimde almalarına, risklerini daha iyi yönetmelerine ve inovasyon yapmalarına imkan sağladığından firmalar için büyük önem taşımaktadır. Doğru stratejilerin ancak doğru bilgilerden yola çıkarak üretilebildiği dikkate alındığında, Büyük Veri'nin Sanayi 4.0 için önemi de kavranmaktadır. Özellikle Sanayi 4.0'ın yüksek rekabet ortamında, firmaların bir adım öne geçebilmek için fark yaratmak zorunda olmaları, en ufak bir bilginin bile büyük önem taşıdığını ve büyük veri aracılığıyla doğru bilgilere hakim olmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.¹⁵ Büyük veri gibi sistemler firmaların bulundurmaları gereken sunucu (server) ihtiyacını azaltmakta, üretim için gerekli bilgiye ulaşmalarını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca büyük veri sistemleri bilginin kamusal niteliğinin de görünür olmasını sağlamakta ve böylelikle firmalar açısından bir çok maliyet avantajı sağlarken, tüketiciler için de düşük fiyat avantajına olanak sağlamaktadır. Ancak, büyük veri sistemlerinin internet erişimine açık olması, bu platformlarının siber güvenliğini de önemli bir konu haline getirmektedir. Gizli kalmayan ya da yok edilen veriler firmalar açısından tam anlamıyla bir belirsizlik alanıdır.¹⁶

Nesnelerin İnterneti:

Bilgisayar ve hafıza sistemlerindeki ilerlemeler, benzeri görülmemiş miktarlarda verinin toplanıp depolanmasını olanaklı kılmıştır. Siber-fiziksel sistemler (Cyber Physical Systems) ve nesnelerin interneti (Internet of Things:IoT) muazzam boyutlara ulaşan verilerin fiziksel sistemlere aktarılmasını mümkün kılmaktadır.¹⁷ İlk olarak Kopetz tarafından kullanılan Nesnelerin İnterneti (IoT) kavramı, bir işyeri ya da fabrikada bulunan farklı kaynaklardan verilerin toplanılabilmesi, çoğaltılabilmesi ve organize edilebilmesini anlatmaktadır. Nesnelerin İnterneti, süreç kontrollerini hızlandıran bağlantısız bir veri yönetimi sunmaktadır. Bu platform, büyük veriden (big data) yararlanarak bu verinin siber-fiziksel sistemi (CPS) harekete geçirecek bilgiye dönüştürülmesinde etkilidir. Harekete geçen veri kanalı iş zincirinin farklı katmanlarında değer yaratma potansiyeli taşımaktadır.¹⁸

¹³ Alçın, Sinan, "Üretim İçin Yeni Bir İzlek: SANAYİ 4.0", Journal of Life Economics, Sayı 8, 2016, s.26.

¹⁴ Kayabay, Kerem, Gökalp, Mert Onuralp, Akyol, Mehmet Ali, Eren, P. Erhan, Koçyiğit, Altan, "Geleceğin Kuruluşları İçin Büyük Veri: Mevcut Durum ve Eğilimler", 3. Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri Konferansı, 6-8 Ekim 2016, s.3.

¹⁵ http://www.ebso.org.tr/ebso-media/documents/sanayi-40_88510761.pdf, s.19.

¹⁶ Alçın, Sinan, "Üretim İçin Yeni Bir İzlek: SANAYİ 4.0", Journal of Life Economics, Sayı 8, 2016, s.26.

¹⁷ Alçın, Sinan, "Üretim İçin Yeni Bir İzlek: SANAYİ 4.0", Journal of Life Economics, Sayı 8, 2016, s.26.

¹⁸ Alçın, Sinan, "Üretim İçin Yeni Bir İzlek: SANAYİ 4.0", Journal of Life Economics, Sayı 8, 2016, s.25.

Bulut Bilişim:

Bulut bilişim (Cloud computing) veya işlevsel anlamıyla çevrim içi bilgi dağıtım; bilişim aygıtları arasında ortak bilgi paylaşımını sağlayan hizmetlere verilen genel isimdir. Bulut bilişim bu yönüyle bir ürün değil, hizmettir. Sahip olunan tüm uygulama, program ve verilerin sanal bir sunucuda yani bulutta depolanması ve internete bağlı olduğunda herhangi bir ortamda cihazlar aracılığıyla bu bilgilere, verilere, programlara kolayca erişimin sağlanabildiği hizmetler bütününe Bulut Bilişim veya Bulut Teknolojisi (Cloud Computing) denmektedir.¹⁹ Şirketler, bazı kurumsal ve analitik uygulamalar için hali hazırda bulut tabanlı yazılımlar kullanıyorlar. Ancak önümüzdeki dönemde, tesisler ve şirketler arasında ürünlerle ilgili daha fazla verinin paylaşılması gerekecektir. Aynı zamanda bulut teknolojilerinin performansının artması sayesinde tepki süresi birkaç milisaniyeye düşecek. Bunun sonucu olarak, bulut platformlarda yer alan makinelere ait veriler ve işlevler artacak ve üretim sistemlerine veriye dayalı daha fazla hizmet sunulacak. Hatta süreçleri takip ve kontrol eden sistemlerin bile buluta taşınması sürpriz olmayacaktır.²⁰

Siber Fiziksel Sistemler:

1950'li yıllarda ilk örnekleri ortaya çıkmaya başlayan bilgisayarlar, günümüzde ceplerimize sığabilecek kadar pratikleşmiştir. Her geçen gün daha da akıllı hale gelmeye devam eden bilgisayarların, saniye başına hesaplama hızları ve güçleri de aynı doğrultuda yükselmektedir. Bilgisayarların bu hızlı ilerleyişi, üretim süreçleri ve ürünlerle olan etkileşimlerini de artırmıştır. Sadece 20 yıl önce gerçekleştirilmesi imkansız olarak değerlendirilen işler, bugün makinelere bilgisayarların entegre edilmesi sonucu mümkün kılınmıştır. Ulusal Bilim Kurumu (The National Science Foundation), siber-fiziksel sistemleri şu şekilde tanımlamaktadır: Siber-fiziksel sistemler; gözleme, koordinasyon ve kontrol gibi üretim süreçlerindeki temel prensiplerin, hesaplama ve iletişim bileşkesinden oluşan karma teknoloji tarafından yönetildiği sistemlerdir. Söz konusu karma teknoloji daha açık bir ifadeyle, fiziksel makineleri siber teknoloji ile bütünleştirme yoluyla çok daha akıllı hale getirmektedir. Bu bağlamda, süreç bir bütün halinde siber-fiziksel sistemler olarak anılmaktadır.²¹

Sistem Entegrasyonu:

Sistem entegrasyonu sayesinde birden fazla unsur bir araya getirilerek tek bir bütün olarak uyum içinde çalışmaları sağlanmaktadır. Sistem entegrasyonu ile bilgisayar ve internet ağları, iş akış yönetimi ve yazılım gibi değişik bilişim teknikleri kullanılarak farklı sistemler bir araya getirilir. Sistem entegrasyonu bu yüzden uygulama ortamındaki birçok sistemin birbirleriyle uyum içerisinde çalışmasını gerektirmektedir. Günümüzde bilişim teknolojileri sistemlerinin çoğu tam olarak birbirine entegre edilmemiştir. Fabrikalar, tedarikçi şirketler ve müşteriler birbirlerine herhangi bir şekilde bağlı değildir. Sanayi 4.0 konsepti içerisinde, fabrikaların bünyesindeki bütün birimler, dışarıdan ilişkili olunan tedarikçiler ve son kullanıcı dediğimiz müşterileri içeren sistemlerin, işlevselliği artırabilmek için bütünüyle birbirlerine entegre olması gerekmektedir. Bu bağlamda, donanım ve yazılımsal yetkinliğe sahip mühendislerin rolü önemli derecede artacaktır.

Simülasyon:

¹⁹ http://www.ebso.org.tr/ebso-media/documents/sanayi-40_88510761.pdf, s.22.

²⁰ <http://www.tusiad.org/indir/2016/sanayi-40.pdf>, s.29.

²¹ http://www.ebso.org.tr/ebso-media/documents/sanayi-40_88510761.pdf, s.18.

Simülasyon, “Teknik anlamda gerçek bir dünya süreci veya sisteminin işletilmesinin zaman üzerinden taklit edilmesi” olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda simülasyon, sistem nesneleri arasında tanımlanmış ilişkileri içeren sistem veya süreçlerin bir modelidir. Endüstri 4.0’den söz ederken de akla gelecek ilk sözcüklerden biri de “simülasyon”, dolayısıyla Sanal Gerçeklik oluyor. Endüstri 4.0 bir çok alanda kendini göstermekle birlikte ilk akla gelen ise günümüzde yaygınlaşan sanal gerçeklik üzerine yapılan video oyunları oluyor. Simülasyonu sadece eğlence sektörüyle bağdaştırmak doğru değildir. Çünkü kavram, askeri uygulamalardan sağlık sektörüne; eğitimden turizme, mimariye ya da satış-pazarlamaya kadar pek çok farklı alanda uygulanabiliyor ve kullanılıyor. Endüstriyel üretimdeki planlama, tasarım, üretim, servis, bakım, test ve kalite kontrol gibi her noktada sanal ortamlardan yararlanılabiliyor. Özellikle otomotiv sektöründe test sürüşleri yapılıyor. Hatta üretilecek aşamada personele bile eğitim verilebiliyor.²² Halihazırda tasarım aşamasında ürünlerin, malzemelerin ve üretim süreçlerinin 3 boyutlu simülasyonundan yararlanılıyor ancak ileride simülasyonlar fabrika operasyonlarında daha da yaygınlaşacak. Gerçek zamanlı verilerden yararlanarak hazırlanan bu sanal modellerde, makineler, ürünler ve insanlarla beraber fiziksel dünyanın sanal gerçekliği oluşturulacak. Böylelikle operatörler, üretim hattında takip eden ürün için makine parametrelerini gerçekten ayarlamadan önce sanal dünyada test etme fırsatı bularak, makine kurulum süresini kısaltacak ve kaliteyi arttıracak.²³

Artırılmış Gerçeklik:

Zenginleştirilmiş gerçeklikten yararlanan sistemler, depoda parça seçimi ve mobil cihazlara tamirat talimatları göndermek gibi çeşitli hizmetlere destek veriyorlar. Bu sistemler henüz başlangıç aşamasında olmasına rağmen, gelecekte şirketlerin karar verme ve operasyon süreçlerini iyileştirmek ve çalışanlarına gerçek zamanlı bilgi ulaştırmak amacıyla enginleştirilmiş gerçeklikten daha fazla yararlanacaktır. Çalışanların, tamir edilmesi gerekli sistemleri incelerken, bir yedek parçanın nasıl değiştirilmesi gerektiği konusunda yönlendirme alabilmesi mümkün olabilir. Bu bilgiler, zenginleştirilmiş gerçeklik gözlükleri gibi cihazlar aracılığıyla, doğrudan çalışanın görüş alanında görüntülenebilir. Siemens, fabrika çalışanlarına acil durumlarda ne yapılması gerektiğini öğretmek için, zenginleştirilmiş gerçeklik özelliği olan, veri tabanına bağlı ve 3 boyutlu bir ortam sunan sanal bir fabrika operatörü eğitim modülü geliştirdi. Bu sanal dünyada operatörler, siber model üzerinden diğer makinelerle etkileşip, parametreleri değiştirebiliyor, operasyonel bilgilere ve bakım talimatlarına erişim sağlayabiliyor.²⁴

Akıllı Robotlar:

Robotlar, önceden programlanarak belirlenmiş görevleri yerine getirebilen elektronik cihazlardır. Robotlar doğrudan bir kullanıcının kontrolünde çalışabilirler. Aynı zamanda, bir bilgisayar programı yardımıyla yapay zeka kullanılarak bağımsız olarak da çalışabilmektedirler. Günümüzde robotlar her alanda kullanım alanı bulabilmektedirler. Bununla birlikte en büyük kullanım alanları endüstriyel üretimdir.

Enformasyon teknolojileri, kablosuz sensörler ve ileri kontrol sistemleri yeni endüstrinin anahtar unsurları haline gelmektedir. Yine de, şunu vurgulamak gerekir ki bu tip yüksek katma değerli ürün ve endüstriyel unsurlar ancak ileri düzey bilgisayar kontrollü makineler ile gerçekleştirilebilir. Bu sebeple Sanayi 4.0 ile

²² <https://industryolog.com/dijital-sanayi-devrimi-4-endustri-4-0da-simulasyon..>

²³ <http://www.tusiad.org/indir/2016/sanayi-40.pdf>, s.27.

²⁴ <http://www.tusiad.org/indir/2016/sanayi-40.pdf>, s.30.

otomasyona sahip ekipmanları ve robotlara ihtiyaç duyulmaktadır.²⁵ Dünyada gelişen teknoloji sayesinde robotlar da artık kabiliyetlerini geliştirerek daha otonom, esnek ve üretim sürecinde işbirliğine daha yatkın hale gelmektedir. Gelişen teknoloji ve düşen fiyatlar sayesinde hali hazırda birçok sektörde üreticiler tarafından uzun zamandır üretim bantlarında robotlardan faydalanılmaktadır. İlerleyen dönemde yapay zeka algoritmalarının daha da gelişmesiyle robotlar birbiriyle iletişimlerini arttıracak, insanlar ile daha güvenli bir şekilde çalışabileceklerdir.

Robotların sanayiye bütünleşmesi sadece yüksek katma değeri olan ürünler üreten büyük ölçekli şirketler bünyesinde olmayacaktır. Küçük şirketler de düşük maliyet ve yüksek verimlilik sayesinde endüstri 4.0'a entegre bulut bağlantılı robotları fabrikalarında kullanabileceklerdir. Bunun sonucunda üretim hızı ve kalitesi artabilecek, sadece büyük ölçekli şirketler değil küçük ölçekli şirketlerde 4. Sanayi Devrimi'ne geçişten kazanç sağlayabileceklerdir.²⁶

Eklemeli İmalat (3D Yazıcılar):

İmalat endüstrisinde en çok kullanılan üretim yöntemlerinden biri talaşlı imalat yöntemleridir. Bu yöntemde üretilmek istenen nihai ürüne ulaşabilmek için büyük ölçülerdeki parça istenen daha küçük boyutlarına adım adım düşürülmektedir. Bu imalat yöntemleri “çıkarmalı imalat” (subtractive manufacturing) olarak adlandırılmaktadır. Fakat son yıllarda adını sıkça duymaya başladığımız 3 boyutlu yazıcılar hayatımıza hızlı bir giriş yapmıştır. 3 boyutlu yazıcı olarak adlandırdığımız cihazlar yukarıda bahsedilen çıkarmalı imalattan farklı bir üretim tekniğini karşımıza çıkarmıştır. “Eklemeli imalat” (additive manufacturing) dediğimiz bu üretim tekniği sanayide oldukça rağbet görmeye başlamıştır. Eklemeli imalat üretim tekniğini kullanan 3 boyutlu yazıcılar, özellikle Endüstri 4.0 ile imalat sanayisinin çok daha yaygın bir şekilde kullanacağı cihazlardan olacaktır. Bu imalat yönteminde metal parçaların üretilmesi için önce ana malzeme toz halinde bir altlık üzerine serilir. Serilen bu çok ince toz tabakası (20-100 mikron) bir ısı kaynağı (yaygın olarak lazer ışını) yardımıyla ısıtılır. Isıtılan bu toz tabakası anlık olarak katılaşır. Katılaştıran bu tabaka üzerine tekrar serilen toz yine aynı işlemler tekrarlanarak birinci tabaka üstüne bütünleşerek katılaştırılır. Her defasında metal tozları katman katman biriktirilerek son ürüne doğru metal parçanın oluşturulması sağlanmaktadır. Endüstri 4.0'ın teknolojik unsurlarından biri olan eklemeli imalat yönteminde kullandığımız 3 boyutlu yazıcılar ile bilgisayar ortamında tasarlanmış bir parça veya üç boyutlu resmini bilgisayar ortamına aktardığımız herhangi bir obje, bizim hiçbir şekilde müdahalemiz olmadan neredeyse sıfır hata ile üretilebilmektedir. Eklemeli imalat günümüzde sağlık sektöründen otomotiv sektörüne, gıda sektöründen uzay-havacılık sektörüne kadar aklınıza gelebilecek her sektörde kullanım alanı bulacaktır. Günümüzde gelinen noktada, küresel rekabet nedeniyle endüstriyel imalat yapan şirketlerde verimlilik, hız ve esneklik gibi üretim faktörlerinin sürdürülebilir şekilde geliştirilmesi gerekiyor. Buna paralel olarak, kişiye özel, karmaşık yapı ve/veya daha hafif olan tasarımlara sahip ürünlere olan talep giderek artıyor. Bütün bunlar Endüstri 4.0'ın sunmuş olduğu esnek üretim süreçlerini gerektiriyor. İmalat sektöründeki fabrikalar, üretecekleri parçaların prototipini oluşturmak gibi amaçlarla şimdiden bu üretim yöntemini kullanmaya başlamışlardır. Zaman ilerledikçe çoklu üretim yapan fabrikalar Endüstri 4.0 gibi bir konsept içerisinde üretim bandında seri üretimi durdurup karmaşık yapı, kişiye özel tasarımların üretimlerini de gerçekleştirebileceklerdir.

²⁵ Alçın, Sinan, “Üretim İçin Yeni Bir İzlek: SANAYİ 4.0”, Journal of Life Economics, Sayı 8, 2016, s.28.

²⁶ <http://www.endustri40.com/bulut-baglanti-robotlar-ve-endustri-4-0>.

TÜRKİYEDE SANAYİ 4.0

Türkiye, uluslararası düzeyde “gelişmekte olan ülke kategorisinde” tanımlanmaktadır. Türkiye hem makine ithalatçısı hem de makine üreticisi konumundadır. İthal edilen makinelerin çeşidine bakıldığında çoğunun akıllı (bilgisayar kontrollü) makine grubunda olduğu görülmektedir. Türkiye, bütünüyle üretmediği bir çok ileri teknoloji ürün için her yıl milyarlarca doları yurtdışına akıtıyor. İSMMMO'nun raporuna göre; Türkiye'nin net ithalatçı durumunda olduğu sektörlerin ülkede bulunmayan petrol gibi enerji kaynakları, madenler ve tarım ürünleri dışında kalan bölümünün büyük kısmı yüksek teknoloji ürünlerinden oluşuyor. Makine ve Teçhizat, Tıbbi Aletler, Optik, Saat, Bilgi İşleme Makineleri, Televizyon, Haberleşme Cihazları, Elektrikli Makineler, Diğer Ulaşım Araçları bu sektörlerin başında geliyor.²⁷

Tablo 1. Türkiye'nin dışa bağımlı olduğu sanayi ürünleri²⁸

TÜRKİYE'NİN DIŞA BAĞIMLI OLDUĞU SANAYİ ÜRÜNLERİNİN 5 YILLIK MALİYETİ	
Ürün Adı	Milyon Dolar (2006-2010)
Helikopter, uçak ve diğer hava taşıtları	8399
Cep telefonları	6882
Dijital Kameralar	605
Radyo-TV yayın cihazları	1095
Matbaa makineleri	797
Taşınabilir bilgisayar	4374
Bilişim ürünleri parçaları	2625
Yazıcı, tarayıcı, fotokopi, faks	1358
ATM (Para çekme makineleri)	447
Otomobiller için CD çalar	10
Tansiyon, endoskopi, diyaliz cihazları	658
İşitme cihazları ve kalp pilleri	263
Tomografi, röntgen cihazları	737
Saat sektörü	1028
Klavyeli çalgılar	58
Renkli fotoğraf filmi, sinema filmi	70
Dıştan takma deniz motoru	44
TOPLAM	29450

Yukarıda bahsedilenler değerlendirildiğinde, Türkiye'nin henüz üçüncü sanayi devriminin gereği olan otomasyon ve bilişim sistemlerine geçiş sürecini tamamlayamadığı anlaşılmaktadır. Sanayi 4.0 sürecine dahil olabilmek için, sadece ileri teknoloji ürünleri ithal ederek fabrikaları akıllı hale getirmek sürdürülebilir bir durum olmayacaktır. İthal edilen ileri teknoloji ürünleri kullanmakta da sıkıntı yaşıyoruz. İşletmeci, makinelerin özelliğinden yararlanamıyor. Bu durumda, gerek bu makinelerin kullanımı için kalifiye teknik eleman ihtiyacı gerekse de bakım ve servis

²⁷

http://archive.ismmmo.org.tr/docs/basin/2011/bulten/30052011_SanayiUretimveGerceklerRaporu.pdf, s.2

²⁸

http://archive.ismmmo.org.tr/docs/basin/2011/bulten/30052011_SanayiUretimveGerceklerRaporu.pdf, s.3

ihtiyaçlarında yedek parça konusunda dışarı bağımlılık ortaya çıkmaktadır. Sanayi 4.0'ın esnek ve kişiye özel ürün üretme, ürün ve üretime anında müdahale edebilme hedeflerine ulaşabilmek için yerli üretim makinelerine de akıl (bilgisayar kontrolü) yükleyebilmemiz gerekmektedir.

Türkiye'de sanayi 4.0 konusunda farkındalık, yapılan değişik seminerler ve toplantılar ile gündem güne arttırılmaya çalışılmaktadır. 24-27 Mart 2016 tarihlerinde çok sayıda kamu ve özel sektör katılımıyla gerçekleştirilen BİMY'23, "Bilişimle Kalkınmada Sanayi 4.0" temasıyla bunlardan önemli bir tanesidir. Türkiye Bilişim Derneği tarafından düzenlenen 10. İstanbul Bilişim kongresi "Teknolojideki yeni eğilimler" in ana tema olarak belirlendiği etkinlikte pek çok kurumsal şirket katılımı ile gerçekleştirildi. Buna benzer bir çok seminer ve toplantılar ile bilgilendirmeler yapılmakta ve farkındalıklar artırılmaya çalışılmaktadır. Bütün bunlara rağmen, Türkiye'de Sanayi 4.0 içeriğine daha fazla girilmeli ve pek çok konuda reformlar yapılmalıdır. Yapılan bütün bu etkinliklerde ortaya çıkan sonucun, Türkiyede yeni teknoloji ürünlerin üretimine ağırlık verilecek şekilde sanayinin şekillendirilmesi ve bu teknolojilere hakim işgücünü karşılayacak nitelikte eğitimin gerçekleştirilmesi olduğu görülmektedir.

Türkiye'de üretim sektöründe, Sanayi 4.0 dönüşümüne adapte olma konusunda çalışmalar başlatmış az sayıda işletmenin bulunduğu ve bunların da rekabet gücü yüksek büyük çaptaki işletmeler olduğu görülmektedir. Buna rağmen bu işletmeler için bile bazı teknolojik dönüşümler ve yazılım konularında dışa bağımlı oldukları ve danışmanlık hizmetleri aldıkları görülmektedir.

MANİSA'DA SANAYİ 4.0

Şu anda Sanayi 4.0'a geçiş, bilginin kullanılması ve saklanması konularında önemli yasal düzenlemelerin yapılmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda günümüzde özellikle büyük ölçekteki şirketler kendi bünyelerinde yaptıkları pilot uygulamalar ile dönüşüm çalışmaları gerçekleştirmektedirler. Türkiye'de özellikle bilgi teknolojileri, yazılım ve otomasyon konularında önemli eksikliklerin bulunduğu ve bu konularda milli ve yerli üretimlere ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Manisa sanayisi genelinde yapılan bu çalışma kapsamında da görülmüştür ki, büyük ölçekli ve rekabet gücü yüksek işletmelerin konu hakkındaki farkındalıkları üst düzeyde olup, sanayi 4.0'a geçiş konusunda önemli ve ciddi çalışmalar gerçekleştirmektedirler. Büyük ölçekli bu işletmelerde üretim hali hazırda büyük oranda otomasyona dayalı olup, üretimdeki makineler üzerindeki sensör teknolojileri yardımıyla önemli ölçüde performans verileri alınabilmektedirler. Bünyelerinde kullandıkları yeni tip ve gelişmiş bakım onarım politikaları sayesinde bu verileri sistematik ve verimli bir şekilde yorumlayıp kullanabilmektedirler. Bu tür işletmelerde sanayi 4.0 dönüşüm çalışmaları özellikle üretimdeki makinelerin bilişim teknolojileri ile haberleşebilmeleri ve kontrol edilebilmeleri konularında yoğunlaştığı görülmektedir. En büyük sıkıntıyı elde edilen büyük verilerin internet hızındaki sınırlamalardan dolayı siber sistemler kullanılarak işlenmesi oluşturmaktadır.

Sanayi 4.0 dönüşümü kapsamında Manisa sanayisindeki büyük ölçekli işletmelerde gerçekte birbirleriyle bağlantılı fakat ayrı çalışan bölümlerin olduğu görülmektedir. İşletmelerin bu bölümlerin tamamında sanayi 4.0 dönüşümünü gerçekleştirmek yerine, pilot bir bölümde çalışmaları gerçekleştirerek sistem üzerindeki eksiklik veya aksaklıkları daha iyi görebilmeyi umdukları anlaşılmaktadır. Çalışmalarında ise özellikle üretim ile ilgili ihtiyaç duyulan her türlü verinin alınması, verilerin değerlendirilmesi gibi konularda yurt dışı firmalarından yazılım ve danışmanlık hizmetleri alındığı görülmektedir. İşletmeler kullandıkları özel yazılımlar sayesinde

(SAP, ITC, NETSIS, LOGO v.b) özellikle kurumsal kaynak planlaması ve veri yönetimlerini yapabilmektedirler.

Özellikle büyük ölçekli firmaların, işletmelerinde bakım konusunda da günümüzde gelişmiş kabul edilen stratejileri (TPM, Koruyucu ve Önleyici Bakım v.b.) etkin bir şekilde yapılandırmış ve uygulamakta oldukları görülmektedir.

Bazı büyük ölçekli firmaların ise karanlık fabrikalar (az insanla çalışan, neredeyse tamamen robot teknolojilerle üretim yapan fabrikalar) doğrultusunda çalışmalarını yoğunlaştırmış oldukları görülmektedir.

Görüşülen küçük ölçekli işletmelerde ise konu hakkında kısmen bilgi sahibi olduğu, fakat konuya ilginin ve beklentinin şu aşamada yüksek olmadığı görülmektedir. Buna sebep olarak bu tür işletmelerde üretimin zaten otomasyona dayalı olmadığı, seri bir üretimin olmadığı, fason ve günden güne değişebilen siparişlere göre çalışma düzeninin olduğu söylenebilir. Bu tür işletmelerde öncelikli olarak üretimin otomasyona dayalı gerçekleştirilmesi ve gelişmiş bakım politikalarının uygulanabilir olması gerektiği görülmektedir. Daha sonraki aşama olarak, üretimde bilişim teknolojilerinin de kullanılarak sistemlerin sanayi 4.0 dönüşümünün gerçekleştirilmesi gerektiği görülmektedir.

2. SONUÇ

Dünyada ekonomik ve sosyal anlamda üst seviyelerde bulunan gelişmiş ülkeler tabiri ettiğimiz G8 ülkelerinin tümü (ABD, Japonya, Almanya, Fransa vb.) uzun dönemli toplumsal, ekonomik ve siyasi hedefler belirleyerek, bu hedefler doğrultusunda bilimsel ve teknoloji anlamda vizyon oluşturmuşlardır. Bu bağlamda Türkiye de Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları kapsamında vizyon 2023 hedeflerini belirlemiştir. Sanayisi gelişmiş bir ülke olan Almanya tarafından ilk olarak uygulamaya konulan Endüstri 4.0'ın, Vizyon 2023 kapsamında belirlediğimiz hedeflere ulaşmamızda çok önemli bir rol oynayacağı açıktır. Ancak ülke olarak, belirlenen hedefler doğrultusunda zamanında harekete geçme konusunda ciddi anlamda sıkıntılarımız olduğu da bir gerçektir. Attığımız adımlar daima geriden gelmekte, dolayısıyla ülkemize katmış olduğu etki az olmaktadır.

Sürdürülebilir küresel rekabet gücüne sahip olmamızın en önemli gerekliliklerinden biri, teknolojiye yatırım yapmaktır. Bugün 4. Sanayi devrimi olarak karşımızda duran sanayi 4.0 için adımlarımızı atmamızdır. Sanayi 4.0 özünde, fabrikalar bünyesinde uygulamaya konulan bir dönüşüm olmasıyla birlikte, firmaların tek başına Sanayi 4.0'a kendilerini entegre etmeleri için, ülkedeki gerekli koşulların da buna uygun olması gerekmektedir. Bugün itibari ile bu entegrasyonun büyük ölçekli bazı firmalar dışında mümkün olmadığı da bir gerçektir. Bu nedenle, sanayi 4.0 için gerekli adımların atılması en büyük gerekliliktir. Sanayi 4.0 yolunda adımlarımızı atmanın ötesinde çok hızlı bir şekilde atmamız, küresel ekonomi içerisinde yüksek rekabet edebilir bir güce ulaşmamızda bize avantaj sağlayacaktır. Bu bağlamda iş verenler, işçiler, devlet politikalarına yön veren siyasiler, bilim kuruluşları, sivil toplum kuruluşları olarak topyekün bir seferberlik içinde uyum içinde hareket etmemiz gerekmektedir.

KAYNAKÇA

<http://ekoiiq.com/wp-content/uploads/2014/12/ekoiiq-ek-d.pdf>, Erişim Tarihi: 21.09.2017.

http://www.ebso.org.tr/ebsomedia/documents/sanayi-40_88510761.pdf, Erişim Tarihi: 21.09.2017.

http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2016/259/016_027.pdf, Erişim Tarihi: 21.09.2017.

<https://home.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2016/08/tr-sanayi-4.PDF>, Erişim Tarihi: 21.09.2017.

Alçın, Sinan, "Üretim İçin Yeni Bir İzlek: SANAYİ 4.0", Journal of Life Economics, Sayı 8, 2016, s. 19-30.

Kayabay, Kerem, Gökalp, Mert Onuralp, Akyol, Mehmet Ali, Eren, P. Erhan, Koçyiğit, Altan, "Geleceğin Kuruluşları İçin Büyük Veri: Mevcut Durum ve Eğilimler", 3. Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri Konferansı, 6-8 Ekim 2016.

<http://www.endustri40.com/endustri-tarihine-kisa-bir-yolculuk/>, Erişim Tarihi: 21.09.2017.

<http://www.tusiad.org/indir/2016/sanayi-40.pdf>, Erişim Tarihi: 21.09.2017.

<https://industryolog.com/dijital-sanayi-devrimi-4-endustri-4-0da-simulasyon/>, Erişim Tarihi: 21.09.2017.

<http://www.endustri40.com/bulut-baglanti-robotlar-ve-endustri-4-0/>, Erişim Tarihi: 21.09.2017.

http://archive.ismmmo.org.tr/docs/basin/2011/bulten/30052011_SanayiUretimveGerceklerRaporu.pdf, Erişim Tarihi: 21.09.2017.

Mesut TURAN-Niyazi ÇAVUŞOĞLU

CUMHURİYET DÖNEMİNDE MANİSA'DA SANAYİ ALANINDAKİ GELİŞMELER

Yüksel KAŞTAN¹-Seda ALPASLAN²

GİRİŞ

Manisa İli, Ege Bölgesi'nde çok geniş bir alana yayılmaktadır. Gediz Havzası'nın % 73'ünü kaplayan ilin kuzeybatıda küçük bir kesimi Bakırçay Havzası'na girmektedir. İlin yüzölçümü 13 810 km²'dir. İl merkezinin yükseltisi yaklaşık 50 metredir. Doğal açıdan ise il alanı, kuzey ve kuzeydoğudan Demirci Dağları ve uzantıları, doğudan Kula-Gördes-Uşak platoları, güneyden Bozdağ kütlesi, batıdan Spil Dağı, Yamanlar Dağı uzantıları arasında yer alır. Manisa il alanının çok büyük bir bölümü Gediz Havzası içinde kalır. Yalnızca, Soma ve Kırkağaç yöreleri ile Yund Dağı'nın batısındaki kesimler Ege Havzası'na girmektedir.³

Ege Bölgesi'nde çok geniş bir alan kaplayan Manisa'da, iki alt iklim tipi görülmektedir. Yüksek dağlar ve platolar dışında il alanında, karasal nitelikli Akdeniz iklimi vardır. Yazlar çok sıcak ve kurak, kışlar ise kıyı şeridinde göre daha soğuk geçmektedir. İlin kuzey ve kuzeydoğusunu kaplayan dağlar ve platolarda İç Anadolu'nun karasal ikliminin etkileri görülmektedir. Bu kesimlerde yazlar daha serin, kışlar daha soğuk geçer. Buna karşılık yağışların aylara dağılımı daha düzenlidir. Yıllık ortalama sıcaklık 17,5°C'dir. İlin kuzeyi ve kuzeydoğusu ile yüksek kesimlerinde yağışlar bol ve aylara dağılımı düzenlidir. Buna karşılık il alanının Akdeniz iklimi egemenliğine giren çok büyük bölümünde, yazlar sıcak ve kurak geçmektedir.⁴

İldeki nüfus yoğunluğunun ülkeden yüksek olması Cumhuriyet Dönemi'nde ilk genel nüfus sayımının yapıldığı 1927'den beri süregelen bir durumdur. Nitekim nüfus yoğunluğu 1927'de Manisa'da km²'de 27 kişi iken ülke genelinde km²'de 18 kişidir. Bununla birlikte, il nüfusunun Cumhuriyet Dönemi'ndeki gelişmesi, Türkiye genelindekine göre çok daha yavaş olmuştur. Bu durumun başlıca nedeni, ilde doğurganlık düzeyinin ve yalnızca doğum ve ölümlere bağlı olan doğal nüfus artış hızının çok düşük olmasıdır. 1965-1970 dönemine ilişkin verilere göre, ilde kaba doğum hızı binde 30,2 iken ülke ortalaması binde 42,3'tür. Doğurganlığın bu denli düşük olması nedeniyle, il dışından göç olmasına karşın, Manisa'da nüfus artış hızı Türkiye genelindekine göre çok daha düşük olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927'den 1980'e kadar olan 53 yıllık süre içinde Manisa'nın nüfusu yalnızca % 15,2 oranında artabilmiştir. Aynı dönemde ülke toplam nüfusundaki artış ise % 22,8'e ulaşmaktadır.⁵

¹Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, kastanyuksel@hotmail.com

²Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, seda_alpaslan@hotmail.com

³ Manisa Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü Manisa İl Çevre Durum Raporu, 2011, s. 30.

⁴ Manisa Valiliği, Manisa Turizm Marka Kent Stratejik Kalkınma Planı, s.24.

<http://www.zafer.org.tr/jdownloads/Raporlar%20%20Strateji%20Belgeleri/manisa-turizm-marka-kent-stratejik-kalkinma-plani.pdf> Erişim: 14.09.2017.

⁵ DİE, Genel Nüfus Sayımı Verileri, 1927-1980.

Tablo: 1 Türkiye ve Manisa'da Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızları (binde)

Yıl	Türkiye	Manisa	Yıl	Türkiye	Manisa
1927-1935	21,1	16,3	1950-1955	27,8	15,6
1935-1940	17,0	13,4	1960-1965	24,6	26,1
1940-1945	10,6	7,3	1970-1975	25,0	15,9
1945-1950	21,7	19,1	1975-1980	20,7	15,3

Merkez İlçe, öteden beri nüfusu en büyük ilçe olmuştur. İlçenin 1927'de 93 000'e yaklaşan toplam nüfusu, 1940'ta 100 000'i biraz aşmıştır. İzleyen yıllarda yapılan yönetsel derişiklikler ilçe nüfusunun gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Böylece, ilçe nüfusu 1950'de 105 000'e yaklaşabilmiş ve 1960'a değin çok az artabilmiştir. Önceleri Merkez İlçeye bağlı olan ve 1945'te nüfusu 4 000'i aşan Yuntdağ Bucağı, 1948'de İzmir'e bağlanmıştır. 1959'da da Saruhanlı Bucağı ayrı bir ilçe yapılmış ve yine önceleri Merkez İlçeye bağlı olan Halitpaşa Bucağı da bu yeni ilçeye bağlanmıştır. İki bucağın nüfuslarının toplamının 1955'te 43 500 dolayında olduğu göz önüne alınırsa, bu yönetsel değişikliklerin Merkez İlçe'nin nüfus gelişimini ne denli olumsuz yönde etkilediğı ortaya çıkar. Böylece Merkez İlçe'nin nüfusu 1950-1960 arasında yalnızca % 2 artabilmiştir. İzleyen yıllarda ilçenin nüfusu düzenli olarak artmışsa da 1980'de 1950'dekininki ancak 1,5 katma ulaşabilmiştir.

İlin ikinci büyük ilçesi olan Akhisar'ın nüfusu ise düzenli bir biçimde artmıştır. 1950-1980 arasında % 89 oranında büyüyen ilçe nüfusu, 77 000'den 146 000 dolayına çıkmıştır. 1980'de 111 000'i aşan nüfusuyla, üçüncü büyük ilçe olan Salihli ise 1950'den sonra ilde nüfusu en hızlı büyüyen ilçe olmuştur. 1950-1980 arasında ilçenin toplam nüfusu 2,5 katma yaklaşmıştır. İlde Alaşehir ve Kula da nüfus gelişimi yönetsel değişikliklerden etkilenen ilçelerdir. Önceleri Kula'ya bağlı bir bucak olan Selendi 1954'te ilçe olmuştur. 1957'de ise Sarıgöl Bucağı Akşehir'den ayrılarak ilçe yapılmıştır. Böylece Kula ve Alaşehir'in nüfuslarının gelişimi olumsuz yönde etkilenmiştir.

Küçük ilçelerden olan Turgutlu, nüfus yoğunluğu bakımından birinci sırada yer alır. 1980'de Turgutlu'da km²'ye 131 kişi düşerken, bu sayı ikinci sırada yer alan Salihli'de 85'dir. Merkez ilçede ise km²'ye 75 kişi düşer.⁶

Tablo: 2 Manisa İlçelerinin Yüzölçümleri, 1980 Nüfusları, Nüfus

Yoğunlukları

İlçeler	Yüzölçümü	Toplam Nüfus	Kent Nüfusu	Kır Nüfusu	Nüfus Yoğunluğu
Merkez	2 125	158 982	94 367	64 815	75
Akhisar	1 980	146 444	61 491	84 953	74
Alaşehir	977	74 943	35 611	49 332	77
Demirci	1 333	53 187	14 538	38 469	43
Gördes	1 052	45 526	18 402	37 124	43
Kırkağaç	543	40 512	18 416	22 106	75
Kula	960	141 546	12 780	28 766	43
Salihli	1 302	111 288	51 826	59 462	85
Sarıgöl	423	30 530	7 939	22 591	72
Saruhanlı		64 427	10 356	54 071	72
Selendi	751	24 019	14 965	19.054	32
Soma	1 826	53 739	30 420	23 319	
Turgutlu	740	96 798	155 396	41 402	131

⁶ DİE, Genel Nüfus Sayımı Verileri, 1980.

Geçmişten Günümüze Manisa

1990 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre 1 154 418 olan nüfus ile ülke genelinde 9. sırada yer almaktadır. Bu nüfusun % 51,14'ü şehir merkezlerinde; % 48,86'sı kasaba ve köylerde yaşamaktadır. Manisa'da kilometrekareye düşen kişi sayısı 84 iken ülke genelinde bu sayı 73'tür. Erkek nüfus oranı % 50,57 iken kadın nüfus oranı % 49,43'dür. Askeri özellik ve çalışma için erkek iş gücü kaybı yaşanmaktadır. Aktif nüfusunun % 66'sı tarım, % 12'si sanayi, % 22,4'ü hizmet sektöründe çalışmaktadır.⁷

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK), "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2014 Nüfus Sayımı Sonuçlarına göre Manisa'nın toplam nüfusu 1 milyon 367 000 905'e ulaşmıştır.⁸ İlin nüfusu 2016 yılı nüfus istatistiklerine göre de 1 396 945 kişi olmuştur.⁹

Osmanlı Döneminde Manisa'da Sanayi Alanındaki Gelişmeler

Sanayi

Manisa, yüzyıllar boyunca Ege'nin önemli bir sanayi ve ticaret merkezi olmuştur. XIX. yüzyılda Saruhan Sancağının başlıca yerel sanayi dalı halı, alaca ve gömleklik bez dokumacılığıdır.¹⁰ 19. yüzyıldan sonra ilde pazara açılma süreci başlamış ve pamuk, tütün, zeytin gibi sanayi bitkilerinin üretimi artmıştır.¹¹ İlde debbağcılık, çuhacılık, saraçlık, kunduracılık ve demircilik de yapılmaktadır. Cuiet, halı dokumacılığının özellikle Gördes, Demirci ve Kula'da yoğun olduğunu yazmıştır. O dönemde, "İzmir" halıları adı verilen bu halılar, İzmir Limanı'ndan dış ülkelere satılır.¹²

1908 Aydın Vilayet Salnamesi, Manisa Merkez'de 950 dokuma tezgâhı olduğunu kaydetmektedir. Aynı salnameye göre, bu tezgâhlarda yılda ortalama 1000 top dokuma ve alaca; 100 000 top pamuklu bez; çeşitli çarşaf, kuşaklar dokunmaktadır. Manisa Mensucat Dahili Ticarethanesi adlı kuruluştaki kaşmir (yünlü), şayak ve benzeri kumaşlar üretilir. Bunun yanında Manisa Merkez Kaza'daki toplam 20 debbağhanede iyi cins deri, meşin ve kösele işlenir. Manisa'da birer makarna ve zeytinyağı fabrikası da üretim yapar. Salname Akhisar'da halı ve kilim dokumacılığının önemli olduğunu, Demirci'de ise 50'nin üstünde halı tezgâhı bulunduğunu belirtmektedir. Bu dönemde yöredeki halıcılığın yanı sıra Turgutlu'nun savat gümüş takımları da ünlüdür.¹³

Madencilik

19. yüzyılda ilde maden varlığı ile ilgili kayıtlara geçen bilgi yoktur. Aydın vilayet salnamesi (1889 Tarihli) yörede maden olmadığı (işletilen) belirtilmektedir. Ancak 1908 Aydın vilayet salnamesinde Kula yakınlarında bir zımpara madeni olduğu bunun da bir süre sonra kapatıldığı kaydedilmiştir.¹⁴

1910'dan önce de Soma yöresinde linyit yataklarının olduğu bilinmekte, yöre halkı bunu yakacak olarak kullanmaktadır. İlk kez Darkale Köyü'nde Osman Ağa, Kısrakdere yöresindeki linyit yatağını bulur. Osman Ağa'nın ilkel yöntemlerle işlettiği kuyu biçimindeki ocak, Türkiye'de işletmeye açılan ilk linyit ocağıdır¹⁵ ve burada 1919'a değin üretim yapılmıştır.

⁷ <http://www.manisavdb.gov.tr/nufus-ve-idari-yapisi> Erişim: 15.09.2017.

⁸ TÜİK, "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2014.

⁹ TÜİK, "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2016.

¹⁰ Manisa 2000, Manisa Valiliği Yayınları, s. 342.

¹¹ Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, Cilt:8, 1982-1983, s. 5552.

¹² Yurt Ansiklopedisi, s. 5541.

¹³ Yurt Ansiklopedisi, s. 5541.

¹⁴ Yurt Ansiklopedisi, s. 5541.

¹⁵ Yurt Ansiklopedisi, s. 5571; Manisa 2000, s. 365.

Mumyatepe’de de Türkler’le Rumlar birlikte linyit işletmektedir. 1913’te Akhisarlı Ragıp ve Kırkağaçlı Rumlar’dan Çimeris beylerin açtığı ocaklar, 1914-1918 arasında Almanlarca işletilmiş, “Harp Kömür Merkezi” kurularak ordunun gereksinimi karşılanmıştır. 1918’den 1922’ye değin Fransızlarca bu ocaklar işletilmiştir.¹⁶

Cumhuriyet Dönemi’nde Manisa’da Sanayi Alanındaki Gelişmeler

Sanayi

Cumhuriyet’in İlk Yıllarından 1950’ye Kadar Manisa’da Sanayi

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Manisa’da sanayi ilin tarımsal ve doğal kaynaklarına dayalıdır. En gelişmiş sanayi dalları gıda, dokuma ve dericiliktir. Bunların yanı sıra, Turgutlu İlçesinin nitelikli toprağından yararlanılarak tuğla ve kiremit üretilir. Bu dönemde DİE tarafından yapılan ilk sanayi sayımı, sanayi sektörü ile ilgili verileri ortaya koymasından önemlidir.¹⁷

Tablo:3 1927 Sanayi Sayımına Göre Manisa’da İşyeri ve Çalışan Sayısı

Sektörler	İşyeri Sayısı	Çalışan Sayısı
Maden Çıkarma Sanayii	5	68
Tarıma Dayalı Sanayi	1 012	2 210
Dokuma Sanayii	220	889
Ağaç Ürünleri Sanayii	259	546
İnşaat Sanayii	133	613
Maden, Maden İşletmesi ve Makine Sanayii	456	886
Kâğıt -ve Basım Sanayii	5	8
Kimya Sanayii	20	67
Karma Sanayi	2	14
Diğer Sanayi Dallar	10	27
Toplam	2 122	5 338

1927 Sanayi Sayımı sonuçlarına göre ildeki 2 122 işyerinde toplam 5 338 kişi çalışır. Bunların 1 093’ü tek kişilik, 917’si 2-5 kişilik işletmelerdir. 6-10 arası işçi çalıştıran işyeri sayısı 90, 10’dan çok işçi çalıştıran işyeri sayısı ise 22’dir. Bu işyerlerinin çoğu tarıma dayalı sanayi dalındadır ve ağırlıklı olarak un, zeytinyağı ve sabun üretmektedir. Metal eşya-makine imalat dalında ise 456 işletme vardır. Bunların çoğu, tarım araçları üreten atölyelerdir. Ağaç işleme sanayisindeki işyerleri, sayısı 259’u bulan bıçkı-hızır ve doğrama atölyeleridir. Bunlardan 220 işyeri ile dokuma dalı dördüncü sırada yer alır. Manisa Vilayet Hususi İdaresi’nin yayımladığı, **Manisa Vilayeti Hakkında Tabii, Coğrafi, Tarihi, İdari, İktisadi, İctimai, Malumatı Cami, Mecmua**’ya göre 1930’larda Merkez İlçe ’de kurulmuş olan, gıda dalındaki işyerlerinin önde gelen isimleri: İsmet Bey’in 200 000 TL sermayeli un ve zeytinyağı; Çelebizade Cevdet Bey’in 80 000 TL sermayeli buz ve un; Selim Sun Bey’in 36 000 TL sermayeli un, zeytinyağı, pamuk; Osman Bey’in susam yağı; Necmeddin Bey’ in Çobanisa’daki un ve zeytin; Hüseyin Efendi’nin Karaköy’deki motorla çalışan Tektaş un fabrikaları ile Konyalı Mehmet Efendi’nin yarma, pamuk, tahıl atölyeleridir.¹⁸

1930’da ise, Gördes’teki 2 000 el tezgâhında çalışan 6 500 kişi 184 000 m² halı dokumuş ve 1 200 000 liralık değer yaratmıştır. 1931’de ilçede kömür ve odunla çalışan 10 beygir gücünde motorları olan 5 000 TL sermayeli bir iplik boyama

¹⁶ Yurt Ansiklopedisi, s. 5571; Manisa 2000, s. 366.

¹⁷ Manisa 2000, s. 342; Yurt Ansiklopedisi, s. 5573.

¹⁸ Yurt Ansiklopedisi, s. 5573.

Geçmişten Günümüze Manisa

fabrikasıyla her biri 10 TL değerinde 1 300 halı tezgâhı vardır. Bunlarda bir yılda dokunan ortalama 250 000 m² halının 10 000 m²'si yurt içinde pazarlanmakta, büyük bölümü ise yurt dışına satılmaktadır. Çolakzadeler'in Kula'daki halı ilme ve boyama fabrikasının değeri 250 000 TL'dir. Bu fabrika, kirli yapağıyı nitelikli halı ilmesi haline getirir ve boyar. Üretilen ilme Kula, Demirci ve Isparta'daki halı tezgâhlarında kullanılır. Çolakzade Halı Şirketi'nin dokuma atölyesinde bir mevsimde 100-300 halı dokunur. Evlerde 1 000'e yakın halı tezgâhı vardır. İlde, dokuma dalında faaliyet gösteren kuruluşlar ise Merkez İlçe, Alaşehir ve Salihli'de yoğunlaşmışlardır.¹⁹

İldeki çırçır fabrikalarının kökeni İzmir'deki İngilizler'in çalışmalarına uzanır. Pamuk işleme sanayiindeki teknolojinin oldukça geri kalmasının dışarıya verdiği zararı gidermek için ilk olarak J.B. Gout ve J. Aldrich adlı iki İngiliz tüccar faaliyete geçer. Bunlardan Gout, 1863'te Manisa'da bir çırçır fabrikası açar. Gout, fabrikanın montaj ve bakım işleri için, İngiltere'den S. Whiteman adlı bir mühendis getirtirir. Yerli çırçır fabrikatörlerinin tepkisinden çekinildiği için, fabrika Manisa'nın ünlülerinden Karamızrakı Mehmet Efendi adına açılır. İdaresine de yönetici olarak İngiliz Konsolosluğu'nda çalışan F. Velesti getirilir. Öbür çırçır fabrikatörleri gibi Gout da işleyeceği pamuğu daha ekim zamanı satın alıp, bunun için 16 komisyoncuyla köylere göndermektedir. Onlara toplanan pamuğun değeri üzerinden % 0,5 dolayında bir pay verir. İlkel atölyelerde günde yalnızca 6 kg temiz pamuk sağlanabilmekteyken, Gout'un fabrikasındaki her bir çırçır makinesi bir günde ortalama 48 kg pamuğu temizleyebilmektedir. Dokuma sanayiinde buhar gücü kullanılması, Gout'u İzmir'in en büyük pamuk dışarıtımıcısı yapacaktır.²⁰

Manisa'da halıcılık, demircilik, taş ve toprak sanayinde önemli gelişmeler Cumhuriyet'in ilk on yılında olmuştur. Bununla beraber şekerçilik, şarapçılık ve konserveçilikte de kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. 1932'de Leipzig'deki sergiye katılım gerçekleştirilerek dışarı açılma olmuştur.²¹

1932'de Manisa'da Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan (TSK) yararlanan şirket sayısı 46'dır. Toplam 878 işçi çalıştıran bu işletmeler arasında en ağırlıklı yeri, 241 işçi çalıştıran 10 karma (zeytinyağı, un ve çırçır) fabrika tutar. İkinci sırada, karma üretim yapan ve 217 kişinin çalıştığı 6 un ve pamuk fabrikası gelir. Yaratılan katma değer açısından karma un ve zeytinyağı fabrikalarıyla, aynı zamanda elektrik de üreten, un, pamuk, zeytinyağı fabrikaları önde gelir. TSK'den yararlanan şirket sayısı, 1941'de 21'e düşer. Bunlardan en yüksek üretim değeri gerçekleştirenler yünlü dokuma (halı) yapanlardır. Onları, zeytinyağı ve pamuk fabrikaları ile linyit üretimi izler.²²

1950-1970 Arası Manisa'da Sanayi

1950-1970 arasında Manisa sanayiindeki en önemli gelişme büyük ölçekli kamu yatırımları yapılması olmuştur.²³ 1964'te ilde 10 kişiden fazla işçi çalıştıran 44 kuruluşun 2'si kamu, 42'si özel kesim işletmeleridir. Kamu işletmeleri ortalama 750 kişi çalıştıran büyük ölçekli işyerleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özel kesim işletmeleri ise ortalama 64 kişi çalıştıran orta ölçekli kuruluşlardır. 1950-70 arasındaki dönemde, özellikle 1960'larda özel kesim girişimlerinin sayısında artış görülmektedir. Ancak yeni girişimler de, Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi,

¹⁹ Yurt Ansiklopedisi, s. 5674.

²⁰ Yurt Ansiklopedisi, s. 5674.

²¹ Mevlut Çelebi, Atatürk Ve Manisa, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları:3, Manisa, 2006, s. 101.

²² E. Karaköse, Manisa'da Sanayileşme Ve Sosyo Ekonomik Gelişme. Manisa: Şafak Basım. 2004, s. 29.

²³ Kürşat Veral, Sanayilerin Organize Oluşum Sisteminin Çevre Yerleşmelere Olan Etkisi (Manisa Organize Sanayi Bölgesi Örneği), Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008, s. 118.

imalat sanayiinin temel yoğunlaşma alanları olan dokuma, gıda, deri ve taş-toprağa dayalı sanayi dallarına yönelmiş, ilin genel sanayi yapısında bir yenilik olmamıştır.²⁴

1955 yılında Sümerbank'ın katılımı ile açılan Manisa Mensucat A.Ş., 1957 yılında işletmeye açılan Soma Termik Santrali ve 1960'ta faaliyete başlayan Demirköprü Hidroelektrik Santrali, önemli kamu girişimleridir. Hem bu girişimler hem de ilde elektrik enerjisi üretiminin yaygın olmasından dolayı tarımdan sanayiye olan dönüşümün kolaylaşması ildeki imalat sanayinin gelişmesini hızlandırmıştır. Bu hızlanmayla birlikte 1962 yılında TUKAŞ Konserve Fabrikası'nın da kurulduğunu görmekteyiz.²⁵

Bu dönemde ilde gıda sanayii dalında un, yağ, konserve fabrikaları ile şeker, helva, sütlu yiyecek üreten imalathaneler önemli yer tutar. 1960'larda gıda dalındaki başlıca işyerleri, Merkez ilçedeki Turhangil Un Fabrikası, Cide Yağ ve Yem Sanayii ve Komandit Şirketi'nin ayçiçeği fabrikası, 6 zeytinyağı fabrikası ile Ege Gazoz ve Tariş'in Tor İspirto İçki fabrikalarıdır. Akhisar'da 12 ve Alaşehir'deki 2 zeytinyağı fabrikası ile 3 lokum-helva, tahin imalathanesi yer alır. Kırkağaç'ta 7 zeytinyağı, Kula'daki 1 un fabrikası bulunur. Salihli'deki un ve şarap, Saruhanlı ve Soma'daki 5'er, Turgutlu'daki 2 zeytinyağı fabrikası, Yako Bencuya'nın un ve pamuk ve Sal Şarap Fabrikası vardır. 1968'de yabancı ve yerli ortaklarca kurulan Tariş'in Tor İspirto İçkiler Sanayii Limited Şirketi'nde yılda 140 000 lt şarap ve 210 000 lt vermut üretilir.²⁶

Ege Sanayi Odası'nın hazırladığı 1964 Sanayi Anketi'ne göre, ilde 10 kişiden çok işçi çalıştıran 2 kamu, 42 özel kesim işyeri vardır. 1970'lerin sonunda, ise kamu işyerlerinin sayısı 4'e özel kesim işyerlerinin sayısı 109'a ulaşır.²⁷

Türkiye genelinde sanayi alanındaki gelişmelerin ivme kazanması sebebiyle faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarını bir araya toplama düşüncesi, Organize Sanayi Bölgelerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır.²⁸ Nihayet 1963 yılında yapımına başlanan Manisa Organize Sanayi Bölgesi, 1970 yılı itibariyle hizmete girmiştir.²⁹

²⁴ Yurt Ansiklopedisi, s. 5675.

²⁵ Manisa 2000, s. 343; Yurt Ansiklopedisi, s. 5575.

²⁶ Yurt Ansiklopedisi, s. 5676.

²⁷ Yurt Ansiklopedisi, s. 5577.

²⁸ A. Yücel, Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri Uygulaması. İl Planlama Paneli Kurs Notları, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara: İçişleri Bak. Yay., 1986, s.235.

²⁹Manisa Organize Sanayi Bölgesi (MOSB): Manisa'da organize sanayi bölgesi kurma girişimleri 1963'te başlar. Kurucu üyelerden il özel idaresi ve belediye, yerel katılım payı (% 10) verdikten sonra, kurucu üyelikten çekilir. Manisa Ticaret Odası'nın öncülüğünde 1968'de kurulmasına başlanan bölge 1970'te işletmeye açılır. Manisa-İzmir karayolu üzerinde, Keçeliköy bitişiğinde, kent merkezine 6,5 km uzaklıkta, 1 750 000 m²'lik bir alanda kurulu olan OSB'nin % 88,6'sı sanayi kuruluşlarına, kalanı yol, yeşil alan ve hizmet yapılarına ayrılmıştır. Bölge içi yolların uzunluğu 9 km'dir. Su 6 km uzaklıktaki Gürle Köyü kaynağından, elektrik enerjisi ise 20 mw'lık bir trafo merkezinden sağlanmaktadır. Ayrıca, kesintiler sırasında gereksinimi karşılayan elektrojen grupları vardır. Kuruluşunda 151 parsel olan bölge, daha sonra birleştirmeler nedeniyle 75 kuruluşun yerleşebileceği bir alan olmuştur. OSB'de 1975'te 43 olan işletme sayısı 1983'te 45'e yükselmiştir. 45 kuruluşun 24'ü metal eşya-makine imalat, 6'sı gıda. 6'sı dokuma, giyim eşyası, deri, 6'sı kimya sanayi, 3'ü ise ağaç işleme dallarındadır. Ayrıca, 9 işletmenin yapımı sürmekte, 3'ünün de tasarımı tamamlanmıştır, 1983'te bölgede 3 150 kişi çalışmaktadır. Tüm kuruluşlarıyla faaliyete geçtiğinde, bu sayı 10 000 dolayına ulaşacaktır.

Bölgenin finansman kaynakları, teşvik fonlarından, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bütçesinden sağlanmaktadır. Organize Sanayi Bölgesi Kurma Fonu'ndan ve kurucuların % 10'luk yerel katılım payından oluşmaktadır. Bölgeden. 1981'de 84,5 milyon, 1982'de 48,5 milyon dolarlık dışsıtım yapılmıştır. 1982'de bölgedeki kuruluşların toplam cirosu yaklaşık 16,2 milyar TL, toplam yatırım tutarı ise 12,5 milyar TL'dir. Bölgedeki yatırımların % 80'i il dışı sermayece, özellikle İzmirli sanayicilerce gerçekleştirilmiştir.

Bölgenin 1986 yılında % 90 oranında doluluğa ulaşması sebebiyle Bölgenin büyütülmesi düşünülmüş ve harekete geçilmiştir. 1991 tarihinde Bölgenin II. kısmı hizmete açılmıştır. 1997 yılında ihtiyaç hâsil

Geçmişten Günümüze Manisa

Çağdaş sanayileşmenin tüm sıfatlarını taşıyan Manisa Organize Sanayi Bölgesi, hem ülke ekonomisi için hem de yöresel gelişme için istihdamı arttırıcı bir özelliğe sahiptir. Ciddi bir ekonomik faaliyet kaynağı olması sebebiyle de yatırımcıların gözde yatırım noktası haline gelmiştir. Eskiye göre kısaltılan İzmir-Manisa karayolu ulaşım ve taşıma kolaylıkları getirmiş; altyapı ve ucuz arsa olanakları, İzmirli ve İstanbullu sanayicilerin Manisa'da kârlı yatırımlar yapılabileceklerini düşünmelerine yol açmıştır. Bu yıllarda Manisalı tüccar ve büyük toprak sahipleri de sanayi sektörüne yönelmiştir.

1970'ten Günümüze Manisa'da Sanayi

1970'lerde İzmir'de sanayi kuruluş yeri olarak uygun olan alanların tükenmesi, arsa fiyatlarını çok yükseltmiştir. Bununla birlikte 1960'ların sonunda İzmir- Manisa karayolunun kısaltılmasıyla, taşıma giderlerinin düşmesi ve 1970'te işletmeye açılan Manisa Organize Sanayi Bölgesi ili yeni yatırımlar için çekici bir yer yapar. Bu bakımdan, ilde sanayinin gelişmesinde, Organize Sanayi Bölgesi'nin önemli bir itici güç işlevi gördüğünü söylemek mümkündür.

İzmirli ve İstanbullu yatırımcıların girişimleri ile MOSB'nde sanayi alanındaki kuruluşların yapımına başlanmıştır. Gey Giyim Sanayii ve Ticaret AŞ ile ECA grubuna bağlı Valf Sanayii AŞ, bu türden yatırımların ilk örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. ECA grubu, daha sonra yatırımlarını genişletmiş, Ege Kalıp Sanayii AŞ, Ara Alüminyum Radyatör Sanayii AŞ ve Seral Seramik Sıhhi Tesisat Gereçleri Sanayii ve Ticaret AŞ'yi de açarak il ekonomisine katmıştır. Çukurova Kimya Endüstrisi AŞ; Çukurova Holdingce bağlı olan fabrika, 100 000 m² alanda kurulmuştur. Kuruluşun merkezi Manisa'da, bölgesel pazarlama şubeleri İstanbul ve Ankara'dadır. 11 milyon dolarlık yatırımın diğer büyük ortakları, İş Bankası AŞ, Pamukbank ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'dır. Kuruluş, çeşitli kimyasal maddeler üretmektedir. Dünyada, hammadde olarak yağsız pirina kullanan ilk ve tek kuruluş olan fabrikada, pentozan içeren bitkisel artıklardan, kayısı çekirdeği, mısır koçanı gibi ürünlerden de girdi olarak yararlanılmaktadır.³⁰

Yaşanan gelişmelerin Manisalı tüccar ve toprak sahiplerini de sanayi alanında yatırımlar yapmaya teşvik ettiğinden söz etmiştik. Yerli girişimcilerin MOSB'de

olunca Bölgenin III. kısmının kuruluş çalışmalarına başlanmıştır. 1998 yılında kamulaştırma işlemleri, Ağustos 2001'de ise altyapı çalışmaları tamamlanmıştır. Aralık 2003 itibariyle Bölgenin III. kısmının da arsa doluluk oranı % 100'e ulaşmıştır. Bu şekilde artan potansiyele paralel olarak IV. ve V. kısımlarının da yapılmasına karar verilmiştir. 3 759 600 m² büyüklüğündeki IV. ve 743 000 m² büyüklüğündeki V. kısmın kamulaştırma çalışmaları ve altyapı ihalesi 2006 yılında tamamlanarak 2007 yılı başında arsa tahsislerine başlanmıştır. Ağustos 2011 itibariyle IV. ve V. kısımlarda da % 100 doluluk oranına ulaşılmıştır. Manisa Organize Sanayi Bölgesi 11 Temmuz 2008 tarihinde gerçekleştirilen 1. Genel Kuruldan sonra Manisa Organize Sanayi Bölgesi kendi sanayicisi tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Manisa Organize Sanayi Bölgesinde, 1990 yılında, 53 adet fabrika ve tesislerde toplam 8 700 civarında işçi çalışmaktadır. Bölgedeki kuruluşlar ayda 175 000 ton sanayi suyu ve 6 300 000 Kwh elektrik enerjisi kullanılmaktadırlar. Halen Manisa ilinde 273 fabrikanın sadece 4'ü kamu sektörüne ait olup, geriye kalanın tamamı özel sektörün elindedir.

Manisa Organize Sanayi Bölgesi'nde 2009 yılında 1. Bölge'de 3 bölüm yer alır. Burada toplam 132 firmada 24 200 kişi çalışmaktadır. Firmaların ithalatı 3 000 000 000 Dolar, ihracatı ise 2 200 000 000 Dolar'dır. 2016 yılında ilde 186 işyerinde 46 700 kişi çalışır. Firmaların ithalatı 2 830 000 000 Dolar, ihracatı ise 300 000 000 Dolar olmuştur. İlde 2009 yılında 25'den fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı 362'dir ve buralarda toplam 26 551 kişi çalışırken 2016 yılında 637 işyerinde 115 422 kişi istihdam edilir. 2009 yılında ilde imalatta 20, hizmette 6, tarımda 1, enerjide 2 olmak üzere toplam 29 firma teşvikten yararlanmışken 2016 yılında imalatta 63, hizmette 19, tarımda 2, enerjide 44 olmak üzere 128 firma teşvikten yararlanır. Manisa OSB'den dünyanın 100'ü aşkın ülkesine ihracat yapılmakta olup 2015 yılı toplam dış ticaret hacmi yaklaşık 7 190 000 000 dolarına ulaşmıştır. (Bkz: Yurt Ansiklopedisi, s. 5573; <https://www.mosb.org.tr/tr/kurumsal/tarihce/> Erişim: 12.09.2017).

³⁰ Yurt Ansiklopedisi, s. 5575.

işletmeye açtığı ilk kuruluşlar; Manisa Yem Fabrikası AŞ, Safir Tekstil Sanayii ve Ticaret AŞ ve Sestaş (Suni ve Sentetik Elyaf Sanayii ve Ticaret AŞ)'dir. Öteden beri, Hacır Rahmanlı ve Semalı ovalarının en verimli topraklarını işleyen Manisa'nın ünlü ailelerinden Soyerler, Sestaş'ı; üzüm, pamuk ve tahıl ticareti ile zenginleşen Pulcuoğlu Ailesi Safir'i; Çullu Çiftliğinin sahibi Adil Çullular da Yonsan (Ege Yonga ve Levha Sanayii ve Ticaret AŞ) ve İzmir Un Fabrikasını kurmuştur. Tarımdan elde ettikleri geliri sanayiye aktaranlardan Sorman ve Giritligiller çırçır; Ciderler yağ, yem ve çırçır; Kemal Pınar da deri, kösele ve çırçır fabrikaları açmıştır.

Gıda dalındaki kuruluşlardan Yemsan, 1973'te üretime geçmiştir. Manisalı sanayicilerin bölgedeki ilk girişimi olarak değerlendirilmektedir. Manisa Ticaret Odasının öncülüğünde temeli atılan bu Türkiye'nin ilk otomatik yem fabrikasında toz ve pelet olmak üzere, iki tip yem üretilmektedir. 12 çelik siloda 1 000 ton tahıl depolayabilen fabrikanın makineleri İsviçre'nin Bühler şirketinden sağlanmış; fabrikanın montajı ve deneme üretimi bu şirket tarafından yapılmıştır. 30 milyon TL'lik kuruluş sermayesinin % 25'i kamunun, % 75'i çeşitli kişilerindir.³¹

Gıda dalındaki kuruluşlardan bir diğeri, Ege Yağ Sanayii ve Ticaret AŞ'dir. Yapımı, 1981'de başlayan fabrika aynı yıl üretime de geçmiştir. Kuruluş sermayesi 38 milyon TL'dir. Fabrikada, pres bölümünde 3, öbür bölümlerde 2 vardiyada toplam 30 kişi çalışmaktadır. Ayçiçeği yağı üreten fabrikada elde edilen küspe kanadı hayvan yemi olarak kullanılır. İhtiyaç duyulan hammadde, Manisa, Söke ve Trakya'dan sağlanır. Fabrika, ayçiçeğinden başka, tütün tohumu, hintyağı, susam, çitlembik ve pamuk çekirdeği de işlemektedir. Elde edilen ham yağ, ayçiçeği yağı ve margarin üreten fabrikalarca ve boya sanayiinde hammadde olarak kullanılır. Fabrikada yılda 15 000 ton ayçiçeği işlenerek, günde 30 ton ham yağ elde edilmektedir.³²

Dokuma dalındaki kuruluşlardan en önemlileri, Safir ve Batılılar şirketleridir. Ayakkabı fabrikaları istenilen başarıya ulaşamamıştır. Pulcuoğlu Pamuklu Sanayii ve Ticaret AŞ (Safir) 1972'de kurulur. Yılda 5 518 000 tane iç çamaşırı üretebilen fabrikanın sabit sermaye yatırımı 64,1 milyon TL'dir. Tesisin yan ürün olarak, yılda 850 ton karde pamuk ipliği, 450 ton penye pamuk ipliği ve 450 ton ip örgü bezi üretme kapasitesi vardır. 5 milyon TL olan kuruluş sermayesi 1976'da 25 milyon TL'ye çıkarılmıştır. Fabrikada 1983'de 470 kişi çalışmaktadır.³³

Otomotiv yan sanayii kuruluşları arasında en önemlileri Valf Sanayii AŞ, Elba Basınçlı Döküm Sanayii, Gülman Elektrik Sanayii AŞ, Olgun Çelik ve Mert Akümülatör Sanayii ve Ticaret Limited Şirketi'dir. Hammaddesini, Etibank'ın Seydişehir Alüminyum Tesislerinden sağlayan Elba, Aselsan, Hema, Türk Traktör, Tofaş, Renault, Arçelik ve BMC için üretim yapmaktadır. Gülman Elektrik ve 1982'de tam kapasite ile çalışmaya başlayan Mert Akü, otomotiv yan sanayiine katkıda bulunan kuruluşlardandır.

İnşaat kesimi için üretim yapan kuruluşlar arasında en önemlisi Betonsan'dır. Betonsan Konut Sanayii ve Ticaret AŞ, 1974'te prefabrike konut ve hazır beton üretmek için kurulmuş, 1977'de üretime başlamıştır ancak 1983'te üretimi durdurmuştur. İldeki taş- toprağa dayalı sanayinin merkezi olan Turgutlu'daki tuğla-kiremit fabrikalarının en büyükleri de Dev, Aysan ve Pekcan'dır.³⁴

1981'de ülkedeki 500 büyük şirket arasına giren Manisa'daki sanayi kuruluşları arasında, 277. sıradaki Cidesan Yağ ve Yem Sanayii AŞ, 389. sıradaki

³¹ Yurt Ansiklopedisi, s. 5576.

³² Yurt Ansiklopedisi, s. 5576.

³³ Yurt Ansiklopedisi, s. 5576.

³⁴ Yurt Ansiklopedisi, s. 5577.

Geçmişten Günümüze Manisa

Salihli İplik ve Dokuma Fabrikası TAŞ, 402. sıradaki Tek Tarım Makineleri Ticaret ve Sanayii AŞ ile 473. sıradaki Yümsan Elektrik Motorları Ticaret ve Sanayii AŞ sayılabilir.³⁵

Tablo:4 Manisa'da 1980'de Çalışan İşçi Sayısına Göre İşyerleri

	İşyeri Sayısı	1 Kişilik	2-9 Kişilik	10 ve Daha Fazla Kişilik
Toplam	5 318	2 060	2 866	392
Gıda, İçki, Tütün Sanayii	549	125	342	82
Dokuma, Giyim Eşyası, Kürk-Deri Sanayii	1 547	847	613	87
Ağaç Ürünleri ve Mobilya Sanayii	791	265	514	12
Kâğıt ve Basım Sanayii	44	13	28	3
Kimya Sanayii	89	35	48	6
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	313	37	148	128
Metal Ana Sanayii	2			2
Metal Eşya, Makine ve Taşıt Araçları Sanayii	1 928	708	1 150	70
Diğer Sanayi Dalları	55	30	23	2

Manisa'da 1980'de Çalışan İşçi Sayısına Göre İşyerleri³⁶ Tablo:2'de verilmiştir. Buna göre 1980'lerde, sanayinin yapısındaki değişim sürer. 1980 Sanayi ve İşyerleri Sayımına göre, metal eşya-makine imalat sanayii 1 928 işletme ile 1. sırayı alırken, dokuma dalı 2. sırada gelir. Gıda sanayii, dokumadan sonra gelen yerini, orman ürünleri işleme dalına bırakır. 10'dan fazla kişinin çalıştığı büyük ölçekli işyerleri sıralamasında ise, taş-toprağa dayalı sanayi başta gelmekte, bunu sırasıyla dokuma, gıda ve metal eşya dalları izlemektedir.

1989 yılında imalat sanayinde 3'ü devlet, 124'ü özel olmak üzere toplam işletme sayısı 127'dir.³⁷ 1989 yılında Emekli sanığına bağlı çalışan sayısı 111 iken, devlete ait işyerinde çalışıp da SSK'ya bağlı olanların sayısı 1256'dır. Özelde çalışıp SSK'ya bağlı olan çalışan sayısı da 17 107'dir. Buradan da anlaşıldığı gibi imalat sanayinde özel sektör ön plandadır.³⁸ Yıl içinde emekli sandığına bağlı olarak çalışanlara yapılan ödeme 1 568 294 TL, devlet işletmesinde çalışıp SSK'ya bağlı olanlara yapılan ödeme 10 983 269 TL, özelde çalışan ve SSK'ya bağlı olanlara yapılan ödeme ise 104 307 460 TL'dir.³⁹

1992 yılında ise 4'ü devlet, 221'i özel toplam 225 işyeri bulunmaktadır.⁴⁰ DİE'nin 1992 yılında gerçekleştirdiği sanayi sayımında ilde sanayi sicil belgesine sahip olmayan işyeri sayısı da belirtilmiştir. Buna göre maden ve taşocakçılık alanında 37 işyeri ve yıllık ortalama 5 000 çalışan; imalat sanayinde 4 393 işyeri ve 11 731 çalışan; elektrik, gaz ve su işlerinde 2 573 çalışan; ticaret, otelcilik, lokantacılık alanında 13 214 işyeri ve yıllık ortalama 25 532 çalışan yer alır. Ulaştırma, haberleşme, depolama alanında 183 işyeri ve 432 çalışan; mali kurumlar, sigorta, emlak işleri, yardımcı iş hizmetlerinde 821 işyeri ve 1 714 çalışan; toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetlerde 4 837 işyeri ve 10 585 çalışan vardır.⁴¹

³⁵ Yurt Ansiklopedisi, s. 5578.

³⁶ DİE, Genel Sanayi Ve İş Yerleri Sayımı, 1980; Yurt Ansiklopedisi, s. 5577.

³⁷ DİE, İl Ve Bölge İstatistikleri, 1993, s. 346.

³⁸ DİE, 1993, s. 346.

³⁹ DİE, 1993, s. 347.

⁴⁰ DİE, İl Ve Bölge İstatistikleri, 1994, s. 382.

⁴¹ Coğrafi, Ekonomik, Sosyal, Kültürel Ve Tarihi Yönleriyle Manisa'95, Manisa Valiliği, 1995, s. 111.

Tablo:5 Sektörlere göre işyerleri ve İstihdam durumu (1994)

İş Kolları	İş Yeri Sayısı	İstihdam Durumu
Toprak Ve Toprağa Dayalı İmalat Sanayi	89	4682
Dokuma Ve Tekstil Sanayi	52	4260
Gıda Sanayi	37	2552
Yem Sanayi	6	369
Zirai Aletler Sanayi	23	170
Metal Eşya Ve Makine Sanayi	29	1361
Oto Yan Sanayi	18	592
Kimya Sanayi	9	297
Deri Ve Kundura Sanayi	6	93
Baskı Ve Ambalaj Sanayi	5	555
Elektrik Ve Elektronik Sanayi	6	3466
Orman Ürünleri Sanayi	6	194
Diğerleri	6	170
Toplam	292	18 761

1994 yılı sonunda ilde sanayi sicil belgesine sahip toplam 292 işletme bulunmaktadır. Bunlardan 4'ü kamu, 288'i de özeldir ve bunlardan 9'u 500'den fazla işçi çalıştıran işletmelerdir.⁴² Bunlar tablo 6'da verilmiştir. TKİ Ege Linyitleri İşletmesi 5 460 kişilik istihdam ile başı çekmektedir.

Tablo:6 500'den Fazla İşçi Çalıştıran Sanayi Tesisi, İstihdam Ve Üretim Durumu

Adı	Yeri	İstihdam	Yıllık Üretim
Tek Soma Termik Santrali	Soma	1950	5 000 000 000 Kwh
Tki Ege Linyitleri İşletmesi	Soma	5490	9 501 605 ton/yıl
Vestel	Manisa	1709	393 627 adet TV, 4 228 adet Video, 6 534 adet Monitör
Manisa Pamuklu Mens. A.Ş.	Manisa	920	8 256 252 kg mamul
Raks Elektronik San. Tic. A.Ş.	Manisa	772	61 701 352 adet Video, 24 884 720 adet Auido, 6 534 adet Monitör
May Tekstil San. Ve Tic. A.Ş.	Manisa	745	890 000 kg ham kumaş, 1 616 000 kg mamul, kumaş, fason boya
Serel Seramik San. Ve Tic. A.Ş.	Manisa	707	11 247 ton seramik sıhhi tesisat gereçleri
Pekel Teknik San. Ve Tic. A.Ş.	Manisa	741	14 632 adet mikro fırın, 89 930 adet çamaşır mak., 138 142 adet buzdolabı, 3 316 adet mini fırın, 4 764 adet bulaşık mak.
Tukaş Turgutlu Kon. San. Tic. A.Ş.	Manisa	526	10 424 732 kg salça

İlde imalat sanayi yatırımlarına ve sanayi ürünleri ihracatına sağlanan teşvikler, sanayi alanının gelişmesine ivme kazandırmıştır. Bu anlamda 1999 yılı sonu itibariyle ildeki teşvik belgeli yatırımların sektörlere ve ilçelere dağılımı Tablo:7 ve 8'de gösterilmiştir.

⁴² Manisa'95, s.110-112.

Geçmişten Günümüze Manisa

Tablo:7 İlçelere Göre

İlçesi	Teşvikli Yatırım Sayısı	İlçesi	Teşvikli Yatırım Sayısı	İlçesi	Teşvikli Yatırım Sayısı	İlçesi	Teşvikli Yatırım Sayısı
Merkez	244	Demirci	7	Köprübaşı	-	Turgutlu	35
Ahmetli	1	Gölmarmara	-	Kula	5	Saruhanlı	13
Akhisar	32	Gördes	1	Salihli	28	Selendi	1
Alaşehir	3	Kırkağaç	-	Sarıgöl	-	Soma	41

Tablo:8 Sektörlere Göre

Sektörü	Yatırım Sayısı	Sektörü	Yatırım Sayısı	Sektörü	Yatırım Sayısı
Elektrik Ve Elektronik Sanayi	28	Orman Ürünleri Sanayi	9	Oto Yan Sanayi	26
Hizmet Sektörü	43	Elektrik Enerjisi Sektörü	6	Baskı Ve Ambalaj Sanayi	19
Dokuma Ve Tekstil Sanayi	38	Metal Eşya Ve Makine Sanayi	38	Toprak-Seramik Sanayi	23
Gıda Sanayi	81	Küçükbaş Hayvan Ve Yem Sanayi	22	Deri Ve Kundura Sanayi	4
Maden Sektörü	25	Kimya Sanayi	15	Diğer Yatırımlar	34

Tablo:7 ve 8'e göre ildeki teşvikli yatırımlardan Merkez İlçe, Akhisar, Turgutlu, Soma, Salihli ve Saruhanlı ilçeleri ağırlıklı olarak faydalanmıştır. Toplamda 411 teşvik belgeli yatırımın 244'ünün merkezde olduğu göze çarpmaktadır. Sektörel dağılıma bakıldığında ise gıda sanayinin 81 yatırımla öne çıktığı görülmektedir. Bu da tarıma dayalı sanayinin göstergesidir.⁴³

2003 yılında Manisa'da Palamut Meşesi ve Valeks dünyada sadece Salihli'de bulunan iki fabrikada üretilmektedir. Türkiye'de az sayıda bulunan basınçlı kaplar sanayi, İstanbul ve Bursa'dan sonra Manisa merkez ve Salihli'de faaliyet göstermektedir. Bunların yanında diğer ticaret konusu olan tarımsal ürünler içinde çekirdeksiz kuru üzüm ilk sırada yer almakta daha sonra ise zeytin ve diğer taze sebze, meyve ve hububat gibi diğer tarım ürünleri ile Soma ilçesinde üretimi yapılarak satılan kömür il ticareti içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Sanayinin sürekli gelişme trendinde olması Manisa'ya yarı mamul ve mamul mal giriş çıkışını artırarak mevcut ticaret hacminin genişlemesini de sağlamaktadır. Ege Bölgesindeki İllerin sanayisine göre bir değerlendirilmesi yaparsak Manisa'nın % 11'lik bir değerle, İzmir (% 37) ve Denizli'den (%18) sonra üçüncü sırada yer aldığını görmekteyiz.⁴⁴

2004 yılında Türkiye'de sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında Manisa 25. sırada⁴⁵, 2010 yılında yine 25. sırada yer alır. 2011'de 3. Kademe gelişmiş iller arasında yer alan Manisa'nın sosyo-ekonomik gelişmişlik sırasını 23 olarak

⁴³ Manisa 2000, s. 345.

⁴⁴ www.manisatsso.org.tr Erişim:21.10.17.

⁴⁵ Bülent Dinçer, Metin Özasan, İllerin Sosyo- Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması, Bölgesel Gelişme Ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, 2003, s. 107.

görmekteyiz. Aynı yıl için kişi başına düşen ihracat tutarında il, Türkiye genelinde dördüncü sırada yer almaktadır. Yüz bin kişiye düşen patent başvuru sayısında ise tüm iller arasında ilk sırada gelmektedir. Bununla birlikte Manisa il merkezinin batıda yer alması ve İzmir'in etkisinde kalıyor olması göstergeleri etkilediği düşünülmektedir.⁴⁶ 2013 yılında ise il 21. sıradadır.⁴⁷

Ülkede 2008 yılında sanayi alanında çalışanların toplam istihdam içindeki payı % 26 iken bu oran 2013 yılında yine % 26 oranındadır. Manisa'da 2008 yılında sanayi alanında çalışanların toplam istihdam içindeki payı % 22 iken bu oran 2013 yılında yine % 23 oranındadır.

2013 Yılında TÜİK tarafından yapılan "Seçilmiş Göstergelerle Manisa" raporuna göre;⁴⁸ TR33 (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak) bölgesi cari fiyatlarla bölgesel gayrisafi katma değerinin sektörel paylarına bakıldığında hizmetler sektörü 2011 yılında % 45,2 ile en büyük payı oluşturmaktadır. Aynı yılda sanayi sektörü % 35,9 ile ikinci sırada gelmektedir. Manisa'dan yapılan ihracatın 2013 yılı için ekonomik faaliyetlere göre dağılımına bakıldığında en büyük pay % 95 ile imalat sektörüne aittir. 2009 imalat sanayi bin dolar bazında 859 529 iken, 2013 yılında 3 761 643 olmuştur. Manisa'dan yapılan ithalatın 2013 yılı için ekonomik faaliyetlere göre dağılımına bakıldığında en büyük pay % 95 ile imalat sektörüne aittir. 2009 İmalat sanayi bin dolar bazında 519 315 iken, 2013 yılında 3 080 827 bin dolar olur.

Tablo:9 2009 Ve 2016 Sektörlere Göre Teşvik Yatırım Sayısı

Sektörü	Teşvik Yatırım Sayısı	
	2009 Yılı	2016 Yılı
İmalat	20	63
Hizmet	6	19
Madencilik	-	-
Tarım	1	2
Enerji	2	44

2009 ve 2016 yıllarında ilde sektörlere göre teşvik yatırım sayıları Tablo: 9'da verilmiştir. Buna göre imalat ve enerji alanındaki yatırımların ön plana çıktığı dolayısıyla bu alanlarda yapılan yatırımlara öncelik verildiği anlaşılmaktadır.⁴⁹

İlin imalat sanayinde ulaştığı noktayı ortaya koymak adına İSO (İstanbul Sanayi Odası) Kriterlerine Göre 2009 ve 2016 yılı Türkiye'deki 500 büyük tesis içine giren Manisa sanayi kuruluşları aşağıda tabloda gösterilmiştir.⁵⁰

Tablo:10 İSO (İstanbul Sanayi Odası) Kriterlerine Göre 2009 Yılı Türkiye'deki 500 Büyük Tesis İçine Giren Manisa Sanayi Kuruluşları

İl Sıra No	Sanayi Kuruluşunun Adı	İlçesi	Türkiye	
			2009	2006
1	Vestel Elektronik San.ve Tic.A.Ş.	Merkez	14	11
2	Vestel Beyaz Eşya San.Tic.A.Ş.	Merkez	37	26
3	C.P Standart Gıda San ve Tic A.Ş	Turgutlu	95	64

⁴⁶ Kalkınma Bakanlığı, İllerin Ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE 2011), Bölgesel Gelişme Ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Ankara, 2013, s. 59.

⁴⁷Erhan Gül, Bora Çevik 2013 Verileriyle Türkiye'de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü, Nisan 2015, s. 10.

⁴⁸ TÜİK, Seçilmiş Göstergelerle Manisa, 2013, s. 11, 21, 22, 117, 120, 125.

⁴⁹ Manisa Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü; Sayılarla Manisa 2009, 2016, <http://www.manisa.gov.tr/sayilarla-manisa> Erişim: 20.10.2017.

⁵⁰ <http://www.mosb.org.tr/tr/turkiye-nin-500-buyuk-sanayi-kurulusu/2016> Erişim: 20.09.17.

Geçmişten Günümüze Manisa

4	Compenanta Döktaş Dökümcülük A.Ş	Merkez	111	131
5	Keskinoğlu Tavuk ve Damızlık A.Ş	Akhisar	140	81
6	İndesit Company Beyaz Eşya A.Ş	Merkez	150	129
7	Sarten Ambalaj San. Tic A.Ş	Merkez	153	100
8	Tire Kutsan Kağıt San.Tic.A.Ş	Merkez	201	
9	Polinas Plast.San.ve Tic.A.Ş.	Merkez	202	193
10	Bosc Termo Teknik A.Ş	Merkez	222	83
11	Olmuxsa Ambalaj San Tic AŞ	Merkez	238	201
12	Hayes Lemmerz JantAŞ Jant AŞ	Merkez	275	
13	İnci Akü San Tic A.Ş	Merkez	324	229
14	Yonca Gıda San. İşl. İç Dış A.Ş	Merkez	3 635	250
15	Hayes Lemmerz JantAŞ Jant AŞ	Merkez	354	
16	Elba Basınçlı Döküm San tic A.Ş	Merkez	422	376
17	Graniser Granit Seramik San. ve Tic. A.Ş.	Akhisar	498	
18	Yıldız Entegre Ağaç San. ve Tic. AŞ. Akhisar	Akhisar		64
19	Erdemir Çelik Servis Merkezi San. ve Tic. AŞ.	Merkez		89
20	Maxion İnci Jant Sanayi A.Ş	Merkez		139
21	Schneider Elektrik San. ve Tic. AŞ. Merkez	Merkez		151
22	Kerim Çelik Mamulleri İmal. ve Tic. AŞ.	Merkez		192
23	İpek Kağıt San. ve Tic. AŞ.	Merkez		198
24	Norm Cıvata San. ve Tic. AŞ.	Salihli		230
25	Standart Profil Otomotiv San. ve Tic. AŞ	Merkez		240
26	Maxion Jantaş Jant San. ve Tic. AŞ.	Merkez		427
27	Klimasan Klima San. ve tic. AŞ.	Merkez		471
28	Tirsan Kardan San. ve Tic. A.Ş.	Merkez		499
29	Konveyör Beyaz Eşya ve Otom. Yan San. Tic. A.Ş.	Merkez		500

Küçük Sanayi: Manisa imalat sanayiinde küçük üreticilik öteden beri yaygındır. 1980 Sanayi ve İşyerleri Sayımı'na göre, ilde 10'dan az işçi çalıştıran 4 926 küçük işletme vardı. Bunların yaklaşık % 38'i metal eşya işkolunda, % 30'u dokuma, % 16'sı orman ürünleri, % 1'i gıda sanayiinde, kalanı da çeşitli dallarda üretim yapan işyeridir. Metal eşya işkolundaki işyerlerinin 708'i bir kişi, 1 150'si 2-9 kişi çalışan işletmelerdir. Bu daldaki en ağırlıklı faaliyet, tarım araç ve gereçleri yapımıdır. Çeşitli büyüklükteki atölyelerde römork, pülverizatör, tulumba üretilmektedir. Bu tür atölyeler çoğunlukla, Merkez İlçe, Turgutlu, Salihli, Akhisar ve Kırkağaç'tadır. Ayrıca, torna, kaynak, döküm, tesviye atölyeleri de vardır. Merkez ilçedeki istasyonun yanında ve Manisa Devlet Hastanesi'nin arkasındaki küçük sanayi sitelerinde oto ve tarım araç gereçleri bakım ve onarımı, termosifon, musluk vb yapımı ile uğraşan işyerleri çoğunluktadır.⁵¹

⁵¹ Yurt Ansiklopedisi, s. 5578.

Küçük sanayinin ikinci derecede yoğunlaştığı alan olan dokuma dalındaki işletme sayısı 1 460'tır. Bunların 847'si tek, 613'ü 2-9 kişilik işyerleridir. Çoğunlukla el tezgâhlarında halı üretilen bu işletmelerin yanı sıra, iplik ve yerli bez üreten ve boyama işleri yapan işyerleri de vardır. Sayılan 779 olan orman ürünleri sanayii işletmelerinin çoğunluğu, marangoz ve mobilyacılar ile 1970'ten sonra hızla gelişen inşaat kesimi için üretim yapan doğrama, kereste ve hızar atölyeleridir. Bunların 265'inde 1, 514'ünde 2-9 kişi çalışır. Gıda dalındaki 467 işyerinin yoğunlaştığı alanlar, salamura, konserve, şekerleme, helva ve lokum yapımı ile fırıncılıktır. 1983'te, Akhisar İlçesi'nde, 232 birimlik bir küçük sanayi sitesi vardır. 24 birimlik Demirci ve 1 265 birimlik Manisa küçük sanayi sitelerinin yapımları da sürer. Manisa Küçük Sanayi Sitesi, dağınık ve düzensiz olan küçük sanayi işyerlerini birleştirmek amacıyla, kent merkezine 5,3 km uzaklıkta, Manisa-İzmir karayolu üzerinde, MOSB ile Lâlelik Mahallesi arasında tarıma elverişli olmayan 789.000 m²'lik bir alanda kurulmuştur. Yapımına 1979'da başlanmış ve 533 işyeri tamamlanmıştır. 1983'te toplam 1,3 milyar TL'ye mal olacağı sanılan sitenin, üstyapısının % 85'i tamamlanmış durumdadır.⁵²

İlin sanayileşmesinde küçük sanayi önemli katkı sağlamıştır. 1994 yılı sonu itibariyle il genelinde küçük sanayi sitelerinde faaliyet gösteren işyeri sayısı 4 094'tür ve buralarda 16 000 kişi istihdam edilmektedir.⁵³

Tablo:11 Yapımı Tamamlanan Küçük Sanayi Siteleri (1999 Sonu İtibariyle)

Adı	Yeri	İşyeri Sayısı
Kenan Evren Kss	Manisa	1565
Marangozlar Ve Mob. Kss	Akhisar	163
Madeni Sanatkârlar Kss	Akhisar	400
Eski Kss	Alaşehir	83
Demirci Kss	Demirci	101
Kırkağaç Kss	Kırkağaç	220
Salihli Kss	I.Kısım Salihli	309
Ata Kss	Salihli	294
Eski Kss	Soma	167
Yeni Kss	Soma	196
Eski Kss	Turgutlu	110
Yeni Kss	I.Kısım Turgutlu	143
Yeni Kss	İ.Kısım I.Etap Turgutlu	439

1999 yılı sonu itibariyle ilde yapımı tamamlanmış olan 11 Küçük Sanayi Sitesinde faaliyetlerine devam eden 4 190 işyeri bulunmaktadır. 15 000den fazla kişi buralarda istihdam edilmektedir. Bunlardan başka yapımı devam eden 14 Küçük Sanayi Sitesi daha vardır ve tamamlandığında 3 274 işyeri faaliyete başlayacaktır.⁵⁴

Tablo:12 2009-2016 Yılı Manisa Küçük Sanayi Siteleri

2009 Yılı			2016 Yılı			
KSS Adı	Yeri	İşyeri Sayısı	KSS Adı	Yeri	İşyeri Sayısı	İşçi Sayısı
Kenan Evren KSS	Manisa	1 565	Manisa (Merkez I. Bölüm) Kss İşletme Koop.	Manisa	565	2825
Deri	Manisa	36	Manisa(Merkez İI.	Manisa	500	2500

⁵² Yurt Ansiklopedisi, s. 5578.

⁵³ Manisa'95, s. 112.

⁵⁴ Manisa 2000, s. 345.

Geçmişten Günümüze Manisa

Sanayicileri KSS			Bölüm) Kss İşletme Koop.			
Ahmetli KSS	Ahmetli	115	Manisa Deri Sanayicileri Kss Yapı Koop.	Manisa	36	216
Madeni Sanatkarlar KSS	Akhisar	360	Turgutlu (I. Bölüm) Kss Yapı Koop.	Turgutlu	143	429
Marangozlar KSS	Akhisar	66	Turgutlu (I. Bölüm) Kss Yapı Koop.	Turgutlu	700	2100
Alaşehir KSS	Alaşehir	266	Salihli I. Bölüm Salihli	Salihli	309	1545
Demirci KSS I (B)	Demirci	24	Akhisar Kss	Akhisar	66	132
Demirci KSS II	Demirci	101	Soma Kss İşletme Koop.	Soma	196	784
Borlu KSS	Gördes	20	Kula Kss Yapı Koop. Kula 196 2	Kula	196	392
Gördes KSS (B)	Demirci	75	Demirci (I.Bölüm) Kss	Demirci	101	202
Gördes KSS	Gördes	112	Demirci (I.Bölüm) Kss	Demirci	24	48
Kırkağaç KSS	Kırkağaç	247	Ahmetli Kss Yapı Koop.	Ahmetli	87	261
Köprübaşı II KSS	Köprübaşı	48				
Köprübaşı I KSS (B)	Köprübaşı	12				
Kula KSS	Kula	196				
Salihli I.KSS I.Kısım	Salihli	309				
Salihli II. KSS	Salihli	120				
Soma KSS	Soma	196				
Eski KSS I.Kısım	Turgutlu	143				
KSS II. Kısım I.Etap	Turgutlu	439				
KSS II.Kısım II.Etap	Turgutlu	335				

2009 yılında Manisa’da 4861 Küçük Sanayi işyerinde 12.986 kişi çalışırken 2016 yılında 2.923 işyerinde 15.461 kişi istihdam edilmektedir.⁵⁵ Bu küçük sanayi sitelerindeki işyerleri, misyonları ve en önemlisi istihdamları ile ilin sanayisinin gelişiminde kayda değer bir rol üstlenmektedir.

⁵⁵ Manisa Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü; Sayılarla Manisa 2009, 2016, <http://www.manisa.gov.tr/sayilarla-manisa> Erişim: 20.10.2017.

Madencilik

Ragıp ve Çimeris Beylerin açtığı ocaklarda Almanlar ve Fransızlardan sonra sırasıyla, Faik Sabri, Nuri Aziz ve Yunus Nadi beylerce, 1939'dan başlayarak da Etibank tarafından üretim yapılmıştır. 1939'da Yunus Nadi'den Etibank'ça satın alınan Soma Kömür Havzası'nda ikinci bir hava hattı yapılmış ve günlük üretim 1000 tondan 2000 tona çıkmıştır.⁵⁶

İldeki özel kesim linyit işletmeleri arasında en önemlisi, 1948'de işletmeye açılan Ege Madencilik TAŞ'dir. Diğer özel kesim kuruluşları. Kirazlı Linyit İşletmesi, Hürol Madencilik Limited Şirketi, Mediman Madencilik ve Ticaret Limited Şirketi'nin Dağdere Köyü Linyit İşletmesi, Mehmet Gökgöl Taşocağı İşletmesi, Yay Madencilik Ortaklığı, Balcıoğlu Evciler Linyit İşletmesi, Krolin Madencilik Limited Şirketi (1955), Demren Soma Kömürleri İşletmesi, Çam Linyit Madencilik Limited Şirketi (1959), Deniz Kömürleri İşletmesi (1966) ve Minareciler Linyit İşletmesi'dir. Soma dışında, Merkez İlçe'nin Taşdibi, Denizköy ve Ağarta, Turgutlu'nun Ahmetli ve Kırkağaç'la Üveçli yörelerinde de linyit yatakları vardır.⁵⁷

1957 yılında Etibank, ocakların işletmesini TKİ'ye devretmiştir.⁵⁸ TKİ Ege Linyitleri Soma Bölge İşletmesi'nin 1983'te görünür rezervi 315 milyon ton olan yatakta, 550 milyon ton linyit olduğu sanılmaktadır. İşletmede, hem yeraltı işletmeciliği hem de açık işletme biçiminde üretim yapılmaktadır. Çıkarılan linyitin % 47'si Soma Termik Santralı'na, % 23'ü küçük sanayi işletmelerine, % 30'u evlere, yakacak olarak gönderilmektedir. 1 kg'mı 5 200-5 600 kalori veren Soma linyitleri, İzmir ve Ege Bölgesi'nin artan talebini karşılamaktadır. Soma linyiti pazara, "parça", "çeyiz", "fındık" ve "toz fındık" adlarıyla sunulmaktadır.⁵⁹

Soma-Işıklar Projesi'nin 1980-1986 arasında tamamlanması planlanmıştır. 11,3 milyar TL'ye mal olacağı öngörülen proje ile TKİ, yılda yaklaşık 4 milyon ton linyit üretebileceği düşünülmüştür.

1989 yılında ilde maden sektöründeki işletme sayısı 6'sı devlet, 14'ü özel olmak üzere toplamda 20'dir. Devlet eliyle sektörde gerçekleştirilen sermaye yatırımı TL bazında 5 967 933, özel sektör eliyle de 892 151'dir. Yıl içinde devlet tarafından satın alınan malzeme ve enerji yine TL bazında 5 495 883, özel sektör tarafından da 2 178 371'dir. Aynı yıl için devletin gerçekleştirdiği maden satışı 291 626 130 TL, özel sektörünki de 8 450 890 TL'dir. ⁶⁰ İl bu değerleriyle ülke içinde işletme sayısı açısından % 2,35, sermaye yatırımları anlamında % 1,41, yıl içinde satın alınan malzeme ve enerjide % 0,86, maden satışları bakımından ise % 7,26'lık bir paya sahiptir.⁶¹

1994 yılında Ege Linyitleri Müessesesince Eylül ayında elde edilen düşük küllü yüksek kalorili yıkanmış kömür, ithal kömüre olan ilginin azalmasına neden olarak ülke ekonomisine önemli katkı sağlamıştır.⁶² 1995 yılında Ege Linyitleri Müessesesi tarafından üç işletmede kömür çıkarılmakta olup, rezerv durumu toplamı 628 000 000 ton iken, 1999 yılında 636 055 000 tondur. Aynı yıl içinde Ege Linyitleri İşletmesi tarafından üretilen linyit toplam 11 105 167 tondur ve bu ülkemiz açısından önemli bir potansiyel teşkil etmektedir.⁶³

⁵⁶ Yurt Ansiklopedisi, s. 5571; Manisa 2000, s. 366.

⁵⁷ Yurt Ansiklopedisi, s. 5572.

⁵⁸ <http://www.eli.gov.tr/tarihce.htm> Erişim: 20.10.17.

⁵⁹ Yurt Ansiklopedisi, s. 5572.

⁶⁰ DİE, 1993, s. 306.

⁶¹ DİE, 1993, s. 310.

⁶² Manisa'95, s. 124.

⁶³ Manisa'95, s. 123; Manisa 2000, s. 365.

Geçmişten Günümüze Manisa

İlde ayrıca zımpara, cıva, demir, bakır, kurşun damarlarına rastlanmıştır. Bunlardan ekonomik olanlar cıva, kurşun ve zımparadır. Cıva yataklarını Örse Maden ve Sanayi Limited Şirketi işletmektedir. Gördes'in Akçaalan, Kızıllar yöresinde 7 000 000 m³ mermer ve 1 milyon ton rezervli feldispat yatakları vardır. Manisa'daki Yund Dağı-Karagöl perlit yatakları, hem rezervi büyük, hem de nitelikli yataklardır. Filtre işlemleri için uygun olan bu yataklardan yılda 50 000 ton doğal perlit çıkartılmakta ve işlenmek üzere Etibank'ın İzmir Cumaovası Perlit Tesisleri'ne taşınmaktadır. Saruhanlı'nın Zeytindağ yöresinde de 36,2 milyon ton rezervli perlit yatağı bulunmuştur. Gördes'te bulunan 60 000 000 ton rezerve sahip zeolit yatakları da özel sektör tarafından işletilmektedir. Demirci- Gördes arasında Köprübaşı Bucağı dolaylarında MTA'ca uranyum bulunan 11 bölge tespit edilmiştir ve rezervinin 3 040 ton olduğu sanılmaktadır.⁶⁴

2009'da ilde ekonomik faaliyetlere göre ihracata bakıldığında madencilik ve taş ocakçılığı bin dolar bazında 665 iken, 2013 yılında 6 013 olmuştur. İthalatta da 2009 yılında 487, 2013'te 6 242'dir.⁶⁵

Enerji

Manisa, enerji üretimi açısından, Türkiye'nin geniş olanaklı illeri arasına girmiştir. Merkez İlçe'nin enerji gereksinimi 1939'a değin, ilçedeki bir un fabrikasınca karşılanır. Demirci İlçesi'nin 430 kW gücündeki Belediye Termik Santrali, 1950-1958 arasında ilçeye elektrik sağlamıştır. Salihli'nin elektriği ise 288 kW gücünde bir termik santrali olan Akiş Dokuma Fabrikasından sağlanır. Soma Termik Santrali 1957'de enerji üretmeye başlar. 1959'da üretime geçen 160 kw'lık Kula Belediye Termik Santrali'nden önce ilçeye Kula Mensucat Fabrikası elektrik verir.⁶⁶

1954'te yapımına başlanan Demirköprü Hidroelektrik Santrali 1960'ta işletmeye açılır. Gediz Irmağı üzerinde, Salihli İlçesi'nin 25 km kuzeydoğusunda yer alan santral, elektrik üretiminin yanı sıra, taşkın önleme ve sulama amaçlıdır. Santralin kurulu gücü 48 MW'dir. Rezervuarlı santralin proje üretim kapasitesi yılda 193 milyon kW-saattir. Santraldan, Manisa'nın Merkez, Turgutlu, Salihli, Akhisar, Alaşehir, Kula ilçelerinin; İzmir'in Bayındır Tire ve Ödemiş ilçelerinin enerji gereksinimi karşılanmaktadır. İzmir'de kurulan Ege Elektrik AŞ, Demirköprü Hidroelektrik Santrali'nde üretilen enerjinin dağıtımını yapmaktadır.⁶⁷

1961'de, Akhisar Belediyesi'nin 123 kw'lık Zeytinli Termik Santrali üretime başlar. Merkez İlçe'deki 112 kw'lık termik santral ise 1973'te enerji üretimine katılır. Aynı yıl, Selendi İlçesi de TEK'ten enerji almaya başlar ve böylece tüm ilin enerji gereksinimi TEK'ten karşılanır. 1980'lerin başında il, Batı Şebekesi adı altında birleşen, Demirköprü, Kemer ve Soma santrallerinden sağlanan enerjiyle beslenir.⁶⁸

*Soma Termik Santrali:*⁶⁹ İldeki Soma Havzası'nda çıkarılan kömürün niteliksiz bölümünü değerlendirmek amacıyla kurulan Soma Termik Santrali'nin yapımı için anahtar teslimi olarak 1954'te Fransız Societe Generale de Constructions Electriques et Mechaniques (Als- thom) şirketiyle anlaşma yapılmıştır. 1955'te temeli atılan ve 52 milyon TL'ye çıkan santral, 1957'de işletmeye açılır. Her biri 22 MW gücünde iki birimden oluşan santral yılda 300 milyon kW- saat elektrik üretebilecek

⁶⁴ Manisa 2000, s. 365; Yurt Ansiklopedisi, s. 5572.

⁶⁵ TÜİK, 2013, s. 119-120.

⁶⁶ Yurt Ansiklopedisi, s. 5572.

⁶⁷ Yurt Ansiklopedisi, s. 5572.

⁶⁸ Yurt Ansiklopedisi, s. 5572.

⁶⁹ Yurt Ansiklopedisi, s. 5572; Manisa 2000, s. 368.

kapasitededir. Santral, ilçe merkezine 5 km uzaklıkta, Bakırçay ile İzmir-Ankara demiryolu arasında kuruludur. 1981'den başlayarak "Eğitim Santrali" olarak kullanılan santralde, işçiler eski sistem üzerinde deneme eğitimi yapmaktadır. Santralin saatte 140-160 ton olan su gereksinimi çevredeki 2 kuyudan sağlanmaktadır. 1983'te, santralde, 170'i işçi olmak üzere, 218 kişi çalışır.

Soma-B Termik Santrali, Merkez Bucağı ve Yırca Köyü'nde 1 500 800 m²'lik alanda kuruludur. Kuruluş çalışmaları 1967'de başlayan santral, 1981'de açılır. Batı Anadolu'nun enerji ve güç gereksinimini karşılamayı amaçlayan santral, başlangıçta 4x165 = 660 MW gücünde tasarlanmıştır. İlk ihalesinde 2x165 MW'lık (I. ve II. birimler) kurulmaya başlanmış ve 1981 Haziran'ında ayar ve deneme çalışmalarına başlamıştır. I. ve II. birimler için gerekli su, 2 km uzaklıktaki Adatepe ile 5 km uzaklıkta Kırkağaç yolu üzerindeki derin kuyulardan sağlanmaktadır. 1983'te I.ve II. birimlerde toplam 950 kişi çalışmaktadır. TEK'in 1978 yılı yatırım programına dâhil edilen 2x165 MW gücündeki III. ve IV. birimlerin yapımı 1981'de başlamıştır. 1985'te III. Ünite 1986'da IV. ünite işletmeye açılmıştır. Her birim yılda, 1,1 milyon kw-saat enerji üretebilecektir. III. ve IV. birimlerin suyu da 13 km uzaklıktaki Sevişler Barajı'ndan sağlanacaktır. Santralin V. ve VI. üniteleri ise 1992 ve 1993 yılında elektrik üretimine başlamış olup, ulusal elektrik şebekemize bağlanmıştır.

TEK'in yatırım programına dâhil ettiği başka bir proje de Karacahöyük Dağı Kocakıran Tepesi'nde kurulacak olan 15 MW gücünde rüzgâr enerjisi santralidir. Özel sektörde enerji alanında yatırım yapmaktadır. MOSB'nde bulunan Polinas firması 2x5 MW gücünde fuel oil ile çalışan elektrik santrali kurmuş ve üretime başlamıştır. Ayrıca MOSB Müdürlüğü fueloil ile çalışan ve 3 üniteden oluşan bir santralin ihaesini 1998 yılında Finlandiyalı bir firmaya vermiş ve 2001 yılında santralin inşası tamamlanmıştır.⁷⁰

1984-1989 arasında tamamlanması öngörülen Özköy Hidroelektrik Santrali'nin Kurulu gücü 150 kw olacaktır. Bu santral, yılda 182 milyon kw-saat enerji üretecektir. İlde 1990 yılında sanayi sektöründe kullanılan enerji 323 421 MWh olup, bu değer tüm sektörler içinde % 54,8'lik bir oranı kapsamaktadır.⁷¹ Aynı yıl için elektrik dağıtım müesseselerinin sanayi alanındaki abone sayısının 12 681 olduğunu görmekteyiz.⁷²

Manisa'da 1994 yılında üretilen toplam elektrik enerjisi 6 699 985 000 kwh, tüketilen enerji ise 875 281 518 kwh'dır. il ürettiği enerjinin % 85'ten fazlasını enterkonnekte sistem yoluyla Türkiye'nin hizmetine sunmuştur. İldeki tüm yerleşim birimlerine elektrik altyapısı götürülmüştür ve enerji verilebilmektedir. Tarımsal sulama suyu alanında da 9 milyar TL harcanarak 45 adet proje tamamlanmıştır.

Tablo:13 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Elektrik Enerjisi Tüketimi (1994-1999)

İktisadi Faaliyet Kolu	Tüketim Miktarı (Kwh)	
	1994 Yılı	1999 Yılı
Maden Kömürü Ve Linyit Üretimi	36 041 146	49 403 479
Gıda, Meşrubat, İçki Ve Tütün Sanayi	35 557 056	40 898 143
Tekstil, Deri Ve Giyim Sanayi	25 111 968	30 542 970
Ağaç İşleri Kağıt Ve Bağımlı Benzer İşler	3 973 807	3 795 850

⁷⁰ Manisa 2000, s. 368.

⁷¹ DİE, 1993, s. 319.

⁷² DİE, 1993, s. 332.

Geçmişten Günümüze Manisa

Kauçuk, Lastik Plastik Sanayi	4 181 730	5 518 752
Kimya Sanayi	2 266 445	1 167 779
Toprak Ve Çimento Sanayi	38 843 051	90 984 037
Demir, Çelik Sanayi	2 641 942	258 928
Demir Dışı Metaller Sanayi	324 055	378 860
Mak. Elektrikli Aletler Ve Ulaşım Araçl. Yap.	3 703 362	4 999 003
Organize Ve Diğer Fabrikasyon Sanayi	201 662 991	295 846 168

1999 yılı sonu itibariyle ilde tüketilen elektrik enerjisi 1 297 186 224 kwh'tır. Elektrik aboneliği sayısı 470 713'tür ve bunların 12 143'ü sanayi alanındadır. Soma Termik Santrali ve Demirköprü Hidroelektrik Santrali'nin aynı yıl için toplam üretimi 6 803 374 000 kwh olup, bu değer il tüketimi ile kıyaslandığında ilin, tükettiğinin 5 katı enerji üreterek ülke ekonomisine katkıda bulunduğu görülmektedir.

2008-2012 yılları arasında kullanım yerlerine göre elektrik tüketimine bakıldığında; Türkiye 2008 yılında 74 850 263 MWh ile % 46 oranında iken 2012 yılında % 47 oranında sanayi alanında elektrik enerjisi kullanılır. Manisa'da ise 2008 yılında 1 220 467 MWh ile % 45,5 oranında iken 2012 yılında % 50,5 oranında sanayi alanında elektrik enerjisi kullanılır. 2016 yılı itibariyle ilde sanayi alanındaki elektrik tüketimi 534 085 995 kwh'tır. Yine sanayi kolunda elektrik abone sayısı toplam da 1000'dir.⁷³

Sanayi Alanındaki Sektörlerde Çalışan Nüfus

İlin tarıma dayalı ekonomik yapısı, Manisa'da Organize Sanayi Bölgesi'nin kuruluş yılı olan 1971'e değin pek değişmez, Manisa'nın bir tarımsal üretim merkezi olma özelliği sürer. İlde faal nüfusun tarım kesiminde çalışan bölümünün payı 1955-1965 döneminde biraz azalmış ve % 80,3'ten % 75,8'e düşmüştür. Buna karşılık, imalat sanayiinde çalışanların payında bir gelişme söz konusu değildir. Tersine, bu kesimde çalışan kişi sayısında küçük bir azalma olmuş, bunların faal nüfustaki payı da 1965'te % 5,2'ye düşmüştür. Söz konusu 10 yılda, ticaret ve ulaştırma kesimlerinde çalışanların oranları pek değişmezken, inşaat, hizmetler ve madencilik kesimlerinde çalışanların oranları biraz artmıştır. Tablo 14'de Türkiye ve Manisa'da Faal Nüfusun İşkollarına Göre Dağılımı (%) verilmiştir.⁷⁴

Tablo:14 Türkiye ve Manisa'da Faal Nüfusun İşkollarına Göre Dağılımı (%)

İşkolları	1955		1965		1975	
	Türkiye	Manisa	Türkiye	Manisa	Türkiye	Manisa
	12 205	307	13 557	358	16 349	452
	272	036	860	810	380	430
Tarım, Ormancılık, Avcılık ve Balıkçılık	77,4	80,3	71,9	75,8	64,1	77,7
Maden Çıkarma	0,5	0,7	0,6	1,2	0,7	0,7
İmalat Sanayii	6,0	6,2	7,1	5,2	7,6	7,5
İnşaat Sanayii	1,6	1,7	2,6	2,3	2,7	1,8
Elektrik, Gaz, Su	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1

⁷³ Gediz Elektrik Dağ. A. Ş. Manisa İl Müdürlüğü.

⁷⁴ DİE, Genel Nüfus Sayımı-İlgili Yıllar; DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı-İlgili Yıllar, Faal nüfus olarak 1955 ve 1965'te 15 ve daha yukarı, 1975'te 12 ve daha yukarı yaşlar alınmıştır. 1975 sayımında ayrı ayrı verilen "Ticaret, Lokanta, Otel" ile "Mali Kurumlar vb " değerleri bu tabloda birleştirilmiştir. 1975 Türkiye sayılan %1 örnekleme sonuçlarıdır.

Ticaret, Lokanta, Otel, Mali Kurumlar, Sigorta vb İşler	2,8	2,5	2,9	2,4	6,1	4,3
Ulaştırma, Haberleşme, Depolama	1,5	1,3	2,1	1,4	3,1	1,7
Toplum Hizmetleri, Kişisel Hizmetler	4,1	3,5	6,2	4,7	11,4	6,0
İyi Tanımlanmamış Faaliyetler	6,0	3,7	6,4	6,8	4,2	0,2
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Yukarıda tabloda da görüldüğü gibi 1955'te Manisa'da faal nüfusun % 80,3'ü tarım kesiminde çalışır, ülke genelinde bu oran % 77,4'tür. Bu yıllarda il imalat sanayiinde küçük ölçekli işletmeler yaygındır. İl sanayiinde gıda, dokuma, deri, taşa ve toprağa dayalı sanayi dallarında üretim yapan bu küçük işletmeler ağırlık taşır. Bu tür küçük işletmelerin istihdam kapasiteleri sınırlıdır. Bu işletmelerin sayılarının çokluğu, il faal nüfusunun önemli sayılabilecek bir bölümünün imalat kesiminde çalışmasına yol açar. 1955'te, ilde imalat kesiminde çalışanların sayısı 19.000'e ulaşır. Bu sayının il faal nüfusuna oranı % 6,2'dir ve Türkiye ortalamasını (% 6) biraz aşar. 1975'te, imalat kesiminde çalışanların oranı % 7,5'e yükselerek, ülke ortalamasına (% 7,6) çok yaklaşır.

Manisa'da Faal Nüfusun İşteki Yere Göre Dağılımı (%) tablo 15'de verilmiştir.⁷⁵ 1975'te il faal nüfusunun dikkati çeken bir özelliği de, kadınların faal nüfus içindeki payının ülke ortalamasına göre biraz daha yüksek olmasıdır. 1955'te Manisa'da kadınların faal nüfus içindeki payı, ülke genelinde olduğu gibi % 43'tür. 1955-1975 arasında ise, faal kadın sayısı Manisa'da artmış, ama kadınların görece payı azalmıştır. Yine de. 1975'te ilde % 39,1'e düşen bu oran, ülke ortalamasını (% 36,2) aşar.

Tablo:15 Manisa'da 1955-1975 Yıllarında Faal Nüfusun İşteki Yere Göre Dağılımı (%)

Yıllar		Faal Nüfus (Bin)	İşveren	Ücretli	Aile İçinde Ücretsiz	Kendi Hesabına	Bilinmeyen
1955	Toplam	307	0,2	15,1	51,8	30,4	2,5
	Erkek	174,4	0,4	20,8	25,1	49,5	4,2
	Kadın	132,6		7,7	86,9	5,3	0,1
1975	Toplam	452,4	0,9	24,0	47,4	27,6	0,1
	Erkek	275,3	1,3	29,5	26,1	43,0	0,1
	Kadın	177,1	0,2	15,3	80,6	3,9	

Manisa'da 1980'de Çalışan İşçi Sayısına Göre İşyerleri⁷⁶ Tablo:16'da verilmiştir. Buna göre 1980'lerde, sanayinin yapısındaki değişim sürer. 1980 Sanayi ve İşyerleri Sayımına göre, metal eşya-makine imalat sanayii 1.928 işletme ile 1. sırayı alırken, dokuma dalı 2. sırada gelir. Gıda sanayii, dokumadan sonra gelen yerini, orman ürünleri işleme dalına bırakır. 10'dan fazla kişinin çalıştığı büyük ölçekli işyerleri sıralamasında ise, taşa-toprağa dayalı sanayi başta geliyor, bunu sırasıyla dokuma, gıda ve metal eşya dalları izler.

Tablo:16 Manisa'da 1980'de Çalışan İşçi Sayısına Göre İşyerleri

	İşyeri Sayısı	1 Kişilik	2-9 Kişilik	10 ve Daha Fazla Kişilik
Toplam	5 318	2 060	2 866	392
Gıda, İçki, Tütün Sanayii	549	125	342	82

⁷⁵ DİE, Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 1975.

⁷⁶ DİE, Sanayi Ve İş Yerleri Sayımı, 1980.

Geçmişten Günümüze Manisa

Dokuma, Giyim Eşyası, Kürk-Deri Sanayii	1 547	847	613	87
Ağaç Ürünleri ve Mobilya Sanayii	791	265	514	12
Kâğıt ve Basım Sanayii	44	13	28	3
Kimya Sanayii	89	35	48	6
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	313	37	148	128
Metal Ana Sanayii	2			2
Metal Eşya, Makine ve Taşıt Araçları Sanayii	1 928	708	1 1 50	70
Diğer Sanayi Dalkan	55	30	23	2

1989 yılında Emekli sanığına bağılı olarak çalışan sayısı 111 iken, devlete ait işyerinde çalışıp da SSK'ya bağılı olanların sayısı 1 256'dır. Özeldede çalışıp SSK'ya bağılı olan çalışan sayısı da 17 107'dir. Buradan da anlaşıldığı gibi imalat sanayinde özel sektör ön plandadır.⁷⁷ Yıl içinde emekli sandığına bağılı olarak çalışanlara yapılan ödeme 1 568 294 TL, devlet işletmesinde çalışıp SSK'ya bağılı olanlara yapılan ödeme 10 983 269 TL, özeldede çalışan ve SSK'ya bağılı olanlara yapılan ödeme ise 104 307 460 TL'dir.⁷⁸

Ülkede 2008 yılında sanayi alanında çalışanların toplam istihdam içindeki payı % 26 iken bu oran 2013 yılında yine % 26 oranındadır. Manisa'da 2008 yılında sanayi alanında çalışanların toplam istihdam içindeki payı % 22 iken bu oran 2013 yılında yine % 23 oranındadır.⁷⁹ İl sahip olduğu bu değerlerle ülke değerlerine yakındır.

SONUÇ

Manisa ili uygun ulaşım olanakları, enerji kaynakları ve elverişli tarımı ile Ege Bölgesi'nin zengin ve önemli illerinden biridir. Manisa sanayii, genel olarak ilde üretilen pamuk, zeytin, tütün gibi tarımsal ürünlerle öteki doğal kaynakların işlendiği, çırçır, iplik, dokuma fabrikaları, halı tezgâhları, yağ, sabun atölyeleri ve tuğla-kiremit imalathanelerine dayalıdır. Cumhuriyet'in ilanından 1950'ye kadar tarım ürünlerinin işlenmesine tarıma dayalı sanayisi gelişme göstermiştir. 1960'ların ortasına kadar da enerji ve dokuma alanlarında kamu işletmeleri açılmıştır. Bu yapı, 1970'lere kadar korunmuştur. Manisa sanayiinde kayda değer gelişme 1970'lerde olmuştur. Eskiye göre kısaltılan İzmir-Manisa karayolu ulaşım ve taşıma kolaylıkları sağlamış; altyapı ve ucuz arsa edinme olanakları, İzmirli ve İstanbullu sanayicileri Manisa'ya yatırım yapmak için teşvik etmiştir. Bu yıllarda Manisa'nın ileri gelen tüccar ve büyük toprak sahipleri de sanayi yatırımlarına yönelmiştir. Bu tarihlere kadar özel teşebbüsten bahsetmek pek mümkün değilken, 1973'te Manisa Organize sanayi Bölgesi'nin açılmasıyla birlikte özel teşebbüste atağa geçmiştir.

Bugün Manisa ilinde; Soma Linyit Kömür İşletmeleri ve Termik Santraller, Barajlar, Manisa Pamuklu Mensucat Fabrikası gibi önemli sınai tesislerin yanında furfural üreten bir tesis, toprak sanayii, seramik ve sıhhi tesisat sanayii, gıda sanayii, plastik sanayii, kimya sanayii, ayakkabı sanayii, metal sanayii, tarım makinaları sanayii, ambalaj sanayii, elektrik aletleri ve motorları sanayii, fork-lift sanayii, alimünyum ve çelik döküm sanayii, deri sanayii, maden istihraç sanayii gibi çok çeşitli dallarda tesisler faaliyet göstermektedir.

⁷⁷ DİE, 1993, s. 346.

⁷⁸ DİE, 1993, s. 347.

⁷⁹ TÜİK, 2013, s.136.

Manisa'nın geldiği nokta açısından sanayisinin gelişimi önem taşımaktadır. Öyle ki il bu anlamda uluslararası ödüller almış ve ile olan talep artmış, çevre illerde dâhil olmak üzere pek çok insana iş kapısı olmuştur. İl artık sanayisiyle adından söz ettirir hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

Coğrafi, Ekonomik, Sosyal, Kültürel Ve Tarihi Yönleriyle Manisa'95, Manisa Valiliği, 1995.

ÇELEBİ, Mevlut. Atatürk Ve Manisa. Manisa Belediyesi Kültür Yayınları:3. Manisa, 2006.

DİE,(1927); Genel Nüfus Sayımı Verileri.

----,(1935); Genel Nüfus Sayımı Verileri.

----,(1940); Genel Nüfus Sayımı Verileri.

----,(1945); Genel Nüfus Sayımı Verileri.

----,(1950); Genel Nüfus Sayımı Verileri.

----,(1955); Genel Nüfus Sayımı Verileri.

----,(1960); Genel Nüfus Sayımı Verileri.

----,(1965); Genel Nüfus Sayımı Verileri.

----,(1970); Genel Nüfus Sayımı Verileri.

----,(1975); Genel Nüfus Sayımı Verileri.

----,(1980); Genel Nüfus Sayımı Verileri.

DİE, İl Ve Bölge İstatistikleri, 1993.

DİE, İl Ve Bölge İstatistikleri, 1994.

DİE, Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 1975.

DİE, Sanayi Sayımı, 1927.

DİE, Sanayi Ve İş Yerleri Sayımı, 1980.

Diñer, Bülent, Özaslan, Metin. İllerin Sosyo- Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, 2004.

Gül, Erhan ve Bora Çevik. "2013 Verileriyle Türkiye'de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması". Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü, Nisan 2015.

Kalkınma Bakanlığı, İllerin Ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE 2011), Bölgesel Gelişme Ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Ankara, 2013.

Karaköse, E. *Manisa'da Sanayileşme Ve Sosyo Ekonomik Gelişme*. Manisa: Şafak Basım. 2004.

Manisa Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü.

Manisa Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü Manisa İl Çevre Durum Raporu, 2011.

Manisa Valiliği, Manisa Turizm Marka Kent Stratejik Kalkınma Planı.

Manisa 2000, Manisa Valiliği Yayınları.

Sayılarla Manisa 2009 ve 2016. <http://www.manisa.gov.tr/sayilarla-manisa>

Erişim: 20.10.2017.

TÜİK, "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2014.

TÜİK, "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2016.

TÜİK, Seçilmiş göstergelerle Manisa, 2013.

Türkiye İstatistik Yıllığı.

Veral, Kürşat. Sanayilerin Organize Oluşum Sisteminin Çevre Yerleşmelere Olan Etkisi (Manisa Organize Sanayi Bölgesi Örneği), Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.

Geçmişten Günümüze Manisa

Yurt Ansiklopedisi, 1981.

Yücel, A. *Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri Uygulaması. İl Planlama Paneli Kurs Notları*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara: İçişleri Bak. Yay., 1986.

<http://www.zafer.org.tr/jdownloads/Raporlar%20%20Strateji%20Belgeler/manisa-turizm-marka-kent-stratejik-kalkinma-plani.pdf> Erişim: 14.09.2017.

<http://www.manisavdb.gov.tr/nufus-ve-idari-yapisi> Erişim: 15.09.2017.

<http://www.eli.gov.tr/tarihce.htm> Erişim: 20.10.17.

<http://www.mosb.org.tr/tr/turkiye-nin-500-buyuk-sanayi-kurulusu/2016>

Erişim: 20.09.2017.

www.manisatso.org.tr Erişim:21.10.17.

TÜRKİYE EKONOMİSİNİN GELİŞİM SÜRECİNE TARIM VE HAYVANCILIĞIN KATKISI MANİSA İLİ ÖRNEĞİ

Müge ŞİMŞİT*-Burcu COŞMUŞ**-Sevgi SÜLÜKÇÜLER***

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca tarım ve hayvancılık ülke ekonomileri açısından temel faaliyetleri oluşturmuştur. Özellikle tarım sektörü tarihi açıdan bakıldığında, tarım açısından avantaj sağlayan bölgelerde yaşayan toplumların ciddi şekilde kalkınma yaşadığı görülmektedir. Türkiye açısından yayınlanan veriler incelendiğinde de istihdam, dış ticaret, büyüme gibi makroekonomik faktörlerde tarım sektörü önemli bir pay sahibi olduğu anlaşılmaktadır¹. Aynı zamanda Türkiye’de hayvancılık da genel ekonomi içinde önemli yere ve potansiyele sahiptir. Hayvansal üretim faaliyetleri işgücü verimliliğinin artırılması, işletme karının artırılması, doğal ve ekonomik koşullardan kaynaklanan risk faktörlerinin azaltılmasında önemli katkılar sağlamaktadır².

Türkiye’nin tarımsal ve hayvansal üretime katkı sağlayan en önemli illerden biri olan Manisa, ülkede bu ürünlerinin üretim miktarının ciddi kısmını karşılamaktadır. Manisa’nın en önemli tarımsal ürünlerini kuru üzüm, yaş üzüm, zeytin, kiraz, tütün, kurutmalık ve yaş domates, mısır, kavun ve karpuz oluşturmaktadır. Manisa 2016 yılında yaklaşık olarak 1 milyon 855 bin ton üzüm, 303 bin ton zeytin, 50 bin ton kiraz, 23,5 bin ton tütün, 920 bin ton domates, 500 bin ton mısır, 108 bin ton kavun ve 107 bin ton karpuz üretimi ile ortalamanın üzerinde bir yıl geçirmiştir. Ayrıca 327 bin ton tavuk eti ile 3 milyar 346 milyon adet yumurta üretmiştir.

Aynı zamanda, tarıma dayalı sanayide 2 bin 180 işletme mevcuttur. 2016 yılında büyükbaş hayvan sayısı 207 bin 70, küçükbaş hayvan 907 bin 551 ve arı kovana 72 bin 212 adettir. İlin sahip olduğu ekolojik özellikler Türkiye’de üretilen 213 farklı organik üründen 100’ünün yetiştirilmesine olanak sağlamaktadır. 2003 yılında 788 çiftçi ailesi organik tarım yaparken 2016 yılında 4 bin 522’ye, organik üretim alanı ise 233 bin dekara ulaşmıştır. Manisa’da en fazla yetiştirilen organik ürünler üzüm, zeytin ve tütündür.

İlde 2016 yılında toplam 519 bin 869,59 ton ihracat yapılmıştır. Ana ihraç ürünü olan çekirdeksiz kuru üzüm 138 bin 101 ton, taze üzüm 130 bin 157 ton, taze

* Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, mugesimsit@gmail.com

** Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, burcucosmus@outlook.com

*** Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, sevgisulukculer@hotmail.com

¹ Mehmet Ersoy ve M. Şerafettin Özsoy, “ Tarım Finansmanının Kalkınmadaki Rolü ve Önemi: Bir Model Önerisi”, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, 2017: 2.

² Hasan Vural ve Halil Fidan, “ Türkiye’de Hayvansal Üretim ve Hayvancılık İşletmelerinin Özellikleri”, 2007: 49.

kiraz 42 bin 924 ton, taze domates 7 bin 980 ton, kuru domates 4 bin 161 ton, zeytin ise 2 bin 516 ton olarak ihraç edilmiştir.

Ciddi bir tarım ve hayvancılık potansiyeline sahip olan Manisa, kamu ve özel sektör tarafından sağlanan teşvik ve yatırımlarla gelişimi desteklenmektedir. Manisa’da tarımsal yatırım için uygun sektörler ve alanlar; yaş sebze ve meyve sektörü, kurutulmuş gıda sektörü, seracılık, organik tarım ve iyi tarım uygulamaları sektörü olarak özetlenebilir. Ayrıca ilde yem bitkileri ekiliş alanlarının yüksek olması sebebiyle, organik hayvancılığa oldukça müsait bir yapı vardır. İlde 26 Milyonu aşan Kanatlı varlığı yanında Uluslararası boyutta çalışan firmalar, sözleşmeli kanatlı yetiştiriciliği, yem ve yem bitkileri üretimi sektörü yatırım için cazip hale getirmektedir.

Çalışmanın ilerleyen kısmında tarım ve hayvancılık sektörleri potansiyel, mevcut görünüm ve destekler bakımından detaylandırılmaktadır.

1. Türkiye’de Tarım ve Hayvancılık

Tarım sektörü 2015 yılında önemli bir gelişme göstermiş olup, bu gelişme Türkiye’nin toplam büyümesi ve GSYH’sına önemli katkı sağlamıştır. Tarım sektöründe 2015 yılında büyüme %7,0 olarak gerçekleşmiştir. Tarımın alt sektörlerinde 2015 yılı büyüme oranları aşağıdaki tabloda görülmektedir. 2016 yılında ise açıklanan ilk 6 aylık rakamlara göre Tarım sektörü %0,3 büyüme göstermiştir. Tarım sektörü Ülkemizin milli gelirine önemli katkı sağlamaktadır. Tarımsal GSYH 2015 yılında 147,2 Milyar TL olarak gerçekleşmiş ve toplam GSYH’dan %7,5 pay almıştır.

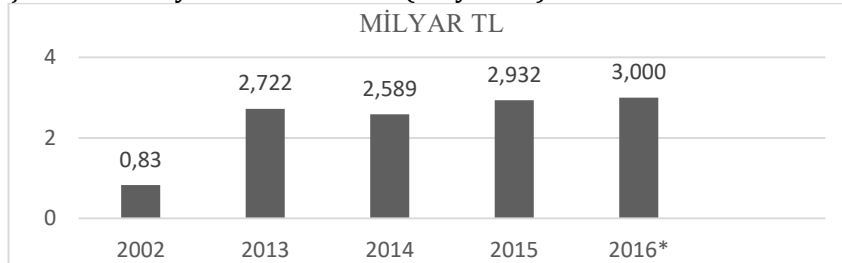
Tablo 1: Tarımda Alt Sektörler Bazında Büyüme

Alt Sektör İsmi	2015 Yılı Büyüme (%)
Bitkisel Üretim	9,0
Hayvancılık	2,1
Balıkçılık	3,3
Tarım Sektörü	7,0

Kaynak: Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>, Erişim: 24.08.2016

2016 yılı ilk 6 aylık GSYH değerlerine göre tarım sektörü bir önceki yıla göre artış göstermiştir. 2016 yılının ilk 6 ayında tarımsal GSYH bir önceki yılın aynı döneminde göre %4 artarak 49,7 Milyar TL’ye çıkmıştır³.

Şekil 1: Türkiye Tarımsal GSYH (Milyar TL)

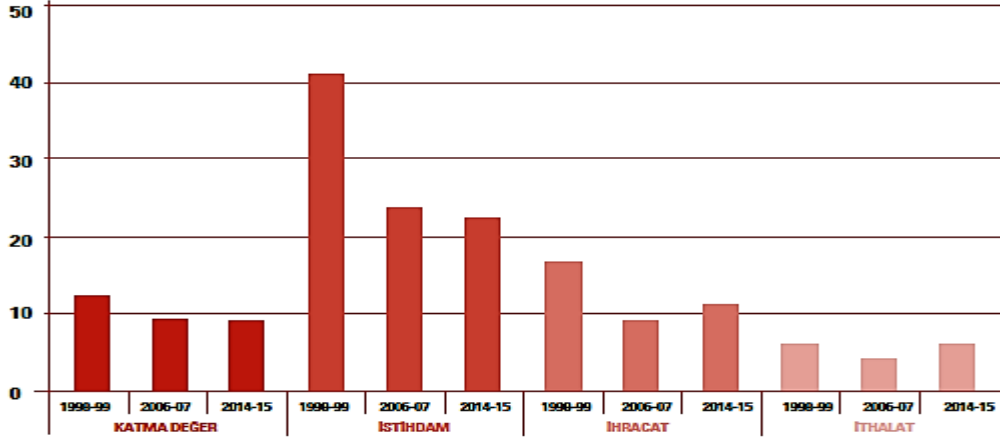
Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>, Erişim: 24.08.2016

³ Faruk Çelik, “2017 Bütçe Sunumu”, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2016: 9.

Geçmişten Günümüze Manisa

Tarımın GSYH'ya katkısı beklendiği gibi 1970'lerin başında % 30'lardan 2015 yılında % 8'lere düşmüştür. 1980'ler ve 1990'ların başlarında yavaşlayan düşüşle % 15-20 aralığında kalmış ve 2000'li yıllarda % 10'unun altına inmiştir (Şekil 5.1). İstihdam tarafında mutlak çalışan sayısı ve toplam içindeki pay düşüş göstermiş, ancak ivme kazanmamıştır. Bu durum, tarımsal yapı ve ekonominin geri kalanının istihdam yaratma kapasitesinin kısıtlı olmasından kaynaklanmıştır. Osmanlı'dan bu yana etkileri hissedilen küçük işletmelerin hakim olduğu üretim yapısı, tarımsal istihdamda mutlak ve göreceli düşüşü yavaşlatan önemli unsurlardan biridir. Diğer yandan tarım-dışı sektörler, nüfus artışı ve göçü karşılayacak hızda istihdam olanakları yaratamamıştır. Kriz dönemlerinde tarım sektörü işsiz kalanların bir kısmını emerek işsizliğin derinleşmesini önlemiştir. 1990'ların sonunda tarımın toplam istihdamdaki payı % 40 civarındadır. 2000'lerin ortasında % 20'lere yaklaşan istihdam payı günümüzde aynı oranda devam etmektedir. Son on yılda tarım-gıda ihracatının toplam ihracat içindeki payı % 10'larda seyretmektedir. Diğer yandan ithalatın payı yıllardır % 5 seviyesindedir.

Şekil 2: Tarımın Ekonomiye Katkısı, 1998-2015 (Dönem Ortalamaları %)

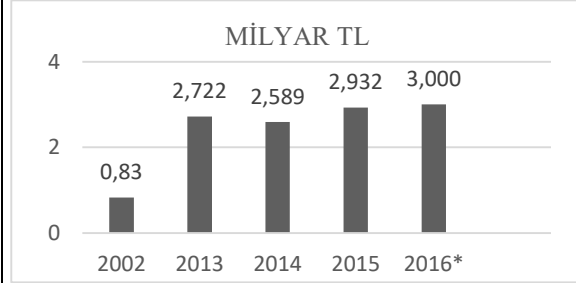

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Birliği Tarım Raporu, 2016: 81

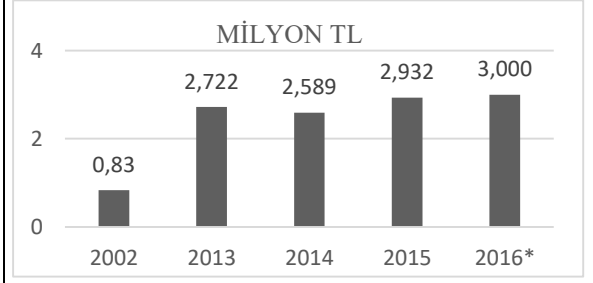
Tarım sektörüne 2016 yılında sağlanan destek miktarı bir önceki yıla göre %16 artırılarak 11,6 Milyar TL'ye yükseltilmiştir. 2016 Ekim ayı sonu itibarıyla 10,2 Milyar TL destek ödenmiş olup, ödemeler devam etmektedir. 2016 yılsonu dikkate alındığında 2003-2016 döneminde çiftçilerimize toplam 90,2 Milyar TL nakit hibe destek sağlanmış olacaktır. 2017 yılında ise üreticilerimize 12,8 Milyar TL tarımsal destek sağlanması planlanmaktadır.

Hayvancılık desteklerinin miktarı ve toplam destek içerisindeki payı önemli oranda artırılmış olup, 2015 yılında bu oran %29 olarak gerçekleşmiştir. Hayvancılık destekleri kapsamında; 2015 yılında 2 Milyar 932 Milyon TL, 2016 yılında ise Ekim ayı sonu itibarıyla 2,8 Milyar TL ödeme yapılmıştır. 2003-2016 yılsonunda toplam 20,7 Milyar TL hayvancılık desteği ödenmiştir.

Şekil 3: Türkiye Toplam Tarımsal Destek (Milyar TL)

Şekil 4: Türkiye Hayvancılık Destekleri (Milyon TL)

Tarım ve gıda ürünleri dış ticareti, son bir yıl içinde yaşanan önemli sorunlara rağmen; yeni pazarlara açılma, potansiyelini değerlendirme ve geliştirme sürecine devam etmektedir.

Ayrıca tarım ve gıda ürünleri dış ticareti, son bir yıl içinde yaşanan önemli sorunlara rağmen; yeni pazarlara açılma, potansiyelini değerlendirme ve geliştirme sürecine devam etmektedir.

Harmonize Sistem sınıflandırmasına göre (Dış ticaretle ilgili 99 fasıldan, tarım ve gıda ürünleri ile ilgili olan ilk 24 faslın toplamı) 2015 yılında tarım ve gıda ürünleri ihracatı 16,8 Milyar Dolar, ithalatı 11,2 Milyar Dolar olarak gerçekleşmiş olup, dış ticaret dengesi 5,6 Milyar Dolar olmuştur. 2016 yılı ilk 9 aylık verilere göre tarım ve gıda ürünleri ihracatımız 11,3 Milyar dolar, ithalatımız 8,1 Milyar dolar, dış ticaret dengesi ise 3,2 Milyar dolar olarak gerçekleşmiştir⁴.

Tablo 2: Dış Ticaret Bilançosu

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	Denge (Milyon \$)
2002	3.752	2.006	1.746
2011	14.427	10.961	3.466
2012	15.251	10.734	4.517
2013	16.977	11.200	5.777
2014	17.995	12.418	5.577
2015	16.789	11.243	5.546

⁴ Faruk Çelik, "2017 Bütçe Sunumu", Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2016: 10.

Geçmişten Günümüze Manisa

2016 Aylık)	(9	11.314	8.114	3.200
------------------------------	-----------	--------	-------	-------

Kaynak: TÜİK verilerinden Harmonize Sisteme göre (HS, 2'li GTİP) derlenmiştir. (Harmonize sistem 99 dış ticaret faslından tarım, hayvancılık ve gıda ile ilgili ilk 24 faslın toplamıdır.)

Yukarıda açıklaması yapılan tarım ve gıda ürünleri ihracat ve ithalat değerleri tablo 2'de ifade edilmektedir.

2. Tarımın Gelişimi

Tarım, insanlık için oldukça önemli yere sahip olan ekonomik faaliyetlerden biridir ve insanlığın yerleşik yaşama geçmesini sağlamıştır. Göçebe yaşamı terk ederek yerleşim alanları inşa eden insanlık, tarım ile birlikte oldukça önemli gelişmelerin yaşanmasının önünü açmıştır. İlkel yöntemlerle başlayan tarımsal faaliyetler, günümüzde modern teknolojilerin kullanılmaya başlamasıyla oldukça gelişmiştir. Kısaca, tarım sektörü insanlığın besin ihtiyacını karşılamakta, iş olanakları yaratmakta ve sanayi sektörü içinde hammadde oluşturmaktadır. Yaşanan teknolojik gelişmeler neticesinde tarımda verim artışı sağlanmış, ayrıca organik tarım oldukça önemli bir yere sahip olmuştur.

Ülke ekonomilerinde oldukça önemli yeri olan tarım, dünya da olduğu kadar Türk toplumu için de önemli bir yere sahiptir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik yapısının temelini oluşturan tarım, Cumhuriyetten sonra da aynı önemi korumuştur.

Tarım Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik ve askeri gücün devamlılığı için önem arz eden bir yere sahip olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Medeni Kanun kabul edilmiş ve Osmanlı İmparatorluğundaki miri toprak sistemi kaldırılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye kırsal nüfus ağırlıklıdır ve ilk tarım sayımı da 1927 yılında yapılmıştır. 1980li yıllara gelindiğinde ise Türkiye ithal ikameci politikadan vazgeçerek dışa dönük politikaları tercih etmiştir. Türkiye'nin dışa dönük büyüme stratejisi tarımı da etkilemiştir⁵.

2.1. Manisa'nın Tarımsal Durumu ve Potansiyeli

Manisa ili topraklarının büyük bölümü Gediz Havzası içinde, küçük bir bölümü de kuzeybatıda Ege (Bakırçay) Havzası içinde bulunmaktadır⁶. Manisa'nın yıllık ortalama sıcaklığı 16,3°C, yıllık yağış miktarı ortalaması 705,8 mm olup bölgeler arasında belirgin farklılık görülmez.⁷ Manisa'nın toprakları genel olarak tarıma elverişli bir yapıya sahiptir. Bu topraklarının %91,7'si tarıma elverişlidir ve bu toprakların %46'sı orman ve makilerle kaplıdır.⁸ İklim koşulları uygun olduğundan tarım arazilerinden alınan verim yüksektir. Verimli topraklarının yanı sıra su kaynakları da oldukça fazladır. İlin ekonomisi genel olarak tarıma dayalıdır ancak, sanayi de ekonomisinde etkili bir yerdedir. Manisa'nın gayri safi hasılasının %35'i tarımdan, %30'u sanayiden elde edilmektedir⁹. Tarım, Manisa için oldukça önemlidir, nüfusun büyük kısmı tarım ve ormancılıkla ilgilenmekte ve buradan gelir elde etmektedir. Tarım, Manisa için oldukça önemli bir geçim kaynağı ve ilin tanınması için katkı sağlayan bir ekonomik kol olmuştur.

⁵ Coşkun Çılbant ve Uğur Bilgen, "Manisa Gördes'de 2008-2014 Yılları Arasında Tarımsal Üretim-Fiyat İlişkisi", Yönetim Ve Ekonomi Dergisi, 2015: 686.

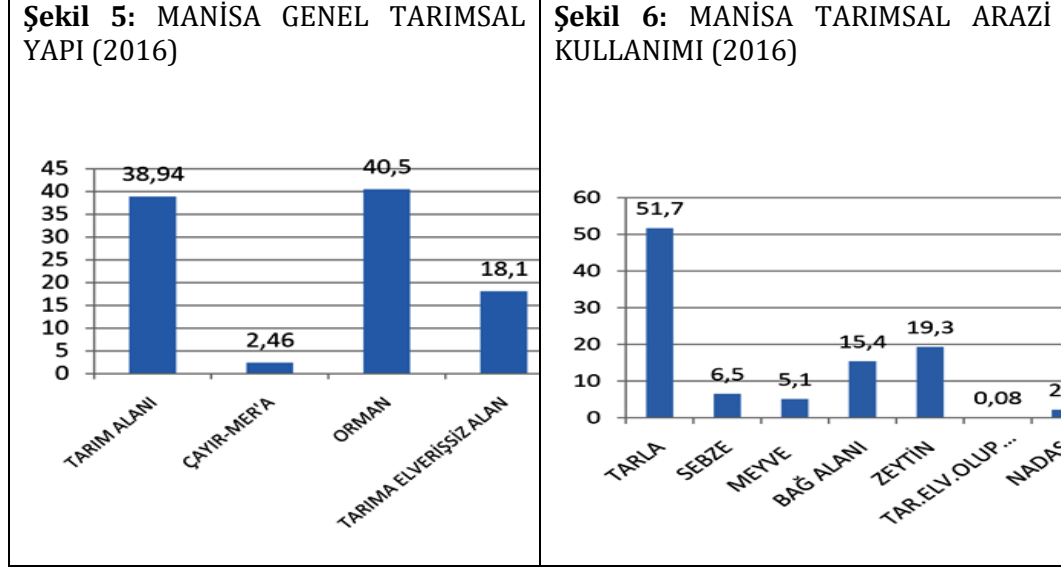
⁶ Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr/>, Erişim: 18.08.2017

⁷ Manisa İl Gıda Tarım Ve Hayvancılık Müdürlüğü, <https://manisa.tarim.gov.tr>, Erişim:15.06.2017.

⁸ Manisa İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, <http://www.manisakulturturizm.gov.tr/>, Erişim: 16.08.2017.

⁹ Coğrafya Dünyası, <http://www.cografya.gen.tr/tr/manisa/ekonomi.html>, Erişim:16.08.2017.

Önemli tarım merkezlerinden biri olan Manisa, çok fazla ürün çeşitliliğine sahiptir. Ayrıca, Manisa dış pazarlara yakınlığından dolayı da önemli bir avantaj elde etmektedir. Manisa'nın tarımı aslında 1950'li yıllarda ulaştırma ağının yaygınlaştırılması, tarımda makine kullanımı, sulama tesislerinin devreye girmesi ve tarımsal mücadele gibi pek çok nedenden dolayı bir dönüm noktasına kavuşmuş ve verim artışı sağlanmıştır¹⁰. Tarımda yaşanan bu değişim 1970'li ve 1980'li yıllarda da devam etmiş, makineleşme yaygınlaşmış ve ürün çeşitliliği artmıştır. Günümüzde de Manisa marka haline gelmiş pek çok ürünle tarımsal faaliyetini sürdürmektedir.

Kaynak: Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, <http://manisa.tarim.gov.tr/>, Erişim: 20.08.2017.

Şekil 1'de Manisa'nın 2016 yılı itibariyle tarımsal yapısı sunulmaktadır. 534.520 miktar (Ha) ile toplam alanın %40,5'ini oluşturan en büyük pay sahibi orman alanıdır. 2. Sırada ise 514.328 miktar (Ha) ile toplam alanın %38,94'ünü oluşturan tarımsal alan yer almaktadır. Toplam alanın %2,46'sını Çayır ve meralar; %18,1'ini tarıma elverişsiz alan kaplamaktadır.

Şekil 2'de ise Manisa ilinde 2016 yılı tarımsal arazi kullanımı yüzdesel bazda ifade edilmektedir. Toplam alanın %51,7'sini (260,837,4 Ha) tarla; %19,3'ünü (99,181,4 Ha) zeytin; %15,4'ünü (79,305,3 Ha) bağ alanları; %6,5'ini (33,185,0 Ha) sebze; %5,1'ini (26,306,8 Ha) meyve; %2,2'sini (11,412,7 Ha) nadas alanları oluşturmaktadır.

Geniş tarım alanlarına sahip olan Manisa'da tarlayı nadasa bırakma oranı oldukça azdır. Bu durum tarım alanlarında genel olarak ekimin yapıldığının göstergesidir. Nadasa bırakılan alan toplam alanın %2,3'ü kadardır. Ayrıca, ilde işlenen tarım alanlarının miktarında katma değeri yüksek ürünler olan meyveler, içecek ve baharat bitkileri %39,9 oranında yer kaplamaktadır. İlde zeytin ağaçları da geniş yer kaplamaktadır, bu oran %47,4'dür. Ayrıca bağ oranı da Türkiye'deki toplam oranından daha yüksektir, bu oran %40 olmuştur. Manisa'da organik tarımda oldukça yaygın ve gelişmiştir, ülke genelinde organik üretim yapan 69.967 çiftçinin 3.551'i Manisa'da bulunmakta ve ilin ülke organik üretimindeki payı %9,05'tir. 2015 yılında 3.551 olan organik üretim yapan çiftçi sayısı, 2016 yılında 4.552'ye çıkmıştır.

¹⁰ Manisa Vergi Dairesi Başkanlığı, <http://www.manisavdb.gov.tr/>, Erişim: 01.09.2017.

Geçmişten Günümüze Manisa

Manisa'da yapılan organik tarımda en fazla yetiştirilen ürünler ise, zeytin, tütün ve üzüm olmuştur.

Ürün Adı	2002 üretim (ton)	2015
Mısır (Hasıl)	7.959	490.038
Mısır (Dane)	56.673	330.197
Buğday	231.663	288.123
YeşilOt	25.808	244.659
Arpa	56.902	72.209

Ürün Adı	2002 üretim (ton)	2015
Üzüm	992.560	490.038
Zeytin	133.786	330.197
Kiraz	18.415	288.123
Çilek	227	244.659
Şeftali	9.223	72.209

Ürün Adı	2002 üretim (ton)	2015
Domates	703.011	490.038
Biber	69.195	330.197
Karpuz	102.657	288.123
Kavun	107.105	244.659
Hıyar	16.795	72.209

Kaynak: TÜİK,
<http://www.tuik.gov.tr/>, 18.08.2017

Tarla ürünleri, meyvecilik ve sebze üretimine ait veriler tablo 3, 4 ve 5'te sunulmaktadır. 2002-2015 verileri incelendiğinde her bir ürünün üretiminin genelinde yıllar itibariyle artış olduğu gözlemlenmektedir.

Türkiye'nin tarımsal üretimi baz alındığında, 2016 yılı itibariyle Manisa'nın ülke içinde toplam üretime katkısı tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6: Manisa İlinin Türkiye Tarımsal Üretimi İçerisinde Ağırlığı Olan Tarımsal Ürünleri (2016)

ÜRÜN TÜRÜ	TÜRKİYE ÜRETİMİ 2016 (Ton)	MANİSA ÜRETİMİ 2016 (Ton)	ORAN (%)
Üzüm (Toplam)	4.000.000	1.366.904	34,2
Kurutmalık	1.141.130	966.450	84,7
Sofralık Üzüm	1.990.604	390.280	19,6
Tütün	70.000	16.212	23,2
Tavuk Eti	1.879.019	360.627	19,2
Zeytin	1.730.000	183.610	10,6
Mısır (Dane)	6.400.000	353.449	5,5
Kiraz	599.650	46.648	7,8

Domates	12.600.000	974.878	7,7
Kavun	1.854.356	108.031	5,8
Süt (İnek)	16.786.263	236.814	1,4
Karpuz	3.928.892	107.076	2,7
Buğday	20.600.000	269.411	1,3
Arpa	6.700.000	68.652	1,0

Kaynak: Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, <http://manisa.tarim.gov.tr/>, Erişim: 20.08.2017.

Tabloda izleneceği gibi toplam oranın %138,5'lik kısmını oluşturan üzüm ilk sırada yer almaktadır. İlin tarımsal ürün üretiminde ülke ekonomisine ciddi kazanç ve verimlilik sağladığı açıkça görülmektedir.

3. Hayvancılığın Gelişimi

Türkiye doğal kaynak ve ekolojik koşullar açısından bakıldığında hayvancılığa oldukça elverişlidir¹¹. Tarım sektörü denilince akla ilk gelen bitkisel üretim olsa da, hayvancılık bu sektör de önemli bir faaliyet koludur. Hayvancılığın tarihine bakıldığında, 1038-1338 yılları arasında Selçuklu dönemi olarak geçen Selçuklu İmparatorluğu'yla başlayan oradan Osmanlı İmparatorluğuna ve sonrasında günümüze uzanan geniş bir dönem olduğu görülmektedir. Selçuklu İmparatorluğunda göçebe topluluklar geçimlerini hayvancılıkla sağlamıştır. Hayvancılıkta keçi, koyun, sığır ve at yetiştiriciliğine önem verilmiştir. Türkiye' de Cumhuriyet sonrası yaşanan ekonomik gelişmeler ışığında sanayi sektörüne ağırlık verilmiştir ancak tarım sektörü ülke ekonomisi içinde önemini hala korumaktadır¹².

Aynı zamanda bu dönemde hayvancılığa verilen önemin artması ile beraber halı ve kumaş dokumacılığı ile dericilik faaliyetleri de gelişim göstermiştir. Osmanlı imparatorluğunda ise ekonomi tarım ağırlıklı olup nüfusun yaklaşık %90'ının geçimini tarımsal faaliyetlerden sağladığı görülmüştür.

3.1. Manisa'da Hayvansal Durum ve Potansiyel

Manisa ilinde hayvancılık faaliyeti 6 ana başlıkta gerçekleştirilir. ek olarak belirli hayvanlarda ithalat ve ihracat yapılmaktadır. Bu başlıklar; arıcılık, büyükbaş hayvancılık, ipek böcekçiliği, kanatlı yetiştiriciliği, küçükbaş yetiştiriciliğidir.

A. Arıcılık: Arı yetiştiriciliğinde verim alabilmek için; kullanılacak damızlığın bölgeye adapte olabilen ve genetik potansiyeli bilinen ırk olması temel kuraldır.

Tablo 7: Arıcılık verileri

Yıl	Eski kovan (adet)	Yeni kovan (adet)	Toplam (adet)	Bal üretimi (ton)	Bal verimi (kg/ton)
2002	180232	3980660	4160892	74554	18

¹¹ Hasan Vural, Halil Fidan, "Türkiye'de Hayvansal Üretim ve Hayvancılık İşletmelerinin Özellikleri", Tarım Ekonomisi Dergisi, 2007: 13.

¹² Zeki Doğan, Seçkin Arslan, Ayberk Nuri Berkman, "Türkiye'de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış", Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2015: 33.

Geçmişten Günümüze Manisa

2005	157059	4432954	4590013	82336	18
2008	137963	4750998	4888961	81364	17
2011	149020	5862312	6011332	94245	16
2013	183265	6458083	6641348	94694	14
2016	220882	7679482	7900364	105727	13.4

Kaynak: Manisa Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, <http://www.tarim.gov.tr/>, Erişim: 20.08.2017.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, 2002-2016 yılları arasında arılı kovanların toplam adetinde yaklaşık 3.700.000 luk bir artış gözlenmiştir. Eski ve yeni kovan ayrımı yapılıncaya, eski kovan sayısı 180232 adetten 220882'ye yükselmiş, yeni kovan adeti ise 3980660 tan 7679482 olmuştur. bununla beraber bal üretimi 14 yılda 31 ton artış göstermiş ancak bal verimi düşmüştür. Veriler ışığında kovan başına bal verimi 2002 yılında 18 kg iken bu rakamın 2016 yılında 13 kg olmuştur. artan kovan sayısının üretimi arttırdığı görülmüş fakat verim açısından ciddi bir düşüş gerçekleşmiştir. 2002 yılında 3448 ton olan balmumu üretiminde 992 ton artış gözlenerek 4440 ton üretilmiştir.

B. Büyükbaş hayvancılık: Manisa'da yetiştirilen büyükbaş hayvanlar sığır ve manda olarak iki kategoriye ayrılır. Sığır ise kültür, melez ve yerli olarak üç çeşittir.

Tabloda 8'de görüldüğü üzere 2002 yılından günümüze yerli sığır sayısında yalnızca 2755 adet artış görülmüştür. Kültür sığır sayısı ise 79419 adet ile gözle görülür şekilde artmıştır. Bu rakam ekonomide sığır ithalatının son 14 yıldır ne kadar arttığını göstermektedir. Artan manda sayısı 433 adettir. 2002 yılında yerli sığırlardan elde edilen süt 6975821 ton iken , mevcut durumda bu rakam 7761091 ton ile yıllar içinde gelişme kaydedilemediğini gözler önüne sermektedir. Kültür sığırlarına bakıldığında daha fazla verim edildiği açıkça görülmektedir. 14 yıl içerisinde elde edilen süt miktarı 25869568 tondan 135543390 tona yükselmiştir. Manda yetiştiriciliğinde ise, 2002 yılında sağılan 31 adet hayvandan 37176 ton süt elde edilirken, bugün 194 adet hayvandan 233555 ton süt elde edilmiştir.

Tablo 8: Büyükbaş hayvancılık verileri

Hayvan adı	2002 yılı toplam sayısı	2006 yılı toplam sayısı	2002 yılı sağılan hayvan sayısı	2006 yılı sağılan hayvan sayısı	2002 yılı süt (ton)	2016 yılı süt (ton)	2002 yılı kesilen hayvan sayısı	2006 yılı kesilen hayvan sayısı	2002 yılı toplam et	2006 yılı toplam et
Sığır (kültür)	16242	95661	8896	35425	25869568	134543390	4995	0	1298796	0

Man da	100	533	31	194	37176	23355 5	0	0	0	0
Sığır (mel ez)	679 94	925 82	369 89	356 78	78046 368	94509 962	260 80		5189 390	
Sığır (yerl i)	160 72	188 27	848 6	627 9	69758 21	77610 91	483 4	0	7584 84	0

Kaynak: Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/>, Erişim: 18.08.2017

2002 yılına bakıldığında 758484 ton yerli sığırlardan et üretilirken, 2008 den bu yana yerli sığırların et üretimine katkı sağlamadığı görülmektedir. 2002 yılında kültür ve melez sığırlarından toplamda 6488186 ton et elde edilmiştir. 2007 yılından sonra kültür ve melez sığırlarından da et üretimi gerçekleşmemiştir.

C. İpek Böcekçiliği: İpekböceği ilk defa İsa'dan 2600 yıl önce Çin'de beslemeye alınmıştır. Çinliler ipekböceği yetiştirme ve ipekli kumaş yapmanın sırrını uzun yıllar ülkelerinde saklamışlardır. Yurdumuzda ise ipekböcekçiliği 1500 yıllık bir geçmişe sahiptir. Genellikle yardımcı bir tarım koludur. Büyük bir yatırımı gerektirmez. Ailede yaşlı, genç herkesin emeği değerlendirilir. 35-40 günlük bir uğraş sonunda oldukça iyi bir gelir getirir. İpekböceği yetiştiriciliği, dut ağacının yetiştiği her yerde yapılabilir.

2002 yılında 327 olan köy adetinde 2356 adet hane sayısı görülmektedir. Aynı yılda 99 ton yaş koza üretimi yapılırken açılan kutu sayısı 3885 olmuştur. Mevcut duruma bakıldığında rakamların özellikle 2014 yılında ipek böcekçiliği yapan hane sayısında yaşanan büyük düşüşten sonra yaş koza üretimi yaklaşık son 10 yılın en düşüğü olan 80 ton olmuştur. açılan kutu sayısı ise 3738 adettir. 14 yıl sonra 2016 yılında ise yaş koza üretimi 103 tona yükselmiş olup, 5303 adet açılan kutu sayısına ulaşılmıştır. 2 yılda 241 adet hane eklenerek 2001 hanenin ipek böcekçiliği faaliyeti yaptığı görülmektedir.

D. Kanatlı Yetiştiriciliği: Manisa'da et ve yumurta olmak üzere iki çeşit tavuk ile hindi, kaz ve ördek yetiştirilmektedir. Günümüzde tavukçuluk önemli bir endüstri sektörü olmuş ve dev adımlarla ilerlemektedir. Yumurta tavukçuluğu, insan beslenmesinde mükemmel bir gıda olan yumurtanın üretimi açısından çok önemli bir yetiştiricilik faaliyetidir. kırmızı etle kıyaslandığında tavuk etinin ucuz, kolesterol ve yağ oranının düşük, sindirimi kolay, besin değeri açısından iyi bir protein kaynağı olması nedeniyle etlik piliç eti üretimi hayvancılık sektöründe özel bir önem arz etmektedir.¹³

Tablo 9: Kanatlı Yetiştiriciliği Verileri

Hayvan adı	2002 hayvan sayısı	2012 hayvan sayısı	2002 yumurta sayısı	2012 yumurta sayısı
Et tavuğu	6858214	21099077	0	0
Yumurta	3659650	8763265	867259	0

¹³ Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, <http://www.tarim.gov.tr/>, Erişim: 11.09.2017

Geçmişten Günümüze Manisa

tavuğu				
Hindi	236550	426731	0	0
Kaz	2300	1896	0	0
Ördek	7700	1778	0	0

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/>, Erişim: 11.09.2017

Tablo 9'da görüldüğü üzere tavuk sayısı kaz, ördek ve hindiye nazaran daha çok olup, yıllar içinde artmıştır. Et ve yumurta tavuklarını ayrı ayrı ele aldığımızda, 2002 yılından bu yana et tavukları 14240863 adet yumurta tavukları ise 5103615 adet artmıştır. Hindi sayısı 236550 adetten 426731 adete yükselmiştir. Kaz ve ördek sayılarında azalma görülmüştür. 10 yıllık süreçte kaz sayısı 404 adet, ördek sayısı ise 5922 adet azalmıştır.

E. Küçükbaş Hayvancılık: Manisa'da küçükbaş hayvanlardan koyun ve keçi çeşitleri yetiştirilmektedir. yerli ve merinos koyunu ile kıl ve tiftik keçisi olarak dört çeşit hayvan vardır.

Tablo 10: Küçükbaş Hayvancılık Verileri

Hayvan adı	2002 yılı hayvan sayısı	2012 yılı hayvan sayısı	2002 yılı sağılan hayvan sayısı	2012 yılı sağılan hayvan sayısı	2002 yılı süt (ton)	2012 yılı süt (ton)	2002 yılı kırkılan hayvan sayısı	2012 yılı kırkılan hayvan sayısı	2002 yılı yün (ton)	2012 yılı yün (ton)
Koyun (yerli)	388177	598768	123128	237905	10588991	18080765	388177	598768	542283	1014313
Keçi (kıl)	149524	177407	55649	51438	4507529	5298126	90359	121763	34336	75493
Keçi (tiftik)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Koyun (merinos)	-	2146	-	666	-	33320	-	2146	-	6005

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/>, Erişim: 11.09.2017

Tabloda görüldüğü üzere manisa'da en çok yetiştirilen küçükbaş hayvan koyundur. Manisa ili için TÜİK den alınan veriler en son 2012yi göstermektedir. 2002 yılında 388177 olan yerli koyun sayısı en son 2012 yılında 598768 olduğu görülmüştür. Merinos koyunları ise sayıya yerli koyunlardan çok daha azdır. 2012 yılı itibariyle yerli koyunlardan elde edilen süt 18080765 ton, kırkılarak elde edilen yün ise 1014313 tondur.

4. Tarım ve Hayvancılık Alanlarına Devlet Tarafından Sağlanan Teşvik Ve Destekler

Manisa'ya sağlanan teşvik ve destekler; Kırsal Kalkınma Yatırımlarını Destekleme Programı (2016-2020), Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Genç Çiftçi Projelerinin desteklenmesi, IPARD Kapsamında Verilen AB Hibe Destekleri, Tarımsal Krediler, Yatırım Teşvikleri, Kalkınma Ajansları Tarafından Desteklenen Alanlar olarak belirtilebilir¹⁴.

Manisa için 2016 yılında genel bütçe kaynaklı 18 proje, 727 bin 829 TL harcama yapılmıştır. İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, cari harcamalarla beraber müdürlüğün Genel Bütçesinden 1 Milyon 751 bin 499 TL harcadığını belirtmiştir. Ayrıca, Kırsal kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı kapsamında 2016 yılsonu itibariyle 205 proje tamamlanmış, bu projelerin hibeye esas yatırım tutarı 110 milyon 798 bin 458 TL, gerçekleşen hibe ödemesinin ile 55 milyon 268 bin 743 TL olmuştur. Bugüne kadar 205 proje kapsamında 2336 kişiye istihdam sağlanmış, bireysel sulama projelerinde ise 18 proje yapılmıştır. Bireysel sulama projelerinde hibeye esas yatırım tutarı 1 milyon 181 bin 607 TL olurken, proje kapsamında verilen hibe tutarı ise 590 bin 803 TL olmuştur¹⁵.

Aşağıda sunulan Tablo 7'de ifade edildiği gibi, Manisa iline 2016 yılında yılı içinde karşılıksız olarak tarımsal ürünlere toplam olarak 139 milyon 5 bin 99 TL miktarında tarımsal destek ödemesi sağlanmıştır. En fazla karşılıksız destek ödemesi miktar olarak kimyevi gübreye yapılırken, miktar olarak en az fındık alan bazlı gelire yapılmıştır.

Tablo 11: Toplam Destekleme Ödemeleri (2016)

DESTEKLEMELER	MİKTAR (TL)
Mazot Desteklemesi	16.709.519,21
Kimyevi Gübre Desteklemesi	21.082.925,14
Toprak Analizi Desteklemesi	689.486,96
Çatak Desteği	4.473.668,16
Fark Ödemesi Desteği	4.857.386,00
Yem Bitkileri Desteklemesi	8.255.982,78
Sertifikalı Fidan Desteği	993.411,01
Sertifikalı Tohumluk Desteği	292.990,24
Hububat - Baklagil Fark Desteği	2.251.785,46
Dane Mısır Prim Desteklemesi	13.454.297,53
Fındık Alan Bazlı Gelir Desteği	3.025,83
Tarımsal Yayım ve Danışmanlık Desteği	1.325.600,00
Çiftlik Muhasebe Veri Ağı Desteği	68.850,00
Biyolojik Mücadele Desteği	4.114.261,31
Organik Tarım Desteklemesi	3.808.855,09
İyi Tarım Uygulamaları Desteklemesi	3.000.846,55

¹⁴ Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, <http://www.tarim.gov.tr/>, Erişim: 01.09.2017.

¹⁵Manisa Kulis, <http://www.manisakulishaber.com/>, Erişim: 19.08.2017.

Geçmişten Günümüze Manisa

DESTEKLEMELER	MİKTAR (TL)
Halk Elinde Küçükbaş Islah Desteği	226.245,00
Besilik Erkek Sığır Desteği	2.786.800,00
Anaç Manda Desteklemesi	52.800,00
Anaç Malak Desteklemesi	12.750,00
Büyükbaş Yerinde Koruma Desteği	114.950,00
Organik Hayvancılık (Anaç Sığır) Desteği	183.450,00
Organik Hayvancılık (Buzacağı) Desteği	18.500,00
Anaç Sığır Desteklemesi	11.765.152,50
Buzacağı Desteklemesi	2.199.085,00
Arı Koloni Desteği	460.550,00
Çiğ Süt Desteklemesi	19.117.792,50
Su Ürünleri Desteklemesi	209.579,60
Hastalıktan Ari İşletme Desteği	2.897.438
Onaylı İşletme Destekleri	221.150,00
Sürü Yöneticisi İstihdamı Desteklemesi	5.000,00
Anaç Koyun – Keçi Desteklemesi	10.855.174,00
Zeytinyağı Prim Desteklemesi	2.495.791,21
TOPLAM	139.005.099,08

Kaynak: Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü,
<http://manisa.tarim.gov.tr/>, Erişim: 20.08.2017.

Manisa’ da Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafından Manisa’ya 2013 yılından bu yana toplam yatırımı 146 milyon olan 321 yatırımcıya 68 milyonluk hibe desteği vermiştir. Ayrıca, toplam yatırım tutarı 41 milyon lira, destek tutarı ise 19 milyon olan IPARD 2 Programının ilk 25 yatırımcısıyla sözleşme imzalanmıştır. IPARD 1 Programı ile toplam yatırım tutarı 146 milyon lira olan 312 yatırımcıya 68 milyon lira hibe desteği sağlanmıştır¹⁶.

SONUÇ

Önemli tarım merkezlerinden biri olan Manisa, dış pazarlara yakınlığından dolayı önemli bir avantaj elde etmektedir. Manisa’nın tarımı aslında 1950’li yıllarda ulaştırma ağının yaygınlaştırılması, tarımda makine kullanımı, sulama tesislerinin devreye girmesi ve tarımsal mücadele gibi pek çok nedenden dolayı bir dönüm noktasına kavuşmuş ve verim artışı sağlanmıştır. Tarımda yaşanan bu değişim 1970’li ve 1980’li yıllarda da devam etmiş, makinalaşma yaygınlaşmış ve ürün çeşitliliği artmıştır. Günümüzde de Manisa marka haline gelmiş pek çok ürünüyle tarımsal faaliyetini sürdürmektedir.

Ülkede üretilen 213 farklı organik ürünün 100’ünün üretimi Manisa’da gerçekleşmektedir. Özellikle üzüm üretiminde Türkiye’nin lider ürünü olan Manisa’da 2016’da toplam 519 bin 869 ton ihracat gerçekleşmiştir. Ana ihraç ürünü olan çekirdeksiz kuru üzüm 138 bin 101 ton, taze üzüm 130 bin 157 ton, taze kiraz 42 bin 924 ton, taze domates 7 bin 980 ton, kuru domates 4 bin 161 ton, zeytin ise 2 bin 516 ton olarak ihraç edilmiştir¹⁷.

¹⁶ Habertürk, <http://www.haberturk.com/>, “Manisa’da tarımsal yatırıma 19 milyon liralık hibe desteği”, Erişim: 16.07.2017.

¹⁷ Manisa Ticaret Borsası, <http://www.manisatb.org.tr/>, “Manisa İli 2016 Yılı Tarım Ve Hayvancılık İstatistikleri”, Erişim: 21.02.2017.

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Türkiye'de organik tarımın önemini artırmak, üretici ve tüketiciyi organik tarıma yönlendirmek amacıyla 2016 yılının başında toplam 50 ilde ve 13 Araştırma Enstitüsü'nde çalışmalar başlattı. Bu çalışma kapsamında Organik Tarımın Yaygınlaştırılması ve Kontrol Projesi kapsamında Manisa Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü de önemli adımlar atmıştır. Türkiye'de 2015 yılı verilerine göre 69 bin 967 çiftçimiz 51 milyon 502 bin 680 kadarlık alanda 1 milyon 829 bin 291 tonluk organik ürün üretmektedir. Manisa'da ise 3 bin 551 çiftçi, 181 bin 540 dekarlık alan üzerinde 165 bin 5236 ton organik tarım ürünü gerçekleştirmektedir. Hedef ise Manisa'da organik tarımla uğraşan üretici sayısını 4 binlere çıkarmaktır. Manisa'da üretilen organik ürünlerin büyük bir bölümünü AB ülkelerine ihraç edilmekte ve böylece Manisa'ya önemli bir tarımsal girdi sağlanmaktadır. Manisa'da daha yeni yaygınlaşmaya başlayan organik üretimin Türkiye ekonomisine ciddi kazançlar sağlayacağı öngörülmektedir.

Demiryolu deniz ve karayolu taşımacılığı imkânlarının geniş olması, İzmir limanları ile demiryolu bağlantısının bulunması, enerji ihtiyacının doğalgaz, jeotermal enerji kaynakları, rüzgar enerjisi ve güneş enerjisi gibi yeşil enerji çeşitleri ile karşılanıyor olması, Alaşehir ilçesinde ihracata gümrük kapısının bulunması, üretim yapan üreticilerin sözleşmeli üretim modelini uyguluyor olması gibi daha bir çok sebeple Manisa'ya yapılan yatırım ve teşvikler artış göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Bilgen, U., & Çılbant, C. (2015). Manisa Gördes'de 2008-2014 Yılları Arasında Tarımsal Üretim-Fiyat İlişkisi. *YÖNETİM VE EKONOMİ*, 22(2), 685-697.
- Çelik, F. (2016, Kasım). 2017 Yılı Bütçe Sunumu. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı.
- Doğan, Z., Arslan, S., & Berkman, A. N. (2015, Ocak). Türkiye'de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları:Tarihsel Bir Bakış. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 29-41.
- Ersoy, M., & Özsoy, Ş. (2017, Ocak). TARIM FİNANSMANININ KALKINMADAKİ ROLÜ VE ÖNEMİ: BİR MODEL ÖNERİSİ. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(47), 1-14.
- MECLİSİ, T. İ. (2016). *TARIM RAPORU*. İstanbul.
- Vural, H., & Fidan, H. (2007). TÜRKİYE'DE HAYVANSAL ÜRETİM VE HAYVANCILIK İŞLETMELERİNİN ÖZELLİKLERİ. *Tarım Ekonomisi 7 Dergisi*, 13(2), 49-59.
- <http://www.tuik.gov.tr>
- <https://manisa.tarim.gov.tr>
- <http://www.manisakulturturizm.gov.tr/>,
- <http://www.cografya.gen.tr/tr/manisa/ekonomi.html>,
- <http://www.manisavdb.gov.tr/>
- <http://www.tarim.gov.tr/>
- <http://www.manisakulishaber.com/>
- <http://www.haberturk.com/>
- <http://www.manisatb.org.tr/>

MANİSA İL'İNİN ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Gül BİNBOĞA*Aylin ÜNAL** Ercan EĞİN***

GİRİŞ

Yaşanabilir bir dünya için insanlık faaliyetlerinin sürdürülebilirlik temelinde yapılandırılmasının gerekliliği her geçen gün daha da artmaktadır. Bilim, teknolojik, politik, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda yaşanan değişimlerin etkisiyle insan-doğa arasındaki dengenin doğa aleyhine bozulması ve ekosistemin kendini yenileyebilme hızından daha hızlı bir şekilde tüketilmesi, yaşamın sürdürülebilirliğini tehlikeye atmıştır. İnsanlık tarihinde önemli bir dönüm noktası olan sanayi devrimiyle başlayan bu süreçte, artan dünya nüfusu ve refah isteği beraberinde çevre kirliliği, küresel iklim değişikliği, biyoçeşitliliğin azalması, erozyon, çölleşme gibi birçok çevre sorununu da ortaya çıkarmıştır. Yaşanan bu sorunlar karşısında mevcut üretim-tüketim ve yönetim tarzının sürdürülebilir olmadığı 1987 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayınlanan Ortak Geleceğimiz Raporu'nda deklare edilmiştir. Raporla çevresel bütünlük, sosyal adalet ve ekonomik refah ilkeleri temelinde oluşturulan sürdürülebilir kalkınma; gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilme olanaklarından ödün vermeksizin bugünün ihtiyaçlarını karşılayabilen kalkınma olarak tanımlanmış ve bu anlayış dünyadaki dönüşüm için bir kilometre taşı olmuştur.

Gelecek odaklı bir yaklaşım olan sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel (ekolojik) olmak üzere üç temel boyutu bulunmaktadır. Bu boyutlardan çevresel/ekolojik sürdürülebilirlik canlı yaşamının var olması için gerekli olan ekosistem hizmetlerinin (gıda, temiz su, yakıt, iklim düzenlemesi gibi) devamlılığının sağlanmasını içerdiğinden, ekonomik ve sosyal refahın sağlanabilmesi ekolojik/çevresel bütünlüğün korunmasına sıkı sıkıya bağlıdır. Kalkınma ancak çevresel sürdürülebilirlik üzerine inşa edilebilirse sürdürülebilir bir nitelik kazanabilir. Dünyadaki biyoçeşitliliğin azalmasının gıda ve sağlık güvenliğini ciddi boyutta tehdit etmesi bu duruma verilebilecek örneklerden sadece biridir. Bu çerçevede sürdürülebilirliğin sağlanmasında, başta karar mercileri olmak üzere kurumların-kuruluşların ve tüm insanlığın önemli rolleri ve sorumlulukları bulunmaktadır.

Bu bağlamda şehirlerimizin, ülkelerimizin dolayısıyla da gezegenimizin sürdürülebilirliğinin sağlanması için, sistem anlayışı temelinde mikro ölçekten makro ölçeğe kadar uzanan yapıda sürdürülebilirliğin sağlanması kritik önemdedir. Diğer bir anlatımla, dünya ölçeğinde sürdürülebilirliği yakalamak için ülkelerin sürdürülebilir olması, ülkelerin sürdürülebilir olması içinse kentlerin sürdürülebilir olması gerekmektedir. Bu çerçevede sürdürülebilir kalkınmayı benimseyen ve

* Uzman, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, gbinboga@hotmail.com.

** Doç.Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İİBF, aylinunal@yahoo.com.

*** Öğretmen-Doktora Öğrencisi, Milli Eğitim Bakanlığı, ercanegin@gmail.com.

onuncu kalkınma planında yeşil büyüme modelinin uygulanmasını hedefleyen Türkiye'nin kadim şehirlerinden biri olan Manisa İl'inin çevresel sürdürülebilirliğinin değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Manisa İl'inin çevresel sürdürülebilirliğini değerlendirerek bu konuda yapılacak yönetsel ve bilimsel çalışmalara ışık tutmaktır.

Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma

İngilizce'deki "sustainability" kelimesinin karşılığı olarak dilimize giren sürdürülebilirlik kelimesinin etimolojik kökü Latince'deki "sustinere" (dayanmak, ayakta kalmak) kelimesidir.¹ Hem içinde bulunduğumuz zamanı hem de geleceği bünyesinde barındıran bir kavram olan sürdürülebilirlik, bir şeyin devam etmesi ya da ettirilmesini ifade eder. İktisadi açıdan bakıldığında, en önemli amacı kar elde etmek olan geleneksel kalkınma kuramlarının aksine; sürdürülebilirliğin temel amacı kamu yararını ön planda tutan bir anlayışla mevcut kaynakları koruyarak, gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamaktır.²

Ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevrenin korunmasını kavramlarını içerisinde barındıran sürdürülebilirlik kavramı, 20. yüzyılın son çeyreğinin en önemli konularından biridir.³ Özellikle Dünyanın sanayileşmiş bölgelerinde gittikçe artan çevresel problemlere ilişkin algılar, 1960'lı yıllardan itibaren hızla değişmeye başlamış ve 1970'li yıllarda daha bütüncül bir hal almıştır. Çevrenin korunup geliştirilmesi konusu küresel çapta ilk kez Haziran 1972'de Birleşmiş Milletler İnsani Çevre Konferansı'nda (UNCHE) kabul edilen "Stockholm Bildirgesi" ile dile getirilmiş ve bu konuda önemli kararlar alınmıştır. Bu bildirgeyle, daha yaşanabilir bir çevre için ulusal hükümetler ve yerel yönetimlerin, yetki sınırları içerisinde kapsamlı bir çevre politikası oluşturması ve bu konuda uluslararası alanda işbirliği yapılmasının önemi vurgulanmıştır. Ancak konferans sonrasında belirlenen ilkelerin pratikte uygulaması sağlanamamış ve çevresel sorunlar artmaya devam etmiştir.⁴

Daha sonraki süreçte, dünyada çevre sorunlarının artmasına bağlı olarak artan çevre duyarlılığı ile beraber Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (WCED) 1987 tarihli "Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporu" yayınlanmıştır. Söz konusu raporda kısa vadeli ekonomik fayda yerine gelecek nesillerin de ekonomik ve toplumsal faydasını gözetilen bir çevresel kalkınma stratejisinin benimsenmesi vurgulanmış⁵ ve sürdürülebilir kalkınma, "gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini riske atmadan, günümüz ihtiyaçlarını karşılayan bir kalkınma (WCED, 1987: 41)"⁶ olarak tanımlanmıştır.

¹ Bilal Saraç ve Nesrin Alptekin, "Türkiye'de İllerin Sürdürülebilir Kalkınma Göstergelerine Göre Değerlendirilmesi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(1), (2017), s. 21.

² Mevlüt Karabıçak ve Müge Burcu Özdemir, "Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavramsal Temelleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6 (13), (2015), s. 44.

³ Nurdan Kuşat, "Sürdürülebilir İşletmeler İçin Kurumsal Sürdürülebilirlik ve İçsel Unsurları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(2), (2012), s. 228.

⁴ Ecehan Özmehmet, "Türkiye'de ve Dünyada Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları" e-journal of Yaşar Üniversitesi, 3 (12), (2008), s. 1854. Bilal Saraç ve Nesrin Alptekin, a.g.m., s. 23. Fulya Mısırlıoğlu Yangil, "Bilgi Toplumunda Liderlik: Sürdürülebilir Liderlik", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 48, (2016), s. 132.

⁵ Mevlüt Karabıçak ve Müge Burcu Özdemir, a.g.m., s. 45.

⁶ WCED, *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, 1987.

Sürdürülebilir Kentsel Gelişim ve Sürdürülebilirlik Göstergeleri

Sürdürülebilir kent, değişimin sürekliliğini sağlamak amacıyla sosyo-ekonomik menfaatlerle birlikte çevre ve enerjiyle ilgili kaygıların uyumlulaştırıldığı kenttir. Diğer bir anlatımla sürdürülebilir kentleşme, kentsel sistemi uzun vadede destekleyen çevresel koşullarla beraber nitel olarak yeni bir sosyo-ekonomik, demografik ve teknolojik gelişme seviyesine ulaşma potansiyelini belirtmektedir.⁷ Sürdürülebilir kentsel gelişme, kentsel alanların, bu alanlar içinde yapılan faaliyetlerin ve kentte yaşayanların çevresiyle birlikte bir bütün olarak varlıklarını dengeli bir biçimde sürdürebilmesi ve üretilen kentsel değerlerin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi şeklinde de tanımlanmaktadır.⁸

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılabilmesi için değişimlerin izlenmesi ve gelişmelerin takip edilmesi gereklidir.⁹ Bu bağlamda sürdürülebilirlik göstergeleri, ülkelerin ve şehirlerin sürdürülebilirliğini ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlar açısından çok boyutlu ve etkileşimli olarak ölçmeye ve değerlendirmeye yarayan bir araçtır. Sürdürebilir kalkınma konusunda hükümetlerin birbirileriyle uyumlu çalışmalar yapabilmesini sağlamak için, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü tarafından 1996, 2001 ve 2007 yıllarında sürdürülebilir kalkınma gösterge setleri meydana getirilmiştir.¹⁰

Bu konuda, sürdürülebilir kalkınmayı istatistiki verilere dayalı olarak izlemek ve değerlendirmek amacıyla Avrupa Birliği tarafından da göstergeler geliştirilmiştir. Türkiye ise sürdürülebilir kalkınmasını değerlendirmek üzere Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat) tarafından belirlenen 132 göstergeden 10 ana tema altında 96 gösterge üzerindeki çalışmalarına 2007 yılında Türkiye İstatistik Kurumu aracılığıyla başlamıştır. Söz konusu temalar şunlardır;¹¹

1. Sosyoekonomik Kalkınma
2. Sürdürülebilir Tüketim ve Üretim
3. Sosyal İçerme
4. Demografik Değişimler
5. Halk Sağlığı
6. İklim Değişikliği ve Enerji
7. Sürdürülebilir Ulaştırma
8. Doğal Kaynaklar
9. Küresel Ortaklık
10. İyi Yönetişim.

Sürdürülebilir kalkınma temelinde kent ölçeğinde yürütülen çalışmalarda ise, "sürdürülebilirlik için göstergeler", "sürdürülebilir şehir indeksi" ve "sürdürülebilir yaşam kalitesi" gibi farklı gösterge ve indeksler geliştirilmiştir. Söz konusu göstergeler yardımıyla kentlerin sürdürülebilirliği değerlendirilerek yapılacak

⁷ Van Greenhuisan, Marina ve Nijkamp, Peter, "Sürdürülebilir Kentler Nasıl Planlanmalı?", Toplum ve Bilim Dergisi, 64-65, (1994), s.131.

⁸ Peter Nijkamp ve Gerard Pepping, "A Meta- Analytical Evaluation of Sustainable City Initiatives", Urban Studies, August (1998), s. 1481-1502. Aktaran: Hakan Kadir Yazar, *Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Çerçevesinde Orta Ölçekli Kentlere Dönük Kent Planlama Önerisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s.17.

⁹ Nilüfer Gürer ve Feral Eke, "Dağlık Alanlarda Turizm ve Ekonomik Kalkınma İlişkisinin Sürdürülebilirlik Göstergeleri İle İrdelenmesinde Bir Yöntem Önerisi; Erzurum, Erzincan, Bayburt Bölgesi Örneği", Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der., 27(1), (2012), s. 128.

¹⁰ Yavuz Gazibey, Ahmet Keser ve Yunus Gökmen, "Türkiye'de İllerin Sürdürülebilirlik Boyutları Açısından Değerlendirilmesi", Ankara Üniversitesi SBF dergisi, 69(3), (2014), s.518-519.

¹¹TÜİK, *Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri*, 2012-2013, Haber Bülteni, 2014.

çalışmalara yön verilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda, Drucker'ın söylediği gibi "Ölçemediğiniz hiçbir şeyi kontrol edemez, kontrol edemediğiniz hiçbir şeyi yönetemezsiniz" düsturu gereğince, önce kentlerin sürdürülebilirlik durumunun ortaya konularak palının hazırlanması ve bu doğrultuda faaliyetlerin yürütülmesi son derece önemlidir.

Gazibey vd. (2014) tarafından 2010 yılı TÜİK verilerine dayalı olarak yapılan illerin sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesine ilişkin araştırmada, Manisa İl'i çevresel sürdürülebilirlikte 62. sırada yer almıştır.¹² Bu sonuç, Manisa İl'inin Türkiye'de alt sıralarda yer aldığını ve çevresel sürdürülebilirlik açısından yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir.

Manisa İl'inin Çevresel Sürdürülebilirlik Açısından Değerlendirilmesi

Materyal ve Metot: Manisa İl'inin çevresel sürdürülebilirliğinin değerlendirilmesi amacıyla yapılan bu araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden var olan verilere dayanan ikincil analiz tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ana materyalini ise Manisa İl'inin çevresel sürdürülebilirliği ile ilgili yazılı ve çevrimiçi kaynaklardan elde edilen veriler oluşturmaktadır. Çevresel sürdürülebilirlik göstergelerinin belirlenmesinde, literatürde yer alan göstergeler temel alınmıştır. Bu bağlamda, TÜİK sürdürülebilir kalkınma göstergeleri, Gazibey vd. (2014) çalışması ve Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyelerinin hazırladığı Türkiye'nin Şehirleri Sürdürülebilirlik Araştırması (2011)'de kullanılan göstergelerden yararlanılarak çalışmanın göstergeleri oluşturulmuştur. Elde edilen verilerin analizinde tanımlayıcı istatistik yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Bulgular ve Tartışma: Araştırma kapsamında öncelikle Manisa İl'inin genel özellikleri hakkında bilgi verildikten sonra, literatürde yer alan çevresel sürdürülebilirlik göstergeleri bağlamında değerlendirmeler yapılmıştır.

13.339 km²'lik¹³ yüzölçümüne sahip Manisa'nın 2016 ADNKS'ne göre nüfusu 1.396.945'dir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından 2010 yılında yapılan Türkiye sıralamasında 25. sırada yer alan İl, 2015 yılı yaşam endeksi sıralamasında 31. (endeks değeri:0,58) sıradadır. İl'in durumu ile ilgili detaylı bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Manisa İli Genel Durumu

Kriterler	Manisa İli
1.Yüzölçümü	13.339 km ²
2.Nüfusu (2016)	1.396.945
3. İklim	Akdeniz+Geçiş+Karasal (İlin kuzeydoğusu Akdeniz iklimi ile karasal iklimin geçiş noktasında yer alır)
3.1.Ortalama sıcaklık	17,6°C
3.2.Ortalama Yağış miktarı	723,5 mm/ yıl (yarı kurak)
3.3.Yağışlı gün sayısı	68 gün
3.4.Açık güneşli gün sayısı	185 gün
4.Topoğrafyası	

¹² Yavuz Gazibey, Ahmet Keser ve Yunus Gökmen., a.g.m. 535.

¹³ TÜİK, *İstatistiklerle Türkiye*, 2014, s.3.

Geçmişten Günümüze Manisa

4.1.Dağlar	Spil Dağı (1513 m), En yüksek Salihli Bozdağlar (Kumpınar Tepe 2070 m), Yunt Dağı (Nemrut Tepe 1074), Demirci Dağları, Çomaklı ve Dibek Dağları.
4.2. Ovalar	Başlıca ovalar; Gediz, Bakırçay, Alaşehir, Salihli, Turgutlu ovalarıdır. ¹⁴
4.3.Kanyonlar	1 Adet (Adala Kanyonu)
4.4.Mağaralar	9 Adet (At Vadi Mağaraları (4 adet), Arapini, Karadelik, Rüzgarlı, Nur Kadın Boğazı, Delik Yar) ¹⁵
5.Hidrografya	
5.1.Akarsular	Bakırçay (59,4 km) ve Gediz (304, 1 km)
5.2. Göller	Marmara Gölü doğal göldür, Yüzölçümü: 11,9 km ² 'dir. Demirköprü, Sevişler, Gördes, Güneşli ve Afşar baraj gölleridir. ¹⁶

Tablo 2. Manisa İl'inin Çevresel Sürdürülebilirlik Göstergeleri

Çevresel Sürdürülebilirlik Alt Boyutları		Gösterge	Birim	Değer
1.Çevre etkisi	Nüfus etkisi	Nüfus artış hızı (2015-2016)	%	11,9
		Nüfus yoğunluğu (2016)	kişi/km ²	107
		Net göç hızı (2015-2016)	%	3,09
	Su tüketimi	Belediyelerce yıllık çekilen su miktarı (2014)	Bin m ³ /yıl	73.637
		Belediyelerce kişi başı çekilen günlük ortalama su miktarı (2014)	litre/kişi-gün	154
	Atık miktarı	Belediyelerce toplanan atık miktarı (2014)	ton/yıl	619.131
		Kişi başı atık miktarı (2014)	kg/kişi-gün	1,25
		Alıcı ortamlara deşarj edilen atıksu miktarı (2014)	Bin m ³ /yıl	55.845
		Kişi başı deşarj edilen atık su miktarı (2014)	litre/kişi-gün	122
		Kanalizasyonu olmayan köy adedi ve yüzdesi (2014)	Adet-%	453 köy-58,2%

¹⁴ Manisa Valiliği, Sayılarla Manisa 2016, s.1., <http://www.manisa.gov.tr/sayilarla-manisa>, Erişim Tarihi (29.08.2017).

¹⁵ Orman ve Su İşleri Bakanlığı Manisa Bölge Müdürlüğü, *Manisa İli Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023*, 2012, s.42.

¹⁶ Manisa Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, *Manisa İli 2015 Yılı Çevre Durum Raporu*, s.26-27.

	Hava Kirliliği	Partiküler madde (PM10) ortalaması (yıllık-2016)	µg/m ³	85 (Soma 92)		
		Kükürt Dioksit (SO ₂) ortalaması (yıllık-2016)	µg/m ³	9 (Soma 96)		
2.Arıtma Kapasitesi	2014 yılı verileri	Kişi başı çöp depolama sahalarında bertaraf edilen belediye atık miktarı (2014)	ton/yıl	619.131		
		Atık hizmeti verilen nüfusun toplam nüfus içinde oranı (2014)	%	98,8		
		İçme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilen nüfusun belediye nüfusu içindeki oranı (2014)	%	96		
		İçme ve kullanma suyu arıtma tesisi ile hizmet verilen nüfusun belediye nüfusunun toplam nüfusa oranı (2014)	%	1		
		İçme ve kullanma suyu arıtma tesisi olan belediye sayısı (2014)	Adet	7 Tesis(konvansiyel arıtma var gelişmiş arıtma yok)		
		Atıksu arıtma tesisi (2014)	Adet	13		
		Atıksu arıtma tesisi ile hizmet verilen belediye nüfusunun toplam nüfusa oranı (2014)	%	36,4		
		Atık bertaraf ve geri kazanım tesisleri ile hizmet edilen nüfusun toplam nüfusa oranı	%	TÜİK veri yayınlamamıştır.		
		Belediye çevresel harcamalar	TL	2015 Yılı: 243.490.735 TL 2014 Yılı:148.539.822 TL		
		3.Enerji	2016 yılı verileri	Toplam kurulu rüzgar gücü	MW	628,95 (28,9%)
				Toplam kurulu güneş enerjisi gücü	MW	19,14 (0,9%)
Toplam kurulu HES gücü	MW			69 (3,2%)		

		Toplam jeotermal gücü kurulu	MW	151,42 (7%)
		Biyogaz	MW	-
		Toplam doğalgaz santral gücü kurulu	MW	274,99 (12,5%)
		Toplam kurulu termik santral gücü	MW	1034 (47,5%)
		Toplam elektrik tüketimi	kwh	2.771.137.717
		Kişi başına toplam elektrik tüketimi	kwh/kişi	1.983,71

Tablo 2. (Devam) Manisa İl'inin Çevresel Sürdürülebilirlik Göstergeleri

Çevresel Sürdürülebilirlik Alt Boyutları		Gösterge	Birim	Değer
4.Doğal Varlıklar	Arazi varlığı 2016 yılı verileri	Orman Alanı	ha-%	534.520 ha-40,50%
		Tarım Alanı	ha-%	514.066 ha-38,94%
		Çayır ve Mera Alanı	ha-%	32.529 ha-2,46%
		Kullanılmayan Tarım Arazisi	ha-%	4.044 ha-0,31%
		Tarım Elverişsiz Arazi	ha-%	239.018-18,10%
	Biyolojik çeşitlilik	Flora (bitki türü sayısı)	Adet	78 familya ve 350 cins'e ait tür ve tür altı düzeyde 760 takson bulunmaktadır.
		Endemik bitki tür sayısı	Adet	55 tür
		Fauna (hayvan türü sayısı)	Adet	Literatürde kesin bir rakama ulaşılamamıştır.
		Endemik hayvan tür sayısı	Adet	Literatürde kesin bir rakama ulaşılamamıştır.
	Su kaynakları 2016 yılı verileri	Temiz Su Kaynağı	km ³ /yıl	0,103 km ³ /yıl
Yeraltı Suyu		km ³ /yıl	1,537 km ³ /yıl	
	Kişi başına düşen su potansiyeli	m ³ /yıl	1174 m ³ /yıl ¹⁷	

¹⁷ Toplam 1,64 km³/yıl su kaynağı nüfus sayısı olan 1.396.945 kişiye bölünmüş ve 1174 m³/yıl olarak hesaplanmıştır.

Korunan¹⁸ alanları 2016 yılı verileri	Milli Park	Adet-ha	1-6801 ha
	Tabiat Parkı	Adet-ha	2-17 ha
	Tabiatı Koruma Alanı	Adet-ha	-
	Tabiat Anıtı	Adet-ha	1-152 ha
	Yaban Hayatı Geliştirme Sahası	Adet-ha	-
	Tohum Meşçeresi	Adet-ha	2-187 ha
	Tohum Bahçesi	Adet-ha	7-54 ha
	Muhafaza Ormanı	Adet-ha	1-1814 ha
	Kent Ormanı	Adet-ha	4- 338 ha
	Gen Koruma Ormanı	Adet-ha	2-194 ha
	Sulak Alan	Adet-ha	-
	Doğal Sit Alanı	Adet-ha	8-4035 ha
	Korunan Alanının İl Alanına Oranı	%	1,02
	5. iklim Değişikliği	Toplam Sera gazı emisyonu (karbon ayak izi)	Bin ton CO2 eşdeğer
Kişi Başı sera gazı emisyonu		Bin ton CO2 eşdeğer/kişi	TÜİK iller düzeyinde veri yayınlamamıştır.

Kaynak: TÜİK, Manisa Valiliği, Manisa Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü Çevre Durum Raporları ve Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü istatistiklerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

İl'in çevresel sürdürülebilirliği ile ilgili olarak çevre etkisi alt boyutunda yer alan nüfus verilerini incelediğimizde; ‰ 11,9 nüfus artış hızının Türkiye ortalamasına (‰ 13,5) yakın olduğu, 107 kişi/km² nüfus yoğunluğunun 104 kişi/km² olan Türkiye ortalamasından az da olsa yüksek olduğu görülmektedir. Nüfus yoğunluğu en yüksek olan ilçesi, 331 kişi/km² ile Turgutlu'dur. İl merkezi ise 319 kişi/km²'dir. En düşük nüfus yoğunluğuna sahip ilçeleri, 30 kişi/km² ile Gördes ve Selendi'dir. Ayrıca İl'in 2009-2014 döneminde net göç hızı eksideyken, 2015'de ‰ 2,05 ve 2016 yılında ‰ 3,09 oranında artmıştır.

İl'in su tüketimine baktığımızda, su kaynakları potansiyeli açısından zayıf olan İl'de kişi başı 154 litre su çekildiği ve bu suyun da tamamının yeraltı suyu kaynaklarından olduğu görülmektedir. Kişi başı çekilen su miktarı Türkiye ortalaması olan 203 litre/kişi-günden düşük olması olumlu gibi görünmekle beraber, İl'in iki önemli akarsuyu olan Gediz ve Bakırçay Nehirlerinin kirlilik yüklerinin yüksek olması ve su kalitesinin oldukça düşük olması göz önüne alındığında, suyun sürdürülebilir kullanımı konusunda önlemler alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, yüzey ve yeraltı sularında tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan nitrat kirliliği ile ilgili olarak 2016 yılı analiz sonuçlarında, sınır değeri olan 50 mg/l değeri Kula, Turgutlu, Gördes ilçelerinde aşıldığı tespit edilmiştir.

İnsan ve çevre sağlığı üzerinde birçok olumsuz etkisi olan hava kirliliği açısından gösterge değerlerine baktığımızda, 85 µg/m³ PM10 (partikül maddeler)

¹⁸ Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, *Korunan Alan istatistikleri* 2016.

Geçmişten Günümüze Manisa

ortalaması ile uzun vadeli sınır değeri (yıllık) olan 150 µg/m³'den düşük olmakla birlikte, sınır değeri Manisa merkezde 2016 yılında ortalama 11 gün, Soma'da ise ortalama 13 gün aşılmıştır. İl ortalamasında 9 SO₂ değeri ile uzun vadeli sınır değeri olan (yıllık) 60 µg/m³'ün aşılmadığı ancak Soma ilçesinde 96 µg/m³ ile sınır değerlerin aşıldığı görülmektedir. Sınır değerlerin aşıldığı zamanlara baktığımızda; Ocak (16 gün), Şubat (10 gün), Kasım (8 gün), Aralık (14 gün)¹⁹ ayları olduğu görülmektedir. İl'in mevcut hava kirliliği Türkiye ortalaması civarında olup, en kirli 10 il arasında bulunmamakla²⁰ birlikte hava kirliliğinin sürdürülebilirliği olumsuz etkilediği düşünülmektedir.

İl'in kişi başı atık miktarı (2014 yılı) ise 1,25 kg/kişi-gündür. Türkiye ortalaması 1,08 olup iller arasında atık miktarının büyüklüğü açısından 20. sırada yer almaktadır. Bununla birlikte, İl'in 779 köyünün 453'ünde (58,2%'si) kanalizasyon sistemi bulunmamaktadır. Organize sanayi bölgelerine baktığımızda ise Muradiye, Turgutlu ve Akhisar (inşaat aşamasında) dışında kalan 7 OSB'de atık su arıtma tesisi bulunmaktadır ancak Manisa Dericiler'deki faaliyette değildir.²¹ Atık bertaraf ve geri kazanım tesisleri ile hizmet edilen nüfusun toplam nüfusa oranına ilişkin TÜİK'in il düzeyinde veri yayınlamaması nedeniyle konu hakkında detaylı analiz yapılmamıştır. İl'in 18 belediyesini içine alan içme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilen nüfusun belediye nüfusu içindeki oranı 96%'dir ve bu değer Türkiye ortalaması olan 97%'den 1% oranında düşüktür. Arıtma tesisi olan belediye sayısı ve nüfusa oranı (1%) ise oldukça düşüktür. Atıksu arıtma tesisi ile hizmet verilen nüfusun toplam nüfusa oranı ise 36,4%'dür ve bu oranda düşük seviyededir. Belediyelerin çevresel harcamalarının ise 2015 yılında bir önceki yıla göre 64% oranında artması olumlu görülmekle birlikte, arıtma kapasitesi açısından İl'in çevresel sürdürülebilirliğinin olumsuz bir durumda olduğu kanaatine varılmıştır.

Aktif 36 elektrik santrali ile toplam kurulu gücü 2.177 MW olan İl'in enerji kaynakları açısından sürdürülebilirliğine baktığımızda; yenilenebilir enerji kaynakları olan güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, jeotermal enerji, hidrolik enerji, biyokütle enerjisinin toplam olarak 40% ve rüzgar enerjisinin 28,9%'lük bir pay alması olumlu bir gösterge iken, elektrik üretiminin 60%'ünün fosil yakıtlardan²² oluşması negatif bir durumdur. İl'de 2016 yılı sonu itibarıyla 2.771.137.717 kwh elektrik tüketimi gerçekleşmiş, bu tüketimin 1.634.152.021 kwh'i konut ve ticarethanelerde, 534.085.995 kwh'i sanayide, 77.900.932 kwh'i resmi kuruluşlarda, 290.515.124 kwh'i tarımsal amaçlı, 5.898.380 kwh'i aydınlatmada ve geri kalan 228.585.265 kwh'i diğer amaçlarla tüketilmiştir.²³

Manisa İl'inin doğal varlıklarının durumu incelediğimizde; temiz su kaynakları açısından yüzey suyunun oldukça düşük olduğu ve kişi başına düşen su potansiyelinin (1174 m³/yıl) Türkiye ortalaması olan 1498 m³/yıl'ın altında olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda, İl'in su sağlama potansiyelinin yetersiz olduğu söylenebilir.

Arazi varlığı açısından değerlendirdiğimizde; orman alanının 40,50% olması olumlu bir durumken, ekosistemlerin dinamik yapısının, doğal süreçlerin ve biyolojik çeşitliliğin korunmasında en önemli güvencelerden biri olarak görülen korunan alanların il alanına oranının 1,02%'i olması olumsuz bir durumdur. Özellikle dünyada

¹⁹ Manisa Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü, *Manisa İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu*, 2016, s.19 ve 29-32.

²⁰ Manisa Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü, *Manisa İli 2014 Yılı Çevre Durum Raporu*, s.35.

²¹ Manisa Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü, *Manisa İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu*, 2016, s.49.

²² Anonim, Manisa İli Enerji Durumu, *Enerji Atlası*.

²³ Manisa Valiliği, a.e., s.94.

biyolojik çeşitlik açısından zengin alanlardan biri olarak kabul edilen sulak alan statüsünde herhangi bir alanın olmaması, ilin sürdürülebilirliğine negatif etki etmektedir. Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi 10. Taraflar Toplantısı'nda, 2020 yılına kadar dünyada biyolojik çeşitlilik kaybının durdurulması temel amacıyla kabul edilen Biyoçeşitlilik Stratejik Planı'nın 2020 Biyoçeşitlilik Hedefleri'nde; karasal ve iç su alanlarının en az 17%'sinin, kıyı ve deniz alanlarının en az 10%'nun korunan alan olarak belirlenmesi kararlaştırılmıştır.²⁴ Bu bağlamda, Türkiye'nin toplam korunan alan oranı 7,95% iken, Manisa İl'inin 1,02%'lik oranla iller arasındaki sıralamada 56. olması durumun ciddiyetini göstermektedir.

Biyolojik çeşitlilik durumunu analiz ettiğimizde, İl'in flora açısından zengin olduğu; 78 familya ve 350 cinse ait tür ve tür altı düzeyde 760 takson bitki türü tespit edilmiştir. Saptanan taksonların 55'i ise endemik olup, toplam floraya oranı % 7,2' dir.²⁵ Manisa ili genelindeki bitki örtüsünün sık rastlanan başlıca türleri ise şunlardır: karaçam, kızılçam, fıstıkçamı, meşe, ardıç, kavak, söğüt, ceviz, kestane, gürgen, palamut, karaağaç, dut, defne, çınar, kaya armudu, taşayvası, orman çileği, yabani elma, vişne, ahlat, böğürtlen, üvez, geven, erguvan, korunga, yonca, katır tırnağı, üçgül, beyaz tırfıl, sütleğen, somak, hatmi, menengeç, ebeğümeci, ılgın, çiğdem, ladin, mersin, sarmaşık, sandal ve turp, meyankökü, gelincik, yüksükotu, sığırkuyruğu, hindiba, ısırgan, kuzukulağı, labada, horozibiği ve menekşe.

Türkiye'nin faunası ile ilgili çalışmalar henüz tamamen yapılamamıştır. Bu bağlamda, özellikle omurgasız hayvanlar ile ilgili (böcekler, yumuşakçalar vs.) çalışmalar oldukça az sayıdadır. Omurgalı hayvanlar ile ilgili çalışmalar ise sayıca daha az olmaları ve daha çok ilgi çektiklerinden diğerlerine göre durumları daha iyi bilinmektedir. Ancak, yöresel olarak fauna tam olarak araştırılmış değildir. Bu çerçevede, mevcut kaynaklar doğrultusunda ilin, coğrafi büyüklüğü, toprak yapısı, iklim ve bitki örtüsünün elverişliliği nedeniyle oldukça zengin bir yabanıl hayvan varlığına sahip olduğu belirtilmektedir. İl, karaca, şahin, akbaba, doğan, kerkenez, turaç, kara ve gri ağaçkakan, kaya kırlangıcı, ev kırlangıcı, üveyik, yaban güvercini, sığırcık, çulluk, keklik, leylek türleri, Kutan, Karaboyunlu Batağan, Karabatak, Çamurcum, Bozdalağan, Sakar Meke, Yılan Kartalı, Kızıl Bacak, Mahmuzlu Kızkuşu, Kuğu, Angıt, sazan, aynalı sazan, yılan balığı, tatlı su levreği, yayın gibi balık türleri gibi birçok türe ev sahipliği yapmaktadır.²⁶

²⁴ Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, 2011-2020, Biyoçeşitlilik Onyılı Bilgi Notu, s.5.

²⁵ Emin Uğurlu, *Orta Gediz havzasının (Manisa) flora ve vejetasyonu*, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2005.

²⁶ Manisa Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü, Manisa İli 2011 Yılı Çevre Durum Raporu, s. 111-112.

Şekil 1. Manisa Lalesi (Endemik Tür, Spil Dağı)

Kaynak: Manisa Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Manisa İl Çevre Durum Raporu, 2011.

Çevresel sürdürülebilirliğin beşinci boyutu olarak belirlediğimiz iklim değişikliği ile ilgili olarak TÜİK'in iller düzeyinde veri yayınlamaması nedeniyle gerekli analiz yapılamamıştır ki bu durum Kyoto Protokolü imzalamış olan Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşması ile ilgili değerlendirmelerin yapılmasının önünde önemli bir handikap oluşturmaktadır.

Sonuç

Aydınlanma çağının ürünü olan sanayi devrimiyle başlayan süreçte, çevresel (ekolojik) sürdürülebilirliği temel almayan ekonomik refah temelli kalkınma anlayışının yarattığı birçok sorunun yaşamın devamlılığını tehdit etmesi karşısında 1987 yılında yayınlan Ortak Geleceğimiz Raporunda deklare edilen sürdürülebilir kalkınma, ekolojik, ekonomik ve sosyal boyutları olan gelecek odaklı bir anlayıştır. Sürdürülebilir yaşamın sağlanabilmesi, sistem anlayışı temelinde dünya sisteminin alt sistemleri olan ülkelerin ve ülkelerin alt sistemini oluşturan illerin veya bölgelerin sürdürülebilirliğinin sağlanmasını gerekli kılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın ise yaşam için gerekli olan ekosistem hizmetlerinin devamlılığını güvence altına almayı sağlayan çevresel sürdürülebilirlik üzerine inşa edilmesi gerekmektedir.

Yapılan bu çalışma ile Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda Manisa İl'inin sürdürülebilirliği ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Manisa İl'in çevresel sürdürülebilirliği ile ilgili olarak çevre etkisi, artıma kapasitesi, enerji ve doğal varlıklar alt boyutları açısından yapılan değerlendirmeler sonucunda çevresel sürdürülebilirliğin yeterli düzeyde olmadığı kanaatine varılmıştır. Bununla birlikte iklim değişikliği ile ilgili veriler il düzeyinde yayınlanmadığından, konuyla ilgili gerekli analizler yapılamamıştır. Yapılan değerlendirmeler ışığında, Manisa İl'inin sürdürülebilir kalkınmasının sağlanabilmesi için il sürdürülebilirlik planının yapılarak, göstergelerin yakından izlenmesi ve belirlenen hedeflere erişmek için uygun faaliyetlerin yapılması kritik önemdedir.

Kaynakça

Anonim, *Manisa İli Enerji Durumu*, <http://www.enerjiatlas.com/sehir/manisa/>, Erişim Tarihi (27.08.2017).

Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, *2011-2020, Biyoçeşitlilik Onyılı Bilgi Notu*, <http://www.milliparklar.gov.tr/biosempozyum/bioweb/onyil.pdf>, Erişim Tarihi (04.09.2017).

[Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Korunan Alan İstatistikleri 2016. http://www.milliparklar.gov.tr/Anasayfa/istatistik.aspx?sflang=tr](http://www.milliparklar.gov.tr/Anasayfa/istatistik.aspx?sflang=tr), Erişim Tarihi (04.09.2017).

Gazibey, Yavuz, Keser, Ahmet ve Gökmen, Yunus, "Türkiye'de İllerin Sürdürülebilirlik Boyutları Açısından Değerlendirilmesi", Ankara Üniversitesi SBF dergisi, 69(3), (2014), s.518-519.

Gürer, Nilüfer ve Eke, Feral, "Dağlık Alanlarda Turizm ve Ekonomik Kalkınma İlişkisinin Sürdürülebilirlik Göstergeleri İle İrdelenmesinde Bir Yöntem Önerisi; Erzurum, Erzincan, Bayburt Bölgesi Örneği", Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der., 27(1), (2012), s. 125-133.

Karabıçak, Mevlüt ve Özdemir, Müge Burcu, "Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavramsal Temelleri", Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 6 (13), (2015), s. 44-49.

Kuşat, Nurdan, "Sürdürülebilir İşletmeler İçin Kurumsal Sürdürülebilirlik ve İçsel Unsurları", Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 14(2), (2012), s. 227-242.

Manisa Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, *Manisa İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu*, 2016, <http://www.csb.gov.tr/db/ced/eduardosya/MANISA%20%202016%20ICDR.pdf>, Erişim Tarihi (03.09.2017).

Manisa Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, *Manisa İli 2015 Yılı Çevre Durum Raporu*, 2015, <http://www.csb.gov.tr/db/ced/eduardosya/Manisa2015.pdf>, Erişim Tarihi (03.09.2017).

Manisa Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, *Manisa İli 2014 Yılı Çevre Durum Raporu*, 2014, <http://www.csb.gov.tr/db/ced/eduardosya/2014%20Manisa.pdf>, Erişim Tarihi (03.09.2017).

Manisa Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, *Manisa İli 2011 Yılı Çevre Durum Raporu*, www.csb.gov.tr/db/ced/eduardosya/manisa_icdr2011.pdf, Erişim Tarihi (06.09.2017).

Manisa Valiliği, *Sayılarla Manisa 2016*, <http://www.manisa.gov.tr/sayilarla-manisa>, Erişim Tarihi (29.08.2017).

Mastercard ve Boğaziçi Üniversitesi, *Türkiye'nin Şehirleri Sürdürülebilirlik Araştırması*, İstanbul 2011, http://v3.arkitera.com/UserFiles/File/download/Turkiyenin_Illeri_Surdurulebilirlik_Arastirmasi.pdf, Erişim Tarihi (02.09.2017)

Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, *Korunan Alan İstatistikleri 2016*, <http://www.milliparklar.gov.tr/Anasayfa/istatistik.aspx?sflang=tr>, Erişim Tarihi (24.08.2017).

Orman ve Su İşleri Bakanlığı Manisa Bölge Müdürlüğü, *Manisa İli Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023*, 2012.

Geçmişten Günümüze Manisa

Özmehmet, Ecehan, "Türkiye'de ve Dünyada Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları" e-journal of Yaşar Üniversitesi, 3 (12), (2008), s. 1853-1876. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/jyasar/article/view/5000066037/5000061543>, Erişim Tarihi (21.08.2017)

Saraç, Bilal ve Alptekin, Nesrin, "Türkiye'de İllerin Sürdürülebilir Kalkınma Göstergelerine Göre Değerlendirilmesi", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 13(1), (2017), s. 19-49.

TÜİK, *Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri*, 2012-2013, Haber Bülteni, 2014. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16124>, Erişim Tarihi (25.08.2017).

TÜİK, *İstatistiklerle Türkiye*, 2014, www.turkstat.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=5, Erişim Tarihi (28.08.2017).

Uğurlu, Emin, *Orta Gediz havzasının (Manisa) flora ve vejetasyonu*, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2005.

Van Greenhuisan, Marina ve Nijkamp, Peter, "Sürdürülebilir Kentler Nasıl Planlanmalı?", *Toplum ve Bilim Dergisi*, 64-65, (1994), s.129-140.

WECD. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. www.un-documents.net/our-common-future.pdf, Erişim Tarihi (23.08.2017).

Yangil Mısırlıoğlu, Fulya, "Bilgi Toplumunda Liderlik: Sürdürülebilir Liderlik", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 48, (2016), s. 128-143.

Yazar, Hakan Kadir, *Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Çerçevesinde Orta Ölçekli Kentlere Dönük Kent Planlama Önerisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

DÜNDEN BUGÜNE MANİSA İLİ ORMAN KAYNAKLARI VE YÖREYE SAĞLADIĞI ÇOK YÖNLÜ FAYDALAR

Ahmet TOLUNAY(*)

GİRİŞ

Yenilenebilen bir doğal kaynak olan ormanların insanlara birçok yararı bulunmaktadır. Ormanların sahip olduğu bu potansiyel yarardan sürekli bir şekilde yararlanabilmek de ormanlara yönelik olumsuzlukların ortadan kaldırılması ya da en alt düzeye indirilmesi, yönetim ve işletilmesinin düzenlenmesi, güvence altına alınması, sürekliliklerinin sağlanması, ormancılık teknik ve biliminin tüm ormancılık etkinliklerinde ön planda tutulması, planlı olunması, belirlenen amaçlar dışında yararlanılmaması, varlığının arttırılması, vb. konulara dikkat edilmesi ile olanaklı bulunmaktadır. Bunun gerçekleşebilmesi de ormancılığın görevi olmaktadır. Bu nedenle ormanların sahip bulunduğu potansiyel yararların topluma sunulmasını ormancılığın görevleri biçiminde ele alıp incelemek de olanaklıdır.

Manisa orman kaynakları açısından zengin bir ilimizdir. Orman kaynakları yöreye çok yönlü faydalar sunmaktadır. Bu faydaların bir kısmı ekonomik, sosyal ve kültürel nitelikli faydalardır. Ekonomik faydalar arasında orman ana ve yan ürünlerinin üretimi en başta gelmektedir. Orman ana ürünü olarak en iyi kereste Sarıgöl İlçesi'nin karaçam ormanlarından sağlanmaktadır. Sosyal ve kültürel faydalar milli parklar, şehir ormanları ve mesire yerleri tarafından sunulmaktadır. Bu nitelikteki alanlar arasında en çarpıcı örnek Spil Dağı Milli Parkı olmaktadır. Öte yandan orman kaynakları ekolojik, çevresel ve görsel faydaları da bulunmaktadır. Ekolojik ve çevresel faydalara; Akhisar İlçesine bağlı Beyoba ve Sazoba köylerinde rüzgâr erozyonuna karşı yapılan kumul tespiti çalışmaları, Salihli İlçesi Kurşunlu Çayı ve Alaşehir İlçesi Ayıdağı erozyon kontrol uygulamaları önek olarak gösterilebilir. Görsel faydaların çeşitli örnekleri il bazında ulaşım sağlayan karayolları güzergâhlarında bulunmaktadır. Sabuncu Beli yol güzergâhı ilkbaharda sadece orman ağaçları ile değil zakkum gibi çiçekli bitkilerin sunduğu görsel güzellikler ile şölen havası yaratmakta ve bu güzelliklerde tüm ülke yararlanmaktadır. Bu bildiride dünden bugüne Manisa İli orman kaynaklarının durumu ortaya konmuş ve yöreye sağladığı çok yönlü faydalar belirlenmiştir.

MANİSA İLİ VE ORMAN KAYNAKLARI

Manisa İli Ege Bölgesinin İzmir'den sonra ikinci büyük ili olup, 2017 nüfusu tahmini verilere göre 1 401 601 kişidir. Yüzölçümü 13.269 km² olan Manisa ilinin nüfus yoğunluğu 105 kişi/km² 'dir. İlin Manisa (merkez), Ahmetli, Akhisar, Alaşehir, Demirci, Gölarmara, Gördes, Kırkağaç, Köprübaşı, Kula, Salihli, Sarıgöl, Saruhanlı, Selendi, Soma ve Turgutlu olmak üzere 17 ilçesi bulunmaktadır. Tarih boyunca hemen her büyük medeniyetin dikkatini çekecek kadar zengin olmuş Manisa topraklarının geçmişi yontma taş devrine kadar uzanır. İl zamanla, Hititler, Frigler, Helenler, Lidyalılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Saruhanoğulları ve Osmanlılara yurt

(*)Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Orman Fakültesi 33260 ISPARTA
e-posta: ahmettolunay@sdu.edu.tr

olmuş, bereketli toprakları ile birçok uygarlığın yeşermesinde ev sahipliği yapmıştır. Gediz Ovasının toprakları tarımsal üretim açısından Manisa ilini önemli bir konuma getirmiştir. Yüzyıllardan beri dokumacılık, gıda, dericilik ve tarım konusunda faaliyet gösteren Manisa'da bugün sanayi önemli bir gelir kaynağıdır. Şifalı sular bakımından zengin bir bölgede bulunan Manisa'daki jeotermal su kaynakları asırlardır bilinmektedir. Yörenin en tanınmış ürünü ise çekirdeksiz sultaniye üzümüdür. Manisa'nın bir diğer önemli özelliği ise semer yapımı, bakırcılık ve demircilik gibi geleneksel el sanatlarının devam ettiği bir kent olmasıdır (URL-1)¹.

Harita 1. Manisa ili ve ilçeleri (URL-2)²

Manisa ili orman varlığı 539 648 hektar olup, ilin %40,5'i orman ile kaplıdır. Bu orman varlığının 272 285 hektarı verimli 267 363 hektarı verimsiz orman vasfındadır. Tablo 1'den de görüleceği üzere orman varlığı diğer illerle kıyaslandığında çok kötü bir durumda olmadığı görülecektir. Fakat verimsiz orman miktarının neredeyse orman varlığının yarısı olması (%49,5) olumsuz bir durumdur.

Tablo 1. Manisa ve komşu illerin orman varlığı³

İli	İl Genel Alanı ha	Toplam %	Verimli Orman ha	Verimsiz Orman ha	Toplam Orman ha
Balıkesir	1 460 268	44,5	408 141	240 974	649 115
Çanakkale	1 000 510	52,2	349 777	172 328	522 105
İzmir	1 182 170	39,8	239 744	231 166	470 910
Aydın	822 661	39,7	203 555	123 050	326 605
Denizli	1 217 993	48,3	343 503	245 169	588 672

¹ <http://yurthaber.mynet.com/hakkinda/manisa>

² <http://metin-acr.blogspot.com.tr/2011/05/manisa-ilinin-genel-ozellikleri.html>

³ Orman Genel Müdürlüğü, *Ormanlık İstatistikleri*, Ankara.

Geçmişten Günümüze Manisa

Muğla	1 227 859	67,6	546 605	283 773	830 378
Kütahya	1 144 471	55,8	412 079	234 473	646 552
Uşak	553 937	40,3	109 591	113 905	223 496
Manisa	1 332 567	40,5	272 285	267 363	539 648

Öte yandan Manisa ve komşu illerin bünyesinde yer alan orman alanlarında bulunan ağaç serveti ve servetin artım miktarları Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde Manisa ili ormanlarındaki toplam ağaç serveti miktarının 20 096 478 m³/Yıl ve artımın 715 689 m³ olduğu görülmektedir. Ağaç serveti ve artımı açısından diğer illerle kıyaslandığında verimsiz orman varlığının yüksek oranda olması nedeniyle birim alandaki ağaç serveti miktarı ve artımının düşük olduğu ortaya çıkmaktadır. Öyle ki verimli ormanlardaki servet 68,7 m³/ha olurken bu rakam verimsiz ormanlarda 5,1 m³/ha kadar düşebilmektedir.

Tablo 2. Manisa ve komşu illerin ağaç serveti ve artımı⁴

İli	Ağaç Serveti			Ağaç Serveti Artımı		
	Verimli Orman m ³	Verimsiz Orman m ³	Toplam m ³	Verimli Orman m ³ /Yıl	Verimsiz Orman m ³ /Yıl	Toplam m ³ /Yıl
Balıkesir	54 364 822	1 566 292	55 931 114	1 605 808	43 965	1 649 773
Çanakkale	43 228 265	1 257 193	44 485 458	1 409 481	30 429	1 439 910
İzmir	21 711 721	1 408 743	23 120 464	796 941	62 461	859 402
Aydın	15 024 989	1 137 457	16 162 446	529 127	29 580	558 707
Denizli	31 680 549	2 057 617	33 738 166	826 539	36 482	863 021
Muğla	59 008 748	2 842 464	61 851 212	1 622 928	66 235	1 689 163
Kütahya	48 656 087	1 982 983	50 639 070	1 372 444	47 861	1 420 305
Uşak	8 450 401	976 760	9 427 161	289 666	28 718	318 384
Manisa	18 712 004	1 384 474	20 096 478	651 393	64 296	715 689

Yukarıda rakamsal özellikleri ile tanıtılan Manisa orman varlığı İzmir Orman Bölge Müdürlüğü'ne bağlı Manisa, Akhisar, Demirci ve Gördes Orman İşletme Müdürlükleri tarafından işletilmekte ve yönetilmektedir. Tablo 3'de verildiği gibi bu İşletme Müdürlüklerine ait 30 adet orman işletme şefliği vardır.

Tablo 3. Manisa ili bünyesinde orman işletme müdürlükleri ve şeflikleri⁵

İşletmesi	Genel Alanı ha	Orman Alanı ha	Ormansız Alan ha	İşletme Şefliği Sayısı	İşletme Şeflikleri
-----------	----------------	----------------	------------------	------------------------	--------------------

⁴ Orman Genel Müdürlüğü, *Ormanlık İstatistikleri*, Ankara.

⁵ <http://izmirobm.ogm.gov.tr/Sayfalar/OrmanIsletmeMudurlukleri.aspx>

					Adet
Manisa	575 235	199 302	375 933	12	Manisa, Osmanlı, Sarıçam, Yuntdağ, Turgutlu, Ahmetli, Saruhanlı, Salihli, Adala Alaşehir, Uluderbent, Sarıgöl.
Akhisar	318 296	143 325	175 061	8	Akhisar, Başlamış, Göktepe, Gölarmara, Kavakalan, Kırkağaç, Soma, Zeytinliova.
Demirci	332 459	143 184	189 275	6	Demirci, Başalan, Akpınar, Borlu, Selendi, Kula.
Gördes	106 577	53 927	52 650	4	Gördes, Gökseki, Güneşli, Şahinkaya.

MANİSA İLİ ORMAN KAYNAKLARININ SAĞLADIĞI FAYDALAR

Ormanların sahip olduğu potansiyel yararlar bilim adamları tarafından da farklı başlıklarla incelenmektedir. Örneğin, İnal (1969) ⁶, "ormancılığın vazifeleri" diye belirttiği ormanın yararlarını; (1) Ormanı, yurt bütünlüğünü tamamlayan bir faktör haline getirmek, (2) Toprak kültürüne (iklim, su ve toprak yönünden) hizmet etmek, (3) Milli ekonomiye (hammadde sağlayarak) hizmet etmek, (4) Sosyal-politik ve sosyo-ekonomik yönden hizmet etmek, (5) Halk kültürüne (sağlık, ahlak, güzel sanatlar, turizm, spor yönlerinden) hizmet etmek, (6) Yurt savunmasına (savaş tekniği ve ekonomisi bakımından) hizmet etmek, (7) Ülkeye ekonomik saygınlık ve siyasal güvenlik sağlamak, diye yedi başlık altında toplamaktadır.

Eraslan (1973) ⁷ ise "ormanın göreceği fonksiyonlar (işlevler)" şeklinde ifade ettiği ormanın yararlarını; (1) Ormanın üretim fonksiyonu, (2) Hidrolojik fonksiyon, (3) Anti erozyon fonksiyon, (4) Klimatik fonksiyon, (5) Toplum sağlığı fonksiyonu, (6) Tabiatı koruma fonksiyonu, (7) Estetik fonksiyon, (8) Rekreasyon fonksiyonu, (9) Ulusal savunma fonksiyonu, (10) Bilimsel fonksiyon, diye on başlık altında toplamıştır. Ormanın yararları çeşitli bilim adamları tarafından da farklı başlıklar altında toplanmıştır (Özdönmez, vd., 1989 ⁸; İlter, 1993 ⁹; Gümüş, 2004¹⁰).

Ancak burada herhangi bir bilim adamının yaptığı gruplandırmaya bağlı kalınmayarak, Manisa İli ölçeğinde ormanın yararları aşağıdaki verilen başlıklarla incelenecektir. Bu başlıklar; (1) Orman ürünlerinin kaynağını oluşturması, (2) İklim üzerinde olumlu etkide bulunması, (3) Su sağlaması ve suları düzenlemesi, (4) Toprağı ve verimliliğini koruması, (5) Sosyoekonomik katkıda bulunması, (6) Toplum sağlığına hizmet etmesi, (7) Estetik, turistik ve sportif hizmetlerde bulunması, şeklindedir.¹¹

Orman Ürünlerinin Kaynağını Oluşturması

Ormanlardan elde edilen ürünleri odun ürünleri ve odun dışı orman ürünleri (ODOÜ) diye iki ayrı öbekte toplamak olanaklıdır. Odun ürünleri de kendi içerisinde yapacak ve yakacak odun şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Odun ürünlerini; tomruk, maden direği, tel direği, sanayi odunu, lif ve selüloz odunu, sıırıklar, çubuklar, yakacak odun,

⁶ İnal Selahattin, *Orman İdare Bilgisi Ders Notları*, İstanbul, 1964.

⁷ Eraslan İsmail, *Türkiye'deki Devlet Ormanlarında İdare Amaçları Tespitinin Hukuki, Teorik ve Pratik Esasları*. İ.Ü. Orman Fakültesi Yayın No: 1843/194, İstanbul, 1973.

⁸ Özdönmez Metin, İstanbullu Turan, Akesen Ayтуğ, *Ormanlık Politikası*. İ.Ü. Orman Fakültesi Yayınları, Taş Matbaası, İstanbul, 1989.

⁹ İlter Ergün, *Ormanlık Politikasının Formüle Edilmesi*, Bolu, 1993.

¹⁰ Gümüş Cantürk, *Ormanlık Politikası*. KTÜ Orman Fakültesi Yayını, Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası, Trabzon, 2004.

¹¹ Eryılmaz Avni Yücel, Tolunay Ahmet, *Ormanlık Politikası*. Fakülte Kitapevi, Isparta, 2015.

Geçmişten Günümüze Manisa

oluşturmaktadır. Odun hammaddesi dışında kalan orman ürünlerine de odun dışı orman ürünü denilmektedir. Odun dışı orman ürünleri olarak da; kabuk, reçine, sığla yağı, meşe palamudu, çam fıstığı, yaprak, kök, tohumlar, çiçek, mineraller, her türlü hayvansal ürünler, vb. sayılmaktadır.

Manisa ili orman varlığının, il genel alanının %40,5'i olması ve bu alanın yaklaşık yarısının verimsiz niteliği, il genelinde ağaçlandırma ve orman varlığını artırma çalışmalarının önemini ortaya koymaktadır. İl genelinde yıllar itibariyle yapılan ağaçlandırma çalışmalarına ilişkin rakamlar Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Yıllar itibariyle yapılan ağaçlandırma çalışmaları¹²

İli/Yıllar	1946-1991 ha	1992 ha	1993 ha	1994 ha	1995 ha	1996 ha	1997 ha	1998 ha	1999 ha
Balıkesir	72 511	2 074	1 500	727	750	1 556	1 625	730	627
Çanakkale	94 429	603	1 030	4 043	757	2 560	860	3 230	409
İzmir	54 409	724	550	848	57	1 158	1 409	981	463
Aydın	32 841	467	670	236	68	685	602	295	335
Denizli	58 019	1 235	900	760	851	1 040	1 126	1 081	574
Muğla	72 387	853	926	300	329	1 250	798	624	175
Manisa	49 095	776	550	300	48	1 400	1 256	490	390

Manisa ilinde 1956-1991 yılları arasında 49 095 hektar ağaçlandırma çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalar daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Tablo 4. Yıllar itibariyle yapılan ağaçlandırma çalışmaları (Devam)

İli/Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Balıkesir	1 000	1 007	1 040	1 450	1 268	400	875	533
Çanakkale	2 502	1 600	1 774	1 030	888	877	885	929
İzmir	1 000	878	1 126	1 393	1 469	692	1 234	1 005
Aydın	536	575	635	650	701	500	520	445
Denizli	865	1 175	1 065	1 115	855	235	705	950
Muğla	400	250	-	200	2	20	-	-
Manisa	866	884	1 112	1 310	1 100	599	636	814

Tablo 4'den de görüleceği üzere hemen her yıl belirli miktar ağaçlandırma çalışmasına rastlanılmaktadır. Fakat son 10 yıllık rakamlara göstermektedir ki, bu yıllarda ağaçlandırma çalışmalarına büyük önem verilmiş, ilin önemli bir orman varlığı verimli hale getirilmiştir.

Tablo 4. Yıllar itibariyle yapılan ağaçlandırma çalışmaları (Devam)

İli/Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Balıkesir	951	2 017	820	325	1 288	3612	1780	1 484	1 606

¹² Orman Genel Müdürlüğü, *Ormanlık İstatistikleri*, Ankara.

Çanakkale	781	675	461	136	1	1679	1461	1	1
					156			449	618
İzmir	1	1	1	1	1	1684	1005	1	1
	357	685	159	227	639			564	328
Aydın	848	555	740	196	1	220	903	933	1
					396				066
Denizli	614	615	1	1	2	614	704	996	1
			337	460	068				272
Muğla	183	211	249	89	61	774	737	873	1
									108
Manisa	1	1	1	655	2	967	1125	1	2
	963	501	512		241			877	216

Ağaçlandırmalarda kullanılan ağaç türü önemlidir. Odunun yanında, ekonomik nitelikli başka tür ürün veren ağaç türleri, örneğin fıstıkçamı il genelinde tercih edilen ağaç türü olmuş, bu durum yöresel ekonominin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tablo 5, orman işletme şeflikleri itibariyle, mevcut fıstıkçamı ormanlarını göstermektedir.

Tablo 5. Fıstık çamı ormanlarının orman işletme şefliklerine dağılışı

İşletme Şefliği	Alanı ha	İşletme Şefliği	Alanı ha	İşletme Şefliği	Alanı ha
Saruhanlı	3035,3	Kırkağaç	965,3	Akhisar	297,1
Uluderbent	2442,8	Soma	944,5	Manisa	282,1
Borlu	1935,8	Zeytinliova	867,8	Kavakalan	149,8
Gördes	1549,8	Gölmarmara	804,7	Salihli	123,5
Sarıgöl	1456,5	Güneşli	545,6	Başalan	70,9
Demirci	1212,0	Yuntdağı	460,5	Şahinkaya	70,1
Adala	1103,3	Selendi	432,1	Göktepe	54,7
Kula	1036,4	Alaşehir	411,4	Turgutlu	51,4
Kınık	995,0	Sarıçam	393,3	Toplam	21
					691,7

İklim Üzerinde Olumlu Etkide Bulunması

Orman içerisinde havanın hareket etmesinin ve radyasyonun düşük düzeyde olmasının sonucu orman içindeki hava ile orman dışındaki hava sıcaklıkları arasında 0,1-1,5 °C'lik bir fark ortaya çıkmaktadır. Ormanın hava sıcaklığını değiştirmesi yıllık, mevsimlik ve günlük aşırı iklim rakamlarını değiştirme şeklinde kendisini göstermektedir. Orman içerisindeki hava ile açık alandaki hava karşılaştırıldığında görüleceği gibi ormanın havası açık alandaki havaya göre yazın serin, kışın ise daha sıcaktır. Benzer bir durum gece ve gündüz için de geçerliliğini korumaktadır. Gündüzleri açık alanların havası sıcak, ormanların havası serin; gece ise orman içerisindeki hava sıcak buna karşın açık alanlardaki hava serin olmaktadır. Ormanın havası gibi toprağının sıcaklığı da açık alandaki toprağa oranla farklıdır. Yazın ve ilkbaharda orman toprağı açık alan toprağına göre daha serin iken, bu hal sonbahar ve kışın eşdeğer bir düzeye gelmektedir. Orman örtüsünün orman topraklarının donmasına ve donun topraktaki derinliğine de etkisi olmaktadır. Orman sayesinde toprakların donmaları gecikmekte ve bu gecikme açık alan topraklarına göre 30-40 gün kadar uzamaktadır. Ormanların yağışları arttırıcı etkileri, denizler ve karalar arasındaki ısı farklılığı sonucu hava kütlelerinin denizden karalara doğru hareket etmeleri ve bu hareket doğrultusunda dağlara rastlayınca yükselmek zorunda

Geçmişten Günümüze Manisa

kalmaları, yükselirken de ısı kaybettiklerinden taşıdıkları su buharının yoğunlaşması sonucu çeşitli yağış şekillerinde yeryüzüne düşmeleri şeklinde olmaktadır. Ormanların rüzgâr hareketlerini önleyici etkisi bilinmektedir. Bu özelliği nedeniyle ormanların hava hareketlerini, toprak ve kar taşınmalarını önlediği kabul edilmektedir. Hızla esen bir rüzgârın hızı ormanın tepe kısımlarında %25, daha aşağılarda %50 oranlarında azalmaktadır. Manisa ilinde orman kaynaklarının iklim üzerinde olumlu etkileri tüm il ve bağlı ilçelerde hissedilmektedir.

Su Sağlaması ve Suları Düzenlemesi

Orman, toprak yüzeyini yeşil bir örtü ile kaplamaktadır. Bu özelliği nedeniyle hem yağmur tanelerinin toprak yüzeyine çarpma hızını azaltmakta, hem de tepe çatısı, dalları ve yapraklarıyla yağmuru tutarak toprağa daha fazla su sızmasını sağlamaktadır. Böylece yağışları tutmada ve yüzeysel akışları önlemede büyük bir rol oynamaktadır.

Ormanlar toprağı yağmur darbelerinin zararlı etkilerinden korumakla kalmamakta, suyun toprak yüzeyinden toprağın içerisine girmesini de arttırmaktadır. Yağışların bir bölümü de ormanı oluşturan ağaçların yaprak, ibre, dal ve gövdelerinde tutulmaktadır. Başlangıçta kuru olan bu kısımlar tamamen doymuş hale gelinceye kadar yağmur sularını yüzeylerinde tutmakta, yağışların akış haline dönüşmesi de ancak ağacın adı geçen kısımlarının su tutma kapasitelerinin maksimum noktasına ulaşmasından sonra gerçekleşmektedir. Toprak yüzeyini örten ölü örtü tabakasının da aynen orman örtüsünde olduğu gibi suyu emme özelliği bulunmaktadır. Yağışların ağaçlardan geçip toprağa ulaşabilmesi için aradaki bu ölü örtü tabakasının da doymuş hale gelmesi gerekmektedir. Toprak yüzünü örten bu örtü ve humus tabakaları ne kadar kalın ve ayrılmış iseler su tutma kapasiteleri de o ölçüde fazla olmaktadır. Ormanların sayılan bu özellikleri sonucudur ki ormanlık alanlarda ani sel baskınları pek görülmemektedir. Bu belirtilen anormal olgunun dışında ormanlar ve ölü örtü yağışların bir bölümünü tuttuğu, bir bölümünü toprağa sızdırdığı için yüzeysel akışa geçecek su miktarı hem azalmakta, hem de akışa geçmesi gecikmektedir. Yağış ve erime sonucu yüzeysel akışa geçen suları ormanlar bu şekilde engelleyince birden bire dere ve nehir yükselmeleri, sakıncalı taşkınlar meydana gelmemekte ve akarsular daha düzenli olarak akmaktadır. Böyle olunca nehir taşkınlarının yol açabileceği can ve mal kayıpları önlediği gibi, bu sulardan daha başka amaçlar için yararlanmak da söz konusu olabilmektedir. Ülkemizde son yıllarda enerji ve sulama suyu elde etme amaçlarıyla birçok baraj ve bentler yapılmış, yenileri yapılmakta ve planlanmaktadır. Bu çok yararlı yatırımlar yapılırken unutulmaması ve baraj yapımı ile birlikte düşünülmesi gereken çok önemli bir husus da baraja su veren nehirlerin su toplama havzalarının ve baraj civarındaki eğimli çıplak alanların yeşil örtü ile özellikle de orman örtüsüyle kaplanmasıdır. Bu işlem çoğunlukla ihmal edildiği için barajlarımız, nehirlerin taşıdığı topraklarla doğal ömürlerinden çok daha kısa sürede dolma tehlikesiyle karşılaşmaktadır. Tablo 6'da Manisa ilinde elektrik üretimi ve sulama amacıyla tesis edilmiş gölet ve barajların isimleri verilmiştir.

Toprağı ve Verimliliği Koruması

Yeryüzünü kaplayan ve bir tabaka halinde yayılmış bulunan toprakların insana yararlılığı yadsınamaz. Bu topraklar yeterince korunamazsa rüzgâr ve sularla aşındırılıp taşınırlar. Buna erozyon denilmektedir. Toprak erozyonu da arazilerin iyi kullanılmaması ile yakından ilişkili bulunmaktadır. Toprak yüzeyi bitki örtüsü ile kaplı olduğunda bile erozyon görülmektedir. Fakat bu koşullardaki erozyon öyle yavaş ve ana kayadan yeniden oluşan toprak ile taşınan toprak miktarı o kadar dengelidir ki kaybedilen toprakların yerine yenisi konabilmektedir. Bu çeşit erozyona

normal ya da jeolojik erozyon adı verilmektedir. Toprak yüzeyini kaplayan örtü tahrip edilerek kaldırıldığında toprağın taşınması hızlanacağı için denge bozulmaktadır. Toprak aşındırılıp su ve rüzgâr ile taşınırken yeniden oluşan yitirileni karşılayamamaktadır. İşte kaynağında gerekli önlemler alınmadığı ve başıboş bir şekilde yüzeysel akışa geçebildiği takdirde küçük bir derenin bile ne denli bir materyal taşıma ve toprağı aşındırma gücüne erişebileceği ortaya çıkmaktadır. Ormanlar ani ve büyük oylumlu sel oluşumunu önleyerek su erozyonuna, rüzgârın hızını keserek de rüzgâr erozyonuna büyük ölçüde engel olmaktadır. Manisa ili genelinde erozyon kontrolü ve kumul önleme çalışmalarının başarılı örnekleri bulunmaktadır.

Tablo 6. Manisa ilinde tesis edilmiş gölet ve barajlar¹³

SIRA NO	BARAJ/GÖLET ADI	SIRA NO	BARAJ/GÖLET ADI
1	Sevişler Barajı	15	Saraçlar Göleti
2	Çamlık Göleti	16	Kavaklıdere Göleti
3	Kemaliye Göleti	17	Kula Göleti
4	Bağyolu Göleti	18	Gökçeören Dutluca Göleti
5	Çiçekli Göleti	19	Bakır Göleti
6	Gevenlik Göleti	20	Çaltıcak Göleti
7	Küçükdere Göleti	21	Ayanlar Göleti
8	Çelengöz Göleti	22	Pelitalan Göleti
9	Doğanpınar Göleti	23	Gördes Barajı
10	Yuntdağı Siyekli Göleti	24	Afşar Barajı
11	Demirköprü Barajı	25	Durhasan Göleti
12	Marmara Gölü	26	Güneşli Barajı
13	Bebekli Göleti	27	Eroğlu Göleti
14	Aydıncık Göleti		

Sosyoekonomik Katkıda Bulunması

Ormancılık belirli bir miktar insana iş olanağı yaratmaktadır. Belirli düzeyde kalsa bile işsizliği önlemeye yardımcı olmakta, işlendirilen kişilere ödenen ücretle onların yaşam düzeylerinin az da olsa yükseltilmesine katkıda bulunmakta, işsizliği önlemeye sınırlı etkisi ile de çıkması olası bir takım sosyal huzursuzlukların azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Ormancılık, bu konuda ormanların yan ürünlerinin değerlendirilmesi ile de yöre halkına yararlı bulunurken, ülkenin sosyoekonomik ve sosyopolitik yaşamının düzenlenmesine de yardım etmektedir. Bilindiği gibi asli orman ürünlerinin dışında ormanlardan elde edilebilecek birçok yan ürün de bulunmaktadır. Bu ürünlerin değerlendirilmesi ile hem iş hem de geçim kaynağı sağlanmış olmaktadır. Ormancılık etkinlikleri arasında yer alan orman içi meraların verimli hale getirilmesi ve böylece bu meralarda yapılacak hayvancılıkla yöre halkına ekonomik katkıda bulunulması aynı zamanda dolaylı yoldan ülke ekonomisine de katkı olmaktadır. Diğer yandan, ormanların rekreasyon özelliklerinden ve bir de orman içi göl ve derelerden balık, ormanlarda da av hayvanları yetiştirilerek onların ticaretini yapmak da yine belli bir gelir kaynağını oluşturmakta ve ekonomik yaşama katkıda bulunmaktadır. İşte, sıralanan ve daha da çoğaltılması olası bulunan benzeri ormancılık etkinlikleri ve bu etkinlikler sonucu sağlanan ekonomik kazanç, hem

¹³ <http://bolge02.dsi.gov.tr/isletmedekitesisler/baraj-golet>

ülkenin sosyoekonomik ve sosyopolitik yaşamına, hem de bu konularda çıkabilecek bir takım huzursuzlukları önlemeye sınırlı da olsa yardımcı olmaktadır. Tablo 7'den görüleceği üzere ormanların sunduğu sosyoekonomik faydalardan Manisa ilinin 648 köyü yararlanmaktadır.

Toplum Sağlığına Hizmet Etmesi

Ormancılığın bu konudaki görevi oldukça çok yönlüdür. Ormanların, yerleşim alanları ile endüstrinin geliştiği bölgelerde yoğunlaşabilen pis, zehirli, tozlu, mikroplu havasını temizlemeye yardımcı olduğu bilinmektedir. Toplum sağlığına katkısı bunlarla sınırlı kalmamakta ve bataklıkların kurutulması, akarsu ve kaynak sularını mikrop ve bakterilerden arındırması, rengi, kokusu, havası ile insanlar üzerinde dinlendirici etkide bulunması, diğer hizmetleri arasında yer almaktadır. Ormanlar akarsuları düzenledikleri ve taşkınları bir ölçüde önledikleri için insan yaşamı ile doğrudan ilişkili bulunmaktadır. Orman havasının insan sağlığına etkisi ise temiz olmasından ileri gelmektedir. Ormanı oluşturan ağaçların yapraklarının sahip olduğu geniş tutma yüzeyi ve ormanın dış hava akımlarına kapalı olması, havasının kirlenmesini önlemektedir. Ormandaki ağaçların, ağaççıkların ve diğer bitkilerin çeşitli renkteki yaprakları, çiçekleri ve yine ormanda hissedilen reçine, ıhlamur, okaliptüs, defne, vb. bitkilerinin kokuları da sağlık üzerinde etkili olmaktadır.

Tablo 7. Manisa ve komşu illerin orman köyü sayıları ve nüfusları¹⁴

İli	Orman Köyü Sayısı	Nüfus
Balıkesir	820	334 680
Çanakkale	561	142 955
İzmir	540	233 083
Aydın	337	150 581
Denizli	305	117 668
Muğla	367	214 851
Manisa	648	208 386

Yine bilindiği gibi ormanlık bölgelerdeki kaynak suları ve akarsular ormansız bölgede bulunanlardan daha temiz ve berrak akmaktadır. Salihli ilçesinde Coğrafya öğretmeni olarak görev yapmış Necmettin İmer hocanın Salihli-Allahdiyen Köyünün ilk öğretmeni, şair ve yazar Talat Özalin'nin köy hakkında yazmış olduğu güzellemenin (Efe, 2015) ¹⁵ kulaklarda kalmış dizeleri şu şekildedir:

*Şu çamlı yamaçların, çınarlı derelerin
Bin aşığa yuvadır senin zümrüt yerlerin
Gümüş renkli, suların neşesi gönüllerin
Güzelsin Allahdiyen, Allahdiyen güzelsin
Bestelerken baharı bir yanda bülbüllerin
Seyre dalar o ahengi ışıltılı derelerin
Gümüş renkli suların, neşesi gönüllerin
Güzelsin Allahdiyen, Allahdiyen güzelsin*

Estetik, Turistik ve Sportif Hizmetlerde Bulunması

Ormanlar, varlıkları ile ülkelere çeşitli yararlar sağlamalarının yanı sıra yayıldıkları alanlara estetik bir görünüm de vermektedir. Günümüzde ulaşım olanaklarının artması ve kolaylaşması nedeniyle turizm verimli bir yatırım alanı haline gelmiş bulunmaktadır.

Turistler bir ülkede doğal güzellik, tarihi yerlerin yanı sıra deniz, bol güneş ile yeterli düzeyde alt yapı hizmetlerinin bulunduğu temiz ve ucuz konaklama yer ve yörelerini

¹⁴ Orman Genel Müdürlüğü, Ormanlık İstatistikleri, Ankara.

¹⁵ Vicdan Efe, *Ege'den Köyler*, Birleşik Matbaa Ltd. Şti., İzmir, 2015.

aramaktadır. Bu konuda ormanlarımız da bazı olanaklara sahip bulunmaktadır. Dağ turizminin özendirilmesi, ormanlık bölgelerde konaklayabilme olanağı yaratılması, kara ve tatlı su avcılığının geliştirilmesi, kamp kurma, piknik yapma, fotoğraf çekme, manzara seyretme, gezinme olanakları sağlanması, iç ve dış turizmi geliştirme yönünden ilk planda düşünülmesi gereken hususları oluşturmaktadır. Tablo 8'de Manisa ili ve komşu illerde bulunan mesire yerleri verilmiştir.

Manisa ilinin önemli değerlerinden birisi de Spil Dağı Milli Parkı olmakta olup, 1966 yılında milli park olarak ilan edilmiştir. Yüz ölçümü 6 867 hektardır. Kızılçam, karaçam akça ağaç, karaağaç, ardıç, meşe gibi ağaç türleri ile maki florası elemanları milli parkın odunsu bitki türlerini temsil etmektedir. Ünlü Manisa lalesi de milli parkta doğal olarak yetişmektedir. Milli parkta karaca, yaban keçisi, tilki, porsuk, sansar, sincap gibi memeli hayvanlarla; ötücü ve yırtıcı kuşlar ve sürüngenler yaşamaktadır.

Öte yandan Kula ilçesi çevresi ise eski bir yanardağ bölgesidir ve bölgede peri bacalarına rastlanmaktadır. Son zamanlarda bu bölge yerel belediyenin girişimleriyle jeoparka dönüştürülmektedir.

Tablo 8. Manisa ili ve komşu illerde bulunan mesire yerleri¹⁶

İli	A Tipi Mesire yeri		B Tipi Mesire yeri		C Tipi Mesire yeri		D Tipi Şehir Ormanları	
	Adet	Alan	Adet	Alan	Adet	Alan	Adet	Alan
Balıkesir	4	27,94	3	124,57	12	106,00	1	15,00
Çanakkale	1	0,30	8	51,21	10	54,64	-	-
İzmir	3	70,40	16	258,17	47	372,72	3	423,32
Aydın	-	-	2	7,08	3	21,67	2	205,50
Denizli	2	167,11	3	152,30	26	216,64	4	158,83
Muğla	2	39,50	6	531,15	67	306,71	2	303,10
Manisa	-	-	1	18,95	10	103,96	4	255,80

SONUÇ

Manisa ili orman kaynakları ve yöreye sağladığı çok yönlü faydaları; orman ürünlerinin kaynağını oluşturması, iklim üzerinde olumlu etkide bulunması, su sağlaması ve suları düzenlemesi, toprağı ve verimliliğini koruması, sosyoekonomik katkıda bulunması, toplum sağlığına hizmet etmesi, estetik, turistik ve sportif hizmetlerde bulunması başlıkları ile aktarılmıştır. Orman olmadan hayat olmaz. Bu nedenle ilimiz ormanlarını canımız gibi korumalı ve geliştirmeliyiz.

Kaynakça

Eraslan İsmail, *Türkiye'deki Devlet Ormanlarında İdare Amaçları Tespitinin Hukuki, Teorik ve Pratik Esasları*. İ.Ü. Orman Fakültesi Yayın No: 1843/194, İstanbul, 1973.

Eryılmaz Awni Yücel, Tolunay Ahmet, *Ormancılık Politikası*. Fakülte Kitapevi, Isparta, 2015.

Gümüş Cantürk, *Ormancılık Politikası*. KTÜ Orman Fakültesi Yayını, Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası, Trabzon, 2004.

<http://izmirobm.ogm.gov.tr/Sayfalar/OrmanIsletmeMudurlukleri.aspx>

<http://metin-acr.blogspot.com.tr/2011/05/manisa-ilinin-genel-ozellikleri.html>

<http://yurthaber.mynet.com/hakkinda/manisa>

¹⁶ Orman Genel Müdürlüğü, Ormancılık İstatistikleri, Ankara.

Geçmişten Günümüze Manisa

- İlter Ergün, *Ormancılık Politikasının Formüle Edilmesi*, Bolu, 1993.
İnal Selahattin, *Orman İdare Bilgisi Ders Notları*, İstanbul, 1964.
Orman Genel Müdürlüğü, *Ormancılık İstatistikleri*, Ankara.
Özdönmez Metin, İstanbullu Turan, Akesen Aytuğ, *Ormancılık Politikası*. İ.Ü.
Orman Fakültesi Yayınları, Taş Matbaası, İstanbul, 1989.
Vidhan Efe, *Ege'den Köyler*, Birleşik Matbaa Ltd. Şti., İzmir, 2015.

MANİSA'NIN KIRSAL KALKINMASINDA ALTERNATİF BİR YOL: LEADER YAKLAŞIMI

Fazıl Akın OLGUN*-Gözde SEVİLMİŞ**

GİRİŞ

Bereketli toprakları, uygun iklimi ve coğrafi konumuyla Manisa, bitkisel ve hayvansal üretimde önemli bir tarım kentidir. Türkiye’de büyük alanlarda tarımsal üretim yapılan iller arasında yer alan Manisa’nın ekonomisi için tarım sektörü stratejik önem taşımaktadır.

10 milyar TL’nin üzerinde tarımsal üretim değerine sahip olan Manisa’da tarım ve tarıma dayalı sanayi, kent ekonomisi için önemli olup kırsal kalkınmaya önemli katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. (GTHB, 2017a).

Türkiye’de kırsal kalkınma kavramı ile kır ile kent arasındaki farklılıkların azaltılması, doğal kaynak potansiyellerinden çevreye duyarlı bir biçimde yararlanmanın geliştirilmesi, sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimlerin katılım ve katkılarının artırılması, kentli kesime göre ekonomik ve sosyal olanakları kısıtlı olan kırsal toplumun yaşam standardının iyileştirilmesi için entegre sürdürülebilir bir kırsal yaşamın sağlanması hedeflenmektedir.

Bu amaçlara ulaşmak için yerelde çözülebilecek sorunların merkezden çözülmeye çalışılması yerine, sorun tanımlanırken ve öncelikler belirlenirken ilgili tarafların ve özellikle de yerel aktörlerin katılımının yeterli düzeyde sağlanması hedeflenmelidir. Tecrübeler, yerel halkın katılımını dışlayan sadece merkezi karar organları tarafından belirlenen politika, plan ve uygulamaların kalıcı başarılar sağlayamadığını göstermektedir.

Avrupa Birliği’nde, 1991 yılında başlayan ve 2007 yılından itibaren kırsal kalkınma hedeflerini bu çerçevede gerçekleştirmeyi hedefleyen LEADER yaklaşımı, kırsal kalkınmanın yerel kırsal topluluklar aracılığıyla gerçekleştirilmesi için kullanılmaktadır.

Yerel aktörlerin kendi bölgelerinde uygulanacak projeler ve gerçekleştirilecek strateji ile ilgili olarak karar alma ve uygulama süreçlerine katılmaları anlamına gelen LEADER yaklaşımında; ekonomik ve sosyal ortaklar ile çiftçiler, kırsal alanda yaşayan kadınlar, gençler ve bunların dernekleri gibi sivil toplumun diğer temsilcileri karar verme düzeyinde bir ortaklık yapısı oluşturmaktadırlar.

LEADER yaklaşımının hedefleri; yaşam koşullarının iyileştirilmesi, sivil toplumun geliştirilmesi, iyi yönetişimin kolaylaştırılması, istihdamın desteklenmesi, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve yerel toplumun kırsal kalkınma sürecine katılımını sağlayarak kırsal alanda yaşayanların memnuniyetinin artırılmasıdır.

Ülkemizde LEADER yaklaşımının uygulanması çalışmalarına AB ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından finanse edilen “AB Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı” ile başlanmıştır.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, akin.olgun@ege.edu.tr

** Uzman, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Manisa İl Koordinatörlüğü, gozde.sevilmis@tkdk.gov.tr

Bu kapsamda, ilk etapta Manisa'nın da aralarında olduğu 10 ilde çalışmalara başlanmıştır. Manisa'nın Gördes ve Selendi ilçelerinde Yerel Eylem Grubu oluşturulmuştur.

AB onayının ardından 10 ilde yer alan Yerel Eylem Grupları kendi bölgeleri için Yerel Kalkınma Stratejilerini hazırlayacaklar ve bu stratejinin uygulanması için gereken finansman Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK/IPARD Ajansı) tarafından sağlanacaktır.

Yaklaşık 30 yıldır AB'de uygulanan ve başarılı sonuçlar elde edilen LEADER yaklaşımının Manisa'da etkin bir şekilde uygulanması, yerel aktörleri devreye sokarak kamu kesiminin işbirliği ve yardımları ile bölgelerinin kırsal kalkınması için aktif rol almalarını sağlayacaktır.

Bu kapsamda, çalışmada AB'deki başarılı örneklerle yer verilerek LEADER yaklaşımının Manisa'nın kırsal kalkınmasına olası etkileri irdelenmektedir.

LEADER YAKLAŞIMININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

Avrupa Birliği, kırsal kalkınma hedeflerini dört farklı eksende düzenlenen desteklerle uygulanmaktadır.

Bu eksenlerin üçü;

1. Tarım ve ormancılık sektörlerinin rekabetçiliğinin; yeniden düzenlenme, geliştirme ve yeniklerin desteklenmesiyle iyileştirilmesi,
2. Çevre ve kırsal kesimin, arazi yönetiminin desteklenmesiyle geliştirilmesi,
3. Kırsal alanda ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesinin desteklenmesi ve yaşam kalitesinin yükseltilmesidir.

Dördüncü eksen ise bu amaçlara ulaşmak için uygulanan ana program; "LEADER Programı"dır.

LEADER (*Liason Entre Actions pour le Developpement de L'Economie Rurale*), Türkçe'ye "Kırsal ekonominin kalkındırılması için faaliyetler arasındaki bağlantılar" olarak çevrilen sözcüklerin kısaltılmasından ortaya çıkmıştır (ENRD, 2017).

LEADER yaklaşımı, kırsal kalkınmanın yerel kırsal topluluklar aracılığıyla gerçekleştirilmesi ve bunlar içerisinde harekete geçirilmesi için bir metot olarak tanımlanmaktadır.

Yerel aktörlerin kendi yerel bölgelerinde uygulanacak projeler ve gerçekleştirilecek strateji ile ilgili olarak karar alma süreçlerine katılmaları anlamına gelen LEADER yaklaşımında; ekonomik ve sosyal ortaklar ile çiftçiler, kırsal alanda yaşayan kadınlar, gençler ve bunların dernekleri gibi sivil toplumun diğer temsilcileri karar verme düzeyinde bir ortaklık yapısı oluşturmaktadırlar.

LEADER yaklaşımının hedefleri; yaşam koşullarının iyileştirilmesi, sivil toplumun geliştirilmesi, iyi yönetişimin kolaylaştırılması, istihdamın desteklenmesi, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve yerel toplumun kırsal kalkınma sürecine katılımını sağlayarak kırsal alanda yaşayanların memnuniyetinin artırılmasıdır.

AB'nin 1991 yılında uygulamaya başladığı LEADER yaklaşımı, 2007 yılından itibaren tüm kırsal kalkınma politikası içerisine entegre edilmiştir.

2007 yılından itibaren ise LEADER programının desteklenmesi "Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarım Fonu" tarafından her bir üye ülke için tahsis edilmiş durumdadır.

LEADER yaklaşımının uygulandığı AB kırsal alanlarında, LEADER grupların sayısı ve tahsis edilen fon miktarı 1991 yılından günümüze kadar sürekli bir artış göstermiştir. AB ülkelerindeki deneyimler göstermektedir ki, LEADER yaklaşımı kırsal kesimde yaşayan insanların yaşamlarına önemli değişiklikler getirmektedir.

Geçmişten Günümüze Manisa

Bu yaklaşım, kırsal sorunlar için yenilikçi çözümler üretilmesini teşvik etmekte ve yerel toplulukların ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir görev üstlenmektedir. Mevcut kısıtlı kaynakları; eğitim, çalıştay, bilgilendirme yoluyla yerel düzeyde kapasite ve kaynak oluşturarak yerel kalkınma stratejilerinin uygulanması için hazırlanmasına ve Yerel Eylem Gruplarının işletme giderleri ve işbirliği projeleriyle birlikte yerel kalkınma stratejileri temel alınarak seçilen Yerel Eylem Gruplarının desteklenmesine yoğunlaştırmaktır.

LEADER yaklaşımı, yerel aktörlerin kendi yerel bölgelerinde uygulanacak projeler ve gerçekleştirilecek strateji ile ilgili olarak karar alma süreçlerine katılmaları anlamına gelmekte olup yedi temel özelliği bulunmaktadır.

Şekil-1: LEADER Yaklaşımının Yedi Temel Özelliği

Kaynak: <https://enrd.ec.europa.eu/sites/enrd/files/fms/pdf/E8A73212-048D-029C-0E96-A39ED26D53F3.pdf>

Bu yaklaşımın temel özellikleri;

1. Tabandan tavana çalışmaya dayanmak,
2. Yerel düzeyde özel ortakların mali destek dahil, kamu ve özel ortaklığı ve sorumluluk paylaşımı,
3. Yerel bilgi ve kaynakların kullanımı yoluyla yerel kalkınma stratejisi oluşturmak,
4. Yerel kalkınma stratejilerini çok sektörlü tasarlamak ve uygulamak (entegre yaklaşım),
5. Farklı uzman ve kişilerle deneyim paylaşımı ve ağlar oluşturmak,
6. Kırsal kalkınmada yenilikler üzerinde durmak,

7. Dayanışmayı uygulamalarda gerçekleştirmek için bölgesel ve uluslararası işbirlikleri oluşturmaktır.

1. Tabandan tavana yaklaşım, bir bölgede veya alanda uygulanacak stratejilerin belirlenmesi ve önceliklerin seçimi aşamalarında yerel aktörlerin bizzat karar alma sürecine katılımlarıdır (Koç, 2014).

Bunu sağlamanın en iyi yollarından birisi, yerel paydaşları, politikaların oluşturulması aşamalarına liderlik etmeleri ve katılım sağlamaları için davet etmektir (EC, 2006).

2. Yerel eylem grupları sürdürülebilir bir kalkınmanın harekete geçirilmesi ve teşvik edilmesi konularında potansiyele sahiptir. Çünkü yerel eylem grupları;

- Kamu, özel ve diğer gönüllü sektörler içerisinde mevcut insan ve finansman kaynaklarını bir araya getirir,
- Rekabetçiliği artırmak için gerekli sinerjinin oluşturulmasını sağlar ve yerel aktörlerin ortak projeler ve çok sektörlü faaliyetler etrafında birleştirir,
- Birlikte çalışma konusunda çok az deneyime sahip olan farklı kırsal aktörler arasında diyalog ve işbirliğini sağlar, anlaşmazlıkları en aza indirir,
- Farklı paydaşlar arasında iletişim kurarak, tarım sektöründe uyum ve değişimin kolaylaştırılmasına, kırsal ekonominin çeşitlendirilmesine ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesine katkı sağlar (Altundağ, 2008).

Bir Yerel Eylem Grubu (YEG), kamu ve özel sektör temsilcilerini bir araya getirmeli ve farklı sektörlerden gelen çıkar gruplarını temsil eden dengeli bir yapıda olmalıdır. Karar alma seviyesinde yerel ortaklarının en az % 50'sini özel sektörden gelen paydaşlar ve ortaklar oluşturmalıdır.

Temel özellikler ayrı ayrı sıralanmakla birlikte hepsi bir arada bir araç takımı olarak düşünülmelidir. Her bir özellik, kırsal alanlardaki dinamikler ve kendi problemlerini çözme yetenekleri üzerinde uzun süreli etkiler meydana getirerek, tüm uygulama süreci boyunca diğer bir özelliği tamamlamakta ve onu olumlu yönde etkilemektedir.

3. Bölge bazlı yerel kalkınma stratejileri, belli bir alanda insanların ihtiyaçlarına cevap vermeye, yerel kaynakların daha etkin kullanımına, faaliyetlerin bütünleştirilmesine ve bölge hakkında ortak vizyona odaklanmaktadır.

Yerel Kalkınma Stratejisi (YKS), YEG tarafından hazırlanır ve grubun ilerdeki yıllarda nasıl çalışacağını ortaya koyar. YKS, YEG'in kendi bölgesindeki sorunları analiz etme ve çözümlerini belirlemede önemli bir belgedir ve katılımcı bir anlayışla oluşturulmalıdır.

Strateji, Türkiye için IPARD Programı'nın gereklerini ve hedeflerini göz önüne almalıdır. YEG üyeleri stratejinin oluşturulması çalışmalarına, bilgilendirme toplantıları ve seminerler aracılığıyla yöre halkının katılımını sağlayarak, yörenin kapsamlı bir analizi ile yeni kalkınma fikirlerini ortaya çıkarır (GTHB, 2017b).

4. Yerel kalkınma stratejilerini çok sektörlü tasarlamak ve uygulamak (entegre yaklaşım); LEADER, bir sektörel kalkınma programı değildir. Yerel kalkınma stratejisinin, çeşitli sektörel faaliyet alanlarını birleştiren çok sektörlü bir mantığı olmalıdır. Yerel stratejilerde yer alan eylemler ve projeler tutarlı bir bütün olarak bağlanmalı ve koordine edilmelidir (EC, 2006).

5. Ağ oluşturma; birlik üyesi ülkelerde kırsal kalkınma çalışmalarında yer alan yönetimler veya organizasyonlar arasında teknik bilgi, tecrübe vb. paylaşılmasını içermektedir. Bu özellik ile fikirlerin paylaşılması, projelerin daha başarılı olması ve LEADER gruplarını birbirleri ile iletişim kurmaları, işbirliği projelerinin teşvik

edilmesine olanak sağlanacaktır. Ağ oluşturma; kurumsal ağ ile ulusal, bölgesel ve yerel ağlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Taşcıoğlu ve Sayın, 2010).

6. Yenilikçilik; LEADER, kırsal alanların kalkınması için yeni ve yenilikçi yaklaşımların teşvik edilmesinde önemli bir rol oynayabilmektedir.

Kırsal alanlarda yenilikçi yaklaşımların ortaya çıkması, başka alanlarda geliştirilmiş olan yenilikçi düşüncelerin transfer edilmesini ve uyumunu, teknik bilginin geleneksel formunun modernize edilmesini veya başka politika müdahalelerinin tatmin edici ve kalıcı bir şekilde çözmeyi başaramadığı kırsal problemler için yeni çözüm yolları bulmayı gerektirebilmektedir. Bu sayede, kırsal alanlardaki spesifik sorunlar için yeni çözüm yolları elde edilebilmektedir (Altundağ, 2008).

7. Bölgesel ve uluslararası işbirliği; bir yerel eylem grubunun, bir başka LEADER grupları ile olan iş birliğidir. Bir bölgede kurulmuş olan grubun, başka bir bölgede, üye ülkede veya üçüncü bir ülkede aynı yaklaşımı benimsemiş olan gruplarla iş birliği içerisinde proje uygulamalarını üstlenmesidir (EC, 2006).

Diğer bölgelerle iş birliği yerel eylem grupları için yeniliğin en iyi kaynağı olup yeni bakış açıları kazanabilir ve yeni fırsatları görebilirler. İşbirliği, LEADER gruplarına kendi yerel faaliyetlerini oluşturmaları konusunda yardımcı olmakta ve ürünlerine katma değer kazandırmalarını desteklemektedir.

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE LEADER YAKLAŞIMI

28 üyeli AB nüfusunun %56'dan fazlasının kırsal alanda yaşaması (büyük çoğunluğu tarımsal faaliyetlerde bulunmamakla birlikte) ve bu alanların tarımsal faaliyetlerin olduğu yörelerin %91'ini oluşturması nedeniyle kırsal kalkınma hayati önemi olan bir politika alanıdır (ELARD, 2017).

AB'deki en büyük 4. sektör olan tarım ve gıda sanayisi endüstrisi, toplam istihdamın % 7'sini tek başına sağlamaktadır. Kırsal bölgeler, AB'deki iş alanlarının % 20,6'sını (46,1 milyon) sağlamaktadır (ENRD, 2017).

LEADER yaklaşımı, son 20 yıldır Avrupa kırsal kalkınma politikasının merkezinde yer almakta ve bu yaklaşım aşağıdan yukarıya endojen gelişme ve toplumsal güçlenme ilkelerini kapsamaktadır.

AB kırsal nüfusunun % 54'ünü kapsayan ve belirli bir alandaki kamu, özel ve sivil toplum paydaşlarını bir araya getiren yaklaşık 2.600 Yerel Eylem Grubu tarafından uygulanmaktadır.

Kırsal kalkınma bağlamında, LEADER, Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarım Fonu (EAFRD) eş finansmanı ile her AB üyesi devletin ulusal ve bölgesel Kırsal Kalkınma Programları (RDP) kapsamında uygulanmaktadır (EC, 2017).

LEADER yaklaşımı, kırsal alanların varlıklarını devam ettirmesi için rekabetçi yapıya kavuşturularak sürdürülebilirliğin sağlanması, yaşlanma problemi, düşük hizmet sağlama düzeyleri ve işgücü fırsatlarının eksikliği gibi karşılaşılan sorunların üstesinden gelinmesi konusunda teşvik edici bir role sahiptir.

Avrupa Birliği'nin kırsal kalkınmayı sağlamak için kullandığı önemli bir araç olan LEADER yaklaşımı, 1991 yılında başlatılmış olup topluluk düzeyinde seçilmiş alanlarda entegre bir kırsal kalkınma için pilot uygulamaları teşvik etmektedir.

1990'lı yıllardan önce denenen farklı kırsal kalkınma yaklaşımları ise başlıca çiftçilere odaklanmış ve tarımda yapısal değişiklikleri teşvik etmeye yardımcı olan tipik sektörel programlardır.

AB ülkelerindeki deneyimler göstermektedir ki, LEADER yaklaşımı kırsal kesimde yaşayan insanların yaşamlarına önemli değişiklikler getirmektedir.

Bu yaklaşım, kırsal sorunlar için yenilikçi çözümler üretilmesini teşvik etmekte ve yerel toplulukların ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir görev üstlenmektedir.

LEADER programları ile yenilikçi ve katılımcı yerel programların geliştirilmesine ayrı bir ivme kazandırılmış ve kırsal kalkınmaya farklı bir yaklaşım getirilmiştir.

LEADER yaklaşımı şimdiye dek 3 dönemden geçmiştir. Bunlar; 1991-1993 yılları aralığında uygulanan "LEADER I", 1994-1999 yılları aralığında uygulanan "LEADER II" ve 2000-2006 yılları arasında uygulanan "LEADER +" olarak adlandırılan dönemlerdir.

2007 yılından itibaren ise LEADER yaklaşımı, AB'nin tüm kırsal kalkınma politikası içerisine entegre edilmiştir. 2007 yılından itibaren LEADER programının desteklenmesi "Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarım Fonu" tarafından her bir üye ülke için tahsis edilmiş durumdadır.

LEADER yaklaşımının uygulandığı AB kırsal alanlarında, LEADER grupların sayısı ve tahsis edilen fon miktarı LEADER'in uygulanmaya başlandığı 1991 yılından günümüze kadar sürekli bir artış gözlemlenmiştir.

Tablo-1: AB'de LEADER Projelerine Ayrılan Fon

LEADER Yaklaşımı	Program Periyodu	Yerel Eylem Grubu Sayısı	Toplam Kamu Finansmanı (Milyar Avro)
LEADER I	1991-1993	217	1,2
LEADER II	1994-1999	906	5,37
LEADER +	2000-2006	1.153	5,1
LEADER Eksenli	2007-2013	2.224	9,2

Kaynak: [http://enrd.ec.europa.eu/enrd-](http://enrd.ec.europa.eu/enrd-static/app_templates/enrd_assets/pdf/gateway/axis/Axis4_infographic_en.pdf)

[static/app_templates/enrd_assets/pdf/gateway/axis/Axis4_infographic_en.pdf](http://enrd.ec.europa.eu/enrd-static/app_templates/enrd_assets/pdf/gateway/axis/Axis4_infographic_en.pdf)

(Erişim: 28.08.2017)

Tablo-1'de de yer aldığı üzere LEADER yaklaşımı, zaman içerisinde daha büyük miktarda Avrupa toprağı üzerinde uygulanmaya başlamış, bu yaklaşım için ayrılan kamu finansmanı yaklaşık 7,67 kat artarak 9,2 Milyar Avro'ya ulaşmış ve bu yaklaşım, AB kırsal kalkınma politikasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

AVRUPA BİRLİĞİ'NDEN BAŞARILI ÖRNEKLER

LEADER tipi projelere ilişkin bazı iyi proje uygulama deneyimlerine aşağıda yer verilmektedir.

Avusturya Örneği

Avusturya'nın Gesause bölgesindeki 17 yerleşim yerinin kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve yerel işletmecileri bir araya gelerek bir yerel eylem grubu (YEG) kurmuşlardır.

Strateji YEG bünyesinde istihdam edilen bilim insanları ve kalkınma uzmanlarından oluşan bir ekip tarafından 2 yıllık bir araştırma ve hazırlık aşamasından sonra 2004 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır.

Strateji kapsamında 30 farklı proje ve aktivite ortak bir tema ve Gesause Ulusal Parkı markası altında birbirlerini tamamlayacak şekilde faaliyete geçmiştir.

YEG tarafından yapılan yatırımlar; jeoloji müzesi, bölgenin jeolojik özellikleri ve turistik tesislerine ilişkin tanıtım filmleri, bilgisayar ortamında uçuş animasyonları, interaktif aile spor merkezi ve altyapı yatırımlarıdır.

Geçmişten Günümüze Manisa

Bölgenin geneline yönelik ortak faaliyetler; turist rehberlerinin eğitimi, paydaşlar arasında yerel ağ oluşturulması, ulusal parka ait bir web sitesini de içeren tanıtım faaliyetleri, yürüyüş, bisiklet, kano parkurları gibi faaliyetleri bir araya getiren turizm paketleri oluşturma, bölgenin resmi olarak ulusal park ilan edilmesidir.

1.939.000 Euro olan strateji bütçesinin 584.000 Euro'su LEADER tarafından karşılanmıştır.

İngiltere Örneği

İngiltere Galler bölgesindeki bazı Yerel Eylem Gruplarının hayata geçirdiği kırsal turizm projeleri, bilgi teknolojilerinin kırsal turizme entegre edilerek kullanılması açısından dikkat çekmektedir.

Ormanlık bir arazi olan Clwydian bölgesinde, 18 ve 19. yüzyıldan kalma 4.000 yıllık eski kurşun madenleri ile ağaçlar arasında gizlenmiş eski bir çiftlik evi yer almaktadır. "EarthCache" projesi kapsamında ziyaretçiler için yeni ve popüler bir aktivite olan hazine avı oyunu düzenlenmiştir. Ziyaretçiler depozito karşılığında GPS aleti kiralarak aktiviteye katılmaktadırlar. Bu proje için 35.000 Avro destek sağlanmıştır. (<http://rock.geosociety.org/earthcache/intro.htm>)

Glaslyn doğal sit alanında uygulanan ekolojik turizm projesi kapsamında akıllı telefonlara yüklenebilen uygulama ile bölgede yaşayan yerel kişilerin seslendirdiği "sesli bilgilendirme turu" ile GPS vasıtasıyla alana gelen ziyaretçilerin herhangi bir ücret ödemediği gezmesi sağlanmaktadır. Bu proje için 8.250 Avro destek sağlanmıştır. (www.montwt.co.uk/audiotrail.html)

Bir diğer projede ise, Bridgend'deki bir çiftlikte web kameralar ile kurulan sistem ile günlük çiftlik hayatının görsel olarak insanlara yansıtılabilmesi amaçlanmıştır. İnternet üzerinden çiftlik hayatının günlük olarak takip edilmesi, özellikle genç neslin gıda üretiminin sürdürülebilirliğine dikkatlerinin çekilebilmesi açısından önem taşımaktadır. "Bridgend sanal çiftlik turu", insanların kırsal alana olan ziyaret sayılarına da olumlu yansımış bölgenin kırsal turizmini olumlu yönde etkilemiştir. Projeye 43.500 Avro destek verilmiştir. (www.ourwelshfarm.co.uk)

Portekiz Örneği

Portekiz'de 8 farklı yerel eylem grubunun katılımı ile hayata geçirilen PROVE projesi (PROmover e VEnder-Reklam ve Satış) kapsamında yerel üreticiler tarafından üretilen taze sebze ve meyvelerin direkt son kullanıcıya uygun fiyat ve yüksek kalite ile satılması amaçlanmaktadır.

PROVE web sitesi (www.prove.com.pt) e-alışveriş sistemi, projenin operasyonları için bir merkez işlevi görmekte ve kullanım kolaylığı ile yeni tüketicileri yerel gıda sektörünü desteklemeye teşvik etmektedir.

Son tüketiciler internet sitesi üzerinden 10 Avro değerinde 6-8 kg'lık kasalar içerisinde taze meyve ve sebze siparişi verebilmektedir. Ayrıca ürünlerin besin değeri hakkında bilgi verilmekte ve tüketicilerin daha fazla PROVE gıda ürünü kullanmasını teşvik etmek için tarifler de web sitesinde yayınlanmaktadır.

Gelişmiş bir yazılım sistemi olan G-PROVE online sipariş sistemi; müşteri ve sipariş verilerinin alınmasına, her bir üreticinin sağlayacağı toplam ürün miktarının hesaplanmasına, her bir teslim kutusunun içeriğinin planlanmasına ve raporların yazdırılmasına olanak tanımaktadır.

Projenin büyümesi ve gelişmesi ile 60 üreticinin ürünlerinin 20'den fazla dağıtım merkezinden satışının yapılması sağlanmıştır.

500.693 Avro tutarındaki toplam proje maliyetinin 235.325 Avro'su LEADER tarafından karşılanmıştır.

Lüksemburg, Fransa ve Almanya Örneği

Lüksemburg, Fransa ve Almanya'dan 3 farklı yerel eylem grubu, Moselle şarabı ticaretinde rekabet güçlerini arttırmak amacıyla bir araya gelerek uluslararası bir organizasyon oluşturmuşlardır.

Gittikçe artan küreselleşme eğiliminin, Moselle üzüm bağlarında ticari baskıları arttırması geleneksel markaları yeni rekabet yolları bulmaya zorlamıştır.

Ticari baskılara ek olarak, her bir ülkedeki şarap imalathaneleri; öngörülemeyen koşullar, zorlu araziler, yüksek standartlar ve artan üretim maliyetleri ile verimlilik sorunlarıyla karşılaşmaktadır.

Tüm bu sorunları aşmak amacıyla Moselle şarabı üreticisi 3 ülke, iki yıl içinde 20'den fazla partneri bir araya getirerek "Terrior Moselle" projesini hayata geçirmişlerdir.

Bu projenin ana amacı, Moselle şarabının uluslararası bilinirliğini arttırmak olup bunun için 3 farklı ülkedeki 10.500 hektarlık üzüm bağına sahip 4.000 şarap üreticisi projenin katılımcısı olmuştur. Bölgedeki 220'den fazla köy, artan şarap ticareti ve buna bağlı gelişen şarap turizmi ile yakından ilişkilidir.

Ağırlıklı olarak pazarlama maliyetlerini içeren proje bütçesi 250.000 Avro olup bunun % 55'i LEADER desteği kapsamında karşılanmıştır.

Proje neticesinde, Moselle şarabının uluslararası kimliği belirlenmiş böylece pazarda 3 farklı ülkenin kimliğini yansıtan Moselle şarabı için bir farkındalık yaratılmıştır.

Projede şarap turizmine de yer verilmekte ve bu turizm stratejisi sadece şarabın kalitesine değil Moselle'nin diğer önemli bileşenleri olan doğal çevresi, etkileyici peyzajı ve çok kültürlü geleneklerine de dayanmaktadır.

LEADER YAKLAŞIMININ TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALARI

LEADER yaklaşımının uygulanması çalışmalarına AB ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından finanse edilen "AB Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı" ile başlanmıştır.

IPARD Programı (2007-2013) süresince; yerel eylem gruplarının oluşturulması, yetenek kazandırma, eğitim vb. kapasite oluşturma faaliyetleri teknik destek kapsamında yürütülmüş, LEADER yaklaşımının uygulanması için çalıştaylar, tanıtım ve bilgilendirme toplantıları düzenlenerek yerel düzeyde hazırlık yapılmasına ağırlık verilmiştir.

IPARD'ın 2014-2020 yıllarını kapsayan ikinci dönem programında yer alan "202-Yerel Kırsal Kalkınma Stratejilerinin Hazırlanması ve Uygulanması" tedbiri (LEADER yaklaşımı) büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de LEADER yaklaşımı uygulamasına yönelik bir deneyim mevcut değildir. Bu nedenle, Yönetim Otoritesi ve IPARD Ajansına gerekli bilgi ve becerilerin kazandırılması, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi için Fransa ortaklığında bir Twinning Projesi gerçekleştirilmiştir.

"IPARD Programı kapsamında LEADER tedbirinin uygulanmasına destek projesi" LEADER yaklaşımına yönelik kapasite geliştirmek ve gerekli prosedürlerin hazırlanması hedeflemiştir. Bu kapsamda, yerel kırsal kalkınma stratejilerinin hazırlanması ve uygulanması konusunda deneyim kazanmak amacıyla Kasım 2010'da iki il Çorum (İskilip ilçesi) ve Şanlıurfa (Birecik ilçesi) pilot alanlar olarak seçilmiştir (Şerefoğlu ve Kantar, 2011).

Türkiye'nin kuzeyi ve güneyindeki bu kırsal alanlar, sahip oldukları yerel ürünler ve turizm potansiyelleri nedeni ile seçilmiştir. Pilot uygulamaların genel hedefi, il ve ilçe merkezinde LEADER yaklaşımı ile ilgili bilgileri ve beceriyi geliştirmektir.

LEADER yaklaşımı öncelikle Manisa'nın da dahil olduğu 10 ilde uygulanacaktır. Pilot olarak seçilmiş Çorum ve Şanlıurfa da ilave edildiğinde LEADER yaklaşımı öncelikle

Geçmişten Günümüze Manisa

12 ilde uygulanacaktır. Tablo-2'de bu illerde kurulmuş olan yerel eylem grupları yer almaktadır.

Tablo-2: Mevcut Yerel Eylem Grupları

Amasya	Gümüşhacıköy
	Göynücek
	Taşova
Ankara	Nallıhan (NALYED)
	Ayaş
	Çamlıdere Güdül
Çanakkale	Gökçeada -Eceabat -Bozcaada
	Ayvacık -Asos
Denizli	Buldan
	Çameli
Diyarbakır	NEVA
	Çermik-Çüngüş
Erzurum	Tortum Uzundere (TUYEG)
	İspir-Pazaryolu
Kastamonu	Taşköprü
	Cide
Manisa	Gördes
	Selendi
Ordu	OYEG - OKSİJEN (Perşembe - Çamaş - Gürgentepe)
	YEDOYEG - YEŞİL DOĞA (Kabadüz - Ulubey - Mesudiye)
	KARYEG - KARACA (İkizce - Çaybaşı - Akkuş)
Samsun	Alaçam-Yakakent (AYYEGDER)
	19 Mayıs (OMYEGDER)
Çorum	İskilip
Şanlıurfa	Birecik

Kaynak: TKDK

Seçilmiş Yerel Eylem Gruplarının kapasitesinin geliştirilmesi, harekete geçirilmesi, yetenek kazandırılması ve işletme maliyetlerinin tamamı LEADER tedbiri kapsamında desteklenecektir.

Bu yerel eylem gruplarının strateji oluşturma çalışmaları devam etmektedir. Bu kapsamda;

- Kırsal alanlardaki yerel kalkınma sorunlarının tespiti ve çözümüne yönelik çalışmalar için kamu-özel sektör ortaklığının yani Yerel Eylem Gruplarının oluşturulması,
- Yerel Eylem Gruplarının yerel ortaklarla beraber bölgesel analiz ile güçlü, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler (SWOT) analizini de içerecek şekilde Yerel Kalkınma Stratejilerinin hazırlanması,
- Yerel Kalkınma Stratejisi kapsamında proje başvurusunda bulunabilecek potansiyel faydalanıcıların proje kapasitelerinin geliştirilmesi ve
- Yerel Eylem Gruplarını işletmekle ilgili kuralların tespiti

yürütülecek çalışmalar olarak sıralanmaktadır.

IPA II döneminde projelerin; 801 Milyon Avro AB katkısı ve 244 Milyon Avro ulusal katkı ile birlikte toplam 1 Milyar 45 Milyon Avro hibe tutarında desteklenmesi planlanmaktadır. Tedbir bazında finansal plan Tablo-3'de yer almaktadır.

Tablo-3. IPARD II. Dönemi İçin Tedbir Bazında Finansal Plan (Avro)

Tedbirler	Toplam Kamu Katkısı	AB Katkısı Miktarı	AB Katkısı Oranı (%)	Ulusal Katkı Miktarı	Ulusal Katkı Oranı (%)
Tarımsal İşletmelere Yatırım	448.560.000	336.420.000	75	112.140.000	25
Üretici Örgütlerinin Kurulmasına Destek	-	-	-	-	-
Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	234.960.000	176.220.000	75	58.740.000	25
Tarım Çevre – İklim-Organik Tarım	18.847.059	16.020.000	85	2.827.059	15
LEADER	26.700.000	24.030.000	90	2.670.000	10
Kırsal Altyapı Hizmetleri	94.235.294	80.100.000	85	14.135.294	15
Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme	202.920.000	152.190.000	75	50.730.000	25
Eğitimin Geliştirilmesi	-	-	-	-	-
Teknik Destek	18.847.059	16.020.000	85	2.827.059	15
Danışmanlık Hizmetleri	-	-	-	-	-
Ormanların Kurulması ve Korunması	-	-	-	-	-
TOPLAM	1.045.069.412	801.000.000	76.6	244.069.412	23,4

Kaynak: IPARD Programı (2014-2020)

IPARD'ın 2014-2020 yıllarını kapsayan ikinci dönemi için AB tarafından tahsis edilen 801 Milyon Avro'nun % 3'üne karşılık gelen 24,03 Milyon Avro'su LEADER yaklaşımının ülkemizde uygulanması için ayrılmış durumdadır.

MANİSA'DA LEADER YAKLAŞIMI

LEADER yaklaşımının uygulanması için Manisa'da Gördes ve Selendi ilçelerinde yerel eylem grubu oluşturulmuştur.

Ancak, LEADER tedbiri henüz Avrupa Birliği Komisyonu tarafından akredite edilmediği için yerel eylem gruplarına fon aktarımı başlamamıştır. AB Komisyonunun onayının ardından yerel eylem grupları, yerel kalkınma stratejilerini hazırlayarak uygulama imkanına sahip olabilecektir.

Geçmişten Günümüze Manisa

Manisa'nın Gördes ve Selendi ilçeleri; doğal güzellikleri, arkeolojik değerleri, geleneksel yaşamları ve halı-kilim dokumacılığı ile öne çıkmakta olup ilçelerin potansiyellerine aşağıda yer verilmektedir.

Gördes İlçesi

Manisa Merkez'e 107 kilometre uzaklıktaki Gördes, yöreye özgü özellikler taşıyan halılarıyla ünlüdür. Anadolu Türk Halılarının düğüm tekniğine isim veren Gördes halıcılığı 17.yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamış ve Gördes, Batı Anadolu'nun önemli halı merkezlerinden biri haline gelmiştir. Halı üretiminin ilçeye turistik getirisi oldukça yüksektir.

Halıcılık yapan halkın diğer geçim kaynakları; tütüncülük, meyvecilik (kiraz-elma-ayva), orman ürünleri, hayvancılık ve sebzeçiliktir.

Gordos Antik Kenti, Kocamurtluk Dinlenme Alanı, Şahinkaya, Hisarkaya gibi doğal değerler ilgi çekici özellikleri oluşturmaktadır. Yamaç paraşütünün de yapılabildiği bu alanlarda, dinlenme ve aktivite amaçlı olarak gelen ziyaretçilere doğal ve kırsal yaşamın özgünlükleri sunulabilmektedir.

Gördes "Sakin Yaşam Alanı" olarak ön plana çıkarken; Gördes İlçe Merkezi, Beğenler, Doğanpınar, Güneşli, Kobaklar'da halı ve kilim dokumacılığı, Karayakup'ta doğal köy yaşamı, Beğel'de gelin bebekleri, Çiçekli'de geleneksel kadın giysileri özgün özelliklerini halen sürdürmektedirler.

Kayacık ise antik kent kalıntıları ve geleneksel kırsal yaşam özelliği ile farklı bir çekiciliği barındırmaktadır. Dağ ve orman rekreasyonu, doğa manzarası, geleneksel köy yaşamı, halı dokumacılığı, antik yerleşim gibi doğal ve kültürel değerleriyle, Gördes, dağ turizmi, kültür turizmi, doğa turizmi ve tarım turizmi çeşitleriyle yüksek potansiyele sahiptir. Dağ ve yayla gezileri, tırmanma, peyzaj güzelliği, fotosafari, el sanatları, hediyelik eşya, ev pansiyonculuğu, gastronomi, tarımsal üretim gibi etkinlikler için; dinlenme tesisi, yeme-içme ve konaklama tesisi, sanat aktivite atölyesi, hediyelik eşya satış yeri ve kültürel aktivite tesisleri uygun yatırımlardır.

Gördes; doğal, kültürel ve üretim özellikleriyle, Manisa'nın "Sakin Yaşam Koridoru" olarak değerlendirilebilecek bölgesinde yer almaktadır. Konaklama tesislerinde kalanların sayısı, ilçede önemli bir turizm hareketliliğinin olmadığını göstermektedir. Turizm açısından Gördes çevresinde yaşayanların doğal alanlara günübirlik yeme-içme ve gezme amaçlı gezileri, halı ve kilime özel ilgi nedeniyle, ilçede az sayıda bir hareketlilik bulunmaktadır.

Ancak doğal alanların varlığı, halı-kilim dokumacılığı vb. kültürel yaşam otantikliğiyle örtüşen tesisleşme sonucu, "Sakin Yaşam Alanı" özelliğini belirgin çekicilik haline getirebilecek ilçede, kırsal turizm hareketliliğinin de başlayacağı öngörülerek, yılda 40.000 kişilik turist potansiyelinin oluşacağı tahmin edilmektedir (TKDK, 2015).

Selendi İlçesi

Manisa Merkez'e 158 kilometre uzaklıktaki Selendi'de, çok sayıda mağara oluşumlarının bulunduğu, Asar Kayalıkları ve Yelimera Kanyonu ile Slandos Antik Kenti dağlar arasında yitik bir değer olarak beklemektedir.

Genelde dağlık ve engebelik arazi nedeni ile yerleşimler küçük ölçeklerde sınırlı kalmış ayrıca engebeli oluşu tarım alanlarını sınırlandırırken, küçükbaş hayvancılığa imkan tanımıştır. Son yıllarda keçi üretiminin devlet tarafından kısıtlanması ile besi hayvancılığı gelişme göstermiştir. Ayrıca kümes hayvancılığı da gelişmektedir. Bu özellikleriyle Manisa'nın en küçük ilçelerinden biri durumundaki Selendi, dağlık bölgedeki orman ürünleri ve kuru tarımın yanında küçük bahçelerde üretilen sebze ürünleri ile hayvancılığın sürdürüldüğü bir üretim yapısına sahiptir.

Selendi Çayı'na paralel yerleşmiş durumdaki İlçe Merkezi de, küçük bahçelikler ve kavaklıklarla farklı bir dokuya sahiptir. Her yıl 2-3 Eylül tarihlerinde ilçenin kurtuluş günü kutlanmakta ve en önemli geleneksel etkinlik Cirit Festivali gerçekleştirilmektedir. Selendi, bu yönüyle ata sporu Cirit'in Ege Bölgesi'nde yaşatıldığı birkaç yerden biri olma özelliğini taşımaktadır.

Kırsal turizm açısından Selendi, bakir dağlık arazi ve geleneksel kırsal yaşam dokusuyla coğrafi olumsuzluklara rağmen ilgi çeken yapıya sahiptir.

Selendi, tamamen doğal malzeme ve yöntemlerle üretilen ünlü Selendi Kilimleri ile anılmakta ve gelir elde etmektedir. Çortak, Eskin, Kazıklı, Mıdıklı, Tavak yerleşimleri "kilim dokumacılığı" geleneksel kültürü ile ön plana çıkmaktadır. Buralarda tamamen doğal malzeme ve yöntemlerle üretilen ünlü kilimler hediyelik eşya sektörü açısından turistik bir öge olarak yerini almaya hazırdır.

Bu yerleşim yerlerinde, orman ürünleri (palamut), hayvancılık, kuru tarım üretimi ve bahçecilik gibi kırsal alan özgünlüğüne sahip üretim çeşitliliği, kilim dokumacılığı ile birleşince kendine özgü bir çekicilik oluşturmaktadır.

Yelimera Kanyonu, Asar Kayalıkları, Cirit Sporu, Çavur Evi gibi unsurların da dahil edildiği ilçede ulaşım ve diğer coğrafi olumsuzlukların zayıflatıcı etkisine rağmen, Dağ Turizmi, Doğa Turizmi, Tarım Turizmi, Köy Turizmi ve Kültür Turizmi potansiyel türler olarak göze çarpmaktadır. Bu hali ile ilçenin tüm köyleri eşit özelliklere sahip olup; köy evi, çiftlik evi, sanat aktivite tesisi, yeme-içme tesisi yatırımlarına müsaittir. Özellikle Slandos Antik Kenti çevresine yapılacak yatırımlar, bölgede turizm hareketliği sağlayabilecektir.

Doğal ve geleneksel kırsal yaşam ile kilim dokumacılığı gibi kültürel çekiciliğin standart düzenlemelerle organize edilmesi durumunda, kırsal turizmde sınırlı bir hareketlenmenin oluşması beklenmektedir.

Şehir yaşamının yol açtığı kırsal alanlara yönelimin de tetiklemeyle, günümüzde gözle görülür bir turizm hareketliliği bulunmayan ilçede; uygun kırsal turizm yatırımları sonucu yıllık 15.000 - 20.000 kişilik turizm potansiyelinin oluşacağı tahmin edilmektedir (TKDK, 2015).

Manisa Valiliği'nin "Manisa Turizm Marka Kent Stratejik Kalkınma Planı"nda yer alan 2011 yılı Belediye belgeli tesislerde doluluk oranları incelendiğinde; Gördes için bu oranın % 39,45 Selendi için ise % 21,10 şeklinde oldukça düşük olduğu görülmektedir (Manisa Valiliği, 2012).

Kırsal kalkınma ile kırsal turizm arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmakta, tarım kuruluşlarının kırsal turizm konusunda teşvik edilmesi suretiyle, ilçelerdeki köylerin hem tarım, hem turizm kaynağı olarak kullanılarak, kırsal bölgelerin ekonomik büyüme ve gelişmesine önemli katkılar sağlanabilmekte, bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesinde de önemli adımlar atılmaktadır (Çeken vd. 2007).

Gördes ve Selendi, kırsal turizm bakımından potansiyeli olan ilçelerdir. Bu açıdan her iki ilçede de faaliyet gösterecek Yerel Eylem Gruplarının oluşturacakları yerel kalkınma stratejilerinde ilçelerin bu potansiyellerine odaklanması, yatırımcıların dikkatini çekmesinin ilçelerin ekonomisine olumlu yansıtacağı düşünülmektedir.

SONUÇ

Kırsal kalkınmada temel amaçlar; kırsal alanların varlığının devam ettirilmesi, kır ile kent arasındaki farklılıkların azaltılması, doğal kaynak potansiyellerinden çevreye duyarlı bir biçimde yararlanmanın geliştirilmesi, sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimlerin katılım ve katkılarının artırılması, kentli kesime göre ekonomik ve sosyal olanakları kısıtlı olan ve esas olarak gelirin büyük kısmını tarımdan ve tarıma

Geçmişten Günümüze Manisa

dayalı faaliyetlerden sağlayan kırsal toplumun yaşam standardının iyileştirilmesi için entegre sürdürülebilir bir kırsal yaşamın sağlanması gibi geniş bir yelpazeye sahiptir. Geçmiş kırsal kalkınma proje tecrübelerinde, politika ve uygulamaların merkezden planlandığı ve uygulandığı, kırsal alandaki tüm paydaşların sürece katılımını sağlayacak bir yöntemin izlenmediği görülmektedir.

Yerelde çözülebilecek sorunların merkezden çözülmeye çalışılması, proje ve program hazırlamada sorun tanımlanırken ve öncelikler belirlenirken ilgili tarafların ve özellikle de yerel aktörlerin katılımının yeterli düzeyde sağlanamaması gibi nedenlerle, kırsal kalkınma alanında geçmişte uygulanmış proje ve programlar yeterince başarılı olamamıştır.

Fakat uygulamalar göstermektedir ki; yerel halkın katılımını dışlayan ve merkezi karar organları tarafından belirlenen politika, plan ve uygulamalarla kalıcı başarılar sağlanamamaktadır.

Bu nedenle, IPARD'ın 2014-2020 yıllarını kapsayan ikinci dönem programında yer alan "202-Yerel Kırsal Kalkınma Stratejilerinin Hazırlanması ve Uygulanması" tedbiri (LEADER yaklaşımı) büyük önem taşımaktadır.

LEADER yaklaşımı her tür kırsal alanı hedef alan ve alan temelli bir yaklaşıma sahip olup bu yaklaşım, Yerel Eylem Grubu tarafından hazırlanan ve uygulanan bir iş planına dayanmakta, ekonomik ve sosyal özellikler taşıyan her türlü faaliyeti (tarım, çevre, daha geniş anlamda kırsal ekonomi, yaşam kalitesi, kültürel kaynaklar gibi) bütüncül ve çok sektörlü bir şekilde desteklemekte, yenilikçi faaliyetler ve kırsal gruplar içerisinde ağ oluşturma ve işbirliği ile bilgi paylaşımına öncelik tanıyıp grubun kendi saptadığı önceliklere göre dağılımını yaptığı bir toplu bütçeye sahiptir. Bir kırsal alanın kültürü, kimliği ve coğrafyası bu alan özgü karakteri oluşturur. Böyle bir kırsal alan özel bir kimliğe sahip ortak bir alan olarak da tanımlanabilir. Ayrıca her bir kırsal alanın kendine ait tarihsel ve coğrafi geçmişi, sosyoekonomik güçlükleri, özel, yerel ve geleneksel ürünleri ve ortak ihtiyaçları bulunmaktadır.

Yerel aktörlerin kendi yerel bölgelerinde uygulanacak projeler ve gerçekleştirilecek strateji ile ilgili olarak karar alma süreçlerine katılmaları anlamına gelen LEADER yaklaşımında; ekonomik ve sosyal ortaklar ile çiftçiler, kırsal alanda yaşayan kadınlar, gençler ve bunların dernekleri gibi sivil toplumun diğer temsilcileri karar verme düzeyinde bir ortaklık yapısı oluşturmaktadırlar.

Sosyoekonomik analizlerde; geçimlik çiftçilerin ek kaynak ihtiyacının yanı sıra kırsal alanlarda ekonomik aktivitelerin çeşitliğinin yetersizliği ve ülkenin farklı yerlerindeki köylerin özel koşullarına uyum sağlamış küçük ölçekli faaliyetlerin geliştirilmesi ihtiyacında yerel düzeyde kapasite ve yönetim anlamında ciddi zayıflıklar tespit edilmiştir.

Avrupa'nın bu yöndeki tecrübesi LEADER yaklaşımının hem orta gelir düzeyindeki alanlarda hem de daha düşük gelir düzeyindeki yörelerde bu tür problemleri çözmekte oldukça başarılı olduğunu kanıtlamıştır.

Mevcut kısıtlı kaynakları; eğitim, çalıştay, bilgilendirme yoluyla yerel düzeyde kapasite ve kaynak oluşturarak yerel kalkınma stratejilerinin uygulanması için hazırlanmasına ve Yerel Eylem Gruplarının işletme giderleri ve işbirliği projeleriyle birlikte yerel kalkınma stratejileri temel alınarak seçilen Yerel Eylem Gruplarının desteklenmesine yoğunlaştırmaktır.

LEADER uygulamalarının zaman alması nedeniyle başarılı sonuçların gözlemlenmesi ancak uzun dönemde mümkün olmaktadır. Fakat bu yaklaşımın başarıyla uygulanması halinde kırsal sorunlar için yenilikçi çözümler üretilebilecek ve yerel toplulukların ihtiyaçları karşılanabilecektir.

LEADER yaklaşımı bölge için ortak bir kimlik aidatının güçlendirilmesi kadar yeniliği teşvik eden yeni iş ve girişimciliğin oluşumuna da neden olan yaklaşımları ön plana çıkaracaktır.

AB'nin LEADER uygulamalarına bakıldığında düşük ve orta gelirli bölgelerde kırsal sorunların isabetli bir şekilde tespit edildiği ve başarılı çözümlerin geliştirildiği görülmektedir.

LEADER yaklaşımının; yerel kalkınma yaklaşımları, entegre özellikleri ve karar alma sürecine yerel aktörlerin de katılımının sağlanması yönünde hem ülkemiz hem de Manisa için oldukça faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Türkiye'de LEADER yaklaşımının iyi algılanması ve gerekli yapıların kurulması, kırsal alanlarda doğru projelerin uygulanmasına ve projelerin ihtiyaç duyacağı finansmanın teminine olanak verecektir (Koç, 2014).

Kuşkusuz LEADER yaklaşımı alanın tüm yapısal sorunlarını çözümlenmeyecektir. Ancak, LEADER programı özellikle belirli sektörlerde sinerji yaratarak yerel kalkınmanın itici gücü olarak ele alınabilir. LEADER'in tabandan tavana yaklaşımından dolayı yerel aktörlerin harekete geçirilmesi ile bölgede yerel kalkınma stratejilerinin uygulanması farklı destekleme programları arasında daha iyi bir koordinasyon için önemli bir araç teşkil edecektir. (Özdemir vd, 2014).

Diğer yandan LEADER yaklaşımının öğrenilmesi ve yerel alanda bulunan tüm kamu-özel sektör paydaşlarınca sahiplenilmesi ilerleyen süreçte LEADER projelerinin başarıya ulaşma şansını önemli ölçüde arttıracaktır.

KAYNAKÇA

Altundağ, Hüseyin, *AB Kırsal Kalkınma Politikasında LEADER Yaklaşımının Yeri ve Türkiye'de Uygulamaya Yönelik Yapılan Çalışmalar*, Uzmanlık Tezi, T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, 2008.

Çeken, Hüseyin, Karadağ, Levent ve Dalgın, Taner, "Kırsal Kalkınmada Yeni Bir Yaklaşım Kırsal Turizm ve Türkiye'ye Yönelik Teorik Bir Çalışma", Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 8 (1), 2007, 1-14.

EC, 2006, The LEADER Approach, a basic guide, Fact Sheet, <http://enrd.ec.europa.eu/enrd-static/fms/pdf/2B953E0A-9045-2198-8B09-ED2F3D2CCED3.pdf> (Erişim tarihi: 31.08.2017)

EC, 2017, The European Network for Rural Development (ENRD) LEADER/CLLD, https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld_en (Erişim tarihi: 29.08.2017)

ELARD, 2017, The European LEADER Association for Rural Development, <http://www.elard.eu/>, 2017 (Erişim tarihi: 28.08.2017)

ENRD, 2017, <https://enrd.ec.europa.eu/> (Erişim tarihi: 28.08.2017)

GTHB, 2017a, <http://manisa.tarim.gov.tr/Belgeler/brifing/004%20%C4%B0statistikler.pdf> (Erişim tarihi: 31.08.2017)

GTHB, 2017b, <http://www.ipard.gov.tr/assets/leader.pdf> (Erişim tarihi: 31.08.2017)

Özdemir, Burcu, Muğla, Seher ve Uslu, Kadriye, "IPARD Programı Kapsamında Tarım-Çevre, LEADER Yaklaşımı ve Kırsal Turizm Uygulamaları", 15. Uluslararası Peyzaj Çalıştayı, Nevşehir, 2014.

Geçmişten Günümüze Manisa

- Şerefoğlu, Coşkun ve Kantar, Faik, “AB Kırsal Kalkınma Programında LEADER Yaklaşımı ve Türk Tarım Politikalarında Yaratacağı Etki”, 1. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı, Malatya, 2011.
- Taşcıoğlu, Yavuz ve Sayın, Cengiz, “Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Girişimi (LEADER) ve Türkiye’deki Uygulamaları”, Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi, Şanlıurfa, 2010.
- T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, “Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı (IPARD) (2014-2020)”
<http://www.tkd.gov.tr/Ipard/IpardProgrami> (Erişim tarihi: 30.08.2017)
- T.C. Manisa Valiliği, Manisa Turizm Marka Kent Stratejik Kalkınma Planı, 2012.
- TKDK, IPARD Programı ile Manisa’da Kırsal Turizmin Geliştirilmesi Stratejileri Projesi, 2015, ISBN: 978-605-149-725-9

MANİSA İLİNDE TARIMSAL YATIRIM OLANAKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Sait ENGİNDENİZ *- Görkem ÖZTÜRK **- Dilek Yücel ENGİNDENİZ ***
Önder Volkan BAYRAKTAR****- Ece YÜRÜK *- Gizem ÖZÇİNGİRAK *

GİRİŞ

Manisa, coğrafi olarak 27 08' ve 29 05' doğu boylamları ile 38 04' ve 39 58' kuzey enlemleri arasında ve Türkiye'nin batısında yer almaktadır. İl topraklarının büyük bir bölümü Gediz Havzası içinde, küçük bir bölümü de kuzey batıda Ege (Bakırçay) Havzası içinde bulunmaktadır. İlin doğusunda en uç noktası Selendi-Kürkçü köyü, Batıda en uç noktası Merkez ilçede Düzlen köyü, Kuzeyde en uç noktası Soma- Türkali köyü, Güneyde en uç noktası Sarıgöl Aşağıkızılçukur köyüdür. Manisa ilinin yüzölçümü (su yüzeyleri dahil) 13.292 km²'dir. Su yüzeyleri hariç yüzölçümü ise 13.096 km²'dir. Alan olarak Türkiye'nin %1.7'sini oluşturan Manisa, alan büyüklüğü yönünden 81 il arasında 17'nci sıradadır (Kesbiç ve ark. 2014).

2016 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre; Manisa'nın nüfusu 1.380.366 kişi olup, Türkiye toplam nüfusunun %1.77'sini oluşturmaktadır. İllerde nüfus büyüklüğü sıralamasında 14. sırada yer almaktadır. İl nüfusunun %67'si il ve ilçe merkez mahallelerinde, %33'ü ise kırsal mahallelerde ikamet etmektedir. İldeki toplam nüfusun %50.17'sini erkek nüfus oluşturmaktadır (TÜİK, 2017).

Türkiye'de girişimcilik ve tarımsal yatırımlar açısından önemli avantajlara sahip illerden biri de Manisa'dır. Bu ilin en önemli avantajları olarak; coğrafi konum, gelişime ve değişime açık nüfus, araştırma ve geliştirme kurumlarının varlığı, hammaddeye ulaşım kolaylığı, lojistik kolaylık,, tarım için kullanılabilir alternatif enerji kaynaklarının bulunması, tarım ürünlerinin farklı amaçlarda kullanımına yönelik uzmanlaşmış işletmelerin çokluğu, organize üretim bölgeleri oluşturulabilecek potansiyelin varlığı, tarımsal üretim yöntemlerinin yaygın olarak uygulanması sayılabilmektedir. Bu avantajları, 2004 yılında Manisa'nın, Financial Times dergisinin düzenlediği proje yarışmasında 200 Avrupa kenti arasında "Avrupa'da Geleceğin En Uygun Yatırım Kenti" seçilmesini sağlamıştır.

Manisa özellikle son yıllarda yerli ve yabancı tarımsal yatırımcılar için giderek dikkat çeker hale gelmiştir. Manisa'daki tarımsal yatırım potansiyelinin en iyi şekilde değerlendirilebilmesi için, benzer koşulların egemen olduğu bölgelerdeki yatırım uygulamalarının analiz edilmesi ve bunlar arasından en başarılı ve Manisa'daki ekosistemin mevcut durumuna en uygun olanlarla planlamanın yapılması gerekmektedir.

* Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Bornova-İzmir

** Zirai Mücadele Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Bornova-İzmir

*** Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir Meslek Yüksek Okulu, Buca-İzmir

**** Siirt Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Siirt

Bugüne kadar Manisa tarımının ekonomik yönlerini inceleyen birçok araştırma yapılmıştır (Koçtürk ve Cebeci, 2003; Karakuyu ve Özçağlar, 2005; Kenanoğlu Bektaş ve Miran, 2006; Yener ve ark., 2008; Cebeci ve Yener, 2013; Öztürk ve Yalçın, 2014; Karahan Uysal, 2015; Bilgen ve Çılbant, 2015; Yercan ve Özden, 2015; Koçtürk and Engindeniz, 2016; Oruç ve ark., 2016; Uysal ve Ateş, 2016). Ancak bu araştırmalar özellikle kırsal kesimde potansiyel üretim alanlarının ortaya konulması, rekabetçilik düzeyinin belirlenmesi, kırsal kalkınma planlarının geliştirilmesi, mevcut yatırım potansiyellerin değerlendirilmesi, kaynakların etkin tahsisi ve yatırım kararlarında yol gösterici olabilmesi açısından sürdürülmelidir.

Bu çalışmada, Manisa ilinde girişimciliği ve tarımsal yatırımları artırma olanakları değerlendirilmiş, farklı yatırım alternatiflerine yönelik destek ve teşvikler incelenmiştir. Çalışmanın materyalini Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu, KOSGEB, Manisa Ticaret ve Sanayi Odası ve Zafer Kalkınma Ajansından elde edilen veriler ile konuyla ilgili çalışmalardan elde edilen bilgiler oluşturmaktadır.

MANİSA'DA TARIMIN GENEL ÖZELLİKLERİ

2016 yılı verilerine göre il genelinde 73.266 işletme ve 3.308.018 dekar tarım arazisi Çiftçi Kayıt Sistemine (ÇKS) kayıtlıdır. İşletme başına düşen ortalama arazi 45.15 dekadır. İşletmelerin %69'u 50 dekar ve altında, %90'ı ise 100 dekar ve altında araziye sahiptir (Çizelge 1). İşletme başına düşen ortalama parsel sayısı ise 5.07 adettir.

Çizelge 1. Manisa'da tarım işletmelerinin arazi büyüklüğüne göre dağılımı

İşletme büyüklüğü (da)	% dağılım
1-20	30.00
21-50	39.00
51-100	21.00
101-200	7.00
201-500	2.00
≥ 501	1.00
Toplam	100.00

Kaynak; Manisa Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü

2016 yılı verilerine göre Manisa ilinde kullanılan tarım arazisi mevcudu 510.229 hektardır. Bununla birlikte 32.529 hektar çayır-mera olarak değerlendirilmektedir. 773.538 hektarlık bir alan ise orman ve tarıma elverişli olmayan arazi durumundadır (Çizelge 2).

Çizelge 2. Manisa'da tarım arazisi mevcudu (ha) (2016)

Kullanılan tarım arazisi	Kullanılmayan tarım arazisi	Toplam tarım arazisi	Çayır-mera	Orman ve tarıma elverişsiz arazi
510.229	3.804	514.033	32.529	773.538

Kaynak; Manisa Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü

Toplam 514.033 hektar tarım arazisine sahip olan Manisa ilinde 237.472 hektar alan sulanabilir tarım arazisi niteliğinde olup, bu arazi Manisa ili toplam tarım arazisinin yaklaşık %46'sını oluşturmaktadır (Çizelge 3).

Geçmişten Günümüze Manisa

Çizelge 3. Manisa'da tarım arazilerinin sulanma özellikleri (ha) (2016)

Toplam tarım arazisi	Sulanmayan arazi	Sulanan arazi	Sulanma oranı (%)
514.033	276.561	237.472	46.20

Kaynak; Manisa Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü
Manisa ili toplam tarım arazisinin %50.74'ü tarla bitkileri tarımına ayrılmıştır. Bunu %19.29 ile zeytin arazileri takip etmektedir. Üçüncü sırada ise %15.43 ile bağ alanları gelmektedir (Çizelge 4).

Çizelge 4. Manisa'da tarım arazilerinin kullanım özellikleri (ha) (2016)

Tarla arazisi	Sebze arazisi	Meyve arazisi	Bağ arazisi	Zeytin arazisi	Nadas	Kullanılmayan tarım arazisi	Toplam tarım arazisi
260.837	33.185	26.307	79.305	99.182	11.413	3.804	514.033

Kaynak; Manisa Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü
Tarım yapılan 510.229 hektar alan içerisinde yetiştirilen ürünlerin dağılımı incelendiğinde; meyve veren ağaç sayısı baz alındığında yaklaşık 19 milyon ağaçla zeytin üretimi ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada yaklaşık 2.5 milyon ağaç sayısı ile kiraz yetiştiriciliği gelmektedir. Antepfıstığı yetiştiriciliği ise yaklaşık 620.000 adet meyve veren ağaç sayısı ile üçüncü sırada yer almaktadır. Üretim miktarı baz alındığında ise ilk sırada 9754.878 ton ile tarla domatesi yetiştiriciliği gelmektedir. Bunu 966.450 ton üretim miktarı ile kurutmalık çekirdeksiz üzüm yetiştiriciliği takip etmektedir. Manisa ilinin en önemli ihracat ürünü olan çekirdeksiz kuru üzüm 2016 yılında 138.101 ton ihraç edilmiştir. Dane mısır yetiştiriciliği 353.449 ton üretim miktarı ile üçüncü sırada yer almaktadır (Çizelge 5). Ayrıca Manisa ilinde organik üzüm, zeytin ve tütün üretimi de yapılmaktadır.

Çizelge 5. Manisa'da Üretimi Yapılan Önemli Bitkisel Ürünler

Ürünler	Üretim alanı (ha)	Üretim miktarı (ton)
Buğday	101.724	269.411
Arpa	32.256	68.652
Mısır (dane)	32.636	353.449
Nohut	7.118	7.156
Tütün	24.789	16.212
Fiğ (yeşil ot)	17.731	169.191
Domates	13.375	974.878
Biber (salçalık)	3.295	131.263
Hıyar (turşuluk)	1.033	26.877
Karpuz	3.342	107.076
Kavun	4.161	108.031
Zeytin (*)	19.292.968	183.610
Kurutmalık çekirdeksiz üzüm (*)	594.805	966.450
Sofralık çekirdeksiz üzüm (*)	156.006	340.418
Kiraz (*)	2.325.630	46.648
Antepfıstığı (*)	619.992	1.925
Ceviz (*)	217.815	4.305
Badem (*)	337.195	3.572
Nar (*)	230.781	5.295

(*) Üretim alanı olarak meyve veren ağaç sayısı gösterilmiştir.

Kaynak; Manisa Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü

2016 yılı verilerine göre Manisa ilinde toplam olarak 694.183 baş koyun, 213.368 baş keçi bulunmaktadır. Kültür, melez ve yerli ırklardan oluşan 207.070 baş sığır varlığı ise küçükbaş hayvan varlığının gerisindedir. Bunun yanında etçi ve yumurtacı olmak üzere tavuk mevcudu toplam 38.782.447 adet, hindi mevcudu ise 706.754 adettir. Çoğunluğu yeni kovan olmak üzere eski ve yeni kovan mevcudu ise 72.212 adettir (Çizelge 6).

Çizelge 6. Manisa'da hayvan mevcudu (2016)

Sığır (baş)				Koyun (baş)	Keçi (baş)	Tavuk (adet)		Hindi (adet)	Kovan (adet)	
Kültür	Melez	Yerli	Toplam			Etçi	Yumurtaçı		Eski	Yeni
95.661	92.582	18.827	207.070	694.183	213.368	27.320.280	11.462.167	706.754	1.326	70.886

Kaynak; Manisa Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü

Manisa ilinde 2016 yılı itibariyle çoğunluğu inek sütü olmak üzere toplam 265.821 ton süt üretimi gerçekleştirilmiştir. Büyükbaş ve küçükbaş toplamı 10.628 ton olan kırmızı et üretiminin yanında 360.628 ton beyaz et üretimi gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında yaklaşık 2 milyon adet yumurta üretimi de hayvansal ürünler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bunlarla birlikte 733 ton bal, 574 ton yün ve 216 ton kıl olmak üzere tali hayvansal ürünlerin üretimi de gerçekleştirilmiştir (Çizelge 7). Genel olarak Manisa ilinin hayvancılık durumuna bakılacak olursa; Hayvancılık Bilgi Sistemine kayıtlı 42.565 hayvancılık işletmesi bulunmakta olup; büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde işletme başına ortalama 9.3 baş, küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde ise işletme başına ortalama 21 baş hayvan bulunmaktadır. İşletmelerin %60'ı karma, %29.7'si büyükbaş, %5.5'i küçükbaş, %1.4'ü ise kanatlı işletmesidir.

Çizelge 7. Manisa'da hayvansal ürünler üretimi (2016)

Süt üretimi (ton)				Kırmızı et (ton)			Tavuk eti (ton)	Yumurta (1000 adet)	Bal (ton)	Yün (ton)	Kıl (ton)
İnek	Koyun	Keçi	Toplam	Sığır	Koyun ve Keçi	Toplam					
236.814	22.138	6.869	265.821	9.106	1.641	10.747	360.628	2.218.526	733	574	216

Kaynak; Manisa Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü

2016 yılı itibariyle Manisa'da tarımsal üretimden elde edilen toplam üretim değerinin %67.17'sinin bitkisel üretimden, %32.83'ünün hayvansal üretimden elde edildiği görülmektedir. Bitkisel üretim değerinin ise %43.43'ü meyve üretiminden, %12.57'si sebze üretiminden, %10.71'i tarla bitkileri üretiminden, %0.46'sı örtü altı üretiminden elde edilmektedir (Çizelge 8).

Çizelge 8. Manisa'da tarımsal üretim değerinin dağılımı (2016)

Üretim değeri unsurları		Üretim değeri (TL)	%
Bitkisel üretim değeri	Tarla ürünleri	1.071.932.068	10.71
	Sebzeler	1.258.919.783	12.57
	Meyveler	4.347.921.964	43.43
	Örtü altı	45.879.600	0.46
	Alt toplam	6.724.653.415	67.17
Hayvansal üretim değeri		3.287.246.326	32.83
Toplam üretim değeri		10.011.899.741	100.00

Kaynak; Manisa Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü

MANİSA'DA TARIMA DAYALI SANAYİ YAPISI

Tarımda dayalı sanayiler gayri safi milli hasıla, istihdam, üretim, katma değer ve ihracat açısından ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır. Türkiye'de tarıma dayalı sanayi işletmeleri açısından Manisa ili önemli bir yere sahiptir. Manisa ilinde toplam 2.275 tarıma dayalı sanayi işletmesi bulunmaktadır ve bunun %3.95'i meyve ve/veya sebze işleyen işletmelerdir (Çizelge 9). Tarıma dayalı sanayide Salihli, Turgutlu, Akhisar, Merkez, Alaşehir ve Saruhanlı ilçeleri meyve ve/veya sebze işleme sanayisinin hammaddesini büyük oranda sağlayan ilçelerdir.

MANİSA'NIN TARIMSAL YATIRIM AÇISINDAN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI

Manisa uygun toprak ve iklim koşulları ile tarım için önemli avantajlara sahiptir. Kurutmalık üzüm, sofralık üzüm, tütün ve hindi eti üretiminde ülke birincisi, kiraz ve tavuk eti üretiminde ülke ikincisi, zeytin ve yumurta üretiminde ise ülke üçüncüsü konumundadır. Çizelge 10'da Manisa'nın önemli ürünlerinin ülke üretimindeki payları verilmiştir.

Çizelge 9. Manisa'da faaliyet gösteren tarıma dayalı sanayi işletmeleri (2016)

Faaliyet alanı	İşletme sayısı
Ekmek fırını	485
Pasta, börek, hamur ve sütlü tatlılar gibi her türlü pastacılık ürünleri üretimi, unlu mamuller üretimi dahil	463
Fermente ve salamura	382
Yağhaneler ve yağ dolumu	142
Doğal ve fabrikasyon olarak kurutulmuş gıda, kuruyemiş işleme	92
Meyve ve/veya sebze (konserve, salça vb.) işleme	90
Yaş meyve sebze paketleyen işletme (RF ihracat firmaları-soğuk hava depoları dahil)	77
Hazır yemek, tabldot yemek üretimi	72
Süt ve süt ürünleri	64
Şeker paketleme, şeker üretimi	60
Yeniden ambalajlama	50
Tahin, helva vb.	47
Yem üretimi	45
Gıda ambalajı	41
Un fabrikası, irmik üretimi	37
Et ve et ürünleri	34
Yumurta ve yumurta ürünleri işleme ve sıvı yumurta tesisi	25
Alkolsüz içecekler	18
Katı ve sıvı bitkisel yağ üretimi, xeytin yağı üretimi (yağhaneler hariç)	14
Alkollü içecekler	14
Tasnif dışı (tuz, takviye edici gıda üretimi)	8
Baharat işleme	6
Bisküvi, çikolata, kakaolu vb. ürünler üretimi	4

Bal, polen, arı sütü ve temel petek üretimi ve ambalajlama	3
Buz üretimi	2
Toplam	2.275

Kaynak; Manisa Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü

Çizelge 10. Manisa’da üretilen önemli tarımsal ürünler ve ülke üretimindeki yeri

Ürünler	Türkiye üretimi (ton)	Manisa üretimi (ton)	%
Kurutmalık üzüm	1.141.130	966.450	84.69
Sofralık üzüm	1.990.604	390.280	19.61
Tütün	70.000	16.212	23.16
Zeytin	1.730.000	183.610	10.61
Domates	12.600.000	974.878	7.74
Mısır	6.400.000	353.449	5.52
Kavun	1.854.356	108.031	5.83
Kiraz	599.650	46.648	7.78
Yumurta	18.097.605.000	2.218.526.228	12.26
Tavuk eti	1.879.019	360.627	19.19
İnek sütü	16.786.263	236.814	1.41

Kaynak; Manisa Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü

2016 yılında Manisa 138.101 ton çekirdeksiz kuru üzüm, 130.157 ton taze üzüm, 42.924 ton taze kiraz, 7.980 ton taze domates, 4.161 ton kuru domates, 2.516 ton zeytin ihracatı gerçekleştirmiştir (GTHB, 2016).

Manisa’da 2016 yılı içerisinde 1.884 adet gıda üretim, 695 adet yem, 12.482 adet satış ve toplu tüketim, 886 adet de diğer kurum, gümrük, mesken, birincil üretici, pazar, seyyar ve benzeri olmak üzere toplam 15.947 işletme faaliyet göstermiştir.

Bu veriler de göz önüne alındığında Manisa’nın önemli bir sanayi şehri olduğu kadar, önemli bir tarım şehri olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik büyüklük ve gücünü veren önemli nüfus barındıran ilçelere sahip olması, merkezde gelişmiş sanayi dışında, Akhisar, Salihli ve Turgutlu gibi ilçelerinde tarım ve yardımcı sanayilerde uzmanlaşmış olması, diğer bölgelerden farklı olarak sanayi, tarım ve hizmet sektörlerini içeren daha çeşitli bir ekonomik yapıya sahip olması, yüksek kaliteli iş hizmetleri ortamının hızlı gelişimi, demiryolu, deniz ve karayolu taşımacılığı imkânlarının geniş olması, İzmir limanları ile demiryolu bağlantısının bulunması, enerji ihtiyacının doğalgaz, jeotermal enerji kaynakları, rüzgar enerjisi ve güneş enerjisi gibi yeşil enerji çeşitleri ile karşılanıyor olması, sulu tarım yapılacak geniş tarım alanlarının bulunması, üzüm, zeytin, kiraz gibi ürünlerde yüksek tarımsal üretim ve ihracat imkanı olması, üreticilerin sözleşmeli üretim modelini uyguluyor olması vb. nedenlerle Manisa günümüzde en önemli tarımsal yatırım alanlarından biri olarak gösterilmektedir.

Manisa’da tarımsal yatırım potansiyeli SWOT analiz ile değerlendirilmiştir. Çizelge 11’de Manisa’nın bu açıdan güçlü ve zayıf yönleri ile bu alana yönelik fırsat ve tehditler özetlenmiştir.

MANİSA’DA ALTERNATİF TARIMSAL YATIRIM ALANLARI

Manisa yaş meyve sebze üretimi açısından önemli bir ildir. Üzüm, kiraz, ceviz, nektarin, şeftali, erik, badem, incir, zeytin, çilek, kavun ve karpuz gibi meyveler yanında, domates, biber, patlıcan, turşuluk hıyar, taze fasulye ve barbunya gibi sebzeler önemli miktarlarda üretilmekte ve aynı zamanda ihracatı da yapılmaktadır.

Geçmişten Günümüze Manisa

Tarıma dayalı sanayi alanında bu ürünlerin işlenebiliyor ve depolanabiliyor olması da önemli bir avantajdır.

Manisa'da yatırımcılar açısından süs bitkileri, tohum, fide, fidan, tıbbi ve aromatik bitkiler, tahıl, yem bitkileri, kültür mantarı, kuşkonmaz gibi ürünlerin üretimi de alternatif olarak görülmektedir.

İlde yaş meyve ve sebzelerin, işlenmesi, kurutulması ve paketlenmesine yönelik tesisler bulunmakta ve bu ürünlerin ihracatı da gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla kurutulmuş gıda sektörüne yönelik yatırımlar avantajlı olabilecektir.

Manisa'da halen 294 hektar örtü altı alanda domates, hıyar, marul ve çilek üretimi gerçekleştirilmektedir. Bu bölgede jeotermal enerji kaynaklarının bulunması sera işletme masraflarını önemli ölçüde azaltmaktadır. Ayrıca İzmir ve İstanbul gibi büyük şehirlere ürün pazarlama avantajları seracılığı cazip hale getirmektedir (GTHB, 2016).

İlin sahip olduğu ekolojik özellikler Türkiye'de üretilen 213 farklı organik üründen 100'ünün yetiştirilmesine olanak sağlamaktadır. 2016 yılı verilerine göre, Manisa'da 4.522 üretici ailesi organik tarım yapmaktadır ve organik üretim alanı 23.300 hektardır. En fazla yetiştirilen organik ürünler üzüm, zeytin ve tütündür. Manisa ilinde üreticilerin sözleşmeli üretim modeline yatkın olmaları da önemli bir avantajdır.

*Sait ENGİNDENİZ - Görkem ÖZTÜRK - Dilek Yücel ENGİNDENİZ
Önder Volkan BAYRAKTAR- Ece YÜRÜK- Gizem ÖZÇİNGİRAK*

Geçmişten Günümüze Manisa

Çizelge 11. Manisa’da tarımsal yatırım potansiyeline ilişkin SWOT analiz

Güçlü Yönler	Fırsatlar
<p>-İlin güçlü tarihsel geçmişi, -Her türlü üretim ve ekonomik faaliyeti yürütmeye uygun iklim koşullarına sahip olması , -Akhisar, Salihli, Soma, Turgutlu gibi yeni yatırımlar için çekim merkezi niteliği taşıyan büyük ilçelerin varlığı, -1/100.000 ölçekli İzmir-Manisa Çevre Düzeni Planı’nın uygulamaya konmuş olması, -Nüfus artış hızının ve il dışından göçün stabil hale gelmesi, -Altyapı sorunlarının hızla çözüm sürecine girmesi, -Coğrafi konum ve ulaşım avantajları nedeniyle İzmir’in sahip olduğu tüm fırsat-avantaj ve olanaklardan birebir yararlanıyor olması, -Karayolu ve demiryolu ulaşımı açısından tarihsel kavşak noktasında bulunması, -İzmir-İstanbul, İzmir-Ankara Otoyolu ve İzmir-Ankara Hızlı tren Projelerinin kısa vadede tamamlanacak olması, -İlin teşvik uygulamasında 3. Bölge avantajlarından yararlanıyor olması, -İlin ihracatta sağladığı yüksek performans ve ihracat yapan farklı sektörlerdeki kuruluşların varlığı, -Yabancı sermaye kuruluşlarının Manisa’ya duydukları yatırım yapma ilgisi, -Manisa, Akhisar, Salihli, Turgutlu gibi güçlü Organize Sanayi Bölgelerinin varlığı</p>	<p>-Yöresel ürünlerin çeşitliliği -Tıbbi ve aromatik bitkiler üretim ve değerlendirilme imkanlarının fazlalığı, -Bozdağlar ve Yundağları başta olmak üzere kırsal turizm yatırımları için çok sayıda uygun coğrafi alan, değer ve güzelliğin varlığı, -Enerji çeşitliliği ve sürdürülebilir enerji üretimi, -Salihli ve Turgutlu Urganlı bölgesinde jeotermal ısıtım seracılık faaliyetlerinin büyük ölçekli başlaması, -Küresel bir yükselen değer konumuna gelen organik tarım konusunda ilin taşıdığı yatırım ve üretim fırsatları, -Yeterince gelişemediği düşünülen Demirci, Gördes, Selendi, Köprübaşı gibi ilçelerdeki toprak varlığının organik üretimlere uygunluğu, -Köprübaşı ilçesinde kurulan büyük ölçekli organik zeytin işletmelerinin varlığı, -Farklı bitkisel üretimler için çok uygun toprak, su, iklim koşullarının varlığı, -Yatırım programına alınan ve yapım süreçleri muhtelif aşamalarda sürdürülen Soma, Kula Deri İhtisas ve Akhisar Zeytin İhtisas Organize Sanayi Bölgelerinin varlığı, -Uygun arazi ve arsa fiyatları -Salihli OSB’nin süreç içinde bir gıda ihtisas bölgesi haline gelmesi, yabancı yatırımcıların bölgede üretime başlaması,</p>

<p>-Tükettiğinin iki buçuk katı elektrik enerjisi üreten bir il olması, -Termik, hidrolik, rüzgâr, jeotermal, güneş gibi yerli ve sürdürülebilir enerji kaynaklarının varlığı, -Alaşehir ilçesinde jeotermal enerjiden elektrik üretimine başlanması, -Tarımdaki büyük üretim gücü, üretim çeşitliliği ve taşıdığı gelişme potansiyeli, -Yeni teknik ve uygulamalara yatkın büyük bir üretici kesiminin varlığı, -Tarım yapmaya çok uygun geniş ve verimli ovaların varlığı ve polikültür sulu tarım yapıyor olması, -Yüzölçümünün %39'unun tarım arazisi, tarım arazilerinin ise %45'inin sulanabilir olması, - Başta Gördes Barajı olmak üzere çok sayıda baraj ve göletin tarımsal sisteme kazanılması, -Sulama sistemlerinde kapalı-borulu sisteme ve damlama sulama yöntemine geçiş çabaları, - 10 Fakültesi, 5 yüksekokulu, 15 meslek yüksekokulu, 23 araştırma ve uygulama merkezine sahip Celal Bayar Üniversitesinin varlığı,</p>	<p>-Üretimler için güçlü bir pazar olarak metropol merkez İzmir'e olan fiziksel yakınlığı, -İlin İzmir Adnan Menderes Havalimanı, İzmir Aliğa ve Alsancak Limanlarına yakınlığı, -İzmir Çandarlı'da dünyanın en büyük limanlarından birinin kuruluyor olması, -Alaşehir ve Manisa Gümrük Müdürlüklerinin varlığı, Celal Bayar Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Bölgesinin varlığı</p>
Zayıf Yönler	Tehditler
<p>-Kentleşmenin henüz tamamlanamamış olması, kimi ilçe ve yerleşimlerdeki kırsal yaşamın baskın karakteri, -İlçeler arası sosyo-ekonomik gelişme farklarının fazla olması,</p>	<p>-İlçeler arasındaki yöresel gelişme geriliği ve yarattığı sorunlar, -İlin 1. derecede deprem kuşağında bulunması, -Küresel iklim değişikliklerinin olumsuz etkileri, -Toprak, su, hava ortamlarda yaşanan çevre kirlilikleri, -Kırsal alanlardan kente göçün düzenlenememesi,</p>

Geçmişten Günümüze Manisa

<p>-TR33 bölgesindeki konumuyla potansiyellerinin ve çözüm bekleyen sorunlarının, İzmir ili ile birlikte değerlendirilme zorunluluğunun yeterince karşılık bulamaması, -İç ve dış tanıtım, bilinirlik ve markalar oluşturma konusundaki yetersizlikler, -Kurumsal işbirlikleri yoluyla yaratılabilecek sinerji konusunda yeterince verimli ve başarılı bir performans gösterilemeyişi, -Bilgi toplumunun gerektirdiği nitelik ve donanımına sahip işgücünün yerelden temin güçlüğü, -İldeki vasıfsız işgücünün sayıca fazlalığı -Tarım arazilerinin çok parçalı ve işletme ölçeklerinin küçük olması, -Gediz ve Bakırçay nehirleri başta olmak üzere su kaynaklarında yaşanan kirlilik, -Depolama ve değerlendirme tesislerinin yokluğu, -Bölge üniversiteleri ve bu üniversitelerin teknoparklarından istenen düzeyde fayda sağlanamayışı.</p>	<p>-Uzman işgücü temini ve istihdamında yaşanan sorunlar, -Yöresel ürünlerin sahiplenilmemesi, -Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı ve düzensiz kentleşme, -Tarımda aşırı kimyasal girdi kullanımının yarattığı sorunlar, -Yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının kullanımı ve su planlaması konularında geleceğe dönük sürdürülebilirlik sorunları, -Salma sulama ve yeraltı su kaynaklarının aşırı kullanımı, -Tarımsal ürün deseninin saptanmasında planlamanın yapılmaması, -Tarımsal ürünlerin pazarlamasında yaşanan dönemsel fiyat ve pazarlama sorunları, -Üzüm bağları ve zeytinliklerin gelecek planlaması yapılmaksızın aşırı genişlemesi, -Monokültür tarımın üretici ekonomisini olumsuz etkilemesi.</p>
---	---

Bununla birlikte, Manisa'da iyi tarım uygulamaları yapan üretici sayısı ve üretim miktarı da giderek artmaktadır. 2016 yılı verilerine göre, Manisa'da 849 üretici, 10.752 hektar alanda iyi tarım uygulamaları ile üretim yapmaktadır.

Manisa'da hayvancılık yatırımları da ön plandadır. Yem bitkileri ekiliş alanlarının yüksek olması yanında, İl Müdürlüğünce yapılan çalışmalarla toplu sağım ünitelerinin sayısı da her geçen gün artmakta ve dolayısıyla kaliteli süt üretimi gerçekleşmektedir. Üretilen sütün değerlendirilmesine yönelik olarak süt işleme tesisleri yatırımı da avantajlı görülmektedir. İlin koyun ve keçi yetiştiriciliği ile arıcılık açısından da önemli avantajları vardır. Ayrıca ilin koşulları organik hayvancılığa da oldukça uygundur. 2016 yılında büyükbaş hayvan sayısı 207.070 başa, küçükbaş hayvan sayısı 907.551 başa ve arı kovanı sayısı ise 72.212 adete ulaşmıştır.

İlde önemli yatırım alternatiflerinden biri de kanatlı hayvan yetiştiriciliğidir. İlde 27 milyonu aşan kanatlı hayvan mevcudu yanında, uluslararası boyutta çalışan firmalar, sözleşmeli kanatlı yetiştiriciliği, yem ve yem bitkileri üretimi sektörünün mevcudiyeti bölgede yatırımı cazip hale getirmektedir. Manisa'da 821 işletmede; 1.590 adet broiler, 153 yumurtacı, 62 hindi, 155 damızlık olmak üzere 1.960 adet kümes bulunmaktadır. Bu kümeslerde, 11.462.167 yumurtacı ve 27.320.280 broiler tavuk ile 706.754 adet hindi bulunmaktadır.

Manisa ilinde yatırımcılar için su ürünleri yetiştiriciliği de önemli bir alternatif olabilecektir. Özellikle Alabalık yetiştiriciliği yöre koşullarına uygunluğu ve civar illerdeki pazar yapısı açısından önemlidir.

Ayrıca Manisa'da çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesine yönelik yatırımlarla, yerel ürünlerin ve mikro işletmelerin ekonomik gelişimi sağlanabileceği gibi, kırsal turizmin avantajlarında da yararlanılabilecektir.

Manisa ilindeki ilçelerin çeşitli özellikleri dikkate alınarak hazırlanan alternatif tarımsal yatırım alanları Çizelge 12'de özetlenmiştir.

MANİSA'DA TARIMA YATIRIM YAPACAKLAR İÇİN DESTEK VE TEŞVİKLER

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından sunulan bitkisel ve hayvansal üretim desteklerinden Çiftçi Kayıt Sistemine kayıtlı olan her yatırımcı yararlanabilecektir. 2016 yılında bitkisel üretim desteklerinden yararlanan üretici sayısı ile ilgili bilgiler Çizelge 13'de verilmiştir.

Geçmişten Günümüze Manisa

Çizelge 12. Manisa ilinde alternatif tarımsal yatırım alanları

Yatırım Alanı	İlçeler															
	Merkez	Ahmetli	Akhisar	Alaşehir	Demirci	Gölmarmara	Gördes	Kırkağaç	Köprübaşı	Kula	Salihli	Sarıgöl	Saruhanlı	Selendi	Soma	Turgutlu
Meyve	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Sebze	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Fidan	X	X	X	X	X					X	X	X	X	X		X
Fide	X	X	X	X					X	X	X	X	X			X
Mısır	X	X	X								X		X			X
Kültür mantarı														X		
Tıbbi ve aromatik bitkiler	X				X	X	X	X	X	X				X		
Süs bitkisi	X	X						X			X		X		X	X
Seracılık	X	X	X	X				X	X	X	X	X	X		X	X
Organik tarım	X				X		X	X	X	X				X		
İyi tarım	X				X		X	X	X	X				X		
Süt sığırılığı	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Besi sığırılığı	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Koyunculuk	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Keçicilik	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Tavukçuluk	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Hindi yetiştiriciliği	X			X							X					X
Bıldırcın yetiştiriciliği													X			
Arıcılık	X	X	X	X						X	X			X	X	X
Su ürünleri yetiştiriciliği	X		X	X			X	X				X			X	

Çizelge 13. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarafından Manisa Üreticilerine Sağlanan Bitkisel Üretim Destekleri (2016)

Destek türü	İşletme sayısı	Desteklenen alan (da)	Toplam destek tutarı (TL)
Mazot desteği	72.068	3.257.856	16.709.519
Kimyasal gübre desteği	71.917	3.126.198	21.082.925
Toprak analizi desteği	2.889	275.793	689.487
Sertifikalı tohum desteği	812	39.138	292.990
Sertifikalı fidan desteği	282	707	993.411
Biyolojik mücadele desteği	3.722	117.581	4.114.261
ÇATAK desteği	1.406	41.811	4.473.668
Fındık alan bazlı gelir desteği	1	18	3.026
Pamuk, ayçiçeği, soya fasulyesi, kanola, aspir fark ödemesi desteği	287	-	4.857.386
Hububat-baklagil fark ödemesi desteği	2.871	-	2.251.785
Dane mısır fark ödemesi desteği	4.590	-	13.454.298
Zeytinyağı fark ödemesi desteği	1499	72.143	2.495.791
Yem bitkileri desteği	4.486	150.086	8.255.983
Organik tarım desteği	988	59.386	3.808.855
İyi tarım uygulamaları desteği	439	57.019	3.000.847
Tarımsal yayım ve danışmanlık desteklemesi	2.215	-	1.325.600
Çiftlik muhasebe veri ağı desteği	162	-	68.850

Kaynak: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Manisa İl Müdürlüğü
2016 yılında hayvansal üretim desteklerinden yararlanan üretici sayısı ile ilgili bilgiler ise Çizelge 14’de verilmiştir.

21.10.2016 tarih ve 29864 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan “Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Tarıma dayalı yatırımların desteklenmesi Hakkında Tebliğ (Tebliği No:2016/37)” kapsamında 2016-2020 döneminde %50 destek oranı ile aşağıdaki faaliyetler için belirtilen yatırım tutarı üst limiti çerçevesinde destekler sunulmaktadır;

- Bitkisel ürün işlenmesi, paketlenmesi ve depolanması kapsamında yatırım tutarı üst limiti; tohum işleme, paketlenme ve depolama için 2.000.000 TL, diğer faaliyetler için 1.500.000 TL,

- Hayvansal ürün işlenmesi, paketlenmesi ve depolanması kapsamında yatırım tutarı üst limiti; hayvansal ürün işlenmesi, paketlenmesi ve depolanması konusunda sadece ham derinin işlenmesi için 2.000.000 TL,

- Hayvansal ve bitkisel orjinli gübre işlenmesi, paketlenmesi ve depolanması kapsamında yatırım tutarı üst limiti 2.000.000 TL,

- Yenilenebilir enerji kaynakları kullanan yeni seraların yapımı kapsamında yatırım tutarı üst limiti 2.000.000 TL,

- Soğuk hava deposu ve çelik silo yapımı kapsamında yatırım tutarı üst limiti 1.500.000 TL,

- Çiftlik faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik altyapı sistemlerine yönelik yatırımlar kapsamında yatırım tutarı üst limiti 500.000 TL.

Geçmişten Günümüze Manisa

Çizelge 14. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarafından Manisa Üreticilerine Sağlanan Hayvansal Üretim Destekleri (2016)

Destek türü	İşletme sayısı	Toplam destek tutarı (TL)
Halk elinde küçükbaş ıslah desteği	39	226.245
Besilik erkek sığır (manda dahil) desteği	3.285	2.786.800
Büyükbaş yerinde koruma (manda) desteği	1	114.950
Organik hayvancılık (anaç sığır) desteği	1	183.450
Organik hayvancılık (buzağı) desteği	1	18.500
Anaç sığır desteği	8.778	11.765.152
Anaç manda desteği	10	52.800
Anaç malak desteği	5	12.750
Anaç koyun-keçi desteği	6.310	10.855.174
Buzağı desteği	6.626	2.199.085
Arı kolonisi desteği	501	460.550
Hastalıktan arı işletme desteği	28	2.897.438
Çiğ süt desteği	32.772	19.117.793
Sürü yöneticisi istihdamı desteği	1	5.000
Onaylı işletme desteği	3	221.150
Su ürünleri desteği	4	209.580

Kaynak: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Manisa İl Müdürlüğü

29.04.2016 tarih ve 29698 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan "Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı Kapsamında Bireysel Sulama Sistemlerinin Desteklenmesi Hakkında Tebliğ (Tebliğ no: 2016/13)" kapsamında 2016-2020 döneminde %50 hibe destek oranı ile gerçek kişiler için 100.000 TL, tüzel kişiler için 200.000 TL yatırım tutarı esas alınarak aşağıdaki faaliyetler desteklenmektedir;

- Tarla içi damla sulama sistemi kurulması,
- Tarla içi yağmurlama sulama sistemi kurulması
- Tarla içi mikro yağmurlama sulama sistemi kurulması □ Lineer sistem yağmurlama sulama makinesi alınması
- Center pivot sistem yağmurlama sulama makinesi alınması
- Tamburlu sistem yağmurlama sulama makinesi alınması
- Güneş enerjili sulama sistemleri kurulması

31.03.2017 tarih ve 30004 sayılı resmi gazetede yayınlanan "Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Genç Çiftçi Projelerinin Desteklenmesi Hakkında Tebliğ (Tebliğ No: 2017/10) kapsamında genç üreticilere 30.000 TL'ye kadar hibe desteği verilmektedir. Hayvansal üretime yönelik destekleme projeleri kapsamında; büyükbaş hayvan yetiştiriciliği, tesis yapımı ve hayvan alımı, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, tesis yapımı ve hayvan alımı, arı ve arı ürünleri yetiştiriciliği, kanatlı yetiştiriciliği ve tesis yapımı, ipekböceği yetiştiriciliği ve tesis yapımı

Sait ENGİNDENİZ - Görkem ÖZTÜRK - Dilek Yücel ENGİNDENİZ
Önder Volkan BAYRAKTAR- Ece YÜRÜK- Gizem ÖZÇİNGİRAK

desteklenmektedir. Bitkisel üretime yönelik destekleme projeleri kapsamında; kapama meyve bahçesi tesisi, fide, fidan, iç ve dış mekân süs bitkisi yetiştiriciliği, kontrollü örtü altı yetiştiriciliği, kültür mantarı üretimi desteklenen faaliyetlerdir. Yöresel ürünler ile tıbbi ve aromatik bitki üretimi, işlenmesi, depolanması ve paketlenmesine yönelik destekleme projeleri kapsamında ise; çok yıllık tıbbi ve aromatik bitki üretimi, işlenmesi, depolanması ve paketlenmesi, coğrafi işaretli, organik veya iyi tarım uygulamalı bitkisel ve hayvansal üretim, coğrafi işareti olan gıdaların üretimi yapanlara destek verilmektedir.

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu tarafından IPARD kapsamında AB hibe destekleri sunulmaktadır. Tarım işletmelerinin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar kapsamında süt, kırmızı et, kanatlı eti ve yumurta üreten işletmelere destek verilmektedir. Destek oranı %60-70'dir. Destek, süt, kırmızı et ve yumurta üreten işletmeler için en az 20.000 €, en fazla 1.000.000 €, tavuk ve hindi eti üreten işletmeler için ise, en az 20.000 €, en fazla 500.000 €'dur. Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması ile ilgili fiziki varlıklara yönelik yatırımlar kapsamında süt ve ürünlerinin, kırmızı et ve ürünlerinin, kanatlı eti ve ürünlerinin, su ürünlerinin, meyve ve sebze ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması konularında faaliyet gösteren işletmelere destek verilmektedir. Destek oranı %50'dir. Destek, süt ve et için en az 30.000 € ve en fazla 3.000.000 €, meyve ve sebze için en az 30.000 € ve 1.250.000 €, su ürünleri için en az 30.000 € ve en fazla 1.500.000 €'dur. Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirme kapsamında bitkisel üretimin çeşitlendirilmesi ve bitkisel ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması, arıcılık ve arı ürünlerinin üretimi, işlenmesi ve pazarlanması, zanaatkarlık ve yerel ürün işletmeleri, kırsal turizm ve rekreasyon faaliyetleri, su ürünleri yetiştiriciliği, makine parkları ve yenilenebilir enerji yatırımları için destek verilmektedir. Destek oranı %65'dir. Her bir yatırım için uygun harcamaların toplam değeri; en az 5.000 € ve en fazla 500.000 €'dur (TKDK, 2017).

11.03.2017 tarih ve 30004 sayılı resmi gazetede yayınlanan "Hayvancılık Yatırımlarının Desteklenmesine İlişkin Kararname (Karar Sayısı: 2017/9760)" çerçevesinde; kaz ve hindi yetiştiriciliği için (yeni inşaat yapımı, alet ve ekipman alımı) %75, arıcılık için (alet ve ekipman ile boş kovan alımı) için %60, koç-teke ve manda yetiştiriciliği için (yeni inşaat yapımı, rehabilitasyon ve kapasite artırımı, makine, alet ve ekipman ile hayvan alımı) %50, ipekböcekçiliği için (besleme evi yapımı, alet ve ekipman alımı, dut bahçesi tesisi) ise %100 oranında destek verilmektedir.

08.03.2017 tarih ve 30001 sayılı resmi gazetede yayınlanan "T.C. Ziraat Bankası A.Ş. ve Tarım Kredi Kooperatiflerince Tarımsal Üretime Dair Düşük Faizli Yatırım ve İşletme Kredisi Kullanılmasına İlişkin Uygulama Esasları Tebliği (Tebliğ No: 2017/15)" kapsamında düşük faizli yatırım ve işletme kredisi kullanılmaktadır. Hayvansal üretim için (büyükbaş, küçükbaş, kanatlı, arıcılık ve su ürünleri) indirim oranı yatırım döneminde %50-100, işletme döneminde %25-100 arasında, kredi üst limiti ise 200.000 TL-12.500.000 TL arasında değişmektedir. Bitkisel üretim için (kontrollü örtü altı, yaygın üretim, stratejik üretim, çok yıllık yem bitkileri, sertifikalı tohum, fide, fidan üretimi ve kullanımı, süs bitkileri, sera modernizasyonu) indirim oranı yatırım ve işletme döneminde %25-100 arasında, kredi üst limiti ise 100.000 TL-10.000.000 TL arasında değişmektedir. Diğer faaliyetler için (iyi tarım, organik tarım, mekanizasyon, traktör, modern basınçlı sulama, arazi alımı, soğuk hava deposu, lisanslı depoculuk) indirim oranı yatırım döneminde %25-100, işletme

Geçmişten Günümüze Manisa

döneminde %25-50 arasında, kredi üst limiti ise 250.000 TL-10.000.000 TL arasında değişmektedir.

Orman Genel Müdürlüğü-ORKÖY tarafından ekonomik nitelikli krediler sunulmaktadır. Uygulanan kredi türüne göre geri ödeme süresi değişiklik göstermektedir. Faiz oranı, vadesi dört yıla kadar olanlar için yıllık % 1.43, dört yıldan fazla olanlar için yıllık %1.57'dir. Bu kapsamda: fenni arıcılık için 13.000 TL, süt sığırcılığı için 26.000 TL, süt koyuncululuğu için 28.000 TL, besi sığırcılığı için 28.000 TL, besi koyuncululuğu için 28.500 TL, seracılık için 20.000-36.000 TL arasında kredi verilmektedir. Kredilendirmede hibe desteği oranı %18'dir (ORKÖY, 2017).

Manisa ilinde bölgesel destekler kapsamında çeşitli tarımsal faaliyetler desteklenmektedir. Entegre hayvancılık yatırımları (entegre damızlık hayvancılık yatırımları dahil) için asgari yatırım tutarı 500.000 TL olarak belirlenmiştir. Süt amaçlı büyükbaş entegre yatırımlarında 300 baş, et amaçlı büyükbaş entegre yatırımlarında 500 baş, damızlık büyükbaş entegre yatırımlarında 300 baş, damızlık küçükbaş entegre yatırımlarında 1.000 baş, süt ve et amaçlı küçükbaş entegre yatırımlarında 1.000 baş ve kanatlı entegre yatırımlarında 200.000 adet asgari kapasite şartı aranmaktadır. Asgari yatırım tutarı; gıda ürünleri ve içecek imalatı için 1.000.000 TL, su ürünleri yetiştiriciliği için (balık yavrusu ve yumurtası üretimi dahil) 500.000 TL, lisanslı depoculuk için 1.000.000 TL'dir. Asgari kapasite; soğuk hava deposu hizmetleri için 1.000 m², seracılık için 20 dekadır.

Manisa ilinde bölgesel yatırım teşvikleri incelendiğinde; tüm teşvik belgeli yatırımlar için gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnasının ve yatırım yeri tahsisinin uygulandığı görülmektedir. Vergi indirimi 2015 yılı sonuna kadar olan yatırımlarda %60, 2016 yılı başından sonra olan yatırımlar için %50 oranındadır. Sigorta primi işveren hissesi desteği uygulama süresi 2015 yılı sonuna kadar olan yatırımlarda beş yıl, 2016 yılı başından sonra olan yatırımlar için üç yıldır. Faiz desteği TL kredilerinde 3 puan, döviz kredilerinde 1 puandır.

Zafer Kalkınma Ajansı (ZKA), Yönetim Kurulunun kararlaştırdığı ve Kalkınma Bakanlığının onayladığı Çalışma Programı ve Bütçe doğrultusunda hazırlanan ve finanse edilen Mali Destek Programları kapsamında tarım sektörüne de destek sunabilmektedir. Bu destekler; doğrudan finansman desteği, faiz desteği ve faizsiz kredi desteği olarak üç farklı şekilde uygulanmaktadır (ZKA, 2017).

Bölgede KOSGEB tarafından çeşitli girişimci ve finansman destekleri de sunulmaktadır. Ancak bu destekler daha çok tarım dışı faaliyetlere yöneliktir. Bir işletmenin KOSGEB desteklerinden yararlanabilmesi için öncelikle veri tabanına kayıt olması gerekmektedir (KOSGEB, 2017).

SONUÇ

Manisa sahip olduğu coğrafi konumu, toprak, iklim koşulları ve tarımsal sanayisinin varlığı ile önemli bir yatırım alanı konumundadır. Çandarlı Limanı'nın yakın bir gelecekte devreye girecek olması, Ankara-İzmir arasında kurulacak hızlı tren hattı, İstanbul-İzmir ve Ankara-İzmir otoyolunun tamamlanması Bölge'deki üreticilerin hem ulusal, hem de uluslararası pazarlara erişimini büyük ölçüde kolaylaştıracaktır. Manisa'da Bakanlıkça tescilli onaylanmış, kuruluş çalışmaları muhtelif düzeylerde devam eden, yatırımcı kabulüne henüz başlamamış üç adet Organize Sanayi Bölgesi mevcuttur. Bunlar: Akhisar İhtisas Organize Sanayi Bölgesi (Zeytin), Kula İhtisas Organize Sanayi Bölgesi (Deri) ve Soma Organize Sanayi Bölgesi'dir. Kısa sürede faaliyete geçecek bölgelerle araştırma laboratuvarları ve ortak kullanım tesisleri kurulacak, bu şekilde de ihracat olanakları da artacaktır.

Tarımsal ve kırsal kalkınmanın sağlanması amacıyla devletin farklı kurumları tarafından bölgeye önemli destek ve teşvikler sunulmakla birlikte, Manisa 3. Bölge teşvik uygulamalarından da yararlanmaktadır. Bunun yanında, bölgede tarım sektöründeki yatırımların artması, tarım-sanayi entegrasyonuna ve kırsal alanlardan göçün önlenmesine katkı sağlanması, kırsal alanda yeni iş olanaklarının oluşması, Avrupa Birliği standartlarında üretim yapan işletmelerin sayısının artması, Türkiye’de üretilen tarımsal ürünlerin AB pazarına erişiminin kolaylaşması ve tüm bunların tarım ve kırsal nüfusun gelir düzeyinin yükselmesine ve yaşam koşullarının iyileşmesine olanak sağlaması amacıyla TKDK tarafından IPARD Programı aracılığıyla farklı projeler de uygulanmaktadır. Ayrıca Orman Su İşleri Bakanlığı tarafından sulanabilir tarım arazilerinin artırılması ve modern sulama tekniklerinin kullanımı konusunda son yıllarda bölgede önemli yatırımlar da yapılmaktadır.

Manisa Dış Ticaret Geliştirme Merkezi'nin faaliyete geçmesi ile birlikte özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihracat potansiyellerini kullanmalarının ve Manisa'nın ihracat kaynaklı kalkınmasına katkı sağlamalarının yolunun açılması beklenmektedir. Bunun yanında, Manisa'nın tarımsal üretiminin yurt dışı pazarlara sunulmasında ve Manisa'nın markalaşma düzeyinin artırılmasında Manisa Dış Ticaret Geliştirme Merkezi'nin önemli bir rol oynaması öngörülmektedir.

Manisa’da alternatif alanlarda yapılacak tarımsal yatırımlar ile; yeni istihdam imkanlarının yaratılması, istihdamın niteliksel düzeyinin yükseltilmesi, tarımsal üretimin çeşitlendirilmesi yoluyla sağlanacak dışsalılıklardan yararlanılması, pazar değeri hızla yükselen organik üretimler yoluyla yeni üretim fırsatlarının değerlendirilmesi, bölgenin bilinirliğinin ve tanınırlığının artırılması, bölgenin dış ticaretteki etkinliğinin korunması ve artırılması, ihracatın çeşitlendirilmesi ve katma değeri yüksek alanlara yoğunlaştırılması, tarımda sağlanan sermaye birikiminin başta tarımsal sanayi olmak üzere imalat sanayinin diğer alt sektörlerine yönelimi, bölge dışı ve uluslararası girişimciler için bölgenin yatırım ortamı olarak çekiciliğinin artırılması, kaynakların doğru yerde, doğru zamanda ve doğru miktarda kullanımı sayesinde, yatırım etkinliği, bölgede gelirin adil dağılımı ve refah düzeyinin artırılması da sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

Bilgen, Uğur, Çılbant, Coşkun, Manisa Gördes’de 2008-2014 Yılları Arasında Tarımsal Üretim-Fiyat İlişkisi, *Yönetim ve Ekonomi*, 22/2 (2015), s. 685-697.

Cebeci, Nuray, Yener, Hüseyin, Manisa İli Sarıgöl İlçesi Bağ İşletmelerinin Pazarlama ve Örgütlenme Durumu Üzerine Bir Araştırma, *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 50/2 (2013), s. 205-212.

Karahan Uysal, Özlem, Manisa İli Yunt Dağı Köylerinde Çiftçilerin Tarımsal Üretime Yaklaşımlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 35 (2015), s. 76-99.

Karakuyu, Mehmet, Özçağlar, Ali, Alaşehir İlçesinin Tarımsal Yapısı ve Planlamasına Dair Öneriler, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3/2 (2005), s. 1-17.

Kenanoğlu Bektaş, Zerrin, Miran, Bülent, Manisa ve İzmir İllerinde Geleneksel ve Organik Çekirdeksiz Kuru Üzümün Karşılaştırmalı Ekonomik Analizi, *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 3/3 (2006), s. 285-295.

Koçtürk, Osman Murat, Cebeci, Ayşe Nuray, Türkiye’de Tütün Üretiminde Sözleşmeli Tarım-Manisa Örneği, *Türk-Koop Ekin Dergisi*, 26 (2003), s. 33-38.

Koçtürk, Osman Murat, Engindeniz, Sait, Economic Analysis of Pesticide Use on Grape Growing: A Case Study for Manisa-Turkey, *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 53/4 (2016), s. 367-373.

Geçmişten Günümüze Manisa

Kesbiç, Yenal, Ökmen, Mustafa, İnci, Salih, Karaköse, Erdinç, Zurnacı, Nedim, Manisa'da Yatırım Rehberi, Manisa Ticaret ve Sanayi Odası İl Koordinatörlüğü, Manisa 2014.

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), Destek Programları, <http://www.kosgeb.gov.tr>, Erişim:20 Temmuz 2017.

Orman Köy İlişkileri Genel Müdürlüğü (ORKÖY), Destekler, <https://www.ogm.gov.tr/Baskanliklar/OrmanveKoyIliskileri>, Erişim: 22 Temmuz 2017.

Oruç, Esen, Gündüz, Orhan, Ergün, Aysel, Çiftçi Gözünde Tarımın Türkiye Ekonomisinde Yeri ve Önemi: Manisa İli Soma İlçesi Örneği, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 33/2 (2016), s. 194-200.

Öztürk, Fatma, Yalçın, Mine, İzmir ve Manisa İllerinde Zeytin Yetiştiren İşletmelerde Yeniliklerin ve Ar-Ge Çalışmalarının Benimsenme Düzeyleri ve Etki Değerlendirmeleri, 11.Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 3-5 Eylül 2014, Samsun, 1.Cilt, s.520-530.

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), IPARD Programı Destekleri, <http://www.tkd.gov.tr>, Erişim: 20 Ağustos 2017.

T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB), Manisa İli Tarımsal Yatırım Rehberi, Strateji Geliştirme Başkanlığı Tarımsal Yatırımcı Danışma Ofisi, Ankara 2016.

T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Manisa İl Müdürlüğü, 2017. Manisa İli Tarımsal Verileri, <https://manisa.tarim.gov.tr>, Erişim: 25 Temmuz 2017.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları (2016), <http://www.tuik.gov.tr>, Erişim:20 Temmuz 2017.

Uysal, Hülya, Ateş, Fadime, Organik ve Konvansiyonel Tüplü Asma Fidanı Üretim Uygulamalarının Ekonomik Karşılaştırması, *Meyve Bilimi*, 3/2 (2016), s. 8-12.

Yener, Hüseyin, Aydın, Şenay, Cebeci, Ayşe Nuray, Alaşehir Yöresinde Bağ İşletmelerinin Yapısal Özellikleri ve Bazı Kültürel İşlemlerin Uygulama Durumları Üzerine Bir Araştırma, *Celal Bayar Üniversitesi Teknik Bilimler Dergisi*, 2 (2008), s. 44-53.

Yercan, Murat, Özden, Fatih, Manisa İli Organik Tarım ve Hayvancılık Stratejisi ve Eylem Planı, T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Manisa İl Müdürlüğü, Manisa 2015.

Zafer Kalkınma Ajansı (ZKA), Ajans Destekleri, <http://www.zafer.org.tr>, Erişim:20 Temmuz 2017.

*Sait ENGİNDENİZ - Görkem ÖZTÜRK - Dilek Yücel ENGİNDENİZ
Önder Volkan BAYRAKTAR- Ece YÜRÜK- Gizem ÖZÇİNGİRAK*

MANİSA İLİ VE ÇEVRESİNDE YETİŞEN BAZI BİTKİLERİN ETNOBOTANİK ÖZELLİKLERİ

Yurdanur AKYOL*

GİRİŞ

Dünya üzerinde 391.000 vasküler bitki türünün bulunduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca, her yıl 2.000 yeni bitki türü keşfedilmektedir. Günümüzde, dünya genelinde 31.000'in üzerinde bitki türünün çeşitli amaçlar için kullanıldığı rapor edilmiştir (RBG Kew, 2016).

Önceleri sadece gıda olarak kullanılan bitkiler, daha sonra içgüdülerle, deneme yanılma yoluyla veya etraftaki hayvanların davranışları gözlemlenerek, zamanla daha farklı şekillerde değerlendirilmiştir.

İnsanlar, doğadan kazanılan bilgi ve tecrübeyi nesilden nesile aktararak "faydalı bitkilerden" çeşitli şekillerde yararlanmışlardır. Dünya üzerinde 17.000'in üzerinde bitki tıbbi amaçlarla kullanılmaktadır. Bunu malzeme alanında kullanım izlemektedir. Yani tekstil amaçlı, boya, izolasyon ve inşaat malzemesi olarak kullanım gibi. Bunu takip eden çevresel kullanımda ise, erozyonu, yangın ve ormansızlaşmayı önlemede kullanım izlemektedir. 5000 civarında tür insanlar için yiyecek olarak ve yine 5000 civarında tür de gen kaynağı olarak kullanılmaktadır.

Türkiye, 3.022'si endemik olmak üzere 11.000 civarında tohumlu doğal bitki türü ile ılıman dünyadaki en zengin floralardan birine sahiptir. Fakat Avrupa kıtasında ise yaklaşık olarak 12.000 bitki türü bulunmaktadır. Yeni yapılan çalışmalarda tespit edilen yeni türler sonucunda bu sayısı, her geçen gün artmaktadır. Ülkemiz endemik tür oranı ve çeşitliliği açısından Orta Doğu'nun en zengin florasına sahiptir (Davis 1985, Davis vd., 1988, Güner vd., 2000).

Ülkemizde etnobotanik üzerine yapılmış en kapsamlı ve en eski çalışmalardan birisi Turhan Baytop'un (1997), "Türkiye 'de Bitkilerle Tedavi (Geçmişte ve Bugün)" adlı eseridir. Bu eserde bitkilerin botanik özelliği, yetiştiği yerler ve farmakolojik özelliklerinin yanısıra halk ilacı olarak kullanılan pek çok bitki hakkında etnobotanik bilgi sunulmaktadır. Güner vd. 2012 yılında Türkiye Bitkileri Listesi (Damarlı Bitkiler) adlı eserinde, ülkemizin değişik yörelerinde bitkilere verilen Türkçe isimler sunulmuştur. Manisa ve civarında yayılış gösteren bitkilerin halk tarafından kullanımı çeşitli araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur (Uğurlu ve Seçmen, 2008; Bulut ve Tuzlacı, 2013; Sargın vd. 2013, Akyol ve Altan, 2013). Bu çalışmada Manisa ili ve civarında doğal olarak yetişen ve yaygın olarak kullanılan bitkilerin yöresel ve bilimsel adları ile beraber kullanım alanları belirlenmiştir.

* Doç.Dr., Manisa Hasan Türek Anadolu Lisesi, yurdanur45@gmail.com,

MATERYAL VE METOT

Örneklerin toplanması ve tanımlanması

Bitki türleri doğal yayılış alanlarından toplanarak taze bitki örneklerinin bir kısmı teşhis için kullanılmış, bir kısmı da herbaryum materyali haline getirilmiştir. Bitki teşhisleri Davis'in Flora of Turkey adlı eserinin yardımıyla yapılmıştır (Davis 1985, 1988). Tanımlanan örnekler halen Ege Üniversitesi Botanik Bahçesi Herbaryumunda muhafaza edilmektedir.

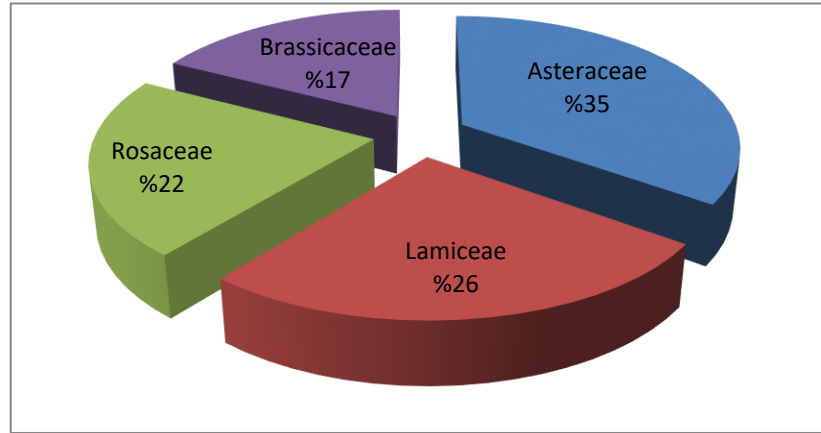
Yöredeki halkla röportaj

Yüz yüze görüşme yoluyla yöre halkına anket uygulanmıştır. Kişinin önce adı, soyadı ve yaşı soruldu. Ayrıca, "Bitkinin yerel adı nedir? Bitkiyi hangi amaçlar için kullanıyorsunuz? Bitkinin hangi kısımlarını kullanıyorsunuz? Bitkiyi nasıl kullanmaya hazırlıyorsunuz?" gibi sorular yöneltilmiştir. Yaşlılar, gençler ve erkek ve kadınlardan bilgi toplanmıştır. Ayrıca, katılımcılara araştırmacılara bu yabancı bitkileri sahada göstermeleri istenmiştir.

Bunun yanısıra araştırma alanında karşılaşılmayan fakat diğer araştırmacılar tarafından tanımlanmış kullanımlara da kısaca yer verilmiştir.

SONUÇ

Toplanan 480 bitki taksonundan 87 farklı kullanım tespit edilmiştir. Bunlardan 79 bitki taksonu tıbbi, gıda, boya ve çeşitli amaçlar için kullanılmaktadır (Tablo 1). En fazla kullanıma sahip olan familyalar Asteraceae, Lamiaceae, Rosaceae, Brassicaceae ve Apiaceae familyalarıdır (Şekil 1).

Şekil 1. En fazla kullanıma sahip familyalar.

Manisa ili geniş yemek kültürüne sahiptir. Yiyecek olarak kullanılan bazı doğal yayılış gösteren bitkiler halk tarafından taze olarak pazarlarda satılmaktadır. Bu bitkilerden bazıları: *Malva sylvestris*, *Lepidium sativum* subsp. *spinescens*, *Scolymus hispanicus*, *Portulaca oleracea*, *Rumex tuberosus* subsp. *tuberosus*, *Urtica urens*, *Asparagus acutifolius*, *Malva sylvestris* ve *Tamus communis* subsp. *communis*.

Bazı bitkiler kurutulmuş olarak satılmaktadır. Bunlar genellikle çay olarak tüketilir. Bunlardan bazıları, *Stachys cretica* subsp. *smyrnea*, *Salvia tomentosa*, *Thymus zygoides* var. *lycaonicus*, *Anthemis cotula*, *Origanum onites*, *Mentha suaveolens*. Farklı hastalıkları tedavi edici olarak bitkilerin en çok meyve (% 29,2), yapraklar (%23,6), topraküstü kısımlar (%11,8), çiçekli dallar (%9,6), sürüncü kısımlar (%8,4) ve diğer

Geçmişten Günümüze Manisa

kısımlar (%17,4) kullanılmaktadır (Bulut ve Tuzlacı, 2013). Midevi ve karın ağrılarına karşı kullanım bitkilerin en fazla kullanıldığı kullanımların başında gelmektedir.

Manisa'nın farklı yörelerinde aynı bitki farklı farklı kullanım alanlarına sahip olabilmektedir. Bunlardan bazıları ve yakın çevredeki çalışmalardaki kullanımlar Tablo 2'de karşılaştırmalı olarak listelenmiştir.

Ecballium elaterium, *Tamus communis* subsp. *communis*, *Convolvulus arvensis*, *Dracunculus vulgaris* ve *Nerium oleander* gibi bitkilerin aşırı dozda kullanımı tehlikeli olabileceğinden bu bitkiler dikkatli kullanılmalıdır.

Sonuç olarak en sık karşılaşılan kullanım alanları şu şekildedir: 19 tür (% 24,6) mide ve sindirim bozukluklarına karşı, 8 tür (% 10,4) gıda olarak, 8 tür (% 10,4) kanseri önlemek için, 6 tür (% 7,8) cilt hastalıkları ve yaralanmalara karşı, 4 tür (%5,1) nefes darlığına karşı, 3 tür (% 3,9) baharat olarak, 3 tür (%3,9) ürolojik hastalıklarda, 3 tür (%3,9) iplikleri boyamada kullanılır. Köylerin şehir merkezine uzaklığı ve sosyo-ekonomik durum gibi şartlar köyde yaşayan halkın halen bitkileri hastalıkları tedavi edici olarak kullanmalarına neden olmaktadır. Bu bilgi ve tecrübelerle sahip olan yaşlı kişilerden kayıt altına alınması bilginin yeni nesillere aktarımı ve eczacılıkta yeni bilgilere ulaşmayı kolaylaştırmak açısından önemlidir.

Familiya ve bilimsel adı	Yerel adı	Kullanılan kısmı	Hazırlama	Kullanımlar
<i>Alcea pallida</i> Waldst. & Kit. (Malvaceae)		Çiçek	Kurutulmuş çiçek demlenerek içilir.	Öksürüğe karşı
<i>Alyssum murale</i> Waldst. & Kit. var. <i>murale</i> (Brassicaceae)	Nizamettin otu	Bitkinin tamamı	Kaynatılarak suyu içilir.	Zehirlenmelerde
<i>Amygdalus communis</i> L. (Rosaceae)	Badem	Meyve	Meyveden elde edilen yağ içilir	Nefes darlığında
<i>Amygdalus webbii</i> Spach (Rosaceae)	Çalı	Gövde	Kaynatılarak suyu içilir.	İshale karşı
<i>Anthemis cotula</i> L. (Compositae)	Papatya	Çiçek	Çiçek parçaları kaynatılmış suda demlenir	Adet söktürücü ve gaz giderici
<i>Aristolochia hirta</i> L. (Aristolochiaceae)	Mayasıl otu	Kök	Rendelenir, ezilir ve balla karıştırılarak yenir.	Balgam söktürücü ve kansere karşı
<i>Asphodelus aestivus</i> Brot. (Liliaceae)	Çırçıkamak	Bitkinin tamamı	taze olarak yenir	Hayvanlarda şap hastalığında
<i>Aurinia saxatilis</i> (L.) Desv subsp. <i>orientalis</i> (Ard.)T.R. Dudley (Brassicaceae)	Örselli çayı	Bitkinin tamamı	Kaynatılarak suyu içilir.	Karın ağrıları ve gastrik ülsere karşı
<i>Ballota acetobulosa</i> (L.) Benth (Lamiaceae)	Köpek siğen	Yapraklar	Yaprakları ezilir ve ilgili bölgeye konur	Doğuran kadınlarda göbek kordonunu düşürmek için. Karın ağrısı ve şişliği, bebeklerde gaz sancısını gidermek için
<i>Campanula lyrata</i> Lam. subsp. <i>lyrata</i> (Campanulaceae)	Tavuk ayağı	Taze bitki kökü	Soyulmuş kökü pişirilerek yenir	Yemek olarak
<i>Capsella bursa-pastoris</i> (L.) Medik. (Brassicaceae)	Horoz gübünü	Meyve	Kaynatılarak suyu içilir.	Romatoit artrit
<i>Centaurea solstitialis</i> L. subsp. <i>solstitialis</i> (Compositae)	Zerdali diken	Kök	Soğuk suda kaynatılır	Karın ağrısında
<i>Cistus creticus</i> L. (Cistaceae)	Pamukluk	Çiçek	Hayvanlar için kaynatılarak içirilir	Ağız yaralarında
<i>Crepis sancta</i> (L.) Bornm. (Compositae)	Düğmelik	Gövde	yemeği yapılır	Midevi
<i>Dianthus pubescens</i> Sibth. & Sm. (Caryophyllaceae)	Gelincik	Çiçek	Ezilerek zeytinyağı ile karıştırılır	Yeni doğan bebeklerde konak oluşumunu önlemede
<i>Dracunculus vulgaris</i> Schott. (Araceae)	Elkabartan	Toprak üstü kısımlar	Soğuk suda kaynatılır	Basura karşı
<i>Ecballium elaterium</i> (L.) A. Rich. (Cucurbitaceae)	Eşek hıyanı	Meyve	Meyveler sıkılarak su ile karıştırılarak burna çekilir (Migren ve sinüzitte). Ağrıda kaynatılan kök suyu sürülür. Basurda rendelenen kök unla karıştırılarak hap yapılır ve bu hap kurutulup hergün yutulur. Sarılıkta olgun meyvelerin suyu pamuğa batırılarak burna çekilir. Prostat hastalığında kaynatılan kökün suyu içilir. Kök rendelenerek sıcak suda haşlanarak içilirse kanseri iyileştir.	Sinüzit, romatizmal ağrılar, mayasıl, basur, sarılık, kanser hastalıklarında
		Kök	Kaynatılmış suda haşlanarak yenir	Kansere karşı

Geçmişten Günümüze Manisa

Familya ve bilimsel adı	Yerel adı	Kullanılan kısmı	Hazırlama	Kullanımlar
<i>Eryngium campestre</i> L. var. <i>campestre</i> (L.) Hudson (Apiaceae)	Diken, Meryem göbeği	Bitkinin tamamı	Kaynatılarak suyu içilir.	Karın ağrılarında ve şeker hastalığında
<i>Euphorbia exigua</i> L. var. <i>retusa</i> L. (Euphorbiaceae)	Altın otu	Bitkinin tamamı	Soğuk suda kaynatılır	Karın ağrılarında
<i>Ferulago humulis</i> Boiss. (Apiaceae)		Kök	Soğuk suda kaynatılır	Kansere karşı
<i>Ficus carica</i> L. subsp. <i>carica</i> (All.) Schinz et Thell (Moraceae)	İncir	Meyve	Taze meyvenin suyu sıkılır	Akrep sokmalarında
<i>Geranium rotundifolium</i> L. (Geraniaceae)	İğnelik, Leylek türü	Bitkinin tamamı	haşlanarak yenir	Midevi, kabızlığa karşı ve kurt düşürücü
<i>Hemaria hirsuta</i> L. (Illecebraceae)	Sabunotu	Bitkinin tamamı	Su ile köpürtülür	El yaralarında
<i>Hordeum murinum</i> L. subsp. <i>glaucum</i> (Steudel) Poaceae (Poaceae)	Tilki kuyruğu	Bitkinin tamamı	sıcak suda haşlanarak içilir	Çocuklarda idrar yolu enfeksiyonları
<i>Hypocoum imberbe</i> Sm. (Papaveraceae)	Kokola	Bitkinin tamamı	Tohum Haşlanarak yenir	tifoza karşı Midevi
<i>Hypericum perforatum</i> L. (Hypericaceae)	Goğaç	Toprak üstü kısımlar	Kaynatılarak içilir	Karın ağrılarında
<i>Juniperus oxycedrus</i> L. subsp. <i>oxycedrus</i> (Cupressaceae)	Ardıç	gövde	Kök kabuğu kaynatılarak içilir. Yaralar için katranı sürülür Kaşıntılar için kozalakları yenir. Öksürüğe karşı kozalaklar kaynatılarak içilir.	Kansere karşı, yaraları iyileştirme, kaşıntı geçirme, nefes darlığı giderme
<i>Lamium amplexicaule</i> L. (Lamiaceae)	Ballık otu	Bitkinin tamamı	Dekoksiyon	Gastrik ülser ve diyabet
<i>Lathyrus digitatus</i> (Bieb.) Fiori (Leguminosae)	Efenk otu	Toprak üstü kısımlar	Kaynatılarak içilir	İdrar söktürücü
<i>Lepidium sativum</i> L. subsp. <i>spinescens</i> (DC.) Thell (Brassicaceae)	Tere	Yapraklar	Salata yapılarak yenir	Yiyecek olarak
<i>Malva sylvestris</i> L. (Malvaceae)	Develik	Taze gövde ve yapraklar	Haşlanarak yenir	Midevi
<i>Medicago orbicularis</i> (L.) Bart. (Leguminosae)	Düğümelik	Tohum	Kaynatılarak içilir	Kalp hastalıkları ve nefes darlığında
<i>Mentha suaveolens</i> Ehrh. (Lamiaceae)	Nane	çiçek	Dekoksiyon	Yün ipleri boyamada pembe renk elde etmek için
<i>Mercurialis annua</i> L. (Euphorbiaceae)	Erkek sirKent	Bitkinin tamamı	pişirilir	Yiyecek olarak
<i>Nerium oleander</i> L. (Apocynaceae)	Zakkum	Yapraklar ve çiçek	Kaynatılarak elde edilen suyu	Uyuza karşı, böcekleri kovma ve ballık gibi hastalıkları önleme
<i>Olea europea</i> L. var. <i>europea</i> Zhukovsky (Oleaceae)	Zeytin	Yapraklar	32 adet yaprak kaynatılarak içilir	Kalp hastalıkları ve nefes darlığında
<i>Onopordum illyricum</i> L. (Compositae)	Kavaklı kenger	Tohum	Dekoksiyon	Karın ağrılarında
<i>Origanum onites</i> L. (Lamiaceae)	Ak kekik	Toprak üstü kısımlar	Dekoksiyon	Sindirim düzenleyici
		Yapraklar	Kuruyunca ufalanarak kullanılır	Baharat olarak
<i>Paliurus spina-christi</i> Miller (Rhamnaceae)	Çaltı diken	Meyve	Olgun meyveler kaynatılarak içilir	Böbrek taşı düşürmek için
<i>Peganum harmala</i> L. (Zygophyllaceae)	Üzerlik	Meyve	Meyveler kurutulup ipe dizilerek	Nazarı gidermek ve pozitif enerji yaymak

Familiya ve bilimsel adı	Yerel adı	Kullanılan kısmı	Hazırlama	Kullanımlar
<i>Pistacia terebinthus</i> L. subsp. <i>palaestina</i> (Boiss.) Engler. (Anacardiaceae)	Çitlenbik	Tohum	Ezilerek tohumun yağı elde edilir	Yaralarda
<i>Picnomon acama</i> (L.) Cass. (Compositae)	Sarı diken	Yapraklar	10-15 Tohum kaynatılarak içilir Yemeği yapılır	nefes darlığında Midevi
<i>Pinus brutia</i> L. (Pinaceae)	Çam	Kozalaklar	Kozalaklar kaynatılarak içilir. Katranı ağrıyan dişe sürülür.	Balgam sökücü, soğuk algınlığı, diş ağrısına karşı
<i>Plantago major</i> L. subsp. <i>intermedia</i> (Gilib.) Lange, Handb. (Plantaginaceae)	Kırkdamar otu	Yapraklar	Yemeği yapılır	Kansere karşı
<i>Platanus orientalis</i> L. (Platanaceae)	Çınar	Tohum	Ezilen parçalar hasta kısma konur	Basura larşı
<i>Portulaca oleracea</i> L. (Portulacaceae)	Semizlik	Bitkinin tamamı	Dekoksiyon pişirilir	Kansere karşı Kabızlıkta
<i>Prunus spinosa</i> L. subsp. <i>dasyphylla</i> (Schur) Domin (Rosaceae)	Yaban Eriği	Meyve	Meyve ezilerek karın üstüne konur	Ishale bağlı ağrıların hafifletilmesi için
<i>Quercus coccifera</i> L. (Fagaceae)	Palamut Meşe	Meyve	Kazanda kaynatılır	Yün iplikleri kahverengiye boyamada
	Acı Pinar	Kök , dal ve yapraklar	Kök kaynatılıp suyu yaraya sürülür, Kuru(yakacak)	Yanık tedavisinde ve yakacak olarak
<i>Quercus infectoria</i> Oliver (Fagaceae)	Meşe çalısı, Çalı qübiyi, Mazı	Dallar ve mazı denilen kısım	Dal yarılarak arasından hasta çocuk geçirilir. Mazıları kaynatılır.	1.Fıtık olan çocuğu iyileştirme 2.Yün iplikleri kırmızıya boyamada 3.Ishale karşı
<i>Quercus ithaburensis</i> Decne subsp. <i>macrolepis</i> (Kotschy) Hedge et Yalt.	Palamut Meşesi	Meyve	Kazanda kaynatılır	Yün iplikleri kahverengiye boyamada
<i>Rhus coriaria</i> L. (Anacardiaceae)	Sumak	Kurutulmuş meyve	Toz haline getirilir	Baharat olarak
<i>Rosa canina</i> L. (Rosaceae)	Delice gül	Meyve	Sıcak suda meyveler demlenir	Şeker hastalığında
<i>Rubus sanctus</i> Schreber (Rosaceae)	Kör üzüm, Kür, Orman üzümü	Meyve, kök ve taze dallar	Olgunlaşmış meyve yenir	Meyveleri (reçel yapmak için, ishale karşı), kök (diyabete karşı), taze dalları (akıntıya karşı)
<i>Rumex tuberosus</i> L. subsp. <i>tuberosus</i> (Polygonaceae)	Ekşicik	Yapraklar	Salata yapılır	Ağrı kesici
<i>Ruscus aculeatus</i> L. var. <i>angustifolius</i> Boiss. (Liliaceae)	Tilki üzümü	Meyve	Ezilerek merhem haline getirilir	Ağrı kesici
<i>Ruta montana</i> (L.) L. (Rutaceae)	Sıtma otu	Gövde	Kaynatılarak içilir	Sıtmaya karşı
<i>Salix pentandra</i> L.	Söğüt	Yapraklar	Kuru yapraklar ufalanır,infüzyon	Diş ağrısı ve siğilde; karın ağrısında
<i>Salvia tomentosa</i> Miller (Lamiaceae)	Adaçayı	Topraküstü kısımlar	Sıcak suda demlenerek içilir	Karın ağrısı ve şeker hastalığında
<i>Scandix pecten-veneris</i> L.(Apiaceae)	Pancar otu	Topraküstü kısımlar	Çay olarak demlenerek içilir	Kabızlığa karşı

Geçmişten Günümüze Manisa

Familiya ve bilimsel adı	Yerel adı	Kullanılan kısmı	Hazırlama	Kullanımlar
<i>Scolymus hispanicus</i> L. (Compositae)	Şevketi bostan	Kök ve topraküstü kısımlar	Kök kısmı soyularak yenir. Pişirilir	Akciğer kanserine karşı. Yemek olarak
<i>Sonchus oleraceus</i> L. (Compositae)	Eşek helvası	Gövde	Pişirilir	Yemek olarak
<i>Sinapis alba</i> L. (Brassicaceae)	Hardal	Bitkinin tamamı	Kaynatılarak içilir	Karın ağrılarında
<i>Stachys cretica</i> L. subsp. <i>smymnaea</i> Rech. Fil. (Lamiaceae)	Çay gayfası	Topraküstü kısımlar	Sıcak suda demlenerek içilir	Karın ağrılarında
<i>Stellaria media</i> (L.) Vill. subsp. <i>media</i> (Caryophyllaceae)	Kuşotu	Sürgünler ve yapraklar	Ezilerek yara üstüne konur	Yaralanmalarda
<i>Tamarix hampeana</i> Boiss. & Heldr. (Tamaricaceae)		Bitkinin tamamı	Kaynatılıp süzülerek içilir	Mide ülseri ve kabızlıkta
<i>Tamus communis</i> L. subsp. <i>communis</i> (Dioscoraceae)	Sarmaşık	Genç sürgünler	Pişirilir	Yemek olarak
<i>Thymus zygoides</i> Griseb. var. <i>lycaonicus</i> (Celak.) Ronniger	Pembe kekik	Yapraklar ve çiçekler	Çay olarak demlenerek içilir	Karın ağrılarında
<i>Turgenia latifolia</i> (L.) Hoffm. (Apiaceae)	Arpacık	Taze gövde ve yapraklar	Pişirilir	Midevi
<i>Tribulus terrestris</i> L. (Zygophyllaceae)	Yer pıtrağı	Bitkinin tamamı	İnfüzyon	Mide ağrıları ve şeker hastalığına karşı
<i>Tragopogon longirostris</i> Bisch. ex Schultz var. <i>longirostris</i> (Compositae)	Keçi sakalı	Topraküstü kısımlar	Pişirilir	Yemek olarak
<i>Urtica urens</i> L. (Urticaceae)	Isırgan	Gövde ve yapraklar	Pişirilir	Kansere karşı
<i>Verbascum sinuatum</i> L. var. <i>sinuatum</i> (Scrophulariaceae)	Balık otu	Bitkinin tamamı	Dere suyuna bırakılır	Balıkları kolay avlamada
<i>Vitex agnus – castus</i> L. (Verbenaceae)	Hayıt	Tohum, kuru dallar, toprak üstü kısımlar, yaprak	Yaprak ve tohumlar kaynatılarak suyu gargara yapılır. Nazara karşı kurutulmuş dallar; ishallerde kaynatılarak suyu içilir	öksürüğe karşı, diş ağrılarını dindirme, çocuklara nazarlık olarak, ishallerde ve arı sokmalarında
<i>Vitis vinifera</i> L. (Vitaceae)	Bağ yaprağı	Yaprak ve dallar	Yaralanan yere yapraklar ezilerek konur. Göz ağrısında yapraklar ezilerek çıkan su göze damlatılır. Alkolizm tedavisinde ezilen yapraklardan çıkan su içilir.	Ekmeke ve yoğurt mayası yapımında, göz ağrılarında, yaralanmalarda ve alkolizm tedavisinde

Tablo 2. Yakın çevrede farklı kullanımların karşılaştırılması

Bilimsel adı	Karşılaştırılan çalışmalar					
	Yunt Dağı Köyleri	Afyon, Kütahya, Denizli, Muğla, Aydın yöresi	Balıkesir (Gönen)	İzmir ve çevresi	Alaşehir ve çevresi	Balıkesir, Edremit körfezi çevresi
	Yerel adları - Kullanımlar					
<i>Cistus creticus</i>	Pamukluk – Hayvanlardaki ağız yaralarında	Pamukotu-kanamayı durdurucu	Pamuklar otu-yılan sokmaları, yanma ve yaralanmalarda	-	-	Pamukluk, Pamuklu, Pamukla, Tavşanak , karın ağrısı, diyabet ve kanamayı durdurucu
	Yerel adları - Kullanımlar					
<i>Ecballium elatarium</i>	Cirtatan, Acidüvelek, Eşek hıyarı, Sinüzit	Cirtatan, Şeytan keleşi, Cırtlağı-Sinüzit, sarılık	Şeytan keli, Şeytan keleşi, Eşek hıyarı-Hepatit	Eşek hıyarı-Sinüzit, Hepatit, kulak ağrısı	Eşek hıyarı, Şeytan keleşi, Acı dülek-kulak ağrısı	Acıdüvelek, Deli kavun, Cirtatan-Sinüzit, romatizma, hemoroit ve Egzama
	Yerel adları - Kullanımlar					
<i>Ficus carica</i>	İncir-siğillerde, akrep sokmasında	Babaincir-Akrep sokmasında	İncir Ağacı-egzama ve hemoroit	İncir- siğillerde	İncir-siğillerde	İncir, Yemiş-Siğiller, arı ve böcek ısırığı
	Yerel adları - Kullanımlar					
<i>Malva sp.</i>	(<i>M. sylvestis</i>) Develik, ebegümeçi-	(<i>M. neglecta</i>) Ebegümeçi, Adaygüttü-	(<i>M. nicaeensis</i>) Ebegümeçi,	(<i>M. sylvestis</i>) ebegümeçi-kanamayı	(<i>M. sylvestis</i>) ebegümeçi-	(<i>M. sylvestis</i>)

Geçmişten Günümüze Manisa

	karın ağrısında	karın ağrıları ve yaralanmalar	midevi ve ağrı kesici	durdurucu, ekspektoran, yatıştırıcı, yaralanmalar ve siğillerde	yaralanmalar ve siğillerde	Ebegümece, Develik, Kedigözü- aft, karın ağrıları
Yerel adları - Kullanımlar						
<i>Paliurus spina-christi</i>	Çaltı pulu, kara çalı, Çaltı diken-i karın ağrısı, böbrek taşı düşürücü	-	Çaltı diken-i mesane iltihabı	Karaçalı-İshal, gastrit, İdrar söktürücü, yaralanmalar ve siğillerde	Karaçalı, öküzgözü- yaralanmalar ve siğillerde	Çaltı, Karaçalı, Çaltı kozalağı- karın ağrısı, kan temizleyici, akne, soğuk algınlığı, grip, astım ve gaz giderici
Yerel adları - Kullanımlar						
<i>Urtica sp.</i>	(<i>U. dioica</i>) Isırgan-romatizmal, boşaltım hastalıkları (<i>U. urens</i>) yiyecek, kanser	(<i>U. dioica</i>) Isırgan-kanamayı durdurucu	(<i>U. dioica</i>) Isırgan-Hemoroit, ülser, romatizmal, taş düşürücü, burun kanamaları	(<i>U. dioica</i>) Isırgan-karın ağrıları,hemoroit, ishal, İştah açıcı, Kanama durdurucu	(<i>U. dioica</i>) Isırgan, Gidişken-, romatizmal, deri hastalıkları	(<i>U. dioica</i>) Isırgan, Gidişken, Yandırgan-Kanser, Hemoroit, kellik
Yerel adları - Kullanımlar						
<i>Scolymus hispanicus</i>	Şevketibostan-İdrar söktürücü, ülser, guatr, akciğer kanseri, yiyecek olarak	-	-	Şevketibostan-Nefrit, söktürücü, Midevi, safra artırıcı	Şevketibostan-kan durdurucu	Akkız, Akdiken, Telli gömlek- Taş düşürücü
Yerel adları - Kullanımlar						

<i>Dracunculus vulgaris</i>	El gabardan, gabardan, yılan bıçağı-Hemoroit	Yılan bıçağı-romatizmal ağrı	Yılan bıçağı, Yılan cücüğü-Hemoroit	-	-	Yılan bıçağı, Köpeksiyen-Hemoroit, hayvanlar için gaz giderici
-----------------------------	--	------------------------------	-------------------------------------	---	---	--

KAYNAKLAR

- Akyol, Y., Altan, Y. Ethnobotanical studies in the Maldan Village (Province Manisa, Turkey), *Marmara Pharmaceutical Journal* 17, (2013), s. 21-25.
- Baytop, T., Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- Bulut, G., Tuzlacı, E. "An ethnobotanical study of medicinal plants in Turgutlu (Manisa—Turkey)" *Journal of Ethnopharmacology* 149/3, (2013), s.633-647.
- Davis, P. H., Flora of Turkey and the East Aegean Islands, Vol.1-9, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1985.
- Davis, P. H., Mill, R. R., Tan, K., Flora of Turkey and East Aegean Islands, Vol. 10, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1988.
- Güner, A., Özhatay, N., Ekim, T., Başer, K. H. C., Flora of Turkey and the East Aegean Islands (Suppl. 2), Vol. 11, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000.
- Güner, A., Akyıldırım, B., Alkayış MF., Çingay B., Kanoğlu SS., Özkan A.M., Öztekin M., Tuğ G.N. 2012. Türkçe Bitki Adları: Güner A., Aslan S., Ekim T., Vural M., Babaç M.T. Edlr. Türkiye Bitkileri Listesi (Damarlı Bitkiler). Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi ve Flora Araştırmaları Derneği Yayını, .s.263.
- Royal Botanic Garden, Kew, *The State of the World's Plants Report* – 2016. Royal Botanic Gardens, Kew 2016.
- Sargın, Seyit Ahmet, Akçicek, Ekrem, Selvi, Selami, An ethnobotanical study of medicinal plants used by the local people of Alaşehir (Manisa) in Turkey. *Journal of Ethnopharmacology* 150, (2013), p.860-874.
- Ugurlu, Emin; Secmen, Ozcan, "Medicinal plants popularly used in the villages of Yunt Mountain (Manisa-Turkey)". *Fitoterapia* 79, (2008), p. 126-131.

MANİSA SPİL MİLLİ PARKI'NDAN TESPİT EDİLEN RAFİGNATOİD AKARLAR (ACARI: RAPHİGNATHOİDEA) VE EKOLOJİK ÖNEMİ¹

Mustafa AKYOL*, Kamil KOÇ**2

GİRİŞ

Raphignathoidea Grandjean, 1944 (Acari: Prostigmata) üst familyası; Barbutiidae, Caligonellidae, Camerobiidae, Cryptognathidae, Dasythyreidae, Eupalopsellidae, Homocaligidae, Mecognathidae, Raphignathidae, Stigmaeidae ve Xenocaligonellidae familyaları olmak üzere toplam 11 familya, 62 cins ve 900'e yakın türle temsil edilmektedir (Fan and Zhang 2005, Zhang et al. 2011). Türkiye'den ise şimdiye kadar 8 familya, 25 cins ile 192 tür bilinmektedir (Bingül et al. 2017).

Hemen her yerde karasal ve sucul yaşam alanlarına başarılı şekilde uyum sağlamış olan bu akarlar, bozulmuş doku atığı ve mikroorganizmalarla beslenerek doğrudan ve diğer mikrofauna üyeleri üzerinde avcılık yaparak dolaylı şekilde mikrobiyal sürecin düzenlenmesine yardım ederler. Bunun dışında yosun ve bitkilerle beslendikleri, bazılarının ise bazı böcekler ve diğer akarlar üzerinde parazit oldukları bilinmektedir. Akarlar bitki materyallerinin ayrışmasında önemli rol oynayarak toprak biyolojisine önemli katkılar sağlar. Çöllerde ve en soğuk yerlerde bile toprağın baskın canlılarının akarlar olduğu bilinmektedir. Rafignatoid akarların büyük bir çoğunluğu predatör, fitofag, simbiyont veya böcekler üzerinde parazit olarak beslenirler (Fan and Zhang 2005). Eupalopsellidae, Stigmaeidae, Caligonellidae ve Camerobiidae familyaları serbest yaşayan predatör türleri içerir. Stigmaeidae familyasından *Agistemus* ve *Zetzellia*, Eupalopsellidae familyasından *Saniosulus* cinsleri, bitki zararlılarının biyolojik kontrolünde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Meyer and Ueckermann 1989, Gerson and Smiley 1990, Gerson et al. 2003).

Manisa ili Batı Anadolu'nun denize kıyısı bulunmayan ilidir. Ege Bölgesi'nin orta ve kuzeyinde olup, Batısı Asıl Ege, doğusu iç Batı Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır. Karasal ve Akdeniz ikliminin egemen olduğu ve bünyesinde 600 metre yüksekliğe kadar kızılçam, daha yükseklerde ise karaçam ormanları bulunduran milli parkta ayrıca; meşe, söğüt, çınar, ardıç, selvi, zeytin, yabani erik ve vişne ağaçları ile çok sayıda ağaççıklar; funda, laden, defne ve mersin bulunmaktadır. Otsu bitkilerden buğdaygiller, çayır otları, sütleğen, geven ve şakayık hakimdir. Milli Park 70 kadar şifalı ve endemik bitkiyi barındırmaktadır. Zengin bir bitki örtüsüne sahip olması, birçok değişik habitatı bünyesinde barındırması ve milli park olmasından dolayı araştırma sahası olarak seçilmiş olan bu yerden bir yıl süreyle toplanan materyalin değerlendirilmesi suretiyle; Spil Milli Parkı'nın rafignatoid akarlarını tespit etmek,

¹ Bu çalışma, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından Fen 2002-105 nolu proje ile desteklenmiştir.

² * Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, MANİSA, Yazar (Corresponding author) e-mail: makyol77@gmail.com

** Prof Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, MANİSA, e-mail: kmfkoc@gmail.com

Türkiye ve dünya akar faunasının ortaya çıkarılmasına ve türlerin zoocoğrafik dağılımına katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Çalışma alanından tespit edilen rafignatoid akarların tür listesi, incelenen örneklerin yaşam alanları ve yayılışları verilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda elde edilen verilerin, ayrıca ileride tarım zararlılarına karşı biyolojik mücadelede kullanılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir

MATERYAL VE METOT

Çalışma alanı olarak seçilen Spil Dağı Milli Parkı, Manisa il merkezinin güney sınırında Doğu-Batı doğrultusunda uzanır ve Gediz vadisinin 60 metre yüksekliğinden başlayarak 1513 metre yüksekliğe kadar çıkar. Milli Park, yaklaşık 6000 hektar yüz ölçümüne sahiptir (Şekil 1).

Rafignatoid akar faunasını tespit etmek amacıyla Mart 2004–Mart 2005 tarihleri arasında örneklerin alındığı yerler kısmında belirtilen bitkilerin altından toprak, döküntü ve yosun örneklerinden toplam 152 adet örnek alınmıştır. Örneklerin alındığı yerlerin yaşama alanlarının çeşitli özellikleri de kaydedilmiştir. Alınan örneklerin her biri ayrı ayrı naylon torbalar içerisine konularak etiketlenip laboratuvara getirilmiştir. Burada her örnek, toprak akarları ayıklama düzeneği olan Berlese hunilerine konularak bir hafta süreyle ışık altında bekletilmiştir. Huninin alt kısmında bulunan ve içinde % 70'lik alkol bulunan toplama şişelerinde biriken akarlar, diseksiyon mikroskobu (stereo mikroskop) altında topraktan ayıklanıp içerisinde laktofenol bulunan petri kaplarına ağartılması için bırakılmış, ağaran akarların modifiye Hoyer ortamında preparatları yapılmıştır (Koç 1995, Akyol 2007). Preparatları yapılan örneklerin çizim takımı bulunan çizim mikroskobunda vücut ve çeşitli organlarının şekilleri çizilmiş ve bu örneklerden çeşitli organlarının ölçümleri alınmış, vücut bölgeleri ve kıllarının isimlendirilmesinde Grandjean (1944) ve Kethley (1990) tarafından önerilen sistem kullanılmıştır ve tür teşhisleri yapılmıştır. Tespit edilen türlerin listesi bu çalışmada verilmiştir.

Şekil 1. Spil Dağı Milli Parkı haritası³

Örneklerin Alındığı Yerler

1. Örnekleme (27.03.2004, Spil Milli Parkı, Atalanı, 1200 metre, liste numarası ile belirtilen bitkilerin altından döküntü, toprak ve yosun örneği): 1.01. Çam (*Pinus nigra*), 1.02. Selvi (*Cupressus semperviens*), 1.03. Toprak üzerinden yosun ve toprak

³ <http://www.milliparklar.gov.tr/mp/spildagi/harita.htm>

Geçmişten Günümüze Manisa

örneği, 1.04. *P. nigra*, 1.05. Ardıç (*Juniperus oxycedrus*), 1.06. *J. oxycedrus*, 1.07. Toprak üzerinden yosun, 1.08. Taş üzerinden yosun, 1.09. *J. oxycedrus*, 1.10. Yabani erik (*Prunus spinosa*), 1.11. *P. nigra*, 1.12. Sedir (*Cedrus libani*), 1.13. Karamuk çalısı (*Berberis sp.*), 1.14. *J. oxycedrus*, 1.15. *C. semperviens*, 1.16. *P. nigra*, 1.17. *P. nigra*.

2. Örnekleme (28.04.2004, Spil Milli Parkı, Atalanı, yangın kulesine çıkış yolu, 1200- 1270 metre, liste numarası ile belirtilen bitkilerin altından döküntü, toprak ve yosun örneği): 2.01. Çam (*Pinus nigra*), ardıç (*Juniperus oxycedrus*) ve karamuk çalısı (*Berberis sp.*), 2.02. Sedir (*Cedrus libani*), 2.03. *P. nigra*, 2.04. *J. oxycedrus*, 2.05. Selvi (*Cupressus semperviens*), 2.06. Taş üzeri yosun, 2.07. Taş kovuğundan toprak, 2.08. Kuşburnu (*Rosa canina*), 2.08. Yabani erik (*Prunus spinosa*), 2.09. *C. semperviens*, 2.10. Taş dibinden toprak, 2.11. Toprak üzerinden yosun, 2.12. Teşhissiz bir bitki, 2.13. *P. spinosa*, 2.14. *C. semperviens*, 2.15. Yosun ve toprak, 2.16. *P. nigra*.

3. Örnekleme (30.05.2004, Spil Milli Parkı, Spil çıkış yolu, Vali parkı, Armutlu Çeşme, Sultan Yaylası, Turgutalp Yaylası, 200- 1030 metre, liste numarası ile belirtilen bitkilerin altından döküntü, toprak ve yosun örneği): 3.01. Söğüt (*Salix sp.*), 3.02. Ceviz (*Juglans sp.*), 3.03. Çalılık altından döküntü ve toprak, 3.04. Çalılık altından döküntü ve toprak, 3.05. Ardıç (*Juniperus oxycedrus*), 3.06. Selvi (*Cupressus semperviens*), 3.07. Ardıç (*J. oxycedrus*), 3.08. *P. nigra*, 3.09. *Rosa sp.*, 3.10. Söğüt (*Salix sp.*), 3.11. Kızılçam (*P. brutia*), 3.12. Söğüt (*Salix sp.*), 3.13. Zeytin (*Olea europea*), 3.14. Sakız ağacı (*Pistacia lentiscus*), 3.15. Çınar (*Platanus orientalis*), 3.16. Yabani erik (*Prunus spinosa*), 3.17. Yabani vişne (*P. ceracus*).

4. Örnekleme (30.06.2004, Spil Milli Parkı, Atalanı civarı, 1100-1200 metre, liste numarası ile belirtilen bitkilerin altından döküntü, toprak ve yosun örneği): 4.01. Selvi (*Cupressus semperviens*), 4.02. Ardıç (*J. oxycedrus*), 4.03. Karaçam (*P. nigra*), 4.04. Ardıç (*J. oxycedrus*), 4.05. Sedir (*Cedrus libani*), 4.06. Selvi (*C. semperviens*), 4.07. Ardıç (*J. oxycedrus*), 4.08. Yabani erik (*Prunus spinosa*), 4.09. Selvi (*C. semperviens*), 4.10. Karaçam (*P. nigra*), 4.11. Karaçam (*P. nigra*), 4.12. Ardıç (*J. oxycedrus*), 4.13. Gül (*Rosa sp.*), 4.14. Alıç (*Crateagus monogyna*), 4.15. Yabani erik (*Prunus spinosa*), 4.16. Söğüt (*Salix sp.*).

5. Örnekleme (29.07.2004, Spil Milli Parkı, Sultan Yaylası, Turgutalp, 800-1000 metre, liste numarası ile belirtilen bitkilerin altından döküntü, toprak ve yosun örneği): 5.01. Meşe (*Quercus sp.*) 5.02. Meşe (*Quercus sp.*), 5.03. Turgutalp, Meşe (*Quercus sp.*) 5.04. Ardıç (*J. oxycedrus*), 5.05. Yabani erik (*Prunus spinosa*), 5.06. Karaçam (*P. nigra*), 5.07. Meşe (*Quercus sp.*) 5.08. Yabani erik (*Prunus spinosa*), 5.09. Sarmaşık (*Hedera helix*), 5.10. Karamuk (*Berberis cretica*) 5.11. Çınar (*Platanus orientalis*), 5.12. Sarmaşık (*Hedera helix*), 5.13. İncir (*Ficus carica*).

6. Örnekleme (31.08.2004, Spil Milli Parkı, Atalanı, Ayvacık köyü civarı, 970-1200 m, liste numarası ile belirtilen bitkilerin altından döküntü, toprak ve yosun örneği): 6.01. Karaçam (*Pinus nigra*), 6.02. Ardıç (*Juniperus oxycedrus*), 6.03. Geven (*Astragalus sp.*), 6.04. Kardikenî (*Acantholimon sp.*), 6.05. Karaçam (*P. nigra*), 6.06. Yabani erik (*Prunus spinosa*), 6.07. Karaçam (*P. nigra*), 6.08. Yabani erik (*P. spinosa*), 6.09. Kuşburnu (*Rosa canina*) ve Yabani erik (*Prunus spinosa*), 6.10. Kurumuş bataklıktaki çayırılık, 6.11. Karamuk (*Berberis cretica*), 6.12. Selvi (*C. semperviens*), 6.13. Meşe (*Quercus sp.*), 6. 14. Pırnar Meşesi (*Quercus coccifera*).

7. Örnekleme (30.09.2004, Spil Milli Parkı Cevizlik Mevkii, 390-520 metre, liste numarası ile belirtilen bitkilerin altından döküntü, toprak ve yosun örneği): 7. 01. kızılçam (*Pinus brutia*) 7.02. kızılçam (*Pinus brutia*) 7.03. Çayır döküntüsü 7.04. Meşe (*Quercus* sp.), 7.05. Çınar (*Platanus orientalis*) 7.06. Meşe (*Quercus* sp.), 7.07. Defne (*Laurus nobilis*), 7. 08. Defne (*Laurus nobilis*) ve Ardıç (*Juniperus oxycedrus*), 7.09. Ardıç (*Juniperus oxycedrus*), 7.10. Taş üzeri yosun 7. 11.Kaya üzerinden toprak 7. 12. Ceviz (*Juglans regia*) 7.13.Kaya dibinden karışık döküntü 7. 14. Sakız ağacı (*Pistacia lentiscus*), 7.15. Çürümüşağaç döküntüsü, 7.16. Ardıç (*Juniperus oxycedrus*), 7.17. Meşe (*Quercus* sp.).

8. Örnekleme (10.10.2004, Spil Milli Parkı Atalanı Mevkii, 1180-1200 metre, liste numarası ile belirtilen bitkilerin altından döküntü, toprak ve yosun örneği): 8.01. Kuşburnu (*Rosa canina*), 8.02.Ardıç (*Juniperus oxycedrus*), 8.03. Karaçam (*P. nigra*), 8.04.Selvi (*Cupressus semperviens*), 8.05. Kardikeni (*Acantholimon* sp.), 8.06, Karaçam (*P. nigra*), 8.07. Yabani erik (*Prunus spinosa*), 8.08. Karaçam (*P. nigra*), 8.09. Karaçam (*P. nigra*), 8.10. Pınar Meşesi (*Quercus coccifera*), 8.11. Selvi (*Cupressus semperviens*), 8.12. Pınar Meşesi (*Quercus coccifera*).

9. Örnekleme (27.11.2004, Spil Milli Parkı Cevizlik Mevkii, 460-500 metre, liste numarası ile belirtilen bitkilerin altından döküntü, toprak ve yosun örneği): 9.01. kızılçam (*Pinus brutia*), 9.02. Sakız ağacı (*Pistacia lentiscus*), 9.03.Meşe (*Quercus* sp.), 9.04.Kayalıkların kuzeyi Meşe (*Quercus* sp.). 9.05. Kardikeni (*Acantholimon* sp.), 9.06.kızılçam (*Pinus brutia*),9.07. Ceviz (*Juglans regia*), 9.08. Adaçayı (*Salvia* sp.), 9.09.Sakız ağacı (*Pistacia lentiscus*), 9.10. Karaağaç (*Ulmus* sp.).

10. Örnekleme (31.12.2004, Spil Milli Parkı Yukarı Çobanisa yolu ve Sancaklı Bozköy, 180-500 metre, liste numarası ile belirtilen bitkilerin altından döküntü, toprak ve yosun örneği): 10.01.Meşe (*Quercus* sp.), 10.02. Pınar Meşesi (*Quercus coccifera*), 10.03. kızılçam (*Pinus brutia*), 10.04. döküntü çalı altı, 10.05. çınar (*Platanus orientalis*), 10.06. kızılçam (*Pinus brutia*), 10.07. taş üzeri yosun.

11. Örnekleme (30.01.2005, Spil Milli Parkı Atalanı Mevkii, 1050-1280 metre, liste numarası ile belirtilen bitkilerin altından döküntü, toprak ve yosun örneği): 11.01. Ardıç (*Juniperus oxycedrus*), 11.02. Ardıç (*J. oxycedrus*), 11.03. Karaçam (*P. nigra*), 11.04. Ardıç (*J. oxycedrus*), 11.05.karamuk çalısı (*Berberis* sp.).

12. Örnekleme (27.02.2005, Spil Milli Parkı tabelası arkası vadi, 420-500 metre, liste numarası ile belirtilen bitkilerin altından döküntü, toprak ve yosun örneği): 12.01. Taş üzeri yosun, 12.02. çayırılık döküntü ve toprak, 12.03. zakkum (*Nerium oleander*), 12.04. Meşe (*Quercus* sp.), 12.05. Sakız ağacı (*Pistacia lentiscus*), 12.06. Zeytin (*Olea europea*), 12.07. Sakız ağacı (*Pistacia lentiscus*),12.08. Zeytin (*Olea europea*).

SONUÇLAR

Üst Familya: RAPHIGNATHOIDEA Grandjean 1944

Geçmişten Günümüze Manisa

Familiya: CRYPTOGNATHIDAE Oudemans 1902

Tip Cinsi: *Cryptognathus* Kramer 1879

Cins: CRYPTOGNATHUS Kramer 1879

Tip Türü: *Cryptognathus lagena* Kramer 1879.

Tür: *Cryptognathus luteolus* Summers ve Chaudhri, 1965 (Şekil 2. A)

İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 1.01, 2 ♀♀; 2.17, 1♀; 5.07, 2 ♀♀; 5.14, 10 ♀♀; 7.04, 1♀; 7.08, 1 ♀; 8.10, 5 ♀♀; 8.11, 2♀♀; 8.14, 1♀.

Yayıllığı: A.D.B. ve Türkiye (Artvin, Erzincan, Erzurum, Kars, Kayseri, Samsun ve Yozgat) ((Luxton 1987, Koç ve Ayyıldız 1998, Krisper ve Schneider 1998).

Cins: FAVOGNATHUS Luxton 1973

Tip Türü: *Cryptognathus cucurbita* Berlese 1916.

Tür: *Favognathus amygdalus* Doğan ve Ayyıldız 2004 (Şekil 2. B)

İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 1.04, 1 ♀; 1.18, 1 ♀; 2.05, 1♀; 2.16, 1 ♀; 3.06, 1 ♀; 5.01, 2 ♀♀; 5.07, 1 ♀; 6.01, 11 ♀♀; 6.04, 4 ♀♀; 6.08, 1 ♀; 6.11, 1 ♀; 6.13, 2 ♀♀; 7.02, 1 ♀; 7.03, 1 ♀; 7.08, 1 ♀; 7.04, 1 ♀; 7.08, 1 ♀; 8.02, 5 ♀♀; 8.03, 1 ♀; 8.04, 1 ♀; 8.05, 6 ♀♀; 8.06, 1 ♀; 8.07, 1 ♀; 8.09, 2 ♀♀; 8.10, 2 ♀♀; 8.11, 1 ♀; 8.14, 7 ♀♀; 9.02, 1 ♀; 9.03, 3 ♀♀; 9.04, 4 ♀♀; 9.06, 10 ♀♀; 9.10, 1 ♀; 10.01, 1 ♀; 10.06, 1 ♀; 11.03, 1 ♀; 11.05, 16 ♀♀; 12.03, 4 ♀♀; 12.06, 2 ♀♀.

Yayıllığı: Türkiye (Erzurum, Afyonkarahisar, İzmir ve Aydın) (Doğan, 2008, Doğan ve Ayyıldız 2004, Akyol 2007, 2017).

Familiya: CAMEROBIIDAE Southcott 1957

Tip Cinsi: *Camerobia* Southcott 1957.

Cins: TYCHEROBIUS Bolland 1986

Tip Türü: *Neophyllobius lombardini* Summers and Schlinger 1955.

Tür: *Tycherobius stramenticola* Bolland, 1986 (Şekil 2. C)

İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 2.03, 1 ♀; 2.21, 1 ♀; 5.01, 1 ♀; 5.02, 2 ♀♀; 8.14, 3 ♀♀.

Yayıllığı: İsrail: Mount Carmel (Bolland, 1986), Türkiye (Artvin ve Afyonkarahisar (Koç ve Ayyıldız, 1998, Akyol, 2007).

Familiya: STIGMAEIDAE Oudemans 1931

Tip Cinsi: *Stigmaeus* Koch 1836.

Cins: STORCHIA Oudemans 1923

Tip Türü: *Caligonus robustus* Berlese 1885.

Tür: *Storchia robustus* (Berlese 1885) (Şekil 2. D)

İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 7.02, 4 ♀♀; 7.03, 3 ♀♀; 7.04, 12 ♀♀; 9.04, 6 ♀♀; 12.01, 1 ♀; 12.04, 3 ♀♀, 12.06, 1 ♀.

Yayıllığı: A.B.D, Afrika, Azerbaycan, Çin, Fransa, Güney İran, İsveç, İtalya, Japonya, Namibya, Kırım, Pakistan, Slovakya, Solomon Adaları, Ukrayna, Yeni Zelanda, Yunanistan ve Türkiye (Afyonkarahisar, Ağrı, Artvin, Bingöl, Erzurum, İzmir, Kelkit Vadisi, Kütahya, Trabzon, İzmir ve Aydın) (Berlese 1910, Grandjean 1944, Meyer and

Ryke 1960, Wood 1973, Meyer 1969, Ueckermann and Meyer 1987, Meyer and Ueckermann 1989, Koç and Ayyıldız 1997a, Khaustov and Kuznetsov 1997, Fan and Yan 1997, 2010, Doğan and Ayyıldız, 2003b, Aslanov 2005, Doğan 2007, Palyvos et al. 2008, Kaluz 2008, Özçelik and Doğan 2011, Akyol 2011, 2017, Dönel and Doğan 2011, Somuncu and Koç 2012, Hajizadeh et al. 2013, Beyzavi et al. 2013, Khaleghabadian et al. 2013, Uluçay 2013, Khaustov and Sergeyenko 2014, Ahaniazad et al. 2014, Navaei-Bonab et al. 2015, Dilkaraoğlu ve ark. 2016).

Cins: *EUSTIGMAEUS* Berlese 1910
Tip Türü: *Stigmaeus kermesinus* Koch 1841.

Tür: *Eustigmaeus anauniensis* (Canestrini 1889) (Şekil 2. E)

İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 1.01, 1 ♀; 1.17, 1 ♀; 1.18, 2 ♀♀; 2.05, 6 ♀♀; 2.13, 1 ♀; 2.14, 10 ♀♀; 2.21, 3 ♀♀; 3.06, 1 ♀; 3.07, 1 ♀; 3.18, 1 ♀; 3.20, 1 ♀; 4.05, 2 ♀♀, 3 ♂♂; ; 4.06, 4 ♀♀; 4.11, 1 ♀; 5.12, 1 ♂; 5.14, 1 ♀; 6.04, 3 ♀♀; 6.12, 1 ♀; 8.14, 3 ♀♀; 9.04, 7 ♀♀; 9.08, 1 ♀; 9.10, 1 ♀; 11.02, 1 ♀; 11.04, 3 ♀♀; 11.05, 3 ♀♀; 12.03, 1 ♀.

Yayıışı: A.B.D., Avusturya, Azerbaycan, Hollanda, İran, İtalya, Kırım, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Tayvan ve Türkiye (Adana, Afyonkarahisar, Artvin, Elazığ, Erzurum, İstanbul, İzmir, Kelkit Vadisi, Kırıkkale, Kütahya ve Tokat) (Canestrini 1889, Ewing 1917, Willmann 1951, Summers and Price 1961, Kazmierski et al. 1997, Tseng 1982, Kuznetsov and Petrova 1984, Koç ve Ayyıldız 2000, Aslanov 2005, Doğan 2005, 2007, Ripka et al. 2005, Erman et al. 2007, Faraji et al. 2007, Akyol 2007, 2017, Özçelik ve ark. 2010, Özçelik ve Doğan, 2011; Dönel and Doğan, 2011; Doğan et al. 2012, 2014, Hajizadeh et al. 2013, Uluçay 2013, Rahmdeli et al. 2013, Navaei-Bonab vd. 2015, Dilkaraoğlu ve ark. 2016, Fan et al. 2016).

Tür: *Eustigmaeus sculptus* Doğan, Ayyıldız ve Fan 2003 (Şekil 2. F)

İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 2.16, 4 ♀♀; 2.20, 2 ♀♀; 2.21, 7 ♀♀; 3.15, 3 ♀♀; 3.18, 6 ♀♀; 4.06, 12 ♀♀; 4.14, 2 ♀♀; 8.08, 1 ♀; 9.02, 1 ♀; 9.05, 3 ♀♀; 11.04, 2 ♀♀; 11.05, 1 ♀.

Yayıışı: İran ve Türkiye (Afyonkarahisar, Bingöl, Elazığ, Erzurum, Gümüşhane, İzmir, Kelkit Vadisi ve Kırıkkale) (Doğan et al. 2003, Bagheri et al. 2006a,b, Doğan 2007, Akyol 2007, Erman et al. 2007, Noei et al. 2007, Akbari et al. 2010, Lotfollahi et al. 2012, Bagheri et al. 2011, Özçelik ve Doğan 2011, Dönel and Doğan, 2011, Akyol 2017, Khanjani et al. 2013, Beyzavi et al. 2013, Dilkaraoğlu ve ark. 2016, Fan et al. 2016).

Tür: *Eustigmaeus segnis* Koch (1836) (Şekil 2. G)

İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 1.01, 1 ♀; 1.02, 1 ♀; 1.04, 11 ♀♀; 1.12, 1 ♀; 1.18, 1 ♀; 2.03, 6 ♀♀; 2.16, 2 ♀♀; 2.17, 7 ♀♀; 3.06, 1 ♀; 3.07, 2 ♀♀; 3.10, 1 ♀; 4.03, 1 ♀; 4.12, 1 ♀; 4.14, 13 ♀♀; 5.01, 8 ♀♀; 5.10, 1 ♀; 5.11, 2 ♀♀; 5.12, 1 ♀; 5.13, 1 ♀; 6.01, 5 ♀♀; 6.02, 2 ♀♀; 6.09, 10 ♀♀; 8.01, 1 ♀; 8.09, 14 ♀♀; 8.10, 6 ♀♀; 8.11, 14 ♀♀; 8.12, 10 ♀♀; 9.07, 4 ♀♀; 9.09, 2 ♀♀; 9.10, 1 ♀; 10.01, 1 ♀; 11.01, 1 ♀; 11.02, 2 ♀♀.

Yayıışı: A.B.D., Almanya, Çin, Estonya, İran, İtalya, Kırım, Litvanya, Letonya, Polonya, Rusya, Slovakya, Somali, Ukrayna ve Türkiye (Afyonkarahisar, Artvin, Bingöl, Bursa, Çorum, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, İstanbul, İzmir, Kelkit Vadisi, Kırıkkale, Kütahya, Manisa ve Yozgat) (Koch 1833-1841, Berlese 1885, Summers 1957, Summers and Price 1961, Wood, 1973, Kuznetsov and Petrova 1984, Meyer and

Geçmişten Günümüze Manisa

Ueckermann 1989, Hu et al. 1996, Kaźmierski et al. 1997, Khaustov and Kuznetsov 1997, Kaźmierski 2000, Koç and Ayyıldız 2000, Khanjani and Ueckermann 2002, Doğan 2005, 2007, Akyol 2007, Kaluz 2008, Erman et al., 2007, Özçelik ve ark. 2010, Akbari et al. 2010, Izadi et al. 2010, Dönel 2010, Dönel and Doğan, 2011, Khanjani et al. 2013, Hajizadeh et al. 2013, Cheraghali et al. 2013, Uluçay 2013, Ahaniazad et al. 2014, Ranjbar Varandi et al. 2014, Rahmati et al. 2015, Navaei-Bonab vd. 2015, Dilkaraoğlu ve ark. 2016, Fan et al. 2016).

Tür: *Eustigmaeus chilensis* Chaudhri, 1965 (Şekil 2. H)

İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 1.01, 2 ♀♀; 1.10, 3 ♀♀; 1.12, 1 ♀; 2.03, 15 ♀♀; 2.04, 1 ♀; 2.06, 1 ♀; 2.17, 1 ♀; 4.03, 1 ♀; 4.14, 1 ♀; 5.01, 1 ♀; 5.12, 26 ♀♀; 6.09, 1 ♀; 9.07, 6 ♀♀; 10.04, 3 ♀♀.

Yayılışı: Şili, Kırım ve Türkiye (Artvin ve Afyonkarahisar) (Chaudhri, 1965; Kuznetsov ve Petrov, 1984; Koç ve Ayyıldız, 2000, Akyol, 2007).

Tür: *Eustigmaeus ioanninensis* Kapaxidi ve Papadoulis 1999 (Şekil 2. I)

İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 1.17, 1 ♀; 3.15, 1 ♀; 6.04, 1 ♀; 7.05, 1 ♀; 9.03, 25 ♀♀; 9.04, 1 ♀; 9.06, 1 ♀; 12.03, 1 ♀; 12.06, 22 ♀♀.

Yayılışı: Yunanistan, Türkiye (Afyonkarahisar, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Manisa, Kelkit Vadisi ve İzmir), İran ve Rusya (Kapaxidi and Papadoulis 1999, Doğan and Ayyıldız 2003b, Doğan et al. 2003, Doğan 2007, Akyol 2007, Özçelik ve Doğan 2011, Akyol 2017, Navaei-Bonab et al. 2012, Beyzavi et al. 2013, Khaustov and Tolstikov 2014, Fan et al. 2016).

Familya: *CALIGONELLIDAE* Grandjean 1944

Tip Cinsi: *Caligonella* Berlese 1910.

Cins: *NEOGNATHUS* Willmann 1952

Tip Türü: *Neognathus insolitus* Willmann 1952.

Tür: *Neognathus terrestris* (Summers ve Schlinger 1955) (Şekil 3. A)

İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 4.02, 1 ♀; 4.15, 1 ♀; 6.11, 1 ♀; 6.14, 2 ♀♀; 7.03, 4 ♀♀; 8.07, 1 ♀; 12.03, 1 ♀; 12.06, 1 ♀.

Yayılışı: A.B.D. ve Türkiye (Erzurum, Erzincan, Elazığ, Bingöl, Kırıkkale, Osmaniye, Giresun, Afyonkarahisar ve Manisa) (Summers and Schlinger 1955, Doğan and Ayyıldız 2003a, Doğan 2003a, Akyol 2007).

Cins: *CALIGONELLA* Berlese, 1910

Tip Türü: *Stigmaeus humilis* Koch, 1838.

Tür: *Caligonella humilis* (Koch 1838) (Şekil 3. B)

İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 3.10, 1 ♀; 3.15, 1 ♀; 5.01, 2 ♀♀; 5.02, 3 ♀♀; 7.02, 18 ♀♀; 7.03, 4 ♀♀; 7.16, 1 ♀; 9.09, 1 ♀; 12.04, 1 ♀; 12.08, 2 ♀♀.

Yayılışı: A.B.D., Fransa, Almanya, Letonya ve Türkiye (Artvin, Erzurum, Manisa, Afyonkarahisar ve İzmir) (Koch 1838, Berlese 1910; Grandjean 1944, Summers and Schlinger 1955, Kuznetsov and Petrov 1984, Koç and Ayyıldız 1996a, Khaustov and Kuznetsov 1997, Kazmierski 2000, Doğan 2003a, Akyol 2007, 2017).

Famulya: RAPHIGNATHIDAE Kramer 1877
Tip Cinsi: *Raphignathus* Dugés 1834.
Cins: RAPHIGNATHUS Dugés 1834
Tip Türü: *Raphignathus ruberrimus* Dugés 1834.

Tür: *Raphignathus collegiatus* Atyeo, Baker ve Crossley, 1961 (Şekil 3. C)
İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 5.14, 1 ♀.
Yayılışı: A.B.D., eski S.S.C.B., Mısır, Çin ve Türkiye (Afyonkarahisar ve İzmir) (Atyeo et al., 1961; Atyeo, 1963; Kuznetzov, 1976; Wainstein ve Kuznetzov, 1978; Zaher ve Gomaa, 1979; Kuznetzov ve Petrov, 1984; Meyer ve Ueckermann, 1989; Hu et al., 1995; Fan ve Yin, 2000, Koç ve Akyol, 2004, 2017).

Tür: *Raphignathus ueckermanni* Koç ve Kara 2005 (Şekil 3. D)
İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 7.06, 1 ♀; 7.07, 1 ♀; 7.08, 20 ♀♀; 8.03, 1 ♀; 8.12, 2 ♀♀; 12.06, 2 ♀♀.
Yayılışı: Türkiye (İzmir, Aydın, Manisa ve Afyonkarahisar) (Koç and Kara 2005, Akyol 2007, 2017).

Tür: *Raphignathus hecmatanaensis* Khanjani ve Ueckermann 2003 (Şekil 3. E)
İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 1.03, 1 ♀; 6.13, 1 ♀; 7.01, 1 ♀; 7.08, 1 ♀; 7.09, 1 ♀; 7.10, 1 ♀; 7.11, 1 ♀; 7.16, 1 ♀; 8.10, 1 ♀; 10.02, 1 ♀; 10.07, 1 ♀; 12.01, 4 ♀♀.
Yayılışı: İran ve Türkiye (Kırıkkale, Denizli, Manisa, Afyonkarahisar ve İzmir) (Khanjani and Ueckermann 2003, Doğan 2003, Akyol 2007, 2017).

Tür: *Raphignathus gracilis* (Rack 1962) (Şekil 3. F)
İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 4.07, 1 ♀; 4.10, 1 ♀; 5.11, 1 ♀; 5.13, 2 ♀♀; 5.14, 4 ♀♀; 7.04, 1 ♀; 7.06, 1 ♀; 7.08, 2 ♀♀; 8.02, 1 ♀; 8.09, 1 ♀; 9.07, 4 ♀♀, 1 ♂; 9.10, 1 ♀; 10.05, 1 ♀; 10.07, 2 ♀♀; 12.06, 1 ♀.
Yayılışı: Almanya, İsrail, Kırım, A.B.D., Estonya, Mısır, Japonya, Letonya, Güney Afrika, Türkiye (Artvin, Erzurum, Afyonkarahisar ve İzmir), Ukrayna, Çin, Polanya ve İran (Rack 1962, Atyeo 1963, Gerson 1968, Kuznetzov 1976, Charlet and McMurtry 1977, Wainstein and Kuznetzov 1978, Zaher and Gomaa 1979, Ehara 1980, Kuznetzov and Petrov 1984, Meyer and Ueckermann 1989, Koç and Ayyıldız 1996b, Khaustov and Kuznetzov 1997, Fan and Yin 2000, Kazmierski 2000, Mehrnejad and Ueckermann 2001, Doğan 2003, Akyol, 2017).

Tür: *Raphignathus protaspus* Khanjani ve Ueckermann, 2003 (Şekil 3. G)
İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 1.02, 1 ♀; 5.10, 1 ♂; 5.14, 1 ♀; 6.08, 1 ♀; 6.11, 1 ♀, 2 ♂♂; 8.01, 19 ♀♀; 8.08, 2 ♀♀, 1 ♂.
Yayılışı: İran (Khanjani ve Ueckermann, 2003), Türkiye (Afyonkarahisar ve İzmir) (Akyol and Koç, 2007, Akyol, 2007, 2017).

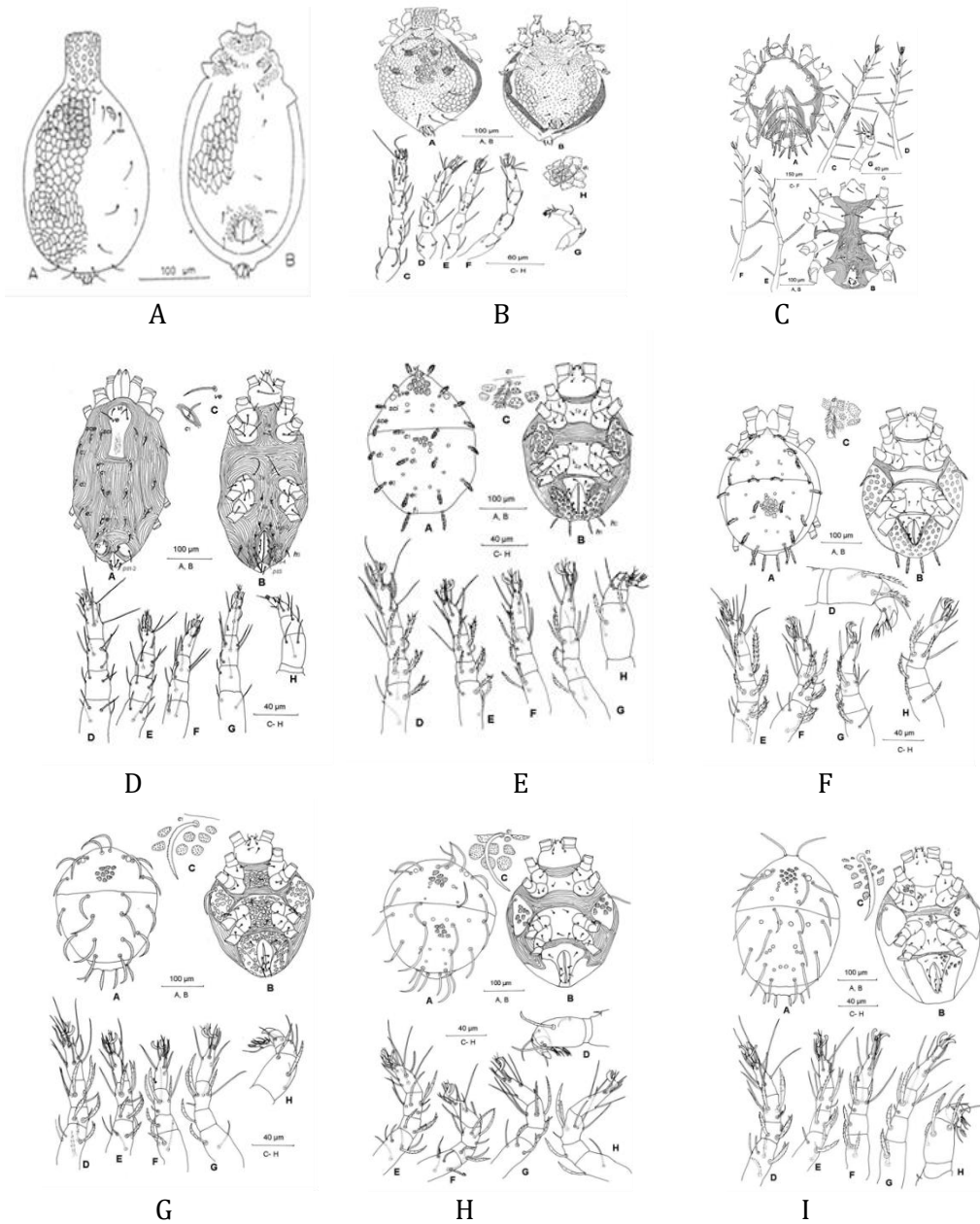
Tür: *Raphignathus zhaoui* Hu, Jing ve Liang 1995 (Şekil 3. H)
İncelenen Örnekler ve Yaşama Alanları: 8.07, 2 ♀♀; 8.08, 4 ♀♀; 8.10, 5 ♀♀, 2 ♂♂; 8.14, 2 ♀♀; 11.03, 1 ♀.
Yayılışı: Çin (Fan ve Yin, 2000), Türkiye (Afyonkarahisar ve İzmir) (Akyol ve Koç, 2006, 2007, Akyol, 2017).

TARTIŞMA VE KANI

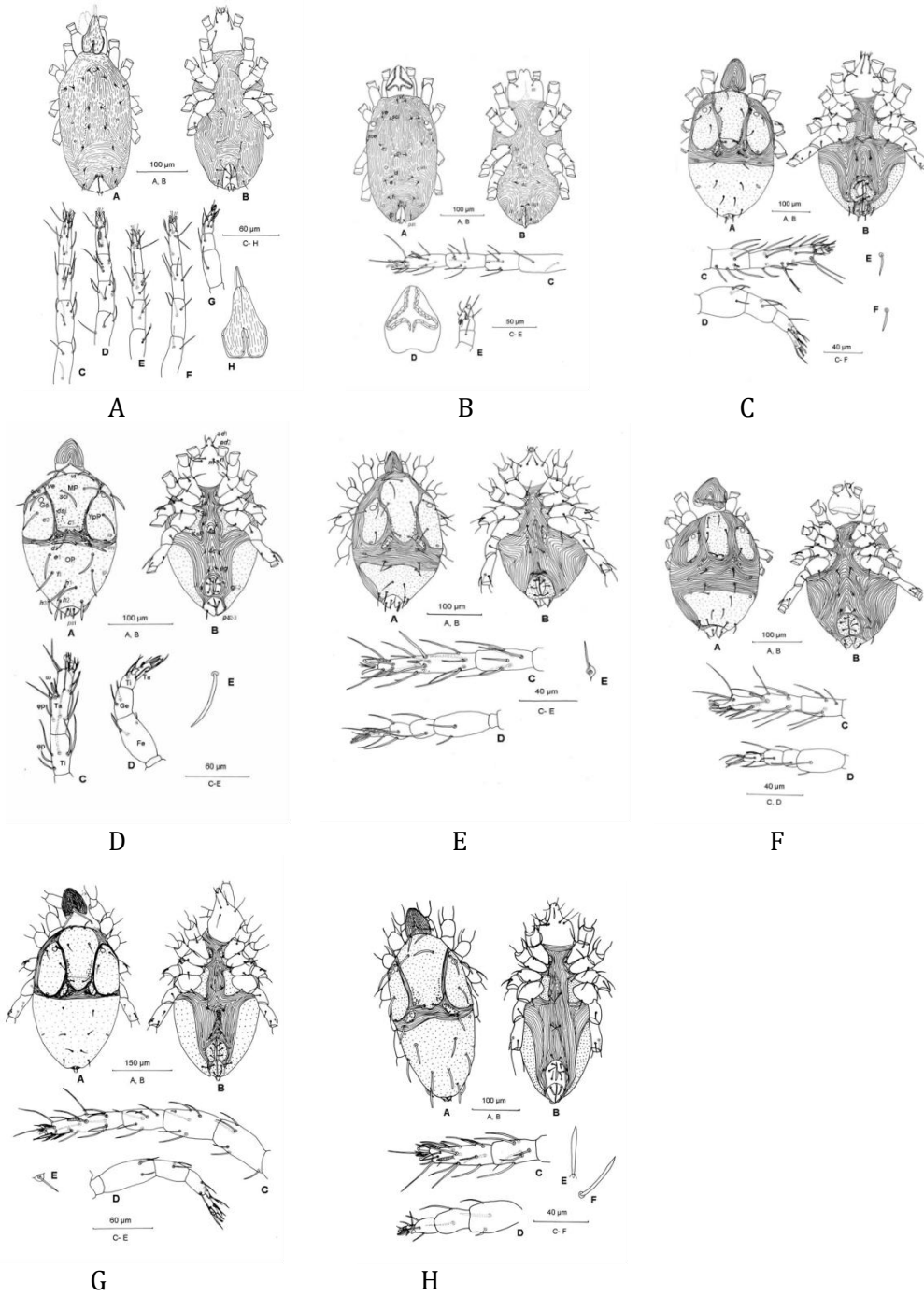
Bu çalışmada; Spil Milli Parkı'nın çeşitli habitatlarından toplanan Raphignathoidea üst familyasına ait 5 familyadan; Cryptognathidae 2 (*Cryptognathus luteolus*, *Favognathus amygdalus*), Camerobiidae 1 (*Thycherobius stramenticola*), Stigmaeidae 6 (*Storchia robustus*, *Eustigmaeus anauniensis*, *E. chilensis*, *E. ioanninensis*, *E. sculptus*, *E. segnis*), Caligonellidae 2 (*Neognathus terrestris*, *Caligonella humilis*), Raphignathidae 6 (*Raphignathus collegiatus*, *R. giselae*, *R. gracilis*, *R. hecmatanaensis*, *R. kuznetzovi*, *R. protaspus*, *R. ueckermanni* ve *R. zhaoi*) olmak üzere toplam 17 tür tespit edilmiştir. Bu türlerin teşhisi yapılmış, yaşam alanları ve dünyadaki dağılımları üzerinde durulmuştur.

Spil Milli Parkı, zengin bir bitki örtüsüne sahip olması, birçok değişik habitatı bünyesinde barındırması ve milli park olmasından dolayı araştırma sahası olarak seçilmiştir. Spil Dağı'nın batıya, doğuya ve kuzeye uzanan kısımlarında bulunan Gediz ovası ve Manisa ovasında yaygın bir şekilde tarım faaliyetleri sürdürülmekte olup il topraklarının % 39'u ekili ve dikili arazilerden oluşmaktadır. Araştırma sahası olarak seçilmiş olan Spil Milli Parkı'ndan bir yıl süreyle toplanan materyalin değerlendirilmesi suretiyle hem ülkemiz rafignatoid akar faunasının ortaya çıkarılmasına hem de Spil Milli Parkı'nın biyoçeşitliliğine katkıda bulunulmuştur. Rafignatoid akarların büyük bir çoğunluğunun predator (avcı), simbiyont olması veya tarım zararlısı böcekler üzerinde parazit olarak beslenmesi bu grubun üzerindeki çalışmaların önemini arttırmaktadır. Bundan dolayı predator türlerin tarım zararlılarına karşı biyolojik mücadelede kullanılmasına katkı sağlayacaktır. Böylece hem iyi Tarım uygulamaları ile insan sağlığı tehdit edilmeyecek hem ülke ekonomisine katkı sağlanacak hem de çevre kirliliği en aza indirgenecektir. Bu çalışmada tespit edilen Stigmaeidae, Caligonellidae ve Camerobiidae familyaları serbest yaşayan predator türleri içerir ve biyolojik mücadelede potansiyel olarak kullanılmaktadır (Meyer and Ueckermann 1989, Gerson and Smiley 1990, Gerson et al. 2003).

Sonuç olarak çalışma alanında tespit edilen türlerin bazıları serbest yaşayan predator türler olup tarımda verim kaybına neden olan Tarım zararlılarına karşı biyolojik mücadelede potansiyel olarak kullanılabilirliği değerlendirilmektedir..

Şekil 2. **A.** *Cryptognathus luteolus*, **B.** *Favognathus amygdalus*, **C.** *Tycherobius stramenticola*, **D.** *Storchia robustus*, **E.** *Eustigmaeus anauniensis*, **F.** *E. sculptus* **G.** *E. segnis*, **H.** *E. chilensis*, **I.** *E. ioanninensis* (Akyol, 2007)

Şekil 3. **A.** *Neognathus terrestris*, **B.** *Caligonella humilis*, **C.** *Raphignathus collegiatus*, **D.** *R. ueckermanni*, **E.** *R. hecmatanaensis*, **F.** *R. gracilis*, **G.** *R. protaspus*, **H.** *R. zhaoui* (Akyol, 2007)

KAYNAKLAR

- Ahaniazad M., Bagheri M. and Paktinat S. 2014. Predatory mites of the family Stigmaeidae (Acari: Trombidiformes: Prostigmata) in Azarshahr and Ajabshir, Iran, 21st Iranian Plant Protection Congress, Urmia university, Urmia, 982.
- Akbari A., Haddad Irani-Nejad K. and Bagheri M. 2010. Stigmaeid soil mites of Shendabad area (East Azarbaijan province) with one new record for Iran's

- fauna, 19th Iranian Plant Protection Congress, University of Mohaghegh Ardabili, Tehran, 344.
- Akyol M. 2007. Afyonkarahisar ili Raphignathoidea (Acari: Actinedida) üst familyasına ait taksonların sistematik yönden incelenmesi. Doktora tezi, C.B.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Manisa, 245 s.
- Akyol M. 2011. A new record of *Storchia ardabiliensis* and variations in the number of genital, aggenital and external clunal setae in two *Storchia* species (Acari: Stigmaeidae) from the Aegean coast, Turkey. *Systematic & Applied Acarology*, 16, 59–66.
- Akyol, 2017. Kıyı Ege Rafignatoid Akarların (Acari: Prostigmata: Raphignathoidea) Faunası. *Bitki Koruma Bülteni*, 57(2): 205 – 229.
- Akyol, M. and Koç, K., 2006. Raphignathus mites from Turkey (Acari: Raphignathidae). *Journal of Natural History*, 40(17-18): 1149–1165.
- Akyol M. and Koç K. 2007. Two new records of the genus *Raphignathus* (Acari: Actinedida) for the Turkish Fauna. *Nobel International Journals*. 1(3):13-18.
- Aslanov O.C. 2005. Raphignathoid mites (Acariformes: Raphignathoidea) of mountain broad lives forests of the great caucasus within Azerbaijan, III International Conference Biodiversity and Role of Zoocoenosis in Natural and Anthropogenic Ecosystems, Dnipropetrovsk, 176-177.
- Atyeo W.T. 1963. New and redescribed species of Raphignathidae (Acarina) and a discussion of the chaetotaxy of the Raphignathoidea. *Journal of the Kansas Entomological Society*, 36(3), 172–186.
- Atyeo, W. T., Baker, E. W. and Crossley, D. A., 1961. The genus *Raphignathus* Dugés (Acarina, Raphignathidae) in the United States with notes on the old World species. *Acarologia*, 3 (1): 14–20.
- Bagheri M., Haddad Irani-Nejad K., Kamali K., Khanjani M. and Saboori A. 2006a. Fauna of superfamily Rhaphignathoidea (Acari: Prostigmata) in East Azarbaijan province, 17th Iranian Plant Protection Congress, University of Tehran, Tehran, 179.
- Bagheri M., Haddad Irani-Nejad K., Kamali K., Khanjani M. and Saboori A. 2006b. Stigmaeid mites (Prostigmata: Stigmaeidae) from northwest Iran, 12th International Congress of Acarology, Amsterdam, 21.
- Bagheri M., Zarei E., Saber M. and Navaei-Bonab R. 2011. Fauna of Stigmaeidae (Acari: Trombidiformes) mites in Miandoab, Iran. *The First Persian Congress of Acarology*, Kerman, Iran, 9.
- Berlese A. 1885. Acari, Myriopoda et Scorpiones uciusque in Italia reperta. Padova, 22 (1).
- Berlese A. 1910. Acari Nuovi, Manipulus V. Redia, 6, 199–214.
- Beyzavi G., Ueckermann E.A., Faraji F. and Ostovan H. 2013. A catalog of Iranian prostigmatic mites of superfamilies Raphignathoidea and Tetranychoida (Acari), *Persian Journal of Acarology*, 2, 389-474.
- Bingül M., Doğan S. and Dilkaraoğlu S. 2017. Contributions to the knowledge of the mite genus *Stigmaeus* Koch, 1836 (Acari, Stigmaeidae) of Turkey. *European Journal of Taxonomy*, 307, 1-16.
- Bolland, H. R., 1986. Review of the systematics of the family Camerobiidae (Acari, Raphignathoidea). I. The genera *Camerobia*, *Decaphyllobius*, *Tillandsobius*, and *Tycherobius*. *Tijdschrift voor Entomologie*, 129 (7): 191–215.
- Canestrini G. 1889. Prospetto dell'Acari fauna Italiana, Famiglia del Tetranychini, *Atti del reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, 7, 491-537.

- Charlet L.D. and McMurtry J.A. 1977. Systematics and Bionomics of Predaceous and Phytophagous mites associated with pine foliage in California. I. Survey on mites on native pines, including a description of a new species of Phytoseiidae. II. Population dynamics of mites on three species of pines in the Forest Falls area of San Bernadino mountains. III. Laboratory studies on the biology of the phytoseiid *Metaseiulus validus* (Chant) and *Typhloseiopsis pini* (Chant). *Hilgardia*, 45(7), 173-236.
- Chaudhri, W. M., 1965. New mites of the genus *Ledermuelleria*. *Acarologia*, 7(3): 467-486.
- Cheraghali Z., Rastegar J., Sakenin-Chelav H., Bagheri M. and Lin J., 2013. Fauna of bdelloid and raphignathoid mites (Acari: Trombidiformes) in Rodbar-Ghasran region (Shemiranat), Tehran Province, Iran, The 2nd International Persian Congress of Acarology, 8.
- Dilkaraoğlu S., Doğan S., Erman O., Sevsay S. ve Adil S. 2016. Harşit Vadisi ve Örümcek Ormanları'nın (Türkiye) Stigmaeid Akarları (Acari: Raphignathoidea: Stigmaeidae). *Erzincan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9 Özel Sayı I, 10-72.
- Doğan S. 2003. Descriptions of three new species and two new records of *Raphignathus* Dugés (Acari: Raphignathidae) from Turkey. *Archives des Sciences, Genève*, 56(3), 143-153.
- Doğan S. 2005. *Eustigmaeus* mites from Turkey (Acari: Stigmaeidae), *Journal of Natural History*, 39, 835-861.
- Doğan S. 2007. Checklist of raphignathoid mites (Acari: Raphignathoidea) of Turkey. *Zootaxa*, 1454, 1-26.
- Doğan S. 2008. A catalogue of cryptognathid mites (Acari: Prostigmata, Cryptognathidae) with the description of a new species of *Favognathus* Luxton and newly discovered male of *F. amygdalus* Doğan and Ayyıldız from Turkey. *Journal of Natural History*, 42, 1665-1686.
- Doğan S. and Ayyıldız N. 2003a. First record of *Neognathus terrestris* (Acari, Caligonellidae) in Turkey. *Turkish Journal of Zoology*, 27, 177-180.
- Doğan S. and Ayyıldız N. 2003b. New species of *Eustigmaeus* Berlese, 1910 (Acari:Stigmaeidae) from Turkey. *Journal of Natural History*, 37(17), 2113-2117.
- Doğan S. and Ayyıldız N. 2004. Mites of the genus *Favognathus* (Acari: Cryptognathidae) from Erzurum Province, Turkey. *International Journal of Acarology*, 30(2),123-130.
- Doğan S. Ayyıldız N. and Fan Q-H. 2003. Descriptions of two new species and a newly recorded species of *Eustigmaeus* from Turkey (Acari: Stigmaeidae). *Systematic and Applied Acarology*, 8, 131-144.
- Doğan S., Ramdeli A., Jalaiean M., Dönel G. and Sevsay S. 2012. Three new records of raphignathoid mites (Acari: Raphignathoidea) from Iran, *Turkish Journal of Zoology*, 36, 719-720.
- Doğan S., Dilkaraoğlu S., Aksoy H., Aykut M. and Fan Q.-H. 2014. New occurrence of the hygrobiotic mite family Homocaligidae (Acari, Raphignathoidea) in Turkey: *Homocaligus crassipus* Fan. *Systematic and Applied Acarology*, 19, 447-461
- Dönel G. 2010. Kelkit Vadisi (Türkiye) rafignatoid akarlarının (Acari, Actinedida) sistematik yönden incelenmesi ve mikrofungus florasının belirlenmesi, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

- Dönel G. and Doğan S. 2011. A systematic investigation on cryptognathid mites (Acari: Cryptognathidae) of Kelkit Valley (Turkey). *Turkish Journal of Entomology*, 35(2), 361–380.
- Erman, O., Özkan M., Ayyıldız N. and Doğan S. 2007. Checklist of the mites (Arachnida: Acari) of Turkey. Second supplement. *Zootaxa*, 1532, 1-21.
- Ewing H.E. 1917. New Acarina. Part II.- Descriptions of new species and varieties from Iowa, Missouri, Illinois, Indiana, and Ohio. *Bulletin of the American Museum of Natural History*, 37, 149–172.
- Fan Q-H. and Yan C. 1997. The genus *Storchia*, with the description of a new species (Acari: Prostigmata: Stigmaeidae). *Systematic and Applied Acarology*, 2, 161–166.
- Fan Q-H. and Yin X-M. 2000. The genus *Raphignathus* (Acari: Raphignathidae) from China. *Systematic and Applied Acarology*, 5, 83–98.
- Fan Q-H. and Zhang Z-Q. 2005. Raphignathoidea (Acari: Prostigmata). *Fauna of New Zealand*, 52: 400.
- Fan H-Q., Flechtmann C. H. W. and Moraes G.J. 2016. Annotated catalogue of Stigmaeidae (Acari: Prostigmata), with a pictorial key to genera. *Zootaxa*, 4176 (1), 001–199.
- Faraji F., Ueckermann E.A. and Bakker F. 2007. First record of *Eustigmaeus jiangxiensis* Hu, Chen and Huang (Acari, Stigmaeidae) from France with a key to the European species of *Eustigmaeus* Berlese, 1910, *International Journal of Acarology*, 33, 145-151.
- Gerson U. 1968. Some raphignathoid mites from Israel. *Journal of Natural History*, 2, 492–537.
- Gerson U. and Smiley R. L. 1990. *Acarine Biocontrol Agents: An illustrated key and manual*. Chapman and Hall, New York, p. 174.
- Gerson, U., Smiley, R. L. and Ochoa, R., 2003. *Mites (Acari) in Biological Control*. Blackwell Science, 539 pp.
- Grandjean F. 1944. Observations sur les acariens de la famille des Stigmaeidae. *Archives des Sciences physiques et naturelles*, 26, 103–131.
- Hajizadeh J., Khanjani M., Faraji F. and Ueckermann E.A. 2013. Stigmaeid mites of Guilan Province of Iran with description of a new species and a checklist for Iranian stigmaeid mites (Prostigmata: Stigmaeidae), *International Journal of Acarology*, 39, 571-579.
- Hu S., Chen X. and Huang L. 1996. Mites of the genus *Eustigmaeus* from Jiangxi Province (Acari: Stigmaeidae), *Entomologia Sinica*, 3, 314-322.
- Izadi H., Asadabadi A., Khanjani M. and Payandeh A. 2010. Some predatory mites associates with pomegranate, palm and citrus from southeast of Iran, XIII. *International Congress of Acarology, Recife-PE*, 112-113.
- Kaluz S. 2008. Soil mites (Acari) of the forests in floodplain areas of the rivers Danube and Morava, *Peckiana*, 5, 89-103.
- Kapaxidi E.V. and Papadoulis G. Th. 1999. New records of stigmaeid mites from Greece with description of a new species (Acari: Stigmaeidae). *International Journal of Acarology*, 25, 141–144.
- Kazmierski A. 2000. Prostigmatic mites (Acari: Actinedida) from the Nature Reserve Slonsk. Part I: The families Stigmaeidae, Raphignathidae, Caligonellidae and Camerobiidae. *Biological Bulletin of Poznan*, 37(2), 317–325.

- Kazmierski A., Bloszyk J. and Michocka S. 1997. Stigmaeidae and Cryptognathidae. In: Razowksi J, Ed: Checklist of Animals of Poland. Krakow (Poland): Polish Academy of Science, 219.
- Kethley J. 1990. Acarina: Prostigmata (Actinedida). In Soil Biology Guide, ed. D.L. Dindal.- John Wiley and Sons, New York, 667-756.
- Khaleghabadian Z. Sadeghi-Namaghi H., Ardeshir F., Nemati A. and Hatefi S. 2013. Fauna of predatory associated with stored food in the North East of Iran, The 2nd Persian Congress of Acarology, 20.
- Khanjani A. A. and Ueckermann E. A. 2003. Two new species of the genus *Raphignathus* Dugés (Acari: Raphignathidae) from Iran. *Acarologia*, XLIII, 1: 299-306.
- Khanjani M., Asali-Fayaz B. and Javadi-Khederi S. 2013. Faunistic study of the genus *Eustigmaeus* (Acari: Stigmaeidae) in some parts of western and north-western Iran, Annual Zoological Congress of "Grigore Antipa" Museum, 134.
- Khaustov A.A. and Kuznetzov N.N. 1997. Raphignathoid Mites (Acariformes, Raphignathoidea) of North-Eastern Ukraine, with the description of a new species of the genus *Caligonella*. *Vestnik Zoologii*, 31, 80-83.
- Khaustov A.A. and Tolstikov A.V. 2014. A new species and new records of the genus *Eustigmaeus* (Acari: Prostigmata: Stigmaeidae) from Western Siberia. *Zootaxa*, 3861, 6, 531-53
- Koch C.L. 1833-1841. Deutschlands Crustaceen, Myriapoden und Arachniden. Heft Regensburg, 1-40.
- Koç K. 1995. Artvin İli Rafignatoidleri ve Keyletoidleri (Acari, Actinedida) Üzerine Sistemik Araştırmalar. A.Ü., Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, Doktora Tezi.
- Koç, K. and Akyol, M., 2004. *Favognathus afyonensis* sp. nov. with notes on *Raphignathus collegiatus* Atyeo, Baker et Crossley, 1961 (Acari: Raphignathoidea) from Turkey. *Annales Zoologici (Warszawa)*, 54(2): 475-479.
- Koç K. ve Ayyıldız N. 1996a. Türkiye faunası için yeni bir *Caligonella* Berlese (Acari, Prostigmata, Caligonellidae) türü. *Turkish Journal of Zoology*, 20(1), 67-70.
- Koç K. ve Ayyıldız N. 1996b. Türkiye faunası için yeni iki *Raphignathus* Dugés (Acari, Prostigmata, Raphignathidae) türü. *Turkish Journal of Zoology*, 20 (Ek sayı), 209-214.
- Koç K. ve Ayyıldız N. 1997. Türkiye faunası için yeni stigmaeid akarlar (Acari, Prostigmata, Stigmaeidae). *Turkish Journal of Zoology*, 21, 445-459.
- Koç K. ve Ayyıldız N. 1998. Türkiye Faunası için yeni iki *Cryptognathus* Kramer (Acari: Actinedida: Cryptognathidae) türü. II. Kızılırmak Uluslararası Fen Bilimleri Kongresi, 20-22 Mayıs, Kırıkkale, 383-390.
- Koç K. ve Ayyıldız N. 2000. Türkiye Faunası için Yeni *Eustigmaeus* (Acari, Actinedida, Stigmaeidae) Türleri. XV. Ulusal Biyoloji Kongresi 'Uluslar Arası Katılımlı', Ankara Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Ankara, 5-9 Eylül, 284-298.
- Koç K. and Kara M. 2005. Two new species of Raphignathoidea (Acari: Raphignathidae; Camerobiidae) from Turkey. *Acarologia*, 45, 2-3, 195-202.
- Krisper G. and Schneider T. 1998. Erstnachweis und Verbreitung der Milbenfamilie Cryptognathidae (Acari, Actinedida, Raphignathoidea) in Österreich und Slowenien. *Mitt. naturwiss. Ver. Steiermark*, 128, 193-202.
- Kuznetzov N.N. 1976. Fauna of mites of the family Raphignathidae Kramer 1877. *Nauchnye Doklady Vysshei Shkoly Biologicheskie Nauki*, 8, 37-44.

- Kuznetsov N.N. and Petrov V.M. 1984. Predacious mites of the Baltic region (Parasitiformes: Phytoseiidae, Acariformes: Prostigmata). Riga Zinatne, 1-142.
- Lotfollahi P., Haddad Irani-Nejad K., Bagheri M. and Valizade M. 2010. Prostigmatic soil mites of alfalfa fields in northwest of Iran (East Azerbaijan province) with one genus, subgenus and four species as new records, *Munis Entomology and Zoology*, 5, 1001-1010.
- Luxton M. 1987. Mites of the family Cryptognathidae Oudemans, 1902 (Prostigmata) in the British Isles. *Entomologist's Monthly Magazine*, 123, 113-115.
- Mehrnejad M.R. and Ueckermann E.A. 2001. Mites (Arthropoda, Acari) associated with pistachio trees (Anacardiaceae) in Iran (I). *Systematic and Applied Acarology Special Publications*, 6, 1-12.
- Meyer M.K.P. and Ryke P.A.J. 1960. Mites of the superfamily Raphignathoidea (Acarina: Prostigmata) associated with South African plants. *Annals and Magazine of Natural History*, 13(2), 209-234.
- Meyer M.K.P. and Ueckermann E.A. 1989. African Raphignathoidea (Acari: Prostigmata). *Entomology Memoir Department of Agriculture and Water Supply, Republic of South Africa*, 74, 1-58.
- Navaei-Bonab R., Bagheri M. and Zarei E. 2012. Raphignathoid mite fauna of fields and orchards of Marand (Northwestern Iran) with two new records from Iran and six new records for East Azerbaijan province. *Persian Journal of Acarology*, 1(2), 57-76.
- Navaei-Bonab R., Kazazi M., Bagheri M., Zarei E. and Ueckermann E.A. 2015. Stigmaeid and pseudocheyleid mites fauna in three northwestern provinces of Iran with description of male and re-description of female of *Mediolata belfieldi* Momen, *Persian Journal of Acarology*, 4, 373-398.
- Noei J., Hajizadeh J., Salehi L., Ostovan H. and Faraji F. 2007. Stigmaeid mites associated with stored rice in northern Iran (Acari: Stigmaeidae), *International Journal of Acarology*, 33, 153-156.
- Özçelik S., Dönel G. ve Doğan S. 2010. Bazı illerimizden kaydedilen raphignatoid akarlar (Acari: Raphignathoidea), 20. Ulusal Biyoloji Kongresi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 21-25 Haziran, 834-835.
- Özçelik S. ve Doğan S. 2011. Uzunoluk ormanı (Erzurum, Türkiye) Stigmaeid akarları (Acari: Stigmaeidae) üzerine sistematik araştırma, *Türkiye Entomoloji Dergisi*, 35, 699-719.
- Palyvos N.E., Emmanouel N.G. and Saitanis C.J. 2008. Mites associated with stored products in Greece, *Experimental and Applied Acarology*, 44, 213-226.
- Rack G. 1962. Milben aus Taubennestern mit Beschreibung einer neuen Art, *Acheles gracilis* (Acarina, Raphignathidae). *Zoologischer Anzeiger*, 168(7-10), 276-292.
- Rahmati M., Kheradmand K., Jafari S. and Bagheri M. 2015. Fauna of Stigmaeidae and Cryptognathidae (Acari: Trombidiformes) of Lorestan province, with two new records for Iran fauna, *Journal of Crop Protection*, 4, 409-418.
- Rahmdeli A., Ravan S., Jalaeian M. and Rakhshani E. 2013. Fauna of prostigmatic predatory mites in fruit orchards of Torbate-Jam County, Khorasan Razavi Province, Iran, *The 2nd Persian Congress of Acarology*, 29-31 August, 30.
- Ranjbar Varandi F., Bagheri M., Yazdani M. and Shirinbeik Mohajer S. 2014. Mite fauna of two families Stigmaeidae and Raphignathidae in the city of Sari, Northern Iran, *21st Iranian Plant Protection Congress, Urmia University, Urmia, Iran*.

- Ripka G., Fain A., Kazmierski A., Kreiter S. and Magowski W.L. 2005. New data to the knowledge of the mite fauna of the Hungary (Acari: Mesostigmata, Prostigmata and Astigmata), *Acta Phytopathologica et Entomologica Hungarica*, 40, 159-176.
- Somuncu S. and Koç K. 2012. Seasonal Distribution of Raphignathoid Mites (Acari: Raphignathoidea) in Seferihisar (Izmir) County, *Biyoloji Bilimleri Araştırma Dergisi*, 5, 35-40.
- Summers F.M. 1957. American species of *Ledermuelleria* and *Ledermuelleriopsis*, with note on new synonymy in *Neognathus* (Acarina, Stigmaeidae, Caligonellidae). *Proceedings of the Entomological Society of Washington*, 59(2), 49-60.
- Summers F.M. and Schlinger E. I. 1955. Mites of the family Caligonellidae (Acarina). *Hilgardia*, 23(12), 539-561.
- Summers F.M. and Price D.W. 1961. New and redescribed species of *Ledermuelleria* from North America (Acarina: Stigmaeidae). *Hilgardia*, 31(10), 369-382.
- Tseng Y.H. 1982. Mites of the family Stigmaeidae of Taiwan with key to genera of the world (Acarina: Prostigmata), *Phytopathologist and Entomologist of the National Taiwan University*, 9, 1-52.
- Uluçay İ. 2013. Kütahya İli Raphignathoidea (Acari: Actinedida) üst familyasına ait taksonların sistematik yönden incelenmesi, Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Manisa.
- Wainstein B.A. and Kuznetsov N.N. 1978. Identification key of soil inhabiting mites, Trombidiformes. In Gilyarov, M. S. (ed) *Nauka, Moscow*, pp. 147-171.
- Willmann C. 1951. Untersuchungen über die terrestrische Milbenfauna im Pannonischen Klimagebiet Österreichs. *Sitzungsber. Österr. Akad. Wissensch., Mathem. Naturwiss. Kl., Abt. I*, 160, 91-176.
- Wood T. G. 1973. Revision of Stigmaeidae (Acari: Prostigmata) in the Berlese Collection. *Acarologia*, 15 (1), 76-95.
- Zaher M. and Gomaa E. A. 1979. Three new species of the genus *Raphignathus* in Egypt (Prostigmata: Raphignathidae). *Acarologia*, 21(2), 197-203.
- Zarei, H., Hajizadeh, J., Khanjani, M. (2015) Prostigmatic mites (Acari: Prostigmata) associated with olive trees in Guilan Province with a checklist for prostigmatic mites of olive orchards in Iran. *Entomofauna*, 36, 397-412.
- Zhang Z.-Q., Fan Q.-H., Pesic V., Smit H., Bochkov A.V., Khaustov A.A., Baker A., Wohltmann A., Wen T.-H., Amrine J.W., Beron P., Lin J.-Z., Gabryš G. & Husband R. 2011. Order Trombidiformes Reuter, 1909. In: Zhang, Z.-Q. (ed.) *Animal biodiversity: an outline of higher-level classification and survey of taxonomic richness*. *Zootaxa*, 3148, 129-138.

AKHİSAR KULAKSIZLAR MERMER KİLİA İDOL ATÖLYESİ VE YURT DIŞINDAKİ KULAKSIZLAR ÜRETİMİ İDOLLER.

Rafet DİNÇ*

Atölyenin Coğrafi Konumu

Mermer Kilia İdol ve Mermer Kap Atölyesi, Manisa'nın Akhisar İlçesi'nin 16 km. güneydoğusundaki Kulaksızlar köyü yakınlarında Akhisar merkezinin güney doğusunda, Salihli Akhisar asfalt yolunun 1 km. kuzeyinde yer almaktadır. Köyün kuzeyi, doğu-batı yönünde uzanan Harmandalı Dağı (**Res. 1.**), batısı ve güneyi geniş ve verimli Kumçayı (*Hyllos*)'nın suladığı Akselendi Ovası'dır.

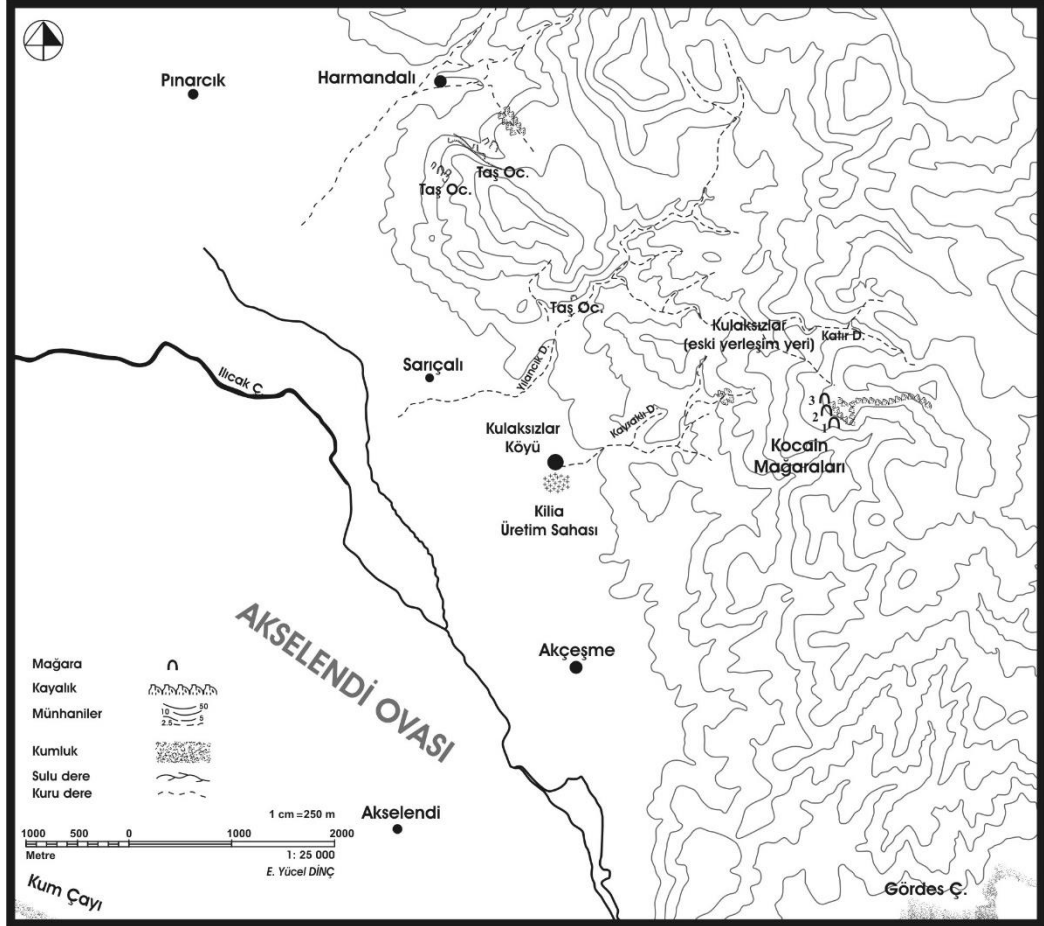

Resim 1: Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi'nden (Keçili Tarla) Harmandalı Dağı Yamaçlarındaki Yerel Mermer Ocaklarının Genel Görünüşü.

Buluntuların yeri, Kulaksızlar Köyü ile asfalt yol arasındaki "Balıkburnu" diye adlandırılan yerdir. Atölye alanı, Kulaksızlar Köyü'nden Gülsüm Akbaş isimli bir kişinin tarlası durumunda olup, yaklaşık 12.000 metrekarelik bir alanı kapsar.

* Rafet Dinç, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Aytepe Merkez Kampüsü, 09100/ AYDIN, email: rafet.dinc@hotmail.com

Harita1: Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi ve Çevresinin Genel Topografik Durumu Atölye'nin kurulu bulunduğu arazi kuzeyden sırtını Harmandalı Dağı'na yaslamış, Prehistorik ve Klasik çağlarda jeostratejik bakımdan çok önemli bir noktaya kurulmuştur (**Res:1, Har:1**). Güneybatıdan kuzeydeki Bakırçay (*Kaikos*) Ovası üzerinden Balıkesir'e (Lydia'dan Mysia Bölgesine giden yol) uzanan İzmir- İstanbul yolu, hemen güneyinden geçen Salihli-Akhisar yolu, Atölye yakınlarında, önemli bir

kavşak noktasını oluşturmaktadır. Bu yollar, Lydia'nın başkenti Sardeis'ten geçerek Gediz (*Hermos*) Vadisi üzerinden, Persepolis ve Susa'ya uzanan Kral Yolu'na bağlanır. Sardeis-Ephesos yolu bağlantısı Sardeis'in güneyindeki Bozdağlar (*Tmolos*) üzerindeki Dabbey Yaylası'nı aşarak Küçük Menderes (*Kaistros*) Ovası'na; oradan da Menderes Havzası boyunca doğuya doğru uzanan *Caput Viae* (Ephesos'dan Anadolu İçlerine uzanan "Güney Yolu veya Ticaret Yolu olarak adlandırılan yol) yolu ile bağlantı oluşturur¹.

¹Atölye'nin bulunduğu arazilerin yol bağlantıları konusunda bkz: French, D.H., "1997 Pre- and Early-Roman Roads of Asia Minor. The Earliest Roman Paved Roads in Asia Minor." *Arkeoloji Dergisi* 5, 179-187; French, D.H., "1995 1994 Döneminde Roma Yolları, Mitaşları ve Yazıtları." 13 *AST (Ankara 1995)*, 1-4 and Figs. 1-4; French, D.H., 2012 Roman Roads & Roman Milestones of Asia Minor, *RRMAM 3. FASC 3.1, Republican BIA Electronic Monographi 1*; French, D.H., 2014, Roman Roads & Roman Milestones of Asia Minor, *RRMAM 3. FASC 3.5 Asia, BIA Electronic Monographi 1*.

Atölyenin Bulunuş Öyküsü

Buluntu merkezi, ilk kez 1991 yılında, Kulaksızlar köyünden bazı köylülerin Manisa Müzesi'ne getirdiği idol parçalarıyla ortaya çıkmıştır¹. Köylülerin Manisa Müzesi'ne

¹Kulaksızlar köyünden Kadir Adak 05.09.1991 tarihinde Manisa Müzesi'ne bir tane mermer idol başı getirmiştir (Manisa Müzesi Env. Nr. 7751). Bu idol başının ikramiyesinin ödenmesinden sonra, aynı köyde oturan Ali Aşşın, Mehmet Adak, ve Hüseyin Akbaba da çok sayıda idol başı parçası getirmiştir. Bu yüzey buluntusu mermer idol başlarından müzelik nitelikte olanlarının envanter kayıtları yapılmıştır. Müzelik nitelik göstermeyen idol parçaları etütlük olarak tasnif edilerek Manisa Müzesi'nde koruma altına alınmıştır.

satmak üzere getirdikleri ilginç idol parçaları ve atölye malzemesi o tarihlerde, bizde buluntuların bir atölye ya da kutsal bir alana ait olabileceği düşüncesini doğurmuştu.

A-Akhisar Harmandalı Köyü Antik Mermer Ocağından Genel Görünüm (Ekim 1995)

Geçmişten Günümüze Manisa

Resim 2: Akhisar Harmandalı Köyü Yakınındaki Antik Mermer Ocağı, B-C (Antik ocağın işleme detayı)D- E, Modern Aletler ile Ocağın Kesiliş Blokları F Antik Ocakta Yarı İşlenmiş Sütunlar.

Bu nedenlerden ötürü, 09.03.1993 tarihinde Kulaksızlar Köyü'nde kısa bir inceleme gezisine gidilmiştir. Manisa Müzesi'ne tarla yüzeyinden topladıkları idol parçalarını getiren köylülerin yer gösterimi sonucu yüzey buluntularının toplandığı tarlalarda kısa bir yüzey incelemesi yapılmıştır. Bu inceleme sırasında sürülmüş tarla yüzeyinden ilginç taslak idoller, mermer çekirdekler, mermer yonga parçaları, kumtaşından yapılmış perdahlayıcılar ve az sayıda da olsa çanak-çömlek parçası toplanarak Manisa Müzesi'ne kazandırılmıştır. Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi'nde T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve

Resim 3: Sarıkaya Tepesi Eteklerindeki Kocain I. Nr.lı Mağara Girişinin Genel görünüşü

Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve Adnan Menderes Üniversitesi'nin destekleriyle 1994 ve 1995 yıllarında yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir¹. 1994/95 yılı yüzey araştırması çalışmalarımız Akhisar'ın Kulaksızlar ve Harmandalı köyleri ile Kumçayı

¹1994 ve 1995 yıllarında Yüzey Araştırmalarına Kültür Bakanlığı Temsilcisi olarak Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arkeologlarından Melek Yıldızturan ve Arkeolog Yaşar Kepenek'e çalışmalar sırasında göstermiş oldukları özverili katkılarından ötürü çok teşekkür ederim. Belirtilen tarihlerde Adnan Menderes Üniversitesi Arkeoloji Bölümünde Araştırma Görevlileri olarak çalışan değerli meslektaşlarım; Engin Akdeniz (Şimdi Prof. Katalogların hazırlanması)'e, Aynur Civelek (Şimdi Doçent, seramik çizimleri)'e, Oya San (Şimdi Yrd. Doç.)'a, ve Gürol Barın' (Şimdi Yrd. Doç.)'a ve Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi Hüseyin Cevizoğlu'na (Şimdi. Doçent, Ege Üniversitesi'nde, Kulaksızlar mermer buluntularının çizimini yaptı) ayrıca çalışmalarımız sırasında Akhisar Huzurevi'nde konaklamamızı sağlayan o zamanki Akhisar Belediye Başkanı Sayın Ahmet Dutlulu'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim. 1991 yılından bu yana arşivimde koruduğum Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi dokümanlarımı yeniden derleyerek yayın için hazırlayan Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi E. Yücel Dinç'e çok teşekkür ederim. Ayrıca Adnan Menderes Üniversitesi Arkeoloji Bölümü doktora öğrencisi Hüseyin Taylan'a çok teşekkür ederim.

ve Bakırçay vadilerinde gerçekleştirilmiştir. Atölye alanı, sürülen arazi konumunda olduğundan yüzey buluntusu yoğunluğu bakımından çok zengindir. Bu çalışmalar sonucunda toplam 842 adet etütlük özellikte parça toplanmıştır. Yüzey malzemesinin büyük çoğunluğu mermer idol çekirdeği, yongalar, idol taslağı, mermer kap taslakları, kumtaşı aletler, ezgi taşları, çakmaktaşı, kesici, delici ve kazıyıcılar ile keramik parçalarından oluşmaktadır. Prehistorik insanın idol yapmak üzere kullandığı çeşitli tipteki kumtaşı aletlerden de 90 tane bulunmuştur. Mermer idol ve mermer kap yapımında kullanılmış bu ilginç aletler; koparıcılar (hematitten topuz ve çekiç), *abrasive* (kumtaşından raspalama), *Point* (hematit 'ten mekik şeklinde sivri uçlu) ve *polished* (dere çakıl taşı ile cilalama) olabilecek taştan perdahlama aletleri (**Res.4**) elde edilmiştir. Buluntular arasında idol taslaklarında olduğu gibi yarı işlenmiş ya da bitirilmiş mermer kap parçaları da bulunmuştur. Yüzeyden idol taslakları ile birlikte mermer kap parçalarının da bulunmuş olması bu atölyede mermer idol yapımının yanı sıra mermer kaplarında yapıldığını göstermektedir. Ayrıca yüzeyden sileks veya filint'ten yongalar, çentikli kesiciler ve kullanım görmüş granit veya bazalttan ezme/öğütücü parçaları toplanmıştır. Atölyedeki mermer parçalara oranla çok az sayıda da olsa Geç Neolitik ve Kalkolitik Devirlere ait çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir. Aynı zamanda buluntu merkezinin yaklaşık 4 km. kadar batısında, D. French tarafından saptanan "Kenez II Höyüğü'nün" varlığı dikkat çekmiştir¹. Bizim yüzey araştırmalarımızdan sonra Kulaksızlar İdol Atölyesinde T. Takaoğlu² ve E. Akdeniz³ yüzey incelemeleri yapmış ve atölye alanından bizim bulduğumuz mermer yüzey buluntularının tamamen benzeri parçalar toplayarak yayınlamışlardır.

Kocain Mağaraları (Harita:1, Res:3)

Kulaksızlar Köyü'nün kuzeyinde giderek yükselen ve Kocagül Tepesi'nin bir uzantısı olan Sarıkaya Tepesi (veya Sarıkaya Mevkii)'nde bulunan mağaralarda 21 Ekim 1994 tarihinde gerekli incelemeler yapılmıştır. Kocain Mağaraları biri güneye, diğer ikisi ise batıya bakan üç ayrı mağaradan oluşur. Her üç mağarada Sarıkaya Tepesi'nin çevreye hakim noktalarında yer almaktadır. Çevre oldukça sarp araziden meydana gelmekte olup, çam ağaçlarıyla kaplıdır. Civarda küçük dereler şeklinde su kaynaklarına rastlanmaktadır. Mağaraların bulunduğu yamacın aşağısında kanyon şeklindeki doğal yapı Mağaraların güneydeki Kumçayı Vadisi'ne bağlantıyı sağlamaktadır. Kocain Mağarası'nda özellikle tavan kısımlarında su sızmaları sonucu oluşan renk değişimlerine ve kalsitli sarkıtlar şeklindeki jeolojik oluşumlara rastlanmıştır.

¹French 1969, 41-98. Kenez II Höyüğü Pınarcık Köyü (Kenez)'nün yaklaşık 4 km. kuzeyinde, bugünkü Akhisar-Gölmarmara asfalt yolunun 750 m. doğusunda bulunmaktadır.

²T. Takaoğlu Atölye alanında 15 günlük yüzey araştırması yapmıştır, (Takaoğlu 2001, 157-168); Bizim 1994 ve 1995 yılındaki yüzey çalışmalarımızda sürülmüş tarla yüzeyinden topladığımız 870 adet yüzey buluntusunun yazılı, çizili, görsel kayıtları, buluntuların katalog bilgileri ve dokümanları (Dinç 1996, 11-41) Boston'da devam etmekte olduğu Doktora tezi için verilmiştir (Takaoğlu 2005, ii).Takaoğlu, "A Chalcolithic Marble Workshop at Kulaksızlar in Western Anatolia," adı altında yayımladığı kitabında katalogladığı 256 adet arkeolojik yüzey buluntusu materyallerin 209 tanesi Kulaksızlar yüzey buluntusudur. Bunların 153 tanesi tarafımızdan bulunup yayınlanan malzemeler olduğu halde (Dinç 1996, 11-41; Dinç 1997, 255-282) Takaoğlu katalogda referans kaynaklarını belirtmemiştir. Öte yandan, aynı katalogda; 210-256 numaralarda katalogladığı buluntuların kaynaklarını; örneğin Katalog No: 210'un tanımlamasında, "Reference: Ivanov 1996: fig. 34; Höckman 1987:73; Weishaar 1982: 324" şeklinde referans etmiştir.

³E. Akdeniz, "Prehistorik ve Protohistorik Çağlarda Manisa ve Çevresi" başlıklı yüzey araştırması sırasında Kulaksızlar Atölye alanında da yüzey taraması yapmış ve 18 tane mermer ve P.T seramikler (Akdeniz 2011, 65-83, Fig.1-25). Ayrıca bkz: Akdeniz 2009a, 255-266.; Akdeniz 2009b, 49-64.) toplamıştır.

1-No.lu Mağara (Resim 3): Sarıkaya Tepesi'nin güney yamacında yer almakta olup; 9.00x7.80 m. boyutlarındadır. Girişi güneye Kumçayı Vadisi'ne (Akselendi Ovası'na doğru) açılmakta olup kabaca basık dikdörtgen şeklindedir. Girişin sağ yanında kuzeye dik şekilde ana kaya kütesine tırmanabilmek için kabaca işlenmiş basamak şeklinde tırmanma sekisi yapılmış ve zamanla aşınmıştır. Mağaranın tabanında kalın bir dolgu tabakasının varlığı çıplak gözle belli olmaktadır. Erozyon dolgusu nedeni ile mağarada insan yaşantısına ait olabilecek herhangi bir Prehistorik yüzey bulgusuna rastlanılmamış olsa da mağara Prehistorik dönem insanların kullandıkları bir kaya sığınağı olabilir.

2-No.lu Mağara, ise batıya doğru açılmakta olup, I. No.lu mağaradan daha basit yapılıdır. 10.5x 4.5 m. boyutlarında mağaradan daha çok kaya sığınağı şeklindedir. Mağara'nın içinde yan yana iki oyuk bulunmaktadır. Bu oyukların jeolojik oluşumlar sonucu meydana geldiği belirgin olup; insanlar tarafından kullanıldığına dair bir emare bulunmamıştır.

3-No.lu Mağara, II. No.lu mağaranın hemen yanında olup, girişi batıya bakmaktadır. 8.5x11 m. Bu mağaranın içinde de iki küçük oyuk şeklinde jeolojik oluşum vardır. Mağara zamanla erozyon akıntısıyla dolmuştur¹.

Harmandalı Dağı'ndaki Antik ve Modern Mermer Ocakları (Harita 1, Resim 3)

Harmandalı Mermer Ocakları, 1995 yılında Kulaksızlar Üretim işliklerinin mermer kaynaklarını saptamak amacıyla, Akhisar Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi ve Çevre Araştırmaları sırasında saptanmış ve bilim dünyasına tanıtılmıştır². Atölyenin kuzeyindeki Harmandalı Dağı doğal mermer yatakları bakımından çok zengindir. Kulaksızlar Köyü'nün kuzeyinde, Harmandalı Dağı eteklerinde halen irili ufaklı mermer ocakları bulunmaktadır. 1995'te Harmandalı Köyü'nün yakınlarında faal olan modern mermer ocağı Akhisarlı Metin Örucü'ye aitti. Antik ocak, modern aletler ile kesilerek işlenirken Antik dönemin kare veya dikdörtgen blokları yanında yarı işlenmiş sütunlar, antik ocak işleme yüzeyli ana kayalar tespit edilmiştir.

Harmandalı Dağı'nın doğal mermer kaynakları hem Kum Çayı havzasının İlkçağ yerleşimlerinden *Thyateira* ve çevresindeki antik yerleşimlerinin, hem de; Prehistorik Kulaksızlar Mermer işliklerinin ihtiyacı olan mermer hammaddesini sağlamıştır.

Kulaksızlar Mermer İdol Tipleri

Kulaksızların Prehistorik ustaları, kanonikleşmiş "Kilia Tipi" mermer idolleri bir günlük bir uğraş sonucu yaratmamışlardı; ancak atalarının yüzlerce, hatta binlerce yıllık geleneksel (Paleolitik Dönem) *Litik* teknolojisinde kazandıkları deneme-yanılma yöntemleriyle dinsel, kültürel ritüellerini, yeteneksel dürtülerini, ataerkil sanat anlayışlarını ve birikimlerini çeşitli cins ve nitelikte taş aletler yaparak özgün yapıtlar üretmişlerdir. Maalesef, aynı kültür bölgesi içinde yer alan Yortan Küp Mezarlarında olduğu gibi; Kilia idolleri de yüz yıldan uzun bir süredir talan edilerek Dünya'nın çeşitli ülkelerine dağıldığı ve bu talanın hala devam ettiği anlaşılmaktadır³. Atölye malları dünyadaki sağlam Kilia İdolleri de göz önüne alınarak soyut şematik tipli mermer idollerden "Kilia Tipi" olarak adlandırılmış gelişkin örneklerle ve hatta

¹Kocain Mağaraları, Atölye inceleme tarihinde Doktora Öğrencisi olan Sayın Prof. Dr. E. Akdeniz ile birlikte incelenerek değerlendirilmiştir.

²Dinç 1997, 25.

³Atölye alanı 1990'lı yıllarda tütün tarlası olarak kullanılırken, bugünlerde domates tarlası olarak kullanılmaktadır. Her iki ürünün hasatı insan eliyle, eğilerek toplandığına göre; "domates toplayanların" Kilia İdol başlarını veya İdollerini parçalarını toplaması, acı ama gerçek bir ironi olarak ortadadır (köylülerin ifadesinden...).

Kilia figürünlerine nasıl evirildiklerini saptamış durumdayız. Buna göre 15 ayrı Mermer İdol tipi saptanmıştır¹.

“Kilia Tipi Mermer İdoller” ilk buluntu yeri olan Gelibolu yarımadasındaki “Kilia Köyü”nden adını alarak Arkeoloji literatüründe “Kilia Tipi İdoller” olarak girmiştir. Bu idoller, Türkçe kaynaklarda Kilya, İngilizce kaynaklarda Kilia ve Almanca kaynaklarda ise Kiliya İdollerini denmektedir. Kulaksızlar üretim merkezi dışında Kilia Tipi İdollerin buluntu merkezleri son yıllarda her geçen gün giderek artmaktadır. Anadolu Yarımadası'nın batı yarısında yeni yapılmakta olan bilimsel amaçlı sistemli Arkeolojik kazılarda Kilia idolleri; Troas Bölgesi'nde; Troia, Beşikatepe, Hanaytepe'de²; Mysia Bölgesi'nde, Yortan'da³, Alacalar'da⁴, Papazköy'de⁵; Lydia Bölgesi'nde Gavurtepe Höyüğü'nde⁶; Karia Bölgesi'nde Pekmeztepe Höyüğü'nde⁷ ve Çine Tepecik Höyüğü'nde; İonia Bölgesi'nde Ephesos yakınlarındaki Çukuriçi Höyüğü'nde⁸; Lykia Bölgesi'nde Mersin Kozağacı'nda; Pamphilia Bölgesi'nde Karain Mağarası'nda⁹ bulunmuştur.

¹Akdeniz 2010, 68, dip not 4'te; Dinç 1995, 90-91'deki makaleme atıfta bulunarak “Söz konusu yayının girişinde bu heykelcik başlarının Yortan'da bulunduğu belirtilmesine karşın aynı yayının metninde eserlerin Kırkağaç İlçesi'ne bağlı Gelenbe Bucağı'nın 6,5 km. kuzeyinde yer alan Alaağaç Köyü'nde bir vatandaştan bulunduğu bilgisi aktarılmaktadır...” Demek suretiyle kendince “düzeltme” yapmıştır. Oysaki Makalede belirtilen “İki Kilia” başının buluntu yerini eserleri Manisa Müzesine satmak üzere getiren Abdin Çakar adlı vatandaşımızın verdiği bilgilere dayandığı belirtilmektedir. Aynı müellif, anılan dip notunun devamında “Ayrıca, yöredeki köyün adı Alacalar değil Alaağaç olup eserlerin Yortan (yeni adıyla Bostancı) köyüyle bir ilgisi yoktur.” Şeklindeki görüşüne karşı; “Yortan” dendiğinde, ilk akla gelen yerin, 1900-1902 yıllarından (P. Gaudin'in kazıları konusunda bkz: Kamil 1982, 1 vd.) bu yana “Yortan Küp Mezarlarının” Kültür sahası olduğu ve bu küp mezarlarından iki tane “Kilia Tipi İdol” parçasının bulunduğu bilinmektedir. Bu kültürün yayılım sahasının dar anlamda Kırkağaç'a bağlı Gelembe Bucağı ve çevresindeki araziler olduğu yadsınamaz. Müellif; Alacalar köyü adının “Alaağaç” olarak düzeltme girişiminin ise; herhangi bir kaynağa dayanmadığı B. Satış'ın *İlk Çağdan Günümüze Akhisar* adlı eserinde Kurtuluş Savaşımız esnasında Bakırlı, Saçlı Efe'nin mücadelelerinin “Gelenbe, Söğütçük, Alacalar Çatışmaları” başlığından açıkça anlaşılmaktadır (Satış 1994, 409). Bununla birlikte, 1960'dan sonra Ülkemizde birçok yerleşimin adının değiştiğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Örneğin Akhisar'ın Kennez Köyü'nün adı Pınarcık olarak değiştirilmiştir.

²Seeher 1992, 154-165, Abb 7.

³Kamil 1982, 20, Fig. 84.

⁴Dinç 1995, 91-92.

⁵Seeher 1992, 162-170.

⁶Meriç 1989, 158, 165, Resim 6.

⁷Joukowsky1982, 90-92, Fig. 4.2, 3; kat. nos. 1598e 2.5, 1598a 3.

⁸Horejs 2014, 34.

⁹Kartal – Yalçınkaya 2012, 27-29, fig. 5, 6.

KULAKSIZLAR MERMER İDOL ATÖLYESİ YÜZEY BULUNTULARI KATOLOĞU

1-Env. No: 227. Büyük topuz, hematit. Kal. 6.4 cm. Yuvarlak formlu. Olasılıkla mermer kütleleri kırmakta kullanılmış. Üzerinde kullanım sırasında meydana geldiği anlaşılan izler bulunmaktadır **(Res:4/1)**.

2-Env. No: 228. Küçük topuz, hematit, yuvarlak şekilde, yüzeyinde kullanım izleri görülmektedir. Küçük koparıcı olarak kullanılmıştır **(Res:4/2)**.

3-Env. No: 229. Oval koparıcı, hematit, şekil olarak bir uca doğru çekiç gibi daha dar yüzeli ve çentmek amaçlı, simetrik yanı daha geniş vurma - koparma yüzeylidir **(Res:4/3)**.

İdol işleme aletleri (1-5)

4-Env. No: 230. Çekiç, hematit. ölçüleri. 4.5cm. /4.2 cm. Uzun. 5.8 cm. Sadece yarısı korunmuş durumda. Mermer ve taş düzeltmek amacıyla kullanılmış. Bu kullanım sırasında oluşan izler görülmekte **(Res:4/4)**.

5-Env. No: 231. Sivri uç (Point) hematit, H:3 cm, gen:2.8 cm, her iki ucu sivri. Sivri uçlu taslak idoller ve parçalarının yüzeylerinde bu aletin kullanım izleri tespit edilmiştir **(Res:4/5)**.

6-Alet, dere taşı. H.8.5 cm., gen. 6.3 cm. Yüzey düzeltmek amacıyla kullanılmış. Üzerinde kullanımdan kaynaklanan izler bulunmakta **(Res:5/6)**.

7-Alet, dere taşı. H.6.5 cm., gen. 4.3 cm. Yüzey düzeltmek amacıyla kullanılmış. Üzerinde kullanımdan kaynaklanan izler bulunmakta **(Res:5/7)**.

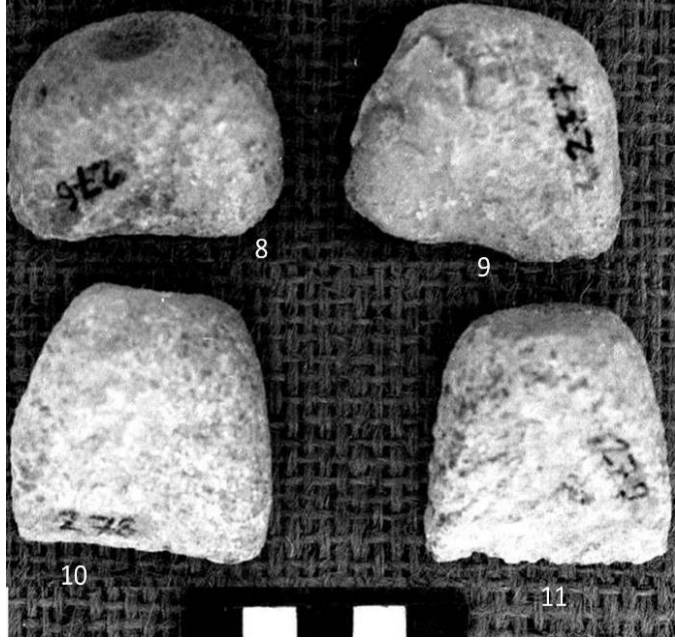
Resim 4: Topuz, Koparıcı, Çekiç ve Sivri Uçlu

Resim 5: Dere Taşından Perdah Aletleri (6-7)

8-Env. Nr. 276. Alet, kumtaşı, H.3.4 cm., dip gen. 2.6 cm. basit piramidal gövdeli, oyuk dipli (fakat genel görünüşü ile yarım ay biçimli aletlere de benzemekte). Parmak yerleştirmek amacıyla yapılan girintilerden ikisi de belirsiz (**Res:6/8**).

9-Env. Nr. 277. Alet, kumtaşı. H. 4.7 cm., dip gen. 1.98 cm. Piramidal gövdeli-yarım ay biçimli. Parmak yerleştirmek amacıyla yapılan girintilerden biri belirgin. Perdahlama yüzeyi düzeltilmiştir (**Res:6/9**).

Resim 6: Kumtaşı Aletler (811)

10-Env. Nr. 278. Alet, kumtaşı H. 4.2 cm., dip gen. 2.2 cm. Piramidal gövdeli. Parmak yerleştirmek amacıyla yapılan iki girinti de çok derin olmamakla birlikte belirgin durumda. Perdahlama yüzeyi kullanımdan dolayı içeriye doğru girinti yapmış durumda (**Res:6/10**).

11-Env. Nr. 279. Alet, kumtaşı. H. 4.2 cm., dip gen. 2.3 cm. Piramidal gövdeli. Parmak yerleştirmek amacıyla yapılan iki girinti de belirgin durumda. Perdahlama yüzeyi içeriye doğru bir girinti meydana getirmiş (**Res:6/11**).

Resim 7: Çakmaktaşı Aletler (12-22)

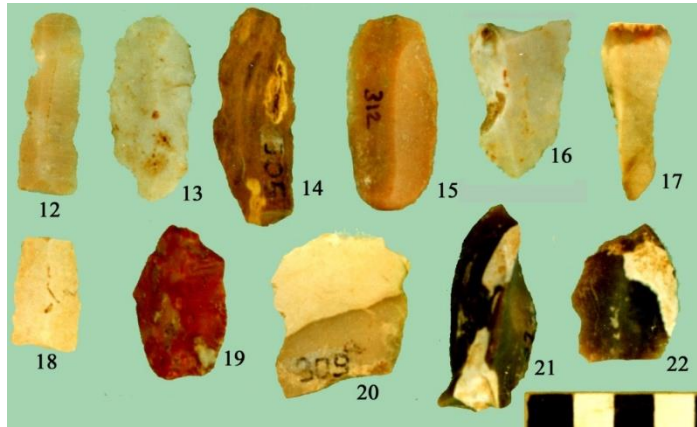
12-Env. Nr. 303. Kesici çakmaktaşı. H. 5.0 cm., kal. 0.6 cm. Sağ kısmında kullanımdan kaynaklanan çentikler görülmekte (**Res:7/12**).

13-Env. Nr. 304. Kesici, çakmaktaşı. H. 4.9 cm., kal. 0.4 cm. Her iki yanında da kullanımdan kaynaklanan çentikler bulunmakta (**Res:7/13**).

14-Env. Nr. 305. Kesici, volkanik bir taş. H. 5.2 cm., kal. 0.8 cm. Yanlardaki çentiklerden dolayı kesici olarak kullanıldığı anlaşılmakta (**Res:7/14**).

15-Env. Nr. 306. Kesici, traverten. H. 2.8 cm., kal. 0.4 cm. Yan kısımlarındaki çentiklere bakarak kesici olarak kullanıldığı anlaşılmakta (**Res:7-15**).

16-Env. Nr. 307. Kesici, obsidyen. H. 1.3 cm., kal. 0.2 cm. Her iki yanında da kesici olarak kullanıldığını gösteren izler bulunmakta (**Res:7/16**).

Geçmişten Günümüze Manisa

17-Env. Nr. 308. Alet, çakmaktaşı. H. 3.9 cm., kal. 0.8 cm. Sağ alt kesiminde kullanımdan kaynaklanan çentik izleri görülmekte **(Res:7/17)**.

18-Env. Nr. 309. Alet (?), çakmaktaşı. H. 3.2 cm., kal. 1.0 cm. Kullanıldığını gösterecek fazla iz yok. Belki de alet yapımı sırasında koparılmış bir yonga parçasıdır **(Res:7/18)**.

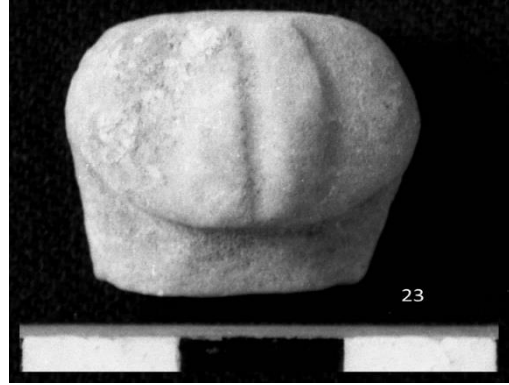
19-Env. Nr. 310. Bız, çakmaktaşı. H. 4.4 cm., kal. 1.1 cm. Üst kısmındaki sivrilik bu aletin bız-delici olarak kullanıldığını göstermekte. Bu sivriliğin yan kısımlarında da kullanım izleri görülmekte **(Res:7/19)**.

20-Env. Nr. 311. Kesici, çakmaktaşı. H. 5.3 cm., kal. 2.1 cm. Sağ kısımdaki izler kesici olarak kullanıldığını kanıtlamakta **(Res:7/20)**.

21-Env. Nr. 312. Kesici, çakmaktaşı. H. 4.9 cm. kal. 0.6 cm. Yan kısımlarında kesici olarak kullanıldığını kanıtlayan izler bulunmakta **(Res:7/21)**.

22-Env. Nr. 313. Kesici, çakmaktaşı. H. 4.1 cm., kal. 0.8 cm. Sağ kısmında kesici olarak kullanıldığını kanıtlayan izler bulunmakta **(Res:7/22)**.

23- Env. Nr: 11. Mermer idol başı., H: 2.1 cm, gen: 2.2 cm- 1.5 cm., boyun gen: 1.8 cm, İnce kristalli beyaz mermerden, başın üstü düz, boyun arkası düz iner iken ensede hafif şişkinlik yapar. Boynu geniş yassı, yüz yuvarlığının şişkinliğinin ortasında dikey çizgi ile ayrılmış burun vurgulanmış. Final Neolitik, Manisa Müzesindedir **(Res:8/23)**.

Resim 8: 23-İdol Başı (Manisa Müzesi)

24- Mermer idol taslağı, boyunlu kafa parçası, Kulaksızlar yüzey buluntusu. Büyük boy bir idole ait olan parça, Raspa öncesi işçilik aşamasında sivri uç ile işlenmiş nokta kümeleri ile düzeltilmiş. Oval kesitli uzun boyundan kırık, başın büyük kısmı yana dikey olarak keskin sırtlı simetrik kulaklar kabaca stilize olarak bırakılmıştır. Final Neolitik, Manisa Müzesidir **(Res:9/24 a-b)**.

Resim 9: 24 a-b, İdol kafa parçası (Manisa Müzesi)

25- Mermer Kilia İdol başı. Korunan. H: 2.2 cm, gen: 3.5x 4.4 cm. Düzleştirilmiş basık başlı. Üçgenimsi yüz ortasında belirgin geniş bir burnu, sivri çene altında dışa şişkince gırtlak. Uzun, düz, yassı boyunlu başının arkası düzgün şekilde inmektedir. Final Neolitik, Kulaksızlar orjinli. Buluntu yeri: ABD, Louisv Leonv Levy Koleksiyonu (Res:10/25a-b).

Resim 10: 25a-b Mermer İdol başı (ABD'de)

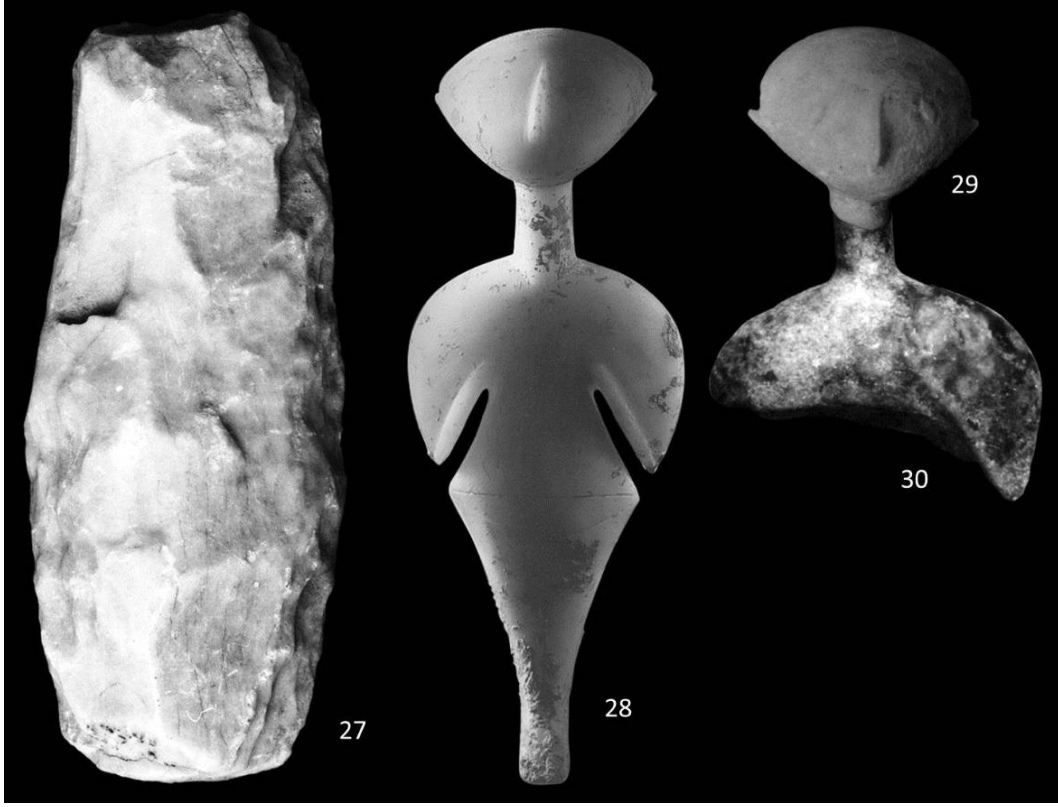
26- Onix, Kilia İdol başı. H: 6.0 cm, Gen: 6.0 cm, kal: 4.2cm'lik bir portre. Oval yuvarlatılmış yüzde iri burun, çekik badem şeklinde gözler, alında hafif rölyef bir bant kulak üzerine doğru sıkıca sarılmış. Üzerinde zamanla, yer yer sert kalker patina oluşmuş. İdol başı şimdi Kudüs'te, Elie Borowski Koleksiyonu, Env. Nr. BLMJ 4396; Spycket, sayfa 74, şekil 49 ve Thimme, 1977, 571, şekiller 560-5631. Final Neolitik. Kulaksızlar orjinli (Res:11/26).

Resim 11: 26-Onix İdol başı (Kudüs'te)

¹<https://tr.pinterest.com/pin/363947213609453812/visual-search/?x=16&y=16&w=530&h=530>

27- İdol Taslağı Çekirdeği. H. 22 cm, kal. 4.8 cm. Harmandalı Dağı'ndaki doğal mermer kütleden kopartılan çekirdeğin üzerinden geniş yongalar alınmış, kabaca silindirik şekilde yontulmuştur. İdol boyun genişliği kabaca belirtilmiştir. Kulaksızlar İdol Atölyesi yüzey buluntusu Manisa Müzesi'nde (**Res:12/27**).

Resim 12: Mermer Kili İdol Çekirdeği/Taslak 27, Mermer Kilia İdolü 28, Mermer Kilia İdol Baş 29, Mermer Kilia İdol gövdesi parçası 30.

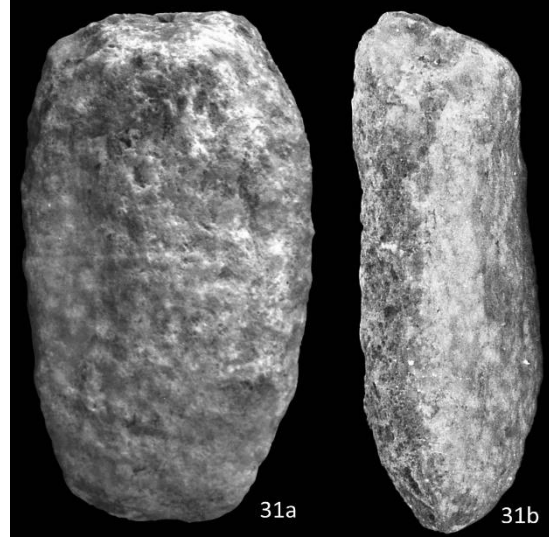
28- Kilia idolü. Beyaz mermerden tam olarak korunmuş özgün bir yapıttır. H: 20cm. Oldukça stilize edilmiş geometrik formlu, oval şeklindeki başı yana doğru çekilmiş, yanlarında küçük çıkıntılı kulaklar ve gökyüzüne bakar şeklindeki hafif kabartma gözler başı geriye doğru eğilmiş, uzun dolgunca bir burun, ince bir boynu ve geniş yuvarlak omuzlarıyla göğüs üzerinde kaldırmış şeklindeki şematize kolları, hafif kabartma olarak dua eder pozisyonda yapılmıştır. Gövde dikey kesilmiş baklava dilimi şeklinde ve kalça hizalarından dışa sivri çıkıntı yapmış. Üçgen şeklindeki uzvu çizilerek belirtilmiş. Kasık bölgesinde kesik olan geniş kalçalar, bacaklarla birlikte ve bir çizgi ile dikey bölünerek öne çıkıntı yapan ayaklara doğru ensize olarak inmekte, ayaklar çift ayak görünümüne tek destek ayak şeklindedir. Yapıt, Prehistorik Dönemde Kulaksızlar ustalarının yüksek kaliteli teknolojisini kullanmadaki kültürel sanatsal ve özgün tasarımlarının eriştiği seviyeyi yansıması bakımından çok önemlidir bu idol kanolikleşmiş “Kilia Tipi” idolün tipik örneğidir (**Res:12/28**).

29- Env. Nr. : 7769, Kilia idol başı. Korunan. H: 3.1 cm. Baş genişliği: 4.2 cm. Boyun genişliği: 0.9 cm. Oval şişkin yüzlü, gözler eşkenar dörtgen şeklinde, dikey sivri burun çıkıntısı hafif kabartma şeklinde gösterilmiş; şişkin olan başın iki yanına simetrik olarak sivri uçlu iki kulak çıkıntısı oluşturulmuş; başın arkası enseye doğru konkav şekilde oyularak doğal ense boşluğu elde edilmiş; boynu yuvarlatılmış kesitli; başın

yüzeyi raspa ve abrasiv sonrası parlak perdahlanmıştır.. Kilia İdolünün kanonikleşmiş bir tipine ait baştır. Abidin Çakar'dan satın alınma. Manisa Müzesi'nde korunmaktadır¹ (Res:12/29).

30- Mermer Kilia idolü, omuz parçası sağlam. Korunan. H: 6.2, omuz gen: 6.4 cm, boyun kal:1.2 cm. 28 Nr.lı İdolün gövdesiyle aynı şekilde işlenmiştir. Şimdi Milet Müzesindedir (Res:12/30).

31- Env. Nr. 70, Mermer idol taslağı. H. 14.2 cm. gen. 7.1 cm. kal. 3.1 cm. Orta kristalli uçuk yeşil renkte mermer. Başının üzeri yüz şişkinliğine doğru şevli inerek bir çıkıntı yapan parça, sivrice oval formlu tam olarak korunmuş taslak bir idoldür. Üzerinde ince sivri uçlu aletin düzeltme izleri görülmekte olup raspa öncesi işçiliği hazırlanmış ancak, hiç raspa yapılmamıştır. Kabaca şematik yüz şişkinliği vurgulanmış, sırtın ortası hafifçe geniş olarak içbükey kertilmiş ve sivrileştirilmiş desteğe doğru dışa şişkinleştirilmiştir.

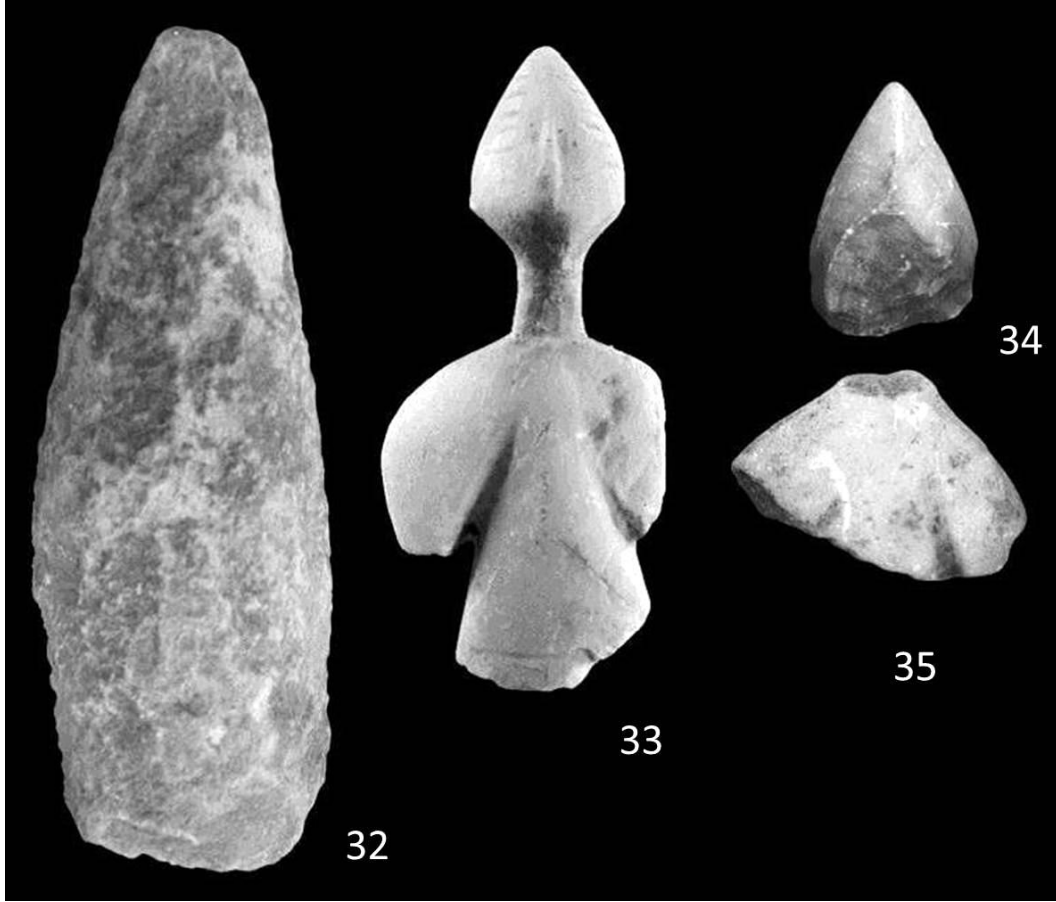
Resim 13: 31a-b- Mermer İdol Taslağı

Bu taslak idol üzerindeki işçilik, tam/eksiksiz olarak korunmasından dolayı idol yapımı ve formu hakkında bilgi edinmek mümkündür. Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi yüzey buluntusudur. 1994 yüzey araştırmasında bulunmuştur (Res:13/31a-b).

32-Env. Nr. 145, Mermer idol taslağı çekirdeği. H. 25.6 cm, gen. 9.3 cm, kal. 4.3 cm. Orta kristalli gri-beyaz- mavi mermer. Taslak halinde büyük bir şematik idole aittir. Üzerinde geniş koparma çentikleri bulunmaktadır. Dip kısmı genişçe, uca doğru sivrilen polos başlıkları anımsatan bir sivriliğe sahiptir. Kulaksızlar Atölye yüzey buluntusu. 33-35 Nr.lı İdollerin çekirdeği olmalıdır (Res:14/32).

33- Mermer, Kilia tipi idol. Korunan. H: 9 cm. Beyaz, ince kristalli mermerden, uzun ince bir baş ve plastik olarak belirtilmiş bir buruna sahiptir. Gövde stilize olarak verilmiştir (Res:14/33).

¹Dinç 1995, 93.

Resim 14: Mermer Çekirdek ve Kilia İdolları

34-Mermer idol başı. H: 7.2 cm, başın en geniş yeri: 2 cm. Gözlerde ve sivri başta hafif kazıma çizgilerle saçları stilize şekilde belirtilmiş ve kulaklar hafif çıkıntı olarak işlenmiştir. Başın yüz keskinliği burun çıkıntısı hizasından kırıktır (**Res:14/34**).

35-Mermer idol torsosu. Korunan. H: 4. Omuz gen: 5 cm, gövde kal: 1.2 cm. Torso'nun, boynunun altından gövde ortasına kadarki kısmı korunmuş, yuvarlatılmış düşük omuzların altından hafif kertilerek kollar vurgulanmış. Yassı gövdeli. Tipik Kilia İdolü gövdesidir. Kulaksızlar, yüzey buluntusu, Milet Müzesi'ne Hayati Memiş satmak üzere getirmiştir (**Res:14/35**).

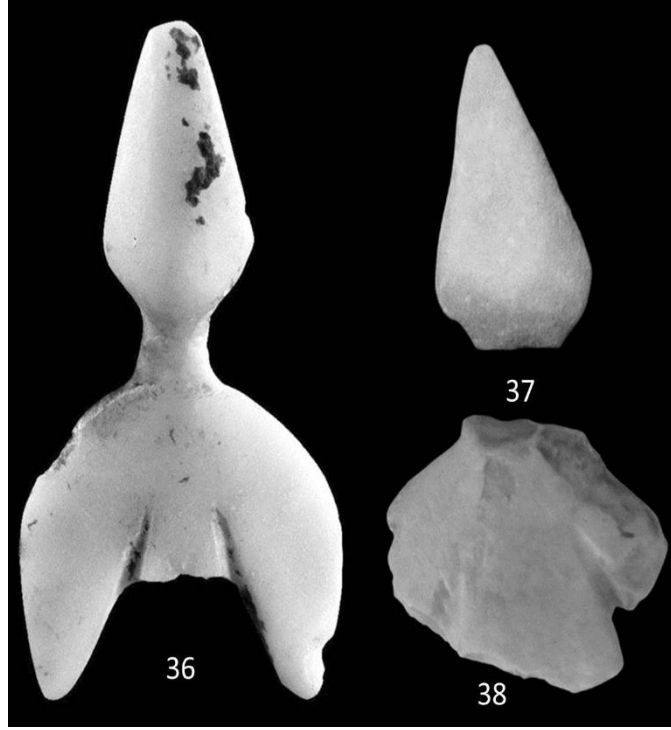
36-Mermer bir idolün üst kısmı (Kilia tipi). Yaklaşık olarak 7.5 cm boyunda. İnce taneli mermerden yapılmış ve perdahlanmıştır. Son derece stilize olan bu örnek, düz bir gövde, konik bir kafaya, köşegen ve eğik kollara sahiptir. Kırık boyun yeniden yapıştırılmış. Üst kısımda kırık, arkadan çoğunlukla perdahlanmıştır¹. 2005'de Münih, *Sammlung ET*. tarafından satın alınmış (**Res:15/36**).

¹<https://www.sixbid.com/browse.html?auction=3809&category=89241&lot=3124975>

37-Env. Nr. 96. İdol başı. H. 2.9 cm, baş gen. 1.6 cm. kal. 0.6 cm. baş mızrak ucu gibi sivrileştirilmiş. Arkası düzgün iner. Yüz, çene hizasına doğru daha şişkincedir. Yassı boyundan kopmuştur. Her yanı düzgün perdahlanmış, perdah izleri görülmemektedir
(Res:15/37).

38-İdol torsosu, boyun altından gövde ortasına kadarki kısmı korunmuş, H: 4.4 cm., omuz gen: 5.1 cm, kal: 1.4 cm. Yuvarlatılmış düşük omuzların altından kertilerek kollar vurgulanmış. Tipik Kilia İdolü gövdesidir. Kulaksızlar Mermer Atölyesi yüzeyinden toplanarak Hayati Memiş tarafından satmak üzere Milet Müzesi'ne getirilmiştir
(Res:15/38).

37 (Manisa Müzesi'nde), 38 (Milet Müzesi'nde)

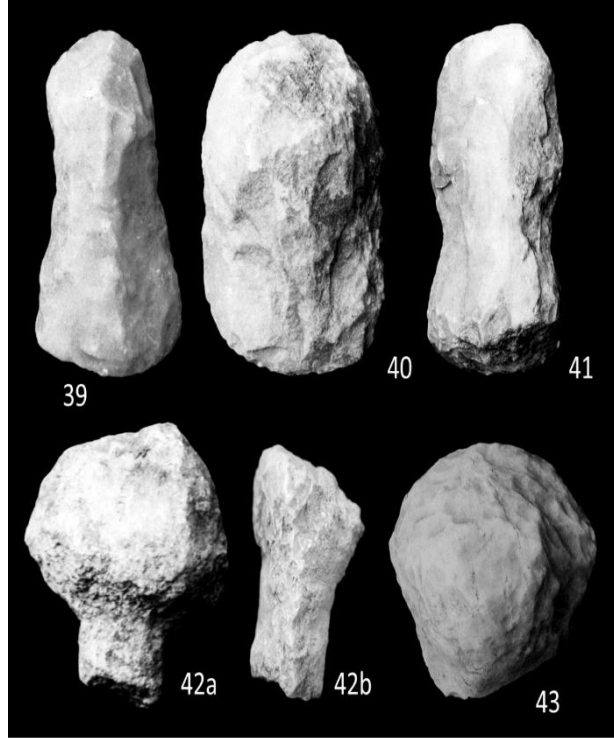
Resim 15: 36 (Müni, Sammlung ET.)

39-Env. Nr. 2. İdol taslağı. H.7.2 cm. omuz gen. 4.1 cm. baş kal. 2.3 cm. Kabaca işlenmiş, üzerinde geniş oluklu yongalar koparılmış ve koparıcı izleri görülmektedir
(Res:16/39).

40-Env. Nr. 3. İdol taslağı. H. 6.3 cm. baş gen. 4.6 cm. Boynun arkası noksan, üzerinde kabaca düzeltme izleri vardır
(Res:16/40).

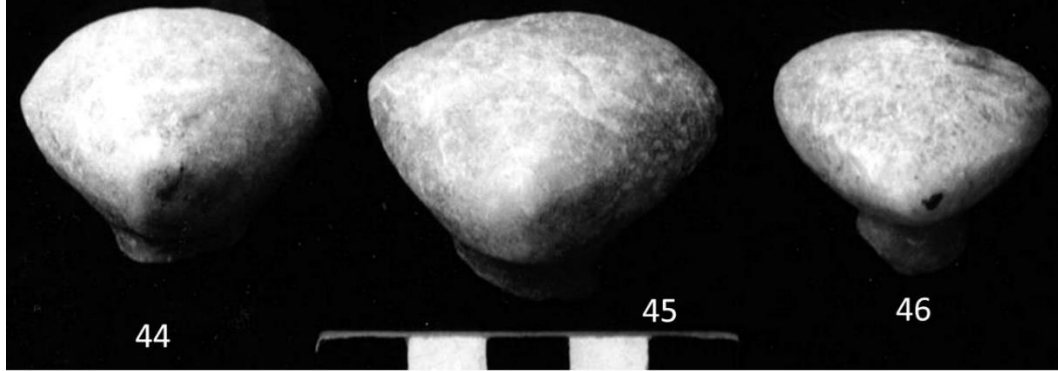
41-Env. Nr. 4. İdol taslağı. H: 9 cm, boyun gen: 5.1 cm. baş kal. 2.5 cm. Omuz üzerinden yongalar alınmış ve gövde noksandır
(Res: 16/41).

42- Env. Nr. 5. İdol başı taslağı. baş. H: 7 cm, gen. 6.9 cm. Kabaca işlenmiş atölye atığıdır. Kilia tipi idol başlarının tipik taslağıdır
(Res: 16/42a-b).

Resim 16: 39-43 Mermer Kilia Tipi İdol Başları Taslak Örnekleri (Manisa Müzesi'nde)

43- Env. Nr. 30 İdol başı taslağı. H. 6.4 cm. baş gen. 4.5 cm. kal. 2.2 cm. Üçgen şeklindeki oval baş geriye doğru yassılaştırılmıştır. Başın üst kenarı keskin konturludur. Boyunun korunan kısmı oval kesitlidir, yuvarlak omuzlu. Boyun kertiğinde geniş düzeltme izleri vardır (**Res: 16/43**).

Resim 17: 44-46 Kulaksızlardan Bitmiş Örnekler (Manisa Müzesi)

44-Manisa Müzesi Env. Nr. 7755. İdol başı. Korunan. H. 3.1 cm, gen. 3.8 cm. Üçgen şeklindeki oval baş geriye doğru yassılaştırılmıştır. Başın üst kenarı keskin konturludur. Boyunun korunan kısmı oval kesitlidir, Kulaksızlar Köyünden İsmail Akagündüz'den satın alma (**Res: 17/44**).

45-Manisa Müzesi Env. Nr. 7754. İdol başı. Korunan. H. 3.1 cm. gen.: 3.3 cm. Üçgenimsi oval başı geriye doğru yassılaştırılmış. Başın üst kenarı keskin konturludur. Boynun korunan bölümü oval kesitlidir. Kulaksızlar Köyünden İsmail Akagündüz'den satın alma (**Res: 17/45**).

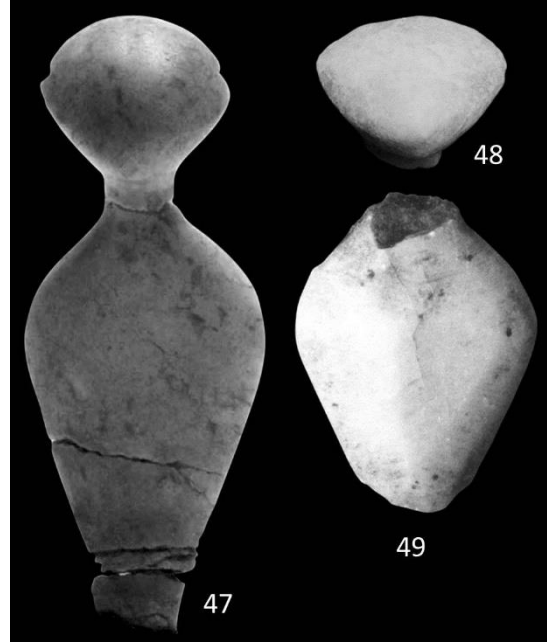
46-Manisa Müzesi Env. Nr. 7753. İdol başı. Korunan. H: 3.5 cm. gen. 4.3 cm. Üçgenimsi oval başı geriye doğru yassılaştırılmıştır. Başın üst kenarı keskin konturludur. Boynun korunmuş bölümü oval kesitlidir. Yüz hatları işlenmemiştir. Kulaksızlar Köyünden İsmail Akagündüz'den satın alma (**Res: 17-/46**).

47-Mermer Kilia idolü, Münih'teki *Staatslihee Museon* Arkeolojik eserler koleksiyonunda, ölçüleri verilmemiş. Şematize, yuvarlatılmış başın her iki yanına küçük kerkter yapılarak kulakları belirtmeye çalışılmış. Göz ve ağız henüz işlenmemiştir. Yuvarlak omuzlu kol ve ayakları yok. Ayak yerine yere düz bir desteği olmalı, ancak noksandır¹ (**Res: 18/47**).

¹Schulze 2015, 16.

48-Manisa Müzesi Env.- Nr. 7753. no'lu idol burada rekonstrüksiyon için kullanıldı (**Res: 18/48-49**)¹.

49-Kilia idol torsosu. Korunan. H: 4.4 cm, gen: 3.4 cm, Gövde Kal: 1.2 cm. Bu gövde parçası Nr. 46'daki gövdeye tamamen benzemektedir. Kulaksızlar Köyü'nden Hayati Memiş tarafından Mermer İdol Atölyesi'nden bulmuştur (**Res: 18/49**).

Resim 18: 46 Mermer Kilia İdol (Münih Staatslihee Museon), 47 Mermer Kilia İdol Başı, 48 Gövde (Manisa Müzesi'nde)

50-Çeşitli şekillerdeki 27 adet mermer Kilia tipi idol Başları. En küçük idol başı H: 2.1 cm, gen.: 2.5 cm., en büyük idol başı (kırık %40) H:7.8 cm., gen: 4.9 cm.dir. Küçük üçgen şeklindeki başlarda yüz hatlarında göz kulak gibi uzuvlar işlenmemiştir. Yüz ortasındaki sivrilik yanlardaki sivri çıkıntılar kulakların soyut olarak simgelendiğini; öte yandan kulak ve gözleri kabartma olarak gelişmiş; kanonikleşmiş Kilia idol başlarının şematize idolden Kilia figürünlerine doğru gelişim gösterdikleri anlaşılmaktadır. Kulaksızlar Köyü'nden Hayati Memiş adlı kişinin atölyeden toplayarak satmak üzere Milet Müzesi'ne getirdiği parçalar (**Res: 19**).

¹Manisa Müzesi 7753 Envanter Numaralı idol başı bu fotoğrafta tekrar kullanılarak bir Kilia idoli tümlenmeye çalışılmıştır.

51- Env. Nr. 151. Traverten, yassı idol. H. 8 cm, gen. 5.3 cm, kal. 1 cm. Troia II d tipi yassı idol traverten doğal çakıl taşı, yüzeyleri hiç işlenmemiş, sadece yanlarından simetrik olmayan genişçe kertilme yapılmış **(Res: 20/51)**.

52- Env. Nr. 105. Omuzlu boyun parçası. Korunan. H: 3.8 cm, gen: 3.2 cm, kal. 1.2 cm, kabaca işlenmiş, geniş kabuk gibi yongalar alınmış. Her iki yüzeyi de geniş yonga koparma yüzeyli, kabaca tasarım görmüş idol taslağıdır. Atölye atığı olmalı **(Res: 20/52)**.

53- Env. Nr. 106. Yassı idol parçası. Yassı idol parçası, H: 3.5 cm, omuz gen. 3.5 cm. Kal. 0.8 cm. Boyun omuza içerlek oyularak ayrılmış. Omuz düzgün yassı gövdeden boyun kertiği ile ayrılmış ve keskin içerlek dönüş yapar. Gayet yüksek perdahlı, pürüzsüz bir yüzeye sahiptir. Bitmiş idol parçasıdır **(Res: 20/53)**.

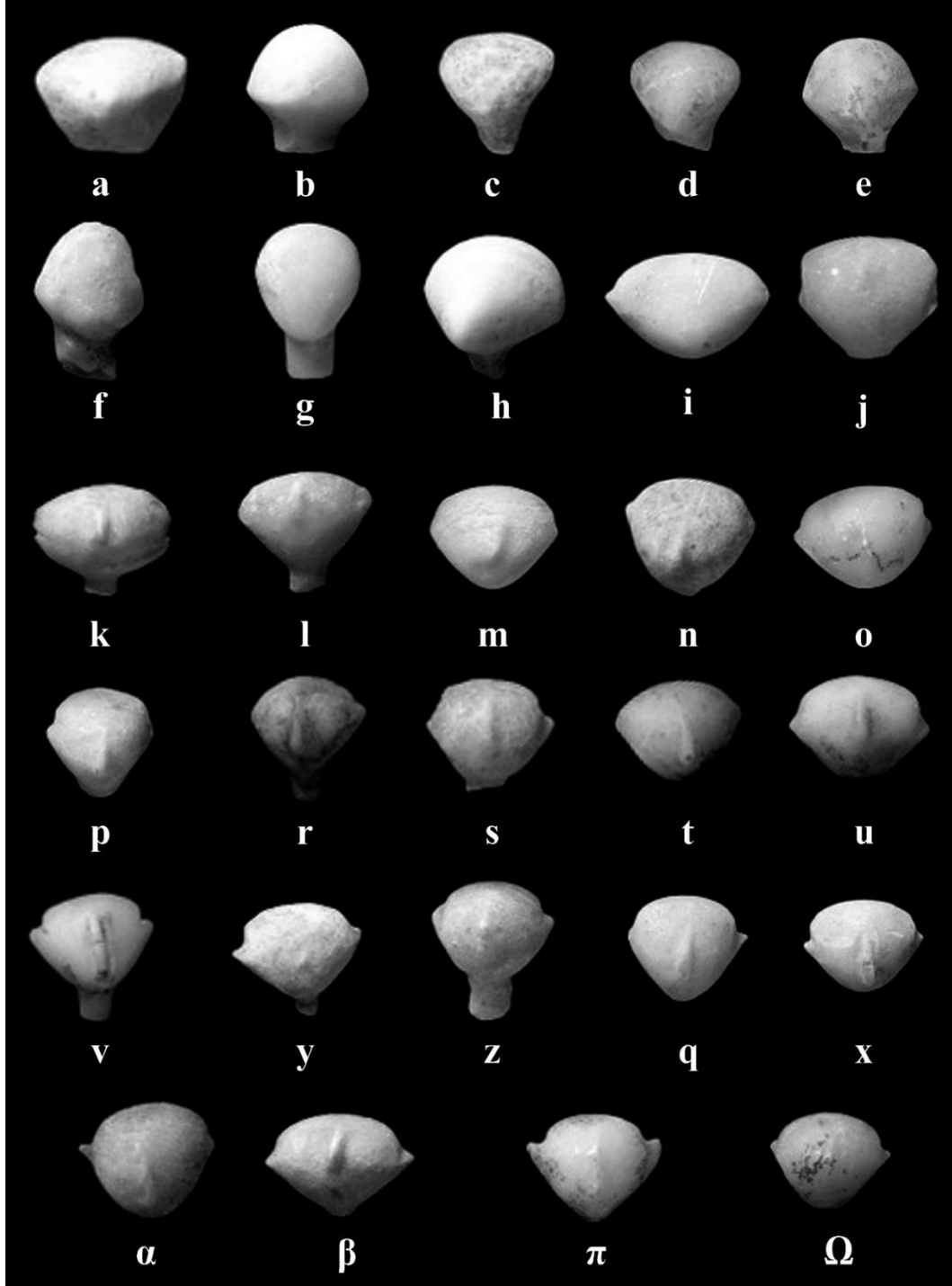

Resim 20: Kulaksızlardan İdol Parçaları, (Manisa Müzesi'nde).

DÜNYANIN ÇEŞİTLİ ÜLKELERİNE İLLEGAL YOLLARLA DAĞILMIŞ DURUMDAKİ KULAKSIZLAR KÖKENLİ MERMER KİLİA İDOL PARÇALARI VE İDOLLERİN KATOLOĞU:

Kulaksızlar üretimi olup, illegal yollarla Dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış bulunan Kilia idol başları **(Res:21 a-Ω)**ve korunmuş Kilia idollerinin bir kısmı kataloğa alınmıştır. Katalogdaki bilgiler elektronik ortamda Cristies Müzayede Evinde "The Guenol Stargezer" (Yıldız Avcısı/gözlemcisi) diye adlandırılan Kilia Figürünün açık artırma ile satılacağı ilan edildikten sonra Gelişmiş Batı Ülkeleri ve Amerika Birleşik Devleti'nin çeşitli Eyaletlerinde henüz tam olarak sayılarını saptayamadığımız yüzlerce Kilia İdolü veya parçalarının satış ilanlarına rastladık. Bu kısıtlı satış bilgilerine göre aşağıda Kat. No:51- 124 Nr'deki bilgiler sistemli bir kataloglama için yeterli değildir¹.

¹Bu başlık altında gruplar halinde resimleri verilen Kilia İdol Başlarının sayıları değişkendir.

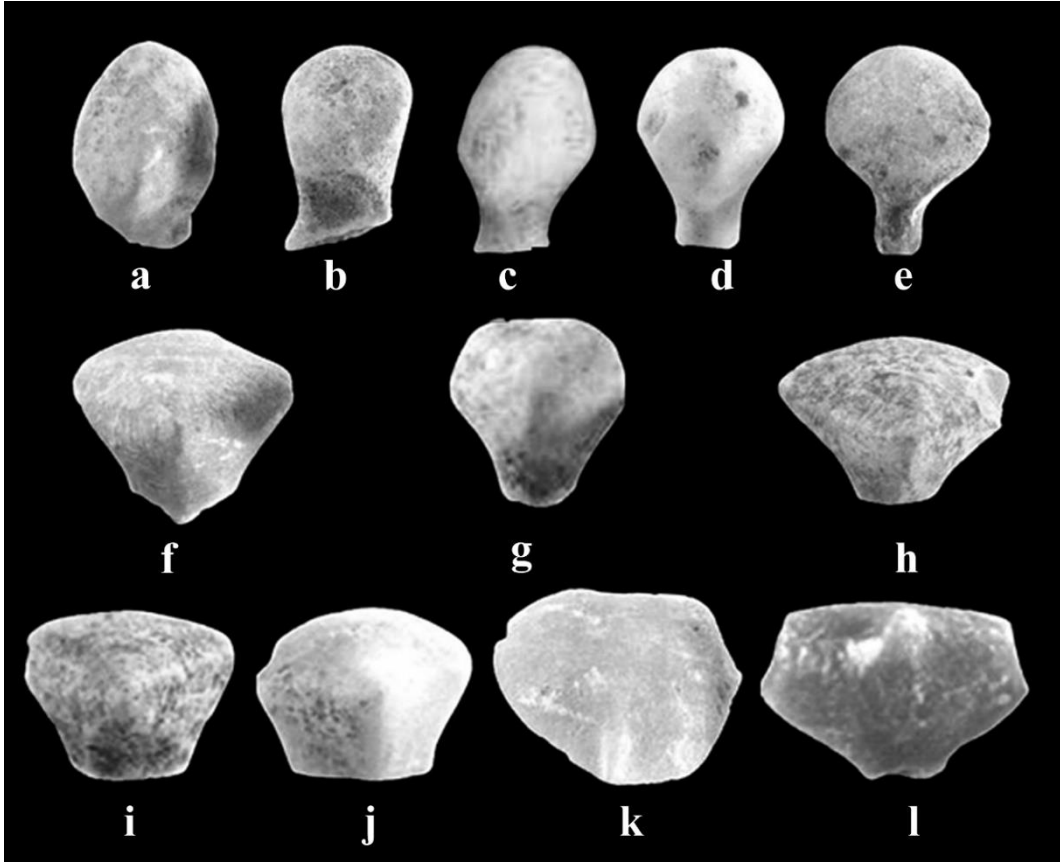

Resim 21: 54a-Ω Dünyanın Çeşitli Ülkelerinden Kilia İdolü Örnekleri
Alıntı yerindeki tanımlamada, **Res:22/55a - 55L**'deki toplam 12 adet Mermer İdol başının tek tek ölçüleri belirtilmeden, genel olarak hepsi için yüksekliklerinin H: 2.1-3.8 cm. arasında değiştikleri ifade edilmiştir¹. 55a- 55L'deki mermer idol başları: Genel olarak hepsi; İnce kristalli beyaz ya da beyazımsı gri renkte, yuvarlatılmış

¹<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/gorny-and-mosch-gmbh/catalogue-id-srgor10000/lot-60100896-5617-41ab-87c9-a401009ee08f>

Geçmişten Günümüze Manisa

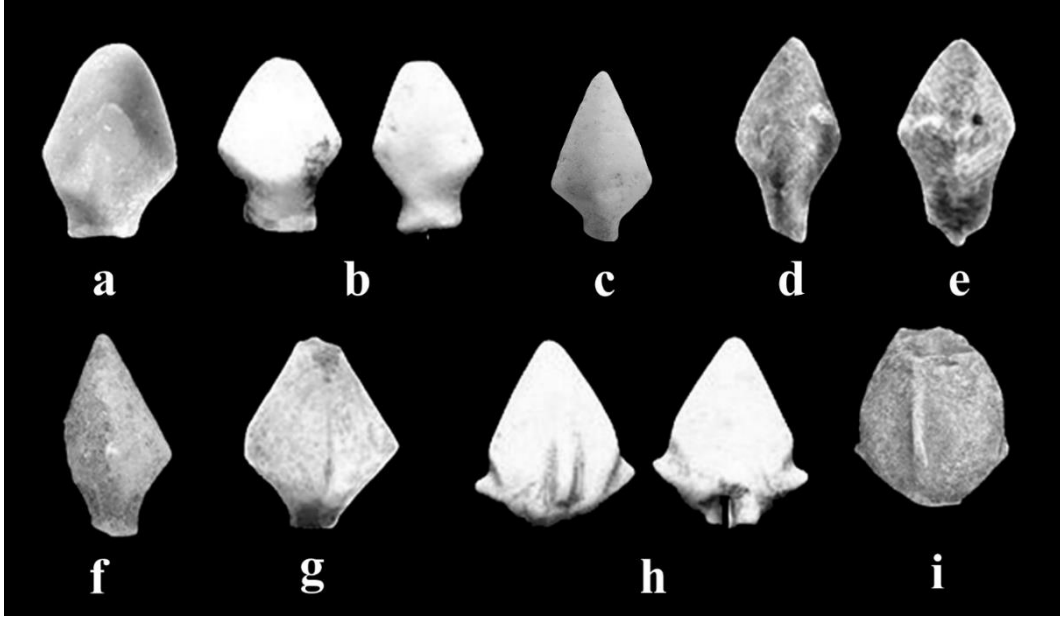
başlardan 55a-55i arasındaki ovale yakın yuvarlatılmış başların burunları ve gözleri ayrıntılı olarak işlenmeden yüz şişkinliği vurgulanmış, kulakları başın her iki yanında dikey kabartmalar veya çıkıntı şişkinlikler olarak belirlenmiştir. Tümü boyunlarından kırık ve noksan olup, bazı boyunlar geniş yassı kesitli, bazılarının boyunları 55e'deki gibi daha ince uzun ve yuvarlak kesitlidir. 55i' ve 55j'deki başların sol yanlarına "V" şeklinde kertiç açılarak şematize kulak işlenmeye çalışılmış, aynı açıdan sağ yandaki kulak çıkıntısı şişkinliğine kulak işleme kertiği açılmamıştır. 55k'da başın üst kısım yuvarlaklığı kısmen düzeltilerek, sol kulak kertiği işlenmiş, sağ kulak yeri ise sivri çıkıntı şeklinde kalmıştır. 55a- 55L'deki Kilia tipi İdol başlarının rasplanma sonrası kısmen perdahlanmış oldukları perdah izlerinden rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Resim 22: 55a-55L, (Kilia Tipi İdol Başları Örnekleri)

Bu şematize mermer idol başları kanonikleşmiş Kilia tipi İdollerin *prototipleri* olmalıdır. Bu idol başları, işleniş tekniği ve şekilleri çizgisel bir karakter göstererek kulak göz ve ağız gibi uzuvların yapılmaya başlandığını göstermektedir. Kaynakta aynı şekilde beş adet Kilia tipi İdol başının Batı Küçük Asya'dan 1981 yılında Almanya/ "München Özel Koleksiyonu'na" satıldığı kayıtlıdır¹.

¹55a- 55c'deki idol başları aynı kaynaktan alınmıştır. Bkz: <https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/gorny-and-mosch-gmbh/catalogue-id-srgor10000/lot-60100896-5617-41ab-87c9-a401009ee08f>

Resim 23: 56a-56i, 12 adet Mızrak Ucu Formlu Mermerden Kilia Tipi İdoller.

56a-Kilia figürün başı. *Onix*, yanları yuvarlatılmış üçgen formlu, H: 2.8 cm, gen: 2.5 cm. Hafifçe yükselen burun çıkıntısı şişkinliği ve boyun açısı ile kanoniktir. *Midwest Özel Koleksiyonu*'nda¹.

56b- Mermer Kilia figürün başı (cephede ve arkasından görünüş). Korunan. H: 3.8cm x 2.9cm. İnce kristalli beyaz mermerden, üçgen şeklindeki başın üst sivri kısmı aşınmış. Baş form olarak dolgunca mızrak ucu şeklinde. Kulaklar yanda üstten derince kertilmiş, küçük üçgenler şeklinde çıkıktır. İnce uzun çengel burun düz bir şekilde çeneye doğru inmektedir. Önceden, *New York Koleksiyonu*; Daha sonra, 1960'larda satın alınan *Eski Özel Wagner Koleksiyonu MA*, Cape Cod, MA².

56c-Mermer kilia tipi idol başı. Korunan. Ölçüleri H:3.8 cm, gen. 2.3 cm, kalınlık:1.1 cm. İnce grenli beyaz mermerden ince şekilde yaprak gibi mızrak ucu formlu. Yüzeyi parlak perdahlı, yüzey cilalanmıştır. 1990'ların ortalarından itibaren Harlan J. ve Pamela M. Berk Koleksiyonu (1980'lerin sonu ile 1990'ların ortalarına kadar Londra ya da New York'taki bir bayiden satın alınmıştı); Harlan J. ve Pamela M. Berk'in MFA'ya armağanı, Aralık 2002, Harlan J. ve Pamela M. Berk hediye³.

56d-e-Kilia tipi mermer idol başları. Korunan. H:2.1 - 3,8 cm. Beyaz ince kristalli mermerden stilize olarak yapılmışlar. İnce uzun burun ve kulakların çıkıntısı yerlerinin belirtilmiştir. Boyunlarından tümü kırık, üzerinde raspa izleri yer yer görülmekte, 1981'de, Alman'ya/*München*'de *Özel Koleksiyon*'a satılmış⁴.

56f-Kilia tipi mermer idol başı. Korunan. H 5.5 cm. Gri, ince kristalli beyaz mermer. Mızrak ucu formlu Kilia İdollerin stilize örneklerinden biridir. İnce burun çıkıntısı ve

¹https://www.liveauctioneers.com/item/30112607_western-anatolian-marble-head-from-a-kilia-idol

²<http://romanumismatics.com/archive/e-sale-15/lot/0515/>

³<http://www.mfa.org/collections/object/idol-head-kiliya-type-398784>

⁴<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/gorny-and-mosch-gmbh/catalogue-id->

(Res: 23-56d katalog numaralı idol için belirtilen adrese 2017 yılında erişim sağlanırken, 23.10.2018 tarihinde bu internet adresine erişim denendiğinde " File or directory not found" ibaresi ile erişim sağlanamadığı görülmüştür).

Geçmişten Günümüze Manisa

kulakları sivri çıkıntı şeklinde, boyun kırık ve sol yan kulak çıkıntısı da kırılmış. Pomza taşı ile yapılan raspalama izleri kısmen görülmektedir. Buluntu yeri: ilgili kaynakta Küçük Asia'dan bulunduğu; Almanya'daki/*München*'deki bir özel koleksiyona satılmış.

56g-Kilia tipi mermer idol başı. Kaynakta korunan ölçüleri verilmemiştir. Formu yaklaşık olarak 56f'deki Kilia tipi mermer idol başının benzeridir. Boyun ve başın üst kısmındaki sivrilik kırıktır.

56h-Kilia mermer idol başı, (Başın cepheden ve arkasından görünüşü). Korunan. H:3.8 cm x 2.9 cm. İyi oyulmuş başın profilden görünüşünde¹ dolgun yüz yapısı üçgen şekilde, kulaklar yaklaşık olarak simetriyi kazanmış. Stilize başın her iki yanındaki kulaklar çene yapısına uygun şekilde verev/şevli derin kertiklerle çentilerek açılmış, bu yüzden sivri uçlu kulaklar gayet düzgün işlenmiştir. Dikey ince uzun derince şekilde kertilerek yüz şişkinliği ortasında belirginleştirilmiştir.

56i-Kilia mermer idol başı. Korunan. H. 2.8 cm x 2.8 cm. Form olarak **56i**'deki idole benzemekle birlikte yüz daha oval sivri burun uzun ince ve kertikli, kulakları yanda belirgin şekilde sivrice uçlu çıkıntılar olarak işlenmiştir. Stilize baş, kanonikleşmiş Kilia tipi İdollerin baş yapılarına daha çok benzemektedir².

Resim 24'teki 57a-57n arasında, resimleri görülen toplam 15 adet "Kilia tipi" mermer idol başının form ve boyutlarındaki küçük farklılıkları bir yana bırakıldığında, idol başlarının bir birlerine çok benzedikleri görülür. Bu nedenle, katalog bilgilerinde benzer tanımları tekrarlamamak için ortak tanımlama yoluna gidilmiştir: Buna göre; 57. Sıradaki idol başları, ince kristalli beyaz, beyazımsı gri renkli mermerlerden yapılmıştır, Formları genel olarak üçgen şekilli, başların üst kısımları düzgün yuvarlatılmış, kulak çıkıntı yerleri dolgunca; sivri biçimde, yüz şişkinliği ortasına burun sivrilğine uygun sivrilik yapılmış, başlara profilden bakıldığında, yüz yapılarının "penguen" yüz yapısını andırdığı kolayca seçilebilmektedir. Stilize şekildeki başlarda göz, kulak ve burun belirgin olarak işlenmese de, üçgen yüz yapılarının yanlarında sivri çıkıntılar şematik kulaklar şeklinde ve yüz ortasında dolgun sivri çıkıntılarının ise buruna benzedikleri anlaşılır. Bu stilize başları, sadece kulakların ve burnun simgesel olarak vurgulandığı uzamış birer kafa olarak tanımlamak doğru olsa da; başların simgesel anlamları stilize idollerden-figürönlere giden bir çizgisel gelişim ortaya konduğu anlaşılmaktadır. İşçilik tekniği açısından başların yüzeyleri raspalama sonrası pürüzsüz bir yüzey elde etmek için ince alet izi kümelerinin çakıl taşları veya deri ile perdahlanarak parlak bir yüzey elde edilmiştir.

57a-Kilia tipi mermer idol başı. Korunan. Ölçüleri: 2,3 cm x 2,7 cm x 2,3 cm boyutlarındadır, *New Jersey ABD koleksiyonunda*, 20 yıl önce satın alınmış³.

57b-Kilia tipi mermer idol başı. İlgili yayında "*Anadolu kökenli Kilia başları. İ.Ö. 2700 -2500. Standart formdan uzun, ince burun belirtileri gösteren, beyaz renkte, ince kristal mermerden stilize edilmiş yıldız gözcüsü kafaları grubudur. Boyutlar: 7/8 "H - 1-1 / 8" H + pleksi blok montajları. 1981'de bir Alman özel koleksiyonundan satın alınmış, şimdi New-York'ta* ⁴.

¹<http://romanumismatics.com/archive/e-sale-15/lot/0515/> (Res: 23-56i katalog numaralı idol için belirtilen adrese 2017 yılında erişim sağlanırken, 23.10.2018 tarihinde bu internet adresine erişim denendiğinde "File or directory not found" ibaresi ile erişim sağlanamadığı görülmüştür).

²https://new.liveauctioneers.com/item/35204398_lot-of-3-anatolian-marble-kilia-heads

³https://www.liveauctioneers.com/item/55336679_ancient-anatolian-marble-kilia-idol-head#&gid=1&pid=1

⁴https://new.liveauctioneers.com/item/35204398_lot-of-3-anatolian-marble-kilia-heads

57c: Beyaz kristal mermer, stilize edilmiş çeşitli boy ve ebatlarda 3 adet Kilia tipi idol başından birisidir. İlgili kaynakta ölçüleri verilmemiş. Standart formda, uzun ince burun, boyundan kırık. *NYC koleksiyonu, Gorny & Mosch, Almanya'daki bir koleksiyonerden 1981 yılında satın almış¹.*

57d-Kilia tipi mermer idol başı. Korunan. H. 2.7 cm, gen.2.3 cm. İnce kristalli beyaz mermerden, çeneye doğru yükselen pürüzsüz bir yüz düzlemine sahip basit formdadır. Boyun açısı kanonik, bir 'yıldız gözlem' figürleriyle uyumludur. *Ex Royal Athena Galleries, New York².*

57e-Kilia tipi mermer idol başı. Korunan. H.3.5 cm. *Leon Levy Koleksiyonuna* satılmış³.

57f-Mermer Kilia Tipi idol, Korunan H: 2.7 cm, gen. 2.3 cm. İnce grenli beyaz mermerden, yuvarlatılmış kafa çeneye doğru yükselen pürüzsüz bir yüz düzlemine sahip basit formdadır. Boyunu açısı kanonik bir 'Yıldız Gözlemcisi' figürleriyle uyumludur. *Ex Royal Athena Galleries, New York⁴.*

57g- Kilia tipi mermer idol başı. Koleksiyonda dört tane baş var. Korunan. Ölçüleri H 7,2 cm, gen. 4,5 cm. olarak verilmiş. Burada verilen Kilia başı beyaz, ince kristal mermerdendir. Uzun, ince burun ve kulakları plastik olarak verilmiştir. Geniş baş kısmen perdahlanmış. İlgili kaynakta, buluntunun orijini Anadolu'dan olup; tarih olarak Erken Tunç Çağı II, yaklaşık olarak M.Ö. 2700-2300 tarihleri önerilmektedir *1200 -NYC koleksiyonu, Gorny & Mosch, Almanya'da satın alındı. Alman koleksiyonu, 1981'i satın aldı. Howard S. Rose Gallery, Inc. Fine Pre-Columbian, Tribal Art & Classical Antiquities⁵.*

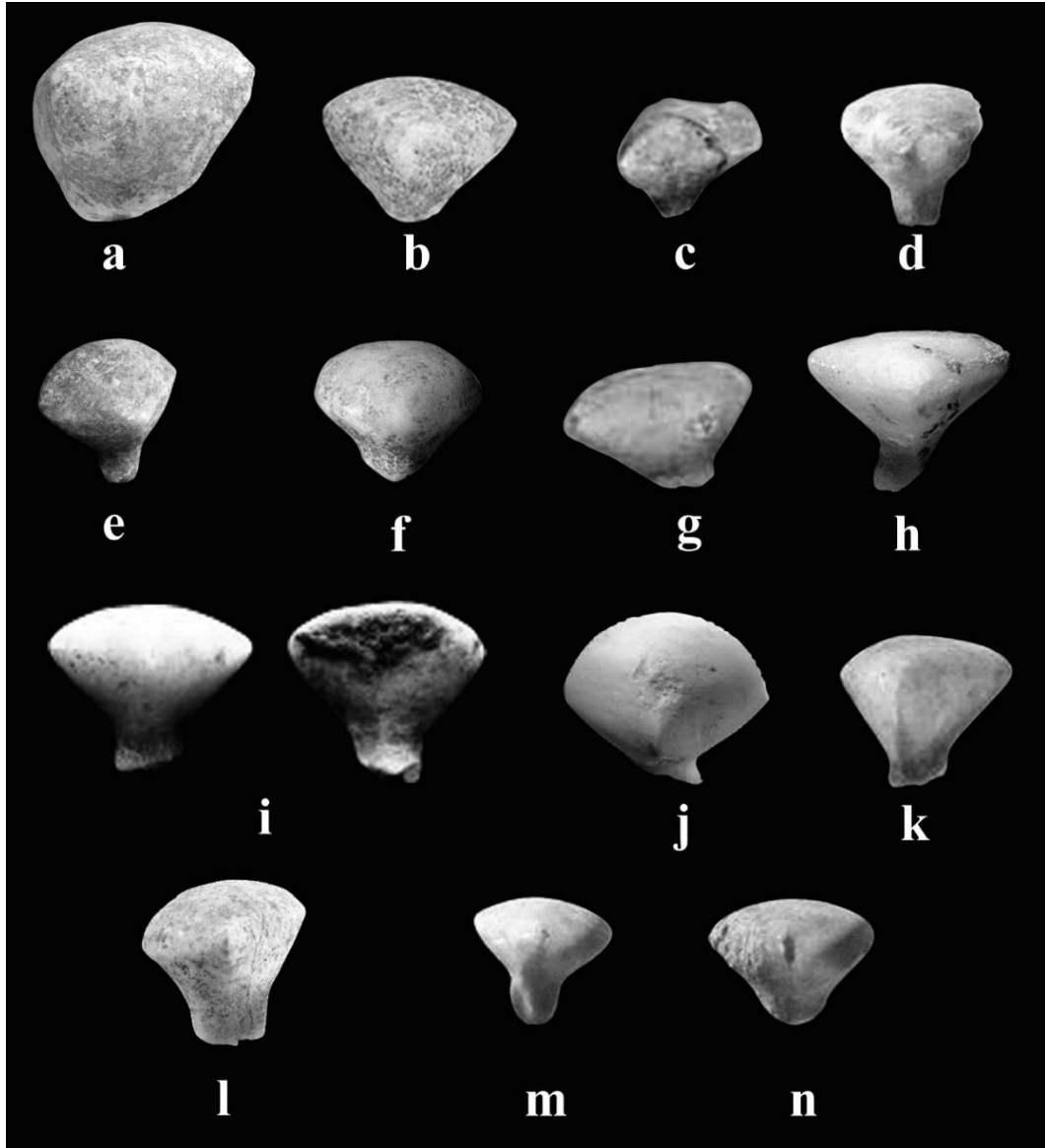
¹https://new.liveauctioneers.com/item/35204398_lot-of-3-anatolian-marble-kilia-heads

²<https://new.liveauctioneers.com/item/13097245>

³<http://www.ancient-art.co.uk/near-eastern/anatolian-stargazer-head/>

⁴<https://new.liveauctioneers.com/item/13097245>

⁵Kopf eines Kiliya-Idols. Westasiatisch, ca. 2700 - 2400 v. Chr. H 7,2cm, B 4,5cm. Weißer, feinkristalliner Marmor. Breiter Kopf mit plastischer Angabe der langen, dünnen Nase und der Ohren. Zum Teil versintert, am Hals gebrochen, Nase u. Ohren zum Teil abgesplittert. Provenienz: Aus einer Privatsammlung in New York, erworben in den 1980er Jahren.

Resim 24: 57a-57n Kilia Tipi İdol Başı Örnekleri

57h-Kilia tipi mermer idol başı. Korunan. Ölçüleri:3.0 x 3.9 x 2.5 cm. İlgili kaynakta “Anadolu’dan bulunmuş olduğu, M.Ö. 3. Binyıl ait Kilia tipi Idol, Referans: Agnès Spycket, Elie Borowski Koleksiyonundan - İnsan Şekli İlahi, Kudüs, 2000, sayfa 74, şekil 48; J. Thimme (ed.), Kikladların Kültür Sanatı, Chicago / New York, 1977, sayfa 571, şekil 560-56. Şeklindedir¹.

57i: Kilia tipi mermer idol başı. Kaynakta ölçüleri verilmemiştir. İlgili alıntı kaynağında; temel formda işlenmiş baş ve boyundan kırık. “Lot 519: Killia Idol’ün Batı Anadolu mermer kafa” şeklindedir².

¹<https://www.pinterest.pt/pin/488007309596090031/>

²<http://romanumismatics.com/archive/e-sale-15/lot/0519/>

57j-Kilia tipi mermer idol başı. Dar bir silindirik boyunda geriye eğik kavisli, hafif sivri şekilde burun yapısı belirlenmiştir. İlgili kaynakta, ölçüleri belirtilmemiş. Ancak “İki adet Anadolu kökenli idol, İ.Ö. 3300-2500 yılları arasına tarihlenmekte¹.” denmektedir.

57k-Kilia tipi mermer idol başı. Bu başın ait olduğu idol grubunda 57L, 57m, 57n'deki bilgilerin ortak tanımı bulunmaktadır. Bu nedenle ölçüleri tek tek verilmemiştir. *Almanya'da Provenienz: Aus deutscher Privatsammlung* koleksiyonunda.

57L- Kilia Tipi mermer idol başı, Beyaz ve gri, ince kristalli mermer idol başları gurubu (Kiliya tipi). Beş adet beyaz gri, ince kristalli mermer idol başları gurubu içinde tek tek ölçüleri verilmeden grubun en büyük başına Korunan H: 4,0 cm. Bazı çizikler, minik parçalanma eksik, boynu kırılmış, kısmen perdahlanmış². *Provenienz: Aus deutscher Privatsammlung 1981*³.

57m- Kilia Tipi mermer idol başı, Beş adet beyaz gri, ince kristalli mermer idol başları gurubu içinde tek tek ölçüleri verilmeden grubun en büyük başına Korunan H.5.5 cm. denmiştir. Başlarda bazı çizikler, minik parçalanma nedeni ile eksiklikler var, boynu kırılmış, kısmen perdahlanmıştır⁴. *Provenienz: Aus deutscher Privatsammlung 1981*⁵.

57n- Kilia Tipi mermer idol başı, Bu başın ait olduğu idol grubunda 57k,57L,57m'deki bilgilerin ortak tanımı bulunmaktadır. Bu nedenle ölçüleri tek tek verilmemiştir. *Provenienz: Aus deutscher Privatsammlung*

58a-58h'deki Kilia Tipi mermer idol başları genellikle beyaz, bazıları beyazımsı gri renkte, ince kristalli mermerden yapılmışlardır. Başların formları, basık, şişkince üçgenimsi yüz yapılarının benzerlikleri yanında, ölçülerindeki küçük farklılıklar dışında boyutlarının da hemen hemen aynı şekilde oldukları anlaşılmaktadır. 58a – b ve 58g'de kafaların her iki yanlarında simetrik olmayan kulak şişkinlikleri çıkıntılarında kulak kertikleri açılmamıştır. Diğer yandan yüzlerin çene yapısına uygun yerlerinin üstüne gelen kısımlarına, genellikle dikey şekilde, ince uzunca, irili ufaklı burun çıkıntıları kabartma olarak işlenmiştir. 58b'deki başın yüz şişkinliğine; yüz ortasına gelecek şekilde, karşılıklı olarak geniş dikey konkav çentikler açılarak ince uzun burun vurgulanmıştır. 58d ve e'deki Kilia idol başları gerek yüksek işçilikleri, gerek noktacık şeklindeki gözlerin işlenişler ve de profilden görünüşlerine göre, gökyüzüne bakar şekilde tasarlanmışlardır.

58a-Kilia Tipi mermer idol başı. Küçük kulaklı, oval kafa şekli; kubbeli yüzü uzun, sırt benzeri burunlu. Ölçüleri verilmemiştir. İlgili kaynakta iki idol başı için tanım yapılmaktadır⁶.

¹<http://www.christies.com/lotfinder/Lot/two-anatolian-marble-heads-of-kiliya-type-4505442-details.aspx>

²<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/gorny-and-mosch-gmbh/catalogue-id-srgor10000/lot-c24198cc-3909-43ea-acb3-a401009edfcb>

³ <https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/gorny-and-mosch-gmbh/catalogue-id-srgor10000/lot-c24198cc-3909-43ea-acb3-a401009edfcb>

⁴İlgili kaynakta, Bu gruptaki Kili başlarının buluntu yeri için Batı Anadolu'dan buldukları kayıtlıdır. Bkz: <https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/gorny-and-mosch-gmbh/catalogue-id-srgor10000/lot-c24198cc-3909-43ea-acb3-a401009edfcb>

⁵ <https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/gorny-and-mosch-gmbh/catalogue-id-srgor10000/lot-c24198cc-3909-43ea-acb3-a401009edfcb>

⁶*Ein vollständiges Kiliya-Idol s. Muscarella - 1974, Nr. 8 mit Abb. One Idol and Two Idol Heads. 13.2 cm. Clay, marble. Western Asia, 2nd quarter 3rd mill.-2nd mill. B.C.a) FEMALE BIRD'S HEAD IDOL. - Flat, schematic figure with pointed nose. Hands held to the breasts in fertility gesture. Eyes and neck decoration affixed. Back of the head and nose worn. Fertility votive offering. 2nd mill. B.C. b) TWO KILIYA-TYPE IDOL HEADS. - Oval head shape with embryonic ears; domed face with long, ridge-like nose. One head with fissure. 2800-2300 B.C.Provenance: a) Formerly German priv. coll., before. Bkz: 2013.<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/cahn-auktionen-ag/catalogue-id-cahn10001/lot-23daf986-d88e-42ae-83fe-a50800a5891f>*

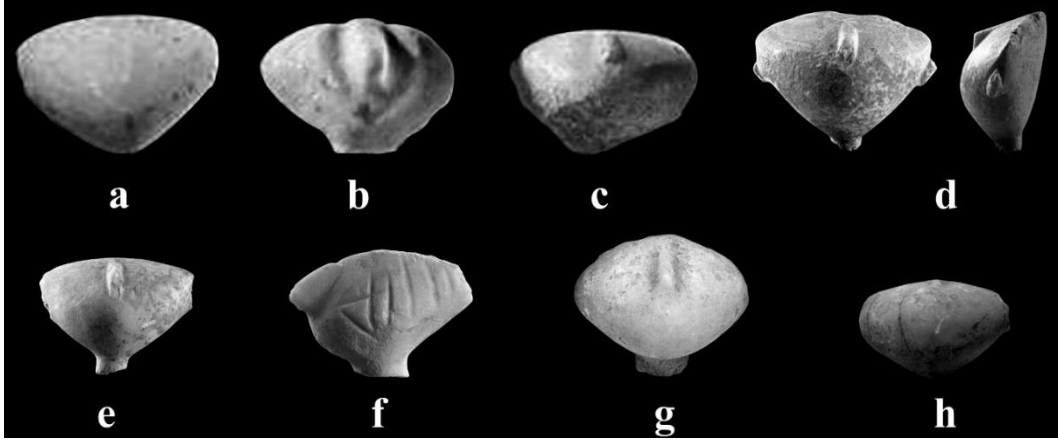
Geçmişten Günümüze Manisa

58b-Mermer Kilia tipi idollerden 5 tanesi için ortak. H: 2.2 - 4,0 cm. Beyaz, gri, ince kristalli mermer. Tüm boyun kırık, raspalama taşı çizikleri var, kısmen perdahlanmış. 1981'de Almanya'da özel bir koleksiyondadır. İlgili kaynakta, Batı Anadolu'dan bulunduğu ve tarihinin de, yaklaşık M.Ö. 2700 - 2400 olduğu yazılıdır¹.

58c-Mermer Kilia tipi idol başı. Kaynakta beş ayrı idol başından birisidir. Başların boyutları H: 3.0- 5.5 cm. arasında değişmekte ve Batı Asya'dan buldukları belirtilmektedir².

58d (ön ve arka yüzden)-Mermerden Kilia figürün başı. H: 6 cm. İnce taneli beyaz mermer. Geniş başlı, ince burun ve kulak plastik olarak işlenmiş. Boynunda kırık, küçük parçalar şeklinde çentik kırıkları var, yüzey kalker patinalı. 1990'lardan beri Fransa, *Bavyera'da Özel bir Koleksiyonda* ³.

58e-Mermer, Kilia idol başı. Geniş üçgenimsi bir baş, plastik olarak işlenmiş burun, boyundan kırık. Kısmen toprak patinalı, perdahlanmış yüzey. F.U. koleksiyonunda, yaklaşık 20 yıl önce satın alınmıştır⁴.

Resim 25: (58a-58h) Basık Üçgen Yüzlü Mermer Kilia Tipi İdol Başları, 9 Adet.

58f-Kilia tipi idol başı, beyaz mermer. 1.25x1.75 cm. boyutlarında, Üçgenimsi geniş biçimli baş, çıkıntı şeklinde kulaklar ve ince uzun burun plastik olarak işlenmiş. *Ex French Collection*⁵.

58g-Kilia tipi mermer idol başı. Korunan H. 2.6 cm, gen. 3 cm basit-temel form, hafifçe yükselen, belirgin burun kemeri ve boyun açısı ile standart (yıldız gözlemci) formuna uygundur. Kaynakta idol başının "Batı Anadolu orjinli olduğu" belirtilmiştir. *Midwest Özel Koleksiyonunda*.

58h-Kilia tipi mermer idol başı. Kaynakta ölçüleri verilmemiştir. Basit formda stilize edilmiş olup kısmen belirtilmiş burun ve boyun açısı ile "yıldız gözlemcisi" formuna uygundur. İyi korunmuş durumda. Kaynakta "Batı Anadolu orjinli olduğu" belirtilmiştir. *Ex Midwest Özel Koleksiyonunda* bulunmaktadır⁶.

¹<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/gorny-and-mosch-gmbh/catalogue-id-srgor10000/lot-c24198cc-3909-43ea-acb3-a401009edfcb>

²https://www.liveauctioneers.com/item/36947139_anatolian-marble-head-from-kilia-idol

³<https://www.sixbid.com/browse.html?auction=2377&category=47338&lot=2016716>

⁴<http://www.sixbid.com/browse.html?auction=2377&category=47338&lot=2016719>

⁵https://new.liveauctioneers.com/item/5802144_638-near-eastern-white-marble-head-from-a-kilia-idol

⁶https://www.liveauctioneers.com/item/30112607_western-anatolian-marble-head-from-a-kilia-idol

59a-Kilia idol başı, beyaz mermer. H: 3.5. İyi korumuş durumda. Baş, şematik olarak anatomik boyutuna ve özgün anlayışına, dikeyden daha yatay ve stilize, neredeyse üçgen şeklinde, ovoid formdadır. Baş bir kadına ait idolden kırılmış olabilir. 1980'den bu yana İngiltere'de özel bir koleksiyondadır¹.

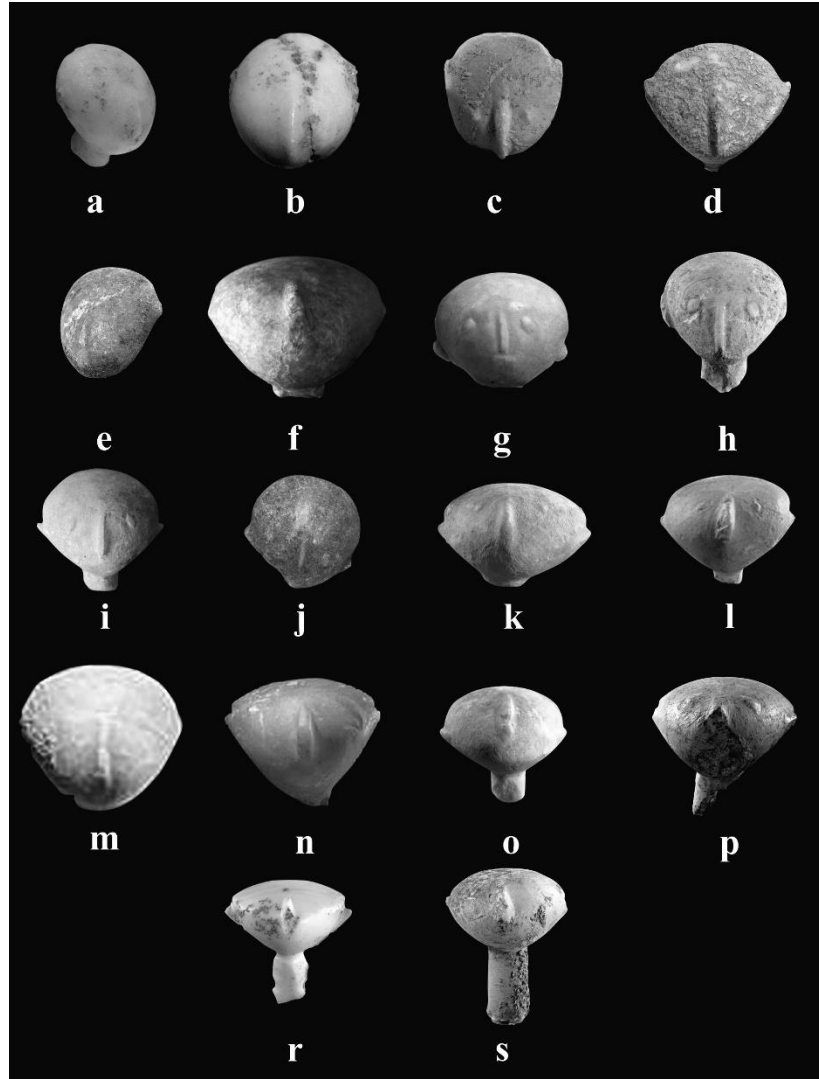
59b- Onix Kilia İdol başı. Korunan. H: 2.8 cm, gen: 2.5 cm. Hafifçe yükselen, burun kemeri ve boyun açısı ile kanonik (Yıldız Gözlemcisi) forma uygundur. Başın üst kısmına sivri uçlu taş işleme aleti /sivri uç ile vurularak "V" şeklinde olasılıkla alın çizgisi? yapılmaya çalışılmıştır. Yüzeyi parlak perdahlı ve cilalıdır. *Midwest Özel Koleksiyonunda*².

59c- Mermer Kilia idol başı. Korunan. H: 4.3 cm. Oval yüzü uzunca yuvarlatılmış, uzun, ince sivri burun ve baş yuvarlağına kulaklar simetrik olarak küçük çıkıntılar şeklinde plastik olarak belirtilmiştir. İnce kristalli beyaz mermerden, yüzeyi ince toprak patinalıdır. *Münih'te özel koleksiyondadır*³.

¹<https://www.trocadero.com/stores/bagot/items/1326971/anatolian-head-an-idol>

²<https://www.liveauctioneers.com/item/30112607-western-anatolian-marble-head-from-a-kilia-idol>

³<http://img.collectorcircuit.com/files/gerhard-hirsch-nachfolger/coinsauction/antique-art-objects-auction-295/01082-www.jpg>

Resim 26: Kilia Tipi Mermer İdol ve Figürin Başları, toplam 18 adet (59a-59s).

59d: Mermer Kilia idol başı¹.

Ürün numarası:	26,32512
Öğe kategorileri:	Yakın Doğu
Boyut:	3.6 cm L - 1 7/16 inç
Fiyat:	1000 ABD Doları
Üçgen şekil, geniş baş, sivri burun ve kulaklar. Malzeme: Mermer Kültür: Anadolu, c. 3300-2900 BC 2	

¹2017 yılı Haziran ayında aşağıda belirtilen internet adresi ziyaret edilerek, satışa sunulan burada **Resim 26: 59/d'**deki Kilia başını fotoğrafı ile birlikte tablodaki bilgileri ile tarafımızca kaydedilmiştir. Ancak 20.12.2018 tarihinde aynı kaynağa tekrar erişilmeye çalışığımızda site adresinde: "Sorry, no item found" ibaresi görülmüştür. Olasılıkla <http://www.artemission.com> sitesindeki bu Kilia başının satışı gerçekliğinden siteden kaldırılmıştır.

²<http://www.artemission.com/ViewItemDetails.aspx?ItemNumber=26.3251>

59e-Mermer, Kilia idol başı. İlgili kaynakta ölçüleri verilmemiştir. Burun oval yüz yuvarlağında hafif kabartma olarak ince uzun şekil yapılmış. Kulaklar plastik olarak belirtilmiş. İngiltere’de özel bir koleksiyona ait¹.

59f-Kilia idol başı. Korunan. H: 2.5 cm x 3.5 cm boyutlarında ince kristalli beyaz mermerden, plastik olarak işlenmiş ince bir burun ve geniş bir baş. Burun hafifçe yontulmuş, bunun dışında sağlam durumda. İlgili kaynakta: *Ref: 6026, Arz: 1980’lerde satın alınan New York’taki özel bir koleksiyon*². Şeklinde ifade edilmiştir.

59g-Kilia idol başı. Korunan. H: 4 cm, gen: 4,5cm. İnce kristal Beyaz mermerdendir. Burun, gözler ve kulakları plastik olarak işlenmiş. Burnu çene üzerine keskince sırtlı, ince uzun uzanmaktadır. Üzerinde pomza taşının raspa/düzeltilme izlerini taşır. Gayet düzgün yuvarlak geniş baş ve yuvarlak kesitli boyundan kırıktır. İlgili kaynakta; *583 Sayılı Kiliya İdolü Başı, Batı Asya’dan bulunmuş, M.D.’den 1965’ten beri*.

59h-Kilia idol başı. Korunan. H: 4cm. Beyaz, ince kristalli mermerden, kulaklar, gözler belirterek geniş yuvarlak kafada, ince uzun burun plastik olarak işlenmiş. Gözler düzgün olmayan baklava dilimi şeklinde, boyunda kırık., Kısmen perdahlı. İlgili kaynakta buluntu yeri için; “Batı Asya’dan, yaklaşık 2700 - 2400/2300 v. Chr. Münih 2005 tarihinden önce satın alınan Ex toplama E. T., Münih”³ bilgisi verilmektedir.

59i-Mermer Kilia idol başı. Kaynakta ölçüleri verilmemiş. İnce kristalli beyaz mermerden, Parlak mermerden oyulmuş yüzeyi perdahlanmıştır. Sivri kulaklar, küçük çıkıntılı gözler ve ince burun tümü büyük bir titizlikle biçimlendirilmiştir. Boyundan kırılmış, başın geriye doğru olduğu, dolayısıyla "yıldızcı avcısı" şeklinde yorumlanan örneklere benzerlik göstermektedir⁴.

59j-Mermer Kilia idol başı. H:1.9 cm. Yüz düzlemleri çeneye doğru yükselir; Henüz stilize edilmiş bir burun kemeri, boynun açısı kanonik yıldız gezer figürleri ile tutarlıdır. İlgili kaynakta buluntu yerinin “*Batı Anadolu olduğu,*” tarih olarak da; “*Tunç Çağı II, İ.Ö. M.Ö. 2700 – 2500 yıllarına tarihlenen bir Kilia idol başı*”⁵. Şeklinde tarihlendiği belirtilmektedir.

59k-Mermer Kilia idolü. İlgili kaynaktaki resimde yan yana üç Kilia tipi idol başının ölçüleri H. 1.7 -. 2.6 cm.dir.. Geniş yuvarlatılmış başta uzun ince bir burun ve gözleri plastik olarak işlenmiş, kulakları simetrik olarak sivri uçlu yapılmıştır. Boyun kırık, yüzeyi perdahlanmıştır. İlgili kaynakta: “*Koleksiyon başları Batı Anadoludan bulunma, yaklaşık İ.Ö. 2700 – 2400 yıllarına tarihlenir, Verwittert. Provenienz: Bavyera ticaret koleksiyonundan MO’nun elinde (1990’lardan beri Besitz’te sıralanmıştır)*”⁶.

59L-Kilia tipi idol başı. İlgili kaynakta ölçüleri verilmemiştir. Geniş yuvarlatılmış bir başta, plastik olarak belirtilmiş gözler ve kulakları ile genel ‘stargazer’ formuna uygundur. Boynu kırık, burunda minik çentik var, perdahlama izleri görülmekte, yüzey yıpranmış. Kaynakta: “*Batı Anadolu’dan mermer bir baş, yaklaşık olarak İ.Ö.*”

¹<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/bishopandmiller/catalogue-id-bishop10013/lot-396e5019-77d8-44f7-93b6-a5a100aee697>

² <http://www.cb-gallery.com/en/produkt/kopf-eines-kiliya-idols-2/>

³<http://katalog.neumeister.com/fr/i/12486669/p/11/>

⁴Background: Kilia idols date from as early as 4500 to 4000 BCE, and are precursors to the better-known Cycladic sculpture of ancient Greece. Said to originate in the Gallipoli Peninsula from the Greek village of Kilia in modern-day European Turkey, such marble fragments of Kilia-type sculpture are commonly called "stargazers" because the heads of the figures are tilted upward to the sky. Complete stargazer figures are extraordinarily rare, with reports of only 15 intact pieces worldwide which has led the Loyola University of Museum of Art to suggest the figurines. Bkz; <https://www.sandsoftimedc.com/products/ms1552>.

⁵<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/artemis-gallery-ancient-art/catalogue-id-srartem10002/lot-c139ac06-03bb-4ee2-ba66-a55d01237469>

⁶<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/gorny-and-mosch-gmbh/catalogue-id-srgor10002/lot-8d6b0c99-1b4a-4df1-8005-a55400b90b19>

Geçmişten Günümüze Manisa

2700 – 2400 yıllarına tarihlenmekte. Arz: Yaklaşık 20 yıldan beri FU'yu elinde bulunmaktadır¹. İfadesi vardır.

59m-Kilia tipi idol başı. İlgili kaynakta bazı atıflarda bulunarak idol başlarını tanımlama yoluna gidilmiştir. İki ayrı Kilia tipi idol başından **59m**'deki baş hakkında; "Oval head shape with embryonic ears; domed face with long, ridge-like nose. One head with fissure. 2800-2300 B.C. Provenance: a) Formerly German priv. coll., before 2013. b)-c) Formerly Estate of Wladimir Rosenbaum (1894-1984), before 1984, no. 228. On a) numerous finger marks of the sculptor. - Cf. Badre - 1980, 325 f. no. 79 pl: 43. b) For a complete Kiliya-type idol, cf. Muscarella - 1974, no. 8 with illus.²" şeklinde tarif yapılmıştır.

59n-Mermer Kilia tipi idol başı. Korunan. H: 5 cm, ince kristalli grimsi beyaz damarlı mermerden, uzun ince bir kanca burun ve çıkıntılı kulaklar yapılmıştır.³

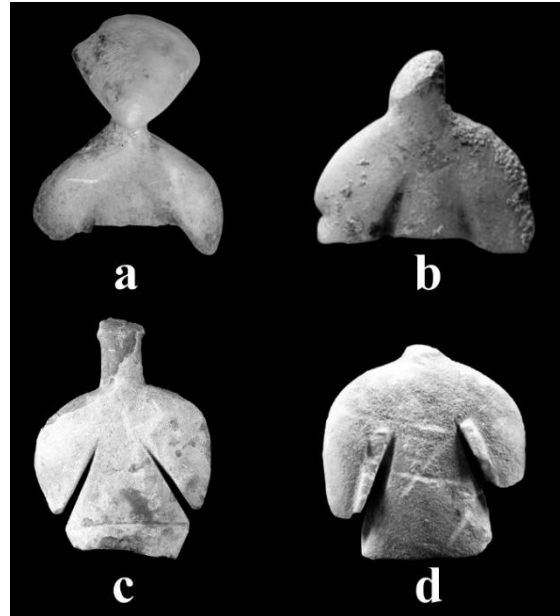
59ö-Kilia tipi idol başı. **59k**'da tanımlanan idol ile aynı koleksiyonda olup, aynı özellikleri taşımaktadır⁴.

59p-Kilia mermer idol başı. Korunan H: Chr. H. 3,5cm. Boynu uzun, kırık, ve parçalanmış. Yüzün çene kısmı eksik ve raspa izleri görülmekte, yüzey yıpranmış. FU koleksiyonunda⁵.

59r-Kilia idol başı, İnce kristalli mermer, H: 6,9cm. Uzun, ince burun ve kulakları plastik şekilde belirtilmiş, uzun kırık boyun yapıştırılmış. Yeri: Ex E.T. Münih⁶.

59s- Beyaz, ince kristalli mermer, Kilia idol başı. H: 4.5 cm. Uzun ve ince burun ile geniş baş, arkasında kısmen raspanmış, minik parçaları kırılmış Ex E.T. Münih⁷.

60a-Mermer, Kilia tipi idol başı ve gövdesi. H: 7.8 cm. Oval bir baş, ince kısa boyun, oval omuzlar. Yüzeyde toprak patina, Dr. Stephen Gerson Koleksiyonundan⁸.
60d

Resim 27: Mermer Kilia İdol Torsoları(60a-60d)

¹<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/gorny-and-mosch-gmbh/catalogue-id-srgor10002/lot-7317e891-e534-4cb6-b7d0-a55400b90a58>

²<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/cahn-auktionen-ag/catalogue-id-cahn10001/lot-23daf986-d88e-42ae-83fe-a50800a5891f>

³<http://www.christies.com/lotfinder/Lot/two-anatolian-marble-heads-of-kiliya-type-4505442-details.aspx>

⁴<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/gorny-and-mosch-gmbh/catalogue-id-srgor10002/lot-8d6b0c99-1b4a-4df1-8005-a55400b90b19>

⁵Kilif-Idoller kopf. Westasiatisch, ca. 2700 - 2400 v. Weißer, Breiter Kopf mit langer, dünner Nase u. Plastischer Angabe der Ohren u. Hals gebrochen, winzige Absplitterungen, Oberfläche versintert u. Verwittert. Provenienz: Aus dem Besitz FU. (<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/gorny-and-mosch-gmbh/catalogue-id-srgor10002/lot-02aa4ea3-d552-47c3-af7f-a55400b909ab>)

⁶<http://katalog.neumeister.com/fr/i/12486668/p/10/>

⁷<http://katalog.neumeister.com/fr/i/12486670/p/12/>

⁸<https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=1449&lot=1181>

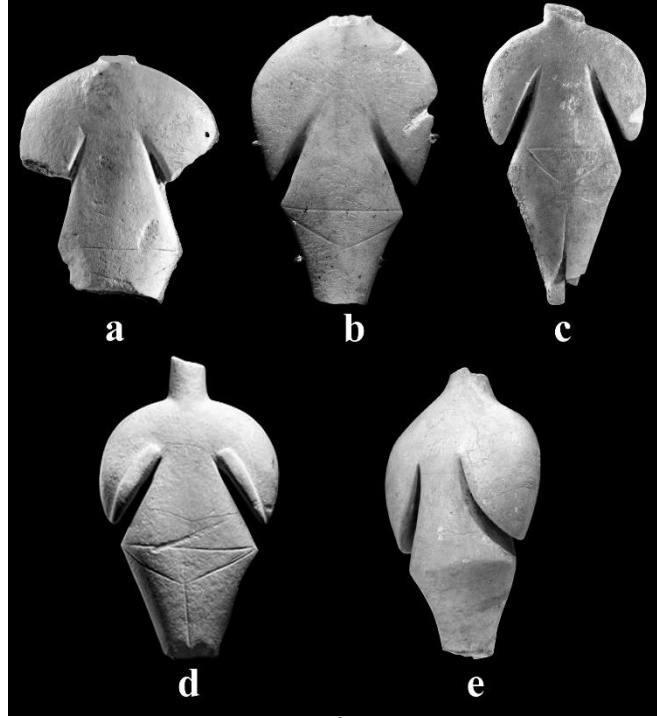
60b-No: 467. İnce mermer, Kilia tipi idol gövdesi. H: 15 cm. Kısmen yontma yüzeyli ve raspalanmış yüzey. 1972'den beri Alman özel koleksiyonunda¹

60c- Er. No: 2002.725. Mermer, Kilia idol gövdesi. 3,6 x 3,1 x 1 cm. ölçülerinde.1990'lardan beri, Harlan J. ve Pamela M. Berk Koleksiyonunda².

60d- No: 527. Beyaz ince kristalli mermer, Kilia idolü, H:10.8 cm. Son derece düz bir vücut stilize edilmiştir. Burun ve kulakları plastik olarak belirtilmiş, kasık üçgen ve bacak ayırma çizgisi oyulmuştur³.

61a- İnce taneli beyaz Kilia idol gövdesi. H: 11 cm. Oval omuzlu, köşegen açılı kollar ve kapalı bacaklar, raspalı yüzey, boyun kol ve bacaklar kırık. 1980'den beri *Ex Stegnowski, Münih*'te⁴. *Sergie Karlsruhe* (1976) s. 403, 563, 566.

61b- İnce taneli mermer, Kilia idol gövdesi. Yassı gövde, oval omuzlar ve açılı kollar, kasıkta üçgen kesik çizgi. Perdahlanmış boyun ve ayaklar, kırık yüzey. Sağ ayakta toprak patinalı. 1990'lardan beri *Bavyera Özel Koleksiyonun*'da⁵.

Resim 28: Mermer Kilia İdol Torsoları (61a-61e)

61c- Mermer, Kilia idol gövdesi. Korunan. 2,211 x 3,317 boyutlarında. Yassı gövde, oval omuzlar üçgenimsi kollar, kasıkta üçgen kesik çizgi. Boyun ve ayaklar kırık sol kol ve omuzda çentik izi. Antalya'dan satın alındı?, Günümüzde *Ashmolean Müzesi*, AN 1910.578,⁶.

61d- Env. No: 447. Beyaz ince taneli mermer, Kilia idol gövdesi. H: 11 cm. Boyun ve ayaklarda kırıklar görülmekte, sağ kol eksik deniliyor. *Bavyera Özel Koleksiyonun*'da⁷.

61e- Beyaz ince taneli mermer, Kilia idol gövdesi. Boyut: H: 6.6 cm x 10.2 cm., ayakta durma yüksekliği: 12.5 cm. Torso şeklindeki Kilia (Kilia) çeşidinin kremi kahverengi bir mermer idolü, nadir bulunan örneklerdendir. Vücut şekli kabaca üçgen

¹https://www.google.com.tr/search?q=Kiliya+idols&rlz=1C1AOHY_trTR708TR709&source=

²<http://www.mfa.org/collections/object/female-idol-with-diagonally-bent-arms-kiliya-type-398789>

³https://www.gmcoinart.de/Auktion_Detailseite.AxCMS?lager=00102&los=527

Nummer 527 *IdolvomKiliya-Typus*.

⁴<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/gorny-and-mosch-gmbh/catalogue-id-srgor10004/lot-47305ec4-b259-4a67-97cc-a6b900e0629d>

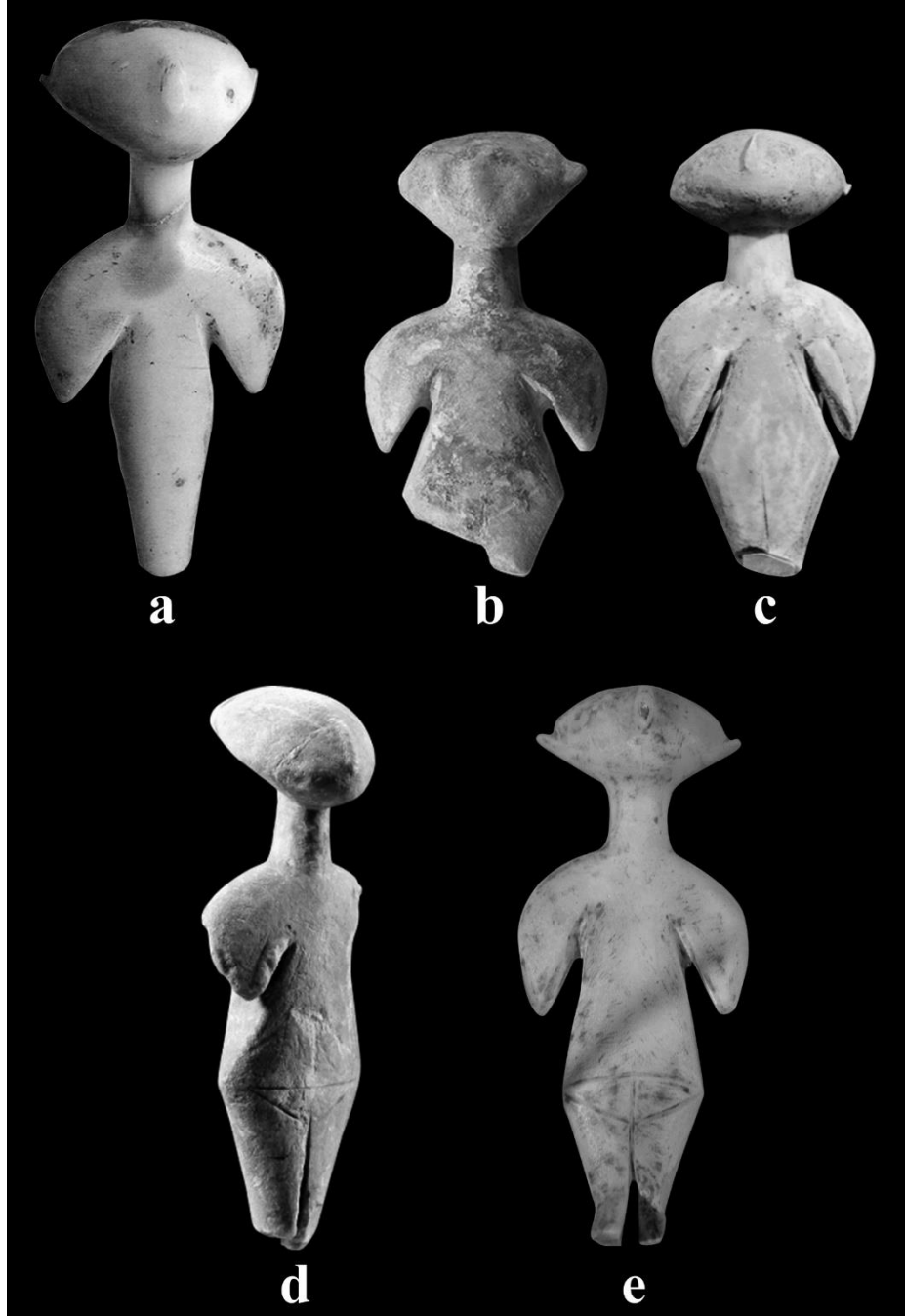
⁵İlgili kaynakta "Bulutnu yeri: Bavyera sanat piyasasının itibaren 80'lerde satın aldı. Kilia putun sayısı 447 Parça: Bkz., <https://www.sixbid.com/browse.html?auction=2377&category=47338&lot=2016717>

⁶https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Anatolian_figurines#/media/File:Figurine_Kiliya_typ_e_torso_marble_4200%E2%80%93933000_BC_AshmoleanM_AN_1910.578_142391.jpg

⁷*Christie's South Kensington*

Geçmişten Günümüze Manisa

şeklindedir ve geniş kolları oluşturan derin, dar kesimler dar bir bel ve geniş kalça izlenimi verir. Vücut kalçalardan konik bir tek bacağa kadar hafifçe açılır. Son derece stilize edilmiş kadın figürlerdir. İlgili kaynaktata, *Provenance: private Swiss collection'de satışta nve buluntu yeri olarak "Western Asia, Anatolia, Early Bronze Age II, ca. 2700 to 2400 BCE."*¹

Resim 29: Mermer Kilia İdol Torsoları (62a-62e)

62a-Mermer Kilia Tipi, İnce kristalli beyaz mermerden; H:10,8 cm, Gen. 4,8 × 4,3 cm. Sağlam durumda. Form olarak Hitit Bronz Temel çivilerini andırır şekilde ayak kısmı

¹ https://www.liveauctioneers.com/item/53914861_important-anatolian-kilia-marble-idol-body

bir yere saplanmak üzere hazırlanmış. Bir yere dikilmeden desteği üzerinde dik durmaz. İlgili kaynakta: Türkiye, Anadolu'dan, 3200-2500 BCE, Kalkolitik veya Erken Tunç Çağı. Fotoğraf: Hickey-Robertson, Houston¹.

62b-Mermer Kilia Tipi, İnce kristalli beyaz mermerden. Korunan. H: 5.7cm.D şeklinde kafa, sırt burun ve gözleri, ince boyunlu, saplama kolları ve bacaklara sahip düz kesitli gövdeli oymalı bir mermer figürdür². Anadolu'nun 'Star Gazer' idolü Kalkolitik, İ.Ö. 3300-2500.

62c-Mermer Kilia Tipi, İnce kristalli beyaz mermerden. Kanonikleşmiş bir Kilia Tipi idol örneğidir. Gelibolu Yarımadası'ndaki Kilia Köyü'nden ilk kez 19.yy'ın sonunda bir Amerikalı arkeolog tarafından bulunarak Atina'daki Amerikan Arkeoloji Enstitüsü'ne götürülen mermer idoldür. Bu idolün ilk buluntu yeri nedeniyle, "Kilia İdolü" adı veriliyor. Daha sonra pek çok arkeoloji dergisinde yayınlanıyor³.

62d-Mermer, Kilia idolü, korunan. H 10.8 cm. Sol kol ve ayak boyuna yapıştırılmış arka köşelerinde, sağ kol, eksik. Beyaz, ince kristalli mermerden yapılmıştır. Son derece düz bir vücudu ile figürü stilize. çapraz kıvrık kolları ve Geniş kafasında burun ve kulakları plastik olarak yapılmış. Kasık üçgen şekilde ve bacak ayırma çizgisi oyulmuş. İlgili kaynakta; Bkz. Sol kol ve eksik ayaklar, sağ kol boyun yeniden birleştirilmiş. Kiklad Sanatı, exh. Karlsruhe 1976, 402 u. 562, Kedi 560 mermerden yapılmış Kilia tipi şematik idol. M.Ö. 3. Binyılın ortalarından⁴.

62e-Mermer, Kilia idolü. Geriye doğru eğimli geniş baş, plastik olarak işlenmiş burun ve kulaklar. Silindirik boyun, omuzlar oval olarak belirtilmiş, yanlara sarkmış açılı kollar. Bacaklar ve kasık çizgisel olarak belirtilmiştir. Raspalanmış yüzey, sol ayak kırık. Bergama Müzesi, Berlin⁵.

63a-Mermer Kiliya idolü. Korunan. H yaklaşık 8,7cm. Beyaz, ince kristalli mermer. Çapraz açılı ön kol ve kapalı, ince bacaklar, uzun ve ince burun ve kulaklar belirtirken plastik geniş bir kafa ile yüksek stilize, düz gövde. Boyun ve bacaklar yapıştırılmış

¹ <https://www.menil.org/collection/objects/5277-figurine-kilia-type>

²İlgi kaynakta bkz: "Bothmer'in Von Bothmer'ini, D. Geçmişin Golleri: Shelby White'dan Leonardo Levy Koleksiyonu, New York 1990'daki Eski Sanat'ı görün. 18 gram, (2 1/4 ")Bir Alman beyefendi mülkü 1980'lerden erken. 1990s Adil durum, bir bacak yoktur".

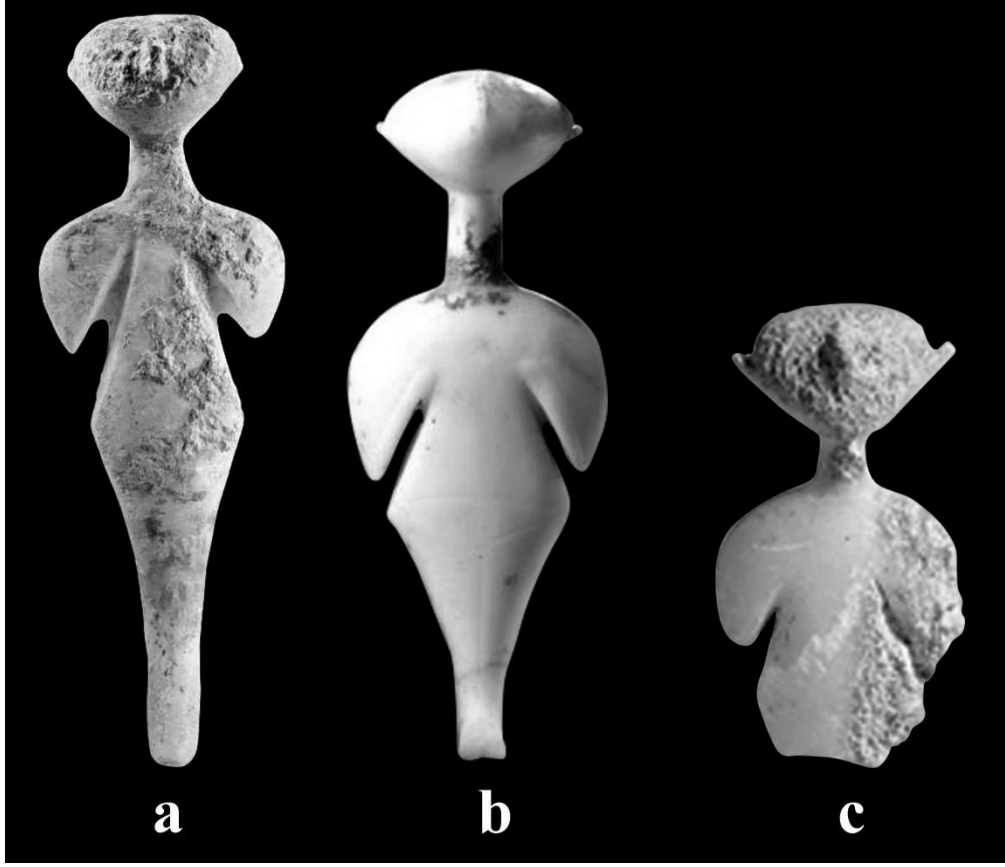
<https://www.sixbid.com/browse.html?auction=3128&category=64273&lot=2618121>

³ Turan 1982, 20; Seer 1987, 221-238; <https://tr.pinterest.com/pin/403705554093954392/>

⁴https://www.gmcoinart.de/auction/PLASTIK_Idol%20vom%20Kiliya-Typus.aspx?los=527&lager=00102&ActiveID=0&lang=en

⁵https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/25/201209071646a_Berlin_Pergamon_Museum%2C_Weibliches_Idol%2C_sp%C3%A4tes_5._bis_mittleres-sp%C3%A4tes_4._Jt.v.u.Z.jpg

Yüzeyde büyük oranda perdahlanmıştır. Münih 2005 tarihinden önce satın alınan *Ex toplama E. T., Münih.* 2017/05/30 Alman açıklama değişti¹.

Resim 30: Mermer Kilia İdolları 63a-63c

63b-Kilia mermer idol. H:15.9 cm ince bir gövdeye sahip bu örnek, kanat benzeri yanlara doğru açılmış kollar, silindirik boyun, asimetrik elipsoidal bir baş, yuvarlak gözler, narin şekilde oyulmuş kulak ve burunlara sahip².

63c-Mermer, Kilia kadın idol. H: 6.4 cm. Geriye doğru eğimli üçgen geniş bir baş, kulaklar ve burun plastik olarak işlenmiş, oval omuzlar, yüzde ve gövdede toprak patinalı.

64a-Mermer, Kilia idolü. H: 13.5 cm. Baklava biçimli bacaklı, gövdeden yanlara doğru ayrılmış kollar ve oval bir omuza sahip. Yanal olarak ön ve arka tarafta testere edilmiş levha şeklindeki gövde. Alt kısımda doğrusal kazıma, vücut üzerinde geometrik motifler ve stilize ayaklar. Uzun ince bir burun ve geniş bir baş görülür. Kısım perdahlanmış ve kalkerli toprak patina. Buluntu yeri: Avusturya özel koleksiyon³.

¹ Kaynakta bkz; Buluntu yeri: Münih 2005 tarihinden önce satın alınan *Ex toplama E. T., Münih.* İngiliz tanımı değişti, *Batı Asya, yaklaşık 2700 - 2400/2300 v. Chr.*

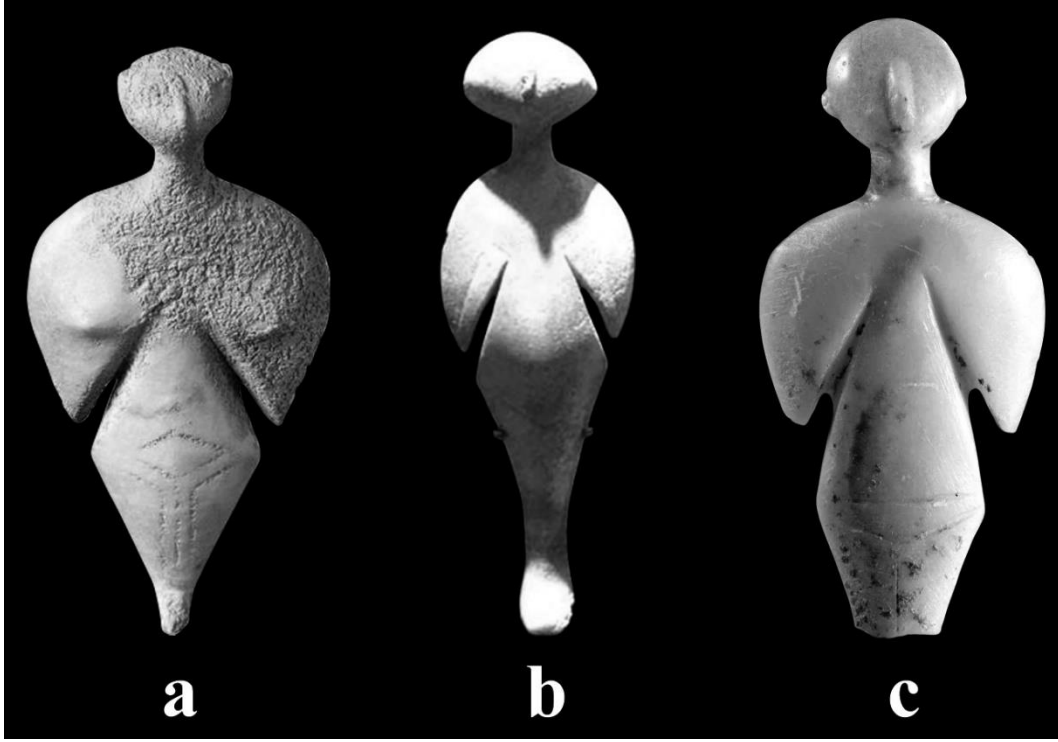
<http://katalog.neumeister.com/fr/i/12486667/p/9/>

<http://katalog.neumeister.com/fr/i/12486667/p/9/>

²<https://www.flickr.com/photos/antiquitiesproject/4845063420>

³<http://www.hermann-historica.de/de/kiliya->

[idol-kupferzeit-anatolien-spaetes-4-fruehes-3-itsd-v-chr/1/98338?aid=106&lstatus=0&ord=date_a&urrentpos=26](http://www.hermann-historica.de/de/kiliya-idol-kupferzeit-anatolien-spaetes-4-fruehes-3-itsd-v-chr/1/98338?aid=106&lstatus=0&ord=date_a&urrentpos=26)

Resim 31: Mermer Kilia İdolları 64a-64c

64b-Kilia tipi mermer idol, H: 5.7 cm, 18 gr. D şeklinde kafa, sırt burun ve gözleri, ince boyunlu, sarkmış kolları ve bacaklara sahip düz kesitli gövde ve oymalı kasık. 1990'lardan beri bir Alman'ın elindedir¹.

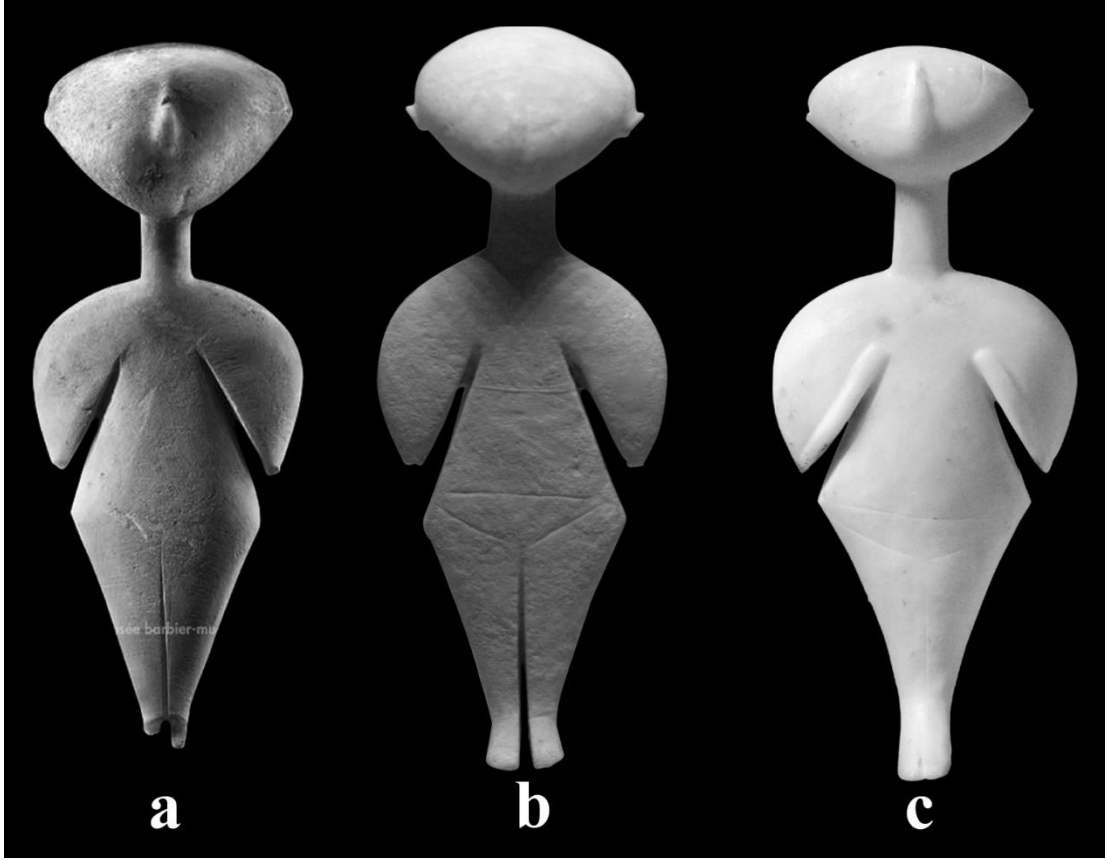
64c-Mermer Kiliya tipi idol. Chr. H 10 cm. Beyaz, Onix cinsi ince kristali mermerden yapılmıştır., Çapraz olarak bükülmüş kollar ve kapalı bacaklar ile yüksek stilize, düz, dişi idol. Kısmen perdahlanmış yüzeyli, kol ve bacak uçları kırılmış, başı restore edilmiş ve muhtemelen birleşmemiş veya kural dışı yapılmıştır.(VGL. *Kunst der Kykladen. Ausstellung Karlsruhe (1976) S. 403 ve 563 Kat. 566.Provenienz: Ex Slg. Stempnowski, München, 1980*)²

65a-Mermer Kiliya tipi İdol, H: 22,9 cm. ABD'deki Müzayede evinin satış ilanında "New York'taki Christie's'de satışa sunulan [bir Anadolu mermer kadın idoli](#)" olduğu resmen belirtilen bu Ünik eser Kanonikleşmiş Kilia Tipi sağlam ünik bir eser olup, hakkında onlarca haber makale yazılan bir Kalkolitik Çağ yapıtıdır³.

¹<http://www.hurriyetdailynews.com/kilia-idol-will-not-be-returned-to-turkey-117580>

²<https://www.the-salerroom.com/en-gb/auction-catalogues/gorny-and-mosch-gmbh/catalogue-id-srgor10004/lot-aa28cad2-c4dd-4578-9fea-a6b900e061d8>

³ <https://www.christies.com/features/The-Guennol-Stargazer-8195-3.aspx>

Resim 32: Mermer Kilia İdolları 65a-65c

65b-Sağlam olan mermer Stargezer olarak adlandırılan Kila Tipi idol, diğer sağlam örneklerle benzer. Ölçüleri ve tanımı hakkında ilgili sitede hiçbir bilgi verilmemektedir¹.

65c-Mermer Kilia tipi idol. Sağlam şekilde. H. 20 cm. Oldukça stilize edilmiş geometrik şekle sahip olan masif kafa, küçük şişkin gözler, uzun sırtlı bir burun ve uçlarından çıkıntı yapan küçük kulaklar, ince bir boyun ve geniş omuzlar ile kollarından eğik bir şekilde gövdeden ayrılan uçlarla geriye doğru geriye doğru eğilir. Kasık bölgesi ile geniş kalçalar ile ayaklar birlikte ve bir kesikle bölünmüş, öne çıkıntı yapan destek/ayaklara sahiptir².

¹https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Anatolian_figurines#/media/File:Star_Gazer_Getty_Villa_88.AA.122.jpg, ayrıca

bkz:https://www.google.com.tr/search?tbs=simg%3Am00&tbnid=a5ChB_aqbf5QwM%3A&docid=-DJXi6NyfIDM&tbn=isch&ved=0ahUKEwjunayZ1L3WAhUEWRoKHf8oDNMQhxwICA&biw=1280&bih=670&dpr=1#imgc=a5ChB_aqbf5QwM:

²<https://www.flickr.com/photos/antiquitiesproject/4877314457>

DEĞERLENDİRME

Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi'ne mermer hammaddesi, yakınlarındaki Harmandalı Dağı'ndan sağlanmıştır (**Resim: 3**)¹. Bu dağın kuzey eteklerinde siyah renkli yoğunluğu çok fazla, mermere oranla çok daha sert olan doğal hematit yumruları çoktur. Bu yumrulardan Kulaksızlar Köyü ile Sarıçalı Köyü arasındaki alanlarda tarafımızca çok sayıda bulunmuştur.² İşte bu siyah, sert yumrular balyoz gibi kullanılarak doğal mermer kütlelerine sert bir şekilde vurulduğunda çeşitli ebatlarda mermer hammaddesi sağlanmış oluyordu. Doğadan kopartılan bu kütleler, hemen yakınındaki Kulaksızlar Mermer Atölyesi'ne taşınarak işliklerin ihtiyacı olan mermer hammaddesi temin edilmiş oluyordu. Mermer kütlelerden idol veya mermer kap yapılıncaya kadar çeşitli tip ve nitelikteki aletler kullanılmaktaydı. Yapılmak istenen idol veya kabin taslağı kabaca şekillendiriliyordu. Doğal kütlelerden **Resim 33: Kulaksızlar Yüzey Buluntularının Toplu Halde Arazi Üzerindeki Genel Görünüşü**

temin edilen mermer malzeme ilk aşamada kabaca çekirdek; ikinci aşamada tasarımı edilen idol taslağına; son aşamada ise kaba ve ince işçilikli taslak idol veya mermer kaba dönüştürülüyordu. Bu üretim aşamaları sırasında hematit koparıcılar (**Res:4**), çakıl taşı perdelayıcılar (**Res:5**), kumtaşı raspa aletleri (**Res:6**), sleks kesici ve deliciler (**Res:7**) kullanılmıştır. Bu teknik uygulama aşamaları gerek Yüzey araştırmalarımız sırasında ele geçirdiğimiz mermer materyallerde, gerekse Dünya'nın çeşitli yerlerine zamanla dağıtılmış Kilia üretimi idollerde veya parçalarında görmek mümkündür. Resim 12'deki 27 Nr. lı mermer Taslak İdol çekirdeği, 22 cm yüksekliktedir. Bu çekirdek, Kilia tipi idol yapmak için tasarım görmüş depo malı olmalıdır.

Bu nedenle; aynı resimdeki 29 - 30.Nr.lı Kilia başı ve Kilia gövde parçasını bir araya getirdiğimizde benzer «The Guinol Stargezer» lerin Kulaksızlar'dan bulunmuş parçalardan da elde edilebileceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Resim 13'teki 31Nr.lı mermer İdol taslağının bir başka benzer Kilia İdolü'nün mermer çekirdeği ile yan yana getirerek, tasarım görmüş çekirdeğin idole nasıl evirildiğini hem yurtdışındaki

¹Antik Döneme ait Akhisar Harmandalı Mermer ocakları, dönemin koşullarına uygun olarak başata Akhisar (Thyateira) kentine, Kumçayı yatağındaki Hirocaeserea, Atteleia, Nakrasa, Hermcopellea gibi klasik dönem kentlerine mermerler temin etmiş olmalıdır. Mermer hammaddesi teminde Prehistorik dönemde de aynen kullanılmıştır.

²Dinç 1997, 23 vd.

Geçmişten Günümüze Manisa

sağlama yakın idol örnekleri ile hem de Kulaksızlar'dan ele geçirilen idol parçalarını birleştirerek sağlama yakın bir Kilia tipi İdol oluşturduk. Resim 16:42 Nr.lı İdol başı taslağı yapım aşamasında boyundan kırıldığı için atölye atığı olarak kullanım dışı bırakılmış olmalıdır. Bu taslak üzerinde derin yonga koparma yüzleri görünse de başın profilden görünümü Resim 17'de Kulaksızlar yüzeyden bulunarak tam olarak bitirilmiş Kilia İdollerinin başlarına tamamen benzediklerini gördük.

Resim 34: Münih Devlet Müzesi'nde bulunan Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi Atıkları

Resim 16:43 Nr.lı taslak idol başı üzerinden yaprak gibi derin olmayan yongalar koparılarak Kilia başının sivri uçlu bir alet ile işleme aşamasına getirilmiştir. Resim 18:47 Nr.lı Münih'te bulunan Kilia idolünün üçgen yüzlü, sivri burun çıkıntılı kafasının yanlarına kulaklar yapılmak için kertikler açılmış, ancak henüz burun ve göz gibi uzuvlar yapılmamıştır. Aynı resimde kulaksızlar yüzey buluntusu olan 48 Nr.lı Kilia başı ile 49. Nr.lı gövdenin rekonstrüksiyonundan Münih'teki sağlam Kilia örneği ile aynı tipte oldukları saptanmıştır.

Resim 19'da toplu olarak verilen çeşitli tipteki mermer Kilia idol başlarının tamamı Kulaksızlar Köyü'nde oturan Hayati Memiş tarafından Kulaksızlar Atölye alanından toplanarak Milet Müzesi'ne satmak üzere teslim edilmiştir. Bu gruptaki Kilia İdol başları, çeşitli boyutlarda ve basit idol başlarından yüz, göz, kulak ve burun gibi uzuvların işlendiği gelişkin örnekler evirildikleri fark edilmektedir.

Resim 21- 32'de görülen Kulaksızlar kökenli sağlam Kilia tipi İdol veya figürünler ile Kilia idol Başları ve idol gövde parçaları Kulaksızlar yüzey araştırmasından bulup Manisa Müzesi'ne ve Milet Müzesi'ne teslim edilen Kulaksızlar mallarının tamamen birbirlerine benzeri parçalar olduğu konusunda hiç kuşku yoktur. Hatta Resim 32'deki Münih Devlet Müzesi Koleksiyonlarında bulunan Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi atıklarının Dünya'nın çeşitli yerlerine nasıl dağıtıldıklarının göstermesi bakımından oldukça ilginçtir.

Sonuç ve Tarihlendirme

1995 Yüzey araştırmamızı *Hyllos* (Kumçayı), *Kaikos* (Bakırçayı) ve *Lykos* (Gördük Çayı) nehirlerinin suladığı verimli ovaların dağ eteklerine bakan kısımlarında gerçekleştirilmiştir. D. French'in bulunduğu 29 Prehistorik Höyük yerleşimleri yanında kısmen incelenmiş iki höyük dışında dört yeni Prehistorik Höyük ile Antik Döneme ait Harmandalı Mermer Ocağı ile bir tane Lydia yerleşimi keşfettik. Bu dört yeni höyükten Kulaksızlar Atölye alanına en yakın olanı Ilıca kaynak suyunun hemen batısında Akdeğirmen Höyüğü olup, Geç Kalkolitik seramik parçaları saptanmıştır. Aynı yıl Akhisar'ın 8 km. kuzeydoğusunda yer alan Çamönü – Karasonya Höyüğü ilk kez tespit edilmiştir. Höyükten en erken çanak çömlek parçaları Kumtepe IA Tipi keramikler oluşturmaktadır¹. Karasonya çanak-çömleği, Kulaksızlardaki kayış kulplu çömleklere benzer buluntular Kum Çayı'nın aşağı kısmında, Kayışlar, Arpalı II ve Alibeyli Höyüğündeki seramikler ile paralellik gösterir. Kum Çayı'nın kuzeyindeki arazilerden Kocagentepe'nin Geç Kalkolitik malları, Kırkağaç Ovasında Bakırçay havzasının tam ortasına yakın bir yerde yer alır ve Kulaksızlar mallarına benzerlik gösterir.

Kulaksızlar İdol Atölyesi'nden bulunan idol parçalarının tamamen benzer paralelleri tam olarak bilemiyoruz. Son yıllarda yapılmakta olan bilimsel kazılarda yeni bulunan Kilia Tipi idoller, Ephesos yakınlarındaki Çukukuriçi Höyüğünde,² Aydın Çine Tepecik Höyüğünde,³ Yeniden Troas Bölgesi'nde Hanaytepe'de,⁴ Aphrodisas Pekmeztepe Höyüğünde⁵, Alaşehir Gavurhöyük'te,⁶ Karain Mağarası'nın Kalkolitik katmanlarında,⁷ özellikle Batı Anadolu'da Kulaksızlar Kültür sahası içinde yeni kazılar çoğaldıkça Kulaksızlar üretimi malların sayı ve çeşidi her geçen gün artacaktır.

Bu makalede gerek Kulaksızlar Yüzey buluntusu İdol parçaları olsun, gerekse Dünyanın çeşitli yerlerine sağlam veya parçalar halinde illegal yollarla dağılmış Kulaksızlar Üretimi İdoller olsun, atölye üretiminin sayısal olarak küçük bir bölümünü oluşturur. Maalesef bu eserler sistemli Arkeolojik bir kazının buluntuları olmadığından sağlıklı bir şekilde tarihlemek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenlerle; Kulaksızlar üretimi mermer kaplar ve Kilia Tipi mermer idollerin tarihlendirilmesinde yüzey buluntusu arasında ele geçirilen keramiklere bakarak mermer malzemeleri tarihlemek mümkündür. Öte yandan Aphrodisias kazılarında ele geçen tipik iki mermer Kilia torsusu, Joukowsky tarafından "*Geç Kalkolitik tabakalar VIIIA, VIID, VIIC, VIIB, VIIA ve VII gelmektedir. Radyokarbon tarihlendirmeleri*⁸, *katman bilgisi*⁹, *toprak oluşum hızı ve seramik tipleri temel*

¹ Dinç 1997, 267- 268.

² Horejs 2014, 34.

³ Horejs 2014, 9.

⁴ Aslan –Diğerleri 2011, 2014, Resim:12, Yüzey buluntusu, Mermer Kilia İdol gödesi ve başı noksanıdır.

⁵ Joukowsky 1982, 90, figs.4, 3.4.

⁶ Gavurhöyük Kilia idol başı, höyük yüzeyinden bulunmuştur, şimdi Efes Müzesi'nde korunmaktadır.

(bu konuda Bkz: Meriç 1984,158, Resim: 6).

⁷ Kartal – Yalçınkaya 2011, , 2012, 27-29, fig.5, 6.

⁸ Pensilvanya Üniversitesi Radyokarbon Laboratuvarlarında yapılan karbon 14 testleri Akropolis için M.Ö. 3. Binyılın sonlarını (Radyokarbon 14 (1971), s. 369-371), Pekmeztepe katmanları için M.Ö. 4830±90 (Radyokarbon 18 (1975), s. 204-205) tarihini vermektedir. C. Eslick bu tarihlendirmede basamakların yazımında hata olduğunu, doğrusunun M.Ö. 4380±90 olması gerektiğini belirtmiştir (The Neolithic and Chalcolithic Pottery of the Elmali Plain, South-western Turkey, Ph. D. dissertation, Bryn Mawr Collège, 1978, University Microfilms International, Ann Arbor, no 7905597, s. 244.).

⁹ Kadish, AJA 75 (1971), 123.

Geçmişten Günümüze Manisa

alındığında Aphrodisias'ın Geç Kalkolitik döneminin başlangıcını M.Ö. 4350'ye, sonunu ise M.Ö. 3000'e tarihlendiriyoruz" şeklinde bir tarihlendirme önermiştir.

Sonuç olarak; Resim 8-10'de görülen mermer idol taslağı ve idol başları kanonikleşmiş Kilia Tipi mermer idollerden farklıdır. Resim 11'deki onix baş, oval yuvarlatılmış yüzde iri burun, çekik badem şeklinde gözler, alında hafif rölyef bir bant kulak üzerine doğru sıkıca sarılmıştır. Neolitik Devir 'de çok sevilen terrakotta'dan Antropomorfik Tanrıça heykelciklerin yüz yapılarına yakın benzerlik göstermektedir. Resim 12/ 28- 30 ve Resim: 14/32-34'de görülen mermer idol taslakları ve idol başları, idol gövde ve parçaları kanonikleşmiş Kilia Tipi Mermer İdoller e ait olup; Aphrodisas Pekmeztepe Höyüğü'ndeki iki adet Kilia İdol parçası, Karain Mağarası'nın Kalkolitik katmanlarından bulunmuş mermer Kilia İdol Baş, Çine Höyüğü ve Efes Çukuriçi Höyüğü buluntusu mermerden Kilia İdol gövdesinin bilimsel arkeolojik kazılar sonucu Kalkolitik Devre ait tabakalardan buldukları göz önüne alındığında; Kulaksızlar kökenli mermer Kilia Tipi mermer idollerin göreceli kıyaslama kurallarına göre; Erken- Geç Kalkolitik Devre ait buluntular olduklarını söylemek mümkündür.

Resim 20'deki biri kaba idol taslağı, diğer ikisi Troia I ve II Tipi idollerin tipik örnekleridir. Bu durumda Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi'nde Geç Neolitik - Erken Tunç Çağı'nın ortalarına kadar Prehistorik Litik teknolojisinin özgün yapıtları olarak üretilmiştir. Prehistorik Çağ'da, Anadolu insanının mermere yansıttığı duygu, düşünce, sanat, kültür ve inanç dinamiklerinin birer simgesi durumunda olan mermerden yapılmış "Kilia Tipi" idollerin" medeni dünyanın antikacı dükkânlarında hukuki meşruiyetten uzak bir şekilde, maalesef haraç-mezat alınıp satıldıklarını seyretmekteyiz.

Kaynaklar

Akdeniz 2009a:

Akdeniz, E., "2007 Yılında Manisa İli ve İlçelerinde Yürütülen Prehistorik-Protohistorik Yüzey Araştırmaları", 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, Ankara, 255-266.

Akdeniz 2009b:

Akdeniz, E., "Yortan Mezarlığı Hakkında Yeni Gözlemler", *TÜBAAR12*, 49-64.

Akdeniz 2010:

Akdeniz E. 2010., "Kulaksızlar Atölyesinde Kilya tipi Figürin Üretimi", *OLBA XVIII*; 65-84.

Akdeniz 2011:

Akdeniz, E. 2011, *Tarih Öncesinden İlk Demir Çağı'na Manisa*, Akhisar.

Dinç 1995:

Dinç, R., "Yortan'da Bulunan Kilia Tipi İki Mermer Heykelcik Baş", *İ. Metin Akyurt - B., Devam Anı Kitabı*, (Edit.: A. Erkanal -H. Erkanal - T. Ökse - H. Hüryılmaz ve diğerleri), İstanbul, 85-89.

Dinç 1996:

Dinç, R. 1996. "1994 Yılı Akhisar-Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi Yüzey Araştırması." *Araştırma Sonuçları Toplantısı 13*: 11-41.

Dinç 1997:

Dinç, R. 1997. "Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi ve Çevre Araştırmaları." *Araştırma Sonuçları Toplantısı 14*: 255-282.

French, D.H. 1969:

French, D.H. 1969. "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II. The Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas," *Anatolian Studies* 19 (1969), 41-98

- French, D.H. 1995:
French, D.H. 1995. "1995 1994 Döneminde Roma Yolları, Miltaşları ve Yazıtları." 13 *AST*, 1-4 and Figs. 1-4;
- French, D.H. 1997a:
French, D.H. 1997a. "Prehistoric Sites in Northwest Anatolian II. The Balıkesir and Akhisar-Manisa Areas." *AnaSTXIX* (1966), s.41-98.
- French, D.H. 1997b:
French, D.H. 1997b. "Pre- and Early-Roman Roads of Asia Minor. The Earliest Roman Paved Roads in Asia Minor." *Arkeoloji Dergisi* 5, 179-187.
- French, D.H. 2012:
French, D.H. 2012. "Roman Roads & Roman Milestones of Asia Minor", *RRMAM 3. FASC 3.1, Republician BIA Electronic Monographi 1*.
- French, D.H. 2014:
French, D.H. 2014. "Roman Roads & Roman Milestones of Asia Minor", *RRMAM 3. FASC 3.5 Asia, BIA Electronic Monographi 1*.
- Günel S. 20014:
Günel, S. 20014, "Western Anatolia before Troy. Proto-Urbanisation in the 4th Millennium BC? New Contributions Regarding Prehistoric Cultures in the Meander Region: Çine-Tepecik." (Edit. B. Horejs, M. Mehofer), Proceedings of the International Symposium held at the Kunsthistorisches Museum Wien Vienna, Austria, 21-24 November, 2012, Austrian Academy of Sciences Press. (2014.), 83-103.
- Horejs 2014:
Horejs B., "Proto-Urbanisation without Urban Centres? A Model of Transformation for the Izmir Region in the 4th Millennium BC." (Eds. Mathias Mehofer), Proceedings of the International Symposium held at the Kunsthistorisches Museum Wien, Vienna, Austria, 21-24 November, 2012, 15-40.
- Joukowsky, 1982:
Joukowsky, 1982. Late Chalcolithic Figurines From Aphrodisias in Southwestern Turkey, *Archeologie au Levant, CMO*, 87-94.
- Joukowsky 1986a:
Joukowsky, M., Prehistoric Aphrodisias I, Providence, Rhode Island/Louvain-La-Neuve. Joukowsky 1986b:
Joukowsky, M., Prehistoric Aphrodisias II, Providence, Rhode Island/Louvain-La-Neuve. Turan, K. 1982:
Turan, K. 1982. *Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia*, BAR International Series, Oxford.
- Kartal – Yalçinkaya 2012:
Kartal, M – Yalçinkaya, I. 2012. "Karain Mağarası 2011 Kazıları" AKMED, 2012-10, 27-29, fig.5, 6.
- Meriç 1989:
Meriç, M. "1987 Yılı Alaşehir Kazısı", X. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 157-170.
- Prezios 1986:
Preziosi G. P., "An electrum idol of the Kilia type," (Stone Figurines in JOUKOWSKY M.S., Prehistoric Aphrodisias, vol. 1, Providence, 1986, p. 220, n. 126
- Renfrew: 1972
Renfrew, C. 1972. *The Emergence Civilisations. The Cyclades and the Aegean in the Third Millenium B.C.*, Oxbow Books.

Geçmişten Günümüze Manisa

- Satış, B. 1994:
Satış, B. 1994. *İlk Çağdan Günümüze Akhisar*, Akhisar Sağlık Eğitim Kültür Vakfı Yayınları.
- Schulze 2015:
Schulze, H., "Kykladen idole im Kontext der mediterranen Welt kykladen, Fürühe Kunst In Der Ägais," *Begleitheft zur Ausstellung in der Archäologischen Staatssammlung München*, 14-42.
- Seeher 1987:
Seeher, J., 1987. "Antalya yakınlarındaki Karain mağarasında Kalkolitik Çağ buluntuları." *V. Arastirma Sonuçlari Toplantisi II* : 221-238.
- Seeher 1992:
Seeher, J., 1992. Die Kleinasiatischen Marmorstatuetten vom Typ Kiliya, *Archaologischer Anzeiger*, 2, 153-170.
- Takaoğlu 2001:
Takaoğlu, T., "1999 Yılı Kulaksızlar Mermer Atölyesi Araştırması", *18. Araştırma Sonuçlari Toplantısı II*, Ankara, 157-168.
- Takaoğlu 2002:
Takaoğlu, T., 2002. "Chalcolithic Marble Working at Kulaksızlar in Western Anatolia", *TÜBA-AR 5*, 71-93.
- Takaoğlu 2004:
Takaoğlu, T., "Moralı: A Neolithic mound in central western Anatolia", *Fahri Işık'a Armağan Kitabı*, (Ed.T. Korkut), 2004,743-751.
- Takaoğlu 2005:
Takaoğlu T 2005: *A Chalcolithic Marble Workshop at Kulaksızlar in Western Anatolia*, BAR International Series 1358.
- Yakar 1985:
Yakar, J., 1985.; *The Later Prehistory of Anatolia. The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*. BAR International Series 285.

MANİSA İL SINIRLARI İÇERİSİNDE YAPILAN PREHİSTORİK VE PROTOHİSTORİK KAZILARIN SONUÇLARININ GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Nihal AKILLI*

MANİSA'NIN KONUMU

Tarihöncesi çağlardan bugüne, bulunduğu coğrafyanın uygun koşulları Manisa ilinde zengin ve gelişkin bir kültürel yapılanmanın oluşmasına olanak sağlamıştır. Konumu itibariyle Manisa ili, Ege Bölgesi'nin Ege bölümü-Aşağı Gediz yöresinde yer almaktadır. Yöre, yapısı itibariyle alüvyal tabanlı, geniş ve bereketli ovalardan oluşmaktadır. Bu ovalardan biri yörenin iç kesimlerine kadar uzanan ve dar bir boğaz ile Ege denizine açılan Gediz Ovası'dır¹. Gediz Ovası ve çevresi, nehirlerle sulanan verimli tarım arazileriyle köy ve kasabaların kurulduğu ve tarihin her döneminde yerleşim için öncelikli tercih edilen yerlerden biri olmuştur (resim 1).

Yörenin erken dönem kültürleri ile ilgili yapılan çalışmalar sonucu, tarihöncesi yerleşim yerleri topografik ve coğrafi durumları göz önünde bulundurularak dört kategoriye ayrılmıştır. Bunlar: höyük yerleşimi, yamaç yerleşimi, tepe üstü yerleşim ve düz yerleşimlerdir². Bahsedilen bu yerleşim modellerinde insanlar doğanın ve fiziki koşulların elverdiği ölçüde tarım, hayvancılık ve ticaret ile geçimlerini sağlamıştır. Özellikle bölgedeki ovalar doğal yol güzergahlarının kilit noktalarını oluşturduğundan ticari faaliyetler için ayrı bir öneme sahip olmuşlar, böylece bu yöre, Ege adaları, kıyı Ege ve Anadolu'nun iç kesimlerdeki kültürlerin birbirleriyle olan etkileşiminde önemli rol oynamıştır. Günümüzde de Manisa, bulunduğu coğrafi konumu, hızla gelişen sanayisi, ovalarının ve dağ eteklerinin tarım ve hayvancılığa elverişliliği ile göç alan ve nüfusun yoğun olduğu bir kenttir. İlin kapladığı topraklar, tarihöncesi dönemde Ege denizi ve Anadolu'nun iç kesimleri arasında geçiş güzergahı üzerinde bulunmasının verdiği avantaj ile hem yöredeki özgün kültürün hem de farklı kültürel öğelerin bir arada bulunduğu bir coğrafya olmuştur.

ARAŞTIRMA VE KAZI TARİHÇESİ

Manisa ilinin tarihöncesi dönemlerine ilişkin veriler Paleolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Afrika'dan çıkarak diğer kıtalara yayılan insan Asya'dan Avrupa'ya geçişi Anadolu toprakları üzerinden olmuştur. Yakın zaman önce Gediz nehri yatağında keşfedilen yontmataş alet, bu coğrafyada 1.24-1.17 milyon yıl önce, Alt Paleolitik Çağ'da, Homo Erectus'un yaşadığını ispatlamıştır. Bu alet, Anadolu'nun eski insan elinden çıkma aleti (resim 2) olması özelliği ile Anadolu prehistoryası için büyük öneme sahiptir³. Paleolitik Çağ'ın sonlarında bölgenin barınmaya elverişli mağara ve doğal kaya sığınakları uygun yaşam alanları olmuştur. İnsanların avcı ve

* Adı ve Soyadı: Nihal AKILLI, Akademik Ünvan: Araştırma Görevlisi, Kurum: Adnan Menderes Üniversitesi, Adres: Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 09100, AYDIN, TÜRKİYE, Cep Telefon Numarası: 0542 419 87 25, E-mail: nihal.akilli@adu.edu.tr

¹ Asaf Koçman, "Ege Ovalarında İklim Koşullarının Çevresel Etkileri", *Ege Coğrafya Dergisi* 6.1, 1992, s. 33.

² Engin Akdeniz, "Neolitik Çağ'da Manisa Yöresi", *Olba XIX*, 2011a, s.10.

³ Darrel Maddy et al., "The Earliest Securely-Dated Hominin Artefact in Anatolia?", *Quaternary Science Reviews* 109, 2015, s. 68-75.

toplayıcı olarak yaşamlarını sürdürdüğü bu döneme ilişkin Gördes yakınlarındaki İnderesi mağarasında ele geçen çakmaktaşı ok uçları ve alet kalıntıları Manisa'nın ilk sakinlerinin yaşam biçimleri hakkında bilgi vermektedir⁴.

Paleolitik Çağ sonrası bugünkü iklim koşullarının oluştuğu Holosen/Mezolitik Çağ olarak tanımlanan geçiş döneminin tüm dünyada olduğu gibi Anadolu'da da yaşandığına dair izler mevcuttur. Bu dönem Batı Anadolu coğrafyasının durumunu aydınlatacak bilgiler Manisa ili, Kula ilçesinde tespit edilmiştir. Kula volkanik alanındaki Çakallar Tepesi'ndeki fosil ayak izleri (resim 3-4) İ. Kayan'ın jeomorfolojik ve radyometrik çalışmaları sonucu Mezolitik (MÖ.10.000-8.000) Çağ'a tarihlendirilmektedir⁵. Ayak izleri, Dibek dağı eteklerindeki mağarada yaşamış insanlara ait olmalıdır. Öte yandan mağarada henüz bilimsel bir araştırma yapılmadığı için şimdilik bunu bir varsayım olarak kabul edebiliriz⁶. Ayak izlerinin bulunduğu alana yakın bir yerde Neolitik Çağ öncesine tarihlenen ve Kanlıtaş ismiyle bilinen bir kaya sığınağı keşfedilmiştir. Burada, kayanın alt yüzeyine kırmızı renkte mineral kökenli boya ile yapılmış resimler saptanmıştır⁷.

Mezolitik dönemin bitişi ile başlayan Neolitik Çağ'a ait Manisa'da çok sayıda yerleşim yeri tespit edilmiştir. Yörenin en önemli Neolitik yerleşimi Akhisar'daki Moralılar Höyüğüdür. Höyük D. French, R. Dinç, T. Takaoğlu ve E. Akdeniz'in içlerinde bulunduğu erken dönem araştırmacıları tarafından incelenmiştir. Yerleşimdeki Neolitik kültürün kökeni ile ilgili bulgular Marmara Bölgesi'nin özgün Neolitik Çağ yerleşmesi Fikirtepe kültürünün, Akhisar ovasına kadar yayılarak etkisini gösterdiğini işaret etmektedir. Kültürel etkileşimi destekleyen bulgulardan biri Dinç'in Moralılar höyüğündeki yüzey araştırması sırasında ortaya çıkarılan pişmiş toprak, kazıma bezemeli, dört ayaklı, sembolik kült masasıdır⁸. Fikirtepe'de bir benzeri bulunan kült masa, dikdörtgen biçimlidir ve çukur tabanlı bir kulübedeki gömüye, mezar hediyesi olarak bırakılmıştır. Kare veya dikdörtgen biçimli bu masaların kült amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir⁹. Akdeniz, Dinç ile aynı görüşü paylaşmakta ve burada ele geçen kült masasını Fikirtepe kültürü ile ilişkilendirmektedir. Benzer kült eserler Ege Bölgesi'nin Neolitik Çağ kültürlerinden Coşkuntepe, Ulucak ve Yeşilova'da da bulunmuştur¹⁰.

Yörede, Moralılar Höyüğü yanı sıra Kulaksızlar, Akhisar Höyük, Refik Arslan Höyüğü, Kızılçukur, Nuriye, Koldere, Naim Tepe, Taklan Tepe, Su Deliği Tepesi diğer önemli Neolitik Çağ merkezleridir¹¹. Sözü edilen merkezler yüzey araştırmaları ile tespit edilmiş fakat kazıları henüz yapılmamış erken dönem yerleşmeleridir.

Manisa ili sınırları içerisinde ilk bilimsel kazı Kırkağaç ilçesi, Gelenbe beldesindeki Yortan mezarlığında yapılmıştır. Bu çalışma sonrası bölgede uzun bir süre kazı yapılmamış ancak daha sonra kapsamlı yüzey araştırmaları ile bölgenin arkeolojisi anlaşılmasına başlanmıştır. 1950'lerin sonunda başlayan ilk çalışma, D.

⁴ Engin Akdeniz, *Tarihöncesinden İlk Demir Çağı'na Manisa*, Aydın 2011b, s. 77.

⁵ İlhan Kayan, "Demirköprü Baraj Gölü Batı Kıyısında Çakallar Volkanizması ve Fosil İnsan Ayak İzleri", *Ege Coğrafya Dergisi* 6, 1992, s. 5.

⁶ Engin Akdeniz, "Yanık Arazi'deki (Katakekaumene) Çakallar Fosil İnsan-Hayvan Ayak İzleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Türkiye Arkeoloji Dergisi* 8, 2008, s. 91-106

⁷ Akdeniz 2011b, s. 76.

⁸ Rafet Dinç, "Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi ve Çevre Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı XIV/II*, 1997, s. 266.

⁹ Mehmet Özdoğan, "Neolithic Sites in the Marmara Region Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Toptepe, Hoca Çeşme and Aşağı Pınar", *Neolithic in Turkey, Northwestern Turkey and İstanbul / Volume 5, 2013*, s. 173-174.

¹⁰ Akdeniz 2011a, s. 16-17.

¹¹ Akdeniz 2011a, s. 26.

French'in Balıkesir ve Manisa/Akhisar bölgesinde yürüttüğü yüzey araştırmasıdır. Geniş bir bölgeyi içine alan bu araştırmanın amacı tarihöncesi yerleşimleri belirlemeye yönelik olmuştur. Bu sayede Batı Anadolu arkeolojisinde Manisa'nın önemi, yörenin çevre kültürler ile etkileşimi ve özellikle Tunç Çağı ile birlikte karmaşıklaşan toplumsal ve ticari ilişkiler ağının hatları belirlenmiştir. Bölgede Salihli ilçesindeki Sardeis'te yüz yıla yakındır devam eden kazılar dünya ortak kültür mirasının yapı taşlarından biri olan Lydia uygarlığını arkeoloji dünyasına kazandırmıştır. Sardeis'in yakınındaki Ahlatlı Tepecik ve Eski Balıkhane'de, ayrıca Alaşehir ilçesindeki Gavur Tepe'de yapılan kazı çalışmaları bölgenin özellikle İlk Tunç Çağı kültür yapısı hakkında bilgiler vermiştir. Son yıllarda Akhisar ilçesindeki Hastane Höyüğü'nde ve Gölarmara ilçesindeki Kaymakçı'da devam eden bilimsel kazılar ve yeni bilimsel yöntemlerin çalışmalara dahil edilmesi ile Manisa'nın prehistorik ve protohistorik dönemlerine ilişkin bilgilerimiz artmaya devam etmektedir.

YORTAN

Manisa ili, Kırkağaç ilçesinin 16.5 km. kuzeydoğusunda yer alan Yortan mezarlık alanında 1900 yılında P. Gaudin tarafından başlatılan kazı çalışmalarında 100'ün üzerinde pithos mezar açığa çıkartılmıştır. Batı Anadolu'nun en büyük İlk Tunç Çağı mezarlığından biri olan Yortan mezarlarındaki mezar hediyeleri dünyanın birçok ülkesine kaçırılmış veya müzelere satılmıştır. Uzun yıllar sonra T. Kamil, Yortan kazılarında gün ışığına çıkartılan pithos mezarları ve mezar buluntularını yeniden ele alarak bilim dünyasına Yortan kültürünü ayrıntılı olarak tanıtmıştır.

Gaudin'in kazılar sırasında yaptığı çizim ve kazı raporlarının tamamına ulaşamamış olsa da cevapsız kalmış birçok soru daha sonraki yıllarda bölgede yeni çalışmalara yön vermiştir. Bunlardan biri French'in Balıkesir ve Akhisar/Manisa illerini kapsayan yüzey araştırmasıdır. Bu çalışma ile Yortan kültürünün yayılım alanı ve Batı Anadolu'daki diğer önemli Tunç Çağı merkezlerinden Troia, Beycesultan, Karataş ve Ege adaları ile olan kültürel, sosyal ve ticari ilişkilerin boyutu anlaşılmıştır. 20. yy'ın başında yapılan kazılar sonrası Yortan ile ilgili bir çalışma yürütülmemiştir. 2008 yılında Akdeniz başkanlığındaki yüzey araştırması Yortan mezarlığının lokasyonunun tespit etmek amacıyla bölgede çalışmalarda bulunmuş ve mezarlığın yeri saptanmıştır. Mezarlık yanı sıra bu zengin kültürü oluşturan insanların yerleşim yeri olduğu tahmin edilen Çavdar Tepe'nin lokasyonu da tespit edilmiştir¹².

Kayalık bir alana konumlanmış Yortan mezarlığında, pithos mezarlar yüzeyden 1 - 1.5 m. derinlikte açığa çıkartılmıştır. Pithos mezarların dışında sadece tek bir taş sanduka mezar bulunmuştur. Bu mezarın içerisine pithos gömü yapılmıştır. Pithosların ağızları doğu, güneydoğu ve kuzeydoğu; mezarlık ise Gaudin'in ifade ettiği üzere doğu-batı yönünde konumlanmıştır. Pithosların içerisine yetişkin kadın ve erkekler, çömleklerin içerisine ise bebek ve çocuklar gömülmüştür. Pithoslara bir veya birden fazla gömü yapılmış daha sonra pithosların ağızları taş ile kapatılmıştır. Ölülerin yanlarına çoğunlukla mezar hediyeleri bırakılmıştır. Yortan mezarlığında pithosların içerisinde ele geçen mezar hediyesi pişmiş toprak çanak ve çömlekler hem sayıca hem de form olarak çok zengindir¹³. Öte yandan bazı pithos ve çömlek mezarların boş olduğu saptanmıştır, bunların simgesel bir anlamı olabileceği düşünülmektedir. Mezarlardaki hediyeler form olarak çömlek, testi ve kaselerden oluşmaktadır (resim 5-6). Bu mezar hediyeleri Kamil tarafından "libasyon yapma

¹² Engin Akdeniz, "Yortan Mezarlığı Hakkında Yeni Gözlemler", *TÜBA-AR 12*, Ankara 2009, s. 49-64.

¹³ Turan Kamil, *Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia*, Oxford 1982, s. 8.

amacı doğrultusunda içlerine sıvı doldurulmuş kaplar” şeklinde yorumlanmıştır¹⁴. Bazı koku kaplarında kozmetik madde, kırmızı/turuncu renkte okra boya bulunmuştur. Boyaların kültürel amaçlı kullanılmış olabileceği düşünülmektedir¹⁵. Kırmızı boya kullanımı, ritüel anlamda kanı sembolize etmektedir. Ölümlerin üzerine kırmızı boya serpmeye adeti Avrupa’dan Afrika’ya, Avustralya’dan Amerika’ya kadar yaygın bir uygulama olarak bütün insanlık tarihi boyunca görülmüştür¹⁶. Mezar hediyesi küçük boyutlu çanak ve çömleklerin, kuş şeklindeki kapların ve testiciklerin çocuklar için konulmuş oyuncaklar olduğu belirtilmiştir¹⁷. Küçük boyutlu mezar hediyeleri üzerine bir takım olasılıklar ileri sürülmüş olsa da bu tip öğelerin hedeflediği kesim tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır.

Mezarlarda çanak ve çömleğin yanı sıra ağırşaklar, mermer idoller, madeni iğne ve balta ele geçmiştir. Şematize edilmiş idoller Ege Bölgesi’nin yaygın idol formlarına; keman biçimli idol Beycesultan, Thermi ve Troia’da ele geçenlere; bir diğer idol ise Çanakkale-Kilia idol grubundakiler ile benzerdir. Anadolu dışında, Kiklad adaları formları ile olan benzerlikler dikkat çekicidir (resim7)¹⁸. Zengin ve gelişmiş çanak çömleğe rağmen madeni hediyelerin sayısının az olması dikkat çekicidir. Yortan’da bulunan çanak çömleklerin benzerleri Yortan’ın hemen kuzeyinde, ancak Balıkesir ili sınırlarındaki Babaköy ve Ovabayındır mezarlıklarında da ele geçmiştir¹⁹. Benzer ya da aynı kapların diğer merkezlerde bulunması Yortan seramiğinin ihraç edildiğini ve kültürel etkileşimi kanıtlar niteliktedir. Yortan sakinlerinin gelişmiş bir çanak ve çömlek tekniğine sahip, çanak ve çömlek yapımında iyi bir seviyeye gelmiş olduklarını düşünmek yanlış olmayacaktır.

SARDEİS

Gediz ovasında, Salihli ilçesinde yer alan Sardeis’te, 1910-1914 yılları arasında H. Crosby Butler, 1958 yılında M. A. Hanfmann ve H. Detweiler, 1976-2007 yılları arasında ise C. H. Greenewalt tarafından kazı çalışmaları yürütülmüştür. 2008 yılından itibaren N. Cahill’in kazı başkanlığında çalışmalar devam etmektedir. Sardeis’te ele geçen en erken kalıntılar Bintepe Tümülüslerinin yakındaki Bozyer açık hava yerleşmesinde ele geçmiştir. Burada bulunan Levallois ve Abeville tipi yongalar, bundan 250.000 yıl önce, Orta Paleolitik Çağ’da, bu coğrafyada yaşamış avcı toplayıcı insan topluluklarının varlığını kanıtlamaktadır²⁰. Bir başka dikkat çekici buluntu, Sardeis’te ele geçmiş fakat yeri tam olarak bilinmeyen, taştan yapılmış insan başıdır (resim 8), bu eser yörenin en erken dönemine tarihlenmektedir²¹.

Arkeolojik kazılar Sardeis’e II. binyılın ortalarında yerleşildiğini ve MÖ. II. binyılda, batıdaki Mikenler ile ilişkiler kurduğunu kanıtlamaktadır. Saptanan en erken tabaka Son Tunç Çağı, MÖ. 14. ve 13. yy’a tarihlenmektedir. Son Tunç Çağı boyunca Lydia bölgesinin Luvice konuşan Seha Irmağı Ülkesi ve Mira Krallığı halkları tarafından iskan edildiği düşünülmektedir²². Sardeis’te Tunç Çağı’nın sonuna tarihlenen tabakalar kısıtlı bir alanda bulunmuştur. Veriler kısıtlı da olsa bu dönem

¹⁴ Kamil 1982, s. 11.

¹⁵ Kamil 1982, s. 11.

¹⁶ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, İstanbul 1976, s. 23.

¹⁷ Kamil 1982, s. 11.

¹⁸ Kamil, 1982, s. 19-22.

¹⁹ Kurt Bittel, “Ein Graberfeld Der Yortan-Kultur Bei Babaköy”, *Archiv für Orientforschung* 13, Berlin 1939, s. 1-31.

²⁰ Christopher H. Roosevelt, “Lidyalıardan Önce Lidya”, *Lidyalılar ve Dünyaları*, İstanbul 2010, s. 42

²¹ Jeffrey Spier, “Prehistoric and Protohistoric Periods”, *Sardis from Prehistoric to Roman Times*, Harvard 1983, s. 10

²² Roosevelt, 2017, s. 39.

yerleşmede bir yangın yaşandığını işaret etmektedir. Lydia bölgesinde yapılan kazılarda ele geçen insan iskeletleri üzerinde yapılan incelemeler, aynı etnik özelliklere sahip insanların beş bin yıldır bu coğrafyada yaşadığını kanıtlamaktadır²³. Dilbilimsel çalışmalar Lydia dili konuşan halkın Anadolu'ya III. binyılın başlarında henüz neresi olduğu belirlenememiş bir coğrafyadan geldiğini göstermektedir. Bahsedilen halkın ise Lydia'ya 1200 dolaylarında gelmiş olduğu söylenebilir. Sardeis'te bulunan ve MÖ. 14. ve 12. yüzyıllar arasına tarihlenen Miken çanak çömleği bu iki bölge arasında giderek artan bir değiş tokuşun varlığını kanıtlamaktadır. Bu doğrultuda Sardeis'in, batıda Miken, doğuda ise Hitit kültürü etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır²⁴. Son Tunç Çağı'nın bitişi ve Demir Çağı'na geçiş ile bölgede önemli değişiklikler olmuştur. Bunlardan en büyüğü başkenti Sardeis olan Gediz ve Küçük Menderesin kolları arasında kalan vadilerde yeşeren Lydia uygarlığıdır.

Sardeis'te Son Tunç Çağı'na ait yerleşim yerinde bir pithos içerisinde kremasyon gömü ve yanında monokrom çanak çömlek parçaları ele geçmiştir (Resim 9). Bu mezarın benzerleri Troia, Boğazköy, Beycesultan ve Gordion'da da görülmektedir. Bu dönem, erken dönemin geleneksel uygulaması olan ölüyü doğrudan mezara koyma yerine bir yenilik olarak ölünün yakılması işlemi başlamıştır. Bahsedilen kremasyon gömülerde yakılan cesetlerin külleri kapların içerisine konmuştur. Bu gömü uygulaması, Sardeis'te ölü gömme geleneğinin değişimi ve ortaya çıkan yenilikleri göstermesi açısından önemlidir. Yerleşim içi ve yerleşim dışı gömü uygulaması bir arada görülmüştür²⁵.

Sardeis kazıları bizlere bölgeler arası sosyal ve kültürel etkileşimin boyutlarını sunarak önemli bilgiler vermiştir. Sardeisliler, Orta Anadolu ve Kiklad adalarındaki kültürlerin unsurlarından etkilenmiş ve bu kültürleri özümsemişlerdir. Öte yandan kendi yerel kültürlerini kaybetmemiş, korumuşlardır²⁶.

AHLATLI TEPECİK

Ahlatlı Tepecik, Gölarmara ilçesi'nin güneyinde, Tekelioğlu köyünün 800 metre batısında yer almaktadır. 1966 yılında keşfedilen yerleşmede, 1967 ve 1968 yılında D.G. Mitten yönetiminde; J.S. Hendersen ve G. Yüğrüm'ün katılımıyla kazılar yapılmıştır. İlk Tunç Çağı dışında yerleşmede Lydia ve Roma dönemine ait kalıntılar da ele geçmiştir. Avcı-toplayıcı yaşam biçimini değiştirerek yerleşik hayata geçen, zamanla köy ve kasabaları kuran insan toplulukları İlk Tunç Çağı ile birlikte göreceli olarak artan bir nüfusla buralarda yaşamaya devam etmişlerdir. Mezarlık ve ölü gömme adetlerine dair bilgilere ulaştığımız bu yerel kültürün yerleşim yeri tespit edilememiş olsa da söz konusu yerin mezarlığa yakın bir alanda olduğu düşünülmektedir. İlk Tunç Çağı sonrası Ahlatlı Tepecik'te uzun bir süre iskan edilmemiştir. İlk Tunç Çağı kültürü ve Lydia dönemi arasındaki 1500 yıllık bu boşlukta insanlar yaşamlarını sürdürmek için başka bir yeri tercih etmiş olmalıdır²⁷.

Yerleşmede, Lydia dönemine ait bir ev kalıntısının altından prehistorik döneme tarihlenen biri balta diğeri ise yarım ay biçimli mikrolit alet ortaya çıkartılmıştır. Avcı ve toplayıcılık ile geçinen insan topluluklarına ait olduğu düşünülen bu mikrolit aletin Sardeis'e bu denli yakın mesafede ortaya çıkarılmış en erken el yapımı alet olduğu düşünülmektedir (res.10). Mikrolit taş alet endüstrisine

²³ Christopher H.Roosevelt, *Lydia Arkeolojisi*, İstanbul 2017a, s. 35.

²⁴ Roosevelt, 2017, s. 44.

²⁵ Spier 1983, s. 20-21.

²⁶ Spier 1983, s. 17-26.

²⁷ D.G.Mitten,- G.Yüğrüm, "Excavations at Ahlatlı Tepecik The Gygean Lake 1968", *Türkiye Arkeoloji Dergisi* 17/1, Ankara 1969, s. 126-127.

ait benzer aletler Antalya ilindeki Karain ve Beldibi mağaralarında da ele geçmiştir²⁸. Yörenin İlk Tunç Çağı'na tarihlenen buluntuları mezarlarda ortaya çıkarılan buluntulara dayanmaktadır (res.11). Kazılarda, su kıyısına yakın, mezarlık olarak kullanıldığı anlaşılan bir alanda, ağızları doğuya bakan pithos ve taş sanduka mezarlar açığa çıkarılmıştır. Pithos mezarlardan birine tek bir birey gömülmüş, mezar hediyesi olarak silindirik bir pandantif/kolye, bakırdan üretilmiş bir hançer ve kırmızı renkli bir testi bırakılmıştır. Diğer pithos mezarda ise iki birey tespit edilmiştir. Başları doğu yönüne bakacak biçimde pithosun içerisine yerleştirilmiş bireylerin yanında mezar hediyesi kazıma ve nokta bezemeli, siyah renkli, minyatür bir çömlek ele geçmiştir²⁹. Bunların yanı sıra bulunan dört mezar, taş sanduka ve pithos mezarlardan oluşmaktadır. Pithos mezarlardan ikisi iki kadına aittir. Bu definlerden birinin başının yanına mezar hediyesi olarak el yapımı, tek kulplu, kahverengi bir testi bırakılmıştır. Pithos mezarlardan bir diğeri ise iki kulplu, küçük bir pithos içerisine gömülen bir çocuğa aittir. Mezarın ağzı taş ile kapatılmıştır. Dikkat çeken bir başka gömü 24-28 yaş arasında bir erkeğe aittir. Ağzı doğuya bakan pithosun içerisine birey bükülerek yatırılmış, pithosun ağzı büyük küresel bir kase ile kapatılmıştır. Mezar hediyesi kolye ucu/pendantif, öbür dünya inancıyla ilgili olarak ölen kişinin kötülüklerden korunması için bırakılmış olmalıdır. Burada ele geçen el yapımı çanak çömlekler bizlere İlk Tunç Çağı'nda bölgedeki mevcut kültür ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. Bahsedilen el yapımı çanak ve çömleğin büyük çoğunluğu siyah astarlı kaselere aittir. Bu kaselerin benzerleri Troia I kültüründe karşımıza çıkmaktadır³⁰. Ahlatlı Tepecik halkının yaşadığı yerleşmenin henüz kazısı yapılmamış olsa da göl kıyısındaki mezarlık alanı bizlere kültürel yapılanma ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Küçük bir tarım toplumu olan halk, avcılık ve balıkçılık ile geçimini sağlamış, ticari faaliyetlerde bulunmuş ve kendi çanak çömleğini üretmiştir. Yerleşmenin özellikle kuzeybatı Anadolu coğrafyasındaki diğer kültürler ve Ege Bölgesi ile ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz³¹.

ESKİ BALIKHANE

Marmara Gölü'nün güneyinde, Tekelioğlu Köyü'nün 2 km. güneyinde yer alan Eski Balikhane'de D.G. Mitten yönetiminde, D.H. Finkel ve G. Yüğrüm'ün katılımıyla 1969 yılında kazı çalışmaları yapılmıştır. Yerleşmede, İlk Tunç Çağı yanı sıra Lydia, Roma ve Bizans dönemlerine ait kültür tabakaları tespit edilmiştir³².

Kazılar sırasında ulaşılan bilgiler mezarlardan sağlanmıştır. Alanda beş adet pithos mezar ortaya çıkarılmıştır. Pithoslardan ikisi küçük, diğer üçü ise büyük boyuttadır. İçinde insan kalıntılarının bulunmadığı küçük pithoslardan birinin ağzına taş bir plaka örtülmüş olup pithos güney yönüne bakmaktadır. İkinci küçük pithosta cinsiyeti belirlenememiş 18 aylık bir bebek gömüsü vardır. Üçüncü pithosun içerisinde ise kemikleri parçalanmış, büzülerek yatırılmış, başı doğuya, yüzü ise kuzeye bakan 35 yaşlarında bir erkek tespit edilmiştir. Pithos daha sonra açılarak içerisine ikinci bir gömü yapılmış fakat bu gömüden herhangi bir kalıntıya ulaşılamamıştır. Ağzı bir taş plaka ile kapatılmış ve kireçtaşı ile güçlendirilmiştir³³. Sözü edilen pithosun kuzeydoğu köşesinde üç tane vazo bulunmuştur. Bireyin üst

²⁸ Mitten-Yüğrüm, 1969, s. 126.

²⁹ A.Henry Detweiler et al., "Excavations at Sardis 1967", *Türkiye Arkeoloji Dergisi* 16/2, Ankara 1968, s.77.

³⁰ Mitten-Yüğrüm, 1969, s. 126-127.

³¹ D.G.Mitten - G.Yüğrüm, "Ahlatlı Tepecik, Beside the Gygean Lake", *Archaeology*-27, 1974, s. 22-29.

³² D.G.Mitten - G.Yüğrüm, "The Gygean Lake 1969; Eski Balikhane; Preliminary Report", *Harvard Studies in Classical Philology* 75, Cambridge-Massachusetts 1971, s. 191.

³³ Mitten - Yüğrüm 1971, s. 192-193.

kalça kemiğinin paralelinde bakır ya da tunç hançer/kama ve dişlerinin üzerinde gümüş, çok küçük bir koç heykelciği ele geçmiştir (resim12). Üzerindeki delik, eserin pandantif ya da kolye ucu olarak kullanıldığını göstermektedir. Anadolu'da bir benzeri yoktur. Bir diğer buluntu ise birbirinin benzeri iki adet altın kulak tıkaçıdır (resim13). Bunlardan biri kafatasının yanında diğeri ise kafatasının yukarı kısmında ele geçmiştir. Bulunan diğer iki pithos mezar yetişkin bir kadın ve bir erkeğe aittir. 30-40 yaşlarındaki kadın, kuzey-güney yönünde, büzülmüş olarak yatırılmış, başı güneye yüzü ise doğuya bakmaktadır. Mezar hediyesi testiler, minyatür kase ve istiridye kabukları ele geçmiştir. Pithosun dışında ağızına yakın bir yerde ele geçen bir diğer nesne, taştan yapılmış tanrıça figürinidir. 35 yaşlarındaki bir erkeğe ait olan diğer gömü, benzer biçimde kuzey-güney doğrultusunda, yüzü doğuya bakacak şekilde yatırılmıştır. Yanına üç adet vazo hediye olarak bırakılmıştır. Bunlardan üç ayaklı küçük olanı (resim 14) Yortan mezarlığında bulunanlar ile özdeştir, buraya da Yortan'dan gelmiş olduğu düşünülebilir. Dikkat çekici nokta gömülerin kuzey güney yönünde olmasıdır. Bu kültür coğrafyasında olmayan bir uygulamadır³⁴.

Eski Balıkhane'de ele geçen madeni koç heykelciği/pandantifi ve altın kulak tıkaçlarının Lydia coğrafyasında üretilmiş ya da başka bir yerden getirilmiş ithal bir mal olma olasılığı kesin olarak bilinmemektedir. Taş, kil ve madenden yapılan kulak tıkaçlarının benzerleri Anadolu'da Alaca Höyük, Alişar, Karataş-Semayük gibi dönemin önemli merkezlerinde de vardır. Kulak tıkaçlarının dini veya sosyal bir anlamı olup olmadığı, hangi amaç doğrultusunda ve nasıl kullanıldığı tahminlerden öteye gidememektedir. İlk Tunç Çağı'nda kulak tıkaçları cinsiyet ile bir ilgisi olmadan erkek, kadın ve çocuk mezarlarında karşımıza çıkmaktadır. R.Duru, kulak tıkaçlarını "dini bir amaca hizmet eden nesnelere" ya da "dönemin modası nesnelere" olarak yorumlamıştır³⁵.

GAVURTEPE HÖYÜK

Gavurtepe Höyük, Alaşehir ilçesinde yer almaktadır. Yerleşmede 1987-1992 yılları arasında R.Meriç başkanlığında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Höyükte, Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağ, MÖ. II. binyıl, Hellenistik ve Bizans döneminde yerleşildiğine dair kalıntılar ele geçmiştir³⁶.

Meriç tarafından, MÖ. II. binyıla tarihlenen bir sur mimarisi ve höyüğün ana giriş kapısına ait olduğu düşünülen orthostat bloklar önemli mimari-plastik kalıntılardır. Diğer İlk Tunç Çağı yerleşimlerinde olduğu gibi burada da dönemin geleneksel mezar tipi olan pithos mezar vardır. Bir kız çocuğunun gömüldüğü mezara bırakılan altın gerdanlık, bilezik, kulak tıkaçı, mermer idol, mühür ve testicikler zengin mezar hediyelerini oluşturmaktadır (resim 15)³⁷. Tarih öncesi dönemlere ait çocuk gömüleri ve onlara bırakılan hediyeler üzerine yorumlar mevcuttur³⁸. Bu mezar çağdaşları ile aynı gelenekleri yansıtsa da tek bir kişiye çok zengin mezar hediyeleri konulması ile farklılık oluşturmaktadır.

Çanak çömlek buluntuları İlk Tunç Çağı, MÖ. II. binyıl özellikleri göstermekte ayrıca Troia III-V dönemi ile benzer örnekler bulunmaktadır. Yüzeyde yoğun olarak

³⁴ Mitten - Yügrüm 1971, s. 193-195.

³⁵ Refik Duru, "Anadolu'da Bulunmuş Altın Kulak Tıkaçları", *Belleten XXXVI*, 1972, s. 123-124.

³⁶ Recep Meriç, "1987 yılı Alaşehir Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı, X/I*, Ankara 1988, s. 158.

³⁷ Recep Meriç, "1991 yılı Alaşehir Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı, XIV/II*, Ankara 1993, s. 356.

³⁸ Andre Langaney et al., "İnsanın En Güzel Tarihi", İstanbul 2012, Langaney'in belirttiği üzere, zengin ölü hediyelerine sahip bir çocuğun ayrıcalıklara sahip olduğu düşünülebilir. Bu hediyeler çocuğun ayrıcalığa doğuştan sahip olduğunu göstermektedir. Çocuğun kendini fiziksel, zihinsel ya da karizmatik nitelikleriyle kabul ettirecek vakti olmadığı için (çünkü çocuğun yaşı küçüktür) bu ayrıcalığı toplum ona yüklemiştir.

el yapımı, gri-siyah hamurlu, açkılı, içe dönük ağız kenarlı insize ya da boya bezemeli kase parçaları ele geçmiştir. Yaygın kap formu içe dönük ağız kenarlı, üç ayaklı ya da halka kaideli kaselerdir. Bunların yanı sıra fincanlar, gaga ağızlı testicik, gaga ağızlı rhyton, pithos, Troia benzeri depolama kabı, tunç iğneler ve idol parçaları da ortaya çıkarılmıştır³⁹. Tek kulplu gaga ağızlı testicikler, yayvan ağızlı, geniş karınlı mutfak kapları, orta boy küpler, ağırşaklar, mermer idol (resim 16), pişmiş toprak bir mühür ele geçmiştir. Bu eserler, İlk Tunç Çağı I döneminin karakteristik özelliklerini göstermektedir⁴⁰. Orta ve Son Tunç Çağı'na tarihlenen deve tüylü hamurlu, astarlı, omurgalı kaseler çark yapımıdır. Yerleşmede ayrıca Troia II'ye tarihlenen Kikladik tipte mermer heykelcik başı ve Myken seramikleri de bulunmuştur⁴¹. Yerleşmenin Ege adaları ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkileri olduğunu söyleyebiliriz.

HASTANE HÖYÜĞÜ

Hastane Höyüğü, Manisa ili, Akhisar ilçe merkezinde, Gördük çayı boyunca geniş, verimli bir ovada, Thyateira antik kentinin de yayılım bulduğu arazide konumlanmaktadır. Doğal kaynaklar yönünden zengin olan bölge Anadolu'nun iç kesimlerinden kıyı Ege'ye ulaşan yollar üzerinde geçit noktası olmuştur. Tarih öncesinde Anadolu'dan Balkan Yarımadasına göçlerin gerçekleştiğini ve bu göçlerin bir kolunun, İzmir bölgesi üzerinden Akhisar'a oradan da Trakya'ya ulaştığı görüşü araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir⁴². Höyüğün yakın çevresinde konumlanan Yortan, Babaköy ve Ovabayındır yöre arkeolojisine katkı sağlamış Batı Anadolu için önemli merkezlerdir. Höyükte Akdeniz tarafından yürütülen ilk kazı çalışmaları 2011 yılında başlamıştır. Kazılar günümüzde devam etmektedir. Yerleşmenin en erken dönemi Son Kalkolitik Çağ'dır. Yerleşmede, İlk, Orta ve Son Tunç Çağına tarihlendirilen çanak ve çömlek örnekleri yoğun olarak ele geçmiştir. Höyük, Demir Çağı, Hellenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde de iskan edilmiştir.

Yerleşmenin en eski mimari kalıntısı İlk Tunç Çağına aittir. Burada, Troia I kültür tabakasında benzeri bulunan, tek sıra halinde yapılmış duvar açığa çıkartılmıştır. Taş duvar ile aynı seviyede tuğladan yapılmış bir taban in-sutu olarak bulunmuştur⁴³. Troia'da, Troia I yapı evresindeki mimari kalıntılarda 7-8 kaba ve paralel taş sırasının yanlanmasına örülmesiyle oluşturulmuş balıksırtı duvar tekniği bilinmektedir⁴⁴. Her iki yerleşmede benzer mimari öğelerin biliniyor olması kültürel etkileşime güzel bir örnektir. Taş duvar dışında, İlk Tunç Çağı'nın başlarındaki evrelere tarihlenen üç farklı tabana ulaşılmıştır. Bunlar; seramik ile sıkıştırılmış toprak zemin, sıkıştırılmış toprak taban ve beyaz renkli sıkıştırılmış üçüncü bir zemindir⁴⁵. Bir diğer mimari kalıntı dairesel formlu, dıştan kille sıvalı bir yapıdır, yapının diğer yarısı kesit içerisinde kaldığından henüz ortaya çıkartılmamıştır. Söz konusu alanın içerisinde kerpiç parçaları ve MÖ. 8-6. yy. ve Lydia seramiği bulunmuştur⁴⁶.

³⁹ Recep Meriç, "1988 yılı Alaşehir Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı, XI/1*, 1990, Ankara, s. 180-181.

⁴⁰ Meriç 1993, s. 356.

⁴¹ Meriç 1988, s. 158.

⁴² Akdeniz 2011a, s. 4-5.

⁴³ Engin Akdeniz, "2013 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı, XXXVI/II*, Ankara 2014a, s. 123-124

⁴⁴ Carl W. Blegen, *Troy*, Princeton 1950, s. 33.

⁴⁵ Engin Akdeniz, "Kuzey Lydia'daki Thyateira'nın Erken Dönem Yerleşimi: 'Hastane Höyüğü' Kazısı", *TÜBA-AR 15*, Ankara 2014b, s. 25.

⁴⁶ Engin Akdeniz, "2015 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı, XXXVIII/II*, Ankara 2017, s. 407-408.

Tunç Çağının ilk, orta ve son dönemlerine tarihlenen çok sayıda seramik parçası ele geçmiştir. İlk Tunç Çağı çanak ve çömleği örneklerinde Troia'dan bilinen içten kalınlaştırılmış dudaklı kâseler ele geçmiştir. Bulunan çanak çömlek parçalarından bir kısmının üzerine kazıma bezeme uygulanmıştır. Yortan örneklerindeki gibi kazıma bezeme içerisine beyaz kireç macun boya doldurulmuştur. Az sayıdaki örnekte ise yüzeye doğrudan sürülen beyaz boya uygulaması mevcuttur. Kapların yanı sıra küçük buluntu olarak çakmaktaşıdan üretilmiş kesici aletler ve bezemeli ağırşaklar ele geçmiştir⁴⁷. İlk Tunç Çağı, koyu renk yüzeyli çanak ve çömleklerine ait ağız kenarı, kulp, gövde ve dip parçaları ele geçmiştir. Genel olarak koyu renk yüzü ve el yapımı kapların yaygın formları çanak, çömlek ve kaselerdir. Bölgenin tipik kap formu olan Yortan türü çömlek ve üç ayaklı kap formlarına henüz yeterli sayıda rastlanılmamış olsa da bulunan örneklerin yüzey özellikleri Yortan kültürünün de dahil olduğu Kuzeybatı Anadolu kültür grubuna benzer siyah-kahverengi renkte ve genellikle astarlıdır. İlk Tunç Çağının son evresine ait birkaç parça seramik ise kırmızı astarlıdır. Bu seramiklerin yavaş dönen bir çarkta üretilmiş olduğuna işaret eden izler mevcuttur⁴⁸. İçe yuvarlatılarak kalınlaştırılmış ağızlı çanak örneği Çanakkale bölgesi kültürü Kumtepe Ib ve Ic evrelerinden ve kuzeybatı Anadolu kültürlerinde bilinmektedir. İlk Tunç Çağı I-II dönemlerinde Kumtepe I'de ortaya çıkarak yaygınlaşan, Manisa-Akhisar-Balıkesir bölgesi ve Troia I'de de görülen omurgalı çanaklar görülmektedir⁴⁹.

Kazıda İlk Tunç Çağı'na tarihlenen çanak ve çömlek dışında küçük buluntu olarak çakmaktaşı ve obsidyen dilgiler, bazalt baltalar, stilize taş idol, pişmiş toprak ağırşaklar ve deniz kabuğundan yapılmış kolye ucu bulunmuştur (resim 17-23). Orta ve Son Tunç dönemlerine ait çok yoğun çanak ve çömlek parçaları ele geçmiş fakat bu iki evreye ait bir tabaka saptanamamıştır. Gümüş taklidi seramik (gri seramik) ile altın taklidi seramik (yaldızlı-mikalı sarı) önemli yer tutmaktadır. Özellikle altın taklidi seramikler miktar olarak daha fazladır⁵⁰. Kazılarda Son Kalkolitik Çağ ile Orta ve Son Tunç Çağlarına ait mimariye henüz rastlanmamıştır. Bu dönemlere ait buluntular höyüğün moloz dolgusu içerisinde dağınık vaziyette ele geçmiş, yalnızca İlk Tunç Çağı yerleşimi mimari ile belgelenmiştir. Sadece az sayıda çanak ve çömlek örneği ile temsil olan Son Kalkolitik Çağ buluntuları Çanakkale yöresiyle, İlk Tunç Çağı Akhisar ve çevresi kültürleri yanı sıra, Balıkesir, Manisa, Bakırçay Havzası, İzmir ve Çanakkale yöreleriyle, Orta ve Son Tunç Çağları ise Akhisar yöresi çevresi, Balıkesir, Manisa, Bakırçay Havzası, İzmir yöresi ve yine Çanakkale yöreleriyle benzer özellikler sergilediği anlaşılmaktadır⁵¹.

KAYMAKÇI - GÖLMARMARA

Kaymakçı, Manisa ili Saruhanlı ve Gölarmmara ilçeleri sınırında Gediz Nehri vadisinde yer almaktadır. Yerleşmede 2005-2010 yılları arasındaki yüzey araştırmaları sırasında birçok bilimsel analiz yapılmıştır. Yüzey araştırmaları ile ele geçen çanak çömlek, mimari yapı kalıntıları, tümülüs mezarlar ve bireysel gömülere

⁴⁷ Akdeniz 2014a, s. 123-124

⁴⁸ Engin Akdeniz, "2012 Yılında Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü'nde Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmalar", *Kazı Sonuçları Toplantısı, XXXV/II*, Muğla 2014c, s. 128.

⁴⁹ Akdeniz 2014b, s. 25-26.

⁵⁰ Akdeniz 2014a, s.125.

⁵¹ Akdeniz 2014b, s. 27-28.

ait buluntular yerleşmenin, Son Kalkolitik Çağ'dan Demir Çağı'na kadar uzun bir dönemde iskan edildiğini göstermektedir (resim 24)⁵².

Yerleşme, sur ile çevrili bir sitadelin etrafına kurulan bir aşağı şehir ve mezarlık alanlarından oluşmaktadır. Surun içerisindeki teraslarda anıtsal yapı kalıntıları ortaya çıkartılmıştır. Yerleşmenin kazıcısı Roosevelt buranın Seha Ülkesi'nin başkenti olduğunu düşünmektedir⁵³. Kaymakçı'da yürütülen jeofizik çalışmaları neticesinde 2 m. kalınlığında savunma duvarı ve iki adet bastion benzeri kule ve bir giriş kapısı tespit edilmiştir. Savunma duvarının ötesinde eğimli arazi boyunca uzanan ve işlevleri henüz tespit edilememiş teras duvarları açığa çıkartılmıştır. Bu alanların, daha önceki yıllarda yüzeyden toplanan malzemeler değerlendirildiğinde kale dışı bir yerleşme olduğu anlaşılmıştır. Yerleşmenin kuzeyinde savunma duvarı ile ilgili kalıntılar kale yerleşiminin zamanla genişlediği ve savunma duvarı çizgisinin de buna bağlı olarak değişime uğradığını göstermektedir. 2 m. kalınlığındaki sandık duvarlar çıkıntılı kuleler inşa edilmek için kesintiye uğramıştır. Yerleşmenin son döneminde yapı kompleksleri içinde depolama amaçlı kullanıldığı düşünülen ana kayaya oyulmuş yuvarlak çukurlar tespit edilmiştir. Bu çukurların Batı Anadolu (Boğazköy, Şarhöyük, Seyitömer) ve Ege'de (Knossos, Malia) aynı dönemde kullanılmış benzerleri bulunmaktadır⁵⁴.

Kaymakçı'nın Orta ve Son Tunç Çağı'na tarihlenen bir yerleşim olduğu saptanmıştır. Kaymakçı'da II. binyıl Marmara Gölü havzası çanak çömleği benzeri kırmızı-açık kahverengi çanak çömlek, gri ile kırmızı ve kahverengi renkte kaba mal grupları tespit edilmiştir. Testiler, çeşitli biçimlerde kaplar, kraterler, pişirme kapları, pithoslar, kaideli ve kaidesiz kaplar ve kaseler yaygın kap formlardır. Bu buluntuların benzerleri Troia, Beycesultan, Bayraklı ve Aphrodisias'ta bulunmuştur. Tekstil ve tekstil üretimi ile ilişkilendirilen pişmiş toprak nesnelere ve figürinler diğer önemli eserlerdir. Ele geçen çok sayıda bezemeli ve bezemesiz ağırşak ve madeni buluntu bölgelerarası iletişimi ve yerel üretimi göstermektedir. Benzer eserler, Yunan karası, Girit ve Troia VIIa'dan bilinmektedir. Ancak, Anadolu'nun iç kısımlarında benzerleri bulunamamıştır⁵⁵. Çanaklar, testiler, küpler, ağız kenarlarında hayvan protom figürlerinin yerleştirildiği büyük çanaklar, yılan, koç ve boğa boynuzlarını temsil eden figür ya da vazo bezemelerinde kullanıldığı düşünülen aplikasyonlar ele geçmiştir. Yılan, koç ve boğa betimlemelerine ait figürinler bulunmuştur. Ayrıca farklı büyüklükte ve ağırlıkta ağırşaklar, tezgah ağırlıkları ve yuvarlatılmış ve ortası delinmiş ve tekstil üretiminde kullanıldığı düşünülen seramik parçaları ele geçmiştir. Tunç iğneler, halkalar ve kurşundan disk biçimli ağırlık, tunçtan üretilmiş bız, tığ ve delgi gibi aletler, kemik, boynuz ve taş nesnelere bulunmuştur. İşlenmiş kemik parçalarının çeşitli aletlerin sapı ve kulpu olarak kullanıldıkları düşünülmektedir⁵⁶.

DEĞERLENDİRME

Kıtaları birbirine bağlayan Anadolu'nun özel konumu Paleolitik Çağ'dan başlayarak çağlar boyunca kültürlerin batıya aktarımında önemli olmuştur. Bu aktarımın bir parçası Gediz havzası olmuş ve havzanın yatağındaki son çalışmalar ile

⁵² Christopher Roosevelt - Cristina Luke, "The Central Lydia Archaeological Survey: 2011 Work at Kaymakçı and in the Marmara Lake Basin", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXX/I, Ankara 2013, s. 237-235.

⁵³ Roosevelt, 2017, s. 45.

⁵⁴ Christopher H. Roosevelt et al., "Kaymakçı Arkeoloji Projesi: 2015 Yılı Kazı Sonuçları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XXXVIII/II, Ankara 2017b, s. 573-577.

⁵⁵ Christopher H. Roosevelt et al., "Kaymakçı Arkeoloji Projesi: 2014 Yılı Kazı Sonuçları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XXXVII/II, Ankara 2016, s. 243-269.

⁵⁶ Roosevelt et al., 2017b, s. 573-577.

Manisa tarihinin 1 milyon 200 yıl kadar önceye gittiği anlaşılmıştır. Yörede ilk yerleşik düzene geçişe dair verilerimiz kısıtlı olsa da kültürel dinamiklerin Neolitik Çağ'da oluşmaya başladığı açıktır. Elimizdeki somut veriler yörenin Son Neolitik Çağ kültürü ile Fikirtepe kültürü öğeleri arasında benzer nitelikler olduğunu göstermektedir. Fikirtepe kültürünün yayılım gösterdiği alanın, güneydeki en son sınırının Akhisar Ovası olduğu söylenebilir.

Kısıtlı bilgimizin olduğu Kalkolitik Çağ'a ilişkin veriler ise kazı ve yüzey araştırmalarında edinilmiş sınırlı sayıdaki çanak çömleğe dayanmaktadır. Yörede özellikle Son Kalkolitik Çağ'da yerleşim sayısı artmış ve Kulaksızlar'da mermer idol ve taş kap atölyesi üretime başlayarak gelişkin bir sanat ortaya çıkmıştır⁵⁷.

Anadolu'nun kültürel coğrafyasının sınırları Neolitik dönemde şekillenmeye başlamış, İlk Tunç Çağı ile doruk noktasına ulaşmıştır. Etnik, sosyal ve son olarak politik olarak şekillenen bu oluşumda bir devamlılık söz konusu olmuştur. Anadolu'da, İlk Tunç Çağı ile birlikte yerleşim sayısı ve nüfus artmış, yapılar büyümüş, dönemin ikinci yarısında çömlekçi çarkı ile seri üretime geçilmiş, maden kullanımı yaygınlaşmış, zanaatta ustalaşmayla birlikte nitelikli eserler ortaya çıkmış, uzak mesafe ticareti büyümüş ve gelişmiştir. Bir kentin gelişmesi ve ayakta kalabilmesi için çevresel özellikleri itibariyle verimli bir alanda kurulmuş olması gerekmektedir. Örneğin, bölgesel olarak ele aldığımızda Ege Bölgesi sınırları içerisinde kalan pek çok yerleşim ekonomik açıdan deniz ve akarsulardan faydalanmış olmalıdırlar. Bu bölgede yer alan başta Troia ve Liman Tepe olmak üzere pek çok yerleşim, çeşitli akarsu vadilerinin sağladığı doğal yollar aracılığıyla Orta Anadolu ile ticari bağlantılar sağlamış, dolayısıyla kültürel etkileşim içine girmişlerdir⁵⁸. Kurulan ticari bağlantılar yerleşimlerin siyasi ve sosyal yapılanmalarında doğal olarak gelişim ve değişime sebebiyet vermiştir. Oluşan sistemde yeni gereksinimler ortaya çıkmış, zamanla kaçınılmaz bir şekilde kara ve deniz ticari aktiviteleri yoğunlaşmıştır. Bu dönem İlk Tunç Çağı yerleşimlerinde görülen kentsel öğelerin başında savunma amaçlı surlar ve kamusal/idari yapılar gelmektedir. Yazılı herhangi bir verinin bulunmadığı bu dönem içerisinde askeri faaliyetlere dair bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Çeşitli kazılarda ele geçen ve silah olarak kullanıldığını bildiğimiz, mızrak ucu, hançer ve kılıç gibi nesnelere neticesinde İlk Tunç Çağı içerisinde askeri bir zümrenin var olduğu düşünülebilir. Bu dönem yerleşim yerlerini çevreleyen sur duvarları bir kentin hiyerarşik yapısına ve savunma sistemine ilişkin bilgiler sunan bir diğer önemli unsurdur. Savunma yönünün yanı sıra, kentin gücünü göstermek gibi sembolik bir anlam da taşıyan surlar Anadolu'da İlk Tunç Çağı kentlerinde mevcut bir mimari unsurdur⁵⁹.

Batı Anadolu, komşusu olduğu Ege Adaları ile kültürel, geleneksel ve toplumsal etkilerinin kökeni bu iki bölge arasında aktif ilişkinin Neolitik Çağ'a kadar gittiği bilinmektedir. Bu etkileşimin görüldüğü yerlerden biri de Manisa'dır. İlk Tunç Çağı boyunca Batı Anadolu kültürlerini kuvvetli biçimde etkilemiş olan Yortan kültürüdür. Yörede Yortan, Ahlatlı Tepecik ve Eski Balıkhane'de ortaya çıkarılan mezarlar bizlere erken dönem kültürleri ile ilgili çok önemli bilgiler sunmuştur. İlk Tunç Çağı boyunca Anadolu coğrafyasında yer alan yerleşimlerdeki değişimler mezarlara ve ölü gömme adetlerine de yansımıştır. Mezarların yerleşim dışına

⁵⁷ Akdeniz 2011b, s. 84-86.

⁵⁸ Hayat Erkanal, "Early Bronze Age Urbanization in The Coastal Region of Western Anatolia", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing And Settlement in Anatolia; A Historical Perspective*, Eds. Y. Sey, İstanbul 1996, s. 70.

⁵⁹ Erkanal 1996, s. 77.

alınması yerleşim birimlerindeki değişikliğe ve toplumsal anlayışın değişimine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Gömü hediyelerinde de teknolojik gelişmelere bağlı olarak hammadde ve tiplerde çeşitlilik görülse de insanlar hediyeleri yine aynı geleneksel anlayışa bağlı kalarak mezarlara bırakmışlardır.

Batı Anadolu'da İlk Tunç Çağı mezarlıklarında yaygın olan uygulama, ölülerin pişmiş toprak pithos ya da pişmiş toprak çömleklerin içerisine konulup yerleşim yerinin özel bir alanına gömülmesidir⁶⁰. Bir çeşit tabut işlevi görmüş olduğunu düşündüğümüz pişmiş toprak pithos ya da çömlek mezarlara gömü uygulaması ölü'nün vücudunu tahrip etmeden, sağlam olarak muhafaza etme isteğiyle ortaya çıkmış olmalıdır. Gömülerin yönlerinin öbür dünya inancıyla ilgili olarak belirlendiği düşünülmektedir. Başlarının güneşin doğduğu yönde olması "öbür dünyada yeniden doğuş ve ikinci bir yaşama olan inanç" ile bağdaştırılmıştır. Mezarların yönlerinde bazı küçük sapmaların nedeninin ise yaz ve kış aylarında güneşin doğduğu yöndeki değişimlerle ilgili olduğu düşünülmektedir. Bükülmüş/cenin pozisyonu olan "hocker" tarzı gömü şeklinin ölülerin bir gün güneşin doğuşu gibi öbür dünyada da doğacaklarına inanılması nedeniyle uygulandığı düşünülmektedir. Bugün kabul edilen düşüncelerden en yaygın olanı budur⁶¹. Ölü'nün başının doğuya yönlendirilme uygulamasına sadece tarih öncesi toplumlarında değil günümüz toplumlarında da rastlanılmaktadır. Bugün dünyada teknolojiden uzak, kapalı birkaç toplumunda mezar tabanına taş, deniz kabuğu, sümüklü böcek kabuğu konularak ölü'nün başı, yeniden doğuşu sembolize eden doğuya bakacak şekilde konumlandırılmaktadır⁶². Yortan mezarlığı, tabut gibi düşünebileceğimiz büyük veya küçük pithosların içerisine gömülerin yapıldığı, yerleşim yerinin dışında bir alana yapılmıştır. Yortan mezarlığı, toplumun ekonomik ve sosyal yapısına dair bilgi edinebileceğimiz ölü hediyeleri sunmuştur. Bu mezarlıktaki gömü yapılan pithoslar ve ölü hediyeleri, nitelikli ve belli bir kaliteye ulaşmış zengin örnekler olması bakımından önemlidir. Özellikle Yortan çanak çömleği ismini bölgenin kültürüne verecek kadar büyük bir öneme sahiptir ve birçok Batı Anadolu merkezinde, Ege Adaları ve Kıbrıs'ta da Yortan çanak çömleğinin benzerlerinin bulunması dönemin uzak mesafe ticaretini göstermesi açısından önemlidir. Diğer yandan bu buluntular, insanların ortak beğeni eşyalarına sahip olduklarını da göstermektedir. Yortan'ın gelişkin çanak çömleği madencilikle ilerlemiş olduklarını düşündürse de mezarlara çok az sayıda madeni hediye bırakılmış olması şaşırtıcıdır. Batı Anadolu Bölgesi'nde madensel materyallerden imal edilmiş eşyaların mezar hediyeleri arasında fazla rol oynamaması toplum ekonomisinde madenciliğin ön planda olmadığına işaret etmektedir. Batı Anadolu'da benzer idollerin, benzer ölü gömme uygulamalarının ve bazı çanak çömlek formlarının bölgede yaygın olması, bize benzer kültürün ve dinin bölgede var olduğunu göstermesi bakımından önemlidir⁶³. Son yıllarda Sardeis, Hastane Höyüğü ve Kaymakçı kazıları İlk Tunç Çağı yanı sıra yörenin Orta ve Son Tunç Çağı ve Demir Çağı ile ilgili yeni bulgulara ulaşmamızı sağlamıştır.

Erken dönemleri ile ilgili sınırlı bilgimiz olan Sardeis'te, Seha ve Mira ülkelerinin yıkılışının ardından bölgeye hakim olan güçlü bir Demir Çağı krallığı egemen olmuştur. Sardeis'in merkezi bir konuma erişmesi, anıtsal yapıları, paranın

⁶⁰ T.S. Wheeler, "Early Bronze Age Burial Customs in Western Anatolia", *AJA* 78, 1974, s. 415-423.

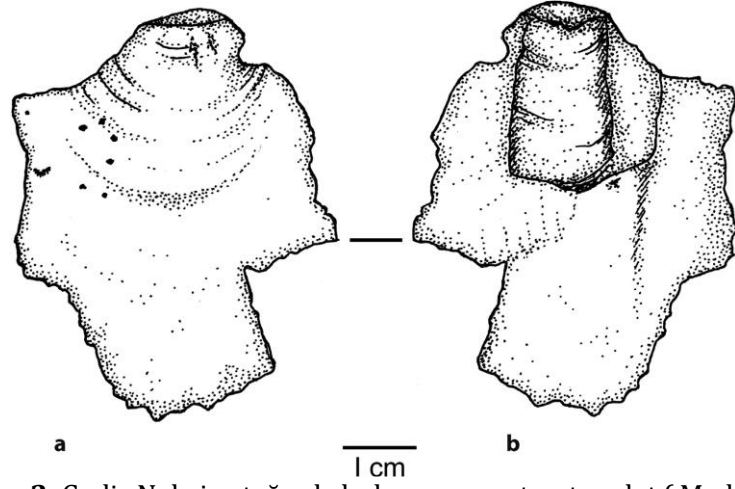
⁶¹ Zafer Derin -Turan Özkan, "Ulucak Höyük Mezarlığı", *Kemalpaşa Kültür Ve Çevre Sempozyumu-Bildiriler*, İzmir 1999, s. 113-130.
1999, s. 129-130.

⁶² Eliade 1976, s. 25.

⁶³ Kamil 1982, s. 20.

Geçmişten Günümüze Manisa

kullanımı ve sikke üretim merkezi olması, bulunduğu coğrafyanın sağladığı birçok fayda, gelişkin ve zengin bir kültürün oluşması için birer etmen olmuştur. Sardeis'in yanı sıra son yıllarda tarihöncesine dair önemli bilgilere eriştiğimiz Hastane Höyüğü kazıları ve Akhisar çevresi yüzey araştırmaları, French'in uzun yıllar önce vurguladığı gibi Manisa'nın kuzey kesimlerinde kendi adıyla anılan bir kültürün varlığını ortaya koymuştur. Hastane Höyüğü çevresindeki sık yerleşim dokusu, Akhisar Ovası'nın Tunç çağlarının değişik evrelerinde hem Yortan hem de Troia kültürü etkisi altında kaldığını göstermektedir. Kaymakçı ise yörenin II. ve I. bin yılına dair arkeolojik veriler sunan noktasıdır. Hitit İmparatorluğu'nun özellikle Orta Anadolu'da egemen olduğu dönemde, Batı Anadolu'nun Orta ve Son Tunç Çağı arkeolojisinin anlaşılmasında önemli bir merkez olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 2: Gediz Nehri yatağında bulunmuş yontmataş alet (Maddy et al. 2015, 72, Fig.4a-b).

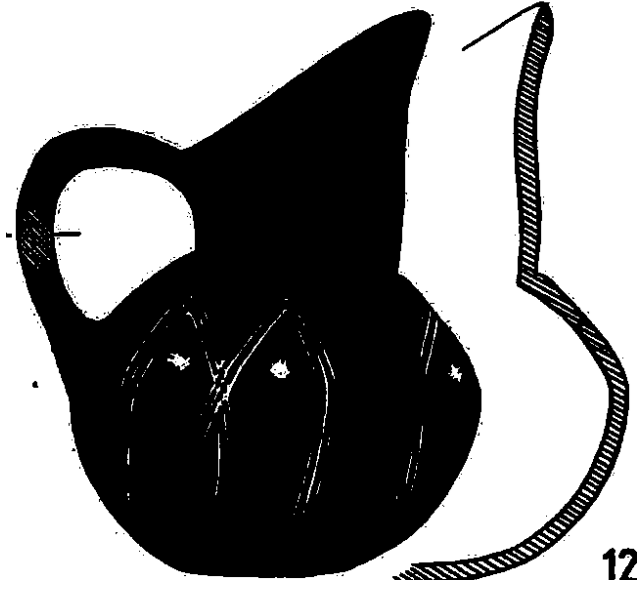
Resim 3: Çakallar Tepesi fosil insan-hayvan ayak izleri (Akdeniz 2008, s.102, Res.11)

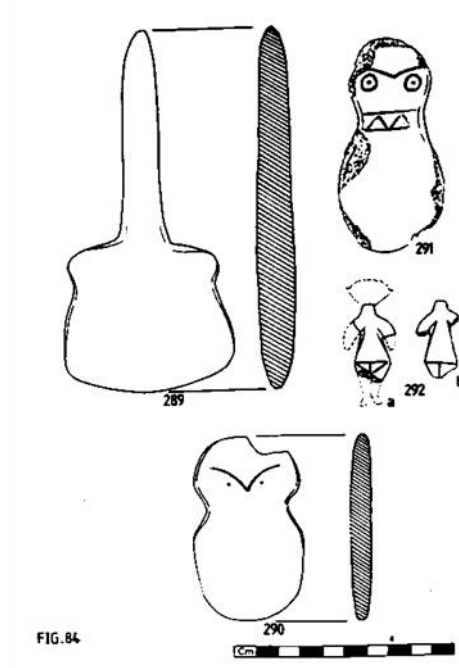
Reim 4: akallar Tepesi fosil insan-hayvan ayak izleri (Akdeniz 2008, s.102, Res.12)

Resim 5: Yortan, mezar hediyesi ömlek (Kamil 1982, s.178, Fig.26, 34)

Resim 6: Yortan, mezar hediyesi gaga ağızlı testi (Kamil 1982,s.189, Fig.37, 128)

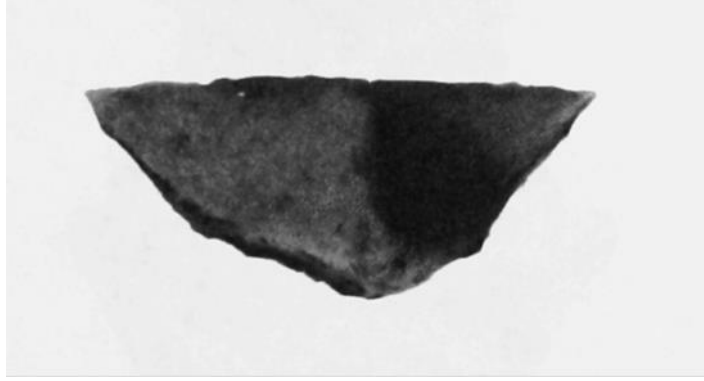
Resim 7: Yortan, mermer idoller (Kamil 1982, s.238, Fig.84, 289-292)

Resim 8: Sardeis, taş figürin başı (Spier 1983, s.308, Fig.21)

Resim 9: Sardeis, pithos mezar (Spier 1983, s.310, Fig.25)

Resim 10: Ahlatlı Tepecik, mikrolit alet (Spier 1983, s.308, Fig.20)

Resim 11: Ahlatlı Tepecik, pithos mezar (Detweiler et al. 1968, s.85, Fig.2)

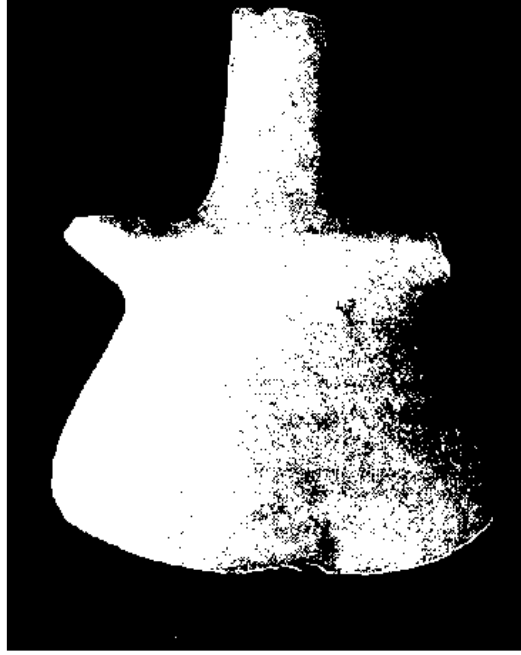
Resim 12: Eski Balıkhane, koç figürünü kolye ucu/pendantif (Mitten-Yüğrüm 1971, Fig.6)

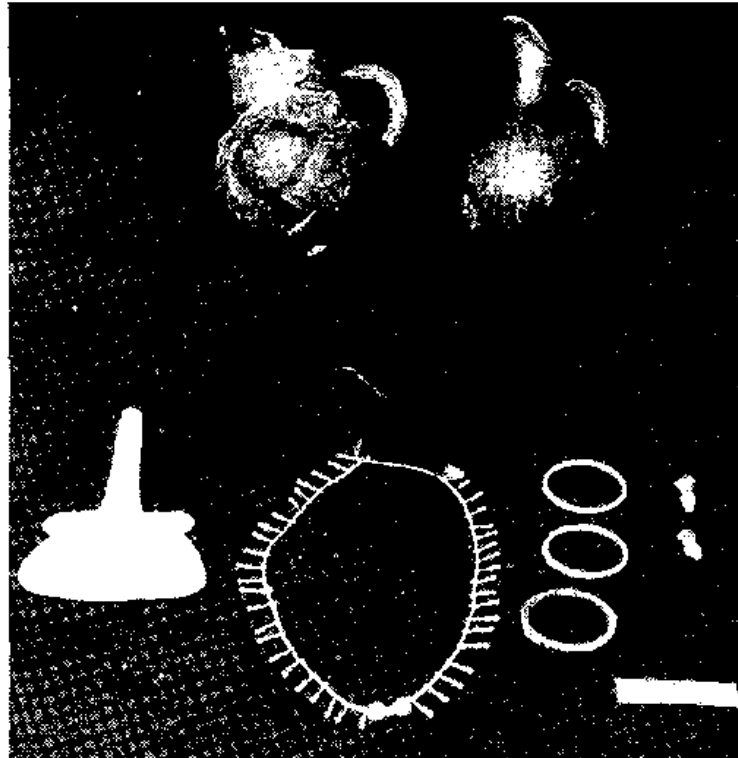
Resim 13: Eski Balikhane, altın kulak tıkaçları (Mitten-Yügrüm 1971, Fig.7a)

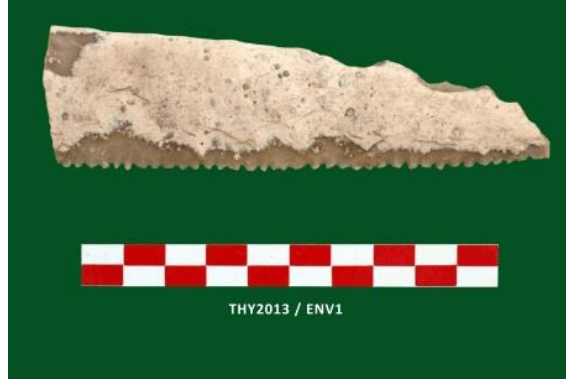
Resim 14: Eski Balikhane, minyatür vazo (Mitten-Yügrüm 1971, Fig.9)

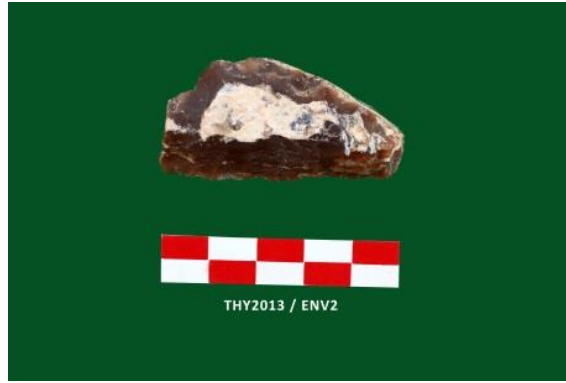
Resim 15: Gavur Tepe, idol (Meriç 1993, s.360, res.2)

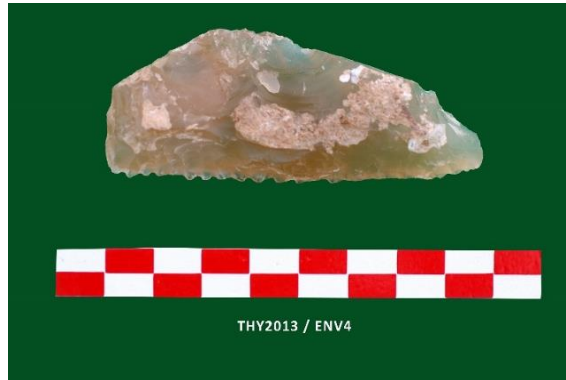
Resim 16: Gavur Tepe, mezar buluntuları (Meriç 1993, s.361, res.4)

Resim 17: Hastane Höyüğü, kesici alet (Akdeniz 2014, s.43, res.23b)

Resim 18: Hastane Höyüğü, kesici alet (Akdeniz 2014, s.43, res.23c)

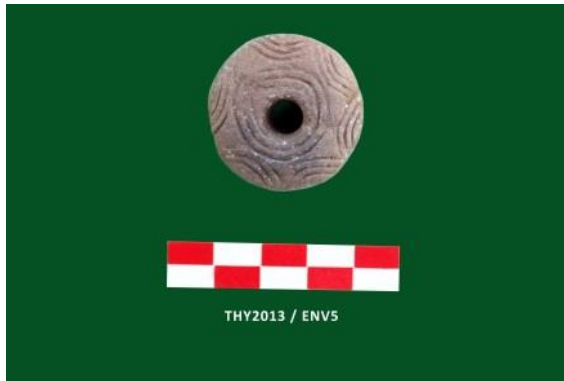
Resim 19: Hastane Höyüğü, kesici alet (Akdeniz 2014, s.43, res.23d)

Resim 20: Hastane Höyüğü, taş el baltası (Akdeniz 2014, s.43, res.23a)

Resim 21: Hastane Höyüğü, idol (Akdeniz 2014, s.44, res.24c)

Resim 22: Hastane Höyüğü, ağırsak (Akdeniz 2014, s.44, res.24a)

Resim 23: Hastane Höyüğü, kolye ucu (Akdeniz 2014, s.44, res.24d)

Resim 24: Kaymakçı, genel görünüş
(<http://gygaia.org/category/voices/architecture/>).

KAYNAKÇA

- Akdeniz, Engin, "Yanık Arazi'deki (Katakekaumene) Çakallar Fosil İnsan-Hayvan Ayak İzleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Türkiye Arkeoloji Dergisi* 8, 2008, s.91-106
- Akdeniz, Engin, "Yortan Mezarlığı Hakkında Yeni Gözlemler", *TÜBA-AR 12*, Ankara 2009, s. 49-64.
- Akdeniz, Engin, "Neolitik Çağ'da Manisa Yöresi", *Olba XIX*, 2011a, s.1-47.
- Akdeniz, Engin, *Tarihöncesinden İlk Demir Çağı'na Manisa*, Aydın 2011b.
- Akdeniz, Engin, "2013 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı, XXXVI/II*, Ankara 2014a, s.123-124.
- Akdeniz, Engin, "Kuzey Lydia'daki Thyateira'nın Erken Dönem Yerleşimi: 'Hastane Höyüğü' Kazısı", *TÜBA-AR 15*, Ankara 2014b, s.25.
- Akdeniz, Engin, "2012 Yılında Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü'nde Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmalar", *Kazı Sonuçları Toplantısı, XXXV/ II*, Muğla 2014c, s.128-
- Akdeniz, Engin, "2015 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı, XXXVII./II*, Ankara 2017, s.403-417.
- Bittel, Kurt, "Ein graberfeld der Yortankultur bei Babaköy", *Archiv für Orientforschung* 13, 1939-1941, s. 1-28.
- Blegen, Carl W., *Troy*, Cincinate 1950.
- Derin, Zafer -Özkan, T., "Ulucak Höyük Mezarlığı", *Kemalpaşa Kültür Ve Çevre Sempozyumu- Bildiriler*: İzmir 1999, s. 113-130.
- Detweiler, A.Henry et al., "Excavations at Sardis 1967", *Türkiye Arkeoloji Dergisi* 16/2, Ankara 1968, s.77.
- Dinç, Rafet, "Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi ve Çevre Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı, XIV/ II*, 1997, s. 255-283.
- Duru, Refik, "Anadolu'da Bulunmuş Altın Kulak Tıkaçları", *Belleten XXXVI*, 1972, s.123-137.
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Çev. A. Berktay, İstanbul 1976.
- Erkanal, Hayat, "Early Bronze Age Urbanization in The Coastal Region of Western Anatolia", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme-Housing And Settlement in Anatolia; A Historical Perspective*, Eds. Y. Sey, İstanbul 1996, s. 70-82.
- French, David, " Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II. The Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas", *Anatolian Studies, Vol. 19*, 1969, s. 41-98.
- Kamil, Turan, *Yortan Cemetery in The Early Bronze Age of Western Anatolia*, BAR International Series 145, Oxford 1982.
- Kayan, İlhan, "Demirköprü Baraj Gölü Batı Kıyısında Çakallar Volkanizması ve Fosil İnsan Ayak İzleri", *Ege Coğrafya Dergisi* 6, 1992, s.1-32.
- Koçman, Asaf, "Ege Ovalarında İklim Koşullarının Çevresel Etkileri", *Ege Coğrafya Dergisi*, 6.1, 1992, s.33-45.
- Langaney, A.et al., *İnsanın En Güzel Tarihi*, Çev. N. Devrim, İstanbul 2012.
- Maddy, Darrel. et al. "The Earliest Securely-Dated Hominin Artefact in Anatolia?" *Quaternary Science Reviews* 109, 2015, s. 68-75
- Meriç, Recep, "1987 yılı Alaşehir Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı, X/ I*, Ankara 1988, s. 157-170.
- Meriç, Recep, "1988 yılı Alaşehir Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı, XI/I*, Ankara 1990, s. 180-191.

Meriç, Recep, “1991 yılı Alaşehir Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı, XIV/ II*, Ankara 1993, s. 356-365.

Mitten, D.G - Yügrüm, Güldem, “Excavations at Ahlatlı Tepecik The Gygean Lake 1968”, *Türkiye Arkeoloji Dergisi 17/1*, Ankara 1969, s. 125-131.

Mitten, D. G., Yügrüm, Güldem, “The Gygean Lake 1969; Eski Balikhane; Preliminary Report”, *Harvard Studies In Classical Philology 75*, Cambridge-Massachusetts 1971, s. 191-195.

Mitten D.G.-Yügrüm,Güldüm “Ahlatlı Tepecik, Beside The Gygean Lake”, *Archaeology-27*, 1974, s. 22-29.

Özdoğan, Mehmet, “Neolithic Sites in the Marmara Region Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Toptepe, Hoca Çeşme and Aşağı Pınar”, *Neolithic in Turkey, Northwestern Turkey and İstanbul / Volume 5, 2013*, İstanbul, s.167-269.

Roosevelt, Christopher, H, “Lidyalıardan Önce Lidya” , Lidyalılar ve Dünyaları, İstanbul 2010, s. 42.

Roosevelt Christopher, H, Cristina LUKE, “The Central Lydia Archaeological Survey: 2011 Work at Kaymakçı and in the Marmara Lake Basin”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı, XXX/I*, Ankara 2013, s.237-235.

Roosevelt Christopher, H, et al., “Kaymakçı Arkeoloji Projesi: 2014 Yılı Kazı Sonuçları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı, XXXVII/ II*, Ankara 2016, s. 243-269.

Roosevelt, Christopher, H., “*Lydia Arkeolojisi*”, Çev. Hilal Gültekin Çatak, İstanbul 2017a.

Roosevelt Christopher H., et al., “Kaymakçı Arkeoloji Projesi: 2015 Yılı Kazı Sonuçları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı, XXXVIII/ II*, Ankara 2017b, s.563-587.

Spier, Jeffrey, “Prehistoric and Protohistoric Periods”, *Sardis from Prehistoric to Roman Times, Harvard 1983*, s.17-26.

Wheeler, T.S. (1974) “Early Bronze Age Burial Customs in Western Anatolia”, *AJA 78*, ss. 415-425.

Yalçınlar, İsmail, “Gediz Vadisinde Prehistorik İnsanların Ayak İzleri”, *Coğrafya Dergisi 2*, 1987, s.71-80.

İnternet Linkleri: <http://gygaia.org/category/voices/architecture/>

SEHA IRMAĞI GEDİZ Mİ?

Yavuz Selim KAYA*

GİRİŞ

Hititler ile Batı Anadolu'daki yerel güçler arasındaki ilişkilere ilişkin yazılı bilgilerin büyük bir bölümü Hititler'e aittir. M.Ö. II. binyılda Orta Anadolu merkezli büyük bir imparatorluk kurmuş olan bu devletin arşivleri başta olmak üzere çeşitli arkeolojik noktalarda ele geçen tabletler, hiyeroglif mühürler, kaya anıtlarındaki hiyeroglif yazıtlar bu ilişkilere dair bilgiler sunmaktadır¹. Hitit yazılı belgeleri, daha çok ülkenin güney ve doğu kısımlarıyla ilişkin bilgi vermesine rağmen; bu durum Hitit çekirdek bölgesinden kısmen ulaşılması daha kolay olan Batı ve Kuzey coğrafyaları için söylenemez. Bu yörelerle ilgili yazılı belgeler Hitit İmparatorluk Dönemi'ne aittir². Bu yazılı belgelerde Batı ile ilgili çok sayıda küçük devletsel birimlerden bahsedilmekte ve bunların lokalizasyonu hala tam olarak bilinmemektedir³.

M.Ö. II. binyılın ilk yarısında Batı Anadolu'nun büyük bir kısmı Luwiya olarak anılmaktadır. Bu tanımlama siyasi bir anlamdan ziyade etnik ve coğrafi bir anlam içermektedir. M.Ö. II. binyılın ortalarından itibaren ise bölge Arzawa adı ile anılır⁴. Hitit dilinde "Orman Yurdu" ya da "Orman Ülkesi" anlamına gelen⁵ Arzawa adı, ilk kez Mısır'daki Tell El Amarna'da bulunan çivi yazılı tabletlerde geçmektedir⁶. Tell El Amarna'da yapılan araştırmalar sonucu bulunan tabletlerden iki tanesinin Arzawa mektubu içerdiği anlaşılmıştır⁷. Hitit metinlerinde ise ilk kez I. Hattuşili (M.Ö. 1565-1540⁸) döneminde "Arzawa" ya da "Arzawiya" şeklinde geçer⁹. Yine Hitit

* Adı ve Soyadı: Yavuz Selim KAYA, Akademik Ünvan: Araştırma Görevlisi, Kurum: Adnan Menderes Üniversitesi, Adres: Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 09100, AYDIN, TÜRKİYE, Cep Telefon Numarası: 0535 219 41 65, E-mail: yavuzselimkaya61@hotmail.com

¹ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu, Kitap 2*, İstanbul 2003, s. 4.

² Deniz Sarı, *İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 232.

³ Ulf D. Schoop, "Assyrer, Hethiter und Kaşkâer-Zentralanatolien im Zweiten Jahrtausend vor Christus", (Ed. M.O. Korfmann), *Troia: Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft*, 2006, s. 43 et al.

⁴ Sarı 2011, s. 233.

⁵ Mustafa Büyükkolancı, "Eski Efes-Ayasuluk Tepesi", *Ramazan Özgan'a Armağan*, İstanbul 2005, s. 68.

⁶ Ali Dinçol, "Hititler, Doğu ile Batı Buluşma Noktasındaki Uygarlık", *National Geographic Türkiye Dergisi*, Ocak 2006, s. 89.

⁷ Engin Akdeniz, *Büyük Menderes Havzasının Demir Çağı Öncesi Kültürleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1999, s. 84.

⁸ Belirtilen tarih, bilim adamlarına göre farklılık gösterebilmektedir. Bkz. Dinçol 2004, s. 30.

⁹ Joachim Latacz-Frank Starke, "M.Ö. 2. Binyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Bölgesi'nin Politik Coğrafyası", *Uluburun Gemisi-3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* (Edit: Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum 2006, s. 191.

metinlerinde “Arzawa” isminin Telipinu Fermanı¹⁰’nda (M.Ö. 1525- 1500¹¹) da geçtiği bilinmektedir¹².

Eski Hitit Devleti Dönemi’nde arkaik şekliyle “Arzawiya” olarak¹³ anılan Arzawa’nın kapladığı alan, dar bir yöreden çok geniş bir coğrafyayı, Batı Anadolu’nun genelini tanımlıyor olabilir¹⁴. Hitit İmparatorluk Dönemi’nde ise Arzawa adı “Arzawa Ülkeleri” olarak anılan Hitit vasal devletlerini kapsar. Bu ülkelerin çekirdek bölgesi ise yine Arzawa (Arzawa Minor/Küçük Arzawa) adıyla anılır. Bu isim, Houwink ten Cate tarafından Arzawa’nın çekirdek bölgesi olarak kabul edilen ve yine aynı adı taşıyan Arzawa’dan isim karışıklığını engellemek amacıyla (Arzawa Minor/Küçük Arzawa) verilmiştir¹⁵. II. Murşili’nin Arzawa seferine kadar sadece bir ülke olarak anılan Arzawa, II. Muwatalli (M.Ö. 1310-1282) ile Wiluša kralı arasında imzalan Alakşandu Antlaşmasında, etrafında toplanan küçük devletlerle “Arzawa Ülkeleri” olarak anılır¹⁶. Hitit İmparatorluk Dönemi Batı Anadolu krallıklarını oluşturan Arzawa ülkeleri arasında, Wiluša Ülkesi, Mira-Kuwaliya Ülkesi (Küçük Arzawa), Seha Nehri Ülkesi, Hapalla Ülkesi, Appawiya Ülkesi ile Zippaşa ve Hariyati Dağ Ülkeleri **(Resim 1)** yer alır¹⁷. M.Ö. II. binyılın ikinci yarısından itibaren Batı Anadolu’da Hititlere karşı gelecek kadar güçlü bir krallık olan Arzawa, çivi yazılı belgelerde üç şekilde karşımıza çıkmaktadır:

- 1) URUArzawa=Arzawa Şehri
- 2) KUR URUArzawa=Arzawa Ülkesi
- 3) KUR. KUR URUArzawa=Arzawa Ülkeleri¹⁸.

Belirtmeye çalıştığımız gibi M.Ö. II. binyılın ikinci yarısında Batı Anadolu coğrafyası Hitit’in en karmaşık bölgesidir. Arzawa ile ilgili de pek çok araştırma yapılmasına karşın tam olarak sınırlarını belirten ve herkes tarafından kesin olarak kabul edilen bir lokalizasyon yapılamamıştır. Arzawa Ülkesi’nin lokalizasyonu ile ilgili birçok bilim adamı değişik görüş ileri sürmüştür. Garstang ve Gurney, Arzawa Ülkesi’ni Batı Anadolu kıyısında, güneyde Büyük Menderes vadisi ile kuzeyde Gediz vadisi arasındaki bölgeye **(Resim 2)** yerleştirmektedir¹⁹. Buranın başkenti olarak da Ephesos/Apasas kabul edilmektedir²⁰. Bu görüşü savunanlardan bir diğeri olan

¹⁰ Telipinu Fermanı, Hititçe-Akadça olarak yazılmış çift dilli bir metindir.

¹¹ Ali Dinçol, “Hititler”, *ArkeoAtlas*, sayı:3, İstanbul 2004, s. 30.

¹² Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İzmir 1995, s. 34.

¹³ Ünal 2003, s. 5.

¹⁴ Sefa Taşkın; *Luvya, Batı Anadolu ve Ege’nin İ.Ö. 2. Binyıl Tarihi’ne Yeni bir Bakış*, İstanbul 2016, s. 48.

¹⁵ Ph. H. J. Houwink ten Cate, *The Records of The Early Hittite Empire (c. 1450-1380 B.C.) PIHANS 26*, İstanbul 1970, s. 71.

¹⁶ Joachim Latacz, “Wilusa (Wilios/Troia). Zentrum eines Hethitischen Gliedstaates in Nordwest-Kleinasien”, *Die Hethiter und ihr Reich das Volk der 1000 Götter*, 2002, s. 196.

¹⁷ Trevor Bryce, *The Kingdom of The Hittites*, Oxford University Press, New York 2005, s. 52. Ayrıca bkz. Füzüzan Kinal, *Arzawa Memleketleri’nin Mevkii ve Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953, s. 10.

¹⁸ Houwink ten Cate 1970, s. 71. Ayrıca; Sussanne, Heinhold-Krahmer, *Arzawa, Untersuchungen zu einer Geschichte nach den Hethitischen Quellen (= THeth 8)*, Heidelberg 1977, s. 4; Güngör Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2002, s. 107; Yaşar Coşkun, “Hitit Çivi Yazılı Belgelerin Işığı Altında İlk Çağda Tuwanuwa”, *Bellefen 53/207-208*, 1989, s. 481.

¹⁹ John Garstang-Oliver Robert Gurney, *The Geography of The Hittite Empire*, Londra 1959, s. 5.

²⁰ Joachim Latacz-Frank Starke, “Wilusa und die Großen Vier-Troia in der Politischen Landschaft der Späten Bronzezeit”, (Ed. M.O. Korfmann), *Troia: Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft*, 2006, s. 62.

Geçmişten Günümüze Manisa

Macqueen, II. Murşili'nin sefer kayıtlarından yola çıkarak, Arzawa Ülkesi'nin batıda aranması gerektiğini ve büyük bir olasılıkla ileride Lidya olarak bilinecek bölgede kurulmuş olabileceğini belirtmektedir²¹. Bunların yanında Mellaart²², Huxley²³, Yakar²⁴, Cornelius²⁵, Hawkins²⁶, Niemeier²⁷ gibi bilim adamları da Arzawa Ülkesi'nin Lidya çevresine lokalize edilmesini savunmaktadırlar.

Arzawa Ülkesi için düşünülen farklı bir lokalizasyon önerisi ise çok daha güneydoğuda, Antalya Körfezi'nin kuzeyi ve Göller Yöresi'ni içine alan (Pamphylia ve Pisidya) bölgelerdir²⁸. Başkent olarak ise Güneybatı Anadolu'da, Habesus'u (Kaş civarı) göstermektedirler²⁹. Farklı bir lokalizasyon öneren bilim adamlarından Forrer, Arzava'yı Kilikya'ya yerleştirmiştir³⁰. Götze, Forrer'in bu önerisine Kilikya'nın Kizzuvatna ülkesi olabileceğini belirterek karşı çıkmıştır³¹. Götze, Arzava'nın batıda olduğunu düşünerek Arzava'yı Isauria, Pamphilia ve Pisidya bölgelerinin doğusuna yerleştirmiştir³². Garstang ise Arzawa Ülkesi'ni, (Lidya çevresine lokalize etmeden önce) Pamphylia ve Pisidya bölgeleri ile Likya Bölgesi'ne yerleştirmektedir³³. Bryce da Garstang ile aynı fikirde olduğunu belirterek Arzava'nın klasik zamanlarda Milyas (Burdur), daha sonradan Likya olarak bilinen bölgede oluştuğunu ve batıda Mira Ülkesi'yle sınır olduğunu savunmaktadır³⁴. Arzawa Ülkesi'ni Antalya Körfezi'nin kuzeyi ve Göller Yöresi'ni içine alan lokalizasyon önerisi, bu bölgelerde yapılan yüzey araştırmalarında M.Ö. II. binyıla ait yerleşme izine rastlanamamasından dolayı büyük bir kuşku uyandırmaktadır³⁵. Bu durum ilgili dönemden önemli yerleşmelerin varlığına ilişkin fiziksel kanıt bulunana kadar ciddi bir sorun olarak kalmaya devam edecektir³⁶.

²¹ J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağı'nda Anadolu*, Ankara 2001, s. 26.

²² James Mellaart, "The Present State of Hittite Geography", *Nimet Özgüç'e Armağan*, Ankara 1993, s. 416-417.

²³ George Leonard Huxley, *Achaean and Hittites*, Oxford 1960, s. 33.

²⁴ Jak Yakar, "Hittite Involvement In Western Anatolia", *Anatolian Studies, Volume 26*, 1976, bkz. Harita.

²⁵ F. Cornelius, "Geographie der Hethiterreiches (Schluss)", *OrNS 27*, 1958, s. 395.

²⁶ J. David Hawkins; "Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel", *Anatolian Studies, Volume 48*, 1998, s. 30-31.

²⁷ Wolf Dietrich Niemeier, "Hattuşa ve Ahhiyava Arasındaki Millavanda/Milet Sorunu: Batı Anadolu'da Miken Yunanistanı'nın Politik ve Kültürel Rolü", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, İstanbul, 2002, s. 522.

²⁸ A. Götze, *Kleinasien, Kulturgeschichte des Alten Orients*, Münih, 1957, s. 49; J. David Hawkins, "The Arzawa Letters in Recent Perspective", *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan 14*, 2009, s. 79.

²⁹ Götze 1957, s. 49.

³⁰ O. Emil Forrer, *Forschungen 1. Band/2. Heft. Die Nachbarländer des Hatti-Reiches von "Arzaova" bis Griechenland*, Berlin 1929, s. 44-67.

³¹ A. Götze, *Kizzuwatna and The Problem of Geography*, New Haven 1940, s. 15.

³² A. Götze, *Madduwattas, Mitteilungen der Vorderasiatisch-Agyptischen Gesellschaft 32*, Leipzig 1928, s. 152.

³³ John Garstang, "Arzawa ve Lugga Memleketlerine Ait Bir Harita / A Map of Arzawa and The Lugga Lands", *Bulleten 5*, 1941, s. 38.

³⁴ Trevor Bryce, "Some Geographical and Political Aspects of Mursilis' Arzawa Campaign", *Anatolian Studies, Volume 24*, 1974, s. 104, 112.

³⁵ Ahmet Ünal, Likya ve Pamphylia bölgelerinde bazı yerler araştırmaları sırasında gözden kaçmış diye o bölgelerde M.Ö. II. binyıl yerleşmesinin olmayacağı görüşüne katılmamaktadır. Bkz. Ahmet Ünal, "On The Writing of Hittite History", *JAOS 109-2*, 1989, s. 285.

³⁶ Macqueen 2001, s. 40-41.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi II. Murşili'nin başarılı Arzawa seferine kadar sadece bir ülke olarak görülen Arzawa, bundan sonra, özellikle Alaksandu Antlaşması³⁷'nda görüleceği üzere etrafında toplanan küçük devletlerle birlikte "Arzawa Ülkeleri" olarak geçmeye başlar³⁸. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde bu ülkeler artık Hitit Ülkesi'ne vasallık antlaşmalarıyla bağlı ama kendi içlerinde bağımsız birer adeta "devletçik" haline gelirler. Bu devletlerden biri olan Seha Irmağı Ülkesi de Hitit çivi yazılı metinlerinde Arzawa Ülkesi'nin yer aldığı coğrafyanın içinde gösterilmektedir.

Seha'nın kelime anlamı üzerine dil bilginleri arasında pek bir yoruma rastlanmaz; fakat Hollandalı bilim insanı Woudhuizen, Seha Irmağı'nı Hint-Avrupa dilleri arasındaki benzerliklere dayanarak Kelt dilindeki (Gaulish) bir ırmak adı olan "Sequana" ile karşılaştırır. Whatmough (1963) "Sequana" sözcüğünün, Hint-Avrupa dillerinin atası sayılan PIE " *sek^w " kökünden türediğini belirtmiştir. " *sek^w " kök sözcüğünün anlamı PIE'de "sızıntı yeri, kaynak, ıslatmak"tır. Burada, Seha sözcüğünde damaksı ses (palatial) " *k ", zayıflayan sessiz sese (lenition) "[h]"ye dönüşmüştür. Woudhuizen'e göre bu özellikten Seha adının Luvice ya da eski bir Hint-Avrupa dilinden geldiği söylenebilir³⁹.

Seha Irmağı Ülkesi'nin adına ise tarihte ilk kez I/II. Tuthaliya'nın (M.Ö. 1450-1420⁴⁰) Batı Anadolu'ya, Arzawa Ülkeleri'ne yaptığı ilk savaş seferinde rastlanmaktadır⁴¹. Hitit kayıtlarında, ülkenin sınırları ve sakinleriyle ilgili çok az şey bilinen Seha Irmağı Ülkesi'nin sadece bir kentinin; olasılıkla başkentinin adının "Maddunassa" olduğuna dair fikir sahibiyiz⁴². Roosevelt, Eski Yunanca "Maionia" kelimesinin dilbilimsel olarak Luvice'deki karşılığının, Hitit arşivlerinden bildiğimiz Seha Irmağı Ülkesi'nin olasılıkla başkenti olan "Maddunassa" olduğunu belirtmektedir⁴³. Yine Hollandalı bilim insanı Van Den Hout, "Maionia" sözcüğünü Hitit arşivlerinde kayıtlı Seha Irmağı Ülkesi'nin bir kenti, adı dilsel olarak Luvice olan "Maddunassa" ile eşitlemektedir⁴⁴. Hawkins ise Seha Irmağı Ülkesi'nde Maddunassa'dan başka açıkça adı bilinen bir kent olmadığını belirtmektedir⁴⁵. Luvice'de (-u- gövdeliler arasında cansız adlar) "Maddu-" şarap anlamına gelmektedir⁴⁶. "-assa" ise Luvi dilinde yer adlarının oluşturulmasında yaygın olarak kullanılan bir son ektir⁴⁷. Buradan da "Maddunassa" kelimesinin şarabın bol olduğu yer anlamına geldiğini düşünebiliriz. Bu noktada, Kula'nın güneybatısının antik dönemdeki adı olan Maionia kelimesi akla gelmektedir. Antik devirde şaraplarıyla da

³⁷ Alaksandu Antlaşması II. Muwatalli (M.Ö. 1310-1282) ile Wiluša kralı arasında imzalanmıştır. Ayrıca bkz. Karauğuz 2002, s. 140.

³⁸ Füzüzan Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1998, s. 140; Joachim Latacz, "Wilusa (Wilios/Troia). Zentrum eines Hethitischen Gliedstaates in Nordwest-Kleinasien", *Die Hethiter und ihr Reich das Volk der 1000 Götter* 2002, s. 196.

³⁹ Fred Woudhuizen, "Late Bronze Age Hydronyms and Toponyms of Indo-European Nature in Western Anatolia", 2012, s. 8.

⁴⁰ Tarihlendirme için bkz. Dinçol 2004, s. 30; Metin Alparslan, *Hititolojiye Giriş*, İstanbul 2009, s. 155.

⁴¹ Bryce 2005, s. 124.

⁴² Christopher H. Roosevelt, *Gyges'ten Büyük İskender'e Lydia Arkeolojisi*, İstanbul 2017, s. 39.

⁴³ Roosevelt 2017, s. 41.

⁴⁴ Theo P. J. Van Den Hout, "Hitit Krallığı ve İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi", *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul 2013, s. 27.

⁴⁵ Hawkins 1998, s. 24.

⁴⁶ H. Craig Melchert, "Dil", *Anadolu'nun Gizemli Halkı Luviler*, İstanbul 2010, s. 181.

⁴⁷ Oliver Robert Gurney, *Hititler*, Ankara 2001, s. 107.

meşhur bu yöre, Katakekaumene'nin hemen güneybatı kesimlerinde, bugünkü Menye civarında yer almaktadır.

Seha Irmağı Ülkesi'nin M.Ö. 14. yüzyıl ortalarından M.Ö. 13. yüzyıl sonlarına kadar hüküm süren son beş kralının ismini bilmekteyiz. Bu krallar⁴⁸:

Muwawalwi,
Manapa-Tarhunta,
Masturi,
Tarhunaradu

ve Muwawalwi soyundan gelen isimsiz bir kral⁴⁹.

Bu krallardan en eskisinin Muwawalwi olduğu bilinmektedir⁵⁰. Ayrıca bazı Hitit metinlerine göre [KUB 19.29 VI 2 (CTH 61.2 – AM: 16)], [KUB 19.49 I 4, 14 (CTH 69)] Manapa-Tarhunta'nın kardeşi olarak bilinen Ura-Tarhunta'nın da Seha Irmağı Ülkesi'nde krallık yaptığı bilinmektedir⁵¹. Bu Seha Irmağı Ülkesi kralların isimleri Luvice anlamlar taşımaktadır. Örneğin, Luvi dilinde “Muwa=Güç, Kuvvet; Walwi=Aslan” anlamına gelir⁵². Muwawalwi, Luvice “Güçlü aslan veya aslan gücü” demek olabilir. Ura-Tarhunda'daki “Ura” sözcüğü Luvice “büyük” demektir⁵³. “Tarhund” sözcüğü ise bilim insanı Hutter'e göre Luvice “fetheden” anlamına gelen “Tarhu(wa)nt” sözcüğünden türemiştir. “Tarhund” da “en yüce” Luvi Tanrısı olan “Fırtına Tanrısı”dır⁵⁴. Yine diğer bir kral Manapa-Tarhunta'nın adının ilk parçasındaki “-pa/ba” sonekine, Anadolu'da yer isimlerinde çok rastlanır. Hellen dilinde ise “-βα, -βη, -βοç” ile biten isimler pek kullanılmaz⁵⁵. Anadolu'da “-pa” soneki ile biten veya “-pa” eki içeren “Alapa, Halpa, Hurpata, İlapa, Latapa, Musnapa, Tipas, Ziharlapa” gibi yer adları vardır⁵⁶. “Manapa”nın, Luvice ya da diğer Anadolu dillerinde tekil bir anlamı ifade etmiyorsa, bu sözcük bir yeri işaret eden bir anlam taşıyor olabilir. Manapa-Tarhunta adının ikinci kısmındaki “Tarhunda” sözcüğü, ağabeyi ve önceki kral Ura-Tarhunda ile aynı anlamı ifade etmektedir⁵⁷. Babası; Manapa-Tarhunta, amcası Ura-Tarhunda'nın isimleri hep Luvice olan Masturi'nin adının anlamı tam olarak bilinmese de bilim insanı Yakubovich bu ismi Luvi/Luvisel isimlerle birlikte anmaktadır⁵⁸. Seha Irmağı Ülkesi'nin bilinen tarihinde kısa bir süre krallık yaptığı düşünülen Tarhunaradu'nun adının, yine bir Luvice isme sahip ve M.Ö. 14. yüzyılda yaşamış Arzawa Kralı Tarhundaradu'ya benzer olması şaşırtıcıdır. Her iki ismin ikinci kısmı; “aradu”, Luvice “dindar” anlamında olmasına rağmen ilk kısımları farklıdır. “Tarhun” Fırtına Tanrısı'nın Hititçe, “Tarhund” ise Luvice adıdır. Her iki şekilde de bu kralın adının anlamı “Fırtına Tanrısı'nın dindarı veya bu tanrıya bağlı kişi” olmalıdır⁵⁹.

⁴⁸ Bahsettiğimiz bu kralların isimleri değişik kaynaklarda farklılık gösterebilmektedir.

⁴⁹ Roosevelt 2017, s. 39; Hawkins 1998, s. 17-18, 20.

⁵⁰ Bryce 2005, s. 304.

⁵¹ Detaylı bilgi için bkz. Metin Alparşlan, *II. Mursili ve Dönemi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2006, s. 61, 166-168.

⁵² İlya Yakubovich, *Sociolinguistics of The Luvian Language*, Leiden-Boston 2010, s. 263.

⁵³ Emmanuel Laroche, *Dictionnaire de la Langue Louvites*, Paris 1959, s. 102.

⁵⁴ Manfred Hutter, “Luvi Dininin Nitelikleri”, *Anadolu'nun Gizemli Halkı Luviler*, İstanbul 2010, s. 200.

⁵⁵ Hugh J. Mason, “Hittite Lesbos?”, *Anatolian Interfaces: Hittites, Greeks and their Neighbours*, Oxford 2008, s. 57.

⁵⁶ Savaş Özkan, Savaş, *Anadolu (Hitit-Luvi) Hiyeroglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs Ve Coğrafya Adları*, İstanbul 1998, s. 171-224.

⁵⁷ Hutter 2010, s. 200.

⁵⁸ Yakubovich 2010, s. 87-89.

⁵⁹ Taşkın 2016, s. 157.

Yakubovich'e göre Tarhunaradu'nun isminin, Tarhunderadu biçiminde Hitit diline uyarlanmış hali olup olmadığı tartışmalıdır⁶⁰. Süel ise farklı bir yaklaşımla Tarhunaradu ve Tarhunderadu'nun aynı kişinin gençlik ve yaşlılıkta kullandığı isimler olabileceğini belirtmektedir⁶¹.

Daha önce belirttiğimiz gibi Seha Irmağı Ülkesi'nin ismine I/II. Tuthaliya'nın (M.Ö. 1450-1420) Batı Anadolu'ya, Arzawa Ülkeleri'ne yaptığı savaş seferinde rastlanmaktadır. Hititlerdeki taht değişikliğini fırsat bilen Arzawalılar bir araya gelerek Hatti'ye karşı isyan etmiş bunun üzerine I/II. Tuthaliya Hatti'ye gelip babasının tahtına oturduktan sonra ordularını toplayarak Arzawa ve onun müttefikleri üzerine yürümüştür. Bu sefer sonucunda Limiya Irmağı Ülkesi, Apkuisa, Seha Nehri Ülkesi, Pariyana, Hapalla, Arinna⁶², Wallarimma ve Hattarsa'da yaşayan insanları Hitit Ülkesi'ne sürgün etmiş ve çok sayıda ganimetle ülkesine dönmüştür⁶³. Seha Irmağı Ülkesi ile ilgili bilgi veren diğer belgeleri II. Murşili Dönemi'nde Seha Irmağı Ülkesi kralı Manapa-Tarhunta ile yapılan antlaşmadan öğrenmekteyiz⁶⁴. Manapa-Tarhunta, daha önce kardeşi Ura-Tarhunta tarafından ülkeden kovulmuş ve II. Murşili'nin desteğiyle Karkışa'ya kaçabilmişti. II. Murşili'nin tekrar destek vermesiyle, yeniden Seha Irmağı Ülkesi tahtına geçmiştir. Fakat daha sonra Manapa-Tarhunta, Arzawa kralı Uhhaziti'nin yanında yer alarak II. Murşili'ye ihanet etmiştir⁶⁵. Arzawa seferinden başarılı bir şekilde dönen II. Murşili bu ihanetini cezalandırmak amacıyla Seha Irmağı Ülkesi'ne doğru ilerlerken yolda Manapa-Tarhunta'dan af dileyen bir haber alır. Bu durum II. Murşili'nin kararını değiştirmemiş olsa da, Manapa-Tarhunta'nın af dilemesi için kendi annesini veya tüm yaşlıları göndermesi⁶⁶ Hitit kralının yumuşamasına ve seferinden vazgeçmesine yol açar. II. Murşili sadece Seha Irmağı Ülkesi'ne kaçmış olan 4000 esirin iadesini ister ve bu isteği de yerine getirilir⁶⁷. Seha Irmağı Ülkesi ile ilgili diğer bir önemli belge "Manapa-Tarhunta Mektubu"dur (CTH 191; KUB 19.5+KBo 19.79). Seha Irmağı Ülkesi kralı Manapa-Tarhunta tarafından hangi Hitit kralına yazıldığı bilinmemektedir (**Resim 3**)⁶⁸. Mektubun son yıllarda II. Muvatalli dönemine ait olduğu düşüncesi hakîm olmaya başlamıştır⁶⁹. Mektup o dönemde yaşayan tarihsel kişiler ve politik ilişkiler hakkında

⁶⁰ Yakubovich 2010, s. 89.

⁶¹ Aygül Süel, "Tarhunnaradu-Tarhunderadu in Ortaköy Text", *Proceedings of The Eight International Congress of Hittology-2011*, Warsaw 2014, s. 938.

⁶² Genellikle Likya Bölgesi'ndeki klasik Xanthos ile eşleştirilir. O. Emil Forrer, *RLA I*, Berlin 1932, s. 150; Garstang-Gurney 1959, s. 79.

⁶³ Ünal 2003, s. 11; KUB XXIII. 11 II 2vd.= KUB XXIII. 12 II 1 vd. Metnin transkripsiyon ve çevirisi için bkz. Onofrio Carruba, *Annali etei del Medio Regno*, Pavia 2008, s. 34-35; Ayrıca bkz. Max Gander, *Die Geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, THeth 27, Heidelberg 2010, s. 113.

⁶⁴Manapa-Tarhunta Antlaşması'nın transkripsiyon ve çevirisi için bkz.: J. Friedrich, *Staatsverträge des Hatti-Reiches in Hethitischer Sprache 2. Teil* (MVAeG 34/1), Leipzig 1925, s. 4 vd.; Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, Atalanta 1999, s. 74-82 vd. Ayrıca bkz. Ünal 2003, s. 24-25, 35.

⁶⁵ Sussanne, Heinhold-Krahmer, "Manapa-^{DU}", *RLA* 7 5/6, 1989, s. 332; Frank Starke, "Seha", *Der Neue Pauly, Enzyklopädie der Antike* 11, 2001, s. 346; KUB 14.15 IV 14-27; AM: 66 vd.

⁶⁶ Beckman 1999, s. 78 vd.

⁶⁷ Ayrıca bkz. Alparslan 2006, s. 66, 84-88. dipnotlar.

⁶⁸ Manapa-Tarhunta Mektubu'nun hangi Hitit kralına yazıldığı ile ilgili öneriler arasında bkz. Ünal 2003, s. 40 (I.

Şuppiluliuma); James Mellaart, "Western Anatolia, Beycesultan and The Hittites", *Mansel'e Armağan I*, Ankara 1974, s. 508 (II. Murşili); Trevor Bryce, "A Reinterpretation of the Milawata Letter In The Light of the New Join Piece", *Anatolian Studies, Volume 35*, 1985, s. 16 (III. Hattuşili).

⁶⁹ Meltem Alparslan, *II. Muvatalli ve Dönemi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 61.

bilgiler vermesi açısından son derece önemlidir⁷⁰. Oldukça tahrip olmuş tabletteki mektubun içeriği ise şu şekildedir: Adı olasılıkla Gaşsu olan bir Hitit komutanı ordusuyla birlikte Seha Irmağı Ülkesi'ne varır ve buradan da Wiluşa'ya doğru yola çıkar. Bu sırada Manapa-Tarhunta hastalanır. Mektupta Piyamaradu'nun, Manapa-Tarhunta'yı küçük düşürdüğünden ve Milavanda/Milavata vasal kralı Atpa'yı ona karşı kıskırttığından bahsedilir⁷¹. Bryce'a göre mektupta belirtilen Manapa-Tarhunta'nın hastalanması olayı gerçek olmayıp, aslında Manapa-Tarhunta'nın Hitit ordusuna katılmada yetersiz kaldığı için bahsi geçen Hitit kralından özür dilediğini düşünmektedir⁷². Seha Irmağı Ülkesi isminin geçtiği diğer bir yazılı belge "Alaksandu Antlaşması"dır⁷³. Bu antlaşma metni II. Muvatalli dönemine tarihlenmektedir⁷⁴. Antlaşma metninde Manapa-Tarhunta'nın en azından bu dönemin başlarında Seha Irmağı Ülkesi tahtında olduğu anlaşılmaktadır:

"...[O, Mashuiluwa'ya] Kuvaliya ülkesini [verdi]. O, Appawiya ülkesini ve [Seha Irmağı Ülkesi'ni Manapa-Tarhunta'ya verdi]. O, [Targasnalli'ye] Hapalla ülkesini [verdi]..."⁷⁵.

Bahsettiğimiz bu belgeler dışında II. Muvatalli döneminde Seha Irmağı Ülkesi'yle ilgili bilgiler veren ve II. Muvatalli'den sonraki bir döneme (IV. Tuthaliya) tarihlenen "Şauşgamuva Antlaşması" vardır. Bu antlaşma metninde II. Muwatalli döneminde Seha Irmağı Ülkesi'nde Manapa-Tarhunta'nın oğlu Masturi'nin kral olduğunu öğreniyoruz:

"...Muwatalli, Seha Irmağı Ülkesi'nde kral olan Masturi'yi bacanak olarak aldı. Ve ona ^fDINGIR^{MEŞ}-IR (Maşanauzzi) adlı kız kardeşini eş olarak verdi. Ve onu Seha Irmağı Ülkesi'ne kral yaptı..."⁷⁶.

Seha Irmağı Ülkesi'yle ilişkilere kesin bir kanıt teşkil eden bu antlaşma metninde, Amurru kralı Şauşgamuva, Seha Irmağı Ülkesi kralı Masturi'ye benzetilir. Çünkü her ikisi de Hatti hanedanlığına evlilik yoluyla girmiş iki vasal kraldır. IV. Tuthaliya, kız kardeşini Şauşgamuva'yla evlendirmiş, II. Muvatalli ise kız kardeşi Maşanauzzi'yi Masturi'yle evlendirmiştir⁷⁷. II. Murşili'nin bilinen tek kızı olan Maşanauzzi'nin ismi Luvice bir isimdir. Luvi dilinde "Maşsa/i/a=tanrı"⁷⁸, "uzzi=arzu", istek, rica etmek anlamına gelir⁷⁹. Maşanauzzi'nin evliliğinin anlatıldığı Şauşgamuva Antlaşması adlı Hitit belgesinde, (CTH 387=KUB 21.23) ve (CTH 105) Seha Irmağı Ülkesi kralı Masturi'nin Hitit kralı II. Murşili'nin kızı, II. Muvatalli'nin ve III. Hattuşili'nin kız kardeşi ve Urhi-Teşup'un (III. Murşili) halası olan Maşanauzzi ile

⁷⁰ Mektubun Transkripsiyon ve tercümesi için bkz. Hary A. Jr. Hoffner, *Writings from The Ancient World- Letters from The Hittite Kingdom*, Atlanta 2009, s. 294-296.

⁷¹ Heinhold-Krahmer, 1977, s. 177 vd.; Bryce 2005, s. 246 vd.; Ph. H. J. Houwink ten Cate, "Sidelights on The Ahhiyawa Question from Hittite Vassal and Royal Correspondence", *Jaarbericht Ex Oriente Lux 28*, 1983-84, s. 38 vd.

⁷² Bryce 2005, s. 246.

⁷³ Daha geniş bilgi için bkz. Alparslan 2007, s. 114'teki 63. dipnot.

⁷⁴ Alparslan 2007, s. 105.

⁷⁵ Karauğuz 2002, s. 140; Alaksandu Antlaşması, CTH 76.4, A I 34-35. Ayrıca farklı çeviri önerisi için bkz. Alparslan 2007, s. 116-117.

⁷⁶ C. Kühne-H. Otten, *Der Šaušgamuwa-Vertrag, (StBoT 16)*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1971, s. 10-11.; Karauğuz 2002, s. 199, Şauşgamuva Antlaşması, CTH 105.7, A ÖnYüz II 8-19.

⁷⁷ III. Hattuşili ya da IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen bir başka metinde (KUB XXI 33) Maşanauzzi'nin, Masturi'nin babası Manapa-Tarhunta'ya gelin olarak verildiğinden bahsedilmektedir.

⁷⁸ Laroche 1959, s. 69.

⁷⁹ Yakubovich, s. 261.

evlendirildiği yazılıdır. Ancak II. Murşili'ye ait olduğu tahmin edilen oldukça kırık bir başka metinde ise (KUB 21.33) Maşanauzzi'nin Seha Irmağı Ülkesi Kralı olan Manapa-Tarhunta ile evliliğinden bahsedilmesi söz konusudur:

12' [] Beyim, ^fDINGIR^{MEŞ}-IR (Maşanauzzi'yi) Manapa-Tarhunta'ya ge[lin olarak
13' [vermedi], 'Ancak (ben) Murşili onu, ona verdim⁸⁰.

Maşanauzzi'nin önce Manapa-Tarhunta ile sonra Masturi'yle evlendirilip evlendirilmediği, evliliği II. Murşili'nin mi, II. Muvatalli'nin mi yoksa Urhi-Teşup'un (III. Murşili) mu sağladığı konuları; kaynak azlığı ve mevcut tabletlerdeki eksiklikler, boşluklar nedeniyle, Alparslan'ın belirttiği gibi; Meriggi, Stefanini, Van den Hout, Ten Cate, Ünal, Bryce gibi bilim insanları arasında farklı fikirlerin ileri sürülmesine yol açmıştır⁸¹. Sonuç olarak, Hitit İmparatorluğu ile Batı Anadolu'da yer alan vasal krallıklar arasındaki bağların kuvvetlendirilmesi açısından bu gibi evlilikler oldukça önemliydi. Krallıklar arası politik ilişkileri daha iyi hale getirmek için kız alıp verme, tarih boyunca daima görülmüştür.

"Seha Irmağı Ülkesi'nin Suçları" olarak adlandırılan diğer bir tarihi metinde ise [(KUB 23.13 (CTH 211.4)]⁸² Seha Irmağı Ülkesi'ndeki yeni gelişmeler hakkında bilgiler yer almaktadır⁸³. Çoğunlukla Ahhiyawa Ülkesi'nin Batı Anadolu topraklarındaki faaliyetlerinden bahseden metinde, Seha Irmağı Ülkesi'nin ikinci kez suç islediği anlaşılmaktadır. Tarhunaradu adlı Seha Irmağı Ülkesi kralı, Ahhiyawa kralının desteğiyle bir isyan çıkarır, ancak bu isyanı bastırmayı başaran Hitit kralı IV. Tuthaliya birçok esirle birlikte Tarhunaradu'yu karılarını, çocuklarını Arinna'ya sürgüne gönderir ve Muwawalwi'nin (Manapa-Tarhunta'nın babası) soyundan gelen birini Seha Irmağı Ülkesi'ne kral yapar⁸⁴.

IV. Tuthaliya Dönemi'nde Seha Irmağı Ülkesi ile ilgili bilinen belgede, Hitit kralı IV. Tuthaliya'nın Tarhuntassa Ülkesi kralı Kurunta ile yaptığı antlaşmayı içeren "Bronz Tablet"tir. Antlaşmanın bir maddesinde, çeşitli ülke krallarının adı verilerek onların huzurunda bu antlaşmanın yazıldığı belirtilir. Adı geçen ülke krallarından biri de, adına Hitit metinlerinde son kez rastladığımız Seha Irmağı Ülkesi kralı Masturi'dir⁸⁵. Seha Irmağı Ülkesi'yle ilişkin belirttiğimiz bu belgelerde, çoğunlukla Hitit İmparatorluğu'nun Seha Irmağı Ülkesi'ne yapmış olduğu askeri seferlerden ve bu seferlerin sonucunda meydana olaylarla ilgili bilgiler aktarılmaktadır. Özellikle Hitit ve Seha Irmağı Ülkesi krallarının birbirleriyle yapmış olduğu diplomatik ilişkiler, aralarındaki bağları kuvvetlendirmek için kız alıp verme gibi politik amaçlı olaylar dikkati çekmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Hititler'in geride bıraktığı belgelerden varlığını bildiğimiz ve bir tarihi olduğu anlaşılan Seha Irmağı Ülkesi'nin Batı Anadolu'da olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Seha Irmağı Ülkesi'nin sınırlarının Batı Anadolu'da tam olarak neresi olduğu hala tartışma konusu olarak devam etmektedir. Bu tartışmalarda genel olarak Seha Irmağı Ülkesi için önerilen nehirler arasında Büyük Menderes (Maiandros), Küçük Menderes (Kaystros), Bakırçay (Kaikos) ve Gediz (Hermos) yer almaktadır. Son dönemlerdeki yayınlarda daha çok Gediz'in üzerinde durulmaktadır.

⁸⁰ Alparslan 2007, s. 24.

⁸¹ Bu bilim insanlarının farklı görüşleri için bkz. Alparslan 2007, s. 21-33.

⁸² Bryce 2005, s. 304.

⁸³ Itamar Singer, "Western Anatolia in The Thirteenth Century B.C. According to the Hittite Sources", 1983, s. 216.; Bryce 1985, s. 17.

⁸⁴ Bryce 2005, s. 304.

⁸⁵ Karauğuz 2002, s. 105; Kurunta Antlaşması, Bo. 86/299.27, Arkayüz IV 30-43.

Geçmişten Günümüze Manisa

Seha Irmağı Ülkesi'nin lokalizasyonu ile ilgili bilim insanları arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Götze, bu ülkenin İçbatı Anadolu'da olması gerektiğini belirtirken **(Resim 4)**, Macqueen; Seha Irmağı Ülkesi'ni, Arzawa Ülkesi'nin kuzeyinde Simav Çayı'nın yukarısına yani Balıkesir dolaylarına yerleştirmektedir **(Resim 5)**⁸⁶. Macqueen'in bu görüşüne Mellart da katılmaktadır **(Resim 6)**⁸⁷.

Tarihsel verileri değerlendiren Garstang ve Gurney Seha Irmağı Ülkesi'nin Büyük Menderes (Maiandros) yöresinde olma olasılığının akla gelebileceğini; fakat daha kuzeyde bulunan Bakırçay (Kaikos) vadisinin Seha Irmağı Ülkesi için en uygun yer olduğunu belirtmektedir **(Resim 2)**⁸⁸. Yine diğer bir bilim insanı Greenewalt, Gediz (Hermos) ve Bakırçay (Kaikos) nehirlerinin vadileri Seha Irmağı Ülkesi'nde olduğunu belirtir⁸⁹. Easton, Hawkins, A.G. Sherratt ve E.S. Sherratt'ın birlikte ele aldıkları makalelerinde Seha Irmağı Ülkesi'ni Gediz (Hermos) ve Bakırçay (Kaikos) ile lokalize etmişlerdir **(Resim 7)**⁹⁰. Hawkins yaptığı araştırmalar sonucunda Seha Irmağı Ülkesi'ni Karabel yazıtından dolayı Mira ülkesinden daha kuzeye yani Gediz (Hermos) ile Bakırçay (Kaikos) arasındaki bölgeye yerleştirmiştir⁹¹. Bryce⁹² **(Resim 8)**, Latacz-Starke⁹³ **(Resim 9)**, Starke⁹⁴ **(Resim 1)**, Niemeier⁹⁵ **(Resim 10)**, Houwink ten Cate ve Alparslan⁹⁶ **(Resim 11)** gibi bilim insanları da Seha Irmağı Ülkesi'ni Gediz (Hermos) ve Bakırçay (Kaikos) nehirleri arasındaki coğrafi alana lokalize etmişlerdir. Ayrıca Manisa İli, Gölarmara İlçesi'ndeki Kaymakçı kazısında son dönemlerde Roosevelt tarafından yapılan araştırmalar sonucunda ise büyük olasılıkla Seha Irmağı Ülkesi'yle **(Resim 12)** ilgili önemli arkeolojik veriler elde edilmiştir. Arkeolojik kazısı halen devam eden Kaymakçı, surla çevrili 8,6 hektarlık bir sitadelin etrafında bulunan aşağı şehir ve mezarlık alanlarından oluşmaktadır. Sur çeperi içerisinde, anıtsal binaların kalıntıları bulunan birkaç teraslı alan mevcuttur. Yüzey buluntuları, yerleşmenin M.Ö. 17. ve 13. yüzyıllar arasında iskan edildiğini göstermektedir. Kaymakçı'daki müstahkem sitadelin karmaşıklığı ve boyutu (çağdaş olan Troia VI-VII sitadeline dört kat daha büyük ve Batı Anadolu'daki diğer çağdaşlarından büyük olan) bu yerleşmenin bölgesel bir başkent, belki de Seha Irmağı Ülkesi'nin başkenti olduğunu düşündürmektedir⁹⁷.

Sonuç olarak, henüz arkeolojik veriler Seha Irmağı Ülkesi ile ilgili kesin bilgiler sunmaktan uzak olsa da araştırmalar Gediz üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu sebeple, Gediz Havzası'ndaki iki önemli kazı olan, Roosevelt tarafından kazılan Kaymakçı

⁸⁶ J. G. Macqueen, "Geography and History in Western Asia Minor in The Second Millenium B.C", *Anatolian Studies, Volume 18*, 1968, s. 175.

⁸⁷ Mellaart 1993, s. 416.

⁸⁸ Garstang-Gurney 1959, s. 97. Ayrıca bilim insanı J. Latacz da aynı görüşü savunmaktadır. Bkz. Latacz 2002, 198.

⁸⁹ Crawford H. Greenewalt, "*Giriş*", *Lidyalılar ve Dünyaları*, İstanbul 2010, s. 22.

⁹⁰ D.F. Easton, J.D. Hawkins, A.G. Sherratt and E.S. Sherratt, "Troy in Recent Perspective", *Anatolian Studies, Volume 52*, 2002, s. 100.

⁹¹ Hawkins 1998, s. 23.

⁹² Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Ankara 2003, s. 15.

⁹³ Latacz-Starke 2006, Harita 1.

⁹⁴ Frank Starke, "M.Ö. 2. Binyılın Güç Dengesi İçinde Troia", *Troia, Düş ve Gerçek*, İstanbul 2001, s. 34-35.

⁹⁵ Wolf Dietrich Niemeier, "Mycenaeans and Hittites in War in Western Asia Minor", *Aegaeum 19*, 1999, s. 141-155.

⁹⁶ Alparslan 2007, s. 245.

⁹⁷ Roosevelt 2017, s. 45. Ayrıca bkz. H. Christopher Roosevelt, "Lidyalılardan Önce Lidya", *Lidyalılar ve Dünyaları*, İstanbul 2010, s. 50-56.

Tepesi ile uzun yıllardır Prof. Dr. Armağan Erkanal tarafından kazılmakta olan, Gediz Irmağı'nın denizle kavuştuğu noktada bir ada ya da en azından yarımada yani liman yerleşimi olduğu anlaşılan Panaztepe kazı sonuçlarının dikkatle takip edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, Engin, *Büyük Menderes Havzasının Demir Çağı Öncesi Kültürleri*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1999.
- Akdeniz, Engin, "Kuşadası Kadıkalesi Kazısında Bulunan Bir Hitit Heykelciği", *OLBA IX, 2004*, s. 21-57.
- Akdeniz, Engin, "II. Murşili'nin Arzawa Seferi ve Tarihi Coğrafya Açısından Bazı Öneriler", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi 7, 2006*, s. 15-38.
- Akdeniz, Engin, "Yortan Mezarlığı Hakkında Yeni Gözlemler", *TÜBA-AR 12, 2009*, s. 49-64.
- Akurgal, Ekrem, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İzmir 1995.
- Alparlan, Meltem, *II. Muvatalli ve Dönemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı Hititoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.
- Alparlan, Metin, *II. Murşili ve Dönemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı Hititoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.
- Alparlan, Metin, *Hititoloji'ye Giriş*, Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Büyükkolancı, Mustafa, "Eski Efes-Ayasuluk Tepesi", *Ramazan Özgan'a Armağan*, İstanbul 2005, s. 65-79.
- Beckman, Gary, *Hittite Diplomatic Texts*, Society of Biblical Literature, Atlanta 1999.
- Bryce, Trevor, "Some Geographical and Political Aspects of Mursilis' Arzawa Campaign", *Anatolian Studies, Volume 24, 1974*, s. 103-116.
- Bryce, Trevor, "A Reinterpretation of the Milawata Letter In The Light of the New Join Piece", *Anatolian Studies, Volume 35, 1985*, s. 13-23.
- Bryce, Trevor, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Dost Kitabevi, Ankara 2003.
- Bryce, Trevor, *The Kingdom of the Hittites*, Oxford University Press, New York 2005.
- Carruba, Onofrio, *Annali etei del Medio Regno*, Italian University Press, Pavia 2008.
- Cornelius, F., "Geographie der Hethiterreiches (Schluss)", *OrNS 27, 1958*, s. 373-398.
- Coşkun, Yaşar, "Hitit Çivi Yazılı Belgelerin Işığı Altında İlk Çağda Tuwanuwa", *Belleter 53/207-208, 1989*, s. 477-485.
- Dinçol, Ali, "Hititler", *ArkeoAtlas, sayı:3*, İstanbul 2004, s. 23-31.
- Dinçol, Ali, "Hititler, Doğu ile Batı Buluşma Noktasındaki Uygarlık", *National Geographic Türkiye Dergisi*, Ocak 2006, s. 62-91.
- Forrer, Emil O., *Forschungen 1. Band/2. Heft. Die Nachbarländer des Hatti-Reiches von "Arzaova" bis Griechenland*, Berlin 1929.
- Forrer, Emil O., *RLA I*, Berlin 1932, 227 ('Assuwa' maddesi).
- Friedrich, J., *Staatsverträge des Hatti-Reiches in Hethitischer Sprache 2. Teil (MVAeG 34/1)*, Leipzig 1925, J.C.Hinrichs'sche Buchhandlung.

Geçmişten Günümüze Manisa

Easton, D. F., Hawkins J. D., Sherratt A. G. and Sherratt, E. S., "Troy in Recent Perspective", *Anatolian Studies, Volume 52*, 2002, s. 75-109.

Gander, Max, *Die Geographischen Beziehungen der Lukka-Länder*, THeth 27, Heidelberg 2010, Universitätsverlag Winter Heidelberg.

Garstang, John, "Arzawa ve Lugga Memleketlerine Ait Bir Harita / A Map of Arzawa and The Lugga Lands", *Belleten 5*, 1941, s. 17-32/33-46.

Garstang, John; Gurney, Oliver Robert; *The Geography of The Hittite Empire*, British Institute of Archaeology, Londra 1959.

Gurney, Oliver Robert, *Hititler*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2001.

Götze, A., *Madduwattas, Mitteilungen der Vorderasiatisch-Agyptischen Gesellschaft 32*, Leipzig 1928.

Götze, A., *Kizzuwatna and the Problem of Geography*, New Haven 1940.

Götze, A., *Kleinasien, Kulturgeschichte des Alten Orients*, Münih 1957.

Greenewalt, Crawford H., "Giriş", *Lidyalılar ve Dünyaları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 7-36.

Hawkins, J. David, "Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel", *Anatolian Studies, Volume 48*, 1998, s. 1-31.

Hawkins, J. David, "The Arzawa Letters in Recent Perspective", *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan 14*, 2009, s. 73-83.

Heinhold-Krahmer, Sussanne; *Arzawa, Untersuchungen zu einer Geschichte nach den Hethitischen Quellen* (= THeth 8), Heidelberg 1977.

Heinhold-Krahmer, Sussanne; "Manapa-^DU", *RIA 7 5/6*, 1989, s. 332.

Hoffner, Hary A. Jr., *Writings from The Ancient World-Letters from The Hittite Kingdom*, Society of Biblical Literature, Atlanta 2009.

Hout Van Den, Theo P. J., "Hitit Krallığı ve İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi", *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 22-47.

Houwink ten Cate, Ph. H. J., *The Records of The Early Hittite Empire (c. 1450-1380 B.C.) PIHANS 26*, İstanbul 1970.

Houwink ten Cate, Ph. H. J., "Sidelights on The Ahhiyawa Question from Hittite Vassal and Royal Correspondence", *Jaarbericht Ex Oriente Lux 28*, 1983-84, s. 33-79.

Hutter, Manfred, "Luvi Dininin Nitelikleri", *Anadolu'nun Gizemli Halkı Luviler*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2010, s. 193-243.

Huxley, George Leonard, *Achaeans and Hittites*, Oxford University Press, Oxford 1960.

Karağuz, Güngör, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2002.

Kinal, Füzulan, *Arzawa Memleketleri'nin Mevkii ve Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953.

Kinal, Füzulan, *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Laroche, Emmanuel, *Dictionnaire de la Langue Louvites*, Libraire Arien-Maisonneuve, Paris 1959.

Latacz, Joachim, "Wilusa (Wilios/Troia). Zentrum eines Hethitischen Gliedstaates in Nordwest-Kleinasien", *Die Hethiter und ihr Reich das Volk der 1000 Götter*, 2002, s. 196-203.

Latacz, Joachim-Starke, Frank, "Wilusa und die Großen Vier-Troia in der Politischen Landschaft der Späten Bronzezeit", (Ed. M.O. Korfmann), *Troia: Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft*, 2006, Mainz am Rhein: s. 57-70

Latacz, Joachim-Starke, Frank, "M.Ö. 2. Binyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Bölgesi'nin Politik Coğrafyası", *Uluburun Gemisi-3000 Yıl Önce Dünya Ticareti* (Edit: Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta), Bochum 2006, s. 189-194.

Macqueen, J. G., "Geography and History in Western Asia Minor in The Second Millenium B.C.", *Anatolian Studies, Volume 18*, 1968, s. 169-185.

Macqueen, J. G., *Hititler ve Hitit Çağı'nda Anadolu*, çev: Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınları, Ankara 2001.

Mason, Hugh J., "Hittite Lesbos?", *Anatolian Interfaces: Hittites, Greeks and Their Neighbours*, Oxbow Books, Oxford 2008, s. 57-62.

Melchert, H. Craig; "Dil", *Anadolu'nun Gizemli Halkı Luviler*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2010, s. 157-191.

Mellaart, James, "Western Anatolia, Beycesultan and The Hittites", *Mansel'e Armağan I*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1974, s. 493-526.

Mellaart, James, "The Present State of Hittite Geography", *Nimet Özgüç'e Armağan*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 415-422.

Niemeier, Wolf Dietrich, "Mycenaeans and Hittites in War in Western Asia Minor", *Aegaeum 19*, 1999, s. 141-155.

Niemeier, Wolf Dietrich, "Hattuşa ve Ahhiyava Arasındaki Millavanda/Milet Sorunu: Batı Anadolu'da Miken Yunanistanı'nın Politik ve Kültürel Rolü", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, İstanbul 2002, s. 521-523.

Roosevelt, H., Christopher, "Lidyalılardan Önce Lidya", *Lidyalılar ve Dünyaları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 37-74.

Roosevelt, H., Christopher, *Gyges'ten Büyük İskender'e Lydia Arkeolojisi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017.

Sarı, Deniz, *İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

Savaş, Savaş Özkan, *Anadolu (Hitit-Luvi) Hiyeroglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafya Adları*, Ege Yayınları, İstanbul 1998.

Schoop, Ulf D., "Assyrer, Hethiter und Kaşkäer-Zentralanatolien im Zweiten Jahrtausend vor Christus", (Ed. M.O. Korfmann), *Troia: Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft*, 2006.

Singer Itamar, "Western Anatolia in The Thirteenth Century B.C. According to The Hittite Sources", *Anatolian Studies, Volume 33*, 1983, s. 205-217.

Starke, Frank; "Seha", *Der Neue Pauly, Enzyklopädie der Antike 11*, 2001, s. 345-247.

Starke, Frank; "M.Ö. 2. Binyılın Güç Dengesi İçinde Troia", *Troia, Düş ve Gerçek*, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 34-35.

Süel, Aygöl, "Tarhunnaradu-Tarhunduradu in Ortaköy Text", *Preceedings of The Eight International Congress of Hititology-2011*, Agade, Warshaw 2014. s. 932-942.

Taşkın, Sefa; *Luviya, Batı Anadolu ve Ege'nin İ.Ö. 2. Binyıl Tarihi'ne Yeni bir Bakış*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

Ünal, Ahmet, "On The Writing of Hittite History", *JAOS 109-2*, 1989, s. 283-287.

Ünal, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu, Kitap 2*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.

Woudhuizen, Fred, "Late Bronze Age Hydronyms and Toponyms of Indo-European Nature in Western Anatolia", *Živa Antika 62*, 2012, s. 5-16.

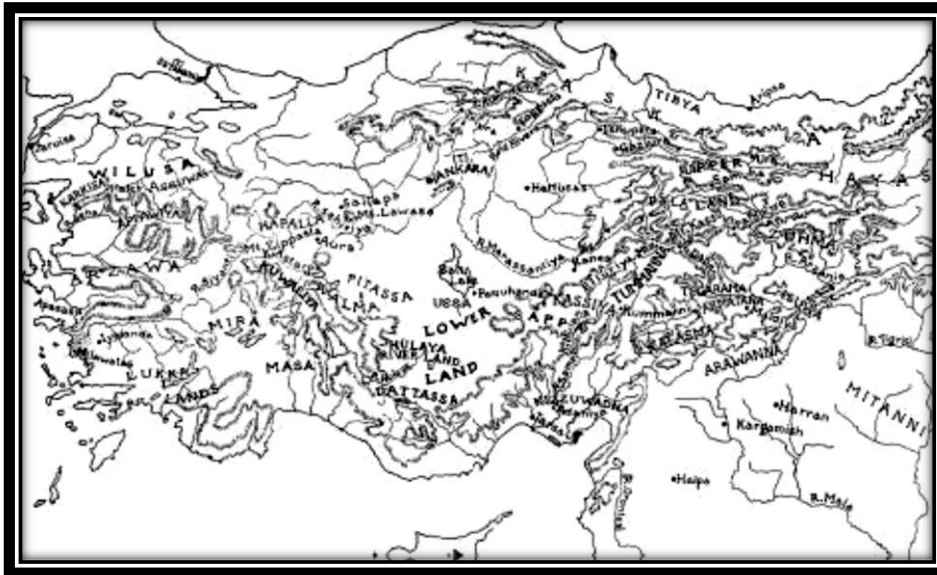
Geçmişten Günümüze Manisa

Yakar, Jak, "Hittite Involment in Western Anatolia", *Anatolian Studies, Volume 26*, 1976, s. 117-128.

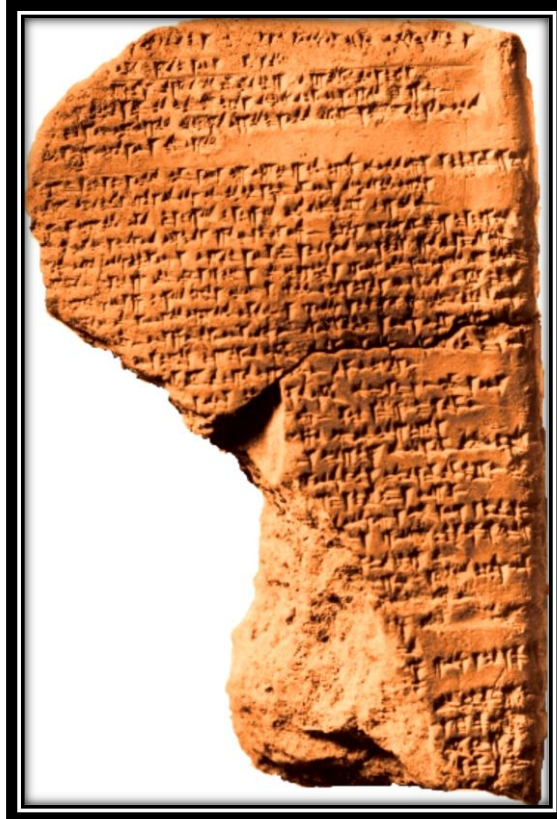
Yakubovich, Ilya, *Sociolinguistics of The Luvian Language*, Brill Press, Leiden-Boston 2010.

Resim 1: Hitit Metinlerinde Adı Geçen M.Ö. 15-14. yüzyıl Batı Anadolu Ülkeleri (Starke, 2001)

Resim 2: Geç Tunç Çağı'nda Anadolu, (Garstang-Gurney, 1959).

Resim 3: “Manapa-Tarhunta Mektubu”. Hitit Çivi Yazılı Tablet Fotoğrafi.

Resim 4: Götze'nin M.Ö. II. Binyıl Anadolu Haritası (Götze, 1957).

Resim 5: Macqueen'in M.Ö. II. Binyıl Anadolu Haritası (Macqueen, 1968).

Resim 6: Mellaart'ın Binyıl Anadolu (Mellaart, 1993).

M.Ö. II. Haritası

Resim 7: Easton-Hawkins'in M.Ö. II. Binyıl Anadolu Haritası (Easton-Hawkins vd. 2002).

Resim 8: Bryce'in M.Ö. II. Binyıl Anadolu Haritası (Bryce, 2003).

Resim 9: M.Ö. 15-14. yüzyılda Doğu Akdeniz Bölgesi (Latacz-Starke 2006, Harita 1).

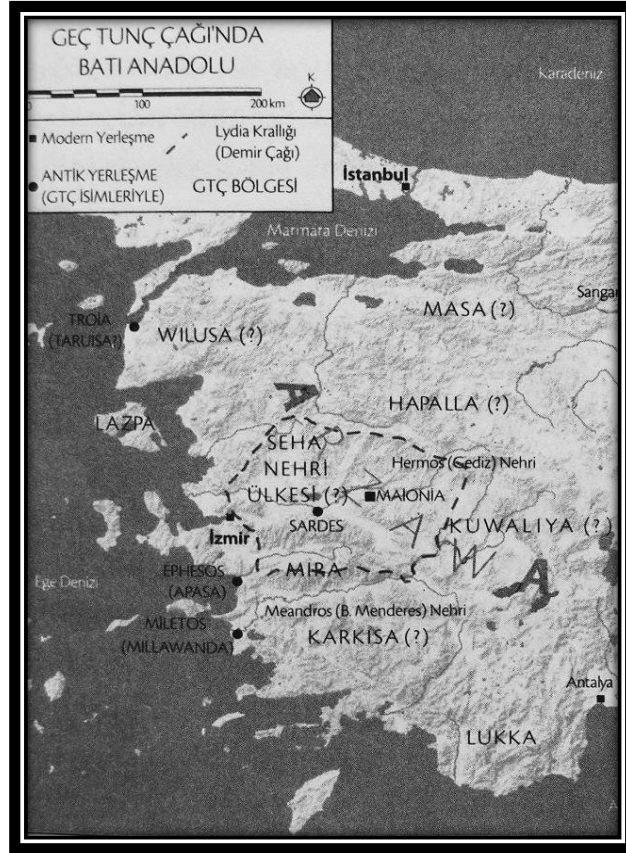

Resim 10: Niemeier'in M.Ö. II. Binyıl Anadolu Haritası (1999).

Geçmişten Günümüze Manisa

Resim 11: Alparslan'ın M.Ö. II. Binyıl Anadolu Haritası (Alparslan 2007, 245 – Harita 1).

Resim 12: Roosevelt'in Geç Tunç Çağı'nda Batı Anadolu Haritası (Roosevelt 2017 s. 37).

MÜZELER ve TARİHİ MEKÂNLARDA MANİSA'NIN TARİHİ ve KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİNİN ÖĞRETİMİ*

Erkan DİNÇ** Servet ÜZTEMUR***

GİRİŞ

Günümüz bilgi çağında eğitim-öğretim faaliyetleri felsefi ve pratik açıdan pek çok değişim geçirmektedir. Geleneksel öğretim yöntem ve tekniklerinden vazgeçilerek öğrencilerin öğrenme sürecinin her aşamasında aktif olarak yer aldığı uygulamalar önem kazanmaktadır. Öğrencilerin aktif olduğu bir öğrenme sürecinde kişisel yaşantılar önemli yer tutar. Bu durum eğitim-öğretim faaliyetlerinin okul dışına çıkması ve gerçek hayatla bütünleşerek iç içe olması demektir. Okul dışı eğitim, yapılandırılmış öğretim uygulamalarının okul dışındaki doğal çevre ve toplum gibi farklı mekânlarda çalışılmasını içeren çok yönlü bir süreçtir.¹ Okul dışı eğitimin hedefi, okul dışında öğretim programındaki kazanımlara uygun bir biçimde öğrencilerin ilgi, yaş, istek ve gereksinimleri doğrultusunda kişisel gelişimlerine yardımcı olmaktır.² Okul, öğrenme denilince akıllara gelen yegâne mekân olma önceliğini kaybetmiştir.³ Öğrencilerin dünyayı anlamlandırabilmeleri ve gerçek öğrenme deneyimlerini tadabilmeleri için yaşadıkları doğal ve kültürel çevreyle, toplumla ve arkadaşlarıyla etkileşim kurmalarına yönelik imkânlar hazırlamak gerekmektedir. Buna rağmen günümüzde çocuklara okulda ve evde bu açıdan sağlanabilen imkânlar kısıtlıdır. Bununla birlikte öğrencinin çevresiyle kurduğu iletişim ve etkileşim doğrusal nitelikte olmayıp öğretmen, ders kitabı veya kitle iletişim araçlarının vasıtasıyla olmaktadır.⁴ Bunun sonucunda öğrenme daha çok bilişsel açıdan gerçekleşmekte, özellikle öğrenme sürecinde öğrencinin duygularının ve düş gücünün devreye girmesi engellenmektedir.⁵ Tecrübelerle dayanması, çocukların yaparak-yaşayarak öğrenmesine imkân sağlaması, bütün duyuları kullanmayı zorunlu kılması, disiplinler arası konulara öncelik vermesi ve insanla doğal ortam arasındaki münasebetleri konu edinmesi okul dışı eğitimin özellikleri arasında sıralanabilir. Okul dışı eğitim; bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanların

* İkinci yazarın Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doç. Dr. Erkan DİNÇ ve Doç. Dr. İsmail ACUN danışmanlığında hazırladığı doktora tezinden türetilmiştir.

** Doç. Dr. Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü erkandinc@gmail.com

*** Dr. Manisa Yunusemre Görgülüler Ortaokulu Sosyal Bilgiler Öğretmeni servetuztemur@gmail.com

¹ Tuğba Çengelci, "Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sınıf Dışı Öğrenmeye İlişkin Görüşleri." *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(3) (2013) s. 1823.

² Ahmet Şimşek ve Selahattin Kaymakçı, *Okul Dışı Sosyal Bilgiler Öğretiminin Amacı ve Kapsamı*, Ankara, 2015, s. 5.

³ Alev Önder, Oya Abacı ve Işık Kamaraj, "Müzelerin Eğitim Amaçlı Kullanımı Projesi: İstanbul Arkeoloji Müzesindeki Marmara Örneği." *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 25.25 (2009): 103-117.

⁴ İnci, San. "Eğitimde yaratıcı drama." *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 23.2 (1990): 573-582.

⁵ Ömer Adıgüzel ve Faruk Öztürk, "Türk Eğitim Düşüncesinde Okul Müzesinden Müze Pedagojisine Değişim." *Eğitim ve Bilim* 24. (1999). s. 77

hepsinde gelişmeye katkı sağlamaktadır.⁶ Okul dışı öğretim yalnızca gezi ve gözlem yöntemi değildir. Sınıf ve/veya okul içinde yapılan eğitsel etkinlikleri tamamlayarak konuya yönelik bilgileri birincil kaynaktan edinerek konunun hayatla ilişkisini sağlamak için yapılan faaliyettir.⁷ Okul dışı öğretim; etkili öğretim yaparak soyut ve karmaşık bilgileri somutlaştırmak, öğretimde gerçekliği yakalamak, çevre-insan bağlantısına yönelik bilinç oluşturmak, tabiat sevgisi kazandırmak ve çevre okuryazarlığını geliştirmek için de yapılır.⁸

Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) tarafından 2007 yılında yenilenen ve halen geçerliliğini koruyan müze tanımı şu şekildedir: "Toplumun ve gelişiminin hizmetinde olan, halka açık, insana ve yaşadığı çevresine tanıklık etmiş somut ve soyut malzemelerin üzerinde araştırmalar yapan, toplayan, koruyan, bilgiyi paylaşan ve sonunda inceleme, eğitim ve zevk alma doğrultusunda sergileyen, kar amacı gütmeyen, sürekliliği olan bir kurum".⁹ Müzeler ve tarihi mekânlar eğitimin kültürlenme sürecine katkıda bulunurlar. Ait oldukları kültürün somut örneklerini sergileyip yorumlayarak fertlere kültür hakkında bilgi vermenin yanı sıra onların toplumsal ve kültürel aidiyet duygularının gelişmesini sağlarlar.¹⁰ Müzeler ve tarihi mekânlar, yalnızca güzel vakit geçirilen mekânlar olmanın ötesinde, içerisinde sergilenen eserler hakkında öğrencilerin bilgilendirilmesiyle tarih bilincinin geliştirilmesinde de önemli rol oynarlar.¹¹

Tekeli'ye¹² göre geleneksel tarih öğretimi öğretmen ve kitap merkezlidir. İçeriğinde siyasi tarih konularının yoğun olduğu kitaplar öğrencilere cazip gelmemektedir. Öğretmenler kitaptaki bilgileri tekrar etmekte ve diğer sosyal bilim alanlarıyla bağlantılar kurulamamaktadır. Bunun sonucunda tarih dersleri sıkıcı ve sevilmeyen derslerin başında gelmektedir. Bunun nedeni çoğunlukla tarih ve sosyal bilgiler derslerinde öğrenciden olguları, gün, ay ve yılları ezberlemeleri istenmesidir. Çağdaş ülkelerdeki yeni tarih anlayışının tersine, ülkemizdeki tarih öğretiminde öğrenci; tarih hakkında düşünen, tarihsel empati becerisine sahip, tartışmalarla, eleştirel değerlendirmelerle, farklı kaynaklar kullanarak, tarih yazarak aktif öğrenmeyi gerçekleştiren bir birey olarak değil; ezberci, soru sormayan, itiraz etmeyen, kendisine aktarılan bilginin kesin ve değişmez olduğuna inanan, düşünme becerilerini bilmeyen, pasif bir alıcı gibi görülmektedir. Tarih, öğrencinin düşünerek katkıda bulunabileceği bir alan değildir. Öğrenci, anlatılanları ve yazılanları öğrenecek, ezberleyecek ve hatırlayacaktır.¹³

Tarih Vakfı tarafından hazırlanan Tarih Eğitimi Strateji Raporunda yukarıda belirtilen sorunlara şu şekilde çözüm önerileri getirilmiştir:
Öğretmen odaklı eğitimden öğrenci odaklı öğretime
Bilgilerin öğretmen tarafından aktarılmasından ziyade öğrencinin özerk araştırma yapma becerilerinin geliştirilmesine
Ağırlık merkezinin ülke tarihinden yerel tarihe doğru kaymasına

⁶ Çengelci, s. 1824.

⁷ Şimşek ve Kaymakçı, s.4.

⁸ Şimşek ve Kaymakçı, s.4.

⁹ International Council of Museums. (ICOM). (2007). Museum Definition. Retrieved 02/04/2017 from <http://icom.museum/the-vision/museum-definition/>

¹⁰ Hein, George E. "Learning in the museum London." (1998).

¹¹ Oya Abacı "Çocuk ve müze." *İstanbul: Morpa Kültür Yayınları* (2005).

¹² İlhan Tekeli "Tarih bilinci ve gençlik." *İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları* 67 (1998).

¹³ Cengiz Epik, "Müzelerin lise öğrencilerinin tarih dersi başarıları ve hatırd tutma becerileri üzerindeki etkileri." *Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir (2004).

Geçmişten Günümüze Manisa

Kitap-ders notu-öğretmen üzerine kurulu ders işleme yöntemlerinin okul dışı faaliyetler, geziler, canlandırmalar, oyunlar, eleştirel okuryazarlıklar, tartışmalar vb. ile zenginleştirilmesine geçilmelidir.¹⁴

Dilek¹⁵ tarafından yapılan araştırmada öğrencilerin siyasi tarihi kavramada sıkıntılar yaşadıklarını; bununla birlikte yerel ve kültürel tarih konularına daha çok ilgi duydukları saptanmıştır. Çocuklar kendilerini ilgilendirmeyen ve muhtemelen hiç göremeyecekleri mekânları ve soyut konuları sınıf içerisinde ders kitabından okuyarak işlemekten sıkılmaktadır. Tarih dersindeki sorunların başında anlatılan konulara yönelik, öğrencilerin –bunu öğrenmem benim hiçbir işime yaramayacak- şeklinde düşünceleridir. Yapılandırmacı yaklaşımın etkisiyle yenilenen öğretim programlarıyla beraber son yıllarda birincil kaynaklar ve nesnelere etkileşimin sonucunda yaşantı temelli aktif öğrenmenin önemli görülmeye başlanması; eğitimde müzeler ve tarihi mekânların önemini artırmıştır.^{16 17} Müzeler ve tarihi mekânlar, sosyal bilgiler ve tarih ders kitaplarının kültür ve medeniyetlere yönelik sunamayacağı değişik birincil kaynakları çocukların kullanımına sunabilir. Bunun yanı sıra müzeler ve tarihi mekânlarda öğrencide oluşturulabilecek ilgi ve merak sınıf ortamına götürülebilirse daha sonraki öğrenmeleri de güdüleyebilir. Müzeler ve tarihi mekânlar; öğrencilerin birinci el kaynaklardan bilgi toplayarak nesnelere nasıl yorumlanması gerektiği konusunda fırsatlar sağlayabilir. Müzeler ve tarihi mekânlar etkili kullanıldığında öğrencilerde gözlem, düzenleme, akıl yürütme, çıkarım yapma, sınıflama, kestirme gibi becerileri geliştirecektir.¹⁸ Nesnelere yalnızca bir konuyu, diğerine bağlama yolunu açmaz aynı zamanda onları okumayı sağlayacak yakın gözlem, sorgulama ve tartışma, anlatma ve belgeleme, karşılaştırma gibi becerileri de harekete geçirir. Böylece öğrenciler daha önce bildikleriyle şimdiki öğrendikleri arasında köprü kurarlar. Müze ve tarihi mekânda öğrenme, sonuç odaklı olmaktan ziyade süreç odaklı bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda müzelerdeki eğitim yaşamı aktif, canlı, katılımcı ve yenilikçidir.¹⁹ Ziyaretçiler müze ve tarihi mekânlardaki eserlere dokunabilmeli, bir tarihi evin veya kalenin bahçesini ve binalarını keşfedebilmeli ve müze çalışanlarıyla eski bir sanat eserinin saklanması hakkında sohbet edebilmelidir.²⁰

Müzeler ve tarihi mekânlar geçmişin kültürlerine ve insanlarına daha duygusal bağlar yaratarak gerçeğe yakın olma şansını ve tarihle tanışma imkânını öğrencilere sunarak okul çocuklarının tarihe ilgisini çeker.^{21 22} Farmer ve Knight'a²³ göre tarihi mekânlar, çocuklar üzerinde tarihi canlandırma noktasında çok önemli bir

¹⁴ Orhan Silier, *Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, (2002), s. 4.

¹⁵ Ahmet Şimşek, "Tarih Öğretiminde Çevre İncelemeleri Kapsamında Tarihi Yapılardan Faydalanmaya Bir Model: Cacabey Medresesi, I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni, Yayınlanmamış Bildiri." *Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni* (2003).

¹⁶ Eileen Hooper-Greenhill, "Müze ve galeri eğitimi, çev." *Bekir Onur, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara*(1999).

¹⁷ Hein, s. 16.

¹⁸ Bahri Ata, "Müzelerle ve tarihî mekânlarla tarih öğretimi." *Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü* (2002).

¹⁹ Bekir, Onur, *Çağdaş müze, eğitim ve gelişim: müze psikolojisine giriş*. İmge Kitabevi Yayınları, 2012.

²⁰ Onur, s. 249.

²¹ Epik, s. 95.

²² Gartenhaus, Alan R. "Yaratıcı düşünme ve müzeler." *Çeviri: Ruhiser Mergenci, Bekir Onur* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi (2000).

²³ Banu Çulha Özbay, "Tarih öğretiminde gerçek nesnelere kullanımı." (edt. Demircioğlu, İ. H. ve Turan, İ.). *Tarih öğretiminde öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı*. Pegem Akademi, Ankara, (2015).

yere sahiptir. Bu mekânlar geçmişte yaşamış insanların ne gibi şeyler yaptıklarına dair bilgi ve belgeyi bünyelerinde barındırır. Buralarda çocukların çevresi bütünüyle tarihe kuşatılmıştır. Müzeler aynı şekilde tarihin görsel hafızalarıdır. Bu nedenle çocukları bu türden tarih alanlarına çekmek, onları geçmişin atmosferini hissetmelerini sağlayarak tarihsel empati becerilerinin gelişmesinde onlara fırsatlar sunar ve gözlem becerilerini geliştirir. Böylelikle öğrenciler tarihe yönelik olumlu tutum geliştirirler.

Öğrencilerin müze ve tarihi mekân gezilerinde nesnelere kişisel anlamlar yüklemeleri, onlara tarihi kendi düşünce yapılarına göre yapılandırma fırsatı sağlar. Bu durum çocukların tarihsel empati kurarak geçmiş günümüz kıyaslaması yapmalarına yardımcı olur. Bunun yanı sıra tarihi nesnelere çalışmak öğrencilerin gördükleri eserlere çeşitli anlamlar yüklemeleri için de önemlidir.²⁴ Tarihi nesnelere; öğrencilerin ilgisini kısa zamanda çekme özellikleri, soyut olan tarihi somutlaştırmaları, öğrencilerde merak duygusunu, yaratıcılığı ve eleştirel düşünmeyi harekete geçirmeleri, öğrenciyi tarih disiplininin mutfağına çekmeleri, empatiyi mümkün kılarak öğrencilerin geçmişle ilgili kendi hikâyelerini oluşturmalarına fırsat vermeleri sebebiyle önemli bir potansiyele sahiptir. Özellikle tarihi nesnelere her yaş grubundan öğrencinin kolaylıkla üzerine bir şey söyleyip düşünebileceği, disiplinler arası bağlantıların kurulmasını mümkün kılan kaynaklar olma nitelikleri ile sosyal bilgiler ve tarih dersleri için zengin öğrenme ortamı sağlayan ve öğrencilerin gözlem, analiz ve değerlendirme becerilerini geliştiren önemli kaynaklardır.²⁵

Günümüzde öğrenciler ve öğretmenler müzelerin en önemli hedef kitleleri haline gelmiştir. Gelişmiş ülkelerde bürokratik engeller kaldırılarak okul ve müze arasındaki ilişkiler bir sisteme oturtulmuştur. Bu yenilikler neticesinde müzeler de okullara yönelik eğitim faaliyetlerine daha fazla önem vermeye, sergilerini öğretim programlarıyla uyumlu bir şekilde düzenlemeye ve doğrudan bu programlarla ilişkili etkinlikler hazırlamaya başlamışlardır.²⁶ Ülkemiz şartları düşünüldüğünde müzelerin eğitim işlevini tam anlamıyla yerine getiremedikleri görülmektedir. Ülkemizde müzelere kültürel mirasın korunmasını geliştirme gibi bir amaç yüklenmesine rağmen, daha ilk çağlardan itibaren bu yerlerin ilham perilerinin evi olarak görülmesi ve yenilikçi fikirlerin geliştirildiği yerler olarak kabul edilmesi yaklaşımı maalesef kendisine pek yer edinmemiştir.²⁷ Bünyesinde müze eğitimcisi bulunduran ve aynı zamanda çocuklara, yetişkinlere ve okullara eğitim hizmeti veren müzeler ülkemizdeki toplam müze sayısına oranla çok azdır. Kültür ve Turizm Bakanlığı müzeleri genelinde müzelerin eğitim işlevine gereken önem verilmemektedir. Son yıllara kadar Kültür ve Turizm Bakanlığı müzeleri kadrolarında müze eğitimcisi istihdam edilmemesi ve mevcut personelin ancak günlük müzecilik işleri ile ilgilenmekte olması nedeniyle eğitim faaliyetlerine yeterince zaman ayıramamaktadır. Ayrıca müzelerde çoğunlukla arkeoloji ve sanat tarihi eğitimi almış uzmanlar istihdam edilmektedir. Müze sergilemelerini eğitsel olarak düzenleyebilecek, okulların öğretim programlarıyla bütünleştirilmiş sergi ve eğitim

²⁴ Çulha-Özbaş, s. 152.

²⁵ Çulha-Özbaş, s. 153.

²⁶ Kadriye Tezcan Akmehtem, "İlköğretim sosyal bilgiler öğretiminde arkeoloji müzelerinin nesne merkezli eğitim etkinlikleriyle kullanılması." *İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul* (2005).

²⁷ Bahri Ata. *Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*. (2009).

<https://sabunagaci.com/2011/10/07/egitimde-yeni-yaklasimlar/> (12/08/2017)

programları hazırlayacak bilgi ve tecrübeye sahip uzmanların sayısı çok azdır.^{28 29 30}
³¹ Bu durumun doğal bir sonucu olarak ülkemizde müzeler; kendi kabuğuna çekilmiş, toplumdan uzak ve soğuk duvarlarla örülmüş binalar olarak algılanmaktadır. Türkiye’de müzeler bir eğitim aracı olarak kullanılamamakta, okul-müze arasında işbirliği istenilen şekilde yapılamamaktadır. Bunun esas sebeplerinden biri ülkemizde müzeciliğin genel işleyiş yapısıdır. Müzeciliğin kurulduğu ilk yıllardan beri ülkemizde nesne odaklı koruma, toplama ve sergilemeye yönelik müzecilik yaklaşımı hüküm sürmekte olup müzeciliğin eğitimsel yönü hak ettiği önemi bir türlü yakalayamamıştır. Müzedeki nesnelere daha çok estetik bir düzenlemeyle kronolojik bir biçimde müze uzmanlarının anlayabileceği bir anlayışla sergilenmektedir. Sergilemeler, öğretmenlerin öğretim programıyla ilişkili etkinlikler hazırlayabilmesi ve öğrencileriyle birlikte giderek nesnelere ve kullanımları ile ilgili araştırma yapması açısından yeterince kullanışlı değildir.³²

Ülkemizde müzelere gitmek, halen elit kesime ait bir uğraş gibi görülmektedir. Hâlbuki Avrupa ve Amerika’da çağdaş müzeler; tiyatro, sergi salonları, konferans merkezleri vb. birçok faaliyeti içerisinde barındıran her kesimden insanın uğradığı birer yaşam merkezi haline gelmişlerdir.^{33 34 35} Amerika ve Avrupa’da müzeler, öğrencilerin ve yetişkinlerin fısıldaşarak yürüdükleri, ölü bir tarihin hazinesi ve elit bireylere ait mekânlar olmaktan çıkarılarak halkın kullanımına açılmıştır.³⁶ Eğitimde bu denli önemli bir potansiyele sahip olan müzelerden, müze zengini ülkemizde aktif yararlanılmadığı ortadadır. Müzelerimizde müze ile eğitim kısıtlı uğraşlar olarak kalmakta ve geniş kitlelere ulaşan iyi hazırlanmış programlar oluşmamaktadır.³⁷ Müzelerin esas görevi olan eğitimin etkili olabilmesi için, en kısa zamanda öğrencilere yönelik etkinliklerin hazırlanıp işe koyulması gerekmektedir. Hazırlanan etkinliklerin etkili bir biçimde uygulanabilmesi için de, bu konuda eğitim alarak kendini geliştirmiş ve uygulama yapabilecek öğretmenlerin yetişmesi lazımdır.³⁸ Okulların müzeler ile ilişkileri genellikle toplu bir okul veya sınıf gezisi şeklindedir. Bu gezilerde öğrenciler çoğu zaman tek sıra halinde sessiz bir şekilde camın arkasında yer alan nesnelere bakıp geçmekte ve öğrenciler ile tarihi nesnelere arasında herhangi bir etkileşim yaşanmamaktadır. Doğal olarak böyle bir müze gezisinin çocukta aktif katılımı ve yaratıcılığı geliştirdiği söylenemez. Müze ve tarihi mekânlarda öğrenme faaliyeti nesnenin başında çoğu zaman müze rehberinin ya da öğretmenin açıklayıcı bilgilerinden öteye geçememektedir. Bu açıklayıcı bilgileri pasif bir şekilde dinleyen

²⁸ Tezcan-Akmehmet, s. 124.

²⁹ Kadriye Tezcan Akmehmet, "Müzelerin tarih öğretiminde nesne merkezli eğitim etkinlikleriyle kullanılması ve ilköğretim sosyal bilgiler öğretimi." *Milli Eğitim Dergisi* 180(4) (2008): 50-67.

³⁰ Kadriye Tezcan Akmehmet ve Ayla Ödekan. "Müze eğitiminin tarihsel gelişimi." *İTÜDERGİSİ* 3.1 (2011).

³¹ Onur, s. 5.

³² Kadriye Tezcan Akmehmet, *Müzelerin tarih öğretiminde nesne merkezli.....* s. 78.

³³ Bahri Ata, *Müzelerle ve tarihî mekânlarla.....* s. 95.

³⁴ Ceren Karadeniz ve Zekiye Çıldır. *İngiltere’de müze eğitimi: Londra’dan izlenimler.* KalemKitap Yayınevi, Ankara (2014).

³⁵ Ceren Karadeniz ve Bekir Onur, "İngiltere’deki müzelerin kültürel çeşitlilik politikaları ve Londra’dan uygulama örnekleri." *Journal of Human Sciences* 12.1 (2015), s. 109-128.

³⁶ Bahri Ata, *Müzelerle ve tarihî mekânlarla.....* s. 95.

³⁷ Yücel Kabapınar, *Kuramdan Uygulamaya Sosyal Bilgiler Öğretimi* (4. Basım), Pegem Akademi, Ankara (2014).

³⁸ Evren Şar ve Tuna Sağkol, "Eğitim fakültelerinde müze eğitimi dersi gerekliliği üzerine." *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi* 10.2 (2013), 83.

öğrenciler zamanla sıkılmakta ve bunun sonucunda kalıcı öğrenmeler oluşmamaktadır.

Müzelerdeki eğitim faaliyetlerinin yürütülmesindeki sorumluluk bizzat müzelerin kendilerine aittir. Müzeler İç Hizmetler Yönetmeliğinin müzelerin faaliyetlerini belirten beşinci maddesinde³⁹ "her müzede, kendi alanı ile ilgili ilmi, eğitim, teknik ve yönetim hizmetlerini başarı ile uygulamak, yürütmek ve yurt kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla; müzede ve müze dışında eğitici kurslar, konferanslar, geziler düzenlenir" ibaresi yer almaktadır. Yönetmelikte açıkça belirtilmesine rağmen yukarıda da belirtildiği üzere ülkemizdeki müzelerin yalnızca birkaçında eğitim faaliyetleri yapılmaktadır. Bu durum; etkili bir müze gezisi yapmak isteyen öğretmenlerin müzelerde eğitim etkinliklerini kendilerinin tasarlaması gerektiği sonucunu maktadır. Öğretmenlerimizin müzede nesne temelli etkinliklerden pek fazla haberdar olmadığı yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur.^{40 41 42 43 44 45 46 47 48} Sosyal bilgiler dersi bağlamında müzeler ve tarihi mekânlarımızın birer eğitim ortamına dönüştürülerek öğrencilerin bu yerlerde yaparak-yaşayarak öğrenmeleri ve yaratıcı düşünme becerilerinin geliştirilmesi için müze eğitim etkinliklerinin tasarlanması ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, ilköğretim 7. sınıf sosyal bilgiler öğretimi bağlamında müzeler ve tarihi mekânlardan yararlanmaya yönelik öğretim etkinlikleri tasarlayarak bu etkinlikleri uygulamak ve bu etkinliklerin öğrencilerin Manisa'nın tarihi ve kültürel özelliklerine yönelik bilinç ve farkındalıklarını artırmada ne derece faydalı olduğunu belirlemektir.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeline, çalışma grubuna, verilerin toplanması ve çözümlenmesine yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden eylem araştırması desenine göre modellenmiştir. Eylem araştırması, öğretimin ve eylemlerin niteliğini anlayarak düzeltmek için gerçek sınıf ya da okul durumunu çalışma sürecidir.⁴⁹ Kurt Lewin'in

³⁹ <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14442/muzeler-ic-hizmetler-yonetmeli.html>

adresinden 10/02/2017 tarihinde erişildi.

⁴⁰ Semih Aktekin "Müze Uzmanlarının Okulların Eğitim Amaçlı Müze Ziyaretlerine İlişkin Görüşleri." *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 9.2 (2008).

⁴¹ Çağnur Arı, Müze bilinci öğrenme alanı etkinliklerinin gerçekleştirilebilirliğine ilişkin öğretmen görüşleri. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, (2010).

⁴² Bahri Ata, *Müzelerle ve tarihî mekânlarla.....*

⁴³ Aslı Avcı Akçalı, "Kuram ve Uygulamada Sınıf Dışı Tarih Öğretimi Algısı: Öğretmen ve Aday Öğretmen Görüşleri." *Eğitim ve Bilim* 40.181 (2015).

⁴⁴ Cemal Avcı ve Galip Öner. "Tarihi Mekânlar ile Sosyal Bilgiler Öğretimi Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüş ve Önerileri." *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (2015).

⁴⁵ Abdulkemir Demir, Sosyal bilgiler öğretim programında müze eğitimiyle ilişkilendirilen kazanımların gerçekleştirilmesine yönelik sosyal bilgiler öğretmenlerinin yaklaşımları (Tokat ili örneği). *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Tokat. (2015).

⁴⁶ Yavuz Kısa ve Ahmet Ali Gazel. "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Müze Kullanımına İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi (Afyonkarahisar Müzeleri)." *Uluslararası Alan Eğitimi Dergisi* 2.1 (2016).

⁴⁷ Jennifer DeWitt & Martin Storksdieck. "A short review of school field trips: Key findings from the past and implications for the future." *Visitor Studies* 11.2 (2008): 181-197.

⁴⁸ Galip Öner, "Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul dışı tarih öğretimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi." *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 4(1), (2015), 89-121.

⁴⁹ Andrew Paul, Johnson, *Eylem araştırması el kitabı*. Anı Yayıncılık, 2014, s. 19.

1900'lü yılların ortalarında yaptığı çalışmalar⁵⁰ sonucu ortaya çıkan eylem araştırmasını Yıldırım ve Şimşek⁵¹ şu şekilde tanımlamaktadır: "Bir okulda çalışan yönetici, öğretmen, eğitim uzmanı veya diğer tür kuruluşlarda çalışan mühendis, yönetici vb. gibi bizzat uygulamanın içinde olan bir uygulayıcının doğrudan kendisinin ya da bir araştırmacı ile birlikte gerçekleştirdiği ve uygulama sürecine ilişkin sorunların ortaya çıkarılması ya da hâlihazırda ortaya çıkmış bir sorunu anlama ve çözmeye yönelik sistematik veri toplamayı ve çözümlenmeyi içeren bir araştırma yaklaşımıdır." Uygulama içerisinde bulunan kişiler; kendi doğal ortamları içinde uygulama sürecini doğrudan gözlemleyebilme, süreçle uyumlu veri toplama yöntemleri saptayabilme (mülakat, doküman analizi, odak grup görüşmeleri) ve üretilen verilerin çözümlenmesiyle oluşan bulgulara göre tekrardan veri toplama gibi kararları esnek bir şekilde alabilme imkânı sağlarlar. Uygulayıcının kendisi de bir nevi veri toplama aracı işlevini görür. Önyargılardan ve bireysel varsayımlardan arındırılmış olması şartıyla araştırmacıların kendi algıları ve yorumları da araştırmaya dâhil edilebilir.⁵²

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu araştırmacının sosyal bilgiler öğretmeni olarak görev yaptığı Manisa merkez Yunussemre ilçesi Ayyıldız Ortaokulunun (rumuz) 36 öğrenciden (25 kız, 11 erkek) oluşan 7/G sınıfı öğrencileri oluşturmaktadır.⁵³

Verilerin Toplanması ve Çözülmesi

Araştırma sürecinin bütün aşamalarında kullanılan veri toplama araçları Diyagram 1'de gösterilmiştir.

Diyagram 1. Veri Toplama Araçları

⁵⁰ Corine Glesne, *Nitel Araştırmaya Giriş*, (Çev., Ersoy, A. ve Yalçınoğlu, P.). Dördüncü Basım. Anı Yayıncılık.

Ankara, (2014), s. 31.

⁵¹ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek. *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Genişletilmiş Baskı) Seçkin Yayınevi, Ankara, (2013), s. 333.

⁵² Yıldırım ve Şimşek, s. 333.

⁵³ Uygulamalardan önce odak grup görüşmeleri için sınıf beş gruba ayrılmıştır. Grup isimlerini öğrenciler kendileri belirlemiştir. Buna göre Ayyıldızlar (AY), Genç Tayfalar (GENÇ), Süper Gezinler (SÜP), Görgülüler (GÖR) ve Gezin Tayfalar (GEZ) grupları oluşmuştur. Öğrenciler buldukları grup adı, gruptaki sırası ve cinsiyetlerine göre kodlanmıştır. Örneğin "AY1K" kodu Ayyıldız grubundaki 1. sırada yer alan ve cinsiyeti kız olan öğrenciyi betimlemektedir.

Gözlem ve görüşmeler yoluyla elde edilen verilere içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizi, bulguların düzenlenerek sınıflandırılması ve karşılaştırılarak kuramsal sonuçlara ulaşılması aşamalarını içeren bir nitel veri analizi yöntemidir.⁵⁴ İçerik analizindeki temel hedef, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve kategoriler dahilinde bir araya getirerek bunları okuyucunun anlayabileceği bir şekilde düzenleyerek yorumlamaktır.⁵⁵ Öğrenci ürünlerinden elde edilen verilere doküman analizi ve içerik analizi uygulanmıştır.

BULGULAR ve YORUM

Uygulamalar öncesinde öğrencilerin yaşadıkları şehrin tarihi, kültürel ve turistik özelliklerini ne kadar bildiklerini ortaya koymak amacıyla onlara “*Daha önce Manisa’yı hiç görmemiş bir kişi size Manisa’da görmeye ve gezmeye değer neler var diye sorsa ona neleri ve nereleri tavsiye edersiniz? Neden?*” soruları yöneltilmiştir. Öğrencilerin uygulamalar öncesinde Manisa’nın tarihi, kültürel ve turistik yerlerine yönelik farkındalık düzeyleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Uygulamalar Öncesi Manisa’nın Tarihi, Kültürel ve Turistik Yerlerine Yönelik Görüşleri

MANİSA'NIN TARİHİ VE TURİSTİK YERLERİ	
	Ağlayan Kaya (f: 14)
	Muradiye Camisi (GENÇ2E, SÜP5K, SÜP4E, GÖR4E, SÜP6K, GEZ6K)
	Sultan Camisi (GENÇ1E, SÜP1E, GÖR1E, GEZ1E, SÜP2K)
	Spi Dağı (AY7E, GENÇ3E, SÜP1E, SÜP2K, GEZ3E)
	Sard Antik Kenti (GENÇ4E, SÜP4E, SÜP7K, GEZ5K)
	Cevap Yok (AY1K, AY4E, AY5K, GENÇ6K, GÖR6K, GEZ2E)
	Arslan Antik Kenti (AY8K, GENÇ7K)
	Mevlevihane (GENÇ5K)
	Manisa Müzesi (SÜP6K)
	Ulu Cami (GÖR7K)
	Tarihi Kula Evleri (GEZ7K)

⁵⁴ Louis Cohen, Lawrence Manion and Keith Morrison, *Research methods in education*, Taylor & Francis e-Library, (2007).

⁵⁵ Yıldırım ve Şimşek, s. 259.

Tablo 1’de görüldüğü üzere öğrenciler uygulamalar öncesinde Manisa’da en çok “Ağlayan Kaya” olarak bilinen ve efsanevi özelliği olduğuna inanılan kaya parçasını bildiklerini beyan etmişlerdir. Öğrencilerin altısı ise Manisa’da tarihi ve kültürel olarak hiçbir mekân ismi verememişlerdir. Muradiye ve Sultan Camileri öğrencilerin farkında olduğu tarihi mekânlardır. Sultan Cami her sene yapılan mesir şenliklerine ev sahipliği yapmasına ve şehrin simgesi durumunda olmasına rağmen sadece beş öğrenci bu mekânı bildiğini belirtmiştir. Araştırma kapsamında yer alan Ulu Cami, tarihi Kula evleri ve Manisa Müzesi sadece birer öğrenci tarafından dile getirilmiştir. Sadece bir öğrenci Manisa Müzesi’ni daha önceden gördüğünü dile getirmiştir. Manisa Müzesi şehrin merkezinde yer almasına rağmen öğrencilerin çok büyük bir bölümünün daha önce bu mekânı hiç ziyaret etmemeleri, öğrencilerin uygulamalar öncesinde mevcut bilinç ve farkındalık seviyelerini ortaya koymasından önemlidir.

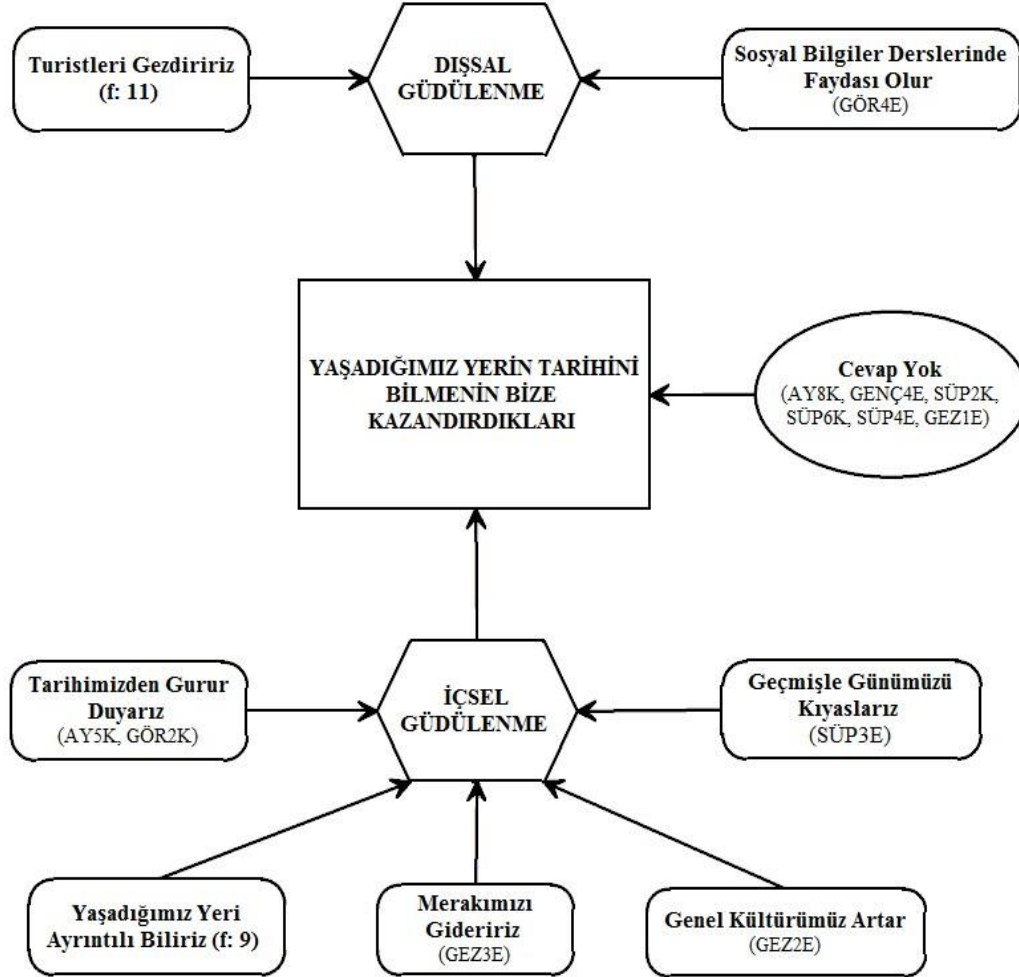
Uygulamalarla birlikte araştırma kapsamında yer alan toplam dokuz mekânda etkinlikler yapılarak Manisa’nın tarihi ve kültürel özelliklerine yönelik bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetinde bulunulmuştur. Uygulamalardan sonra yukarıdaki aynı soru tekrar sorularak uygulamaların; öğrencilerin Manisa’nın tarihi, kültürel ve turistik mekânlarına olan farkındalık seviyelerine etkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Öğrencilerin uygulamalar sonrasında Manisa’nın tarihi, kültürel ve turistik yerlerine yönelik farkındalık düzeyleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Uygulamalar Sonrası Öğrencilerin Manisa’nın Tarihi, Kültürel ve Turistik Yerlerine Yönelik Görüşleri

MANİSA’NI N TARİHİ VE TURİSTİK YERLERİ	Ulu Cami (f: 11)
	Muradiye Camisi (f: 11)
	Ravika Köyü Müzesi (AY2K, GENÇ5K, GÖR1E, GEZ2E, GEZ3E, GEZ4K, GEZ5K, GEZ6K, GEZ7K)
	Klasik Araç Müzesi (AY2K, SÜP4E, SÜP6K, GÖR1E, GEZ2E, GEZ4K, GEZ5K, GEZ6K)
	Manisa Müzesi (AY7E, SÜP3E, GÖR3K, GÖR4E, GÖR7K, GEZ1E, GEZ2E, GEZ5K)
	Tarihi Kula Evleri (AY2K, AY5K, GENÇ3E, GENÇ7K, SÜP4E, GÖR1E, GEZ2E, GEZ5K)
	Sultan Camisi (AY3E, AY8K, GENÇ4E, GENÇ6K, SÜP6K, GÖR4E, GÖR7K, GEZ2E)
	Sard Antik Kenti (AY2K, GENÇ1E, GENÇ2E, SÜP4E, GÖR2E, GÖR5E)
	Tıp Tarihi Müzesi (AY3E, SÜP7K, GÖR3K, GEZ2E)
	Ulu Camideki Saat Kulesi (AY1E)
	Sultan Camisindeki Güneş Saati (AY1E)

Tablo 2 incelendiğinde uygulama öncesinde en çok frekansa sahip olan Ağlayan Kaya ile Aigai Antik Kenti ve Mevlevihane gibi mekânların uygulamalar sonrasında yer almadığı görülmektedir. Bu bulgu, uygulamaların öğrenciler üzerindeki etkisine kanıt olarak gösterilebilir. Öğrenciler uygulamalar neticesinde daha önce hiç farkına varmadıkları mekânları açıkça dile getirmeye başlamışlardır. Bu duruma Ulu Cami, Manisa Müzesi, Klasik Araç Müzesi, Ravika Köyü Müzesi, tarihi Kula evleri ve Tıp Tarihi Müzesi örnek olarak gösterilebilir. Öğrenciler Tablo 2’deki mekânları seçme nedenlerini açıklarken uygulamalarda yaşadıkları güzel anılardan ve bu mekânlara yönelik öğrendikleri bilgilerden bahsetmişlerdir.

Öğrencilerin uygulamalar öncesinde Manisa’ya yönelik yerel bilinç ve farkındalık düzeylerini ortaya koymak amacıyla onlara “Yaşadığımız yerin tarihini bilmek ne işimize yarar? Bize neler kazandırır?” sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin uygulamalar öncesindeki Manisa’ya yönelik yerel bilinç ve farkındalık düzeyleri Diyagram 2’de verilmiştir.

Diyagram 2. Öğrencilerin Uygulamalar Öncesindeki Manisa’ya Yönelik Yerel Bilinç ve Farkındalık Düzeyleri

Öğrencilerin, Manisa’nın tarihini bilmenin kendilerine neler kazandıracığı ile ilgili görüşleri iki ana eksende toplanmıştır. Buna göre dışsal güdülenme kategorisinde yer alan öğrenciler yaşadıkları kentin tarihini kendileri için değil de başkaları için bilmenin öneminden bahsetmişlerdir. Bu kategoride yer alan öğrenciler; turistler soru sorduğunda cevaplamak, yabancılara mahcup olmamak ve

Geçmişten Günümüze Manisa

başka şehirlerden gelen arkadaş ve akrabalarına anlatmak için Manisa tarihini bilmenin öneminden bahsetmişlerdir. Böyle durumlar için yerel tarih öğrenmek gerekiyor olsa bile; bu durumda yer alan öğrenciler için, yaşadıkları şehrin tarihi özelliklerini kendi benlikleri için ilgi duyup öğrenme ile ilgili bir sorun yaşadıkları yorumu yapılabilir. Yaşadıkları yerin tarihi özelliklerini bilmek, içsel güdülenme kategorisinde yer alan öğrenciler için kendi yaşamlarında ve benliklerinde duyuşsal ve bilişsel açıdan doyum ve hayatı anlamlandırma anlamına gelmektedir. İçsel güdülenme kategorisinde yer alan görüşlere yönelik örnek alıntılar aşağıda verilmiştir:

“Tarihini bilmezsek o yerleri görmenin hiçbir anlamı olmaz.” (AY1K).

“Neler olup neler yaşandığını daha bilinçli bir şekilde biliriz. Geçmişten ibret alırız.” (GÖR1E).

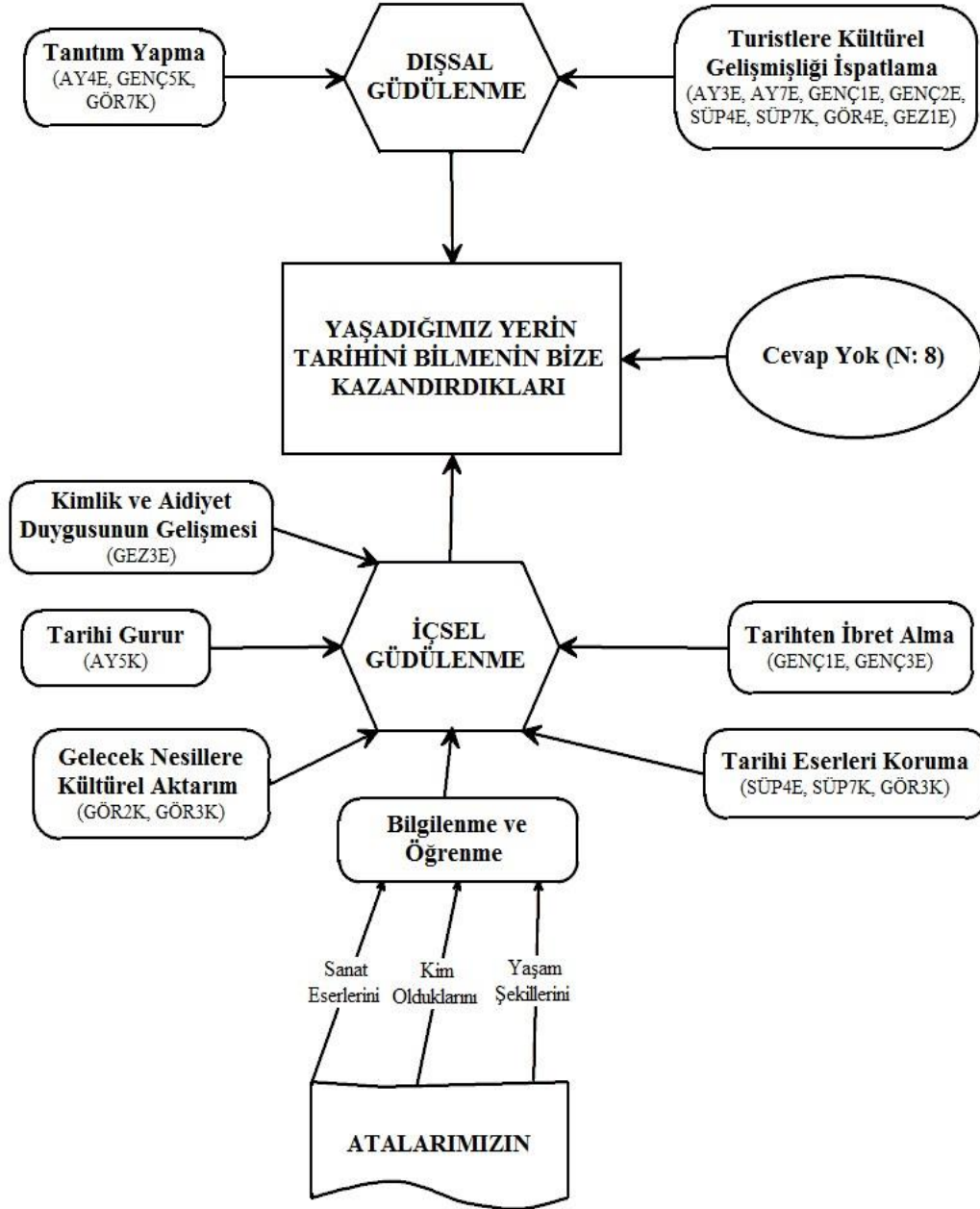
Yukarıdaki alıntılardan öğrenciler için yerel tarih bilmenin, içinde yaşanılan şehri anlamlandırma ve hayatı daha bilinçli yaşamayla özdeş olduğu sonucu çıkarılabilir.

Uygulamalarla birlikte öğrenciler; Manisa'nın tarihsel gelişimi, kültürel özellikleri, önemli tarihi mekânları ve şahsiyetleri ile ilgili yoğun bir bilgilenme süreci yaşamıştır. Araştırmacı, müze öncesi okul etkinliklerinde öğrencileri gidilecek mekânlara –*Sardes Antik Kenti, Akhisar Klasik Araç Müzesi, Ravika Köyü Müzesi ve tarihi Kula evleri hariç*- daha önceden göndererek gözlem yapmalarını ve o mekânlara yönelik rapor hazırlamalarını istemiştir. Bunun yanı sıra Manisa'nın bütün ilçelerinin tarihi, kültürel ve turistik özelliklerine yönelik müze öncesi etkinlikler aracılığıyla araştırmalar yaptırarak öğrencilerin elde ettikleri sonuçları sınıfla paylaşmaları sağlanmıştır. Öğrencilerin uygulamalar sonrasında, Manisa'ya yönelik yerel bilinç ve farkındalık düzeyleri Diyagram 3'te verilmiştir.

Diyagram 3 incelendiğinde öğrenciler uygulamalar sonrasında yerel tarih bilmenin ve yaşanılan şehre yönelik tarih bilinci geliştirmenin öneminden bahsetmişlerdir. Öğrencilere göre yerel tarih bilmek; kimlik ve aidiyet duygusunu geliştirerek tarihten gurur duyulmasını, yerel kültür öğelerinin gelecek nesillere aktarılmasını ve geçmişten ibret alınmasını sağlamaktadır. Yukarıda vurgulanan kategorilere yönelik öğrenci görüşlerinden örnekler aşağıdaki gibidir:

“Eskideki insanların davranış biçimlerine göre kendi davranışlarımızı değiştiririz. Onlara ayak uydururuz veya tam tersini yaparız.” (GENÇ3E).

“Bakış açımız daha farklı olur mesela Sultan Camisi'ne gittiğimizde orada güneş saati olduğunu bilmiyordum, daha sıradan bir cami gibi geliyordu bana. Sadece işlemler dikkatimi çekiyordu. Şimdi artık oraya daha özel bir yer olarak bakıyorum.” (GENÇ7K).

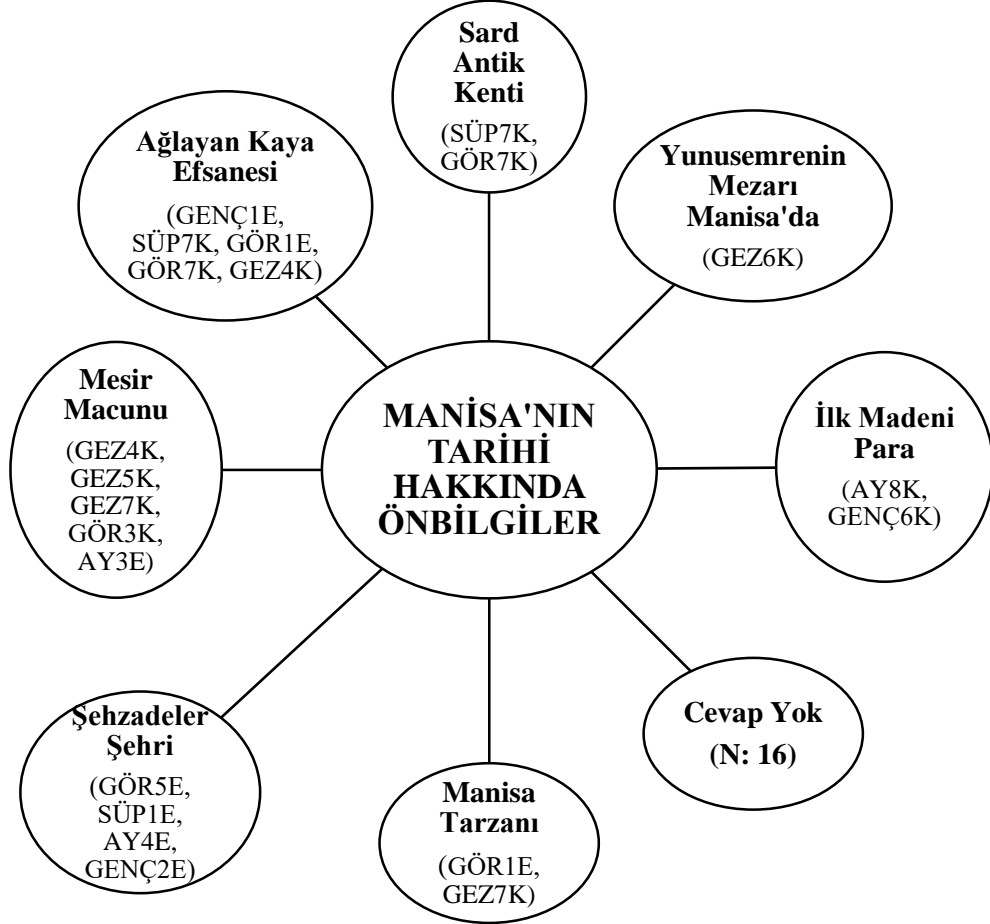
Diyagram 3. Öğrencilerin Uygulamalar Sonrasındaki Manisa'ya Yönelik Yerel Bilinç ve Farkındalık Düzeyleri

Tarihi eserleri koruma kategorisinde yer alan öğrenciler, Manisa'nın tarihi değerlerini öğrenerek geçmişte şehir için önem arz eden eserler hakkında bilinçleneceklerini ve bu sayede tarihi ve kültürel değerlere sahip çıkıp bu eserleri koruyacaklarını vurgulamışlardır. Bu kategoride yer alan örnek alıntılar aşağıda gösterilmiştir:

"Buranın önemini bildiğimiz zaman bizim için daha çok önem kazanır ve dış tehlikelere karşı koruruz. Gelecek nesillere aktarırız." (GÖR3K).

"Gelen turiste rahatlıkla gösteririz. O heykelleri müzeye getirenler gibi biz de eserleri koruyabiliriz." (SÜP4E).

Uygulamaların öğrencilerin Manisa'nın tarihi hakkında bilgi düzeylerine katkısını karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koymak amacıyla uygulamalar öncesi ön odak grup görüşmelerinde öğrencilere Manisa'nın tarihi hakkında neler bildikleri sorulmuştur. Öğrencilerin uygulamalar öncesi Manisa tarihi hakkındaki bilgi düzeyleri Diyagram 4'te görselleştirilmiştir.

Diyagram 4. Uygulamalar Öncesinde Öğrencilerin Manisa'nın Tarihine Yönelik Bilgi Düzeyleri

Uygulamalar öncesi odak grup görüşmelerinde öğrencilerin yarıya yakını (N: 16) Manisa'nın tarihiyle ilgili hiçbir şey bilmedikleri veya akıllarına bir şey gelmediklerini dile getirmişlerdir. Ortaya çıkan bu bulgu, ortaokullardaki tarih konularının öğretiminden sorumlu olan sosyal bilgiler dersi ve bu derse giren öğretmenler açısından sorgulanması gereken bir durumdur. 2005 sosyal bilgiler programında her ne kadar yerel tarihe vurgu yapılsa da; kazanımlara dayalı oluşturulan ders kitaplarının gündemine yerel tarih konularının girememesi ve öğretmen kılavuz kitabının sınırlarından dışarı çıkamayan klasik öğretmen anlayışı nedeniyle öğrenciler; belki de hayatlarında hiç göremeyecekleri yerlerin tarihini öğrenirken etrafını kuşatan tarihsel çevreden bihaber yaşamaktadır.

Öğrenciler ön odak grup görüşmelerinde Manisa'nın tarihiyle ilgili bilgilerini çok yüzeysel bir şekilde anlatmışlardır. Ayrıntılı bir şekilde açıklayabilen veya iki cümleden fazla konuşabilen öğrenci çıkmamıştır. Bu durum öğrencilerin Manisa tarihine yönelik kısıtlı ön bilgileri olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Geçmişten Günümüze Manisa

yer olduğunu öğrendik. Manisa'nın tarihini anlatmak yetmez yaşamak gerekir." (GENÇ1E).

Öğrenciler uygulamalarla birlikte yaşadıkları şehirle ilgili daha fazla bilgi edinmiş ve bunun sonucunda öğrencilerde yerel farkındalık ve bilinçlenme meydana gelmiştir. Bu duruma yönelik örnek alıntılar aşağıda verilmiştir:

"Gezilerden önce Manisa tarihini pek bilmiyordum. Gezilerden sonra ne kadar zengin bir tarihi olduğunu gördüm. Bu geziler bence onu sağladı." (AY5K).

"Tarihe yönelik bilgilerim daha fazla arttı. Bu kadar fazla olduğunu bilmiyordum. Eskiden hem Lidyalılar hem Romalılar ve hem de Osmanlı'nın burada yaşadığını bilmiyordum. Romalıların eserler bıraktığını öğrendim. Lidyalıların parayı burada bulduğunu ve mücevherlerle uğraştıklarını öğrendim." (GEZ6K)

"Manisa'da yaşıyordum ama Manisa'nın bu kadar tarihi bir yer olduğunu bilmiyordum. Sıkıcı bir şehir olduğunu düşünüyordum ama aslında öyle değilmiş bayağı bir gezilecek yerleri varmış. Bir turist gelse Manisa'yı gezdirebiliriz ona." (GÖR2K).

"Bazı insanlar Manisa'da deniz yok diye sevmezler; ama tarihi önemli bir şehirmiştir. Şehzadeler burada yetişmiş." (GÖR7K).

Yukarıdaki alıntılardan öğrencilerin, uygulamalar neticesinde yaşadıkları şehre yönelik bilgilenme, bilinçlenme ve değer verme sürecine girdikleri yorumu yapılabilir.

Uygulamalar sürecinde öğrencilerin ne gibi bilgiler öğrendiklerini ortaya koymak amacıyla onlara "Geziler sonucunda öğrendiklerinizi şu an hatırlayabiliyor musunuz? Birkaç örnek verebilir misiniz? Yeni bir şeyler öğrendiğinizi düşünüyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin uygulamalar sonunda öğrendiklerini beyan ettikleri bilgiler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Uygulamalar Sonrasında Öğrencilerin Öğrendikleri Bilgiler

MEKÂN	EDİNİLEN BİLGİ
Sultaniye Külliyesi	<ul style="list-style-type: none">-Güneş Saati (GENÇ6K, GENÇ7K, AY7E, GENÇ2E, SÜP2K, GÖR3K, GEZ3E)-Külliye Yaptıran Hafsa Sultan (GENÇ5K, SÜP6K, GENÇ1E)-Medreselerdeki Ders Sistemi (SÜP3E, SÜP7K, GÖR7K)-Caminin Yapımında Arap Mimarından Esinlenilmiş (GENÇ3E)-Yapım Tarihi (GENÇ6K)-Mimarı Acem Ali'dir (SÜP3E)-Medreselerin Masrafları Vakıflar Karşılıyor (SÜP3E)
Manisa Ulu Cami	<ul style="list-style-type: none">-Manisa'nın İlk Camisi (GENÇ2E, GENÇ3E, AY3E, GENÇ5K, SÜP2K, SÜP3E, GEZ7K, GÖR2K, GÖR3K)-1366'da İnşa Edildi (AY4E, SÜP2K, GÖR1E)-Yüksek Tepeye İnşa Edilme Nedeni (SÜP6K, GEZ1E)
Sard Antik Kenti	<ul style="list-style-type: none">Altın Paranın İcadı (AY2K, GENÇ1E, GENÇ3E, SÜP1E, SÜP5K)Toga Giysisi (GENÇ3E, GEZ6K)Lidya-Pers Savaşı (GENÇ4E, GÖR1E)Lidyalıların Başkenti (GENÇ5K)Sinagog (GENÇ5K)Değerli Taşlar (GENÇ6K)
Tarihi Kula Evleri	<ul style="list-style-type: none">Evlerin Yanardağ Malzemelerinden Yapılması (SÜP2K, SÜP7K, GÖR5E)Avluya Açılan Yere Hayat Denmesi (SÜP5K, GEZ4K)Kula Ev Yaşantısı (GÖR2K, GEZ4K)Cumbalar ve Yapılış Nedenleri (SÜP4E, GÖR5E)

	Çok kültürlü Toplum Yapısı (SÜP7K)
Muradiye Camisi	Mimar Sinan'ın Ege Bölgesindeki Tek Eseri (GEZ2E, GÖR1E, GENÇ2E, GENÇ4E, SÜP2K, GENÇ7K) Mihraptaki Denge Taşları (GEZ2E, GENÇ2E, GÖR1E) Dört Farklı Bölgeden Getirilen Sütunlar (GEZ2E, GÖR1E) Yapım Tarihi (GENÇ7K) İşlemeli ve Süslü (SÜP3E) Hükümdar Mahfili (GÖR1E)
Manisa Müzesi	Kültürel Gelişmişlik (AY5K, AY8K, SÜP1E, GÖR3K) Sanata Verilen Önem (AY1K, SÜP1E)
Tıp Tarihi Müzesi	Manisa'nın İlk Hastanesi (GÖR2K) Mesir Macunu Yapımı (GENÇ1E) Merkez Efendi (GENÇ2E)

Öğrenciler yapılan etkinlikler neticesinde uygulama mekânlarına yönelik ayrıntılı bilgi edinmişlerdir. Son odak grup görüşmelerinde bu kısım çok uzun sürmüştür. Tablo 5'te yer alan alt kategoriler incelendiğinde; uygulama mekânlarına yönelik hazırlanan etkinliklerin işe yaradığı görülmektedir. Geliştirilen etkinliklerde öğrencilere kazandırılmak istenen bilgi ve beceriler ile Tablo 5'te yer alan alt kategoriler uyusmaktadır. Aşağıda öğrencilerin uygulamalar neticesinde öğrendiklerini belirttikleri alıntılardan birkaç örnek verilmiştir:

"Osmanlı'nın sanattan anlamaz denilmesine rağmen hat sanatına, işlemeciliğine, estetiğe, sanata, dokumacılığa çok önem verdiğini gördüm. O zamanlarda emek harcadığını gördüm." (AY1K).

"Eskiden evlerin yukarıdan çıkıntılı olduğunu bilmiyordum. Sokakların neden dar olduğunu ve evlerde neden çok pencere olduğunu da bilmiyordum. Evlerde şapka koyulan yerin terek isminin olduğunu da öğrendim. Eski evlerde duvara süs olarak inek postu asıldığını da bilmiyordum. Evlerin önündeki avluya hayat denildiğini ve neden bu isim olduğunu öğrendim. Geziye gelmeyen arkadaşların öğrenemedikleri önemli bilgiler var. Mesela Osmanlı zamanındaki Türk evleri nasıldı, nasıl yaşarlardı, evleri ve sokakları nasıldı bunları öğrenemediler." (GEZ2E Öğrenci Günlüğü).

"Kuladaki evlerin yanardağdaki patlayan taşlarla yapılmasını, bir de sadece Türklerin değil Rumların da yaşaması aklıma kaldı. Sultan Camisi'nin çevresinde 30 aileye ev verilmesi. Medreselere okuma yazma bilmeyen erkekler girebiliyormuş. Medreselerde ders başlamadan önce namaz kılındığını ve dua edildiğini öğrendim. Medreselerde en öne çalışanlar oturuyormuş." (SÜP7K).

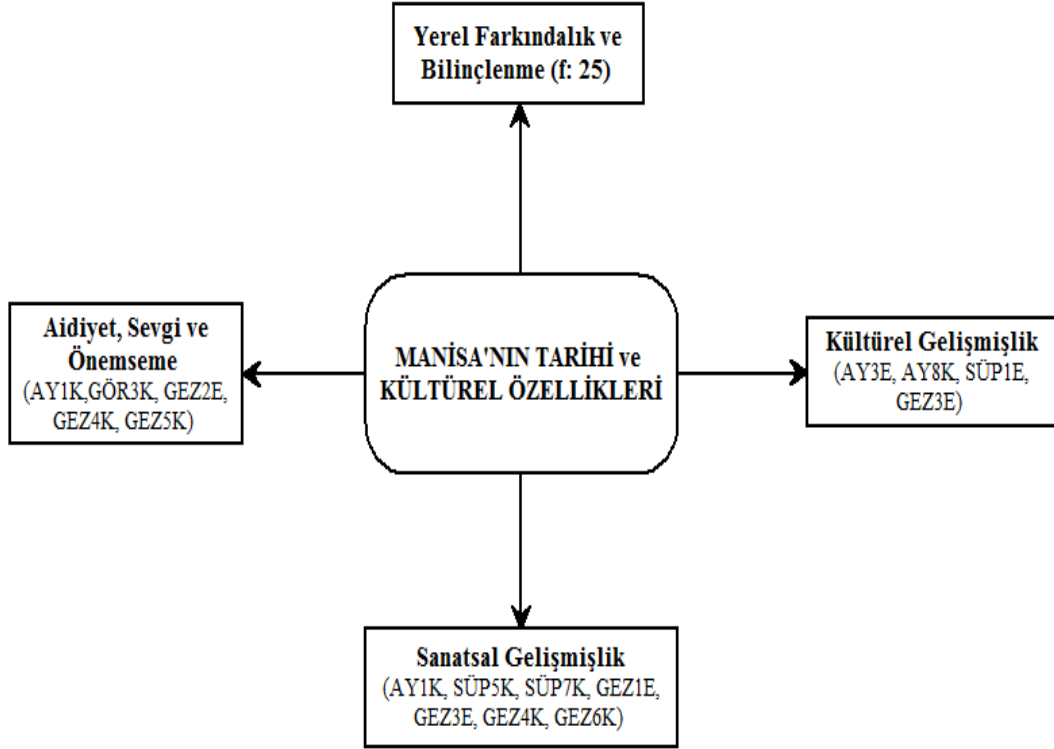
"Ulu Cami'nin 1366'da kurulduğunu ve bir tane kilisenin yıkıntılarında yapıldığını, Sardes'te Lidyalılar ile Perslerin yaptığı savaşta Perslerin kazandığını ama yine de Lidya'nın şöhretinin azalmadığını hatta daha çok arttığını öğrendim. Muradiye Camisini Mimar Sinan'ın çizdiğini öğrendim. Çok yaşlı olduğu için gelip başında duramadı ama o çizdi. Dört ayrı bölgeden gelen taşlarla sütunlar dikildiğini öğrendim. Mihrapta ölçü taşları olduğunu öğrendim. Onlar döndüğü sürece caminin ayakta durduğunu öğrendim. Hükümdar mahfili olduğunu öğrendim." (GÖR1E).

"İlk altın para bulunduğu sahtekârlıkla gümüş katıldığının sonra som altından para yapıldığını öğrendim. Türklerin estetiğe ve sanata önem verdiklerini öğrendim. Sardes'te kralların Tümülüslerde yatmalarını ve bunların piramitlerden daha büyük olduklarını öğrendim." (AY7E).

"Bir devletin parasının o devlet hakkında birçok şey gösterdiği aklımda kaldı." (GENÇ6K Öğrenci Günlüğü).

Geçmişten Günümüze Manisa

Etkinlikler neticesinde Manisa'nın tarihi ve kültürel özelliklerine yönelik bilgi ve farkındalık düzeyleri artan öğrencilerin, yaşadıkları şehre bakış açıları da olumlu yönde değişmiştir. Bu durumu daha net ortaya koymak amacıyla onlara "Bu gezilerden sonra Manisa'nın tarihi ve kültürel özellikleri hakkında neler düşünüyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Öğrencilerin Manisa'nın tarihi ve kültürel özellikleri hakkındaki görüş ve düşünceleri Diyagram 5'te görselleştirilmiştir.

Diyagram 5. Uygulamalar Sonrasında Öğrencilerin Manisa'nın Tarihi ve Kültürel Özellikleri Hakkındaki Görüşleri

Diyagram 5 incelendiğinde öğrencilerin Manisa'nın tarihi ve kültürel özelliklerine yönelik görüşlerinin dört ana kategoride toplandığı görülmektedir.

Aidiyet, sevgi ve önemseme kategorisinde yer alan öğrenciler, uygulamalar sayesinde Manisa'ya daha fazla bağlılık hissettiklerini ve yaşadıkları şehrin önemini daha iyi kavradıklarını belirtmişlerdir. Bu kategoriye yönelik öğrenci görüşleri aşağıdaki gibidir:

"Ben önceden Manisa'yı hiç sevmiyordum. Tarihi olmayan ve sadece üzüm ve zeytin yetişen yer olarak biliyordum. Bu geziler sayesinde Manisa'nın tarihini daha çok öğrendim. Şimdi gerçekten çok seviyorum." (GÖR3K).

"Önceden herkesin Manisa'yı gezip görmesini gerekli bulmuyordum. Şimdi herkes gezmeli bence. Çünkü mekânların çok önemli olduğunu öğrendim." (GEZ2E).

Yerel farkındalık ve bilinçlenme kategorisinde yer alan öğrenciler, uygulamalar öncesinde Manisa'da bu kadar tarihi ve kültürel mekânın varlığından ve Manisa'nın tarihte bu kadar önemli bir yere sahip olduğundan haberdar olmadıklarını dile getirmişlerdir. Aşağıda bu duruma yönelik öğrenci alıntıları yer almaktadır:

"Manisa'yı daha sade bir kent diye düşünüyordum. Mimarisini az olan bir kent diye düşünüyordum. Çok fazla mimari eseri varmış. Mimari eserler baştan savma yapılmamış. İşlemecilik ve çini sanatı kullanılmışlar." (GEZ1E).

“Manisa deyince aklıma iyi bir şey gelmiyordu. Gezilecek bir yeri yoktur. Güzel bir yer değildir. Çünkü ne annem ne babam böyle yerlere gitmiştik. Gidince her şey değişti. Anlıyorsun nasıl bir yerde yaşadığını.” (AY2K).

“Manisa’nın ilçelerinde bu kadar değerli şeylerin olduğunu bilmiyordum. Tıp Tarihi Müzesi olduğunu ve Manisa’nın bu kadar değerli olduğunu da bilmiyordum. Gezilerle buraları gördükten sonra daha değerli olduğunu anladım.” (SÜP7K).

“Manisa’nın bu kadar önemli bir il olduğunu bilmiyordum. Şehzadeler burada yaşamışlar. Eskiden turist gelseydi Spil dağına götürürdüm. Bu gezilerden sonra Sardese, Sultan Camisi’ne götürürüm.” (SÜP1E).

“Benim unutamadığım şey, Sardes’in restorasyonunun Türkiye tarafından yapılmamasıdır. Sardes’ten Amerika’ya giden Yahudilerin Sardes’in restorasyonunu maddi açıdan karşılaması beni şaşırttı. Bence bizim ülkemizin bir parçası olan Sardes’te yaşanmışlıklar çok fazla ve çok fazla medeniyetin eserlerini restore edip turizm kaynağı haline getirebilirlerdi.” (AY8K Öğrenci Günlüğü).

Sanatsal gelişmişlik kategorisinde yer alan öğrenciler, uygulamalar öncesinde Manisa’nın sanatsal açıdan gelişmiş bir şehir olduğunu bilmediklerini belirterek; bu görüşlerinin uygulamalar sonrasında olumlu yönde değiştiğini vurgulamışlardır. Aşağıda bu duruma yönelik örnek alıntılar yer almaktadır:

“Manisa’nın bu kadar sanata, işlemeciliğe ve bir şeye emek vermeye özen gösterdiklerini bilmiyordum. Şimdiyse bunu anlıyoruz ve örnek alabileceğimiz bir şey olabiliyor. Aslında bunu bütün insanların duyup görmesi lazım ki şimdi de yapabilelim böyle şeyler.” (AY1K).

“Manisa’nın eskiden sanata değer vermediğini düşünüyordum. Manisa Müzesi’ne gittiğimde her şeyin işlemeli olduğunu gördüğümde sanata çok değer verdiklerini anladım.” (SÜP7K).

“Önceden Manisa’yı önemsiz bir şehir diye biliyordum. Diğer şehirlerin bir sürü mimari eserleri var. Bizim hiç yok diye biliyordum; ama bu gezilerden sonra Manisa’da bir sürü mimari yapıt olduğunu ve atalarımızın sanata önem verdiğini anladım.” (GEZ5K).

Kültürel gelişmişlik kategorisinde yer alan öğrenciler Manisa’nın kültürel açıdan gelişmiş bir şehir olduğunun uygulamalar öncesinde farkında olmadıklarını belirtmişlerdir. Etkinliklerle birlikte Manisa’da yer alan kültürel değerleri yakından görüp tanıyan öğrencilerin yaşadıkları şehre bakış açıları da olumlu yönde değişmiştir. Aşağıda bu duruma yönelik örnek alıntılar yer almaktadır:

“Bilmiyordum Magnetlerin buraya gelip Magnesia’yı kurduklarını. Burada yaşayanların kullandıkları eşyaların neredeyse hiçbirini bilmiyordum. Yeni öğrendim. Eskiden çok bir şey olmadığını ve orta seviyede bir yer olduğunu düşünüyordum. Şimdiyse neredeyse en kültürlü şehir diye düşünmeye başladım.” (AY3E).

“Önceden Manisa’nın kültürel özelliklerini bilmediğim için fazla bir şey düşünemiyordum. Ama bu gezilerden sonra nasıl bir yer olduğunu öğrendim. Ondan sonra düşünceler olmaya başladı.” (AY8K).

Yukarıdaki alıntılardan öğrencilerin Manisa’ya yönelik yeni bilgiler edindikçe yaşadıkları şehre yönelik bakış açılarının da farklılaştığı sonucu çıkarılabilir. Uygulamalarla birlikte öğrencilerin tamamına yakınının, Manisa’nın tarihi ve kültürel özelliklerine yönelik uygulama öncesinden farklı bir düşünce yapısına ulaştıkları söylenebilir.

SONUÇ

Uygulamalar öğrencilerin Manisa'nın tarihi, kültürel ve turistik yerlerine yönelik bilgi ve farkındalık düzeylerini artırmıştır. Uygulamalar öncesinde dört öğrenci hiç cevap veremezken sadece bir öğrenci Manisa Müzesi'ni tarihi ve kültürel bir yer olarak dile getirmiştir. Uygulama sonrasında bu sayı sekize yükselmiştir. Yine aynı şekilde Manisa Ulu Cami 1'den 11'e; tarihi Kula evleri 1'den 8'e; Muradiye Camisi 6'dan 11'e; Sultaniye Külliyesi 5'ten 8'e yükselmiştir. Uygulamalar öncesi dile getirilen ve araştırma kapsamına dâhil edilmeyen Ağlayan Kaya, Aigai Antik Kenti ve Mevlevihane gibi yerler uygulamalar sonrasında hiçbir öğrenci tarafından dile getirilmemiştir. Bu sonuçlar, araştırmanın öğrencilerin tarihi ve kültürel farkındalık seviyelerine olumlu yönde katkı sağladığı şeklinde yorumlanabilir. Araştırma sonuçları Aktekin,⁵⁶ Avcı-Akçalı,⁵⁷ Çulha,⁵⁸ Işık,⁵⁹ Marino,⁶⁰ Marino ve Smith-Crocco⁶¹ ve Yazıcıoğlu⁶² tarafından yapılan araştırmalarla uyumludur.

Öğrencilerin Manisa'ya yönelik yerel bilinç ve farkındalık düzeyleri uygulamalar sonrasında olumlu yönde değişmiştir. Uygulamalarla birlikte öğrenciler yaşadıkları kente yönelik kimlik ve aidiyet duygusu geliştirerek uygulama öncesine göre daha fazla değer vermişlerdir. Öğrenciler Manisa'yla ilgili daha fazla bilgi edinerek atalarının kim olduklarını, yaşam şekillerini ve bıraktıkları sanat eserlerini daha yakından tanıma fırsatı edindiklerini beyan etmişlerdir.

Uygulamaların bir diğer faydası ise öğrencilerin tarihten ibret alarak günlük hayatlarını şekillendireceklerini söylemeleridir. Manisa'nın yerel kültürü ve tarihi hakkında bilgilenen ve bilinçlenen öğrenciler tarihi eserlere sahip çıkıp onları koruyacaklarını ve gelecek nesillere bu eserleri sağ salim aktaracaklarını belirtmişlerdir. Tarihi eser kaçakçılığının ülkemizdeki durumu göz önüne alındığında öğrencilerimize küçük yaşlardan itibaren tarihi eserlere sahip çıkarak onları koruma bilinci verilmesi gerektiğinin önemi ortadadır. Mevcut araştırmanın bir diğer hedefi de budur. Manisa Müzesi'nde yapılan uygulamalarda müze görevlileriyle sohbet eden araştırmacının müze görevlilerinden en çok duyduğu konu tarihi eserlere sahip çıkma bilinci olmuştur. Hatta bir görevli şu şekilde konuşarak konunun önemine vurgu yapmıştır: "Sizin yaptığınız bu çalışma sonucunda öğrenciler; sert bir taşın veya heykelin içerisinde altın saklanamayacağını öğrenseler, bu bile büyük bir kazançtır." Yukarıdaki alıntı, taş heykellerin içerisinde altın çıkacağını uman tarihi eser kaçakçılarının verdiği zararı göstermesi açısından önemlidir. Işık⁶³ tarafından yapılan benzer çalışmada öğrencilerin uygulamalar sonrasında tarihi eserleri koruma ve tanıtmaya yönelik hevesli oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

⁵⁶ Semih, Aktekin, "Lise öğrencilerinin tarih derslerinde yerel tarih konularının öğretilmesiyle ilgili görüşleri", *Milli Eğitim*, 182, (2009), 331-351.

⁵⁷ Aslı Avcı-Akçalı, Tarih öğretiminde merkeze bağımlılığın azaltılması yolunda bir çözüm önerisi: yerel tarih. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, *Yayınlanmamış doktora tezi*, (2013), İzmir,

⁵⁸ Banu Çulha, Tarihsel mekânlarda keşfederek öğrenme yoluyla sosyal bilgiler öğretimine yönelik öğrenci görüşleri. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, (2006), İzmir.

⁵⁹ Hasan Işık, "İlköğretimde tarih konularının yerel tarih ile ilişkilendirilmesinin öğrenci başarısına etkisi." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(4), (2008), 290-310

⁶⁰ Michael P, Marino, "Urban space as a primary source: Local history and historical thinking in New York City." *The Social Studies* 103.3 (2012): 107-116.

⁶¹ Michael P. Marino and Margaret Smith Crocco, "Doing local history: A case study of New Brunswick, New Jersey." *The Social Studies* 103.6 (2012): 233-240.

⁶² Mesut Yazıcıoğlu, Sosyal Bilgiler Öğretiminde İstanbul'daki Bazı Tarihi Mekanların Kullanımı, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, (2010).

⁶³ Işık, s. 12.

Uygulamalarla birlikte öğrencilerin Manisa'nın tarihine yönelik bilgileri artmıştır. Uygulama öncesinde Manisa'nın tarihiyle ilgili kısıtlı bilgilere sahip olan öğrenciler uygulamalar sonrasında daha ayrıntılı bilgiler edinmişlerdir. Buna göre uygulamalar öncesinde öğrencilerin % 40'ı Manisa'nın tarihi ile ilgili hiçbir şey bilmediklerini belirtmişlerdir. Öğrenciler uygulamalar öncesinde Manisa'nın tarihiyle ilgili bilgilerini çok yüzeysel bir şekilde anlatmışlardır. Ayrıntılı bir şekilde açıklayabilen veya iki cümleden fazla konuşabilen öğrenci çıkmamıştır. Örneğin uygulamalar öncesinde Manisa tarihiyle ilgili Sard Antik Kenti'ni biliyorum diyen iki öğrenci sadece bu antik kentin ismini söylemiş; fakat ayrıntıya girememiştir. Öğrenciler uygulamalar sonrasında ise Sard Antik Kenti'nin Lidyalıların başkenti olduğunu, madeni paranın ilk burada icat edildiğini, Lidyalıların dokumacılıkta ve ticarete çok gelişmiş olduklarını, efsanelere konu olan Paktolos ırmağını, Lidyalıların sadece altın değil bunun yanında değerli taşlar da çıkardıklarını ve krallarını Tümülülere gömdüklerini belirtmişlerdir. Sard Antik Kenti örneğinde yaşanan durum, diğer uygulama mekânları için de geçerlidir. Bu sonuçlar, uygulamaların öğrencilerin Manisa'nın tarihi ile ilgili bilgilenmeleri açısından işe yaradığını ortaya koymaktadır. Uygulamalar neticesinde öğrenciler yaşadıkları şehrin tarihini ayrıntılı bir biçimde öğrenmişlerdir. Ders kitabından adını duymaktan ziyade bizzat yerinde görüp öğrenen öğrenciler için yerel tarih unsurlarının daha somut ve anlamlı bir hal alması, bu durumun ortaya çıkmasında başlıca bir etkidir.

Uygulamalar sonucunda öğrencilerin Manisa'nın tarihi ve kültürel özelliklerine yönelik görüşlerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Öğrenciler uygulamalar öncesinde Manisa'nın tarihi ve kültürel açıdan gelişmiş bir şehir olduğunu bilmediklerini, Manisa'da bu kadar tarihi ve kültürel mekânın varlığından ve Manisa'nın tarihte bu kadar önemli bir yere sahip olduğundan haberdar olmadıklarını beyan etmiş; uygulamalarla birlikte yaşadıkları kentin kültürel özelliklerini daha iyi tanıdıklarını ve Manisa'nın önemli bir şehir olduğunu belirtmişlerdir. Uygulamalar sayesinde Manisa'ya daha fazla bağlılık hissettiklerini ve yaşadıkları şehrin önemini daha iyi kavradıklarını belirtmişlerdir. Öğrenciler uygulamalar öncesinde Manisa'nın sanatsal açıdan gelişmiş bir kent olduğunu bilmediklerini belirterek; bu görüşlerinin uygulamalar sonrasında olumlu yönde değiştiğini vurgulamışlardır. Bu sonuçlar öğrencilerin yerel farkındalık ve bilinç geliştirmeleri açısından geliştirilen etkinlikler ve uygulamaların işe yaradığı anlamına gelebilir. Yazıcıoğlu⁶⁴ tarafından İstanbul'da yapılan benzer nitelikteki çalışmada da bu araştırma sonucuyla uyumlu bir biçimde öğrenciler uygulamalar sonrasında yaşadıkları şehrin önemini ve değerini daha iyi anladıklarını belirtmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Abacı, Oya. "Çocuk ve müze." *İstanbul: Morpa Kültür Yayınları* (2005).
- Adıgüzel, Ömer ve Öztürk, Faruk "Türk Eğitim Düşüncesinde Okul Müzesinden Müze Pedagojisine Değişim." *Eğitim ve Bilim* 24. (1999). s. 77.
- Aktekin, Semih "Müze Uzmanlarının Okulların Eğitim Amaçlı Müze Ziyaretlerine İlişkin Görüşleri." *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 9.2 (2008).
- Aktekin, Semih, "Lise öğrencilerinin tarih derslerinde yerel tarih konularının öğretilmesiyle ilgili görüşleri", *Milli Eğitim*, 182, (2009), 331-351.

⁶⁴ Yazıcıoğlu, s. 178.

Geçmişten Günümüze Manisa

Arı, Çağnur, Müze bilinci öğrenme alanı etkinliklerinin gerçekleştirilebilirliğine ilişkin öğretmen görüşleri. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*, (2010).

Ata, Bahri. "Müzelerle ve tarihî mekânlarla tarih öğretimi." *Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü* (2002).

Ata, Bahri, Eğitimde Yeni Yaklaşımlar. (2009).

<https://sabunagaci.com/2011/10/07/egitimde-yeni-yaklasimlar/> (12/08/2017)

Avcı-Akçalı, Aslı, "Kuram ve Uygulamada Sınıf Dışı Tarih Öğretimi Algısı: Öğretmen ve Aday Öğretmen Görüşleri." *Eğitim ve Bilim* 40.181 (2015).

Avcı, Cemal ve Öner, Galip, "Tarihi Mekânlar ile Sosyal Bilgiler Öğretimi Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüş ve Önerileri." *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (2015).

Avcı-Akçalı, Aslı, Tarih öğretiminde merkeze bağımlılığın azaltılması yolunda bir çözüm önerisi: yerel tarih. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, *Yayımlanmamış doktora tezi*, (2013), İzmir,

Cohen, Louis Manion Lawrence and Morrison Keith, *Research methods in education*, Taylor & Francis e-Library, (2007).

Çengelci, Tuğba. "Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sınıf Dışı Öğrenmeye İlişkin Görüşleri." *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(3) (2013) s. 1823.

Çulha, Banu, Tarihsel mekânlarda keşfederek öğrenme yoluyla sosyal bilgiler öğretimine yönelik öğrenci görüşleri. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*, (2006), İzmir.

Çulha-Özbaş, Banu, "Tarih öğretiminde gerçek nesnelere kullanım." (edt. Demircioğlu, İ. H. ve Turan, İ.). *Tarih öğretiminde öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı*. Pegem Akademi, Ankara, (2015).

Demir, Abdulkerim, Sosyal bilgiler öğretim programında müze eğitimiyle ilişkilendirilen kazanımların gerçekleştirilmesine yönelik sosyal bilgiler öğretmenlerinin yaklaşımları (Tokat ili örneği). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*, Tokat (2015).

DeWitt Jennifer & Storksdieck Martin, "A short review of school field trips: Key findings from the past and implications for the future." *Visitor Studies* 11.2 (2008): 181-197.

Epik, Cengiz, "Müzelerin lise öğrencilerinin tarih dersi başarıları ve hatırd tutma becerileri üzerindeki etkileri." *Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir (2004).

Gartenhaus, Alan R., "Yaratıcı düşünme ve müzeler." *Çeviri: Ruhiser Mergenci, Bekir Onur*) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi (2000).

Glesne, Corine, *Nitel Araştırmaya Giriş*, (Çev., Ersoy, A. ve Yalçınoğlu, P.). Dördüncü Basım. Anı Yayıncılık. Ankara, (2014), s. 31.

Hein, George E. "Learning in the museum London." Routledge, (1998).

Hooper-Greenhill, Eilean. "Müze ve galeri eğitimi, çev." *Bekir Onur, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları*, Ankara, (1999).

International Council of Museums. (ICOM). (2007). Museum Definition. Retrieved 02/04/2017 from <http://icom.museum/the-vision/museum-definition/>

Işık, Hasan, "İlköğretimde tarih konularının yerel tarih ile ilişkilendirilmesinin öğrenci başarısına etkisi." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(4), (2008), 290-310.

Johnson, Andrew Paul, *Eylem araştırması el kitabı*. Anı Yayıncılık, 2014, s. 19.

Kabapınar, Yücel, *Kuramdan Uygulamaya Sosyal Bilgiler Öğretimi* (4. Basım), Pegem Akademi, Ankara (2014).

Karadeniz Ceren ve Çıldır Zekiye. *İngiltere’de müze eğitimi: Londra’dan izlenimler*. KalemKitap Yayınevi, Ankara (2014).

Karadeniz Ceren ve Onur, Bekir, "İngiltere’deki müzelerin kültürel çeşitlilik politikaları ve Londra’dan uygulama örnekleri." *Journal of Human Sciences* 12.1 (2015), s. 109-128.

Kısa Yavuz ve Gazel Ahmet Ali, "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Müze Kullanımına İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi (Afyonkarahisar Müzeleri)." *Uluslararası Alan Eğitimi Dergisi* 2.1 (2016).

Marino, Michael P, "Urban space as a primary source: Local history and historical thinking in New York City." *The Social Studies* 103.3 (2012): 107-116.

Marino Michael P., & Smith-Crocco, Margaret "Doing local history: A case study of New Brunswick, New Jersey." *The Social Studies* 103.6 (2012): 233-240.

Onur, Bekir, *Çağdaş müze, eğitim ve gelişim: müze psikolojisine giriş*. İmge Kitabevi Yayınları, 2012.

Önder, Alev, Abacı, Oya ve Kamaraj, Işık. "Müzelerin Eğitim Amaçlı Kullanımı Projesi: İstanbul Arkeoloji Müzesindeki Marmara Örneği." *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 25.25 (2009): 103-117.

Öner, Galip, "Sosyal bilgiler öğretmenlerinin okul dışı tarih öğretimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi." *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 4(1), (2015), 89–121.

San, İnci. "Eğitimde yaratıcı drama." *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 23.2 (1990): 573-582.

Silier, Orhan. *Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, (2002), s. 4.

Şar, Evren ve Sağkol, Tuna, "Eğitim fakültelerinde müze eğitimi dersi gerekliliği üzerine." *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi* 10.2 (2013), 83.

Şimşek, Ahmet "Tarih Öğretiminde Çevre İncelemeleri Kapsamında Tarihi Yapılardan Faydalanmaya Bir Model: Cacabey Medresesi, I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni, Yayınlanmamış Bildiri." *Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni* (2003).

Şimşek Ahmet ve Kaymakçı, Selahaddin, *Okul Dışı Sosyal Bilgiler Öğretiminin Amacı ve Kapsamı*, Ankara, 2015, s. 5.

Tekeli, İlhan. "Tarih bilinci ve gençlik." *İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları* 67 (1998).

Tezcan-Akmehmet, Kadriye, "İlköğretim sosyal bilgiler öğretiminde arkeoloji müzelerinin nesne merkezli eğitim etkinlikleriyle kullanılması." *İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul (2005).

Tezcan-Akmehmet, Kadriye, "Müzelerin tarih öğretiminde nesne merkezli eğitim etkinlikleriyle kullanılması ve ilköğretim sosyal bilgiler öğretimi." *Milli Eğitim Dergisi* 180(4) (2008): 50-67.

Tezcan-Akmehmet, Kadriye ve Ödekan, Ayla, "Müze eğitiminin tarihsel gelişimi." *İTÜ Dergisi* 3.1 (2011).

Yazıcıoğlu, Mesut, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde İstanbul’daki Bazı Tarihi Mekanların Kullanımı*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, (2010).

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan. *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Genişletilmiş Baskı) Seçkin Yayınevi, Ankara, (2013)

MANİSA'NIN ARKEOLOJİK MİRASINA GEÇMİŞTEN BİR BAKIŞ

Barış GÜR*

GİRİŞ

17. Yüzyıldan itibaren Anadolu'yu sıklıkla ziyaret etmeye başlayan yabancı gezginler Batı Anadolu topraklarını karış karış dolaşırken Manisa'ya da gelmişler ve kentin arkeolojik mirası üzerine izlenimlerini ülkelerine döndüklerinde ayrıntısıyla kaleme almışlardır. Manisa'nın antik kentlerini ziyaret etme ve kentte bulunan arkeolojik eserleri görme imkanı bulan Richard Chandler, Arundell, Charles Fellows, Thomas Allom, Robert Walsh, Charles Mac Farlane gibi çok sayıda yabancı gezgin, antik kentlerdeki yapıların konumları, planları ve kent tarihçeleri hakkında bilgi verirken, arkeolojik kalıntıların mevcut durumlarını da detaylı bir biçimde irdelemişlerdir. Manisa ili sınırlarında karşılaştıkları yazıtları okuyup kopyalamışlar, antik yapıları ise gravürler yoluyla günümüze taşımışlardır. Zaman zaman ise antik bir lahitin devşirme malzeme olarak yeniden kullanımı gibi daha spesifik bilgiler vererek arkeolojik eserlerin mevcut korunma durumlarına değinmişlerdir.

Magnesia, Sardis, Philadelphia, Thyateira gibi antik kentleri eserlerinde anlatan gezginler, savunma duvarları, tapınaklar, yazıtlar, sikkeler ve mitolojik öyküler üzerinden kentin tarihçesini yorumlamaya çalışmışlar; böylece Manisa'nın arkeolojik ve kültürel mirasına ilişkin bir portresini çizmişlerdir. Yabancı gezginlerin gezi anekdotları yoluyla elde edilebilecek en önemli çıkarım ise kuşkusuz, Manisa'nın arkeolojik mirasının ne kadarının son üçyüz yıldan günümüze taşınabildiği ve bu süreçte arkeolojik eserlerin korunabilme durumlarıdır.

Strabon'un yanmış ülkesi Katakekaumene yabancı gezginlerin anekdotlarında sıklıkla yer alırken özellikle İncil'de sözü geçen Yedi Kilise'nin üçünün Manisa ili sınırlarında olması yabancı gezginlerin Batı Anadolu'ya olan ilgilerinin bir başka yönünü oluşturmaktadır. Manisa'nın arkeolojik yerleşimleri de yine gezginlerin ilgisini çeken kente dair unsurların başında gelmektedir.

Sardis:

Salihli-Sardis ile ilgili olarak en erken bilgilerden biri İngiliz gezgin Thomas Smith'in gezi anekdotlarından yansımaktadır. 1671 yılında Sardis'e gelen Smith¹, "*Remarks upon the Manners, Religion, and Government of the Turks, together with a Survey of the Seven Churches of Asia as they now lie in their Ruins, and a brief description of Constantinople*" adlı eserinde kasabanın güneyindeki küçük bir tepenin dibinde doğuya doğru uzanan kalenin hala önemli kalıntılar sunduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte isim vermeden altı sütun gördüğünü ve bunların yedi yard yani yaklaşık 21 metre yüksekliğe sahip olduğu bilgisini vermektedir.

Bu kalıntılar sonraki gezginlerin sıklıkla zikredeceği Artemis Tapınağının aittir. Ve erken gezginlerin çoğu bu tapınağı Kybele'ye atfedeceklerdir. Ancak Smith Artemis tapınağının ayakta duran sütunlarının en fazla sayıda korunmuş halini gören gezginlerden biridir. Bu dönemden sonra farklı gezginlerin birbirlerine de atf

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Müzecilik Bölümü, baris.gur@deu.edu.tr

¹ <http://tei.it.ox.ac.uk/tcp/Texts-HTML/free/A60/A60582.html>

yapacağı üzere ayakta kalmış sağlam sütun sayısı yıllar geçtikçe azalacak ve gezginlerin Sardis seyahatnamelerinde yer bulacaktır.

Sitadelin bulunduğu tepe ile dağlar arasındaki tapınağın kalıntılarıyla adeta çarpıldığını belirten Chandler, biri başlıksız olmak üzere beş sütunun ayakta durduğunu aktarmaktadır. İki arşitrav parçası gören Chandler, bir sütunun üzerinde arşitrav kalıntılarının bulunduğunu, destek olan ikinci sütunun ise 1699 yılından beri yerde devrilmiş olarak durduğu bilgisini vermektedir.²

Chandler bölgeye geldiğinde Anadolu'daki en ilginç iki antik kalıntıya sahip olduğunu bunlardan birinin Alyattes Tümülüsü diğersinin ise Paktolos çayı kıyısındaki Kybele tapınağı olduğunu belirtmektedir. Burada ayrıca stadium ile bağlantılı bir tiyatro ve büyük bir kilise kalıntısının varlığından söz etmektedir.

Antik kaynaklarda Sardis'te bir Kybele tapınağının varlığından söz edilmesine karşın, yeri tam olarak saptanamamıştır zira Geç Roma Sinagogu'nun inşası sırası tapınağa ait heykel ve mimari parçalar alınarak devşirme malzeme olarak yen yapıda kullanılmıştır.³ (Resim: 1)

1805 yılından önce John Griffiths ve beraberindekiler Sardis'te mermer ve tuğla yıkıntılar arasında bir basit bir yemek yiyip çevreyi gözlemlemişlerdir. İncelemede çevrede herhangi bir yazıtla karşılaşmazken, köyde yaptığı incelemelerde köy sakinlerinin evlerinin duvarlarını destekleyen taşlarda ve kapı eşiklerindeki taşlar üzerinde yazıtlar görmüştür. Yazıtlar oldukça tahrif olmuş ve çok az bir kısmı okunabilmekte olan mezar taşlarıdır.⁴

Griffiths, Köyden kısa mesafede tepenin etekleri yakınında tek başına yükselen yapı kalıntılarını eski kentin güzelliğinin kanıtı olarak tanımlamaktadır. Bu yapı Griffith ve diğer gezginler tarafından önceleri Kybele olarak adlandırılan Artemis Tapınağıdır.⁵ Sardis'e gelen araştırmacılar da kendilerinden önce gelen gezginlerden okudukları ile Artemis Tapınağı'nın durumu ile ilgili karşılaştırmalar yapmaktadırlar. Örneğin Charles Texier⁶ daha detaylı ve geçmişe dönük bir tanımlama ve karşılaştırma yolunu giderek iki sütunun ayakta kaldığını aktarmaktadır:

"İzmir' de bu tapınağın geçen son asrın sonunda yapılmış bir resmini gördük. O zaman saçaklarıyla beraber altı sütun ayakta duruyordu. Thomas Smith bu sütunları görmüştür.

Cockerell üç tanesini görmüştür. Bizim Sardes'i (Sardes)'i ziyaret ettiğimizde, ancak ikisi kalmıştı. Çok sayıda sütun başlıklarıyla büyük kenar ve saçak parçaları, yerde yatmaktadır. Uzun süre kalma şansları yok gibi görünüyor."

1836 yılında Sardis'e gelen Hartley⁷, Lidya'nın başkentini gördüğü için adeta büyülenmiş gibidir. Görmüş olduğu eski yapıları sayarken St. Jean Kilisesi, tiyatro, Kroisos'un Sarayı ve kendi deyimiyle en çarpıcı obelisk olarak Kybele Tapınağı'nı sıralamaktadır. Bize verdiği önemli bir bilgi ise Kybele Tapınağı'nın muazzam iki sütunun hala ayakta durduğudur.

Texier'in yapmış olduğu bu karşılaştırmalar farklı gezginler tarafından da yapılmıştır. Şunu belirtmemiz gerekir ki onlar da Manisa'nın arkeolojik mirasının durumunu kendilerinden önce bölgeye gelen gezginlerin hatıraları dolayısıyla yabancı

² Chandler, Richard, Travels in Asia Minor, Society of Dilettanti, London, 1817, s. 295

³ <http://www.sardisexpedition.org/en/essays/latw-cahill-city-of-sardis>

⁴ Griffiths, John, Travels in Europe, Asia Minor, and Arabia, London, 1805, s. 256

⁵ Griffiths, 1805, s. 256

⁶ Texier, Charles, Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, s. 57

⁷Hartley, John, Researches in Greece and the Levant, London, 1831, s. 310

değildirler ve kıyaslama şansları bulunmaktadır. Örneğin Thomas Milner'da Kybele yani Artemis tapınağının mevcut durumundan önce Chandler'e vurgu yapmaktadır.⁸ Antik yapılardaki değişimi göstermesi bakımından gravürler önemli bir görsel kaynaktır. 1845 yılında *Ruines des Sardes, dans l'Asie-Mineure* ismiyle Magasin Pittoresque'de yayınlanan gravürde başlıklarıyla birlikte iki sütunun ayakta kaldığı görülmektedir. (Resim: 2)Günümüzde de İyon başlıkları ile iki sütunun Artemis Tapınağı'nda ayakta durduğu görülmektedir.⁹ (Resim: 3)

Sardis'te Kybele Tapınağına ilişkin anekdotların yanı sıra gezginlerin Gerusia ya da Kroisos'un sarayı olarak niteledikleri ve onların ilgisini çekmiş bir diğer önemli yapı gymnasium'dur. Günümüzde restorasyonu tamamlanmış olan yapı gezginlerin Sardis'i ziyaretleri sırasında kısmen ayakta durmakla birlikte bir yıkıntı halindedir. Chishull, antik kentin tam güneyinde sanıldığıının aksine bir amphitiyarodan çok kral sarayının kalıntıları olabileceğini belirttiği bir yapı ile karşılaşmıştır. Yıkıntılar arasında altı adet İyon tarzı sütunun bulunduğunu belirten Chishull muhtemelen sonrakilerin de sıklıkla Kroisos'un sarayı olarak tanımlayacakları gymnasiumu görmüştü.¹⁰

Johannes Aegidius ve beraberindekiler Sardis'te saray, katedral, amphitiyatro, duvarlar ve diğer birçok yapı kalıntısı ile karşılaştıklarını belirtirken iki-iç adet büyük odanın duvarlarının bir saraya ait olabileceği bilgisini vermişlerdir. Üstü kemerlerle desteklenen yapının köşeleri güzel kesme taşlarla, duvarlar ise büyük tuğlalarla örülmüştür.¹¹ Chishull gibi görmüş oldukları muhtemelen Sardis'in gymnasiumu olmalıdır. Benzer bilgiler sonraki gezginlerin kitaplarında da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Thomas Allom ve Robert Walsh'da tuğla işçiliğine vurgu yaparak Gerusia ya da Kroisos'un Evi olarak tanımladıkları yapıdan söz etmektedirler.¹² 1858 yılından önce Sardis'e gelen gezginlerden Hugh Edwin Strickland, kentten ayrıldıktan sonra bazılarının Gerusia olduğunu düşündükleri tuğladan büyük bir yapı olarak tanımladığı Gymnasium'u görmüştür.¹³ (Resim: 4)

Lidya krallarının tümülüsleri ise büyüklükleri ile yabancı gezginleri fazlasıyla etkileyerek gezi anekdotları içerisinde yerini almıştır. Richter, Sardis'teki antik kalıntılara ulaşmak isterken kentin kuzeyindeki Bintepele geldiğinde ise buradaki tümülüs mezarlar ile karşılaşmıştır. Sardis'teki antik kalıntılara kadar iki-üç saat içinde 48-50 arasında tümülüs gördüğünü belirtmektedir. En büyük olanının Alyattes'a ait olduğunu aktaran Richter, Mısır'daki piramitlere benzer oluşlarına dikkati çekmektedir.¹⁴ Anlaşılan o dur ki Richter'in Mısır Piramitleriyle benzeştirdiği ve oldukça etkilendiği Alyattes Tümülüsü dışındaki diğer tümülüsler Kır Mutaf Tepe ve Karnıyarık Tepe'dir.¹⁵

⁸ Milner, Thomas, History of the seven churches of Asia: their rise, progress and decline; with Notices of the Churches of Tralles, Magnesia, Colosse, Hierapolis, Lyons, and Vienne, London, 1832, s. 306

⁹ Le Magasin Pittoresque, Premiere Livrasion - 1845, Paris, 1845, s. 289

¹⁰ Chishull, Edmund, Türkiye Gezisi Ve İngiltere'ye Dönüş, Çev. Bahattin Orhon, yay. Bağlam Yay., İstanbul, 1993, s. 37

¹¹ Johannes Aegidius van Egmond van der Nijenburg, Johannes Heyman, Travels Through Part of Europe, Asia Minor, the Islands of the Archipelago, Syria, Palestine, Egypt, Mount Sinai, &c., London, Vol I, 1759, s. 148

¹² Allom, Thomas, - Walsh, Robert, Constantinople and the scenery of the seven churches of Asia Minor, Vol. I., London, 1840, s. 67

¹³ Jardine, William, Memoirs of Hugh Edwin Strickland, Cambridge, 1858, s. cxxxix

¹⁴ Pınar, İlhan, 19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri, İzmir, 1998, s. 12-13; Richter, Otto Friedrichs von, Wallfahrten im Morgenlande, Berlin, 1822, s. 510-511

¹⁵ Bu üç tümülüs için bkznz. <http://www.sardisexpedition.org/tr/essays/latw-greenewalt-introduction>

1838'de Charles Boileau Elliott, Sardis'e giderken farklı boyutlarda ancak neredeyse benzer şekillere sahip 18-20 adet tümülüs gördüğünü kimisinin etrafının tuğla işçilikle, kimisinin ise toprak ve üstündeki çimenlerle örtüldüğünü aktarmaktadır.¹⁶ Sardis'ten Thyareria için yola çıkan Hartley, Bintepeler'u ulaştığında görkemli manzaradan kendini alamaz ve Alyattes Tümülüsü'nün muhtemelen dünyadaki en büyük yapay tepe olduğunu önerir.¹⁷

Thyateira:

Akhisar'a yolculuk eden en erken gezginlerden biri Spon ile birlikte yol arkadaşlığı yapan George Wheeler'dır. İngiliz gezgin Akhisar'a geldiğinde antik Thyateira kentinin adının yazdığı heykel kaideleriyle karşılaşmış ve yazıtların kopyalarını almıştır. Bununla birlikte kentin önde gelenlerinden Mustafa Ağa'nın evine götürüldüğünde kapının direklerinin iki adet mermerle desteklendiği görmüş, kenti yenileyen Antoninus Caracalla'nın adını okuyabilmiştir.¹⁸ Avluya geçtiğinde bir mermerden bütün bir mezar yazıtı ile karşılaşmış ve Thyateria kentinin adının yazıtta iki kez geçtiğini okumuştur.¹⁹ Avluda başka yazıtlarda görmüş ve bunları kopyalamıştır.

Wheeler'in Thyatira'daki eski eserlere ilişkin gözlemlerinde yapılarda kullanılan devşirme malzemenin de önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Misafir oldukları bir hanı tasvir ederken otuz mermer sütun ile yapının desteklendiğini belirten Wheeler Korinth tarzı başlıklardan söz etmektedir.²⁰

Devşirme malzeme kullanımına ilişkin bir anektod ise Fellows'tan aktarılmaktadır. Manisa'dan Akhisar'a doğru giderken yolda Charles Fellows terkedilmiş bir yapıda duvar tepeliği olarak kullanılmış sütun başlıkları görmüştür.²¹ Thyatira kentini dolaşan Van Lennep Akhisar mezarlığına da yolu düşmüş ve mezarlıkta çok sayıda antik mermer sütunla (antik sütun ormanı gibi) karşılaşmıştır.²²

Smith Eli şehrin sokaklarını gezerken çok sayıda yazıt ve kırık sütun görmüş ve kendisine çok sayıda sikke teklif edilmiş olduğu bilgisini vermektedir.²³ Bu yönüyle Batı Anadolu'da bu dönemde yabancı gezginlerin koleksiyonları için sikke toplamalarına bir atıf yapılmış olduğu görülmektedir.

Philadelphia:

William John Hamilton, Philadelphia'ya yaklaştığında içinde ormanlık bir tepeye yerleştirilmiş bir amfiteatro bulunan, her yerden görülebilen kentin resmedilmeye değer durumuna çarpıldığını vurgulamaktadır. Hamilton'ın verdiği bilgilere göre kentin yıkık duvarları bahçelerin ortasında görülebilmekteydi. Ayrıca Kentin Sokaklarını dolaşırken çok sayıda antik parça ve bozulmuş yazıt gördüğünü bildirmektedir.²⁴

¹⁶ Boileau Elliott, Charles, *Travels in the Three Great Empires of Austria, Russia, and Turkey: A voyage, in two volumes*, vol. II, London, 1838 s. 70

¹⁷ Hartley, 1831, s. 311

¹⁸ Wheeler, George, *Journey Into Greece. 6 Books with Variety of Sculptures*, London, 1682, s. 231-232

¹⁹ Wheeler, 1682, s. 233

²⁰ Wheeler, 182 s. 236

²¹ Fellows, Charles, *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor*, London, 1839, s. 21

²² Van-Lennep, Henry John, *Travels in Little-known Parts of Asia Minor: With Illustrations of Biblical Literature and Researches in Archaeology*, Volume 1, London, 1870, s. 289

²³ Smith, Eli, Gray Harrison, Dwight, Otis, *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H.G.O. Dwight in Armenia: Including a Journey Through Asia Minor, and Into Georgia and Persia, with a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, Vol. I, Boston, 1833, s. 49

²⁴ Hamilton, Willism John, *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia,; With Some Account of Their Antiquities and Geology*, Vol. II, London, 1842, s. 375

Geçmişten Günümüze Manisa

Philadelphia'nın savunma duvarlarından söz eden Chandler, Philadelphia'dan ayrılıp Sardis için yola çıktıklarında bir çeşmede mola verdiklerini ve burada Batı Anadolu birçok yerde karşılaşmış olduğumuz antik malzemelerin çeşme yapımında kullanılmasına bir örnek vermektedir. Gördüğü bu çeşmenin yalağının devşirme malzeme ile üretildiğini üzerinde Antik Yunanca yazıtlar ve girlandlarla süslü mermerden bir lahit olduğunu öğrenmekteyiz.²⁵

John Griffiths, Philadelphia'nın sur duvarlarının Tarlaları arasında birbirinden hayli aralıklarla keşfedilebildiğini ancak bundan başka bir antik kalıntıyı gözlemleyemediğini genel bir gözlem ile okuyucularına aktarırken²⁶ Manisa'ya ayrıntılı bir gezi gerçekleştiren Charles Boileau Elliot Philadelphia'daki mezarlıkta karşılaşmış olduğu antik sütunların ve Yunanca yazıtların mezar taşı olarak kullanılmasından söz etmektedir.²⁷

Manisa'ya gelen gezginlerden bir diğeri olan Otto Friedrichs von Richter 1815 yılında Philadelphia'ya ziyaret etmiştir. Akhisar'a geldiğinde Türk Mezarlığı'nda oldukça çok sayıda antik kalıntı bulunduğunu belirtmiş, daha sonra gittiği handa gördüğü lahitin ise üzerindeki yazıtları kopyaladığını aktarmaktadır.²⁸ Bununla birlikte gezginlerin Anadolu'dan eski eser özellikle de sikke ve madalyon topladıklarının bilinmesi dolayısıyla kimilerinin onlara yaklaşarak eski eser göstermesi bir örnek Richter'in anekdotlarında Philadelphia'daki bir olaydır. Richter'e kitabe göstererek yardımcı olan Rum doktor, daha sonra ona antik madalyonlar satmak istemiş ancak Richter'in dediğine göre madalyonlar için çok para istemiştir.²⁹

Antik Çağ eserlerinin sonraki dönem yapılarında tekrar kullanılmasına ilişkin olarak Manisa ve çevresinde de devşirme malzemenin yaygın kullanımını örnekleyen bir diğer gezgin ise Charles MacFarlane'dir. MacFarlane, 1832 yılında basımını yaptığı Küçük Asya seyahatinde Manisa'ya da yolu düşmüştür. Philadelphia'ya geldiğinde çok fazla eski eser göremediğini buna karşın birkaç güzel lahit gördüğünü bunların ise yalak olarak kullanılmakta olduğunu aktarmaktadır.³⁰

Magnesia:

Chishull 1699 yılında Manisa'ya gelmiştir. Kentin eski eserlerine ilişkin gözlemlerinde devşirme olarak kullanılmış olan antik sütun ve yazıtların önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Camileri dolaşırken antik mermer ve sütunları fark eden Chishull, Hasanoğlu'nun türbesinin bulunduğu eski bir cami avlusunda Korinth ve İyon tarzında sütun başlıklarını gözlemlediğini belirtirken, devşirme malzeme olarak kullanılan bir diğer dikkat çekici örneği aynı caminin avlusunun giriş kapısındaki bir yazıt ve Süleyman efendinin evinin önündeki taş basamakta devşirme olarak kullanılmış bir yazıt bulunduğuna ilişkindir.³¹

Kasaba:

İngiliz papaz Edmund Chishull Turgutlu'ya geldiğinde Ermeni mezarlığından dolaşmış ve burdan antik dönemlere ait taşlarla karşılaşmıştır. Gördükleri taş rölyeflerden birinin Sardis'ten getirildiği Chishull'a söylenmiştir.³² 1699 yılında

²⁵ Chandler, 1817, s. 290

²⁶ Griffiths, 1805, s. 261

²⁷ Elliott, Boileau, Charles Travels in the Three Great Empires of Austria, Russia, and Turkey: A voyage, in two volumes, Vol. II, London, 1838, s. 84

²⁸ Pınar, İlhan, 19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri, İzmir, 1998, s. 10

²⁹ Pınar, 1998, s. 10

³⁰ Macfarlane, Charles, Knox, Thomas, The Seven Apocalyptic Churches. The Etchings by T. Knox, London, 1832, s. 47

³¹ Chishull, 1993, s. 30, 33

³² Chishull, 1993, s. 35

Manisa'ya gelen Chishull'dan sonra Batı Anadolu'daki yolculuğu sırasında Turgutlu'ya gelen gezginlerden Arundel'in de benzer bilgileri paylaştığı görülmektedir. Turgutlu-Kasaba'ya geldiğinde çeşmenin yanındaki mezarlıkta, kendisinin sözleriyle "o kadar çok antik dönem kalıntısı vardır ki" bu antik dönem kalıntılarının Sardis'ten getirildiği ona söylenmesine karşın o bunu mümkün görmemekte ve çok daha yakında bir antik yerleşim olması gerektiğini belirtmiştir.³³

Sonuç

17. yüzyılında itibaren yabancı gezginler Manisa'yı ziyaret etmeye başlamışlardır. Antik kentlerdeki kalıntıları ve antik kentlerden o günkü mevcut yerleşimlere ve mezarlıklara taşınmış olan arkeolojik eserleri inceleme şansı bulan gezginler için özellikle antik eserlerin yeniden mimari yapılarda devşirme malzeme olarak kullanımı ilgilerini çekmiştir. Bununla birlikte Manisa'daki antik kentlerdeki bazı yapıların zamana karşı olan direnişlerini, ayakta kalma süreçlerini seyahatnameleri yoluyla okuyucularına aktarmışlardır.

Manisa'nın antik kentlerini ziyaret etme ve kentte bulunan arkeolojik eserleri görme imkanı bulan gezginlerin seyahatnamelerinde aktardıkları yerlerle ilgili olarak birçok kez benzer bilgileri verdikleri, yakın kelimeleri kullanarak tasvirler yaptıkları söylenebilir. Ancak bazı durumlarda da birbirlerinden fazlasıyla etkilendiklerini hatta bir gezginin kendisinden önce aynı yerleşimi gezmiş olandan fazlasıyla etkilenmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Allom, Thomas, - Walsh, Robert, Constantinople and the scenery of the seven churches of Asia Minor, Vol. I., London, 1840
- Arundell, F.J.V. Küçük Asya'da Keşifler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016
- Chandler, Richard, Travels in Asia Minor, Society of Dilettanti, London, 1817
- Chishull, Edmund, Türkiye Gezisi Ve İngiltere'ye Dönüş, Çev. Bahattin Orhon, yay. Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993
- Elliott, Boileau, Charles Travels in the Three Great Empires of Austria, Russia, and Turkey: A voyage, in two volumes, Vol. II, London, 1838
- Fellows, Charles, A Journal Written During an Excursion in Asia Minor, London, 1839
- Griffiths, John, Travels in Europe, Asia Minor, and Arabia, London, 1805
- Hamilton, Willism John, Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia,: With Some Account of Their Antiquities and Geology, Vol. II, London, 1842
- Hartley, John, Researches in Greece and the Levant, London, 1831
- Jardine, William, Memoirs of Hugh Edwin Strickland, Cambridge, 1858
- Johannes Aegidius van Egmond van der Nijenburg, Johannes Heyman, Travels Through Part of Europe, Asia Minor, the Islands of the Archipelago, Syria, Palestine, Egypt, Mount Sinai, &c., London, Vol I, 1759
- MacFarlane, Charles - Knox, Thomas, The Seven Apocalyptic Churches. The Etchings by T. Knox, London, 1832
- Milner, Thomas, History of the seven churches of Asia: their rise, progress and decline; with Notices of the Churches of Tralles, Magnesia, Colosse, Hierapolis, Lyons, and Vienne, London, 1832
- Pınar, İlhan, 19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri, İzmir, 1998
- Richter, Otto Friedrichs von, Wallfahrten im Morgenlande, Berlin, 1822

³³ Arundell, F.J.V. Küçük Asya'da Keşifler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s. 15

Geçmişten Günümüze Manisa

Smith, Eli, Gray Harrison, Dwight, Otis, Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H.G.O. Dwight in Armenia: Including a Journey Through Asia Minor, and Into Georgia and Persia, with a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas, Vol. I, Boston, 1833

Texier, Charles, Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002

Van-Lennep, Henry John, Travels in Little-known Parts of Asia Minor: With Illustrations of Biblical Literature and Researches in Archaeology, Volume 1, London, 1870

Wheler, George, Journey Into Greece. 6 Books with Variety of Sculptures, London, 1682

İnternet Siteleri

<http://tei.it.ox.ac.uk/tcp/Texts-HTML/free/A60/A60582.html>

<http://www.sardisexpedition.org/tr/essays/latw-greenewalt-introduction>

<http://www.sardisexpedition.org/en/essays/latw-cahill-city-of-sardis>

Görseller

Resim 1: Geç Roma Sinagogu'ndan devşirme malzeme
(<http://www.sardisexpedition.org/en/artifacts/latw-35>)

Resim 2: Sardis'ten Artemis Tapınağı Gravürü
(Le Magasin Pittoresque, Premiere Livrasion - 1845, Paris, 1845, s. 289)

Resim 3: Sardis Artemis Tapınağı

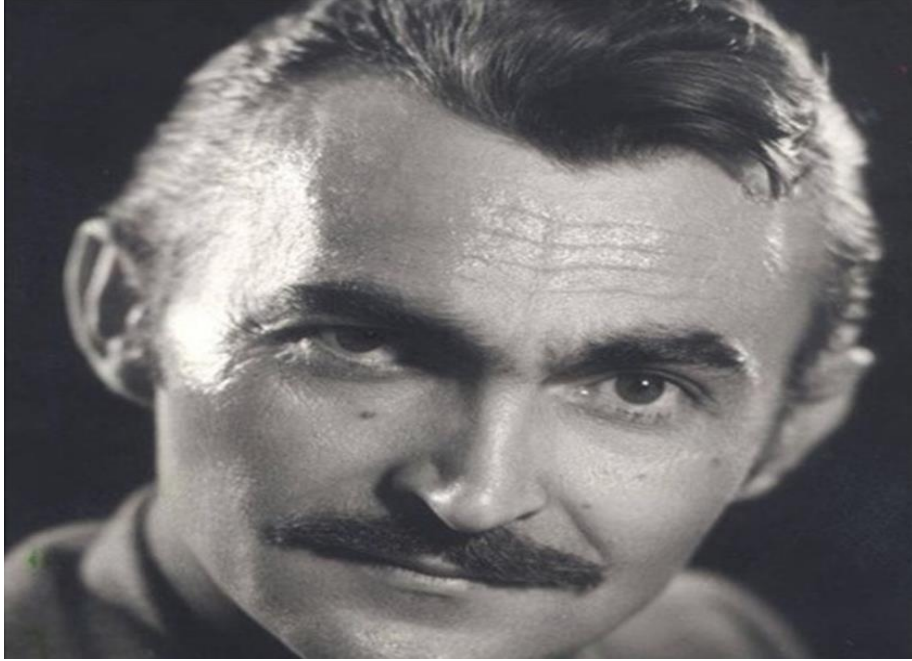
Resim 4: Sardis Gymnasiumu

Geçmişten Günümüze Manisa

MANİSALI BİR ŞAİR: YETİK OZAN (TURGUT GÜNAY)*

Davut ŞAHİN**

“Gerçi, gönlüm yedi kuşak Egeli”

Giriş

Zaman ve mekân insan hayatının ayrılmaz parçasıdır. Bireyin doğduğu zaman, yaşadığı kuşağı; dünyaya geldiği mekân ise memleketini, yani ait olduğu coğrafyayı belirler. İki kişinin karşılaşmasında ya da yolculuğunda adından sonra sorulan ilk sorulardandır memleketi ve yaşı (tevellüdü).

Eğer bu insan bir yazar ise okurları için onun doğduğu zaman ve mekân (memleketi) daha ayrı bir önem arz eder. Çünkü yazarlar akarsu gibi doğup geçtiği toprağın özelliğini taşırlar kendilerinde.

“Gerçi, gönlüm yedi kuşak Egeli” diyen Yetik Ozan’ın doğduğu Soma ve 1942 yılı bir cümleden mi ibarettir? Bu mekânın ve senenin önü ardı yok mudur? Bu çalışma, ilk bu sorulardan ortaya çıkmış ve diğer sorular birbirini kovalamıştır. Bilinen Yetik Ozan (Turgut Günay) kimdir o halde?

Turgut Günay, 1942 yılında Manisa’nın Soma ilçesinde doğmuştur. Yetik Ozan mahlasıyla 1960’lı-70’li yıllarda, Türk milliyetçiliğinin önemli yazarları arasında hem

* Sempozyumda sunulan ‘Manisalı Şair Turgut Günay(Yetik Ozan)’ın Şiirlerinin Kelime Kadrosu Üzerine Bir Değerlendirme’ adlı bildiri, içeriğin çok geniş olması dolayısıyla oturum başkanı ve dinleyici hocalar tarafından konunun daraltılarak başlığın değiştirilmesine karar verilmiştir.

** Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Görevlisi. davutsahin45@hotmail.com

geleneççi hem de modern bir şair olarak ismi anılmaktadır. Günay, önce 1967 yılında Atatürk Üniversitesi'nde asistanlığa başlamış, 1973 yılında doktorasını bitirdikten sonra Hacettepe Üniversitesi'nde Öğretim Görevlisi olarak hizmette bulunmuştur. Akademik görevinin yanında Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Halk Müziği ve Halk Oyunları Dairesinde de çalışmıştır. Kendisi, edebiyat tarihimiz içinde halk şiirine bağlı modern bir şair ve aynı zamanda âşıklık geleneğinde bağlama çalıp atışmalar yapan bir ozan olarak yer almıştır. O nedenle edebiyatımızda 'Yetik Ozan' adıyla bilinir. Âşık tarzı şiir geleneği içerisinde ise 'Firkatî' mahlasını kullanmıştır.¹

Bu bildiriadaki asıl amaç, Turgut Günay'ın bu zamana kadar yapılan çalışmalarda üzerinde hiç durulmamış Manisa-Soma'yla olan bağlantısını ortaya koymaktır. Bu nedenledir ki şairle ilgili verdiğimiz yazılı kaynaklarda geçmeyen bilgiler, şairin yakınlarından tarafımızca derlenmiş ses kayıtlarına ve tutulan notlara dayanmaktadır. Yazarın hayatını bir bütün halinde ortaya koyabilmek için yazılı kaynaklardaki bilgilere de başvurulmuştur.

Turgut Günay'ın Hayatı (1942-1978)

Turgut Günay, Manisa'nın Soma ilçesinde doğmasına rağmen, yazılı kaynaklarda ne ailesinin ne de kendisinin Soma'yla bağlantısına dair ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Bir cümleyi geçmeyen Soma'da doğduğu bilgisi ya Gökçen Günay'ın şairle yaptığı 'Yetik Ozan'la Bir Konuşma'² adlı röportajının başındaki şairin hayatının kısaca anlatımına; ya da en önemlisi, Prof. Dr. Saim Sakaoğlu hocanın Dergâh Yayınlarının Türk Dili ve Edebiyatı 3. cildi 'Günay, Turgut' maddesi için şairin bizzat kendisinden istediği hayatı ve eserleriyle ilgili bilgilerin başında yer alan "1942 yılında Manisa'nın Soma ilçesinde doğdu." cümlesine dayanmaktadır.³ Aynı bilgiyi, merhumun şiirlerinin toplandığı kitabın 'Sunuş' bölümünde sayın Prof. Dr. Metin Özarslan⁴ ve şairin şiirleri üzerine yüksek lisans tezi⁵ hazırlayan Ahmet Savaş Çolak'ın da verdiği görülmektedir. Çalışmamızın sonundaki Kaynakça⁶ bölümünde de yer alan şairle ilgili yazıların hemen hiçbirinde, şairin Soma ile ilgili bağlantısının açıklaması bulunmamaktadır. Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu ise şairle ilgili yazısında, "Dr. Turgut Günay 1942 yılında, **babasının memuriyeti gereği buldukları Manisa'nın Soma ilçesinde doğmuştur.**"⁷ ifadesine yer verir. Burada da şairin Soma'yla olan ilintisine dair, sadece babasının memuriyeti dolayısıyla bulunduğu sırada dünyaya gelmiş olduğu bilgisinin ötesine geçilmemektedir. Prof. Dr. Abdurrahman Güzel hoca tarafından şairin doğum yeri, babasının memleketi Samsun'un Havza ilçesinin

¹ Yetik Ozan, *Bütün Şiirleri -Atmaca Uçurumu Ülkü Bağrı-* (Haz. Dr. Metin Özarslan), Alternatif Yayınları, Ankara 2002, s. III.

² Gökçen Günay, "Dokuz Işık'da Sanat: Yetik Ozan'la Bir Konuşma", *Töre Dergisi*, S. 25, Haziran 1973, s. 48.

³ Saim Sakaoğlu, "Turgutcuğum'un Ardından", *Töre Dergisi*, S. 94, Mart 1979, s. 40; Saim Sakaoğlu, "Günay Turgut", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 3, Dergâh Yayınları, İstanbul 1979, s. 405. (Saim Sakaoğlu hocanın ilgili yazısında Günay'ın sağlığında neşrettiği tüm yazı ve kitapları bulunduğundan bu konuda tekrar bilgi verilme gereği duyulmamıştır).

⁴ Yetik Ozan, *Bütün Şiirleri*, s. III.

⁵ Ahmet Savaş Çolak, *Yetik Ozan'ın Hayatı ve Şiirlerinin Tematik İncelemesi*, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 3-5. (Çolak'ın ilgili çalışmasında Günay'ın eserleriyle ilgili ayrıntılı bilgi bulunduğundan bu konunun tekrarına gidilmemiştir).

⁶ Kaynakça bölümüne yararlanılan kaynakların yanında, şairin ismi üzerinden elektronik ortam üzerinden ulaşılan tüm adresler de konulmuştur.

⁷ Özkul Çobanoğlu, "Doktriner Türk Milliyetçiliğinin Güçlü Sesi-Yetik Ozan ve Şiiri Üstüne", *Çözüm Sen'de Sence*, S. 12, Ekim 2016, Ankara, s. 32.

Geçmişten Günümüze Manisa

Çelikalan köyü olarak zikredilmiştir.⁸ Hatta şairin Rize’de doğduğunu belirten kaynaklar da vardır.⁹

Sonuç olarak Turgut Günay, Soma’da dünyaya gelmiş bir yazar ve bilim adamıdır. Pekiyi yazarın hayatında Soma, sadece bir cümleden mi ibarettir? Eğer burada doğduysa doğduğu ev ayakta mıdır? İlk adımlarını attığı sokak, mahalle neresidir, oraların adları nelerdir? Mahallesinde çeşme, cami, bakkal var mıydı, acaba o mekânlar, şairin orada yaşadığına şahitlik edercesine, hâlâ ayakta mıdır? İlkokul dönemini Aydın ve ilçelerinde geçirdiğine göre, Soma’da kaç yıl kalmış, Aydın’dan önce başka bir şehirde yaşamış mıdır? Soma’dan ayrıldıktan sonra doğduğu ilçeye bir daha gelmiş, doğduğu evi, sokağı, mahalleyi ve diğer mekânları gezmiş midir? Geride bıraktıkları var mıdır, varsa kimdir onlar? Onlarla haberleşmiş midir?

Bu sorular birbirini kovaladı ve bizi, hakkında hiçbir şey bilmediğimiz annesinin kim olduğu sorusuna getirdi. Babası görev icabı buradaydı ve Turgut ailenin ilk çocuğuydu. Anne ve babası nerede evlenmişlerdi? Babasının Soma görevinden önce mi, yoksa sonra mıydı? Eğer başka yerde evlendilerse annesi nereliydi? Soma’da evlendilerse ve annesi Somalıysa şairin anne tarafından akrabaları var mıydı ve yaşıyorlar mıydı? Anneannesi, dedesi, varsa dayısı, halası ve çocukları kimlerdi? Şairin Somalı olduğunu bize anlatacak bir akraba veya tanıdık var mıydı? Akrabası, eşi dostu varsa bile şairi tanıyorlar mıydı?

Bunca sorunun cevabı Günay’la ilgili yapılmış çalışmalarda bulunmadığından tarafımızca aile bireyleri üzerinden araştırma yapılmasına karar verildi. Kıymetli eşleri Prof. Dr. Umay Günay hocanın Kıbrıs’ta olduğunu öğrenildi ve telefon görüşmesinin dışında kendilerine ulaşılamadı. Bir taraftan da Soma’da ikamet eden milliyetçi sivil kuruluşlarda görev yapmış kişilerden konu soruşturuldu.

Diğer taraftan da sosyal medya aracılığıyla “Yetik Ozan” adına açılmış sayfalardaki¹⁰ paylaşımlar takip edilmeye başlandı. Sosyal medya hesaplarından birinde Yetik Ozan’dan “dayım” diye bahseden bir beyefendi görülünce hemen bağlantıya geçildi. Kendileri merhum Turgut Günay’ın kız kardeşi Muazzez Hüseyinoğlu hanımefendinin oğulları cerrah sayın Doç. Dr. Kemal Hüseyinoğlu idi.

Kendilerine araştırmamızın konusu ve amacı açıklanınca memnun oldular. Kısa zaman sonra anneleri Muazzez hanımefendi ve dayıları İsmail Hakkı Günay beyefendilerin Ayvalık’ta yazlıkta olduklarını, görüşme yapma isteğimizi kabul ettiklerini belirttiler. Böylelikle ilk kez şairin hayatına dair mufassal bilgiye ulaşılabilecek kardeşleriyle temasa geçilmiş oldu.

⁸ Abdurrahman Güzel, “Kayıplar, Dr. Turgut Günay”, *Türk Kültürü*, S. 196, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Şubat 1979, Ankara, s. 56.

⁹ Ahmet Günbaş, “Yetik Ozan”, *Erken Ölümlü Şairler Antolojisi*, 2. Baskı, hayal Yayınları, İstanbul 2015, s. 78.

¹⁰ <https://www.facebook.com/Yetik-Ozan-%C3%82%C5%9F%C4%B1k-Firkat%C3%AE-789026677873205/?fref=ts>; <https://www.facebook.com/groups/27582496698/?fref=ts>; <https://www.facebook.com/Yetik-Ozan-266428270163585/?fref=ts>

Fotoğraf 1. 2. Muazzez Hüseyinoğlu, İsmail Hakkı Günay, Davut Şahin ve Asuman Gürman Şahin

30 Eylül 2017 tarihinde Ayvalık'ta İsmail Hakkı - Leyla Günay çiftinin yazlığında misafir edildik. Birkaç saat merhum hakkında mülakattan ziyade -kendi arzuları doğrultusunda- sohbet ettik. Konuşmaları, izinleriyle ses kaydına alındı. Anne tarafıyla ilgili ayrıntılı bilgiye sahip olmadıklarını belirtip baba tarafıyla ilgili sahip oldukları bilgileri bizimle paylaştılar. Biz de biraz araştırarak babaları Mehmet Beyle ilgili aşağıdaki bilgileri elde ettik.

Fotoğraf 3. 4. Mehmet ve Mukaddes Günay

Merhum Turgut Günay'ın babası Mehmet Günay, 1911 yılında doğmuştur ve Samsun/Havza Bafra nüfusuna kayıtlıdır. Annesi Bulgaristan göçmeni Şehri Hanım, babası ise Kırım göçmeni Şaban¹¹ Bey'dir. Mehmet Günay, subaylık görevi dolayısıyla Soma'da bulunduğu dönemde Mukaddes Gürkök Hanımefendiyle 1939 yılında evlenmiştir.

Ayvalık'taki ziyaretimiz sırasında araştırmamızın asıl konusu olan Turgut Günay'ın Soma ile ilgili bağlantısı hususunda İsmail Hakkı Beyler bizlere Soma'da ikamet eden dayılarının oğlu Erol Gürkök Bey'in telefon numaralarını vermiştir.

Ayvalık dönüşü Erol Beyle irtibata geçilmiş ve 15 Ekim 2017 tarihine Soma'da görüşülmesi kararlaştırılmıştır. Görüşme günü emekli elektrik yüksek mühendisi A.

¹¹ Şiirlerini düzenlediği, fakat basımını Sadık Kemal Tural'a emanet ettiği Ülkü Bağı adlı şiir kitabının başındaki "Elini öpemediğim, toprağına yüz süremediğim şehit dedem Çelikhanlı Mehmet oğlu Şaban'ın kutlu ruhuna armağan olsun." ithafın adı geçen şehit dedesidir. (Yetik Ozan, Bütün Şiirleri, s. 69).

Geçmişten Günümüze Manisa

Erol Gürkök Bey bizleri evlerinde misafir etmiştir. Şu anda Turgut Günay'ın anne tarafından yaşayan tek yakın akrabası Soma'da Dürrî Gürkök'ün kıymetli oğulları A. Erol Gürkök ikamet etmektedir. Şairimiz Turgut Günay'ın doğduğu mahalleyi, sokağı, evi, sokak çeşmesini bizlere Erol Beyler gezdirmişlerdir.

A. Erol Gürkök Bey'in kendi imkânlarıyla elde ettiği aile şeceresi bulunmaktadır. Bu bilgilere göre, Somalı Mukaddes Gürkök (1923-1992), Pembe (1897-1977) ve Abdülhakim Gürkök (1892-1952) çiftinin Dürrî (1917-1982), Yusuf(1922-1981)'tan sonra dünyaya gelen üçüncü çocuklarıdır.

Şairin dedesi Abdülhakim Bey'in ailesi de Kırım'dan Balkanlar üzerinden gelerek Balıkesir Gönen'e yerleşmiştir. Sonuç itibariyle Turgut Günay, hem anne hem de baba tarafından dedeleri Kırım'dan Anadolu'ya yerleşmiş ailelerin mensubudur.

Abdülhakim Bey, Soma'ya maden işletmesinde çalışmak için Gönen'den göçmüştür. Abdülhakim Bey, Dürrî Bey ve oğlu elektrik yüksek mühendisi Erol Bey de maden işletmelerinde üç kuşak görev yapmış Gürkök ailesinin fertleridirler.

Edirne ve Balya görevlerinden sonra Soma'ya tayini çıkan Mehmet Günay, Mukaddes Hanım'la tanışmıştır. Mehmet Bey ve Mukaddes Hanım 21.06.1939 tarihinde evlenmişlerdir. Evliliklerinin ardından -resmi kayıtlara göre- 17.07.1942 tarihinde ilk çocukları Turgut Günay dünyaya gelmiştir. Şairin dünyaya geldiği ev, şu anda Kazım Karabekir Caddesi, Yassitepe sokağında bulunmaktadır.¹²

Fotoğraf 5. 6. Turgut Günay'ın Doğduğu Yeşil Boyalı Ev ve Mahalle

¹² Bu evde şairin anneanesi Pembe Hanım kızı Mukaddes'in yanına gidinceye kadar uzun yıllar ikamet etmiştir. A. Erol Gürkök Bey babaannesinin bu evde uzun zaman yaşadığını ve kendisine yemek taşıdığını aktarmıştır. Evin GPS koordinatları:

https://www.google.com.tr/maps/@39.1781284,27.6049184,3a,75y,99.3h,112.15t/data=!3m6!1e1!3m4!1s200uMCLkglCqw_t0vpSUxg!2e0!7i13312!8i6656?hl=tr

Fotoğraf 7. 8. 9. Turgut Günay'ın Doğduğu Evin Sokağı

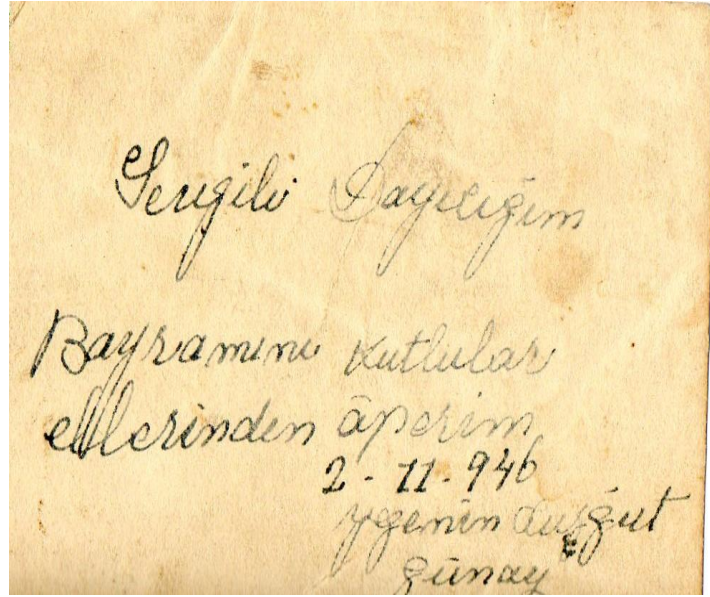

Fotoğraf 10. 11. Turgut Günay'ın mahallesindeki tarihî Dokuz Oluk Çeşmesi

Günay ailesi ya şairin doğduğu yıl ya da ertesi yıl Soma'dan ayrılmış olmalıdır. Çünkü Turgut Bey'in kız kardeşi Muazzez Hanım 1943 yılında Ardahan'da doğmuştur. Yaptığımız söyleşide birkaç yıl burada babasının görevi icabı bulduklarını aktarmışlardır. Resmi kayıtlara göre Günay ailesinin Ardahan'da Aykut (1945) ve Mualla (1947) isimli çocukları da dünyaya gelmiş, Aykut dokuz ay, Mualla ise 11 ay kadar yaşamıştır. Bu resmi kayıtlardan anlaşıldığına göre Günay ailesi Ardahan'da

Geçmişten Günümüze Manisa

dört yıl kadar bir süre bulunmuştur. Erol Bey'in arşivinde bu yıllara ait Mukaddes Hanım ve çocukları Turgut ve Muazzez'in Dürri Bey'le haberleştiklerini gösteren, biri bayram kutlamasını içeren, iki arkası yazılı fotoğraf bulunmaktadır.

Fotoğraf 12. Turgut Günay'ın dayısına gönderdiği arkası yazılı kutlama fotoğrafı
(Sevgili Dayıcığım. Bayramını kutlar ellerinden öperim. 2.11.946 yeğenin Durğut
Günay)

Fotoğraf 13. Mukaddes-Mehmet-Muazzez-Turgut Günay
(...içerisinde kalıbı iyi olmadı. Kusura bakma. 3.II.1947 M. Günay)

Yukarıda yer alan bayram kutlamasında Turgut Günay'ın ismi, bir yıl sonra gönderilen fotoğrafın arkasında ise Mukaddes Hanım'ın imzası bulunmaktadır.

Mehmet Bey'in tayini ya 1947'nin başlarında, ya 1948 yılı içinde, ya da 1949 yılı başlarında Aydın'a çıkmış olmalıdır. 1947 yılında merhume Mualla Ardahan'da, 1949'da İsmail Hakkı Bey Aydın-Koçarlı'da doğduğuna göre bu yıllar arasında ailenin yer değiştirdiğini söyleyebiliriz.

Fotoğraf 14. Muazzez Hüseyinoğlu

Fotoğraf 15. İsmail Hakkı Günay

Turgut Günay'ın hayatında da Aydın'ın ayrı bir yeri vardır. Yeğeni Mustafa Kemal Bey'le¹³ yaptığımız görüşmede, şair halk müziğine bu yıllarda ilgi duymaya başlamış ve ilk 'saz'ını Aydınlı bir ustaya yaptırmıştır. Bu saz, dayısının emaneti olarak M. Kemal Bey'in himayelerindedir. Bilinmez ama şair, şiirlerinde geçen "bengi-su"yu bu dönemde içmiş, "âşık"lığa ermiş olabilir.

¹³ Günay, "Bana da bir kitap yazar mısın?" ricasında bulunan yeğenine "Sevgili yeğenim M. Kemal Hüseyinoğlu'na armağan olsun." bir kitap ithaf etmiştir (Turgut Günay, *Balıkçıl ile Leylek -Kelile ve Dimne'den Seçilmiş Hikâyeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977).

Fotoğraf 16. 17. 18. Doç. Dr. Mustafa Kemal Hüseyinoğlu ve emanetindeki saz.

Mehmet Günay, Koçarlı'dan sonra Aydın'ın diğer ilçeleri İncirliova ve Çine'de görev yapmıştır. Yine resmi kayıtlara göre 1953 yılında Çine'de Mesut ismini verdikleri bir erkek evlatları dünyaya gelmiş, bir iki günlük iken vefat etmiştir. Mehmet-Mukaddes çiftinin altı çocukları dünyaya gelmiş, üçü yaşamıştır.

Turgut Günay, çeşitli sebepler dolayısıyla uzun zaman Soma'ya gelememiştir. Erol Bey'le yaptığımız söyleşide, tarihini hatırlayamadığı dönemde Turgut Bey kardeşleriyle birlikte bir defa Soma'ya anneannelerini ziyarete gelmiştir. Doğduğu evin etrafındaki sokakları, mahalleyi, çeşmeleri, mahallesindeki camiyi, civar tepeleri gezmiştir. Bu bilgiyi Muazzez Hanım ve İsmail Hakkı Bey de teyit etmişler, bu ziyaret sırasında İsmail Hakkı Bey 4-5 yaşlarında, Muazzez Hanım da 11-12 yaşları civarında olabileceklerini aktarmışlardır. Turgut Bey de bu ziyareti 12-13 yaşlarında gerçekleştirmiş olmalıdır. Bu ziyaretin gerçekleştiği yıllarda Günay ailesinin ya Aydın'da son zamanları ya da Rize'ye gittikleri ilk yıl olabilir.

Turgut Günay, ilkokulu Aydın'ın yukarıda bahsedilen ilçelerinde tamamlamıştır. İleriki yıllarda ise Mehmet Beyin tayini Rize'nin İkizdere ilçesine çıkmıştır. İsmail Hakkı Bey, ilkokula burada başlamıştır. Muazzez Hanım'ın dediğine göre burada iki yıl kalıp Rize merkezine taşınmışlardır. Şair ve kardeşinin İkizdere'deki okudukları ortaokul, bir hapishanenin üst katıdır ve bir dereden geçilerek çamurlu yoldan gidilen uzak mesafededir.

Turgut Bey, ortaokul ve lise yıllarını Rize ve çevresinde geçirmiştir. Turgut Günay, kardeşlerinin aktardığına göre şiir yazmaya lise döneminde başlamıştır. Âşık olduğu kıza, bazıları akrostişli olmak üzere, birçok şiir yazmıştır. Belki de şairden bugüne kalmış, şimdiye kadar kayda geçmemiş ama kardeşlerinin hafızasında hâlâ yaşayan ilk mısraları şunlardır:

*"Gözlerine yeşil dedim,
Bir sebebi var:
Çünkü onlar sarıya bakar,
Maviyi arar."*

Günay ailesinde Rize'nin ayrı bir yeri vardır. Muazzez Hanım, 1958 yılında on beş yaşındayken Rize'de Sedat Hüseyinoğlu Bey'le evlenmiştir. Şairin şiirlerinin

Ötüken Neşriyat'tan çıkan baskısına eklenen "*Sohbet*" şiiri, eniştesi "*Sedat Hüseyinoğlu'na...*" ithaf edilmiştir.¹⁴

Turgut Günay, lise döneminden sonra Rize'den Ankara'ya Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü okumaya gelir. Babası da bu dönemde Ankara'ya tayin ister. İsmail Hakkı Bey de 11-12 yaşlarındadır ve ortaokula burada başlar.

Üniversite öğrenimini 1965-66 eğitim-öğretim döneminde¹⁵ tamamlayan şair, "*Yürüyorum son Başbuğ'un ardında*" (Ülkü Bağ, 61) dediği Alparslan Türkeş'in kızı, sınıf arkadaşı Umay Türkeş Hanım'la¹⁶ 27.08.1966 tarihinde evlenir.

Fotoğraf 19. Sedat-Muazzez Hüseyinoğlu, Turgut-Umay Günay, Muzaffer-Alparslan Türkeş

Turgut Bey evliliğinin hemen ardından ilk görev yeri olan Kütahya'ya gider ve bir buçuk yıl kadar orada öğretmenlik yapar. 1967 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi'ndeki asistanlık sınavını kazanır.¹⁷ Bu yılın ortalarında Turgut ile Umay çiftinin ilk çocukları İlteriş dünyaya gelir. Günay, 1972 yılına kadar burada kalır ve doktora tezini tamamlar. Bu yılın son aylarına doğru ise Günay çiftinin ikinci çocukları Aybala hayatlarına girer.

¹⁴ Yetik Ozan, *Bütün Şiirleri -Atmaca Uçurumu Ülkü Bağ Yücelmek-* (Haz. Doç. Dr. Metin Özarslan), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s. 157-158.

¹⁵ Sakaoğlu, a.g.m., s. 40.

¹⁶ İsmail Hakkı Beyin verdiği bilgiye göre Türkeş ailesiyle Günay ailesi Ankara'da aynı apartmanda oturmuşlardır. Asker bir ailenin çocukları olan Turgut ve İsmail Hakkı Beyler Cumhuriyet Halk Partisi fikrî çizgisindeyken merhum Alparslan Türkeş'in etkisiyle milliyetçi muhafazakâr bir çizgiye geçmişlerdir. Kendisi de ODTÜ'yü kazandığında, merhum Türkeş tarafından üst sınıflardaki İlhan Kesici'nin yanına gönderilmiş ve birlikte ülkücü öğrenci yapılanmasıyla görevlendirilmiştir.

¹⁷ Sakaoğlu, a.g.m., s. 41.

Fotoğraf 20. Mukaddes-Aybala-Mehmet-İlteriş Günay

Doktora tezinin konusu, o zamana kadar en uzun süre yaşadığı şehir üzerinedir: Rize İli Ağızları. Bu çalışma için merhum bilim adamı, Rize'nin sarp yerleşim birimlerini günlerce, haftalarca imkânsızlıklar içinde gezmiş, birçok kişiden metinler derlemiştir. İsmail Hakkı Beyin anlattığına göre, Tirebolu hidroelektrik santralinde staj yaptığı yıllarda (1970 ve 1971) ağabeyiyle Trabzon'da buluşurlar. Ağabeyi tanınamayacak kadar zayıflamış, perişan halde görünmektedir.

Günay 1972'de bitirdiği doktora öğreniminden sonra, 1973 yılı Kasım ayında gidip bir buçuk yıl süren vatani görevini yerine getirmiştir.¹⁸ Ardından da Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde 'Öğretim Görevlisi' olarak yerini alır.¹⁹ Buradaki çalışma süresince "Türkiye Türkçesi Grameri", "Türk Dili Tarihi", "Türkçenin Yapısı", "Eski Türkçe", "Anadolu ve Rumeli Ağızları", "İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı", "Bugünkü Türk Lehçeleri", "Türk Halk Şiirinde Türkler ve Biçimler", "Türk Kültürü" gibi dersler vermiştir. Akademik görevinin yanında Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Halk Müziği ve Halk Oyunları Dairesinde de çalışmıştır.²⁰ 1975'ten itibaren Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü muhabir üyesiydi.²¹

1978 yılının Kasım ayı sonları ya da Aralık ayı başlarında Macaristan'a gidebilmek için bir asistanlık sınavına girer, kazanmasına rağmen çeşitli engeller

¹⁸ Kaynaklarda şairin askerliğiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Sadece Atatürk Üniversitesi'ndeki "Muhterem Ağabeyim" hitabında bulunduğu Muhan Bali'ye Ankara'dan gönderdiği 18 Ocak 1975 tarihli mektubundaki "Martta geldiğinizi duyunca çok sevinmişim. Ben asker olduğum için uğramam mümkün değildi..." ve "... "gizli" ve "ivedi" damgası taşıyan bir yığın evrakla uğraşmak..." ifadelerden kendisinin Ankara'da evrak işleriyle meşgul olduğu askerlik görevini yerine getirdiği anlaşılmaktadır (Sevgili Muhan, Muhan Bali'ye Mektuplar (Haz. Bahtiyar Arslan), Kesit Yayınları, İstanbul 2015, s. 103-104).

¹⁹ Bu kurumdaki görev tarihiyle ilgili sadece Sayın Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'in yazısında "1976 yılından 13.12.1978 tarihine, yani vefatına kadar ..." şeklinde bir bilgi bulunmaktadır (Güzel, a.g.m., s. 56).

²⁰ Yetik Ozan, Bütün Şiirleri -Atmaca Uçurumu Ülkü Bağı Yücelmek- (Haz. Doç. Dr. Metin Özarslan), Ötügen Neşriyat, İstanbul 2009, s. 13-14.

²¹ Güzel, a.g.m., s. 56.

dolayısıyla gönderilmez. Bunalımdan kurtulmak için bir fırsat olarak gördüğü Macaristan görevlendirmesi de olmayınca 13 Aralık 1978 tarihinde son zamanlarını geçirdiği Sema Otelinde bir Çarşamba akşamı²² “Sonunda yarını düne ekledim” deyişimizin “Otuz Yedinci Damla”sı olarak aramızdan ayrılır. Kendisinin ölüm şekli, bazı şiir antolojilerinde de yer alması sonucunu ortaya çıkarmıştır.²³

Fotoğraf 21. Turgut Günay ve Mehmet Günay'ın kabirleri.

²² Sakaoğlu, a.g.m., s. 42.

²³ Ahmet Günbaş, a.g.e., s. 78-80.; Enver Ercan, İntihar Şairleri, Yetik Ozan, Varlık Yayınları, İstanbul 2016; Cemile Sümeyra, a.g.e.

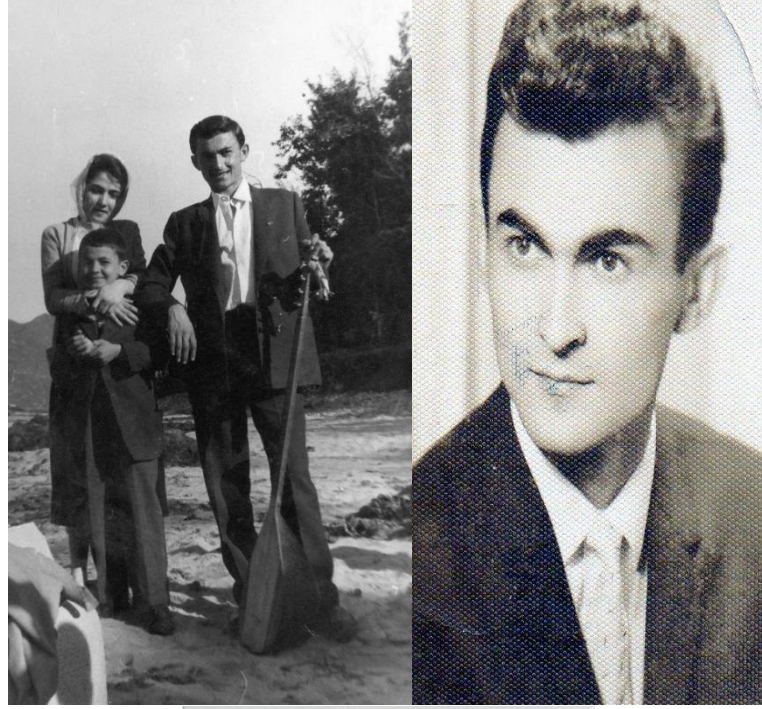
Geçmişten Günümüze Manisa

Fotoğraf 22. İlderis Günay
Arslan Alp Eren

Fotoğraf 23. Aybala Günay Eren ve

Merhum Turgut Günay'ın kıymetli eşleri Prof. Dr. Umay Günay Kıbrıs'ta görevine devam etmekte, oğlu İlderis Günay ve kızı Aybala Günay Eren de İstanbul'da yaşamaktadırlar. Ayrıca şairin kızından Arslan Alp isimli bir de torunu bulunmaktadır.

Fotoğraf 24. 25. 26. Turgut Günay'ın eski yıllara ait fotoğrafları.

Sonuç

Bu bildiriye Yetik Ozan(Turgut Günay)'ın hayatı, "1942 yılında Manisa-Soma'da doğmuştur" cümlesinden hareketle kronolojik olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda da çalışmanın başında ortaya atılan soruların cevapları bulunmuştur. Buna göre:

Geçmişten Günümüze Manisa

1. Merhum Yetik Ozan, Soma'nın Kazım Karabekir Caddesi, Yassıtepe sokağında, hâlihazırda mesken olarak kullanılmaya devam eden, bir evde dünyaya gelmiştir.

2. Onun doğduğu günden bu zamana kadar mahalle camisi ve Tarihi Dokuz Oluk Çeşmesi varlığını sürdürmekte, şairin orada doğduğuna adeta şahitlik etmektedir.

3. Şairin Soma'da 1942 yılında doğması sadece babasının görevi icabı gelişen bir durumdan ibaret değildir. Annesi Soma'da yaşayan Gürkök ailesinin bir kızıdır ve Mehmet Günay ile Mukaddes Gürkök burada tanışıp evlenmişlerdir. Yani Turgut Günay annesiyle babasının tanışıp evlendiği annesinin memleketi olan Soma'da doğmuştur.

4. Turgut, baba tarafı Kafkaslar üzerinden Samsun'a; anne tarafı ise Balkanlar üzerinden önce Gönen'e ve sonra da Soma'ya yerleşen Kırım kökenli ailelerin çocuklarıdır.

5. Doğduğu yıl ya da ertesi yıl Soma'dan babasının tayini sebebiyle ayrılan Turgut Günay, (1946) ardında bayram kutlaması yazılmış 4 yaşındaki fotoğrafını Ardahan'dan Soma'daki Dürrî dayısına göndermiştir. Bir yıl sonra da şairin annesi arkası yazılı dört kişilik aile fotoğrafını Soma'da yaşayan Dürrî dayısına göndermiştir. Yani Turgut Günay ve ailesinin Soma'yla irtibatı devam etmiştir.

6. Turgut Günay, 12-13 yaşlarındayken iki kardeşiyle birlikte kendi doğduğu evde yaşayan Soma'daki anneannesine gelmiş; doğduğu evde oturmuş, yatıp uyumuş, oynamış; şehrin sokaklarını, tepelerini gezmiş; Tarihi Dokuz Oluk Çeşmesinden su içmiş, birkaç gününü Soma'da geçirmiştir.

7. Bugün Yetik Ozan'ın Soma'da yaşayan bir akraba ailesi kalmıştır. Onlar da büyük dayısı merhum Dürrî Gürkök'ün oğlu Ahmet Erol Gürkök ve ailesidir. A. Erol Bey, eşi Filiz Hanım ve evlatları Kutlu ile Gizem, bilge şair Turgut Günay'ın **Somalı** olduğunu ispat eden doğduğu evi, sokağı, su içtiği çeşmesiyle birlikte yaşamakta; şiirlerini büyük bir gururla okumaktadırlar.

Şiirimizin Otuz Yedinci Damlasının vefatının 40. yılında son halini alan bu çalışmanın daha nice araştırmalara ışık tutması temennisiyle!

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Namık, "Yetik Ozan Yitti Gitti", *Türk Yurdu*, S. 147, Kasım 1999.
- Çobanoğlu, Özkul, "Doktriner Türk Milliyetçiliğinin Güçlü Sesi-Yetik Ozan ve Şiiri Üstüne", *Çözüm Sen'de Sence*, S. 12, Ekim 2016, Ankara, s. 32-35.
- Çolak, Ahmet Savaş, *Yetik Ozan'ın Hayatı ve Şiirlerinin Tematik İncelemesi*, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- Demirtepe, Murat, "Yetik Ozan İçin", *Türk Edebiyatı Dergisi*, S. 98, Aralık 1981, s. 17.
- Ercan, Enver, *İntihar Şairleri, Yetik Ozan*, Varlık Yayınları, İstanbul 2016.
- Ercilasun, Ahmet Bican, "Yetik Ozan", *Töre Dergisi*, Yıl 8, Sayı: 93, Şubat 1979, s.6-7.
- Ercilasun, Ahmet Bican, "Sana Gelirim", *Töre Dergisi*, Yıl 6, Sayı: 78, Ankara 1977, s.35-40.
- Günay, Gökçen, "Dokuz Işık'da Sanat: Yetik Ozan'la Şiir Üzerine Bir Konuşma", *Töre Dergisi*, S. 25, Haziran 1973, s. 48-53.
- Günay, Turgut, *Balıkçıl ile Yengeç*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Günay, Turgut, *Rize İli Ağızları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- Günbaş, Ahmet, "Yetik Ozan", *Erken Ölümlü Şairler Antolojisi*, 2. Baskı, Hayal Yayınları, İstanbul 2015, s. 78-80.
- Güzel, Abdurrahman, "Kayıplar, Dr. Turgut Günay", *Türk Kültürü*, S. 196, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Şubat 1979, Ankara, s. 56-57.
- Sakaoğlu, Saim, "Turgutcuğum'un Ardından", *Töre Dergisi*, Yıl:8, S. 94, Mart 1979, s. 40-43.
- Sakaoğlu, Saim, "Günay, Turgut", *TDE Ansiklopedisi*, C. 3, Dergâh Yayınları, İstanbul 1979, s. 405.
- Sevgili Muhan, Muhan Bali'ye Mektuplar* (Haz. Bahtiyar Arslan), Kesit Yayınları, İstanbul 2015, s. 69-106.
- Sümeýra, Cemile, *Kendi Kalemimi Kıranlar*, Şule Yayınları, İstanbul 2007.
- Tatçı, Mustafa, "Ölümünün 8. Senesinde "Yetik Ozan'sız Seneler", *Dolunay*, Sayı: 12, Kahramanmaraş, Aralık 1986, s.31-32.
- Tekin, Aslan, "Törelen de Gel" <http://www.yg.yenicaggazetesi.com.tr/yazargoster.php?haber=22356>.
- Tural, Sadık Kemal, "Yetik Ozan'ın Şiiri Etrafında", *Töre Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 93, Şubat 1979, s.9-12.
- Tural, Sadık Kemal, *Zamanın Elinden Tutmak*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1982.
- Yetik Ozan, *Atmaca Uçurumu, Şiirler*, Töre - Devlet Yayınları, Ankara 1973.
- Yetik Ozan, Bütün Şiirleri -Atmaca Uçurumu Ülkü Bağ-ı* (Haz. Dr. Metin Özarşlan), Alternatif Yayınları, Ankara 2002.
- Yetik Ozan, Bütün Şiirleri -Atmaca Uçurumu Ülkü Bağ-ı Yücelmek-* (Haz. Doç. Dr. Metin Özarşlan), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
- Yetik Ozan, Bütün Şiirleri, -Atmaca Uçurumu-Ülkü Bağ-ı-Yücelmek-* (Haz. Doç. Dr. Metin Özarşlan,), 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
- Yetik Ozan, Bütün Şiirleri, -Atmaca Uçurumu-Ülkü Bağ-ı-Yücelmek-* (Haz. Doç. Dr. Metin Özarşlan,), 3. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

<http://blog.milliyet.com.tr/sairin-olumu/Blog/?BlogNo=252879>

Geçmişten Günümüze Manisa

<http://kaanince.com/yetik-ozan.html>
<http://ramazansactr.blogspot.com/2017/>
<http://www.bayburtpostasi.com.tr/otel-odasinda-yitip-giden-sessiz-bir-ciglik-yetik-ozan-makale,7122.html>
<http://www.enpolitik.com/kose-yazisi/2198/yetik-ozani-manisada-konustuk.html>
<http://www.gokkubbedergisi.com/sayi3/files/assets/common/downloads/page0008.pdf>
<http://www.hamlegazetesi.com.tr/yetik-ozan-unutulmadi/>
<http://www.kirmizilar.com/tr/index.php/sair/1428-yitik-ozan>
<http://www.konyayenigun.com/guncel/yetik-ozan-siirde-ayri-bir-ses-ayri-bir-cigir-idi-h78961.html>
<http://www.kutsikaya.com/?tag=yetik-ozanin-butun-siirleri>
http://www.manisa.bel.tr/t30_yazi-isleri-ve-kararlar-dairesi-baskanligi.aspx?sayfa=haber&sid=16469
<http://www.manisahaberleri.com/manisa/yetik-ozan-kitap-fuarinda-anlatildi-h90194.html>
<https://mimarsz.webnode.com.tr/news/yetik-ozan/>
<https://www.dunyabizim.com/portre/ismiyle-cismiyle-yetik-ozandi-turgut-gunay-h16385.html>
<https://www.facebook.com/groups/27582496698/?fref=ts>
<https://www.facebook.com/Yetik-Ozan-%C3%82%C5%9F%C4%B1kFirkat%C3%AE-789026677873205/?fref=ts>
<https://www.facebook.com/Yetik-Ozan-266428270163585/?fref=ts>
<https://www.karamangundem.com/turgut-gunayi-rahmetle-aniyorurum-makale,824.html>
<https://www.turkocaklari.org.tr/sube/manisa-sehzadeler-subesi/manisa-sehzadeler-subesinden-manisali-bir-sair-yetik-ozan-paneli-8807>
<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kerkuklu-bayraktar-23192yy.htm>
<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/sanimer-bostorgay-yetik-ozan-son-surgun-38901yy.htm>
https://www.academia.edu/36072280/Y%C3%A2da_D%C3%BC%C5%9Fe_n_Bir_%C5%9E%C3%A2ir_Yetik_Ozan
https://www.google.com.tr/maps/@39.1781284,27.6049184,3a,75y,99.3h,112.15t/data=!3m6!1e1!3m4!1s200uMCLkglCqw_tOvpSUxgl2e0!7i13312!8i6656?hl=tr
<http://ulugturkistan.blogspot.com/2013/06/baht-ocag-yetik-ozan.html>
<http://suatzobu.blogspot.com/2015/08/unutulmuslara-karsms-bir-buyuk-sair.html>
<http://turk-alemi.blogspot.com/2015/08/yetik-ozan.html>
<http://edebice.net/2017/05/04/gercek-bir-ozan-yetik-ozan/>
<http://ramazansactr.blogspot.com/2017/11/yitik-bir-ozan-yetik-ozan.html>
<https://haberci45.com/2018/05/06/manisada-yetik-ozan-anildi/>

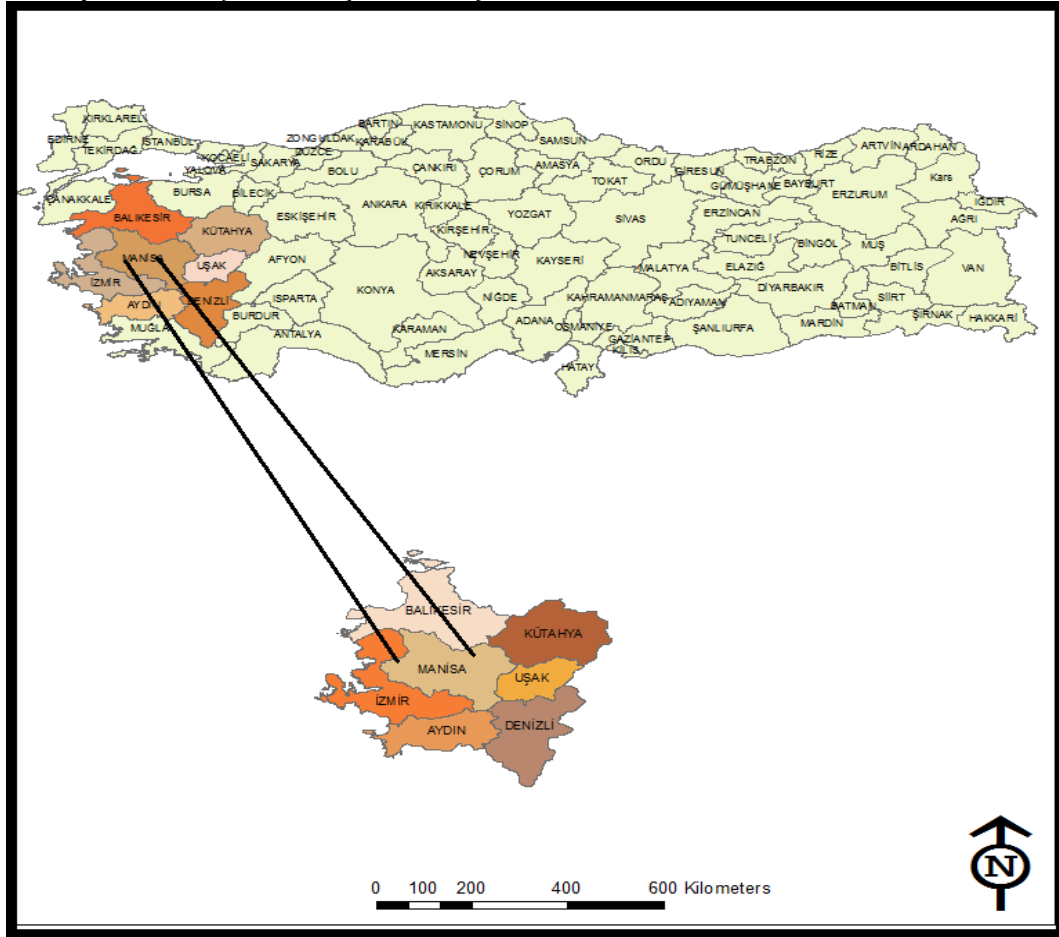
MANİSA İLİNDE TARIM VE HAYVANCILIK

Saliha KODAY*-Ferdî AKBAŞ**

GİRİŞ

Araştırma Sahasının Yeri, Sınırları ve Coğrafi Özellikleri

Ege Bölgesi'nin Asıl Ege Bölümü sınırları içerisinde yer alan Manisa ili, batıdan İzmir, kuzeyden Balıkesir, güneyden Aydın, güneydoğudan Denizli, doğudan Uşak ve Kütahya illeri ile çevrilidir (Harita 1.1).

Harita 1.1. Manisa ili Lokasyon Haritası

Manisa ve çevresinde temeli paleozoik yaşlı metamorfik kayalar oluşturmaktadır. Menderes masifi olarak adlandırılan temeldeki kayalar, bir çekirdek ve bunun üzerinde bir örtüden oluşmuş iki birim olarak düşünülmektedir.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, e-posta: skoday@atauni.edu.tr.

** Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, e-posta: ferdi.akbas@atauni.edu.tr.

Geçmişten Günümüze Manisa

Çekirdek gnayslardan oluşmuştur. Bunlar gözlü gnays ve mavi gözlü gnaysların üzerinde şistlerden oluşmuş kalın bir örtü yer alır. Metamorfizma derecesi çekirdekten dışa doğru azalmaktadır. Araştırma sahasında tüm jeolojik dönemlerde yapılanmış oluşumlar bulunmaktadır. İl alanının temelini I. Zaman (Paleozoik) yaşlı şistler, gnayslar ve kristalize kalkerler oluşturmaktadır. İl merkezinin çevresiyle Marmara Gölü'nü kuzeybatısı, Çal Dağı ve Akhisar'ın kuzeydoğusu II. Zaman (Mezozoik) yaşlı andezit, tuf gibi parçalanmış volkanik kayalarla masif kalker, kumtaşı, konglomera mermer serileriyle örtülüdür. Manisa Ovasının doğusunda denk gelen alanlar III. Zaman (Tersiyer) yaşlı lav ve tuf tabakalarıyla karışık kalker, mermer, konglomera, killi ya da jipsli kumtaşı ve yer yer siltli, kumlu ve çakıllı kayalara rastlanılmaktadır. Gediz Nehrinin getirdiği alüvyon birimi, çakıl, kum, silt ve kilden oluşan IV. Zaman (Kuvaterner) Manisa, Salihli, Alaşehir, Turgutlu, Sarıgöl'de geniş yayılış alanına sahiptir¹.

Manisa'da arazinin ana çizgilerini, doğu-batı doğrultusunda uzanan ve kuzey-güney ve güneydoğu-kuzeybatı doğrultularına çatallanan oluk şekilli çukurlar oluşturmaktadır. Söz konusu oluk şekilli çukurlardan olan Gediz Ovası, Manisa ilinin Ege Bölümünü boydan boya yarmakta, Akhisar ve Alaşehir kollarıyla da İç Batı Anadolu'nun il sınırları içindeki kenarı boyunca uzanmaktadır. Bu kenarın doğusunda ise il topraklarının önemli bir kısmını oluşturan Kula-Gördes Platosu yer almaktadır.

Manisa'da ovalar ve ovaları çevreleyen vadilerde, karasal nitelikli Akdeniz iklimi görülürken, yüksek dağlık bölgeler, kuzey ve kuzey doğudaki dağlar ile platolarda İç Anadolu'nun karasal nitelikli ikliminin etkileri görülmektedir^{2,3}. Manisa'nın toprak yapısını etkileyen en önemli faktörler arasında iklim ve topografik koşulları gelmektedir. Eğimli alanlarda litosoller, dağların yamaç ve eteklerinde biriken yamaç döküntüleri veya depolar üzerinde Kolluviyal topraklar, havza tabanlarında Alüvyal topraklar, eski aşınım yüzeyleri üzerinde Kırmızımsı topraklar, Post Neojen yaşlı yüzeyler üzerinde ise yarı olgun Akdeniz veya Kahverengi Orman Toprakları yayılış göstermektedir⁴.

Manisa İlinin Tarımsal Özellikleri

Tarım sektörü, çeşitli besin maddelerini üreten, bu maddeleri işleyerek besin maddelerini çeşitlendiren, bireylerin de bu maddelere olan ihtiyacını karşılayan dolayısı ile toplumların sağlığı ve kalkınması üzerinde önemli etkiye sahip bir sektördür. İnsanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi için besin ihtiyacı vazgeçilmez bir unsurdur. Toplum sağlığı ve sosyo-ekonomik kalkınma, yeterli ve dengeli beslenme ile mümkündür. Bireylerin de yeterli ve dengeli beslenebilmesi için öncelikle istedikleri miktar ve türde besin maddelerini bulması, daha sonra ise bu maddeleri satın alabilecek bir gelire sahip olması gerekmektedir. Tarım sektörü, günümüze kadar ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişiminde çok önemli görevler üstlenmiş, gelecekte de bu görevleri üstlenmeye devam edeceği beklenmektedir. Tarım; ülke nüfusunun yaşamını sürdürebilmesi, milli gelire ve istihdama katkısı, diğer sektörlerle hammadde ve sermaye sağlaması, ihracata doğrudan ve dolaylı olarak etkisi ve biyolojik çeşitlilik ile ekolojik dengeye olan katkısı nedeniyle tüm

¹ Manisa İl Çevre Durum Raporu, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Manisa Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Manisa 2011, s. 46-48

² Asaf Koçman, Ege Ovalarının İklimi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 73, İzmir 1993, s. 1-57.

³ Asaf Koçman, Türkiye İklimi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi coğrafya Bölümü Yayınları, İzmir 1993, s. 1-75.

⁴ Kenan Arınç, Türkiye'nin Kıyı Bölgeleri (Doğal, İktisadi, Sosyal ve Siyasal Yönleriyle), Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum 2011, s. 206.

dünyada vazgeçilmez bir sektör niteliğindedir. Bu nedenle tarım sektörü, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla, toplumun bütün kesimlerini yakından ilgilendirmektedir⁵.

Manisa, sahip olduğu coğrafi özellikler neticesinde ülkemizin önemli tarım merkezlerinden birini teşkil etmektedir. 1970’li yıllardan itibaren gelişen endüstriyel yapısına rağmen Manisa’nın ekonomisinin önemli bir kısmını hala tarımsal üretim oluşturmaktadır. İl, 19. Yüzyıl sonlarında ülkemizde Pazar için tarımsal üretim yapmaya başlayan yörelerin başında gelmektedir. Manisa tarımı, yüzyılın başında geçimlik aile ekonomisinden Pazar ekonomisine geçiş ile geleneksel hububat üretiminden sanayi bitkileri üretimine yönelmiş ve pamuk, tütün, zeytin, gibi sanayi bitkilerinin üretimi yaygınlaşmıştır. Manisa’ya özgü ve ihracata yönelik bir ürün olan çekirdeksiz kuru üzüm üretiminde, modern tekniklerin kullanımının yaygınlaşması ile belirgin üretim artışları sağlanmıştır. Manisa tarımında, bitkisel üretim ağırlıklı yer tutar. İl topraklarını sulayan Gediz Nehri boyundaki alüvyal topraklar, Türkiye’nin en verimli toprakları arasındadır. İklim şartları, su kaynakları, toprak özellikleri ile tarıma son derece elverişlidir. Tarımda modern tekniklerin uygulanması, kaliteli tohumluk kullanımı, entansif tarım yöntemlerinin yaygınlaşması hem verimi hem de kaliteyi arttırmıştır. İlimizde ovalık alanlarda pamuk, bağ, sebze gibi ürünler 40 yetiştirilmekte ve sulu tarım yapılmakta, yüksek kesimlerde ve susuz alanlarda hububat ve tütün tarımı yapılmaktadır⁶.

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre; 2016 yılında Manisa’nın nüfusu 1.396.945 kişi olup, nüfus bakımından ülkemizin en büyük 14. İlini oluşturmaktadır. Ülkemiz nüfusunun % 1,77 si Manisa’da yaşamaktadır. İl Nüfusunun % 67’si il ve ilçe merkezlerinde, % 33’ü ise kırsal mahallelerde (köy-kasaba) ikamet etmektedir. İlin yıllık ortalama sıcaklığı 16,3 °C, yıllık yağış miktarı ortalaması 705,8 mm’dir. İlde Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Çiftçi Kayıt Sistemine kayıtlı 73.266 tarım işletmesi bulunmaktadır. Bunlar genel olarak Türkiye genelinde olduğu gibi parçalı arazi üzerinde kurulmuşlardır. İlde yaklaşık olarak 293.064 kişi geçimini tarımdan sağlamaktadır. Bunun yanında Çiftçi Kayıt Sistemine Kayıtlı 3.308.018 dekar tarım arazisi bulunmakta olup, kayıtlı tarım işletmelerinin kullandıkları arazilerin ortalama büyüklüğü 45 dekadır⁷.

İlin arazi yapısı incelendiğinde; en fazla alanın % 40.5 ha ile orman alanlarına ait olduğu ortaya çıkmaktadır. Orman alanlarını il topraklarının yaklaşık yarısının oluşturan tarım arazileri izlemektedir. Bunların yanından Manisa’da engebeli arazi oranı da fazladır. Toplam yüzölçümün yaklaşık % 75 gibi büyük bir miktarının engebeli araziden oluşması tarımsal aktiviteleri nispeten etkilemiştir (Tablo 1.1). İlde düz ve düze yakın alanlar genel itibariyle akarsuların yakın çevresinde görülmekte olup, bunlar aynı zamanda tarımsal üretim açısından en verimli alanları oluşturmaktadırlar.

⁵ Zeki Doğan, Seçkin Arslan, Ayberk Nuri Berkman, Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (1), 2015, s. 30.

⁶ Manisa İl Çevre Durum Raporu, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Manisa Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Manisa 2011, s. 39-40.

⁷ Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Manisa Tarım İstatistikleri: 2016: 1.

Tablo 1.1. Manisa İlinin Arazi Bölünüşü (2016).

ARAZİ ŞEKLİ	MİKTARI (Ha)	TOPLAM ALANA ORANI (%)
TARIM ALANI	514.328	38,94
ÇAYIR-MER'A	32.529	2,46
ORMAN	534.520,00	40,50
TARIMA ELVERİŞSİZ	239.018	18,10
İLİN YÜZÖLÇÜMÜ	1.320.100,0	100
DAĞLIK VE SARP ALAN	599.985,45	45,45
TEPELİK VE DALGALI ALAN	388.109,40	29,4
TABAN VE DÜZ ALANLAR	296.626,47	22,47

Kaynak: Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü (2016).

Araştırma sahasının teşkil eden Manisa'da en fazla alan tarla tarımına ayrılmıştır. Üzüm ve zeytinin il ekonomisinin nispeten temelini oluşturması bu alanların miktarının fazla olmasını sağlamıştır. Sahip olduğu iklim ve toprak özellikleri nedeniyle ilde kullanılmayan arazi ve nadas alanının il yüzölçümünde sahip olduğu değer oldukça düşük olması dikkat çekmektedir (Tablo 1.2). İl merkezinin yanında özellikle ilçeler ve bunlara bağlı kırsal yerleşimlerde tarımsal faaliyetlerin temel geçim kaynağını oluşturması her karış toprağın değerlendirilmesini sağlamıştır.

Tablo 1.2. Tarımsal Arazi Kullanımı (2016).

ARAZİ ŞEKLİ	MİKTARI (Ha)	ORANI (%)
TARLA	260.837,4	51,7
SEBZE	33.185,0	6,5
MEYVE	26.306,8	5,1
BAĞ ALANI	79.305,3	15,4
ZEYTİN	99.181,4	19,3
KULLANILMAYAN ARAZİ	3.804,2	0,08
NADAS	11.412,7	2,2
TOPLAM	514.032,8	100

Kaynak: Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü (2016).

Tek yıllık tarım bitkilerinin (bir yıl içinde ekilen, ürün veren ve hasat edilen) tarımının yapıldığı arazilere tarla ve bu tarım faaliyet şekline ise tarla tarımı adı verilmektedir (Doğanay, Çavuş, 2011: 52). Manisa'da en fazla tarla tarımı arazisinin Selendi ilçesinde (305.665 da) olduğu görülmektedir. Bunu 302.977 da ile Kula, 295.548 da ile de Salihli ilçeleri izlemektedir. Bu grupta en düşük değer ise yüz ölçüm

bakımından araştırma sahasının en küçük ilçesi konumunda olan Ahmetli'ye (25.749 da) aittir. Manisa, ülkemiz illeri arasında en zengin ekolojik dengeye sahip kentlerimizden biridir. Özellikle teknik ve ekonomik düzeydeki çalışmalar sebze üretiminin artmasını sağlamıştır. İlin sahip olduğu tarım arazileri içerisinde toplam 331.850 da olan sebze üretim alanları en büyük değere 43.636 da ile Salihli ve 41.440 da ile de Akhisar ilçelerinde ulaşmaktadır. Ülkemizde sebze üretimin yapıldığı hemen hemen bütün yerleşimlerde bu ürünlerin ticareti genel hatlarıyla serbest piyasa sistemiyle yapılmaktadır. Pazarlama fonksiyonlarının büyük ölçüde özel sektör tarafından üstlenildiği bu sektörde kooperatifler aracılığı ile pazarlama ise yok denecek kadar azdır. Sebze pazarlamasında üreticiden sonraki aşamalarda toplayıcılar, mahalli alıcılar, pazarcılar gibi teşkilatlanmamış araçlar devreye girmekte, ancak toptancı halleri ve hallerde görev yapan komisyoncular ile tüketim merkezi komisyoncularına, semt pazarlarına ve dışsatımcılara mal temin eden tüccarlar en büyük rolü oynamaktadır⁸.

Tablo 1.3. Manisa İlinde İlçelere Göre Tarım Arazilerinin Dağılımı (Da.) (2016).

İlçe Adı	Tarla	Sebze	Meyve Zeytin Dâhil)	Nadas	Tarım Arazisi Olup Klmyn Arazi	Toplam Tarım Arazisi	Çayır Mera	Orman ve Tarıma Elverişsiz Alan	Yüz ölçüm
Ahmetli	25.749	10.422	70.702	8.510	-	115.383	2.920	92.697	211.000
Akhisar	289.300	41.440	479.820	14.325	-	824.885	42.030	781.085	1.648.000
Alaşehir	111.120	12.435	234.153	8.480	-	366.188	41.160	611.652	1.019.000
Demirci	219.375	8.272	57.025	9.830	2.300	296.802	17.760	915.438	1.230.000
İzmir	28.007	22.700	40.738	660	-	92.105	4.820	233.075	330.000
Görmüş	226.561	7.475	39.375	34.941	-	308.352	26.100	596.548	931.000
Kırkağaç	70.291	30.889	112.935	760	-	214.875	9.360	318.765	543.000
Köprübaşı	95.515	1.560	47.009	5.416	10.535	160.035	2.550	276.415	439.000
Kula	302.977	18.245	27.013	7.398	-	355.633	23.350	543.017	922.000
Salihli	295.548	43.636	221.865	5.475	15.068	581.592	68.960	750.448	1.401.000
Sarıgöl	65.885	8.270	103.178	-	-	177.333	6.180	232.487	416.000
Saruhanlı	145.392	29.710	217.868	-	-	392.970	14.280	377.750	785.000
Selendi	305.665	8.840	32.004	14.212	-	360.721	28.310	326.969	716.000
Soma	123.750	17.790	71.286	1.570	4.074	218.470	13.730	594.800	827.000
Şehzadeler	178.950	17.310	120.145	650	5.075	322.130	5.000	139.870	467.000
Turgutlu	72.100	45.604	131.299	900	-	249.903	3.330	292.767	546.000
Yunus emre	52.189	7.252	41.520	1.000	990	102.951	15.450	651.599	770.000
Toplam	2.608.374	331.850	2.047.935	114.127	38.042	5.140.328	325.290	7.735.382	13.201.000

Kaynak: Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü (2016).

⁸ Sait Akdeniz, Türkiye'de Sebze Üretimi ve Gelecek İçin Bazı Öneriler, Mpm Verimlilik Dergisi, 2, (2009), 99-117.

Geçmişten Günümüze Manisa

Manisa üzerinde kurulduğu coğrafi yapı nedeniyle tropik bahçe bitkileri dışındaki meyve türleri için oldukça elverişli bir iklime sahiptir⁹. Bu durumdan dolayı ilde tarıma ayrılan toprakların önemli bir kısmında meyve üretimi yapılmaktadır. Meyvelere ayrılan tarım alanları en fazla Akhisar (479.820 da) ilçesinde yer almaktadır. Bunu 234.153 da ile Alaşehir, 221.865 da Salihli takip etmektedir. İnceleme sahasında nadas alanlarının nispeten yüksek değerlere sahip oluşu, bulunduğu coğrafi konum ve iklim koşulları göz önüne alındığında dikkat çekmektedir. Genel anlamıyla toprağın dinlendirilerek (1 yıl veya daha fazla) boş bırakılması ve bitki besin elementlerince güçlendirilmesi anlamına gelen nadas, il genelinde 114.127 da alanda uygulanmaktadır. İl genelinde nadas alanlarında Akhisar ve Selendi ilçeleri birbirine yakın oranlarla ilk sıralarda yer almaktadırlar. Bu grupta il merkezinde yer alan Şehzadeler (650 da) en düşük değere sahiptir (Tablo 1.3). Manisa'da nadas alanlarını azaltmada başvurulacak metotların başında sulama gelmektedir. Çünkü sulama ile birlikte hem nadaslı kuru tarım alanları azalacak hem de verim ve üretim artacaktır. Bu şekilde sulamaya açılmış olan alanlarda sulama öncesine göre önemli bir ekonomik kazanç sağlanmış olacaktır. Bu arada dikkat edilmesi gereken iki husus vardır. Bunlar; nadaslı kuru tarım alanlarının sulamaya uygun nitelikler taşıyıp taşımadığının tespit edilmesi ve sulama suyu potansiyelinin göz önünde bulundurulmasıdır. Bunların yanında nadas uygulanmasının gerekli olduğu ve olmadığı alanların da belirlenmesi Manisa'nın tarım potansiyelinin artmasında etkili olacaktır¹⁰. Araştırma sahasında orman ve tarıma elverişli olmayan alanlar yüzölçümün % 58.5'ini teşkil etmektedir. Oldukça yüksek olan bu değer zirve noktasına Akhisar'da (781.085 da) en düşük değerine ise Ahmetli ilçesinde (92.697 da) ulaşmaktadır. Diğer ilçelerde ise nispeten yüksek değerlerin olması Manisa'nın ekolojik potansiyelinin yüksek olduğunu göstermektedir¹¹.

Zirai faaliyetler için sulama büyük önem taşımaktadır. Özellikle Manisa gibi sıcaklık değerlerinin yüksek olduğu mevkilerde tarımdan istenilen verim alınabilmesi için hayati değere sahiptir. Gediz nehrinin akış gösterdiği ilde, tarım arazilerinin sulanma miktarı % 50'nin altındadır. Bu duruma sıcaklığın yüksek olmasının yanında ilin jeolojik yapısı da sebep olmaktadır. Sahip olduğu jeolojik formasyonların geçirimsizlik özelliği nedeniyle hidrografik koşulları tarım arazilerinin sulanma değerini düşürmektedir. Yağmur ve kar sularıyla yüzeye ulaşan su, kısa bir süre içerisinde alt tabakalara doğru harekete geçerek burada tutulmaktadır. Bu durumun önüne geçebilmek maksadıyla ildeki tarım arazilerinin önemli bir kısmında zirai faaliyetlerin gerçekleşmesini sağlayacak olan su, DSİ'nin inşa ettiği sulama kanallarında ya da çiftçilerin imkânları doğrultusunda açtırdıkları sondaj kuyularından elde edilmektedir.

İldeki sulama değerlerini gösteren tablo 1.4 analiz edildiğinde; en fazla sulanan tarım arazisinin 380.338 da ile Salihli'de olduğu bunu 340.980 da ile Akhisar'ın izlediği ortaya çıkmaktadır. Sulama konusunda en düşük değerler ise Gördes ile Selendi ilçelerine aittir. Sulamanın oransal dağılımı göz önüne alındığında durum biraz farklılaşmaktadır. Şöyle ki dekar bakımından en fazla sulama değerine sahip olan Salihli'de yüzölçüme göre tarım topraklarının % 65.40'ı Akhisar'ın ise %

⁹ Mevlüt Gül, M. Göksel Akpınar, Dünya ve Türkiye Meyve Üretimindeki Gelişmelerin İncelenmesi, Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 19 (1), 2006, s. 15.

¹⁰ Okan Yaşar, Türkiye'de Nadas Alanlarını Azaltmada Doğal ve Beşeri Kaynakların Harekete Geçirilmesi Coğrafi Bir Bakış, Türk Coğrafya Dergisi, 34, 1999, s. 549-561.

¹¹ Murat Zengin, Hakan Oğuz, Afşin-Elbistan İlçeleri Potansiyel Orman Alanlarının Belirlenmesi, I. Ulusal Akdeniz Çevre ve Orman Sempozyumu 26-28 Ekim 2011, Kahramanmaraş Üniversitesi Doğa Bilimleri Dergisi Özel Sayı, Kahramanmaraş 2012, s. 62-69.

41.34'ü sulanma imkânı bulmaktadır. Oran bakımından ilk sırada Manisa'nın büyükşehir ilçelerinden Şehzadeler (% 94.95), ikinci sırada ise ilin en küçük yüzölçüme sahip ilçesi olan Gölarmara (% 89.95) yer almaktadır. İl genelinde sulanan alanların % 55.9'u meyve, % 31.2'si tarla, % 12.9'u ise sebze tarımına ayrılmıştır (Tablo 1.4).

Tablo 1.4. Manisa İlinde İlçelere Göre Tarım Arazilerinin Sulanma Durumu

İlçe	Toplam Tarım Alanı	Sulanmayan Alan	Sulanan Alan	Sulama Oranı (%)	Sulanan Alanlar		
					Tarla		Sebze Meyve
Ahmetli	115.383,00	24.696,00	90.687,00	78,60	14.515,00	10.422,00	65.750,00
Akhisar	824.885,00	483.905,00	340.980,00	41,34	78.350,00	34.590,00	228.040,00
Alaşehir	366.188,00	114.594,00	251.594,00	68,71	29.266,00	12.435,00	209.893,00
Demirci	296.802,00	275.097,00	21.705,00	7,31	3.610,00	4.890,00	13.205,00
Gölarmara	92.105,00	9.260,00	82.845,00	89,95	19.407,00	22.700,00	40.738,00
Gördes	308.352,00	292.877,00	15.475,00	5,02	7.000,00	7.475,00	1.000,00
Kırkağaç	214.875,00	80.965,00	133.910,00	62,32	40.606,00	30.289,00	63.015,00
Köprübaşı	160.035,00	119.271,00	40.764,00	25,47	3.000,00	1.200,00	36.564,00
Kula	355.633,00	303.849,00	51.784,00	14,56	33.354,00	8.430,00	10.000,00
Salihli	581.592,00	201.254,00	380.338,00	65,40	178.837,00	42.636,00	158.865,00
Sarıgöl	177.333,00	69.038,00	108.295,00	61,07	3.757,00	7.950,00	96.588,00
Saruhanlı	392.970,00	144.022,00	248.948,00	63,35	72.400,00	29.000,00	147.548,00
Selendi	360.721,00	346.301,00	14.420,00	4,00	5.350,00	8.840,00	230,00
Soma	218.470,00	185.970,00	32.500,00	14,88	12.000,00	15.000,00	5.500,00
Şehzadeler	322.130,00	16.275,00	305.855,00	94,95	168.400,00	17.310,00	120.145,00
Turgutlu	249.903,00	55.949,00	193.954,00	77,61	45.200,00	45.604,00	103.150,00
Yunusemre	102.951,00	42.289,00	60.662,00	58,92	26.900,00	7.172,00	26.590,00
Toplam	5.140.328,00	2.765.612,00	2.374.716,00	46,20	741.952,00	305.943,00	326.821,00

(Da.) (2016).

Kaynak: Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü (2016).

Tarla ürünlerinin ekiliş alanlarının fazla olmasında iklim koşulları en etkili mekanizmadır. Sulama imkânlarının nispeten kısıtlı olduğu yörede, buna uyum gösteren ürünlerin ekiliş alanları da fazla olmaktadır. Tarla ürünlerinin ekiliş alanları incelendiğinde; kurak koşullara uyum sağlayan ve sulama isteği minimum olan türlerin ekim alanlarının fazla, bu durumun tam tersinin söz konusu olduğu ürünlerin ise az olduğu dikkati çekmektedir. Tarla ürünleri içerisinde hububat grubu ekim alanı itibariyle ilk sırada yer almaktadır. Hububat ekiminden sonraki süreçte tarladan hayvan yemi olarak kullanılacak olan saman gibi türlerin elde edilmesi bu ürünlerin ekim alanlarının artmasında etkili olan bir diğer neden olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1.5'e göre hububat tarım alanları toplam değer içerisinde % 46'lık bir paya sahiptir. Buğday ekim alanı tarla ürünleri içerisinde % 26'lık değeri ile ilk sırada yer almaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasına; buğdayın beslenmedeki önemi, gıda

Geçmişten Günümüze Manisa

maddeleri üreten gıda endüstrisindeki yeri, yörenin sahip olduğu klimatolojik şartlar, ticaretteki ekonomik avantajları gibi durumlar zemin hazırlamıştır¹². Tarla ürünleri içerisinde ikinci en yüksek değer ise fiğ, yonca, korunga, saman gibi hayvan yemi olarak kullanılan türlere aittir. Tarla tarım alanlarının % 40'ını oluşturan bu alanlar yöredeki hayvancılık faaliyetleri için hayati önem taşımaktadır. Geri kalan % 14'lük oran tütün, susam, pamuk gibi ürünlere ayrılmıştır. Genel bir ifade ile Tarla ürünlerinin üretim değerleri, ekiliş alanlarıyla paralel düzeyde gelişme göstermektedir (Tablo 1.5).

Tablo 1.5. Manisa İlinde Tarla Ürünleri Üretim Değerleri (Da.) (2016).

Ürünün Adı	Ekiliş Miktarı (Da.)	Üretim Miktarı(Ton)
Buğday	1.017.239	269.411
Arpa	322.557	68.652
Çavdar	12.072	2.575
Yulaf (Dane)	3.297	627
Mısır (Dane)	326.360	353.449
Mısır (Hâsil)	3.380	8.380
Mısır (Silaj)	107.437	502.227
Bakla (Yemeklik)	2.950	419
Bakla (Hayvan)	13	3
Nohut	71.179	7.156
Fasulye (Kuru)	4.150	521
Mercimek (Yeşil)	12.353	1.192
Mercimek	24.350	2.778
Bezelye	654	89
Börülce	7.892	730
Fiğ (Dane)	590	48
Fiğ (Yeşil Ot)	177.314	169.191
Burçak (Yeşil Ot)	1.535	813
Burçak (Dane)	9.560	670
Tütün	247.893	16.212
Pamuk	28.217	15.925
Susam	59.205	2.689
Ayçiçeği (Yağlık)	820	162
Ayçiçeği (Çerezlik)	4.215	1.233
Yer Fıstığı	100	15
Yonca (Yeşil Ot)	25.971	85.202
Korunga (Yeşil Ot)	941	894
Haşhaş (Kapsül)	21.343	636
Haşhaş (Tohum)	21.343	700
Patates	4.837	10.964
Tatlı Patates	300	450
Mürdümük (Yeşil)	2.620	2.142
Sarımsak	1.465	1.131
Soğan	2.472	3.122
Kekik	2.320	828
Sorgum (Yeşil Ot)	245	1.050
Tritikale (Yeşil Ot)	1.885	1.961
Tritikale (Dane)	7.921	2.033
Yem Şalgamı	2.145	7.984
Hayvan Pancarı	45	86
Samam (Buğday)	1.017.239	244.137
Samam (Arpa)	322.557	77.414
Samam (Yulaf)	3.297	791
Samam (Çavdar)	12.072	2.897

Kaynak: Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü (2016).

¹² Hayati Doğanay, Ogün Coşkun, Tarım Coğrafyası, Pegem Akademi, Ankara 2012, s. 105-106.

Manisa ili için sebze tarım alanları toplam tarım arazileri içerisinde % 6.5 oranında bir değere sahiptir. İlde yumruları tüketilen (patates, soğan), yaprağı tüketilen (lahana), meyvesi tüketilen (kavun, karpuz), kökü tüketilen (havuç) çok farklı türden ürünleri yetiştirilmektedir¹³. En fazla üretilen sebzeleri; domates, kavun, karpuz ve hıyar oluşturmaktadır. En az değerler ise

Havuç ve lahana (brüksel)'ya aittir (Tablo 1.6). Üretilen sebzelerin bir kısmı üreticinin kendi ihtiyacını karşılarken, diğer bölümü ise iç ve dış ticarete pazarlanmaktadır.

Tablo 1.6. Manisa İlinde Sebze Ürünleri Üretim Değerleri 2016 (Da).

Ürünün Adı	Ekiliş Miktarı (Da.)	Üretim Miktarı (Ton)
Bakla	1.980	1.375
Bal Kabağı	460	1.132
Bamya	1.650	980
Barbunya	1.292	1.230
Bezelye	1.866	1.044
Biber (Dolmalık)	2.647	6.764
Biber (Sivri)	17.095	44.170
Biber (Salçalık)	32.954	131.263
Domates (Sofralık)	36.599	198.000
Domates (Salçalık)	97.152	776.878
Fasulye	5.826	6.289
Havuç	70	122
Hıyar (Sofralık)	5.963	23.590
Hıyar (Turşuluk)	10.331	26.877
Ispanak	8.832	10.827
Kabak (Sakız)	3.115	6.389
Karnabahar	5.560	11.122
Brokoli	1.385	2.838
Lahana (Beyaz)	5.539	14.725
Lahana (Kırmızı)	652	1.228
Lahana (Brüksel)	10	10
Kereviz	885	1.622
Marul (Göbekli)	1.690	3.079
Marul (Kıvırcık)	2.219	4.073
Patlıcan	7.337	17.935
Pırasa	2.572	6.248
Sarımsak (Taze)	645	630
Soğan (Taze)	3.952	7.039
Turp (Bayır)	305	506
Turp (Kırmızı)	436	739
Karpuz	33.420	107.076
Kavun	41.606	108.031
Enginar	354	584

¹³ Hayati Doğanay, Ahmet Çavuş, Türkiye Ekonomik Coğrafyası, Güncellenmiş ve Geliştirilmiş 6. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2013, s. 67.

Geçmişten Günümüze Manisa

Acur	167	245
Börülce	2.100	1.263
Pancar (Kırmızı)	70	133
Şalgam	50,0	150
Nane	72	36
Tere	60	27
Roka	72	33
Semizotu	2	1
Dereotu	10	5
Maydanoz	133	71

Kaynak: Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü (2016).

Araştırma sahasını oluşturan Manisa'da meyve tarımı toplam tarım alanlarının % 5.1'ini teşkil etmektedir. Yöredeki meyve bitkileri büyük bir cins ve tür zenginliği göstermektedirler. İldeki meyve bahçeleri (bağ-bahçe arazileri) bir başka ifade ile dikili tarım arazileri, ekilen tarım arazileri kadar geniş alanlara yayılmış değillerdir. Manisa'da meyve alanları içerisinde en büyük pay, Akdeniz ikliminin tanıtıcı ve tipik meyve bitkilerinden biri olan zeytine ayrılmıştır. Yörede zeytinlikler genellikle depresyon sahalarının yamaçlarına doğru yayılmışlardır. Taban araziler daha çok pamuk tarım alanları, hafif eğimli yüzeyler bağ alanları daha eğimli yüzeyler ise zeytinlik olarak değerlendirilmektedir. Yörede ikinci en fazla ağaç sayısı üzüm bağlarına aittir. Manisa'nın içerisinde yer aldığı Gediz depresyonu, üzüm bağları vadisi olarak adlandırılmaktadır¹⁴.

Manisa'da meyve veren ağaç sayıları incelendiğinde; ilk sırayı 19.292.968 değeri ile zeytinin ikinci sırayı ise 793.053 ile üzümün aldığı ortaya çıkmaktadır. İklim ve toprak özellikleri üzüm ve zeytinin bu değerleri edinmesini sağlamıştır. Kiraz, erik, antep fıstığı ve badem gibi meyveler ağaç sayısının fazla olduğu diğer türleri oluşturmaktadırlar. Kuşkusuz üretim değerleri de genel itibariyle ağaç sayısına göre artış ve azalış göstermişlerdir (Tablo 1.7).

Tablo 1.7. Manisa İlinde Meyve Üretim Değerleri 2016 (Da).

Ürünün Adı	Meyve Veren Ağaç Sayısı	Üretim Miktarı (Ton)
Armut	255.627	6.962,00
Ayva	82.962	1.400,00
Elma (Golden)	85.886	2.638,00
Elma (Starking)	80.020	2.404,00
Elma (Amasya)	7.945	254
Elma (G.Smith)	9.036	313
Elma (Diğer)	139.119	3.220,00
Muşmula	7.830	189
Erik	614.753	14.412,00
İğde	16.872	239
Kayısı	109.363	1.928,00
Kiraz	2.325.630	46.648,00
Şeftali	368.452	14.344,00
Vişne	43.347	1001
Zerdali	5.905	111

¹⁴ Hayati Doğanay, Ahmet Çavuş, Türkiye Ekonomik Coğrafyası, Güncellenmiş ve Geliştirilmiş 6. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2013, s. 105-141.

Dut	32.556	635
İncir	71.118	2.087,00
Nar	230.781	5.295,00
Badem	337.195	3.572,00
Ceviz	217.815	4.305,00
Kestane	56.425	2.502,00
Çilek (Da)	3.988	12.952
Kur.Ç.Siz Üzüm (Da.)	594.805	966.450
Kur.Ç.Li Üzüm (Da.)	1.068,0	1.460
Sof. Ç.Siz Üzüm (Da.)	156.006	340.418
Sof. Ç.Li Üzüm (Da.)	32.249	49.862,00
Şar.Üzüm (Da.)	8.925	8.714,00
Antep Fıstığı	619.992	1.925,00
Zeytin (Yağlık)	4.561.311	68.265,00
Zeytin (Sofralık)	14.731.657	115.345,00
Trabzon Hurması	5.420	107
Nektarin	23.180	697

Kaynak: Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü (2016).

Birim alandan yüksek verim alınmasını sağlayarak küçük alanların marjinal olarak değerlendirilmesine olanak veren örtü altı yetiştiriciliği, aynı zamanda yıl içerisinde düzenli bir verim alınmasına imkan sağlaması nedeniyle Manisa'da önemli tarımsal faaliyetlerden birisi haline gelmiştir. Örtü altı tarımı; sera ve alçak plastik tüneller altındaki üretimi kapsamaktadır. Alçak plastik tüneller; bitki sıraları üzerine yaklaşık 60 cm yarıçaplı ve yarım daire kesitli yerleştirilmiş iskeletlerin üzerinin yumuşak plastik örtülerle örtülmesi sonucu elde edilen yapılardır. Alçak plastik tünel altında yapılan bitkisel üretimde erkencilik amaçlanır. Seralar ise; iklim koşullarının açıkta bitki yetiştirmeye elverişli olmadığı dönemlerde, kültür bitkilerinin ekonomik olarak yetiştirilmesini olanaklı kılan, bitkisel üretim için gerekli olan gelişim etmenlerini sağlayabilen, içinde hareket edilebilir yapılardır¹⁵.

Manisa'daki örtü altı üretim değerlerine göre; en fazla ekim alanına sahip ürün domates olup, bunu hıyar (sofralık) takip etmektedir. Bu grupta en düşük değer tere ile aynı ekim alanına sahip roka ve soğan (taze)'da görülmektedir. İlde örtü altı üretim değerleri incelendiğinde; ekim alanı en fazla olan ürün olan domatesi üretim değeriyle ilk sırada yer alırken, ikinci sırayı ise hıyar almaktadır (Tablo 1.8).

Tablo 1.8. Manisa İlinde Örtü Altı Üretim Değerleri 2016 (Da).

Ürünün Adı	Ekiliş Miktarı (Da.)	Üretim Miktarı (Ton)
Domates(Sofralık)	881	24.329
Hıyar (Sofralık)	643	12.752
Marul (Kıvırcık)	520	1.562
Marul (Göbekli)	69	290
Çilek	83	332
Maydanoz	25	15
Roka	10	5

¹⁵ Ayten Sevgican, Yüksel Tüzel, Ayşe Gül, Raşit Eltez, Türkiye'de Örtüaltı Yetiştiriciliği, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/0192e936ba11d0a_ek.pdf, (Erişim Tarihi: 01.08.2017), s. 679-680.

Geçmişten Günümüze Manisa

Soğan (Taze)	10	25
Tere	5	2

Kaynak: Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü (2016).

Araştırma sahasını oluşturan Manisa ilindeki tarım araçlarının rakamsal değerleri analiz edildiğinde; tarımın temel yapı taşlarından biri olan ve verim-kalite ilişkisi üzerinde söz sahibi olan traktör 74.810 ile birinci sırada yer alırken, bunu aynı durumun diğer parçası olan römork 55.574 değeriyle izlemektedir. En düşük değerler selektör (12) ile biçerdöver (18)'de görülmektedir (Tablo 1.9).

Tablo 1.9. Manisa İlinde Tarımsal Araç Değerleri 2016.

Araç ve Gereçlerin Cinsi	Sayısı (Adet)
Traktör (Toplam)	74.810
Römork	55.574
Biçerdöver	18
Traktör Pulluğu	72.284
Balya Makinesi	426
Selektör	12
Atomizör	16.097
Biçerbağlar Makinası	352
Çiftlik Gübresi Dağıtma Makinası	375
Kimyevi Gübre Dağıtma Makinası	14.811
Elektropomp	10.256
Santrifüj Pompa	5.103
Süt Sağım Makinası (Seyyar)	10.425
Süt Sağım Tesisi	430
Mısır Silaj Makinası	763
Ot Silaj Makinası	315
Diğer	270.628

Kaynak: Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü (2016).

Tarım ekonomisinin bir şubesi olarak hayvancılığın Manisa için ayrı bir önemi bulunmaktadır. İl genelinde hayvan yetiştirmekten elde gelir, tek başına yahut toprak ürünleriyle beraber, halkın yaşayışında birinci derecede yer tutmaktadır. İldeki bazı yerleşmelerde başta iklim olmak üzere birtakım doğal şartlar ve yer şekillerinin meydana getirdiği engeller, hayvancılıkla tarımın birlikte yürütülmesini ve yerel istekleri karşılayıcı durumda bırakmaktadır. Bu nedenle temel kazançta yalnızca tarım değil aynı zamanda hayvancılıktan da söz edilmektedir. Zirai faaliyet kollarından birini teşkil eden hayvancılık, tarımla iç içe geçmiş konumda yer almaktadır. Bu durumdan dolayı tarım ile hayvancılığı birbirinden ayrı düşünmemek gerekmektedir. Bu iki faaliyet kolu birbirini destekleyip tamamlar nitelik taşımaktadır. Manisa'da buğday, mısır gibi ürünlerin yetiştirildiği alanlar genel itibariyle hayvancılığın yoğun olarak gelişme gösterdiği alanlardır. Hatta bu yerlerdeki hayvancılık bu ürünlerin tarımına bağlı olarak yapılmaktadır. Çünkü hayvan yemi olarak kullanılan ürünler, bu alanlardan elde edilmektedir. İlde hayvancılık yapılan alanların bazılarında doğal merak bulunmadığı için hayvancılığı destekleyen kurum ve kuruluşlar sayesinde bu faaliyet kolu sürdürülmektedir. Çayır yetiştiriciliği ve yem bitkileri tarımı doğrudan hayvancılık faaliyetleri ile ilişkilidir.

Manisa'da zirai faaliyetlerde makine yoğun olarak kullanılmakta olup, traktörle ekilen tohumların büyük bir bölümünün hasadı kiralanan ya da satın alınan biçerdöverlerle yapılmaktadır¹⁶.

Manisa ilinde mera alanlarının yeterli olmaması ve klimatolojik koşullar gibi durumlar küçükbaş hayvan sayılarının fazla olmasını sağlamıştır. Küçükbaşlar içerisinde koyun bağlı olduğu grubun % 75'inden fazlasını oluşturmaktadır. Koyun sayısının en fazla olduğu yerleşim alanı Kula ilçesidir. Kulayı 76.000 gibi büyük bir değer ile Demirci takip etmektedir. Keçi sayıları incelendiğinde Akhisar ve Kula ilçeleri sahip olduğu değerler ile öne göze çıkmaktadırlar. Ancak il geneline bakıldığında keçi yetiştiriciliğinin koyun kadar yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Yöredeki keçi yetiştiriciliği kırsal ve ormanlık alanlarda dar gelirli ailelerin önemli bir geçim ve besin kaynağıdır. Manisa keçi yetiştiriciliği genellikle orman içi, kenarı alanlar, bitkisel üretime ve diğer hayvan türlerinin yetiştirilmesine uygun olmayan araziler ile sarp alanlarda yapılmaktadır¹⁷. Ege Bölgesi'nin Asıl Ege Bölümü sınırları içerisinde yer alan Manisa ili, genel itibariyle düz ve düze yakın alanlarının hâkim olduğu topografya üzerinde kurulmuş ve gelişme göstermiştir. Manisa'nın sahip olduğu fiziki coğrafya özellikleri keçi sayısının az olmasının nedenlerini ortaya çıkarmaktadır.

İldeki büyükbaş hayvan sayıları değerlendirildiğinde; melez ile kültür ırklarının toplam değerinde birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Yerli ırk ise toplam değerinin yalnızca % 9'unu (18.827) oluşturmakta olup, diğer gruplardan oldukça düşük bir değere sahiptir. Büyükbaş hayvan sayıları bakımından Kula, Salihli ve Turgutlu ilçeleri rakamsal olarak öne çıkmaktadır. Ancak özellikle Salihli ilçesinde yapılan büyükbaş hayvancılığın önemli bir kısmı ahırlarda yapılmaktadır. Büyükbaş hayvan sayısının en az olduğu ilçeler Ahmetli (3186 adet), Gölçay (1867 adet)'dir. Kümes hayvanlarında daha çok et için tavuk beslenmektedir. Toplam 38.782.447 adet olan tavukların % 70'ini etçi, kalan % 30'u da yumurtacı tavuklardan oluşmaktadır (Tablo 1.10). Bunların önemli bir kısmı çiftlik olarak tanımlanan zamanın koşullarına uygun olarak inşa edilen alanlarda yapılmaktadır. Bunun yanında bilhassa kırsal kesimde insanların kendi ihtiyaçlarının karşılamak maksadıyla yetiştirdikleri kümes hayvanları da bulunmakta olup, bunların toplam değer içerisinde çok küçük bir yer tutmaktadır. Tavuk çiftliklerinin genel bir ifade ile Akhisar ve Gördes ilçelerinde yaygındır. Bu işle uğraşacak olan insanlar iki yol izlemektedirler; Bunlardan ilki çiftliğin kurulacağı yeri satın alarak bütün ekipmanları kendi imkânları doğrultusunda kurma yoluyla, diğeri ise belli dönemler hatta yıllar için kiralama ile yapılmaktadır. Arı kovanları, yöredeki birçok yerleşmede günümüz itibariyle revize edilmiş olup, kullanılmayacak durumda olanlar yenilerek arıcılığın optimum koşullarda yapılması sağlanmıştır. Toplam değeri 72212 olan arı kovanlarının 70886'sını yeni, 1326'sını ise eski kovanlar teşkil etmektedir (Tablo 1.10).

¹⁶ Saliha Koday, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Hayvancılık, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 949, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 104, Araştırmalar Serisi No: 74, Erzurum 2005, s. 3.

¹⁷ Mustafa Kaymakçı, Sait Engindeniz, Türkiye'de Keçi Yetiştiriciliği: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Ulusal Keçicilik Kongresi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi 24-26 Haziran, Çanakkale 2010, s. 1.

Geçmişten Günümüze Manisa

Tablo 1.10. Manisa İlinde Hayvan Sayıları 2016.

İlçe	Sığır				Küçükbaş			Tavuk		Hindi	Kovan	
	Kültür	Melez	Yerli	Toplam	Koyun	Keçi	Toplam	Etçi	Yumurtacı		Eski	Yeni
Ahmetli	1.313	1.785	88	3.186	6.715	800	7.515	922.000	27.500	32500	-	1.160
Akhisar	1.853	7.619	2.080	11.552	34.750	29.200	63.950	3.878.180	4.747.918	-	-	9.150
Alaşehir	4.989	4.211	314	9.514	55.419	15.841	71.260	1.107.160	7.058	277664	114	1.027
Demirci	2.209	9.083	1.708	13.000	76.000	12.000	88.000	650.000	17.900	220	215	2.735
Gölmarmara	1.256	611	-	1.867	11.505	4.904	16.409	351.600	7.830	90	1	544
Gördes	7.040	7.428	1450	15.918	42.000	11.000	53.000	883.333	28.964	350	130	755
Kırkağaç	2.755	1.258	892	4.905	42.611	21.870	64.481	841.716	123.004	855	20	1.237
Köprübaşı	820	2.532	742	4.094	29.571	7.200	36.771	2.482.000	3.780	51	14	1.030
Kula	18469	2.685	1650	32.804	36.570	26.610	163.180	2.020.000	23.400	16200	89	2.320
Salihli	1.410	6.565	1.240	29.215	94.120	15.475	109.595	5.341.750	1.199.001	60450	195	18.000
Sarıgöl	8.902	-	13	8.915	17.911	2.880	20.791	460.000	3.750	-	30	220
Saruhanlı	4.491		251	4.742	17.322	13.994	31.316	1.799.000	4.352.296	-	0	1.698
Selendi	0.770	2465	307	13.542	45.250	9.345	54.595	460.000	50.500	225	100	710
Soma	329	2778	1910	5.017	15.246	10.745	25.991	1.628.820	10.830	410	50	2.075
Şehzadeler	6.913	7.018	421	14.352	9.355	8.751	18.106	546.000	173.900	48000	188	7.740
Turgutlu	7.062	2.049	1266	20.377	15.088	6.828	21.916	3.138.721	589.536	269669	-	7.885
Yunussemre	5.080	4.495	4.495	14.070	44.750	15.925	60.675	810.000	95.000	70	180	12.600
Toplam	5.661	2.582	8.827	207.070	94.183	13.368	907.551	27.320.280	1.462.167	06.754	326	70.886

Kaynak: Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü (2016).

Sonuç

Tarım ve hayvancılık Manisa'nın oldukça önemli gelir ve besin kaynağını oluşturmaktadır. Göç alan iller sıralamasında üst sıralarda yer alan Manisa'da, nüfusun besin ihtiyaçlarının karşılanması bu iki faaliyet kolu sağlamaktadır. Sahip olduğu iklim, toprak, yeryüzü şekilleri ile bulunduğu coğrafi konum itibarıyla tarım ve hayvancılık faaliyetleri açısından büyük bir potansiyel barındıran yörede, bu faaliyetlerin ekonomideki payının daha da artmasını sağlayacak adımlar atılmalıdır. Tarım alanlarının nadasa bırakılmasının önüne geçilmeli, münavebeli tarım yapılmalıdır. Tarla tarımı, bağ-bahçe tarımına gereken destek verilerek polikültür tarım teşvik edilmelidir. Hayvancılık geçim hayvancılığından çıkarılarak küçük aile işletmeleri şeklinden değil, daha modern metotlarla ve büyük işletmeler haline getirilmelidir. Hayvansal ürünlerin daha sağlıklı ve besleyici olabilmesi için hayvan besleme koşulları iyileştirilmeli ve doğal ot ve yemler kullanılmalıdır. Mera alanlarının yeterli olmadığı alanlarda modern koşullara uygun olan ahırların inşa edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Akdeniz, Sait, Türkiye'de Sebze Üretimi ve Gelecek İçin Bazı Öneriler, Mpm Verimlilik Dergisi, 2, (2009), s. 99-117.

Arınc, Kenan, Türkiye'nin Kıyı Bölgeleri (Doğal, İktisadi, Sosyal ve Siyasal Yönleriyle), Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum 2011.

Doğan, Zeki, Arslan, Seçkin, Berkman, Ayberk Nuri, Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (1), 2015, s. 29-41.

Doğanay, Hayati, Coşkun, Ogün, Tarım Coğrafyası, Pegem Akademi, Ankara 2012.

Doğanay, Hayati, Çavuş, Ahmet, Türkiye Ekonomik Coğrafyası, Güncellenmiş ve Geliştirilmiş 6. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2013.

Gül, Mevlüt, Akpınar, M. Göksel, Dünya ve Türkiye Meyve Üretimindeki Gelişmelerin İncelenmesi, Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 19 (1), 2006, s. 15-27.

Kaymakçı, Mustafa, Engindeniz, Sait, Türkiye’de Keçi Yetiştiriciliği: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Ulusal Keçicilik Kongresi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi 24-26 Haziran, Çanakkale 2010.

Koçman, Asaf, Ege Ovalarının İklimi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 73, İzmir 1993.

Koçman, Asaf, Türkiye İklimi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi coğrafya Bölümü Yayınları, İzmir 1993.

Koday, Saliha, Doğu Anadolu Bölgesi’nde Hayvancılık, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 949, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 104, Araştırmalar Serisi No: 74, Erzurum 2005.

Manisa İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Manisa Tarım İstatistikleri: 2016.

Manisa İl Çevre Durum Raporu, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Manisa Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Manisa 2011.

Sevgican, Ayten, Tüzel, Yüksel, Gül, Ayşe, Eltez Raşit, Türkiye’de Örtü altı Yetiştiriciliği, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/0192e936ba11d0a_ek.pdf, (Erişim Tarihi: 01.08.2017), s. 679-707.

Yaşar, Okan, Türkiye’de Nadas Alanlarını Azaltmada Doğal ve Beşeri Kaynakların Harekete Geçirilmesine Coğrafi Bir Bakış, Türk Coğrafya Dergisi, 34, 1999, s. 549-561.

Zengin, Murat, Oğuz, Hakan, Afşin-Elbistan İlçeleri Potansiyel Orman Alanlarının Belirlenmesi, I. Ulusal Akdeniz Çevre ve Orman Sempozyumu 26-28 Ekim 2011, Kahramanmaraş Üniversitesi Doğa Bilimleri Dergisi Özel Sayı, Kahramanmaraş 2012, s. 62-69.

ŞEHİR TARİHİ ÇALIŞMALARI KAPSAMINDA AİLE TARİHLERİNİN ÖNEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: MANİSA ÖRNEĞİ

İsmail OĞUZ*

GİRİŞ

Günümüzde şehir tarihi çalışmaları giderek artan bir şekilde önem kazanmaktadır. Şehir tarihi çalışmalarını siyasi tarih ile sınırlandırmamak lazımdır. Bir şehrin tarihi denilince, o şehre hâkim olanların kendisine ve halkına katkılarını, hizmetlerini anlamak gerekir. Tarih araştırmalarında anlama, yorumlama ve yeniden inşa yaklaşımı çerçevesinde, özellikle aile tarihi araştırmaları başta olmak üzere, yerel tarih çalışmaları ve sözlü tarih çalışmaları şehir tarihi bakımından önem arz etmektedir¹.

Şehir tarihi, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi şehirleri, birbiriyle ilişkili unsurlara sahip olarak canlı ve bütüncül bir şekilde çalışmak için tarihçilere geniş bir imkân tanımaktadır. Aile tarihi araştırmaları siyasal, tarihi, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik vb. bakımından sundukları veriler ile şehir tarihi çalışmalarına yardımcı olabilmektedir². Hanna ve Eldem, mikro öğelerden yola çıkarak şehrin iktisadi ve sosyal sistemini bir bütün halinde analiz etmeye çalışır³. Anastasiadou, sosyal, iktisadî ve siyasî tarih, antropoloji, etnografi, demografi, sosyoloji gibi birçok bilim dalının konularını, kaynak ve yaklaşımlarını bütün bir şehri anlamak için beraber kullanır⁴.

Aile tarihlerindeki Kayıtları

Aile tarihi kayıtları ailenin geçmişine ait bilgiler, ailenin simaları, akraba aileler ve aile fertlerinin eserleri ve bıraktıklarından oluşur. Aile tarihi araştırmaları ile kişi, olaylar ile olgular arasında, zaman ve mekân bağlantısı kurulması sağlanır. Örneğin resmi bir belgede ismi geçen ya da bir fotoğrafta yer alan, ancak kimliği açıkça belirtilmemiş kişilerin kimliğini ortaya çıkar. Bir bütünün bilinmeyen parçalarına ulaşılır⁵.

Çalışmanın konusunu, 20.yüzyılda Manisa şehri üzerinde siyasi, sosyal, ekonomik vb. alanlarda iz bırakmış, aile kökenlerinde Demirci bağlantısı bulunan bazı şahsiyetlerin ele alınıp incelenmesi oluşturmaktadır. Aile tarihi araştırmaları

* Dr., Öğretim Görevlisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ismailoguz70@gmail.com

¹ Bahri Ata, "Tarih Derslerinde Yerel Tarih, Müze ve Ören Yerlerinin Kullanımı", Tarih Öğretim Yöntemleri, Editör Muammer Demirel, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2015, s.74-81; Özer Ergenç, Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s.41; Semra Somersan, "Sözlü Tarih, Araştırmacılık ve Tarih Yazımına Katılım", Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, Hazırlayan Salih Özbaran, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 1998, s.381.

² Uğur, a.g.m., s. 24.

³ Yunus Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, (2005), s. 23.

⁴ Yunus Uğur, a.g.m., s. 23; Meropi Anastasiadou, Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (18301-912), çeviren Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

⁵ Nurettin Gülmez-İsmail Oğuz, "Aile Tarihi Araştırmalarının Önemi ve Soru Hazırlamada Dikkat Edilecek Hususlar", Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu-Armağan Kitap-Editörler Selami Kılıç, Ahmet Safa Yıldırım, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2016, s. 285.

açısından Demirci'deki aileler pek çok veri sunmaktadır. Demirci kozmopolit bir yapıya sahiptir. Afyon, Akşehir, Alanya, Kastamonu, Çeşme, Emet, Kütahya, Isparta, İzmir, Balıkesir, Mudanya, Bursa, Sakız, Cezayir, Kudüs, Mısır, Mora, Yemen vb. pek çok yerleşim yerinden, Arap, Acem, Abaza, Boşnak, Çerkez, Gürcü, Kafkasyalı, Kürt, Laz, Macar, Manav, Pomak, Tatar, Yürük, Zenci vb. pek çok kimlikten insanlar, bu kadim şehrin kültüründe, imparatorluk potasında erimiş ve Demircili olmuştur. Demirci'de sıklıkla söylenen “*Burası fazla karışık değildir. Hepsi bir kökten gelir. Özü yürüktür.*” sözü çeşitliliğin zenginlik haline dönüştüğünü, ortak kültürün birleştirici potasında eriyerek Türk kültürünü oluşturduğunu ifade etmektedir⁶.

Demirci, Saruhan oğulları, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yol uğrağı bir yer olma özelliği ile tüccar kesimin barındığı bir kaza olarak gelişmiştir. Ticaret bugün de kendisini halı, hünnap, kiraz gibi ürünlerle göstermeye devam etmektedir. Demirci, Manisa'nın Kütahya ve İstanbul karayolu bağlantısını sağlayan önemli bir merkez olmuştur. Osmanlı Devleti zamanında başkent İstanbul, eyalet merkezi Kütahya ve Şehzade Sancağı Manisa ile iç içe geçmiş ilişkiler ağı, Demirci'nin tarihsel olarak sürdürdüğü siyaset, idare, ticaret, eğitim ve kültür alanlarında dinamik bir yapıda tutmuştur. Cami, mescit, mektep, medrese, tekke ve zaviyeler, han ve hamamlar ile şekillenen sosyal hayat canlı bir şekilde aktarılar gelmiştir⁷.

Çalışmanın evrenini Demirci'de öne çıkan tüm şahsiyetler oluştururken, örneklemine ise “*Müftü-zâde Ethem Fehmi Efendi, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Ahmet Mithat Dülge, Abdullah Akarsu*” oluşturur. Abdullah Akarsu dışındakiler vefat etmiş olup 19.yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl sonları arasındaki bir zaman diliminde yaşamışlardır. Aşağıda ayrıntılı aile köken ve geçmişleri ifade edilecek olan bu kişiler, Demirci kozmopolit kültüründen az ya da çok etkilenmek suretiyle yetişmişler, Manisa şehri tarihinde iz bırakmışlardır.

Müftü-zâde Ethem Fehmi Efendi

Müftüzade Ethem Fehmi Efendi, Demirci'ye iskânını yüzyıllar önce tamamlamış ve eşraf ailelerinden Emir Mehmet-zâde soyundandır. Babası Müftü-zâde Çakmakçı⁸ Rıza Efendi, annesi Ayşe Hanımdır. Ethem Fehmi Efendi, 1882 yılında Demirci'de dünyaya gelmiştir. Eşi Demirci'nin eşraf ailelerinden Hacı Ali Efendi-zâde Hacı Ahmet Nazif Ağa kızı Hacı Suat Hanım'dır (1886-1982). Demirci Hilal-i Ahmer Reisliği (Kızılay Başkanlığı), Demirci Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı, Demirci Belediye Başkanlığı yapmıştır. İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında düzenlediği Büyük Kongre'ye Demirci Belediye Başkanı olarak katılmıştır. Yine Alaşehir Kongresi'ne (16-25 Ağustos 1919) katılmış, kongre sırasında ve sonrasında Alaşehir yöresi ile ilgili talimatnameyi hazırlamak ile görevli encümen üyesi seçilmiştir. 1920 yılında rahatsızlanmış ve tedavi görmek üzere sürekli İzmir'e gidiş gelişler nedeniyle üzerindeki tüm görevleri arkadaşlarına vekâleten bırakmıştır. Bu nedenle 1920-1922 yılları arasında Demirci Belediye Başkanlığını vekil olarak Müderris Serdar-zade Mustafa Efendi yürütmüştür. Bu

⁶ Şükran Oğuz-İsmail Oğuz, “Lakap Verme Geleneğinde Manisa İli Demirci İlçesi Örneği”, 38.İCANAS (Uluslar Arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007, Ankara / Türkiye Bildiriler: Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri, 3.Cilt, Yayına hazırlayanlar: Zeki Dilek vd., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, Ankara, 2008, ss.1127-1139.

⁷ Şükran Oğuz-İsmail Oğuz, a.g.b., ss.1127-1139; İsmail Oğuz, Demirci İlçesi Yerel Tarih Araştırmaları, 2003-2013, (Yayımlanmamış Notlar).

⁸ Memduh Çakmakçıoğlu “*Dedemin mesleği tüfek tamirciliği olduğu için çakmakçı lakabı verilmiş*” demektedir. Memduh Çakmakçıoğlu ile Demirci'de gerçekleştirilen 11.08.2006, 15.08.2008, 30.07.2009, 14.08.2009, 12.09.2009 tarihli görüşmeler.

Fotoğraf: 2 Fotoğrafta 1 numara ile gösterilen kişi Müftüzade Ethem Fehmi Efendi'dir.
(Bu fotoğraf Ali Özkahraman, Demirci Cumhuriyeti, Onat Matbaa, Demirci, 2010 adlı albümden alınmıştır.)

Müftüzade Ethem Fehmi Efendi'nin Manisa Türk Ocağı ile ilgisi hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak en azından bu görsel bilgilerden hareketle Müftüzade Ethem Fehmi Efendi'nin Manisa Türk Ocağı'nın açılış günü için çektilen fotoğrafta yer aldığı, bu nedenle de açılışı gerçekleştiren kadro ile ilişkili olduğu söylenebilir.

Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu

Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, 13 Haziran 1900 tarihinde Manisa'da dünyaya geldi. Babası Evliya-zâde Manisa Müftüsü Hafız Mehmet Emin Efendi'nin oğlu Hacı Lütfullah Efendi (ölümü 1904), annesi Karaosmanzâde'lerden Halide Hanım'dır (1883-1969). Fevzi Lütfü Manisa Süleyman Paşa İlkokulunu ve Manisa İdadisini bitirdi. Daha sonra İzmir Sultanisinden mezun olup İstanbul'da Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nu bitirdi. Yabancı dili Fransızca idi. Ziraat Yüksek Mühendisi olup gazetecilik ve çiftçilik de yaptı. Dergah ve Yeni Mecmua dergilerinde yazıları yayınlandı. Resimli Gazete ile sahibi ve başyazarı olduğu Son Telgraf Gazetesinde gündelik ve politik konularda yazılar yazdı. Manisa Halkevinde konferanslar verdi. 1944'te İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri asbaşkanlığı yaptı. 9 ve 10. Dönemler (1950-1954, 1954-1957) Demokrat Parti'den Manisa milletvekili seçildi. 9 ve 10. Dönem Anayasa Komisyonu Başkanı oldu. 19. ve 20. Hükümet Devlet, 20. Hükümet İçişleri Bakanı olarak görev yaptı. Demokrat Parti'den istifa eden diğer arkadaşları ile birlikte Hürriyet Partisi'ni kurdu ve başkanlığını yaptı. 6 Ocak-15 Ekim 1961 tarihleri arasında Kurucu Meclis Cumhuriyet Halk Partisi Temsilcisi idi. 12. Dönem (1961-1965) Cumhuriyet Halk Partisi'nden Manisa milletvekili seçildi. C.H.P. yöneticileri ile anlaşmazlığa düşünce 4 Mart 1962'de milletvekilliğinden ve partisinden istifa etti. Evli ve iki çocuk sahibi olan Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu 1978 yılında vefat etti¹⁴.

Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun annesi Halide Hanım'dır. Halide Hanım'ın babası Demirci eşrafından Kâtip-zâde Hacı Mustafa Efendi oğlu Mehmet Ağa, annesi ise Mehmet Arif Bey kızı Tevhide Hanım'dır¹⁵. Manisa Ayan ve eşrafından Kara

¹⁴ https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/index.html; Çağatay Uluçay, Manisa Ünlüleri, Manisa Lisesi Yayınları, Manisa: Lise Matbaası, 1946, s. 34-35; A.Sedat Boyacıoğulları-Hasan Alakese, Her Yönü ve Her Şeyi İle Demirci, Eko Matbaası, İstanbul, 1972, s. 223; Lütfü Düzdemir, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 1996; <http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-08-dagci.pdf> (Gül Tuba Taşpınar Dağcı, Türk Siyasi Tarihinde Hürriyet Partisi'nin Yeri, s. 15-29).

¹⁵ İsmail Oğuz, Demirci İlçesi Yerel Tarih Araştırmaları, 2003-2013, (Yayımlanmamış Notlar); Boyacıoğulları-Alakese, a.g.e., s. 223.

Osman-zâde Hacı Mehmet Sadık Bey'in oğlu Mehmet Arif Bey¹⁶'in kızıdır Tevhide Hanım¹⁷. Çağatay Uluçay Manisa Ünlüleri adlı eserinin 61. sayfasında "...Hacı Mehmet Sadık Bey... Manisa'da öldü, babası yanına gömüldü. Oğlu Mehmed Arif Bey'dir... 1872'de öldü, erkek oğlu yoktur..." denilerek erkek evladı bulunmadığı ifade edilmekte ise de¹⁸ Kara Osman-zâde Mehmet Arif Bey'in Tevhide Hanım'dan başka Hüseyin Rıza Efendi, Nuri Bey ve Saide Hanım adlı çocukları bulunmaktadır¹⁹.

Ahmet Mithat Dülge

1903 yılında Demirci'de dünyaya gelmiştir. Babası Hüseyin Efendi, annesi Hafize Hanım'dır. İstanbul Mülkiye Mektebi mezunudur. Fransızca ve az düzeyde İngilizce ve Almanca bilirdi. Çeşitli memuriyetlerde bulundu. Uzun yıllar Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü yaptı. XIII. Dönem (1965-1969) Adalet Partisi Manisa milletvekili seçilmiş, Demirci'ye, Manisa'ya ve memlekete hizmetleri dokunmuştur. Evli ve bir çocuğu vardır. 17 Şubat 1982 tarihinde vefat etmiştir. Ahmet Mithat Dülge, özlük dosyasında bulunan özgeçmiş dosyasında doğum yeri olarak Salihli olarak beyan etmiştir²⁰ ki babasının çeşitli yerlerdeki görevleri nedeniyle bu daha doğru bir ifadedir.

Dülger-zâde ailesine ilişkin şecere (soyağacı) bilgilerine göre²¹; Ahmet Mithat Dülge, Demirci eşrafından Dülger-zâdeler soyundandır. Babası Dülger-zâde Hafız Mehmet Şefik Efendi oğlu Hüseyin Hüsnü Bey'dir (1853-1928). Hüseyin Hüsnü Bey, Manisa tacirlerinden ve Manisa Bidayet Mahkemesi Azasından ve tanınmış şairlerdendir. Annesi Eski Zağra halkından olup Ege mıntıkasına göç etmiş olan Ethem kızı Hafize Hanım'dır. Ahmet Mithat Dülge'nin Servet, Süleyman Cevdet, Haşmet ve Hikmet adlı dört kardeşi vardır. Servet Bey, İstanbul Yüksek Muallim Mektebi Müdürü iken vefat etmiştir. Haşmet Bey, Denizyolları İzmir Bölge Müdürü iken vefat etmiştir. Süleyman Cevdet Bey, büyükelçilik yapmıştır²².

Yine şecere bilgilerine göre; Dülger oğullarına Neccar-zâde de denilmektedir. Şecere, Neccar-zâde (Dülger-zâde) Hacı Hafız Hasan Efendi'ye (ölümü 1886) kadar ulaşmakta ve Neccar-zâde (Dülger-zâde) ailesinin kökenleri Neccârzâde İbrahim Efendi'ye (ölümü 1679) dayanmaktadır. Neccârzâde İbrahim Efendi'nin oğlu İstanbul'da Beşiktaş semtinde doğan Neccârzâde Mustafa Rıza Efendi'dir (1679-

¹⁶ Yuzo Nagata, Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 168-170, 314-315; İnci Kuyulu, Kara Osman-oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 155, 162, 163, 171, 173, 207; Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C. X, Haz. Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 45-46; Ferhat Berber, "Manisa'da Âyân Soyundan Son İdareci: Saruhan Kaymakamı Mehmed Sadık Bey, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:13, Sayı:3, Eylül 2015, s. 291-304; Ferhat Berber, II. Abdülhamid'e Satılan Bir Çiftliğin Hikâyesi ve Düşündürdükleri", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 20, Bahar, 2014, s. 27-43.

¹⁷ İsmail Oğuz, Demirci İlçesi Yerel Tarih Araştırmaları, 2003-2013, (Yayımlanmamış Notlar); Boyacıoğulları-Alakese, a.g.e., s. 223.

¹⁸ Çağatay Uluçay, a.g.e., s.61.

¹⁹ Rauf Serkan Soyer ile 25.07.2017 tarihli görüşme; Manisa merkez Çatal Mezarlığı'ndaki aileye ait mezar taşı kitabeleri; Rıza Rauf Soyer, Seçil Nazlı ve Rauf Serkan Soyer'in hazırlanmış olduğu Demircili Mehmet Arif-zâde ailesine ilişkin şecere (soyağacı).

²⁰ https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/index.html ; Boyacıoğulları-Alakese, a.g.e., s. 223, 225.

²¹ Bu şecere aile fertlerinden Ethem Öner tarafından 19.10.2010 ve 23.10.2010 tarihlerinde tarafıma ulaştırılmıştır. Ethem Öner Beyefendiye ve Refia Dağlı Hanımefendiye çok teşekkür ederim.

²² Refia Dağlı, Bir Osmanlı Kadısından Gençliğime, 2016, ISBN: 978-605-66564-0-8 (Satışa sunulmamış kitap); Ethem Öner ile 25.09.2017 tarihli görüşme; Refia Dağlı ile 25.09.2017 tarihli görüşme; Ö. Faruk Huyugüzel, İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 239-240; Hüseyin Avni Ozan, İzmir Şairleri Antolojisi, İzmir halkevi Yayınları, İzmir, 1934, s. 81-83; ; Boyacıoğulları-Alakese, a.g.e., s. 223, 225.

1746). Neccarzade Rıza ve Neccârzâde Rızâüddin Mustafa Efendi isimleriyle de bilinen Mustafa Rıza Efendi Nakşibendî-Müceddidî şeyhi ve meşhur bir şairdir. Neccar-zâde (Dülger-zâde) Hacı Hafız Hasan Efendi'nin soyundan gelen Hacı Lütfi Efendi, Hacı Ethem Efendi ve Hafız Halil Efendi hocalar memlekete senelerce hafız yetiştirmişlerdir. Hacı Ethem Efendi'ye Bursa müderrisliği verilmiştir²³.

Abdullah Akarsu

Abdullah Akarsu, 1 Ocak 1953 tarihinde Demirci'de dünyaya geldi. Babası Demirci eşraf ve ayanından Yağcı-zâde Hacı Abdullah Efendi oğlu Doktor Mehmet Akarsu (1923-1982), annesi Demirci eşrafından Abdi Bey-zâde Hacı Hafız İbrahim Efendi kızı Azize Hanım'dır (Ölümü 15.10.2013). Abdullah Akarsu, Demirci Abdurrahman Şeref Bey ilkokulunda başladığı ilk eğitimini Ziya Gökalp ilkokulunda tamamladı. Daha sonra Demirci Ortaokulunu ve İzmir Özel Karşıyaka Kolejini bitirdi. Ege Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Eczacılık Yüksekokulu'nu bitirdi. Orta düzeyde İngilizce bilmektedir. Serbest Eczacı olup 1980 yılından beri eczacılık yapmakta, ayrıca pek çok sosyal aktivite içinde yer almaktadır. Demirci MHP ilçe teşkilatı, Ülkü Ocak ve Bucak teşkilatlarında kurucu olarak yer aldı ve yıllarca çalıştı. 1994 yılında ön seçime girdi ve seçildi. Akarsu bu durumu "*ön seçime girip seçilen nadir milletvekillerindenim*" diyerek ifade etmektedir. 20. Dönem (1994-1999) Anavatan Partisi'nden (ANAP) Manisa milletvekili seçildi. Başbakan Mesut Yılmaz'a danışmanlık yaptı, konuşma metinlerini hazırladı²⁴. Abdullah Akarsu milletvekilliği döneminde Manisa ilinin pek çok sorununu meclis gündemine taşımıştır. 02.04.1998 tarihinde Manisa İlinde Borlu Adı İle Bir İlçe Kurulması Hakkında Kanun Teklifine imza vermiştir²⁵.

PETKİM Yönetim Kurulu Üyeliği (1998-2001) ve Ege TV Genel Koordinatörlüğü (2000-2009) yaptı. Çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır. Abdullah Akarsu, çok yönlü bir kişiliğe sahip olup avcılık, silahlar, tarih ve edebiyat ilgi alanlarıdır. Zengin bir kütüphane ve özel arşive sahip olup ciddi bir okurdur²⁶.

²³ Refia Dağlı, Bir Osmanlı Kadısından Gençliğime, 2016, ISBN: 978-605-66564-0-8 (Satışa sunulmamış kitap); Ethem Öner ile 25.09. 2017 tarihli görüşme; Refia Dağlı ile 25.09. 2017 tarihli görüşme; Halil Neşet Dülge, Hac Yolu Notları, 1973 (Yayımlanmamış Notlar); İsmail Oğuz, Demirci İlçesi Yerel Tarih Araştırmaları, 2003-2013, (Yayımlanmamış Notlar); <http://www.islamansiklopedisi.info/index.php?klme=neccarzade>; (Halil İbrahim Şimşek, "Neccârzâde Rızâ Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, 2006, s. 483-484); http://www.tasavvufdergisi.net/Makaleler/1516762023_14.11.pdf (Halil İbrahim Şimşek, Mesnevîhân Bir Müceddidiyye Şeyhi: NeccârZâde Mustafa Rıza'nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi, s.159-178); Boyacıoğulları-Alakese, a.g.e., s. 207, 223, 225, 227, 230, 234.

²⁴ https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt3/index.html; Abdullah Akarsu ile Demirci'de gerçekleştirilen 2009-2017 yılları arasındaki görüşmeler ve 22.09.2017 tarihli görüşme.

²⁵ Örneğin; 6.2.1996 tarihli oturumda Manisalı tütün ekicilerinin sorunlarına ilişkin gündem dışı uzun bir konuşma yapmış, konuşmasında fiyat politikası ve tütün piyasasının zamanında açılması üzerinde durmuştur. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (20.Dönem, 1.Cilt, B: 9, 6.2.1996, O:1, s.132-133); 18.4.1996 tarihli oturumda Manisa ve köylerinin içme suyu sorunlarını gündeme getirmiştir. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (20.Dönem, 3.Cilt, B: 39, 18.4.1996, O:2, s.637-639); https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uyenin_teklifleri?p_donem=20&p_sicil=55

²⁶ Abdullah Akarsu ile Demirci'de gerçekleştirilen 2009-2017 yılları arasındaki görüşmeler ve 22.09.2017 tarihli görüşme; İsmail Oğuz, Demirci İlçesi Yerel Tarih Araştırmaları, 2003-2013, (Yayımlanmamış Notlar).

Geçmişten Günümüze Manisa

Siyasi geçmişinin babası Doktor Mehmet Akarsu'dan geldiğini "Belediye Tabibi olan babam siyasete girmemesine rağmen siyasete yön veren, siyasî görüş farkı gözetmeksizin insanlara yardımcı olan, iş ve aş temin eden, örnek olması için (Verem Savaş, Kızılay, Şehir Güzelleştirme vb.) sivil toplum kuruluşlarının yönetiminde yer alan, her sözüne itibar edilen bir kanaat önderi idi" diyerek ifade etmektedir²⁷.

Abdullah Akarsu'nun aile geçmişi incelendiğinde eşraf aileler ile akraba olduğu görülmektedir. İlk olarak baba tarafı olan Yağcı-zâdeler Demirci eşraf ve ayan ailelerindedir. Atalarının bir tarafının büyük arazi sahibi oldukları Çortak ve Yağcı (Selendi'ye bağlıdır) taraflarından Demirci'ye geldikleri ve Yağcı esnafı oldukları için Yağcı oğulları denildiği, Demirci'de Balık Pazarı (Günümüzde Demirci Kültür ve Ticaret Merkezi, eski itfaiye veya Yonca pazarı) denilen yerde Yağhaneleri bulunduğu Ayrıca kervan ile ticaret de yaptıkları: Demirci'den Balıkesir'e kuru üzüm satmaya gittikleri, Balıkesir'den de Demirci'ye şeker ile tuz getirdikleri ifade edilmektedir. Anne tarafı olan Abdi Bey-zâdeler Demirci'nin eşraf ailelerindedir. Abdi Bey-zâde Hacı Hafız İbrahim Efendi'nin eşi Naciye Hanım, Boyacı-zâde Kuloğlu Camii Medresesi Müderrisi ve Kuloğlu Nakşibendi Tekkesi Şeyhi Hacı Mehmet Emin Efendi'nin kızıdır. Hacı Emin Efendi, İstanbul Fatih Medresesi mezunu olup lakabı "ayaklı kütüphane" idi. Hacı Emin Efendi'nin kardeşi de Fatih dersiamlarından, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa soyunun damadı, Cumhuriyet döneminde Şeriye Vekâletinde Reis Vekilliği ve müsteşarlık, daha sonra İstanbul'da vaizlik, imamlık ve hatiplik yapmış olan Ahmet Hamdi Boyacıoğulları'dır. Boyacı-zâdeler, bir tarafı İstanbul'da olan köklü bir ailedir. Naciye Hanım'ın annesi de Demirci eşrafından Neccar-zâde (Dülger-zâde) Hafız Ahmet Efendi kızı Hacer Hanımdır. Abdullah Akarsu'nun eşi Köprülü Mehmet Paşa soyundan gelen Selanik göçmeni bir ailenin kızı olan Çağlayan Hanım'dır (1953). Çiftin tek çocukları olan İbrahim Akarsu (1973), Nalan Hanım (1974) ile evli olup Zeynep (2005) ve Nilgün Çağla (2010) adlı iki kız çocukları vardır²⁸.

Sonuç

Çalışmamızda bir şehrin tarihinin sadece şehrin kurulduğu mekânla sınırlı tutulamayacağı, şehrin idari, ekonomik ve kültürel vd. açılardan bağlantılarını oluşturan ilçe, kasaba, köy ve mahalleler ile birlikte ele alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Şehrin en uzak birimi ile en yakın birimi birlikte ele alınıp bir potada incelendiğinde dezavantajlı bir durum gibi görünen geniş bir coğrafya ve uzun bir tarihsel sürekliliğin içinde meydana gelen kopmaların giderilebildiği görülmektedir.

²⁷ Abdullah Akarsu ile Demirci'de gerçekleştirilen 2009-2017 yılları arasındaki görüşmeler ve 22.09.2017 tarihli görüşme; İsmail Oğuz, Demirci İlçesi Yerel Tarih Araştırmaları, 2003-2013, (Yayımlanmamış Notlar).

²⁸ Abdullah Akarsu ile Demirci'de gerçekleştirilen 2009-2017 yılları arasındaki görüşmeler ve 22.09.2017 tarihli görüşme; Boyacıoğulları-Alakese, a.g.e., s. 207-210.

Şehir tarihinin aydınlatılması, bilinmeyen yönlerinin ortaya konması, kişilerin hayatı ve bıraktıkları etkiler ile şehir tarihi ilişkisi üzerinde durulduğunda araştırmalar tarihî derinlik kazanır. Araştırmacılar, aile tarihi araştırmalarının şehrin tarihinin çok yönlü analiz edilebilmesine imkân tanıyacağını göz ardı etmemelidir. Geleceğin inşası geçmişin verilerine, şahsiyetlerine ve onların yaptıklarına yer verilerek gerçekleştirilebilir. Bu noktada ailelerin ellerindeki kayıtlar, şecereler, fotoğraflar, belgeler, özel arşivler vb. diğer kaynaklar analiz yapmaya fırsat sunmaktadır.

Sonuç olarak Şehir Tarihi Çalışmaları Kapsamında Aile Tarihlerinin Önemi Üzerine Bir Değerlendirme: Manisa Örneği adlı çalışmamızda yapılan aile tarihi araştırmaları neticesinde pek çok yeni bulgulara ulaşılmıştır. Bunlar:

Müftüzade Ethem Fehmi Efendi'nin Manisa Türk Ocağı'nın açılışını gerçekleştiren kadro ile ilişkili olduğu,

Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun annesi Halide Hanım'ın validesi Tevhide Hanım'ın Kara Osman-zadelerden ve Kara Osman-zâde Hacı Mehmet Sadık Bey'in oğlu Mehmet Arif Bey'in kızı olduğu,

Kara Osman-zâde Mehmet Arif Bey'in Hüseyin Rıza Efendi ve Nuri Bey isimli erkek çocuklarının bulunduğu,

Manisa Milletvekili Ahmet Mithat Dülge'nin soyunun Neccar-zâde (Dülger-zâde) Hacı Hafız Hasan Efendi'ye kadar ulaştığı, Demirci'deki Neccar-zâde (Dülger-zâde) ailesinin kökenlerinin İstanbul'da Beşiktaş'taki Neccârzâde İbrahim Efendi'ye dayandığı; Manisa Milletvekili Abdullah Akarsu'nun aile köklerinin Yağcı-zadeler, Abdi Bey-zâdeler, Boyacı-zâdeler, Köprülü-zâdeler, Neccar-zâdeler (Dülger-zâdeler) gibi pek çok eşraf aileye dayandığı ve bu durumun iki siyâsînin kişiliklerinin oluşumunda etkileri olduğudur.

Şehirler değerleriyle anlam kazanır. Bu bağlamda aile kökenlerinde Demirci bağlantısı bulunan Müftü-zâde Ethem Fehmi Efendi, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Ahmet Mithat Dülge ve Abdullah Akarsu gibi şahsiyetler incelendiğinde 20.yüzyılda Manisa şehri üzerinde siyasi, sosyal, ekonomik vb. alanlarda iz bırakmış oldukları görülmektedir.

Kaynakça

Anastassiadou, Meropi, Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (18301-912), Çeviren Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

Ata, Bahri, "Tarih Derslerinde Yerel Tarih, Müze ve Ören Yerlerinin Kullanımı", Tarih Öğretim Yöntemleri, Editör Muammer Demirel, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2015, s.73-87.

Berber, Ferhat, "Manisa'da Âyân Soyundan Son İdareci: Saruhan Kaymakamı Mehmed Sadık Bey, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:13, Sayı:3, Eylül 2015, s. 291-304.

Berber, Ferhat, II. Abdülhamid'e Satılan Bir Çiftliğin Hikâyesi ve Düşündürdükleri", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 20, Bahar, 2014, s. 27-43.

Boyacıoğulları, A.Sedat- Alakese, Hasan, Her Yönü ve Her Şeyi İle Demirci, Eko Matbaası, İstanbul, 1972.

Düzdemir, Lütfi, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 1996.

Ergenç, Özer, Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Gülmez, Nurettin-Oğuz, İsmail, "Aile Tarihi Araştırmalarının Önemi ve Soru Hazırlamada Dikkat Edilecek Hususlar", Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil

Geçmişten Günümüze Manisa

Kutlu-ARMAĞAN KİTAP-Editörler Selami Kılıç-Ahmet Safa Yıldırım, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2016, s. 277-288.

Faroqhi, Suraiya, Osmanlı'da Kentliler ve Kentler, Türkçesi Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.

Faroqhi, Suraiya, "Suraiya Faroqhi ile Türk Şehir Tarihi Üzerine", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, (2005), s. 437-455.

Halıkent Gazetesi, 11 Mart 2015, s. 3,6.

Huyugüzel, Ö. Faruk, İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000

Köklü, H. Nusret, Manisa İşgalden Kurtuluşa, Bizim Büro, Ankara, 1976.

Kuyulu, İnci, Kara Osman-oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.

Nagata, Yuzo, Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997

Oğuz, İsmail, "Demirci'de Kuva-yi Milliye'nin Örgütlenmesi ve Faaliyetleri", Milli Mücadelede Manisa ve Kuva-yı Milliye Sempozyumu (6-7 Kasım 2009), Editör Nurettin Gülmez, Manisa: Manisa Valiliği ve Celal Bayar Üniversitesi, 2010, ss.264-287.

Oğuz, İsmail, Demirci İlçesi Yerel Tarih Araştırmaları, 2003-2013, (Yayımlanmamış Notlar).

Oğuz, Şükran-Oğuz, İsmail, "Lakap Verme Geleneğinde Manisa İli Demirci İlçesi Örneği", 38.ICANAS (Uluslar Arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007, Ankara / Türkiye Bildiriler: Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri, 3.Cilt, Yayına hazırlayanlar: Zeki Dilek vd., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, Ankara, 2008, ss.1127-1139.

Ozan, Hüseyin Avni, İzmir Şairleri Antolojisi, İzmir halkevi Yayınları, İzmir, 1934.

Özkahraman, Ali, Demirci Cumhuriyeti, Onat Matbaa, Demirci, 2010.

Somersan, Semra, "Sözlü Tarih, Araştırmacılık ve Tarih Yazımına Katılım", Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, Hazırlayan Salih Özbaran, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 1998, s.381-392.

Uğur, Yunus, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, (2005), s. 9-26.

Uluçay, Çağatay, Manisa Ünlüleri, Manisa Lisesi Yayınları, Manisa: Lise Matbaası, 1946.

Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C. X, Haz. Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Abdullah Akarsu ile Demirci'de gerçekleştirilen 2009-2017 yılları arasındaki görüşmeler ve 22.09.2017 tarihli görüşme.

Ethem Öner ile 25.09. 2017 tarihli görüşme.

Memduh Çakmakoğlu ile Demirci'de gerçekleştirilen 11.08.2006, 15.08.2008, 30.07.2009, 14.08.2009, 12.09.2009 tarihli görüşmeler.

Rauf Serkan Soyer ile 25.07.2017 tarihli görüşme.

Refia Dağlı ile 25.09. 2017 tarihli görüşme.

Refia Dağlı, Bir Osmanlı Kadısından Gençliğime, 2016, ISBN: 978-605-66564-0-8 (Satışa sunulmamış kitap)

Halil Neşet Dülge, Hac Yolu Notları, 1973 (Yayımlanmamış Notlar)

İsmail Hakkı Akyol, Hacı Ali Efendi-zâde ailesine ilişkin şecere (soyağacı).

Rıza Rauf Soyer, Seçil Nazlı, Rauf Serkan Soyer, Demircili Mehmet Arif-zâde ailesine ilişkin şecere (soyağacı).

https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/index.html

https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt3/index.html

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (20.Dönem, 1.Cilt,

B: 9, 6.2.1996, O:1, s.132-133)

<http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-08-dagci.pdf> (Gül Tuba Taşpınar Dağcı, Türk Siyasi Tarihinde Hürriyet Partisi'nin Yeri, s. 15-29).

[http://www.islamansiklopedisi.info/index.php?klme=neccarzade;](http://www.islamansiklopedisi.info/index.php?klme=neccarzade) (Halil İbrahim Şimşek, "Neccârzâde Rızâ Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, 2006, s. 483-484)

http://www.tasavvufdergisi.net/Makaleler/1516762023_14.11.pdf (Halil İbrahim Şimşek, Mesnevîhân Bir Müceddidiyye Şeyhi: NeccârZâde Mustafa Rıza'nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi, s.159-178)

